

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Філологія
(мовознавство)

Випуск 19

Вінниця 2014

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54
В 48

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 19. – 474 с.

ISBN

Затверджено як фахове видання постановою Президії ВАК України
«Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового переліку
наукових фахових видань України» (10.03.2010 № 1-05/2).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КБ № 8416 від 06.02.2004.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваницька Н.Л., доктор філологічних наук, професор (Вінниця) (головний редактор);

Павликівська Н.М., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Завальнюк І.Я., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Руснак І.Є., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Слободинська Т.С., доктор філологічних наук, доцент (Вінниця);

Іваницька Н.Б., доктор філологічних наук, доцент (Вінниця);

Куцевол О.М., доктор педагогічних наук, професор (Вінниця);

Ямчинська Т.І., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця);

Німчук В.В., член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор (Київ);

Городенська К.Г., доктор філологічних наук, професор (Київ).

Рецензент – Соколова С.О., доктор філологічних наук, завідувач відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (Київ).

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 23.04.2014 р.).

При використанні матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

Адреса редакції:

Інститут філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100; тел. (0432)275-589.

УДК 80/82 (062.522)

ББК Я54 + 80/83я54

ISBN © Автори статей, 2014

І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Мирослава Баган
(Київ)

УДК 811.161.2'367

ЗАПЕРЕЧНІ ПРЕДИКАТИВИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

У статті обґрунтовано статус заперечних предикативів як негомогенних лексико-граматичних виразників заперечення, з'ясовано їхні функціональні відмінності від власне-граматичних експлікантів заперечення. Установлено синкретичний характер заперечних предикативів, що поєднують заперечення з вираженням різних модальних значень. Запропоновано семантичну класифікацію таких предикативів, розмежовано стилістично нейтральні та стилістично марковані заперечні предикативи, визначено особливості їх уживання у функціях присудка двоскладного речення та головного члена односкладного речення у сучасній українській мові. Проаналізовано семантико-синтаксичну структуру речень, породжених заперечними предикативами. Доведено важливу роль заперечних одиниць у реалізації модальних значень неможливості, недоречності, неактуальності, а також деяких оцінних значень.

Ключові слова: заперечний предикатив, прислівник, заперечення, предикативна функція, модальне значення, головний член односкладного речення, присудок.

Постановка проблеми. Заперечні предикативи становлять особливий різновид засобів вираження заперечення, який в українському мовознавстві докладно не вивчали. Для поглиблення відомостей про різні форми негації в сучасній українській мові важливо з'ясувати функціональні відмінності заперечних предикативів від власне-граматичних засобів вираження негації, дослідити їхні функціональні особливості в структурі речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін "предикатив" ввели до наукового обігу порівняно недавно на позначення прислівників та іменників, що послідовно виконують у реченні предикативну функцію [9, с. 705; 15, с. 54; 1, с. 158]. Семантико-синтаксичний розряд предикативних прислівників виділяли й раніше [11, с. 440; 12, с. 453; 8, с. 9]. За синтаксичними властивостями вони істотно відрізняються від решти прислівників, оскільки не перебувають у прислівному зв'язку з іншими словами. Через це їхній статус визначають по-різному. Одні дослідники зараховують їх до периферії прислівника [14, с. 39; 3, с. 81]. Інші, зважаючи на те, що предикативні прислівники передають стан і виконують типову для дієслова предикативну функцію, виводять їх за межі прислівникової лексеми і кваліфікують як аналітичні дієслова [4, с. 121; 5, с. 294–295; 10, с. 6–7]. Російські мовознавці взагалі виділили предикативні прислівники й іменники в самостійний морфологічний клас слів категорії стану на підставі специфічності їхньої станової семантики, невідмінюваності та синтаксичної незалежності від інших слів у реченні [17, с. 74; 2, с. 332; 13, с. 5; 16, с. 223]. Отже, питання про статус предикативних прислівників є дискусійним й однозначно не розв'язаним. Перевага терміна "предикатив" полягає в тому, що він акцентує передусім на нетиповій функціональній специфіці предикативних прислівників, дає змогу систематизувати всі одиниці, які незалежно від свого частиномовного статусу виконують у реченні предикативну функцію.

Об'єктом аналізу в цій статті послуговували функціональні параметри заперечних предикативів, які не просто виражають певний стан, а передають його через заперечення, пор.: *немає, катма, несила, невтямки, непереливки*. В українському та російському мовознавстві їх вважали здебільшого лексичними засобами вираження заперечення [7, с. 52, 6, с. 8], попри те що ці мовні одиниці функціонують в предикативній позиції і передають заперечення саме на граматичному рівні мови. Крім того, увагу дослідників привертала лише деякі предикативні одиниці з заперечним значенням, такі як *немає, катма*, що засвідчує відсутність цілісного дослідження заперечних предикативів в українській мові.

Мета статті – уточнити статус та з'ясувати специфіку заперечних предикативів на тлі інших засобів вираження негації, диференціювати їх за значенням та семантико-синтаксичними особливостями в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заперечні предикативи спеціалізуються на утворенні заперечних речень. Уведення їх до структури стверджувальних речень означає зміну стверджувальної модальності речення на заперечну, пор.: *У кімнаті є меблі.* – *У кімнаті немає меблів;* *Змінити розклад можливо.* – *Змінити розклад неможливо;* *У нього є сила чинити опір – Йому несила чинити опір.* Заперечні предикативи корелюють з іншими граматичними засобами вираження заперечення в структурі речення, пор.: *У нього немає дітей – Він не має дітей;* *Нам несила терпіти.* – *Ми не можемо терпіти.* Здатність заперечних предикативів утворювати заперечні речення та їхня співвіднесеність з іншими граматичними негаторами дає підстави вважати їх лексико-граматичними засобами вираження заперечення.

Водночас заперечні предикативи істотно відрізняються від власне-граматичних негаторів - заперечних службових слів, оскільки реалізують не суто заперечення, а заперечення певної предикативної ознаки: **немає** – заперечення наявності, **неможливо** – заперечення можливості, **невтямки** – заперечення можливості розуміння чого-небудь. На відміну від типових граматичних негаторів, заперечні предикативи комплексно виконують дві функції – предикації та одночасного заперечення, оскільки вони утворилися внаслідок зрощення заперечних операторів з дієсловами, прислівниками та іменниками, що виконували в реченні предикативну функцію, пор.: *немає* ← *не* + *має*; *неможливо* ← *не* + *є можливо*; *нереально* ← *не* + *є реально*; *недостить* ← *не* + *достить*; *невтямки* ← *не* *тямить*; *несила* ← *не* *є сила*. Деякі заперечні предикативи, зокрема *ні до чого*, попри семантичну єдність, навіть зберегли окреме написання заперечного оператора. Натомість інші заперечні предикативи (напр., *катма*, *чортма*, *бігма*, *непереливки*) не мають чіткої співвіднесеності з опорними стверджувальними словами, оскільки їхні заперечні значення сформувалися внаслідок метафоричного переосмислення твірної основи.

За семантично-функціональними особливостями заперечні предикативи не однорідні. Їхні відмінності зумовлені семантичним наповненням опорного слова та традицією уживання. У сучасній українській мові заперечні предикативи становлять 6 видів: 1) предикативи, що заперечують наявність кого- або чого-небудь; 2) предикативи, що заперечують можливість чого-небудь; 3) предикативи, що вказують на недоречність, непотрібність чого-небудь; 4) предикативи, що заперечують здатність суб'єкта зрозуміти що-небудь; 5) предикативи, що заперечують достатній вияв дії чи стану; 6) предикативи із заперечним значенням скрутного становища.

Найширше в українській мові представлені предикативи, що заперечують наявність кого- або чого-небудь, пор.: **немає**, **бігма**, **катма**, **чортма**. Вони передають спільне заперечне значення відсутності, проте відрізняються за стилістичним забарвленням. Найуніверсальнішим і відповідно найуживанішим з-поміж них є стилістично нейтральний предикатив **немає**. Передусім він заперечує буття кого-, чого-небудь у певному просторі чи середовищі, пор.: *У місті немає неба* (Ю. Мушкетик); *Кількох депутатів стабільно немає у сесійному залі* (Л. Костенко). За його допомогою спростовують також певні обставини, пор.: *А нам сидіти немає коли* (Г. Тютюнник); *... нам немає де мешкати* (Ю. Мушкетик). Особливо поширені речення буттєвого типу, у яких аналізований предикатив указує на відсутність у кого-небудь певних об'єктів володіння, ознак тощо, пор.: *Але ж у нього немає човна* (В. Нестайко); *У тебе немає гордості*. Порівняно з двоскладними реченнями *Я не маю човна*, *Ти не гордий* буттєві речення з предикативом **немає** більше увиразнюють пасивність суб'єкта, невідповідність йому його стану.

Предикатив **немає** корелює із заперечними формами минулого та майбутнього часів дієслова *бути*, тобто з *не було* та *не буде*, пор.: *У нього немає човна.* – *У нього не було човна.* – *У нього не буде човна.* Це зумовлено його віддієслівним походженням. Водночас він відрізняється від таких співвідносних дієслівних форм неможливістю змінюватися за особами та мати форми роду, що зближує його з прислівниками.

Інші предикативи зі значенням відсутності кого-, чого-небудь є стилістично маркованими, бо вживані в розмовному мовленні та художньому стилі, вони емоційно виражають відсутність об'єкта, ознаки чи результату, пор.: *Та й зубів катма вже...* (Г. Тарасюк); *А той москалице при*

всіх її обніма! **Чортма** їй сорому! (І. Нечуй-Левицький); – **Снідати пора. Монається тут удвох цілий ранок, а толку чортма** (Г. Тютюнник).

Усі заперечні предикативи на позначення відсутності кого-, чого-небудь потребують в реченні валентно зумовленого компонента у формі родового відмінка. Він визначає об'єкт володіння за умови наявності в реченні компонента зі значенням пасивного суб'єкта, пор: **Немає у мене четвертої сили** (Л. Костенко); **Та діточок у їх бігма** (Г. Шевченко). Якщо ж компонент у формі родового відмінка виражений назвами осіб й іншого компонента із суб'єктним значенням у реченні немає, то він позначає суб'єкта буття, пор.: ...**серед них немає головних дійових осіб** – **Павла Івановича Печеніга і Варфоломійовича** (М. Гримич).

Екзистенційна семантика заперечних предикативів сприяє вживанню в реченні локативних поширювачів, які виділяють простір чи середовище, що позбавлені певної ознаки чи об'єкта, пор.: ...**абсолютної істини на світі немає** (В. Винниченко); **Хоча, звичайно, вина у Бельгії катма, як би вони не носилися зі своїм експортом** (Є. Кононенко); **Ніде немає літа** (Л. Костенко).

Якщо предикативи, що заперечують наявність кого-, чого-небудь, є комплексними виразниками і лексичного значення, і предикативності, то заперечні предикативи всіх інших семантико-функціональних видів предикативну функцію виконують не самостійно, а лише в поєднанні зі зв'язковими компонентами *бути, стати / ставати, зробитися / робитися* та ін., пор.: ...**вельможні пани також зиркали один на одного, було невтямки, чого подався до кофейні цар** (Ю. Мушкетик); **Але коли людині озвучують суму, яку їй треба буде заплатити за нову усмішку, стає не до сміху** (Високий Замок, 4.10.2013); **Мені зробилося непереливки лиш тоді, коли вгледіла в руках отця Серафима лискучі, холодні навіть на відстані металеві інструменти** (В. Шкляр).

До другого виду заперечних предикативів належать ті, що заперечують можливість чого-небудь. Вони також семантично й стилістично не однорідні. Одні з них, зокрема **неможливо, нереально**, характеризують певну дію як неможливу й функціонують або в позиції присудка двоскладного речення з інфінітивним чи займенниковим підметом (пор.: **В наш час досягти чогось лише красивою зовнішністю неможливо** (Ю. Мушкетик); **Це неможливо!** (В. Винниченко); **цілий ряд продуктів – свинячий жир (так сало називають у США), борошно і кефір... купити на Заході майже нереально** (Високий Замок, 16.12.2012), або в позиції головного члена односкладного речення (пор. ...**стало шкода себе з ряду причин, які просто нереально тут помістити** (І. Карпа); **Ген непокори українців неможливо дослідити** (А. Бондар). Ці заперечні предикативи широко вживають у різних стилях мовлення, зокрема й у науковому та офіційно-діловому, пор.: **Передбачити, який саме термін може стати загальномовним словом, ... неможливо** (О. Кочерга); **Реалізувати закон про невинність євромайданівців неможливо** (З виступу юриста); **Знайти живих свідків трагедії [голодомору] зараз практично нереально** (З підручника).

Заперечний предикатив **несила**, навпаки, має вужче значення й обмеженіші умови вживання. Він указує на те, що суб'єкт фізично не може виконувати певну дію чи перебувати в певному стані, і функціонує лише в позиції головного члена односкладного речення. Характерною семантико-синтаксичною ознакою цього предикатива є здатність керувати валентно зумовленим компонентом у формі давального відмінка із семантикою суб'єкта стану, який не завжди лексично виражений у реченні, пор.: **Сашкові вже й говорити несила було** (Люко Дашвар); **Вже все переробила, а чекати несила** (Люко Дашвар). Використання заперечного предикатива **несила** обмежене розмовним та художнім стилями мовлення.

Заперечний предикатив **ні до чого**, що представляє третій вид, поєднує заперечення з модальністю доречності, увиразнюючи в такий спосіб недоречність, непотрібність кого-, чого-небудь. Він уживається здебільшого в позиції присудка двоскладного речення з іменниковим, займенниковим або інфінітивним підметом, пор.: – **Борозна тут ні до чого, — закурив Марченко сигарету** (Ю. Мушкетик); **Я ні в чім не можу докорити Соні, вона старається, щоб було добре, але... все це ні до чого** (В. Винниченко); **Сперечатися було ні до чого** (В. Нестайко). Предикатив **ні до чого** може мати залежний компонент у формі давального відмінка зі значенням суб'єкта стану, що вказує на особу, для якої хтось або щось є недоречним, пор.: **Т а р а н. І нам він [півень] ні до чого!** (О. Коломієць); **Людей теж не було, але вони Славі ні до чого** (Г. Гордасевич).

Семантична специфіка заперечного предикатива *невтямки*, належного до четвертого виду, полягає в запереченні чиєїсь здатності зрозуміти що-небудь. Він заповнює позицію головного члена односкладного речення й керує валентно зумовленим компонентом у формі давального відмінка зі значенням суб'єкта стану, який у реченні може опускаватися через свою очевидність, пор.: *До того, як лихо, то є бодай якась передчуття, а трапляється щастя – нам невтямки, воно й процідиться проміж розставлені долоні* (Р. Андріяшик); *Мати поглядає на свою дочку — й невтямки, що коїться з нею* (Є. Гуцало). Від дієслівних заперечних форм *не розуміти, не тямити* заперечний предикатив *невтямки* відрізняється відтінком всеохопності, непідвладності людині її стану. Через негативно оцінене забарвлення його вживають переважно в розмовному та художньому стилях мовлення.

На запереченні достатнього вияву чого-небудь у сучасній українській літературній мові спеціалізується лише один предикатив *недостить*, що репрезентує п'ятий вид заперечних предикативів. У поєднанні з інфінітивом він формує головний член односкладного речення, указуючи на недостатність певної дії для досягнення якої-небудь мети, пор.: *Європейські послі: для підписання Угоди Україна-ЄС недостить провести чесні вибори в Раду* (<http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15oct2012/europoslu.html>). Він може також керувати залежним компонентом у формі родового відмінка, що називає дії чи явища, яких недостатньо для певного суб'єкта чи для досягнення якоїсь мети, пор.: *...якщо ЄС хоче подолати поточну кризу, звичайного ходу діяльності буде недостить* (День, 6.08.2013); *...мені недостить власних привидів...* (О.Забужко); *Для перемог на високому рівні цього недостить* (День, 11.08.2000).

Окремий, шостий, вид заперечних предикативів становлять ті, що передають скрутне становище певної особи. Серед них предикатив *непереливки*, заперечний компонент якого вже невіддільний, та фразеологізовані відіменникові предикативи *не до жартів, не до сміху*, заперечний елемент яких пишеться окремо, хоч без нього вони не вживаються. Означення скрутного становища через заперечення позитивних явищ засвідчує намагання мовців злагодити, "розрядити" ситуацію, інтерпретувати її комічно, пор.: *Кайдаш побачив, що непереливки, пхнув одну бабу на один бік, а другу на другий* (І. Нечуй-Левицький); *Та коли кадрова селекція ... усе більше почала скидатися на манію, тут уже не до жартів стало* (Високий Замок, 18.01.2013); *Американці радіють і плескають ще більше, а мені не до сміху* (Високий Замок, 25.01.2013). Конструкція *не до + іменник* у Род.в. в українській мові загалом є ідіоматичним засобом вираження неактуальності чого-небудь для когось, пор.: [Учням] *було не до уроків...* (Високий Замок, 13.12.2013); *...мені не до прийому гостей...* (В. Шкляр); *Плани, конспекти, контрольні роботи. Тут не до газет* (Г. Гордасевич).

Усі заперечні предикативи зі значенням скрутного становища потребують залежного компонента у формі давального відмінка на позначення суб'єкта стану, який може опускаватися в разі очевидності, пор.: *Володькові непереливки* (У. Самчук); *...шанівці ...потім іще з півроку тряслися, що хазяї повернуться й буде всім непереливки* (Люко Дашвар); *Мені не до жартів* (В. Шкляр); *От тільки власнику дорогої іномарки і батькам "приколіста" було не до сміху* (Високий Замок, 13.12.2013).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, заперечні предикативи є продуктивним, але негомогенним граматичним засобом вираження заперечення, оскільки в структурі речення вони передають не власне-заперечення, а заперечення наявності, можливості, доречності, актуальності та ін. Формування синкретичних заперечно-модальних одиниць свідчить про інтерпретативний характер заперечення, узвичаєння в українській мові використання заперечних одиниць для вираження різних оцінних значень. Характерною формально-синтаксичною ознакою заперечних предикативів є їхня здатність виконувати роль головного члена односкладного речення, рідше – присудка двоскладного заперечного речення. Для формально-граматичної структури таких речень типовий керований другорядний член зі значенням суб'єкта стану. Лише деякі заперечні предикативи потребують керованого другорядного члена з об'єктною семантикою. Дослідження функціональних особливостей заперечних предикативів відкриває перспективи для подальшого вивчення неспеціалізованих форм негації в сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бонч-Осмоловская А.А. Дативные субъектные конструкции с предикативами на -o/-e / А.А. Бонч-Осмоловская // Корпусные исследования по русской грамматике. – М. : Пробел, 2009. – С. 157 – 183
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М. : Русский язык, 1986. – 640 с.
3. Висоцький А.В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові [монографія] / А.В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Городенська К. Прислівник. Службові слова-морфеми. Слова-речення / Катерина Городенська // Іван Вихованець, Катерина Городенська Теоретична морфологія української мови. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – С. 298 – 390.
6. Кардаш Л.В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л.В. Кардаш. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
7. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н.Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
8. Ощипко І. Семантико-словотвірна характеристика предикативних прислівників української мови / Ірина Ощипко // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 29. – С. 9 – 15.
9. Русская грамматика : В 2-х т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 788 с.
10. Соколова С.В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С.В. Соколова. – К., 2009. – 20 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 534 с.
12. Сучасна українська літературна мова : [підручник]. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. [за ред. А.П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
13. Тихонов А.Н. Категория состояния в современном русском языке / А.Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самарканд. гос. ун-та, 1960. – 43 с.
14. Чапля І.К. Прислівник в українській мові / І.К. Чапля. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 124 с.
15. Циммерлинг А.В. Предикативы и качественные наречия: классы слов и направления деривации / А.В. Циммерлинг // Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – С. 54 – 59.
16. Шанский Н.М. Современный русский язык : В 3 ч. / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – М. : Просвещение, 1987. – Ч. 2. Словообразование. Морфология. – 256 с.
17. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке / Л.В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63 – 84.

Баган М. Отрицательные предикативы как особая разновидность лексико-грамматических средств выражения отрицания.

В статье обоснован статус отрицательных предикативов как негетерогенных лексико-грамматических выразителей отрицания, выяснены их функциональные отличия от собственно-грамматических экспликаторов отрицания. Определен синкретический характер отрицательных предикативов, сочетающих отрицание с выражением различных модальных значений. Предложена семантическая классификация таких предикативов, разграничены стилистически нейтральные и стилистически маркированные отрицательные предикативы, определены особенности их употребления в функциях сказуемого двусоставного предложения и главного члена односоставного предложения в современном украинском языке. Проанализирована семантико-синтаксическая структура предложений, порожденных отрицательными предикативами. Доказана важная роль отрицательных единиц в реализации модальных значений невозможности, неуместности, неактуальности, а также некоторых оценочных значений.

Ключевые слова: отрицательный предикатив, наречие, отрицание, предикативная функция, модальное значение, главный член односоставного предложения, сказуемое.

Bahan M. Negative Ppredicates as a Special Kind of Lexical-Ggrammatical Means of Negation.

The status of negative predicates as heterogeneous lexical-grammatical means of negation is proved, their functional differences from the actual grammatical exponents of negation are elucidated. Syncretic nature of negative predicates that combine negation with expression of different modal meanings is defined. Semantic classification of such predicates is proposed; stylistically neutral and stylistically marked negative predicates are delimited, the peculiarities of their use as a predicate of two-member sentence or as a leading term of one-member sentence in modern Ukrainian language are found. Semantic-syntactic

structure of sentences generated by negative predicatives is analysed. An important role of negative items in the realization of modal meaning of impossibility, irrelevance and some evaluative meanings is proved.

Key words: negative predicate, adverb, negation, predicative function, modal meaning, the leading term of one-member sentence, predicate.

Ірина Герасименко
(Горловка)

УДК 811.161.1'371

СРЕДСТВА ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ ЦВЕТА СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ КАК НАУКИ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА

В статье проанализированы подходы к решению вопроса о роле цветообозначений в трансляции информации, связанной с концептуализацией мира и социума, обозначены области гуманитарного знания, изучающие связь феномена цвета как важного элемента восприятия мира с его объективизацией в языке, рассмотрены проблемы цветовой номинации сквозь призму теорий эволюции цветового зрения, определены причины ограниченного состава цветообозначений по сравнению с широким спектром различаемых человеком цветов и оттенков. Был отмечено, что в языковых знаках как носителях обширного информационного потенциала особым образом преломляются цветовые восприятия, фиксируются универсальные и идиоэтнические ощущения, вызванные цветом. Наличие значительного количества работ, посвящённых соотношению феномена цвета, цветовосприятия и цветовой номинации, объясняется недостаточной разработанностью этой проблемы. Комплексное рассмотрение данных вопросов позволяет определить причины использования каждого ЦО для вербализации не единичного цвета, а некоторой цветовой группы.

Ключевые слова: цветообозначение, цвет, цветовосприятие, гуманитаристика, объективизация цвета.

Постановка проблемы. Цвет объективизируется в языке посредством цветообозначений (далее – ЦО). Эта группа слов вызывает интерес у исследователей, изучающих механизмы категоризации человеком окружающего мира. Внимание гуманитаристики в целом и лингвистики в частности к категории цвета, феномену цветовосприятия и средствам его языковой объективизации обусловлено самой жизнью, развитием общества. В языковых знаках как носителях обширного информационного потенциала особым образом преломляются цветовые восприятия, фиксируются универсальные и идиоэтнические ощущения, вызванные цветом.

Анализ последних исследований и публикаций. Категория цвета, феномен цветовосприятия и ЦО как проблема гуманитаристики рассматриваются с этнографической и историко-культурной точек зрения (У. Гладстоун, Л. Гейгер), с позиций физиологии (Г. Магнус), археологии (К. Леви-Строс), астрономии (В. В. Богданов), когнитологии (А. Вежбицкая), со стороны универсального (Б. Берлин, П. Кей) и идиоэтнического (Ю. А. Сорокин, А. И. Белов) подходов. Этот вопрос исследуется в аспекте этнической ментальности и национально-культурной маркированности (Л. Г. Невская, Е. В. Гулянков), что вызвано пониманием языка как модели культуры. По сути, категории цвета, феномену цветовосприятия и ЦО посвящено значительное количество работ гуманитарного цикла, что объясняется, на наш взгляд, недостаточной разработанностью этой проблемы.

Актуальность работы. Комплексное рассмотрение подходов разных областей гуманитарного знания, в числе которых и лингвистика, к соотношению цвета, цветовосприятия и ЦО позволит приблизить нас к пониманию специфических черт ЦО как единиц языкового выражения цвета. **Цель статьи** – анализ подходов и путей их решения к роли ЦО в трансляции информации, связанной с концептуализацией мира и социума. Цель исследования определяет постановку следующих **задач**: обозначить области гуманитарного знания, изучающие связь феномена цвета как важного элемента восприятия мира с его объективизацией в языке; рассмотреть проблему цветовой номинации сквозь призму теорий эволюции цветового зрения;

очертить причины ограниченного состава ЦО по сравнению с широким спектром различаемых человеком цветов и оттенков.

Освещение основного материала исследования. Интерес к изучению средств вербализации цвета в русле гуманитарных знаний наметился только в к. 19 – н. 20 вв. в связи с появлением этнографического и историко-культурологического направлений и, как следствие, с открытием европейскими этнографами у аборигенных племён значительного своеобразия мира цвета. Так, в то время как учёные пытались представить сущность цветов с точки зрения физиологии и физики, представители гуманитарных наук трактовали вопросы, связанные с происхождением цвета и названий цветов с точки зрения этнографии. В частности, У. Гладстоун и Л. Гейгер предположили, что «архаичные» народы, в том числе и древние греки, изначально не имели цветового зрения, были цветослепыми. В качестве аргумента приводится факт, что в древнегреческом языке имели место слова, которые не обозначали отдельные цвета, а только их светлые и тёмные оттенки. В основе этого мнения лежит анализ использования Гомером названий цветов. Так, У. Гладстоун [22] указывал, что набор ЦО в древнегреческом языке резко расходится с тем, который имеет место в современных языках. Например, у древних греков самые обычные, с нашей точки зрения, определения *голубое небо, зелёная трава, синее море* отсутствуют. Гомер не наделяет эпитетами цвета море и траву, «никогда не называет небо голубым» (здесь и далее перевод мой. – И. Г.) [22, р. 150], цвет же воды, земли, облака, железа он описывает одинаково как чёрный. Те тёмные цвета, которые в современных языках обозначаются словами, соответствующие русским *синий, зелёный и чёрный*, могли выражаться в языке Гомера одним словом *χρᾶνος*, а те, которые ныне воспринимаются как светлые и обозначаются словами *жёлтый и зелёный*, в его языке закреплены за лексемой *χλωρος*. Аналогичные примеры из латинского, санскрита, древнекитайского языков приводит Л. Гейгер [21]. Автор обращает внимание на то, что в Ведах и Библии, несмотря на частые упоминания о небе, ни разу не назван его цвет, нигде оно не охарактеризовано с помощью ЦО.

Причины данного явления исследователи видели в биологических особенностях древних народов и в уровне материального производства. У. Гладстоун, которого считают создателем лингвистики ЦО, выдвинул тезис об эволюционных возможностях человека воспринимать цвет [22]. В свою очередь его последователь физиолог Г. Магнус [24], поддерживающий эту точку зрения и дополнивший её материалами о названиях цветов у современных ему племён и народов, предложил так называемую «историко-физиологическую» теорию эволюции цветового зрения. Согласно этой теории существует пять стадий развития цветовосприятия, причём свое полное развитие данный физиологический аппарат получает лишь у высококультурных народов Европы. По мнению автора, для первой стадии характерна полная цветовая слепота, первобытные люди были монохроматами. Для второй стадии присуще отделение цветочувствительности от светочувствительности, различение красного цвета от ахроматичных. На третьей стадии появляется ощущение жёлтого цвета, но синий и зелёный ещё не различаются. На четвертой стадии происходит ощущение зелёного цвета, а синий всё ещё смешивается с чёрным. И, наконец, на пятой стадии возникает ощущение синего и, соответственно, различаются отображённые в языке четыре цвета. Г. Магнус считал, что, например, греки Гомеровской эпохи стояли на третьей стадии развития.

Выводы в отношении небольшого количества ЦО У. Гладстоун и его последователи связывали и с развитием цветового зрения, которое, по их мнению, вырабатывалось в процессе приспособления к природной среде, и с примитивностью хозяйственного уклада жизни, при котором человек использовал только наиболее общие определения цвета и не нуждался в детальном описании тонких цветовых оттенков. В результате было сделано заключение, что человеческие возможности в области восприятия цвета развивались на протяжении веков от однотонного видения мира до цветного.

Проблема этнографическая и историко-культурная была сведена, таким образом, к биологической, что в последующем направило исследование в русло офтальмологии, невропатологии и других отраслей медицины. В результате обследования коренных жителей ряда колониальных тогда территорий, мнение об «историческом развитии» цветоощущений и

изменении цветового зрения вызвало возражения, дало толчок к научной дискуссии о развитии или изначальном наличии человеческих возможностей в области восприятия цвета.

Учёные различных школ и направлений приводят серьезные доказательства в пользу дихроматизма древних и ищут объяснения этого явления в фактах языка, а не цветовосприятия, что, на наш взгляд, было бы вполне закономерно. Так, отрицательно о данной концепции высказался Г. Гельмгольц, против неё выступили филологи, в числе которых В. И. Шерцль, Ю. С. Степанов, Ф. Ф. Петрушевский, Ф. Н. Шемакин, Н. Ф. Пелевина, А. М. Панченко и др. В частности, В. И. Шерцль считал, что «недостаточность и сбивчивость обозначения цветов в языках не дает нам ещё никакого права предполагать соответствующую недостаточность перцепции у самого народа» [19, с. 5], отсутствие разветвлённой системы ЦО связано, по мнению учёного, с «недостатком абстрактных слов в таких языках» [19, с. 5]. Согласно точке зрения другого лингвиста – Ф. Н. Шемакина, предположение о том, что система цветового зрения народов древности, живших примерно три или четыре тысячи лет тому назад, было монохроматической или дихроматической, «лишено всякой вероятности» [18, с. 36]. Учёный полагает, что теория У. Гладстоуна и его последователей влечёт за собой допущение, что «за этот короткий исторический срок в сетчатке возникли все её цветовоспринимающие аппараты или хотя бы один из них. Нет никаких оснований полагать, что у народов древности произошла такая коренная биологическая перестройка глаза и его работы, которая впервые породила нормальное цветовое зрение» [18, с. 36]. Эту точку зрения поддерживает А. М. Панченко и выдвигает мысль, согласно которой «нормальное цветовое зрение является присущим всему человеческому роду без различия рас, всегда и всюду общеврождённым и в одинаковой мере развитым свойством и [...] поэтому все люди обладают полностью однородным цветовым восприятием и всегда обладали им» [9, с. 4].

Мнение о цветовой слепоте древних опровергается и учёными, изучающими сохранившиеся с тех времён произведения искусства и ремесла, создание которых требовало полноценного умения различать цвета. По этому поводу Ф. Ф. Петрушевский пишет: «Археологические изыскания открыли в Греции и Египте остатки окраски древнейших зданий и некоторых вещей, а в их числе красок – зелёную и синюю, иногда обе, а иногда одну из них; подобное этому открыто в Ассирии и Вавилонии» [10, с. 319]. Керамика, мозаика и стенная живопись народов древности, действительно, обнаруживает, что они различали все цвета и не смешивали их так, как это имеет место при дихроматизме и, тем более, цветовой слепоте. В частности, «древние египтяне, – указывает Ф. Н. Шемакин, – всегда изображали траву, воду и животных красками, соответствующими их подлинному цвету, никогда не путали цветов. Не путали цветов также мастера и в древних цивилизациях Мексики и Центральной Америки» [18, с. 36].

Есть семиотическое объяснение данного феномена, согласно которому «языковое различие и обозначение красок внешнего мира (макрокосма) наступает тогда, когда в своём внутреннем мире (микрососме) человек начинает тонко разграничивать состояния духа» [14, с. 139]. Это различие, по заключению автора, приходит позже, не с эпосом, а с лирикой. В качестве доказательства Ю. С. Степанов приводит факт превалирования в Древней Греции эпоса, называя, в частности, Гомера не лирическим, а эпическим поэтом. В этой связи французский специалист по цветовосприятию древних Ив Ле Гранд писал, что в визуальных процессах у «примитивных» народов не обнаружено существенных различий по сравнению с «цивилизованными» этносами: «На основе того, что известно сегодня, у первобытных племён нельзя установить различия с нашим зрением» [23, р. 85].

По сути, причины отсутствия широкого состава средств вербализации цвета в языке древних народов лингвисты усматривают не в их цветовой слепоте, которую отрицают, а в других фактах. Данное заключение наталкивает нас на поиск решения вопроса о наличии амбивалентности и взаимозаменяемости ЦО в ресурсах собственно языка. Ответ необходимо искать, как нам кажется, в объёме словарного состава древних народов: вследствие его малочисленности всё цветное (окрашенное), противопоставляясь светлому, исходно воспринималось как тёмное, соответственно, различалось, но не наделялось отдельными словами. Впоследствии разные «цветовые» значения, ввиду ограниченного количества лексических единиц, фиксировались в одном ЦО (что закрепилось, например, в семантике

русской лексемы *синий*, обозначающей в определённых контекстах не только синий, но и зелёный цвет; ср.: *На осине листик синий*, / *На берёзе не такой* [17, с. 353]). С появлением разветвлённого состава ЦО “цветовые” значения были зафиксированы в семантике отдельных слов (например, значение ‘синий’ – в лексеме *синий* и значение ‘зелёный’ – в адъективе *зелёный*). Это привело к использованию не только одних и тех же лексических единиц для описания разных спектральных значений, но и закреплению за разными словами близких “цветовых” значений. Ср.: *Высокое озеро*, / *Синее озеро* / *Молча лежит*. / *Зелено-косматое* / *Спячкой измятое*, / *В воду глядит* (С. Городецкий).

Одна из проблем категории цвета, феномена цветовосприятия и ЦО, которой традиционно занимается гуманитаристика, является проблема универсального и относительного в вербализации цвета. В решении этого вопроса существует два подхода. Сторонники первого (Б. Берлин, П. Кей, Ч. Макдениэл, Э. Рош и др.) настаивают на универсальности категории цвета и его вербальных средств. Так, в [20] проводится мысль о том, что а) цвет представляет собой семантическую универсалию; б) его характеризуют независимые признаки – оттенок (hue), яркость (brightness) и насыщенность (saturation); в) основными ЦО признаются Базовые Цветовые Термины (Basic Color Term); г) количество универсальных Базовых Цветовых Терминов ограничено – их 11, и они в определённой последовательности возникают в эволюции языка. Базовый Цветовой Термин, по мнению исследователей, должен отвечать следующим критериям: а) быть моноксемой, т. е. однокорневым (например, англ. *green*, *red*); б) его сигнификация (значение) не должна включаться ни в какой другой цветовой термин (как, например, англ. цвет *scarlet* является оттенком *red*); в) его использование не должно ограничиваться узким классом объектов (как, например, англ. *blond*, с помощью которого описывают только волосы и деревья); г) он должен быть опознаваемым информантами (ср. англ. *yellow* и *saffron*); д) недавние заимствования не должны включаться [20, p. 37].

Критерий семантической универсальности Базовых Цветовых Терминов для народов различных этносов был проверен Б. Берлином и П. Кеем на материале 98 языков различных групп и семей и верифицирован на материале словарей, этнографических источников, с помощью информантов, что позволило выявить наличие в них неких доминант, фокусов базисного цвета. По мнению учёных, существующие 11 универсальных понятийных категорий цвета (colour categories) соответствуют английским основным ЦО *black*, *white*, *red*, *green*, *yellow*, *blue*, *purple*, *pink*, *orange*, *brown*, *grey*. Кроме Базовых Цветовых Терминов, каждый язык имеет неопределённо большое число лексических единиц, которыми обозначают цвета (например, англ. *crimson*, *blue-green*, *bluish*, *lemon-colored*, *the color of my aunt's chevrolet* и многие др.) [20, p. 5]. В случае наличия в языке меньшего количества Базовых Цветовых Терминов близкие по “цветовой” актуализации слова примыкают к Базовому Цветовому Термину. При этом первыми ЦО во всех языках были термины, различающие «светлое» и «тёмное», что закономерно наводит на мысль, что на ранних этапах развития языка тёмные и светлые цвета не имели для их номинации отдельных лексем, а с появлением таковых, слова, обозначающие «тёмное» и «светлое», синонимизировались и взаимозаменялись носителями языка. Таким образом, исследование Б. Берлина и П. Кея поставило вопрос о наличии универсального состава ЦО и об их исконной семантике.

Другой сторонник универсального подхода к категории цвета, феномену цветовосприятия и ЦО Э. Рош [25], отталкиваясь от выводов Б. Берлина и П. Кея, создала теорию прототипов и простейших категорий. Лингвист, проверяя данные о Базовых Цветовых Терминах на материале языка народности дани (Западная Новая Гвинея), обнаружила, что здесь существует лишь два основных ЦО – слово *mili*, называющее чёрный, зелёный, синий цвета, и лексема *mola*, обозначающая белый, красный, жёлтый цвета. При этом народность дани в качестве фокального каждый раз выбирает разный цвет [25, p. 40]. Полученные данные послужили введению в научный оборот широкоизвестного сегодня понятия «естественного прототипа». Используя этот подход, Э. Рош относит цветовые категории к числу градуальных с различными границами и центральными членами. Более того, исследовательница считает, что прототип, или наиболее яркий элемент категории, не является контрольным списком условий, он заложен в человеческом мышлении рождения, и мы воспринимаем его как данность. Этот вывод Э. Рош способствовал

выдвижению гипотезы о том, что нейрофизиология цвета детерминирует постепенную эволюцию развития понятия цвета у представителей различных этносов, и подтвердил существующее мнение о дихроматизме примитивных народов. Однако материал Э. Рош не помог его автору объяснить небольшое количество ЦО фактами языка.

В русле идей Б. Берлина и П. Кея выполнены исследования А. П. Василевича. В них речь идёт о том, что имеет место совпадение ЦО в русском, узбекском, английском, немецком, французском, амхарском языках (Эфиопия), языке бамана (Мали) [2]. Проведя ряд экспериментов, в которых с помощью цветообразцов и слов-стимулов определялись способы передачи цветоощущений, исследователь приходит к заключению, что существует «безусловная близость» языков «в характере восприятия цветового пространства» [2, с. 64]. При этом автор резко выступает против выдвигаемого последователями теории Сепира-Уорфа тезиса о «бедности» системы ЦО в некоторых языках. А. П. Василевич полагает, что «подобный ход мыслей является следствием весьма поверхностного понимания тезиса» о выражении цвета при помощи слов [2, с. 59]. Автор настаивает, чтобы анализ системы ЦО проводился не только в пределах базовых имён цвета, но и с учётом терминов, обозначающих оттенки. «В так называемых бедных языках, – пишет лингвист, – есть способы передавать множество цветоощущений, коль скоро носители этих языков способны различать соответствующие оттенки» [2, с. 60].

В настоящее время в оборот исследований по универсализму ЦО вовлечено уже несколько сотен языков, в том числе языки Центральной Америки, Африки, Новой Гвинеи и др. По мере расширения эмпирической базы этих наблюдений становится понятно, что универсальная схема, предложенная Б. Берлином и П. Кеем, не объясняет всего разнообразия фактов. Как следствие, в более поздних исследованиях этих авторов, а также в работах других учёных, содержится немало уступок лингвистическому релятивизму.

Концепция культурного релятивизма, у истоков которой стояли Э. Сепир и Б. Уорф, основана на положении, что существующая в сознании человека система понятий, а, следовательно, и существующий логический строй его мышления (этническая ментальность) определяются тем конкретным языком, носителем которого этот человек является. Характер познавательной деятельности зависит от языка, на котором мыслит познающий субъект. Соответственно, «сходные физические явления позволяют создать сходную картину вселенной только при сходстве или по крайней мере при соотносительности языковых систем» [16, с. 175]. Поскольку разные языки обладают различающейся номенклатурой лексических и грамматических средств, у разных народов существует разное «видение» мира, обусловленное соответствующим языком. Б. Уорф пишет: «Мы расчлняем мир, организуем его в понятия и распределяем так, а не иначе в основном потому, что мы – участники соглашения, предписывающего подобную систематизацию. Это соглашение имеет силу для определённого речевого коллектива и закреплено в системе моделей нашего языка» [16, с. 174–175]. Основной тезис гипотезы – разные языки сегментируют действительность по-разному. «Мир, в котором живут общественные образования, говорящие на разных языках, – указывает Э. Сепир, – представляет собой различные миры, а не один и тот же мир с различными этикетками [...]. Язык является замкнутой системой символов, [...] которая в действительности определяет для нас опыт в силу своей формальной структуры [...]; мы бессознательно переносим установленные языком нормы в область опыта» [26, р. 578]. Это означает, что ЦО вербализуют цветовосприятие, что осмысление цветового пространства зависит от особенностей языка данной общности людей, что наименование цветов определяется уровнем развития общества и структурой языка, который детерминирует человеческие структуры мышления и поведения. В результате в одних языках есть семь основных (однословных) наименований цветов радуги (например, в русском, белорусском), в других – шесть (в английском, немецком), где-то пять или четыре (в языке шона в Родезии), а где-то два (в языке басса в Либерии). Не случайно последователь данной теории Ю. А. Сорокин замечает: «Давно известно, что обозначение цвета – та точка, в которой отчётливо ощутимо различие в «видении мира» как в истории развития одного народа, так и между отдельными народами» [13, с. 171–172]. Эти исследования нацелены на

подтверждение следующего факта: языковые способы, которыми обозначаются цвета, представляют итог чувственного познания мира и отображают свойства национального менталитета.

Сторонники теории лингвистической относительности, настаивая на национально-культурной специфичности языков, не опровергают и их универсальных черт, что можно поставить им в заслугу. Так, в исследованиях, выполненных в русле лингвокультурологии, обращается внимание на типологические составляющие, релятивизм и универсализм в них одинаково представлены. К числу таких работ относится исследование А. И. Белова [1], в котором описываются «национально-специфические особенности цветообозначений на материале русского и финского языков / культур» [1, с. 49]. Автор заключает, что наличие цветовых лакун и цветовых предпочтений в рассматриваемых им языках указывает на специфику каждой этнической культуры, и с этим выводом трудно не согласиться. Трудно не согласиться и с заключением лингвиста в отношении того, что наряду со спецификой этнических культур, воплотившихся в цветовых предпочтениях, имеет место и цветовой универсализм [1, с. 57]. Такой межязыковой универсализм проявляется, по мнению А. И. Белова, например, в коннотациях слова *белый* как речевого актуализатора цвета снега, молока, соли, и «ассоциантов 'небо' и 'море' ЦО *синий*» [1, с. 54, 52].

Надо сказать, что к компромиссным с позиций определения универсальных и относительных черт ЦО в различных языках относится и подход И. В. Макеенко [7]. Автор, исследуя семантику ЦО в русском и английском языках, принимает во внимание тот факт, что ЦО по составу, системной типологизации, функциональным качествам отображают универсальные свойства языков. Однако лексемы, называющие цвет, выражают и национальную специфику, которая, по мнению учёного, касается «особенностей словообразования, сочетательных свойств, способности к развитию полисемии, частотности разных групп цветообозначающей лексики, их стилистических признаков, авторского своеобразия» [7, с. 3]. Подобные исследования подтверждают мысль о том, что ЦО в разных языках обладают общими чертами (что, по нашему убеждению, кроется в исконной семантике данного класса слов) и имеют специфические характеристики в структуре и сочетаемости.

Четкую взаимосвязь ментальности и цветовосприятия обосновывает А. Вежбицкая [3]. Рассматривая ЦО с позиций когнитивной семантики, автор придерживается мнения, что физиология цветового восприятия («видения») во всех языках едина, а цветовая концепция для носителей разных культур неодинакова. «То, что происходит в сетчатке и мозгу, не отражается непосредственно в языке», – считает лингвист [3, с. 238–239]. Исследовательница заключает, что названия цветового спектра не универсальны для разных языков и культур. В качестве доказательства лингвист приводит аргумент, что в некоторых культурах вообще не существует понятия «цвет». В то же время А. Вежбицкая предлагает выделять «универсалии зрительного восприятия», к числу которых относит: а) время, когда человек видит (день) и когда он не видит (ночь), что позволяет выделять человеку светлые и тёмные предметы; б) фон (окружение) как основа при любом описании зрительного восприятия. Таким фоном может быть «небо (обычно – синее), земля (обычно – коричневая), трава (обычно – зелёная), солнце (обычно – жёлтое и блестящее), море (обычно тёмно-синее), широкие снежные просторы (в норме – белые)» [3, с. 233]; в) сравнение (чаще всего понятие подобия) в передаче зрительных ощущений, что, к примеру, относится к слову *золотой* (ср. золотой как цвет в выражении *золотые волосы* и как качество в сочетании *золотое кольцо*). По сути, А. Вежбицкая с помощью данной классификации пытается систематизировать ЦО и определить, почему и как человек выбирает то или иное имя цвета.

В рамках теории лингвистической относительности имеет место ещё один аспект исследования ЦО – гендерный. Так, проводя мысль о том, что каждая этническая культура конструирует единый для всех цветовой спектр по-своему, лингвисты считают, что «существенные различия в способах освоения цветового спектра обнаруживаются не только между культурами, но и внутри каждой из них по критерию пола» [11, с. 386]. Рассматривая источники восприятия цвета и анализируя способы формирования цветового образа, Л. В. Самарина, в частности, заключает, что «мир женщины гораздо богаче цветом, чем мужской» [12, с. 387]. Этим, по мнению автора, и вызваны отличия в выборе средств, обозначающих цвет, в идиостилиях мужчины и женщины.

С начала 20 в. проблема соотношения категории цвета, феномена цветовосприятия и ЦО рассматривается с позиций антропологии. Стала учитываться специфика отражения процессов окружающего мира в индивидуальном сознании человека, схемы хранения знаний о мире, взаимодействие языковых и энциклопедических знаний и преломление их через призму вырабатываемой в социуме системы норм, оценок и эмоционального опыта индивида. К значимым концепциям этого направления относятся работы В. У. Тэрнера и К. Леви-Строса. Так, изучая цветовую классификацию примитивных языков, В. У. Тэрнер заключает, что цвета являются не просто «различиями в зрительном восприятии разных частей спектра; это сокращённые или концентрированные обозначения больших областей психобиологического опыта, затрагивающих как разум, так и все органы чувств» [15, с. 103]. В свою очередь К. Леви-Строс исследует хроматизм цветов на основе ассоциативных связей со звуками и считает, что подобный подход не только раскрывает «важные аспекты в лингвистике с психологической и теоретической точки зрения [...]», но ведёт нас к рассмотрению структуры мозга» [5, с. 86–87]. Языковеды-антропологи выходят за рамки психологического объяснения лингвистического материала, они смотрят на него через призму ментальности народа, его культурных корней. ЦО «как одна из древнейших систем, включающая в себя разные стороны человеческого сознания, в центре подобных исследований» [4, с. 151–152]. Соответственно, в отечественной и зарубежной науке есть работы, посвящённые интерпретации семантики ЦО в языке фольклора с учётом данных этнографии и археологии (см., например, работы А. Т. Хроленко, Т. Е. Никулиной, Л. Г. Невской, Л. Раденковича, С. В. Супряги, О. И. Уляшева и др.). Анализируя ориентированные на мифопоэтическую семантику тексты, учёные пришли к выводу, что они построены «с учётом основных семиотических оппозиций» [8, с. 161], соответственно, в их семантической структуре имеют место «неявные и немотивированные с точки зрения обычного толкования смыслы» [8, с. 161]. Лингвисты пытаются определить особое символическое значение ЦО, которое кроется в исконной семантике данных слов, и вычленили их первичные значения.

В последнее время определение исконной семантики лексического состава языка (в том числе и ЦО) проводится с учётом получившей распространение идеи о зарождении человеческой истории в северной части земного шара. Прошлое бытие северных (а значит, и русского) народов, которое уже описано с позиций археологических, астрономических, этнографических, мифологических и других наблюдений (см. работы В. В. Богданова, В. Н. Дёмина, У. Ф. Уоррена, А. В. Тулупова, А. Хомякова и др.), проходило на Крайнем Севере в условиях «чёрно-белого» года, т. е. времени, определённая часть которого была занята полярной ночью, и ином (более благоприятном), нежели сейчас, климате. В связи с этим, учёные полагают (см., например, работы Н. А. Луценко), что северное происхождение человеческой истории предопределило конкретное содержание ряда языковых единиц, в том числе и ЦО. Заслуживает внимания и теория В. Н. Татищева, Э. Шюре, В. В. Макаренко о полярной прародине славян, локализованной не на Северном, а на Южном Полюсе, в Антарктиде, которая «была не только свободна ото льда, но и была пригодна для жизни» [6, с. 135]. Считается, что «индоевропейская цивилизация распространяется с юга на север» [6, с. 149], соответственно, «славяне появились в Европе из других стран» [6, с. 11]. Безусловно, присутствующее и на Северном, и на Южном Полюсе северное сияние, смена полярных ночи и дня, сезонные изменения цветов природной среды, наблюдение над солнцем, отличие лунного света от солнечного, изменение цвета воды и неба в разных состояниях и условиях далеко не безразличны для формирования ЦО (как, наверное, и мировоззрения в целом), они могли влиять на семантику данной группы слов, вызывать их взаимозаменяемость и амбивалентность. Поэтому целесообразно рассматривать языковые данные с учётом того, что мрак как первозданное состояние всего сущего мог быть не только частью бытия и источником света, но и фактором глоттогенеза.

Выводы исследования и перспективы дальнейшего научного анализа. Итак, категория цвета, феномен цветовосприятия и ЦО являются предметом изучения разных областей гуманитарного знания. Языковые средства объективизации цвета входят в круг актуальных лингвистических проблем. Однако решение проблем соотношения категории цвета, феномена цветовосприятия и языковых средств их объективизации обуславливает многоаспектное изучение ЦО, их структурно-грамматических, лексико-семантических и функциональных

характеристик, що і буде предметом нашого дальшого розгляду. При дослідженні даного кола питань цілесловно враховувати полісемантичність, амбівалентність і взаємозамінюваність слів, позначаючих колір.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белов А. И. Цветовые этноэидемы как объект этнопсихолінгвістики / А. И. Белов // Этнопсихолінгвістика / [Сорокін Ю. А., Марковина И. Ю., Крюков А. Н. и др. ; отв. ред. и авт. предисл. Сорокін Ю. А.]. – М. : Наука, 1988. – С. 49–58.
2. Василевич А. П. Язык и культура: сопоставительный анализ группы слов-цветообозначений / А. П. Василевич // Этнопсихолінгвістика / [Сорокін Ю. А., Марковина И. Ю., Крюков А. Н. и др. ; отв. ред. и авт. предисл. Сорокін Ю. А.]. – М. : Наука, 1988. – С. 58–64.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая; [пер. с англ.] ; отв. ред. М. А. Кронгауз ; вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Гулянков Е. В. Этническое своеобразие русской народно-песенной лексики (в сопоставлении с лексикой французских народных песен) : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01; 10.02.19 / Е. В. Гулянков. – Курск, 2000. – 255 с.
5. Леви-Строс К. Структурная антропология / Клод Леви-Строс; [пер. с франц.]. / под ред. и с примеч. Вяч. Вс. Иванова. – М. : Наука, 1985. – 535 с.
6. Макаренко В. В. Потерянная Русь. По следам утраченной истории / В. В. Макаренко. – М. : Вече, 2008. – 496 с.
7. Макеенко И. В. Семантика цвета в разноструктурных языках. Универсальное и национальное : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / И. В. Макеенко. – Саратов, 1999. – 258 с.
8. Невская Л. Г. Пёстрое в системе фольклорных атрибутов / Л. Г. Невская // Балто-славянское причитание : Реконструкция семантической структуры. – М. : Наука, 1993. – С. 161–184.
9. Панченко А. М. О цвете в древней литературе восточных и южных славян / А. М. Панченко // Труды Отдела Древней литературы / Ин-т русской лит-ры. – СПб. – 1968. – Т. 23. – Вып. 13. – С. 3–15.
10. Петрушевский Ф. Ф. Цветовые ощущения древних и новых народов / Ф. Ф. Петрушевский // Вестник изящных искусств. – Т. 7. – Вып. 4. – 1889. – С. 297–330.
11. Роу К. Концепция цвета и цветовой символизм в древнем мире / К. Роу // Психология цвета. Сб. пер. с англ. – М. : Рефл-бук, Ваклер, 1996. – С. 7–46.
12. Самарина Л. В. Особенности женского цветовосприятия в традиционной культуре / Л. В. Самарина // Женщина и свобода : пути выбора в мире традиции и перемен : материалы междунар. конф. 1993 г. – М. : Наука, 1994. – С. 384–390.
13. Сорокин Ю. А. Роль этнопсихологических факторов в процессе перевода / Ю. А. Сорокин // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 166–174.
14. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – 145 с. – (АН СССР ; Ин-т языкознания).
15. Тэрнер В. У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах (на материале ритуала ндембу) / В. У. Тэрнер // Семиотика и искусствоведение : сб. переводов / сост. и ред. Ю. М. Лотмана и В. М. Петрова. – М. : Мир, 1972. – С. 50–81.
16. Уорф Б. Л. Наука и языкознание / Б. Л. Уорф ; [перев. с англ. и франц.]. // Новое в лингвистике : сб. ст. / сост., ред. и вступ. статьи В. А. Звегинцева. – Вып. 1. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – С. 169–182.
17. Чапушки / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф. М. Селиванова]. – М. : Сов. Россия, 1990. – 656 с.
18. Шемякин Ф. Н. К вопросу об отношении слова и наглядного образа (цвет и его названия) / Ф. Н. Шемякин // Изв. Академии Пед. Наук РСФСР. – 1960. – Вып. 113 : Мышление и речь / [отв. ред. Ф. Н. Шемякин]. – М. – С. 5–48.
19. Шерцль В. И. Названия цветов. Символизм цветов / В. И. Шерцль // Филологические записки. – Вып. II–III. – 1884. – Воронеж. – С. 1–70.
20. Berlin B. Basic Color Terms : their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley ; Los Angeles : Un-ty of California Press, 1969. – 178 p.
21. Geiger L. Vorträge zur Entwicklungsgeschichte der Menschheit / L. Geiger. – Stuttgart; 1871. – P. 45–60.
22. Gladstone W. E. Homer / by the right home / W. E. Gladstone. – London : Macmillan, 1878. – 153 с.
23. Grand Y. Le. Couleur et perception / Y. Le Grand // Journal de psychologie. – 1961. – 58. – P. 266.
24. Magnus H. Über ethnologische Untersuchungen des Farbensinnes / H. Magnus. – Berlin, Habel, 1883. – 36 s.
25. Rosch E. Prototype classification and logical classification : The two system / E. Rosch // New trends in cognitive representation : Challenges to Piaget's theory. – Hillsdale (N.J.). – 1983. – P. 73–86.
26. Sapir E. Conceptual categories in primitive language / E. Sapir // Science. – 1931. – Vol. 74. – P. 578.

Герасименко І. Засоби об'єктивізації кольору крізь призму сучасної лінгвістики як науки гуманітарного циклу.

У статті проаналізовано підходи до вирішення питання про роль кольоропозначень у передачі інформації, пов'язаної з концептуалізацією світу й соціуму, визначено області гуманітарних знань, що вивчають зв'язок феномена кольору як важливого елемента сприйняття світу з його об'єктивізацією в мові, розглянуто проблеми колірної номінації крізь призму теорії еволюції колірного зору, визначено причини обмеженого складу кольоропозначень у порівнянні з широким

спектром кольорів та відтінків, що розрізняються людиною. Було відзначено, що в мовних знаках як носіях широкого інформаційного потенціалу особливим чином відбиваються колірні сприйняття, фіксуються універсальні та ідіоетнічні відчуття, викликані кольором. Наявність значної кількості робіт, присвячених співвідношенню феномена кольору, кольоросприйняття та колірної номінації пояснюється недостатньою опрацьованістю цієї проблеми. Комплексний розгляд цих питань дозволяє визначити причини використання кожного кольоропозначення для вербалізації не одиничного кольору, а певної колірної групи.

Ключові слова: кольоропозначення, колір, кольоросприйняття, гуманітаристика, об'єктивізація кольору.

Gerasimenko I. Ways of Colour Objectivation in the Light of Modern Linguistics as Humanitarian Cycle Science.

The article analyzes the approaches to the solution of a problem concerning the role of colour terms in the transferring of information connected with the world and society conceptualization, determines the spheres of humanitarian knowledge that study the connection of colour phenomenon as a main element of world perception with its objectivation in the language, considers the problems of colour nomination in the light of the colour vision evolution theory, defines the reasons of a restricted number of colour terms in comparison with a wide spectrum of colours and hues distinguished by a person. It was pointed out that in language signs as representatives of vast information potential, colour perceptions are specifically reflected, universal and idioethnical perceptions generated by colour are fixed. A considerable number of works devoted to the correlation of colour phenomenon, colour perception and colour nomination is explained by a lack of research works in this sphere. A complex consideration of the mentioned questions makes it possible to define the reasons of each colour term usage for verbalization of not a single colour, but some colour group.

Key words: colour term, colour, colour perception, humanitarian science, colour objectivation.

Інна Завальнюк
(Вінниця)

УДК81' 367: 070.41

**ІНФРАСТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ РЕЧЕННЯ
ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ГАЗЕТ**

У пропонованій статті проаналізовано метатекстові елементи, якими є звертання, вставні та вставлені одиниці як засоби експресивізації мови українських регіональних газет. Простежено нові тенденції в комунікативно-прагматичній організації української регіональної періодики, зумовлені уживанням названих інфраструктурних компонентів, визначено їхні стилістичні вияви. Установлено специфічні способи структурно-граматичного та функційно-стилістичного врізноманітнення звертальних форм, вставних та вставлених слів, словосполучень і речень. Доведено, що їхня природна своєрідність полягає у підпорядкуванні завданням ефективної комунікації, зокрема потребі своєчасного розширення інформації, її конкретизації, що полегшує сприйняття, розуміння висловленого, і водночас необхідності реалізації суб'єктивних інтенцій журналістів, покликаних швидко, словесно не обтяжливо впливати на читацьку аудиторію експресивними засобами мови.

Ключові слова: звертання, вставні одиниці, вставлені компоненти, комунікативно-прагматична функція, стилістичний вияв, засоби експресивізації, мова сучасної регіональної періодики.

Постановка наукової проблеми. У лінгвістиці останніх десятиліть значно поживилося дослідження реченневих елементів «модифікаційно-супровідного (інфраструктурного) рівня» [6, с. 3] – звертань, вставних та вставлених одиниць як досить об'ємних, виразно індивідуальних і достатньо типових засобів мовного вираження думок, почуттів. Зацікавлення ними постало у зв'язку з новими концепціями, зорієнтованими на вивчення загальнонаукової проблеми «людина в мові» або «мова в дії», коли акцентують на діяльній сутності людини, яка повідомляє про факти чи події, реагує на них, по-своєму вербалізує почуття і бажання в процесі пізнавальної діяльності, словесно формує поняття, думки, висновки, спонукає співрозмовника до дії тощо [16,

с. 4–5]. Таку різноманітність мовленнєвих потреб і виявів у своїй комунікативній завершеності реалізують передусім засобами синтаксису, зокрема й звертаннями та вставними конструкціями, які утворюють комунікативно-прагматичну категорію із загальним змістом суб'єктивного, оцінного ставлення мовця до висловленого ним, та вставлених компонентів з різним ступенем комунікативності, які можна кваліфікувати як додаткові, побіжні повідомлення, що переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості [21, с. 169].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема метатекстових елементів, якими є звертання, вставні та вставлені одиниці, здавна привертала увагу російських та українських мовознавців. Вони досліджували їхні граматичні та семантичні особливості [1; 12; 7; 21 та ін.], аналізували вставні елементи як один із засобів вираження модальності речення [3; 9; 13; 5], з'ясовували їхні інтонаційні можливості [19; 17] тощо. Комунікативно-прагматичні властивості цих метатекстових елементів у художньому та публіцистичному мовленні проаналізовано в дисертаційних працях О. А. Пантелєєвої, Л. В. Корновенко, З. П. Олійник, В. І. Грицини, О. В. Галайбиди, І. Я. Завальнюк [16; 10; 14; 6; 4; 8]. Глибшого аналізу потребують функціонально-стилістичні вияви згаданих інфраструктурних одиниць у мові сучасних українських регіональних видань, що й становить актуальність пропонованої наукової розвідки.

Мета статті – з'ясувати специфіку експресивізації мови українських регіональних газет за допомогою метатекстових елементів – звертань, вставних і вставлених одиниць. Для реалізації поставленої мети потрібно розв'язати такі **завдання**: 1) виокремити з періодичних видань регіонального рівня функціонально активні інфраструктурні компоненти; 2) окреслити коло найтипівіших стилістичних значень, зумовлених авторськими інтенціями та суспільними динамічними змінами в мовному оформленні висловлень зі вставними і вставленими компонентами та звертаннями; 3) з'ясувати нові тенденції в комунікативно-прагматичній організації сучасного українського газетного текстудосліджуваними засобами інфраструктурного рівня мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед інфраструктурних компонентів речення, що виконують експресивну функцію в газетних текстах регіонального рівня, виділяємо звертання, вставні та вставлені компоненти як основні засоби формування особистісного аспекту семантики речення. Ці одиниці, як зауважує Д. Баранник, «формують мовний план авторського супроводу комунікативно актуальної частини висловлення, план авторського коригування, орієнтують вислів на адресата» [2, с. 13]. Такі компоненти інфраструктури речення певною мірою містять характерні ознаки посередника інформації, представляють емоційну, інтелектуальну, етичну, мовну та інші види оцінок [11, с. 151].

З-поміж звертань у мові сучасних українських регіональних газет переважають власне звертання, розраховані на реакцію того, до кого спрямоване мовлення. Нерідко вони набувають стилістичного забарвлення – закличності, піднесеності, урочистості тощо, пор.: *Спасибі, сестрице!* (Вінницькі відомості, 26.03.2008, с. 10); *Студенте, ширше кишеню!* (Вінницькі відомості, 26.03.2008, с. 2). Останнім часом журналісти надають перевагу множинним формам звертань, що закономірно, оскільки вони відбивають специфічну для публіцистичного стилю адресацію до масової аудиторії. До того ж, ці конструкції функціонують не лише для встановлення контакту з адресатом мовлення, а й для вираження суб'єктивно-оцінного ставлення до групи осіб. Напр.: *Дорогі земляки! Нам під силу створити державну систему, в якій панують Закон і справедливість* (Вісті Тепличчини, 27.06.2013, с. 3); *Чоловіки, після 40 плекайте мужність!* (Вінниччина, 25.09.2013, с. 7).

Спостережено, що в регіональній газетній періодиці активні розгорнуті, поширені звертання, які слугують потужним засобом експресивізації контексту, пор.: *Ти така небережна у великому місті, ніжна і маленька жінко!..* (Вінниччина, 01.11.2013, с. 9); *Тепличчино, краю мій сивий! Скільки в тобі глибини! Хай додають тобі сили предків достойні сини* (Вісті Тепличчини, 24.10.2013, с. 1); *Клич мене, Віннице, квітку держави, щемна столице серця мого!* (Вінниччина, 21.03.2013, с. 16).

Для привернення уваги читача, створення ефекту живого спілкування у мові регіональних газет функціонують іронічно забарвлені звертальні форми, які слугують засобом вираження певних негативних оцінок щодо дій того, кому адресоване повідомлення, пор.: *Зло, дорогі мої,*

само прийде, і ніякими хитрощами його не спиниш (Вінниччина, 10.03.2013, с. 5); *Мерзотники! Щоб у вас очі полускали, щоб вам нутроці погнили!..* (Вінниччина, 10.07.2013, с. 11); *Ти ще й до церкви ходиш, аферистко?!* (Вінниччина, 10.07.2013, с. 10). Такі конструкції передають додаткові відтінки спонування – пересторогу, докір, пораду, наказ, прохання тощо.

Останнім часом активізувалися поширені звертання, побудовані за моделлю «іменник + прикметник *шановний, вельмишановний, дорогий*». Такі конструкції виражають повагу, прихильне ставлення мовця до адресата, напр.: *Спасибі Вам, шановний ветеране!* (Вінниччина, 25.03.2008, с. 4); *Шановні батьки, якщо навіть без жодних сумнівів ви довіряєте своїм дітям, не полініуйтеся, покиньте всі домашні, особисті справи і пройдіться нічним райцентром* (Вісті Тепличчини, 31.10.2013, с. 3); *Ми завжди будемо вдячні вам, дорогі воїни-визволителі, шановні ветерани Другої світової війни, за те, що майбутнім поколінням принесли свободу і незалежність* (Вісті Тепличчини, 24.10.2013, с. 1); *Шановна владо, скільки б ми не робили вигляд, що у нас все гаразд, скільки б ми не заплющували очі на проблеми, їх у нас не зменшиться* (Вісті Тепличчини, 31.10.2013, с. 3).

Як і в радянські часи, сучасна українська газета намагається стати ближче до читача, прагне говорити з ним тепліше, щиріше [18, с. 210]. Цьому слугують розповідно-окличні заголовки зі звертаннями, які подібні до інтимної розмови і цією «розмовністю» створюють увиразнену експресію, напр.: *Робото, я тебе шукаю!* (Вінниччина, 15.10.2011, с. 2); *Кого обираєш, те й маєш, електорате!* (Вінницькі відомості, 22.01.2008, с. 7).

Виразною є тенденція до використання звертальних форм у складі конструкцій з прямою мовою, які доповнюють окличні побудови, експресивізуючи висловлення. Зрідка ці звертання подають мовою оригіналу, що інтригує читача, увиразнює адресата, названого у повідомленні. Пор.: *Не вражають сварки й бійки політиків, бо вже несила дивуватись, хочеться лише сказати: «Дайте спокій, панове!»* (Вінницькі відомості, 10.10.2012, с. 3); *Тож земельна реформа і продаж землі – це бомба, яка може рознести усе небувалим соціальним вибухом. А нам знову наспівують: «Усе гаразд, маркізо пречудова, усе гаразд, усе гаразд!»* (Вінниччина, 18.03.2008, с. 2); *Вода має запах легкої солодкої свіжості. Пробка зроблена у вигляді золотого наперстка. Українські споживачі вигукують: «Bravo, Italia!»* (Вінницькі відомості, 29.10.2011, с. 8).

У мові української регіональної періодики поширені також риторичні звертання, які не розраховані на відповідь співрозмовника. Автор, зазвичай, застосовує їх, щоб відтворити власні думки, почуття, переживання. Іншими словами, це своєрідний стилістичний засіб, який увиразнює емоційно напружене зображення подій, напр.: *А от село... Що з ним сталося, люди?* (Вінниччина, 26.06.2013, с. 7); *Що з тобою сталося, моє рідне село?* (Вінниччина, 26.06.2013, с. 8).

Отже, звертання як одиниця інфраструктури речення здебільшого повно змінює тональність висловлення, його стилістичне забарвлення, надає газетним текстам ефекту невимушеності, довіри. Це важливий засіб розкриття внутрішнього світу адресата й адресанта мовлення.

Вставні одиниці як елемент інфраструктури речення у мові українських регіональних видань початку ХХІ ст. функціонують для вираження суб'єктивно-модальних значень, тобто відтворення ставлення мовця до змісту висловленого. Зазвичай, вони вносять у речення певне стилістичне забарвлення, бо увиразнюють й оцінюють сам зміст. Раптово перериваючи цілісну синтаксичну одиницю і порушуючи звичайний синтаксичний лад, вони значно ускладнюють речення, створюють зіткнення різнорідних не тільки структурних, а й семантичних елементів. Унаслідок цього виникають складні стосунки, що дають стилістично ефектні наслідки [20, с. 379].

Примітно, що на шпальтах регіональних українських газет одні вставні компоненти зазнають дедалі більшої актуалізації, інші – переходять до розряду менш уживаних. Так, наприклад, вставне слово *утім (втім)* активізувалося в українській періодиці зовсім недавно, бо навіть у деяких нових дослідженнях [див. 6] про нього не йдеться. Однак це вставне слово, як і вставні компоненти *зрештою, звісно, одне слово, до слова, словом, скажімо, приміром, у всякому разі, що ж*, заповнило газетний простір, витіснивши інші, уживані раніше вставні одиниці, що так само виражають приєднання, додаткову інформацію, доповнення зі значенням виокремлення. Це засвідчує непересічні можливості української мови до синонімізації її одиниць й українізацію газетної мови загалом. Напр.: *Втім, я розумію, що Сполучені Штати – не країна-утопія, а тамтешні люди – не живі манекени* (Вінниччина, 03.01.2007, с. 3); *Звісно, допомога для людей*

важлива, але найбільше вони потребують доброго слова, уваги та чуйності (Вісті Тепличчини, 13.06.2013, с. 3); **Словом**, дешево зерно колись закінчиться (Вінницькі відомості, 26.09.2012, с. 8).

Нерідко автори газетних публікацій удаються до створення особливого експресивного ефекту. Мова йде про ті випадки, коли журналіст упевнений у тому, що інформація є достовірною, але все ж уводить до контексту слова на зразок *певно, мабуть, може* та ін., пор.: **Мабуть**, цілющими пігулками для одиноких людей поважного віку є те, аби їх вислухали, пожаліли, розрадили (Вісті Тепличчини, 23.05.2013, с. 3); **Певно**, правдою є те, що лише любляча жінка здатна на все (Вісті Тепличчини, 15.08.2013, с. 5). Такий прийом зменшує емоційне напруження та категоричність висловлення, а читачеві дає змогу замислитися, по-своєму оцінити ситуацію.

Як засвідчує обстежений матеріал, засобом вираження експресії слугують здебільшого вставні одиниці, що виражають ставлення мовця до способу оформлення думок, їх стилю і тону. Найуживанішими з-поміж них є вставні конструкції з дієприслівником *кажучи* в обов'язковому поєднанні з прислівниками *відверто, щиро, м'яко, властиво, власне, умовно, чесно*. Пор.: **Відверто кажучи**, ідея не оригінальна і вже була виконана енну кількість разів тисячами модерністів і постмодерністів (Вінниччина, 01.03.2012, с. 3); **Власне кажучи**, це все та ж генна інженерія, без якої ми вже й тепер не обходимося (Вінницькі відомості, 15.11.2012, с. 2); **Чесно кажучи**, це вже не вперше (Вінниччина, 02.03.2013, с. 4). Такі вставні сполуки надають повідомленню значення вірогідності, до того ж указують на експресивний його характер, підтверджуючи відому думку про те, що експресивність властива газетній мові.

Активно вживаними є також вставні конструкції з дієсловом *сказати* в певній особовій формі та прислівником *відверто*, пор.: **Скажу відверто**, в Україні я часто сумнівалася: чи потрібне людям те, що роблю (Вінниччина, 15.11.2012, с. 3); **Геройського в біографії гетьмана, відверто скажемо**, не густо (Вінницькі відомості, 15.11.2012, с. 5). Їхнє поширення на шпальтах регіональних газет також підпорядковане виконанню функції *експресивізації* газетної мови синтаксичними засобами. Добираючи згадані вставні конструкції, автор публікації, передусім інтерв'ю, керується прагматико-стилістичним критерієм – спрямованістю на виразність і певний ефект впливу, що актуально в сучасному розгалуженому інформаційному просторі, коли потреба «завойовувати» читача стає нагальною.

Типовими для мови української регіональної преси є речення, у складі яких містяться вставні одиниці іменникового типу, що позитивно оцінюють описані факти чи події, напр.: *Час, коли праглось тягнутись до когось чи чогось, на щастя, для мене минув* (Вінниччина, 13.09.2013, с. 9); *Доки Іван морициться, так і с'як пробує встати, Катерина, на диво, мовчить* (Вінниччина, 10.07.2013, с. 10); *Люди, правда, його недолюблювали* (Вінниччина, 20.03.2013, с. 12). Такі інфраструктурні компоненти виконують передусім оцінну комунікативно-прагматичну функцію.

Уживані в українських газетних текстах початку ХХІ ст. вставлені одиниці, на відміну від вставних, виконують специфічну функцію, яка полягає в наданні базовому реченню додаткової інформації, поясненні або уточненні його значення. Найчастіше це коментар або ж роздум автора щодо явища, події, про які йшлося в базовій частині речення, пор.: *Сказати, що Оксана (єдина дочка старшої сестри Лесі Миколаївни, дружини підполковника) була гарною, це не сказати нічого* (Вінниччина, 13.11.2013, с. 10); *І хоч родина була – він та дружина (пуделя рахувати не станемо), Лукашенкам дісталися аж чотири кімнати* (Вінниччина, 13.11.2013, с. 10); *Сон ще блукає десь поруч, та тіло приводить Івана до тями: в спині стріляє, коли він нахиляється за черевиками, плече, яким забився вчора об одвірок, заходиться болем, а ноги (великий палець на лівій носині і розпух) взагалі «оголосили страйк»* (Вінниччина, 10.07.2013, с. 10).

Останнім часом у ролі вставлених компонентів щораз-то активніше вживають складні утворення – складнопідрядні багатокomпонентні речення, складні безсполучникові речення, які не лише доповнюють контекст, а й експресивізують його, оцінюючи події, обставини, певні деталі описуваного тощо. Напр.: *У ході вивчення попиту виявилася тенденція, що стала характерною в останні роки: якщо раніше будівельні матеріали закуповувались наперед («діставались», бо люди не були впевнені, що зможуть їх купити тоді, коли це потрібно), то зараз покупці приходять тоді, коли виникає потреба* (Вінниччина, 19.01.2007, с. 4).

Синтаксичною особливістю мови української регіональної преси початку ХХІ ст. є також специфічне винесення вставленої конструкції за межі основного речення, що, на нашу думку, спричинене прагненням авторів публікацій спрощувати виклад, зменшуючи обсяг речення, не розчленовувати зміст, зберігати його структурну й семантичну цілісність, а також нівелювати стилістичне забарвлення тексту, бо, як цілком слушно зазначає П.С. Дудик, «з усіх можливих позицій вставленості в структурі основного речення найбільш нейтралізуючою чи нейтральною виступає її кінцева позиція» [7, с. 214–215]. Зазвичай такі вставлені речення мають форму простого двоскладного чи односкладного речення, напр.: *Ми відвідали 18 різних організацій, котрі працюють з молоддю. (Так-так, на місто, трохи більше за наші Хмільник чи Жмеринку, аж 18 громадських організацій, створених для молоді)* (Вінниччина, 03.01.2012, с. 3); *Нині на порядку денному – заміна старих комп'ютерів і тотальне підключення до Інтернету. (Поки що вихід у всесвітню мережу має 51,1 відсоток шкіл області)* (Вінниччина, 23.02.2012, с. 4). Таке архітектонічне виокремлення вставленої конструкції сприяє логічному завершенню репортажу, справляє ефектне враження на читача, стимулює його до відповідної дії.

Помітно активізацію речень, вставлені конструкції яких мають оцінний характер. За семантикою таку оцінку можемо вважати різноплановою, адже одні конструкції подають коментар-роздум автора до висловленого в базовій частині, інші – є засобом вираження його емоційного стану, пор.: *Винна, звісно ж, опозиція, яку голова (також жартівник) називає “ПРИБЮТ”* (Вінниччина, 27.09.2013, с. 7); *Зрозуміло одне – маємо ще один класичний випадок, коли нав'язані «згори» чиновники «вчать жити» (нехай навіть і з найкращих побажань) місцеву територіальну громаду* (Вінниччина, 25.09.2013, с. 5); *Тут його талант (не побоюся цього гучного слова) визнають усі* (Вінниччина, 25.09.2013, с. 7).

За нашими спостереженнями, у мові української регіональної преси поступово узвичаюється явище, коли вставлений компонент містить запитання чи окличну експресію оповіді, напр.: *Звісно ж, у житті мого маленького села є чимало проблем (а в кого їх зараз нема?), та все ж ніхто і ніщо не замінить людині її коліски* (Вінниччина, 13.06.2013, с. 7); *Так, тільки суддя історично заслужив безстрокове (пожиттєве!) перебування на державній посаді* (Вінниччина, 27.06.2013, с. 11); *В іншому випадку – ситуація (її величність Ситуація!) як можливість якомога повного, укрупненого вияву характеру, вдачі людської, пощастить – то й цілого суспільства (середовища)* (Вінниччина, 3.07.2013, с. 10). За допомогою таких вставлень автор виражає своє емоційно-оцінне бачення життєвих реалій, тим самим загострюючи увагу читача.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, інфраструктурні компоненти речення в мові українських регіональних газет початку ХХІ ст. є досить потужним синтаксичним засобом створення експресії. Кожний елемент інфраструктури має своє призначення та комунікативне завдання, оскільки супроводжує спілкування мовців у найрізноманітніших ситуаціях. Звертальні компоненти дедалі активніше проникають на шпальти сучасних українських газет, бо не лише помітно змінюють тональність речення, а й виражають суб'єктивно-оцінне ставлення до співрозмовника. Вставні одиниці, формуючи суб'єктивно-модальний план висловлення, є своєрідним засобом увиразнення регіональних мас-медіа, але найбільшого стилістичного ефекту досягають тоді, коли поєднуються зі вставленими одиницями в одному реченні. Вставлені компоненти вносять здебільшого додаткові відтінки в контекст, уточнюють, конкретизують його, що посилює цілісне сприйняття повідомлення. Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямі вважаємо аналіз синтаксичних одиниць базово-комунікативного (інфраструктурного) рівня, що уможливить цілісний опис засобів експресивізації мови сучасної української регіональної періодики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин А. И. Основные грамматические и семантические свойства вводных слов и словосочетаний / А. И. Аникин // Русский язык в школе. – 1956. – № 4. – С. 22–27.
2. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1993 – № 6 – С. 13–19.
3. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. для филол. спец. ун-тов / В. В. Виноградов. – [2-е изд.]. – М. : Высш. школа, 1972. – 614 с.
4. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова» / О. В. Галайбіда. – К., 2009. – 20 с.

5. Галена Н. П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (укр. язык)» / Н. П. Галена. – К., 1990. – 18 с.
6. Грицина В. І. Інфраструктура речень публіцистичного стилю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / В. І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
7. Дудик П. С. Речення із вставною і речення із вставленою частиною / П. С. Дудик // Просте ускладнене речення : навч. посібн. – Вінниця, 2002. – С. 182–243.
8. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 400 с.
9. Кадомцева Л. О. Вставні слова, словосполучення, речення / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 227–231.
10. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Рос. мова» / Л. В. Корновенко. – К., 2001. – 20 с.
11. Кравченко В. М. Співвідношення експресивних мовних засобів у публіцистичному стилі / В. М. Кравченко // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. праць / [за ред. проф. А. М. Поповського]. – Д.: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2010. – Вип. 9. – С. 150–158.
12. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. II. Синтаксис. – С. 170–174.
13. Немец Г. П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке / Г. П. Немец. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1991. – 188 с.
14. Олійник З. П. Вставні і вставлені компоненти у структурі висловлювання і тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / З. П. Олійник. – Донецьк, 2002. – 19 с.
15. Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова» / І. В. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
16. Пантелеєва Е. А. Коммуникативно-прагматические свойства вводных и вставных элементов в современном русском языке (на материале художественных и публицистических текстов): дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.01 / Пантелеева Елена Анатольевна. – Волгоград, 2005. – 192 с.
17. Плющ Н. П. Інтонація вставності в українській мові / Н. П. Плющ. – К. : Наук. думка, 1976. – 132 с.
18. Попов А. С. Синтаксическая структура современных газетных заглавий и ее развитие / А. С. Попов // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 95–126.
19. Романова Р. М. Мелодика вводных и вставных предложений в современном русском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.660 «Русск. язык» / Р. М. Романова. – Л., 1971. – 20 с.
20. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 587 с.
21. Шульжук К. Ф. Речення із вставними і вставленими компонентами / К. Ф. Шульжук // Синтаксис української мови: підруч. [для студентів вищих навч. заклад.] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавн. центр «Академія», 2004. – С. 166–171.

Завальнюк І. Інфраструктурні компоненти пропозиції як засоби експресивізації мови українських регіональних газет.

В пропонуваній статті проаналізовані метатекстові елементи, якими є звернення, вставні та вставлені одиниці як засоби експресивізації мови українських регіональних газет. Прослідковано нові тенденції в комунікативно-прагматичній організації української регіональної періодики, обумовлені використанням названих інфраструктурних компонентів, визначені їх стилістичні прояви. Встановлено специфічні способи структурно-грамматичного та функціонально-стилістичного видозмінення звернень, вставних та вставлених слів, словосполучень та пропозицій. Доведено, що їх природне особливості полягає в підпорядкованості задачі ефективного комунікування, в частині необхідності своєчасного розширення інформації, її конкретизації, що сприяє сприйняттю, розумінню висказаного, і одночасно в необхідності реалізації суб'єктивних намірів журналістів, призначених швидко, словесно не навантажувати на чительську аудиторію експресивними засобами мови.

Ключові слова: звернення, вставні одиниці, вставлені компоненти, комунікативно-прагматична функція, стилістичний прояв, засоби експресивізації, мови сучасної регіональної періодики.

Zavalniuk I. Infrastructural Sentence Components as a Means of the Language Expressiveness of Ukrainian Regional Newspapers.

The article focuses on the metatext elements, which are the direct address, the parenthetical and additional units as a means of the language expressiveness of Ukrainian regional newspapers. New trends in the communicative-pragmatic regional organization of Ukrainian periodicals, determined by the usage of the called infrastructural components are traced, their stylistic expressions are defined. The specific methods of the structural-grammatical and functional-stylistic variety of the appealing forms, parenthetical and additional combinations of words and sentences are established. It is proved that their natural uniqueness consist in making subordinate to the task of effective communication, in particular to the need of the timely extension of the information, its concretization that facilitates the perception, understanding of the expressed and at the same time the necessity of implementation of the subjective intentions of journalists which are called quickly and not verbally burdensome to influence on the readership with the help of expressive means of the language.

Key words: direct address, parenthetical units, additional components, communicative-pragmatic function, stylistic expression, means of expressiveness, language of contemporary Ukrainian regional periodicals.

Юлія Кравцова
(Київ)

УДК 811.161.1'373.612.2

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОМЕТАФОРЛОГИИ**

В статье представлен аналитический обзор лингвометафорологических исследований конца XX – начала XXI вв., кратко охарактеризованы основные направления изучения метафоры – семасиологическое, ономасиологическое, психолингвистическое, лингвокогнитивное и лингвокультурологическое. На основе анализа имеющихся в рамках каждого из них публикаций описаны актуальные проблемы лингвометафорологии – сущности метафоры, ее семной структуры, механизмов образования и восприятия, моделирования метафоризации, метафорической мотивации, метафорической концептуализации и репрезентации. Определены важнейшие задачи лингвометафорологии как новой отрасли современной лингвистики, направленной на изучение генетической природы метафоры как ментально-вербального конструкта. Предпринята попытка прогнозирования динамики дальнейшего развития лингвистической теории метафоры, разрабатываемой в русле антропоцентрической парадигмы и ориентированной на исследование когнитивной, коммуникативной и этнокультурной специфики метафоризации.

Ключевые слова: лингвометафорология, метафора, метафоризация.

Постановка проблемы. Учение о метафоре, разрабатываемое в разных научных отраслях – философии, риторике, герменевтике, литературоведении, социологии, психологии, когнитологии, культурологии и др., в конце 1990-х гг. окончательно оформилось как самостоятельная наука – метафорология (термин Х. Блюменберга), основополагающей проблемой которой является определение сущности метафоры и механизмов ее образования.

В языкознании исследование метафоры долгое время носило прикладной и фрагментарный характер, она обычно рассматривалась как одно из экспрессивных (тропеических) средств речи или способов развития полисемии в языке. Самостоятельным объектом лингвистической теории метафора стала лишь во второй половине XX в. (В.В. Виноградов, Д.Н. Шмелев, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Ю.И. Левин, Н.А. Базилая, В.П. Ковалев, Н.А. Кожевникова, В.Н. Телия, Г.Н. Складаревская и др.) в связи с поисками научного ее обоснования как языкового феномена. В этот период и начала складываться лингвометафорология (термин О.Н. Лагуты) как отдельная отрасль лингвистики, хотя соответствующий статус она приобрела только в последнее десятилетие.

В разные периоды существования учения о метафоре, насчитывающего уже более двух тысячелетий, актуальными становились те или иные проблемы ее исследования. Историография метафоры представлена во многих научных трудах второй половины XX в. (В.П. Адрианова-Перетц, В.И. Корольков, Л.Н. Рыньков, Л.В. Балашова, М.И. Панов и др.), когда началось

серьезное и глубокое осмысление наследия ученых прошлого. В работах рубежа XX–XXI вв. анализ и описание достижений в области общей и лингвистической метафорологии продолжается (А.Н. Баранов, Г.Н. Скляревская, О.Н. Лагута, А.П. Чудинов и др.). Однако проблематика лингвометафорологических исследований последних двух десятилетий требует научного осмысления и прогнозирования динамики дальнейшего развития лингвистической теории метафоры.

Анализ последних исследований и публикаций. Количество лингвистических работ, посвященных метафоре, очень велико, но интерес к ней неизменно сохраняется. Внимание современных исследователей привлекает целый ряд проблем, многие из которых являются уже традиционными: семантическая структура метафоры (Л.В. Балашова, О.И. Глазунова, О.Н. Лагута, Н.П. Тропина); коммуникативно-функциональная роль метафоры в речевых процессах (Т.Добжинская, Г.Д. Косых, М.Н. Старцева); функционирование метафоры в разных стилях (Е.В. Ермилова, Т.А. Ещенко, Е.О. Опарина); окказиональные метафорические новообразования (В.Г. Гак, К.В. Гулый, Д.М. Колесник); метафоры в терминосистемах (Л.М. Алексеева, Г.С. Баранов, М.И. Панов); роль метафоры в создании языковой и художественной картины мира (Н.Д. Арутюнова, Ж.А. Вардзелашвили, З.Ю. Петрова, Г.Н. Скляревская, В.Н. Телия); когнитивная функция метафоры (А.Н. Баранов, Э.В. Будаев, А.П. Чудинов); метафора как объект лексикографии (О.Н. Лагута, Н.А. Кожевникова, Г.Н. Скляревская) и др.

В лингвометафорологических исследованиях последних лет выделяется более десяти направлений изучения метафоры. Так, Г.Н. Скляревская, а вслед за ней и Ж.А. Вардзелашвили, выделяет следующие: семасиологическое, ономасиологическое, психолингвистическое, логическое, гносеологическое, лексикологическое, лингвостилистическое, лингвистико-литературоведческое, экспрессиологическое, лексикографическое [10, с. 6–7; 4, с. 4–5]. О.Н. Лагута указывает на существование в современной лингвометафорологии таких направлений, как лексикологическое, лингвокогнитивное, лингвопоэтическое, социолингвистическое, лингвокультурологическое, нейролингвистическое, онтолингвистическое, герменевтическое, идиолектное, прагматическое, семиотическое, коммуникативное, лексикографическое, хотя, как она отмечает, «с учетом синхронного и диахронного описания метафорических объектов количество “смешанных” подходов может возрасти почти вдвое» [8, с. 58].

Цель статьи – аналитический обзор лингвометафорологических исследований конца XX – начала XXI вв., выполненных в русле тех или иных направлений изучения метафоры, описание на основе их анализа актуальных проблем лингвометафорологии, определение ее важнейших задач и прогнозирование динамики дальнейшего развития.

Изложение основного материала исследования. Анализ теоретических и прикладных исследований последних двух десятилетий в области лингвометафорологии свидетельствует о том, что наиболее продуктивно осуществляется изучение метафор в семасиологическом, ономасиологическом, психолингвистическом, лингвокогнитивном и лингвокультурологическом направлениях [6, с. 8].

В современных семасиологических исследованиях метафора рассматривается как результат вторичной номинации, производное переносное значение и активно разрабатывается проблема ее семной структуры (Ж.А. Вардзелашвили, Л.А. Кудрявцева, О.Н. Лагута, М.В. Никитин, Г.Н. Скляревская, Н.П. Тропина и др.). Изучение проводится на определенном синхронном срезе, в конкретной функционально-стилистической системе, – при этом устанавливается соотношение сем в исходном и метафорическом значениях, специфика денотата метафоры, характер коннотативных элементов и т. д. Так, О.Н. Лагута считает, что семная структура метафорического значения существенно отличается от структуры прямого значения, так как содержит не только семы номинативного значения, но и «актуализированные» потенциальные семы, характеризующие новый денотат [8, с. 58]. М.В. Никитин рассматривает метафору с позиций разработанной им семной типологии, основанной на принципе вероятности. В структуре лексического значения он различает интенционал, который понимается как центральная часть структуры лексического значения, содержащая обязательные семантические признаки (гиперсемы и гипосемы), и импликационал – совокупность периферийных

(потенціальних, вероятних, скритих) сем [9]. Аналізуючи семну структуру метафори, автор підходить к розумінню цього явлення як результату когніції і практично демонструє когнітивно-семасіологічний погляд на його сутність.

В цілому ряду робіт представлено структурно-семантичне описання метафорики російського мови (Л.В. Балашова, Ж.А. Вардзелашвілі, Г.Н. Склярєвська, О.Н. Лагута і др.). Так, по мненню О.Н. Лагута, «структурно-семантичне описання результатів метафоризації являється самим продуктивним по своїм можливостям» [8, с. 38]. Вона вважає, що, з однієї сторони, класифікованню можуть підвергаться об'єднання лексических одиниць різного об'єму, а з другої – класифікація номінацій «"кусочка" зовнішнього світу не завжди може бути удачною, і етим, вероятно, об'ясняється деякий суб'єктивізм робіт, зв'язаних з тематическими класифікаціями» [8, с. 104]. З етим не можна не погодитися, однак типологізувати мовний матеріал великого об'єму дуже важко, тому до сих пор не існує об'єктивного і повного зусилля по результатам класифікаційних процедур результатів метафоризації. Проблема класифікації метафорики частково розв'язується в роботах Л.В. Балашової (1998) на матеріалі російських метафор ХІ–ХХ вв.; Г.Н. Склярєвської (1993), Ж.А. Вардзелашвілі (2002), О.Н. Лагута (2003) на матеріалі субстантивних метафор сучасного російського мови; Н.В. Павлович (1995, 1999) – російських поетических метафор ХХ в.; А.Н. Баранова, Ю.Н. Караулова (1991), А.П. Чудинова (2001) – російських політических метафор кінця ХХ в.; Е.А. Пюльзю (2008) – діалектних метафор. Пропонує авторми різні описання метафорики, по їх власному визнанню, можливо, не завжди об'єктивні і в цілому достатньо умовні, так як «сучасні класифікації метафор фактично не мають єдиної об'єктної бази» [8, с. 24]. Тому дана проблема знаходиться в стадії активної розробки.

Для сучасних ономазіологіческих досліджень, де метафора розуміється як процес утворення переносного значення, вторична номінація і аналізується поряд з іншими семантическими моделями мови, характерно прагнення проникнути в механізм метафоризації і описати типові метафорическі моделі, однак спеціальних робіт в області власне метафорическої номінації до нинішнього часу немає. Процес створення метафори, як правило, розглядається або паралельно з семасіологіческим її аналізом (Ж.А. Вардзелашвілі, І.Д. Гажева, О.Н. Лагута, Г.Н. Склярєвська і др.), або в межах формуючої в останні десятиліття семантическої дериватології (Л.А. Кудрявцева, М.Н. Лапшина, Н.П. Тропіна, М.В. Москалева, О.Б. Пономарева, А.П. Прокопєц, Н.Ю. Шабаліна і др.), де вона трактується як семантическа модель і відповідно описується разом з іншими моделями семантическої деривації.

Метафора як семантическа модель розуміється неоднозначно (Ж.А. Вардзелашвілі, Л.А. Кудрявцева, О.Н. Лагута, Г.Н. Склярєвська, Н.П. Тропіна, О.Б. Пономарева і др.), і описання метафорических моделей також мають суттєві відмінності як в установленні їх компонентного складу, так і в характеристиці цих компонентів. Побудова метафорических моделей здійснюється, як правило, на матеріалі тлумаческих словарів. Так, Л.А. Кудрявцева на основі аналізу словарів нових значень 1970–1980-х рр. виявила продуктивні моделі метафоризації, характерні для даного періоду [7]. Г.Н. Склярєвська на матеріалі тлумаческих словарів сучасного російського мови установила регулярні «семантическі моделі метафоризації» в сфері імен іменних іменних (к прикладу, «Предмет → Фізический світ», «Животне → Людина» і т. п.), котрих, по мненню автора, в мові порівняно небагато, але вони свідчать про наявність системних відносин в російській метафоріці [10]. Типологія моделей субстантивної метафоризації, запропонована Ж.А. Вардзелашвілі [4], в багатьох випадках збігається з класифікацією Г.Н. Склярєвської. О.Н. Лагута [8] детально розробила тематическу класифікацію узуальних метафор в області неодушевлених іменних, розподіливши їх по основним семантическим сферам (артефакти, абстракції, природа).

Деякі роботи (О.І. Блінова, В.Н. Прохорова, Г.Н. Склярєвська, О.І. Усминський, Л.Г. Яцкевич і др.) присвячені вивченню семантическої (в тому числі метафорическої) мотивації і установленню різних мотивуючих ознак метафоризації. Звернення к питанню про мотивацію являється більш ніж цілесобразним, так як аналіз метафорических процесів неможливий без описання мотивуючої і мотивованої основ, мотиваційних

признаков, способствующих созданию образности. Понятие метафорической мотивации отражает тесную взаимосвязь структуры и семантики лексической единицы. Большинство лингвистов, занимающихся изучением метафорической мотивации, считает, что самой регулярной и универсальной является метафоризация по сходству формативных, метрических, хроматических и консистенциальных признаков.

В психолингвистических исследованиях последних лет, в которых метафора понимается как процесс порождения и восприятия переносного смысла, разрабатываются все новые модели распознавания слов и значений, предлагаются различные их классификации (Д. Балота, Р. Стернберг, Дж. Кесс, Г. Симпсон, Н.В. Рафикова и др.), рассматривается проблема понимания метафоры (Я. Босман, Р. Гиббс, Н. Вилсон, К.И. Алексеев и др.). Так, Р. Гиббс утверждает, что при метафорическом картировании обнаруживаются разные уровни понимания переносного смысла, так как человек не всегда извлекает глубинное концептуальное знание [11]. К.И. Алексеев считает, что «в случае метафоры не существует единственного и правильного ее понимания; можно говорить лишь о более или менее адекватном, удачном понимании» [2, с. 83].

Важной проблемой является разграничение метафоризации как процессов смыслопорождения и смысловосприятия (С.В. Агеев, А.А. Залевская, В. Харди и др.). С психолингвистической точки зрения метафоризация как образование смысла состоит в вербализации образно-ментальных интенций человека. Так, С.В. Агеев [1] полагает, что метафорообразование осуществляется по определенному алгоритму, а ее понимание как неизвестной информации сводится прежде всего к попытке найти в памяти ситуацию, наиболее сходную с новой. В работе А.А. Залевской [5] описываются этапы процесса восприятия метафоры: узнавание; ассоциирование; констатация факта установленной связи; опора на выводные знания разных видов. В работе В. Харди [12] приводятся результаты эксперимента по проверке тезиса о зависимости метафоризации как процесса порождения и восприятия смысла от особенностей концептуализации мира, принятой в определенном социуме.

В современных лингвокогнитивных исследованиях, рассматривающих метафору как ментальную операцию над концептуальными структурами, состоящую в проекции знаний из одной понятийной области в другую на основании сходства сопоставляемых реалий, продолжается ее изучение в русле концептуальной теории Дж. Лакоффа и М. Джонсона (К. Аренс, Б. Берген, А. Мусолфф, Й. Цинкен, А. Ченки, А.Н. Баранов, И.М. Кобозева, А.Б. Ряпосова и др.), которая стала «библией когнитивного подхода к метафоре» [3, с. 7]. Однако в последнее время все чаще высказываются мысли о том, что данная теория «не дает ясного ответа на вопрос, как, в сущности, происходит сам процесс взаимодействия когнитивной области источника и области цели в процессах метафоризации» [3, с. 9]. Тезис авторов концептуальной теории об «однаправленности метафорической проекции» также вызвал критические отклики (К. Коулсон, М. Тернер, Дж. Фоконье, А.Н. Баранов и др.), поэтому исследователи продолжают развивать и дополнять отдельные положения данной теории (А. Мусолфф, Р. Пэрис, И. Хеллстен, Й. Цинкен и др.). Так, А. Мусолфф [13] предлагает внести уточнения в тезис о жесткой детерминированности структуры сферы-мишени структурой сферы-источника и ввести понятие концептуальной «эволюции» метафор. Й. Цинкен [14], отмечая значимость сенсомоторного опыта человека для метафорического осмысления действительности, подчеркивает, что при анализе метафор важно учитывать культурный, исторический опыт. В рамках общего когнитивного направления изучения метафоры постепенно сформировались и другие теории: концептуальной интеграции (М. Тернер, Ж. Фоконье), концептуальной проекции (К. Аренс), коннективная (Д. Ричи), дескрипторная (А.Н. Баранов), когнитивно-дискурсивная (А.П. Чудинов), семантико-когнитивная (Ю.В. Кравцова) и др. В американской лингвокогнитологии наибольшее распространение получила теория концептуальной интеграции (Дж. Барнден, Т. Вил, Дж. Грэди, С. Коулсон, Т. Оукли и др.), в российской и украинской науке – дескрипторная (И.М. Кобозева, Е.К. Казакевич, О.В. Михайлова, П.Б. Паршин, А.А. Попова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипова и др.) и когнитивно-дискурсивная (Э.В. Будаев, Т.С. Вершинина, Е.В. Колотнина, А.Б. Ряпосова, Ю.Б. Феденева, И.А. Филатенко, О.М. Чадюк и др.) теории метафоры.

Сфера применения концептуальной теории метафоры постоянно расширяется за счет включения в качестве материала исследования все большего количества языков (например,

метафори арабського (К. Аренс), китайського (С. Чанг, Н. Ю) мов, невербальних семиотических систем (к примеру, изучение концептуальной метафори в карикатуре (Б. Берген), жестах (А. Ченки), в визуальном ряду креолізованих текстів (М.Б. Шинкаренкова, Н.М. Чудакова).

Лингвокультурологическое направление изучения метафори сформировалось сравнительно недавно, и она рассматривается как компонент метафорической (шире – концептуальной и языковой) картины мира. Теоретическое изучение метафорической картины мира только начинается (Ж.А. Вардзелашвили, З.Ю. Петрова, З.И. Резанова, Г.Н. Склярская, А.П. Чудинов, Д.Е. Эртнер, О.А. Яговцева, Е.С. Яковлева и др.), в связи с чем наблюдается неоднозначность ее понимания. Метафора также исследуется как компонент концептосферы этноса, отражающий особенности национального образного мышления. Понятие метафорического концепта (концептуальной метафори), введенное Дж. Лакоффом и М. Джонсоном (1980), получило широкое распространение лишь в конце 1990-х гг. (А.Н. Баранов, М.В. Никитин, И.В. Толочин, А.П. Чудинов и др.), однако термин «метафорический концепт» трактуется по-разному и не выработана единая методика его анализа.

Современная лингвистическая теория метафори только складывается, поэтому необходимо продолжить всестороннее исследование этого уникального языкового феномена. К важнейшим задачам лингвометафорологии можно отнести следующие: 1) унификация лингвометафорологической терминосистемы; 2) полиаспектное изучение языковых метафор; 3) системное исследование метафорики разных идиолектов; 4) сопоставительное описание метафорики идиолектов, социолектов; 5) определение специфики национальных метафорических картин мира; 6) сопоставительное исследование метафорических картин мира разных этносов; 7) диахронное описание национальных метафорических систем; 8) дальнейшая разработка принципов лексикографического описания метафорики с последующим составлением толковых словарей национальных метафор.

Перспективным представляется продолжение лингвометафорологических исследований в семантическом (ономасиологическом), лингвокогнитивном, лингвокультурологическом и лексикографическом направлениях. Учитывая жанрово-стилевую квалификацию анализируемого материала, можно прогнозировать формирование таких отраслей лингвометафорологии, как: 1) научная (терминологическая) лингвометафорология, направленная на изучение метафоризации как одного из продуктивных способов терминообразования (Л.М. Алексеева, Г.С. Баранов, Л.М. Волынская, С.П. Дудецкая, Г.А. Ермоленко, М.Г. Павлова, М.И. Панов, А.Е. Седов и др.); 2) политическая лингвометафорология, ориентированная на анализ метафорики политического дискурса и выявление концептуальных метафор (Дж. Лавтон, С.Н. Муране, Р. Пэрис, А. Ченки, А.Н. Баранов, Э.В. Будаев, И.М. Кобозева, А.Б. Ряпосова, Ю.Б. Феденева, И.А. Филатенко, А.П. Чудинов и др.); 3) художественная лингвометафорология, призванная определять специфику метафорики писателя, метафорической концептуализации и репрезентации мира в его идиолекте (Н. В. Головенкина, Л. Кравец, Ю.В. Кравцова, А.С. Назин, Е. Н. Осатюк, Е. Б. Рябых, М. Б. Шинкаренкова и др.).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, семасиологическое изучение метафори осуществляется прежде всего в направлении установления ее семной структуры и структурно-семантического описания метафорики на том или ином материале с целью расширения базы данных для создания общей объективной классификации метафор. В ономасиологических исследованиях актуализируются проблемы метафорического моделирования и метафорической мотивации, отражающих процессы метафорогенной деятельности человека. Психолингвистические исследования метафори ориентированы на решение традиционных вопросов о сущности метафори, порождении, распознавании и понимании метафорического смысла, создании моделей понимания метафори, что способствует более глубокому изучению механизмов метафоризации. Лингвокогнитивное исследование метафори направлено на установление взаимосвязи ментальных и семантических структур, выявление и описание метафорических моделей, отражающих особенности индивидуального, национального и общечеловеческого мышления. В лингвокультурологии активно разрабатываются вопросы метафорической картины мира и метафорического концепта. Перспективными представляются семантическое, лингвокогнитивное,

лингвокультурологическое и лексикографическое направления лингвометафорологии, разрабатываемые на материале научного, политического и художественного дискурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеев С.В. О роли фреймов знаний в интерпретации метафорических выражений / [Электронный ресурс] : http://www.amursu.ru/8101/vestnik/7/6_7_99.html—1999.
2. Алексеев К.И. Метафора как объект исследования в философии и психологии / К.И. Алексеев // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 73–85.
3. Баранов А.Н. Когнитивная теория метафоры : почти двадцать пять лет спустя / А.Н. Баранов // Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон / [пер. с англ. А.Н. Баранова, А.В. Морозовой]. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – С. 7–21.
4. Вардзелашвили Ж.А. Метафорические номинации в русском языке / Ж.А. Вардзелашвили. – Тбилиси : Изд-во ТГПУ им. С. Орбелиани, 2001. – 234 с.
5. Залевская А.А. Метафора и формирование проекций текста / А.А. Залевская // Текст в коммуникации : [сб. науч. тр.]. – М. : Наука, 1991. – С. 28–42.
6. Кравцова Ю.В. Метафорическое моделирование мира : поэзия и проза / Ю.В. Кравцова. – К. : Изд-во НПУ им. М.П. Драгоманова, 2011. – 360 с.
7. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Л.А. Кудрявцева. – К. : ІСДОУ, 1993. – 280 с.
8. Лагута О.Н. Метафорология : теоретические аспекты. Ч. 2. Лингвометафорология : основные подходы / О.Н. Лагута. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 2003. – 208 с.
9. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Наука, 1997. – 236 с.
10. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складарская. – СПб. : Наука, 1993. – 256 с.
11. Gibbs R. When is Metaphor? The idea of understanding in the theories of metaphor / R. Gibbs. – London, 1992. – 212 p.
12. Hardy V. Metaphoric Myth in the Representation of Hispanics : A Thesis for the degree of Master of Arts / V. Hardy. – Washington : Georgetown University, 2003. – 116 p.
13. Musolff A. Metaphor and conceptual evolution / A. Musolff // Metaphorik. – 2004. – № 7. – P. 55–75.
14. Zinken J. Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world : Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin / J. Zinken // Metaphorik. – 2004. – № 7. – P. 115–136.

Кравцова Ю. Актуальні проблеми та перспективи розвитку лінгвометафорології.

У статті подано аналітичний огляд лінгвометафорологічних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст., коротко охарактеризовано основні напрями вивчення метафори – семасіологічний, ономасіологічний, психолінгвістичний, лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. На підставі аналізу існуючих у межах кожного з них публікацій описано актуальні проблеми лінгвометафорології – сутності метафори, її семної структури, механізмів утворення і сприйняття, моделювання метафоризації, метафоричної мотивації, метафоричної концептуалізації та репрезентації світу. Визначено найважливіші завдання лінгвометафорології як нової галузі сучасної лінгвістики, спрямованої на вивчення генетичної природи метафори як ментально-вербального конструкту. Зроблено спробу прогнозування динаміки подальшого розвитку лінгвістичної теорії метафори, яка розробляється у рідчизі антропоцентричної парадигми й орієнтована на дослідження когнітивної, комунікативної та етнокультурної специфіки метафоризації.

Ключові слова: лінгвометафорологія, метафора, метафоризація.

Kravtsova Y. Topical Problems and Prospects of Development of Linguistic Metaphorology.

The article presents an analytical review of the linguistic and metaphorologic studies of the late XX – early XXI centuries, summarizes the basic directions of metaphor research – semasiological, onomasiological, psycholinguistic, linguistic-cognitive and linguistic-cultural. Based on analysis of the available publications made in the framework of each of them, the topical problems of linguistic metaphorology – the essence of metaphor, its seme structures, mechanisms of its formation and perception, modelling of metaphorization, metaphorical motivation, metaphorical conceptualization and representation of the world etc. – are described. The key tasks of linguistic metaphorology as a new branch of modern linguistics aimed at study of the genetic nature of metaphor as a mental and verbal construct are defined. An attempt to forecast a further development of the linguistic theory of metaphor, being developed in the mainstream of the anthropocentric paradigm and focused on the study of cognitive, communicative and ethno-cultural features of metaphorization, was made.

Key words: linguistic metaphorology, metaphor, metaphorization.

УДК 81'373.2:81'371

«ПРО ПЕТРЕНКІВ НАЧИСТОТУ»: ВІДАНТРОПОНІМНІ КОНОТОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПЕРЕСІЧНОГО УКРАЇНЦЯ

Стаття присвячена проблемі формування конотативного значення антропоніма 'Петренко' в контексті загальних закономірностей утворення нових онімних значень в інтралінгвальному та інтерлінгвальному аспектах. Відзначено універсальність називання певними засобами простої, звичайної людини у багатьох мовах, що засвідчує подібність світосприймання в різних культурах. З погляду теорії конотонімії простежено алгоритм появи конотеми 'пересічний українець' в конотонімі 'Петренко', з'ясовано джерела виникнення, функції конотоніма. Представлено передумови появи зазначеної конотеми – від прізвищ антропонімної тріади 'Іванов', 'Петров', 'Сидоров', що на ґрунті української мови трансформуються в тріаду 'Іваненко', 'Петренко', 'Сидоренко'. Компонент 'Петренко' в тріаді, посідаючи найсильнішу позицію, стає самостійним, поступово замінюючи у цій ролі конотонім 'Іваненко'. Зроблено спробу пояснити таку популярність прізвища міцною вкоріненістю імені-конотонімної основи в народній культурі. Описано умови формування конотеми 'пересічний громадянин'. Особливу увагу приділено механізму концептуалізації конотоніма як шляху реалізації семантичної динаміки власних назв.

Ключові слова: конотація, конотонім, конотонімізація, онімна семантична структура, конотема, конотонімна основа, вторинна онімна номінація.

Постановка проблеми. «Про Петренків начистоту» – рекламний слоган миючих засобів, нав'язливий, як серпнева муха, але продуманий і доречний. У ньому чітко спрацьовують два принципи. Перший – принцип побудови словесного коду реклами, де вдало використано мовну гру (гра значень омонімів: *начистоту* – 'про засоби для чищення', які становлять мету реклами; і *начистоту* – апеляція до семантики фразеологізм *увести на чисту воду*, тобто 'із насолодою попліткувати, з'ясовуючи темні факти із життя людини'). Другий – принцип дії конотативно забарвленого антропоніма *Петренки* із конотемою 'пересічні особи', 'звичайна сім'я'. Таким способом спроектовано прозору схему для активації психології «сусідів великого будинку», коли сусідам цікаво знати все про всіх. Секрети конкретно-абстрактних Петренків мають привабити майбутніх покупців миючих засобів.

Конотонім на позначення звичайної, типової людини розвинувся у багатьох мовах. Так, у польській вживається антропонім *Ян Ковальський, Заблонський* (*wyszedł jak Zabłoński na mydle*), в англійській – *Джон Сміт*, а також *Томас Аткінс* (*Tommy Atkins*). Конотонім *Tommy Atkins* розвинувся як "протокольне прізвище" – у військовому статуті солдата умовно назвали Томасом Аткінсоном, коли потрібно було дати зразок заповнення офіційного документа.

В англійській мові тема «пересічного громадянина» набуває своєрідних рис. Так, типового англійця-фермера називають *John Bull*. Джерелом появи імені послужив памфлет Джона Арветнота, в якому змальовано такий образ. Карикатура на сторінках збірника з памфлетом зображувала добродушного простакуватого англійця в підтяжках і з кружкою елю. Депоетонімному походженню завдячує інший англійський конотонім на позначення театралки з консервативним смаком – «тітки Едни» (*Aunt Edna*). Цей літературний персонаж створений англійським драматургом Раттігеном. Детальний опис тітки Едни подано у передмові до п'єси Раттігена, де він називає її симпатичною дамочкою середнього віку і середнього плану, вказуючи, що її інтелектуальний рівень дуже невисокий (*middl class, middle aged*).

Спільними сполученнями в російській та українській мові на позначення пересічної особи є тріада *Іванов, Петров, Сидоров*, що виступає як умовне позначення групи людей. Отже, позначення звичайної, типової людини конотативно забарвленою власною назвою становить поширений мовний факт, реалізований у багатьох мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На явище онімної конотації звернули увагу П.О. Флоренський, В.Н. Ніконов, Є.С. Отін, В.Н. Телія, О.О. Тараненко, Л.М. Буштян, О.І. Бикова, Е.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Ю.П. Вишенська, Н.В. Муравйова, Н.В. Ботвина, Г.Д. Томахін, А.А. Чернобров, Б.С. Шварцкопф. Найдетальніше розглянуто антропонімну й топонімну конотацію. Даючи визначення поняттю антропонімної конотації, Л.І. Зубкова підкреслює, що антропонімна конотація – це комплексний, багаторівневий тип культурної конотації, багатогранне соціально-лінгвістичне явище, обумовлене лінгвальними та екстралінгвальними факторами [1]. Загальний висновок дослідження полягає у визнанні за антропонімами ролі маркерів певної культури. На нашу думку, позиція Л.І. Зубкової з її описом лінгвальних характеристик антропонімадещо обмежена рамками лексикологічногорозуміння конотативності онімів [4, с. 75]. Явище конотації власних назв у сфері соціолінгвістичної ономастики широко представлене у статтях О.О. Тараненка [6; 7], в яких ідеться про «соціальні конотації», під якими він розуміє «семантико-образні та емоційно-оцінні нашарування», додаючи до них факти «переростання таких співзначень в окремі переносні значення» [6, с. 14]. Чинниками, які викликають появу онімних конотацій, крім названого соціального, дослідник називає психолінгвістичні та стилістичні (вплив на свідомість певного звукового образу, внутрішньої форми слова або свідоме обігравання онімів з відповідною зображально-виражальною функцією, наприклад, *Хацапетівка, Кобеляки, Чорнобиль*) [6, с. 14]. Розуміння онімної конотації, як бачимо, полягає у поєднанні асоціативних співзначень із „переростанням“ їх в окремі метафори.

Топонімна конотація у вужчому сенсі представлена в дослідженні В.Ю. Канни «Структура, функції і лексикографія конотативної топонімії» [3]. Нею досліджено онімогенез конотативних топонімів й описано мовні та позамовні фактори процесу конотонімізації топонімів, уточнено термінологію для позначення певних теоретичних положень, подано класифікацію інтерлінгвальної конотативної топонімії. Подібні висновки базуються переважно на спостереженнях явищ конотонімії Є.С. Отіним, який першим порушив цю проблему і присвятив їй більше тридцяти робіт [2], а також унікальний «Словарь коннотативных собственных имен» [6], четверте видання якого він зараз готує. В одній з перших робіт про конотативну онімію – статті «Конотативна ономастична лексика» (1978 р.) [5] Є.С.Отін запропонував такий різновид власних назв, що мають, на відміну від денотативних топонімів і антропонімів, додаткові смислові нашарування, називати конотативними власними назвами. Він поділяє їх на дві категорії: узуальні (широковживані) та оказіональні, переносне значення яких має рідкісну, майже одиничну реалізацію.

Мета статті: простежити дію механізму конотонімізації власних назв на позначення звичайної людини. Завдання: зіставити вживання конотонімів із цим референтним співзначенням у різних мовах і виявити специфіку їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найпоширенішими конотонімами із співзначенням ‘пересічна особа’ у нашій мовленнєвій практиці засвідчено антропонімну тріаду *Іванов, Петров, Сидоров*. На думку Є.С. Отіна, склалася вона уже на початку ХХ ст. [6, с.224]. Так само, як і в російській мові, антропонімне сполучення *Іванов, Петров, Сидоров* в українській мові може бути повним – трикомпонентним і неповним – двокомпонентним (як у варіанті *Іванов, Петров*, так і у варіанті *Іванов, Сидоров*) із контактним і дистактним розташуванням складників. Наприклад, контактне розташування: *Є держава. Сьогодні Дубина, Тулуб, а завтра Іванов, Петров, Сидоров. Хто прийде до влади завтра, ми не знаємо* (Новини України. rogoUA.com). Подібнимиприкладами, коли тріада прізвищ замінює прізвища конкретних людей і налаштовує читача чи слухача на узагальнення, рясніють газетні шпальти: *Але тут обрано інший шлях. Місце Березовського та Гусинського займуть Потанін, а за ним й інші – можливо, якісь Іванов, Петров чи Сидоров* (Час, 30.03.2008). Зазначена тріада прізвищ часто претендує на ефект достовірності, точності: *Хто там мешкає? Іванов, Петров, Сидоров? Я фінансую дачі, а не працівників* (Ведерникова І. Пільги: хто менше?).

Здебільшого ці власні назви часто вживаються у задачах, зразках документів чи їх коментарях як прості етикетки, вказівка на те, що тут у тексті має бути справжнє прізвище. У такому разі до прізвища можуть додаватись ініціали, які для зручності дублюють першу букву

прізвища; може змінюватись порядок розташування цих компонентів або навіть їх роз'єднання, наприклад: *Студенти Іванов І.І., Сидоров С.С, Петров П.П. протягом семестру здали всі лабораторні роботи та РГР. Кожному студенту нараховують 45+15= 60 балів* (Forum.mlan.ck.ua/viewtopic). Цікаве поєднання “протокольних” і фразеологічних *Іванов, Петров, Сидоров* відбулось у такому прикладі: *У нас майже всі іноземні інвестори з Кіпру або США мають прізвища Іванов, Петров, Сидоров. Ми знаємо всіх інвесторів поіменно* (<http://www.kontrakty.com.ua/.../article/3/4720044340>). Іронія в тому, що оніми, називаючи абстрактну особу, одночасно передбачають її конкретизацію через власну назву, тому стали шапкою-невидимкою для тих, хто хотів сховатися.

В усному мовленні порядок розташування антропонімних компонентів може змінюватись: *Річ не у тому, що в центрі скандалу опинилися О. Омельченко і В. Ющенко, а в тому, що на цьому місці можуть бути Іванов, Сидоров, Петров – будь-хто з громадян України* (із виступу колишнього міського голови м. Києва О.О. Омельченка, 18.01.2002 р.).

Популярна тріада прізвищ, що контекстуально породжує безліч семантичних нюансів, – вдячний матеріал для анекдотів: *На плацу зупиняє прапоририк трьох солдатів. – Фамілії? – Іванов, Петров, Сидоров. – Ви що, брати? – Ні, ми однофамільці* (Українські анекдоти).

Вживання частин неповного – двокомпонентного антропонімного поєднання трапляється рідко. Найчастіше третій, найслабший у своїй позиції компонент замінюється іншим антропонімом залежно від мети висловлювання: *Якби був політиком такого рівня, то, напевно, міг би заявляти таке. Звідки він узяв, що хтось причетний до цієї справи? Марчук, Іванов чи Петров – не відомо* (про можливість причетності Євгена Марчука до справи загибелі В'ячеслава Чорновола) („Львівська газета”, 17.06.2005).

Ще одне значення тріади прізвищ – ‘рецидивіст із трьома судимостями’ – розвинулось у російському злодійському жаргоні. Приклад знаходимо у повісті білоруського письменника, колишнього в'язня ГУЛАГу, В. Шидловського: *Пад час вечаровых паверак лагернікаў перад адбоем можна было, да прыкладу, пачуть: «Петров, он же Иванов, он же Сидоров». Астатнія ведали, што носьбіт гэтых прозвішчаў блатны, рэцыдывіст. Мае тры судзімасці* (Шыдлоўскі В. Рысы майого пакалення).

В українській мові на позначення групи людей останнім часом вживано „українізовану” антропонімну тріаду *Іваненко, Петренко, Сидоренко*, яка виникла як український варіант російського сполучення *Іванов, Петров, Сидоров* ще в кінці минулого століття. Наприклад: *Редакція газети «Вісник Ч» (газета м. Чернігова – Г.Л.) не несе відповідальності за надруковані оголошення. Хіба ми винні, що Іванов (Іваненко), Петров (Петренко), Сидоров (Сидоренко) були неуважні, недочитали договір, у них пропали гроші?* Подібна „українізована” тріада – *Іваненко, Петренко, Сидоренко*, як засвідчує Є.С. Отін, має місце і в російській мові.

Найслабшою ланкою у тріаді прізвищ є останнє у ряді прізвище, *Сидоренко*, яке часом може випускатися: *Письменницька популярність<...>є все-таки явищем об'єктивним, адже передбачає масове захоплення читачів творчістю Іваненка чи Петренка. Навіть коли той Іваненко-Петренко, м'яко кажучи, на класика не тягне* (ЛУ, 25.03.2009); *Усі українці завдяки Чорнобиллю стали аристократами: фон-Іваненко, фон-Петренко...* (Грибочки з-під Чорнобиля. Анекдоти часів ядерної катастрофи записано з народних вуст Богданом Жолдаком). У спрощеному варіанті відомого сполучення третій компонент все одно приховано відчувається, оскільки у свідомості спрацьовує стереотип усталеного сполучення. Найсильніша ланка – конотонім *Петренко*.

В українських анекдотах так само, як і в російських *Іванов, Петров, Сидоров*, тріада *Іваненко, Петренко, Сидоренко* часто використовується для конкретизації дійових осіб, навіть осіб жіночої статі.

Як і в російській мові, українська конотонімна тріада розвинула конотему національної належності. Прозоро висвітлює конотему протиставлення конотонімів *Іванов / Іваненко: Ошукані, обідрані, сліпі Вчорашнього обману сліпотою, втираючи з чола і кров, і піт, ми станемо народом, не юрбою не через те, що гаслами ізнов новий пройдисвіт шлях до щастя стелить. І що за Іваненком Іванов косим імперським оком марно стежить* (Гужва В. Цей проминальний світ). Або в романі В. Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!» один із персонажів,

побоюючись ярлика національно свідомого українця, «хоче навіть змінити прізвище: не Іваненко, а Іванов буде».

На роль типового прізвища „середнього українця” висувається найсильніший конотонім тріади – *Петренко*. Це прізвище досить частотне для Наддніпрянщини, – частотніше, ніж *Іваненко*, але рідше, ніж, наприклад, *Ткаченко* чи *Шевченко*, – зазначає О.О. Тараненко і припускає: «є підстави вважати, що прізвище *Петренко* у такому узагальненому значенні українця витіснить з мовної практики уживане досі прізвище *Іваненко*» [7, с.34].

Прізвище часто використовується в анекдотах та рекламах як прізвище, необхідне для ефекту достовірності: *Входить перевіряючий – майор Петренко – в бункер управління стратегічними ракетами...* (Українські анекдоти). Або: *Жінка перед дзеркалом чоловікові: – Твій друг, хам, Петренко, казав, що пам'ятає мене худенькою* (там само); *Згадуваний Про Петренківначистоту* – слоган реклами миючого засобу, яким нібито має користуватися звичайна українська сім'я.

Найчастіше конотонім *Петренко* вживався як прізвище даїшника. Як стереотип обігрується в сюжетах розважальної телепрограми «Вечірній квартал»; інспектор ДАІ з таким прізвищем був одним з головних героїв гумористичної телепередачі «Повне Мамаду». Видозмінене *Петренко* на *Петренков* підкреслює ситуацію зміни національної належності: *На самій на середині – стояв міліціонер і контролював та направляв. То, певне, був „істинно руський” інспектор гібедеде Петренков* (Українські анекдоти. «Smile.ua»). Унаслідок популярності в усному мовленні цей конотонім стає часто вживаним і в публіцистичному стилі: *І лише від тексту цього документа [проект указу про ліквідацію ДАІ. – Г.Л.] можна відштовхуватися і казати напевне, які зміни чекають на цей «автоклуб хабарників», члени якого неодноразово ставали героями анекдотів з обов'язковим народним улюбленцем – сержантом Петренком* (Україна молода, 20.07.2005. Стаття І. Леонова так і називається «Останній день ДАІ. Сержанта Петренка залишать ще на тиждень?»). О.О. Тараненко також відзначає вживання цього прізвища поза анекдотами у ролі узагальнення: *Вітчизняний сержант Петренко вже не є монополістом автошляхів* (УМ, 21.07.2004).

Припускаємо, що на популярність прізвища *Петренко* вплинула поширеність імені *Петро* – його твірної основи. Не остання роль, на нашу думку, належала і постаті апостола Петра в народній та православній культурі, традиції якої свято зберігаються в народі. Така популярність спричинила багато відагіонімних (*пéтрити, допетрати, петрунити*) та відхрононімних утворень (*петрівка, петрівочка, петрівці, петрушити*), появу фразеологізмів: **Петра нагнати** – ‘налякати’; **зустрітися зі святим Петром** – ‘умерти’ (святий Петро зустрічав померлих біля воріт раю): *Якби шеф не звякнув і не сказав, що треба комусь одному біля тебе в хаті дежурити, ми б самі не звернули ніякого вніманія на того очкарика, ну зайшов в під'їзд, ну вийшов, і об'яснявся б ти зараз зі святим Петром* (Хома А. Репетитор).

Відагіонімний хрононім *Петра́* (варіанти: *Пéтра, Петра́-Па́вля, Петра́ і Па́вля, Петрів день, Петрівчаний день, Петрівський день, Петрівка*) має цілу низку співзначень, наприклад: ‘час посту як хронологічний відрізок (29 червня / 12 липня)’. *На Петра двір пустий, а поле густе* (Нар. приказка); *Від Петра і Павла до кінця успенського посту часу – як кіт наплакав* (Мушкетик Ю. Гетьманський скарб); *Не завжди в середу Пéтра* (Нар. приказка, яка нагадує, що середа – пісний день). Своєрідно обігрує цю приказку Марія Матіос, перехресуючи особові імена і назви свят, додаючи семантичного присмаку гріховності від порушення фізичного і морального посту: *Купається жінка в петрівку. Вже й Петра. І вже й середа... І жінка вже вкотре ночує з Павлом, що минає з Петром* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння).

Відхрононімний дериват **Петрівка, Петрівці, Петрівки, петрівочка** – загальний народнопоетичний епітет на позначення короткої ночі в Петрівку. *Чи й у вас, як у нас, мороз у Петрівку, зморозило на печі трьох парубків і дівку. Ой мала я нічка-петрівочка. Та не виспалася наша дівочка* (Цит. за: Жайворонок В. Знак української етнокультури).

Петрівка, петрівочка означає також: 1) Найспекотнішу пору літа. *Співало літо на покосах, Петрівка жар з горна вимітала* (Беля В. Співало літо); *Погане поросся і в Петрівку мерзне; Петрівка – маківка літа* (Нар. присл.). 2) Обрядову пісню, яку співають у Петрів піст: *Зберімося, подруженьки, заспіваймо петрівочку* (Жайворонок В. Знаки української

етнокультури). Очевидно, що така міцна вкоріненість імені в народній культурі повинна була датися знаки, що і має підтвердити наше припущення щодо поширення конотоніма *Петренко*. Схематично дію механізму конотонімізації можна представити так:

категоризація об'єкта первинної номінації (обирається ознака-мотивант у позначуваному понятті: 'проста, звичайна людина') → *вторинна номінація* (метафоризація: встановлюються асоціативні зв'язки між цією ознакою і позначуваним об'єктом) → *концептуалізація* характеристичної ознаки (вибір моделі конотонімізації, в якій може реалізуватися семантичний потенціал власної назви: *Іванов, Петров, Сидоров - Іваненко, Петренко, Сидоренко – Петренко – сержант Петренко*) → *відтворення інформації*.

Спробуємо відтворити алгоритм механізму конотонімізації антропоніма *Петренко*.

Таблиця 1.

Алгоритм конотонімізації антропоніма *Петренко*

№ з/п	Умови конотонімізації	Конотонімізація антропоніма <i>Петренко</i>
1.	Високий конотативний потенціал імені як результат перебування імені в прецедентному тексті. Ім'я має набути комплекс певних якостей (енергій), набрати визначеного образу.	-Поява антропонімної тріади <i>Іванов, Петров, Сидоров</i> . -Перебудова її в український антропонімний ряд <i>Іваненко, Петренко, Сидоренко</i> . -Поширення прізвища <i>Петренко</i> внаслідок активного використання конотонімооснови <i>Петро</i> в українському культурному полі.
2.	Поява ситуації, що характеризується набором конотацій, які перегукуються із комплексом якостей імені.	-Необхідність появи "протокольного прізвища" у ситуаціях називання типової людини. -Поява конотеми 'пересічний громадянин'.
3.	Реалізація такої ситуації, яка відкриває можливості оніма.	-Ідентифікація образу пересічної особи із відтворенням культурної та соціально-лінгвістичної образної асоціації.
4.	Реалізація нової ситуації, за якої онім набуває властивості відтворюватись, але вже з апеляцією не стільки до референта, скільки до набору його ознак.	-Використання конкретного прізвища для створення ефекту достовірності.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Відантропонімний конотонім *Петренко* сьогодні є узуальним конотонімом із співзначенням 'звичайна людина'. Він розвинувся від прізвищ антропонімної тріади *Іванов, Петров, Сидоров*, що на ґрунті української мови трансформуються в ряд *Іваненко, Петренко, Сидоренко*, через прагматичну потребу називання "ідеального типу" простого українця. Оскільки компонент *Петренко* в цій тріаді посів найсильнішу позицію, він стає самостійним, поступово замінюючи у цій ролі конотонім *Іваненко*.

Конотоніми-власні імена можуть заступати етноніми і навіть хороніми: «Деякі з-посеред народів світу мають прізвиськами найпоширеніші між тамтим людом імена. Так, зокрема, французів називають *жаками*, росіян - *іванами*, німців - *гансами* та *фрицами*, євреїв - *абрамами* та *мойшами*, американців та англійців - *семами* й *джонами* відповідно і т. ін.» (Федоренко В. Мовні цікавинки). Використання імен у ролі етнонімів та хоронімів становитиме подальший етап досліджень конкретних виявів механізму конотонімізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубкова Л.И. Своеобразие и типы антропонимической коннотации / Л.И. Зубкова // Филологические науки. – № 1. – 2009. – С. 65-73.
2. Калинин В.М. Ищущий – найдет / В.М.Калинин // Евгений Степанович Отин. Библиографический указатель к 75-летию со дня рождения. – Донецк : Юго-Восток, 2007. – С. 6-13.
3. Канна В.Ю. Структура, функции и лексикография коннотативной топонимии: диссертация на соискание уч. степени канд. филол. наук. спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / В.Ю.Канна. – Донецкий национальный университет. – Донецк, 2009. – 179 с.
4. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія] / Лукаш Г.П. –Донецьк : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. – 438 с.
5. Отин Е.С. Конотативна ономастична лексика / Е.С.Отин // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С.47-53.
6. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. 3-е изд., перераб. и доп. / Е.С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2010. – 318 с.

7. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань / О.О.Тараненко // Мовознавство. – 2010. - №1. - С. 14-36.
8. Тараненко О.О. На теми сучасної української ономастики / О.О.Тараненко // Мовознавство. – 2007. - №1. - С. 6-22.

Лукаш Г.П. «О Петренках начистоту»: антропонимные коннотонимы для обозначения простого украинца.

Статья посвящена проблеме формирования коннотативного значения антропонима 'Петренко' в контексте общих закономерностей образования новых онимных значений в интралингвальном и интерлингвальном аспектах. Отмечена универсальность называния определенными средствами простого, обычного человека во многих языках, что свидетельствует о сходстве мировосприятия в разных культурах. С точки зрения теории коннотонимии прослежен алгоритм появления коннотемы 'украинец' в коннотониме 'Петренко', выяснено источники возникновения, функции коннотонима. Представлены предпосылки появления указанной коннотемы, связанные с антропонимной триадой 'Иванов', 'Петров', 'Сидоров', которая на почве украинского языка трансформируются в триаду 'Иваненко', 'Петренко', 'Сидоренко'. Поскольку компонент 'Петренко' в этой триаде занял самую сильную позицию, он становится самостоятельным, постепенно заменяя в этой роли коннотоним 'Иваненко'. Сделана попытка объяснить такую популярность фамилии прочной укоренённостью имени-коннотонимной основы в народной культуре. Описаны условия формирования коннотемы 'простой гражданин'. Особое внимание уделено механизму концептуализации коннотонима как пути реализации семантической динамики имён собственных.

Ключевые слова: коннотация, коннотоним, коннотонимизация, онимная семантическая структура, коннотема, коннотонимная основа, вторичная онимная номинация.

Lukash G.P. ««About Petrenko Openly»: Anthroponymic Derivation with Connotative Vvalues for Naming of Ordinary Ukrainian.

The article is devoted to the problem of formation connotative values anthroponym 'Petrenko' in the context of General regularities of the formation of new values of proper names in interlingual and intralingual aspects. The versatility of naming certain means of a simple, ordinary person mentioned in many languages, which demonstrates the similarity of perception of the world in different cultures. The algorithm appears connotea 'Ukrainian' in connotonym 'Petrenko' traced from the point of view of connotonymy theory, sources of origination, the functions of connotonymic clarified. Emergence of the specified connotea presents. They are associated with antropogennoi triad 'Ivanov', 'Petrov', 'Sidorov', which the soil of the Ukrainian language transformed into a triad 'Ivanenko', 'Petrenko', 'Sidorenko', Because the 'Petrenko' in this triad has taken the firm position, he becomes independent, gradually replacing in this role connotonym 'Ivanenko'. The attempt to explain such popularity of surnames solid underpinnings name-connotonymic bases in popular culture has been done. Conditions of formation of connotea 'ordinary citizen' is described. Special attention is paid to the mechanism of connotonym conceptualization as the realization method of semantic dynamics of proper names

Key words: connotation, connotonym, connotonymization, semantic structure of the proper names, connotema, connotonymic bases, indirect nomination of the proper names.

Тамара Слободинська
(Вінниця)

УДК 811.161.2'271

ЧОТИРИРІВНЕВА МОДЕЛЬ ПОНЯТТЯ «ПОВНИЙ ЗМІСТ ВИСЛОВЛЕННЯ»

У статті йдеться про чотири рівні розуміння змісту висловлення, а саме: синтаксичний, семантичний, прагматичний та комунікативний. Умови розуміння висловлень-реплік учасниками діалогу автор уточнює в термінах комплексної теорії моделей спілкування, а саме: суб'єкт, що ініціює комунікативну дію – «агент» (A), його мовленнєва дія – (a); суб'єкт, що здійснює комунікативну дію у відповідь – «реагент» R, його дія – «реакція» ®. Автор зауважує, що суб'єкт (R) адекватно розуміє повний зміст зверненого до нього висловлення (a), якщо йому вдається

однозначно визначити його синтаксичну структуру, семантичний зміст, прагматичний смисл та ілокуційну силу. (A) адекватно сприймає висловлення ® у відповідь, якщо йому вдається ідентифікувати три семіотичні компоненти змісту ®, тобто його синтактику, семантику та прагматику, і правильно оцінити перлокутивний ефект, викликаний сприйняттям (R) попередньої репліки (чи реплік) (A), – для ефективного продовження (або ж для завершення) діалогу суб'єктові (A) необхідно знати, що його розуміють. Проаналізовано деякі комунікативні й когнітивні дії мовця і слухача. Автор також торкається основних аспектів теорії комунікативних невдач.

Ключові слова: зміст висловлення, комунікант, комунікативна дія, комунікативна невдача, загальна теорія моделей спілкування.

Постановка проблеми. В українській лінгвістиці вже напрацьовано деякі матеріали із загальної теорії моделей спілкування [6]. Проте докладного опису потребує питання аналізу висловлення з погляду його змісту. **Мета статті** полягає у виокремленні й дослідженні рівнів розуміння змісту висловлення.

Мовний вираз, що виконує номінативну функцію (скорочено: номінативний вираз), значенням (десигнатом) якого є ϵ -об'єкт, називається ϵ -терміном. Оскільки в науці ϵ -об'єкти формуються переважно на емпіричному рівні пізнання, В. С. Стьопін називає такі об'єкти й відповідні їм терміни емпіричними [7, с. 24]. Проте варто враховувати, що ідеальні об'єкти цього типу формуються й використовуються не тільки в науці, а епістемічні й функціонально-лінгвістичні характеристики термінів залежать від контексту їхнього вживання. Проаналізуємо як приклади такі речення:

(1) *Над морем зійшло сонце.*

(2) *Відстань між Землею і Сонцем – приблизно сто п'ятдесят мільйонів кілометрів.*

(3) *Сонце – типова зірка-ліліпут спектрального класу G 2.*

Із погляду традиційної граматики речення (1)-(3) є простими розповідними. Із погляду традиційної логіки ці три речення виражають прості асерторичні (немодальні) судження. (Судженням у логіці є зміст розповідного речення. Судження називається асерторичним, якщо являє собою безоцінювальне твердження деякого факту). Із погляду функціональної граматики речення (1)-(3) можна аналізувати як потенційні висловлення, що належать до різних функціональних підсистем (стилів) природної мови. Із погляду комунікативної граматики ці речення кваліфікуються як висловлювання-репліки деяких можливих діалогів (у тому широкому значенні терміна «діалог», у якому його визначив М. М. Бахтін) і подаються як такі, що належать до різних комунікативних реєстрів мови [Див. 4].

Чотири розглянуті вище погляди не суперечать один одному, оскільки йдеться, по суті, про чотири наукові дисципліни, які досліджують природну мову в різних, але системно взаємопов'язаних аспектах. Згідно з принципами методології системного аналізу, загальні характеристики функціонування цілісної системи детермінує специфіку взаємозв'язків і особливості функціонування її підсистем. Природна мова, як відомо, є цілісною соціальною знаковою системою, яка використовується як необхідний засіб спілкування людей і необхідний інструмент мислення, який трактується не як психічний процес, а як ідеальна діяльність. Відповідно, логіка як нормативна наука про ідеальну діяльність разом із теорією комунікації відповідають за визначення системних засад для лінгвістичного аналізу різноманітних мовних фактів і закономірностей мовлення. Зокрема, у всіх чотирьох науково-дисциплінарних дискурсах загальною систематизуючою основою для класифікації речень (1)-(3), які трактуються як висловлення в деяких можливих комунікативних аспектах, є логіко-комунікативний критерій: доцільність (релевантність) постановки питання «Чи істинне те, що сказано?».

Релевантність цього питання (позначимо його символом Q) стосовно до кожного з висловлень (1)-(3) не викликає сумнівів. Цього вже достатньо для обґрунтування названих вище класифікацій речень (1)-(3) у дискурсах традиційної граматики й логіки (Речення є розповідним, а його зміст – судженням, якщо й тільки якщо питання Q релевантне змістові цього речення). Специфікація таких висловлень із погляду функціональної і комунікативної граматики потребує аналізу можливих відповідей на питання Q, а також аналізу способів обґрунтування відповідних відповідей.

Для того щоб повністю усвідомити зміст висловлення, недостатньо розуміти, що сказано, – важливо визначити, із якою метою, у якій формі і за яких обставин це сказано. Тому (свого часу

таке положення обґрунтував М. М. Бахтін), незалежно від того, є це висловлення частиною усного мовлення чи елементом будь-якого письмового тексту, необхідно аналізувати його зміст як компонент комунікативного акту, здійснюваного в деякій комунікативній ситуації, яка містить типологізовані соціальні параметри. Проаналізуємо з цього погляду висловлювання (1) у двох характерних для нього комунікативних ситуаціях.

(А) Припустімо, дві особи спілкуються по телефону, одна з них каже: «Над морем зійшло сонце» (висловлення (1)). Співбесідник здивовано викрикує: «Цього не може бути! На моєму годиннику всього тридцять на третю!». (В) Припустімо, людина, читаючи книгу чи слухаючи радіопередачу, натрапляє на висловлення (1) в тексті художнього твору.

У ситуації (А) абсолютно неважливо, як буде продовжуватися діалог, – сама можливість засумніватися у сказаному засвідчує те, що висловлення (1) у контексті такого діалогу належить репродуктивному реєстру мовлення. «У репродуктивному (зображувальному реєстрі, – зазначає Г.О.Золотова, – мовець відтворює безпосередньо, сенсорно спостережуване в конкретній тривалості чи послідовній змінюваності дій, станів, знаходячись – у реальності чи в уяві – у хронотопі того, що відбувається... Висловлення репродуктивного реєстру можна помістити в модусну рамку «Я бачу, як...», «Я чую, як...», «Я відчуваю, як...»» [4, с. 29]. Чому в комунікативній ситуації (А) висловлення (1) можна впевнено кваліфікувати як репродуктивний мовленнєвий твір (МТ)? Відповідь на це питання дає аналіз вказаного вище фрагменту діалогу в термінах комплексної теорії моделей спілкування [3, с. 13]. «Така теорія, – зауважує Б. Ю. Городецький, – покликана моделювати комунікативну функцію мови, яка традиційно вважається найважливішою. Прикладне значення цієї теорії полягає у створенні єдиного фундаменту для різноманітних додатків функціонально-лінгвістичних знань» [Там само].

Відповідно до термінології, яка прийнята в загальній теорії моделей спілкування, а також у таких її складниках, як психолінгвістика, теорія мовленнєвих актів і комунікативна граматики, «мовцем» (М) називаємо суб'єкт комунікації, який створює висловлення в усній чи писемній формі. Термін «висловлення» тут трактовано значно ширше, ніж у традиційній логіці, де висловленням прийнято називати мовленнєву одиницю, яка відповідає розповідному реченню (і, як наслідок, судженню). О. В. Бондарко, покликаючись на праці Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, В. Г. Гака, зазначає, що в сучасній функціональній лінгвістиці і пов'язаних з нею дисциплінах (у тому числі і в теорії моделей спілкування) висловлення кваліфікують як мовленнєву структуру, яка може бути подана фразою, послідовністю фраз, надфразною єдністю, які позначені змістовою цілісністю [2, с. 4]. Аспект змістової цілісності висловлення уточнює теорія мовленнєвих актів, у контексті якої висловлення аналізують як відносно завершену комунікативну (ілокуційну) дію. Отже, повний зміст висловлення, крім *синтаксичного, семантичного та прагматичного компонентів*, містить ще й найбільш загальний, *комунікативний* компонент, який, як буде доведено нижче, відіграє визначальну роль у процесах породження і сприймання мовлення. «Слухачем» (С) називають суб'єкта мовного спілкування, який сприймає зміст висловлення як ілокуційного акту, який створює (М), – при цьому абсолютно неважливо, чи сприймає на слух (С) таке висловлення, чи читає його, як, наприклад SMS-повідомлення.

Повністю чи частково, правильно чи ні (С) зрозумів зміст зверненого до нього висловлення, буде з'ясовано після того, як він здійснить відповідну комунікативну дію. Реакція (С) може бути виражена невербально – наприклад як фізична дія, інтерпретована як виконання прохання чи команди або ж як демонстрування небажання брати участь у діалозі. Якщо ж (С) не ігнорує спілкування і якщо його реакція вербалізована, то він, по суті, здійснює відповідний хід у «мовній грі» (Л. Вітгенштейн) і завершує такт діалогу. Очевидно, що визначені вище поняття «М» і «С» характеризують учасників мовленнєвого спілкування як таких, що виконують когнітивні дії (відповідно породження і сприймання МТ); очевидно також, що в межах завершеного такту діалогу між суб'єктами відбувається обмін цими когнітивними діями – «мовець» стає «слухачем» і навпаки.

Суб'єкт, який здійснює ініціюючу комунікативну дію (наприклад починає діалог чи висуває в подальших тактах діалогу «зустрічні» твердження, питання, оцінки чи пропозиції), називається «агентом» (А), а його мовленнєва дія – «акцією» (а). Суб'єкт, який здійснює комунікативну дію у відповідь, – «реагент» (R), його дія – «реакція» ®; у наступних тактах діалогу між його учасниками можливий (і здебільшого відбувається) обмін комунікативними

функціями (А) і (R). Якщо всі дії комунікантів вербалізовані, то всі a_i і r_i (i – номер такту діалогу) є висловленнями. Тоді, зазначає Б. Ю. Городецький, «діалог являє собою чергування мовленнєвих творів (МТ), які створюють комуніканти... Кожен МТ – це засіб впливу на оточення (на партнера з комунікації і через нього – на інші елементи дійсності) [3, с.23].

Важливим принципом загальної теорії моделей спілкування є розмежування практичних і власне комунікативних цілей учасників діалогу [3, с.14]. «Мовленнєва діяльність» не є чимось самостійним, таким, що існує окремо, – вона завжди являє собою один із аспектів (часто вельми істотний аспект) діяльності людей, яку можна назвати «практичною» у широкому розумінні, включаючи в обсяг цього терміна всі різновиди інтелектуальної праці й інші види соціально орієнтованої, осмисленої активності людини. (Таке розширене поняття «практика» повністю обґрунтоване, тому що в сучасному «інформаційному» суспільстві практична діяльність мільйонів людей пов'язується не з фізичною працею, а з процесами виробництва й перетворення інформації). Відповідно, у будь-якому мовленнєвому спілкуванні у якийсь спосіб виявляються практичні цілі його учасників. Якщо навіть дві особи тільки вітають одна одну і обмінюються короткими «ритуальними» фразами, вони здійснюють не мовленнєві дії і добиваються практичних цілей (наприклад підтримують міжособистісні стосунки, що склалися). Очевидно, практичні цілі учасників діалогу можуть бути надзвичайно різноманітними; у низці ситуацій вони можуть не збігатися й навіть суперечать одна одній. Але якщо діалог почався (якщо R не ігнорує комунікативну інтенцію А), тоді, незалежно від індивідуальних практичних цілей А і R, їхні комунікативні цілі збігаються – обидва учасники діалогу об'єктивно (і суб'єктивно) зацікавлені в комунікативній ефективності мовленнєвого спілкування.

Практична ефективність діалогу не піддається однозначному універсальному визначенню, оскільки можливість досягнення індивідуальних цілей його учасниками залежить від неосяжної множини конкретних обставин; крім цього, «виграш» одного учасника досить часто, проте не завжди, означає те, що інший «програв». Незалежно від досягнення чи недосягнення комунікантами своїх практичних цілей, діалог (за визначенням) є комунікативно ефективним, якщо кожному з його учасників вдається висловити саме те, що він хотів сказати, і досягти саме такого розуміння своїх слів, яке він запланував. Наприклад, у деякій комунікативній ситуації, безпосередньо пов'язаній із його професією, дипломат може запланувати непряму, неоднозначну відповідь (r) на інформаційний запит свого співбесідника (a). Якщо йому вдається це зробити в межах дипломатичного етикету, то його комунікативну дію варто визнати успішною незалежно від того, призведе ця дія до практичного успіху в переговорах. Також існує одностороння залежність між комунікативною і практичною ефективністю мовленнєвого спілкування: комунікативна невдача неминуче призведе до невдачі і практичному плані – це стосується, по-перше, роботи «професійних комунікаторів» – учителів, психологів-консультантів, менеджерів по роботі з персоналом, журналістів, дипломатів тощо. «Комунікативну невдачу (КН), – підкреслює Б. Ю. Городецький, – можна визначити як такий збій у спілкуванні, при якому певні МТ не виконують свого призначення. Інакшими словами, ті чи ті елементи МТ як інструкції щодо перетворення оточення не реалізуються (у зв'язку з їх нерозумінням, ігноруванням, хибним тлумаченням тощо). Варто відрізнити власне КН від фактів вживання неправильно побудованих висловлень (такі висловлення не завжди призводять до КН), від комунікативних труднощів і «незручностей» [3, с. 23]. Подолання комунікативних труднощів і запобігання КН власними зусиллями учасників діалогу можливе саме тому, що, на відміну від практичних цілей, їхні комунікативні цілі завжди збігаються.

Достатнє володіння спільною для комунікантів природною мовою ще не є достатньою умовою, щоб запобігти КН. Чому фахівці, торкаючись професійних тем, розуміють один одного «з півслова», а розмова професіонала з дилетантом чи дорослого з дитиною викликає комунікативні труднощі? Ще в 1916 році Є.Д.Поливанов зазначив: «По суті все, що ми говоримо, потребує слухача, який розуміє, «у чому справа». Якби все, що ми бажаємо висловити, полягало у формальних значеннях вживаних нами слів, нам потрібно було б вживати для висловлення кожної окремої думки значно більше слів, ніж це буває насправді. Ми говоримо тільки необхідними натяками .

Як людям вдається розуміти натяки? Чому скорочення висловлення (навіть тоді, коли явно порушуються правила нормативної граматики) далеко не завжди перешкоджає його розумінню?

Чому скорочення усного чи писемного тексту, яке порушує, здавалося б, логічний зв'язок між висловленнями, не руйнує мовленнєвої комунікації? Даючи відповідь на ці питання, Л. П. Якубинський у праці «Про діалогічне мовлення» (1923) звертає увагу лінгвістів на «апперцепційний момент у сприйманні мовлення» [11, с. 38]. Термін «апперцепція», який ввів Лейбніц, використовується в нашому дослідженні в тому значенні, яке надав йому на початку XIX століття німецький психолог і теоретик педагогіки І. Ф. Герbart: здатність свідомості сприймати і впорядковувати нову інформацію на основі уже існуючої системи уявлень і знань про світ (так званої «апперцепційної маси») [9, с. 32]. «Наше сприймання й розуміння чужого мовлення (як і всяке інше сприймання), – підкреслює Л. П. Якубинський, – апперцепційне: воно визначається не тільки (а часто і не стільки) зовнішнім мовленнєвим подразненням, але й передусім колишнім нашим внутрішнім і зовнішнім досвідом і, нарешті, змістом психіки того, хто сприймає, в момент сприймання; цей зміст психіки складає «апперцепційну масу» певного індивіда, якою він й асимілює зовнішнє подразнення [Там само, с. 38]. У сучасній теорії моделей спілкування відсутні фізіологічні терміни «подразнення», «асиміляція» тощо, а замість «апперцепційної маси» послуговуються поняттям «когнітивна система апперцепції», у якій розрізняються власне психологічні і непсихологічні компоненти. До перших належать, наприклад, емоційний стан того, хто сприймає мовлення, зосередженість чи розсіяність його уваги – добре відомо, що людина, яка перебуває у стані стресу чи яка глибоко занурена у власні думки й переживання, далеко не завжди здатна правильно розуміти висловлення, звернені до неї. До непсихологічних компонентів когнітивної системи апперцепції (їх Л. П. Якубинський називав «постійними», на відміну від змінних і ситуативних станів психіки) належать знання про світ і мовленнєві навички, а також володіння професійною термінологією. Тут буде доречним навести приклад спостереження Л. П. Якубинського: слово з двома пропущеними буквами «под-о-ный» моряк прочитає «подводный», лікар – «подкожный», юрист – «подложный», журналіст – «подробный» тощо. Аналогічним способом знання про світ – професійні чи повсякденні (common-sense) – використовуються тоді, коли пропущені слова у висловленні чи висловлення в тексті. «Неодноразово було зазначено, – підкреслює відомий американський спеціаліст у царині лінгвістичних проблем «штучного інтелекту» Роджер Шенк, – що висловлення мовця не повідомляють відкрито, тобто експліцитно, усього того, що слухач повинен зрозуміти згідно з намірами мовця; відповідно, потрібно допустити наявність прихованого, імпліцитного змісту. Часто те, що повинен вивести слухач, не впливає з необхідністю з почутого, і потрібно вивести правдоподібний умовивід про ще якийсь зміст [10, с. 36].

Правдоподібними в сучасній логіці називаються недедуктивні умовисновки, які спроможні призводити тільки до ймовірних, проте не абсолютно достовірних висновків. До правдоподібних належать, наприклад, умовисновки від наслідку до можливої причини («Я кашляю, ймовірно (можливо), я застудився»), індуктивне узагальнення, тобто розмірковування «від окремого до загального» («Найближчі магазини зачинені – ймовірно, усі магазини в цьому місті вже зачинені»), розмірковування за аналогією (реальною і метафоричною), а також різноманітні способи визначення комунікативних імплікатур (П. Грайс) [1, с. 29]. Передумовами будь-якого правдоподібного висновку є компоненти когнітивної системи апперцепції (к. с. а.), які актуалізуються в процесі мовленнєвого повідомлення; мета всіх умовисновків – зрозуміти повний зміст висловлень партнера з комунікації. Необхідно «негайно відкинути можливість того, – зауважує Р. Шенк, – що слова й речення природної мови самі є прийнятними поданнями значення, оскільки слова й речення неоднозначні й еліптичні» [10, с.36-37]. Крім цього, мовцю (М) не завжди вдається вибрати слова й побудувати речення так, щоб його семантичний зміст і прагматичний смисл потрібною мірою відповідали б реальній ситуації і намірам (М) – комунікативним і практичним. Тому слухачеві (С) доводиться займатися не тільки «дешифрування мовного коду», але й реконструюванням повного змісту висловлення (М), спираючись при цьому на спеціалізовану структуру свідомості – к. с. а. Якщо (С) у момент сприйняття мовлення актуалізує тільки емоційний складник к. с. а., ймовірність комунікативної невдачі різко виростає. Отже, підкреслює Р. Шенк, центральну роль у розумінні мови відіграє здатність комуніканта проводити правдоподібні умовисновки (plausible inferences), використовуючи як передумови непсихологічні компоненти к. с. а. – знання про світ, зокрема інформацію про стереотипні

«сценарії» взаємодії людей у процесах спілкування, яка зберігається в пам'яті. Розуміння МТ, за Р. Шенком, відбувається одночасно у двох напрямках: «згори донизу» (побудова змісту висловлення з понять, експліцитно виражених в тексті) і «зверху донизу» (розпізнавання цілі висловлення як комунікативної дії, ураховуючи припущення про реалізацію в певний момент одного з типових «сценаріїв» спілкування). «Здатність користуватися знаннями про світ при розумінні, – підкреслює Р. Шенк, – потребує наявності значних понятійних структур, які можуть у потрібний момент постачати необхідні контекстні знання за низхідним принципом («згори вниз»). Практично, найпростіша структура такого типу – сценарій (script), яким послуговуються для подання інформації про стереотипні епізоди. Добре розбудований сценарій – це, по суті, заздалегідь виготовлений причинний ланцюжок, що являє собою звичайну послідовність подій. Використовуючи сценарій, суб'єкт, який розуміє, може пов'язати воедино ідеї, які не можуть бути співвіднесені за своїми зовнішніми рисами; він робить це, спираючись на структуру пам'яті, у якій вони вже зв'язані [10, с. 40].

Умови розуміння висловлень-реплік учасниками діалогу можна уточнити в термінах комплексної теорії моделей спілкування. Суб'єкт (R) адекватно розуміє повний зміст зверненого до нього висловлення (a), якщо йому вдається однозначно визначити його синтаксичну структуру, семантичний зміст, прагматичний смисл та ілокуційну силу (Існує і «п'ятий» рівень розуміння змісту висловлення, аналіз якого виходить за межі теорії моделей спілкування: (R) може висунути правдоподібну гіпотезу (чи в деяких випадках знати заздалегідь) про практичну ціль, якої добивається суб'єкт (A), який ініціював такий діалог). Далі (A) адекватно сприймає висловлення ® у відповідь, якщо йому вдається ідентифікувати три семіотичні компоненти змісту ®, тобто його синтактику, семантику та прагматику, і правильно оцінити перлокутивний ефект, викликаний сприйняттям (R) попередньої репліки (чи реплік) (A), – для ефективного продовження (або ж для завершення) діалогу суб'єктові (A) необхідно розуміти, що його розуміють [5]. (Як відомо, терміни «ілокуційна сила» і «перлокутивний ефект», які ввів Дж. Остін, означають, відповідно, виражені у висловленні комунікативний намір (M) і викликана цим же висловленням зміна к. с. а. суб'єкта (C), що окреслює характер його комунікативних дій у відповідь).

Внесок у розуміння повного змісту висловлення (однозначної) ідентифікації чи реконструкції його синтаксичної структури можна проілюструвати добре відомим прикладом. Припустімо, працівник якої-небудь фірми (C) отримує від свого керівництва SMS-повідомлення, подане граматично (і синтаксично) некоректною фразою «замовлення виконати не можна відмовитися». Залежно від того, як (C) поділить цей текст на два речення, він може отримати дві протилежні вказівки. Ще один приклад, що ілюструє «чотирирівневу» модель поняття «повний зміст висловлення». Припустімо, суб'єкт (M) надсилає суб'єктові (C) письмове повідомлення, яке складається із трьох граматично не зв'язаних між собою слів: «приходити», «я», «завтра». Розуміючи семантичні значення цих слів, (C) однозначно реконструює синтаксичну структуру й семантичний зміст речення – «Я прийду завтра». (C) адекватно сприйме прагматичний зміст цього висловлення, якщо розуміє, хто цей «я», куди він збирається прийти й коли саме настане це «завтра». (C) правильно визначає ілокуційну силу цього висловлення, якщо йому вдається встановити, є воно обіцянкою, погрозою, нейтральною констатацією наміру чи неточно висловленим проханням про зустріч. (Тут можна додати, що в деяких комунікативних ситуаціях можливий «п'ятий» рівень розуміння суб'єктом (C) висловлення (M), – (C) без зусиль визначить «третій» і «четвертий» рівні смислу цього висловлення, якщо він знає і з високим ступенем ймовірності припускає практичну ціль (M). Проте, як уже було зазначено, аналіз реалізації практичних цілей комунікантів перебуває поза цариною компетенції загальної теорії моделей спілкування).

Необхідно звернути увагу на те, що в розглядуваній теорії прагматичні (у власному, семіотичному значенні цього терміна) й ілокуційні характеристики МТ розрізняються, власне, як «третій» і «четвертий» рівні змісту висловлення. У такий спосіб проводиться розмежування предметних галузей прагматики як розділу семіотики й теорії мовленнєвих актів, яка має переважно несеміотичний зміст. У багатьох сучасних лінгвістичних і логічних концепціях [див., напр., 1, с. 3-47; 8, с. 419-438] за традицією, яка бере початок у Ч. У. Морріса, такі відмінності не враховуються, й теорія мовленнєвих актів оголошена частиною прагматики. «Прагматика, – зазначає Роберт Столнейкер, відображаючи традиційний підхід до проблеми, – вивчає мовленнєві

акти й ті контексти, де вони реалізуються... Завданням (прагматичного) аналізу є виокремлення необхідних і достатніх умов успішного (чи, можливо, для деяких типів нормального) здійснення мовленнєвого акту. Це завдання належить галузі прагматики, оскільки необхідні й достатні умови як такі звичайно пов'язані з наявністю/відсутністю певних властивостей контексту, у якому здійснюється цей мовленнєвий акт, скажімо, таких, як намір мовця; знання, думки, очікування та інтереси мовця й слухача; інші мовленнєві акти, уже здійснені в тому ж контексті; час виголошення висловлення й результат його виголошення; істинне значення висловлюваної пропозиції, а також семантичні відношення між цією пропозицією й деякими іншими, які так чи так включені до розгляду» [8, с. 423]. Питання про межі предметної галузі прагматики не можна вважати ні конвенціональним, ні власне термінологічним, тобто таким, що залежить від довільного (на перший погляд) визначення терміна «прагматика», і тому таким, що не має принципового значення для побудови теорії. Неможливо звести до єдиної теоретичної основи аналіз таких якісно різнорідних факторів, як, наприклад, намір, знання й інтереси комунікантів, часові параметри комунікації й семантичні відношення між пропозиціями. Стверджувати протилежне – означає ігнорувати принципи, які лежать в основі загальнонаукової системної методології, а саме, принципи холістичної детермінації, ієрархійності й множинності нередукованих теоретичних описів «великих» (у теоретико-системному смислі) функціональних систем, до яких, без сумніву, належить мовленнєва комунікація.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, повний зміст висловлення, крім синтаксичного, семантичного й прагматичного компонентів, містить ще й найбільш загальний, комунікативний компонент, який відіграє домінуючу роль у процесах продукування і сприймання мовлення. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягають у розбудові теорії комунікативних невдач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Сборник : пер. с разн. яз. – М. : Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 3–42.
2. Бондарко А. В. Предисловие / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – СПб : Наука, 2000. – С. 3–8.
3. Городецкий Б. Ю. Компьютерная лингвистика : моделирование языкового общения (вступ. ст.) / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике : Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 5–31.
4. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Ониненко, М.Ю. Сидорова / РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова, Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Филологический ф-т. – М., 1998. – 528 с.
5. Ішмуратов А. Т. Аналітика науковості : навч. програма спецкурсу для студ. гуман. спец. вищ. навч. Закладів / А. Т. Ішмуратов / Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Ін-т філософії НАН України. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 20 с.
6. Слободинська Т. С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2011. – 404 с.
7. Степин В. С. Становление научной теории / В. С. Степин. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 320 с.
8. Столнейкер Р. С. Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. Лингв. прагм. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 419–438.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Шенк Р., Бирнбаум Л., Мей Дж. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике. Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 32–47.
11. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование : избр. работы / Л. П. Якубинский /АН СССР. Отд-ние лит. и языка. – М. : Наука, 1986. – 207 с.

Слободинская Т. Четыреуровневая модель понятия «полное содержание высказывания».

В статье рассмотрены четыре уровня понимания содержания высказывания, а именно: синтаксический, семантический, прагматический и коммуникативный. Условия понимания высказываний-реплик участниками диалога автор уточняет в терминах комплексной теории моделей общения, а именно: субъект, который иницирует коммуникативное действие – «агент» (A), его речевое действие – (a); субъект, который осуществляет коммуникативное действие в ответ – «реагент» R, его действие – «реакция» ®. Автор заявляет, что субъект (R) адекватно понимает полное содержание обращенного к нему высказывания (a), если ему удастся однозначно

определить его синтаксическую структуру, семантическое содержание, прагматический смысл и иллокутивную силу. (A) адекватно воспринимает высказывание ® в ответ, если ему удастся идентифицировать три семиотические компоненты содержания ®, то есть его синтактику, семантику и прагматику, и правильно оценить перлокутивный эффект, вызванный восприятием (R) предыдущей реплики (или реплик) (A), – для эффективного продолжения (либо ж для завершения) диалога субъекту (A) необходимо знать, что его понимают. Проанализированы некоторые когнитивные действия того, кто говорит и слушателя. Автор также затрагивает основные аспекты теории коммуникативных неудач.

Ключевые слова: содержание высказывания, коммуникант, коммуникативное действие, коммуникативная неудача, общая теория моделей общения.

Slobodynska Tamara. The Four-Level Model of Concept «Full Content of Expression».

The article focuses on four levels of meaning content of expression, that is: syntactic, semantic, pragmatic and communicative. Terms understanding replicas statements by participants in the dialogue clarifies complex in terms of model theory of communication, namely subject's that initiates communicative action – «agent» (A), his speech act – (a); subject's who carries communicative action in response – «reagent» R, its effect – «reaction» ®. The author states that the subject's (R) to adequately understand the full content of a facing statements (a), if he manages to uniquely determine its syntactic structure, semantic content, pragmatic meaning and illocutionary force. (A) Adequately perceive ® statement in response, if he manages to identify the three components of the semiotic content ®, it means syntactic, semantics and pragmatics, and properly assess the perlocutionary effect caused by the perception (R) replica of the previous (or replicas) (A) – effective continuation (or train to complete) dialogue SUBJECT (A) need to know that it is understood. We have analyzed some communicative and cognitive actions of the speaker and the listener. The author also draws attention on the main aspects of the theory of communicative setbacks.

Key words: content of expression, the communicant, communicative action, communicative setback, general theory of models communication..

II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Надія Вітрук
(Чернівці)

УДК 811.161.2'367.332.2

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ВИЯВИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ АПЕЛЯЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Попри неоднозначне трактування синтаксичного статусу так званих вокативних речень, у статті здійснено спробу окреслити формально-синтаксичні вияви односкладних іменних речень, які в сучасній українській літературній мові представляють функційну сферу апеляції. Розглянуто елементарні/неелементарні за будовою односкладні речення апеляції, визначено та описано їх основні структурні моделі й варіанти цих моделей. Зокрема, розмежовано: однослівні речення апеляції, речення апеляції з узгодженими та неузгодженими означеннями, речення апеляції з додатками, речення апеляції з обставинами, речення апеляції з займенниковими іменниками ти, ви та лексико-граматичними засобами (частками, вигуками), а також повторювані речення апеляції, речення, що можуть поєднуватись між собою у ряди (ланцюжки) речень, часто відображаючи різноманітні лексичні, прикладкові або атрибутивні словосполучення, та речення, які шляхом нанизування декількох простих вокативних одиниць утворюють складні синтаксичні конструкції.

Ключові слова: функційний синтаксис, односкладні іменні речення, односкладні речення апеляції, вокативні речення, елементарні/неелементарні речення, структура речення, структурні моделі, структурні варіанти моделей.

Постановка проблеми. Визначення структури вокативного речення – одне з нез'ясованих питань сучасного мовознавства. Тривалий час звертання, оформлені як речення, вважали нечленованими, нерозкладними, синтаксично неподільними словами-реченнями або еквівалентами (замінниками) речень, які не мають суттєвих ознак речення, логічної та граматичної основи і не диференціюються на члени речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість граматистів підтримали і підтримують традиційний погляд (Б. Кулик [13, с. 168–169], О. Гвоздев [8, с. 190–191], Б. Ардентов [1, с. 179], П. Дудик [9, с. 337–338], О. Скоблікова [19, с. 179–180], К. Шульжук [21, с. 148–151], Н. Валгіна [3, с. 269], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [20, с. 407], А. Загнітко [10, с. 265–269] та ін.), виокремлюючи такий тип синтаксичних сполук поза межами двоскладних і односкладних речень. Однак це не єдиний підхід. Деякі вчені (О. Руднев [17, с. 52], М. Каранська [12, с. 132–133], О. Селіванова [15] тощо) зарахували вокативні одиниці до односкладних номінативних як спонукальний різновид. Окремі мовознавці, зокрема І. Вихованець [6, с. 100], І. Кучеренко [14, с. 122–123], М. Скаб [18, с. 179–180], кваліфікують вокативні речення не тільки як односкладні, а й „наголошують, зазначає А. Загнітко, на їхній членованості, мотивованій комунікативно-ситуативними завданнями” [11].

На думку російської дослідниці В. Бабайцевої, синтаксично членованою є обмежена кількість звертань-речень, тобто членуються лише ті конструкції, які поєднують ознаки звертання і речення, мають предикативність, виражену інтонацією, частками й вигуками. Зазначимо, що мовознавець вважає вокативні речення перехідними синонімічними засобами синтаксису, які утворюють співвідношення двоскладних, односкладних і нечленованих речень, та розміщує їх „в перехідній зоні на горизонтальній шкалі перехідності логіко-синтаксичної членованості” [2, с. 462]. Інший російський лінгвіст В. Пронічев, порівнюючи типи іменних односкладних речень російської й сербохорватської мов, теж говорить про структурно-граматичну самостійність звертальних конструкцій та їх членованість. Однак потрібно зауважити, що вчений всі звертання „вільні” й „невільні” (за його термінологією) або формально відокремлені чи в складі синтаксичних одиниць, зараховує до речень [16, с. 22]. Такий підхід В. Пронічева щодо поділу й розгляду окремих та „зв'язаних” звертань підтримала О. Ветрова [4, с. 10; 5, с. 44–49].

У своєму дослідженні ми дотримуємось погляду тих сучасних українських лінгвістів, які виокремили речення з кличним відмінком в основі як односкладні вокативні (І. Кучеренко [14, с. 122–123], І. Вихованець [6, с. 100]) або односкладні речення апеляції (синонімічний термін, введений в науковий обіг М. Скабом [18, с. 179–180]), акцентуючи увагу на їх членованості. Термін *односкладні речення апеляції* вважаємо більш влучним, ніж термін *вокативні речення*, оскільки перший одразу вказує на статус синтаксичних одиниць у системі простого речення, а також дає можливість логічно аргументувати структурний та семантичний компонентний склад цих граем, порівнявши їх з формально подібними односкладними іменними одиницями. Крім того, вслід за згаданими науковцями, стверджуємо, що недиференційований головний член вокативних речень, виражений іменником (іншою субстантивованою частиною мови), за формально-синтаксичними показниками й функційним призначенням, співвідносний з підметом.

Мета і завдання статті. Зважаючи на сказане, цілком логічно розглядати речення апеляції, як й інші односкладні іменні структури, за будовою, поділяючи їх на непоширені (елементарні) й поширені (неелементарні), що і є метою нашого дослідження. Її розв'язання визначає основні завдання, пов'язані з окресленням та описом структурних виявів односкладних речень апеляції в сучасній українській літературній мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найпоширенішими і часто вживаними конструкціями є однослівні речення апеляції, основна мета яких, як стверджує В. Пронічев, – „виокремити адресата з-поміж інших слухачів” [16, с. 39]. Головний член цих непоширених за будовою синтаксичних одиниць в сучасній українській мові може бути виражений: а) іменником, напр.: „*Хлопче!..*” *Янек спалахнув від образи, але стримався* (З. Тулуб); *Де ж ти! Горличко!* (І. Карпенко-Карий); б) субстантивованим прикметником, напр.: – *Стара! Признавайсь, де лист від твого сина-більшовика?* (Б. Харчук); *Лукаві! Вам би все вінків та свята* (М. Рильський); в) займенниковим прикметником або іменником, напр.: *Огонь рибальський одбиває На тому боці „Милій! Мій!”* (М. Рильський); *Ех, ви! За справжніх панів життя було!* (М. Кропивницький); г) порядковим числівником, напр.: *Двадцятий! О двадцятий віку!* (П. Мовчан).

Інше, як комунікативне, так і стилістичне призначення, мають речення апеляції, структура яких поширена узгодженими/неузгодженими означеннями, напр.: *Мій народе! Не згинеш ти* (Д. Павличко); *О віршу мій малий! Твоя не стерлась дата* (А. Малишко). Означення у структурі речень апеляції в сучасній українській мові можуть бути виражені: а) прикметником, напр.: *Праведній зорі! Сховайтесь за хмару: я вас не займав* (Т. Шевченко); *О бідне серце нездужале!* (М. Рильський); б) прикметниковим займенником (найчастіше присвійним), напр.: *Народе мій, життя моє, моя весняна мисле!* (М. Рильський); *Місяченьку! Наш голубоньку* (Т. Шевченко); в) іменником у формі непрямого відмінка, напр.: *О світе наш незаходимий! О ти, пречистая в женах* (Т. Шевченко); *О ти, з черленими очима, Ти, у черленім жупані!* (Ю. Федькович); г) числівником, напр.: *Тумане вісімнадцятий! на! А не видиш* (І. Франко); г) дієприкметником, напр.: *Доле моя наречена, з маленької заручена!* (Ю. Федькович); *Е, голово молода, запалена, самолюбна!* (І. Франко).

Описуючи зібраний нами фактичний матеріал, констатуємо, що структуру речень апеляції можуть розширювати, хоча й набагато рідше від однослівних означень, також: а) прикметникові і дієприкметникові звороти, напр.: *Мій хлоню, мій вірмене любий, такий наївний і простий* (В. Сосюра); – *Рідні мої, народжені й виролі в курних хатах недолі й біди* (Б. Харчук); б) додатки: *О темпи чумацькі! Гармоніє маж!* (М. Рильський); *О панно любові!* (Д. Кремінь); в) обставини: *Світе мій стражденний поміж дубами! ... Поле моє оранєє до гробини!* (А. Малишко) [7, с. 11].

Винятковою структурною особливістю речень апеляції порівняно з іншими різновидами односкладних іменних структур є те, що поряд з головним членом конструкції можуть вживатися займенникові іменники *ти, ви*, які не виконують і не можуть виконувати функції головних членів, а є допоміжними стилістичними засобами, напр.: *О отче мій ти, отче!!* (Ю. Федькович); *Люба ви моя ...* (Р. Іваничук); *Курірко ти польовая, - промовив він любо та тихо* (Панас Мирний).

Із метою вираження почуттів, емоцій, волевиявлень, певних вражень, переживань структуру односкладних речень апеляції наповнюють різноманітні частки (*ну, так, ж та ін.*) та вигуки (*о, ой, ох, а, ах, ай, ану, нумо, ануते, ех, ух, у-у-у, ге, гей, агов, го-го, гой, гай-гай, йой, цу-*

цу тощо), напр.: *Ну, преосвященний!* (Ірина Вільде); *Так, товаришу!* (М. Хвильовий); *Горо ж моя, горо біла!* (Антологія укр. нар. тв.); *О велелюбна панно!* (М. Старицький); – *Гей, новачки!* (Л. Дашвар); – *Го-го, небоже!* (І. Франко); *Йой, пане!* – *крикнув Йосько* (І. Франко). Першорядна роль цих лексико-граматичних компонентів – підсилити зміст усієї конструкції, а подекуди й окремого члена речення, надаючи їм додаткових смислових та емоційних відтінків.

Односкладні іменні речення апеляції можуть бути повторюваними, напр.: *Вітре буйний, вітре буйний!* (Т. Шевченко); *Врода моя мальована, Врода моя красна! Літа мої молодії, Доле моя щасна!* (Ю. Федькович) [7, с. 12]. Крім того, відомо, що „в переважній більшості мікроконтекстів сучасної української мови названі репрезентанти предметної частини змісту апеляції функціонують не поодиноці, а утворюючи різноманітні поєднання (словосполучення): лексичні, прикладкові, атрибутивні” [18, с. 84], напр.: *Пане гетьмане Хмельницький, Батьку Зинов наш чигиринський!* (Антологія укр. нар. тв.); *Гей, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко!* (Антологія укр. нар. тв.); *Керманичу молоденький, Серденько-соболі!* (Ю. Федькович). Також речення апеляції можуть поєднуватись між собою у ряди речень, які влучно передають настрій автора та відтворюють картини дійсності, напр.: *О тихі плеса! О сліди дівочі На вогкому пружистому піску! О молодосте!* (М. Рильський); *Товаришу мій вірний! друже щирій! Мій побратиме у святому хисті!* (Леся Українка); *Петрусю! Друже мій єдиний! Моє ти серце! мій ти сину!* (Т. Шевченко). Зафіксовані нами й випадки утворення з простих вокативних речень складних синтаксичних конструкцій шляхом нанизування, напр.: *О сонце в сивому плащі, О праці славної вітрило, О творчі райдужні дощі, О всеосяжна людська сило!* (М. Рильський); *О ніжне марево весняне, О літня noche грозова, О не промовлені слова, В яких душа і тоне, й тоне, О приток милої руки, О лист жаданий здалеки, Слід ніжки на піску сипкому, О поцілунків перша втомо, О жилки синьої биття...* (М. Рильський).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в сучасній українській мові односкладні речення апеляції представлені елементарними й неелементарними структурами, компонентний склад яких зумовлений насамперед функційним призначенням. Перспективою подальшого дослідження є, на нашу думку, вивчення семантико-граматичних особливостей перелічених у статті формально-синтаксичних виявів вокативних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ардентов Б. П. Русский синтаксис : Из лекций по синтаксису современного русского языка / Б. П. Ардентов. – Кишинев, 1969. – Вып. I. – 334 с.
2. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке : монография / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учеб. для вузов по спец. „Журналистика” / Н. С. Валгина. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1991. – 432 с.
4. Ветрова О. Г. К вопросу о структуре и некоторых коммуникативных функциях вокативных предложений / О. Г. Ветрова // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи : республиканский сб. Горьковского гос. пед. ин-та им. М. Горького / [отв. ред. Ю. М. Скребнев.]. – Горький, 1977. – Вып. 8. – С. 8–18.
5. Ветрова О. Г. Вокативность как синтаксико-семантический признак / О. Г. Ветрова // Лингвистические исследования 1981: Грамматическая и лексическая семантика : сб. АН СССР, Ин-та языкознания / [отв. ред. С. Д. Кацнельсон.]. – М., 1981. – С. 44–49.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник для студ. філол. фак-тів вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Вітрук Надія Любомирівна ; Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2012. – 20 с.
8. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык: Синтаксис : учеб. пособие / А. Н. Гвоздев / с прил. Е. С. Скобликовой. – 5-е изд., доп. – М. : Книжный дом „Либроком”, 2009. – Ч. 2. – 352 с.
9. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ „Академія”, 2010. – 384 с. – (Серія „Альма-матер”).
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
11. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія [Електронний ресурс] / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 79–91. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/sos_gum/1s/2009_19/zagnitko.pdf. – Дата доступу : 11.11.2011.

12. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
13. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис : підручн. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / Б. М. Кулик. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
14. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання / І. К. Кучеренко // Актуальні проблеми граматики / упоряд., передм. З. Тарлак ; Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка ; кафедра укр. мови. – Львів : Світ, 2003. – С. 114–127.
15. Плухіна М. С. Вокативные конструкции как компонент функционального поля эмотивности (на материале писем Марины Цветаевой и Бориса Пастернака) [Электронный ресурс] / М. С. Плухіна. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2007_12/Mov12_57.html. – Дата доступа : 26.06.2011.
16. Проничев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков) / В. П. Проничев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1971. – 88 с.
17. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения : учебн. пособие для ун-тов и пед. ин-тов / А. Г. Руднев. – М., 1960. – 170 с.
18. Скаб М. С. Грамматика апелляції в українській мові : монографія / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
19. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс) : учеб. пособие / Е. С. Скобликова. – 4-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 320 с.
20. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
21. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-е вид., доп. – К. : ВЦ „Академія”, 2010. – 408 с. – (Серія „Альма-матер”).

Витрук Н. Формально-синтаксические проявления односоставных предложений апелляции в современном украинском языке.

Несмотря на неоднозначную трактовку синтаксического статуса так называемых вокативных предложений, в статье предпринята попытка определить формально-синтаксические проявления односоставных именных предложений, которые в современном украинском литературном языке представляют функциональную сферу апелляции. Рассмотрены элементарные/неэлементарные по строению односоставные предложения апелляции, определены и описаны их основные структурные модели и варианты этих моделей. В частности, разграничены: однословные предложения апелляции, предложения апелляции с согласованными и несогласованными определениями, предложения апелляции с приложениями, предложения апелляции с обстоятельствами, предложения апелляции с местоименными существительными ты, вы и лексико-грамматическими средствами (частицами, междометиями), а также повторяющиеся предложения апелляции; предложения, которые могут сочетаться между собой в ряды (цепочки) предложений, часто отражая различные лексические или атрибутивные словосочетания, и предложения, которые путем нанизывания нескольких простых вокативных единиц образуют сложные синтаксические конструкции.

Ключевые слова: функциональный синтаксис, односоставные именные предложения, односоставные предложения апелляции, вокативные предложения, элементарные/неэлементарные предложения, структура предложения, структурные модели, структурные варианты моделей.

Vitruk N. Formal and Syntactic Expression of Single-member Sentences of Address in Modern Ukrainian Language.

Despite of vague interpretation of syntactic status of so-called vocative sentences the present research is based on the study of formal and syntactic expressions of single-member nominal sentences that represent functional sphere of address in modern Ukrainian literature. Simple/complex single-member sentences of address are represented; their main structural models and variants of these models are determined and outlined. There are such single-member sentences of address distinguished in the article: single-member sentences of address, sentences of address with coherent and non-coherent attributes, sentences of address with objects, sentences of address with adverbial modifiers, sentences of address with pronouns 'you/You' and lexico-grammatical means, such as particles and interjections, repetitive sentences of address, that can be combined in chains or in paragraphs (often reflecting different lexical, appositional and attributive word combinations) and sentences that form complex syntactic constructions by means of using some simple vocative units.

Key words: functional syntax, single-member nominal sentences, single-member sentences of address, vocative sentences, simple/complex sentences, sentence structure, structure models, structural variants of models.

Тетяна Завгородня
(Київ)

УДК 81'367.114:[81'366.547]

ЛОКАТИВНА СИТУАЦІЯ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ ТА СПОСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

У статті визначено поняття локативності; з'ясовано особливості локативної ситуації в семантико-синтаксичній структурі речення, вираженої дієсловом, іменником та прикметником; виділено типи локативної ситуації, описано відмінності між динамічною та статичною локативними ситуаціями; проаналізовано динамічну локативну ситуацію, її особливості та складові: суб'єкт, об'єкт та траєкторію. Обґрунтовано домінуючу роль предиката у вираженні локативності, виділено три групи предикатів: акціональні, предикати процесу та процесуально-локативні. Розглянуто локативну семантичну залежність та її три типи варіантів: із семантичним значенням статичної локалізації, напрямку руху і шляху руху. Введено поняття протичлена, визначено його види, а саме: предикат виражений дієсловом, іменником та прикметником, причому дієслівний протичлен є найбільш вживаним. Наведено відповідні приклади та підтверджено важливу роль локативності.

Ключові слова: локативність, локативна ситуація, предикат, локативна семантична залежність, протичлен.

Постановка проблеми. Семантичні ролі - відносно нове поняття в генеративній граматиці і тому досліджені не в повному обсязі. Тета-роль локативу наявна у текстах усіх стилів, бо простір – це універсальний вимір. Локатив, реалізуючись у реченні, створює локативну ситуацію, яка представлена різними членами речення: підметом, присудком, означенням та обставиною. Особливості вираження локативної ситуації потребують більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячений темі «локатив», підтвердив важливість цього поняття. Галаур С.П. та Виноградова О.В. у своїх роботах детально розглядають локативну ситуацію та зазначають, що саме предикат найкраще та найточніше виражає різні відтінки просторового плану змісту. Виноградова О.В. дає детальну та розгорнену класифікацію локативного предиката, вводячи поняття протичлена, визначає два види локативних моделей: статичну та динамічну, кожна з яких містить велику кількість груп локативних дієслів-протичленів. Також вона виділяє іменниковий та прикметниковий протичлени. Галаур С.П. поряд із двома локативними ситуаціями виокремлює основних учасників ситуації та визначає її траєкторію. Масицька Т. розглядає локативну семантичну залежність, виражену компонентами із предметним значенням, що позначають місцеперебування та просторові орієнтири. Всі вище зазначені роботи базуються на класифікації предикатів Вихованця І.Р.

Мета статті – розглянути поняття «локативна ситуація» та визначити способи її вираження. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:** (1) інтерпретувати поняття «локативна ситуація»; (2) з'ясувати його роль та висвітлити його значення; (3) встановити відповідні ознаки локативної ситуації; (4) виявити, якими частинами мови вона виражається у тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Локативність (від лат. (casus) locativus – місцевий відмінок) – семантична категорія, до якої входять усі різновиди просторового значення. Категорія виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування.

Категорія локативності – одна з найважливіших і найскладніших категорій, що пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, зокрема просторових характеристик, і відображенням його в мовленні. Поняття основа функціонально-семантичної категорії локативності співвіднесена з уявою про місце предметів та явищ об'єктивної дійсності, їх взаємозв'язки та взаєморозташування, для яких просторовий чинник постає одним із основних виявів сутності й поза яким їх природа не може бути пізнана [1].

Речення найчастіше описують локативну ситуацію, тобто змістову структуру, що базується на семантичній категорії та полі локативності й репрезентує той аспект позначуваної “загальної ситуації”, який полягає у вираженні просторових відношень. Ядерним компонентом локативних відношень є позначення місцеперебування об’єкта (статична ситуація), напряму та шляху руху (динамічна ситуація). Визначальну роль у розгортанні просторових відношень у реченні відіграє предикат. Релевантною для динамічної локативної ситуації виступає опозиція незалежний / залежний рух. Із цього погляду локативні ситуації можна диференціювати на дві групи: 1) локативна ситуація руху, основним учасником якої є суб’єкт, рух якого має незалежний характер: *Er geht über den Platz* ‘Він йде через площу’; 2) локативна ситуація переміщення з основним учасником об’єктом, рух якого має залежний від суб’єкта характер *Er fährt das Auto* ‘Він веде машину’.

Найпростішу динамічну локативну ситуацію можна інтерпретувати так: її основні учасники (суб’єкт, який переміщується, або об’єкт, який переміщують) поступово, протягом певного проміжку часу змінюють своє місцеперебування; ті локативні орієнтири, на яких послідовно фіксуються суб’єкт або об’єкт, утворюють траєкторію руху. Складниками траєкторії традиційно вважають початковий пункт руху (місцеперебування суб’єкта / об’єкта в момент початку руху), кінцевий пункт руху (місцеперебування суб’єкта / об’єкта в момент закінчення руху) та шлях руху (маршрут суб’єкта / об’єкта). Характеристика динамічної локативної ситуації буде неповною, якщо обійти увагою ще одного важливого її учасника, якого можна кваліфікувати як “конкретний сегмент простору стосовно локативного орієнтира”. Це означає, що локативний орієнтир утворює навколо себе певний простір, поділений на кілька “топологічних зон”: поверхня локативного орієнтира, внутрішні межі локативного орієнтира, простір перед локативним орієнтиром, простір за локативним орієнтиром, простір вище локативного орієнтира тощо. Отже, динамічна локативна ситуація може виявляти не лише загальні просторові відношення (незалежні / залежні, напряму / шляху, наближення / віддалення), але й часткові (*innerhalb / außerhalb, nach oben / nach unten, durch, entlang, vorbei, um* тощо)[3].

Семантико-синтаксична структура речення вказує на домінуючу роль предиката в реченні. Про це свідчить відмінність семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури. У формально-синтаксичній структурі речення підмет і присудок виступають як взаємозалежні члени конструкції, пов’язані предикативним зв’язком. Другорядні члени предметного значення залежать від присудка. Семантико-синтаксичну структуру елементарного простого речення утворюють відношення між предикатом і синтаксемами, що формують семантичну залежність у реченнєвій конструкції. Семантико-синтаксична структура речення відмінна від формально-синтаксичної структури тим, що всі семантичні залежності, навіть суб’єктна семантична залежність, що визначена суб’єктною синтаксемою у формально-синтаксичній позиції підмета, залежать від предиката. М.В.Мірченко підкреслює, що „Синтаксична позиція предиката визначає відношення між функціями компонентів структурної схеми, у якій предикат задає функціональні параметри непредикатних актантів” [5]. Л.Теньєр вважає дієслівний предикат синтаксичним ядром реченнєвої конструкції [6], що визначає набір синтаксичних позицій і зумовлює способи їхнього семантичного і морфологічного оформлення. Дієслівний предикат визначає в змістовому плані кількість семантичних залежностей та прогнозує їхні функції. Компоненти семантико-синтаксичної структури речення співвідносні з членами речення, які спрямовані на утворення формально-синтаксичної структури речення, тому присудок у формально-синтаксичній позиції в семантико-синтаксичній структурі речення виступає предикатом.

І.Р.Вихованець виділяє три групи предикатів: процесуально-локативні, предикати процесу та акціональні предикати. Предикати статичного типу позначає як процесуально-локативні та вказує, що процесуально-локативні предикати являють собою аналітичний комплекс, що формується із слів типу: *sitzen* ‘сидіти’, *stehen* ‘стояти’, *liegen* ‘лежати’, *hängen* ‘висіти’ із значенням процесу і дериваційної аналітичної синтаксичної морфеми (локативізатора). Ці два елементи і утворюють перехідний між предикатами процесу і локативними предикатами розряд предикатів – процесуально-локативні предикати. Предикати процесу: *fallen* ‘падати’, *tropfen* ‘капати’, *fließen* ‘текти’. Семантика цих одиниць вказує на зміну

стану і спрямування динамічних змін на відповідний предмет. Серед акціональних предикатів виділяють такі підгрупи: 1) предикати на позначення переміщення суб'єкта в просторі; 2) предикати на позначення переміщення в просторі за допомогою транспортного засобу [2].

Масицька Т. вводить поняття локативної семантичної залежності, яка виражена компонентами із предметним значенням, що позначають місцеперебування, просторові орієнтири. Локативна семантична залежність переважно функціонує при трьох розрядах предикатів: статичних, процесу та акціональних. Характерну рису всіх предикатів, що окреслюють локативну семантичну залежність, становить наявність в їхній структурі локативного прийменника, який диференціює лексичні значення предикатів та формує семантичну і морфологічну варіантність локативної семантичної залежності. Варіантами локативної семантичної залежності виступають три типи варіантів: варіанти із семантичним значенням статичної локалізації, напрямку руху і шляху руху. Сукупність усіх функційних позицій локативної семантичної залежності реалізоване від семантичного значення предиката [4].

Виноградова О.В. вводить поняття протичлена – мінімального, але достатнього фону зв'язку, необхідного для опису функціонування моделей категорії локативності в межах речення. Протичлен – компонент речення (словосполучення), з якими знаходиться у безпосередньому граматичному (формальному) й семантичному зв'язку модель категорії локативності і через який вона пов'язана з іншими компонентами семантичної структури речення. У ролі протичлена локативних словоформ виступають в основному особові дієслова та дієслівні форми (інфінітив, дієприслівник, дієприкметник), віддієслівні іменники, прикметники та інші.

Творення локативних форм у висловленні залежить, у першу чергу, від валентності дієслова. Дієслово має більше функціональне навантаження і саме від його валентної прогнозованості залежить семантико-синтаксична структура речення. Також протичленом можуть виступати іменники, що найчастіше сполучаються з динамічними локативними словоформами. Це іменники на позначення: 1) початку руху: *die Abreise* (від'їзд); 2) закінчення руху: *die Landung* 'посадка на аеродромі'; 3) направлено руху: *der Flug* 'політ', *die Rückkehr* 'повернення', *die Fahrt* 'поїздка': *die Fahrt in die Karpaten* 'поїздка в Карпати' тощо; 4) шляху сполучення: *der Ausgang* 'вихід', *der Eingang* 'вхід', *der Durchgang* 'прохід': *вхід до зали* тощо.

Протичлени–прикметники локативних словоформ найчастіше виступають у функції присудка й рідше – у функції означення. В основному – це якісні прикметники на позначення кольору, розміру, просторових ознак, а також прикметники, що позначають здатність сприйматися: *rot* 'червоний', *groß* 'великий', *sichtbar* 'видимий'. Прикметники-протичлени, як правило, у своїй активній валентності факультативні щодо локативних поширювачів: *sichtbar von fern* 'помітний здалеку'.

Дієслова-протичлени складають розгалужену систему й відрізняються дистрибутивними властивостями: одні валентно детерміновані лише статичними локативними моделями і їм зовсім не властива валентність, пов'язана динамічними локативними конструкціями (*sein* 'бути', *leben* 'жити', *sitzen* 'сидіти', *suchen* 'шукати' тощо), інші – детерміновані лише динамічними локативними моделями і їм не характерна статична локативна детермінація (*gehen* 'іти', *ankommen* 'приїхати' та ін.). Локативні моделі при дієсловах-протичленах можуть бути як обов'язковими, так і необов'язковими. Іменники-протичлени локативних словоформ – це віддієслівні іменники, валентно детерміновані обов'язковими і необов'язковими локативними моделями (*das Leben* 'життя' тощо). Локативними поширювачами прикметників виступають здебільшого статичні словоформи [1].

Висновки дослідження. Категорія локативності – одна з найважливіших і найскладніших категорій, що пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, зокрема просторових характеристик, і відображенням його в мовленні. Речення найчастіше описують локативну ситуацію, тобто змістову структуру, що базується на семантичній категорії та полі локативності й репрезентує той аспект позначуваної "загальної ситуації", який полягає у вираженні просторових відношень. Визначальну роль у розгортанні просторових відношень у реченні відіграє предикат. Семантико-синтаксична структура речення також вказує на домінуючу роль предиката в реченні. Семантико-синтаксичну структуру елементарного простого речення утворюють відношення між предикатом і синтаксемами, що формують семантичну залежність у

реченнєвій конструкції. Локативна ситуація може виражатися також такими частинами мови, як іменник та прикметник. **Перспективи подальших наукових розвідок** полягають у розгляді семантичної ролі локативу, яка виражається дієсловами, у семантиці яких вже виражена локативність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова О.В. Актуальні проблеми морфології: протичлен як основний засіб зв'язку локативних словоформ [Електронний ресурс]: Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / Ольга Виноградова – Розділ I, 2010.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови /Вихованець Іван Романович. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Галаур С.П. Динамічна локативна ситуація та її представлення у реченнях із префіксально-прийменниковою кореляцією //Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 26 (65). - № 1 – С. 195-199.
4. Масицька Тетяна. Диференційні особливості локативної семантичної залежності // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; гол. ред.А.П.Загнітко.– Донецьк : ДонНУ, 2013.– Вип.26. – С.109-113
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія / М.В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл.– Луцьк : Ред.-вид. відд. „Вежа” ВДУ ім. ЛесіУкраїнки, 2004. – 393 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.

Завгородняя Т. Локативная ситуация в семантико-синтаксической структуре предложения и способы её выражения.

В статье определено понятие локативности и особенности локативной ситуации в семантико-синтаксической структуре предложения, которая выражена глаголом, существительным и прилагательным, выделены типы локативной ситуации, описаны различия между динамической и статической локативными ситуациями, проанализированы динамическая локативная ситуация, её особенности и составляющие: субъект, объект и траектория; обосновано доминирующую роль предиката в выражении локативности, выделено три группы предикатов: акциональные, предикаты процесса и процессуально-локативные, рассмотрено локативную семантическую зависимость и её три типа вариантов: с семантическим значением статической локализации, направления движения и пути движения; введено понятие противочлена, определено его виды, а именно противочлен, выраженный глаголом, существительным и прилагательным, при этом глагольный противочлен наиболее применим. Приведены соответствующие примеры и подтверждения важности роли локативности.

Ключевые слова: локативность, локативная ситуация, предикат, локативная семантическая зависимость, противочлен.

Zavgorodnia T. Local Situation in Semantic and Syntactic Sentence Structure and its Ways of Expression.

This article focuses on the concept of locativity, particularity of local situation in semantic and syntactic sentence structure, which is expressed with verb, noun and adjective. Types of locative situation, difference between dynamic and statical locative situation are determined in this article. Analysis of dynamic locative situation and its particularity and its construction: subject, object and trajectory are given in this paper. The paper considers the main role of predicate to express the locativity and three groups of predicate: action, process, process & locativity. The description of local semantic dependence and its three types: statical localization, direction and trajectory. The concept contra-article and its types are defined in this paper too. These types of the contra-article are expressed with verb, noun and adjective. In this article there are relevant examples. Locativity is very important.

Key words: locativity, local situation, predicate, local semantic dependence, contra-article.

УДК 811.111'373.2

СТРУКТУРА СЛОВОВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ»

У статті визначено дериваційний потенціал абстрактних (непохідних) іменників із семантикою «культурологічні концепти» на рівні словотвірної парадигми. Встановлено основні тематичні підгрупи ЛСГ «культурологічні концепти». Визначено критерії формування ЛСГ абстрактних іменників із значенням «культурологічні концепти»: абстрактність семантики, непохідність, однотипність вираження категорії числа. З'ясовано словотвірні можливості різних ЛСВ однієї лексеми із орієнтацією на абстрактність / конкретність семантики іменникової назви. Дериваційний потенціал абстрактних іменників із значенням культурологічних концептів проаналізовано в межах трьох блоків: субстантивного, ад'єктивного та дієслівного. Доведено регулярність утворення похідних із значенням агентивності в субстантивному блоці дериваційних значень завдяки наявності в твірних іменниках імпліцитної семи «об'єкт дії, що може бути професійно використаний», яка знаходить експлікацію в дериваційній одиниці. Здійснено аналіз ад'єктивного блоку словотвірної парадигми абстрактних іменників досліджуваної групи і встановлено семантичну варіативність її наповнення. Простежено, що лексеми та лексико-семантичні варіанти, що входять до сфери абстрактних іменників, є диференційованими за їхнім словотвірним потенціалом і постають нульовими, одночленими та багаточленими твірними одиницями. Доведено, що число багаточлених словотвірних парадигм у ЛСГ «Культурологічні концепти» близьке до 100.

Ключові слова: словотвірна парадигма, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант, одиниць, культурологічні концепти.

Постановка проблеми. Абстрактні іменники за морфемною ознакою поділяють на похідні та непохідні, і цей поділ спричиняє різні підходи до їхнього вивчення, опису, з'ясування словотвірного потенціалу. Похідні і непохідні абстрактні імена – це дві нерівновеликі сфери, меншу з яких складають непохідні іменники на зразок: *добро, зло, щастя, сум, страх, правда, істина, розум, слава, рух, час, структура, бізнес, терор, реформа, кредит, музика, культура* та под. (всього за матеріалами “Словника української мови” в 11-ти томах – близько 700 слів). Незрівнянно більшу частину словника складає дериваційна лексика, що має стабільну тенденцію до постійного поповнення. Передусім це стосується найбільш продуктивних типів – віддієслівних утворень з суфіксами -ння / -ення / -іння / -ття, -ізацій / -ізацій, -к (а), -ція, з нульовим формантом; відприкметникових похідних з суфіксами -ість, -изм /-ізм, -іст / -ист, -ство / -цтво та деяких інших. Попри значний інтерес науковців до таких лексем, їхній дериваційний потенціал остаточно не визначений, особливо коли до уваги беруть семантичну стратифікацію таких одиниць, що, відповідно, визначає актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно розряди іменників розглядають у межах категорії числа (див. праці Д.І.Арбатського [2], Л.А.Булаховського [6], С.Д.Кацнельсона [10], О.К.Безпояско [3], сучасні вузівські та академічні граматики). В останній час з'явилися і нові підходи – семантичний (О.І.Москальська [14]; Р.З.Мурашов [15]; Д.Г.Руденко [17]), функціональний (А.В.Бондарко [4]; Л.В.Борте [5]; І.Р.Вихованець [8]), які підводять під існуючу класифікацію іменників комплексну, структурно-семантичну основу. Запропонований навіть інший термін – “структурно-семантичні розряди” натомість “лексико-граматичні розряди” [15, С. 252-261]. Кожний із розрядів неодноразово, досить детально і різнобічно вивчався дослідниками. Щоправда, найбільш активні дослідження в цій галузі припадають на період 60-80-х рр. Проблеми лексико-граматичних розрядів іменника торкається Виноградов В.В. у своїй монографії “Русский язык” [7]; присвячує статтю Ковалик І.І. “Слова з конкретними і абстрактними значеннями” [11]; у більшому чи меншому обсязі, на матеріалах різних мов це

питання розглядається у працях О.О. Реформатського [16]; В.Г.Адмоні [1]. Відомо чимало й більш спеціалізованих досліджень, присвячених вивченню окремих розрядів іменників: збірних – В.І.Дегтярьов [9]; речовинних – В.І.Дегтярьов [9]; абстрактних – А.В.Лагугіна [12]; А.К.Мойсеєнко [13].

Метою статті є визначення дериваційного потенціалу абстрактних (непохідних) іменників на рівні словотвірної парадигми з опертям на семантичне членування суцільного масиву *nomina abstracta* на лексико-семантичні групи. Основною одиницею класифікації є лексико-семантичний варіант (ЛСВ) слова, що дає змогу запобігти перетину виділених груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Номінації понять мистецтва, культури, релігії, за нашими даними, налічують 110 вершин словотвірних парадигм (СП), 75 з яких стає вершинами багаточленних СП.

Тематично лексикон цієї ЛСГ поділяється на підгрупи: (1) літературознавчі та театральні назви: *алегорія, драма, поема, каламбур, проза, критика, сюжет, пародія, рима, комедія, пантоміма, легенда* тощо; (2) мистецтвознавчі назви: *мистецтво, музика, мелодія, естрада, архітектура, скульптура, пейзаж* (3 знач. – ‘жанр творів образотворчого мистецтва’) і т.ін.; (3) назви на позначення релігійних понять: *догма, ересь, канон* (‘правило з питань віри’), *культ* (‘релігійна обрядовість’), *піст, причастя, панахида, сакрамент* (‘причастя’), *схима* (‘найвищий чернечий ступінь’). Слід зазначити, що остання тематична підгрупа менш за інші представлена у тлумачному словнику 70-х років з причин ідеологічного характеру.

У процесі формування досліджуваної ЛСГ виникали значні труднощі як при відборі твірних, так і при відборі похідних слів, оскільки відбір лексичного матеріалу ґрунтується одночасно на декількох критеріях.

Іменники, що входять до складу ЛСГ, повинні бути абстрактними за семантикою, непохідними, і знаходитись у однакових відношеннях до категорії числа. Але «однинність» багатьох абстрактних іменників не завжди є очевидною, нерідко викликає сумніви і коливання. На нашу думку, в багатьох випадках це пов’язано з тим, що полісеманти за інерцією сприймаються як моносемантичні слова. Це призводить до виникнення проблем такого типу: чи є абстрактними іменниками, скажімо, терміни на позначення родів літератури і жанрових видів (наприклад, *роман, драма, трагедія, комедія, повість, казка, новела* і т.п.), чи вони є конкретними іменниками, адже допускають зміну за числами, пор.: *романи, п’єси, вірші* і т.п. На наш погляд, розв’язання цієї проблеми потребує більш уважного вивчення тонкощів семантичної структури твірних і далі – їх дериваційних, мотиваційних співвідношень з похідними. Так, згадані вище літературні терміни за своїми першими, основними, значеннями є абстрактними іменами на позначення жанрів, родів літератури. Такі ЛСВ за числами не змінюються. Другі, метонімічні, значення є конкретними, називають твори, виконані у рамках цих жанрів. Саме ці лексико-семантичні варіанти слів втілюються у словоформах, що змінюються за числами (*роман – романи, повість – повісті, новела – новели*). Відповідно відрізняються й словотвірні можливості різних ЛСВ. До словотвірної парадигми першого, абстрактного ЛСВ входить, безперечно, відносний прикметник, на що є вказівка у його словниковій статті «прикметник до 1 значення слова...». Значення особи одночасно співвідноситься з першим і другим значенням твірного слова: «той, хто працює у даному жанрі» і «той, хто пише відповідні твори – романи, повісті, новели» і т.п.. Отже, будемо вважати це значення також членом СП. За межами СП знаходяться модифікаційні значення (*новелка, казочка, п’єска* та под.), що мотивуються другим, конкретним значенням твірного, та якісні прикметники (або семемі метафоричного характеру відносних ад’єктивів), які розвиваються на базі третіх, також метафоричних, значень твірних слів (наприклад: *драма* (3 знач.) – «душевні страждання»; *драматичний* (3 знач.) – «напружений, пов’язаний із душевними стражданнями»).

Відбір твірних повинен також узгоджуватися з принципом непохідності мотивувальних слів. Тому ми розглядаємо твірні *драма, комедія, трагедія, новела, роман, п’єса, казка, балада, елегія* і т.п., але не вводимо до складу групи слова на зразок: *оповідання, нарис, загадка*, які є віддієслівними похідними.

Аналогічний підхід здійснюється і до решти лексичного контингенту ЛСГ, що розглядається.

У **субстантивному блоці** багаточленної СП найрегулярнішим є значення діючої особи, що реалізується у похідних *водевіліст, жанрист, каламбурист, колорист, культурист (нов.), панегірист, пантоміміст, пародист, пейзажист, пленерист, романіст*.

У наведеному списку осіб словотвірні форманти наводяться в порядку зниження їх продуктивності в межах даної категорії. Найпоширенішими є суфікси – ист-/ -іст- та -ник-/ -ик-, решта (такі, як –ор-/ -ер-, -ець/ -овець, -ант-, -ал-, -ат-, -ан, - ар, -атург, -ограф, -ач-) функціонують у 1-2 словах. Є приклади черезступеневого утворення (*модистка*) і акцентологічного деривата (*музіка*). Така активність агентивного значення пояснюється тим, що семантика більшості твірних іменників містить необхідну для цього сему «об'єкт дії, що може бути професійно використаний».

Частина похідних називає особу не за професією, а за уподобаннями (*модник, театрал, римач, критикан* – усі експресивно марковані). Відокремлено – *культурист* (нов. – «людина, що займається фізичною культурою з метою створення ідеальної статури»).

Логічною і семантично вмотивованою була б наявність ще одного предметного значення – «назва конкретного предмета», адже практично всі вихідні іменники мають сему «об'єкт прикладної, творчої діяльності людини». Але деривати із потрібним значенням є тільки у парадигмі з вершиною «*гумор*», відповідно – *гумореска*. Решта твірних, особливо це стосується назв літературних жанрів, для передачі цього значення використовує семантичні деривати, пор.: *роман* – 1 жанр; 2. Твір цього жанру. Аналогічно: *драма, трагедія, комедія, каламбур, сатира* та ін.

Назви осіб відсутні в СП з вершинами «*іронія*», «*мелодія*», «*сюжет*», «*ода*» (вони створюються за іншими принципами номінації, пор.: *сатирик, композитор, художник, письменник, одописець*).

Другим предметним значенням іменників-десубстантивів є значення «абстрактне поняття», що переважно продукує назви літературних та суспільних течій типу *догматизм, критицизм, символізм*. Можливі і інші значення, пор.: *прозаїзм* (2.перен.) – 'життєва одноманітність'; *драматизм, трагізм* – 'напруженість дії у виставі, п'єсі; напруженість життєвих обставин'; *жанризм* – 'тенденція до зображення побутових сцен у художніх творах, образотворчому мистецтві'; *ліризм*.

Із модифікаційних значень представлені збірні назви з суфіксами – ик (а): *догматика, гумористика, символіка, мелодика, новелістика*, рідко з іншими формантами (*драматургія*).

Ад'єктивний блок вміщує малоконкретизовані відносні прикметники, що входять до словотвірної категорії «який стосується того, що..., пов'язаний з тим, що...»: *критичний, прозаїчний, догматичний, символічний, музичний, музикальний, мелодичний; пантомімічний, мистецький* та ін. Більшість з них оформлена за допомогою суфікса –н-; тільки незначна кількість прикметників має суфікс «чисто відносних» ад'єктивів - -ов- (*байковий байка; казковий, культовий, сленговий*). Ад'єктиви на –ний- мають виражену тенденцію до розвитку переносних, якісних значень, що позначається на їх семантичній структурі, ускладнює, індивідуалізує її.

Найбільш частотні з цих прикметників одержують настільки різноманітні значення, що укласти їх в обмежену кількість словотвірних категорій дуже важко. Так, значеннєві конкретизації ад'єктиву *культурний* («з високим рівнем освіти», «який має високі засоби виробництва», «не дикий») не повторюються в жодному іншому прикметникові даної ЛСГ. Аналогічно: *модний* – «який певний час користується увагою». Абсолютно індивідуальними є також метафоричні прикметникові семми: «позбавлений поетичності, із дріб'язковими інтересами» (*прозаїчний*); «який має підвищену емоційність» (*поетичний*); «неприродній, фальшивий» (*театральний*); «рельєфний» (*скульптурний*); «суддливий» (*сатиричний*).

Можна говорити тільки про декілька конкретизацій, що частіше за інші повторюються у значеннях прикметників. До них належать: «призначений для того, що...» (*естрадний, скульптурний, науковий*); «який ґрунтується на тому, що...» (*догматичний, канонічний, критичний та ін.*); «який свідчить про здібності до того, що...» (*драматичний, музикальний*).

Якісні ад'єктивні значення в ЛСГ, що розглядається, представлені переносними, метафоричними семемами, які розвиваються в межах практично всіх відносних прикметників із суфіксом –н-. Ці значення мають здебільшого індивідуальний характер: *колоритний* –

«своєрідний», *каламбурний* – «подібний характером до каламбуру», *музичний* – «здібний до музики», *театральний* – «неприродний, фальшивий».

Поодинокі якісні значення об'єднують декілька прикметників: «сповнений того, що названо твірною основою» (*іронічний, сатиричний*); «подібний до того, що...» (*мелодійний, пастельний*). У значеннях деяких прикметників семантичного плану ще не зафіксовані лексикографічно, напр.: *естрадний* – «некласичний, більш легкий для сприйняття, призначений для відпочинку». Зустрічається й оказіональне оякіснення прикметників, пор.: «*Рідкісно пейзажними є поєднання ставків з лісами*» (з науково-популярного нарису). Якісного характеру не набувають прикметники з позначкою «спец.»: архітектурний, культовий, пленерний (живоп.), ампірний.

Відсутні прикметники у СП «рима» та «шарж». В обох випадках у ролі прикметників виступають дієприкметники: *шаржований, римований*. Дериват *римований* дійсно мотивується дієсловом; дериват *шаржований* походить безпосередньо від іменника *шарж*, минаючи дієслово, якого немає, і тому його можна вважати членом відповідної конкретної парадигми.

Дієслівний блок вміщує деривати: *акомпанувати, римувати, танцювати, канонізувати, пародіювати, жартувати; музичити* із загальним значенням «здійснювати те, що...». Значення інших дієслів є індивідуальними: *іронізувати* – 'проявляти іронію', *драматизувати* – 'посилювати драматизм, надавати творові драматичної форми'; *символізувати* – 'бути символом, зображати за допомогою символів'; *театралізувати* – 'переробляти літературний твір для театру'; *модничати* – 'іти в усьому за модою'.

Основний словотвірний тип – дієслова з суфіксом –ува та значенням «здійснювати те, на що вказує твірна основа»; рідше зустрічаються деривати з іншими суфіксами (*музичити, модничати*). Дієслова є у 18 із 75 СП, тобто у кожній 4-й парадигмі у 25% конкретних СП від їх загалу. Словотвірний потенціал розглянутої ЛСГ – 1,5 лексичних одиниці. Конкретні СП, в яких дістали б реалізацію всі значення типової парадигми, у розглянутій ЛСГ відсутні.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Основна мікроструктура вміщує два значення «особа» (субстантивний блок) та «який відноситься до того, на що вказує твірна основа» (ад'єктивний блок) і реалізується у ряді конкретних СП. Лексеми та лексико-семантичні варіанти, що входять до сфери абстрактних іменників, диференціюються за своїми словотвірними потенціалами на вершини нульових, одночленних та багаточленних (в останніх 2 і більше похідних) СП. Число багаточленних СП в ЛСГ «Культурологічні концепти» – близько 100. Для вищезазначеної ЛСГ нами створено власне типову СП, яка має і самодостатнє і порівняльне значення. При порівнянні даної ЛСГ з іншими виявляються як спільні, так і специфічні риси словотвору кожної групи і формується уявлення про дериваційну систему абстрактних іменників загалом. На перспективу залишається встановлення особливостей словотвірних парадигм абстрактних іменників, які формують інші лексико-семантичні групи категорії «абстрактність».

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики / В.Г. Адмони. – М.-Л. : Наука, 1964. – 105 с.
2. Арбатский Д.И. Множественное число со значением разнородности (неоднородности) предметов / Д.И. Арбатский // Ученые записки Казанского пединститута. Вопросы теории и методики изучения русского языка. Сб.7. – 1971. – С.152-158.
3. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії / О.К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 170 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
5. Бортэ Л.В. Референтно-грамматические разряды основных категориально-грамматических классов / Л.В. Бортэ // Изучение языкового строя в свете ленинской теории отражения. – Кишинев, 1984. – С.31-40
6. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5-ти т. Т.3 / Ред. І.К.Білодід та інші. – К.: Наукова думка. – 1978. – 552 с.
7. Виниградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
8. Вихованець І. Різновиди транспозицій / І. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. – Кіровоград: КДПУ, 1997. Вип. 2. – С.57-60.
9. Дегтярев В.И. Формирование категории вещественности / В.И. Дегтярев // Вопросы языкознания. – 1971. – №6. – С.54-62.
10. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л., 1972. – 216 с.
11. Ковалик І.І. Слова з конкретним та абстрактним значенням / І.І. Ковалик // Українська мова та література в школі. – 1977. - №4.

12. Лагутіна А.В. Віддієслівні абстрактні іменники на –ння в історії української мови / А.В. Лагутіна // Дослідження з української та російської мов. – Л., 1962.
13. Мойсеєнко А.К. Существительные-деадъективы современного украинского литературного языка в ономастологическом аспекте : автореф. дис. канд. филол. Наук / А.К. Мойсеєнко. – К., 1983. –23 с.
14. Москальская О.И. Структурно-семантические разряды слов в составе части речи / О.И. Москальская // Вопросы германского языкознания : сб. статей. / под ред Н.Ярцевой. – М.-Л., 1961. – С.251-261.
15. Мурясов Р.З. О словообразовательном значении и семантическом моделировании частей речи / Р.З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1976. - №5. – С.126-137.
16. Реформатский А.А. Число и грамматика / А.А. Реформатский // Вопросы грамматики. Сб.статей к 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – М.-Л., 1960. – С.384-400.
17. Руденко Д.Г. О смысловой специфике собирательных существительных / Д.Г. Руденко // Русский язык в школе. – 1987. - №1. – С.60-64.
18. Шахбазян Р.М. Вещественные существительные singularia tantum в современном русском языке : автореферат дис. канд. филол. Наук / Р.М. Шахбазян. – М., 1961. – 26 с.

Мартынова Л. Структура словообразовательной парадигмы лексико-семантической группы «Культурологические концепты».

В статье определен деривационный потенциал абстрактных (непроизводных) существительных с семантикой «культурологические концепты» на уровне словообразовательной парадигмы. Установлены основные тематические подгруппы ЛСГ «культурологические концепты». Сформированы критерии формирования ЛСГ абстрактных существительных со значением «культурологические концепты»: абстрактность семантики, непроизводность, однотипность выражения категории числа. Выяснены словообразовательные возможности разных ЛСВ одной лексемы с ориентацией на абстрактность / конкретность семантики существительного. Деривационный потенциал абстрактных существительных со значением культурологических концептов проанализирован в рамках трех блоков: субстантивного, адъективного и глагольного. Доказана регулярность образования производных со значением агентивности в субстантивном блоке деривационных значений благодаря наличию в образующих существительных имплицитной семы «объект действия, который может быть профессионально использован», которая находит экспликацию в деривационных единицах. Осуществлен анализ адъективного блока словообразовательной парадигмы абстрактных существительных исследуемой группы и установлена семантическая вариативность ее наполнения. Прослежен тот факт, что лексемы и лексико-семантические варианты, которые входят в сферу абстрактных существительных, являются дифференцированными по их словообразовательному потенциалу и имеют нулевые, одночленные и многочленные словообразовательные ветви. Доказано, что число многочленных словообразовательных парадигм в ЛСГ «Культурологические концепты» близко к 100.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, лексико-семантическая группа, ЛСВ, культурологические концепты.

Martynova L. The Derivative Paradigm Structure of Lexical-Semantic Group "Cultural Concepts".

The article outlines the derivative potential of abstract (non-derived) nouns with semantics "cultural concept" at the level of word creative paradigm. The basic thematic subgroups of the group "cultural concepts" are defined. The criteria to form the investigating semantic group are considered: abstract semantics, being non-derivative, uniformity of expression number category. It is shown the possibility of different derivative potential of the nouns taken with a focus on their abstract / concrete semantics. The derivative potential of abstract nouns with the meaning of cultural concepts were analyzed in three sections: substantive, adjectival and verbal. We prove the regularity of the formation of derivatives with meaning "agent" in the substantive section due to the presence the implicit meaning "object actions that can be used professionally" in their semantic structure, which is given the explication in the correlated derivative units. The author analyses the adjectival word creative section of abstract nouns paradigm and sets its content semantic variation. It has been investigated that lexical-semantic variations that fall within the scope of abstract nouns are differentiated by their word building potential and appear as zero, monomial and polynomial generators units. It is proved that the number of polynomial derivational paradigms in LSG "Cultural concepts" is closed to 100.

Key words: derivational paradigm, lexical- semantic group, lexical- semantic variant, cultural concepts .

УДК 811.161.2'367.332

СУБСТАНЦІЙНІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ РЕЧЕННЄВІ ЗАЛЕЖНОСТІ

У статті з'ясовано диференційні типи семантико-синтаксичних залежностей у структурі речення. Визначено, що реченнєвій конструкції P_v притаманне імпліцитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного процесу. У структурах: $S + P_v$, $S + P_{adv}$ функціонує залежність суб'єкта процесу і стану; $S + P_{adj}$ – залежність суб'єкта якісного стану; $S + P_{num}$ – залежність суб'єкта кількісного стану. У конструкції $S + P_{adj} + O$ спостерігаємо залежність суб'єкта якісного стану і об'єкта; у конструкції $S + P_{num} + O$ – залежність суб'єкта кількісного стану і об'єкта. У реченнєвій структурі $S + P_{adv} + O$ функціонує залежність суб'єкта стану-відношення і об'єкта. У конструкціях: $S + P_v + O$; $S + P_v + L$; $S + P_v + O + Ad$; $S + P_v + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ субстанційні семантико-синтаксичні залежності утворені відповідним семантичним типом предиката. Встановлено, що субстанційні семантико-синтаксичні залежності мають ємну диференційну структуру та інтерпретують цілісну організацію семантико-синтаксичного аспекту простого семантично елементарного речення.

Ключові слова: структура речення, семантико-синтаксична залежність, формально-синтаксична залежність, предикат, синтаксема.

Постановка проблеми. Одним із важливих теоретичних питань, що визначають проблематику українського синтаксису та акцентують увагу на поглиблене вивчення семантико-синтаксичної структури речення, є виділення субстанційних семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей у простому семантично елементарному реченні. Взаємовідношення двох рівнів – формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного дає змогу виділити функційні типи формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей. Семантичні залежності характеризують семантико-синтаксичну структуру, на відміну від формальних залежностей, які притаманні формально-синтаксичному аспекту речення. Їхнє дослідження уможливує виокремлення смислових зв'язків між компонентами реченнєвої конструкції і є **актуальним**, оскільки дозволяє встановити типологічні особливості синтаксичних залежностей у структурі синтаксичних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади проблематики синтаксичних залежностей в українському мовознавстві закладені на ґрунті функційної граматики, передусім у дослідженнях І.Р. Вихованця [3; 4; 5; 6]. Вчений, досліджуючи формально-синтаксичний аспект речення, вказує, що на рівні речення напрямок залежності розмежовує основні типи синтаксичної залежності на « ... двобічний напрямок залежності (взаємозв'язок, предикативний зв'язок), однобічний (односпрямований) напрямок (підрядний зв'язок) і відсутність залежності (сурядний зв'язок). Крім основних типів синтаксичних зв'язків, виділяється ще факультативний опосередкований підрядний зв'язок, який вказує на подвійну залежність другорядного члена від опорних членів речення і поєднує два компоненти з абсолютно тотожною або частково тотожною семантикою, а також подвійний зв'язок, що позначає залежність компонента від двох компонентів різної функціональної природи» [5, с.23]. На думку дослідника, «Напрямок синтаксичної залежності визначає й характер семантико-синтаксичних відношень. Двобічний характер залежності, який властивий предикативному зв'язкові, зумовлює взаємозалежність семантики обох компонентів; однобічний підрядний зв'язок спричинює те, що властиві йому семантико-синтаксичні відношення ґрунтуються на семантиці залежного компонента» [5, с.30]. За повнотою охоплення проблематики залежностей пріоритетними в цьому напрямку є праці Й. Ф. Андерша [1], А.П.Загнітка [7], Н. Л. Іваницької [8], К.Ф.Шульжука [11], М. В. Мірченка [10], О. М. Межова [9] та інших мовознавців. Попри значну кількість досліджень вітчизняних лінгвістів попередні студії не дають цілісного уявлення про систему засобів вираження та структурування семантико-синтаксичного аспекту речення.

Субстанційні семантико-синтаксичні залежності мають диференційну структуру та інтерпретують цілісну організацію простої семантично елементарної реченнєвої конструкції.

Мета статті – всебічно проаналізувати субстанційні семантико-синтаксичні залежності у структурі простого семантично елементарного речення. Для її досягнення потрібно розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати особливості структури простого семантично елементарного речення; 2) виокремити реченнєві конструкції з предикатами різних семантичних типів; 3) проаналізувати диференціацію субстанційних семантико-синтаксичних залежностей у різноманітних реченнєвих структурах.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській синтаксис поняття простого елементарного речення вводить І. Р. Вихованець [3, с.25–63]. Вчений вказує: «Одним із найважливіших теоретичних принципів внутрішнього простого або складного речення є виділення їх елементарних і неелементарних різновидів. Без уведення цих граматичних понять неможливе адекватне пізнання всього синтаксичного механізму, ієрархії синтаксичних одиниць і внутрішніх та зовнішніх дериваційних відношень у сфері синтаксису» [6, с.11]. У простому семантично елементарному реченні предикат формує основні субстанційні типи семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей, які чітко представлені у базових простих семантично елементарних конструкціях.

У реченнєвій конструкції P_v ¹ спостерігаємо імпліцитне вираження семантико-синтаксичної залежності суб'єкта всеохопного процесу, напр.: *Надворі вже світало* («Дзеркало тижня», 2012); *Довкола поволі розсвітало* (Ю. Винничук); *Смеркало* (І. Жиленко); *Гримить* (В. Стус); *У лісі швидко темніло* (В. Шкляр); *Дощило скрізь ...* (В.Шкляр); *Уже стемніло* (В. Дрозд); *... осеніє кругом ...* (Є. Пашковський); *А тим часом весніє, весніє ...* (О. Гончар); *З-під обрії помітно світає ...* (О. Гончар). Для конструкцій такого типу характерний тільки дієслівний предикат, семантика якого не вказує на носія стану. Імпліцитну суб'єктну залежність всеохопного процесу виражають суб'єкти всеохопного процесу, які вказують на особливі процеси всеохопного характеру. Ці процеси характеризують все середовище, а не якийсь конкретний предмет у ньому. Стихійність явища проходить не як дія, а як процес, утворений природними силами. Семантика цих предикатів не вимагає поширення реченнєвої структури іншими залежними компонентами.

Реченнєві конструкції: $S + P_v$ формують дієслівний предикат і залежність суб'єкта процесу, напр.: *... квітка зацвітає ...* (І. Малкович); *... шумить трава* (І.Малкович); *... цвірінчали горобці* (В. Шевчук); *Дерева шуміли ...* (Є. Гуцало); *Ще кактуси не зацвіли* (В. Слупчук); *... гуготіли вітри й сніговиці ...* (В. Шевчук); $S + P_{adj}$ – прикметниковий предикат і залежність суб'єкта якісного стану, напр.: *Вона [Жінка – Т. М.] була щаслива* (Г. Тарасюк); *... однаково він приречений* (В.Неборак); *Хліб був дешевий один рік ...* (П. Загребельний); *– Я згоден ...* (В.Малик); $S + P_{num}$ – числівниковий предикат і залежність суб'єкта кількісного стану, напр.: *... їх було четверо* («Волинь-нова», 2014); *Горнів було десять ...* (П.Загребельний); *У землянці було кілька чоловіків* (Є. Гуцало); $S + P_{adv}$ – прислівниковий предикат і залежність суб'єкта стану, напр.: *Мені трошки холодно* (В. Шкляр). У реченнєвих конструкціях переважно функціонує предикати процесу, стану, предикати якісного і кількісного стану.

Реченнєву конструкцію: $S + P_v + O$ утворюють предикат дії, агентивна і об'єктна семантико-синтаксичні залежності, напр.: *Схопили готські вої князя Божя ...* (В. Малик); *Він [батько – Т. М.] змотав сніг* (Є. Гуцало); *І сіяли вони [слов'яни – Т. М.] < ... > пшеницю ...* (В. Малик). У конструкції з предикатом стану функціонують залежність суб'єкта стану і об'єктна залежність, напр.: *... батечко любив дітей* (В. Шевчук); *... він [Віталій – Т. М.] любить її [Тоню – Т.М.]...* (О. Гончар); *... господар не довіряє мені ...* (В. Шевчук); *Ярослав не вірив тепер навіть Коснятинові* (П. Загребельний). У конструкції $S + P_{adj} + O$ спостерігаємо залежність суб'єкта якісного стану і об'єкта від предиката якісного стану, напр.: *На зріст він (учитель) був вищий*

¹ S – суб'єкт; P_v – дієслівний предикат; P_{adj} – прикметниковий предикат; P_{num} – числівниковий предикат; P_{adv} – прислівниковий предикат; O – об'єкт; Ad – адресат; I_{ac} – інструменталь (засіб дії); I_{mv} – інструменталь (засіб пересування); L – локатив; L_1 – локатив (вихідний пункт руху); L_2 – локатив (шлях руху); L_3 – локатив (кінцевий пункт руху).

од батька (О.Довженко); *А я лиш трохи вища за траву* (Г. Чубач). Предикат кількісного стану у конструкції $S + P_{num} + O$ формує залежність суб'єкта кількісного стану і об'єктну залежність, напр.: *Дівчат було більше, ніж хлопців*. Реченнєву структуру конструкції $S + P_{adv} + O$ утворює предикат стану-відношення, який формує залежність суб'єкта стану-відношення і об'єкта, напр.: *Нам було шкода <...> Дара ...* (Г. Тарасюк).

У реченнєвій конструкції $S + P_v + L$ функціонують предикат процесу із семантикою «місцеперебування суб'єкта», суб'єктна і локативна синтаксеми. У структурі встановлюємо семантико-синтаксичну залежність суб'єкта процесу і локативну семантико-синтаксичну залежність, напр.: *Поет жив у ... містечку ...* (В.Слапчук); *... вони [слов'яни – Т. М.] сіли на цій землі ...* (В. Малик); *На порозі стояла ... жінка* (В. Шевчук).

Структуру $S + P_v + O + Ad$ утворює предикат дії, агенс, об'єкт і адресат. Дієслівний предикат реченнєвої конструкції переважно має семантику «давання», «повідомлення» і формує агентивну, об'єктну і адресатну залежності, напр.: *Я подарував їй [друзині – Т. М.] <...> троянду* (Л. Костенко); *... Дарувала ти мені ... квіти ...* (Н. Гуменюк); *Заплатив я конокраду гривню* (Й. Струцюк).

У реченнєвій конструкції $S + P_v + O + I_{ac}$ визначаємо агентивну, об'єктну та інструментальну семантико-синтаксичні залежності, які формує предикат дії. У цій конструкції предикат позначає дію, що виконує агенс за допомогою інструменталія (засіб дії), напр.: *Дружина хліб <...> нарізала [ножем – Т. М.]* (В. Слапчук); *Умільці в'язали мережі та ятери [руками – Т. М.]*; *... гунни посікли їх [братів – Т.М.] шаблями ...* (В. Малик); *Іван косив <...> траву [косою – Т. М.]* (Л.Костенко) (у реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв інструментальної синтаксеми на позначення засобу дії).

Реченнєва конструкція $S + P_v + O + Ad + I_{ac}$ сформована предикатом дії та залежними від його семантики агенсом, адресатом та інструменталем. У реченнях цього типу функціонують агентивна, об'єктна, адресатна та інструментальна залежності, напр.: *... Андрій не хотів нікому писати листа [ручкою – Т. М.]* (І.Багрянний); *І написала я листа до <...> знайомого [ручкою – Т. М.]* (В.Дрозд). У цій конструкції предикат переважно позначає процес «писання».

Реченнєву конструкцію $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$ утворюють предикат дії і залежні від нього агенс та локатив, що зазнає диференціації на початковий пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування суб'єкта. У реченнях цього типу виділяємо агентивну і локативну залежності (вказівка на напрямок руху), що зазнає диференціації, напр.: *Ішов дід з містечка, через гору <...> у Маковицину* (Л.Костенко).

У структурі $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ предикат дії для розкриття семантики формує агентивну, інструментальну та локативну залежності. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування, однак відмінність речень цього типу від конструкції $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$ полягає у тому, що семантика предиката передбачає функціонування інструментальної залежності, яку виражають переважно іменники, що позначають засіб пересування, напр.: *У місто греки в'їхали волами* (Л. Костенко); *Ви їхали сюди автобусом, чи потягом?* (О. Ірванець); *Гості плывуть на <...> човнах* (О. Довженко); *... примчали вони [гунни – Т. М.] на <...> конях із-за гір ...* (В. Малик). У реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв семантичних різновидів (вихідний пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху) локативної залежності.

У реченнєвій конструкції $S + P_v + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$ функціонують предикат дії та залежні від нього агенс, об'єкт, адресат та локатив. Дієслівний предикат, що формує структуру, позначає об'єктне і суб'єктне переміщення. У реченнях спостерігаємо такі функційні типи семантико-синтаксичних залежностей: агентивна, об'єктна, адресатна та локативна, напр.: *... батькові Тарасу <...> змій носив <...> гроші в трубу* (О. Довженко); *Вранці Варвара сама принесла мені до ліжка ... молока ...* (В. Шевчук) (імпліцитний вияв локатива на позначення вихідного пункту руху та шляху руху).

Структуру $S + P_v + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ формує предикат дії і залежні від нього агенс, об'єкт, адресат, інструменталь та локатив. Семантика предиката вказує на просторове переміщення суб'єкта і об'єкта. Відмінність цієї конструкції від конструкції $S + P_v + O + Ad + L_1$

+ L_2 + L_3 полягає у тому, що семантика предиката дії вимагає введення у речення інструментальної синтаксеми на позначення засобу пересування. Семантико-синтаксичну структуру речень цього типу утворюють агентивна, об'єктна, адресатна, інструментальна та локативна залежності, напр.: *Це влітку Василь воду возив до молотарки Буланім (М.Іщенко); Це ж і ти їм щось для музею привезеш? (О. Гончар)*. У реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв деяких залежних від предиката компонентів (адресата, інструменталія, локатива), які можливо встановити із контексту.

У простому семантично елементарному реченні субстанційні семантико-синтаксичні залежності мають ієрархічні відношення. Центральне місце у реченні належить агентивній та об'єктній залежностям. Локативна залежність займає центральну позицію у реченнях з предикатами процесу. Дещо периферійнішу позицію займає адресатна залежність, яку переважно формують предикати дії. Найпериферійнішу позицію у реченневих конструкціях із предикатами дії відведено інструментальній і локативній залежностям.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Субстанційні семантико-синтаксичні залежності у структурі простого семантично елементарного речення зазнають ємної диференціації. Їхнє функціонування у реченневих конструкціях залежить від семантики предиката. Зокрема встановлено, що предикати дії, залежно від значення, формують агентивну, об'єктну, адресатну, інструментальну та локативну семантико-синтаксичні залежності. Предикатам процесу здебільшого властива семантико-синтаксична залежність суб'єкта процесу. Предикати стану вимагають для розкриття свого змісту семантико-синтаксичну залежність стану, а предикати всеохопного стану – залежність суб'єкта всеохопного стану. Предикати якісного стану утворюють семантико-синтаксичні залежності суб'єкта якісного стану та об'єкта, предикати кількісного стану – семантико-синтаксичну залежність суб'єкта кількісного стану та об'єкта, предикати стану-відношення формують семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану-відношення та об'єкта. Всім семантико-синтаксичних реченневим залежностям властива ознака субстанційності. Перспективними вважаємо дослідження предиката як визначальної синтаксеми стосовно структури субстанційних семантико-синтаксичних залежностей. Варто звернути увагу на семантичні типи предикатів, адже саме семантичне наповнення предикатного компонента визначає диференційні типи субстанційних реченневих залежностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. – К.: Наук. думка, 1987. – 191с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К.Г., Русанівський В. М. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р.Вихованець.– К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р.Вихованець.– К.: Наук. думка, 1992.– 224 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2001. – 662 с.
8. Іваницька Н. Л. Нариси із синтаксису української мови : посібник для студентів-філологів / Н.Л. Іваницька. – Вінниця, 2011. – 183 с.
9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім.Лесі Українки, 2012. – 464 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Масицкая Т. Субстанциальные семантико-синтаксические зависимости в структуре предложения.

В статье проанализированы дифференциальные типы семантико- синтаксических зависимостей в структуре предложения. Определено, что конструкции P_v присущее имплицитное выражение семантико-синтаксической зависимости субъекта всеобъемлющего процесса. В конструкциях: $S + P_v$, $S + P_{adv}$ функционирует зависимость субъекта процесса и состояния; $S +$

P_{adj} – залежність суб'єкта якісного стану; $S + P_{num}$ – залежність суб'єкта кількісного стану. В конструкції $S + P_{adj} + O$ спостерігаємо залежність суб'єкта якісного стану та об'єкта; в конструкції $S + P_{num} + O$ – залежність суб'єкта кількісного стану та об'єкта. В структурі речення $S + P_{adv} + O$ функціонує залежність суб'єкта стану-відношення та об'єкта. В конструкціях: $S + P_v + O$; $S + P_v + L$; $S + P_v + O + Ad$; $S + P_v + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ субстанціальні семантико-синтаксическі залежності сформовані відповідним семантичним типом предиката. Встановлено, що субстанціальні семантико-синтаксическі залежності мають диференціальну структуру та інтерпретують цілісну організацію семантико-синтаксического аспекту простого семантично елементарного речення.

Ключові слова: структура речення, семантико-синтаксическа залежність, формально-синтаксическа залежність, предикат, синтаксема.

Masytska T. Substantive Semantic and Syntactic Sentence Dependencies.

The article focuses on differential types of semantic and syntactic dependencies in a sentence structure. It is determined that sentence constructions P_v feature a definite implicit expression of semantic and syntactic dependency of the all-around action subject. The constructions: $S + P_v$, $S + P_{adv}$ is descriptive of the dependency of the process subject and of the subject of state; $S + P_{adj}$ expresses the dependency of the state subject; $S + P_{num}$ describes the dependency of the subject of quantitative content. In the construction $S + P_{adj} + O$ the dependency of the qualitative state subject and the object is observed; in the construction $S + P_{num} + O$ the dependency of the subject of quantitative content and the object is distinguished. In the sentence structure $S + P_{adv} + O$ reflects the dependency of the subject of state and attitude and the object functions. In the constructions: $S + P_v + O$; $S + P_v + L$; $S + P_v + O + Ad$; $S + P_v + O + Ad + I_{ac}$; $S + P_v + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + L_1 + L_2 + L_3$; $S + P_v + O + Ad + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$ substantive semantic and syntactic dependencies are formed by the relevant semantic type of predicate. It is proved, that substantive semantic and syntactic dependencies have the reactive differential structure and explain the holistic organization of semantic and syntactic aspect in a simple semantically elementary sentence.

Key words: a sentence structure, semantic and syntactic dependency, formal syntactic dependency, a predicate, a syntactic unit.

Ірина Мельник
(Луцьк)

УДК 811.161.2'367.625

**ВІДАД'ЕКТИВНІ ДІЄСЛІВНІ АНАЛІТИЧНІ СИНТАКСИЧНІ ТРАНСПОЗИТИ
В СЕМАНТИЧНО ЕЛЕМЕНТАРНИХ ПРОСТИХ РЕЧЕННЄВИХ ПОБУДОВАХ**

У статті системно досліджено відад'єктивні дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в структурі семантично елементарних простих реченнєвих конструкцій. Виокремлено і проаналізовано два узагальнені семантичні типи предикатних компонентів – відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити із семантикою якісної ознаки та відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити із семантикою якості-відношення, що відбивають сутність відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних утворень у семантико-синтаксичних побудовах. Диференційовано предикатні одиниці за мінімальним та максимальним виявом їхньої валентної актантної деривації, вирізнено та схарактеризовано кількісний та якісний склад залежних іменникових компонентів, окреслено межі семантично елементарних реченнєвих побудов із предикатними одиницями якісної семантики та семантики якості-відношення. Теоретичні положення послідовно проілюстровано фактичним матеріалом, дібраним переважно з художніх текстів.

Ключові слова: семантично елементарне просте речення, відад'єктивний дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит, предикат, валентність, суб'єкт, об'єкт, адресат.

Постановка проблеми. Пошуки сучасних зарубіжних та українських мовознавців зорієнтовані на видозміну загального контексту наукових студій і витворення системно-структурного підходу до аналізу граматичних явищ у плані їхньої ієрархії та різноманітних площин взаємодії, що забезпечило можливість опису синтаксичних одиниць у різних аспектах їхнього вияву. З другої половини ХХ століття і дотепер об'єктом низки синтаксичних описів є вчення про семантику речення, що не має однозначного висвітлення в лінгвістичних працях та пов'язано з перспективами розвитку сучасної новітньої граматичної теорії. Семантико-синтаксичну структуру речення науковці звичайно співвідносять із обсягом його об'єктивних смислів, мінімальний вияв яких пов'язують із семантичною конфігурацією, тобто набором необхідних для семантичної репрезентації речення семантичних ролей у поєднанні зі значенням дії або стану. За таких умов семантико-синтаксична структура може бути описана з опертям на валентність предиката, що передбачає аналіз речення як знака ситуації і є інструментом розмежування елементарних і неелементарних побудов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвоукраїністиці дослідження семантичної структури речення відображене у працях І.Р.Вихованця [1, с. 67–98; 2, с. 93–193; 3, с. 114–144,], К.Г.Городенської [4; 5], Н.В.Гуйванюк [6], А.П.Загнітка [7; 8, с. 594–612], Н.Л.Іваницької [9; 10], М.В.Мірченка [13, с. 90–191] та ін. Дослідники синтаксичної семантики передовсім вивчають речення з опертям на семантико-синтаксичні відношення, семантико-синтаксичну валентність предиката, семантично елементарні та ускладнені реченнєві побудови, предикатні та непередикатні компоненти. До предикатних знаків у системі мови зараховують дієслова, а також прикметники і прислівники, що виражають власне-ознаку, тобто ознаку реальну, а не граматичну. Як відомо, основними носіями активної валентності виступають дієслова. Характерно, що активну валентність також повністю зберігають похідні девербативи, що, як і дієслова, визначають у змістовому плані кількість семантико-синтаксичних позицій, їхні функції, передбачають таксономію іменникових компонентів і допускають їхнє варіювання в межах певної лексико-семантичної групи. З цього погляду в україністиці недостатньо вивчено відад'єктивні дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити як центральні компоненти семантично елементарних реченнєвих побудов, остаточно не визначеним є коло предикатних одиниць, що відбивають сутність відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних дериватів. Зважаючи на це, **мету** нашої праці вбачаємо в цілісному вивченні відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів у структурі семантично елементарних реченнєвих конструкцій сучасної української літературної мови. Щоб досягти поставленої мети, необхідно розв'язати низку **завдань**: 1) схарактеризувати предикатні компоненти, що відбивають сутність відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів у семантико-синтаксичній структурі речення; 2) диференціювати предикатні одиниці за мінімальним та максимальним виявом їхньої валентної актантної деривації; 3) виявити кількісно-якісний склад залежних компонентів; 4) окреслити межі семантично елементарних реченнєвих побудов із предикатними одиницями якісної семантики та семантикою якості-відношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відад'єктивні дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в семантично елементарних реченнєвих побудовах заступають позицію предикатів якості, статус яких пов'язують із позначенням постійної, невід'ємної від предмета ознаки як його природної сутності [2, с. 101-102]. Важливо зазначити, що в лінгвоукраїністиці предикати якості донедавна не вирізняли в окремий тип, оскільки загальноприйнятою була узагальнена диференціація предикатів на два великих класи: предикати дії і предикати стану, що відбивають основне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків. «Предикати дії пов'язуються з активним предметом (звичайно особою), діячем, від якого походить дія, а предикати стану – з пасивним предметом (як істотою, так і неістотою), носієм стану, якому належить стан, якому приписується відповідний стан» [1, с. 34].

За такого тлумачення предикати якості не становили окремого семантичного типу предикатних компонентів, а належали до складу предикатів стану. Згодом на основі зазначеної узагальненої диференціації І.Р.Вихованець розробив конкретизовану, шестикомпонентну, класифікацію, у якій предикати якості вирізняв в окремий семантичний тип предикатних знаків за найістотнішими ознаками, що відрізняють їх від предикатів дії, стану, процесу, кількості та

локативних предикатів [2, с. 93-111]. Услід за І.Р.Вихованцем, в українській мовознавчій науці з'явилася низка досліджень, у яких було схарактеризовано предикати якості як окремий семантичний тип предикатів [4; 8; 11; 12; 13; 14; 16], а також встановлено їхню породжувальну (реченнєвотвірну) здатність, зумовлену вживанням у ролі центрального компонента семантико-синтаксичної структури речення [4; 11; 14; 16].

До предикатів якості належать прикметники, що виражають власне-ознаку як безпосередню властивість предмета. Вони формують семантико-граматичний розряд якісних прикметників, наприклад: *Будинок старий* (В. Собко); *Ігумен добрий до мене був* (П. Загребельний); *...Грицько схожий на матір...* (Є. Гуцало). У функції предиката також подибуємо перехідний семантико-граматичний розряд відносно-якісних прикметників, наприклад: *Пелюстки скронь чавунні, як гантелі* (Л. Костенко); *Були б у тебе кам'яні онуки* (Л. Костенко); *Через сліпучу призму пекторалі тепер для нас всі скіфи золоті* (Л. Костенко). У семантико-синтаксичних структурах відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити відображають модально-часові характеристики. Виразниками дієслівних категорій часу та способу є звичайно аналітичні синтаксичні морфеми-зв'язки *бути*, рідше інші морфеми-напівзв'язки, а носіями власне-ознаки – предикативно вжиті прикметники. У простому із семантичного погляду елементарному реченні відприкметникові дієслівні деривати зафіксовані тільки в предикативній функції, наприклад: *Люди – прекрасні* (В. Симоненко); *Сулейман був старий* (П. Загребельний); *Рабам не потрібна (рідна) мова* (І. Пільгук). Уживання прикметників в атрибутивній ролі свідчить про те, що речення є ускладненим (неелементарним) і його можна розчленувати на елементарні: *... великі мудрі очі вицвіли* (Р. Горак) → *Очі вицвіли* + *Очі були великі* + *Очі були мудрі*.

Системний аналіз значенневих особливостей відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів дав змогу створити їхню семантичну диференціацію, що передбачає вирізнення двох узагальнених типів відприкметникових похідних утворень: 1) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити із семантикою якісної ознаки; 2) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити із семантикою якості-відношення. З огляду на лексико-семантичну та морфолого-синтаксичну специфіку перших уважаємо за необхідне в їхньому складі виокремити: а) одновалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити; б) двовалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити; в) тривалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити. Семантичні та граматичні параметри других зумовлюють їхній розподіл на: а) компаративні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити; б) суперлативні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити. Про подальший розподіл зазначених підтипів відприкметникових похідних утворень йтиметься далі.

У семантично елементарних реченнях із відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами наявні суб'єктні, об'єктні та адресатні субстанційні відношення, які спрямовані від підпорядкованої (залежної) синтаксеми до підпорядковуючої (опорної) і наділені семантикою власне-предметності. Відповідно до цих різновидів семантико-синтаксичних відношень вирізняємо актанти в семантико-синтаксичних функціях суб'єкта, об'єкта та адресата. Зважаючи на це, спробуємо схарактеризувати зазначені предикатні похідні одиниці за кількісно-якісним складом залежних актантних позицій, що дасть змогу окреслити параметри семантико-синтаксичної структури речень, породженої одно-тривалентними предикатними знаками.

Для відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів типовим є поєднання з одним іменниковим компонентом – носієм якісної ознаки. Такі предикатні одиниці дослідники кваліфікують як одновалентні [2, с. 102; 4, с. 28; 14, с. 72]. Мінімальний вияв валентної актантної деривації звичайно пов'язаний зі специфікою семантики зазначених предикатних компонентів, передовсім із характером ознаки, яку вони виражають. Якісну ознаку таких предикатів розглядають як постійну, внутрішню ознаку істот або предметів, що здебільшого не виходить за їхні межі [16, с. 64].

Відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит і зумовлений його валентністю актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта утворюють розчленовану на два

компоненти структуру простого семантично елементарного речення. Це найпоширеніший у граматичній системі української мови тип семантично елементарних речень із відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами. У таких реченневих побудовах предикат передбачає позицію лівобічного суб'єктного актанта з чіткою регламентацією морфологічної форми – називного відмінка і допускає його варіювання в межах певного семантичного класу слів, наприклад: *Дівчинка була боса* (Ю. Мушкетик); *Коні надто вже сухоробрі* (У. Самчук); ... *обличчя ... було крижане* (В. Шевчук); *Піски сипучі. Схили крем'янисті* (Л. Костенко).

За суб'єктом актантом у граматичній структурі мови закріплене відповідне місце. Він стоїть перед предикатом, тобто займає типову для суб'єкта лівобічну позицію, наприклад: *Ахмед-паша був обережний...* (П. Загребельний); *Він блідий* (Д. Павличко); *Стежка ... була вузька* (Ю. Мушкетик). Проте в мовленні суб'єкт може змінювати свою позицію за вимогами актуального членування речення: *Був сірий день. І сірий був сусід* (Л. Костенко); *Була вона тиха, сором'язлива* (В. Симоненко); ...*довгий же видався день...* (У. Самчук). У деяких суміжних реченневих конструкціях суб'єкт може мати імпліцитний вияв, оскільки семантичну наявність його можна легко визначити з контексту, наприклад: ...*в кутку зали, згорбившись, писав щось хирлявий, спорожнілий чоловічок. Маленький був, як гриб зморщений, і обличчя якоїсь грибною сіризни* (О. Гончар).

У складі відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів необхідно виокремити групи дво- і тривалентних предикатних одиниць. Збільшенню їхнього валентного потенціалу та наближенню до типової предикатної сполучуваності, сприяє синтаксична закріпленість у присудковій позиції [2, с. 102, 14, с. 96, 16, с. 64]. Важливо зазначити, що дво- і тривалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити передають постійну ознаку істоти або предмета, що має обмеження у своєму вияві. Це означає, що дво-тривалентні предикатні знаки реалізують свій значеннєвий план не лише в поєднанні з лівобічними, а також із правобічними залежними компонентами – своєрідними носіями інформації, необхідної для їхньої семантичної повноти [15, с. 55].

Прості семантично елементарні речення з дво- і тривалентними відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами структурують прикметникові предикати та залежні від них іменникові елементи. Кількість, функції, закономірне вираження з відповідним варіюванням у межах лексичної групи, морфологічна експлікація субстанційних синтаксем передовсім зумовлені семантичним наповненням відприкметникових дієслівних синтаксичних дериватів, ступенем їхньої інформативної недостатності.

У семантико-синтаксичній структурі простого елементарного речення двовалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити відкривають дві актантні позиції: позицію суб'єкта якісної ознаки як визначальну для всіх типів відприкметникових дієслівних утворень і, крім того, позицію об'єкта якісної ознаки, наприклад: *Постать помітна серед світу* (Ю. Яновський); – *Чи потрібен тобі дощ?...* (В. Шевчук); *Уліб завжди був ласкавий з нею* (С. Скляренко). У функції суб'єктного актанта звичайно зафіксований називний відмінок, зрідка – давальний і родовий прийменниковий відмінки. Роль об'єктного актанта виконують переважно прийменникові та безприйменникові відмінкові форми, що репрезентовані у двох виявах – облігаторному та факультативному. З огляду на це, розподіляємо зазначені двовалентні транспозити на дві групи: а) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити з двома облігаторними (суб'єктом і власне-об'єктом) актантами, наприклад: *[Верша.–І.М.] ладний на все* (Ю. Мушкетик); *[Рослини.–І.М.] стійкі проти захворювань* («Біологія»); *Своїй долі ніхто не рад* (Усна народна творчість); б) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити з одним облігаторним (суб'єктом) та одним факультативним (об'єктом із семантикою уточнення або об'єктом із семантикою обмеження) актантом, останній залежно від умов мовленнєвої комунікації можна елімінувати, наприклад: ...*він же був глухий на одне вухо ...* (Л. Костенко); *Марко ... міцний статурою...* (Ю. Мушкетик); *[Світ.–І.М.] усім стане широким* (У. Самчук).

Двовалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в семантико-синтаксичній структурі речень можуть передавати: а) звичайний ступінь вияву ознаки: *Султан*

був милостивий до своєї Хуррем (П. Загребельний); [*Отаман.–І.М.*] *меткий на думку* (М. Вінграновський); б) безвідносний ступінь вияву ознаки, що репрезентований двома граматичними значеннями – надмірним і недостатнім, передовсім їхніми аналітичними формами: *Білозерський дуже... поміркований і догідливий з усіма* (О. Іваненко); *...покій замалий для тебе...* (П. Загребельний); в) співвідносний ступінь вияву ознаки, який представлений ступенями порівняння – вищим і найвищим, зокрема їхніми синтетичними й аналітичними формами, наприклад: *Цей виявився куди дбайливішим за свого попередника* (О. Гончар); [*Собор.– І.М.*] *найпишніший в єпархії* (О. Гончар); *...Ігор більш грішний* (В. Малик); [*Воїни.–І.М.*] *найбільш досвідчені...* (В. Малик).

Спосіб вираження якісної ознаки вирізняє двовалентні ступеньовані відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити від подібних неступеньованих відприкметникових похідних утворень на позначення звичайного ступеня вияву ознаки. Зазначені ступеньовані предикатні одиниці, зберігаючи значення якості, наявне у вихідних для них предикатів якості, набувають при цьому семантики зіставлення, порівняння, що впливає безпосередньо на збільшення валентних позицій [2, с. 104]. Тому в структурі семантично елементарних побудов відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити із семантикою співвідносної міри якості, крім лівобічної валентності, яку заповнює актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта, відкривають правобічну валентність для актанта у функції об'єкта порівняння. Характерно, що компаративний відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит для реалізації своєї семантики потребує актанта у семантико-синтаксичній позиції об'єкта, у зіставленні з ознакою якого визначають кількісну характеристику ознаки актанта у функції суб'єкта, наприклад: *Невідомий для них Острог видався не ліпшим від монастиря* (М. Вінграновський); *Самці більші за самок ...* («Атлас тварин і рослин України»). Суперлативний відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит вимагає у правобічній валентності об'єктного актанта «з дещо іншим значенням, а саме із значенням сукупності осіб, бо тільки воно дає йому змогу виділити найвищий вияв ознаки в суб'єкта якості із сукупності однотипних ознак» [16, с. 64], наприклад: *У Російській Федерації ... запаси торфу найвищі у світі* («Торфові ґрунти і торфовища України»); *Тканини найбагатші з усіх знаних* (П. Загребельний). Саме особливості способу репрезентації якісної ознаки зумовили розподіл правобічних залежних компонентів на облігаторні та факультативні. Облігаторні об'єктні актанти зумовлені валентним потенціалом відприкметникових дієслівних аналітичних транспозитів компаративної семантики і морфологічно експліковані знахідним відмінком із прийменником *за* або родовим відмінком із прийменником *від*, наприклад: *Тюрбан вищий за султанів* (П. Загребельний); *Катря молодша від мене ...* (В. Яворівський). Факультативні об'єктні актанти, хоч і зафіксовані при суперлативних відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитах, проте за відповідних умов їх можна елімінувати. Експліцитний вияв таких об'єктних компонентів звичайно пов'язують із місцевим або родовим прийменниковими відмінками, наприклад: *А ромейська зброя – найславніша в світі!* (П. Загребельний); *Селім був наймолодшим серед синів султана Баязида...* (П. Загребельний).

У семантико-синтаксичній структурі деяких реченневих конструкцій із тривалентними відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами, крім суб'єктних і об'єктних актантів, набули поширення актанти в семантико-синтаксичній позиції адресата, для яких характерне обмежене лексичне наповнення, що звичайно охоплює назви осіб у давальному відмінку, наприклад: *... що я винна і кому* (Л. Костенко). Тривалентні відприкметникові транспозити належать до найменш поширеного типу відприкметникових дієслівних утворень. Вони формують чотирикомпонентні реченневі конструкції і є межею максимальної валентної актантної деривації аналізованих предикатних одиниць. У складі семантично елементарних речень їх варто диференціювати на три групи: а) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити, що реалізують свій валентний ресурс через три облігаторні актанти – суб'єктний, власне-об'єктний і адресатний: *Але ж вона нічого [нікому.–І.М.] не винна* (У. Самчук); б) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити, що виявляють здатність до поєднання з двома облігаторними (суб'єктним і власне-об'єктним) та одним факультативним (об'єктним із обмежувальною семантикою) актантом: [*Ярослав.–І.М.*] *в цьому*

схожий був на свого батька, князя Володимира (П. Загребельний); *Чернігівське Полісся близьке за культурою до Полтавщини* (Г. Лозко); в) відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити, що за певних контекстних умов можуть керувати одним облігаторним (суб'єктивним) і двома факультативними (об'єктивним із семантикою уточнення та об'єктивним із семантикою обмеження) актантами: *...я їм здавалася чудною [поведінкою.–І.М.]* (Л. Костенко); *...хата для нас не зовсім вигідна [розташуванням.–І.М.]* (У. Самчук). Проте досить часто при зазначених тривалентних дієслівних транспозитах факультативні компоненти мають нульовий вияв: *Ніс у неї подібний на кривульку* (У. Самчук); *Ми віддані життю ...* (В. Стус); *Мурашко був схожий на загнаного вовка* (Ю. Мушкетик).

Тривалентні відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в семантико-синтаксичній структурі речення насамперед передають звичайний ступінь вияву ознаки, зрідка – безвідносний та співвідносний ступені вияву ознаки, наприклад: *Цим трохи схожий [Лаврін.–І.М.] на отамана*. (Ю. Мушкетик); *За вдачею він зовсім не був схожий на .. поета* («Не відлюбив свою тривогу ранню...»); *Вони [тубільці.–І.М.] були більші схожі на жаб, ніж на людей* (О. Ольжич).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у семантично елементарних реченнях відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити спеціалізовані на вживанні в ролі предикатів якості як центральних компонентів семантичної структури, валентним потенціалом яких зумовлено відповідну кількість залежних актантних позицій. Лексико-семантичні та морфолого-синтаксичні особливості зазначених предикатних знаків зумовили вирізнення двох їхніх узагальнених типів: відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів із семантикою якісної ознаки та відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів із семантикою якості-відношення. Перші в структурі семантично елементарних реченнєвих побудов репрезентовані як одно-тривалентні предикатні одиниці з семантикою якісної ознаки, другі – як двовалентні предикатні компоненти з семантикою якості-відношення. На наш погляд, перспективними є дослідження, пов'язані з докладним вивченням іменникових компонентів, зумовлених валентним потенціалом відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, що стане предметом наших наступних граматичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К.Г. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості / К.Г. Городенська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць [укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 27–31.
5. Городенська К.Г. Кореляції синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К.Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця [укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 89–103.
6. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А.П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
9. Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н.Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39–43.
10. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Н.Л. Іваницька. – К.: Вища шк., 1986. – 167 с.
11. Костусяк Н.М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н.М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 450 с.
12. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О.Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
13. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М.В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

14. Пасічник І.А. Категорія валентності предикативних прикметників : [монографія] / І.А. Пасічник.– Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.
15. Степаненко М.І. Обов'язкова і факультативна сполучуваність прикметників сучасної української мови / М.І. Степаненко // Українське мовознавство : [республ. міжвід. наук. зб.]. – К. : Вища шк., 1988.– Вип. 15.– С.55–62.
16. Тимкова В.А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В.А. Тимкова. – К. : Кондор, 2005. – 134 с.

Мельник И. Отадъективные глагольные аналитические синтаксические транспозиты в семантически элементарных простых предложениях.

В статье системно исследованы отадъективные глагольные аналитические синтаксические транспозиты в структуре семантически элементарных простых предложений, выделены и проанализированы два обобщенные семантические типы предикатных компонентов – отадъективные глагольные аналитические синтаксические транспозиты с семантикой качественного признака и отадъективные глагольные аналитические синтаксические транспозиты с семантикой качества-отношения, которые определяют сущность отадъективных глагольных аналитических синтаксических дериватов в семантико-синтаксических структурах, дифференцированы предикатные единицы по минимальному и максимальному проявлению их валентной актантажной деривации, выделен и охарактеризован количественный и качественный состав зависимых субстанциальных компонентов, очерчены пределы семантически элементарных предложений с предикатами качественной семантики и семантики качества-отношения. Теоретические положения последовательно подтверждены фактическим материалом, взятым преимущественно из художественных текстов.

Ключевые слова: *семантически элементарное простое предложение, отадъективный глагольный аналитический синтаксический транспозит, предикат, валентность, субъект, объект, адресат.*

Melnyk I. Adjective-Based Verbal Analytical Syntactic Transpoztyts in Semantically Ordinary Basic Speech Constructions.

The article deals with the system research of adjective-based verbal analytical syntactic transpoztyts in the structure of semantically ordinary basic speech constructions. Two generalized semantic types of predicative components are singled out and analyzed. It is an adjectivezed verbal analytical syntactic transpoztyts with the semantics of qualitative features and adjectivezed verbal analytical syntactic transpoztyts with the semantics of quality-relation, that reflect the essence of adjectivezed verbal analytic syntactic formation in semantic-syntactic constructions. The predicative units are differentiated according to the minimum and maximum display of their valence actant derivation. The quantitative and qualitative composition of dependent substantival components are separated and characterized. The limits of semantically ordinary basic speech constructions with predicative units of quality semantics and the semantics of quality-relation are outlined. The theoretical positions are consistently illustrated by means of the factual material, which was preferably selected from belles lettres texts.

Key words: *semantically ordinary simple sentences, adjective-based verbal analytical syntactic transpoztyt, predicate, valence, subject, object, addressee.*

Svitlana Muravska
(Kirovograd)

UDC 811.111:629.7

**VERB SEMANTIC AND ITS GRAMMATICAL CATEGORIES
IN RADIOTELEPHONY COMMUNICATION**

In the given article an attempt has been made to define verb semantic and its grammatical categories in radiotelephony communication. Grammatically, the verb is the most complex part of speech. This is due to the central role it performs in the expression of the predicative functions of the sentence, i.e. the functions establishing the connection between the situation (situational event) named in the utterance or reality. Also the verb is one the most frequently used parts of speech in radiotelephony communication. It is explained by the fact that in the process of professional communication an air traffic controller gives a number of commands to be performed by a pilot. In the process of research it has been found out that the categories of the verb such as the category of person and number, the category of tense and aspect, the category of voice

and the category of mood are presented to different extent in radiotelephony communication which has been proved by corresponding examples.

Key words: verb semantic, grammatical categories, part of speech, radiotelephony communication.

Problem setting. The verb takes an important place in the system of the English language. In comparison with other parts of speech it is characterized by more diverse meaning structure and more movable circle of meanings. The complicated and more diverse paradigm of inflexion forms and a wide range of combinability are typical for the English verb. Grammatically, the verb is the most complex part of speech. This is due to the central role it performs in the expression of the predicative functions of the sentence, i.e. the functions establishing the connection between the situation (situational event) named in the utterance or reality. According to our observation the verb is one the most frequently used parts of speech in radiotelephony communication. It is not surprising as in the process of professional communication an air traffic controller gives a number of commands to be performed by a pilot. Each command contains a verb, it is its central element.

Analysis of recent research and publications. Systematic and functional characteristics of the English verb have been researched by E.Gorot', V.Perebyinis J.Tuldava, I.Tymenko, S.Khidekel. The structure of aviation English has been researched in details by G.Emery, J.Mell, M.Mitsutomi, K.O'Brian. In spite of this fact, the verb semantic and its grammatical categories have not received enough attention in scientists' publications. So, **the objective** of the given article is to analyze verb semantic and its grammatical categories in radiotelephony communication.

Presentation of basic material. As we are going to research the verb semantic and its grammatical categories in radiotelephony communication, it's necessary to give a definition to this phenomenon. A.Kyrychenko uses the term «*English aviation radiotelephony discourse*». In her opinion, it is a communication of aviation specialists the purpose of which is a verbal exchange by means of the English language of professional information during the flight with the help of radiotelephony connection [4, p.63].

It is but natural that the verb should take up as much, or indeed, more space than all the other parts of speech. It is the only part of speech in present-day English that has a morphological system based on a series of categories. It is the only part of speech that has analytical forms, and again the only one that has forms (the infinitive, the gerund and the participle) which occupy a peculiar position in its system and do not share some of the characteristic features of the part of speech as a whole [3, p.76].

The complexity of the verb is inherent not only in the intricate structure of its grammatical categories, but also in its various subclass divisions, as well as in its falling into two sets of forms profoundly different from each other: the finite set and the non-finite set [1].

The general categorial meaning of the verb is process presented dynamically, i.e. developing in time. This general processual meaning is embedded in the semantic of all the verbs, including those that denote states, forms of expression in the outward structure of the verb and will be analyzed further is the category of finitude dividing the verb into finite and non-finite forms (the corresponding contracted names are "finites" and "verbids").

The finite forms of the verb express the processual relations of substances and phenomena making up the situation reflected in the sentence. The finite verb is immediately related to such sentence-constitutive factors as morphological forms of predication, communication purposes, subjective modality, subject-object relation, gradation of probabilities, and quite a few other factors of no lesser importance. The complicated character of the system in question has given rise to a lot of controversies about the structural formation of the finite verb categories, as well as the bases of their functional semantics [1]. In this article we will stick to the definition of the verbal categories accepted in the traditional grammar. Thus the finite verbs possess the following categories: the category of person and number; the category of tense and aspect; the category of voice; the category of mood.

This representation of the categorial system of the English verb is based on oppositional criteria worked out in the course of grammatical studies of language by scholars of different countries.

The categories of person and number are closely connected with each other. It is conditioned by the two factors: first, by the situational semantics, referring the process denoted by the verb to the subject of the situation; second, by their direct and immediate relation to the syntactic unit expressing the subject as a functional part of the sentence. Both categories are different in principle from other

categories of the finite verb, in so far they do not convey any inherently “verbal” semantic, any constituents of meaning realized and confined strictly within the boundaries of the lexeme [2]. The conducted research has shown that in radiotelephony communication most verbs are used in the 1st person singular (I) and the 2nd person singular (you), the personal pronoun I is omitted. For example: *Ready to take-off* (готовий до взльоту) замість *I am ready to take-off*; *Taxiing to flying club* (рулю до льотного клубу); *Descending to flight level 400* (знижуюсь до ешелону польоту 400); *Holding short of runway* (чекаю, не доходячи до злітно-посадкової смуги); *Following Air France Airbus* (слідую за Air France Airbus); *Are you ready for push-back?* (ви готові до буксировки хвостом уперед); *Do you need a tug?* (вам потрібен тягач); *How do you read?*(як чуєте); *Are you ready for immediate departure?* (ви готові до негайного вильоту).

The category of tense and aspect. The immediate expression of grammatical time of “tense” is one of the typical functions of the finite verb. It is typical, because the meaning of process, inherently embedded in the verbal lexeme, finds its complete realization only if presented in certain time conditions. The category of tense denotes the relation of the action either to the moment of speaking or to some definite moment in the past or future. The category of tense and the category of aspect are intermingled. The aspective meaning of the verb, as different from its temporal meaning, reflects the inherent mode of the realization of the process irrespective of its timing. It shows the way in which the action develops.

The English category of tense and aspect includes 4 forms: Indefinite; Continuous; Perfect; Perfect Continuous. The research has shown that in radiotelephony communication the following forms of tense and aspect are most commonly used: Indefinite (Present, Future), Continuous (Present). For example: *Request departure instructions* (Прошу вказівки з вильоту); *Expediting until FL 150* (прискорюю до досягнення ешелону польоту 150); *Stopping* (зупиняюсь); *After the Airbus lining up* (після Аеробусу займаю виконавчий старт); *Will run up engines* (Буду прогрівати двигуни); *Will report FL 70* (проінформую про ешелон польоту 70). In all examples we observe omitting of subject and auxiliary verb *to be* in Present Continuous.

The verbal category of voice shows the direction of the process as regards the participants of the situation reflected in the syntactic construction. The voice of the English verb is expressed by the opposition of the passive form of the verb to active form of the verb. The passive form as a strong member of the opposition expresses receptions of the action by the subject of the syntactic construction; the active form as a weak member of the opposition leaves this meaning unspecified, i.e. it express “non-passivity”. Some scholars also distinguish neuter-reflexive voice, which shows that the action expressed by the predicate passes on to the subject. This voice is formed by means of reflexive pronouns [1]. Our observation has shown that in radiotelephony communication both active and passive voice have been presented: *Request return to stand* (дозвольте повернутися на стоянку); *Taking off, Fastair 345* (взлітаю, Fastair 345) (**Active voice**); *Start-up approved* (запуск двигуна дозволено); *Push-back completed* (буксировку хвостом вперед закінчено) (**Passive voice**).

The category of mood expresses the character of connection between the process denoted by the verb and the actual reality, either presenting the process as a fact that really happened, happens or will happen, or treating it as an imaginary phenomenon, i.e. the subject of a hypothesis, speculation, desire. It follows from this that the functional opposition underlying the category as a whole is constitutes by the forms of oblique mood meaning, i.e. those of unreality, contrasted against two forms of direct mood meaning, i.e. those of reality. The former makes up the strong member and the latter – the weak member of the opposition. Thus, in English 3 moods are identified [2]: The Indicative Mood, which shows that the action or state expressed by the verb is presented as a fact. The Imperative Mood, which expresses a command or a request. The Subjunctive (Oblique) Mood, which shows, that the action or state expressed by the verb is presented as a non-fact, as something imaginary or desired.

The conducted research has shown that the most common is the Imperative Mood. It is explained by the fact that in the process of professional communication an air traffic controller gives commands to a pilot: *Take off immediately or vacate runway* (злітайте негайно або звільніть злітно-посадкову смугу); *Continue taxi* (продовжуйте рулити); *Line up. Be ready for immediate departure* (займіть виконавчий старт, будьте готові до негайного вильоту); *Hold position, cancel take off, I*

say again, cancel take off, vehicle on runway (залишайтеся на місці, виліт відмінено, я повторюю, виліт відмінено, транспортний засіб на злітно-посадковій смузі).

When a pilot reports about performing commands, the Indicative Mood is used: *Taking off immediately* (злітаю негайно); *Stopping* (зупиняюся); *Request return to parking area* (дозвольте повернутися на парковку). Having examined the categorical system of the finite verbs, we turn our attention to the non-finite verbs or verbids. Verbids are the form of the verb intermediary in many of their lexico-grammatical features between the verb and the non-processual parts of speech. The mixed features of these forms are revealed in the principal spheres of the part-of-speech characterization, i.e. in their meaning, structural marking, combinability, and syntactic functions.

The processual meaning is exposed by them in a substantive or adjectival-adverbial interpretation: they render processes as peculiar kinds of substances and properties. They are formed by special morphemic elements which do not express either grammatical time or mood (the most specific finite verb categories). They can be combined with verbs like non-processual lexemes (performing non-verbal functions in the sentence), and they can be combined with non-processual lexemes like verbs (performing verbal functions in the sentence).

The English verbids include four forms distinctly differing from one another within the general verbid system: the infinitive; the gerund; the present participle; the past participle.

The infinitive is a non-finite form of the verb which combines the properties of the verb with those of a noun, serving as a verbal name of a process [1].

The combinability of the infinitive also reflects its dual semantic nature, in accord with which we distinguish between its verb-type and noun-type connections. The verb-type combinability of the infinitive is displayed in its combining with: nouns expressing the object of the action; nouns expressing the subject of the action; modifying adverbs; predicator verbs in the analytical forms of the verb; auxiliary finite verbs in the analytical forms of the verb.

The noun-type combinability of the infinitive is displayed in its combining with: finite notional verbs as the object of the action; finite notional verbs as the subject of the action.

The infinitive is a categorically changeable form. It distinguishes the three grammatical categories, sharing them with the finite verb, namely, the aspective category of development, the aspective category of retrospective coordination, the category of voice.

The English infinitive exists in two presentation forms [5]:

- “to infinitive” or “marked infinitive” which is distinguished by the pre-positional marker *to*;
- “bare infinitive” or “unmarked infinitive” which does not employ the marker *to*.

The infinitive is considered to be the head-form of the whole paradigm of the verb (the verbal lexeme) and its accepted representative in lexicon. In its quality it can be likened to the nominative case of the noun in languages having a normally developed noun declension.

The usage of the infinitive in radiotelephony communication is very rare. There are very few examples which we can present: *Unable to issue departure to Miami due weather* (дозволити виліт до Майами не може через погоду); *Expect 1 minute delay due DC 9 passing behind to park* (очікуйте затримку на 1 хвилину через DC 9, який проходить позаду на парковку); *Could we start-up quickly please?* (Чи можемо ми запустити двигун швидко?) In the last example the bare infinitive is used.

The gerund is the non-finite form of the verb which, like the infinitive, combines the properties of the verb with those of the noun [1]. Similar to the infinitive, the gerund serves as the verbal name of a process, but its substantive quality is more strongly pronounced than that of the infinitive. Namely, as different from the infinitive and similar to the noun, the gerund can be modified by a noun in the possessive case and it can be used with prepositions.

The general combinability of the gerund, like that of the infinitive, is dual, sharing some features with the verb, and some features with the noun. The verb-type combinability of the gerund is displayed in its combining with: nouns expressing the object of the action; modifying adverbs; certain semi-functional predicator verbs, but other than modal.

Of the noun-type is the combinability of the gerund with: finite notional verbs as the object of the action; finite notional verbs as the prepositional adjunct of various functions; finite notional verbs as the subject of the action; nouns as the prepositional adjunct of various functions.

The formal sign of the gerund is the suffix *-ing* added to its grammatically (categorically) leading element.

Like the infinitive, the gerund is a categorically changeable form. It distinguishes two grammatical categories, sharing them with the finite verb and the present participle, namely, the aspective category of retrospective coordination and the category of voices.

We have not come across any examples of gerund usage in radiotelephony communication.

The present participle in the non-finite form of the verb which combines the properties of the verb with those of the adjective and adverb, serving as the qualifying-processual name [2].

In its outlet form the present participle is wholly homonymous with the gerund, ending in the suffix *-ing* and distinguishing the same grammatical categories of retrospective coordination and voice.

Since the present participle possesses some traits both of adjective and adverb, it is not only dual, but triple by its lexico-grammatical properties. The verb-type combinability of the present participle is revealed in its being combined with: nouns expressing the object of the action; nouns expressing the subject of the action; modifying adverb; auxiliary finite verbs in the analytical forms of the verb. The adjective-type combinability of the present participle is revealed in its association with the modified nouns, as well some modifying adverbs, such as adverbs of degree. The adverb-type combinability of the present participle is revealed in its association with the modified verbs.

In the process of research we have found out that the examples of the present participle usage are very rare but they exist: *Expect 1 minute delay due DC 9 passing behind to park* (очікуйте затримку на 1 хвилину через DC 9, який проходить позаду на паркову); *Station, calling Ground, say again your callsign* (станція, яка викликає Руління, повторіть свій позивний).

The past participle is the non-finite form of the verb which combines the properties of the verb with those of the adjective, serving as the qualifying-processual name. The past participle is a single form, having no paradigm of its own. It conveys implicitly the categorical meaning of the perfect and the passive [1].

In radiotelephony communication the past participle is represented in the sentences with Passive voice constructions: *Stand 8 closed due to building work* (стоянку 8 зачинено через будівельні роботи); *Runway 19 covered with snow* (злітно-посадкова смуга 19 покрита снігом); *Push-back completed* (букировку хвостом вперед закінчено). We should pay attention to the fact that the verb *to be* is omitted in the sentences with Passive voice.

Conclusion and perspectives of further research. So, in the given article we have proved that the verb has a complicated part-of-speech nature and the extensive system of grammatical categories which manifest themselves in radiotelephony communication. Probably, these are the reasons why the verb has come under the most extensive and fruitful analysis undertaken by contemporary linguists. In the future it would be interesting to research representation of other parts of speech in radiotelephony communication.

REFERENCE LIST

1. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка : [учеб.– 3-е изд., испр.] / М.Я. Блох. – М. : Высш.шк., 2000. – 381 с.
2. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. – М. : Высш. шк., 1981. – 285 с.
3. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка: [учебник по курсу теоретической грамматики для студентов педагогических институтов] / Б.А.Ильиш. – Ленинград : Просвещение, 1971. – 367 с.
4. Кириченко А.Г. Мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу / Анна Кириченко // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – Вип. 21. – С. 63-68.
5. Мореховская Э.Я. Основы теоретической грамматики английского языка / Э.Я. Мореховская. – К. : «Вища школа», 1984. – 288с.
6. Фразеологія радіообміну англійською мовою для льотного складу : Навчальний посібник / Укладачі: Вітряк А.Н., Омеляненко Н.В. // Під ред. Вітряка А.Н. – Кіровоград, 2007. – 184 с.

Муравська С. Семантика дієслова та його граматичні категорії у фразеології радіообміну.

У даній статті було зроблено спробу визначити семантику дієслова та його граматичні категорії у фразеології радіообміну. Із граматичної точки зору, дієслово – це найскладніша частина мови. Це пояснюється тим, що воно відіграє важливу роль у вираженні предикативних функцій речення, тобто функцій, які встановлюють зв'язок між ситуацією (ситуативною подією), яка зазначена у висловлюванні або дійсністю. Також дієслово – це одна з найчастіше вживаних частин

мови у фразеології радіообміну. Це пояснюється тим фактом, що в процесі професійного спілкування авіадиспетчер дає низку команд, які мають бути виконані пілотом. У процесі дослідження було встановлено, що категорії дієслова, такі як категорія особи та числа, категорія часу та виду, категорія стану та способу у різній мірі представлені у фразеології радіообміну, що було підтверджено відповідними прикладами.

Ключові слова: семантика дієслова, граматичні категорії, частина мови, фразеологія радіообміну.

Муравская С. Семантика глагола и его грамматические категории в фразеологии радиообмена.

В данной статье была осуществлена попытка определить семантику глагола и его грамматические категории в фразеологии радиообмена. С грамматической точки зрения глагол – самая сложная часть речи. Это объясняется тем, что он играет важную роль в выражении предикативных функций предложения, т.е. функций, которые устанавливают связь между ситуацией (ситуативным событием), которое указано в высказывании или реальностью. Также глагол – одна из наиболее часто употребляемых частей речи в фразеологии радиообмена. Это объясняется тем фактом, что в процессе профессионального общения авиадиспетчер дает набор команд, которые должны быть выполнены пилотом. В процессе исследования было установлено, что категории глагола, такие как категория лица и числа, категория времени и вида, категория залога и наклонения в разной степени представлены в фразеологии радиообмена, что было подтверждено соответствующими примерами.

Ключевые слова: семантика глагола, грамматические категории, часть речи, фразеология радиообмена.

*Антоніна Прокопенко, Наталія Рева
(Суми)*

УДК 81'42=111:659.131.2

СИНТАКСИЧНА БУДОВА АНГЛОМОВНОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ КОСМЕТИКИ ДЛЯ ЖІНОК

У статті з'ясовано синтаксичну будову тексту журнальної реклами косметичних засобів для жінок. Останній було виокремлено внаслідок обмеження об'єкта аналізу з урахуванням конкретного рекламного носія, предмету рекламування та тендерного аспекту, що зумовлено складністю реклами як засобу комунікації. Увагу сфокусовано на типах речень за кількістю предикативних центрів. Уперше визначено функціонування зазначених синтаксичних конструкцій у різних структурно-семантичних текстах журнальної реклами косметики для жінок. Дослідження проведене на базі організації генеральної сукупності двох тисяч рекламних текстів методом випадкового вибору. Через те, що текст є складною, не жорстко детермінованою системою дискретних одиниць, що підлягають кількісній обробці лише ймовірно, у цій роботі кількісна характеристика журнальної реклами тексту була здійснена методами статистичного аналізу. Встановлено найбільш домінуючі типи речень за кількістю предикативних центрів. Схарактеризовано причини їхнього привалювання.

Ключові слова: журнальний рекламний текст, структурно-семантичні блоки, типи речень, предикативний центр, англійська мова.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена сучасною тенденцією лінгвістики до осмислення ендозони рекламних текстів у лінгвістиці, психолінгвістиці, журналістиці та інших суміжних науках, а також лакунарністю у вивченні проблем синтаксичних аспектів рекламного тексту.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У статті для виокремлення структурно-семантичних блоків досліджуваних текстів ми спирались на роботи відомого дослідника реклами професора Христо Кафтанджиева. Класифікація речень була взята з роботи професора А.П. Загнітко. Методи лінгвістичної статистики описані у посібнику професора В.І. Перебийніс. Емпіричним матеріалом дослідження слугували 2000 прикладів із зазначеної тематики, вилучених методом суцільної вибірки із журналів *Cosmopolitan, In Style, Glamour*.

Мета статті – змоделювати патерни типів речень за кількістю предикативних центрів у блоках ЖРКЗ. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

(1) схарактеризувати представленість різних типів речень за кількістю предикативних центрів у структурно-семантичних блоках ЖРКЗ; (2) визначити функції найбільш характерних для різних блоків ЖРКЗ типів речень за кількістю предикативних центрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реклама (фр. *reclame* < від лат. *reclamare* – «викрикувати») – це відкрите повідомлення про товари та послуги, інформація для потенційних адресатів про переваги предмета рекламування [9]. Рекламне звернення – це представлення інформації споживачеві у конкретній формі (текстовій, візуальній, звуковій, символічній) [4]. Рекламний текст (РТ) – повідомлення про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї, починання, яке формує, підтримує інтерес читача та сприяє реалізації товару [8]. РТ, як друковане журнальне оголошення, слугує основним інструментом рекламної діяльності. Вербальний компонент – обов'язковий репрезентант змістовно-композиційної структури РТ [3]. У вербальній парадигмі ЖРКЗ для жінок виокремлюються такі блоки: заголовок, основний рекламний текст (ОРТ), слоган, прескриптор, вербальний логотип, ехо-фраза.

Синтаксис як сфера мовознавства досліджує закони, за якими слова зв'язують у словосполучення та речення, синтаксичні обов'язки слів у словосполученні і реченні, структурні зв'язки слів у реченні, умови, за якими речення стає виразним і осмисленим, правила вживання, інтонацію, порядок слів [6]. Знання синтаксичних характеристик допомагає виражати тонкі смислові й емоційні відтінки висловлювання, використовувати специфічні комунікативні стратегії [1]. Кожному функціональному стилю властивий особливий синтаксис. Основна комунікативна стратегія авторів РТ – створення в адресата переконання в необхідності купівлі рекламованого продукту – реалізується в цілому ряді комунікативних тактик, головною з яких є тактика «зближення з адресатом», покликана викликати його довіру [2]. Специфіка рекламної ситуації спілкування і синтаксичні особливості РТ орієнтовані на переконання адресата і маніпулювання його свідомістю.

ЖРКЗ як складне комунікативне ціле складається із речень, основних мінімальних комунікативних одиниць, що починаються з великої літери і закінчуються крапкою або іншим структурним розділовим знаком, характеризуються формою та змістом [1].

Аналіз синтаксичної будови ЖРКЗ здійснено з урахуванням критерію класифікації речень за кількістю предикативних центрів (прості, складні). Такий пов'язаний зі ступенем легкості запам'ятовування простих або складних речень. Пам'ять – важливий психічний процес, який дозволяє зберігати і потім відтворювати життєвий досвід людини. Орієнтуватися в навколишньому світі допомагає перш за все оперативна пам'ять, яка співвіднесена з конкретним актом діяльності і спрямована головним чином на фіксацію нових сигналів дійсності. Кількість одиниць, що затримується в оперативній пам'яті, дорівнює 7 ± 2 , причому інформація краще запам'ятовується, якщо в ній менше символів [7].

Дослідники реклами наголошують на спрощеному синтаксисі у РТ, тобто, як правило, використовують нескладні для сприйняття і запам'ятовування синтаксичні структури, які є більш ефективними порівняно зі складними, адже економлять час адресата та зберігають його швидкоплинний інтерес [7, с. 238]. Синтаксис ЖРКЗ не є винятком: «*What is flawless? There's no one answer. Beauty is rich, complex. It's personal*» (заголовок реклами основи під макіяж від Laura Mercier) (Instyle); «*Nature has a bright new idea*» (підзаголовок реклами сироватки, що коригує колір обличчя, від Origins) (Glamour); «*Model is wearing Ski Teal We Drop*» (прескриптор реклами лаку для нігтів від OPI) (Cosmopolitan); «*Maybe she's born with it. Maybe it's Maybelline*» (слоган косметичного бренду Maybelline); «*Someone's been doing the herbal*» (слоган косметичного бренду Herbal Essences); «*Rethink specialty store fragrances*» (ехо-фраза реклами лосьйону від Suave) (Cosmopolitan).

Ускладнення в межах простого речення можливі за рахунок однорідних членів, яких неможливо уникнути при переліченні ознак, особливостей, переваг і якостей продукту рекламування: «*A fantasy of illusion, mystery and desire. Intoxicate and arouse the senses with smoldering shadows, high impact liners, luminous cheek colors, and shimmering glosses in sultry, provocative hues*» (ОРТ реклами нової косметичної лінії від Sephora) (Instyle); «*Treat hair from the inside out with every wash, condition and style*» (заголовок реклами косметичних засобів для волосся від Paul Mitchell) (Cosmopolitan); «*It improves elasticity, relieves dryness, deeply moisturizes, brightens dull skin, evens skin tone, smoothes rough skin, and minimizes the appearance*»

of dry lines» (ОРТ реклами гелю для душу від Olay) (Instyle); «*Hair looks and feels better than before colored*» (прескриптор реклами фарби для волосся від L'oreal) (Glamour).

В ОРТ ЖРКЗ зустрічаються прості речення, ускладнені дієприслівниковими конструкціями: «... *This gentle exfoliator whisks away dead flakes twice a day, uncovering smoother, livelier skin ...*» (ОРТ реклами лосьйону для обличчя від Clinique) (Cosmopolitan); «... *Containing 100% Certified Organic Shea, an ingredient used for centuries to moisturize skin, it can draw out your natural beauty at an unnaturally low price*» (ОРТ реклами засобів для зволоження шкіри від Three Hut) (Glamour).

Для об'єктивізації даних щодо представленості різних типів речень у блоках ЖРКЗ використовували методи лінгвістичної статистики [5]. Вихідною інформацією для статистичного дослідження ЖРКЗ є абсолютна частотність вживання певного типу речення у виокремлених блоках ЖРКЗ, що обрані з генеральної сукупності (див. табл. 1.). У дослідженні структурно-семантичних блоків оперувати поняттям абсолютна частотність є нераціональним через залежність останньої від наявності та кількості підвибірок – блоків ЖРКЗ у генеральній сукупності. У тих випадках, коли кількість підвибірок є різною за величиною і зіставлення абсолютних частотностей є неправомірним, рекомендується оперувати поняттям відносна частотність $p = m/N$, де m – абсолютна частотність досліджуваної одиниці (явища) у підвибірці (масиві тексту); N – обсяг підвибірки у генеральній сукупності [5] (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Абсолютні та відносні частотності представленості типів речення залежно від його складу у блоках ЖРКЗ

Блок РТ	Разом блоків РТ	Просте речення		Складне речення			
		Абсолютна частотність	Відносна частотність	підрядне		сурядне	
				Абсолютна частотність	Відносна частотність	Абсолютна частотність	Відносна частотність
Заголовок	1800	3441	1,9117	0	0	0	0
Підзаголовок	1200	3893	3,2442	0	0	0	0
Надзаголовок	300	458	1,5267	0	0	0	0
ОРТ	1900	2874	1,5126	671	0,3532	1140	0,6000
Прескриптор	1500	4580	3,0533	0	0	12	0,0080
Слоган	1170	2345	2,0043	0	0	8	0,0068
Ехо-фраза	500	1123	2,2460	0	0	0	0

Виконуємо підрахунки середньоарифметичного значення (САЗ) відносної частотності, що є найбільш вірогідним її значенням при коливанні відносної частотності досліджуваної одиниці (явища) як ймовірнісної (випадкової) величини у межах поля розсіювання, а також коефіцієнту варіації (КВ) розподілу відносних частотностей, який у статистиці є показником стабільності частотної характеристики досліджуваного явища (див. табл. 2).

Отже, відносна середня частотність вживання простих речень ($\bar{x} = 2,1946$) більше ніж у 17 разів перевищує САЗ відносної частотності вживання складносурядних і майже у 256 разів – складнопідрядних. Істотним є й той факт, що прості речення мають дуже низький КВ ($v = 0,2214$), який свідчить про стабільність їх вживання у різних блоках ЖРКЗ.

Таблиця 2

САЗ та КВ вживання різних за складом речень у блоках ЖРКЗ

Різні за складом речення	Прості речення	Складнопідрядні речення	Складносурядні речення
САЗ	2,1946	0,0086	0,1286
КВ	0,2214	1,302	1,3061

Що стосується складних речень, то, виходячи із великого значення КВ відносних частотностей вживання обох їх типів ($v \approx 1,3$), можна стверджувати про варіативність їх вживання у різних блоках ЖРКЗ. Порушення загальноприйнятої рекламної тенденції до спрощення синтаксису можливе лише в ОПТ, де використання складних речень є виправданим неспроможністю простих виразити, наприклад, причинно-наслідкові зв'язки, умови та інше (див. табл. 1). Так, наприклад, в ОПТ реклами лосьйону для обличчя Clinique (... *It's unique, because dermatologists developed fine strengths to solve issues for all skins. ... When you see the instant difference, you'll want to keep going ...*) копірайтери використали складнопідрядне речення з підрядним причини з метою обґрунтування унікальності продукту рекламування та з підрядним умови для вказівки на умову, за якої адресат захоче постійно використовувати продукт рекламування (Cosmopolitan).

САЗ частотності вживання складносурядних речень ($\bar{x} = 0,1286$) приблизно у 15 разів перевищує САЗ складнопідрядних ($\bar{x} = 0,0086$). Складносурядне речення у рекламі косметики для жінок функціонує для виділення перелічення та протиставлення характеристик предмета рекламування. У ЖРКЗ наявні безсполучникові складносурядні речення: «... *Dove Gofresh body wash not only revitalizes your mind, it also nourishes your skin*» (ОПТ реклами зволожувального засобу від Dove) (Instyle), та зі сполучниками *but* та *and*: «*Its oil-free, gentle formula with salicylic acid treats acne ..., and glycerin leaves grown-up skin feeling smooth ...*» (ОПТ реклами косметичних засобів для проблемної шкіри від Noxzema) (Glamour); «*Of course they're not lasers, but our powerful blend of skin-illuminators ... do work at lightning speed ...*» (ОПТ реклами сироватки, що коригує колір обличчя, від Origins) (Glamour).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, блоки тексту ЖРКЗ характеризуються домінуванням простих, коротких речень, які економлять час адресата та зберігають його швидкоплинний інтерес. Ускладнення речення відбуваються в основному за рахунок однорідних членів, яких неможливо уникнути при переліченні особливостей і переваг предмету рекламування. Складні речення функціонують лише у найбільш інформаційно-навантаженому блоці, ОПТ, для вираження причинно-наслідкових зв'язків та умов, а також для підкреслення характерних ознак предмету рекламування. Основна кількість складних речень презентована складносурядними безсполучниковими реченнями та реченнями зі сполучниками *but* та *and*. Перспектива подальших досліджень вбачається у вивченні стилістичних прийомів та засобів вираження на синтаксичному рівні у текстах журнальної реклами косметичних засобів для жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ТОВ "ВКФ" "БАО", 2011. — 922 с.
2. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Кафтанджиев Х.; [пер. с болгар. ; под редакцией М. Дымшица]. — М. : Смысл, 1995. — С. 128–134.
3. Клушина Н.И. Язык рекламы. Композиция рекламного текста [Электронный ресурс] / Н.И. Клушина // Режим доступа к ресурсу: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/1891487>. - Дата доступа: 08.03.14
4. Миронов Ю.Б. Основы рекламной деятельности / Ю.Б. Миронов, Р.М. Крамар. — Дрогобич : Видавництво ДДПУ, 2007. — 102 с.
5. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів : навч. посіб. / В.І. Перебийніс. — Вінниця : Нова книга, 2002. — 170 с.
6. Попова Е.С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е.С. Попова // Известия Уральского государственного университета. — 2002. — Вып. 5. — № 24. — С. 276–288.
7. Сердобинцева Е.Н. Структура и язык рекламных текстов / Е.Н. Сердобинцева. — Москва : Флинта ; Наука, 2010. — 140 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

8. Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. О.С. Ахманова]. — М. : Директ Паблишинг, 2008. — 5987 с
9. Учебный словарь терминов рекламы и паблик рилейшнз [гл. ред. И.А. Радченко]. — Воронеж : ВФ МГЭИ, 2007. — 114 с

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

10. Cosmopolitan US : [женский журнал]. — Hearst. — 2010. — № 10. — 269 p.
11. Glamour US : [женский журнал]. — Condé Nast. — 2010. — № 10. — 328 p.
12. Instyle US : [женский журнал]. — Time inc. — 2010. — № 9. — 600 p.

Прокопенко А., Рева Н. Синтаксическое построение англоязычной журнальной рекламы косметики для женщин.

В статье осмысливаются аспекты синтаксического построения текста журнальной рекламы косметических средств для женщин. Последний был выделен в результате ограничения объекта анализа с учётом конкретного рекламного носителя, предмета рекламирования и гендерного аспекта, что обусловлено сложностью рекламы как средства коммуникации. Внимание фокусируется на типах предложений по количеству предикативных центров. Впервые осмысливается функционирование указанных синтаксических конструкций в разных структурно-семантических текстах журнальной рекламы косметики для женщин. Исследование проведено на базе организации генеральной совокупности двух тысяч рекламных текстов методом случайного выбора. В связи с тем, что текст является сложной, не жестко детерминированной системой дискретных единиц, которые подлежат количественной обработке лишь вероятностно, в этой работе количественная характеристика текста журнальной рекламы была осуществлена методом статистического анализа. Определены наиболее доминантные типы предложений по количеству предикативных центров. Охарактеризованы причины их преобладания.

Ключевые слова: журнальный рекламный текст, структурно-семантические блоки, типы предложений, предикативный центр, английский язык.

Prokopenko A., Reva N. Syntactic Composition of Cosmetics Magazine Advertising for Women on the Basis of the English Language.

This article deals with the syntactic aspects of cosmetics magazine advertisements for women. The latter have been singled out as a result of the object limitation in accordance with the concrete advertising bearer, the subject of advertising as well as the aspect of gender. The attention is being focused on the sentence types in accordance with the amount of the predicative centers. The functioning of the syntactic constructions in different structural-semantic blocks of cosmetics magazine advertisements for women is being investigated for the first time. The research has been done on the basis of two thousand advertisements organizing with the help of sampling. In view of the fact that text is a complicated nondeterministic system of discrete units, which can be subjected only to probabilistic quantitative analysis, the quantitative characteristics of magazine advertisements has been determined with the help of statistic analysis. The dominant sentence types according to the amount of predicative centers have been singled out. The reasons of their predominance have been named.

Key words: magazine ad text, structural-semantic, sentence types, predicative center, the English language.

Андрій Шиць
(Луцьк)

УДК 811.161.2'367

**ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС НЕЧЛЕНОВАНИХ
СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Запропоновано огляд теоретичних підходів до кваліфікації нечленованих синтаксичних одиниць за синтаксичними, морфологічними та семантичними ознаками; визначено тісний зв'язок із такими важливими проблемами синтаксису, як структурно-семантична організація речення, комунікативно-прагматичні аспекти висловлення; окреслено причини появи та функціонування нечленованих синтаксичних структур, визначено морфологічне маркування конструкцій нечленованого різновиду, у сфері яких засвідчені частки, модальні слова, вигуки. Визначено центральну категорійну ознаку розглянутих речень – синтаксичну нечленованість; проаналізовано відсутність формально-синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами, що структурують реченнєві побудови; вказано на неможливість виділення предиката та зумовлених його валентною перспективою субстанційних синтаксем, а також поділу на головні та другорядні члени речення.

Ключові слова: нечленовані членовані речення, семантико-синтаксичні відношення, формально-синтаксичні зв'язки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поява нечленованих синтаксичних одиниць – відгук на потребу швидкого та результативного спілкування за умови мінімального використання застосованих лексичних та синтаксичних одиниць. Такі реченнєві конструкції сприяють уникненню перевантаження мовлення та стислому, конкретному акту комунікації з максимальним результативним ефектом для всіх учасників спілкування. На думку О. Н. Савченко, «вимога лаконічності спонукає шукати слова, які могли б замінити цілі словосполучення. Структурні схеми речень, узвичаєні в мові, зазнали суттєвих змін, унаслідок яких одне слово може виконувати функцію речення» [13, с. 64].

Серед основних причин формування нечленованих речень дослідники виокремлюють прагнення передати учасникам комунікативного акту велику кількість інформації за мінімального використання мовних засобів. Як свідчать дослідження вчених, «розвиток мови, справді, відбувається через збільшення кількості інформації, яку передають, на одиницю часу [12, с. 379].

Не менш вагомою причиною появи синтаксично нечленованих речень варто вважати і явище перерозподілу значень, тобто зменшення семантичного навантаження.

Крім зазначених причин появи нечленованих структур, потрібно зацентувати на формі думки, втіленій у нечленованому реченні. Вона цілісна, не диференційована на частини, проте імпліцитно в ній передбачені деякі члени реченнєвої конструкції. Відповідно до особливостей людського мислення думка існує у двох формах: перша – конкретна, чітко структурована, з визначеними межами та в узагальненій формі. Граматично членовані реченнєві конструкції використовуються саме для передавання конкретної думки. Друга – узагальнена форма, у якій думка здебільшого структурно нерозчленована, з невизначеними межами. Саме тому закономірним виявилось прагнення учасників комунікації дібрати такі одиниці мови, які спроможні передати нерозчленовану думку [7, с. 14].

Синтаксично нечленовані реченнєві конструкції кваліфікують як специфічні одиниці в структурному та семантичному планах, сутність яких потребує глибокого опрацювання.

Ступінь частотності використання нечленованих речень в усному та писемному мовленні помітно зростає. Задля конструктивного спілкування їх використовують як цілісні комунікативні одиниці, що служать засобом оформлення та повідомлення думок, міркувань та вираження емоцій. Специфічні синтаксичні структури нечленованої будови лаконічні, економні, але інформативно повноцінні.

Мета статті – визначити граматичний статус нечленованих речень, окреслити різноманітність та спільність критеріїв кваліфікації нечленованих синтаксичних структур у мові; обґрунтувати специфіку трактування нечленованих конструкцій; проаналізувати причини функціонування нечленованих речень, визначити їхню морфологічну природу та сукупність диференційних ознак, що відрізняють їх від синтаксично членованих реченнєвих побудов; визначити місце аналізованих речень у континуумі синтаксичних одиниць загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нечленовані конструкції активно досліджують українські мовознавці І. Р. Вихованець, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. У. Каранська та ін. Не менш активно опрацьовано питання статусу нечленованих речень у російських лінгвістичних працях, зокрема таких вчених, як В. В. Виноградов, О. М. Пешковський, О. В. Прусова, В. Ф. Кипріянов. Вектор наукових досліджень, спрямованих у площину нечленованих речень, має кілька напрямів, представники яких по-різному кваліфікують статус аналізованих конструкцій. Для номінації цих структур вчені застосовують низку термінів, що відображають граматичну сутність нечленованих речень. Окрім терміна «нечленовані речення», на позначення синтаксичних структур цього виду використовують терміни «слова-речення», «еквіваленти речення», «комунікати».

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність визначення статусу нечленованих речень зумовлена необхідністю з'ясувати місце нечленованих синтаксичних конструкцій у системі синтаксичних одиниць, випрацювати критерії їхнього комплексного аналізу. Паралельно з цим виникає проблема неможливості внутрішнього синтаксичного членування відповідників реченнєвих конструкцій, заснований на відмінному від членованих речень лексико-семантичному наповненні, серед якого виділяють модальні слова, фразеологічні

звороти, вигуки. Специфіка морфологічного вираження нечленованих структур зумовила поділ їх на групи. На думку мовознавців, конструкції, які не підлягають членореченнєвому поділу, не належать до категорії речення, адже в них відсутній структурний поділ на члени реченнєвої конструкції, вони становлять незакінчену частину реченнєвого утворення з підтекстом. Реалізація підтексту можлива в різних варіантах [10, с. 49]. Структури такого формату зазвичай замінюють синтаксичні реченнєві конструкції, тобто набувають назви еквівалентів реченнєвих утворень, а відсутність варіантів їх поділу на члени речення відповідно отримують назву нечленованих структур.

Кожен дослідник, керуючись певною системою критеріїв кваліфікації нечленованих реченнєвих конструкцій, обирає для номінації цих структур різнопланові терміни. Зокрема, Н. Ю. Шведова застосовує термін «слова-речення» для кваліфікації поєднань слів або слівформ з комунікативною функцією та відповідною інтонацією» [14, с. 121].

Діаметрально протилежна думка на нечленовані речення в А. П. Загнітка, який акцентує увагу на тому, що в цьому визначенні за основу взято лише один критерій – кількісний, тоді як нечленовані синтаксичні конструкції часто складаються не лише з одного слова (*Так – так, ну ж бо! Погоджуйтеся!*), а й можуть мати статус членованого речення – дво-чи односкладного [8, с. 80].

Згідно з теорією економії мовних явищ А. Мартіне, «у мові застосований принципи економії, представлений в постійному прагненні досягти рівноваги між суперечливими потребами, – потребами спілкування, з одного боку, та інерцією пам'яті та інерцією органів мовлення – з іншого» [11, с. 534]. Дослідження останніх років чітко підтверджують думку А. Мартіне про те, що в українській мові превалює тенденція до скорочення словесного складу речення, до використання синтаксичних структур нечленованої будови.

Фактично структурний критерій визначення статусу нечленованих речень не може бути взятий за основу їхньої кваліфікації, але це не заперечує розмежування двох підтипів розгляданих конструкцій: однокомпонентних та багатокомпонентних реченнєвих утворень. Російські мовознавці О. О. Шахматов, О. М. Пешковський дотримувалися думки, що нечленовані речення мають здатність самостійно формувати комунікативні одиниці мови без допомоги інших слів.

Не менш цікавим є трактування нечленованих речень І. І. Слинком [13, с. 112], який називає такі структури «комунікатами».

Критично ставиться до такої номінації А. П. Загнітка, констатує, що «термін «комунікати» не є повністю прозорим як у формально-граматичному, так і в семантико-синтаксичному планах. Така кваліфікація нечленованих речень, на його думку, свідчить лише про комунікативний зміст структур, а в цьому сенсі нечленовані речення є «цілком самодостатніми» [8, с. 82].

Особливої уваги заслуговує типологія нечленованих структур, розроблена А. П. Загнітком. У ній чітко визначено диференційні ознаки речень, розмежовано семантичні та функційні різновиди таких конструкцій, подана їхня характеристика, зацентровано на формулах мовленнєвого етикету, незакінчених реченнях.

Якщо аналізувати всі теорії, пов'язані з кваліфікацією нечленованих речень, то відмінності між ними легко пояснити саме специфікою сутності таких синтаксичних структур на мовному та мовленнєвому рівнях – у граматичному, семантичному та функційному аспекті. Отже, варто зупинитися на структурно-семантичних та семантико-синтаксичних характеристиках нечленованих речень.

Одна з істотних категорійних ознак нечленованих речень – синтаксична нечленованість. Цим синтаксичним одиницям не властиві визначальні ознаки речення, відсутня лексична та синтаксична вираженість субстанційних та предикатних синтаксем, властивий всеохопний зв'язок із контекстом, зазвичай вони представлені одиницями неповнозначних частин мови. Керуючись принципом автоматизму мовлення, комунікант застосовує в мовленні нечленовані речення в мовленнєвому потоці з огляду на високу частоту повторюваних ситуацій та комунікативних моделей (*Тю, лиш дай знати. Ать-два і я вже коло тебе; Пішки. Йтимемо пішки, а ти як хотів (В. Нестайко).*

Змістова наповненість нечленованих структур, окрім високої частоти використання, зазвичай доповнена невербальними засобами комунікації. Зважаючи на вербальний та

невербальний компонент нечленованих структур у комунікативному акті, вчені дотримуються думки, що варто вживати два терміни для таких речень: «еквіваленти речень» та «нечленовані речення». Дослідник синтаксичної природи нечленованих речень А. П. Загнітко також вживає ці два терміни для номінації нечленованих структур, акцентуючи на їхній комунікативній специфіці. В усіх інших випадках такі синтаксичні структури можуть бути трансформовані врізноструктурні реченнєві конструкції з відповідною модальністю, а саме: питання, заперечення, ствердження. Водночас термін «нечленовані речення» науковець використовує стосовно речень, до складу яких входить один член – одне слово чи словосполучення.

У нечленованих реченнях із формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного боків відсутня можливість виділення певних компонентів. Саме ця ознака і є найхарактернішою властивістю аналізованих конструкцій, що й вирізняє її з-поміж інших простих синтаксичних структур. Крім того, акцентування потребує й частиномовна належність формальних маркерів нечленованих побудов. Як відомо, наявність повнозначних компонентів слугує основною ознакою для двоскладної чи односкладної конструкції. Для номінації реченнєвих структур, де відсутні такі формально-синтаксичні характеристики, доцільним є термін «нечленовані речення».

Незважаючи на відсутність формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних компонентів, думка, міркування учасника комунікативного акту мають структуру нечленованих реченнєвих конструкцій. Нечленовані речень є виразниками категорій заперечення, ствердження, спонукання, емоційної оцінки, що слугує критеріями розрізнення їхній типів за комунікативною настановою (розповідні, питальні, спонукальні); за співвідношенням з об'єктивною дійсністю та логічним критерієм (стверджувальні та заперечні); за емоційно-експресивним забарвленням (окличні, неокличні) [8, с. 82].

У лінгвістичних наукових розвідках по-різному кваліфікують морфологічний статус нечленованих речень. Зокрема, В. В. Виноградов у своїх працях трактував стверджувальне «Так» як вигук, проте надалі «Так» набуває статусу прислівника, як і заперечне «Ні» [2, с. 508]. Одночасно мовознавець розглядав слова «Так» і «Ні» серед вигуків, здатних передати та виразити емоційне ставлення до мовлення учасника комунікації, реакцію на мовлення, афективні оцінки, сформовані у відповідь на репліки співрозмовника. Це, на думку В. В. Виноградова, «вигуки з відтінками модальності, зрідка модальні слова з відтінками вигуків» [2, с. 745]. Таке пояснення статусу «Так» і «Ні» заперечувало визначену ним частиномовну характеристику вигука, згідно з якою «вигуки – це живий і багатий шар суто суб'єктивних мовленнєвих знаків для вираження переживань, афектів, вольових виявів» [2, с. 745].

Дослідник граматичного статусу нечленованих речень В. В. Бабайцева серед усіх їхній різновидів виділяла три групи таких синтаксичних структур, зокрема: 1) виражені частками; 2) модальні; 3) вигукові [1, с. 36].

На думку Г. В. Дагурова, існують чотири варіанти нечленованих речень: 1) самостійно вживані вигуки; 2) імперативні слова на зразок «Ну», «Тсс»; 3) модальні частки і слова; 4) фразеологізовані сполучення [4, с. 51–52].

На думку П. С. Дудика, синтаксично нечленовані конструкції бувають трьох основних типів: а) слова-речення, б) незакінчені речення і в) звертання-речення. При спільності певних суттєвих ознак кожен із названих різновидів комунікативних конструкцій має певні специфічні особливості в граматичному оформленні, в семантиці, у функційно-стилістичному застосуванні, а тому потребує окремого розгляду [5, с. 232]. Аналізовані речення виступають формами синтаксично нечленованого вираження модально-логічних категорій ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційної оцінки та ін. Відповідно до цього П. С. Дудик розрізняє стверджувальні (*Так, Аякже, Та воно так!, Гаразд, Правда*), заперечні (*Ні, Ні-ні, Та ні, Ніскільки, Навпаки, Неправда, Та де там!*), питальні (*Хіба?, Невже?, Ага?, Добре?, Що?*), спонукальні (*Геть!, Годі!, Цить!, Ну!, Ну-ну-ну!, Гайда!, Ш-ш-ш!*), емоційно-оцінні (*О!, Ох!, О-о!, Пхе!, Тьху!, Ось воно що!, О лишенько!, Ай-я-яй!, Ура!, Гм!*) нечленовані реченнєві побудови танечленовані речення як форми етикету (*Добридень!, До побачення!, Привіт!*) [6, с. 251]. Незакінчені речення та звертання-речення з нечленованими реченнями, на думку П. С. Дудика, найбільше об'єднує й відрізняє від справжніх (граматичних) речень те, «що в них немає членів речення. Окреме слово, здебільшого неповнозначне, чи деяке поєднання їх не може трактуватися

ні як підмет, ні як присудок чи як будь-який другорядний член речення, бо для цього немає ні граматичної, ні семантичної повноцінної основи: в синтаксично нечленованих конструкціях ніхто і ніщо конкретно не називається; не поіменовується також ні прикметникова ознака, ні дієслівна; їм також невластиве власне числівникове значення, вираження» [6, с. 272].

Своєрідну класифікацію нечленованих структур запропонував І. Р. Вихованець. На його думку, «нечленованими є речення, виражені частками, модальними словами і вигуками» [3, с. 100], які містять реакції, відгуки мовця на висловлення співрозмовника, зазвичай – на його запитання. Згідно з теорією І. Р. Вихованця, нечленовані структури поділяють на: а) розповідні, питальні, спонукальні; б) стверджувальні і заперечні; в) емоційно забарвлені (окличні) й емоційно нейтральні (неокличні) тощо. Основним критерієм розрізнення зазначених різновидів нечленованих конструкцій І. Р. Вихованець вважає спеціалізовані лексико-граматичні засоби – частки, модальні слова, вигуки. Тому відповідно до природи лексико-граматичних засобів як найвиразніших структурних показників нечленовані речення диференційовано на такі групи: 1) нечленовані речення, виражені частками; 2) нечленовані модальні речення; 3) нечленовані вигукові речення [3, с. 101]. У межах першого типу І. Р. Вихованець вирізняє такі структури: стверджувальні (*Так; Еге; Еге ж; Та еге ж; Атож; Авжеж; Аякже* та ін.) і заперечні (*Ні*), розповідні (ті, що стверджувальні й заперечні, але вимовлені з розповідною інтонацією) і питальні (*Невже?, Хіба?, Та ну?*), а також стверджувальні й заперечні, вимовлені з питальною інтонацією (*Так?, Еге?, Ні?* та ін.), питально-спонукальні (*Ну?*). Другий тип нечленованих речень – модальні структури. Відмінність модальних структур зумовлена більшою семантичною чіткістю й додатковими значеннєвими відтінками. Граматична основа цих речень – модальні слова, які мають значення ствердження (*добре, гаразд, правильно, звичайно* та ін.) і заперечення (*навпаки, ніскільки, аніскільки, неправильно, неправдатощо*). Остання група – нечленовані вигукові речення. Основна ознака цієї групи нечленованих речень – неоднорідність за семантикою. Вони можуть виражати: а) емоційно-оцінну реакцію мовця на ситуацію, повідомлення (*А!, Ох!, Ех!, Ой!, Е!, Ого!, Ова!, Хм!, Тьху!, Пхе!* та ін.); б) спонукування до дії (*Геть!, Годі!, Гей!, Ура!, Гайда!, Ша!, Тсс!* тощо) [3, с. 101–102].

А. П. Загнітко виділяє чотири види нечленованих синтаксичних структур і визначає їх як власне-еквіваленти речень. Відповідно до морфологічного вираження еквівалентів речення він розмежує: (1) слова-речення, виражені частками: *Сполоскавши рот і вмивши обличчя, залишаю санвузол. – Ну-у?! – стає мені на дорозі Лариса* (В. Слапчук); *Якби хтось сторонній захотів скласти думку про твої чесноти, оцінюючи моральні якості твоїх подруг, то безперечно ця думка була б негативною. – Он як! Тільки й мовила* (В. Слапчук); *–Будеш? –Славик пропонує цигарку. –Ні, –кручу головою. – Не курю;* (2) модальні слова-речення: *Треба! Правильно! Добре! Звісно! –Звісно! Як скажеш! – так Данило врепті усвідомив, що доведеться за свої вчинки нести відповідальність і сувору...* (В. Марченко); (3) вигукові слова-речення: *Ой! Ох! Ух! Агов! –Агов! – Лариса штурхає мене в те місце, де у чоловіка було ребро* (В. Слапчук); (4) нечленовані речення, виражені фразеологічними зворотами: *Так оце ж воно і є! Ой, не говоріть, люди!* (В. Нестайко); *–Та отакої! Треба ж було! Не мала баба клопоту! – лаяв себе Лиштва* (І. Логвиненко).

Крім основних видів, науковець пропонує окрему групу видів невластивих еквівалентів речень, зараховуючи до їхнього складу такі: (1) незакінчені (обірвані) речення: *Пане... Прошу слова... Прошу... Дайте можливість сказати; Вибач... Та пробач вже мені... Та вилай уже мене, лиш не мовчи!* (В. Марченко); (2) речення-звертання: *Іване! Йване! Іване, лиш ти відповідатимеш за такий стан речей...* (О. Маркович); (3) формули мовного / мовленнєвого етикету: *Прошу вибачення! І вам не хворіти!* (В. Маркович).

Варто зауважити, що виділення таких типів речень сформовано на основі суперечності між потребами комуніканта в ефективних засобах спілкування та його обмеженими мовними можливостями, серед яких і виділяють нечленовані синтаксичні структури. Проте варто сказати і про еквіваленти речень, які мають статус особливих синтаксичних одиниць різноманітної семантики. У таких синтаксичних структурах відсутня вказівка на двоскладність чи односкладність, проте їм властива інтонація завершеного повідомлення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, нечленовані речення – це специфічні синтаксичні одиниці переважно усного мовлення. У

мовленні наявна тенденція до мінімізації речень в усній формі мовлення, яка активно продукує, виробляє, створює синтаксично нечленовані реченнєві конструкції. Їхня лінгвістична природа неоднорідна: з формально-граматичного боку це одиниці, що передають ставлення учасника комунікації до чогось, до кого-небудь чи містять емоційну оцінку отриманої інформації. Відмінність структури нечленованих речень зумовлює їхній особливий статус у системі синтаксичних одиниць мови загалом. Одночасно нечленовані речення можна кваліфікувати як згорнутий репрезентант граматично членованого речення. Форма лексичних одиниць таких слів-речень окреслена морфологічною природою кожного компонента речення. Із комунікативного боку поява синтаксично нечленованих речень – наслідок намагання учасників комунікативного акту уникнути традиційного способу експлікації деяких лексичних одиниць та бажання оживити мовленнєвий акт, внести нові відтінки в комунікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Слова – предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева // Известия Воронежского Государственного педагогического института. – 1965. – Т. 42. – С. 33–45.
2. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.: Русск. яз., 2001. – 784 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Дагуров Г. В. Грамматически не оформленные высказывания в русском языке: учеб пособие. – М.: МОПИ, 1988. – 96 с.
5. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
6. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.
7. Єрмоленко С. Я. Внутрішня синтаксична організація простого речення / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 14–16.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
10. Золотова Г. А. К типологии простого предложения / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 49–61.
11. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – М.: Иностранная литература, 1963. – С. 366–566.
12. Николаева Т. М. Лингвистика начала XX века: итоги и перспективы / Т. М. Николаева // Тезисы международной конференции. – М., 1995. – Т. 2. – С. 379–382.
13. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
14. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

Шульжук К. Ф. Грамматический статус нечлененных синтаксических единиц в украинском языке.

В статье предлагается обзор теоретических взглядов на статус нечлененных синтаксических единиц по синтаксическим, морфологическим и семантическим признакам; определяется тесная связь с такими важными вопросами синтаксиса, как структурно-семантическая организация предложения, коммуникативно-прагматические аспекты высказывания; дана характеристика возникновения и функционирования нечлененных синтаксических структур, определена морфологическая маркировка конструкций нечлененного вида, в сфере которых выступают частицы, модальные слова, междометия. В научной статье определена существенная категориальная особенность анализируемых предложений – синтаксическая нечлененность, указано на отсутствие формально-синтаксических связей и семантико-синтаксических отношений между компонентами в составе предложения нечлененной структуры; акцентировано на невозможности выделения предиката и обусловленных его валентной перспективой субстанциональных синтаксем, а также разделения на главные и второстепенные члены предложения.

Ключевые слова: нечлененные и члененные предложения, семантико-синтаксические отношения, формально-синтаксические связи.

Shyts A. Grammatical Status of the Syntactic Units which are not Structured According to Parts of Speech.

The article deals with the theoretical views on the status of the particular type of syntactic units, which have no parts of speech, in accordance with their syntactic, morphological and semantic features. The causes of emergence and functioning of the syntactic units under investigation are examined and the belonging of the components to modal verbs, particles and interjections is outlined. The absence of the syntactic connections and correlations between the components within the syntactic unit is analyzed. The impossibility of dividing into the principal and secondary parts of the sentence and distinguishing the subject and predicate is also indicated in the research paper.

Key words: syntactic units, categories of the statement, negation, interrogation, imperative, emotional evaluation.

Вікторія Юшак

(Луцьк)

УДК 811.111'373.2

**СЛОВОТВІРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ
ЯК ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ**

Висвітлено проблеми визначення морфемного статусу словотвірних елементів перехідного типу – афіксоїдів. Ураховуючи такі характеристики афіксоїдів, як їх повторюваність, регулярність, закріплення за цими елементами конкретного типізованого значення, пропонується відносити їх до класу афіксів, а не розглядати як складові частини композитів. Визначено, що афіксоїди виконують функцію суфікса або префікса і поступово трансформуються в афікс. Афіксоїди є словотвірними елементами перехідного типу, оскільки знаходяться на етапі еволюції від кореневої морфеми до афікса. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що префіксоїди у процесі номінації комп'ютерних програм виконують функцію індивідуалізації, аугментативні префіксоїди підвищують експресивність софтонімів, забезпечують реалізацію атрактивної і рекламної функцій. Софтоніми, утворені за допомогою афіксоїдів, підтверджують одну з тенденцій сучасного словотворення англійської мови – використання наявних у мові лексичних одиниць у ролі словотвірних формантів.

Ключові слова: афіксоїд, префіксоїд, суфіксоїд, словотворчий елемент перехідного типу, софтонім.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань сучасного мовознавства є вивчення загальних закономірностей утворення лексичних одиниць, опис способів і побудова типології їх номінації. Основним засобом реалізації номінації є словотворення. О.С. Кубрякова визначає словотворення як систему засобів, одиниць, зв'язків і т.д., яка служить процесам номінації і є ними обумовленою. Усі засоби словотворення, всі його прийоми і моделі виникають та існують для того, щоб служити задачам номінації [10, с. 223]. Серед морфологічних способів словотворення найбагатшим джерелом поповнення словникового складу англійської мови є афіксація. В афіксальному словотворенні похідне слово утворюється шляхом приєднання препозитивного або постпозитивного афікса до твірної основи. У межах афіксального способу виокремлюють префіксальний, суфіксальний і префіксально-суфіксальний.

Крім суфіксів і префіксів, до словотвірних формантів або афіксів, за допомогою яких утворюються похідні слова, належать префіксоїди та суфіксоїди, об'єднані терміном «афіксоїди». Зважаючи на властивість цих формантів поєднувати структурні і семантичні характеристики кореневих і афіксальних морфем, у сучасному словотворенні існує проблема інтерпретації афіксоїдів. Питання визначення їх статусу у системі словотвору складає основну проблему нашого дослідження. Афіксоїди, які є кореневими морфемами, функціонально і семантично близькі до суфіксів (префіксів) [9, с. 97]. І хоча, як підкреслює Г. Марчандт, деякі з них використовуються тільки в якості других елементів складних слів, їх слівна природа все ще легко впізнана [13, с. 290].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовне явище, у якому повнозначні слова або їх усичені форми переходять у словотвірчі афікси є популярною тенденцією у сучасному

словотворенні. На позначення цих словотворчих засобів використовують різні терміни: «напівафікси» (Г. Марчанд [13], М.Д. Степанова [6], А.Г. Ніколенко [5]), «афіксоїди» (В. Адамс [12], В.В. Лопатін [3], М.М. Шанський [8;9]), «комбінувальні форми» (О.Д. Мешков [4]). У нашому дослідженні ми послуговуємось терміном «афіксоїд», і відповідно «префіксоїд» - на позначення словотворчого елемента, що займає ініціальне положення, та «суфіксоїд» - кінцеве положення.

У дослідженні афіксоїдів ведуться жваві дискусії щодо визначення їх місця у системі словотвору англійської мови та критеріїв зарахування словоформ до словотворчих морфем. У деяких дослідженнях афіксоїди розглядаються як компоненти складних слів. М.М. Шанський стверджує, що суфіксоїд як морфему перехідного типу слід чітко відмежовувати від суфіксів. Не втрачаючи семантичних і генетичних зв'язків з відповідним коренем, суфіксоїд залишається кореневою морфемою [9, с. 98].

Афіксоїд розглядають також як самостійний словотворчий елемент. Н.О. Янко-Триницька вважає, що афікси етимологічно є кореневими морфемами, але у процесі розвитку мови втратили свою чітку кореневу семантику. Дослідниця розглядає афікси як перехідні елементи, близькі до афіксів. При цьому слова, які містять у собі афіксоїди, не є складними [11, с. 356].

Більшість лінгвістів схиляються до думки про перехідний характер афіксоїдів, невизначеності їх морфемного статусу. Афіксоїди займають проміжне між афіксами і частинами складних слів положення, представляючи собою словотворчі засоби з визначеним лексико-категоріальним змістом, вони в той же час не втратили ні формального, ні – в тій чи іншій мірі – семантичного зв'язку з самостійними лексемами [6, с. 529].

Б.І. Бартков пропонує розподіляти напівсуфікси на власне напівсуфікси і суфіксоїди, а ознакою розмежування є різна кількість нових лексичних одиниць з цими морфемними елементами перехідного типу. Згідно з Б.І. Бартковим, напівсуфікс – це формант, який дав 100-200 похідних і має досить чітке словотвірне значення, але який частково зберігає своє лексичне значення, тому він може використовуватись самостійно (на відміну від суфікса) [1, с. 10]. Тобто, Б.І. Бартков фактично ототожнює напівсуфікси і так звані комбінувальні форми. Під терміном «суфіксоїд» вчений розуміє кореневу морфему, яка виступає у функції суфікса, дала 32-50 похідних, і володіє слабким словотвірним значенням [1, с. 10-11]. На нашу думку, такий поділ напівсуфіксів на власне напівсуфікси і суфіксоїди якнайкраще сприяє чіткому розмежуванню термінів «напівафікси», «афіксоїди», «комбунувальні форми».

Деякі лінгвісти відносять напівафіксацію до окремого способу словотворення. Так, М.Д. Степанова визначила напівафіксацію як особливий самостійний лексико-семантичний спосіб словотворення [7, с. 152]. Причиною такого виокремлення є зростаюча кількість слів з афіксоїдами у сучасній англійській мові.

Метою пропонованої статті є визначити статус афіксоїдів у системі словотвору сучасної англійської мови. Мета дослідження зумовлює вирішення таких **завдань**, що з неї випливають: обґрунтувати перехідний характер словотворчих формантів, розглянути особливості утворення назв комп'ютерних програм з афіксоїдами, описати функції, які виконують афіксоїди у процесі номінації програмних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулярність та досить висока частотність афіксоїдів дають підстави відносити ці словотворчі елементи до підкласу афіксів, а не розглядати як складові частини композитів. Точніше кажучи, афіксоїди є тими морфологічними елементами складних слів, які виконують функцію суфікса або префікса, а з часом трансформуються в афікс. Афіксоїди є словотворчими елементами перехідного типу, оскільки знаходяться на шляху перетворення із частини складного слова у афікс. Залежно від кількості випадків вживання одні афіксоїди знаходяться ближче до афіксів, інші – до частин складних слів.

Важливим є розмежування понять «афікс» і «афіксоїд». Ці словотворчі елементи поєднує типізація й узагальнення значення. В утворенні нових слів афіксоїди виконують ту ж функцію, що й афікси, але відрізняються від них більшою формою, ширшим значенням, адже з семантичної точки зору афікси містять значення цілої лексичної одиниці. Відмінним також є джерело походження, оскільки спочатку афіксоїди були кореневими морфемами.

Враховуючи такі характеристики афіксоїдів як їх повторюваність, регулярність, закріплення за цими усіченими морфологічними елементами конкретного типізованого значення, правомірним є визначення афіксоїдів як повноцінних словотворчих засобів.

Використання афіксоїдів є характерним і для словотворення назв комп'ютерних програм (софтонімів). Щодо суфіксоїдів, то найпоширенішим є словотворчий елемент **-ware**, виокремлений від слова *software*. Продуктивність суфіксоїда спостерігається не лише у номінації різних типів комп'ютерних програм. Ю.А. Зацний дослідив, що за останні роки виникли численні професіоналізми з цим елементом, що перетворилися на терміни, наприклад, *herware*, *middleware*, *missionware*, *slideware*, *retroware*, *merchantware*. Крім того, виникають і одиниці загальнолітературної мови типу *humanware*, *geneware*, *treeware* [2, с. 169].

В ономастичній групі софтонімів словотворчий елемент **-ware** бере активну участь в утворенні здебільшого програм для забезпечення безпеки роботи комп'ютера, однак стає продуктивним і для побудови назв інших типів програм. Популярність суфіксоїда пояснюється його інформативністю. Наявність у софтонімі цього елемента вказує на приналежність об'єкта номінації до програмного забезпечення. Назви антивірусних програм *Malwarebytes Anti-Malware PRO*, *Emsisoft Anti-Malware*, *PC Tools Spyware Doctor*, *Norman Malware Cleaner*, *Zemana AntiMalware*, *Spyware Cease*, *Spyware Terminator*, програма для запису дисків *BurnAware Free*, програма для відновлення паролів *Password Kit*, система оптичного розпізнавання символів *Brainware* утворені за допомогою словотворчого елемента **-ware**, який фактично виконує функцію суфікса. На нашу думку, через високу частотність використання у номінаціях програмних продуктів словотворчий елемент **-ware**, не втративши прив'язки до слова-основи *software*, трансформувався у суфіксоїд.

Префіксоїди у складі назв комп'ютерних програм часто виконують функцію індивідуалізації, тобто повідомляють про приналежність продукту до певної компанії. Особливістю назв програмних продуктів компанії Apple є використання префіксоїда **i-**, який утворений від повнозначного самостійного слова *information* шляхом ініціального скорочення: *iTunes*, *iDVD*, *iMovie*, *iLife* (мультимедійні програми), *iChat* (програма для спілкування в чаті), *iMessage* (програма обміну миттєвими повідомленнями), *iPhoto* (програма для представлення цифрових фотоальбомів), *iCal* (програма-органайзер), *iWeb* (програма для створення сайтів), *iWork* (офісний пакет). Зазначений префіксоїд служить для диференціації програм компанії з-поміж інших та ідентифікації відомого розробника, а також є мовним засобом реклами цих продуктів.

Словотворчий елемент **i-** став настільки популярним у сфері програмного забезпечення, що експлуатується іншими розробниками для номінації своїх програмних продуктів (*iSecretary* (програма-автоповідач), використовуючи при цьому впізнаваність бренду Apple).

Часте вживання лексеми *electronic* у номінаціях галузі комп'ютерних технологій сприяло скороченню повної форми слова до префіксоїда **e-**: *E-Text Editor* (текстовий редактор), *eBuddy Messenger* (програма обміну миттєвими повідомленнями), *eSpeak* (синтезатор мовлення), *Email Sender Deluxe*, *eMailaya* (поштові клієнти), *Comodo SecureEmail* (програма для шифрування електронних листів). Слід зазначити, що сфера функціонування зазначеного префіксоїда є значно ширшою – ним позначають будь-яку електронну продукцію (*e-service*, *e-reader*, *e-tax*, *e-shopping* etc.).

У системі префіксації англійської мови виокремлюється група аугментативних префіксів (*giga-*, *hyper-*, *macro-*, *mega-*, *multi-*, *ultra-*, *extra-* та інші). Відповідно і деякі префіксоїди містять значення «збільшення якості або кількості». Для здійснення наміру запевнити користувача персонального комп'ютера, що програма виконає поставлене завдання на 100%, розробники програмного забезпечення додають у структури софтонімів префіксоїд **max**. Скорочена форма лексеми *maximum* **max** в ініціальній позиції назв програмних ресурсів виконує роль префікса (наприклад, програма для читання новин *MaxNews*, утиліта для оптимізації роботи жорсткого диска *MaxiDisk*, програма для перегляду графіки *FastStone MaxView*).

У постпозиції елемент **max** є структурним компонентом складної назви (утиліта для роботи з веб-камерою *WebCamMax*, програма для створення резервної копії драйверів апаратної частини комп'ютера *DriverMax*, програма для редагування фото *Face Off Max*, графічний редактор Autodesk 3ds **Max**, додаток для запису відео дзвінків MSN Recorder **Max**). У зазначених прикладах скорочення *max* не служить суфіксом, оскільки воно не модифікує твірну основу.

Подібними функціональними характеристиками володіє і скорочена форма іменника *minimum* – **mini**, яка через досить високу частотність використання трансформувалась у префіксоїд і у новоутворених номінативних одиницях виконує роль префікса: додаток для медіа програвачів *Minilyrics*, програма для налаштування системи *SSD Mini Tweaker*, програма для шифрування даних *Rohos Mini Drive*, набір драйверів *MiniMan XP DriverPack*.

У наступній групі прикладів словотворчий елемент *mini*, зберігаючи значення «маленький, невеликого розміру», знаходиться у постпозиції і є складовою композита: зменшена версія менеджера завантажень *FlashGet FlashGet-Mini*, програма для трансляції Інтернет телебачення *EarthMediaCenter* ® **Mini**, веб-браузер *Opera Mini*.

Префіксоїди **max**, **mini** є словотвірними засобами передачі інформації про важливі для комп'ютерних програм властивостей – підвищені, вдосконалені функціональні можливості і невеликий об'єм. Ще однією важливою якістю програмних ресурсів є здатність автоматично виконувати поставлені завдання. На мовному рівні про цю властивість інформує префіксоїд **auto**- утворений шляхом скорочення прикметника *automatic*: *WinMend Auto Shutdown*, *Wise Auto Shutdown* (програми для виключення комп'ютера), *AutoPlay Menu Builder* (програма для створення меню при запуску дисків), *Autoruns* (утиліта для контролю автозавантаження сервісів під час запуску комп'ютера), *Auto Hide IP* (програма для забезпечення інформаційної безпеки). Частотність і поширеність використання скороченої форми **auto**- у якості префіксоїда зумовлюють високу впізнаваність цього словотворчого елемента.

Прекозитивні елементи **i**-, **e**-, **max**-, **mini**-, **auto**- є префіксоїдами, які у зв'язку з високою частотою вживання і закріпленням певного типізованого значення за скороченими формами, поступово наближаються до префіксів. Результатом трансформації префіксоїда у префікс або суфіксоїда у суфікс є втрата ними лексичного значення і фіксація словотвірного.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Проведений аналіз функціонування афіксоїдів у структурі назв комп'ютерних програм свідчить про продуктивність цих словотворчих формантів у словотворенні софтонімів. Префіксоїди виконують певну семантичну функцію, наділяючи об'єкт номінації якісними та кількісними характеристиками. Прекозитивні словотворчі елементи перехідного типу є експресивними і ефективними засобами реалізації рекламної і атрактивної функцій назв комп'ютерних програм. Софтоніми, утворені афіксоїдами, підтверджують одну з тенденцій словотворення сучасної англійської мови – властивість деяких словотворчих елементів переходити з однієї категорії в іншу, зберігаючи при цьому біполярні характеристики. Це свідчить про активність і подальший розвиток префіксації у номінаціях комп'ютерних програм та інших видів товарів, так і у сфері реклами загалом. Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження інших словотворчих афіксів як засобів номінації софтонімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы и словарь 100 словообразовательных формантом современного английского языка (научный стиль и литературная норма) / Б.И. Бартков // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1980. – С. 3-31.
2. Зацний Ю.А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
3. Лопатин В.В. Аффиксоид / В.В. Лопатин // Русский язык. Энциклопедия / Под ред. Ю.Н. Караулова. – М. : Дрофа, 1997. – С. 43.
4. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка / О.Д. Мешков. – М. : Наука, 1976. – 245 с.
5. Ніколенко А.Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика / А.Г. Ніколенко. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 528 с.
6. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка / М.Д. Степанова // Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / Сост. А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурясов и др. – М. : Русский язык, 1979. – С. 519-536.
7. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.
8. Шанский Н. М. Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского литературного языка / Н. М. Шанский // Исследования по современному русскому языку. – М. : Изд-во МГУ, 1970. — С. 257-271.
9. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н.М. Шанский. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1959. – 246 с.

10. Языковая номинация (Виды наименований) / А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, В.Н. Телия и др.; под ред. Б.А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 358 с.
11. Янко-Триницкая Н.А. Словообразование в современном английском языке / Н.А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 503 с.
12. Adams V. An Introduction to Modern English Word-formation / V. Adams. – London and New York : Longman Group Ltd., 1973. – 230 p.
13. Marchand H. The Categories and Types of Present-day English Word-Formation / H. Marchand. – Alabama : University of Alabama Press, 1966. – 379 p.

Юшак В. Словообразовательные элементы переходного типа как средства номинации компьютерных программ.

Статья посвящена изучению проблемы определения морфемного статуса словообразовательных элементов переходного типа – аффиксоидов. Учитывая такие характеристики аффиксоидов как их повторяемость, регулярность, закрепление за этими элементами конкретного типизированного значения, предлагается относить их к классу аффиксов, а не рассматривать их как составные части композитов. Аффиксоиды являются словообразовательными элементами переходного типа, поскольку находятся на этапе эволюции от корневой морфемы к аффиксу. Анализ иллюстративного материала показал, что префиксоиды в процессе номинации компьютерных программ выполняют функцию индивидуализации, аугментативные префиксоиды повышают экспрессивность софтонимов, обеспечивают реализацию аттрактивной и рекламной функций. Софтонимы, образованные с помощью аффиксоидов, подтверждают одну из тенденций современного словообразования английского языка – использование имеющихся в языке лексических единиц в качестве словообразовательных формантов для образования новых слов.

Ключевые слова: аффиксоид, префиксоид, суффиксоид, словообразовательный элемент переходного типа, софтоним.

Yushak V. Derivational Elements of a Transitional Type as a Means of Naming Computer Programmes.

The article deals with the study of the problem of defining the morphemic status of derivational elements of transitional type – affixoids. Taking into account such characteristics of affixoids as frequency, regularity, typified meaning, they are referred to a class of affixes, rather than treated as components of composites. It is defined that affixoids fulfill the function of a suffix or a prefix and gradually transform into affixes. Affixoids are qualified as derivational elements having a transitional character, as being at the stage of evolution from a root to an affix. The results of the analysis of softonyms showed that prefixoids perform the function of individualization, augmentative prefixoids enhance the expressiveness of softonyms, provide the performance of the attractive and promotional functions. Softonyms formed by using affixoids confirm one of the trends of the modern English wordformation – the using of existing in the language lexical items as word-formation formants.

Keywords: affixoid, prefixoid, suffixoid, derivational element of a transitional type, softonym.

III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

Ромуальда Білінська
(Вінниця)

УДК 811.161.2'373.21(477.44)

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ В МІКРОТОПОНІМАХ ШАРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто мікротопоніми Шаргородського району Вінницької області, похідні від географічних термінів. Проведено лінгвістичний аналіз матеріалу, зібраного з картографічних та архівних джерел, експедиційним методом і шляхом опитування інформаторів. Більшість назв-мікротопонімів уведено в науковий обіг уперше. У статті визначено мету та завдання наукового дослідження, які лягли в основу роботи, а також наукову новизну, теоретичне й практичне значення дослідження. Перша частина статті має теоретичне спрямування. Мікросистему власних внутрішньоміських найменувань описано як підсистему в загальній топонімії України. Огляд досягнень в галузі мікротопонімії дає змогу дійти висновку про те, що дана галузь української лінгвістики розвивається в руслі наукових досліджень ономастики. Аналіз мікротопонімії району свідчить, що вона функціонує як складова частина української топонімії. Своєрідність мікротопонімної лексики визначається тим, що в ній знаходять відображення насамперед природно-географічна характеристика місцевості, культурні та мовні традиції народу.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, мікрооб'єкт.

Постановка проблеми. Мікротопоніми тісно пов'язані з географічною термінологією, оскільки географічний термін може виконувати функцію мікротопоніма чи входити до його складу [13]. Лінгвісти наголошують на активній участі місцевих географічних термінів у творенні власних географічних назв різних територій [5]. «Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних назв, зберігаючи свою мотивованість» [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю.Карпенко зазначає, що «географічні терміни (номенклатурні назви) – загальні слова – і мікротопоніми – власні назви – зв'язані між собою нерозривно. У мікротопонімії часто не вказується яка-небудь ознака об'єкта, а прямо називається сам об'єкт. Іншими словами, у мікротопонімії дуже поширене вживання загальних назв у функції власних без будь-яких словотворчих (морфологічних) змін цих назв» [8, с. 18]. Т.Беценко вважає, що географічна термінологія «тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей» [1, с.42].

Географічна термінологія виступає важливою базою для творення багатьох мікротопонімів. М.Толстой вважав, що «вона є одним з основних резервуарів для топоніміки, насамперед для мікротопоніміки, а часто на конкретній території в конкретних діалектах займає проміжне місце між ономастичною в широкому розумінні цього слова і номінативною (загальною) сферами мови» [14, с. 17].

Терміни на позначення рельєфно-ландшафтних ознак неоднаково репрезентовані в різних класах географічних назв. Найзначніше за обсягом географічних термінів у мікротопонімії, яка, у порівнянні із гідронімією та ойконімією, тісніше пов'язана з апелятивною лексикою.

Проблемі вивчення народних географічних термінів присвячені праці Я.Рудницького "Географічні назви Бойківщини" [12] та С.Грабця "Географічні назви Гуцульщини"[16], "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" Т.В.Громко, В.В.Лучика, Т.І.Поляруш [3] і "Словник народних географічних термінів Волині" О.К.Данилюк [4].

Мета запропонованої статті полягає в аналізі мікротопонімів Шаргородського району, в основі яких лежать географічні терміни. Предметом нашого розгляду є мікротопоніми

Шаргородщини, твірні основи яких указують на рельєфно-ландшафтні ознаки, мотивовані географічними термінами, характерними для досліджуваного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домінантними серед відтопографічних утворень є група назв, що походять від термінів на означення рельєфу місцевості. При цьому виділяємо такі, що відображають: а) додатній рельєф; б) від'ємний рельєф; в) рівнинну місцевість.

Гора. "Гора – значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень". У досліджуваному ареалі географічний термін *гора* реалізований у назвах таких мікрооб'єктів: *Гора до Буденого (поле; с.Івашківці)*, *Гора до Руданського (поле; с.Івашківці)*.

Горб, Горбок. Назви мікрооб'єктів *Горб*, вживаються на всій території України. Здебільшого лексема *горб* має значення "невисока полого гірка, пагорб", "височина (в загальному значенні)", "пагорб у лісі, порослий деревами", "підвищення на дорозі", "підвищене і відкрите місце", "гора (у загальному значенні)" [9, с. 223-224]. За етимологією лексема *горб* пов'язана з назвами на означення "морщитися, вигинатися"; походить від псл. *geг – "крутити, вити" [ЕСУМ, I, с. 563]. На досліджуваній території зафіксований мікротопонім *На Горбі (ліс; с.Сапіжанка)*.

Скала. *Скала*, тобто *скеля* - Кам'яна брила або гора з стрімкими схилами та гострими виступами. З такою лексемою на досліджуваній території зафіксовано мікротопонім *Червона Скала (урочище; с.Сапіжанка)*.

Долина. Термін *долина* вживається зі значенням "долина", "низина, поросла лісом", "рівнина (в загальному значенні)", "широка низина", "мокра низина" "низина біля річки", "мокре місце між узгір'ями", "підніжжя гори", "степовий яр" [Мар., с. 226]. Слово *долина* етимологічно тісно пов'язане зі словом *діл*.

Названий термін реалізований у таких власних назвах: *Долишня Вулиця (вулиця; с.Сапіжанка)*, *Заяча Долина(поле, с.Плебанівка)*, *На Долинках (поле; с.Івашківці)*, *На Марковій Долині (поле; с.Сапіжанка)*.

Яр. Номенклатурний термін *яр* означає "глибоку довгу западину (переважно з крутими або прямовистими схилами), що утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід тимчасовими потоками" [СУМ, XI, с.647]. М. Фасмер кваліфікує його як "урвище; великий глибокий яр; прямовисту скелю; берег у тріщинах" [Ф., IV, с.559]. Т. Марусенко подає такі значення яру: "яр", "глибокий яр", "глибокий яр, порослий лісом" [Мар., с. 255]. На досліджуваній території лексема *яр* має також значення "рів біля дороги", "великий рів", "місце, де вимулює вода". Від апелятива *яр* утворено назви лише окремих мікрооб'єктів, наприклад, *Кармелюків Яр(яр, с.Плебанівка)*, *Попів Яр (яр; с.Сапіжанка)*.

Горбд. Слово *город* означає обгороджене місце [ЕСУМ, I, с.571]. У мікротопонімі Шаргородщини цей термін реалізується у назві *За Городами (частина села; с.Мурафа)*, *Позагороди (дорога; с.Сапіжанка)*.

Вулиця. 1. Обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння. 2. Два ряди будинків із проїздом, проходом між ними. 3. перен. Про мешканців таких будинків. Назва *вулиця* вживається у мікротопонімах: *Верхня Вулиця (вулиця; с.Слобода-Мурафська)*, *Горішня Вулиця (вулиця; с.Сапіжанка)*, *Середня Вулиця (вулиця; с.Сапіжанка)*, *Центральна Вулиця (вулиця; с.Сапіжанка)*, *На Тім Боці вулиця (вулиця; с.Сапіжанка)*, *Нижня Вулиця (вулиця; с.Слобода-Мурафська)*.

Дорога. Лексема *дорога* (шлях, гостинець, стежка) має значення "смуга землі, по якій їздять і ходять". У досліджуваному регіоні терміном *дорога* мотивовані такі назви мікрооб'єктів: *Дорога коло містка (дорога; с.Сапіжанка)*, *Дорога коло Пам'ятника (дорога; с.Сапіжанка)*, *Дорога коло Школи (дорога; с.Сапіжанка)*, *Дорога на Аеродром (дорога; с.Сапіжанка)*, *Дорога на Камітинку (дорога, с.Сапіжанка)*, *Копистиринська дорога (дорога; с.Слобода-Мурафська)*.

Земля. На досліджуваній території означає «грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин». І зустрічається в назві *Мала Земля (поле; с.Івашківці)*.

Ліс. 1. Велика площа землі, заросла деревами і кущами. 2. Певна ділянка такої площі. 3. Велика кількість, багато (високих предметів). 4. Зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал. На досліджуваній території лексема *ліс* певну ділянку такої площі. Наприклад, *Довжанський Ліс*

(частина лісу; с.Мурафа), *Наш Ліс* (ліс, с.Плебанівка), *Сатанівський Ліс* (ліс, с.Плебанівка), *Там Той Ліс* (ліс, с.Плебанівка).

Поле. Термін *поле* вживають зі значенням "безліса рівнина, рівний великий простір", "ділянка землі, що використовується під посіви". Названий термін реалізований у таких власних назвах мікрооб'єктів: *Баранове Поле* (поле; с.Сапіжанка), *Кар'єрське Поле* (поле; с.Мурафа), *Лук'янове Поле* (поле; с.Сапіжанка), *Медове Поле* (поле; с.Мурафа), *Поле Партекове* (поле; с.Сапіжанка), *Поле Катерини* (поле; с.Мурафа), *Трачове Поле* (поле; с.Мурафа).

Посадка. За Академічним тлумачним словником української мови: 1. Дія за значенням садити 1; садіння, насадження. 2. перев. мн. Посаджені де-небудь дерева, кущі. Названий термін реалізований у таких власних назвах мікрооб'єктів: *Білоусова Посадка* (лісосмуга; с.Мурафа), *Біля Посадка* (поле; с.Сапіжанка), *Посадка* (посадка; с.Сапіжанка), *Посадка біля Кладки* (посадка; с.Сапіжанка), *Федорівська Посадка* (лісосмуга; с.Клекотин).

Садок. Те саме, що й *сад* - спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодіві дерева, кущі тощо. Також означає: дерева, кущі та ін., що ростуть на цих ділянках, площах. Наприклад, *Де Садок* (ліс; с.Сапіжанка).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, географічна термінологія послужила вагомою базою для творення мікротопонімів. У межах цієї групи кількісно домінують оніми, похідні від термінів на окреслення рельєфу. Вони виражають особливості підвищень, заглибин та рівнин досліджуваної території. Частина термінологічної лексики має прозору семантику і поширена по всій території України. Слід відзначити, що більшість проаналізованих апелятивів вживаються у складених назвах (*Дорога коло Школи, За Городами, На тім Боці Вулиця, Поле Катерини та ін.*). Мікротопоніми, що походять від географічних термінів, становлять вагомую частку в мікротопоніміконі території і виражають певним чином мовну картину світосприйняття мешканців Шаргородщини, що й відбилося у процесі номінації. У подальших студіях продовжимо вивчати географічні терміни в мікротопонімах Вінниччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань / Т. Беценко. – Суми : Собор, 2001. - 72 с.
2. Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovyk.net/>
3. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. - К.-Кіровоград : РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
4. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк : Надстир'я, 1997. - 108 с.
5. Емельянович В. Географічна термінологія як криніца мікротопонімії (на матеріяле Пружанскага і Камянецкага раёна Брэскага вобласці) / В. Емельянович // Беларуская аанастыка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1985. – С.87–97.
6. Еремия А. И. Географические названия рассказывают. / А.И. Еремия. -Кишинев, 1982. - С. 50.
7. Карпенко О. Українська мова. Енциклопедія./ О.Карпенко. – К. – 2000. – С.318.
8. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии / Ю.А.Карпенко// Микропонимия. М., 1967. С.20.
9. Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.Марусенко. Полесье. – М. – 1968. – С. 235.
10. Михальчук О. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. ... дис. канд. філ. наук. / О. Михальчук. - К., 1998. - С. 8.
11. Поспелов Е. М. Географическая терминология в микропонимии Восточных Карпат / Е.М.Поспелов // Микропонимия. - М., 1967. - С. 25.
12. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини / Я. Рудницький // Українська Вільна Академія Наук. Серія : Назвознавство. – 1962. – Ч. 23–24.
13. Сокіл Н. Мікротопоніми Сколівщини, що походять від термінів на означення рельєфу місцевості/ Н.Сокіл // Вісник Львівського університету. Серія: Філологія. – Львів, 2006. - Вип. 38. Ч.1. - С. 192-202.
14. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологический аспект / Н.И.Толстой. - М.,1969. С. 97.
15. Юрковський М. Терміни, які позначають вершину в українській мові / М. Юрковський // Восточно-славянская ономастика. Матеріали и исследования. - М., 1979. - С.197.
16. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. - Kraków, 1950. – 253 s.

Скорочення джерел і довідкової літератури

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. К., 1982-2003.

Мар. – Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. М., 1968. С. 206-255.

СУМ – Словник української мови. К., 1970-1980. Т. I-XI.

Ф. – Фасмер Н. Этимологический словарь русского языка. М., 1964-1969. Т. I-IV.

Билинская Р. Географические термины в микротопонимах Шаргородского района Винницкой области.

В статье рассмотрены микротопонимы Шаргородского района Винницкой области, производные от географических терминов. Основой исследования послужили материалы, собранные из картографических и архивных источников экспедиционным методом и путем опроса информаторов. Большинство названий-микротопонимав введены автором в научную сферу впервые. В статье определяются цели и задачи научного исследования, которые легли в основу работы, а также научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования. Первая часть статьи носит теоретический характер. Микросистема собственных наименований района рассматривается как подсистема в общей топонимике Украины. Обзор достижений в области микротопонимии позволяет сделать вывод о том, что данная отрасль украинской лингвистики развивается в русле научных исследований ономастики. Изучение микротопонимии Шаргорода показало, что процесс её формирования не выходит за рамки тех закономерностей, которые имели место на протяжении столетий на территории Украины. И своеобразие микротопонимической лексики определяется тем, что в ней находят отражение прежде всего природно-географическая характеристика местности, культурные и языковые традиции народа.

Ключевые слова: микротопоним, географический термин, микрообъект.

Bilinska R. The Geographical terms in Microtoponyms of Shargorod district Vinnitsia region.

The article analyses the mikrotoponyms of Shargorodsky district Vinnitsia region which are derivated from geographical terms. The material is collected from cartographic sources, expeditionary method and the way of questioning the respondents. The thesis expounds the complex linguistic analysis of the data, collected by means of field records. Most of mikrotoponyms are gathered and introduced into science by the author for the first time. The first part of the article is theoretical in nature. Micro intercity own names considered as a subsystem of a total toponymy Ukraine. Developments in mikrotoponyms suggests that the industry Ukrainian linguistics develops in line with research onomastics. Study mikrotoponyms shargoroda showed that the process of its formation is not beyond those laws that have occurred over the centuries on the territory of Ukraine. In this case originality mikrotoponimicheskoy vocabulary determined that it reflects primarily the natural and geographical characteristics of the area, cultural and linguistic traditions of the people.

Key words: mikrotoponym, geographical term, microobject.

Олена Боровська
(Київ)

УДК 811.112.2'367.6

**НІМЕЦЬКА МОРФОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАРТИЦИПІАЛЬНИХ ФОРМ**

Статтю присвячено дослідженню деяких особливостей та проблем німецької термінології на позначення частин мови та партиципціальних форм. Із метою висвітлення основних етапів розвитку німецької морфологічної термінології автором проаналізовано терміни на позначення частин мови та партиципціальних форм у найбільш важливих сучасних та історичних граматиках німецької мови. Простежено витоки групи термінів на позначення частин мови та партиципів; визначено причини існування паралельних форм (латинського походження та питома німецьких); з'ясовано шляхи закріплення термінів у морфологічній системі німецької мови та причини вилучення з наукового обігу; виявлено закономірності співіснування питома німецьких та запозичених термінів; простежено зміни у термінологічному апараті на позначення партиципціальних форм у зв'язку із розвитком нових напрямів досліджень у сучасному мовознавстві; окреслено групу термінів на позначення партиципів, що найбільш повно відповідає сучасним вимогам до морфологічної термінології.

Ключові слова: морфологічна термінологія, частини мови, лексичне дублювання, партиципціальні форми, партицип, герундив.

Постановка проблеми. Відомо, що першоосною європейських граматик є граматика представника Александрійської школи, учня Аристотеля Діонісія Фракійця (II ст. до н. е.), який виокремив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, член (артикль), займенник, прийменник, прислівник, сполучник [5, с. 430]. Переклад граматичних термінів греків латинською мовою здійснили римські учені. У підручнику латинської мови Квінта-Реммія Палемона (I ст. до н. е.) вперше подано впорядковану латинську граматичну термінологію [3, с. 30]. У такому вигляді вона була запозичена найбільш авторитетними граматами в Європі та збереглася до наших днів.

Визначальною рисою німецької морфологічної терміносистеми є існування паралельних термінів на позначення частин мови – запозичених з латинської термінології та питомих німецьких термінів (*Partizip – Mittelwort; Verb – Zeitwort* тощо). Крім того, відсутність серед лінгвістів єдиної точки зору на інтерпретацію частиномовної приналежності партиципів, бурхливий розвиток сучасної лінгвістичної науки та виникнення різних граматичних напрямів призводять до появи нових спеціальних виразів на позначення партиципціальних форм. Одночасне функціонування традиційних та нових термінів може спричинити неточності у їхньому вживанні. Необхідним є комплексне дослідження сучасної німецької морфологічної термінології, що визначає **актуальність** роботи.

Метою нашого дослідження було уточнити термінологічний апарат сучасної німецької мови на позначення партиципціальних форм. Виходячи з поставленої мети, необхідно було вирішити наступні **завдання**: (1) простежити витоки групи термінів на позначення німецьких партиципціальних форм; (2) визначити шляхи закріплення термінів в морфологічній системі німецької мови та причини вилучення з наукового обігу; (3) виявити закономірності співіснування питомих німецьких та запозичених термінів; (4) простежити зміни у термінологічному апараті на позначення партиципціальних форм у зв'язку із розвитком мовознавчих студій у галузі дослідження партиципів; (5) окреслити групу термінів на позначення партиципів, що найбільш повно відповідає сучасним вимогам до морфологічної термінології.

У нашому дослідженні ми проаналізували терміни на позначення німецьких партиципціальних форм у найбільш актуальних сучасних граматах німецької мови (теоретична граматика Б. О. Абрамова (2004), граматика Дуден (Duden, 2005), Г. Гельбіга / І. Буша (Helbig / Buscha, 2001), П. Айзенберга (Eisenberg, 2004), Г. Цифонун (Zifonun, 1997), У. Енгеля (Engel, 2004)), а також цю групу термінів в історичних граматах німецької мови – трактати Ю. Шоттеля «Ausführliche Arbeit von der Teutschen HauptSprache» (Schottelius, 1663), І. Готтшеда «Deutsche Sprachkunst» (Gottsched, 1762); І. Аделунга «Deutsche Sprachlehre» (Adelung, 1781).

Для кращого розуміння особливостей морфологічної термінології німецької мови, ми вважаємо за доцільне проаналізувати основні витоки та шляхи її формування. Німецький лінгвіст В. Кюршнер присвятив свою роботу «Питання термінології у німецькому перекладі ΤΕΧΝΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕ Διονісія Фракійця» дослідженню історії німецьких морфологічних термінів. Він зазначає, що у німецькій мові наявні два типи позначень для більшості граматичних явищ: з одного боку, терміни, запозичені з латинської граматичної традиції; з іншого боку, терміни німецького походження. Так, латинському терміну *Partizip* протистоїть термін німецького походження *Mittelwort*; латинському терміну *Verb* – варіанти німецьких термінів *Zeitwort / Tätigkeitswort / Tuwort* тощо.

Порівнявши німецький морфологічний апарат з українським та російським, побачимо, що відповідний інвентар української та російської мов має у своєму розпорядженні тільки терміни слов'янського походження (*дієприкметник; дієслово*); терміни, запозичені з латини, як правило, відсутні. В англійській мові, навпаки, функціонують терміни, запозичені з латинської традиції (*participle; verb*), повністю пристосовані до фонетичної системи англійської мови; паралельних форм германського походження не зафіксовано. Таким чином, німецька морфологічна термінологія характеризується унікальною рисою: існуванням паралельних форм на позначення частин мови – латинських і питомих німецьких термінів. Для позначення такої інтралінгвальної лексичної диглосії, В. Кюршнер пропонує ввести термін **лексичне дублювання** (*lexical double*

tracking) [17, с. 163]. Один з дублетів, як правило, запозичений з євро-латини, а інший – питома німецький. Євро-латинськими є слова латинського чи грецького походження, спільні для всіх європейських мов, або, принаймні, для більшості з них (нім. *Telefon*, англ. *telephone*, іт. *Telefono*, укр. *телефон*). Запозиченню грецьких слів до інших європейських мов передувало, як правило, етап латинізації, що є справедливим і для терміна *Partizip*. Так, цей термін походить від латинського слова *particeps* «той, що бере участь», перекладу грецького слова *metokhē* «участь» [18, с. 17].

За спостереженнями В. Кюршнера, сучасні підручники і граматики використовують виключно латинську термінологію з метою навчання латинської та грецької, а також сучасних мов. У німецьких граматах і для викладання німецької як рідної мови використовується термінологіка як латинського, так і німецького походження. Питомо німецькій термінології надається перевага при навчанні учнів початкової школи і при укладанні загальнопоширених граматичних довідників. Латинська термінологія є типовою для старшої школи і більш амбіційних робіт з теоретичної граматики. Значна кількість німецьких шкільних грамастик одночасно використовує обидві термінології, зазначаючи латинську версію питома німецького терміна у дужках, чи навпаки [17, с. 164].

Термін *Mittelwort* уперше запропонував один з нормалізаторів німецької мови К. Гвейнц у своїй роботі «Christian Gueintzen, Deutscher Sprachlehre Entwurf» (1641). Автор здійснив переклад граматичних термінів та виразів німецькою мовою, серед них терміни *Zeitwort* та *Mittelwort* вважаються найбільш вдалим [16, с. 122].

Для того, щоб визначити співвідношення морфологічних термінів латинського і німецького походження на різних етапах розвитку граматичної думки, ми простежили використання цих терміносистем у найбільш важливих історичних та сучасних граматах німецької мови.

Однією з перших ґрунтовних грамастик німецької мови вважається праця Ю. Шоттеля «Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haupt Sprache» (1663). Автор використовує мішану термінологію: німецькі терміни у головному тексті супроводжуються латинськими еквівалентами, поданими у дужках – *Mittelworte/De Participio*. Інший нормалізатор німецької мови, І. Готтшед у трактаті «Deutsche Sprachkunst» (1762) застосовує питома німецьку термінологію. У 1781 р. з'являється граMATика І. Аделунга «Deutsche Sprachlehre», у якій автор повертається до латинської термінології і для позначення німецького партиципа використовує термін *Participium*. Таким чином, на певних етапах розвитку граматичної думки не спостерігається чіткого розмежування термінів різного походження, і питома німецька термінологія знаходила використання у науковому граматичному дискурсі.

Прагнення граматистів створити питома німецькі терміни на позначення частин мови та інших мовних категорій можна пояснити пуристичними тенденціями того часу. Впадає в око те, що усі морфологічні терміни створювалися за єдиною словотвірною моделлю із спільним другим компонентом – словом – *wort* (*Mittelwort, Zeitwort, Namenwort* тощо). Це свідчить про певну усталеність процесу термінотворення. Питомо німецькі назви для усіх восьми частин мови, що виділялися у німецькій граматиці услід за античною граматичною традицією, та розвиток німецької морфологічної термінології представлено у табл. 1 [17, с. 165].

Серед інших причин формування власне німецької морфологічної термінології можна виділити також прагнення граматистів створити позначення, прозорі і зрозумілі для користувачів. Так, термін *Mittelwort*, разом з іншими питома німецькими термінами на позначення частин мови, покликаний відкрити носіям німецької мови шлях до кращого розуміння позначуваного граматичного явища. Нагадаємо, що до XVIII ст., услід за античною граматичною традицією, німецькі граматисти виділяли партиципи в окрему частину мови, яка займає проміжне місце між класом імені і дієслова [22, с. 197]. Проте, такий підхід до творення морфологічної термінології ґрунтується на припущенні про семантичність частин мови: питома німецькі терміни, таким чином, відображують категорії значення. Сучасні дослідження у галузі частиномовної класифікації доводять, що частини мови не є семантичними, а отже, такі семантично обумовлені терміни насправді не сприяють кращому розумінню природи частин мови. З цих причин сучасні дослідники відмовляються від питома німецьких термінів-кальок на

користь традиційної латинської морфологічної термінології. Цілком слушною видається думка, що відносна семантична нейтральність морфологічної термінології латинського походження є перевагою, оскільки допомагає уникнути нав'язування будь-яких задалегідь визначених уявлень про природу частин мови [11, с. 163].

Таблиця 1

Розвиток німецької граматичної термінології (за В. Кюршнером)

	Грецька мова	Латинська мова	Німецька мова	
			Термін латинського походження	Термін німецького походження
1.	ónoma	nomen (n. substantivum)	Nomen Substantiv	Nennwort (Шотель 1663) Hauptwort (Готшед 1762) Dingwort Namenwort
2.	rhēma	verbum	Verb	Zeitwort (Шотель, Готшед) Tätigkeitswort Tuwort
3.	metokhē	participium	Partizip	Mittelwort (Шотель, Готшед)
4.	árthron	articulus	Artikel	Geschlechtswort Gelenkwort
5.	antōnumía	pronomen	Pronomen	Vornennwort (Шотель) Fürwort
6.	próthesis	praepositio	Präposition	Vorwort (Шотель, Готшед) Verhältniswort
7.	epírrhēma	adverbium	Adverb	Zuwort (Шотель) Nebenwort (Готшед) Umstandswort
8.	súndesmos	coniunctio	Konjunktion	Bindewort

Поява термінів *Partizip Präsens* та *Partizip Perfekt* датується початком XIX ст. [18, с. 19]. Варіанти цих термінів – *Präsenspartizip*, *Partizip der Gegenwart*; *Perfektpartizip*, *Partizip der Vergangenheit* – можна зустріти, наприклад, у теоретичній граматиці В. Г. Адмоні (1986). Виникнення темпоральних позначень партиципів пояснюється тим, що обидва партиципи походять від різних основ. Хоча в історичних граматиках німецької мови партицип I називають *Partizip Praesentis*, а партицип II – *Partizip Praeteriti*, насправді германські партиципи не мали категорії часу, а свою назву отримали тому, що партицип I утворився від основи презенса, а партицип II – від основи претерита [4, с. 96].

Через те, що темпоральні позначення можуть призводити до формування хибних уявлень про наявність у німецьких партиципів категорії часу, ці терміни неодноразово піддавалися критиці. Так, Г. Пауль, висловлюючи у своїй праці «Deutsche Grammatik» (1919) критичні зауваження щодо темпоральних позначень німецьких партиципів, зазначав, що «*Partizipium Präsens* стосується не теперішнього часу, а того моменту, який виражає *Veb. fin.* і, як правило, виражає одночасність із дією фінітного дієслова» [20, с. 318].

Для уникнення суперечок стосовно часової семантики німецьких партиципів, граматики сучасної німецької мови відмовились від темпоральних позначень партиципів (приблизно з 60-х років XX ст.) і віддають перевагу нейтральним у часовому позначенні пронумерованим термінам *Partizip1/2* або *Partizip I/II*. Зустрічаються варіанти із римськими та арабськими цифрами, помітна тенденція до використання арабських цифр [18, с. 18].

Об'єктом сучасних лінгвістичних розвідок є дослідження ще однієї партицип'яльної форми – герундива. Термін *Gerundiv(um)* також походить з латинської граматичної традиції. Його запозичення у німецьку граматику тягне за собою низку проблем, оскільки в латинській мові цей термін використовувався для позначення атрибутивних і предикативних ад'єктивних конструкцій. Натомість, переважна більшість дослідників вважають, що німецький герундив може використовуватися виключно в атрибутивній функції [15, с. 116].

Традиційний латинський термін *Gerundiv* конкурує у граматиках німецької мови з такими позначеннями: *Part. Futuri/Passivi* (термін зустрічається у працях Г. Пауля та вважається характерним для історичної граматики); *attributiver zu-Infinitiv* (Demske-Neumann, 1994); *Gerundiv-Konstruktion* (Helbig / Buscha, 2001); *Partizip III* (Welke, 2002); *Gerundivum* (Engel, 2004; Hentschel / Weydt, 2010); *Modal-Partizip* (Weinrich et al., 1993); «*zu-Partizip*» (Duden-Grammatik, 2005).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Причина функціонування у німецькому мовознавстві такого різноманіття термінів на позначення герундива криється в існуванні різних поглядів дослідників на природу цього граматичного явища. Так, серед лінгвістів не існує єдиної думки щодо того, чи є у складі герундива партицип I (оскільки партицип I завжди позначають як активний, але у складі герундива він набуває пасивного значення); чи є герундив за своєю природою формою чи конструкцією; якщо герундив є формою, то якою саме: окремою партиципальною формою нарівні з партиципами I/II чи особливим типом партиципа I; якщо герундив є конструкцією, то як слід характеризувати елементи цієї конструкції і як трактувати частиномовну приналежність цієї конструкції [19, с. 3].

Терміни на позначення партиципальних форм у найбільш важливих сучасних граматиках німецької мови представлено у табл. 2:

Таблиця 2

Терміни на позначення партиципальних форм у сучасних граматиках німецької мови

ГраMATика Б. О. Абрамова (2004)	ГраMATика Г. Цифонун (1997)	ГраMATика Г. Гельбіга/ І. Буша (2001)	ГраMATика У. Енгеля (2004)	ГраMATика П. Айзенберга (2004)	ГраMATика Дуден (2005)
Partizip I	Partizip I	Partizip I	Partizip I	Partizip 1	Partizip I
Partizip II	Partizip II	Partizip II	Partizip II	Partizip 2	Partizip II
Gerundivum		Gerundiv	Gerundivum		zu-Partizip (Gerundiv)

Простеживши процеси становлення й унормування морфологічних термінів на позначення німецьких партиципальних форм, можна стверджувати про загальні тенденції до використання термінів традиційної латинської граматики. Ми погоджуємося із таким станом справ, оскільки, по-перше, відносна семантична нейтральність морфологічної термінології латинського походження допомагає уникнути формування будь-яких заздалегідь зумовлених уявлень про природу частин мови; по-друге, використання традиційних термінів на позначення партиципальних форм не суперечить сучасним прагненням до пошуку мовних універсалій у граматичній будові різних мов.

Водночас, нові погляди німецьких граматистів на частиномовну приналежність партиципів та вилучення партиципа I зі складу інфінітних форм дієслова (Zifonun, 1997; Eisenberg, 2004) поглиблюють термінологічну проблему, оскільки різний частиномовний статус партиципів вимагає аргументації подальшого використання цими дослідниками традиційних термінів на позначення партиципальних форм. На увагу фахівців заслуговують також помітні спроби перегляду термінів на позначення герундива, що потребує подальшого дослідження з метою перевірки доцільності заміни традиційно вживаного терміна *Gerundiv*. Низьким рівнем упорядкованості характеризується термінологічний апарат на позначення конструкцій, ядром яких є партиципи, оскільки актуальні граматики німецької мови використовують різні терміни: *Partizipialphrase*, *Partizipialgefüge* (Engel, 2004); *attributive Partizipialkonstruktion*, *nicht-attributive Partizipialkonstruktion* (Helbig/Buscha, 2001); *Partizipialphrase*, *Partizipialkonstruktion* (Zifonun, 1997), *Partizipialgruppe* (Eisenberg, 2004)). Вирішенню термінологічної проблеми може посприяти подальше дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей німецьких партиципів у текстах різних стилів, у чому ми бачимо перспективу для майбутніх мовознавчих студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков / под. ред. Н.Н. Семенов, О.А. Радченко, Л. И. Гришаевой. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 286 с.
2. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй соврем. нем.яз. / В. Г. Адмони. М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
4. Левицький В. В. Історія німецької мови / В.В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Adelung J. Ch. Deutsche Sprachlehre: zum Gebrauche der Schulen in den Königl. Preuss. Landen / J. Ch. Adelung. – Berlin : Voss, 1781.
7. Demske-Neumann U. Modales Passiv und *Tough Movement*: Zur strukturellen Kausalität eines syntaktischen Wandels im Deutschen und Englischen / U. Demske-Neumann. – Tübingen : Niemeyer, 1994. – 294 S.
8. Duden Band 4. Die Grammatik / C. Fabricius-Hansen, P. Gallmann, P. Eisenberg, u. a. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 2005. – 1343 S.
9. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik : 2 Bde. – Stuttgart / Weimar: Metzler, 2004. – B. 1 : Das Wort. – 520 S. – B. 2 : Der Satz. – 564 S.
10. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – München: Iudicium, 2004. – 488 S.
11. Fox A. The Structure of German / A. Fox. – New York : OUP Inc., 2005. – 334 p.
12. Gottsched J. Ch. Vollständigere und neuerläuterte deutsche Sprachkunst / J. Ch. Gottsched. – Leipzig : Breitkopf, 1762. – 734 S.
13. Grammatik der deutschen Sprache : 3 Bde. / G. Zifonun, B. Hoffman, J. B. Strecker. – Berlin / New York: de Gruyter, 1997. – 2800 S.
14. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, I. Buscha. – Leipzig: Langenscheidt, 2001. – 654 S.
15. Hentschel E. Deutsche Grammatik / E. Hentschel. – Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2010. – 404 S.
16. Jellinek M. H. Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung I / Jellinek M. H. – Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1913. – 392 S.
17. Kürschner W. Questions of terminology in a German translation of the *Tekhné grammatiké* of Dionysius Thrax / W. Kürschner // Ancient Grammar: Contents und contexts. – Leuven - Paris : Peeters, 1996. – Vol. 7. – P. 163 – 175.
18. Mallo Dorado A. Das deutsche Partizip in der Verwaltungs- und Behördensprache und seine spanischen Äquivalenzen : Tesis Doctoral / Almuenda Mallo Dorado. – Santiago de Compostela, 2008. – 503 S.
19. Pakkanen-Kilpiä K. Zum Wesen des deutschen Gerundivs – eine korpuslinguistische Analyse / K. Pakkanen-Kilpiä // Neuphilologische Mitteilungen. – № 2. – 2006. – S. 131-167.
20. Paul H. Deutsche Grammatik / H. Paul. – Halle : Niemeyer, 1919. – 456 S.
21. Schottelius J. G. Ausführliche Arbeit Von der Teutschen HauptSprache / J. G. Schottelius. – Braunschweig : Zilliger, 1663. – 1466 S.
22. Weber H. Partizipien als Partizipien, Verben und Adjektive / H. Weber // Sprache u. Welt: Festgabe für Eugenio Coseriu zum 80. Geburtstag. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. – S. 191 – 214.
23. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim : Dudenverlag, 1993. – 1101 S
24. Welke K. Deutsche Syntax funktional: Perspektiviertheit syntaktischer Strukturen / K. Welke. – Tübingen : Stauffenburg, 2002. – 362 S.

Боровская Е. Немецкая морфологическая терминология: термины для обозначения партиципальных форм.

Статья посвящена исследованию некоторых особенностей и проблем немецкой терминологии для обозначения частей речи и партиципальных форм. С целью освещения основных этапов развития немецкой морфологической терминологии, автор анализирует предпочтения исследователей в выборе терминов для обозначения частей речи и партиципальных форм в наиболее известных современных и исторических грамматиках немецкого языка. Названы источники данной группы терминов; определены причины существования параллельных форм (латинских заимствований и собственно немецких); прослежены изменения в терминологическом аппарате для обозначения партиципальных форм в связи с появлением новых направлений исследований в современном языкознании; выделена группа терминов, наиболее полно отвечающая современным требованиям к морфологической терминологии.

Ключевые слова: морфологическая терминология, части речи, лексическое дублирование, партицип, партиципальные формы, герундив.

Borovska O. German Morphological Terminology: Terms for Participle Forms.

The article is devoted to the investigation of some characteristic features and problems of German terminology for word classes and participle forms. To highlight main stages of the German morphological terminology development, the author has analyzed the researchers' preferences for selecting these terms in the most important historical and modern Grammar books on the German language. The sources of these terminological groups have been revealed; the causes of parallel forms' functioning (of Euro-Latin origin and of indigenous German origin) have been named; the terminological changes in connection with the new lines of linguistic research have been discussed; the group of terms meeting the requirements to modern morphological terminology has been determined.

Key words: morphological terminology, word classes, lexical double tracking, participle forms, participles, gerundive.

Наталія Вишівана
(Вінниця)

УДК: 373.5.064.2: 17.022.1

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
НОМІНАТИВНИХ КОМПОЗИТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

Визначено місце і роль словоскладання в системі словотворення німецької мови; охарактеризовано іменні композити щодо їхньої продуктивності та частоти вживання. Узагальнено основні мотиви утворення й використання композитів. З'ясовано особливості внутрішньо-модельної комбінаторики елементів, зокрема: внутрішньо-модельний морфотемний дисонанс, внутрішньо-модельне фокусування, внутрішньо-модельна градуальна оцінка, внутрішньо-модельна системна експлікація. Семантико-стилістичні особливості іменних композитів досліджено на матеріалі публіцистичного та художнього стилів; з'ясовано частоту вживання іменних композитів залежно від тематики тексту та від рангу публіцистичного джерела.

Ключові слова: номінативні композити, мотиви утворення, внутрішньо-модельна комбінаторика композита, семантико-стилістичні особливості функціонування композитів.

Постановка проблеми. Німецька мова належить до таких мов, у яких словоскладання (композиціювання) відіграє важливу роль у поповненні номінативного складу мови, оскільки саме в галузі словоскладання особливо наочно виступає один із головних законів розвитку німецької мови – мовна економія. Композитний спосіб утворення слів має тенденцію до постійного розвитку та вживання в різних функціональних стилях сучасної німецької мови. Найбільш яскраво демонструє можливості іменних композитів публіцистичний стиль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах із словоскладання дослідниками німецької мови вивчалися різні аспекти побудови і функціонування складних іменників. Увага дослідників переважно концентрувалася на описі структурних і семантичних відношень між компонентами композитів (Г. Пауль, М.Д. Степанова, В. Фляйшер, В.М. Павлов, А.І. Фефілова, І. Ербен, Х. Ортнер, Е. Косеріу). Відомо також, що німецьким іменним композитам приписується близькість до синтаксичних одиниць - словосполучень. Це відображено у низці досліджень синтаксичного плану словотворення (Е. Бенвеніст, В.М. Павлов, М.Д. Степанова, І. Барц, В. Фляйшер, Х. Брінкман, Е. Гінзбург, Г. Фанзелов). Водночас теоретики словотворення і стилісти неодноразово звертали увагу також на можливості виявлення стилістичної релевантності складних слів за рахунок взаємодії в них різних рівнів мови (Е. Різел, Д. Фаульзайт, Г. Кюн, Е.С. Кубрякова, Д. Герберга, В.С. Вашунін).

Однак, незважаючи на велику кількість праць, присвячених цій темі, не вистачає досліджень узагальнювального характеру про семантику та функціонування номінативних композитів німецької мови; детального вивчення потребують також механізми створення експресивності й образності в композитах, проведеного на матеріалах різних функціональних стилів. Отже, є підстави вважати, що проведені до цього часу дослідження номінативного

композиціютворення не вичерпують усієї проблематики цього питання, що і зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою роботи є дослідження особливостей використання номінативних композитів для реалізації стилістичного потенціалу мови та виявлення взаємозв'язку словотворення, семантики та стилістики. У межах поставленої мети було поставлено наступні **завдання**: (1) визначити місце словоскладання в системі словотворення німецької мови; охарактеризувати іменні композити щодо їхньої продуктивності та частоти вживання; (2) описати мотиви утворення та використання композитів; (3) дослідити частоту вживання іменних композитів залежно від тематики тексту та від рангу публіцистичного джерела; (4) дослідити семантико – стилістичні особливості іменних композитів у межах публіцистичного та художнього стилів.

Матеріалом дослідження стала різножанрова художня проза та сучасні публіцистичні джерела – німецькомовні газети *Berliner Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, *die Welt*, *die Welt kompakt*, *Bild*, журнали *Spiegel*, *Focus*. Використання контекстуального й статистичного методів дало змогу отримати об'єктивні дані щодо семантики та функціонування номінативних композитів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе місце у словотворенні займає вивчення мотивів, якими керується мовець під час використання композитів у мовленні. Під мотивом у даному випадку розуміється причина, що спонукає мовця вжити в процесі мовлення для позначення того чи іншого предмета або явища саме композит, а не іншу конструкцію (словосполучення) чи слово.

Ретельний аналіз мовного матеріалу дозволив нам виділити наступні **мотиви композиціютворення**:

- мотив мовної економії. У відсотковому відношенні частка мотиву мовної економії складає 39% від загальної кількості проаналізованих композитів, наприклад: *In der Regel verlieren alle, die dem Säuglingsalter entwachsen sind, die Fähigkeit, Milch zu verdauen*;
- словоскладання як засіб компресії. Зазначений мотив складає 19% загальної кількості прикладів уживання мотивів: *Den großen Hoffnungen auf strengere Ziele im Kampf gegen die Erderwärmung folgt der Eklat: Polen will jedes weitere Vorpreschen der EU stoppen und auf verbindliche Zusagen anderer Großverschmutzer wie China warten*;
- мотив створення емотивно-експресивного ефекту із відсотковим відношенням 16 %, прикладами зазначеного мотиву є речення: *Batista, der sich nach dem frühen Tod seiner Eltern als Bananenpflücker, Barkeeper, Friseur und Bremser bei der Eisenbahn durchgeschlagen hatte, ergriff seine Chance*.

Серед інших мотивів, на що також вказують німецькі дослідники, є елементарна відсутність слова для «покріття» певного поняття (використовують композит, наприклад: *Schneeberge, Regenfälle, Bahnhof, Geschäftsmann, Kugelschreiber*, а також заміну невмотивованих слів вмотивованими [9, с.43] та ін.).

Слід зазначити, що дослідження мотивів уживання іменних композитів містить велику долю суб'єктивізму, адже неможливо напевно визначити, чи автор хотів даним композитом створити певний ефект на читача чи вказати йому на прихований зміст.

Семантика композиту визначається передусім на поверхневому рівні – інтуїтивно, насамперед через співвідношення значень його складових компонентів. Однак у процесі морфемного аналізу на більш глибокому семантичному рівні виявляються особливості внутрішньо-модельної комбінаторики елементів. Кожному типу комбінаторики відповідають свої особливості будови морфотем. Самі ж типи комбінаторики можна в теоретичному плані звести до таких базових типів [5, с. 75]:

(1) **Внутрішньо-модельний морфотемний дисонанс** (*Silberhaar, Milchgesicht, Bulldozer-Gesicht*). Внутрішньо-модельний морфотемний дисонанс має місце у випадках виявлення семантичного контрасту між компонентами композита. Стилістично марковані композити можна в багатьох випадках співвіднести з усіма морфотемними типами. Експресивність і образність створюються за рахунок невідповідності значення морфотемного типу, моделі і лексичного наповнення.

(2) Внутрішньо-модельне фокусування (*Stadtekampf, Kamerateam*). При реалізації елементарних одиниць змісту (кореневих морфем складових компонентів) актуалізується їх синтагмемна структура. У деяких випадках першим компонентом композита є одиниця, яка репрезентує один із компонентів синтагмеми. Цей факт має місце і при реалізації внутрішньо-модельного морфотемного дисонансу з тією різницею, що при внутрішньо-модельному фокусуванні не спостерігаються контраст, невідповідність, дисонанс. Елементи синтагмемної структури другого компонента композита, який реалізується в першому компоненті, не є основною його ознакою, але саме ця ознака виявляється важливою і суттєвою як для значення всього композита, так і для комунікації в цілому. Тому йдеться про фокусування.

(3) Внутрішньо-модельна градуальна оцінка (*die Anschreckungspreise – жахливі ціни, die Billigtouristen – дешеві туристи*). Структура морфотеми одиниць цієї групи вирізняється тим, що один із компонентів дає експліцитну оцінку іншому компоненту. Перші компоненти даних одиниць у більшості випадків не заміщують компонентів синтагмеми інших, основних за змістом компонентів.

(4) Внутрішньо-модельна системна експлікація (*Er erweist sich als transzedenter Fernseh-Seher und verkündet seine Tele-Vision der künftigen Ereignisse*). Під внутрішньо-модельною експлікацією розуміється наявність відношень між компонентами композита всередині моделі. Такі відношення мають місце при ремотивації, тобто поверненні до старого, забутого значення слова. Завдяки ремотивації слово може розглядатися як стилістично значима одиниця. Ремотивація досягається шляхом використання різних графічних засобів: написання частин слова з великої букви, тире, лапок [8, с.67].

Для семантики іменних композитів характерні також виникнення слів зі спільним ініціальним компонентом, який слугує для утворення низки складних композитів: *der Ad-Hoc-Politiker* - «одноденний» політик, *der Ad – Hoc – Kanzler* – канцлер – «одноденка». Нерідко за допомогою ініціального компонента досягається підсилення значення, що є дуже важливим з точки зору стилістичного забарвлення слова. Так, наприклад, композити з першим складовим компонентом «*Spitze* - » вказують на лідерство, першість, першочерговість: *der Spitzenkandidat* – головний кандидат; *die Spitzenposition* – лідуюча позиція (першочергова позиція); *die Spitzenleistung* – найвище (лідуюче) досягнення; *die Spitzenzeit* – найкращий момент (час). Зазначений перший компонент дає широкі можливості для оказіонального словоутворення, наприклад, для підсилення значення у текстах публіцистичного характеру або у текстах художньої літератури. Натомість фінальний компонент композиту не має такої функції і вживається у прямому значенні: *die Nadelspitze* – вушко голки, *die Parteispitze* – лідер партії, *die Temperaturspitze* – найвищий показник температури.

Семантичні відношення між компонентами композитів можуть бути прозорими або з прихованою семантичною картиною.

Так, *Damenzimmer* - це будуар (*Zimmer für Damen*), але *Herrenzimmer* - це робочий кабінет господаря будинку, *Schlafzimmer* - *Zimmer, wo man schläft*, але не *Zimmer zum, für das Schlafen* або щось подібне. Це слова з прозорою семантикою, "durchsichtige Wörter", як їх називає Г.-М. Гаугер.

Однак проблематичним є трактування таких іменних композитів: *Herrenfahrer* - учасник автогонок на власному автомобілі, *Herrenschnitt* - коротка жіноча зачіска. Семантика зовсім не виводиться зі значень складових у таких композитів як *Meerkatze* (мавна), *Kurschatten* (учасник курортного роману), *Spiegelei* (яєчня - глазунья), *Seehund* (нідзірпме вино з цукром), *Rolltops* (рулет з рибою), *Rauchwaren* (хупро), *Flußpferd* (бегемот), *Waschbär* (енот), *Kellerkinder* (команди на останньому місці в спорті) і т.п.

Слід зазначити, що часто в композитні відношення вступають логічно і семантично невалентні слова. Так, прикладом непоєднувальних елементів є іменний композит *Blechkuh* - консервоване молоко, *Blechsoldat* – військовий музикант, *Pappkamerad* - мішень, *Blechgardine* - «залізна завіса» в театрі, *Blechhai* - автомобіль з хромованим радіатором, *Blechleiche* - старий автомобіль, і т.п.

Деякі означальні композити містять у своєму компонентному складі слова, які втратили значення через певні історичні та темпоральні умови, і містять т.з. унікальні морфеми.

Наприклад: *Brombeere i Himbeere, Faselschwein, Knoblauch, Maulwurf, Hebamme, Wahnsinn, Beispiel, Essigmutter.*

Аналіз текстів публіцистичного стилю мав на меті з'ясування частоти вживання номінативних композитів залежно від рангу того чи іншого видання, а також тематики текстів, в яких використовуються іменні композити, в тому числі неологізми та англіцизми, а також виокремлення та опис тематичних груп номінативних композитів, що найбільш часто актуалізуються. Існує припущення, що джерела так званої «жовтої преси» використовують частіше іменні композити, ніж газети більш серйозного спрямування. Для перевірки даного припущення нами було проаналізовано джерела «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Welt kompakt», «Bild». Тексти добирались відповідно до тематичних груп і мали відносно однаковий обсяг вибірки. Тематика текстів розподілена нами на п'ять груп: «Політика», «Техніка», «Культура», «Здоров'я», «Подорожі».

Отже, вживання іменних композитів у тематичній групі «Політика» різняться в залежності від газети, число композитів у газеті «Frankfurter Allgemeine Zeitung» склало 41, в газеті «Welt Kompakt» - 22, а у джерелі «Bild» – 9. Це свідчить про нерівномірне використання іменних композитів. Прикладами композитів політичної тематики є наступне речення:

Super- „Political Action Committees“ nennen sich diese Kampfverbände, die mit ihrem Geld auch aussichtslose Protestkandidaten am Leben erhalten und Konkurrenten in Angriffssports niedermachen.

Відповідно до загальної кількості іменних композитів у даних текстах (загальна кількість - 73), політична термінологія складає 20%, що пояснюється тематикою текстів.

Тематичний розділ «Техніка» досліджувався також у газетах «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Welt kompakt» та «Bild». У газеті «Frankfurter Allgemeine Zeitung» іменні композити зустрічаються 31 раз. Наприклад: *Mit der schärferen Display-Auflösung setzt Apple sich an die Spitze der Post-PC-Bewegung.*

Тематична група налічує велику кількість технічної лексики, яка насамперед пов'язана з комп'ютерною галуззю: *Social-Media-Dienst, Datenschützern, Spiel-Homepage, Display-Auflösung, Post-PC-Bewegung, Bildschirm, Videotelefonaten, Speichergröße, Mobilfunkempfangs, Mobilfunknetzen, Zweikern-Prozessor, Diktierfunktion, Mikrofonsymbol, Online-Video-Verleih.* Кількість іменних композитів технічної галузі складає 29% від загальної кількості композитів у зазначених текстах (загальна кількість – 80 іменних композитів), це свідчить про те, що технічна лексика є найпоширенішим видом лексики у текстах тематики «Техніка».

Цікавим є те, що велика кількість іменних композитів цього тематичного ряду є неологізмами та англіцизмами. Така велика кількість англіцизмів пов'язана з необхідністю номінації. З іншого боку, такі іменні композити як *Display-Auflösung, Cookbooks, Spiel-Homepage* можуть бути замінені композитами німецького походження – *Bildschirm, Kochbuch, Spiel – Startseite.* Можна припустити, що автор використовував саме композити з компонентами англійського походження для створення певного стилістичного ефекту.

Якщо аналізувати тексти з рубрики «Культура», то прикладами таких композитів є: *Drehbuch, Kinofilm, Mundharmonika, Künstlernamen, Hungerkünstler, Liedermacher, Künstlerdasein, Debütalbum, Akustikgitarre, Pop-Hauptstadt, Liedermachern.* У відсотковому відношенні зазначені слова складають 22% від загальної кількості вжитих композитів у текстах (загальна кількість композитів у вищезазначених текстах - 49). Тобто кількість лексичного складу, пов'язаного з культурою складає майже чверть загальної кількості іменних композитів.

Окрім цього, ми дослідили також газетні рубрики «Подорожі», «Здоров'я», які характеризуються високою частотою тематичних композитів – близько 30%.

Отже, результати проаналізованого матеріалу на базі трьох популярних німецьких газет, свідчать про те, що частота вживання іменних композитів не залежить від рангу газети чи тематичного спрямування. Таблоїд «Bild» використовує іменні композити так само часто, як і так звані «серйозні» газети.

Під час аналізу кожної тематичної групи нами було виділено і лексико – семантичні групи, що стосувались безпосередньо тематики текстів. Виявилось також, що у текстах можуть бути наявні лексико – семантичні групи за тематикою, далекою від тематики тексту. Було

встановлено також підвищену частоту вживання неологізмів та англіцизмів у складі композитів. Це можна пояснити тим, що тексти були підібрані із сучасних публіцистичних джерел 2013 року, тобто вони є актуальними та репрезентують сучасні тенденції у лінгвістиці, а саме запозичення із англійської мови, виникнення нових слів. Цікавим є також той факт, що компоненти - англіцизми досить часто поєднуються з компонентами німецьких слів. Завдяки поєднанню компонентів композитів із різних мов, автори мають на меті певним чином вплинути на читача.

Щодо стилістичного забарвлення композитів, то під час аналізу було встановлено, що газета так званої «жовтої преси» налічує більшу кількість стилістично – забарвлених слів (наприклад, *Top-Sehnsuchtsorten*, *Latinofieber*, *Kalorienkiller*, *Google-Tochter*, *Wahlkampf-Spender*). Це можна пояснити тим, що таблоїди орієнтуються насамперед на сенсаційність матеріалу, тематика статті повинна зацікавлювати читача не своїм змістом, а стилістично – маркованими словами, які можуть викликати у читача різні асоціації, а також створювати відповідний ефект, містити певний підтекст.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, систематизація способів формування стилістичної значущості в складних іменників, що вживаються в сучасній німецькій публіцистиці, а також їхня функціональна детермінованість дають змогу дійти висновку про наявність особливого статусу стилістичного словоскладання в мовній системі сучасної німецької мови, що спирається на внутрішньо-модельну комбінаторику компонентів, з одного боку, і обумовлена взаємодією з широким контекстом. Розглянуті в статті проблеми не вичерпують всієї проблематики питання. Подальшого дослідження потребує аспект функціонування іменних композитів у інших функціональних стилях, а саме науковому та художньому. Перспективним також вбачається дослідження прагматилістичних функцій стилістично маркованих субстантивних композитів, що відзначаються високим експресивно-стилістичним потенціалом та широким спектром комунікативно-дискурсивних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация. – М. : Наука, 1997. – С. 222-303.
2. Кухар Л. А. Стилiстичнi можливостi композитiв та iх функцiонування у системi словотворення нiмецької мови / Л. А. Кухар // Наук. записки Кiровоград. держ. пед. ун-ту iм. В. Винниченка. Сер.: Фiлол. науки. – Кiровоград, 2008. – Вип. 75 (3). – С. 239-242.
3. Павлов В.М. Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования / В.М. Павлов – Л. : Наука, 1985. – 299 с.
4. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке. / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. - М. : Высш. школа, 1982. – С.326.
5. Фефилова А.И. Морфотемный анализ единиц языка и речи / А.И. Фефилова. – Ульяновск : УлГУ, 1997. – 246 с.
6. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre/J. Erben – Berlin: Erich Schmidt, 1975. – 160 S.
7. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I.Barz - Tübingen: Max Niemeyer 1992. – 375 S.
8. Mötsch W. Wortbildungen im einsprachigen Wörterbuch / W. Mötsch // Linguistische Studien. Hrsg. E.Agricola u.a. Leipzig, 1982. - S. 62-71.
9. Polenz P. Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens. – Berlin, 2008. – 389 S.

Вышисваная Н. Семантико-стилистические особенности номинативных композитов в немецком языке.

В статье определены место и роль словосложения в системе словообразования немецкого языка, охарактеризованы именные композиты в плане их продуктивности и частоты употребления. Обобщены основные мотивы образования и употребления композитов, что и проиллюстрировано на исследуемом материале. Выяснены особенности внутренне-модельной комбинаторики элементов, а именно: внутренне-модельный морфотемный дисонанс, внутренне-модельное фокусирование, внутренне-модельная градуальная оценка, внутренне-модельная системная экспликация. Семантико-стилистические особенности именных композитов исследованно на материале публицистического и художественного стилей, а также уточнена частота употребления именных композитов в зависимости от тематики текста и от ранга публицистического источника.

Ключевые слова: номинативные композиты, мотивы образования, внутренне-модельная комбинаторика композита, семантико-стилистические особенности функционирования композитов.

Vyshyvana N. Semantic and Stylistic Peculiarities of Nominative Composites in German.

The article defines the place and role of word derivation in the system of word formation in the German language; it characterizes the productivity and the frequency of use of nominative composites and summarizes the main motives for their formation and use which are illustrated on the material under study. The article outlines the main features of intra-model combination of elements, such as: intra-model morpho-thematic dissonance, intra-model focusing, intra-model gradual assessment and intra-model systemic explication. Semantic and stylistic characteristics of nominative composites are studied on the basis of publicistic and fictional texts. The influence of the subject matter of the fictional text as well as the rank of the publicistic source on the frequency of use of nominative composites is determined.

Key words: nominative composites, formation motives, intra-model combination of the composite, functional semantic and stylistic peculiarities of composites.

*Анастасія Гаврилюк
(Київ)*

УДК 81'373.612.2:81'272

ПОЛІТИЧНА МЕТАФОРА У ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

У статті йдеться про проблему методів дослідження політичної метафори у вітчизняних студіях. Проаналізовані різновекторні підходи до вивчення політичної метафори, серед яких найбільш поширеними є когнітивний та дискурсивний підходи. Політичну метафору розглянуто не лише як стилістичний засіб, але й як спосіб мислення та як засіб аргументації. Особливу увагу приділено прагматичній функції політичної метафори, оскільки метафора в політичній сфері виступає засобом ідеологічного впливу, навіювання та маніпуляції з боку політичних діячів і засобом відображення ментальних процесів та картини світу того чи іншого народу з боку громадськості. У процесі аналізу різноманітних напрямків дослідження було здійснено порівняння та узагальнення тенденцій у вивченні питання політичної метафори серед провідних учених Росії та України, а також були наведені спільні та відмінні риси методів і результатів досліджень різних концепцій, що дає можливість розширити погляди на проблему вивчення політичної метафори.

Ключові слова: політична метафора, політичний дискурс, когнітивний підхід, дискурсивний підхід.

Постановка проблеми. Проблема метафори завжди привертала увагу вчених різних країн світу. До того ж природа метафори була предметом дослідження не лише провідних вчених філологічної науки, але й філософії, культурології, соціології та психології тощо. Це зумовило різноманітність поглядів стосовно метафори, її сутності та природи. Метафора розглядається як троп, як засіб номінації, як засіб аргументації, як спосіб пізнання та спосіб мислення. Саме тому існують різні підходи до вивчення метафори. Оскільки останнім часом спостерігається стрімкий розвиток політичної лінгвістики та метафорології, досить актуальним стає питання вивчення політичної метафори. Найбільш розповсюдженими підходами до вивчення політичної метафори серед зарубіжних вчених вважають риторичний, когнітивний та дискурсивний підходи. Актуальність даного дослідження полягає в необхідності визначення основних підходів до вивчення політичної метафори у вітчизняних лінгвістичних студіях шляхом аналізу праць російських та українських вчених, присвячених проблемі політичної метафори, та узагальнення результатів цих досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом вивченню політичної метафори приділяють досить значну увагу. Дуже великий внесок у вивчення політичної метафори було зроблено вченими Європи та Північної Америки, а особливо Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, оскільки теорія «концептуальної метафори» цих авторів стала основою для багатьох подальших досліджень метафори. Проте в даній статті проводиться аналіз робіт російських та українських авторів, серед яких: Е.В Будаєв, А.П. Чудінов, Є.А. Тихомирова, А.Н. Баранов, Філатенко І.О., Чадюк О.М., Васильєва О.М. та Дацишин Х.П.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз останніх досліджень політичної метафори серед російських та українських учених та визначення сучасних тенденцій вітчизняної політичної метафорології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільша кількість публікацій присвячених питанню політичної метафори в межах країн СНД, належить російським вченим. У російській політичній метафорології можна виділити два основні напрямки: **когнітивний** та **дискурсивний**. Домінантною теорією, яка стала основою для низки праць російських вчених, є когнітивна теорія, або теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Чудінов А.П. у своєму дослідженні “Росія в метафоричному дзеркалі: когнітивне дослідження політичної метафори (1991-2000)” описує три “метафоричних дзеркала”. По-перше, метафора відображає когнітивні “механізми” людини, оскільки вивчаючи метафору ми вивчаємо людське мислення [10, 120]. По-друге, метафора є відображенням звичайних уявлень людини про понятійну сферу-джерело, тобто важливим є не те, як людина мислить, а те, як вона концептуалізує цю сферу. По-третє, метафора відображає людське уявлення про понятійну сферу-мішень, оскільки людина метафорично концептуалізує та структурує цю сферу, виділяючи в ній найважливіше та найнеобхідніше, а також даючи емотивну оцінку її елементів [10, 120]. Автор вважає, що метафора здатна бути потужним засобом переконцептуалізації суспільної свідомості, тобто зміни системи базисних уявлень народу про себе, про свою країну та про свою роль в її розвитку.

За Чудіновим А.П. дискурсивний підхід до вивчення політичної комунікації означає дослідження кожного конкретного тексту з урахуванням політичної ситуації, в якій він створений, та його співвідношення з іншими текстами [11, 86]. Тихомирова Є.А. вважає, що необхідно розглядати дискурс як текст, який актуалізується в певних умовах, та як дискурсивну практику. В дискурсі відображається менталітет та культура як національна, загальна, так і індивідуальна, конкретна. Політичний дискурс автор розглядає як сукупність усіх мовленнєвих актів, які використовуються в політичних дискусіях [6, 214]. За Тихомировою Є.А. “політичний дискурс актуалізує ціннісні орієнтації, які в сучасній російській свідомості найчастіше представлені опозиціями” [6, 221]. Розуміння та переоцінка старих цінностей зазвичай відбувається за допомогою когнітивних метафор, оскільки політичний дискурс є метафоричним.

Баранов А.Н., Михайлова О.В., Шипова Є.А. у своїй праці “Деякі константи російського політичного дискурсу крізь призму політичної метафорики” здійснили аналіз метафорики як методу вивчення політичного дискурсу. На думку вчених, в галузі гуманітарних наук метафора є одним із найважливіших об’єктів та одночасно інструментів дослідження дискурсу, оскільки метафора дає можливість визначити способи інтерпретації в текстах тих чи інших явищ, подій та соціальних відносин, які мають ключове значення для розуміння соціально-політичних процесів, які відбуваються в країні та світі. Автори стверджують, що дискурсивний аналіз метафори є обов’язковим інструментом дослідження політичного мислення, оскільки дослідження способів метафоричного осмислення феноменів соціального життя дозволяє реконструювати особливості мислення і людини, і суспільства в цілому, і окремих соціальних прошарків [1, 4].

Здійснивши аналіз робіт українських вчених, можна зробити висновок, що українська політична метафорологія розвивається більше у межах когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Серед українських дослідників політичної метафори слід зазначити Філатенко І.О., Чадюк О.М., Васильєву О.М. та Дацишин Х.П.

Спостерігається тенденція до вивчення політичної метафори на матеріалах періодичних видань, оскільки саме сучасна публіцистика різних мов і народів є відображенням усіх світових подій, і найголовніше - політичних. Філатенко І.О. у своєму дослідженні сучасної політичної метафори в російськомовній газетній комунікації України розглядає політичну метафору у когнітивному та прагматичному аспекті та їх взаємодії. Автор визначає метафору як «основну ментальну операцію, що об’єднує дві поняттєві сфери», як «засіб пізнання, структурування і пояснення світу» [7, 4]. Автор вважає, що політична метафора грає велику роль у процесі трансформації когнітивної бази, що відбувається в пострадянському суспільстві. Філатенко І.О. наводить чотири основні сфери-джерела експлікованих метафоричних моделей, що мають потужний пояснювальний потенціал, а саме: ХВОРОБА, ВІЙНА, ЕКОНОМІКА, СПОРТ.

Наприклад, для сфери ХВОРОБА релевантна інформація міститься в таких фреймах: “Різновиди захворювань” (“острая форма идиосинкразии к Ющенко”; “политическая аритмия”), “Перебіг хвороби та способи її діагностування” (“политическое УЗИ”; “рентгеновский снимок парламента”; “синдром раскола парламента”), “Лікування” (“конституционная хирургия”; “законодательная терапия”) тощо [7, 4]. Чадюк О.М. у своїй роботі, присвяченій вивченню метафори у сфері сучасної української політичної комунікації, виділяє наступні найбільш продуктивні концепти: ВІЙНА, ГРА, ХВОРОБА, КРИМІНАЛ, ДІМ. [8, 9] Співпадіння концептів ВІЙНА та ХВОРОБА, свідчить про особливу частотність цих двох концептів у реалізації метафори в політичному дискурсі.

Слід зазначити, що особлива увага під час дослідження політичної метафори приділяється прагматичному аспекту. Це явище можна пояснити тим, що політичний дискурс, політична комунікація та політика взагалі особливо тісно пов’язані із уживанням засобів прагматичного впливу, оскільки основними методами управління в політичній сфері є навіювання певної ідеології, маніпулювання та переконання. На думку Чадюк О.М. роль метафори у політичній комунікації полягає у передачі інформації з метою впливу на суспільство та її складові. Автор вважає, що політична метафора в політичній комунікації сучасної України є невід’ємним та важливим елементом системи технологій мовного впливу [8, 8]. За Філатенко І.О. одним із найважливіших засобів формування впливу сучасної політичної метафори є оцінка, адже аксіологічна маркованість сучасних політичних метафор грає велику роль у формуванні прагматичного впливу. Автор стверджує, що важливим чинником є те, що аксіологічна маркованість метафори є імпліцитною, вона навіюється рецепієнтові підсвідомо, що посилює прагматичний вплив політичної метафори [7, 17]. Із цим твердженням неможливо не погодитись, адже імпліцитна оцінка грає важливу роль у здійсненні ідеологічного впливу, який є однією з основних функцій політичної метафори.

Також спостерігається дослідження політичної метафори на основі когнітивно-дискурсивного підходу. За Васильєвою О.М., яка вивчала особливості метафоричної реалізації концепту ПОЛІТИКА в сучасному англomовному політичному дискурсі, когнітивні метафори ПОЛІТИКИ – «ментальні операції, під час яких в абстрактний концепт ПОЛІТИКА (царину цілі/референт) переносяться ознаки з інших концептів, що репрезентують повсякденну (предметну) практику життєдіяльності суспільства (царин джерела/корелятив)» [2, 7]. У своєму дослідженні Васильєва О.М. визначає лінгвокультурні особливості концепту ПОЛІТИКА. Згідно автору даний концепт є лінгвокультурним, оскільки він відображає людську свідомість, постійно конструюється в комунікації та репрезентує індивідуальний та суспільний досвід, пов’язаний з розумінням явища політики в свідомості носіїв англійської мови. Васильєва О.М. виділяє три складники концепту ПОЛІТИКА: понятійний, образний та ціннісний, але саме завдяки образному компоненту даний концепт здійснює метафоричну реалізацію [2, 9].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, найбільш поширеним підходом, який застосовується до вивчення політичної метафори, є когнітивний підхід. Політичну метафору розглядають як спосіб пізнання, мислення та засіб концептуалізації суспільної свідомості. Не менш важливим підходом до вивчення політичної метафори є також дискурсивний підхід, за допомогою якого політична метафора розглядається як інструмент дослідження політичного мислення. Цікавим є те, що когнітивний та дискурсивний підходи тісно взаємопов’язані. Досить часто вони застосовуються паралельно, оскільки в основі обох підходів політична метафора розглядається як відображення суспільної свідомості. Дослідження способів метафоричного осмислення феноменів соціального життя дозволяє реконструювати особливості мислення і людини, і суспільства в цілому, і окремих соціальних прошарків. Тому абсолютно справедливим є також те, що політична метафора розглядається в лінгвокультурному та прагматичному аспектах. Політична метафора допомагає визначити ментальні процеси того чи іншого народу, висвітлити його картину світу, його систему цінностей. З іншої сторони політична метафора слугує важливим інструментом впливу на індивідуальну людську та загальну суспільну свідомість. Саме ця багатоаспектність та багатофункціональність політичної метафори дає поштовх до її подальшого глибокого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Некоторые константы русского политического дискурса сквозь призму политической метафористики ('взаимоотношения бизнеса и власти', 'коррупция') / Баранов А.Н., Михайлова О.В., Шипова Е.А. / Москва : Фонд ИНДЕМ, 2006. - 84 с.
2. Васильева М.О. Метафорична реалізація концепту ПОЛІТИКА в сучасному англomовному політичному дискурсі : автореф. дис. ..канд.філ.н. / М.О. Васильева. -Х., 2008. – 20с.
3. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : автореф. дис. .. канд.філ.н / Х.П. Дацишин. – Львів, 2005. – 18с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры: сб.: Пер. с англ. Н.В. Перцовой / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М. : Прогресс, 1990. — С.387-415
5. Мацько Л.І. Риторика. К. : Вища школа, 2003 [Електронний ресурс] / Л.І. Мацько. - Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/15410104/ritorika/tropi>.
6. Тихомирова Е.А. Метафора в политическом дискурсе / Е.А.Тихомирова // Методология исследований политического дискурса. - Минск, 1998, - Вып. 1. - С. 214 – 221.
7. Филатенко И.А. Современная политическая метафора в русскоязычной газетной коммуникации Украины: когнитивно-прагматическое описание: Автореф. дис. ..канд.філ.н / К. Нац. ун-т им. Т.Шевч. – К.:2003. - 28с.
8. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. ..канд.філ.н. О.М. Чадюк – К., 2005. – 20 с.
9. Чудинов А. П. Российская политическая метафора в начале XXI века / А.П. Чудинов / Политическая лингвистика. - Екатеринбург, 2008. - Вып. 1(24). - С. 86-93.
10. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. - Екатеринбург, 2001. - 238 с.
11. Lakoff G. Metaphor, Morality, and Politics, or Why Conservatives Have Left Liberals In the Dust / George Lakoff /1995 <http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.html>

Гаврилюк А. Политическая метафора в отечественных лингвистических студиях.

В статье речь идет о различных подходах к исследованию политической метафоры в отечественных лингвистических студиях, среди которых основными являются когнитивный и дискурсивный. Политическая метафора рассматривается не только как языковое или стилистическое средство, но и как способ мышления, как способ аргументации. Особое внимание уделяется прагматической функции политической метафоры, поскольку метафора в политической сфере выступает средством идеологического влияния, внушения и манипуляции со стороны политических деятелей и средством отображения ментальных процессов и картины мира того или иного народа со стороны общественности. В процессе анализа различных направлений исследования было совершено сравнение и обобщение тенденций в изучении вопроса политической метафоры среди ведущих ученых России и Украины, а также были приведены общие и отличительные черты методов и результатов исследований разных концепций, что дает возможность расширить взгляды на проблему изучения политической метафоры.

Ключевые слова: *политическая метафора, политический дискурс, когнитивный подход, дискурсивный подход.*

Gavryliuk A. Political Metaphor in Domestic Linguistic Studios.

This article is about the problem of methods of research of political metaphor in domestic linguistic studios. Various approaches to studying of a political metaphor among which the main approaches are cognitive and discursive are considered. The political metaphor is considered not only as language or stylistic element, but also as a way of thinking, as a way of argument. The special attention is paid to pragmatical function of a political metaphor since the metaphor in the political domain acts as means of ideological influence, suggestions and manipulations from the part of politicians and means of reflection of mental processes and pictures of the world of these or those people from the part of the public. In the course of analysis of the various directions of research comparison and generalization of tendencies in studying of a political metaphor issue among namely scientists of Russia and Ukraine was made, and also the common and distinctive features of methods and results of researches of different concepts that gives the chance to expand views of a problem of studying of a political metaphor were given.

Key words: *political metaphor, political discourse, cognitive approach, discursive approach.*

Юрій Грицевич
(Луцьк)

УДК 811.161.2'282.2'342.42(438):[801.81:398.8]

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК У ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСАХ І. ІГНАТЮКА

Своєрідна ізольованість підляських говірок визначає проблему їхнього статусу: дотепер ведуться суперечки, до якої мови вони належать – польської, білоруської чи української. У статті на матеріалі записів місцевих уснопоетичних текстів, упорядкованих І. Ігнатюком, проаналізовано характерні особливості консонантизму українських говірок Підляшшя. Встановлено, що народнописанні тексти можуть слугувати одним із надійних джерел вивчення специфічних рис говірки або говору. Залучені для дослідження фольклорні матеріали з Підляшшя повно й системно відображають особливості консонантизму архаїчної підляської говірки, зокрема відтворюють відмінності в частотності вживання окремих приголосних, особливості депалаталізації приголосних, а також наслідки позиційних і нерегулярних звукових змін. Наведений та проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що ареал більшості фіксованих на Підляшші фонетичних явищ сягає щонайменше західнополіського говору, ширше – північноукраїнського мовного континууму, а це дозволяє кваліфікувати підляські говірки як українські.

Ключові слова: підляські говірки, консонантизм, позиційні зміни приголосних, депалаталізація, інновація.

Постановка проблеми та її значення. Українсько-польсько-білоруське пограниччя – цікава, дуже перспективна, але суперечлива з мовознавчого погляду територія. Ідеться про відносно невеликий підляський (надбужко-поліський) ареал у Підляському воєводстві Польщі над річками Західний Буг і Нарва. Учені констатують, що українські підляські говірки нині зникають: їх витісняє офіційна польська мова, а також білоруська, яку тут нині часто насаджують через школу і ЗМІ, бо ж місцеве населення свого часу помилково записане було білорусами. Інформацію ж про релевантні риси місцевих говірок можна черпати з фольклорних збірників, звичайно, за умови, що фіксація такого фактажу передбачала послідовне й точне відтворення діалектних рис усіх мовних рівнів. У дослідженні опрацьовано уснопоетичні тексти з Підляшшя, вміщені у збірниках «Народні письні з Подляшшя. Любовні письні» [3], «Народні письні з Подляшшя. Родинно-побутові письні» [4], «Народні письні з Подляшшя. Кавалірські письні» [5], «Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні» [6], «Подляські веснянки» [7], «Фольклорні записи з Підляшшя» [8], «Обрадові письні з Подляшшя. Весільні письні» [9], «Народні пісні з Підляшшя» [10], «Фольклорні записи з Підляшшя» [11], упорядкованих відомим фольклористом Іваном Ігнатюком (Польща).

Мета дослідження – проаналізувати відображені у фольклорних текстах особливості фонетичної системи підляських говірок. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких завдань: 1) із фольклорних текстів дібрати слова і словоформи, що відображають особливості консонантизму підляських говірок, та прокоментувати звукову структуру кожного діалектизму; 2) систематизувати виявлені діалектні явища в консонантизмі і простежити їх регулярність, частотність; 3) шляхом аналізу фонетичних особливостей мови фольклорних текстів довести виразну північноукраїнську основу місцевих говірок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінності супроти літературної мови в системі консонантизму пов'язані в основному з депалаталізацією в ряді позицій м'яких приголосних, а також зі збереженням окремими консонантами історичної м'якої вимови.

Послідовне ствердіння губних простежено перед рефлексом ненаголошеного *ǣ: бидувати [4, с. 20], співаючи [4, с. 23], биленький [4, с. 34], свитати [4, с. 51], по свитльици [4, с. 52], бижить [5, с. 5], бижи [5, с. 10], забижиши [5, с. 10], обицяши [5, с. 27], розцвітаються [5, с. 37], зминилась [5, с. 43], виночок [6, с. 3], насмиаяся [6, с. 19], із биди [6, с. 27], бидалахом [6, с. 29], побигу [7, с. 8], зацвила [7, с. 11], винки [7, с. 16], не цвितеш [7, с. 23], висмиая [8, с. 15], замитати [8, с. 22], смиються [8, с. 27], а також перед рефлексом ненаголошеного *e: камень [3, с. 25; 4, с. 12], попел [6, с. 16], каменну [6, с. 26]. Перед наголошеним рефлексом *ě можлива і

звичайна депалаталізація губного: *видра* [9, с. 12], *понімили* [4, с. 35], *зашумила* [5, с. 25], і ствердіння, що супроводжується розвитком додаткової артикуляції: *вмніла* [4, с. 17], *умніла* [5, с. 6], пор: «*Жеб я була зезулькою й умніла літати, полетіла б понад вуйськом діятка шукати*» [5, с. 6]. Натомість перед *i підляські говірки зберігають пом'якшену вимову губних: *відно* [3, с. 10], *над панамі* [3, с. 10], *полямі* [3, с. 10], *перламі* [3, с. 10], *смірно* [3, с. 13], *мілого* [3, с. 19], *заставіла* [3, с. 36], *полюбіла* [3, с. 36], *робіт* [4, с. 8], *вішня* [4, с. 17], *поломілась* [4, с. 17], *побілась* [4, с. 17], *пропів* [4, с. 42], *міла* [4, с. 43], *викупіти* [4, с. 43], *вдовіну* [4, с. 44], *черевіки* [4, с. 46], *мілу* [4, с. 47], *купіт* [4, с. 53], *мілою* [5, с. 8], *вісять* [7, с. 16], *ногамі* [10, с. 54], *ворогамі* [10, с. 54], *поживіті* [10, с. 64], *свінка* [10, с. 71], пор.: «*Поміжду полямі, поміжду перламі грає краплиста роса*» [3, с. 10], «*Пропів коніка вороного, іде до стайні по другого*» [4, с. 42].

Перед рефлексом *ě можлива депалаталізація і передньоязикових [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н']: *дижку* [4, с. 16], *до дидича* [10, с. 64], *в нидилю* [4, с. 51], *в тисті* [4, с. 16], *тисно* [3, с. 28], *схотила* [4, с. 51], *сила* «сіла» [4, с. 88], *снидати* [11, с. 47], *з дитками* [5, с. 16], *дивоцьку* [5, с. 42], *дивча* [6, с. 18], *з дитьми* [6, с. 25], *дивки* [7, с. 16], *злудий* [7, с. 18], *надилю* [7, с. 26], *при стині* [6, с. 13], *втикай* [6, с. 16], *втикайте* [6, с. 18], *на дорози* [5, с. 24], *на порози* [8, с. 11], *висичу* [8, с. 11], *сіяло* [6, с. 6], *насиває* [6, с. 9], *ликарства* [6, с. 18], *злиплю* [9, с. 25], *гниздечко* [9, с. 12], *німецькоє* [6, с. 26]. Натомість перед *i ці консонанти в багатьох говірках зберігають історичну м'яку вимову: *спати* [3, с. 12], *люді* [3, с. 19], *сісті* [4, с. 2], *їсті* [4, с. 2], *дітіна* [4, с. 6], *ходіла* [7, с. 44], *женітіся* [8, с. 17], *пیتی* [8, с. 24], *гуляті* [8, с. 24], *умирати* [8, с. 24], *сіви* [3, с. 2], *несі* [3, с. 2], *просіті* [3, с. 44], *сілу* [3, с. 47], *гусі* [10, с. 71], *коніка* [4, с. 42], *пшениченька* [4, с. 44], *причинів* [4, с. 46], *священнік* [4, с. 14], *роніт* [8, с. 5], *пшеничної* [8, с. 6], *кринічної* [8, с. 6], *криніцу* [8, с. 24], *нізенько* [8, с. 24], *нізько* [10, с. 100], *под каліною* [3, с. 10], *стеліться* [3, с. 10], *молітву* [3, с. 11], *не розлівай* [3, с. 26], *пролітая* [3, с. 26], *щасліва* [3, с. 46], *біліна* [3, с. 46]; *зліває* [4, с. 2], *виздихалі* [4, с. 3], *велікого* [4, с. 4], *боліт* [4, с. 4], *каліноньку* [4, с. 6], *веліку* [4, с. 7], *непорадлівая* [4, с. 8], *лісточок* [4, с. 13; 5, с. 30], *лічко* [4, с. 15], пор.: «*Позволь же мні, маті, корчму збудувати, чи прийдуть дівчата питі і гуляті?*» [8, с. 24], «*Ввечур міду поцілюю й зараз в собіє сілу чую*» [4, с. 47], «*Ой дожжалі житко, дожжалі, дожжалі, і тут верею зв'язалі, зв'язалі*» [10, с. 100]. Можливо, написання *стальи*, *повмиральи*, *позуоставляльи* [3, с. 28], *нікольи*, *оддавальи*, *приказовальи* [4, с. 4], *вийшльи* [4, с. 26], *взяльи*, *розстріляльи*, *розпитальи*, *наробильи*, *забільи* [4, с. 3], *настальи*, *покидальи* [6, с. 6], *прильитільи*, *з'їльи* [10, с. 25], пор.: «*Ах що ж бо ми наробильи: свого швагра та й забільи*» [6, с. 3], відображають специфічну препалатальну вимову плавного бокового сонорного, що часом трапляється в західнополіських говірках, або ж специфічний [и']-рефлекс давнього *i, типовий для говірок Правобережного Полісся.

За опрацьованими фольклорними матеріалами, в підляському ареалі низькою частотністю характеризується вібрант [р'], що виявився майже послідовно депалаталізованим, у тому числі перед рефlekсами давніх голосних *i, *ě, *e: *риєже* [10, с. 63], *на ориєсі* [10, с. 69], *вистрилив* [5, с. 23], *з грихів* [10, с. 85], *дримаючи* [11, с. 22], *зора* [3, с. 4, с. 5], *радами* [3, с. 7], *твору* [3, с. 11], *зори* [3, с. 13], *говорать* [3, с. 20; 4, с. 23; 5, с. 30], *зора* [3, с. 25; 5, с. 35], *затрасеться* [3, с. 25], *нарикала* [3, с. 28], *вечерай* [3, с. 29], *видрапаю* [3, с. 30], *запрагаймо* [3, с. 30], *горат* [3, с. 33], *говорат* [3, с. 33], *повтараю* [3, с. 33], *горачи* [3, с. 38], *гора* [4, с. 1], *запрагай* [4, с. 1], *з трох* [4, с. 2], *раба* [4, с. 4], *вечерала* [4, с. 4], *вирадили* [4, с. 8; 9, с. 19], *навару* [4, с. 11; 9, с. 15], *вираджала* [4, с. 12], *праде*, *дримає* [4, с. 15], *вечеру* [4, с. 17], *горую* [4, с. 17], *горуванне* [4, с. 17], *мора* [4, с. 20; 7, с. 14], *не наговоруся* [10, с. 26], *до мора* [10, с. 30], *вирадила* [10, с. 30; 6, с. 10], *наради* [4, с. 32], *запрагайте* [4, с. 44; 5, с. 35], *краще* [5, с. 15; 6, с. 16], *цара* [6, с. 18], *ратуй* [5, с. 16], *на трох* [5, с. 29; 6, с. 25], *ратувати*, *ратуй* [5, с. 41], *по мори* [5, с. 41], *вечерати* [6, с. 12], *траслися* [6, с. 27], *за писара* [7, с. 10], *раденця* [7, с. 15], *рабе* [7, с. 28], *двери* [7, с. 41], *горувати* [9, с. 14], *куратину* [10, с. 44], *браскотить* [10, с. 55], *ударать* [11, с. 27], пор.: «*Ото моя синовая до роботи лививая, праде й дримає*» [4, с. 15], «*Як я вросту, пройду за старосту, за старосту і за того, за писара молодого*» [7, с. 10]. У випадку *крілець* [3, с. 46], пор.: «*Полетіла б я до тебе, но крілець не маю*» [3, с. 46], представлено вторинне м'якшення [р] перед *у (можливо, м'якість вібранта тут має гіперкоректний характер).

Залучений для дослідження матеріал відбиває виразну тенденцію до депалаталізації історично м'якого [ц'] у ряді фонетичних позицій, зокрема перед рефлексом ненаголошеного *ě:

поцілував [3, с. 7], не цілуй [3, с. 7], поцілувала [5, с. 44], пор.: «Ой, не **цілуй** ти мене, не **цілуй**, ти багатий, а я бідна» [3, с. 36]; перед рефлексом ненаголошеного *е: шишинацать [4, с. 46], пор.: «Сироткою я зросла, сироткой родилась, лет **шишинацать** мни било, по людям ходила» [4, с. 46]; у відмінкових формах іменників з основами на [ц']: до серця [3, с. 10], оїця [3, с. 13], хлопци [3, с. 38; 5, с. 4]; тианици [3, с. 18], в криници, сеструнци [3, с. 27], серцу [3, с. 46], по свитльици [3, с. 52], од конца [5, с. 45], на вечорници [5, с. 46], червонца [10, с. 73], Творца [10, с. 89], на дороженьци [5, с. 4], у криниченьци [5, с. 43], пор.: «Я ж тебе пригорну до **серця** щирого, воно так пилке, як жар» [3, с. 10], «В **криници** висохне, то в мору прибуде, умре тато й мама – гостини не буде» [4, с. 27]. М'яка вимова [ц'] фіксована спорадично: козацькоє [3, с. 7], дванацятой [3, с. 20], хлопцьев [3, с. 34]; богацькая [4, с. 1], на краниці [4, с. 13], браце [4, с. 24], титінець [4, с. 32], молодці [4, с. 4], стрелець [4, с. 13], оконця [4, с. 16], молодіці [4, с. 24], вечорниці [4, с. 24], лядащиця [4, с. 28], по світліці [4, с. 33], криниченці [4, с. 34], залицяюся [4, с. 37], хлопці-риболовці [4, с. 38], дивоцьку [4, с. 42], до пивниці [4, с. 44], до светлиці [4, с. 44], на юлиці, на уліцю [6, с. 4], пор.: «Ой, болить **козацькоє** серце, ой, болить і буде болить» [3, с. 7], «Плила, плила з ружжи квята на **краниці** стала» [4, с. 13].

Одиничний випадок депалаталізації м'якого свистячого [з'] представлено у формі з колодяза [3, с. 26], пор.: «Зимну воду з **колодяза** можна розливати, не залюбляную пару можна розлучати» [3, с. 26].

Процес ствердіння в підляських говірках історично м'яких шиплячих можна ілюструвати словоформами на зразок ключи [6, с. 14], очи [6, с. 18; 7, с. 11], найвірнійши [6, с. 18], найбистрійши [6, с. 18], гочи [4, с. 18], чорніши [4, с. 18], наши [4, с. 26], рижі [4, с. 27], свічи [7, с. 22], славнійши [7, с. 34], перши [8, с. 13], чужі [9, с. 6], по калюжі [9, с. 26], воши [10, с. 29; 11, с. 11], межі [10, с. 30], гроши [10, с. 73; 11, с. 11], до печи [11, с. 3], речи [11, с. 3], гожи [11, с. 11], пор.: «Возьми, доню, **ключи** золоті, поодмикай сундуки нові» [6, с. 14], «Де ноженьки впали, там **свічи** палали, гою, гою там **свічи** палали» [7, с. 22], «Ти, маршалку, сюди-туди, йди до собачей буди, як не маєш три **гроши**, йди додому бити **воши**» [11, с. 11]. Проте шиплячі стверділи непослідовно; свою історичну м'якість, на відміну від літературної мови, вони зберігають у словоформах щірая [3, с. 26], ізжілься [4, с. 19], вираджіла [5, с. 4], дивчіта [5, с. 4], вибачійте [5, с. 5], од їжджієши [5, с. 31], щісте [11, с. 10], не жілуйте [9, с. 3], пор.: «Куди їдеш, од **їжджієши**, коханічко моє?» [5, с. 31], «Ружевая ружа – то знаомство, червона – то **щірая** любов» [3, с. 26].

Натомість у своїх пом'якшених варіантах реалізуються задньоязикові та фарингальний приголосні перед *у: хілив [3, с. 4], голкі [3, с. 10], ворогі [3, с. 10], схілили [3, с. 21], покінув [3, с. 21], до дорогі [3, с. 21], очкі [3, с. 27], звйоздочки [3, с. 33], захітався [3, с. 37], з тугі [3, с. 38], другій [3, с. 39], парочки [6, с. 15], могілу [6, с. 16], кідай [6, с. 18], слугі [6, с. 18], ляхі [6, с. 27], перекинуся [7, с. 7; 11, с. 2], неводечкі [7, с. 7], із водечкі [7, с. 7], загіну [8, с. 16], губонькі [8, с. 25], трошкі [8, с. 27], скінуть [9, с. 3], кішки [9, с. 13], захітався [9, с. 22], свекрухі [10, с. 9], з руткі [10, с. 78], кіпіли [10, с. 92], головкі [10, с. 100], схілілі [10, с. 100], буракі [11, с. 8], лікі [11, с. 29], такій [11, с. 38], вкінув [11, с. 50], пор.: «А як поїдеш ти на Україну і будеш в степі гуляти, може, згадаєш свою дівчину, що буде з **тугі** вмирати» [3, с. 38], «А тії **губонькі** мене цілували, а тії очка до мене моргалі» [8, с. 25].

В опрацьованих текстах спостережено типово поліську заміну чужомовної за походженням фонемі [ф] консонантною сполукою [хв]: охвіцери [5, с. 16], в хвартусі [6, с. 16], хвартушочки [7, с. 44], хвартух [10, с. 29], пор.: «**Охвіцери** од їжджають, за тобою шукають» [5, с. 16], «Носила попел в **хвартусі**, щоб було легше на душі» [6, с. 16], «В нашуй свахи **хвартух** з фалдочками, а воши купочками» [10, с. 29].

Простежено кілька різновидів асимілятивних змін у консонантних групах. Звукова структура слів відображає регресивну суміжну асиміляцію за способом творення у групі [зш] > [жш]: найнижше [9, с. 15], [тч] > [ч:] > [ч]: хучій [10, с. 24], Очченаш [10, с. 61], [дц] > [ц:] > [ц]: шишинацать [4, с. 46], [вн] > [мн]: всьоромно [3, с. 22]; за глухістю – [бт] > [пт]: задоптала [8, с. 27], надуптала [9, с. 8], видопче [9, с. 20], видоптала [10, с. 49], допчите [10, с. 64], пор. псл. *dъbъtati [1, с. 110]; за дзвінкістю – [пл] > [бл]: заблюцу [4, с. 46]. Засвідчено прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [с'т'] > [с'ц']: гощіна [4, с. 26], [мй] > [мн']: симня [4,

с. 6], *не спомняталася* [6, с. 4], *помнятати* [6, с. 19], а також прогресивну дистантну асиміляцію за місцем і способом творення [ш..с] > [ш..ш]: *шишинацать* [4, с. 46]. Зі змін дисимілятивного типу виявлено регресивне суміжне розподібнення за способом творення [чт] > [шт]: *што* [4, с. 17; 10, с. 64], *штири* [3, с. 7; 4, с. 23], *штоби* [10, с. 64], [чк] > [шк]: *яблушка* [5, с. 24], [н'к] > [йк]: *матинойка, калинойку* [10, с. 78]; за місцем і способом творення – [жш] > [кш]: *найдорожший* [3, с. 21]. Прогресивна контактна дисиміляція за місцем і способом творення [вв'] > [вн'] відбулася у словоформі *внійде* [10, с. 67]; за способом творення – [вй] > [вл']: *здоровля* [3, с. 31]. Регресивна дистантна дисиміляція за м'якістю [т'.т'] > [т..т'] зумовила звукове оформлення лексем *титюну, титінець* [4, с. 32], «*А я титінець подала, посію рожу трояка*» [4, с. 32]. У випадку *найвижше* [9, с. 15] після регресивної контактної асиміляції за місцем і способом творення [сш] > [ш:] відбулася регресивна дисиміляція за глухістю [ш:] > [жш]. Розвиток [ск] > [шк] представлено у формах *шклянка* [8, с. 26], *шклянечку* [8, с. 26].

Говірки підляського ареалу часом зберігають давні форми без наслідків асимілятивних чи дисимілятивних змін, представлених у багатьох українських діалектах і літературній мові. Наприклад, словоформи *ручник* [4, с. 39], *ручничком* [3, с. 32; 10, с. 9], *ручники* [6, с. 14], *ручнички* [6, с. 16] безпосередньо продовжують праслов'янську форму, тоді як загальноновживане *рушник* склалося шляхом регресивної контактної дисиміляції за способом творення [чн] > [шн]. Групу [чн] зберігає і лексема *ручницю* [4, с. 18; 5, с. 23]. Без регресивної дисиміляції за способом творення у групі [зв] у досліджуваних текстах представлені структури *звони* [3, с. 18], *завзвонять* [3, с. 18], *завзвонили* [3, с. 6, с. 50], *в звін* [3, с. 50], *звонкове* [7, с. 16], *завзвеніли* [10, с. 41], *перезвіни* [10, с. 42], *звонкоє* [10, с. 109], пор. псл. *zvон- [1, с. 55]. Словоформа *срібро* [10, с. 81; 11, с. 27], пор.: «*Хоч я маю срібро й золото, дорогії шати, трудно-бо мні на тамтой світ з собою забрати*» [10, с. 81], засвідчує безпосередній зв'язок із псл. *sъrebro «срібло» [2, с. 387] без результату представленої в літературному відповіднику дистантної прогресивної дисиміляції [р..р] > [л..р]. Без дисимілятивної зміни [ш:] > [шч], [жш] > [жч] збережено структури *хоріший* [6, с. 19], *найхоріший* [5, с. 38; 7, с. 28], *найдорожший* [3, с. 41], *тяжше* [5, с. 34].

Появу протези [г] спостережено у словоформах *гіншим* [3, с. 4], *гіншою* [5, с. 45], *в гочі* [3, с. 14; 7, с. 14], *гочи* [3, с. 30], *гузенька* [3, с. 15], *гулиця* [3, с. 29; 7, с. 14], *годінне* [3, с. 42], *госинь* [3, с. 43], *в госині* [5, с. 14], *горати* [3, с. 1; 5, с. 46], *горе* [3, с. 34], *гоконцьом* [3, с. 9], *з гобори* [3, с. 19], *гобідати* [3, с. 24], *гулиця* [3, с. 35], *гулонька* [5, с. 12], *горол* [5, с. 7], *гузенько* [5, с. 24], *з-за Гуманю* [6, с. 28], *на гозері* [7, с. 15], *гуздечку* [7, с. 32], *говес* [9, с. 13], *ганьоли* [10, с. 17], пор.: «*А в моєм садочку стежечка гузенька, ніхто там не ходить, лиш я молоденька*» [3, с. 15], «*Кати в мурах тебе не пускали, ти на катах годінне рвала*» [3, с. 42], «*Ой вижень, вижень, моя матюнко, сиви воли з гобори*» [4, с. 19]. У словоформах *юлоньку* [3, с. 17; 7, с. 20], *Ядамко* [10, с. 40] зафіксовано протетичний [й], пор.: «*Кинув косу на юлоньку, а сам пошов додомоньку*» [3, с. 17], «*Приїхав Ядамко вночі, тримає нагайку в руці, жеб злапати звірину в руку*» [10, с. 40]. Натомість відсутність протези констатовано у формах *они* [3, с. 15], *окно* [3, с. 20], *уста* [3, с. 34], *окна* [3, с. 42], *огньом* [3, с. 46], *окенко* [4, с. 10], *оконце* [4, с. 23], *узьенька* [4, с. 33], *оконцьом* [4, с. 43], *овса* [5, с. 10], *остро* [5, с. 11], *огонь* [9, с. 12], пор.: «*В дівчини серце огньом палає, она невинна, як пташина*» [3, с. 46], «*Там у садочку узенька стеженька, ой там іде моя мила так дужо п'яньенька*» [4, с. 33], «*Не огонь то палає, но пуца говорить*» [9, с. 12]. Структура *ора* «гора» [3, с. 5] засвідчує гіперичне опускання початкового [г]: носії говірки, очевидно, сприйняли форму *гора* як таку, що має протезу. У випадку *заржалі* [5, с. 4] відсутній приставний [і], пор.: «*Стогнала земля, пуод їм лежачи, заржалі кони, його везучи*» [5, с. 4].

Зафіксовано різні види усічення основи, зокрема аферезу: *му* (< йому) [3, с. 28], *го* (< його) [3, с. 30], *за гуркі* [11, с. 9], пор.: «*Їхав козак на чужину, дала му сльози отирать*» [3, с. 28], «*Ой дікуємо для вас за капусту, за квас, за гуркі сурови, будьте здорови*» [11, с. 9]; апокопу: *зара* [3, с. 4], *нех* [3, с. 5; 4, с. 33; 10, с. 31], *ніхт* [3, с. 10], *нихт* [3, с. 10, с. 45], *тра* [3, с. 32; 10, с. 43], *загра* [10, с. 47], *зука* [3, с. 13], пор.: «*Як тяжко з нелюбим сидіти, воліла б я зара вмерти*» [3, с. 4], «*Всі сп'ять вороженьки, всі працюю зморони, нихт не шелесне в гаю*» [3, с. 10], «*За лихим мужом тра рано встати, тра рано встати, хліб печи*» [4, с. 33]. Натомість прислівники *тогда* [3, с. 4; 5, с. 30], *нигде* [8, с. 3] зберігають групу приголосних [гд], яка в літературній мові зазнала спрощення, пор.: «*Ах, де я із милим ходила, за ручку мене проважав, до серденька свого хілив*

він – *тогда* я щаслива була» [3, с. 4], «Наша молода Марина увсі двори сходила, увсі двори сходила, а *нигде* сльози не уронила» [8, с. 3]. Форми *товда* «тоді» [3, с. 21], *навсігда* [3, с. 30] засвідчують послаблення артикуляції етимологічного [г], пор.: «А як умру я з того жалю, то поховайте в тій траві, *товда* зорвеш ту астру білу, згадаеш, хто тебе любив» [3, с. 21], «Чорноброва, будь здорова, від їжджаю *навсігда*» [3, с. 30].

Фонетичний варіант загальноновживаної лексики *кропива* в говірках підляського ареалу ілюструє наслідок дистантної метатеми: з *коприви* [7, с. 43], пор.: «Бодай вам, дивочки, з шанди виночки, а з *коприви* сорочки, а з лик поясочки» [7, с. 43]. Це ж явище спостережено у структурах *ліворвера* [6, с. 20], *щеберцю* [6, с. 27], пор.: «Вийшов батько з хати – споглянув на світ, *вийняв ліворвера* – сам себе убив» [6, с. 20], «Привезе виночок *щеберцю*, *щеберцю*, жеб було хороше до винцю, до винцю» [6, с. 27]. Натомість відповідно до загальноновживаного *тарілка* в говірках підляського ареалу функціонує структура *талірка* [5, с. 24], пор.: «Зайшов він до єї, дала крісло сісти, дала йому на *талірку* два яблушка з'їсти» [5, с. 24]. Якщо зважити, що аналізований іменник через польське *talerz*, чеське *talíř* зводиться до середньовісньонімецького *talier* «тарілка» [2, с. 523], то в досліджуваних текстах збережено давнішу форму без наслідків метатеми [л.р] > [р.л]. Відсутність метатеми у псл. **medvěď* відображають підляські варіанти *мідвїдь*, *медвїдьови* [10, с. 38], пор.: «Ой, там у полю *мідвїдь* гукає – не їдь Марисю – свекруха лихая! Я *медвїдьови* солонину кину, а я свекруху кулаком у спину» [10, с. 38].

Звукова структура слів *дзїньдобри* [5, с. 27], *їдженне* [10, с. 4], *посидженне* [10, с. 4], *дзюрави* [10, с. 27], *дзюрка* [10, с. 53], *хадзяї* [8, с. 25], *косіць*, *просіць* [11, с. 45], без сумніву, свідчить про їхнє запозичення з польської чи білоруської мов (пор. польські *dzień dobry*, *jedzenie*, *dziurawy*, *dziurka*, білоруські *хадзяїн*, *касіць*, *прасіць*). У заперечному займеннику *ніц* «нічого» < псл. **ničь* шиплячий приголосний заступився свистячим, очевидно, внаслідок польського впливу, пор.: «Там на горі, на горі, да курно, димно, за туманом, туманом, да *ніц* не видно» [3, с. 40].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Більшість проаналізованих фонетичних явищ підляських говірок – власне українські інновації, ареал яких охоплює всі північноукраїнські діалекти. Із західнополіськими говірками підляський ареал об'єднують такі фонетичні риси: поширеність приставного [г]; непослідовність процесу депалаталізації історично м'яких шиплячих; ствердіння в більшості позицій африкати [ц'] та вібранта [р']; ствердіння губних і передньоязикових приголосних перед рефлексом ненаголошеного *ѣ. Наведений та проаналізований матеріал засвідчує, що уснопоетичні тексти можуть слугувати одним із важливих джерел вивчення специфічних рис говірок, адже вони зберігають як архаїчні явища, так і фонетико-морфологічні новотвори, характерні для певного ареалу. Це визначає перспективи подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
2. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 2006. – 703 с.
3. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Любовні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 69 с.
4. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Родинно-побутові письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 64 с.
5. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Кавалерські письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 54 с.
6. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 36 с.
7. Ігнатюк І. Подляські веснянки / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 62 с.
8. Ігнатюк І. Фольклорні записи з Підляшшя / І. Ігнатюк. – Люблін, 2005. – 76 с.
9. Ігнатюк І. Народні пісні з Підляшшя / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 37 с.
10. Ігнатюк І. Обрядові письні з Подляшшя. Весільні письні / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 170 с.
11. Ігнатюк І. Фольклорні записи з Підляшшя / І. Ігнатюк. – Люблін, 2003. – 77 с.

Грицевич Ю. Особенности консонантизма подляшских говоров в фольклорных записях И. Игнатюка.

Своеобразная изолированность подляшских говоров определяет проблему их статуса: до сих пор ведутся споры, какой язык они представляют – польский, белорусский или украинский. В статье на материале записей местных уснопоетичных текстов, упорядоченных И. Игнатюком, проанализированы характерные особенности консонантизма украинских говоров Подляшшя. Установлено, что народно-песенные тексты, сохраняя как архаичные языковые явления, так и

фонетические новообразования, типичные для определенного ареала, могут служить одним из надежных источников изучения специфических черт говора или наречия. Привлеченные для исследования фольклорные материалы с Подляшья полно и системно отражают особенности консонантизма архаического подляшского говора, в частности воспроизводят различия в частотности употребления отдельных согласных, особенности депалатализации согласных, а также последствия позиционных и нерегулярных звуковых изменений. Приведенный и проанализированный материал позволяет утверждать, что ареал большинства фиксированных на Подляшье фонетических явлений продолжается как минимум в западнополюсских говорах, шире – и в других говорах Полесья, что позволяет квалифицировать подляшские говоры как украинские.

Ключевые слова: подляшский говор, консонантизм, позиционные изменения согласных, депалатализация, инновация.

Hrytsevych Yu. Consonant Features of Pidliashshia's Dialects in I. Ihnatyuk's Folklore Records.

The original isolation of Pidliashshia's dialects determines the problem of their status: disputes, what language they belong to – Polish, Byelorussian or Ukrainian, are between scientists even today. The typical consonant features of Ukrainian dialects in Pidliashshia are analyzed in this article on the base of local oral-poetical texts records organized by I. Ihnatyuk. It is determined that folklore texts are saving the archaic linguistic phenomena and phonetic new formations, typical for a certain area. That is why folklore texts can be used as reliable sources in the process of dialect specific features studying. Pidliashshia's folklore materials that were used in our research can present full and systematic demonstration of consonant features in archaic Pidliashshia's dialects. Folklore materials reproduce differences in frequency of some consonant using, features of consonant depalatalization and also consequences of positional and irregular sounds changes. The material that is represented and analyzed allows to consider that area of the most typical phonetic phenomena stretch at least for western-Polissyan dialects, wider – northern-Ukrainian language continuum. This fact allows to characterize Pidliashshia's dialects as Ukrainian.

Key words: Pidliashshia's dialects, consonant features, positional changes of consonants, depalatalization, innovation.

Юрій Громик
(Луцьк)

УДК 811.161.2'282.3'342(477.82)

**КОМБІНАТОРНІ ЗВУКОВІ ЗМІНИ В ПОЛІСЬКІЙ ГОВІРЦІ
СЕЛА ЛІПНЕ: АСИМІЛЯЦІЯ, ДИСИМІЛЯЦІЯ**

У статті проаналізовано найбільш частотні комбінаторні звукові зміни на матеріалі поліської говірки села Липне², зокрема детально прокоментовано структури з наслідками асимілятивних та дисимілятивних модифікацій. З'ясовано, що комбінаторні звукові зміни – одне з суттєвих джерел поповнення кількісного складу лексики говірок та суттєва риса їх фонетичної системи. Серед чинників, що зумовили велику частотність таких змін у досліджуваній говірці, найбільш дієвими були евфонія, деетимологізація, народна етимологія, аналогічні вирівнювання, відитовхування від специфічних рис суміжних діалектів та мов, а також неточне відтворення структури іншомовного слова при його запозиченні. Розширено ареалогічну інформацію про фонетичні модифікації цього типу в українських діалектах. Установлено, що внаслідок комбінаторних фонетичних модифікацій у поліських говірках склався помітний шар вторинних, пізніх за часом появи структур, які, що характерно, часто не формують чітко окреслених ареалів і поза досліджуваним говором або й конкретною говіркою не фіксовані.

Ключові слова: поліська говірка, комбінаторні звукові зміни, асиміляція, дисиміляція.

² Село Липне (місцеві варіанти назви – *Ліпни*, *Ліпн'ї*) належить до Ківерцівського району Волинської області і розташоване в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя.

Постановка проблеми. В основі вивчення комбінаторних змін звуків лежить усвідомлення того факту, що в мовленнєвому потоці чіткого розмежування артикуляційних фаз (екскурсії, витримки і рекурсії) нема: постійно відбувається накладання артикуляції одного звука на інший, у зв'язку з чим виникають звукові зміни різного характеру.

Основні типи комбінаторних модифікацій приголосних – асиміляція і дисиміляція. Ці звукові явища, за спостереженнями багатьох дослідників, – невід'ємна риса фонетичної системи українських діалектів, у тому числі поліських. Разом із тим на матеріалі північноукраїнських говорів подібні модифікації вивчені мало (пор. [1]). Дотеперішні поодинокі фіксації відповідних словоформ у лексикографічних та інших працях не дають повного уявлення про характер цих змін, їх частотність та ареали. Досі не з'ясовано ряд суміжних теоретичних проблем: чинники, які зумовлюють велику частотність комбінаторних звукових модифікацій у поліських говірках; визначальні тенденції цих змін; відносна хронологія відповідних явищ тощо. Для системного вивчення комбінаторних фонетичних змін на діалектному матеріалі потрібна інформація з кожної української говірки.

Мета дослідження – аналіз умов та результатів комбінаторних звукових змін асимілятивного й дисимілятивного типу на матеріалі однієї поліської говірки. Реалізація мети передбачала виконання таких конкретних завдань: зі спонтанного мовлення поліщуків дібрати слова і словоформи, що відображають наслідки асимілятивних та дисимілятивних змін у консонантних групах; проаналізувати фонетичну структуру кожного дібраного діалектизму; з'ясувати умови, що спричинили комбінаторні звукові зміни, та результати цих змін; систематизувати опрацьований фактаж відповідно до традиційної класифікації комбінаторних фонетичних модифікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У липенській говірці великою кількістю прикладів представлено всі види асиміляції приголосних.

Із-поміж зумовлених фонетичним уподібненням структур домінують форми з регресивною суміжною асиміляцією. Простежено уподібнення цього типу за твердістю в консонантній групі [л'н] > [лн]: мѐлник, начáлник, Пумина́лница «поминальна субота», купáлница «жінка, яка копає картоплю», мазíлница «жінка, яка білить хату», настíлница «скатерка», гудувáлник, пусивáлник «учасник обряду вішунання з Новим роком», г'íбилница «велика кількість чогось», вулучíлно «подарунок хресних батьків хрещеникам на Великдень», вулучíльник «другий день Великодня», вмисѐлни «спеціальний», вмислѐлно «навмисно, спеціально», вис'íлни, вис'íлник'і «учасники весільного обряду», шчíлни, так само [л'ц] > [лц]: крилцѐ, пáлци, ралцѐ «плуг для обгортання», [л'ч] > [лч]: пáлчик, галагóлчик «дзвіночок», [л'ш] > [лш]: пувис'íлшчина «гостювання після весілля» тощо.

Продуктивний механізм регресивної суміжної асиміляції за глухістю, що виявляє себе, скажімо, в континуантах псл. *bъčela, *bъčela: пчу́ла, пчу́лка, а нерегулярно – в багатьох консонантних сполуках типу «дзвінкий + глухий», як-от: ск'іпка «скибка», бл'уска «блуска», ніско «низько», д'át'ко «дядько», клáтка «кладка», сулóтк'і «солодкий», лішко «лішко» тощо, так само нерегулярно в кінці слів: зáмош «заміж», вб'ít «обід», кулóд'ас «колодязь» і под. Часом глухий приголосний, що в такий спосіб постав на місці дзвінкого, за тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем або через деетимологізацію зберігається навіть перед голосним, як-от: крúшка «кружка» – с тих крушóк, крúшичка; кулóд'ас – в кулóд'аси; нѐгл'ат «людина, «похмура, невдоволена, непривітна людина» < псл. *neględъ [8, с. 85] – нѐгл'атувати «похмурий, невдоволений, непривітний».

Окрім того, простежено регресивну суміжну асиміляцію за дзвінкістю у структурах [чв] > [Ув]: Увал «чвал», вУвалá «учвал», [ц'в] > [V'в]: V'вах «цвях», [пл] > [бл]: блóмба «пломба», блумб'іруват' «пломбувати», [тр] > [др]: свѐдр / свѐдир, свѐдрик «светр»; за способом творення – у групах [вн] > [мн]: кумн'ір «комір», кумнѐрик «комірець», пор. пол. kołnierz [3, с. 538], пурумн'át' «порівняти», с'брумно «все рівно», [тч] > [ч:] к'іч:ин / т'бч:ин «тітчин», шчóч:ик «лічильник», гуч:иніт' / ч:иніт' «відчинити», гуч:úстит' / ч:úстит' «відчистити», гуч:ипіц:а / ч:ипіц:а «відчепитися», ч':іпно «будь-як, аби відчепилися», навіть зі стягненням: вчим «вітчим», [тц] > [ц:] ц:идіт' «відцідити», к'іц:и / т'бц:и «тітці», пу ніц:и «по нитці», на пліц:и «на плитці», [тс] > [цс]: цслужіт' «відслужити», цслуніт' «відслонити»,

ц':ул', ц':ул'а, ц':ул'іка, ц':ул'ічка «звідси», [тш] > [чш]: гучшуруват' / чшуруват' «відшурувати»; за глухістю і способом творення – [дц] > [тц] > [ц:] з можливим наступним стягненням подовженого консонанта: вдина́ц:ит' / вдина́цит', штирна́ц:ит' / штирна́цит', симна́ц:ит' / симна́цит', два́ц:ит' / два́цит', дваце́тиро, трі́ц:ит' / трі́цит', трице́тиро, [дч] > [тч] > [ч:] пуч:ита́т' «підчитати», гурі́ч:ик «квітник» < *городьчикъ, [дш] > [тш] > [чш]: пучшихуват' «підготувати», пучшиховани «підготовлений», пучшчитат' «підрахувати»; за місцем і способом творення – [гр] > [др]: здра́йа «згряя; гурт людей», [й'н'] > [н':]: стрі́н'і «двоюрідний», пор. псл. *strujъ «брат батька» [6, с. 442] (звук [н'], що постав у такий спосіб на місці [й], у зв'язку з тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем зберігається й перед голосним: стринéчни «двоюрідний»).

Чимало прикладів прогресивної суміжної асиміляції. Помічено уподібнення цього типу за дзвінкістю у звукосполуках [рт] > [рд]: кардо́н «картон», [нч] > [нU]: гу́панUа «опанча; недбало одягнена людина»; за способом творення – в консонантних сполуках [мй] > [мн']: мн'а́со, мн'а́ч, мн'а́т', мн'а́к'і, симн'а́, по́лумн'е, йі́мн'е «вим'я», с'і́мн'е, йі́мн'е́ / мн'е «ім'я», [шт] > [шч]: шчикату́рив, шчикату́рка, шчикату́р, [шч] > [ш:] з наступним стягненням подовженого: шо «що», шос' «щось», ше «ще», ше́но «щойно», [с'т'] > [с'ц']: кус'ц'ума́ха, кус'ц'у́ра «велика кістка», г'ус'ц'у́лка «підметка у взутті», вло́внус'ц'і «повністю, цілком», вмо́лдус'ц'і «замолоду», ра́дос'ц'і́, ду́рос'ц'і́, ста́рос'ц'і́, мо́лдос'ц'і́, кре́нос'ц'і́ «здоров'я, сила», пу́стут'е́лос'ц'і́ «порожнина», до́брос'ц'і́ «доброта», висе́лос'ц'і́ «радість», ві́л'гос'ц'і́ «вологість», со́бствилнос'ц'і́ «власність» та под., [нс] > [нц]: канце́рва «консерва», пенці́йа «пенсія», [нш] > [нч]: ме́нчи, ра́н'чий, ра́н'ч «раніше», г'інчи «інший», г'інчий, г'інч «інакше», [д'в] > [д'б]: ле́д'бо, ле́д'би, ле́д'бий «ледве»; за місцем і способом творення – у групі [рй] > [рд']: н'і́рд'е «пір'я», Ма́рд'а «Мар'я», [дв] > [др]: пу́л'індрі́ца / пу́л'ундрі́ца «полядвизця», пор. пол. *połędwica* [5, с. 506].

Виявлено форми, що склалися в результаті накладання кількох різних за напрямом контактних асимілятивних змін. Регресивна асиміляція за дзвінкістю [с'д] > [з'д], наступна прогресивна асиміляція за м'якістю [з'д] > [з'д'] і способом творення [з'д'] > [з'V'] сформували звукову структуру прислівника уз'V'ó / гуз'V'ó «осьде, ось тут», так само і похідних гуз'V'ogó / уз'V'ogó, гуз'V'íká / уз'V'íká, гуз'V'íкаго́, уз'V'íкаго́. У випадку самуше́ч:и «божевільний» спершу відбулася регресивна суміжна асиміляція за глухістю і способом творення [дш] > [тш] > [чш], а відтак – прогресивна асиміляція за способом творення [чш] > [ч:].

Кількома прикладами представлено уподібнення на віддалі. Результати регресивної дистантної асиміляції за способом творення можна вбачати у розвитку [п..н'] > [м..н']: ск'і́мин' «лютий мороз», пор. діал. *скі́пень* «т. с.», похідне утворення від *ски́питися* «згущаючись, перетворитися в грудку (про затверділу від морозу землю і под.)» [6, с. 271], [л..р] > [р..р]: н'і́рура́ма «пилорама», [л..р] або [н..р] > [р..р]: парама́р «паламар», пор. церковнослов'янське *пономарь* [5, с. 259] (можливо, *парама́р* – результат синкопи у структурі засвідченого пам'ятками грецизму *парамонарь* «т. с.» [5, с. 259]), [ц..с] > [с..с]: сал'сисо́н «свинячий шлунок, начинений шматочками м'яса, сала, легень», пор. пол. *salceson* «вид ковбаси» [6, с. 170], [ж..л] > [U..л]: Ууло́ «жало бджоли», [з'..б] > [V'..б]: V'а́бра «зябра»; за місцем творення – [н'..м] > [м'..м]: м'і́мка «німа дівчина», м'і́мци «німці», миме́цк'і «німецький», маркума́н «наркоман», [г..й] > [й..й]: йі́ро́й «безтурботна людина» < *геро́й*, йі́ро́йка «безтурботна жінка» < *геро́йка*, йі́ро́йство «безтурботність» < *геро́йство*; за місцем і способом творення – [й..р] > [н..р]: накра́з «якраз»; за дзвінкістю – [ч..м] > [U..м]: Уу́ма «хвороба, біда, напасть (?)» (мабуть, пов'язане з *чума́*). Результат прогресивної дистантної асиміляції за способом творення відображає структура [т..з] > [т..т]: т'і́л'і́в'і́т'ор / тил'і́в'і́т'ор / тили́в'і́т'ор «телевізор» (переробка й переосмислення запозиченої лексеми могли відбутися за зразком близького їй за звучанням слова *в'і́т'ор* унаслідок народної етимології); за місцем творення – [м..в] > [м..м]: мидме́д' / мидм'і́д' «ведмідь», мидме́дик, пор. псл. *medvěď [2, с. 344]; за дзвінкістю – [р..л] > [р..б]: гри́б «грип, вірусне захворювання», [б..к] > [б..г]: наба́г'ер < *наба́к'ер* «набакир», [л..т] > [л..д]: ку́луді́ «колготки», [з..к] > [з..г]: зига́т' «дорікати», зигну́т' «дорікнути», пор. діал. *зікати* «кричати», похідне від псл. *zuckъ «звук, голос» [3, с. 261]. Звукове оформлення лексеми *лубин* «люпин» засвідчує накладання наслідків двох дистантних асимілятивних змін – регресивної за твердістю і прогресивної за дзвінкістю: [л'..п] > [л..б].

Звукова структура деяких лексем маніфестує наслідки дисиміляції в консонантних групах, причому домінує контактне регресивне розподібнення, зокрема за способом творення у групах [н'к] > [йк]: всейк'і / вс'ейк'і, малейк'і, долійка, старейк'і, висок'ійк'і, далек'ійко, ранейко, пизнийко, блізийко, лег'ійко, злиг'ейка, мулудейк'е тощо, [кт] > [хт]: ліхт'е «лікоть», ліхт'і «лікті», йіхтар «гектар», трактор, трахтурец, дохтор, духтурец, дирехтор, прахт'іка, спрахт'ікуват', продухти, [чл] > [шл]: шлєку «вживано як звертання до чоловіка чи жінки з метою активізації уваги співрозмовника та логічного виділення змісту подальшого повідомлення», пор. пол. *człek* «людина», *człeku* «хтось, хто-небудь (у звертаннях)» [9, с. 110], [чт] > [шт]: штґіри / шт'іри, вштирох, штироїка, штирнац'ит' / штирнацит' / штиринацит', штирнацитиро, [ч:] > [шч]: Нимешчина «Німеччина», Нел'ушчин, пор. варіант жіночого імені Нел'учка, [н:] > [лн]: с'ілник «матрац, наповнений сіном; надто товста людина», сѳпствилни «власний», сѳпствилнос'ц' «власність», пор. рос. *собственный, собственность*, [мн] > [вн]: клѳвн'а «різновид ятера», пор. нсл. *klombnja [3, с. 446], [н':] > [д'н']: стрід'н'і «двоюрідний» < стрін'і «т. с.» (про походження форми стрін'і йшлося вище), [зв] > [Vз]: Vвинѳ «ланка», пор. нсл. *zveno [3, с. 249], [хи] > [ки]: сукши «більш сухий», сукш, сукший «більш сухо», тукши «більш тихий», тикш, тукший «більш тихо», плѳкши «гірший», плѳкш, плѳкший «гірше», пор. плѳх'і «поганий», плѳхо «погано»; за місцем творення у групах [мб] > [нб]: конбайн, конбайн «комбайн», банбула, банбулєца «бамбула, тютій», [мн] > [нп]: канпѳт «компот», [дл'] > [гл']: гл'а «для», [сѳ] > [йѳ]: шейдис'ат «шістдесять»; за глухістю – [тк] > [ѳк]: сѳдка «доба», сѳдк'і «вузький прохід між господарськими будівлями», пор. нсл. **s'ьтка* [6, с. 485] (дзвінкий [ѳ], що постав на місці глухого [т], зберігається навіть перед голосним: двоїе сѳдук; зайді в сѳдучк'і д Маріни).

Прогресивна суміжна дисиміляція представлена розподібненням за способом творення у структурах [з':] > [з'V']: руз'V'ава, руз'V'авл'ака, руз'V'авл'ани, руз'V'авит', руз'V'авкувати «неуважний», [з':] > [з'д']: руз'д'ава, руз'д'авл'ака, руз'д'авл'ани, руз'д'авит', руз'д'авкувати «неуважний», [нт] > [нц]: анцихрист «антихрист». У випадку стуришмака «сторчма» можна говорити про регресивно-прогресивну дисиміляцію за способом творення [рчм] > [ршм].

Спостережено виразні приклади дисиміляції на відстані, зокрема регресивне розподібнення за способом творення в консонантних групах [р..р] > [л'..р]: кал'ідѳр «коридѳр», л'івѳл'вир «револьвер», л'івизѳр «ревизѳр» кал'ікатѳра «карикатѳра; кумедна людина», л'ікт'ѳр «рекетири; розбійник», [н'..н] > [л'..н]: кул'ушїна «конюшина»; за місцем творення – у структурах [в..м] > [й..м]: йїмн'е «вим'я», [м..б] > [н..б]: найбѳт', набѳт' «мабуть», [м..в] > [н..в]: навпа «мавпа», [т..т] > [к..т]: к'їтка «тітка», к'їтрад' «зошит» < *тетрадь [6, с. 562], [д..з] > [г..з]: г'їзил' «дизель-потяг», [д..т] > [г..т]: Гм'їг'ѳр «Дмитро», [к..к] > [т..к]: табачѳк «кабачок», [г..к] > [й..к]: йїркац'а «гиркатися, сваритися», йїхтар «гектар» (про зміну [кт] > [хт] мовилося вище); за місцем і способом творення – у групі [н..м] > [г..м]: гаркуман «наркоман», [д'..т] > [й'..т]: йїтлина, йїтлінка «дрїбнолиста конюшина», пор. нсл. *detelina [3, с. 154], [д'..с] > [й'..с]: йїасла «ясна», пор. нсл. *deslo [7, с. 557]; за м'якістю – [т'..л'] > [т'..л']: тул' «тюль», тул'ка «тюлька», тул'пан «тюльпан», [т'..т'] > [т'..т']: туг'їн «тютюн»; за глухістю – [г..з] > [к..з]: маказїн «магазин» < магазїн, де [г] відбиває польський вплив, пор. пол. *magazyn* [4, с. 351]. Унаслідок прогресивної на віддалі дисиміляції за дзвінкістю [б..д] > [б..т] було оформлено іменник битѳн «бїдон», за м'якістю [д'..т'] > [д'..т] – д'ѳхт «дѳгооть», [н'..т'] > [н'..т] – н'ѳхт «нїгооть» (про появу в цїй формі [ѳ] вже йшлося), [т'..н'] > [т'..н]: прѳст'їн «прѳстїня». Прояв прогресивно-регресивної дистантної дисиміляції за способом творення [х..з'..й] > [х..V'..й] можна вбачати у фонетичному оформленні лексем хаV'айїн, хаV'айка, хаV'айск'і, хаV'айство, хаV'айнуват'. Розвиток [т'..т'] > [т'..к'] у слові тук'їн «тютюн» поєднує наслідки двѳх рїзних за характером і напрямком дистантних дисимілятивних змін – прогресивної за місцем творення та регресивної за м'якістю.

Натомїсть без наслідків регресивної на відділі дисиміляції за місцем творення в говірці представлено іменник стїрта «скирта», пор. вихїдне для нього лит. *stirta* «т. с.» [6, с. 272].

Часом звукова структура говіркового слова маніфестує накладання комбїнаторних модифїкацій асимілятивного й дисимілятивного характеру. Наприклад, прийменник гла «для» склався в результаті регресивної суміжної дисиміляції за місцем творення [дл'] > [гл'] та прогресивної контактної асиміляції за твердістю [гл'] > [гл]. Компаративні форми лѳкши «більш

легкий», *леки*, *лєкиий* «більш легко», *дурόкии* «більш дорогий», *дурόки*, *дурόкиий* «більш дорого» засвідчують поєднання регресивної суміжної асиміляції за глухістю та регресивної суміжної дисиміляції за способом творення: [гш] > [хш] > [кш]. У випадку *вікши* «вищий», *вики*, *вікшиий* «вище» спершу відбулася регресивна контактна асиміляція за місцем і способом творення [сш] > [ш:], а згодом – регресивна суміжна дисиміляція за місцем і способом творення [ш:] > [кш]. Звукова структура форм *нікши* «нижчий», *ники*, *нікшиий* «нижче», *блікши* «ближчий», *блики*, *блікшиий* «ближче», *слікши* «більш слизький», *слики*, *слікшиий* «більш слизько» склалася в результаті такої поліетапності комбінаторних модифікацій: [зш] > [жш] – регресивна контактна асиміляція за місцем і способом творення, [жш] > [ш:] – регресивна контактна асиміляція за глухістю, [ш:] > [кш] – регресивна суміжна дисиміляція за місцем і способом творення. У структурах, що постали шляхом зрощення вказівної частки *онь* [5, с. 189] із прислівником *де*, пор.: *гун'V'é / ун'V'é / н'V'e*, *гун'V'ó / ун'V'ó / н'V'ó*, *гун'V'огó / ун'V'огó / н'V'огó*, *гун'V'іка / ун'V'іка / н'V'іка*, *гун'V'ікагó / ун'V'ікагó / н'V'ікагó*, *гун'V'ічкагó / ун'V'ічкагó / н'V'ічкагó*, можна простежити наслідки прогресивної контактної асиміляції за м'якістю [н'д] > [н'д'] та наступного прогресивного суміжного розподібнення за способом творення [н'д'] > [н'V'].

Висновки. Нерегулярні звукові модифікації асимілятивного та дисимілятивного типу – одне з суттєвих джерел поповнення кількісного складу лексики говірок та суттєва риса їх фонетичної системи. Серед чинників, що зумовили велику частотність таких змін, найбільш дієвими були евфонія, деетимологізація, народна етимологія, аналогічні вирівнювання, відштовхування від специфічних рис суміжних діалектів та мов, а також неточне відтворення структури іншомовного слова при його запозиченні. Унаслідок комбінаторних фонетичних модифікацій у полських говірках склався помітний шар вторинних, пізніх за часом появи структур, які, що характерно, часто не формують чітко окреслених ареалів і поза досліджуваним говором або й конкретною говіркою не фіксовані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громик Ю. В. Деякі нерегулярні звукові модифікації у структурі західнополіських прислівників / Ю. В. Громик // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – № 15. – С. 28–31.
2. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
3. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
4. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3. – 552 с.
5. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 4. – 656 с.
6. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5. – 703 с.
7. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 2012. – Т. 6. – 566 с.
8. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії / В. П. Шульгач. – К. : Довіра, 2008. – Ч. I. – 413 с.
9. Mały słownik języka polskiego. – Warszawa : PWN, 1999. – 1181 s.

Громик Ю. Комбинаторные звуковые изменения в полесском говоре села Липно.

В статье проанализированы комбинаторные звуковые модификации на материале полесского говора села Липно, в частности детально прокомментированы структуры с последствиями ассимилятивных и дисимиллятивных изменений. Выяснено, что комбинаторные звуковые изменения – одно из существенных источников пополнения количественного состава лексики говоров и существенная черта их фонетической системы. Среди факторов, обусловивших большую частотность таких изменений в исследуемом говоре, наиболее действенными были эвфония, деэтимологизация, народная этимология, аналогические выравнивания, отталкивание от специфических черт смежных диалектов и языков, а также неточное воспроизведение структуры иноязычного слова при его заимствовании. Расширена ареалогическая информация о фонетических модификациях этого типа в украинских диалектах. Установлено, что в результате комбинаторных фонетических модификаций в полесских говорах сложился заметный слой вторичных, поздних по

времени появления структур, которые, что характерно, часто не формируют четко очерченных ареалов и вне исследуемого диалекта или конкретного говора не фиксированы.

Ключевые слова: полесский говор, комбинаторные звуковые изменения, ассимиляция, диссимиляция.

Hromyk Yu. Combinatorial Sound Changes in the Polissia Dialect of the Village Lypne.

The most frequent combinatorial sound changes of the Polissia dialect of the village Lypne are analyzed. The structures of the assimilative and dissimilative modifications are provided with detailed comments. It is found out that combinatorial sound changes are one of the most essential sources of the replenishment of the quantitative constitution of the dialectal vocabulary as well as a significant feature of their phonetic system. Euphony, de-etymologization, folk etymology, analogous alignment, dependence on the specific features related to the adjacent dialects and languages as well as an inaccurate reproduction of the structure of the foreign word in the course of its borrowing are among the most effective factors that led to the increase in the frequency of such changes in the dialect which is investigated. Areological information about the phonetic modifications of this type in the Ukrainian dialects is expanded. It is established that a noticeable layer of the secondary structures, which appeared later, was formed as a result of combinatorial phonetic changes in Polissia dialects. These structures do not form well-defined areas and they do not exist outside the dialect under investigation.

Key words: Polissia dialect, combinatorial sound changes, assimilation, dissimilation.

Ольга Діброва
(Харків)

УДК 811.161.2'42

**ТОПОНІМИ ЯК ОБ'ЄКТ МЕТАФОРИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ
У ПОЕЗІЯХ БОРИСА ОЛІЙНИКА**

З'ясовано особливості топонімів як об'єктів метафоричних інтерпретацій у мовно-поетичній площині Бориса Олійника. Проаналізовано вірші, звідки можна виокремити, що поетичний топонім «переростає» рамки семантики локалізації, насичується новими конотаціями, символізується, стає важливим засобом емоційно-образного розгортання художньої структури. Виокремлено символічне значення топонімів, досліджено специфіку їх образно-визначальних особливостей функціонування в поетичних текстах Бориса Олійника. Виявлено специфічні риси метафор Бориса Олійника, зроблено спробу лінгвістичної інтерпретації метафоричних одиниць на позначення топонімів. У художньо-семантичній площині українського поета Бориса Олійника виділено такі розряди топонімів: хороніми – Україна, Київщина, ойконіми – Полтава, Лубни, Чорнобиль, Запорозжжя, Київ, Жовті Води, Зачепилівка, Диканька, Чорнухи, гідроніми – Дніпро, Ворскла, Трубіж, Буг, Удай, Стікс, Лета, Тиса, Чорне море, ороніми – Сапун-гора, Карпати, Олімпова круча, урбаноніми – Хрещатик, Софіївський собор.

Ключові слова: топонім, домінанта, семантика, конотація, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Посилення інтересу сучасної української лінгвістики до когнітивного аспекту дослідження мови, до з'ясування, яким чином мова інтерпретує світ, реалізуючи ментальні особливості етносу та систему його цінностей, – зумовлює **актуальність** роботи.

Галузь знань, що всебічно вивчає географічні назви – їх походження, смислове значення, зміни в написанні, вимову, називається топонімікою. Вона належить до міждисциплінарних напрямів лінгвістичного дослідження. **Топоніміка** – це наука про походження географічних назв (від гр. «toros» – місце й «опута» – назва, найменування, ім'я), але топоніміка – поняття загальне. У сукупності її значень існує своєрідна градація. Топоніміка включає такі поняття: 1) гідроніми (назви річок, озер, колодязів і т.д.); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів); 4) урбаноніми (назви вулиць, площ, будівель); 5) ороніми (назви хребтів, гір, долин, ярів, впадин і ущелин); 6) хороніми (назви країв і країн) [8, с.56].

Будь-яка географічна назва має своє значення. І переважна більшість їх виникла стихійно, проте зовсім не випадково: беззмістовних топонімів немає.

Мета дослідження – аналіз топонімів та виявлення специфіки їх мовленнєвої домінанти, спроба лінгвістичної інтерпретації мовних одиниць. Відтак важливим і необхідним є завдання скласти якомога повніше уявлення про мовну картину світу топонімів, що можливе лише за умови детального вивчення конкретних фрагментів. Та з'ясувати, як реалізуються топоніми в поезіях Б.Олійника.

Предметом дослідження є топоніми у творах Бориса Олійника. **Новизна** роботи полягає в тому, що лінгвістична інтерпретація топонімів у мовно-поетичній площині Бориса Олійника ще не була об'єктом комплексного дослідження.

Лінгвістичні дослідження топонімів здійснили вчені: С.П.Бевзенко, В.О.Горпинич, Ю.О.Карпенко, В.В.Лучик, Є.С.Отін та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Топоніми створюють певну ауру навколо людини, впливаючи на її життя. Тому в минулому випадково назви ніколи не давалися. Вони влучно репрезентували особливості природи різних місцевостей, її багатства, а також економічні, історичні, культурні та побутові умови життя людей. Топоніми займають особливе місце в лексичній системі мови, підпорядковуючись загальним законам художнього тексту, є експресивно і стилістично насиченими та визначають його просторовий чинник (топос). Топоніми, за висловом дослідниці Т.В.Немировської, є «місткими й ефективними акцентами контексту, що створюють контрасти і світлотінь, підсилюють і приглушують основну тему контексту, створюють головні контури оповіді, зовнішній і внутрішній асоціативні ефекти та діють у чітко заданому автором ключі» [1, с.114]. Стилiстичні й семантичні можливості топонімів особливо широкі й різноманітні в поетичній творчості. Поетичний світ письменника пропонує індивідуально-авторське семантичне наповнення метафоричних образів-топонімів.

Серед топонімів, уживаних у художньо-семантичній площині українського поета Бориса Олійника, можна виділити такі розряди: хороніми – Україна, Київщина, ойконіми – Полтава, Лубни, Чорнобиль, Запорожжя, Київ, Жовті Води, Зачепилівка, Диканька, Чорнухи, гідроніми – Дніпро, Ворскла, Трубіж, Буг, Удай, Стікс, Лета, Тиса, Чорне море, ороніми – Сапун-гора, Карпати, Олімпова круча, урбаноніми – Хрещатик, Софіївський собор.

Природно, що найбільшу частоту вживання має хоронім *Україна*, особливо вагомий і семантично наснажений. Крім прямого значення Вітчизни, рідного краю, держави він має й інші. Письменник повертає близький йому поетонім різними гранями, надає нескінченне змістове насичення. У мовній свідомості автора хоронім *Україна* постає як персоніфікований образ – жінка, ненька: *І вже так Україні прилипло до губ/ Так її закохали, пролизи / Що – дивися – небавом якийсь перелюб / за пазуху неньці полізе* [4, с.101]; як активний діяч, виконуючи низку дій, притаманних людині, а в цьому випадку виступає у значенні «народу України», серед яких такі: *Ми хочем, щоб не вмерла Україна / Так українці ж, волоцюго, мруть!* [4, с.113], *Омивайся, Україно, в хрещеній воді* [4, с.142], *Під модним нейлоном застогне лляна Україна / Всіма журавлями, що висповідались Дніпру*[4, с.45], *Ти в моєму серці, Україно / Думою Шевченка гомонииш* [4, с.9], *Не спить Україна*[5, с.30]. Також автор називає Україну *Суверенною Хатою*, бо хата – то скарбниця народних духовних традицій, бо в ній – дух народу і душі кожного покоління людей: *Хай живе капіталізм / В Суверенній Хаті!* [7, с.158].

Художньо-семантична площина ойконімів дуже багата. Полтава – перлина України, її історична і духовна скарбниця. Борис Олійник присвятив оду на честь цього міста. Він репрезентує ойконім як найсвятіше та найцінніше для кожної людини – це Матір: *Матір Полтаво! В святому синівському праві / Іменем пращурів, що поклонялись труду / В шані високій вінець благородного лавра / Я тобі трепетно біля підніжжя кладу!* [4, с.70], та не просто звертаючись як до матері, а ще й прославляючи, віддячуючи їй: *Підступ коріння русяве твоє не сточив* [4, с.68], *Ти перетнула дорогу ординцю і шведу / Праведним гнівом освячених братством мечів* [4, с.68].) *Ім'я твоє багряніє в баладах, як ружа* [4, с.69], *Ловлять антени м'яку твою мову кленову*[4, с.68], *Спів златоустів чарує заслуханий світ* [4, с.68], *Сива, як пісня, і юна, як орлій політ / Сій своє жито на тиху, рахманну погоду / Із рукава, де співа решетилівський цвіт!* [4, с.69], *В тлумбаси б'є Полтава* [5, с.71]. Ставлячись до Києва як до

живої істоти, поет звертається до нього: *Ти прихилися, Києве, до вишні / І пожуриш, як батько, за синів* [3, с.166], також репрезентує ойконіми *Київ* та *Полтава* як членів родини: Матір-Полтава, бо це земля, де народився, а *Батько-Київ* – це друга батьківщина, де проживає тепер: *Матір Полтаво! В святому синівському праві* [4, с.70], *Ти прихилися, Києве, до вишні / І пожуриш, як батько, за синів* [3, с.166]. Деякі ойконіми, репрезентують історію України, та вживаються для актуалізації інформації про події минулого: *І – пішов / Помолиться з горя Жовтим Водам* [4, с.155], *Та ще й Чорнобиль всунули під стріху / А він, як змії, прокрався до грудей* [4, с.167]. Автор використовує персоніфікацію українських ойконімів: *Стоять в жалобі схилені Лубни* [4, с.115], *Може, війнула їм воля озонно / Як обнялось Запорожжя із Доном?* [6, с.96]. Образ малої батьківщини, створений в поетичних творах українського автора стає ключовим словом в контексті Олійникових поезій: *Вірю в пам'ять і серце людське / Деся на теплих його півкулях / Є село моє – Зачепилівка!* [6, с.43], *Під зеленим знаменом жита / Зачепилівка в сонце пливла* [6, с.43]. Ця мала батьківщина зі своїм особливим виглядом, зі своєю найскромнішою і невибагливішою красою, з'являється людині в дитинстві, в пору пам'ятних на все життя вражень дитячої душі, і з нею, цією окремою і особистою батьківщиною, він приходять з роками до тієї великої Батьківщини. З особливою гордістю Борис Олійник зображує своїх славетних земляків, а також тих видатних людей, чий імена пов'язані зі Полтавщиною: *З подивом Диканька гомоніла / Бороди хиталися повчально* [4, с.49], *Розсунувши плечем малі Чорнухи / В будучину ішов Сковорода* [3, с.87].

Серед гідронімів переважають назви рік, менше назв морів. Гідронім *Дніпро* традиційно символізує в поетичних текстах рідний край, національний дух українців: *Ми ще не знали, що його правця / Спочила між полеглих за Дніпро* [6, с.166]. Часто гідроніми персоніфікуються, вони наділені не тільки діями, притаманних людині, а й почуттями та переживаннями: *І в мантії світильника прогресу / Вганя реактор зосліну, як лезо, / Планеті і Дніпрові під ребро...* [7, с.90], *Трубить Трубіж: ми вийшли на рубіж* [7, с.148], *Зірвавши мости, як бинти із грудей, / метається Тиса: «Куди ж ви... дітей, / куди ж ведете ви невинних дітей?»* [6, с.124]. Протиставлення у контексті гідронімів – це, по суті, протиставлення понять «батьківщина» – «чужина» або «початок» – «завершення»: *Життя пливло від Удаю до Стіксу* [3, с.89]. Удай – річка на Полтавщині. Стікс – річка підземного царства Аїду. Деякі гідроніми зазнають семантичних трансформацій, вибудовуючи яскравий образ за схожістю у цілісній картині поетичного твору: підкова – *Ворскла півколом, неначе блакитна підкова, / Дружам на щастя дзвенить біля древніх воріт* [4, с.68], хустка – *Але ти ж мені, мила, Ворсклою / Завязала білий світ* [2, с.35].

Із групи оронімів найчастіше вживаються назви гір, адже діапазон функцій цих онімів у поетичних текстах широкий. Важливе місце в українській поезії займають оніми *Карпати*, *Сапун-гора*, оскільки часто пов'язуються не лише з почуттям любові до Батьківщини, а й нерідко актуалізують історичну інформацію про минуле України: *Як ви там, на чужині, / Чи не давлять вам Карпати?* [3, с.126], *Що її(ногу) на фабриці майстри / Лаштували Яші замість справжньої, / Котра держить біль Сапун-гори* [3, с.9]. Ще є назви гір в українській поезії - світові конотоніми, відомі символи: *Олімп* - символ влади, слави, багатства: *Дороги йшли на всі чотири сторони: / Ті - на Олімп, а інші - в чорнозем...; Я з тих, кого ти (зала) часом від нудьги / Возносила і кидала нагим / На дно ганьби з Олімпової кручі* [3, с.65].

Власні назви міських об'єктів, вулиць (урбаноніми) є важливими штрихами у змалюванні портрета міста: *Владно сиділи в шинку вже нові хазяї: / Сам Хрещатик їм слався під ноги* [4, с.103], *А Хрещатик новітній гудів, як базар* [4, с.103]. Особливе місце займають у поезії власні назви церковних храмів, які часто символізують духовність, віру, красу: *І під урочи подзвони Софії / Свободу возвістить універсал...* [7, с.148], *Мовчить Софія в сивій давнині.* [7, с.153].

Словесно-художня реалізація поетичних творів відзначається не стільки залученням великої кількості власних назв, скільки розширенням їх функціональних можливостей. Топоніми найкраще виявляють свою багатифункціональну сутність саме в поезіях, де вони, насамперед завдяки літературному роду, специфіці, мають по суті, необмежені можливості щодо конотування, змістового та експресивного наповнення. Український поетичний топонім

«переростає» рамки семантики локалізації, насичується новими конотаціями, символізується, стає важливим засобом емоційно-образного розгортання художньої структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Немировская Т.В. Некоторые проблемы литературной ономастики / Т.В.Немировская // Актуальные вопросы русской ономастики: [сб. научн. тр.]. – К.: УМК ВО, 1988. – С.122.
2. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.1: За четвертою хатою. – С. 128.
3. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.2: Камінь з душі. – С. 223.
4. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.3: Вирок. – С. 256.
5. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.4: Сива ластівка. – С. 96.
6. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.5: Поєми. – С. 192.
7. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007–Т.6: Поєми. – С. 224.
8. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство. Навч. Посібник. – К.: КНТ, 2008. – С. 296.

Диброва О. Топонимы как объект метафорических интерпретаций в стихах Бориса Олейника.

Статья посвящена особенностям топонимов как объектов метафорических интерпретаций в культурно-поэтической плоскости Бориса Олейника. Проанализированы стихи, откуда можно выделить, что поэтический топоним «перерастает» рамки семантики локализации, насыщается новыми коннотациями, символизируется, становится важным средством эмоционально-образного развертывания художественной структуры. Выделено символическое значение топонимов, исследована специфика их образно-определяющих особенностей функционирования в поэтических текстах Бориса Олейника. Выявлены специфические черты метафор Бориса Олейника, сделана попытка лингвистической интерпретации метафорических единиц для обозначения топонимов. В художественно-семантической плоскости украинского поэта Бориса Олейника выделены следующие разряды топонимов: хоронимы - Украина, Киевская область, ойконимы - Полтава, Лубны, Чернобыль, Запорожье, Киев, Желтые Воды, Зачепиловка, Диканька, Чернухи, гидронимы - Днепр, Ворскла, Трубеж, Буг, Удай, Стикс, Лета, Тиса, Черное море, оронимы - Сапун-гора, Карпаты, Олимпов утес, урбанонимы - Крещатик, Софиевский собор.

Ключевые слова: *топоним, доминанта, семантика, коннотация, языковая картина мира .*

Dibrova O. Place Names as Object Metaphorical Interpretations Poetry of Boris Oleinik.

This article is devoted to the peculiarities of place names as objects metaphorical interpretations of language and poetic plane Boris Oleinik. Analysis of the poem, where you can isolate that poetic place name "grows" beyond semantics localization saturated with new connotations, symbolized, becomes an important tool of emotional and imaginative deployment of artistic structure. Author determined symbolic significance of names, studied the specificity of image-defining features of the functioning of poetic texts by Boris Oliyunk. Specific features of Boris Oleinik's metaphors are revealed, linguistic metaphorical interpretation of place names are denoted. In artistic and semantic plane Ukrainian poet Boris Oleyinik identified the following bits of place names: horonymy - Ukraine, Kiev region, oykonimys - Poltava, Lubny, Chernobyl, Zaporizhia, Kyiv, Zhovti Vody, Zachepylivka, Dykanka, Chernuhi, hydronimy - Dnipro, Vorskla, Trubezh, Bug, Uday, Styx, Leta, Tisa, Black Sea, oronymy - Sapun-mountain, Carpathians, Olympia cliff, urbanonimy - Khreschatyk St., Sophia Cathedral.

Keywords: *place name, dominant, semantics, connotation, language world.*

Олена Дубінська
(Київ)

УДК 811.161.2'282.

**ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ)**

У статті подано основні семантичні та понятійні характеристики щодо розкриття природи термінів, термінологічної системи, до якої вони належать, процеси взаємодії термінів із загальноживаними словами у межах певної системи мови; їхні властивості; ситуативні, комунікативні та контекстуальні ознаки. Термін є динамічною мовною одиницею, що володіє відповідними функціональними ознаками, які залежать від галузі використання, семантико-

структурних ознак та від частотності вживання на основі текстів певного стилю та напрямку застосування. У роботі також з'ясовано такі функціонально-семантичні властивості термінів, як омонімія і синонімія, а також багатозначність термінологічної лексики, що передають функціональний характер термінів у мові. Подано характеристику основних функцій термінів як у мові загалом, так і в галузевих текстах зокрема технічних (репрезентативна або номінативна, комунікативна, сигніфікативна та прагматична).

Ключові слова: термін, термінологічна система, функції термінів.

Постановка проблеми. Термінологічна лексика є однією з найбільш поширених предметів вивчення та дослідження сучасними науковцями, які, переймаючи досвід та аналізуючи роботи своїх попередників, синтезують і виводять нові теорії і підходи до розуміння вказаного шару мовних одиниць. Проблеми термінологічної лексики знайшли своє відображення у роботах багатьох науковців (В.М.Лейчик, Д.Щерба, А.А.Вейзе т.ін.).

Актуальність цієї роботи визначається необхідністю системного вивчення термінологічної лексики, поясненням її природи і шляхів формування, відсутністю робіт, які б дали змогу отримати цілісну картину інвентаря терміносистеми на сучасному етапі функціонування термінологічних одиниць.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних підходів до функціональної природи термінів для досконалого розуміння призначення термінологічної лексики. Терміни обслуговують певну галузь людської діяльності, формують відповідну терміносистему, яка відбиває головні властивості даної галузі. Функції термінів можна розглядати лише в контексті семантичної природи терміна та специфіки його застосування.

Теоретичне значення цієї статті полягає у тому, що вона є внеском в теорію термінознавства, теорію номінації, процес термінологізації. Ця стаття дозволяє розвинути і конкретизувати низку теоретичних положень, пов'язаних з визначанням самого поняття терміну і його ознак на відміну від нетермінологічної лексики. Виокремлено **такі завдання** цієї роботи: (1) визначення терміну, його природи; (2) характеристика основних властивостей терміна в сфері комунікації; (3) функціонування термінів і їх специфікація; (4) основні функції термінів і їх призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці про мову існують декілька визначень як у мові загалом, так і в різних спеціальних галузях. Так, В.М.Лейчик називає **терміном** лексичні одиниці відповідної мови, які використовуються для виконання певних цілей, що позначають загальні, конкретні або абстрактні поняття спеціальної області знань або діяльності. Термін – це слово або словосполучення, що є єдністю звукового знаку та співвіднесеного (пов'язаного) з ним відповідного поняття в системі понять даної галузі. Науковець також зазначає, що для термінів характерні всі семантичні та формальні ознаки слів і словосполучень загальної мови. Терміни функціонують в лексиці спеціальних підмов, де служать засобом позначення різних об'єктів, характерних для галузей, які обслуговують вказані спеціальні підмови. Терміни утворюють терміносистеми, в яких зазначені лексичні одиниці реалізують свої основні функції [8, с.32].

М.П. Кочерган називає терміном спеціальне слово або словосполучення, що служить точним позначенням понять певної наукової галузі і зазначає, що між термінами та загальноновживаними словами постійно відбувається обмін, що призводить до розвитку двох протилежних і взаємопов'язаних процесів - термінологізації загальноновживаної лексики та детермінологізації [6, с. 220]. Більш точним та повним вважається визначення Б.Н.Головіна, який зазначає, що термін – це слово або словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття і застосовується у процесі пізнання та освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними [3, с.5].

Терміни чітко номінують поняття, процеси, назви речей, які стосуються будь-якої сфери наукового пізнання, тому, за твердженням А.Я.Коваленко, кожен термін розглядають не як зумовлену смисловою одиницю, а як слово, за яким закріплене чітке технічне значення, і яке здатне змінити свій зміст залежно від галузі, де воно вживається у кожному конкретному випадку [5, с. 261].

У межах певної терміносистеми терміни називають певні процеси, властивості, поняття, предмети, відображають необхідну інформацію та певне стилістичне і тематичне навантаження. За твердженням Ж.Багана термін коротко, точно та однозначно відображає наукове поняття. Традиційно термінам властива однозначність, системність, відсутність синонімів, адекватність. Загалом функціонування термінів залежить від зв'язків з лексиконом людини. Терміни не є статичними, а зазнають постійних трансформацій залежно від ситуативних та контекстуальних обставин [1, с. 120].

Думку Ж.Багана підтримує А.В. Лагутіна, яка зауважує, що терміни створюються шляхом термінологізації слів загальнонародної мови, запозичення або калькування іншомовних термінів. Терміноутворення підкорюється словотвірним, граматичним і фонетичним правилам української літературної мови. Завдяки цим особливостям терміни і нетермінологічні слова можуть переходити одне в одне [7].

Залежно від основних семантико-структурних і функціональних вимог терміни можна розглядати з точки зору таких ознак:

1. За структурними ознаками розрізняють прості терміни (*jack, gate*), похідні терміни або терміни-деривати, утворені за допомогою суфіксів або префіксів (*projecting, keying*); терміни-складні слова (*plugboard, searchlight*); терміни-словосполучення, які можуть складатись з двох, трьох або більше слів (*check command, direct commutation*), тобто, дво-, три- або багатоскладові терміни. Крім зазначених типів термінів А.С.Д'яков також виділяє терміни-аббревіатури (*DC – direct current, РОЦ — регіональний обчислювальний центр*), літерні умовні позначення (*гамма-випромінювання*), символи (знаки) — наприклад, математичні, хімічні, астрономічні та інші символи, номенклатури [4, с.25].

2. За семантичними ознаками А.А.Вейзе розділяє терміни на такі групи: (а) терміни, що функціонують в складі однієї терміносистеми і характеризуються однозначністю: *pivot – шпindelь*; (б) терміни, що мають більше двох значень, або багатозначні терміни, які можуть зустрічатись в одній терміносистемі, але можуть мати різні значення залежно від контексту: *cable shoe – кабельна муфта, кабельний наконечник*; (в) терміни-омоніми, що використовуються в кількох терміносистемах: *sliding bearing – втулка, підшипник ковзання*; (г) терміни-синоніми, що завжди розглядаються в контексті відповідного рівня, - в смисловому оточенні, в якому зустрічається дане слово [2, с. 53-54].

3. За частотністю використання. На цей аспект також впливають структурні властивості термінологічної лексики. Найпоширенішими є терміни-словосполучення та багатокomпонентні терміни, що найповніше відбивають поняття і явища відповідної сфери функціонування: *spring core – пружинний сердечник, collector arm – плече колектора*.

4. За функціональними ознаками. У сфері науки і техніки термінам властиві синонімія та полісемія. Залежно від семантико-структурних особливостей зазначених лексичних одиниць буде залежати ступінь вираження синонімії та полісемії значень. Синонімія в термінології зумовлена (і зокрема в технічній літературі) багатьма чинниками, серед яких: неуніфікованість термінології; постійний розвиток наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; наявність застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; відродження вдалих термінів, які з певних причин не використовувалися протягом певного часу; паралельне вживання запозиченого та утвореного в мові-реципієнті термінів; необхідність мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів; номінація того самого поняття різними науковими школами чи вченими; необхідність номінації за кількома номінативними типами [10, с. 47].

Термінологічна багатозначність реалізується через структурні особливості термінів-носіїв значень. Вважається, що прості терміни мають найбільшу кількість значень, які фіксуються в галузевих словниках. Залежно від контексту, від функціонування, а також конструкції використання спостерігається варіювання значеннєвого поля термінів. Для прикладу, термін «cell» має наступний ряд значень «клітина, відсік, відсік ті ін.», тоді як у терміні «load cell» з'являється його нове значення «датчик напруги». Так, структурні ознаки термінів визначають і кількість його значень в межах однієї сфери використання: терміни-словосполучення мають

вужке коло значень, тобто тяжіють до однозначності: синонімом до «load cell» в межах сфери залізничного транспорту, наприклад, є термін «load gauge».

Щодо функціональних ознак термінів варто також зауважити і про омонімію технічних термінів. У різних специфічних мовах науки і техніки термін, який має одну форму вираження, може мати різні форми змісту, тобто один і той самий термін в різних галузях номінує різні поняття: *current collector* у сфері залізничної техніки використовується у значенні «відвідний колектор», тоді як у галузі електротехніки має значення «струмонакопичувач».

Виходячи з базових характеристик функціонального підходу до існування термінів варто звернутись до основних функцій, які виконують термінологічні одиниці в мові, а саме: репрезентативної, сигніфікативної, комунікативної та прагматичної. **Репрезентативна або номінативна функція** мовних одиниць полягає у номінації (називання) певних понять, предметів, властивостей, характеристик, явищ т.і. Часто зауважують про репрезентативний характер терміна, оскільки він часто не називає, а представляє певне поняття [8, с. 64].

Сигніфікативна функція полягає у здатності термінів виражати відмінні риси, змістове поняття про певний клас предметів. Кожному терміну притаманна певна дефініція, тлумачення, яке всесторонньо відбиває властивості позначуваного предмета. Сьогодні досить поширеною є наявність кількох дефініцій одного терміна, оскільки одні й ті ж самі терміни мають здатність переходити з однієї терміносистеми в іншу, або набувати нових відтінків значень залежно від удосконалення або видозміни вже існуючих і позначуваних ними об'єктів. Терміни являють собою динамічний шар лексики, знаходяться у постійному русі й зазнають певних модифікацій залежно від змін властивостей означуваного об'єкта. Крім того, спостерігається перехід термінів з однієї факультативної мови в іншу з повним або частковим набуттям нових ознак [11, с. 15-16].

Сутність **комунікативної функції** полягає в передачі певного повідомлення між суб'єктами зі встановленням двостороннього зв'язку. Комунікативна функція властива всім лексичним одиницям, однак що стосується термінів має певні відмінності. Терміни використовуються у комунікативних процесах для передачі специфічних повідомлень щодо спеціалізації галузі функціонування. Учасники комунікації, передаючи одне одному певні повідомлення, не завжди розуміють всі використані терміни, тому не рідко уточнюють їх безпосередньо або використовуючи спеціальну фахову літературу. Це спричинене різними фактами, наприклад, використанням досі не відомих учасникам комунікативного процесу термінологічних одиниць, оскільки відповідна терміносистема виникла відносно недавно або якщо учасники погано знають та розуміють використані терміни. Нерідко ускладнюють комунікацію терміни-синоніми або терміни, адаптовані з інших мов шляхом транскрибування або транслітерації іноземних термінів [12, с. 196].

Прагматичну функцію термінів дехто називає відносно вторинною щодо головної – комунікативної функції терміна, однак саме завдяки термінам реалізується можливість комунікантів до пізнання оточуючої дійсності, можливість обміну знаннями між фахівцями вказаних галузей тощо [12, с. 196]. Також варто відзначити функцію – когнітивну або гносеологічну, що визначається як властивість мовних одиниць “встановлювати зв'язок мисленнєвих процесів з процесами вивчення дійсності, передавання знань” [9, с. 239], або іншими словами – застосування мовних одиниць для вираження своїх думок або передачі мовними засобами явищ навколишньої дійсності. Когнітивна функція тісно пов'язана з комунікативною, що цілком зрозуміло, оскільки обмін думками або баченням різних явищ дійсності не можливо здійснювати без проведення дискусій або діалогів. **Когнітивна функція** терміна реалізується через здатність відкривати, формувати, накопичувати, передавати та відтворювати існуючі або нові знання [11, с. 15-16].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи все сказане вище, можна говорити про системність та кореляцію зв'язків між термінами в межах певної терміносистеми. Терміни існують не самотійно, а утворюють складну систему понять, визначень та функціональних одиниць, які не лише номінують об'єкт, але й несуть певне інформаційне навантаження та володіють певними властивостями для сприйняття, звідки проявляється їх когнітивна функція. Реалізація функцій термінів є актуальним питанням для дослідження та вивчення різними поколіннями науковців, оскільки терміни представляють

найбільш динамічний шар лексики. Дуже часто не можливо синхронного пристосувати мовні засоби до швидкості появи нових позначуваних ними понять, тому вже існуючі термінологічні одиниці видозмінюють шляхом зміни структурних та семантичних властивостей, перенесення існуючих термінів з однієї мови в іншу з частковою або повною зміною базового поняття та накладання нових дефініцій у поле значень термінів. Усе це, а також поява нових досить вузьких галузей знань, постійні структурні зміни в термінологічній ієрархії становлять значну теоретичну та практичну цінність для фахівців різних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багана Ж. Функционирование терминологии в языке науки и техники / Ж. Багана, Е.Н. Таранова; БелГУ // Научная мысль Кавказа. - 2009. - С. 118-121.
2. Вейзе А.А. Перевод технической литературы с английского на русский: учеб. пособие/ А.А.Вейзе, Н.Б.Киреев, И.К.Миرونчиков. – Мн. : Н.Б.Киреев, 2006. – 112 с.: ил.-14.
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
4. Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспект/ Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К. : Вид.дід «КМ Academia», 2007. – 218 с.
5. Коваленко А.Я. Науково-технічний переклад : навч. посібник для шкіл з поглибленим вивченням англійської мови, профільних класів та загальноосвітніх закладів технічного спрямування/ Коваленко А.Я. – 2-е вид., виправл. – Тернопіль : Видавництво Карп'юка, 2004. – 284 с.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / Кочерган М.П. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 368 с.
7. Лагутіна А.В. Місце термінології в національній мові –<http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine25-2.pdf>
8. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы структура/Лейчик В.М.. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
9. Татаринцов В.А. Теория терминоведения: В 3 т. Т.1 Теория термина: История и современное состояние. - М. : Московский лицей, 1996. - С.239.
10. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії / НАН України, Інститут української мови; Уманський держ. пед. ун-т. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – 135 с.
11. Щерба Д.В. Термін та його дефініція як головні онтологічні поняття термінознавства // Вісник ЖДУ ім. І.Я. Франка. – Житомир, 2006. – Вип.28. – С.237-239.
12. Щерба Д. В. Функції термінів в сучасному термінознавстві. Нова філологія : зб. наук. праць (№26). – 2007. – С. 194-198.

Дубинская Е.Б. Функциональный аспект терминологической лексики (на материале технических текстов).

В статье подаются основные семантические и понятийные характеристики относительно природы терминов, терминологической системы, к которой они принадлежат, процессы взаимодействия терминов с общепринятыми словами в определенной системе языка; их свойства; ситуативные, коммуникативные и контекстуальные признаки. Термин является динамической языковой единицей, владеющей соответствующими функциональными признаками, которые зависят от сферы использования, семантико-структурных свойств и от частотности использования на основе текстов определенного стиля и сферы использования. В этой работе также представляются и обобщаются такие функционально-семантические свойства терминов, как омонимия и синонимия, а также многозначность терминологической лексики, которые отображают функциональный характер терминов в языке; характеризуются такие основные функции терминов как в языке в общем, так и в отраслевых текстах, а именно – технических, такие как репрезентативная или номинативная, коммуникативная, сигнификативная и прагматическая, а также их факультативные функции.

Ключевые слова: термин, терминологическая система, функции терминов.

Dubinska O. Functional Aspect of Terminological Units (on the basis of Technical Texts).

The article represents basic semantic and notional characteristics due to nature of terms, terminological system they belong to, interaction processes of terms and general words within certain language system, their characteristics; situational, communication and contextual features. Term is the

dynamic language unit, owning certain functional features, which depend on the sphere of application, semantic and structural features and the frequency of using on the basis of texts of certain style and application. This work also contains and generalizes such functional and semantic characteristics of terms as homonymy, synonymy, and also polysemy of terminological units, representing functional aspect of terms in language. The following functions of terms, such as representative, communicational, significative and pragmatic, and their secondary functions are characterized both in language in general and in the texts of certain sphere.

Key words: term, terminological system, functions of terms.

Оксана Дудник
(Вінниця)

УДК: 37: 811.161.2

ФАУНОНИМИ В ТЕКСТАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО: КЛАСИФІКАЦІЯ, СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ, ЧАСТОТНІСТЬ УЖИВАННЯ

Розвідку здійснено на матеріалах назв фауни, дібраних із текстів М. Коцюбинського. У статті визначено лексико-тематичні групи фауноназв, відповідно до яких здійснено спробу виокремити їхню чітку ієрархію (за основу нашої класифікації взято лінгвістичні номени, котрі містять морфемі, похідні від грецької чи латинської назви денотата): мамоніми, орнітоніми, інсектоніми, герпетоніми, іхтіоніми, вермоніми, карценоніми, малаконіми, арахноніми. Зважаючи на результати власних спостережень, визначено, що нейтральне значення лексеми в текстах Михайла Коцюбинського здебільшого набуває позитивного або негативного символічного забарвлення. На прикладах продемонстровано стилістичні ефекти специфічно авторського сприйняття й використання найменувань тварин в аналізованій художній прозі. У статті розглянуто особливості функціонування фаунонімів, здійснено спробу встановити класи-домінанти та кількісно найменш репрезентовані лексеми.

Ключові слова: фауноніми, фауноназви, зооценоз, лінгвокраїнознавчий, варіативність.

Постановка проблеми. Із давніх часів «тварина» була невід’ємною рисою міфопоетичної народної творчості, згодом вона стала обов’язковим атрибутом творчості українських письменників і поетів, увібравши в себе універсальні символічні значення, і, нерідко семантично трансформувавшись, утворила додаткові відтінки, нові смисли. Назви тварин (фауноніми, або фауноназви) є величезним пластом лексичної системи мови, їх характеризують різноманітні лінгвістичні ознаки. Серед таких властивостей виокремлюють загальнокатегорійні маркери, лексичні та граматичні значення, структурні особливості, синонімічні відношення з іншими лексемами тощо. Тенденції поезики письменників Поділля в царині назв тваринного світу залишаються на сьогодні недостатньо вивченими лінгвістичною наукою. Ця **проблема** потребує комплексного аналітичного дослідження із необхідним урахуванням функціонально-структурних ознак фауноназв. Серед очільників подільського слова й творців подільських літературних скарбів не становитиме винятку й творчість відомого українського митця, Сонцепоклонника – Михайла Коцюбинського.

Наша розвідка продовжить існуючі дотепер дослідження назв тварин, зокрема в лінгвокраїнознавчому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча назви фауни неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістів, проте, попри значну кількість ґрунтовних праць, семантико-функціональний потенціал фаунонімів подільських письменників досі не був у полі зору науковців. Значна кількість наукових праць сучасної лексикології присвячена вивченню лексем на позначення представників тваринного світу (В.Г. Бойко, Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, В. В. Горбань, В.Й. Горобець, Ю. О. Карпенко, В.Л. Карпова, В.В. Німчук, О.М. Трубачова, Ф.П. Філін). Семантикою та функціями тваринної символіки активно цікавилися В. Данилов, Ф. Колесса, В. Давидюк, І. Денисюк, М. Маєрчик, Н. Пастух, З. Василько та ін. Ураховуючи той факт, що твори Михайла Коцюбинського позначені неабиякою насиченістю лексемами на

позначення фауни, украй необхідним є здійснення комплексного аналізу цього явища художнього тексту, визначення як номінативних (предметно-поняттєвих), так і образних компонентів авторських найменувань біоценозу.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей функціонування фаунонімів М. Коцюбинського, у виокремленні семантико-змістових груп цих лексем. Також зробимо спробу встановити об'єм і структуру назв зооценозу; намагатимемося систематизувати літературні фауноназви текстів письменника-подолянина; маємо намір показати специфічно авторське сприйняття й використання найменувань тварин в аналізованій художній прозі.

Розвідка виконана на матеріалі фаунонімів, отриманих методом суцільного добору з текстів творів Михайла Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження фаунонімів, слід встановити чіткі ознаки, за якими ті чи ті слова віднесемо до певної лексико-тематичної групи.

У сучасній лінгвістиці немає чіткої схеми для класифікації лексем на позначення тварин. Це здебільшого мішане впорядкування фауноназв, де тематичний підрозділ може мати як наукове біологічне формулювання, так і узвичаєну народну назву. Так, мовознавець Бачкур Р.О. описує, що в основі лінгвістичної класифікації найменувань тварин лежить так звана «модифікована класифікація». До назв тварин він відніс «найменування власне тварин від найпростіших організмів до ссавців, а також нечисленні найменування вірусів» [1, 7]. Крім того, за певними параметрами лінгвіст виокремив такі системні підрозділи: 1) за місцем проживання (ссавців поділив на водних і наземних, найменування птахів – на назви сухопутних та водоплавних); 2) за поширенням тварини на території побутування мови (назви поширених та непоширених вищих тварин); 3) за свійськістю (назви свійських та диких тварин); 4) за хижістю (назви хижих або нехижих ссавців та птахів). Пастух Н. здійснила поділ тварин на основні чотири класи образів – звірі, гади (з підгрупою комахи), птахи й риби. Вона зазначила, що «цей поділ відтворює народну класифікацію тварин, яка має багато розбіжностей із науковою» [6, 7]. Сучасна дослідниця символізації значення слова Василько З. розробила класифікацію фауносимволів, що є вартою уваги з погляду фразеосемантики, згідно з якою виокремлено: 1) загальні назви тварин (спільностатеві); 2) окремі назви самиць і самців; 3) назви малят тварин; 4) назви тварин, призначених для виконання певних функцій; 5) родові назви тварин.

За основу нашої класифікації взято лінгвістичні номени, котрі містять морфемі, похідні від грецької чи латинської назви денотата, що є більш спорідненим із стандартизованою системою зоологічної номенклатури.

Відповідно до запропонованої систематики зооценозу виокремимо лексико-тематичні групи назв тварин, дібрані з художньої прози Михайла Коцюбинського. Отже, перша й найчисельніша група за кількістю уживання і граматичних трансформацій в мові автора – це назви ссавців, або **мамоніми** (похідне від лат. «*mammalis*» – груди, молочна залоза). Специфіка й найбільша поширеність представників цього класу в художніх текстах уможливило виокремлення кількох семантично об'єднаних підгруп. Зокрема, 1) назви свійських (домашніх) тварин: *Нявчать до нього, як кіт до сала! (Т.1:44), Мотря продала Гнатові коні й вівці і віднесла гроші адвокатові (Т.1:82), Гнав мене на роботу і вдень, і вночі, а годував гірше за собаку... (Т.2:43), Він був темний і упертий, як віслюк, і за це всі його поважали (Т.2:92), Його гладке обличчя і голена голова лисніли, як у облупленого барана, а в хитрих очах, завжди червоних, блукав неспокійний вогник (Т.2:92), ...і маленькі дома дрімали, як по оборах корови (Т.3:203); 2) назви звірів: *В другій Гнат, мов ранений ведмідь, кинувся до Олександри і схопив її за груди (Т.1:79), Земля починає їжитись кілками, як їжак щетиною (Т.1:230), Як вовк, поводить він навкруги очима, дивуючись, чого вони ждуть (Т.2:99), Бадьорий холод сповняє сю дику чащу, холодні води спадають по сірих каміннях, і п'ють їх дикі олені (Т.2:121), Біжить за вітром, немов табун лисиць... (Т.2:237), ... а ти один з другим дививсь, та мовчав, бодай ви поміли навіки всі догола, кроти сліпі... (Т.3:54); 3) назви гризунів: *Чуєш тільки людське дихання та ще щось чудне: немов шелестять миші (Т.2:249), Андрієві треба щось одповісти, та язик, похливий, мов заєць, тіка кудись в горло (Т.3:54).***

Назви птахів – **орнітоніми** (похідне від грец. «*ὄρνιθος*» – птах) – надзвичайно цікава, розмаїта група, з якою пов'язано багато народних прикмет, звичаїв, вірувань, символів. У

Михайла Коцюбинського орнітологічні назви є носіями національно-культурної інформації, тому вони – цінне джерело лінгвокраїнознавчих досліджень. Групу фаунонімів, що номінує птахів, ділимо на дві підгрупи: 1) назви свійських птахів – *Надворі зозуляста квочка, надувшись та настовбурчившись рябеньким пір'ячком, водила шестеро курчат* (Т.1:55), *На призьбі сидів мош Діма, оточений курами та качками, і з безпритомною усмішкою божевільного пригоршню сипав на землю покришену мамалигу...* (Т.1:191), *Яка вона стала гладка й сирова у своєму капоті, що нашивдку застібала на голій шиї, оця годована гуска!* (Т.2:227), *Вона щось хотіла казати, щоб заспокоїти батька, але він бігав, як роздратований півень ...* (Т.3:225); 2) назви диких птахів – *Тьохкає, аж розлягається, в садку соловейко* (Т.1:38), *Ластівки вились над ставком і от-от не черкались крилом блискучої хвилі* (Т.1:48), *Кра-кра! – згадав він склади. – Се зовсім, як ворона. Або: ку-ку! – наче зозуля кує. Йому навіть почулось, що над головою заскреготала сорока: че-че-че!.. зацвірінькав горобець: цвірінь! цвірінь!* (Т.1:106), *Вони мовчали, а думки їх круком чорним літали по пожарині, розбивались між чорними стінами* (Т.1:128), *...зручним рухом ухилились із обіймів і знов гоїдались у танці, як чорні лебеді на хвилях* (Т.2:73), *Од його вродливого лиця, блідого й гордого, біла відвага молодого орла* (Т.2:99), *На червонім обличчі Андрія молочні вуси сиділи, як два голуби* (Т.3:70).

Найменування комах – **інсектоніми** (похідне від лат. «insecta» – комаха) – зафіксовані ще в давніх українських міфах та казках. Михайло Коцюбинський також нерідко надавав алегоричної образності цим назвам, послуговувався ними для змалювання портретних характеристик персонажів або й просто наповнював біологізмом та своєрідною естетикою свої твори: *Гули хрущі та літали, як кулі* (Т.1:35), *Вона звивалась, як муха на окропі; робота аж пищала в її руках* (Т.1:69), *Промайнула метеликом весна, збігло, мов день один, й літо* (Т.1:124), **Філоксера** – *це така рослинна воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша* (Т.1:206), *Жінота загула, як злива, як рій роздратованих шершнів* (Т.1:260), *Крізь одчинене вікно дивилась на нас чорна ніч, на світло лампи летіла нетля і билась крилами об скло...* (Т.1:265), *А теплий дотик ніжної шиї жив на його руці та розлазивсь по тілу, неначе мурашки* (Т.2:209), *Часом на парасольку спускався жук і ловив сонце в зелене дзеркало крил* (Т.2:224), *По возах дядьки гудуть свої пісні густо, немов джмелі* (Т.2:250), *На подвір'ї, у безпросвітній мряці, кишіли люди, як гусінь* (Т.3:82), *Довгими днями і ще по довших ночах, коли миші товчуться по згнилій картоплі і по бабинім тілі, а таргани шарудять коло неї, як коло старої ганчірки...* (Т.3:100).

Назви представників іхтіофауни – **іхтіоніми** (похідне від грец. «ἰχθύς» (ichthys) – риба) є невід'ємним компонентом тваринного світу. У текстах письменника такі лексеми номінують здебільшого різновиди риб, котрі мешкають у водоймах подільської місцевості: *Вона забилась й закрутилась в його обіймах, як в'юн, а її синій плащ тримався на одному плечі, як перебите крило* (Т.2:72), *Він рибу варить! Луна, що спіймав уранці!* (Т.3:20), *«Хуліган...оселедець...»* (Т.3:208), *А се він учора ловив мурени* (Т.3:242), *Витягали червоних колючих чортів, блакитних морських в'юнів, плескатих півнів і голку-рибу, що блищала на сонці, як гострі наточені коси* (Т.3:244).

Номінаціями представників класу плазунів (рептилій) та земноводних (амфібій) є **герпетоніми** (похідне від грец. «ἑρπετόν» (herpeton) – повзуча тварина). У Михайла Коцюбинського вони трапляються у таких варіаціях: *Летіли, мов змії, рушники та чіплялись на дверях* (Т.1:38), *В ставку голосно крєтали жаби* (Т.1:56), *Вони, як черепахи шкаралущєю, захищаються тим законом...* (Т.1:208), *Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягли на землі дивними покосами* (Т.2:42), *В покорі плазували дорогами, немов сірі вужі, блискучі болотяні колії* (Т.2:259), *І тільки знову безгучно мелькає, немов гадючка, гострий хвіст ящірки по мозаїці стін* (Т.3:122), *Сухі роти тритонів умирили од спраги* (Т.3:230).

Для називання представників ракоподібних у прозових текстах М. Коцюбинський послуговується **карцинонімами** (похідне від дав.-гр. «καρκίνος» – рак): *Ноги шаруділи в болоті, немов шептали раки в мішку...* (Т.3:75), *Бачили білі піски, таємниче хитання морських водорослів, життя їжаків, ліниве повзання крабів, підводні перечи, забави, спочинок і бійки риб*

(Т.3:169), *Ковтав живі **креветки**, дрібненькі рибки, і одкушував ноги у молодого спрута, хоч той не дався і хапав за язик* (Т.3:244).

Не дуже часто, але все ж натрапляємо у творах М. Коцюбинського на найменування тварин із класу черви, **вермоніми** (похідне від лат. «vermis» – повертати, вертіти): *Так щось часом точить серце, мов **червак**...* (Т.1:122), *Жевріюче бадилля розповзалось скрізь мов огняні **хробаки**, сичало і курилось* (Т.2:45), *...добрий панок, щоб йому **черви** язик сточили* (Т.3:16).

Наступну групу лексем на позначення тварин становлять **малаконіми** (похідне від грец. «μαλαχιον» – моллюск) – назви на позначення різновидів моллюсків: *Вона, мов той **слимак** у свою шкаралушу, сховалась у власне горе й не сподівалась вже кращої днини...* (Т.1:128), *Переливалась веселка, блищало дорогоцінне каміння, грали брильянти, а різнобарвні **моллюски** своїм тілом цяцькували підводні скелі* (Т.3:128), *Там незабаром загніздилася мала, як вдома, восьминога потвора – **спрут**, і коли його витягали, він обвивав лапами руку, присисався до неї і жер нас розлюченим оком* (Т.3:243).

Зрідка ідіостильно письменника-подолянина притаманні **арахноніми** (похідне від грец. «ἀράχνη» (aráchnē) – павук): *...Шпарування здавалось величезним жовтим павутинням, котре заснував на стіні якийсь велет **павук*** (Т.1:57).

З огляду на досліджувані лексеми, їхнє місце в семантичній структурі речення, спостерігаємо конотативну варіативність одного й того ж денотата. Фауноназви (переважно слова нейтральної лексики) у мові М. Коцюбинського нерідко є сповненими символічної образності, асоціативності, ужитими не в прямому, а в переносному значенні. Такі смисли віддзеркалюють як народно-поетичну традиційну символіку живої природи, так і набувають індивідуально-авторських рис, які митець слова творить зі своїх позицій, відповідно до свого світосприйняття, бачення, розуміння явищ життя. У процесі символізації нейтральне значення лексеми обов'язково набуває позитивного або негативного забарвлення.

Фауноніми в прямому значенні	Фауноніми в переносному значенні
<ul style="list-style-type: none"> ○ – <i>Ей, ти, носатий, купи у мене зайця! – басив всередині молодий голос...</i> (Т.3:182) ○ <i>Дві послушниці гнали корови на пашу</i> (Т.2:121) ○ <i>Вужів було так багато, що Соломія скоро перестала звертати на них увагу</i> (Т.2:59) ○ <i>Тільки пси погарчали і поховались</i> (Т.3:75) ○ <i>Ми часто впливали удвох на рибу</i> (Т.3:243) ○ <i>Серед білих наметів її тріпались крильця синіх метеликів</i> (Т.2:224) ○ <i>Мухи роями пообсідали чорні стіни, роями здіймались із стін і гули...</i> (Т.1:71) ○ <i>Під вікнами бились і цвірінькали горобці...</i> (Т.3:227) 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Зайця часом в голові немає?... Га?</i> (Т.1.:132) – приказка <i>Перед ним встав, наче живий, важкий директор з грубим, застиглим обличчям, налитий тупою тихою по сам картуз і нерухливий, як тільна корова</i> (Т.3:204) – порівняння <i>В покорі плазували дорогами, немов сірі вужі, блискучі болотяні колії</i> (Т.2:259) – уособлення <i>Його вигнано, як пса, і він, як пес, скорився й вийшов, безпомічний, безсловесний, полохливий</i> (Т.2:103) – порівняння <i>Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву</i> (Т.2:221) – порівняння <i>Промайнула метеликом весна, збігло, мов день один, й літо</i> (Т.1:124) – метафора <i>Тоді вона тремтіла і пицала, як муха в павутинні...</i> (Т.2:105) – порівняння <i>Перший звощик примчав пасажирів; готельні хлопці налітають на нього, як горобці</i> (Т.3:239) – порівняння <i>І хмара раптом спинилась. Підняла здивовано край, сперлась, як кінь на задні ноги...</i> (Т.3:170) – уособлення

○ Палагна сама сідлала свого коня і заклала червоний постіль в стремено так гордо, неначе всі гори належали тільки до неї (Т.3:163) ○ І у ту мить [...] з лісу виходить з риком ведмідь, а білі вівці мечуться вбік і одділяють його од Марічки (Т.3:158) ○ Чи живого, чи мертвого а таки з'їсть вовк або сточать хробаки у сих нетрях (Т.2:64) ○ Проходили повз галяви з свіжовитолоченою травою, де ще сеї ночі лежали олени... (Т.2:125) ○ Чайки знімались із одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем (Т.2:89) ○ Як тільки забували зачинити двері, крізь них влітала з сіней зозулястенька курка й прожогом бігла до баби (Т.3:102)	Карпо Петрович потирав руки, як добродушний ведмідь перед уликом меду (Т.3:197) – порівняння Як вовк, поводив він навкруги очима, дивуючись, чого вони ждуть (Т.2:64)– порівняння Новий приплив енергії, шалена відвага пройняли її волю, і вона кинулась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя (Т.2:60) – гіпербола Гукнула щось твердо, голосно, ясно, так наче крикнула чайка (Т.2:208) – порівняння Сидить же собі тут, поки не накриють, як курку решетом, а я піду... (Т.2:181) – приказка

Михайло Коцюбинський вмів і доволі експресивно розвиває внутрішню форму слова, уводячи її до складу різноманітних троп, він стилістично оздоблює фауноназви, а через метафоризм, символізм, порівняння, формує й виражає нову думку, образ чи конфігурацію.

Для визначення доміант серед дібраного і проаналізованого фактичного матеріалу скористаємося графічною діаграмою. Це дає змогу констатувати, що в текстах Михайла Коцюбинського найкількісніше представлена група фаунонімів, що іменує ссавців (мамоніми) – 61.4%; відносно меншими є показники групи орнітонімів (16.9%); далі в межах 5–8% реалізоване слововживання інсектонімів, герпетонімів, іхтіонімів; найменше репрезентовані назви тварин груп вермоніми, карценоніми, малаконіми, арахноніми (від 1% і нижче).

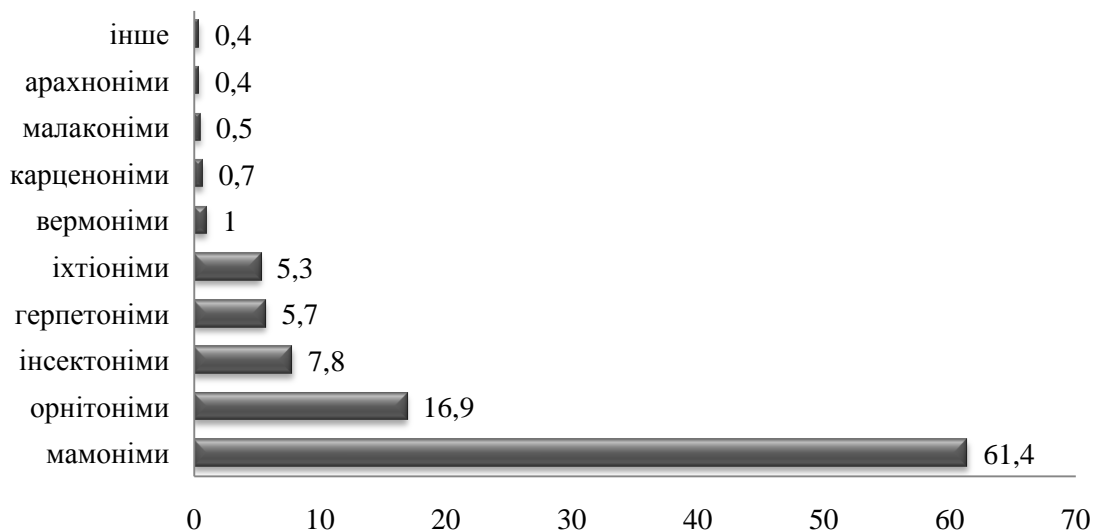

Рисунок 1. Частотність уживання фаунонімів у текстах М. Коцюбинського, %.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, лексика фауносвіту широко представлена в текстах Михайла Коцюбинського. Вона може бути об'єднана в чіткі за ієрархією лексико-тематичні групи. Автор використовує найменування тварин як в прямому, так і в переносному значеннях. Фауноніми допомагають реалістично відтворити дійсність, майстерно передають місцевий колорит, розкривають особливості психічного стану,

фізичних якостей людини, часто стають важливими елементами соціальної або портретної характеристики. Вважаємо, що проблема дослідження фауноназв у художній літературі (зокрема в літературі Поділля) залишається актуальною в царині лінгвокраїнознавчих розвідок й потребує подальшого комплексного підходу й розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачкур Р.О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Р.О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 21 с.
2. Василько З. Значення фаунолексем в етнологічному контексті / З. Василько // Вісник Львівського університету. Серія філологія. – Львів, 2003. – Вип. 31. – С. 365 – 370.
3. Василько З. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях) : автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / З. Василько. – К., 2003. – 20 с.
4. Галинська О. М. Фразеологічні одиниці з зоонімічним компонентом, що характеризують людей в українській, англійській і китайських мовах / О.М. Галинська // <http://ua.convdocs.org/docs/index-11460.html>
5. Добрусинець Д. Лінгвокраїнознавчий потенціал орнітонімів / Д. Добрусинець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : збірник наукових праць. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 40 – 52.
6. Пастух Н. А. Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі : автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н.А. Пастух. – Л., 2001. – 19 с.
7. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології : монографія / Л.О. Симоненко – К. : Наук. думка, 1991. – 150 с.

Список використаних для аналізу джерел

Коцюбинський М. М. Твори в трьох томах. – К.: Дніпро, 1979.

Дудник О. Фаунонимы в текстах Михаила Коцюбинского: классификация, смысловая нагрузка, частотность употребления.

Исследование совершено на материалах названий фауны из прозаических текстов М. Коцюбинского. В статье определены лексико-тематические группы фаунонимов, согласно которым осуществлена попытка выделить их четкую иерархию (в основе нашей классификации – лингвистические номены, составлены из морфем, производных от греческого или латинского названия денотата): мамонимы, орнитонимы, инсектонимы, герпетонимы, ихтионимы, вермонимы, карценонимы, малаконимы, арахнонимы. Учитывая результаты собственных наблюдений, определено, что нейтральное значение лексемы в текстах Михаила Коцюбинского в основном приобретает положительную или отрицательную символическую окраску. На примерах продемонстрировано стилистические эффекты специфического авторского восприятия и использования наименований животных в анализируемой художественной прозе. В статье рассмотрены особенности функционирования фаунонимов, предпринята попытка установить классы-доминаты и количественно наименее употребляемые классы фаунолексем.

Ключевые слова: фаунонимы, фауноназвания, зооценоз, лингвострановедческий, вариативность.

Dudnyk O. Faunonyms in Mykhaylo Kotsubynskiy' Texts: Classification, Meaning, the Frequency of Use.

The research is made on fauna names selected from M. Kotsubynskiy prose texts. It shows lexical-thematic groups of such lexemes, outlines the peculiarities of their functioning and made attempt to find out dominative and the least used faunonyms. We tried to systematize literary names of fauna; intended to show specifically authorial perception and use of these names of animals in analyzing prose. Fauna names (mainly words of neutral vocabulary) in the language of Mykhaylo Kotsubynskiy quite often are full of symbolic vividness, associativeness, used not in direct sense, but figuratively. Such meanings reflect both the traditional nature symbols and individually-authorial features. Results of observations defined that neutrally marked leksems in Mykhailo Kotsubynskiy' texts got mainly positive or negative color of meaning. Due to the text examples we reveal specific author's style .

Key words: faunonyms, fauna names, zoosenoz, the aspect of linguistics and country studies, variability.

*Ніна Іваницька
(Вінниця)*

УДК: 37: 811.161.2

СЕМАНТИЧНИЙ ОБСЯГ ІМЕННИКОВОЇ СЛОВОНАЗВИ ПРЕДМЕТНОГО ДЕНОТАТА

Розглянуто низку проблемних питань, пов'язаних із поглибленим вивченням природи повнозначного слова у його проєкції на денотат. З'ясовано зміст поняття «семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата». Встановлено ієрархію в сфері вимірів семантичного обсягу іменникових словоназв предметного денотата. Доведено функціональні можливості прикметникових словоназв атрибутивних денотатів у процесах розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів. На конкретних прикладах ланцюгових рядів синсемантичних словоназв денотатів показано важливість запропонованого підходу до інтерпретації повнозначних слів з урахуванням їхньої синсемантичної природи. Визначено низку проблемних питань у вигляді гіпотез, які торкаються як концептуальних питань явища «розширення семантичного обсягу іменникової словоназви предметного денотата», так і поглибленого аналізу конкретних іменникових словоназв у заявленому ракурсі. Стаття є продовженням серії публікацій автора, присвячених утвердженню методологічного принципу орієнтації на синтагматичні властивості повнозначного слова в його лексичних та граматичних наукових парадигмах.

Ключові слова: повнозначне слово, денотат, предметний денотат, семантичний обсяг словоназви денотата, синтагматика, сполучуваність, категорія «автосемантизм/синсемантизм», ланцюгові ряди синсемантичних словоназв денотатів.

Постановка наукової проблеми. Повнозначне слово в аспекті вивчення його номінативної природи й здатності називати денотат розглядаємо як основну мовну одиницю, здатну акумулювати складну й суперечливу наукову проблематику, що стосується слова. Зрозуміло, що кожне повнозначне слово виконує в мові номінативну функцію, тобто називає денотат. Іменникові словоназви номінують предметні денотати, дієсловоназви номінують процесуальні денотати, прикметникові – атрибутивні денотати, прислівникові – адвербіальні денотати. Саме номінативна функція (функція називання) «виокремлює» клас повнозначних слів, відокремлюючи їх від неповнозначних (службових). Достатньо апробованою є також наукова теорія про поділ повнозначних слів на автосемантичні й синсемантичні та інформативно недостатні слова, які забезпечують перетворення семантичних єдностей у єдності граматичні [9; 10; 13].

Функціонування повнозначних словоназв (автосемантичних і синсемантичних) у різних позиційних умовах реченнєвої структури показує, що зазначений поділ словоназв денотатів (зокрема в плані розмежування їх на автосемантичні – синсемантичні) не вичерпує усієї глибини проблеми стосовно номінації денотатів різної природи. Ідеться не лише про обмеження можливостей синсемантичних словоназв номінувати денотати, але й про автосемантичні слова, які в певних синтагматично й комунікативно акцентованих позиціях є також недостатніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими підвалинами пропонованого підходу слугували праці провідних учених основних наукових шкіл: празької (М.Трубецької, Р.Якобсон, В.Матезіус), копенгагенської (Л.Єльмслев, В.Брендаль), американської (Є.Сепір, Л.Блумфільд, Х.Харріс), російської (Л.Щерба, С.Поліванов, В.Виноградов). В Україні в цій галузі багато зробили Л.Булаховський, О.Мельничук, В.Русанівський, І.Ковалик, М.Муравицька, В.Перебийніс, О.Тераненко, М.Кочерган та ін. Слово стало невід'ємною складовою усіх напрямків сучасної української граматичної науки, як у плані вивчення конкретної мови, так і в типології (В.Німчук, О.Мельничук, І.Вихованець, К.Городенська, А.Загнітко, Н.Гуйванюк, М.Степаненко, В.Шинкарук, М.Барчук, С.Соколова, М.Мірченко, М.Скаб, В.Ожоган, Н.Костусяк, П.Білоусенко, Н.Клименко, Ф.Бацевич, Г.Вокальчук, О.Кульбабська, Г.Мартінова, О.Селіванова, О.Снітко, Н.Б.Іваницька, М.Баган, М.Вінтонів, О.Межов та ін.).

Мета статті: показати й довести ієрархію спроможностей іменникових словоназв (самостійно чи разом із залежними від них словоназвами різних денотатів) номінувати предметні денотати. Досягнення мети зrealізовано шляхом розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати зміст

поняття «семантичний обсяг номінації денотата»; 2) встановити ієрархію в сфері вимірів семантичного обсягу іменникових словоназв предметного денотата; 3) довести функціональні можливості прикметникових словоназв атрибутивних денотатів у процесах розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів; 4) на прикладах ланцюгових рядів синсемантичних словоназв денотатів показати важливість запропонованого підходу до інтерпретації повнозначних слів з урахуванням їхньої синсемантичної природи; 5) наголосити на проблемних питаннях, розв'язання яких видається можливим із оперттям на запроповану методику, використану в конкретних фрагментах опису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Алгоритм викладу матеріалу, опису процесу, методики й результатів дослідження висуває необхідність подати насамперед деякі коментарі щодо вихідного терміна, який наскрізно пронизує зміст усієї статті. Йдеться про термін «*семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата*».

Зміст терміна сконцентровано на номінації «обсяг», хоча, зрозуміла річ, ідеться про іменникові словоназви (іменникові слова) як номінанти предметних денотатів. Спочатку зупинимося на деяких суттєвих заувагах стосовно словоназви *обсяг*, розглянувши її на тлі інших слів (*план, сфера, напрям, аспект, об'єм, простір, тло* та ін.).

Останнім часом термінологічний лексикон наукового стилю сучасної української літературної мови «наповнюють» іменникові слова, широко вживані в різних джерелах цього стилю, вважаються «книжними» словами, хоча за кількісними показниками вживаності можуть бути віднесені до високочастотних. До таких словоназв предметних денотатів можна віднести: *план, сфера, напрям, аспект, обсяг, об'єм, простір, тло*. Не вдаючись до детального опису тлумачень цих і подібних словоназв, спробуємо виокремити в них лише один, на наш погляд, найсуттєвіший параметр, який міг би якоюсь мірою об'єднати їх і в такий спосіб послужити доведенням їхньої функціональної близькості, в глобальному сенсі наукоємної спорідненості. Це вдалося зробити на основі проведеного нами аналізу різножанрових наукових текстів (на матеріалах монографій, посібників, наукових статей), особливо заголовків та початкових абзаців викладу змісту.

Помічено, що сферу таких іменникових словоназв предметних денотатів активно поповнює також іменникове слово «дзеркало», корелюючи із зазначеними вище назвами з їхніми прийменниково-іменниковими формами (*у просторі ... , у плані ... , у сфері ... , в аспекті... , в просторі ...* та ін.). У кожному з таких уживань іменникові словоназви предметних денотатів супроводжують залежні від них словоназви інших денотатів: прикметникові словоназви атрибутивних денотатів (*у зіставному аспекті, у типологічному аспекті, у діахронному аспекті, у функційному аспекті* чи іменникові словоназви предметних денотатів: *у просторі міжкультурних комунікацій, в аспекті синтагматики*). Широко вживана іменникова словоназва предметного денотата *дзеркало* (*в дзеркалі...*), не маючи при собі прикметникових словоназв атрибутивних денотатів, виявляє, як і попередні словоназви, регулярну сполучуваність із залежною словоназвою предметного денотата, експлікованою прийменниково-іменниковою формою субстантива в родовому відмінку: *Генезис і еволюція слов'янського словотвору в дзеркалі еволюції людської думки* (Т.Лукінова); *Тип культури в дзеркалі мовної фразеології* (І.Голубовська).

Наголошуємо на тому, що слово **обсяг (семантичний обсяг)** є також часто вживаним у подібних номінаціях предметних денотатів, коли мова йде не про конкретний простір, а про поняттєву абстракцію, спричинену узагальнювальним усвідомленням типових ознак, зафіксованих у лексикографічних тлумаченнях. Отже, параметричні характеристики цієї словоназви концентруються навколо основної (квантитативної), яка складає її змістове ядро і дозволяє «маніпулювати» в плані ієрархічної варіативності (класифікації) досліджуваних структур у розмежуванні «найбільше – багато – мало».

Доповнення *семантичний* («*семантичний обсяг*») конкретизує зміст словоназви «обсяг», обмежуючи її номінацію в семантичному ракурсі. У такий спосіб видається можливим, по-перше, використовувати цей термін як своєрідну основу, в проекцію на яку проводимо аналіз конкретних іменникових словоназв предметного денотата, і, по-друге (найголовніше), розглядати цей процес як методичну процедуру, що може бути екстрапольована на дослідження

й опис словоназв денотатів іншого типу (зокрема, процесуальних чи атрибутивних) як у межах однієї мови, так і в типології.

З'ясування питання про семантичний обсяг іменникових словоназв предметних денотатів найтісніше пов'язане з виявом у них (іменникових словоназв) ознак автосемантизму/ синсемантизму.

Першу групу з мінімальним семантичним обсягом словоназви предметного денотата складають **автосемантичні** іменникові словоназви: *Синергетика в контексті інтелектуальних стратегій розвитку освіти* (В.Кремінь); *Діалектна лексика цікавить сьогодні не лише лінгвістів, але й дослідників інших гуманітарних наук* (П.Гриценко); *Думка обірвалася на тихому, жадібному тоні* (М.Коцюбинський); *А коли роками носиш у собі щось таке, з чим не можеш жити, часом буває легше розбитись об воду, ніж перестати стрибати* (О.Забужко). *Духовні сили Віктора Капелюхи вже ... лягли в дитячі душі, в їх долях, наче зерно, проросли* (М.Степаненко). Такі (автосемантичні) іменникові словоназви предметних денотатів визначає їхня синтагматика, фіксація в словниках, а також конкретні умови функціонування в тексті.

До другої групи в ієрархічній послідовності щодо ступеня розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів відносимо первинно автосемантичні іменникові слова, семантичний діапазон номінації яких розширено за рахунок прикметникових словоназв атрибутивних денотатів чи прийменниково-відмінкових форм із ознаками формально-синтаксичної факультативності.

Визначення змістового обсягу словоназв предметних (як і інших) денотатів вимагає врахування головних (денотативних) сем відповідних словоназв, особливо коли словоназва об'єднує близькі чи дещо віддалені ознаки. Пояснимо це, наприклад, проаналізувавши словоназvu предметного денотата *доля*. Ця словоназва виявляє ознаки як автосемантизму (*кинути виклик долі, не вірити в долю, скоритися долі*), так і синсемантизму (*доля людини, доля батьківщини*).

Лексикографічні тлумачення цієї словоназви зводяться загалом до трьох основних: а) *хід подій, збіг обставин, які не залежать від долі людини*; б) *життєвий шлях (людини)*; в) *майбутнє чого- н.* У першому випадку (*кинути виклик долі, не вірити в долю*) змістовий обсяг словоназви «доля» є обмеженим, хоча й тут можна знайти мовленнєві структури, що його дещо розширюють (у певних семантичних ракурсах): *не вірити в (лиху) (погану), нещасливу долю*. У другому прикладі спостерігається більш типове розширення обсягу номінації цією словоназвою предметного денотата за рахунок відповідної семної кореляції: з прикметниковими словоназвами атрибутивних денотатів (*нещаслива, важка, цікава + доля...*) та з іменниковими словоназвами предметних денотатів (*нещаслива доля кого? – нещаслива доля людини*).

Слід зауважити, що саме прикметникові словоназви відповідних атрибутивних денотатів можуть бути якнайважливішими семантично ємними виражальними засобами, зокрема в художньому мовленні: *В неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, не було... Тепер же злої тої долі, як бога, ждати довелося* (Т.Шевченко).

Третій приклад (коли йдеться про долю як майбутнє) ілюструє обов'язкове розширення семантичного обсягу номінації словоназвою «доля» предметного денотата (*доля* кого? – *доля людини*; *доля* чого? – *доля врожаю*).

Тому в кожному конкретному випадку для інтерпретаційної «біографії» іменникової словоназви предметного денотата необхідно орієнтуватися на значеннєві варіанти номінативних одиниць, які зафіксовані в тлумачних джерелах (у тлумачних словниках).

Подамо ще кілька прикладів іменникових словоназв предметних денотатів, які підтверджують наші міркування. Досить виразно ілюструє заявлену закономірність іменникова словоназва предметного денотата «*зірка*». Обмеження семантичного обсягу цієї номінації можна спостерігати в значенні «небесне тіло» (*милуватися зірками, спостерігати за зірками, визначати напрям зірки, зірка з'явилася на небі, зірки сяють, мерехтять, вибликують, блідніють, гаснуть*). У переносному значенні «видатна людина» розширення семантичного обсягу є обов'язковим і досягається за рахунок обов'язково залежних іменникових словоназв предметних денотатів (*зірка кіно, зірка театру, зірка телебачення*). У третьому значенні «геометрична фігура з п'ятьма виступами чи предмет такої форми» семантичний обсяг

можуть (необов'язково) розширювати прикметникові ряди словоназв: *зірка металева, паперова, ялинкова* чи відповідні іменникові словоназви (*зірка з паперу, з пластмаси, з картону*).

Неабияку роль у процесах розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів відіграють синоніми (синонімічні ряди). На матеріалах Словника синонімів української мови (Словник синонімів української мови: В 2т. / А.А.Бурячок, Т.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000) простежено переважну тотожність основних іменникових словоназв предметних денотатів та їхніх синонімів щодо вияву ознак обмеження чи розширення семантичного обсягу відповідних словоназв.

Повертаючись до значень словоназви «доля», наводимо приклади їхніх синонімів. У значенні «*хід подій, збіг обставин, незалежних від людини*» словоназва «доля» має синоніми: *призначення, приречення, фатум, фортуна*, які в мовленнєвих реалізаціях виявляють обмежений обсяг номінативного потенціалу. У реченнєвих структурах вони замішують позиції формально-синтаксичних компонентів «морфологізованої» природи: підмета, обов'язкового придієслівного компонента об'єктної семантики: «...мені **доля** судила стати щільно до виробництва кінокартини (Ю.Яновський); **Фортуна** таки повернулася до хліборобів (З газ.); *Навіть той, хто в призначення вірить, все ж трудитися мусить постійно* (І.Франко).

У значенні «*життєвий шлях людини*», словоназва «доля» «обростає» синонімами: *судьба, талан, щастя, планета, планида*, у номінуванні якими предметних денотатів найчастіше беруть участь прикметникові чи займенникові словоназви атрибутивних денотатів: *Ой погляну я на поле. Поле чистеє дріма... Гей, мій латаний талане. **Доля темна та німа*** (І.Франко). *Невже минеш, як буревій, в **судьбі моїй, в **судьбі моїй?***** (Л.Забашта); *Чи не ти, бува, приймеш на себе **цю планиду?*** (Ю.Збанацький).

Це ще раз підтверджує думку про нерозривний зв'язок умов звуженої чи розширеної природи обсягу номінацій предметного денотата з конкретним значенням слова як номінативної одиниці відповідного денотата.

Досить виразною постає картина розширення обсягу номінації денотатів в об'ємних класах т.зв. перехідних дієслів, іменників, утворених від таких дієслів. Можна вважати, що всім перехідним дієсловоназвам процесуальних денотатів властиве розширення семантичного обсягу номінації, оскільки всі вони обов'язково включають залежну від них іменникову (займенникову) словоназvu предметного денотата в сферу своєї номінації: *Дисертант **досліджує** (що?) мову. Дисертант **збирає, класифікує, упорядковує, аналізує** (що?) **матеріал**. Дисертант **захищає** (що?) **дисертацію***. Дієсловоназви *досліджувати, збирати, класифікувати, упорядковувати, аналізувати, робити* й подібні до них у реалізації своїх функцій номінування процесуальних денотатів виявляють потребу обов'язкового доповнення іменниковими словоназвами з об'єктною синтаксичною семантикою (прямим додатком = обов'язковим придієслівним компонентом формально-синтаксичної структури речення).

Саме синтагматична (сполучувальна, валентісна) обов'язковість виступає діагностувальною ознакою виокремлення в структурі мови одиниць із властивим їм найвищим ступенем розширення семантичного обсягу номінування денотата. Така номінація денотата базується на синсемантизмі повнозначного слова, яке своїм власним фонемним складом не здатне номінувати денотат (вичленовувані практикою розумової здатності людини предмет, дію, стан, ознаку). В основі таких розширених номінацій лежить синсемантизм повнозначного слова.

У сферу розширених номінацій входять семантичні єдності, в т.числі й граматикалізовані семантичні єдності: дієслівного типу: *розв'язувати (що?) – проблему, укладати (що?) – словник, не помічати (чого?) – помилок, довіряти (кому?) – товаришу, зарости (чим?) – бур'янами, боротися (проти кого?) – проти ворога, (із ким?) – з ворогом, наполягати (на чому?) – на законі;* іменникового типу: *розв'язання (чого?) – проблеми, укладання (чого?) – словника, вивчення (чого?) – правил;* прикметникового типу: *вищий (від кого?) – від батька, здатний (до чого?) – до науки, повинен (робити що?) – прийти;* прислівникового типу: *краще (за кого?) – за всіх*.

Достатньо апробовану авторську методику дистрибутивного аналізу виокремлення групи інформативно недостатніх дієслів можна екстраполювати на іменники, утворені від таких дієслів [7: 51; 13: 295].

Наприклад, синсемантична іменникова словоназва предметного денотата «спроба» («вчинок із метою здійснити що-небудь при відсутності впевненості в досягненні успіху») зберігає сполучувальні властивості відповідної дієсловоназви процесуального денотата «пробувати» («спробувати») (*намагатися, силкуватися зробити, здійснити що-небудь*). Стівідсоткова сполучуваність синсемантичної дієсловоназви *пробувати (спробувати)* з інфінітивом, яка засвідчує віднесення її до інформативно недостатніх словоназв і збережена в семантичній єдності іменникового типу (*спроба + інфінітив*), засвідчує високий ступінь інформативної недостатності іменника «спроба». Розширення семантичного обсягу номінації з центром *спроба* включає в себе три типові групи словоназв: а) прикметникових (необов'язкових): *відчайдушна спроба, (не) смілива спроба, легковажна спроба, остання спроба, марна спроба, даремна спроба*; б) іменникових (напівобов'язкових): *спроба гравця, спортсмена, суперника* (з переміщенням назвою суб'єкта: *гравець пробує → спроба гравця*); в) дієслівних (обов'язкових): *спроба зробити що-небудь, спроба відмовитися від чого-небудь, спроба переконати когось, спроба померитися з ким-небудь, спроба домогтися чогось*.

В усіх випадках наявне явище розширення семантичного обсягу номінації предметного денотата синсемантичною іменниковою словоназвою *спроба*, хоча ступінь обов'язковості розширення, як бачимо, є неоднаковим – від необов'язковості (факультативності) – до напівобов'язковості та обов'язковості. За кількісно-якісними показниками в системі українського слововживання переважають структури з обов'язковою сполучуваністю (*спроба + інфінітивна форма*), як і поєднання структур із факультативною сполучуваністю та структур із обов'язковою: *Це була спроба пробратися на океанське судно* (О.Гончар); *Перші спроби писати – віршем і прозою, відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії* (М.Коцюбинський); *Уже було кілька спроб розробити проект* (З газ.).

Є чимало випадків номінативних структур, коли навряд чи видається можливим провести чітку межу між звичайною кількаслівністю називання предметних денотатів і розширенням семантичного обсягу.

Наголошуємо на тому, що основним критерієм такого розмежування є виявлення в іменникових словоназвах ознак синсемантизму. Методичним прийомом при цьому слугує прийом елімінування, який забезпечує виявлення в аналізованих іменникових словоназвах ознак синсемантизму. Цим прийомом можуть бути охоплені всі іменниково-іменникові структури: *спрямування (чого?) зусиль; зміна (чого?) клімату; оберіг (чого?) щастя; відмова (від чого?) від минулого; тяглість (чого?) покоління; гіркота (чого?) вдовинства*.

Окремий статус у складному процесі номінації денотатів посідають терміни (лат. *terminus* – рубіж, межа), що являють собою слова або словосполучення, які позначають поняття певної галузі науки, техніки тощо. Наголошуємо на тому, що з невинним і надзвичайно швидким розвитком різних галузей сучасної науки, активізувалися процеси утворення кількаслівних номінацій у терміносистемах. Особливе місце щодо частотності займають терміни двослівної будови із стрижневим елементом – іменниковою словоназвою предметного денотата в поєднанні з прикметниковою словоназвою, яка по-своєму розширює семантичний обсяг номінації: *лінгвістика ареальна, лінгвістика когнітивна, лінгвістика комунікативна, лінгвістика описова, лінгвістика структурна, лінгвістика прикладна, лінгвістика комп'ютерна* тощо. Або згадаймо, наприклад, систему кількаслівних номінацій різновидів речення: *просте речення, складне речення, складносурядне речення, складнопірядне речення, розповідне речення, окличне речення, питальне речення, двоскладне речення, односкладне речення* тощо. Чи, наприклад, уживання двослівних термінів такого ж типу в інших розділах лінгвістики: *голосні фонемі, приголосні фонемі, дзвінки приголосні, глухі приголосні* і т.д.; *загальноживані неологізми, авторські неологізми, оказіональні неологізми, стилістичні неологізми, морфема коренева, морфема афіксальна, морфема нульова, морфема первинна, морфема сполучна* і т.д.

Є чимало структур іменниково-прикметникового типу, які баланують на межі термінологічних і вільних із досить вагомим семантичним навантаженням прикметникових словоназв. Такими можуть бути, наприклад, структури з прикметниковими словоназвами атрибутивних денотатів: *віртуальний, мультимедійний, інформаційний* тощо:

віртуальна аудиторія, віртуальна лабораторія, віртуальна машина, віртуальна освіта, віртуальна пам'ять, віртуальна технологія, віртуальна реальність, віртуальна філософія, віртуальна цивілізація, віртуальна школа, віртуальне співтовариство, віртуальне підприємство, віртуальний клас, віртуальний обряд, віртуальні здібності та ін.;

мультимедійний курс, мультимедійна лекція, мультимедійне видання, мультимедійне середовище, мультимедійні засоби, мультимедійна ігра, мультимедійні технології та ін.;

інформаційна грамотність, інформаційна індустрія, інформаційна інфраструктура, інформаційна компетентність, інформаційна культура, інформаційна модель, інформаційна пропаганда, інформаційна технологія, інформаційна революція, інформаційна система, інформаційна сфера, інформаційне оточення, інформаційне право, інформаційне суспільство, інформаційний ефект, інформаційний колапс, інформаційний потенціал, інформаційний світогляд, інформаційні послуги, інформаційний простір, інформаційний ресурс, інформаційні технології, інформаційне середовище та ін.;

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, прикметникові словоназви атрибутивних денотатів є складовою, невичерпним багатством, яким послуговується мова в її різностильових варіантах і авторських варіаціях. Насамперед у цьому плані вирізняються книжні стилі (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний), де прикметникові словоназви виконують роль кваліфікаторів, розрізнявачів аналітичних, логічних характеристик предметів, явищ.

Якщо до цього всього долучити ще т.зв. «семантичну динаміку» прикметникових словоназв, результатом якої є утворення означень-епітетів, то можна сміливо кваліфікувати такі словоназви як неосяжний масив елементів, здатних розширювати семантичний обсяг іменникових словоназв предметних денотатів. Можна скористатися для цього хоча б прекрасним «Словником епітетів української мови» (автори Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О.), у якому, наприклад, до словоназви предметного денотата «голос» із художніх текстів дібрано більше 200 різних прикметникових словоназв. Із позицій нашого підходу до можливостей розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів просто вражає кожен приклад словника. Перевернені речення шляхом елімінування прикметникових словоназв виявилися абсолютно не спроможними виразити відповідну семантику іменникових слів. Пор.: *Заніміли, поникли, погасли ліси, і людські, і пташині мовчать голоси* (М.Рильський) і *Заніміли, поникли, погасли ліси, і мовчать голоси*. Або: *Співала [Марійка] зосереджено, хрипуватим, наче надтріснути́м голосом* (В.Шевчук) і *Співала [Марійка] зосереджено, наче голосом*.

Художнє як і публіцистичне мовлення не може обійтися без деяких словоназв атрибутивних денотатів, які, «перемігши» свою необов'язковість (факультативність) у формально-синтаксичній структурі речення, перетворилися в найнеобхідніші елементи, здатні розширювати семантичний обсяг предметного денотата. Такими насамперед є словоназви: атрибутивних денотатів: пор.: *свідчення земляків і нетлінні свідчення земляків; Кобзар і безсмертний Кобзар, труд і титанічний труд, особистість і творча особистість, нащадки і вдячні нащадки, інформація і цікава, доступна, опоетизована інформація, вчені-шевченкознавці і маститі вчені-шевченкознавці, читач і небайдужий до української минувшини читач, слово і ніжне слово, перо і невтомне поетове перо, усамітнення і духовне усамітнення* і т.д. пор.: *лікар митець і лікар за фахом, але митець за покликанням, жити і повноцінним життям митця, громадянина, тягар і тягар непрости́х пережитих літ, плід і дозрілий плід Духу, ковток і бунтарської волі ковток, обіцянки – заяложені обіцянки, монологи і соковиті монологи, дотик і душевний дотик, ярмо і ярмо меншовартості, висновок і обнадійливий, хоча жорстокий висновок, печаль і голуба печаль, сповідь і усамітнена сповідь, слово і добірне слово (поета); світобудова і складна й суперечлива світобудова; спромога і інтелектуальна спромога; потуга і духовна потуга, непокора і громадянська непокора, шляхи (минувшини) і звивисті шляхи (минувшини); дар (проникнення в загадковість) і особливий дар проникнення в загадковість (природи й людського буття); самотність і творча самотність, почуття і виболювані почуття.*

Виразно простежується значне розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів у структурах, що являють собою ланцюгові ряди синсемантичних словоназв із опорним синсемантичним іменником: *спроба використання правила ...*,

обґрунтування важливості методики дослідження ..., розробка плану лекції, наполягання на необхідності включення закону в порядок денний сесії і т.д.

У ланцюгових рядах синсемантичних словоназв, прогнозованих іменниковими синсемантичними словоназвами з найвищим ступенем синсемантизму (*можливість, намагання, спроба* та ін.), типово вживаними в різностильових текстах, є «вкраплення» в них (у ланцюгові ряди) синсемантичної словоназви процесуального денотата в інфінітиві:

намагання	осягнути + сутність + мови, розробити + модель + дослідження, пізнати – закони природи, перевірити – висновки, конкретизувати завдання дисертації, обґрунтувати цілі навчання, описати технологію виробництва, опанувати методами навчання, встановити корпус (фіксованим) лексем.
------------------	---

Проведене нами дослідження іменникових словоназв предметних денотатів на матеріалі різностильових текстів сучасної української літературної мови підтверджує гіпотезу про ресурсоспроможність іменникових словоназв предметного денотата разом із іншими словоназвами розширювати свій семантичний обсяг у певних функціонально визначених умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусея. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 980 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ БАО», 2011. – 992 с.
3. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: У 4 т. / А.Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т.2. – 350 с.; Т.3. – 370 с., Т.4. – 388 с.
4. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: [монографія] Н.Б.Іваницька. – Вінниця: СПД Главацька, 2011. – 636 с.
5. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація слів в українській та англійській мові: [монографія] / Н.Б. Іваницька. – К.: КНТУ, 2004. – 194 с.
6. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові: [монографія] / Н.Л.Іваницька. - К.: Вища школа, 1986. – 167 с.
7. Іваницька Н.Л. Контекстуальна зумовленість дистрибутивних параметрів повнозначних слів / Н.Л.Іваницька // Граматика слова і граматики мови: зб. наук. праць, присвячених ювілею докт. філол. наук, проф., член-кор.НАН України Вихованцю І.Р. – Донецьк: ДонПУ, 2005. – С. 48-60.
8. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат / Н.Л.Іваницька // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48-57.
9. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в синтаксисі: традиція й оновлені теорії / Н.Л.Іваницька // Граматики слов'янських мов: основи типології і характерології = Grammar of Slavonic Languages: foundation and characterology. Тематичний блок: Матеріали XV Міжнародного з'їзду славистів (20.08 – 27.08.2013 р., Мінськ, Республіка Білорусь). – К., 2013. – С. 65-68.
10. Іваницька Н.Л. Семантичні єдності повнозначних слів у терміносистемі сучасного теоретичного синтаксису / Н.Л.Іваницька // Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження: Програма, матеріали та тези доповідей Всеукр. наук. конф.; присвяченої 100-річчю від дня народження проф. І.І.Слинька / відп. за вип. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 66-67.
11. Іваницька Н.Л. Сочетаемостные свойства знаменательных слов украинского языка и компонент формально-синтаксической структуры предложения / Н.Л.Иваницькая // Humanitar Elmerin otneniemleri actual problemleri = Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. – Azerbaijan Respublikasy Tehsil Nazirliyi Baki Slawyan Universiteti, Baki, 2013. – № 1. – С. 81-87.
12. Іваницька Н. Явище аналітизму в сфері вираження компонентів формально-синтаксичної структури речення / Н. Іваницька // Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 292-298.
13. Іваницька Н.Л. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм: [монографія] / Ніна Іваницька. – Вінниця, 2012. – 180 с.

Иваницкая Н. Семантический объем субстантивного наименования предметного денотата.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов, касающихся изучения сущности знаменательных слов в проекции на денотат. Интерпретировано понятие «семантический объем субстантивного наименования предметного денотата». Определено иерархию показателей в сфере семантического объема субстантивных наименований предметного денотата. Доказана функциональная возможность прилагательных в процессах расширения семантического объема субстантивных наименований предметных денотатов. На конкретных примерах цепочных зависимостей синсемантических словонаименований денотатов показана важность предлагаемого подхода к интерпретации знаменательных слов с учетом их синсемантических свойств. Определены и сформулированы проблемные вопросы, касающиеся как концептуальных проблем явления «расширение семантического объема субстантивного наименования предметного денотата», так и углубленного анализа конкретных субстантивов в предложенном ракурсе. Статья представляет собой продолжение серии публикаций автора, направленных на утверждение методологического принципа ориентации на синтагматику знаменательного слова в его лексических и грамматических научных парадигмах.

Ключевые слова: знаменательное слово, денотат, предметный денотат, семантический объем словонаименования денотата, синтагматика, сочетаемость, категория «автосемантизм/синсемантизм», цепочные ряды синсемантических словонаименований денотатов.

Ivanytska N. Semantic Content of the Noun as Object Referents Nomination.

The paper focuses on the controversial questions concerning the in-depth study the notional words in their projection on the referents. It is found the concept of “semantic content of the noun as object referents nomination”. The research deals with the hierarchy in the field of measuring the semantic content of the object referents nomination. It is proved that adjective nominations of the attributive referents have a great functional capacity in the process of the widening the semantic content of the nouns as referents nominations. The specific examples of the chain lines of synsemantical words given in the paper show the importance of the proposed approach to the interpretation of notional words based on their synsemantical nature. The author proposes the succession of controversial questions represented as hypotheses relating to both conceptual issues phenomenon “widening the semantic content of noun as objective referents nominations and in-depth analysis of specific noun nominations in the present perspective. The article continues the author's publications dedicated to strengthening the methodological principle of targeting syntagmatic properties of notional words in its lexical and grammatical paradigms.

Key words: notional word, referent, object referent, semantic content of referent nomination, syntagmatics, combinability, category "autosemantics / synsemantics", chain lines of the synsemantical referents nominations.

Діана Ігнатенко
(Одеса)

УДК 811.162.2'282.2(478)373.2

**ВАРІОВАННЯ НАЗВ МЕБЛІВ ТА ХАТНЬОГО НАЧИННЯ
В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ**

Стаття присвячена дослідженню українських говірок на півночі Республіки Молдова – території історичного проживання етнічних українців, які в умовах іноетнічного оточення та віддаленості від джерел літературної української мови зберегли рідну мову та культуру. Українська мова діаспори не тільки збереглась у певній консервації, але й набула впливу інших мов, зокрема румунської та російської, що виявилось в численних мовних інтерференціях. Найбільшого впливу зазнала побутова лексика щоденного використання, яка не тільки майже не вивчена, але й практично не зібрана. У статті розглянуто тематичну групу лексики на позначення меблів та хатнього начиння, зібраних у північних районах Молдови; виокремлено лексико-семантичні групи в її межах; визначено основні ознаки окресленого діалектного ареалу, серед яких варіативність вживання лексем, диференційованих територіально та між різними віковими групами інформантів, розвиток семантики лексем, поширення чималої кількості румунізмів та росіянізмів внаслідок

міжмовних контактів, функціонування лексики, що входить до складу української літературної мови; досліджено склад зазначеної лексики за походженням, за співвіднесеністю з українською літературною мовою, поширенням в інших українських говорах. Доведено, що українські говірки активно функціонують і за межами України, віддзеркалюючи історію, культуру та побут українського народу.

Ключові слова: українська діалектологія, тематична група лексики, лексико-семантична група, лексема, семема, номен, північ Молдови.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку української діалектології залишається конче важливим дослідження лексико-семантичної системи і структури народних говорів, без чого неможливо у всій повноті з'ясувати історичний розвиток українського народу, становлення літературної мови, класифікацію народних говорів та інше. Багато зроблено для дослідження цієї проблеми у межах України, але поза межами України ситуація інша. Так, і досі фактично не дослідженими залишаються українські говори у Молдові, хоча українська мова лунає по всій її території, зберігаючи цінний лінгвістичний матеріал. Місцеве українське населення зберегло рідну мову в тих діалектних формах, які функціонували на території сучасної Молдови з давніх-давен чи були привнесені українцями-переселенцями впродовж XIV – XX ст. Українська мова діаспори не тільки збереглась у певній консервації, але й набула впливу інших мов, зокрема румунської та російської, що виявилось в численних мовних інтерференціях. Найбільшого впливу зазнала побутова лексика щоденного використання, яка не тільки майже не вивчена, але й практично не зібрана. Ці чинники зумовлюють актуальність та доцільність нашої теми.

Житло – один з найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури будь-якого народу. Це певний континуум, у замкненому просторі якого проходить родинне життя. Комплекс народного житла складався протягом століть і увібрав досвід багатьох поколінь: у ньому щільно переплелися традиції різних історичних епох. За свідченням М.С. Сергєєвої, з цих позицій житло характеризує насамперед його інтер'єр. Інтер'єр – середовище, що постійно оточувало людину, віддзеркалювало основні риси її повсякденного життя [3].

На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань меблів та хатнього начиння є досить різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті тематичних груп лексики «Меблі» та «Хатнє начиння» в літературній мові і в народних говірках дає змогу дослідити традиційну матеріальну культуру та розкрити духовний потенціал нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, на сьогоднішній день у Молдові не запроваджено системного вивчення українських говірок, проте їх досліджували К.С. Кожухар, В.Д. Панько, О.А. Романчук, І.В. Гороф'янюк. В українській діалектології студіями, об'єктом зацікавлення яких обрано тематичну лексику на позначення меблів та хатнього начиння, є дослідження Е.Д. Гоци (назви кухонного начиння в українських карпатських говорах), Л.Н. Тищенко (назви меблів та предметів хатнього ужитку в південнословобожанських говірках), З.М. Бичко (назви меблів та хатніх речей, посуду та кухонного начиння в наддністрянських говірках), М.О. Волошинової (назви посуду в східнословобожанських говірках), Т.П. Піцури (назви хатніх речей в українських говорах Карпат), В.Г. Шелемех (назви кухонного начиння в надсянських та наддністрянському говорах), З.Т. Ганудель (назви посуду та хатнього начиння в українських говорах Словаччини), Л.Л. Ура (назви кухонного начиння в угорських говірках), Л.В. Власової (лексика кухонного начиння та посуду в орловських говірках). На матеріалі літературної української мови зазначену тематичну групу лексики вивчали Н.Й. П'яст (назви посуду в сучасній українській літературній мові), І.В. Муляр (назви меблів житлового приміщення в сучасній українській літературній мові) та ін.

Більшість дослідників дотримується думки про давність, традиційність та стабільність функціонування досліджуваної лексики в літературній та діалектній формах української мови. Так, Е.Д. Гоца зазначає, що «основу лексики на позначення їжі та кухонного начиння, складають назви, що відзначаються стабільністю і протягом віків не зазнали суттєвих змін» [2, с. 10]. Л.М. Тищенко зауважує, що «тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних номенів, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту» [4, с. 202].

Мета статті. Метою дослідження є аналіз лексики на позначення меблів та хатнього начиння в говірках української мови на півночі Молдови; наше **завдання**: виокремити тематичні групи лексики (далі ТГЛ) меблів і хатнього начиння та лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) в їх межах; визначити основні ознаки окресленого мовного ареалу; провести паралелі між функціонуванням вказаної ТГЛ в літературній та діалектній формах української мови; з'ясувати походження зафіксованих на півночі Молдови окремих мовних фактів, їх поширення в інших українських говорах. Джерельною базою дослідження послужили власні записи живого мовлення, здійснені у північних районах Молдови: Бельцькому, Глоденському, Ришканському, Синжерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському; а також лексикографічні джерела української літературної мови, дані діалектних словників, атласів тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження дозволило виокремити в межах ТГЛ «Меблі» ЛСГ «Меблі для сидіння», «Меблі для снання та відпочинку», «Меблі для зберігання одягу», «Меблі для зберігання посуду»; у межах ТГЛ «Хатнє начиння» ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети», «Ткані вироби», «Начиння для зберігання і переробки продуктів», «Начиння для приготування та вживання їжі», «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв», «Начиння для прання, прасування, миття й купання», «Пічне начиння», «Хатній реманент». На підставі семантичних зв'язків у межах кожної ЛСГ формуються мікрогрупи.

Словниковий склад та семантична структура досліджуваних ЛСГ є гетерогенними та характеризуються строкатістю лексем, диференційованих за походженням, способом номінації, вживанням у мовленні інформантів різних вікових груп тощо. Так, у межах ЛСГ «Меблі для зберігання одягу» на позначення семеми «вид меблів у вигляді ящика з дверцятами для зберігання одягу, білизни тощо» вживаються лексеми *гарде́рон* (Д., Наг., Н.Ф., Сад.), *гард'е́рон* (Сув., П., Пом., Поп., Сад.), *'ст'енка, шкаф* (усі обстежені села), *'полки* (Цамб.), *'скрин'а* (Д., Н.Ф., П., Поп., Рек., Сад., Цамб., Ябл.), *'софка* (Наг., Н.Ф., П., Пом., Поп., Сув., Цамб., Ябл.). У зафіксованих лексемах відбито їх різноманітність за походженням, а саме: номен *'скрин'а* праслов'янського походження, відомий у більшості слов'янських мов [ЕСУМ V, с. 286; ССМ II, с. 350], як і номен *'полки* – вживана у формі множини лексема *полка*, що має праслов'янське коріння від слова *полиця*, пов'язаного з *роль* «основа, підлога, полиця» [ЕСУМ IV, с. 489]; фонетичний варіант лексеми *гардероб (гард'е́рон)* є запозиченням з французької мови, що наявне в переважній кількості слов'янських мов [ЕСУМ I, с. 473], а також входить до складу сучасної української літературної мови [СУМ II, с. 30]. Лексема *'ст'енка* є росіянізмом, що увійшов у мовлення інформантів порівняно нещодавно, з розвитком сучасного виробництва меблів. Лексема *шкаф*, запозичена з німецької мови, теж увійшла в обіг інформантів зазначеної території посередництвом російської мови. Лексема *'софка* є локалізмом, поширеним в українських говірках півночі Молдови (зокрема у західно-південній частині), в буковинських говірках [СБГ, с. 509], а також зазначена у *Словнику української мови* як зменшене до *софа* «м'який широкий диван з поручнями і низькою спинкою» [СУМ IX, с. 473]. Номени *гарде́рон, гард'е́рон, 'скрин'а, 'софка* вживані переважно у мовленні інформантів старшого віку (1925-1940 р. н.), в той час коли молодь здебільшого вживає лексеми *'ст'енка, шкаф*.

У складі ЛСГ «Меблі для сидіння» зазначено варіативність назв на позначення семеми «лава у вигляді довгої дошки без спинки і бокових билець, на чотирьох ніжках», яка представлена номенами *'лавка* (усі обстежені села), *о́сл'ін* (Д., П., Стурз., У., Цамб.), *усл'ін* (Н.Ф.), *уо́сл'ін* (Пом., Поп., Сув.), *о́слончик* (Окт., Цамб.); лексико-семантичними варіантами семеми «стілець, переважно домашнього виготовлення, у вигляді невеликої міцної дошки, в яку задовбано чотири ніжки» виступають лексеми *ст'ілець* (Сад.), *ст'ілець'* (Д., П., У.), *'ст'іл'чик* (усі обстежені села), *стул* (Пом., Пом., Сув.), *'стуло* (Пом., Поп., Сув.), *табу́ретка* (Н.Ф., Ябл.), *табу́р'етка* (Пом., Поп., Сув.); у деяких районах, наприклад Фалештському, Глоденському, номен *'ст'іл'чик* репрезентує тільки сему «стільчик доїти корову» (Пом., Поп., Сув.), а лексема *'лавка* – сему «лава, на якій стоять відра» (Стурз.).

У межах ЛСГ «Меблі для снання та відпочинку» семему «вид меблів для снання та відпочинку» презентують лексеми *о́'іван* (усі обстежені села), *крово́ват'* (Д., Григ.), *кри́ват'а* (Н.Ф., Стурз., Сад., Поп., Сув., Пом.), *'пост'іл'* (Д., Н.Ф., Пом., Поп., Сув., Сад., Ябл.), *'постел'*

(П.), *п'реп'ічок* (Берл., Біл.), *п'рип'ічок* (П.), *зан'іч* («місце за піччю, де спали дорослі») (П., Стурз.), *лежанка* (усі обстежені села), *кушетка* (Григ.), *кушеточка* (Григ., Поп.), *тон'чан* (Єг., Нат.), *йуност'* (за назвою фабричної моделі) (Д., Наг., Н.Ф., Григ., Стурз.). Семема «різновид м'яких меблів з бильцями та зручною спинкою» представлена лексемами *кр'есло* (з рос. кресло) (усі обстежені села), *фотол'іа* (з рум. fotolie «кресло») (Н.Ф., Цамб.).

ЛСГ «Меблі для зберігання посуду» характеризується сталим традиційним складом, не схильним до варіювання, в основному молоде покоління вживає лексеми *шкаф для посуду* (Григ.), *сервант* (усі обстежені села), а люди старшого віку – *мисник* (Д., Наг., Н.Ф., П., Пом., Поп., Сув.), *шкафчик* (Наг., Пом., Поп., Сув.), *тумбочка* (Д., Наг., Пом., Поп., Сув.), *кухонна* (Н.Ф.).

Наявність специфічної лексики характеризує галузь ткацтва, що є традиційним заняттям українців і в Республіці Молдова, отже, у межах ЛСГ «Ткани вироби» на позначення семени «невелика домоткана вовняна кольорова ковдра на лаву, для ліжка, іноді на півстіни» вживають номени *кадр'ел* (Стурз., Рек., Св.), *кадр'ел'а* (П.), *п'ілка* (П.), *вірета* (П.), *вер'ітка* (Тец.), *веретка* (усі обстежені села), *веретка греб'інна* (Н.Ф.), *навалник* (Стурз.), *звої* (Пом., Поп., Сув., Сад.), *р'адно* (Григ., У., Ябл.), *р'аднина* (Пом., Поп., Сув., Стурз.); на позначення семени «шматок тканини або тюлю, яким завішують вікно, двері» функціонують найменування *ф'іранка* (Н.Ф., П., Пом., Поп., Сув., Ябл.), *ф'іранка* (Сад., Окт., Цамб.), *штора* (Д., П., Наг., Нат., Єг., У., Ябл.), *зана'в'еска* (Д., Наг., Сад.), *т'ул'і* (Наг., Єг., П., Сад., Стурз.); для реалізації семени «довгасти шматок тканини для витирання обличчя, тіла, посуду тощо; з вишиваним або тканим орнаментом, що традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах» зафіксовано лексеми *руш'ник* (усі обстежені села), *утирал'ник* (Н.Ф., Ябл.), *полот'енце* (усі обстежені села), *шербет*, *ш'ербет* (з рум. şerbet «рушник») (Григ., Цамб.). Лексеми *ков'ор* (усі обстежені села), *палас* (Пом., Поп., Сув., Тец.), *половик* (Григ., Д., Нат., Сад.), *дорожка* (Пом., Поп., Сув., Сад.), *п'ілка* (Д., П., У.), *скорца* (Окт., Цамб., Тец.), *полог* (Окт., Цамб.) вживаються на позначення семени «тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін».

Основними ознаками окресленого мовного ареалу визначено:

а) варіативність вживання лексем на позначення однієї семени, диференційовані територіально та між різними віковими групами інформантів, наприклад: у складі ЛСГ «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв» семему «металева або череп'яна посудина, переважно з ручкою, для пиття води» представлено лексико-семантичними варіантами *куфл'а* (Пом., Поп., Сув.), *кохл'а* (Тецк.), *л'ітра* (Д., Наг., Єг., Тецк.), *кружка* (Н.Ф., Пом., Поп., Сув., Сад.), *кварта* (Д., Єг., Н.Ф., Стурз., Ябл.), *кана* (Н.Ф.), *чашка* (П., Пом., Поп., Сув., Сад.); у межах ЛСГ «Начиння для приготування та вживання їжі» на позначення семени «неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу» функціонують номени *п'тел'н'а* (Богд., Пом., Поп., Сув., Сад., Стурз., У.), *сковорода* (Григ., Сад.), *сковородка* (Богд., У.), *тен'дж'ір'а* (Богд.), *таука* (Берл., Біл.), *та'вечка* (Берл., Біл.); лексеми *тар'елка* (усі обстежені села), *тар'елка череп'яна* (Н.Ф.), *миска* (усі обстежені села), *п'лумисок* (Окт., Стурз., Цамб.), *мисочка* (Нат., Пом., Поп., Сув.), *лохан'а* (Пом., Поп., Сув.), *страт'іна* (Окт., Цамб.) репрезентують семему «череп'яна посудина, в якій звичайно подають страву до столу»; семему «товстий дерев'яний чи металевий стрижень, натискуванням якого подрібнюють або розтирають що-небудь» реалізують лексеми *мако'гон* (Д., Сад., Н.Ф., Пом., Поп., Сув.), *мако'г'ін* (Пом., Поп., Сув., У.), *маку'г'ін* (П.), *тол'кушка* (Григ., Д., Єг.), *тов'кучка* (Рек., Св.), *ток'мачка* (Рек., Св.), *мелештеука* (Пом., Поп., Сув.), *милиштивка* (Рек.), *ступка* (Пом., Поп., Сув.); до складу ЛСГ «Начиння для прання, прасування, миття й купання» входять лексеми *корито* (Д., Григ., Нат., Єг., Пом., Поп., Сув.), *миска* (усі обстежені села), *таз'ік* (Д., Наг., Пом., Поп., Сув.), *бал'іа* (П., Пом., Поп., Сув., У.), *лохан'а* (Нат., Єг.), *це'бер* (П., Пом., Поп., Сув.), *це'брин'і* (Берл., Біл., Богд.), які вживаються для позначення семени «довгаста посудина для прання та купання»; у межах ЛСГ «Пічне начиння» семему «кільця для затуляння отвору металевої дошки в кухонній плиті» презентують номени *кар'н'іти* (Пом., Поп., Сув.), *гар'н'ізи* (Пом., Поп., Сув.), *обруч'і* (Н.Ф., Рек., Св., Стурз., Ябл.), *кан'форки* (Стурз.), *кам'форки* (Стурз., Цамб.), *р'ішотки* (Стурз.), *кочала* (Богд.), *черестел'і* (П.);

б) розвиток семантики лексем з появою нових значень чи перенесенням назв на інші предмети: лексема *па'тел'н'а*, *пател'н'а*, що є запозиченням з польської мови, етимологія якого ведеться від латинської та грецької мов [ЕСУМ IV, с. 313], в українських говірках півночі Молдови вживається на позначення семени «неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу», проте в деяких районах її семантика розширюється на позначення семи «неглибока посудина з листового заліза із загнутими краями (часто з зубчиками на них) для випікання хліба»; номени *меле'штеука*, *миле'штивка*, *миле'штивка*, запозичені з румунської мови (від рум. *melesteu* «ступка для дроблення овочів»), реалізують семени «товстий дерев'яний стрижень, натискуванням якого ущільнюють, подрібнюють, розтирають що-небудь», «пристрій для товчення картоплі», «дерев'яна копістка для розмішування мамалиги»;

в) поширення чималої кількості румунізмів та росіянізмів внаслідок міжмовних контактів, наприклад: східнороманського походження є лексеми *'када* (рум. *cadă*) «бочка для вина», *'кана* (Н.Ф.) (рум. *cană*) «металева або череп'яна посудина, переважно з ручкою, для пиття води», *'страт'іна* (Окт., Цамб.) (рум. *strachină*) «велика тарілка, в якій подають їжу на стіл; блюдо», *гав'нос*, *гав'носик*, *гавенос* (усі обстежені села) (рум. *gavanos*) «вид горщика», *'дзестра*, *'дзейстр'а*, *'дзестр'і*, *'дзейстр'і*, *'зестр'а*, *'зестр'і*, *'зейстр'і* (усі обстежені села) (рум. *zestre*) «посаг, придане»; запозиченнями з російської мови або через її посередництво є численна кількість лексем, серед яких *д'іван* (усі обстежені села) (рос. *диван*) «вид м'яких меблів, диван», *занав'ески* (Д., Наг., Сад.) (рос. *занавески*) «шматок тканини або тюлю, яким завішують вікно, двері», *'простин'* (Д., Стурз.) (рос. *простынь*) «простирано», *полот'єнице* (усі обстежені села) (рос. *полотенце*) «рушник», *кле'йонка* (Григ., Стурз., У., Ябл.) (рос. *клеенка*) «водонепроникнена тканина, клейонка», *сун'дук* (Григ., Пом., Поп., Сув.) (рос. *сундук*) «скриня», *стул* (Пом., Пом., Сув.) (рос. *стул*) «стілець»; *часи* (усі обстежені села) (рос. *часы*) «годинник», *р'ішотка* (усі обстежені села) (рос. *решетка*) «ґрати», *гор'шок* (усі обстежені села) (рос. *горшок*) «горщик», *'в'ешалка* (усі обстежені села) (рос. *вешалка*) «вішалка» тощо;

г) функціонування в українських говірках півночі Молдови лексики, що входить до складу та є нормою української літературної мови (іноді з фонетичними видозмінами): у ТГЛ «Меблі» – *стіл* (усі обстежені села; СУМ IX, с. 712), *ослін* (Д., П., Стурз., У., Цамб.; СУМ V, с. 771), *лавка* (усі обстежені села; СУМ IV, с. 430), *стілець* (Д., П., У.; СУМ IX, с. 713), *стільчик* (усі обстежені села; СУМ IX, с. 715), *скриня* (Д., Н.Ф., П., Поп., Рек., Сад., Цамб., Ябл.; СУМ IX, с. 318), *мисник* (Д., Наг., Н.Ф., П., Пом., Поп., Сув.; СУМ IV, с. 719), *колука* (усі обстежені села; СУМ IV, с. 222); у ТГЛ «Хатнє начиння» – *ікона* (усі обстежені села; СУМ IV, с. 16), *образ* (усі обстежені села; СУМ V, с. 561), *одіяло* (усі обстежені села; СУМ V, с. 631), *покривало* (Григ., Д., Н.Ф., Стурз., Ябл.; СУМ VII, с. 44), *подушка* (усі обстежені села; СУМ VI, с. 763), *рушник* (усі обстежені села; СУМ VIII, с. 919), *скатерка* (усі обстежені села; СУМ IX, с. 256), *ряднина* (Пом., Поп., Сув., Стурз.; СУМ VIII, с. 923), *пілка* (Д., П., У.; СУМ VI, с. 534), *веретка* (усі обстежені села; СУМ I, с. 329), *корито* (Д., Григ., Нат., Єг., Пом., Поп., Сув.; СУМ IV, с. 291), *відро* (усі обстежені села; СУМ I, с. 631) тощо. Переважна частина зазначених лексем здебільшого вживана інформантами старшого покоління та, поступово архаїзуючись, не становить питомої лексики.

Протягом дослідження назв меблів та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови вдалося простежити зв'язки зазначеного діалектного континууму з іншими українськими говорами. Отже, поширені в досліджуваних говірках лексеми мають відповідники у переважній частині українських говірок, серед яких значна частина назв є інтердіалектними, наприклад: *близ'н'ата* «два глиняні горщики з'єднані ручкою» [ГГ, с. 22; НРС, с. 54; СБГ, с. 33; СЗГ I, с. 22; СЛГ, с. 29; СПГ, с. 29], *верета* «домотканий килим з грубої вовни» [ГГ, с. 34; НРС, с. 69; ОСБГ, с. 90; СБГ, с. 49; СЗГ I, с. 49; СЛГ, с. 92; СПГ, с. 92; СУГО, с. 36], *гладуц*, *гладущик* «гличик для молока» [ГГ, с. 46; НРС, с. 92; СБГ, с. 71; СЗГ I, с. 91; СПГ, с. 55; СУГО, с. 53], *'дзестри* «посаг, придане» [ГГ, с. 59; СБГ, с. 93; СУГО, с. 67], *дра'пак* «стертий віник» [ГГ, с. 63; НРС, с. 111; СБГ, с. 102; СЗГ I, с. 141; СЛГ, с. 92; СПГ, с. 92; СУГО, с. 71], *'кросна* «ткацький верстат» [ГГ, с. 105; СБГ, с. 235; СЗГ I, с. 256; СПГ, с. 107], *на'лавник* «домотканий килим, яким застеляють лавку, скриню» [СБГ, с. 334; СЗГ I, с. 334; СУГО, с. 133], *па'тел'н'а* «сковорода» [ГГ, с. 145; НРС, с. 195; СБГ, с. 391; СЗГ II, с. 32; СУГО, с. 147] тощо.

Надійні паралелі встановлено з буковинськими говірками – *ба^н'ак* «великий чавун» [СБГ, с. 24], *'зестра* «придане» [СБГ, с. 163], *за^т'ула* «заслінка отвору печі» [СБГ, с. 145], *ка^д'рел'а, ка^д'релка* «вид клітчастої ковдри» [СБГ, с. 182], *ка^з'ан* «бляшане відро» [СБГ, с. 182], *'кана* «посудина для пиття води» [СБГ, с. 185], *'кочало* «кільця для затуляння отвору металевої дошки в кухонній плиті» [СБГ, с. 229], *'кухл'а* «кухоль, чашка» [СБГ, с. 245], *мелиш^т'евка* «копистка для вимішування мамалиги» [СБГ, с. 285], *'цебрині* «цямрина» [СБГ, с. 620]; з українськими говірками Одещини, зокрема південноподільськими та західностеповими – *ве^р'ета* [СУГО, с. 36], *гла^д'ущик* [СУГО, с. 53], *гав^а'нос* «посуд з глини для води» [СУГО, с. 60], *'деко* «бляшаний лист для випікання» [СУГО, с. 67], *звой* «сувій» [СУГО, с. 85], *'када* «діжка» [СУГО, с. 89], *ка^д'рел* [СУГО, с. 89], *'кана* [СУГО, с. 91], *'куфл'а* [СУГО, с. 113], *ло^х'ан'а* «велика миска» [СУГО, с. 120], *'п'ілка* «ряднина» [СУГО, с. 154], *'п'ішивка* «напірник на подушку» [СУГО, с. 155], *по^л'лог* «килим» [СУГО, с. 159], *'скорца* «святкове рядно» [СУГО, с. 180], *тов^к'ач* «макогін» [СУГО, с. 191], *ути^р'ал'ник* «рушник» [СУГО, с. 197]; з гуцульськими говірками – *'бердо* «частина ткацького верстата» [ГГ, с. 23], *гор^н'ець* «горщик» [ГГ, с. 48], *'кочело* [ГГ, с. 103], *'п'ілка* [ГГ, с. 148], *'тандж'ір* «неглибока тарілка» [ГГ, с. 181], *тов^к'ач* [ГГ, с. 186], *ути^р'ал'ник* [ГГ, с. 194], *шуфл'ада* «шухляда» [ГГ, с. 222]; з західнополіськими говірками – *'дечко* [СЗГ I, с. 127], *'д'іжка* [СЗГ I, с. 135], *ку^д'ел'а* «прядиво» [СЗГ I, с. 264], *ло^х'ан'ка* [СЗГ I, с. 292], *на^п'ірник* [СЗГ I, с. 337], *по^л'лоник* [СЗГ II, с. 67], *по^л'лумисок* [СЗГ II, с. 68], *рон^д'елик* «черпак» [СЗГ II, с. 126], *сковорода* [СЗГ II, с. 151], *'стонка* «склянка на 100 г» [СЗГ II, с. 176].

Вірогідно, широке поширення зазначених говірок на півночі Молдови пояснюється хвилею переселень на початку ХХ століття з Буковини, тривалими економічними відносинами, територіальною близькістю. Це зафіксовано у зібраних діалектологічних текстах: *ко^л'ис' / мо^ї ро^д'іт'ел'і то / жили у бурде^ї'ов'і / коли при^ї'їхали / в'їдти / з го^р'и / з Шербинец' / су^д'и на сво^б'оду* (Н.Ф., від Баланка В.К. 1929 р.н.); *бат'ко часто ходив у Западну* (Сад., від Пироган М. Я., 1935 р. н.); *я ходила у Западну, у Л'вов, з тр'апками* (Цамб., від Биковської М. Г. 1925 р. н.).

Зафіксовано поширення лексико-семантичних діалектологізмів – слів, що в різних діалектах тієї ж самої мови звучать однаково, але мають відмінні значення [1, с. 180], наприклад лексема *ве^р'ета* в українських говірках півночі Молдови реалізує семему «невелика домоткана вовняна кольорова ковдра на лаву для ліжка, іноді на півстіни», а в західнополіських – «невелике підвищення серед болота» [СЗГ I, с. 49]; лексема *'звой* в досліджуваних говірках репрезентує семему «домоткане грубе полотнище для покриття ліжка», у західнополіських – «стовбур дерева чи поліно з сучками» [СЗГ I, с. 184]; лексема *'дека* в аналізованих говірках вживається на позначення семемі «форма для випікання хліба», у гуцульських говірках – «покривало фабричного виготовлення» [ГГ, с. 56], у наддністрянських – «сто грамів», «верхня частина стола» [НРС, с. 105], а в лемківських – «покривало для коней, попона» [СЛГ, с. 80]. Припускаємо, це явище пояснюється специфікою місцевих традиційних занять українців.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У досліджуваному лінгвістичному ареалі активно функціонують українські говірки, диференційовані територіально та між різними віковими групами населення. Зібрана й проаналізована побутова лексика, зокрема найменування меблів та хатнього начиння, засвідчила активні лінгвальні процеси на представленій поліетнічній території, зумовлені міжкультурними, міжмовними та міждіалектними контактами, а також визначила строкатість діалектного ареалу. Перспективними вбачаються виокремлення та різнобічні дослідження діалектних зон на півночі Молдови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
- Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.01 / Гоца Еріка Дюлівна. – Ужгород, 2001. – 18 с.
- Сергеева М.С. Житло: [Електр. ресурс] <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>
- Тищенко Л.М. Загальна характеристика просторової диференціації побутової лексики південнословобожанських говірок / Л.М. Тищенко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 16. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – С. 212-219.

Джерела

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Л., 1997. – 232 с.; ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 томах. – К.: Наук. думка, 1982 – 2012; НРС – Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник /

Г.Ф. Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.; **ОСБГ** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1-2; **СБГ** – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.; **СЗГ** – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: в 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Т. 1-2. – Луцьк: Вежа, 2000; **СЛГ** – Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: матеріали до словника / П.С. Пиртей. – Legnica-Wrocław: 2001. – 461 с.; **СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1972. – 260 с.; **ССМ** – Словник староукраїнської мови: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1977; **СУГО** – Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря. – Одеса: ОНУ імені І.І.Мечникова, 2011. – 222 с.; **СУМ** – Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

Список скорочених назв обстежених населених пунктів

Берл. – с. Берлінці Бричанського р-ну, Біл. – с. Білявинці Бричанського р-ну, Богд. – с. Богданешти Бричанського р-ну, Григ. – с. Григорівка Синжерейського р-ну, Д. – с. Дану Глоденського р-ну, Єг. – с. Єгорівка Фалештського р-ну, Наг. – с. Нагоряни Ришканського р-ну, Наг. – с. Наталівка Фалештського р-ну, Н.Ф. – с. Нові Фундури Глоденського р-ну, Окт. – с. Октябрське Синжерейського р-ну, П. – с. Пояна Єдинецького р-ну, Пом. – с. Помпа Фалештського р-ну, Поп. – с. Попівка Фалештського р-ну, Рек. – с. Рекерія Ришканського р-ну, Сад. – с. Садове Бельцького р-ну, Св. – с. Свердіак Ришканського р-ну, Стурз. – с. Стурзівка Глоденського р-ну, Сув. – с. Суворівка Фалештського р-ну, Т. – с. Тецкани Бричанського р-ну, У. – с. Унгри Окницького р-ну, Цамб. – с. Цамбула Синжерейського р-ну, Ябл. – с. Яблони Глоденського р-ну.

Игнатенко Д. Варьирование названий мебели и домашней утвари в украинских говорах севера Молдовы.

Статья посвящена исследованию украинских говоров на севере Республики Молдова – территории исторического проживания этнических украинцев, которые в условиях иноэтнического окружения и отдаленности от источников литературного украинского языка сохранили родной язык и культуру. Украинский язык диаспоры не только сохранился в определенной консервации, но и попал под влияние других языков, в частности румынского и русского, что проявилось в многочисленных языковых интерференциях. Наибольшее влияние испытала бытовая лексика ежедневного использования, которая не только почти не изучена, но и практически не собрана. В статье рассмотрена тематическая группа лексики для обозначения мебели и домашней утвари, собранная в северных районах Молдовы; выделены лексико-семантические группы в ее пределах; определены основные признаки обозначенного диалектного ареала, среди которых вариативность употребления лексем, дифференцированных территориально и между различными возрастными группами населения, развитие семантики лексем, широкое распространение румынизмов и россиянизмов в результате межязыковых контактов, функционирование лексики, входящей в состав украинского литературного языка; исследован состав указанной лексики по происхождению, по соотносительности с украинским литературным языком, распространению в других украинских говорах. Доказано, что украинские говоры активно функционируют и за пределами Украины, отражая историю, культуру и быт украинского народа.

Ключевые слова: украинская диалектология, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, лексема, семема, номен, север Молдовы.

Ignatenko D. Varying Names of Furniture and Household Items in the Ukrainian Dialects in Northern Moldova.

The article investigates the Ukrainian dialects in the north of the Republic of Moldova – the historical territory of residence of ethnic Ukrainians under alien ethnic environment and distance from the sources of literary Ukrainian language retained their native language and culture. Ukrainian diaspora language not only survived in certain conservation, but also came under the influence of other languages, including Romanian and Russian, which was manifested in numerous language interference. Experienced the greatest influence household lexicon of daily use, which is not only almost unexplored, but also virtually assembled. The article considers the thematic group vocabulary to describe furniture and household items collected in northern Moldova, highlighted lexicosemantic groups within it; identified key attributes indicated dialect area, including variability in the use of tokens, differentiated geographically and between different age groups, development of semantic tokens widespread Romanian and Russian resulting interlanguage contacts functioning vocabulary, part of the Ukrainian literary language to study the composition of said vocabulary by origin, correlation with the Ukrainian literary language, spread to other Ukrainian dialects. Proved that Ukrainian dialects actively functioning and outside Ukraine, reflecting the history, culture and life of the Ukrainian people.

Key words: Ukrainian dialectology, thematic group of vocabulary, lexical-semantic group, lexeme, sememe, nomen, north of Moldova.

Ольга Клименко
(Запоріжжя)

УДК 811.111'373.613(6+73)

СЕМАНТИЧНІ АФРОАМЕРИКАНІЗМИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей утворення та функціонування семантичних афроамериканізмів в сучасній англійській мові. Визначено семантичні афроамериканізми як загальномовні слова, що внаслідок семантичної деривації зазнають переосмислення і функціонують в соціально-етнічному діалекті *Black English* у вигляді специфічних лексико-семантичних варіантів. Розглянуто основні механізми семантичної деривації як способу утворення семантичних афроамериканізмів: метафоричний та метонімічний переноси, повторні переноси, антономастичне вживання імен та прізвиськ людей, антонімічне переосмислення денотативного та конотативного компонентів семантики літературних одиниць. Проаналізовано семантичні зрушення і модифікації, що відбуваються у *Black English* в результаті дериваційних процесів: внаслідок конверсії та у зв'язку з еліпсом літературних фразеологічних одиниць.

Ключові слова: семантичний афроамериканізм, семантична деривація, лексико-семантичний варіант, семантичні зрушення та модифікації.

Постановка наукової проблеми. Серед соціально зумовлених різновидів англійської мови в США особливе місце займає специфічна розмовна мова негритянського населення – соціально-етнічний діалект *Black English*, оскільки він є характерною рисою мовлення не всіх афроамериканців, а лише “найбідніших і найменш освічених верств негритянського населення” [5, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні, психологічні, соціологічні та етнокультурні аспекти розвитку *Black English* розглянуто в роботах Д.Л.Діларда, Р. Л. Джонса, Д. Джордана, Ч. Фергюсона, В.В.Жапова, Л.В.Ладес, Ю.А.Зацного, О.М.Ряховської, А.Д.Швейцера, Л.Я.Шліхта та інших [8; 11; 1; 4; 2; 3; 5;6]. Дослідження показали, що деякі розходження між *Black English* та американським мовним стандартом *Standard American English* знаходяться на рівні розходжень між американським та британським варіантами англійської мови [10, с.153; 8]. Специфічні мовні одиниці, обмежені у функціонуванні рамками *Black English*, вчені називають афроамериканізмами [2]. Одиниці *Black English*, що виникли в результаті семантичних перетворень – семантичні афроамериканізми, стали предметом аналізу даної наукової розвідки

Метою статті є дослідження механізмів утворення семантичних афроамериканізмів та особливостей їх функціонування в сучасній англійській мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Семантичні афроамериканізми – це загальномовні слова, які внаслідок семантичної деривації зазнають в цьому діалекті переосмислення і функціонують у вигляді специфічних лексико-семантичних варіантів. Слід зазначити, що семантична деривація відбувається не довільно, а відповідає певним закономірностям. Найбільш часто перенос відбувається на основі подібності (реальної або уявної) двох об'єктів або на основі суміжності, яка існує, як правило, між двома об'єктами. У першому випадку – це метафоричний перенос, в другому – метонімічний.

Провідна роль метафори у формуванні семантичних афроамериканізмів пояснюється тим, що за її допомогою реалізуються специфічні номінативні можливості мови: предикація одному предмету ознак іншого шляхом зіставлення цих предметів або їхніх ознак. Наприклад, значення афроамериканізму *fat* “вагітна” виникає на основі асоціації вагітної жінки з товстою. Слово *oreo* (шоколадне тістечко з білою начинкою) у *Black English* позначає негра-зрадника, який імітує стиль життя білих американців. Прикладами метафор можуть служити і такі одиниці як: *wild cat* – “sociable”; *old dog* – “expert in a given field”; *yard-bird* – “prisoner”; *hors d'oeuvres* – “pills”; *butterfly* – “flashily dressed”; *wear a ring* – “to be in love”; *corroded* – “ugly”, *bear* – “unattractive woman” [7; 13; 16].

Метонімія, як механізм утворення афроамериканізмів є менш поширеною у порівнянні з метафорою тому, що спирається на стійкі, реальні, завжди обмежені зв'язки між поняттями,

предметами та явищами, наприклад: *lobster* – “wealthy person”; *silks* – “the best clothes”, *reptiles* – “shoes”; *quick starts* – “running shoes”, *slave* – “telephone”; *berries* – “wine”, *dust* – “cocaine” [7; 13; 16].

Інколи семантичні афроамериканізми ґрунтуються на повторних переносах. Слово *star*, наприклад, у *Black English* означає “приваблива жінка, краща подруга, фаворитка” (загальнономовне “зірка естради, екрана”), слово *purpy* вживається в значенні “людина, недосвідчена в справах кохання”, яке базується на метафоричному значенні цього слова в літературній мові [2].

Досить розповсюдженим у *Black English* є антономастичне використання імен та прізвищ людей, особливо символічне вживання для позначення “свого світу”, якому протиставляється світ білих, наприклад: *Jim* “свій, чорний брат”, *John Henry* “працелюбний негр”, *Jack Robinson* “негр, який здобув кар’єру, добився успіху”, *Big John* “поліцай”, *Miss Amy* “біла дівчина”, *Mr Charlie* “білий начальник”. Ряд імен мають значення “покірливий, послужливий негр”: *Uncle Tom*, *Thomas*, *Sam*, *Sambo*, *Jeff Devis*, або позначає негритянську жінку: *Aunt Jane*, *Jemina*, *Thomasina* [7; 13; 16].

Слід зазначити, що словосполучення *Uncle Tom* спочатку в діалекті афроамериканців, а потім і в загальнолітературній англійській мові поширилося для позначення улесливого, послужливого негра. Від нього були утворені такі похідні, як *tommed*, *tomming*, *Uncle Tommism*. Крім того, словосполучення *Uncle Tom* було кальковано іншими меншинами або використано як зразок для створення власних дерогативів. Так, індіанці називають подібних своїх представників *Uncle Tomahawk*, а іспаномовні – *tios tacos* (слово *tio* відповідає англійському слову *uncle*, а слово *taco* є назвою мексиканської страви) [3, с.138].

Роль символічних власних назв можуть виконувати загальні слова, наприклад: *Babylon* – “поліція, істеблішмент” (“anything which represents the degenerate or oppressive state of white culture”); *Soul City*, *Harlem*, *Sugar Hill* – “район, у якому живуть багаті люди”, *Mr Big* – “ватажок злочинців, важлива персона” [4].

Семантичні зрушення відбуваються внаслідок конверсії, наприклад: дієслово *to boggard* – “aggressively take over smth” увійшло у лексикон *Black English*, імітуючи стиль поведінки кінозірки *Humphrey Bogart*, котрий зазвичай грав сильних, агресивних, “крутих” хлопців, *oprah* – “to reffer the art of getting people to reveal intimate facts about themselves”, вживається на честь ведучої популярного ток-шоу *Oprah Winfrey* [1].

Інколи семантичні афроамериканізми виникають у зв’язку з еліпсом літературних фразеологічних одиниць. Наприклад, слово *oreo* “негр, чий стиль життя, погляди взяті з білого суспільства” є наслідком скорочення та метафористичного переосмислення словосполучення *oreo cookie* “печиво, чорне зовні і біле усередині” [16].

Яскравою особливістю *Black English* є специфічне вживання чисел, які є своєрідним кодом, зрозумілим тільки для обраних. Наприклад, 187 означає “вбивство” (у штаті Каліфорнія кримінальна стаття за вбивство –187а), *give me 411* позначає “дай мені інформацію” (тому що 411– номер довідкової служби); 5–0 позначає “поліцейський” (узяті з телесеріалу “Таваї 5–0”); загальнономовне 911 позначає “надзвичайну ситуацію” (911 – телефон рятувальної служби). Деякі з цих винаходів увійшли до національної культури, наприклад, американці навіть свою національну трагедію позначили, як “День 911” (9 – вересень, 11 – число), у загальному значенні “надзвичайна ситуація” [12].

Поширеним способом утворення семантичних афроамериканізмів є семантична інверсія, тобто антонімічне переосмислення літературних слів. Дослідники зазначають, що для *Black English* є характерною зміна значення в “зворотному або контрастному напрямі”, особливо коли “негативний відтінок в значенні слів в стандартній англійській мові переходить в позитивний відтінок” [6, с.11]. Випадки антонімічного переосмислення відображають прагнення афроамериканців протиставити свою етнічність, свої цінності цінностям “білого істеблішменту”. Таке полярне переосмислення особливо спостерігається в літературних словах з негативною оцінкою в денотації. Прикладами антонімічного переосмислення можуть слугувати слова *nasty* – “дуже приємний”, *wicked* – “чудовий”, *crazy*, *ridiculous* – “прекрасний”. В подібних випадках йдеться про виникнення енантіосемії слова, спричиненої соціальною диференціацією мови [2].

Слово *bad* вживається у Black English в значенні “добрий, гарний”, оскільки “що погано для істеблшменту, добре для людей, які до нього належать”[5, с.48]. Саме тому в Black English існують такі одиниці, як *baddest* – “найкращий”, *bad boy* – “розумний негр”, *bad talk* – “письмовий твір, пронизаний революційними ідеями”, *bad in the head* – “ексцентричний”, “*bad assed nigger*” – “кльовий чувак”, наприклад: “*I realized I didn't want to be a cold-blooded, baad-assed nigger anymore*” (McCall, с.121). Слід звернути увагу на графічний спосіб увиразнення прикметника *bad* в реченні, що іноді використовується для посилення наголосу на певну лексичну одиницю.

Слово *black* після масових рухів 60–70 років вводить поняття негра з радикальними поглядами і входить в цілу низку специфічних для Black English словосполучень, наприклад: *black 360* – “негр, який усвідомлює свою етнічність, захищає свої права, налаштований проти політики білих”, *black justice* – “негритянське самовизначення, справжнє правосуддя, на відміну від правосуддя білих властей”, *blow black* – “вести радикальні, революційні розмови; бути активістом негритянського руху”. Зазначимо, що у фразеологізмі *blow black* обидва елементи є семантичними афроамериканізмами.

Процес полярного переосмислення може впливати не тільки на денотативний, але й на конотативний аспект семантики мовної одиниці. Прикладом такого антонімічного переосмислення можна вважати також досить розповсюджену в соціолекті афроамериканців одиницю *nigger (nigga)*. Слово *nigger*, як відомо, в загальній мові є розповсюдженим презирливим прізвиськом негрів і вважається образливою номінацією на позначення чорношкірих, в словниках зафіксовано як слово-табу, що має пейоративну конотацію. Проте у 80–90 роках з розвитком *hip-hop* культури семантика лексеми *nigga* в Black English почала стрімко змінюватися і врешті-решт набула протилежного значення. Це підтверджує ідею про те, що у багатьох випадках семантичні зміни мовних одиниць у Black English пов'язані з бажанням протиставити цінності “свого” етносу цінностям білих. У Black English слово *nigger* не тільки має позитивну емоційно-оціночну конотацію, а й стало навіть формою звертання учасників негритянського руху за громадські права. Позитивна емоційна оцінка поняття, яке вводиться словом *nigger*, реалізується в таких словосполученнях, як наприклад: *bad nigger* “негр, який виступає проти другорядної ролі, нав'язаної йому білим суспільством”, *cowboy nigger* “негр з радикальними, революційними поглядами”[2, с. 239].

Нове значення лексеми *nigger* як “друг, приятель”, створилося за принципом семантичної інверсії, тобто заміни значення у протилежному або контрастному напрямку [12, с.4], наразі часто вживається у якості звертання *my (ma) nigger*. Наведемо приклад антонімічного переосмислення даної лексичної одиниці та використання її чорношкірою дівчиною на позначення коханого: “*This nigga has disappeared for a whole week. Forget pride and saving face – I have to hear what's on his mind*”, *Jordan said to herself as she followed behind him* (Morris, с.187).

Розповсюдженою є думка про те, що лексема *nigger* або її дериват *nigga* є найбільш пейоративною номінацією на позначення білих, але більш принизливою та образливою є лексема *boy*, яка ще за часів рабства була формою звертання рабовласників до своїх рабів. Пригадаємо, яке суспільне обурення викликало застосування даної одиниці білим персонажем по відношенню до афроамериканця у романі Артура Хейлі «Wheels»: “*As for what we're talking right about now, all I did – so I am told – is to call a black man “boy”*” (Hailey, с. 25). Це не дивно, адже у контексті Black English слово *boy* має значення “раб, невільник, людина другого гатунка”[16].

У сучасному Black English негативне значення даної номінації зберігається і вважається вкрай принизливим позначенням чорношкірих, що, власне, і пояснює у своїй автобіографії чорношкірий письменник Нейтан МакКолл: “*At school, it was commonly understood that white folks considered grown black men to be boys. “Boy” was a fighting word, one of the most detested, disrespectful things somebody could call someone else. To counter that indignity, we addressed each other respectfully as “man”, even though we were not adults*” (McCall, с.17).

Як відчить наведений приклад, лексема *man*, що використовується в соціолекті афроамериканців на позначення “білих”, зазнала антонімічного переосмислення і в одному із своїх значень набула позитивного відтінку, а відтак нині вживається у якості звернення до представників “свого” етносу.

Слово *boy* в новому значенні “свій, друг” стало основою для подальшого словотворення, в результаті якого з’явилася така популярна сьогодні номінація на позначення представників “свого” етносу, як “*homeboy*” (“*homie*”, “*homes*”), тобто “приятель, друг” або “*homegirl*” – “подруга”, наприклад: “*What’s your homeboy doing popping up, and then what’s he coming back for later tonight?*” (Morris, с. 221). “*Early 1982, I ran into an old homie in Cavalier Manor while heading to my mother’s house.*”... “*That’s a nice-looking trench coat you got on, homes*” (McCall, с.269). “*This is our home girl from college, Lexia*” (Morris, с. 55).

Іншим цікавим і досить розповсюдженим прикладом антонімічного переносу виявилася пейоративна одиниця *bitch*, що наразі вживається в Black English у значенні “найкраща подруга”, наприклад: “*Bitch, that wasn’t your man,*” *Charsey interrupted humorously*” (Morris, с.168). Через це часто виникають певні непорозуміння. Одне з них трапилося у жовтні 2000 року, коли ведучий сатиричної програми “Have I Got News For You” на ВВС Річард Бленвуд вжив по відношенню до королеви слово *bitch*, яке у афро-американців має позитивне значення “найліпша подруга”. Представники ВВС виправдовувалися, ніби-то Р.Бленвуд використав це слово не в образливому значенні, а як воно вживається у хіп-хопі та репі. У 2001 році вперше було офіційно визнано, що у Black English це слово, стосовно жінки, має позитивний відтінок [1, с. 60].

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, можна стверджувати, що часткове та антонімічне переосмислення є провідними засобами семантичної деривації в Black English, оскільки від самого початку його основною функцією було кодування інформації від білих. При цьому варто зазначити, що антонімічне переосмислення лексичних одиниць є характерною рисою не тільки Black English, але й сленгу взагалі, що може стати перспективою подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жапов В.В. Особенности эволюции ВЕ как социального явления на современном этапе / В.В. Жапов // Вестник МГУ. – 2001. – №1. – С.55-63.
2. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава современной английской лексики / Ю.А.Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431с.
3. Зацний Ю. А. Современный англоязычный мир и обогащение словарного состава / Ю.А.Зацний.– Львів : ПАІС. – 336 с.
4. Ладес Л.В. Структура и словарный состав афроамериканского английского (этнолингвистический аспект): Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.В. Ладес / Киевский университет им. Тараса Шевченко. – К., 1992. – 16 с.
5. Швейцер А.Д. Языковая ситуация в США / А.Д. Швейцер // Социальная лингвистика и общественная практика: Аспекты социокультурного варьирования полиэтнического английского языка. – К. : Вища школа, 1988. – С.35-67.
6. Шлихт Л. Я. Способы формирования лексики негритянского английского США: автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.04. / Л. Я. Шлихт / Калининский гос. университет. – Калинин, 1984. – 26 с.
7. Dictionary of American Slang, edited by R. Spears. – Lincolnwood: National Textbook Company, 1991. – 528 p.
8. Dillard J.L. Toward a Social History of American English / J.L. Dillard. – New York: Mouton Publishers, 1985. – 317 p.
9. Hailey A. Wheels / A.Hailey. – London: Pan Books Ltd., 1973. – 416 p.
10. Harvey A. Daniels. Famous Last Words / Daniels A. Harvey. – New York: Bantam, 1984. – 227 p.
11. Jones R.L. What’s Wrong with Black English / R.L. Jones // Encountering cultures / Ed. by R.Holestone. – Boston: Blair Press. – 648 p.
11. Koskinen A. On the Development of Black English / A. Koskinen. – 2007. <http://www.americandialect.org>. – 4 p.
12. Major C. Dictionary of Afro-American Slang / C. Major. – New York: International Publishers, 1975. – 127 p.
13. Morris J.A. Diva Diaries / J.A. Morris. – New York: Keningston Publishing Corp., 2006. – 419 p.
14. McCall N. Makes Me Wanna Holler. A Young Black Man in America / N.McCall. – New York: Vintage Books, 1994. – 416 p.
15. New Dictionary of American Slang, ed. by R.L. Chapman. – London, 1987. – 485 p.

Клименко О.Л. Семантические афроамериканизмы в современном английском языке.

Статья посвящена исследованию особенностей образования и функционирования семантических афроамериканизмов в современном английском языке. Семантические афроамериканизмы определены как языковые единицы, которые переосмысливаются в результате семантической деривации и функционируют в Black English как специфические лексико-семантические варианты. Рассмотрены основные механизмы семантической деривации как способа образования семантических афроамериканизмов: метафорический и метонимический переносы,

повторные переносы, антономастическое употребление имен и кличек людей, антонимическое переосмысление денотативного и коннотативного компонентов семантики литературных единиц. Проанализированы семантические сдвиги и модификации, которые возникают в Black English в результате конверсии и эллипса литературных фразеологических единиц.

Ключевые слова: семантический афроамериканизм, семантическая деривация, лексико-семантический вариант, семантические сдвиги и модификации.

Klymenko O.L. Semantic Modifications in Black English.

The article focuses on complex study of semantic variants formation in Black English and their functioning in Modern American English. It reveals the semantic modifications of Standard American English language units as a result of semantic derivation and their functioning as special semantic variants in Black English. The main mechanisms of semantic derivation as method of semantic variants formation in Black English are determined: metaphorical and metonymical transfer, figurative retransfer of meaning, figurative usage of proper names and nick-names of people, antonymic rethinking of denotative and connotative component of meaning of literary words. The semantic transformations and modifications in Black English as a result of derivative process of conversion and ellipsis of literary phraseological units are analyzed.

Key words: Black English semantic variant, semantic derivation, lexico-semantic variant, semantic transformations and modifications.

Ольга Коновалова
(Черкаси)

УДК 811.111'373.22

МОДУСНА МОТИВАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ

Досліджено модусну мотивацію англійських номенклатурних назв комах у когнітивно-ономасіологічному аспекті. Предметом аналізу слугували мотиваційні відношення ономасіологічної структури англійських ентомонімів, їхньої семантики із фрагментом знань про позначене. Основним методом дослідження є розроблений О.О. Селівановою когнітивно-ономасіологічний аналіз, який передбачає два етапи – інтерпретацію ономасіологічної структури англійських ентомонімів і моделювання фрагмента знань про комаху. Така методика дозволила встановити закономірності сприймання й номінації особливого мікросвіту комах англійськими ентомологами. Модусна мотивація англійських ентомонімів характеризується використанням мотиватора на основі його оцінного сприймання мовцями як знака та корелює із пропозиційно-диктумним і асоціативно-термінальним типами мотивації. Серед модусно мотивованих англійських найменувань комах виокремлено раціонально-сублімований, емотивно-психологічний та утилітарний різновиди.

Ключові слова: ентомонім, номенклатура, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, модус.

Постановка проблеми. Наше дослідження присвячене когнітивно-ономасіологічному аналізу мотиваційних механізмів в ентомологічній номенклатурі сучасної англійської мови. **Актуальність** наукової розвідки обумовлена потребою пояснення інтеріоризації особливого мікросвіту комах в науковій картині світу англійського народу, що дає змогу визначити мовні ресурси й номінативні техніки позначення цієї номенклатурної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження здійснене в аспекті когнітивної ономасіології – пріоритетної галузі сучасного мовознавства, досягнення якої зумовили необхідність нового погляду на номінацію взагалі та на мотиваційні процеси зокрема. Використання здобутків когнітології при аналізі явищ мотивації дає змогу глибше простежити ментальні процеси, які започатковують номінативне відображення предметів та їхніх ознак, явищ і подій дійсності у мові. У когнітивній ономасіології мотивація – це «наскрізна для моделі породження психоментальна операція, результатом якої є семантико-ономасіологічна залежність мовних знаків (мотивуючого та мотивованого), що виникла на підставі складної системи конекцій компонентів людської свідомості» [4, с. 158].

Мета статті полягає у з'ясуванні мотиваційних механізмів у масиві модусно мотивованих англійських ентонімів. **Матеріалом** дослідження є 112 англійських найменувань комах змішаного типу мотивації, вилучених шляхом суцільної вибірки з «П'ятимовного словника назв тварин (комахи)» за редакцією Б.Р. Стриганової, а також з використанням даних англійських енциклопедичних довідників Дж. МакГавіна та М. Чінері, тому третього енциклопедії «Життя тварин» – «Членистоногі: трилобіти, хеліцерові, трахейнодихаючі. Оніхофори» за редакцією М.С. Гилярова, Ф.Н. Правдіна, електронного тлумачного словника сучасної англійської мови «*Longman Dictionary of Contemporary English*» та ін.

Новизна дослідження забезпечується тим, що робота є першою в германістиці спеціальною розвідкою, присвяченою комплексному аналізу англійських ентонімів з когнітивно-ономасіологічних позицій. До того ж характеристика мотиваційних механізмів англійських ентонімів, модусного типу зокрема, спирається на новітні й актуальні концепції когнітивної ономасіології й лінгвістики, термінознавства, етнолінгвістики й лінгвокультурології.

У своїй роботі ми застосовуємо **методику** когнітивно-ономасіологічного аналізу, яка базується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова) і розроблена О.О. Селівановою в монографії «Когнітивна ономасіологія» [4] й апробована представниками її наукової школи. Залежно від концептуального статусу мотиватора у структурі ментально-психонетичного комплексу (МПК) дослідниця виокремлює типи мотивації: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний і змішаний [4, с. 153-179; 6, с. 32-83].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до концепції О.О. Селіванової, у структурі МПК модус є наскрізним компонентом і корелює як з об'єктивними знаннями, позначеними мовними одиницями у прямих значеннях, так і з метафоричними компонентами [4, с. 170]. Модусний компонент у складі МПК пов'язаний із різними психічними функціями свідомості, зокрема, з відчуттями та почуттями, що зумовлює диференціацію сенсорного, емоційно-психологічного й раціонального механізмів оцінки. Зважаючи на розроблену Н.Д. Арутюновою класифікацію оцінок [2, с. 73-76], модусна мотивація має сенсорно-оцінний, емотивно-психологічний, раціонально-сублімований, утилітарний і нормативний різновиди [5, с. 56]. Модусна мотивація здебільшого поєднується з іншими мотиваційними механізмами і представлена у вигляді змішаного типу.

За загальним механізмом модусна мотивація може бути як метонімічною – за умови позначення комахи на підставі її оціночно-емоційного сприйняття, так і метафоричною – при використанні оцінок мотиваторів – знаків інших концептосфер [4, с. 170]. Пропозиційні компоненти структури знань про позначене, маніфестовані в ономасіологічній структурі найменувань комах у вигляді антиномії сублімованої естетичної оцінки *прекрасний / потворний*. Цікаво, що до таких ентонімів звичайно належать номенклатурні назви комах ряду *butterflies and moths*, об'єднані в етносвідомості оцінкою їхнього дивовижно яскравого, неповторно строкатого забарвлення й витончених обрисів тіла: *bella moth* – «It is one of our most beautiful moths having pink and yellow coloring, with forewings marked with rows of tiny black spots and the hindwings rimmed with an irregular black border» (ISOTA); *Camberwell beauty* – «A colourful butterfly; wings velvet brown with yellow margin and line of blue spots; caterpillar mainly black, with black spike. It is named after its first reported sighting in Britain, near Camberwell in south-east London, in 1748» (UE); а також *oak beauty*; *pine beauty*; *beautiful parasites*. Позитивне зорове враження спостерігача від зовнішнього вигляду ентомона фіксують і назви комах інших таксономічних рівнів: *handsome grasshopper* – «This slender species deserves its common name; it is a strikingly attractive insect» (CBI); *pleasing fungus beetle* – «The bright colours and interesting patterns of *C. asperus* have made it one of the most outstanding in the beetle group» (Garden Creatures); *handsome fungus beetle*.

Негативна сублімована естетична оцінка комахи людиною пов'язана з неприємними зоровими відчуттями, викликаними тьмяним забарвленням комахи чи потворною, подекуди огидною, будовою тіла (*roughened darkling beetle* – «They are often flightless, often almost glabrous, brown or black beetles ranging in length from 1 to 80 mm, their body is usually roughly textured» (CBI); *rough noctuid moth*).

На відміну від метонімічного механізму модусної мотивації англійських ентономінів, її метафоричний різновид є більш поширеним і диференційованим у різні типи оцінок. Це значно розширює знакові ресурси найменувань ентомонів. Метафоричний мотиватор концептосфери ЛЮДИНА реалізує позитивну оцінку шляхом використання назв жінки-красуні, осіб королівської династії, які є втіленням грації й величі, та міфологічних божеств: *painted beauty* – «a handsome American butterfly (*Vanessa Huntera*), having a variety of bright colours» (ISOTA); *painted lady* – «It is a well-known colourful butterfly identified by the black and white corners of its mainly deep orange, black-spotted wings» (Insectipedia); *emperor moth* – «one of several large and beautiful *bombycid* moths, with transparent spots on the wings» (Garden Creatures); *apollo* – «The dramatic coloring of this species makes it one of the best-loved butterflies in Europe» (UE).

Для вираження негативної естетичної оцінки комахи залучаються образи вищого ірреального світу, що стосуються релігійної концептосистеми й у прямому значенні позначають злого духа. Диявол, чорт (*devil*) є символом потворного, страшного, небезпечного, такого, що може викликати почуття страху й огиди: *devilhopper* – «The species can be distinguished by the distinctive shape and colour of their pronotum, which often bears spines, bulbs, or other bizarre structures» (Insectipedia); *hickory horned devil* – «The larva has a scary, frightful appearance resembling a small dragon with up to five pairs of long, curving hornlike structures over the back of its thorax with the rest of the body covered with shorter spikes» (CBI).

В ентомологічній номенклатурі спостерігається й утилітарна оцінка комах, пов'язана з *корисністю* / *небезпечністю* об'єктів для людини. Звичайно комахи є шкідниками рослин і подекуди тварин, що дає підставу для аналогізації агресивної поведінки особнів з явищами військового, руйнівного характеру, тобто спричиняє негативну оцінку життєдіяльності комах (*army ant* [*legionary ant*] – «They are characterized primarily by their aggressive predatory foraging groups, known as “raids”, in which huge numbers of ants all forage simultaneously over a certain area, attacking prey *en masse*» (Insectipedia); *bombardier* [*artillery*] *beetle* – «It is so called because, when disturbed, it makes an explosive discharge of a pungent and acrid vapor from its anal glands» (UE); *devastating grasshopper* – «a major pest in California and a minor one in Oregon and Washington, destroys rangeland forage, orchards, grains, vegetable crops, and gardens» (CBI); див. також *destroyer clothes moth*; *destructive leafhopper*; *army gnat*; *army noctuid moth*).

Негативні утилітарні оцінки в англійських ентономінів пов'язані з психологічними (емоційними), що ґрунтуються на почуттях страху, жаху, усвідомленні небезпеки, яку становлять комахи-хижаки для своєї жертви подібно убивцям чи грабіжникам (*assassin bug* – «These bugs get their name from being highly predacious» (Insectipedia); *bee-killer wasp* – «The female catches and paralyzes bees, usually while they are feeding at flowers, and carries them to the nest slung upside down under her body» (CBI); *giant fish-killer* – «Being the biggest of all the known bugs, these insects are formidable underwater predators: they are strong hunters of aquatic insects, fish, frogs, and tadpoles» (UE); *thief ant* – «Thief ants derive their name from their habit of locating their colonies close to those of other ants to steal that ant's food and even capture and eat the other ant's eggs and larvae» (ISOTA); *red robber ant* – «The red robber ant will steal brown ant pupae from their nests and when they hatch they will use the brown ants to rear their larvae, using the brown ants as slaves» (UE); *robber fly* – «As their common name implies, robber flies have voracious appetites and feed on a vast array of other arthropods, such as wasps, bees, dragonflies, grasshoppers, other flies, and some spiders» (Insectipedia)).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дослідження модусної мотивації англійських ентономінів проливає світло не лише на особливості оцінного сприйняття анломовною науковою спільнотою мікросвіту комах, а й на оцінні пріоритети, стереотипізовані в свідомості анломовних ентомологів, і механізм їхнього використання у процесах номінації комах. Домінування негативної оцінки в корпусі досліджуваного матеріалу зумовлене відповідним негативним досвідом пізнання людиною ентомофауни, переважанням у людини негативних емоцій над позитивними [3, с. 55], а також тим фактом, що лексика негативної оцінки “набагато різноманітніша й багатша, ніж лексика позитивної” [1, с. 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Юбилейные заметки о неюбилейных словах: *ругать* и его синонимы / Ю. Д. Апресян, М. Я. Гловинская // Московский лингвистический журнал. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – Т. 2. – С. 10-16.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Изгард К. И. Эмоции человека / К. И. Изгард.; [пер. с англ.]. – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 1980. – 440 с.
4. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
5. Селиванова О. О. Мотиваційна функція оцінки у процесі номінації (на матеріалі української мови) / О. О. Селиванова // Мовознавчий вісник / відп. ред. Г. І Мартинова. – Чернівці: Брама-Україна, 2007. – Вип. 4. – С. 55-64.
6. Селиванова О. О. Нариси з української фразеології (психоконігнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О. О. Селиванова. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
7. Chinery, M. Complete British Insects / Michael Chinery. – Italy: Rotolito, 2005. – 384 p.
8. Ebeling, W. Urban Entomology / Walter Ebeling. – Berkeley, CA: University of California, Division of Agricultural Sciences, 1975. – 695 p.
9. Garden Creatures // Down Garden Services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dgsgardening.btinternet.co.uk/insects.htm>.
10. Insectipedia // Organic Garden [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organicgardeninfo.com/insectipedia.html>.
11. McGavin, G. C. Insects: Spiders and Other Terrestrial Arthropods / George C. McGavin. – New York: Dorling Kindersley Inc., 2002. – 256 p.

Коновалова О. Модусная мотивация английских энтономимов.

В статье исследована модусная мотивация английских номенклатурных названий насекомых в когнитивно-ономазиологическом аспекте. Предметом анализа послужили мотивационные отношения ономазиологической структуры английских энтономимов, их семантики с фрагментом знаний об обозначаемом. Основным методом исследования является разработанный Е.А. Селивановой когнитивно-ономазиологический анализ, включающий два этапа – интерпретацию ономазиологической структуры английских энтономимов и моделирование фрагмента знаний о насекомом. Данная методика позволила установить закономерности восприятия и номинации особого микромира насекомых англоязычными энтомологами. Модусная мотивация английских энтономимов характеризуется использованием мотиватора на основе его оценочного восприятия говорящими как знака и коррелирует с пропозитивно-диктумным и ассоциативно-терминальным типами мотивации. Среди модусно мотивированных английских наименований насекомых выделяются рационально-сублимированная, эмотивно-психологическая и утилитарная разновидности.

Ключевые слова: энтономим, номенклатура, когнитивно-ономазиологический анализ, ономазиологическая структура, модус.

Konovalova O. Modus Motivation of English Entonyms.

The article focuses on modus motivation of English nomenclatural names of insects in cognitive onomasiological aspect. The subject under investigation is the motivational relations of the onomasiological structure and semantics of English entonyms and the fragment knowledge about the designated object. The major method of our research is O. Selivanova's cognitive onomasiological analysis which includes the two stages – the interpretation of onomasiological structure of English entonyms and simulation of the fragment knowledge about an insect. This method has helped to establish regularity in English entomologists' perception and giving names to the peculiar microworld of insects. Modus motivation of English entonyms is characterized by using a motivator on the basis of its valuation perception by the speaker as a sign, and it correlates with dictum propositional and associative terminal motivation. Among modus motivated English entonyms rational sublimated, emotional psychological, and utilitarian kinds have been singled out.

Key words: entonym, nomenclature, cognitive onomasiological analysis, onomasiological structure, modus.

Леся Конопляник
(Київ)

УДК 81'373.611:811.111:53(045)

ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ)

Стаття присвячена структурно-семантичному дослідженню англійської науково-технічної термінології в галузі фізики. З'ясовано проблеми, які виникають у процесі визначення поняття «термін», основних вимог до нього, а також особливостей утворення і розвитку термінів у галузі фізики та їхнього місця у системі загальнонавчальної й наукової мов. У статті описано основні та найбільш продуктивні шляхи і способи утворення термінології з фізики, яка функціонує у сучасній англійській мові, а саме: афіксація (префіксація та суфіксація), деривація (словоскладання), утворення словосполучень шляхом додавання лівих і правих визначень до вихідного терміна, скорочення, запозичення та інші способи, спрямовані на процес номінації та поповнення словникового активу підмови фізики англійської мови. У дослідженні також проаналізовано найпродуктивніші моделі утворення таких термінів.

Ключові слова: термін, науково-технічний термін, термінологія, фізика, афіксація, словоскладання, складний термін, скорочення, термінологічні словосполучення, запозичення.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки і техніки вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства та призводить до збільшення потоку науково-технічної інформації. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба вдосконалення системи передавання та обробки інформації. Тому великий інтерес у лінгвістів сьогодні викликають проблеми галузевих термінологій, розширення меж терміносистем, зростання ролі термінологічних сполучень, підвищення їх питомої ваги, збільшення кількості компонентів, які входять до них, що пов'язано з диференціацією і уточненням наукових понять. Лінгвісти надають велике значення виявленню джерел формування науково-технічної термінології, вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, питанням перекладу тощо. Дослідження термінології окремої галузі знань передбачає виявлення конкретних форм реалізації загальних та часткових закономірностей терміноутворення і визначення можливостей регулювання процесу терміноутворення, вдосконалення терміносистеми цієї галузі, оскільки опис термінології будь-якої галузі знань є важливим етапом її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування термінології у мові, джерела та способи утворення терміносистем привертають увагу широкого кола лінгвістів, перекладачів та інших фахівців, які за родом своєї діяльності мають справу з термінологією. Підґрунтям багатьох сучасних вітчизняних досліджень, присвячених проблемам терміноутворення та перекладу термінології стали праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників у цій галузі, як: К.Я. Авербух, О.С. Ахманова, Г.О. Винокур, Б.Н. Головін, С.В. Гриньов, В.П. Даниленко, А.С. Д'яков, Ю.А. Зацний, Т.Л. Канделакі, І.С. Квітко, Т.Р. Кияк, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, О.О. Реформатський, G. Rondeau, H. Felber та ін. Незважаючи на велику кількість робіт, які присвячені цій проблемі, вона і досі залишається у центрі уваги. Про це свідчать сучасні дослідження з англійських термінологічних систем різних галузей знань таких науковців, як: Ю.І. Гринда, Н.А. Іванова, Н.Є. Кащшин, Е.Ф. Скороходько, В.В. Тарасова, Ю.О. Шепель, О.А. Шиленко, Б.І. Шуневич та ін. Окремі роботи також присвячені проблемам термінології різних сфер фізики: зокрема, нанотехнологій (О.Б. Іванова, М.О. Мартем'янова, С.В. Радзівська, С.Л. Фокіна), фізики елементарних частинок (К.В. Михайлова). Проте аналіз наукових досліджень дав змогу виявити, що термінологія з більшості розділів фізики і досі залишається недостатньо дослідженою, хоча необхідність у її вивченні чітко усвідомлюється як лінгвістами, так і фізиками.

Мета статті. Актуальність проблематики зумовила мету даної статті, а саме: дослідити основні та продуктивні способи творення термінологічних одиниць у галузі фізики. Дослідження проводилось на основі англійських фізичних термінів, отриманих шляхом суцільної вибірки з англо-українських словників фізичних термінів та англомовних тлумачних словників

(Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки), Collins Internet-linked Dictionary of Physics, A Dictionary of Physics (Oxford University Press), підручників (Physics for Scientists and Engineers, Springer Handbook of Nanotechnology, The Physics of Quantum Mechanics та ін.) та наукових журналів з фізики (Applied Physics Letters, Optics Communications).

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожне дослідження термінологічної системи спирається на відповідне визначення терміна. Проаналізувавши роботи дослідників, зазначених вище, можна прийти до висновку, що існують різні точки зору з питань визначення терміна та вимог до нього. Зокрема, не існує єдиного визначення поняття «термін». Під терміном, зазвичай розуміють мовний засіб вираження спеціального поняття. Так О.С. Ахманова визначає термін як «слово чи словосполучення спеціальної мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних термінів» [1, с. 506]. Більшість науковців погоджуються з таким трактуванням терміна, зокрема В.П. Даниленко, який зазначає, що «термін – це слово або словосполучення спеціальної сфери застосування, яке називає спеціальне поняття» [4, с. 11–13], О.О. Селіванова, яка розуміє поняття «термін» як «слово чи словосполучення, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування у науці, виробництві, техніці, мистецтві, конкретній галузі знань чи людської діяльності» [8, с. 617]. На думку Б.Н. Головіна, термін являє собою «окремі слова, або утворені на основі іменника підрядні словосполучення, які мають спеціальне значення, формують і виражають професійні поняття про наукові та професійно-технічні об'єкти та відносини між ними» [2, с. 5]. Дане визначення хоч і є досить вдалим та містким, проте, на нашу думку, може мати деякі суперечливі моменти. По-перше, сумнівним є той факт, що всі терміни утворюються лише на основі іменника. Такою основою іноді можуть служити також прикметники, дієслова, прислівники. По-друге, деякі дослідники вважають, що термін вірніше розглядати не як слово, а як його особливу якість, яка набувається або втрачається в мові [6, с. 199].

Оскільки немає єдиної думки щодо визначення терміна в лінгвістичній літературі, Р.Ф. Проніна вводить поняття ідеального терміна. Сутність визначень цього терміна зводиться до того, що в якості найближчого родового поняття найчастіше називають «слово», «словосполучення», «мовний знак», а головні ознаки видових відмінностей такі: системність, незалежність від контексту, однозначність, точність, наявність класифікаційної дефініції, стислість, стилістична нейтральність [7, с. 37]. Окрім зазначених вище вимог до терміна О.В. Петренко додає відсутність емоційно-експресивного забарвлення та здатність до творення похідних термінів [5, с. 417], а О.О. Селіванова ще додає прагнення до моносемічності та конкретизації в межах терміносистеми й до прозорості внутрішньої форми; жорстку конвенційність; залучення до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; словотворчу (дериваційну) здатність; інваріантність та високу інформативність [8, с. 618]. Однак ці вимоги до терміна не слід розуміти надто прямолінійно, оскільки ідеальних термінів, які цілком задовольняють вимогам лінгвістів, мабуть не існує [7, с. 37]. Не завжди термін точно виражає спеціальне поняття, не завжди є однозначним, не завжди входить лише до однієї терміносистеми, і не завжди відбиває у своїй структурі характерні ознаки об'єкта термінування. Основна особливість терміна полягає у його спеціальному вживанні, а сфера його вживання обмежена визначеною галуззю знань. Проте не слід доводити і цю властивість до крайності.

Отже, підсумовуючи розгляд теоретичної літератури, визначимо науково-технічний термін як слово чи словосполучення, пов'язане із певним науково-технічним поняттям, яке має стійкий комплекс ознак: системність, прагнення до однозначності, конкретизація поняття, стилістична нейтральність, точність і стислість, відповідність нормам мови, дериваційна здатність, фіксований зв'язок з позначуванним поняттям та незалежність від контексту. Хоча мусимо відмітити, що при наявності омонімії лексичних одиниць контекст допомагає виявити у якому зі своїх значень вживається термін у конкретному випадку.

Науково-технічні терміни висловлюють спеціальні наукові та технічні поняття. Специфіка цих термінів полягає в тому, що вони створюються у процесі виробничої та наукової діяльності і тому, головним чином, функціонують лише серед фахівців певної галузі.

Розглянемо основні способи утворення науково-технічних термінів на прикладі фізики. Однослівні терміни є фундаментом, на якому вибудовується терміносистема з фізики. Вони, як правило, називають базові поняття і є найменуваннями первинних понять, що стали основоположними у даній галузі знання. Дослідження граматичної структури однослівних англійських термінів дозволило нам розподілити їх за такими основними типами: прості, афіксальні та складні терміни.

До простих термінів, які мають лише корінь як словотворний компонент, відносимо такі найменування, як *quark, atom, beta, gas, carbon, ion, velocity* та інші. Але найбільш інтенсивне поповнення термінологічного складу слова відбувається за рахунок процесів афіксації, конверсії, утворення словосполучень шляхом додавання лівих і правих визначень до вихідного терміна, запозичення, скорочення, комбінації декількох способів тощо.

Більшість термінів утворюється морфологічним способом, який базується на афіксації, тобто деривації за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, флексій [3, с. 396]. Афіксація – це утворення нових однослівних термінів шляхом додавання словотворчих афіксів до кореня. Так, наприклад, в англійській мові додавання префікса *pre-* використовується для передачі ідеї випередження за часом або за положенням (*preamplifier*), префікс *inter-* означає «між», «серед» (*interaction, interpenetration, intermolecular, interference*), префікс *trans-* означає «через», «за межами» (*transition, transmutation*) тощо. Суфікс *-on* у терміносистемі з фізики служить для позначення елементарних частинок (*neutron, electron*), квантів (*photon*); суфікс *-tron* має значення «частинка», «прискорювач» (*positron, negatron*); суфікс *-er/or* означає «пристрій, елемент або предмет зі спеціальною функцією» (*insulator, accelerator*), суфікси *-sion* та *-tion* означають стан або процес (*emission, diffusion, dispersion, absorption, radiation, refraction*). За допомогою суфікса терміни можуть отримати якусь властивість або позбавитись її. Наприклад, суфікс *-less* означає відсутність у терміна певної властивості (*motionless, frictionless*). Суфікси і префікси, що використовуються в системі англійського терміноутворення, в основному, запозичені із загальних словотворчих засобів англійської мови. Проте специфічним для термінології є прагнення до закріплення за деякими префіксами та суфіксами певних значень.

Утворення нових складних однослівних термінів відбувається шляхом словоскладання, коли кореневі морфемі з'єднуються в один новий термін: *psi-meson, electromeson, electromagnet, switchboard*. Утворення нових термінів за допомогою словоскладання належить до найменш «проблемних» способів терміноутворення за умови, якщо добре відоме значення всіх складових частин нового терміна [5, с. 419]. Проте слід визнати, що даний спосіб утворення англійських термінів з фізики не дуже поширений, якщо порівнювати його із словотворенням шляхом додавання словотворчих афіксів.

Окремою групою серед складних однослівних термінів можна виділити слова з міжнародними компонентами: *-meter, hydro-, iso-, -graph, micro-, nano-, photo-, tele-, sub-* та ін. (*isotherm, isotope, isospin, micrometer, telescope, nanotube, nanofiber, photodiode, galvanometer, voltmeter, microscope, subatomic, hydrocarbon*).

Як показало наше дослідження, одним із найпродуктивніших способів утворення термінів з фізики є словосполучення. Це однозначні терміни вузької спеціалізації, оскільки вони використовуються, головним чином, у фізиці і зазвичай не мають омонімів: *alternating current, static friction, refractive index*. Термінологічні словосполучення мають власні структурні особливості, тому їх можна класифікувати за лексичним складом.

а) Термінологічні словосполучення, які складаються лише з іменників: *fusion reaction* (реакція синтезу), *energy source* (джерело енергії), *power line* (лінія електропередачі), *transmission line* (лінія передачі), *impurity semiconductor* (домішковий напівпровідник), *chain reaction* (ланцюгова реакція).

б) Термінологічні словосполучення, які складаються з прикметників та іменників: *direct current* (постійний струм), *molecular probe* (молекулярний зонд), *repulsive force* (сила відштовхування), *nuclear reactor* (ядерний реактор), *absolute humidity* (абсолютна вологість), *relative atomic mass* (відносна атомна маса).

в) Термінологічні словосполучення, які складаються з дієприкметників, дієприслівників (Participle I, II) та іменників: *conducting surface* (поверхня, що проводить струм), *reflected beam* (відбитий промінь), *binding energy* (енергія зв'язку), *scanning probe microscopy* (сканувальна зондова мікроскопія).

г) Термінологічні словосполучення, які складаються з прийменникових словосполучень: *angle of deflection* (кут відхилення), *conservation of momentum* (збереження імпульсу), *inertial frame of reference* (інерціальна система відліку).

Дослідження англійської термінології з фізики показало, що найпоширенішими із зазначених вище є моделі *прикметник+іменник* (словосполучення з прикметником у функції визначення) та *іменник+іменник* (словосполучення з іменником у функції визначення). Прийменникові словосполучення, як і словосполучення *дієприкметник (дієприслівник)+іменник* менш поширені у даній галузі знань.

Ми погоджуємося з Ю.І.Гриндою, що науково-технічна термінологія тісно пов'язана із ономастикою (наукою про власні імена об'єктів) [3, с. 396]. Власні назви виступають основами науково-технічних термінів і входять до складу термінологічних словосполучень, які використовуються для номінації специфічних об'єктів, теорем, формул, законів, вимірювальних приладів, і допомагають конкретизувати певну назву. Це або похідні терміни, або термінологічні словосполучення, де прізвища вживаються в загальному або у присвійному відмінках: *Van der Waals force*, *Carnot cycle*, *Kelvin scale*, *Doppler effect*, *Dirac function*, *Avogadro number*, *Newton's law*, *Fourier optics*.

Ще один спосіб утворення термінологічних одиниць з фізики – це конверсія, за допомогою якої формується новий термін, який вже належить до іншої частини мови. У багатьох випадках нові терміни утворюються з існуючих у мові слів без зміни їхнього написання і вимови. Найбільш поширеним видом конверсії є утворення дієслів від іменників та іменників від дієслів (*decay – to decay*, *charge – to charge*, *to signal – signal*).

Терміни з фізики також утворюються за допомогою запозичень з інших мов, головним чином з латини та грецької мови: *kinetics* (грец. «*kinetikos*» – «який призводить до руху»), *catalyst* (грец. «*katalysis*» – «руйнування»), *physics* (грец. «знання природи»), *plasma* (грец. «виліплене, сформоване»), *condenser* (лат. «*condenso*» – «згущувати, ущільнювати»), *quantum* (лат. «*quantum*» – «як багато») та ін.

Нарешті, існує ще один спосіб термінотворення у даній галузі знань – скорочення, які утворені шляхом скорочення термінів або їхніх складових частин: *AC* (*alternating current*), *DC* (*direct current*), *SWNT* (*single-wall nanotube*), *UV* (*ultraviolet*), *laser* (*light amplification by stimulated emission of radiation*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, англійська термінологія з фізики розвивається протягом тривалого часу і сформувалася у певну термінологічну систему, всередині якої склалися певні способи словотворення, міра продуктивності яких дає можливість визначити динаміку збільшення кількості термінів і подальші шляхи їхнього розвитку. Формування науково-технічної термінології відбувається як за рахунок ресурсів самої англійської мови так і шляхом запозичення з інших мов. Це дає мові можливість розвиватися, робить її термінологію інтернаціональною, що дозволяє фахівцям краще розуміти один одного. Проте, з огляду на активні процеси термінотворення, що відбуваються у сучасній англійській терміносистемі з фізики, які супроводжуються варіативністю найменувань та появою нових термінів, ця тема потребує подальших наукових досліджень. Тому перспективою дослідження у даному напрямку є більш детальне визначення структурно-семантичних ознак та моделей творення лексичних одиниць, які у подальшому можуть використовуватися для створення нових термінів досліджуваної терміносистеми, яка безперервно розвивається та збільшується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / Ольга Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Головин Б. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие для филол. спец. вузов / Борис Головин, Рафаил Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.

3. Гринда Ю.І. Утворення та характерні риси термінологічних одиниць фахової мови геодезії, кадастру та картографії / Ю.І. Гринда // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (3). – С. 393–396.
4. Даниленко В. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / Валерий Даниленко. – Свердловск : РАО, 1991. – 155 с.
5. Петренко О. Способи творення англійської та німецької науково-технічної термінології / О. Петренко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 115. – С. 416–422.
6. Прима В.В. Англійська туристична термінологія: аспекти дослідження / В.В. Прима // Записки з романо-германської філології : зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 1 (30). – С. 198–204.
7. Пронина Р. Перевод английской научно-технической литературы / Раиса Пронина. – М. : Высш. шк., 1986. – 245 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Конопляник Л. Основные способы формирования английской научно-технической терминологии (на примере физических терминов).

Статья посвящена структурно-семантическому исследованию английской научно-технической терминологии в области физики. Также рассматриваются проблемы, возникающие при определении понятия «термин», основных требований к нему, особенностей образования и развития терминов в области физики, а также их место в системе языка общего назначения и научного языка. В статье подробно описаны основные и наиболее продуктивные способы образования терминологии по физике, функционирующей в современном английском языке, а именно: аффиксация (префиксация и суффиксация), деривация, образование словосочетаний путем добавления определений к исходному термину, сокращения, заимствования и другие способы, которые направлены на процесс номинации и пополнения словарного актива подязыка физики английского языка. В исследовании также проанализировано самые продуктивные модели формирования терминов по физике.

Ключевые слова: термин, научно-технический термин, терминология, физика, аффиксация, словосложение, сложный термин, сокращение, терминологические словосочетания, заимствования.

Konoplianyk L. The Basic Methods of Forming English Scientific and Technical Terminology (On the Basis of Terms in Physics).

The article is devoted to the structural and semantic investigation into English scientific and technical terminology in physics. The problems arising at defining a term, the main requirements to it and specific features of formation and development of terms in physics are considered in the given article, as well as their place in the language. The article describes in details the basic and most productive ways of formation of English terminology in physics, namely: affixation (prefixes and suffixes), derivation, formation of word combinations, abbreviation, borrowing and other methods aimed at the process of nomination and expansion of English terminology in physics. The most effective models of term formation are also analyzed.

Key words: term, scientific and technical term, terminology, physics, affixation, derivation, compound term, abbreviation, terminological word combination, borrowing.

Наталія Мельничук
(Чернівці)

УДК 811.111'367.623

**ЕМОТИВНІСТЬ ТА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ
КОНОТАЦІЇ АД'ЕКТИВІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Обґрунтовано важливість вивчення емотивної лексики в аспекті гуманізації мовознавства, що має вираження в дослідницькому принципі антропоцентризму. Розкрито глибинні структури мови, виявлено шляхи розвитку словникового складу, встановлено причини зміни значень та їхніх відтінків. Опис семантичної будови емотивних одиниць уможливило адекватно реконструювати світ емоцій людини та допомогло з'ясувати механізми його втілення в мові. Емотивність та експресивність потрактовано важливими характеристиками мовних засобів, що вживаються для кодифікованого вираження емоцій у мовленнєвому спілкуванні, справляючи емоційний ефект на реципієнта. Актуалізовано проблему співвідношення

емотивного та експресивного компонентів у структурі англійських ад'єктивних одиниць з огляду на те, що прикметник традиційно характеризується складною семантичною структурою й високим ступенем інтенсивності та експресивності ознаки.

Ключові слова: конотація, емотивність, експресивність, семантична структура.

Постановка проблеми. Значення проблеми емоцій навряд чи потребує обґрунтування. Якби умови та детермінанти не визначали життя й діяльність людини внутрішньо, психологічно дієвими вони стають тільки в тому випадку, якщо їм вдається проникнути в сферу її емоційних відношень, відбитися та закріпитися в ній [10, с. 3]. Багатогранність, неповторність та неоднозначність варіацій емоцій значно ускладнюють їх пізнання та вивчення. Насамперед це стосується внутрішньої форми емотивної одиниці, адже семантика слова повинна передавати способи розуміння мови та світу, а також внутрішнього стану мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співвідношення компонентів лексичного значення слова залишається частково вирішеною в сучасній лінгвістичній парадигмі. Різноманітні визначення лексичного значення слова дещо відрізняються, проте загальним їх принципом є те, що вони описують дане явище як реалізацію поняття засобами мовної системи. Лінгвістами доведено, що семантична структура слова є цілісним і комплексним явищем, яке базується на відображенні у свідомості індивіда об'єктивної дійсності та містить в собі цілий ряд складових [1, с. 130-131]. Денотативний аспект семантики слова складає його понятійну частину та відображає основне значення мовної одиниці, на відміну від її конотації або супутніх семантико-стилістичних відтінків, таких як стилістичні, емоційно-експресивні, оцінні та інші. За своєю структурою конотація є досить складною, а тому в її межах виокремлюють різноманітні компоненти, такі як емотивний, стилістичний, експресивний, оцінний, інтенсивний, образний. Саме ці компоненти стали предметом наукових досліджень багатьох відомих лінгвістів, таких як О.М. Вольф, В.М. Телія, Є.М. Галкіна-Федорук, В.І. Шаховський, О.О. Селіванова та інших.

Мета статті. Актуальність обраної тематики зумовлена орієнтацією сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення змістовного аспекту мови та дослідження функціонально-семантичної категорії емотивності в її мовних і мовленнєвих засобах реалізації. Предметом дослідження є порівняльна характеристика ролі категорій емотивності та експресивності в структурі слова, зокрема англійських ад'єктивів. **Метою** розвідки є відображення мовленнєвої реалізації психологічного аспекту емоційності за допомогою лінгвістичних категорій емотивності та експресивності. Поставленою в дослідженні метою передбачено виконання таких завдань як визначення ролі емотивного та експресивного компоненту в структурі лексичного значення слова та аналіз особливостей функціонування англійських емотивних прикметників. Науково-методологічна база роботи передбачає узагальнюючий огляд термінології емотивності та експресивності в лінгвістиці та добір ілюстративних матеріалів, які яскраво демонструють втілення психологічної категорії емоційності у мові та мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішня форма слова, тобто його значення, є надзвичайно складною семантичною структурою та містить цілу низку складових, а тому різні дослідники виокремлюють в складі семантики слова два (денотація та конотація) або три (конотація, денотація та образний компонент) макрокомпоненти, які відносяться відповідно до логіко-предметної, емотивної та функціонально-стилістичної сфери.

Структурні елементи конотації, яка визначається як частина лексичного значення слова, що відображає не ознаки денотата, а певне ставлення мовця до нього, виконують важливі функції в мовленні: емотивність відображає емоційне переживання певного явища суб'єктом, експресивність володіє здатністю підсилювати вплив на адресата мовлення, оцінність відповідає за позитивну чи негативну реакцію мовця, стилістичний елемент має за мету виявити належність слова до певної сфери спілкування, інтенсивність відповідає за ступінь прояву певної ознаки об'єкта. Таким чином, конотація як частина лексичного значення має поліструктурний семний характер і тісно взаємодіє з екстралінгвістичними чинниками, адже всі додаткові семантичні, стилістичні чи прагматичні відтінки значення слова будуються саме на її основі. Зупинимось детальніше на розгляді характеристик емотивного та експресивного компонентів завдяки яким безпосередньо реалізується емотивна функція мовних одиниць.

Емотивний компонент є результатом відображення емоцій в процесі їх вербалізації та семантизації. Крім того, він слугує для індивідуального вираження емоційної оцінки об'єктів світу та демонструє взаємозв'язок двох лінгвістичних категорій – емоційності та оцінності. Таким чином, емотивність як лінгвістичне утворення входить до складу смислової структури значення слова як один з компонентів та має здатність актуалізуватися у відповідних контекстах (має узуальний характер) або є складовим елементом значення, тобто не визначається контекстом, ситуацією чи суб'єктивним вживанням.

Часто присутність в семантиці слова емотивної конотації визначається саме при утворенні опозицій відповідних слів з нейтральними коррелятами, таким чином логіко-предметний компонент денотації корелює з коннотативним аспектом, що проявляється як співзначення та виражає емоційне ставлення суб'єкта до об'єкту який він сприймає. Проте підтвердженою є також денотативна локалізація емотивного компонента слова, яка характерна для лексичних одиниць що називають або описують ті чи інші психічні переживання. В.І. Шаховський зазначає, що статус обов'язкової (денотативної) емотивності мають, насамперед, слова – афективи (вигуки, емоційно-оцінні прислівники, прикметники, вульгаризми, тощо), у яких власне емотивне значення становить єдиний компонент їх лексичного значення: «*Looked back with an expression on her face that I can only describe as one of poignant anxiety – a kind of anguished uncertainty that imprinted itself on my brain.*» [16, с. 19].

Емотивність лексичних одиниць відіграє неабияку роль, адже завдяки їй посилюється їх комунікативна значимість, збагачуючи, насичуючи та підсилюючи комунікативну компетенцію мовця з метою прагматичного впливу на адресата. Таким чином, категорія емотивності є цінною складовою мовної системи і є центральною в проблемі розуміння мовної особистості, адже будь-яка людська діяльність базується на емоційних переживаннях, які привносять в лексику мови «ледь вловиму хімічну субстанцію» [5, с. 18], яка змінює їх знання в залежності від комунікативних ситуацій і партнерів. Крім того, категорія емотивності є невід'ємною при вивченні контекстів різних культур, адже існування типових емоційно значущих ситуацій людського спілкування (як внутрішньокультурного, так і міжкультурного) зумовлює можливість виявлення спільних емоційних тем, таких як небезпека, любов, повага, смерть, тощо [6, с. 9]. Як стверджує В.І. Шаховський, «емотивність є важливим компонентом прагматики мови, тому що найяскравіше втілює її впливову функцію: словесні та несловесні емоційні реакції найчутливіші до емоційних стимулів в ролі яких можуть виступати і емотиви – спеціальні засоби всіх поверхів мови» [14, с. 5].

Співвідношення емотивності з такою близькою до неї категорією як експресивність набуло неабиякого значення останнім часом, адже до цих пір спорідненість та відмінність їх функцій у мові та мовленні залишається не розв'язаною кінця проблемою.

Поняття експресивності в сучасній лінгвістичній науці визначається досить нечітко. Н.О. Лук'янова називає експресивністю «потенційну здатність слова позначати не тільки дію, явище, предмет, ознаку, але і характер його прояву, його якісно-кількісні властивості, зумовлені експресією самого явища, дії, об'єкту чи особи» [9, с. 157]. Водночас як В.А. Чабаненко, узагальнюючи різноманітні трактування мовленнєвої категорії експресивності, підкреслює, що «експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що саме породжується емоційністю, образністю мовлення... Це не виразність, а інтенсифікація виразності, це збільшення впливаючої сили сказаного, надання йому особливої, психологічно мотивованої піднесеності» [13, с. 7]. Проте найчіткішим, на думку багатьох лінгвістів, є визначення І.В. Арнольд, яка розуміє під експресивністю «таку властивість, яка передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, виражаючи внутрішній стан мовця, та має за свій розвиток емоційне або логічне підсилення, яке може бути, а може і не бути образним» [2, с. 11]. В даному тлумаченні розкривається основна роль складної лінгвостилістичної категорії експресивності в мові – підсилення виразності повідомлення мовця та надання йому, в деяких випадках, необхідної образності: «*Is that all? I mean? It's very tragic, I suppose, but it isn't – well, it isn't what I call creepy.*» [16, с. 17]. Таким чином, основою експресивності є не тільки внутрішньомовні, але й соціальні та психологічні фактори. Така неоднозначність поглядів і підходів зумовлює основну

складність при дослідженні цього складного явища та його взаємозв'язку з іншими категоріями в системі мови.

Аналізуючи співвідношення категорій емотивності та експресивності в мові та мовленні, деякі дослідники [8, с. 65-67] вказують на їх тісний зв'язок, який є очевидним. Тенденція до ототожнення [15] чи зближення [4], даних понять добре простежується в працях певних лінгвістів. В свою чергу, В.О. Аврорін, аналізуючи емотивність та експресивність виокремлює функції мови та функції мовлення, причому експресивну категорію він зараховує до першої поряд з комунікативною, конструктивною та акумулятивною, тоді як емотивність вважає виключно функцією мовлення, називаючи її емотивно-волюнтативною серед таких як сигнальна, номінативна, поетична, етнічна, магічна. Проте більшістю науковців емотивність розглядається як категорія мови, в той час як експресивність найчастіше є характеристикою мовлення.

Багатьма лінгвістами [11], [12] зазначається, що експресивність є ширшою, ніж емотивність, адже вона здатна пронизувати як емоційне, так і інтелектуальне. На відміну від емотивності, яка, на думку В.І. Шаховського, передусім пов'язана з реалізацією емоційної оцінки, експресивність співвідноситься з наміром мовця переконати адресата в чомусь, додати більшої виразності його висловлюванню, підсилити його перлокутивний ефект. За рахунок своєї іманентної віднесеності до структури мовного знака та здатність визначати оцінку референта, категорія емотивності володіє пріоритетною значущістю в дослідженнях багатьох науковців.

Ад'єктивні одиниці становлять особливий інтерес при вивченні емотивного наповнення слова, адже вони є складними структурами та характеризуються, на думку деяких дослідників, «розмитою сферою значення» [7, с. 46]. Прикметники відображають не тільки зовнішній, але й внутрішній світ людини, її відношення до оточуючої дійсності, яка, як правило, має ціннісний характер, тому що «висловлюючи ті чи інші думки про світ, людина постійно насуває на нього світлотіньову сітку загальнолюдських та індивідуальних уявлень про добро та зло» [3, с. 6]. Для англійської мови [17] характерне функціонування емотивних прикметників з високим ступенем інтенсивності ознаки, що володіють певною експресією: *blissful* – *extremely happy or enjoyable*; *creepy* – *frightening in a way that makes you feel nervous, especially when you are not sure exactly why – used especially about places, people, and feelings*; *dreadful* – *extremely unpleasant*; *fed up* – *feeling very bored and annoyed or unhappy, used especially when something has continued for too long, and you do not want it to continue any longer*; *gobsmacked* – *extremely surprised (a very informal use)*; *gutted* – *extremely disappointed, especially because you were unsuccessful*; *horrendous* – *extremely unreasonable or unpleasant*; *lousy* – *very bad or disappointing*; *panicky* – *very nervous and anxious*; *putrid* – *very unpleasant*.

Досить часто підсилення експресивного значення прикметників у мовленні відбувається за рахунок ослаблення предметно-логічного значення, що розширює можливості сполучення прикметників із різними словами: «*I'll swear you do, you **damned old miser**, said Mr. Gooch offensively... Controlling his **devouring** impatience, he sat down and mixed himself a **final** brandy.*» [16, с. 71-81]. Як показують приклади, в мові емотивна лексика відіграє неабияке значення, адже завдяки їй повідомлення мовця володіє естетичним та експресивним ефектами, які роблять його образним та виразним, а саме це вагомо впливає на свідомість адресата.

Таким чином, емотивність та експресивність є співвідносними, а основна відмінність між ними полягає в наступному: якщо основною функцією категорії емотивності є чуттєва оцінка об'єктів позамовної дійсності, то експресивність часто має прагматичне значення та орієнтована на конкретного адресата. Саме тому найчастіше емотивні мовні засоби є експресивними, але ніколи навпаки.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, емотивність та експресивність тісно пов'язані між собою, проте у висловлюванні вони виражають різні поняття, а тому не можуть бути ототожнені, їх співвідношення можна розглядати як співвідношення частини та цілого. Емотивність слід розглядати як частину висловлювання, яка відповідає самовираженню мовця та відображає його почуття та враження, тоді як експресивність є підсиленням висловлювання задля цілеспрямованого впливу на адресата. В структурі конотації англійських емотивних ад'єктивів ці два компоненти тісно переплітаються та взаємодоповнюються, підкреслюючи одну з найважливіших функцій

прикметника – втілення семантичного та прагматичного аспекту мови. Проведене дослідження робить певний внесок у розробку загальної теорії аналізу прикметників у мовознавстві та теорії лексичної семантики. *Перспективи подальших досліджень* даного питання полягають у вивченні лінгвостилістичних особливостей англійських ад'єктивних емосемізмів та глибинному аналізі їх семантичної структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по пед. спец. / Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. — 3-е изд., стер. — М.: Дрофа, 2001. — 387 с. (Высшее образование)
2. Арнольд И.В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности / И.В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. — Ленинград, 1975. — С. 11-20.
3. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н.Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики, 1982. — М.: Наука, 1985. — С. 6.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. — М., 2001. — 416 с.
5. Барт Р. Основы семиотики / Ролан Барт // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. — М.: Прогресс, 2000. — 208с.
6. Волкова Н.Н. Распространение компонентного состава фразеологизмов, обозначающих эмоции / Н.Н. Волкова // Начало пути: Сборник научных работ молодых учёных и аспирантов филологического факультета ВГУ — Вып. 2. Языкознание. — Воронеж, 2004. — С. 3–9.
7. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного / Е.М. Вольф. — М., 1978. — С. 46.
8. Исхакова З.З. Сопоставительный анализ эмотивности в свете гендера / З.З. Исхакова. — Уфа : РИО БашГУ, 2007. — 173 с.
9. Лукьянова Н.А. Экспрессивность в системе словаря и речи / Н.А. Лукьянова // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. — М.: Наука, 1991. — С. 157-178.
10. Психология эмоций. Тексты. / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 288 с.
11. Филимонова О.Е. Язык эмоций в английском тексте: когнитивный и коммуникативный аспекты: Монография / О.Е. Филимонова. — СПб., 2001. — 259 с.
12. Хандамова Э.Ф. Принципы изучения индивидуального лексикона / Э.Ф. Хандамова // Язык, коммуникация и социальная среда. — Вып. 2. — Воронеж : ВГТУ, 2002. — С. 73-78.
13. Чабаненко В.А. Основы мовної експресії: Монографія / В.А. Чабаненко. — К.: Вища школа, 1984. — 168 с.
14. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. — М.: ЛКИ, 2008. — 208 с.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм «за» и «против». — М., 1975. — 470 с.
16. Crime never pays. Short stories / Edited by Clare West. — Oxford: OUP, 2000. — 144 p.
17. Longman Dictionary of Contemporary English. — Harlow: Longman, Pearson Education, 2009. — 2082 p.

Мельничук Н. Эмотивность и экспрессивность как основные компоненты коннотации адъективов в английском языке.

Изучение эмотивной лексики является важным условием гуманизации языкознания, которое выражается в исследовательском принципе антропоцентризма. Такое исследование позволяет раскрыть глубинные структуры языка, выявить пути развития словарного состава, причины изменения значений и их оттенков. Описание семантического строения эмотивных единиц дает возможность адекватно реконструировать мир эмоций человека и помогает лучше понять как он воплощается в языке. Эмотивность и экспрессивность являются важными характеристиками языковых средств, употребляемых для кодифицированного выражения эмоций в речевом общении, производя эмоциональный эффект на реципиента. Проблема соотношения эмотивного и экспрессивного компонента в структуре английских адъективных единиц важна для исследования, ведь прилагательное характеризуется сложной семантической структурой и высокой степенью интенсивности и экспрессивности признака.

Ключевые слова: коннотация, эмотивность, экспрессивность, семантическая структура.

Melnychuk N. Emotiveness and Expressiveness as Main Components of Adjectival Connotation in English.

Exploring emotive vocabulary is essential for humanization of linguistics, which is expressed in the research principle of anthropocentrism. Such studies can reveal the underlying structure of the language and identify the ways of vocabulary developing, reasons for changing meanings of words. The description of semantic structure of emotive units enables to reconstruct adequately the world of human emotions and helps

to understand better how it is embodied in the language. Emotiveness and expressiveness are important characteristics of linguistic units that are used for a codified expression of emotions in speech communication and exerting an emotional effect on the recipient. The problem of a correlation of emotive and expressive component in the structure of English adjectival items is important for research because adjective is characterized by a complex semantic structure and a high degree of intensity and expressive feature.

Key words: connotation, emotiveness, expressiveness, semantic structure.

Віта Павлюк
(Вінниця)

УДК 811.161.2'373.23:392.91

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПРІЗВИСЬКА ТА ЙОГО МІСЦЕ В АНТРОПОНІМІЇ

Проблематика статті визначена відсутністю однозначного трактування терміна «прізвисько» у лінгвістиці. З метою окреслення оптимальних параметрів поняття «прізвисько» проаналізовано народно-побутове, лексикографічне та лінгвістичне значення терміна. З'ясовано, що погляди науковців є неоднозначними щодо необов'язковості й додатковості прізвиस्क до їх функціонування за моделлю офіційного антропоніма, визначення зовнішньої й внутрішньої (лінгвальної) мотивованості, виконання характеристичних й конотативних функцій. Додатковим ускладнювальним фактором для предмета дослідження виступає те, що прізвисько може мати своє визначення, структуру й описовий дискурс як у теорії номінації, так і в когнітології, прагматиці й функціональній лінгвістиці. Зазначено, що проблема прізвиस्क лежить у трьох площинах, – визначенні дефініції поняття, з'ясування обсягу терміна, класифікації прізвиस्क, а також поєднує мотиваційні й функціональні ознаки. Осмислено різні сучасні погляди науковців на проблему, зіставлення диференційних та функціональних ознак і визначено оптимальний підхід до проблеми прізвиस्क, визначення й обсягу цього поняття в антропонімії.

Ключові слова: прізвисько, номінація, конотативність, мотивованість, неофіційний антропонім, дефініція, антропонімія.

Постановка проблеми. Прізвиська належать до найдавнішого класу особових найменувань. Виникши ще за дохристиянських часів, офіційно затвердившись у XIV столітті, вони активно утворюються та функціонують і у наш час. Прізвиська є неофіційною категорією, тому щоразу при їх дослідженні з'являються все нові відомості щодо походження, утворення, функціонування і домінування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на багату історію вивчення прізвиस्क в лінгвістиці, досі немає однозначного трактування цього ономастичного феномену. Проте науковий дискурс вимагає чіткого поняттєвого окреслення об'єкта дослідження, методів його ідентифікації й диференціації. Лінгвістичний статус прізвиська в українській лінгвістиці з'ясовували П. Чучка, Р. Осташ, М. Худаш, В. Чабаненко, І. Сухомлин, М. Наливай, Є. Черняхівська.

Мета статті. Огляд вже наявних у мовознавстві поглядів на статус прізвиська й окреслення його оптимальних параметрів, які могли б послугувати відправною точкою подальших досліджень. Це спонукає до вирішення часткових завдань, як-от: аналіз розмовних, лексикографічних та лінгвістичних дефініцій поняття «прізвисько», порівняльний аналіз дефініції й обсягу поняття «прізвисько» в працях вітчизняних мовознавців, окреслення усіх аспектів функціонування терміна й виокремлення найоптимальніших параметрів з метою впровадження в нове наукове дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мові існують народно-побутове, лексикографічне й наукове трактування поняття «прізвисько», причому народно-побутове потрактування виокремлюється на етапі фіксування антропонімічного матеріалу й включає пояснення респондентів. Цей аспект неможливо оминати, оскільки в ньому містяться важливі семантичні й позалінгвальні пресупозиції процесу називання, психолінгвістичний статус

неофіційних найменувань, що дає цінний матеріал для наукового окреслення поняття. Так, О. Антонюк, досліджуючи семантику й структуру сучасних прізвиськ Донецьчини, зазначає, що жителі цього ареалу «уживають назви *прізвисько*, так *прозивають* (кого *прозивають*), так *кажуть* (на кого *кажуть*), так *називають* (кого *називають*) поза очі [1, с.21]. Науковець наголошує, що прізвиська в народно-побутовому розумінні мають свою соціальну, професійну й вікову стратифікацію: «У дитячому середовищі прізвиська називають *дражнилками*, а в молодіжному – *кликучою*, *поганялом*; під час спілкування у комп'ютерній мережі користувачі послуговуються іменем, що називають *ніком*» [1, с. 21]. З цього можна зробити висновок, що неофіційні антропоніми мають різний ступінь характеристизації, ідентифікації й різну номінативну природу. Так, якщо в дитячому колективі присутні характеристично-іронічні пресупозиції називання, яке здійснюється членами колективу (групи), то комп'ютерний нік є продуктом самого носія, який приписує собі певну назву. Ймовірно, найширший набір позамовних чинників, що включають широкий спектр ознак денотата (зовнішність, вдача, специфіка офіційного імені, випадки з життя) мають прізвиська у вужчому розумінні – ті, які даються в соціальному середовищі дорослого населення.

Подібну синонімічну й частково діалектну диференціацію прізвиськ в народному потрактуванні мають інші регіони України: *прізва*, *притик* (Південна Волинь); *назви повуличному*, *придомки*, *прозівки* (Бойківщина); *менюха*, *применюха* (Західне Полісся). За нашими спостереженнями, на Поділлі прізвиська в народі називають *так прозиваються*, *на нього так кажуть*.

Інший, загальнозживаний аспект дефініції, відбито в лексикографічних працях спеціалізованого й загального характеру. Неусталеність уживання поняття *прізвисько* на початку ХХ ст. засвідчується семантичним розходженням дієслів *прозивати* й *прозиватися*. Отже, для цього періоду характерна недиференційованість офіційних і неофіційних найменувань.

«Словник української мови» подає таке визначення: «Прізвисько – це найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [14, с.108]. Це визначення акцентує на додатковості й зовнішній мотивованості неофіційних антропонімів. В енциклопедії «Українська мова» лексема «прізвисько» розглядається як характеристичне неофіційне індивідуальне найменування: «Вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [15, с. 494].

Лінгвістичні проблеми визначення терміна *прізвисько* лежать в кількох площинах: а) визначення дефініції поняття; б) з'ясування обсягу терміна; в) класифікація прізвиськ. Що ж до наукового, мовознавчого тлумачення терміна *прізвисько*, то самі лінгвісти вказують на його нечіткість: «Сам термін прізвисько навіть по відношенню до індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невиразний і неоднозначний» [3, с. 60]. Так, М. Ушаков, опираючись на неоднозначність терміна *прізвисько*, пропонує взагалі не вживати його в науковому дискурсі [19, с. 148]. Натомість науковці пропонують варіативні дефініції поняття *прізвисько* від найширшого (усі неофіційні імена) до одноаспектного: номінація людей у замкнених сферах суспільства, мотивація денотативними рисами зовнішності або характеру. Найпоширенішими у вітчизняному мовознавстві є визначення М. Худаши й В. Чичагова. Останній вважає, що прізвиська надаються людям у різні періоди їхнього життя за тією чи іншою властивістю чи якістю цих людей, і під якими вони відомі звичайно у визначеному, часто досить замкнутому оточенні. М. Худаш дещо розширює визначення, звертаючи увагу на необов'язковість і часту ситуативну випадковість отримання прізвиська носієм.

На думку І. Сухомлини, неофіційне прізвище (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї. С. Зінін називає прізвиськами слова, які «даються людям у різні періоди життя і під якими вони відомі в досить замкнутому колі суспільства» [7, с.10]. П. Чучка зараховує до прізвиськ усі неофіційні назви людей.

У найсучасніших дослідженнях визначення терміна *прізвисько* органічно поєднує мотиваційні й функціональні ознаки. Так, М. Наливайко в дисертаційному дослідженні «Неофіційна антропонімія Львівщини» (2011) дає таке узагальнене визначення терміна

прізвисько: «Це неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість» [8, с. 28].

М. Дуйчак звертає увагу на необов'язковості й додатковості прізвиськ і доповнює його визначення: «Прізвиська завжди вмотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію» [5, с. 256].

Одним із критеріїв визначення прізвиська науковці пропонують принцип моделі офіційного антропоніма: якщо номінація вкладається у цю загальноприйнятну структурну модель, вона не є прізвиськом. Зокрема, Г. Бучко і Д. Бучко поділяють неофіційні антропоніми на нетрадиційні варіанти імен і власне прізвиська, причому прізвиськову функцію можуть виконувати нетипові в даному ареалі варіанти імен [3, с.34–35].

О. Суперанська безпосередньо вводить поняття моделі: «Якщо ім'я відповідає моделі, воно сприймається як ім'я. Якщо воно за якимись параметрами (асоціаціями з апелюваннями) не задовольняє ці моделі, структура його порушується і є причини говорити про прізвиськові утворення» [16, с. 189].

Такий підхід визначає неофіційні антропоніми як поняття ширше відносно прізвиська. Отже, предметом нашого дослідження виступатимуть не тільки власне прізвиська, а й інші неофіційні антропонімічні утворення: прізвиськові утворення, неофіційні, атипові для Поділля варіанти імен тощо.

Іншою проблемою обсягу прізвиськ як специфічних ономастичних явищ є зовнішня й внутрішня (лінгвальна) мотивованість. Зокрема, неясним залишається віднесення до прізвиськ антропонімів, які походять від інших одиниць цього ж класу – імен і прізвищ, наприклад *Маруся* (про чоловіка) від прізвища *Марусяк*, *Коколя* – від імені Микола. Семантичне вирішення цього протиріччя пропонує Л. Сергєєва, на думку якої, відантропонімічні імена є прізвиськами у разі наявності конотативної або оцінної семантики [12, с. 147]. Цей підхід відповідає тезі М. Ушакова про те, що «звукосклад особового імені чи прізвища дає поштовх для різних асоціацій, слугує базою для пошуку привабливого прізвиськового імені» [19, с.160].

Отже, до прізвиськ відносимо відантропонімічні назви, що не відповідають усталеній моделі й виконують характеристичну й конотативну функції. Згідно з дослідженнями науковців до прізвиськ відантропонімічного походження можна зараховувати деривати, які втратили внутрішню форму й зазнали переосмислення, демінутивні й аугментативні форми, які виконують диференціовальну функцію серед низки однакових імен. Р. Осташ з цього приводу зазначає: «Якщо в селі є кілька жінок із однаковим іменем, то деякі народні варіанти можуть служити індивідуальними прізвиськами, щоб виділити цю людину з гурту. Скажімо, із кількох *Василін* одну називають *Василіна*, іншу – *Василінка*, ще іншу – *Василінця*. Таким чином, ім'я ніби бере на себе функцію прізвиська» [9, с. 119]. Отже, пестливі імена в одному випадку можуть виконувати власне демінутивну, в іншому – диференціовальну й ідентифікувальну функції.

Проблемним є зарахування / не зарахування до категорії прізвиськ загальної характеристичної лексики – іменникових апелювань, прикметників тощо. Оскільки денотативно характеристична лексика позначає об'єктивні ознаки носія, то природно не вважати її антропонімічною, наприклад *кривий*, *німець*, *рудий*, *комбайнер*. П. Чучка зауважує, що говорити про повний перехід агентивної, атрибутивної, етнічної, катойконічної чи якоїсь іншої загальної назви у власну можна лише в тому разі, коли носій тої назви насправді вже перестав бути носієм ознаки, зазначеної в назві. Тобто, зафіксовані нами номінації *Німець* (чоловік з характерною формою черепа), *Комбайнер* (носив білого літнього кашкета) можна вважати прізвиськами за метафоричною, а не денотативною номінацією, тоді як назви *Петро Кривий*, *Валера Рудий* є перехідними, оскільки співвідносяться з реальними фізичними ознаками денотата. Якщо ж у номінації з'являється додаткова (іронічна, діалектна чи гіперболічна) семантика, то такі назви об'єктивних ознак можна вважати прізвиськами: *Сашко Рижий*, *Гриша Монт'юр*, *Сержант* тощо.

У мовознавстві історично склалися дефініції поняття *прізвисько* з акцентом на певному аспекті або функції – номінативній, конотативній, знаковій тощо. Один із аспектів – знакова

природа прізвицьк, на чому зосереджують свої визначення П. Чучка (індивідуальний знак); Н. Федотова (знак-символ, що репрезентує образ носія) ; О. Даниліна (соціальні знаки). Знакову природу прізвицьк О. Антонюк, услід за О. Суперанською, вбачає в антропонімах з повною десемантизацією основи: «Установити мотив номінації й мотивувальну ознаку в таких найменуваннях неможливо. Наприклад, *Бедиляк(-у)*, *Дреп(-у)*, *Масленко(-у)*, *Нагольний(-і)*, *Хобочин(-у)*, *Хрула(-у)*, *Халявка(-у)* – уже давно ніхто не знає, чому так прозивають. Такі прізвицька вживаються як «своєрідні упізнавальні знаки», що характеризують об'єкти за допомогою звукового комплексу. Вони не відзначаються високим ступенем індивідуалізації, а тільки ідентифікують людину за належністю до того чи іншого сімейно-родового колективу» [1, с. 114 – 115].

Важливу роль при аналізі прізвицьк та визначенні цього поняття є номінативна теорія, яка в працях низки науковців є стрижневою. Наприклад, Н. Шульська, визначаючи прізвицько як неофіційне найменування особи чи кількох осіб, яке дає інша людина, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що відрізняє іменованого від інших, ідентифікує, конкретизує його, вказує на домінування пейоративних конотацій при домінуванні, а Г. Пашкевич, визначає прізвицька як вторинні номінації, які мають внутрішню аксіологію, що базується на творчому переосмисленні денотативних ознак. Специфіка пропріальної номінації при наданні прізвицьк полягає у тому, що їхні носії вже мають власні назви, які їх ідентифікують, отже, прізвицька доповнюють функціональну палітру ідентифікації особи в соціальній комунікації. О. Антонюк узагальнює номінативну природу вторинних антропонімічних номінацій так: «Прізвицько виникає на вторинному рівні, оскільки одиничному об'єктові (або кільком об'єктам), що має вже як загальну назву, так і власну офіційну, присвоюється ще одне ім'я неофіційного характеру, яке задовольняє потреби у сфері мовлення» [1, с. 26].

Окремої уваги заслуговують теорії й дефініції терміна *прізвицько*, в яких домінуючим вважається когнітивний аспект, що є результатом народно-побутової пізнавальної діяльності в соціальному середовищі. Такий підхід передбачає з'ясування аксіологічної природи, в результаті виявлення якої соціум виокремлює суб'єктивно або об'єктивно важливі ознаки індивідів і вербалізує їх як фрагмент знання про навколишній світ, тобто надання прізвицьк є одним із компонентів когнітивного процесу, в якому формуються народні концепти та їхні вербалізатори й відтворюються як стверділі структури. На матеріалі германських мов когнітивний підхід до прізвицьк зреалізований мовознавцем В. Робустовою.

Неоднорідність мовних феноменів, охоплених категорією «прізвицько», вимагає деякої внутрішньої диференціації. Наприклад, науковцями було помічено, що деякі прізвицька даються людині на певному етапі її життя, а деякі дістаються у спадок (за П. Чучкою, однопокоління та спадкові). П. Чучка вказує, що останній тип найменувань передається за схемою «батько – син – онук – правнук» або так само по жіночій лінії.

Г. Бучко та Д. Бучко послуговуються терміном «сімейно-родове іменування», під яким мають на увазі «особливий вид антропонімів, який ідентифікує усю родину й переважно передається у спадок, який за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвищ, але функціонує тільки в усному мовленні» [3, с. 2].

Існує клас прізвицьк, характерних для певної території. Для них властивий невисокий ступінь абстракції, пасивність вживання, уживаність переважно старшим поколінням. Це дало привід для виокремлення науковцями класу колективно-територіальних прізвицьк.

Іншим соціально-культурним відгалуженням побутування неофіційних антропонімів є шкільне середовище, особливістю якого є специфічна мотивація прізвицьк за будь-якою ознакою з метою додаткової (крім офіційного імені) ідентифікації й характеристики особи. Такі імена даються часто спонтанно й ситуативно («приклеюються») без глибокого пізнання особливостей індивіда. Ці особливості послуговували виділенню шкільних прізвицьк в окремий клас антропонімів з внутрішньою диференціацією: прізвицька антропонімного походження; неофіційні назви, що містять у собі характеристику носія; прізвицька, що містять будь-яку інформацію про носія [6, с. 284]. У цій сфері можлива «випадкова» мотивація (перекручення або неправильна вимова прізвища), групові й асоціативні назви [6, с. 283 – 295].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у мовознавстві немає однозначного трактування терміна прізвицько, з іншого боку, в мові існують

народно-побутове, лексикографічне й наукове трактування поняття «прізвисько», які є однаково важливими, оскільки включають розуміння явища представниками середовища, що надає носієві неофіційне ім'я, покладаючи на нього певні функції. Лінгвістичне вирішення проблеми терміна *прізвисько* триаспектне й включає визначення його дефініції, обсяг й здійснення класифікації прізвиस्क. Проблемними зонами ономастичного дискурсу також є співвідношення зовнішньої й внутрішньої мотивованості, можливість зарахування / не зарахування до прізвиस्क загальної характеристичної лексики, номінативна природа вторинних антропонімічних номінацій. Отже, найповніше термін «прізвисько» визначено у працях М. Худаша й В. Чичагова («особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні»), що можна прийняти за робоче визначення для сучасного дослідження. Це визначення варто доповнити більш широким поняттям – неофіційний антропонім, який, окрім прізвиस्क, включає прізвискові утворення, атипові варіанти імен, діалектні варіанти, що мають відтінок характеристики й конотації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / О. В. Антонюк – Донецьк, 2011. – 296 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник прізвиस्क Північно-Західної України / Г.В. Аркушин . – Луцьк: Вежа, 2009. – Т. 1. – 2009. – 412 с.
3. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistika slavica*. – К., 2002. – С. 3-16.
4. Данилина Е. Ф. Прозвища в современном русском языке / Е. Ф. Данилина // *Восточно-славянская ономастика : материалы и исследования* – М. : Наука, 1978. – С. 281–301.
5. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація / М. Дуйчак // *Проблеми сучасної ареології*. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
6. Выборновая Е. Современные школьные прозвища / Е. Выборновая // *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcja Stefana Warchola. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – С. 283–295.
7. Зинин С.И. Введение в русскую антропонимию / С.И. Зинин. – Ташкент, 1972. – 274с.
8. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Я. Наливайко. – Тернопіль, 2011. – 201 с.
9. Осташ Р. І. Из життя сучасних українських прізвиस्क. / Р. І. Осташ // *Українська пропріальна лексика: матеріали наукового семінару (13–14 вересня 2000 р.)*. – К.: Кий, 2000. – С. 115–121.
10. Пашкевич А. А. Прозвища и клички в системе номинативных средств английского языка / А. А. Пашкевич // *Автореф. дис.* – СПб, 2006. – 22 с.
11. Робустова В. В. Антропонимическое прозвище в когнитивно-функциональном аспекте (на материале англоязычных художественных произведений XX–XXI вв.) / В. В. Робустова // *Автореф. дис.* – М., 2009. – 25 с.
12. Сергеева Л. А. Об аксиологической природе прозвищ / Л. А. Сергеева // *Номинация в ономастике*. – Свердловск, 1991. – С. 147-151.
13. Словник української мови: в 4-х т. [ред. кол. Б.Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1996 – 1997. – Т. 3. – 1997. – 516 с.
14. Словник української мови: в 11-ти т. [уклад. І. К.Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1–11.
15. Українська мова: Енциклопедія: видання друге, виправлене і доповнене. - К. : Українська енциклопедія, 2004. – 752 с.
16. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане и др. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
17. Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові / І. Д. Сухомлин. – Дніпропетровськ, 1975. – 109 с.
18. Ушаков Н. Н. О грамматических особенностях прозвищных имен / Н. Н. Ушаков // *Ономастика и грамматика*. – М. : Наука, 1981. – С. 98–122.
19. Ушаков Н. Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Н. Ушаков // *Имя нарицательное и собственное*. – М. : Наука, 1978. – С. 146–173.
20. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
21. Чичагов В. К. Из истории русских имён, отчеств и фамилий / В. К. Чичагов. – М. : Учпедгиз, 1959. – 128 с.
22. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – К. : Папірус, 2008. – 671 с.

Павлюк В. Лінгвістический статус прозвищ и их место в антропонимии.

Проблематика статті определяется отсутствием однозначной трактовки термина «прозвище» в лингвистике. С целью определения оптимальных параметров понятия «прозвище»

рассматриваются народно – бытовое, лексикографическое и лингвистическое значения термина. Мнения ученых охватывают диапазон взглядов от необязательности и дополнительности прозвищ до их функционирования по модели официального антропонима; определение внешнего и внутреннего (лингвального) мотивирования; выполнение характеристических и конотативных функций. Дополнительным усложняющим фактором для предмета исследования выступает то, что прозвище может иметь свое определение, структуру и описательный дискурс как в теории номинации, так и в когнитологии, прагматике и функциональной лингвистике. Поскольку проблема прозвищ лежит в трех плоскостях, - определения дефиниции понятия, выяснения объема термина, классификации прозвищ, - то в публикации путем анализа современных взглядов ученых на проблему, сопоставления дифференциальных и функциональных признаков определяется оптимальный подход к проблеме прозвищ, их определения и объема этого понятия в антропонимии.

Ключевые слова: прозвище, номинация, конотативность, мотивирование, неофициальный антропоним, дефиниция, антропонимия.

Pavluk V. Nicknames Linguistic Status and its Place in Anthroponymy.

The problem of the article is determined by the absence of the well-defined interpretation of the term “nickname” in the linguistics. People’s everyday, lexicographical and linguistic meaning of the term is considered for the purpose of outlining the characteristic of the notion “nickname”. Scholars thoughts cover a range of views from the optionality and complemetarity to their functionality by the model of the formal anthroponymy; the definition of the external and internal (lingual) motivation; implementation of characteristic and connotative functions. Additional complicated factor for the subject of the study is that the “nickname” can have its definition, structure and narrative discourse both in the theory of category and in cognitive, pragmatics and functional linguistics. The problem of the “nicknames” underlies in the three areas: the definitions of the concept, clarification of the scope of the term, classification of the “nicknames” and it also combines motivational and functional features. The article determines the optimal approach to the problem of the “nickname”, its definition and the scope of this term in the anthroponymy through the analysis of the modern views of the scientists on this problem.

Key words: nickname, nomination, connotation, motivation, informal anthroponym, definition, anthroponymie.

Євген Редько
(Харків)

УДК 811.161.2'373.611'276.45

**СЛОВОТВІРНЕ КОНТАМІНУВАННЯ У НАЗИВАННІ ОСІБ
В УКРАЇНСЬКИХ АРГОТИЧНИХ СИСТЕМАХ**

Розглянуто словотвірне контамінування як один зі способів називання осіб в українських арготичних системах. З'ясовано, що зазначений спосіб деривації реалізує свої потенції на базі питомих і запозичених лексичних одиниць із пристосуванням останніх до звукової та морфемної структури соціолекту за рахунок поєднання стандартних і субстандартних елементів, оприявнюючи тим самим лінгвальну економію на словотвірному рівні. Визначено низку мовних і позамовних процесів, що супроводжують арготичне контамінування: використання чужомовної моделі як зразка для творення, «асоціативність» і «стереотипність» деривації, антоніміїну значенневу структуру твірних основ, семантичну індивідуалізацію тощо. Вони свідчать про системність української національної мови на різних етапах її функціонування на рівні соціолектного та літературного словотворення, тяглість і структурно-семантичну модельованість називання осіб у різних складових національної мови, уможливають подальше проектування дериваційного рівня мови з огляду на синтез традиційних та специфічних способів і засобів номінування.

Ключові слова: арго, номінування, спосіб словотворення, контамінування, словотвірна модель, мовна гра.

Постановка проблеми Контамінування як спосіб деривації посідає особливе місце в українській мові, оприявнюючи взаємодію стандартних та субстандартних її елементів, а також активно реалізуючи лінгвальну економію на словотвірному рівні. Проте це явище й досі залишається недостатньо вивченим у дериваційній системі мови, що зумовлено його «периферійністю» та відносною непродуктивністю. **Метою** запропонованої **статті** є дослідження словотвірних можливостей, процесів і наслідків контамінування. Відповідно нашим **завданням** є аналіз контамінування як способу називання осіб в українських арготичних системах у контексті взаємодії літературної мови та соціолектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Загалом лінгвісти звернули увагу на контамінування наприкінці XIX століття. Найпершою згадкою про нього було визначення, що запропонував німецький молодогораматик Г. Пауль. На думку науковця, це «процес творення нової форми через злиття двох синонімічних чи споріднених форм вираження думки, що виникають у свідомості одночасно так, що жодна з них не реалізується в чистому вигляді, а замість такого виникає нова форма, у якій елементи однієї форми змішуються з елементами другої (*Gemaldnis* 'полотно, картина' ← *Gemalde* 'картина' + *Bildnis* 'образ')» [5, с. 191]. Таке широке розуміння контамінування панувало в європейській лінгвістиці до середини XX ст., доки цей процес не почали розглядати як явище різних мовних рівнів (фразеології, синтаксису, словотвору), що є характерним і для сучасного мовознавства. Проте досі чітко не з'ясовано сутності контамінування в мові, а тому трактування і тлумачення його природи були й залишаються досить різноманітними. Свідченням цього є численні авторські назви, надані аналізованому та подібним до нього явищам в українському та російському мовознавстві: на морфемному рівні – аплікація (Д. Ганич, І. Олійник; Д. Розенталь), гаплогія (В. Немченко), дифузія (М. Шанський), фузія (В. Горпинич), накладання (О. Земська); на словотвірному – телескопія (М. Шанський, О. Стишов), вставний словотвір (М. Шанський), замісний (субститутивний) словотвір (А. Журавльов), міжслівне накладання (Н. Янко-Триницька) тощо. Це вказує на змішування наявних випадків накладання – не пов'язаних між собою, цілком автономних та самодостатніх явищ на різних лінгвальних рівнях. Утім спільним є те, що всі названі процеси є результатом схрещування (накладання) певних елементів, а значить, необхідно виокремлювати залежно від мовного рівня звукове, морфемне, словотвірне, фразеологічне та синтаксичне контамінування.

Відповідно словотвірне контамінування є способом деривації, що полягає в утворенні нового номена за рахунок накладання словотворчих засобів (незалежно від місця такого накладання та елементів, що беруть у цьому участь). Причинами зазначеного явища є висока частотність уживання та стійкість (ідіоматичність) мовних одиниць, їхня структурна (звукова, морфемна чи модельна) та семантична подібність чи тотожність, а також експресивно-емоційне навантаження (конотація). До характерних особливостей контамінування можна зарахувати вільний характер структурних змін, наявних під час акту називання, оскільки внаслідок накладання основ у твірному номені можуть залишатися будь-які його частини (*балотриса* [4, с. 42], *мармеладзе* [4, с. 272], *монохам* [4, с. 297] тощо). Крім того, утворений номен має семантику, що може дорівнювати/не дорівнювати сумі значень вихідних одиниць. У першому разі такі номени мають тенденцію до стирання дериваційних ознак і потенційно досить легко входять до загальномовного словника (наприклад, *гульвіса*, *хилитати*). Якщо утворений номен під час називання набуває додаткових значень, він зберігає «інноваційність», «новизну» і розуміється як «разова» назва. Її утворюють лише для певного конкретного контексту, не претендуючи на потрапляння до складу загальноновживаної мови і залишаючись повсякчас виключно неологізмом (*релігіонер* [4, с. 455], *янукдот* [4, с. 598]).

Виклад основного матеріалу дослідження Загалом в українських арготичних системах контамінування є відносно малопродуктивним способом називання осіб (усього фіксуємо близько 20 номенів). Проте й така невелика кількість одиниць уможливує виокремлення основних ознак аналізованого способу деривації, збережених і на сучасному етапі розвитку національної мови (насамперед це чітко прослідковується на лексико-словотвірних інноваціях).

Так, однією з найважливіших рис контамінування в українських арго є накладання, в основному, чужомовної та власне української основ. Для таких номенів характерним є високий

рівень асоціативності творення, активне залучення різноманітних етнічних і культурних стереотипів. Зокрема, в арго українських вояків унаслідок численних контактів з румунами під час II Світової війни сформувалося певне уявлення про цю націю, засвідчене в соціолектних етнонімах. Специфікою таких назв є творення на основі певних мовних маркерів (семантичних індивідуалізаторів), що вказують на належність до етнічної групи. У цьому разі ними є використання прізвищевої моделі, типової для румунської мови ([*тітул + Антон*]еско → *тітулеско* [2, с. 150]), чи власне румунської лексичної одиниці ([*туман 'дурень' + румун*]ешті 'по-румунськи' → *туманешті* [2, с. 144]), причому показником (утілювачем) особовості стають як запозичені, так і українські елементи. Крім того, у першому номені специфічним є ймовірне використання прізвища очільника народу (Йон Антонеско був кондекутором Румунії в 1941-1944 рр.) як однієї з твірної основ контамінованого етноніма. Вона додатково підсилюється іншою основою, що вказує на пиху і любов до титулів як ознаку саме цієї людини і всіх румунів загалом (у сучасній українській мові фіксуємо «свіжий» номен *знущавічус*, утворений за подібними принципами; схожими за оцінністю є, наприклад, *подляк* 'поляк' [6, с. 264], *хахлуй* 'українець' [4, с. 569]). До того ж використання прізвища як однієї з твірних основ під час контамінування є поширеним явищем у сучасній українській мові (наприклад, *відМОРОЗОк* [4, с. 78], *кучмек* [4, с. 244], *Семироженко* [4, с. 478] тощо). У більшості випадків визначальною особливістю таких номенів є негативне ставлення до особи, прізвище якої використовують власне не з метою співвіднесення з певними реаліями дійсності, а передусім для висміювання, іронії чи мовної гри (пор. зафіксовані в «живому» мовленні номені [*базар + Азар*]ов → *Базаров*, [*кідало + Ківало*]в → *Кідалов* (характеристика дії, ознака), [*Мірча (Луческу) + Ча*]ушеску → *Мірчаушеску* (власне негативне ставлення), які сприймаємо як свідоме накладання моделей). У таких дериватах власні назви мовці сполучають з одиницями на позначення процесів, явищ, предметів, тому можемо констатувати поширеність цього різновиду деривації в сучасній українській мові й арго-жаргонових системах відповідно.

У сучасних жаргонах етноніми творять також і за рахунок контамінування, заснованого виключно на звуковій подібності твірних основ (наприклад, [*араб + араб*]еск → *арабеск* [3, с. 48]). Цю ж особливість, зокрема, покладено в основу творення номена *туманешті*, проте вказуємо й на використання продуктивної семантичної моделі, що передбачає називання особи за її мовними особливостями. Прикладом такої деривації можуть слугувати «різноспособові» номені: *немтудум* 'угорець' [2, с. 144], *зюзюк* 'білорус' [6, с. 159], *бжи-бжи* 'поляк' [2, с. 150] тощо, але для контамінування основи з подібним значенням загалом є нетиповими, тому аналізований арготизм є унікальним явищем у структурі соціолектів. Разом із тим він свідчить і про негативну оцінку людини іншої національності, характерну для арготичних етнонімів. Це, очевидно, зумовлено опозицією свій-чужий, на основі якої й відбувається номінування-висміювання: пор. *урюк* 'казах, узбек' [6, с. 334], *чурка* 'кавказець' [6, с. 378], *абрашка* 'єврей' [8, с. 30], *кабан* 'українець' [2, с. 157] тощо. З огляду на це не дивно, що у творенні аналізованих арготизмів-контамінатів беруть участь елементи з чітко вираженим негативним чи іронічним забарвленням, які в похідному номені виконують власне означальну, а не «особову» функцію.

Щодо інших назв, належних до цієї групи, вкажемо на використання культурних стереотипів з частковим зниженням (чи набуттям протилежного значення). Основою для таких перетворень є метафора, оскільки «контамінуються» (накладаються) слова, близькі за фонетичною будовою, унаслідок віднаходження мовцем у їхній лексичній структурі подібних значень. Наприклад, злочинське *мушкетер* [7] пов'язане із загальновідомим романом французького письменника Олександра Дюма-батька «Три мушкетери». Безперечно, функціонуючи в мові, номен *мушкетер* зазнав семантичних змін: початкове, запозичене з французької чи німецької мови значення 'солдат, озброєний мушкетом; стрілець' (інші вояки в ті часи мали виключно холодну зброю) перетворилося на 'охоронець', а згодом звузилося до 'член поліційної варти'. Саме воно покладено в основу аналізованого контаміната (разом із арготизмом *мушка* 'поліційний охоронець', пов'язаним з *мушка* 'деталь вогнепальної зброї' чи *мушка* 'маленька муха', тобто наглядач – незначна особа в злочинській ієрархії поліційних начальників), проте і вплив літературного «*мушкетера*», а саме вузької у його значенні семи 'охоронець (короля)', є цілком прийнятним з нашої точки зору. Це можна пояснити насамперед тим, що

арго-жаргонові системи досить активно (як загалом і літературна мова) поповнювалися подібними номінативними одиницями: наприклад, запозичені з французької *апаши* ‘злочій, крадій’ [1, с. 94], пов’язане з персонажем одного з романів Ф. Купера, та *альфонс* ‘утриманець повії, сутенер’ [1, с. 94] – з ім’ям персонажа роману А. Доде. Утім типовим для такого «відлітературного» творення є використання власне онімів (імен чи прізвищ) як алегоричних маркерів на позначення певних зовнішніх ознак чи рис характеру людини (пор. із традиційними *заєць* ‘боягуз’, *лиса* ‘хитрун’, *вовк* ‘жорстокий’ тощо), тоді як у цьому разі таке номінування реалізується завдяки вживанню в подібній функції апелювання (а не оніма) *мушкетер* (це ж фіксуємо, наприклад, і в *фараон* ‘поліціант’ [2, с. 140]).

До «культурних» арготичних контамінітів зараховуємо й вояцький арготизм *ібердурень* [2, с. 150], що засвідчує використання наявної чужомовної моделі з фонетичним пристосуванням до говірки-реципієнта як зразка для творення власного номена (*Uber[mensh + дурень*] → *ібердурень*). Таке контамінування зумовлює існування антоніміїної семантичної структури твірних основ як характеризуючої ознаки номена (опозиції високе-низьке, верх-низ тощо) (*Ubermensh* ‘надлюдина’ і *дурень*). Культурну складову номінування становить апелювання до поняття *Ubermensh*, запропонованого Ф. Ніцше і перейнятого згодом нацистами. Однак зазначений номен побутував у нашій мові ще наприкінці XIX століття: доречно згадати хоча б те, що його уживали Леся Українка, О. Кобилянська та інші тогочасні письменники. Унаслідок цього він став основою (зразком) для калькованого *надлюдина*, яке на сучасному етапі розвитку української мови заступив англійський відповідник *superman*, очевидно, так само пов’язаний із німецьким номеном. Відповідно ознака німця як надлюдини у аналізованому номені набуває семантики надзвичайно великого дурня (а також додаткової «національної» семи), чому сприяє насамперед значення префіксального елемента. Подібне фіксуємо й у сучасній українській мові: до таких назв осіб зараховуємо словотвірні інновації-контамінати із суфіксальним елементом *-аст* (*лібераст*, *толераст*, *федераст*). У них нейтральні політичні терміни сполучаються з негативно забарвленим номеном *недераст* ‘гомосексуаліст’, що зумовлює поступове виокремлення відповідного словотвірного суфіксального форманта і нової моделі (подібні процеси вже відбулися з формантами *-гейт*, *-ман* тощо).

Таке використання чужомовної моделі є типовим явищем для соціолектного контамінування: до одного із його результатів належить вояцький арготизм [*пуц + поч*]тмейстер → *пуцмейстер* ‘почтмейстер’ [8, с. 196] (пор. суч. *вундервумен* [4, с. 90], *ковдівчина* [4, с. 224] тощо). Цікавою у такому разі є полісемантичність українського елемента контамінування, що зумовлює різноаспектність потрактування перебігу та специфіки зазначених номінативних процесів. Так, номен *пуц* [8, с. 195] позначає малу людину, що пов’язано з перенесенням з *пуц* ‘чоловічий статевий орган (імовірно, невеликих розмірів)’, запозиченого від нім. *Potz* ‘чоловічий статевий орган’ (пор. жарг. *поц* [3, с. 248]). Проте паралельно з таким розвитком семантичної структури слова може відбуватися й перенесення *пуц* ‘чоловічий статевий орган’ → *пуц* ‘дурень, погана людина’, засвідчене в аргі західноукраїнських вуличників у низці похідних одиниць: *калапуцько* ‘недотепа’ [1, с. 138], *пуцька волова*, *пуцька липова*, *пуцька грабова*, *пуцька зломана* ‘останній нездара, дурень’ [1, с. 151] і у фонетичному варіанті *буц* ‘дурень, недотепа’ [1, с. 130]. Воно є типовішим для українських соціолектів (пор. *піська*, *пісюн* ‘погана людина’ [3, с. 237], *хер* ‘щось погане, недотепа’ [3, с. 315] тощо), а значить, контамінат *пуцмейстер* міг виникнути під впливом індивідуальної антропометричної оцінки органу людини, бути результатом негативного ставлення мовців до поштарів чи мовної гри.

Так само накладання українського елемента на чужомовну модель фіксуємо й в особових номенах, пов’язаних із оцінкою людини, – бурсацьких *цусрайден* ‘задоволений’ [8, с. 200] та *повіян* ‘любодійник’ [8, с. 193]. Щодо першого з них зазначмо, що фіксуємо в ньому заміну іншомовної морфеми українською при одночасному збереженні семантики вихідного слова (*zu[frie]den* ‘бути задоволеним’ + [*сра*]ти → *зусрайден*). Разом із тим він свідчить і про використання типової значеннєвої асоціації: фізіологічне випорожнення розуміється як полегшення, вивільнення, отримання задоволення (наприклад, рос. *облегчиться* чи укр. *повні баки злити*). Схожі процеси фіксуємо й у бурсацькому арготизмі *насиратель* [8, с. 192], у якому іронічно обігрується звукова тотожність *дзир/сир*. Утім це називання пов’язане з семантичним

перенесенням *срати* 'випорожнятися' → (*пере, піді*)*срати* 'зіпсувати, порушити заплановане', тобто відбувається характеристика особи за впливом на життя семінариста.

Натомість арготизм *повіян* засвідчує появу додаткового нашарування в словотвірному значенні, зумовленого порушенням традиційної моделі творення ([*повія + павія*]_н → *повіян*). Так, використання назви тварини-примата вказує на характеристику людини з точки зору її фізичної міцї та сексуальної сили, що віднаходимо й у сучасних сленгізмах *горила* 'сильний чоловік' [3, с. 100], *орангутанг* 'дебела, мускулиста людина' [3, с. 218]. Натомість інший елемент контамінування виконує означальну функцію, уносячи до зовнішньої характеристики особи додаткову сему – 'схильний до любовщів'. Її реалізатором в арго та жаргонах досить часто є назви тварин, активних у заплідненні (*баран, кобель, кролик, кнур* тощо). Крім того, така асоціативність зумовлює й подальше перенесення за зовнішніми ознаками, виражене в бурсацькому арго в номені *красножопий* 'охочий до жіночих ласок' [8, с. 189], пов'язаному з уявленням про саме такий колір сідниць у тварин-приматів.

До інших структурних особливостей арготичного контамінування зараховуємо використання як твірних основ українських елементів (або таких, які українськими сприймають пересічні мовці). Зокрема, досить часто утворені особові номені характеризують людину за зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Наприклад, вояцький арготизм *башилак* 'червоноармієць' [2, с. 167] характеризує людину за особливостями одягу та взуття (*бушлат + башимак*). У такому разі відбувається своєрідне висміювання особи, оскільки простий, невибагливий одяг свідчить про бідність, убогство особи. Подібні принципи для оцінки мовленнєвої функціональності використано й у номені *верлан* [8, с. 14], утвореному накладанням дієслова *верзти* та іменника *горлан*. Відповідно під негативне конотування підпадає говірливість як ознака несерйозної людини (пор. *балабол, пустобрех* тощо). Так само вказує на функціональну характеристику особи бурсацький арготизм *пудель* [8, с. 195], пов'язаний із іменником *пудель* і дієсловом *пудити* 'лякати; мочитися'. Накладання таких різних елементів зумовлено прагненням одночасно схарактеризувати людину з двох різних позицій – як охоронця і суворого наглядача (від якого можна «упудитися»). При цьому перше значення досягається за рахунок перенесення на видове поняття *пудель* родового 'собака', пов'язаного з архетипним уявленням про собаку як охоронця. До того ж використання у такій ролі відносно нестрашного пуделя, очевидно, є результатом власне звукового збігу. Імовірно зумовлення процесу номінування зовнішньою характеристикою людини (пор. жарг. *пудель* 'кудлата, волохата людина' [3, с. 258]) є сумнівним, оскільки тоді називання має пов'язуватися з чітко визначеним випадком (людиною), а це загалом є нетиповим для арго.

Окрему групу серед арготичних контамінатів становлять номені на позначення осіб за професією, ремеслом, родом занять тощо. Особливістю цієї групи є накладання особових номенів, що вказують на характеристику людини і власне професію. Так, щодо бурсацького арготизма *оратай* [8, с. 190] можемо припустити потрактування, пов'язане із «школярською» оцінкою селян: подібні номені мають негативне забарвлення (наприклад, *гад* 'хлоп' [8, с. 184], *ефіон* 'мужик' [8, с. 186], *жлоб* 'селянин' [2, с. 153]). Утім можливим є й банальний звуковий збіг, типовий для арго-жаргонової системи (наприклад, жаргонізми *грузин* 'людина, яка постійно грузить' [6, с. 112], *достоевський* 'той, хто «достає» всіх' [6, с. 128], *маяковський* 'той, хто маячить перед очима' [6, с. 215] тощо). У бурсацьких номенах *причепник* [8, с. 195], *псаламарщик* [8, с. 195] та *свинарист* [8, с. 197] можемо констатувати певне значеннєве зниження: «позитивно забарвлені» особові номені на позначення конфесійних професій поєднуються з нейтрально чи негативно забарвленими лексемами, характеризуючи людину з протилежного боку. Цікавим серед зазначених номенів є вояцький арготизм *харцизник* [2, с. 144], що засвідчує негативне ставлення носіїв арго до представників офіційної влади-корупціонерів чи здирників, які, перевіряючи товари (передусім тютюн), відбирали їх як контрабанду (пор. з іншим вояцьким арготизмом *теребилюлька* 'прикордонник' [2, с. 144]). Подібне віднаходимо й у сучасному мовленні: зокрема, номен *дайшник* пов'язують з дієсловом *дай*, що вказує на хабарництво як рису, визначальну для працівників ДАІ.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок З огляду на вищезазначене стверджуємо, що контамінування посідає важливе місце у дериваційній системі арго, причому «соціолектні» особливості цього способу словотвірного номінування активно

використовуються і в інноваційних процесах сучасної української мови. Зважаючи на такий тісний зв'язок між процесами номінування на різних етапах розвитку національної мови, вивчення та аналіз арготичних контамінітів уможливорює проектування подальшого розвитку словотвірної системи мови, краще розуміння сутності та специфіки дериваційних процесів. Утім виділені ознаки репрезентують лише незначну частину дериваційних явищ в аргі, пов'язаних із називанням осіб, які плануємо розглянути в подальших наших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач О. Аргі в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 688 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).
2. Горбач О. Аргі українських вояків / О. Горбач // Наукові записки Українського Вільного Університету. Філософський факультет. – 1963. – Ч. 7. – С. 138-173.
3. Кондратюк Т. М. Словник сучасного українського сленгу / [Упор. Т. М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
4. Нелюба А. Словотворчість незалежної України. 1991-2011: Словник / [Уклад. А. Нелюба]. – Х. : ХІФТ, 2012. – 608 с.
5. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Изд. иностр. литературы, 1960. – 500 с.
6. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
7. Трахтенберг В. Ф. Блатная музыка («Жаргон» тюрьмы) / В. Ф. Трахтенберг; [под ред. и с предисл. И. А. Бодуэн-де-Куртене. – СПб: [б. и.], 1908.
8. Широцький К. Словарець бурсацького говору / К. Широцький // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т.6. – Харків, 1998. – С. 181-206.

Редько Е. А. Словообразовательная контаминация как способ наименования лиц в арготических системах украинского языка.

В статье рассмотрена словообразовательная контаминация как один из способов наименования лиц в украинских арготических системах. Определено, что данный способ деривации реализует свои возможности на базе собственных и заимствованных лексических единиц (с приспособлением последних к звуковой и морфемной структуре социолекта) за счет сочетания стандартных и субстандартных элементов, выражая этим лингвальную экономию на словообразовательном уровне. Кроме того, выделен ряд языковых процессов, сопровождающих арготическую контаминацию: использование заимствованной модели в качестве образца для образования слов, «ассоциативность» и «стереотипность» деривации, антонимическая семантическая структура основ, индивидуализация значений и тому подобное. Они свидетельствуют о системности украинского национального языка на разных этапах его функционирования на уровне социолектного и литературного словообразования, преемственности и структурно-семантической моделированности номиниции лиц в различных составляющих национального языка делают возможным последующее проектирование деривационного уровня языка в связи с синтезом традиционных и специфических способов и средств номиниции.

Ключевые слова: аргі, номінація, способ словообразования, контамінація, словообразовательная модель, языковая игра.

Redko Ye. O. Word-Formative Contamination as a Way of Naming Persons in Ukrainian Argotic Systems.

This article deals with word-formative contamination as a way of naming persons in Ukrainian argotic systems. It is determined that mentioned above way of derivation implements its potential on the basis of Ukrainian language and foreign lexical with their adjustment to sound and morpheme sociolect structure through combination of standard and sub-standard elements, expressing linguistic economy at word-formative level. Moreover, a number of language processes accompanying argotic contamination is defined, e. g. use of foreign model as example of formation, «associativity» and «stereotype» of formation, antonymy meaning structure of formation basic concepts, semantic individualization and so on. They confirm systematization of the Ukrainian language at different stages its functioning at sociolect and literature word-formation levels and interrelation and structural-semantic model of persons nomination in different elements of national language, make possible further developing language derivation level as synthesis of traditional and specific ways, means and mechanisms of nomination.

Key words: argo, naming, word-formation way, contamination, word-formative model, language game.

УДК 82.- 021.414

МОВНИЙ СТАТУС АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Розглянуто сутність термінів-словосполучень та з'ясовано мовний статус термінологічних аналітичних назв, уточнено критерії термінологічності словосполучень. Подано критерії розмежування складених термінів і фразеологізмів. Простежено подібність і відмінність складеного терміна, вільного словосполучення та фразеологічної одиниці. Сучасні терміносистеми поповнюються великою кількістю аналітичних номінацій, бо термінам-словосполученням надається перевага, тому що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні розпізнавальні ознаки поняття, яке називається. У науковій літературі усталеною є думка, що словосполучення може номінувати спеціальне поняття (за умови стійкості, відтворюваності та закріпленого порядку компонентів), однак невирішеність проблеми статусу складених термінів як мовних одиниць зумовлює необхідність розглядати їх функціонування в різних галузевих терміносистемах. Ми пропонуємо таке визначення термінологічного словосполучення: це семантично цілісна та відтворювана мовна одиниця, що номінує наукове поняття, має дефініцію і складається з двох або більше компонентів, які у вільному вжитку є окремими словами. Аналітичні терміни мають обмежений склад компонентів (цим мовним одиницям не властиві, як фразеологізмам, синонімічні заміни компонентів та поширення іншими словами). Можемо стверджувати, що терміни-словосполучення і фразеологізми відмінні за структурно-семантичними властивостями й належать до різних мовних підсистем.

Ключові слова: термін, термінологічне словосполучення, аналітичний термін, складений термін, вільне словосполучення, фразеологізм.

Постановка проблеми. В українській термінології серед вербальних засобів номінації особливе місце посідають словосполучення, оскільки вони є номінативною, і синтаксичною одиницею одночасно. Питання статусу термінів-словосполучень у ієрархічній системі мови розв'язують у мовознавстві неоднозначно: більшість науковців вважає їх об'єктом термінознавства, а деякі вчені виводять такі мовні одиниці за межі термінології і пропонують розглядати серед фразеологізмів, що на наше переконання, не має достатнього обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін-словосполучення є різновидом стійкого словосполучення. За визначенням В. Виноградова: стійке словосполучення – це сполучення слів, організоване за законами мови й виражає яке-небудь складне поняття. На думку Н. Місник, у загальноновживаному аспекті стійкість словосполучення зазвичай визначається злютованістю компонентів та частотністю вживання. Елементи, що увіходять до складу термінологічних словосполучень, поєднуються за певними лексичними та граматичними правилами відповідно до закону валентності, тобто здатності увіходити до словосполучення при утворенні лексико-семантичного ряду слів.

Термін-словосполучення виконує не лише номінативну функцію, а й допомагає визначити обсяг позначуваного ним поняття, зрозуміти його місце в системі інших технічних понять. О. Чуешкова стверджує, що, на відміну від однослівних термінів, терміносполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам; вони майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, помітно менше синонімізуються; їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями [5, с. 32].

Як і слова, словосполучення здатні найменувати предмети, явища, процеси, тобто вони можуть мати смислову і структурно-граматичну єдність. У зв'язку з цим виділяється спосіб роздільно оформленої номінації [3, с. 88], або синтаксичний спосіб творення мовних одиниць [2, с. 103]. Відзначмо, що найбільш дискусійним питанням щодо статусу аналітичних термінів є розмежування їх та фразеологізмів, що неодноразово було об'єктом уваги українських і зарубіжних дослідників. На сьогодні існує два протилежні погляди на сутність такої мовної одиниці, як термін-словосполучення: деякі мовознавці відносять складені терміни до особливої групи фразеологізмів (українські дослідники І. Білодід, І. Кучеренко й російські – В.

Архангельський, О. Ахманова, К. Левковська, С. Ожегов, М. Шанський та ін.), проте переважна більшість учених заперечує правомірність розгляду термінологічних словосполучень як об'єкта фразеології та протиставляє їх фразеологізмам (українські вчені Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Б. Михайлишин, Т. Панько, Л. Скрипник, О. Чуєшкова, російські – Б. Головін, О. Кожин, Б. Лаврін, О. Молотков, М. Тагієв, О. Толікіна та ін.). Ці науковці вважають, що аналітичні номінації тільки зовні наближаються до фразеологізмів, але у структурно-семантичному плані є одиницями іншого рівня – номінаціями спеціальної сфери використання. Прихильники такого погляду наголошують, що складені терміни помилково відносять до категорії фразеологічних одиниць.

Мета нашої статті – з'ясувати мовний статус аналітичних термінів, оскільки термінологічні словосполучення нерідко відносять до сфери фразеології, а не термінології. Визначити критерії розмежування складених термінів і фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед провідних граматичних та семантичних параметрів аналітичних термінологічних номінацій називаємо такі: а) неоднослівні терміни – це переважно субстантивні словосполучення (виділяємо також вербальні терміносполучення, мотивуючи це тим, що термін може бути представлений двома номінаціями: номінацією ознаки [процесу] у статичній й номінацією ознаки [процесу] у динаміці); б) складові компоненти терміносполучення пов'язані між собою за допомогою одного з різновидів підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання, іменного прилягання або кореляції; в) терміносполучення повинні мати постійний порядок складників, характеризуватися відтворюваністю, стійкістю, семантичною цілісністю, нездатністю членуватися на самостійні терміни без утрати значення, яке вони виражають.

Основними аргументами у вченні про фразеологічність аналітичних термінів є їх стійкість, відтворюваність, семантична цілісність та різний ступінь смислової нерозкладності компонентів. Справді, названі ознаки властиві як термінологічним словосполученням, так і фразеологічним одиницям. Але цілісне значення фразеологізму, як і його стійкість та семантична цілісність, є результатом тривалого процесу метафоризації, десемантизації компонентів, який може супроводжуватися втратою окремих частин фрази та зміною граматичної структури. В основі фразеологізму звичайно лежить вільний мовний вираз, який лише завдяки названому процесові перетворюється на фразеологічну одиницю. Причиною стійкості, відтворюваності та семантичної цілісності аналітичних термінів є їх зв'язок із поняттям.

На нашу думку, співвідношення фразеологізмів і складених термінів досить глибоко розглядає М. Алефіренко, який на основі системного підходу до мовних явищ розв'язує це питання з погляду взаємодії фразеологічних одиниць з різними структурними рівнями мови – лексичним, морфологічним і синтаксичним. Науковець осмислює своєрідність фразеологічного й термінологічного значення: «<...> узагальнено-цілісна семантика фрази <...> формується шляхом конвергенції актуалізованих конотативних і потенційних смислових елементів (сем) його лексичних складників. Основні ж семи лексичного значення слів-компонентів у межах фразем згасають, «розчиняючись» у єдиному фразеологічному значенні <...>» [1, с. 85]. Отже, компоненти фразеологічних об'єднань частково або повністю втрачають своє лексичне значення, утворюючи загальну метафоричну семантику фразеологізму, наприклад: *шовком шитий* – «виявляти лагідність, бути розважливим», *приший-пристьобай* – «зайва, непотрібна людина», *як шовковий* – «про лагідну, слухняну людину», *дійшла нитка до клубочка* – «викрився якийсь злочин». М. Алефіренко наголосив на тому, що термінологічні словосполучення не можна відносити до фразеологізмів, а також зауважив: «<...> аналітичні терміни й утворені від них фрази необхідно розмежовувати й лексикографічно, подаючи їх у словникових статтях як омонімічні утворення» [1, с. 89]. Дослідник визначив, що, на відміну від фразеологізмів, термінологічні словосполучення виконують логіко-номінативну функцію, а структурно-граматичні відмінності цих двох мовних одиниць зумовлені тим, що аналітичний термін суворо обмежений складом терміноелементів і не здатен до синтаксичних видозмін своєї структури [1, с. 85-88]. «Термінологічне словосполучення і фразеологічна одиниця у мовній системі займають різне положення <...>. Вони є мовними елементами різної якості, і їх системні відношення <...> можна характеризувати як співвідношення лінгвістичних одиниць різних рівнів лексичної системи» [4, с. 171]. М. Алефіренко відзначає також нефразеологічні властивості аналітичних

термінів: а) відсутність процесу лексикалізації; б) їх моделювання; в) наявність номінативної функції; г) здатність складених термінів лексично поділятися.

Термінологія взаємодіє із загальнолітературною мовою і є одним із джерел її розвитку. Якщо термінологічне словосполучення часто вживається за межами терміносистеми, воно втрачає дефінітивні й системні характеристики, тобто відбувається детермінологізація, що здебільшого спричинює появу нової мовної одиниці – фразеологізму, і в цьому випадку цей процес можна кваліфікувати як фразеологізацію. Так межі фразеології розширили термінословосполучення з будівництва (*закласти фундамент*), із медицини (*больова точка, головний біль, шокова терапія*), зі спорту (*біг на місці, передати естафету, фінішна пряма*) тощо. Детермінологізація терміна-словосполучення зумовлена тими ж причинами, що й перетворення терміна-слова в загальноживану мовну одиницю. Фразеологізм термінологічного походження відтворюється в мовленні як нова мовна одиниця, при цьому його план змісту може розвиватися далі, а структура – трансформуватися (синонімічні змінення компонентів, поширення іншими словами тощо).

Проблема розмежування термінологічного словосполучення й утвореного на його основі фразеологізму є досить суттєвою для лексикографів під час укладання словників різного типу, зокрема тлумачних та фразеологічних. Фразеологізм і термін-словосполучення, від якого він походить мають ту саму структурну модель, але несумісні значення, що дає підстави розглядати їх як омоніми. Ми дотримуємося думки, що словосполучення слід кваліфікувати як термін і відокремлювати від фразеологізмів на підставі таких критеріїв: 1) мовна одиниця номінує складне спеціальне поняття, яке не може бути назване словом; 2) словесний опис цього поняття є дефініцією; 3) аналітична номінація не має конотативних сем; 4) компоненти словосполучення здебільшого не можуть замінюватися синонімами; 5) словосполучення вживається в певній сфері знань і діяльності людини.

Як і М. Алефіренко, Л. Скрипник, О. Толікіна, О. Чуєшкова, вважаємо, що лише ті термінологічні словосполучення, які розвинули переносне значення й стали вживатися з цим значенням у загальнонаціональній мові, можуть бути віднесені до фразеологізмів. Наголошуємо, що аналітичні терміни – це не об'єкт фразеології, а об'єкт термінознавства і мають розглядатися під час аналізу окремих термінологій. Підсумовуючи викладене, подаємо в таблиці подібність і відмінність складеного терміна, вільного словосполучення та фразеологічної одиниці:

Властивість	Складений термін	Вільне словосполучення	Фразеологізм
Формальна розкладність	+	+	+
Переставляння компонентів	-	+	+ / -
Відтворюваність	+	-	+
Цілісність значення	+	-	+
Номінативно-дефінітивна функція	+	-	-
Експресивність	-	-	+
Наявність архаїчних форм	-	-	+

Висновки дослідження. Отже, складені терміни різняться від вільних словосполучень і наближаються до фразеологізмів, але в той же час мають свою специфіку: вони є засобом вираження логічних понять, а тому системні, точні, нейтральні в науковому стилі мови. Таким чином, аналітичні терміни та фразеологізми належать до різних рівнів мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

- Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вид-во при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. – 135 с.
- Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / Даниленко В. П. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
- Способы номинации в современном русском языке / [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1982. – 296 с.
- Толкина Е. Н. О системном соотношении терминологических сочетаний и фразеологизмов / Е. Н. Толкина. – М., Л., 1964. – С. 150–172.

5. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Чуєшкова Оксана Володимирівна. – Харків, 2002. – 200 с.

Романова О. А. Языковой статус аналитических терминов.

В статье рассмотрена сущность терминологических словосочетаний и выяснен языковой статус терминологических аналитических названий, уточнены критерии терминологичности словосочетаний. Поданы критерии разграничения составных терминов и фразеологизмов. Прослежено подобие и отличие составного термина, свободного словосочетания и фразеологической единицы по свойствам. Современные терминотесты пополняются большим количеством аналитических номинаций, потому что терминологическим словосочетаниям предоставляется преимущество, так как они способны с наибольшей полнотой отобразить необходимые опознавательные признаки понятия, которое называется. В научной литературе устоявшейся является мысль, что словосочетание может номинировать специальное понятие (при условии стойкости, воспроизводимости и закреплённого порядка компонентов), однако нерешённость проблемы статуса составных терминов как языковых единиц предопределяет необходимость рассматривать их функционирование в разных отраслевых терминотестах. Мы предлагаем такое определение терминологического словосочетания: это семантически целостная и воссоздаваемая языковая единица, которая номинует научное понятие, имеет дефиницию и состоит из двух или больше компонентов, которые в свободном употреблении являются словами. Аналитические термины имеют ограниченный состав компонентов (этим языковым единицам несвойственны, как фразеологизмам, синонимические замены компонентов и распространения другими словами). Можем утверждать, что терминологические словосочетания и фразеологизмы отличаются по структурно-семантическим свойствам и принадлежат к разным языковым подсистемам.

Ключевые слова: термин, терминологическое словосочетание, аналитический термин, составной термин, свободное словосочетание, фразеологизм.

Romanova O. O. Language Status of Analytical Terms.

The essence of terminological word combinations is considered and language status of the terminological analytical names is ascertained, the criteria of terminological word combinations are specified. The criteria of differentiation of compound terms and phraseological units are given. Similarity and difference of the compound term the free collocation and phraseological unit on properties are traced. Modern term systems are full of a large number of the analytical nominations, as a great advantage to terminological word combinations is given, as they are able with the most plenitude display the necessary identification signs which of concept is named. In scientific literature the settled idea is that a word combination can nominate the special concept (on condition of firmness, reproducibility and the fixed order of components), however the suspense of a problem of the status of the compound terms as language units predetermines the necessity to examine their functioning in different branches of term systems. We offer such determination of terminological word combination: it is semantically complete and recreated language unit that nominate a scientific concept, has the definition and consists of two or more components that in a free use are words. Analytical terms have a limit composition of components (to these language units not peculiar, as to phraseological units, synonymous replacements of components and distribution in other words). We can assert that terminological word combinations and phraseological units are different on structural-semantic properties and belong to the different language subsystems.

Key words: term, terminological word combination, analytical term, compound term, free collocation, phraseological unit.

Вікторія Романюк
(Вінниця)

УДК 81'374.73

**КЛАСИФІКУВАННЯ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
ЗА СЕМАНТИЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ**

У статті здійснено спробу проаналізувати теоретичні засади системного дослідження семантичного значення соматичної лексики та проблеми сутності механізмів внутрішньої сторони їхніх номінативних процесів; подано визначення термінів «соматизм» та «соматичний»; здійснено комплексний огляд наукових різноаспектних досліджень та публікацій із поставленої проблеми; наведено основні класифікації соматичної лексики в залежності від характеру номінації, семантики,

функціонування, матеріальної та духовної приналежності, зовнішніх та внутрішніх показників і піддано аналізу різновиди класифікацій соматизмів за семантичними ознаками та їхнім прямим функціонуванням; виявлено, описано та проаналізовано стан розбудови дослідження соматичної лексики як однієї з лексико-семантичних груп у лінгвістиці; вказано на перспективи подальших наукових розвідок.

Ключові слова: соматизм, соматичний, соматична лексика, людина, частини тіла людини, семантика, сомонімічна лексика, остеонімічна лексика, спланхнонімічна лексика, ангионімічна лексика, сенсонімічна лексика.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві збільшується кількість робіт, спрямованих на дослідження проблем когнітивної лінгвістики, що безпосередньо пов'язано з розглядом мови як соціально зумовленого фактора. Антропологічні виміри дійсності та внутрішній розвиток мовознавчої науки призвели до вивчення лексико-граматичної групи соматичної лексики, яка являє собою цілісну систему, що має постійну кількість об'єктів номінації та конкретний склад лексичних одиниць. Це один із найактуальніших об'єктів вивчення та дослідження в порівняльно-історичних, структурно-порівняльних і лінгвокультурних працях вітчизняних і закордонних лінгвістів [10, с. 200].

При цьому міжтематичні зв'язки соматизмів, інтенсивність деривації на їхній базі докладно не розглядалися; досі не зібрано й не проаналізовано соматичну лексику всієї української мови [9, с. 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем соматизмів різною мірою зверталися у своїх працях В. Русанівський, Н. Стрілець, Д. Шмельов, В. Ткаченко, А. Шамота, Д. Терехова, Н. Любур, Н. Дяченко, О. Государська, О. Тимченко, Н. Яніцька, С. Панцьо, О. Материнська, Ю. Жарікова, В. Калько, І. Ярова, О. Степаненко, І. Скрипник, Н. Скоробагатько, В. Шевелюк, О. Пилипів, О. Андрейченко. Серед діалектологічних досліджень, дотичних до вивчення поставленої проблеми, слід відзначити праці В. Павела, П. Гриценка, М. Рут, Т. Чайко.

Мета статті полягає у виявленні, описі та комплексному аналізі соматичної лексики, з'ясуванні еволюції уявлень про «соматизм» та стан розбудови проблеми у лінгвістиці, виокремленні основних функціонально-семантичних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина почала усвідомлювати себе серед навколишньої дійсності й визначати себе як особу безпосередньо через органи чуття й частини власного тіла, що і стало домінуючою причиною постійної уваги до соматичної лексики в різні історичні періоди. Орієнтація в просторі і часі, вираження суб'єктивної оцінки – усе це людина пізнавала поступово, проте завжди за допомогою оточуючих її інструментів відображення дійсності – рук, очей, серця... Людське тіло – один із найдоступніших для спостереження й вивчення об'єкт, і слова на позначення частин тіла людини так само древні, як і сама людська свідомість.

Різномасштабні проблеми дослідження соматичної лексики представлено у працях багатьох дослідників. Уперше в лінгвістичний ужиток термін «соматичний» увів у фіно-угроведенні **Ф. Вакк**, який, розглядаючи фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла, назвав їх «соматичними». Він зробив висновок про те, що вони є з якнайдавніших пластів фразеології і складають найбільш споживану частину фразеологізмів естонської мови [5, с. 23].

Прагнення зрозуміти й розв'язати проблеми сутності механізмів внутрішньої сторони номінативних процесів підтримують постійний інтерес мовознавців до соматичної лексики. Отримані результати широко використовуються при розгляді полісемії, вторинної номінації, теорії метафори тощо.

З погляду на кількість номенів та функціональну характеристику лексем на позначення частин тіла, Е. М. Верещагін та В. Г. Костомаров подають різні тлумачення термінів «соматизм», «соматичний». Згідно з широким розумінням, соматизми, соматичний [від грецького *soma* (*somatos*) – тіло], це засоби позначення явищ, що належать до царини тілесності. У вужчому сенсі, соматизм – це будь-яка вагома ознака, положення або рух особи і всього тіла людини, тобто термін, що охоплює всі форми однієї з невербальних мов – соматичної мови, що включає жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів [6, с. 127].

На сучасному етапі термін «соматика» використовується різними науковими течіями та охоплює кілька тлумачень. Зокрема в біологічній термінології знаходимо визначення «соматичний» – пов'язаний з тілом, тілесний і протиставляється поняттю «психічний». У медицині також вказаний термін посилається на тіло, відрізняючи його від розуму, та на частину нервової системи, яка управляє рухом, відчуттями та пропріоцепцією. Це слугує широкому функціонуванню та послуговуванню соматичною лексикою не лише в лінгвістиці, а й у інших наукових школах, а найбільше – у медицині: соматична нервова система, соматичні захворювання, психосоматика, соматична антропологія тощо.

У мовознавстві термін «соматичний» починає активно застосовуватися з другої половини ХХ-го століття в дослідженнях, що відображають у своїй семантиці все те, що належить до галузі тілесності. Найширше досліджувалися соматичні фрази – двовершинні непередикативні фразеологічні одиниці, ключовим ономазіологічним компонентом яких є соматизми [13, с. 6].

Погляди на лексико-семантичну організацію соматичної лексики досить не однозначні. Це спричинено розмаїттям класифікацій органів людського тіла. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти вже пропонували різні класифікації соматизмів, акцентуючи увагу передусім на їхньому походженні та функціональності.

У нашому дослідженні піддано аналізу різновиди класифікацій соматизмів за семантичними ознаками та їхнім прямим функціонуванням.

Залежно від характеру об'єкту номінації, розподіл на шість груп соматизмів запропонував А. М. Кочеваткін:

I. Сомонімічна лексика. Сомонімія є найоб'ємнішим розділом соматичної лексики багатьох мов. Вона слугує позначенню частин і областей людського тіла. Уся сукупність сомонімічної лексики, залежно від належності відповідній царині об'єктів, що позначаються, розподіляється у такий спосіб:

1. Назви, що є загальносистемними позначеннями: лексеми, що позначають тіло людини.
2. Назви голови і її частин.
3. Назви шиї і тулуба людини.
4. Назви верхніх кінцівок.
5. Назви нижніх кінцівок.

II. Остеонімічна лексика. Остеонімічна лексика слугує для номінації кісток людського тіла і їхніх з'єднань. Залежно від належності відповідній галузі об'єктів, що позначаються, її можна розподілити так:

1. Назви кісткової системи людського організму загалом.
2. Назви кісток голови.
3. Назви кісток тулуба.
4. Назви кісток верхніх кінцівок.
5. Назви кісток нижніх кінцівок.

III. Спланхнонімічна лексика. Спланхнонімічна лексика слугує найменуванням внутрішніх органів людського організму. Уся сукупність спланхнонімічної лексики, залежно від належності до відповідної галузі об'єктів, що позначаються, розподіляється так:

1. Назви внутрішніх органів у цілому.
2. Назви травних органів.
3. Назви дихальних органів.
4. Назви сечостатевих органів.

IV. Ангіонімічна лексика. Ангіонімічна лексика слугує найменуванням кровоносної системи людського організму. Ця лексико-тематична група складає найнечисельнішу частину в системі соматичної лексики багатьох мов.

V. Сенсонімічна лексика. Сенсонімічна лексика слугує позначенням органів чуття людського організму. Разом з ангіонімічною сенсонімічна лексика складає одну з нечисельних груп у системі мов і, залежно від належності до відповідної денотативної галузі об'єктів, що позначаються, розподіляється у такий спосіб:

1. Назви органів зору.
2. Назви органів слуху.

3. Назви органів нюху і органів смаку.

4. Назви органів дотику.

VI. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму.

1. Назви хвороб і недуг людини.

2. Назви проявів людського організму [10, с. 200].

Така класифікація слугує ґрунтовною базою для досліджень у цій сфері, проте вона не охоплює всіх семантичних та функціональних характеристик досліджуваної лексико-семантичної групи, особливо культурологічного аспекту.

Відповідно до функціональності, Кармишков А. О. виокремив три основні групи соматичної лексики: лексичні соматизми (*голова, рука, нога тощо*), слова на позначення систем органів (*кров, шкіра, кістка...*) та інші соматизми (*ніт, сльоза тощо*).

Деякі лінгвісти за семантичними ознаками класифікують десять лексико-семантичних груп соматизмів: характер, фізичний стан, відчуття-стан, відчуття-відношення, якісна характеристика людини, розумова діяльність, портрет, дії і вчинки людини, соціальне становище, ступінь віддаленості від об'єкта.

Різномасштабні проблеми дослідження соматичної лексики представлено у працях А. Вежбицької, Н. Д. Арутюнової, А. В. Дібо. Соматичні терміни А. Вежбицька відносить до «конкретної» лексики, яка може бути етимологізована без допомоги енциклопедичних відомостей. Для опису всіх «зовнішніх» частин тіла дослідниця пропонує «топографічне» тлумачення (за винятком органів сенсонімії, які виконують перцептивну функцію). Для опису номінатів внутрішніх органів використовується змішане функціонально-топографічне тлумачення.

Характеризуючи образ людини в загальній картині світу, Ю. Д. Апресян пропонує загальну схему «складу» людини: «Кожним видом діяльності, кожним видом стану, кожною реакцією володіє своя система. Вона локалізується в певному органі, який виконує певну дію, приходить в певний стан, формує потрібну реакцію. Іноді один і той же орган обслуговує більше однієї системи, а іноді система обслуговується кількома органами» [1, с. 352]. У лінгвістичних наукових дослідженнях Ю. Д. Апресян і В. Ю. Апресян визначають сім систем соматизмів, функціонування яких відбувається за участю якого-небудь органу або органів [3, с. 328]: 1) сприйняття (органи тіла «сприймати»); 2) фізіологія (тіло загалом, «відчувати»); 3) моторика (частини тіла, «робити»); 4) бажання (воля, «хотіти»); 5) інтелект (розум, «думати про»); 6) емоції (душа, «відчувати»); 7) мова (мова, «говорити»).

Дослідники відзначають специфіку взаємодії вказаних систем, яка виявляється в тому, що: а) вони утворюють послідовність систем, що ускладнюється (від сприйняття до мови); б) найскладнішою системою є емоції, оскільки будь-яке душевне переживання активує всі інші системи людини; в) один і той же орган може обслуговувати низку систем.

Н. В. Лугова у праці «Національно-культурні особливості одиниць фразеологізмів сфери психоемоційного стану» включає групу соматизмів до складу лексико-семантичної групи, що описує людину. Водночас із соматизмами в цю групу вона відносить такі: нервова й серцево-судинна система людини; речовини людського організму; рослинність на тілі людини; розумово-психічне й духовне життя людини; антропоніми [12, с. 110].

На думку деяких науковців, соматизми належать до концепту Я-фізичне, яке складається з таких компонентів: 1. Організм людини. 2. Фізичне сприйняття. 3. Здоров'я. Самопочуття. 4. Фізичні можливості й стани людини. 5. Зовнішній вигляд людини. 6. Фази людського життя. 7. Потреби, звички. 8. Рухи, положення тіла.

Ядро соматичної лексики включає три розряди номінацій:

1) загальні позначення тіла/частин людського тіла й назви, пов'язані із специфікою чоловічого і жіночого тіла; 2) позначення внутрішніх органів, які забезпечують життєздатність і життєдіяльність людського організму; 3) позначення матерії (субстанції) тіла людини і його органів.

У широко відомій класифікації понять, яку пропонують Р. Халліг та В. фон Вартбург, лексика представлена у форматі трьох галузей: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Всесвіт і Людина. Соматизми локалізуються у сфері «Людина» під рубрикою «Людина як жива істота» і входять у 10 тематичних груп (організм, вік, здоров'я, гігієна, фази життя тощо).

Вайнтрауб Р. М. запропонував розділити соматизми на 2 основні групи: натуральні, які виникли у зв'язку з людським мисленням, і тому вони є загальними для всіх мов (*рука, нога, голова та інші.*) та конвенціональні, які пов'язані з осмисленням у специфічних умовах розвитку матеріальної і духовної культури: (*душа, совість тощо*) [4, с. 51].

У багатьох класифікаціях соматизмів і розподілах їх на групи та розряди важливу роль відіграє класифікація органів людського тіла, відповідно до якої класифікуються й лексеми, що їх номінують. Але органи людського тіла можна по-різному класифікувати й поділяти їх на групи за різними ознаками.

Плеяда науковців, спираючись на проведені дослідження та наявну класифікацію назв частин тіла людини в сучасній лінгвістиці, усі найменування поділяє на дві великі макрогрупи: назви зовнішніх частин тіла та назви внутрішніх частин тіла. Кожна з цих макрогруп поділяється на певні мікрогрупи, у межах яких виокремлено підгрупи.

Групу назв зовнішніх частин тіла формують сім підгруп. Підгрупу назв голови та її частин формують найменування: *голова, макітра* (зневажл., лайл.), *чуприна, язик, щока та ін.* Другу підгрупу формують назви шиї та її частин: *шия, горло, гортань та ін.* Третю підгрупу утворюють назви тулуба та його частин: *живіт, спина, бік тощо.* Четверту підгрупу становлять назви кінцівок і їхніх частин, які поділяються на назви верхніх та назви нижніх кінцівок: *долоня, кисть, коліно та ін.* До іменників – назв наростів належать: *наріст, горб, бородавка, мозоля (мозоль).* Назви шкірного покриву тіла людини – це *шкіра, шкіра (діал.).*

У межах назв внутрішніх частин тіла виокремлено 9 підгруп, серед яких назви органів кровообігу (*серце, судина та ін.*), назви органів дихальної системи (*бронхи, легені та ін.*), назви органів травного тракту (*стравохід, шлунок та ін.*), органи виділення (*нирки, сечівник та ін.*), назви статевих органів, назви кісток (*стремено, суреля*), назви м'язів, залоз та лексеми, які позначають органи нервової системи людини (*м'яз, нерв та ін.*). Окрему групу становлять назви із загальною семантикою: *нутро та ін.*, які позначають сукупність усіх внутрішніх органів.

Отже, усі соматичні назви належать до 15 підгруп. Групу назв зовнішніх частин тіла формують назви семи підгруп, а групу назв внутрішніх частин тіла – назви дев'яти підгруп, хоча загалом кількісно переважають назви зовнішніх частин тіла. Окрему групу в назвах внутрішніх частин тіла утворюють іменники з узагальнювальною семантикою.

Найчисленнішою підгрупою в назвах зовнішніх частин тіла є назви голови і її частин та іменники – назви тулуба та його частин.

Інші підгрупи є нечисленими. У назвах іменників, які позначають внутрішні органи, найчисельнішими є підгрупи назв кісток, їхніх зрощень, назв органів травного тракту та назв органів кровообігу.

Найпоширенішим є використання соматичної лексики у фразеології. На думку Н.А. Красавського, соматичні компоненти фразеологізмів мають символічне значення «індикатора стану». Мовознавець називає п'ять груп фразеологізмів зі словами-соматизмами, що мають такі символічні значення: 1) голова – «центр контролю за розумними думками»: *золота голова, світла голова*, 2) голова – «індикатор внутрішніх якостей»: *шалена голова, вітряна голова*, 3) серце – «індикатор почуттів-станів»: *гаряче серце, золоте серце, кам'яне серце*; 4) рука – «міра досвідченості, майстерності»: *золоті руки*; 5) мова очей, утроба, горло – «індикатор внутрішніх якостей»: *довгий язик, завидючі очі, ненаситне горло, ненаситна утроба*. Сюди ж він відносить і «душу», розглянуту як «індикатор духовно-моральних властивостей»: *добра душа, заяча душа, Іродова душа* [11, с. 40].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дослідження соматичної лексики спрямоване насамперед на виявлення тематичних груп, які поповнюються за рахунок семантичної і формальної видозміни соматизмів. Проте повної та остаточної класифікації цієї лексико-семантичної групи досі не сформовано, не встановлено також основних функціональних парадигм та частоти й динаміки послуговування нею. Чимало спостережень мають принагідний характер, а використання інформації радше служить ілюстрацією інших теоретичних положень, аніж безпосередньо є предметом дослідження цієї лексико-семантичної групи. Подальше дослідження цього пласту лексики становить інтерес з огляду на прагнення встановити зв'язки між «об'єктом номінації та людиною, яка називає»,

можливість «побачити внутрішні форми ...та причину їхнього походження та виявити деякі закономірності називання» [9, с. 15]. Системний аналіз соматизмів дозволить визначити належність лексем до центру чи периферії соматичної лексики, що уможливить встановлення реальної продуктивності соматизмів у номінації. А це становить перспективи подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография /Юрий Апресян // Избранные труды: В 2 т. – Т.2. – М., 1995. – С. 352.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка/ Юрий Апресян // Избранные труды: В 2 т. – М., 1995. –Т.1. – С. 3-69.
3. Апресян Ю. Д., Апресян В. Ю., Бабаева Е. Э., Богуславская О. Ю., Иомдин Б. Л., Крылова Т. В., Левонтина И. Б., Санников А. В., Урысон Е. В. Языковая картина мира и системная лексикография // М. : Школа «Языки славянских культур», 2006. – 910 с.
4. Вайнтрауб Р.М. О соматических фразеологизмах в русском языке // Лексические единицы русского языка и их изучение / Отв.ред.Х. Я. Якубова. – Ташкент, 1980. – С.51-55.
5. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: автореферат диссертации на приобретение научной степени кандидата филологических наук / О. О. Вакк. – Таллин, 1964. – С. 23.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М., 1980. – 320 с.
7. Гак В. Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами) / В. Г. Гак. // Вопросы языкознания. –1997. – №5. – С.55.
8. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 99-104.
9. Дяченко Н. М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Наталія Дяченко. – Ужгород – 2008.
10. Кочеваткин А. Н. Соматическая лексика эрзянского языка. Учебное пособие / А. Н. Кочеваткин. – Саранск : Красный октябрь. – 2001 – 200 с.
11. Красавский Н. А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... доктора филол. наук / Н. А. Красавский. – Волгоград, 2001. – 40 с.
12. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека: диссертация ... кандидата филологических наук / Наталия Луговая. – Краснодар, 2007. – 179 с.
13. Стрілець Н.Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов): автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. Я. Стрілець. – К., 2003 – 17 с.

Романюк В. Классификации соматической лексики по семантическим показателям.

В статье предпринята попытка проанализировать теоретические основы системного исследования семантического значения соматической лексики; дано определение термина «соматизм» и «соматический»; осуществлен комплексный обзор научных разноаспектных исследований и публикаций по поставленной проблеме; приведены основные классификации соматической лексики в зависимости от характера номинации, семантики, функционирования, материальной и духовной принадлежности, внешних и внутренних показателей и подвергнуто анализу разновидности классификаций соматизмов по семантическим признакам и их прямым функционированиям; выявлено, описано и проанализировано состояние развития исследования соматической лексики как одной из лексико-семантических групп в лингвистике; указано на перспективы дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: соматизм, соматический, соматическая лексика, человек, части тела человека, семантика, сономимическая лексика, остеонимическая лексика, спланхнонимическая лексика, ангионимическая лексика, сенсонимическая лексика.

Romanyuk V. Classification of Somatic Vocabulary for Semantic Indices.

In this article we analyzed the theoretical foundations of systems research semantic significance of somatic vocabulary, we gave the definition of the terms «somatisms» and «somatic», carried out a comprehensive review of scientific research and publications of the problem, we presented the basic classification of somatic vocabulary depending on the nature of the category, semantics, function, material and spiritual identity, internal and external indicators and analyzed types of classifications somatisms for semantic features and direct their functioning, found and analyzed the state of development of the study of

somatic vocabulary as one of the lexical- semantic groups in linguistics; demonstrated on the prospects for further scientific research.

Key words: *somatisms, somatic, somatic vocabulary, human, parts of the body, semantics, somonimic vocabulary, osteonimic vocabulary, splanhnonimic vocabulary, anhyonimic vocabulary, sensorimic vocabulary.*

Христина Стецик
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'282

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ М. ЯЦКОВА

У статті проаналізовано лексичні діалектизми, засвідчені в мові прози М. Яцкова. Визначено лексико-тематичні групи вжитих у творах говіркових лексем. З'ясовано функціональне навантаження діалектних слів у художній мові. Установлено, що відбір лексичних діалектних одиниць і сам факт їхнього використання в творах є, з одного боку, наслідком орієнтації письменника на мовні норми місцевої говірки, а з іншого, – виявом усвідомленого художнього підходу автора до організації композиційно-мовної структури тексту. Доведено, що говіркові лексеми, цілеспрямовано вжиті в мові прози М. Яцкова, виступають засобом локалізації зображуваних подій, номінації вузькорегіональних реалій і понять, є джерелом розширення виражальних можливостей художнього мовлення. З'ясовано роль лексичних діалектних одиниць у збагаченні й розбудові системи тропів і стилістичних фігур – порівняння, метафори, іронії. Розглянуто прийоми введення автором діалектних лексем у художній текст та способи розкриття їхньої семантики.

Ключові слова: *наддністрянський говір, лексичний діалектизм, мовна норма, стилістична функція.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства є вивчення взаємодії художньої мови і територіальних діалектів. Таке дослідження дає можливість виявити закономірності репрезентації говорів у мові художньої літератури, встановити склад, спосіб вживання діалектних одиниць, визначити функції та статус діалектизмів у творах. «Мова белетристики виступає середовищем, у якому здійснюється безпосереднє контактування діалектної і літературної форм мови» [1, с. 3]. Тому ґрунтовний аналіз застосування говіркових одиниць у художній мові сприяє розв'язанню проблеми взаємодії літературної мови і діалектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання гуцульського, покутського, бойківського, буковинського говорів у мові української художньої літератури неодноразово ставало об'єктом мовознавчого вивчення. Специфіка відображення цих діалектів у мові художніх творів проаналізована в працях В. Грещука та В. Грещук [2], Ф. Жилка [4], Б. Кобилянського [5], І. Матвіяса [6; 7] та ін. Наддністрянський говір у такому плані досліджений менше. Особливості застосування цього діалекту в художній мові на сучасному етапі проаналізовано в розвідці Василя Грещука та Валентини Грещук «Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Б. Голода» [3]. Охарактеризувавши фонетичні, морфологічні, лексичні та фразеологічні говіркові риси, засвідчені в мові творів письменника, дослідники дійшли висновку, що наддністрянська розмовна стихія є однією із важливих ознак мовного стилю Б. Голода. Наддністрянські діалектизми вжиті з конкретно стилістичною метою – для відтворення місцевого колориту, етнографічної та соціальної ідентифікації персонажів, правдивого зображення подій і героїв. Авторська мова, літературна, унормована, протиставляється мові персонажів, стилізованій під наддністрянську говірку.

Важливим аспектом проблеми взаємодії наддністрянського говору і художньої мови є дослідження закономірностей використання цього діалекту в художніх творах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – в період функціонування західноукраїнського варіанта літературної мови.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати наддністрянські лексичні діалектизми в художній мові М. Яцкова. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

дослідити семантику діалектних лексем; з'ясувати функціональне навантаження говіркових лексичних одиниць; розглянути прийоми та способи введення лексичних діалектизмів у текст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наддністрянський говір у мові прози М. Яцкова найвиразніше проявився в лексиці. На функціонуванні й принципах відбору письменником лексичних діалектних одиниць позначились особливості розвитку української літературної мови в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. Неопрацьованість і неусталеність мовних норм, відсутність суворих обмежень на входження в літературну мову діалектних одиниць зумовили появу в художніх творах М. Яцкова значної кількості лексичних діалектизмів, вжитих мимовільно, неусвідомлено, без художніх настанов. В окремих випадках використання діалектних лексем не мотивоване темою і предметом зображення – автор вводить у художні тексти діалектні слова як варіанти літературної норми. Тому в творах М. Яцкова засвідчено вживання говіркових лексем у невідповідних контекстах, пор.: *Бувають в життю хвили, коли чоловік по довгій праці і трудах, очікує з неспокоєм висліду якоїсь справи. Дрож і безсонниця мучить його, він рад би вже, аби той вислід вийшов зле, лиш би речинець минув і настав знов спокій. Врешті настав рішучий день, минула непевна година – діло скінчило ся добре, а тутзамість утіхи гірка іронія обгортає чоловіка* (Адонай і Бербера, с. 72). Зафіксовані в наведеному фрагменті тексту-філософському роздумі діалектні лексеми *вислід* 'результат', *речинець* 'термін' використані автором як елемент лексичної норми тогочасної літературної норми, їх вживання не є художньо вмотивованим.

Попри те, що чимало діалектних лексем у художніх творах М. Яцкова введені як наслідок орієнтації письменника на мовні норми рідної говірки, у багатьох випадках вживання лексичних діалектизмів є результатом усвідомленого художнього підходу автора до організації композиційно-мовної структури тексту. М. Яцків широко використовує лексичні діалектизми насамперед у творах, де об'єктом зображення є життя села. Говіркові лексеми, вжиті у відповідних контекстах, стають художньо значущими одиницями, виступають засобом локалізації описуваних подій, номінації вузькорегіональних реалій, є джерелом збагачення виражальних можливостей художнього мовлення.

Локально обмежені у вживанні мовні одиниці в художніх творах М. Яцкова служать засобом номінації широкого кола понять. Автор використовує такі лексико-тематичні групи діалектизмів:

1) назви одягу, прикрас, взуття: *куфайка* 'стьобана куртка на ваті', *киптар* 'короткий верхній одяг без рукавів', *сіряк* 'верхній чоловічий одяг з овечого сукна', *пацьорки* 'намисто', *капці* 'хатне взуття', *сурдут* 'короткий верхній одяг з домотканого сукна', *кафтан* 'верхній одяг', *крайка* 'тканий пояс з кольорової шерсті', *півка* 'фартух', *політичка* 'шовкова стрічка', *за полочка* 'кольорова нитка для вишивання', *черес* 'широкий шкіряний пояс': *Молодь, навіть старші газди, пишалися в його сніжних сіряках і киптарях з багатими вишивками, китичками і шнурованими в'язаннями з червоної і синьої заполочі* (Молоде вино грониться, с. 144);

2) номінації хатнього й кухонного начиння, речей господарського призначення: *барлоги* 'брудне ліжко', *верета* 'покривало', *горнець* 'гличик на молоко', *баняк* 'каструля', *бас* 'широка дерев'яна скриня', *праник* 'дерев'яний валок, яким вибивають білизну під час прання', *побішня* 'торба', *заплішник* 'торба через плечі', *пуга* 'палиця, коштур', *обіг* 'кочерга', *бастринок* 'налигач', *рожен* 'держак до мітли', *мутерка* 'гвинт', *рискаль* 'лопата', *кошіль* 'кошик': - *Чи дав Василь віно доньці?* - *Ой, тото дав ... Дав її дві побішні, то цалком нові ... заплішник такий на дванацять закамарків і пугу таку на дев'ятьлокот довгу* (Ой не ходи, Грицю, с. 46);

3) назви їжі та напоїв: *гербатка* 'чай', *цитринка* 'лимон', *вудженина* 'копчене м'ясо': *Ніна спитала в задумі: - Що ж мама хотіли?* - *Та може би ти принесла гербати...* (Огні горять, с. 27);

4) номінації осіб: *неньо* 'батько', *стрик* 'батьків брат', *швагер* 'сестрин чоловік', *тета* 'сестра батька або матері', *нанашко* 'старший чоловік', *батяр* 'шибай голова, волоцюга', *варіят* 'божевільний', *бахур* 'хлопчисько, бешкетник', *оферма* 'незграбна людина': *Онофер приступає до Бориса та й каже: - «Чи тямите, нанашку, як то ви мені не раз гідно розтрясли сумліне?» - Старий усміхнувся і чинив ся, що нічого не пригадує собі* (Огні горять, с. 6); - *Таже гімназія, се*

malum necessarium для кожного чоловіка! – Як для кого, а для мене ні. – **Варіят**... – Ми у Бога всі **варіяти**, - сказав Остап (Огні горять, с. 124);

5) назви частин тіла людини: *чупер* ‘волосся’, *писок* ‘рот’, *карк* ‘в’язи’, *пазур* ‘ніготь’: *І воно за рік здасть матуру і піде між люди, таке некультурне. Дивіть, мамо, які його руки невмивані, і пазурі й вуха* (Огні горять, с. 37); *А він каже до молодшого: возьми там онучу та заткай старій писок, най не пащекує* (Огні горять, с. 48);

6) назви рослин і тварин: *базник* ‘бузок’, *жалава* ‘кропива’, *скорух* ‘горобина’, *опанча* ‘трава’, *четина* ‘хмиз’, *нетля* ‘нічний метелик’, *ярич* ‘їжак’, *вивірка* ‘білка’, *каня* ‘шуліка’, *товар* ‘худоба’, *бузьок* ‘лелека’, *римунда* ‘кобила’: *Сонце зайшло за ліс, дівтора заганяла **товар** і гомоніла по селі* (Вечерниці Романа Ничаєнка, с. 21); – *Вже наших **бузьків** не видно, – говорив мужик вчором у хаті*(Бузьок, с. 79);

7) найменування абстрактних понять: *алярм* ‘тривога’, *хосен* ‘користь’, *ціха* ‘рися’, *сплін* ‘нудьга’, *відпуст* ‘проща’, *кривавиця* ‘те, що зароблене важкою працею’, *празник* ‘свято, храм’: *«Борони Боже від такого чоловіка, що його аж ударити треба. Який уже з него **хосен**?»*(Огні горять, с. 58).

Із дієслівних діалектних лексем у художній мові М. Яцкова засвідчено публіцитися ‘ганьбитися’, *помітувати* ‘зневажати’, *чиніти* ‘довго стояти на одному місці’, *банувати* ‘сумувати’, *конопатити* ‘докучати’, *жмакати* ‘прати’, *хиріти* ‘спати’, *суятитися* ‘клопотатися’: *Чи ж я за ним ходила, чи я його просила? Сам лазив за мною, **конопадив**, казав, що стратить ся, як не вийду за нього, а я дурна дівчина була, послухала та й вийшла* (Огні горять, с. 60); ***Банував** я довго, а потім утихомирив ся. Дома було мені гірко, місця для себе не міг знайти і попав у нехіть і німу розпуку*(З монастиря, с. 88).

Діалектні прикметники представлені лексемами *стрепіхатий* ‘розпатланий’, *цундравий* ‘подертий, зношений’, *загонистий* ‘запальний’, *фудульний* ‘пихатий’, *гектичний* ‘раптовий’, *зрібний* ‘домотканий’, *марний* ‘блідий’, *пинявий* ‘повільний’: *Небіжчик мав таки паскудну натуру, любив деколи залупити око на місяць та шукати собі зачіпки. О-о, він був **загонистий**, най му пан Біг не пам’ятає* (Огні горять, с. 61).

Серед службових слів у художній мові М. Яцкова засвідчено вживання вигуків *адіть*, *мой*, *сполучників коби*, *гейби*, *заки*: – ***Адіть**, і бастринка не треба, йде за нами, як би знала дорогу* (За горою, с. 22); *Не могла здобути ся, щоби сказати Тобі то всьо, а все таки не можу від іхати, **заки** не напишу того, що мене так дуже і так довго мучить*(Блискавиці, с. 73).

Лексичні діалектизми в мові прози М. Яцкова виступають засобом збагачення виражальних можливостей художнього мовлення, розбудови системи тропів і стилістичних фігур. Зокрема, діалектні лексеми часто використовуються в ролі об’єкта порівнянь: – *Яку твоя жінка має характеристику? – Дрібна, гнучка, **як вивірка***(Блискавиці, с. 40); *Ось і сам полковник. Червоний на виду, **начеопир*** (Під обухом, с. 90); *Її босі ніжки, **як рожеві чічки**, пестили ся на траві*(Огні горять, с. 26); *На переді втікає дівчина й хлипає, за нею жене карлик, одною відбиває ся від землі, в другій прут, і котить ся, **як ярич*** (Боротьба з головою, с. 104); *Сіра хуста опадала по худих плечах, в ній **подобала** вона на посоловілу **нетлю**, що в слоту притулить ся до стіни під стріхою* (Воробці, с. 40). Діалектні номінації, вжиті в структурі порівняння, посилюють його експресивний потенціал, виступають важливим стилістичним засобом художньої та емоційної характеристики, дають влучну оцінку дій, внутрішнього стану, зовнішніх ознак людини. Заміна діалектних слів їх літературними відповідниками в наведених фрагментах тексту призвела б до послаблення експресивності та образності.

Із метою розширення виражальних можливостей художньої мови М. Яцків використовує діалектні лексеми як мовний засіб створення іронії, пор.: *Задержував свою лють і цідив приглушено слово за словом, а сини стояли пригноблені, як коло динаміту. – Е, та де – ви всі такі **файні**», ви невинні, як ангели, я вас за дурно чіпаю ся. Ви нікому нічого не винні, тільки Богу душу. Ну, ну – знаю ся я на вас. Через вас мене пан Біг карає. Безбожники. Фільозофи. Радикали. Дам я вам радикалізм* (Огні горять, с. 52). Діалектна мовна одиниця *файний* із загальномовною позитивно-емоційною характеристикою під впливом контексту набуває оказіонального негативного значення і виражає приховану насмішку, глузування.

Стилетвірна функція діалектних лексемумові прози М. Яцкова виявляється ів метафоричному їх уживанні. Автор вводить діалектні номінації як ключові слова в антропометафоричні контексти, пор.: – *Отсю **грушку**, Федю, треба буде пересадити; адіть, як вона в тіни **забанувала*** (Огні горять, с. 4).

У художній мові М. Яцкова засвідчено різні прийоми введення діалектних лексем і способи розкриття їх семантики. Адекватномурозуміннюзначення говіркового слова сприяє використання в вузькому контексті літературних відповідників говіркових лексем: *Над'їхала **фіра**. Крися схопив Альву під руку і йшов попри паркан. Нарікав на туркіт **возів*** (Блискивиці, с. 4). Семантика діалектного слова пояснюється через вживання нормативних лексичних одиниць, що вступають з діалектними лексемами в синонімічні відношення, напр.: – *З вас, Івасю, коли не скінчений **ідіот**, то щонайменше поганій **вар'ям!*** (В лабетах, с. 797). Іноді автор прямо тлумачить говірковулексеми через детальний опис позначуваної нею реалії: *Вертери взяли **«бас»** – широкую дерев'яну скриню з шальками, якби висув із сушарні (У милосердної богині з кам'яним серцем, с. 128). Значення діалектного слова може пояснюватись у виносках, пор.: *Не раз жонка завивала ся в **примітку***, а по примітці спливали червоні nasi крови* (Кедрина буде рости, земля осяде широко, лиш чоловік загине, с. 106), де *примітка** – *'біле жіноче завітє голови, без якого жінка не сьміла до церкви на поріг переступити, ані до попа. Тепер виходить се поволи з моди'*.*

Часто лексичні діалектизми в художніх творах не потребують додаткового пояснення, їх семантика стає зрозумілою з контексту, пор.: *Тут скочив він дзитою з коня, відбіг на край облазу, вихопив пістолью з-за **череса** і показав на ялицю, що росла подалік* (Поема долин, с. 60), де *черес* – широкий шкіряний пояс; *Потому вийшов на публічний город до басейну, роззувся, **вижмакав** онучі, бо вже були чорні, порозвішував їх, аби сохли* (Посол Петришин, с. 47), де *жмакати* – прати; *Це син моєї сестри, її і **швагра** вбили вороги, бо не давалися взяти до них на роботу* (До нової школи, с. 304), де *швагер* – сестрин чоловік.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в художній мові М. Яцкова широко представлена наддністрянська діалектна лексика різних лексико-тематичних груп. Відбір діалектизмів і сам факт їх використання в творах є, з одного боку, наслідком орієнтації письменника на мовні норми місцевої говірки, а з іншого, – виявом усвідомленого художнього підходу автора до організації композиційно-мовної структури тексту. Лексичні діалектизми, цілеспрямовано вжиті в мові прози М. Яцкова, виступають засобом локалізації зображуваних подій, слугують джерелом збагачення виражальних можливостей художнього твору. Автор використовує різні прийоми введення діалектних лексем у художній текст та способи розкриття їх семантики, що уможливорює адекватне сприйняття вжитих лексичних діалектизмів. Перспектива дослідження полягає у з'ясуванні особливостей використання різнорівневих наддністрянських говіркових одиниць у мові творів інших українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2010 – 2011. – № 11-12. – С. 3-11.
2. Грещук Василь. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
3. Грещук Василь. Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Б. Голода / Василь Грещук, Валентина Грещук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. – Дрогобич : Посвіт, 2011. – С. 93-102.
4. Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – №4. – С. 20-31.
5. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
6. Матвіяс І. Відображення говорів у мові Леся Мартовича / І. Матвіяс // Культура слова. – Вип. 73. – К., 2010. – С. 80-84.
7. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – №2. – С. 14-18.
8. Гаврило Шило. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.
9. Яцків М. Блискивиці / Михайло Яцків. – Львів, 1918. – 103 с.
10. Яцків М. Казка про перстень / Михайло Яцків. – Львів, 1907. – (Молода Муза. – Ч. 3). – 126 с.
11. Яцків М. Огні горять / Михайло Яцків. – Львів, 1902. – 176 с.

12. Яцків М. Чорні крила / Михайло Яцків. – Львів, 1909. – 109 с.

Стецик Х. Лексические диалектизмы в художественном языке М. Яцкова.

В статье проанализированы лексические диалектизмы в художественном языке М. Яцкова. Определены лексико-тематические группы диалектных лексем. Выяснена функциональная загрузка диалектных слов в художественном языке. Установлено, что отбор лексических диалектных единиц и сам факт их использования в произведениях есть, с одной стороны, следствием ориентации писателя на языковые нормы местного диалекта, а с другой, – проявлением осознанного художественного подхода автора к организации композиционно-языковой структуры. Доказано, что диалектные лексемы, целенаправленно использованные в языке прозы М. Яцкова, выступают средством локализации изображаемых событий, номинации узкорегionalных реалий и понятий, являются источником расширения выразительных возможностей художественного произведения. Выяснена роль лексических диалектных единиц в обогащении и развитии системы тропов и стилистических фигур – сравнения, метафоры, иронии. Рассмотрены приемы введения автором диалектных лексем в художественный текст и способы раскрытия их семантики.

Ключевые слова: надднестрянский говор, лексический диалектизм, языковая норма, стилистическая функция.

Stetsyk Ch. Lexical Dialectisms in the Artistic Language of M. Yatskiv.

The author analyzes the lexical dialectisms of M. Yatskiv's artistic language. The lexical-thematic groups dialect words, reflected in the works, are defined. Apart from that a functional load of dialect words in artistic language was determined. Selection of dialectisms together with their usage is a result of the writer's orientation to dialects linguistics norms on the one hand and a certain manifestation of his conscious artistic approach to the compositional and linguistic structure of the text on the other hand. Dialect lexemes, which are purposefully used in M. Yatskiv's prose, perform the function localization of described events, nomination of regional specific realities and concepts; besides, they may be defined as an amplification source of expressive capabilities of artistic work. The role of lexical dialectisms in the enrichment and development of stylistic tropes and figures has been revealed. The methods of introduction of lexical dialectisms in the artistic text and ways disclosure of their semantics has been examined.

Key words: Upper-Dniester dialect, lexical dialectism, language norm, stylistic function.

Олена Ткачик
(Київ)

УДК 81'37

**НОМІНАТИВНІ ПРОЦЕСИ В АНГЛОМОВНОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (СЛОВОСКЛАДАННЯ, АФІКСАЦІЯ)**

Наголошено на актуальності дослідження номінативних процесів та лексичних новоутворень, які відображають функціонування й еволюцію лексико-семантичної системи сучасної англійської мови. Доведено, що водночас із іншими способами поповнення лексики – семантичною деривацією і запозиченням – словотвірна деривація є найбільш продуктивним способом у сучасній англійській мові. Зазначено, що політичний дискурс, який визначає мовну картину світу і мовну свідомість сучасного суспільства, широко «використовує» весь арсенал способів утворення неологізмів. Виокремлено неологізми в сучасному англomовному політичному дискурсі, утворені словоскладанням і афіксацією. Проаналізовані дериваційні моделі, які мають варіативність. Сучасний стан афіксальної системи схарактеризовано появою абсолютно нових афіксів та напівафіксів, нових значень афіксів і відтінків значень, нових моделей. Визначено, що утворення емоційно-експресивних та семантично-насичених неологізмів політичного дискурсу є частиною загальної тенденції англійської мови до змістової насиченості, лаконічності та експресивності мовних засобів.

Ключові слова: номінація, неологізм, словотвір, деривація, політичний дискурс, словоскладання, афіксація.

Постановка проблеми. Постійний розвиток культури і техніки, дослідження і відкриття, які досягаються в медицині, використання інноваційних систем і комп'ютерних технологій в різних сферах життя і діяльності людини сприяють значному зростанню кількості слів, новоутворених та таких, які розширили або змінили своє значення. Словниковий склад мови також постійно поповнюється словами, запозиченими з інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку Н. М. Шанського «найяскравішим і визначаючим процесом у розвитку лексики мови виступає постійне й інтенсивне збагачення її за рахунок нових, раніше не відомих слів» [9, с. 154].

Область лексичних новоутворень, які відображають функціонування і еволюцію лексико-семантичної системи мови на політичному рівні суспільного життя, в останні десятиліття стала об'єктом пильної уваги не тільки лінгвістів. Політичний дискурс визначає мовну картину світу і мовну свідомість сучасного суспільства. Політичне мислення, політичні комунікативні дії і мовна форма знаходяться в тісній єдності, що робить політичний дискурс об'єктом міждисциплінарних досліджень. В даний час вивченням політичного дискурсу займаються не тільки фахівці з теорії комунікації, але й політологи, психологи, філософи, соціологи, економісти. За оцінкою А.Н. Баранова, в основі цього інтересу лежать три головні чинники. Перший з них – внутрішні закономірності розвитку самої лінгвістичної теорії, яка не могла залишити без уваги таку сферу функціонування мовної системи, як політика. Другий фактор – потреба політичної науки в методах аналізу політичних текстів і текстів ЗМІ для моніторингу різних тенденцій в суспільній свідомості. Третій – соціальний замовлення, пов'язане зі спробами позбавити політичну комунікацію маніпуляцій недобросовісних політиків [1, с. 245].

Метою даної статті є вивчення неологізмів сучасного політичного дискурсу, яке доповнює і уточнює наявні дані про словотворчу систему, а також показує характер змін, які відбуваються в словниковому складі англійської мови.

З трьох основних способів утворення неологізмів в англійській мові – за допомогою моделей власної системи словотворення, за рахунок розширення чи звуження об'єму значень вже існуючих слів, а також шляхом запозичення слів з інших мов – ми зосередимося саме на словотвірній номінації, яка включає наступні способи: словоскладання, афіксація, абревіація, усічення, телескопія (контамінація), конверсія, зворотний словотвір.

Виклад основного матеріалу дослідження. У збагаченні лексичного складу словотвірна номінація, тобто утворення нових слів на базі уже існуючих за допомогою спеціальних словотвірних засобів, відіграє провідну роль. Адже словотвір – це саме та сфера, яка виконує замовлення суспільства на створення необхідних соціуму найменувань. За словами О. Д. Мешкова, «...словотвір створює потенції до безкінечного словника, потенції, які повністю ніколи не реалізуються» [7, с. 6].

Значна кількість нових слів завдячує своєю появою у сучасній англійській мові словотвірним процесам. На думку О. С. Кубрякової, «суть словотвірних процесів полягає у створенні нових найменувань, нових вторинних одиниць позначення...» [6, с. 356]. Словотвірний процес – це завжди акт номінації. «Утворення нових слів відбувається за тими моделями, за тими словотвірними типами, які уже закріпились у мові або знову виникають у зв'язку з виділенням нових основ та використанням нових афіксальних елементів, у зв'язку з розвитком і удосконаленням системи словотвору» [3, с. 19].

Одним з найбільш давніх, універсальних і поширених способів словотворення в англійській мові є **словоскладання**, яке не втратило своєї продуктивності і на сучасному етапі: понад третину всіх новоутворень в сучасній англійській мові – складні слова.

О. І. Смирницький зараховує даний тип до складних слів, утвореним шляхом «внутрішнього синтаксису» [8, с. 136], тобто визнає такий тип словоскладання синтаксичним. Інші вчені акцентують увагу на тому, що зв'язок між компонентами складних слів має характер семантичних відношень, в жодному разі не синтаксичних, оскільки складне слово складається не з самостійних слів, які є членами речення, а з морфем. На наш погляд, ці структури є результатом обох процесів, це семантико-синтаксичні утворення типу «словосполучення → складне слово», яке часто проходить без залучення допоміжних морфологічних засобів і об'єднує семантику складових елементів. Проте часто в основі значення новоутвореного слова лежить не лише так

зване злиття значень його компонентів, але й семантичний розвиток, де нове слово отримує абсолютно нове значення. Вони частково або повністю мотивовані, і їх мотивація є прозорою: **Pan-European identity** - refers to the sense of personal identification with Europe. The examples of pan-europeanism are the European Union (EU) and Council of Europe. **Flagophobe** – is a person who is not patriotic. **Greenwash** - to implement token environmentally friendly initiatives as a way of hiding or deflecting criticism about existing environmentally destructive practices.

Процес словоскладання є складанням двох основ, які, як правило, омонімічні словоформам. Наприклад, **blackshirt** - a member of a Fascist organization; **frontbencher** - a member of Parliament who is a minister in the Government or who holds an official position in an opposition party.

Оскільки норми сучасної англійської мови дозволяють поєднання слів, які мають ті ж лексико-граматичні характеристики, що й основи, які сполучуються при словоскладанні, складно диференціювати, у яких випадках маємо справу зі складним словом-неологізмом, а в яких – зі словосполученням. Порівняємо: **blackshirt** – a member of a Fascist organization та **black shirt** – a colour of a shirt. Також інші приклади з неоднозначною семантикою: **Obama baby** – a child conceived immediately following the 2008 election of Barack Obama. **Swing state** – in the presidential politics of the USA, a state in which no single candidate or party has overwhelming support in securing that state's electoral college votes. **Bowling alone** – a phrase coined to describe how Americans have disengaged from political involvement and civic life including decreased voter turnout, public meeting attendance, serving on committees and working with political parties.

Досить поширеним явищем в англійській мові на разі є складні новоутворення, утворені шляхом стягнення декількох слів, словосполучень або навіть цілого речення в одне слово. «У сучасній англійській мові з її яскраво вираженим аналітичним складом внутрішнє протиріччя між розчленованістю форми найменування і єдністю його значення усувається завдяки легкості трансформації одиниць одного рівня в одиниці іншого рівня, наприклад трансформації словосполучення (синтаксичної одиниці) у складне слово (лексичну одиницю)» [4, с.82].

Складні утворення даного типу виступають як засіб лаконічності оформлення думки і зовні нагадують синтаксичну будову речення або словосполучення. До їхнього складу входять повнозначні слова, прийменники і сполучники, наприклад: **stop-go policies** – contradictory, indecisive and inefficient policies, **buy-and-hold adj**, **direct-to-consumer adj**, **pay-as-you-go adj**, **teach-in** – a form of campaigning through heated political discussion.

Найпродуктивнішою моделлю словоскладання є N + N (іменник + іменник). Проте шляхом простого складання основ також утворюються складні прикметники і складні дієслова: **Bluestate** - a state whose electoral college votes go to a Democrat candidate. **Redstate** – a state whose electoral college votes go to a Republican candidate. **Obamacare** - a United States federal statute signed into law by President Barack Obama on March 23, 2010. і т.д.

Синтаксичні моделі словоскладання відображають прямий порядок слів у словосполученні:

Афіксальні одиниці, як правило, утворюються цілком в руслі англійських словотвірних традицій, їхня морфологічна структура і характер мотивації повністю відображають уявлення носіїв англійської мови про стандартний словотвір. Похідне слово, так само як і складне, характеризується, на відміну від простого, наявністю семантичної розчленованості і предикації [5, с. 43].

Афіксальні одиниці, за даними Кеннона [10], складають 24% всіх новоутворень і значною мірою поступаються складним словам. Однак ніколи ще в історії англійської мови число афіксів та їх дистрибуція не були настільки багатими і різноманітними як у сучасний період: **poser** – exclusively male: a charlatan; one who acts or behaves in such a way as to foster. **Pakistanism, or pakistanisation**, is a neologism that refers to the partitioning of an entity along religious lines. **Winger** – one who vocally expresses and advocates extremely partisan political ideas. **Clintonism** – is a political catch-phrase sometimes used to refer to the political and economic policies of Bill Clinton. **Bushisms** – phrases used by President of the United States George W. Bush. **Putinism** - the political policies of Vladimir Putin.

Префіксальні одиниці демонструють збільшену роль напівпрефіксів. Як відомо, напівпрефікси більшою мірою, аніж префікси семантично навантажені і більшою мірою

впливають на семантику похідної одиниці. Основне джерело напівпрефіксів – латинська, французька та грецька мови: *islamophobia* - *a hatred or fear of Islam or Muslims, especially as a political force*. *Anti-PC* – *lacking the effort to not offend others when addressing social and political issues, where PC stands for political correctness*.

Суфіксальні одиниці поступаються префіксальним в кількісному відношенні, однак вони більш уживані в повсякденному спілкуванні і більшою мірою марковані позначкою «сленг»: *selfie* – *a self-portrait*. *Officialdom* – *the outlook or behaviour of officials, esp those rigidly adhering to regulations, bureaucracy*. *Oprahization* – *in the context of politics, Oprahization refers to the tendency for politicians to discuss the ways in which they and their families have suffered, thereby "endearing the candidate to the nation as a man of sensitivity and caring*. *Declinism* - *the belief that something, particularly a country or a political or economic system, is undergoing a significant and possibly irreversible decline*.

Отже, сучасний стан афіксальної системи характеризується появою абсолютно нових афіксів та напівафіксів, нових значень афіксів і відтінків значень, нових моделей їх вживання. У цілому, як зазначає В. І. Заботкіна, для деривації на сучасному етапі розвитку мови властиве нарощування семантичного потенціалу за великого семантичного та структурного розмаїття похідних основ. Відзначається прагматична диференціація афіксів з різних сфер вживання [2, с. 39]. Політичний дискурс залучає найрізноманітніші способи словотвору,

Висновки дослідження. Серед основних номінативних процесів, які відбуваються у будь-якій мові, збагачуючи її словниковий склад, – словотвірна номінація, семантична транспозиція та запозичення – найбільш продуктивною є словотвірна номінація. На рівні політичного дискурсу найбільш активними є такі способи словотвору як словоскладання та афіксація. Дериваційні моделі відрізняються чисельністю та різноманітністю, що віддзеркалює загальну тенденцію сучасної англійської мови до змістової насиченості та лаконічності мовних засобів. **Перспективи подальших наукових розвідок.** Безумовно, тема поповнення лексики політичного дискурсу неологічними одиницями стосується не лише словотвірної деривації, але й семантичних процесів, явищ звуження, розширення значень, та інших, більш складних, семантичних змін, які могли б бути темою подальших розвідок даного напрямку досліджень номінативних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику : Учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М. : Едито-риал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка [Текст] / В.И. Заботкина. – М. : Высш. шк., 1989. – 126 с.
3. Звегинцев В. А. Внутренние законы развития языка [Текст] / В.А. Звегинцев. – М. : Издательство Московского университета, 1954. – 30 с.
4. Квеселевич Д.И. Интеграция английского словосочетания в сложное слово (на примере моделей N adjunct + N, A + N) / Д.И. Квеселевич // Филологические науки. – 1985. – № 2. – С. 82-86.
5. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. - М. : Наука, 1986. – 157 с.
6. Кубрякова Е. С. Словообразование [Текст] / Е. С. Кубрякова // Общее языкознание: Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 344-393.
7. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка [Текст] / О.Д. Мешков. – М. : Издательство «Наука», 1976. – 245 с.
8. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1956. – 260 с.
9. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. – М., Изд-во Московского ун-та, 1968. – 252 с.
10. Cannon, G. Affixation and Compounding in New Words in Primarily American English Text. / G. Cannon // Papers of the 5th International Congress of Applied Linguistics, August Montreal: 1978. - P. 27-36.

Ткачик Е. Номинативные процессы в англоязычном политическом дискурсе (совосложение и афиксация).

Чрезвычайно актуальным сейчас является исследование номинативных процессов и лексических новообразований, которые отображают функционирование и эволюцию лексико-семантической системы современного английского языка. Наряду с другими способами пополнения лексики – семантической деривацией и заимствованием – словообразовательная деривация является наиболее продуктивным в современном английском языке. Политический дискурс, который во

многим определяет языковую картину мира и языковое сознание современного общества, широко использует весь арсенал способов образования неологизмов. В данной статье анализируются неологизмы в современном англоязычном политическом дискурсе, которые образованы такими способами словообразовательной деривации как словосложение и аффиксация. Проанализированные деривационные модели отличаются численностью и разнообразием. Образование эмоционально - экспрессивных и семантически насыщенных неологизмов политического дискурса является частью общей тенденции английского языка к усилению лаконичности и экспрессивности языковых средств.

Ключевые слова: номінація, неологізм, словообразование, деривация, политический дискурс, словосложение, аффиксация.

Tkachyk O. Nominative Processes in the English Language Political Discourse (Compounding and Affixation).

Studying the processes of nomination in Modern English is very important nowadays. Along with other ways to replenishing vocabulary – semantic derivation and borrowing – structural derivation is the most productive in modern English. Political discourse that defines the language picture of the world and linguistic consciousness of modern society commonly uses the full arsenal of methods of formation of neologisms. This article analyzes such word formation means as compounding and affixation. Formation of emotionally expressive and semantically rich neologisms in political discourse is a part of a general tendency in English to enhance conciseness and expressiveness of linguistic resources.

Key words: nomination, neologism, word formation, derivation, political discourse, word, affixation.

Інна Харченко
(Суми)

УДК 811.161.2'373

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано нові лексичні запозичення з англійської в українську мову. Подано характеристику складу і структурно-семантичних особливостей новітніх лексичних англіцизмів. Визначено періоди запозичення з англійської мови в українську. Виявлено специфіку сучасного етапу, яка полягає в різкому зростанні надходження англомовних лексем, спричиненому мовними (внутрішніми) факторами – необхідністю усунути відмінності в мовній картині світу, заповнити відсутні ланки в мовній системі, до якої входять запозичення, а також позамовними (зовнішніми) – суспільно-політичні та економічні перетворення в Україні, її відкритість та інтеграція в міжнародні структури, залучення до культурних та інформаційних процесів, потужніший (порівняно з попередніми періодами) англо-американський вплив на Україну та інші держави світу. Розглянуто шляхи та причини запозичення іншомовної лексики, основні тенденції входження інновацій у сучасну українську термінологію.

Ключові слова: запозичена лексика, англіцизми, термін, структурно-семантичні особливості, термінологія, українська мова, англійська мова.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями розширилися політичні, економічні та культурні зв'язки України з іноземними, зокрема, англомовними країнами, що спричинило посилене надходження в українську мову чужомовної лексики. Особливо зросла кількість запозичених англіцизмів, що зумовлено політичними й економічними реформами в Україні, які викликали потребу у використанні українською мовою закріплених англомовною світовою практикою понять.

Складні процеси в сучасній українській лексико-семантичній системі, пов'язані з появою значної кількості запозичень, переважно з англійської мови, закономірн одержують неоднозначні оцінки мовознавців: з одного боку, дослідники відзначають певне збагачення мови, відображення за допомогою асимільованих іншомовних запозичень світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торговельній тощо сферах, а з іншого, – вказують на перевантаження й засмічення рідної мови чужими лексемами, часто за наявності їх українських відповідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам запозичення присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (І.Огієнко, Ю.Жлуктенко, С.Семчинський, О.Пономарів, В.Виноградов, Д.Шмельов, L.Bloomfield, U.Weinreich, E.Naugenta ін.). В україністиці розроблялися питання теорії запозичення, проблеми запозичення чужомовних слів до української мови взагалі або ж на різних етапах її розвитку (В. Коломієць, Т.Линник, О. Муромцева та ін.).

Вивчення запозичення англіцизмів особливо активізувалося в українському мовознавстві протягом останнього десятиріччя і торкалися переважно виявлення тематичних груп досліджуваної лексики, в основному термінологічної (С.Федоровець, Ю.Безрукава, І.Каминін, С.Руденко, А.Наумовець, О.Бершов, О.Стишов, О.Махньова, Л.Кислюк та ін.). Проте, складні лексико-семантичні процеси в ній, спричинені сучасними мовними контактами, а також їх можливі наслідки заслуговують найпильнішої уваги. Цим і зумовлена актуальність теми.

Мета статті – проаналізувати склад і структурно-семантичні особливості новітніх лексичних англіцизмів, розглянути шляхи та причини запозичення іншомовної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві, у зв'язку з потребою впорядкування національної науково-технічної мови, дедалі більшої ваги набуває питання аналізу доцільності потрапляння до її лексичного складу значної кількості мовних запозичень. До цього часу в лінгвістиці ще не вироблено єдиного визначення «запозичення». На наш погляд, запозичення в термінології – це зміни лексичного складу, зумовлені міжмовними зв'язками; причому такі зміни можуть зачіпати як функції та вживання лексико-семантичних одиниць, так і їхню смислову структуру.

У наукових роботах останніх років іншомовні слова трактують як нормальну функцію лінгвістичного життя (В. Лейчик, Г. Онуфрієнко, Л.Симоненко, Л.Малевиц, І.Кочан) [5], яка набуває особливої перспективності і внаслідок цього заслуговує на серйозну увагу дослідників. Запозичені слова є органічною складовою частиною майже кожної сучасної розвиненої мови. Особливого значення вони набувають у термінології, оскільки терміни так чи інакше пов'язані з різними сферами знань та діяльності людини. Утворення нових термінів завдяки використанню слів іншої мови є одним з найпродуктивніших засобів поповнення словникового складу.

Англіцизми визначаємо як слова або їх окремі значення, запозичені з англійської мови або через її посередництво в українську мову письмовим чи усним шляхом. Врахування не тільки письмового, але й усного шляху їх входження зумовлене специфікою матеріалу, що вивчається, – частина новітніх запозичень ще не встигла отримати лексикографічну фіксацію, але фактично вже увійшла в повсякденне життя й функціонує в українській мові. Це відбувається завдяки інтенсифікації англо-американського впливу, зокрема через засоби масової інформації та рекламу.

Кращому розумінню долі англіцизмів у лексико-семантичній системі української мови сприяє їх порівняння з входженням запозичень з інших мов, а також виявлення попередніх етапів і опис специфіки сучасного періоду запозичення з англійської мови. Англіцизми є відносно пізнішими в українській мові (порівняно з іншими неслов'янськими запозиченнями – з грецької, німецької, французької мов і індо-європейської сім'ї та тюркських мов).

Процес запозичення з англійської мови в українську починає активізуватися з другої половини XIX ст., що було спричинено позамовними факторами: з одного боку, міжнародним статусом Англії як економічно передової держави, а з іншого, – активізацією літературно-перекладацької та просвітницької діяльності української інтелігенції.

Початок XX ст. охарактеризувався докорінними змінами в політичній, економічній, науково-технічній сферах, а також зняттям відомих заборон щодо використання української мови, що опосередковано сприяло зростанню впливу англійської мови на українську й збільшенню кількості англіцизмів в українському словниковому складі.

Період з 30-х до 90-х рр. XX ст. відзначається тим, що запозичення англіцизмів в українську мову відбувалося через посередництво російської.

Сучасний період (90-ті роки XX – початок XXI ст.) – це окремий етап запозичення англіцизмів, позначений специфічними екстралінгвальними чинниками, у тому числі відкритістю української мови та інтенсивністю англомовного впливу не лише безпосередньо з Великої Британії, а й зі Сполучених Штатів Америки, які займають передові позиції в світовій

економіці, політиці та науці. Прискоренню темпів запозичення сприяє також зростання ролі різноманітних сучасних засобів масової інформації на теренах України, а також міжнародної телемережі в розвитку інформаційного суспільства.

Причини запозичення, зазвичай, поділяють намовні (внутрішні) та позамовні (зовнішні). До зовнішніх причин відносять: наявність більш-менш тісних політичних, економічних та культурних зв'язків між народами-носіями мов; новаторство в будь-якій сфері діяльності однієї з мов; суспільно-політичні та економічні перетворення в Україні, її відкритість та інтеграція в міжнародні структури, залучення до культурних та інформаційних процесів; потужніший порівняно з попередніми періодами англо-американський вплив на Україну та інші держави світу; надзвичайне прискорення інформаційних процесів з появою міжнародних телекомунікаційних мереж, посилення впливу мас-медіа та реклами, якого не було в попередні історичні періоди. Необхідність такого виду запозичень пов'язана з потребою датипозначення новим предметам, явищам або поняттям, для яких у власній мові взагалі не було найменувань. І.Огієнко основну причину запозичення нових слів вбачав у нерівномірності культурного розвитку народів-сусідів: «чим культурніше і оригінальніше народ, тим сильніше він впливає на сусідів» [3, с. 14-15]. Останнім часом виділилася ще одна причина іншомовних запозичень – мовний снобізм, мода; прагнення справити враження знавця в певній галузі, що характерне, насамперед, для молоді, яка має звичку швидко переймати все нове, хизуватися бодай найменшими знаннями, зокрема в комп'ютерній справі, оргтехніці.

Серед внутрішніх причин виділимо основні: необхідність семантично точніше виразити за допомогою запозиченого слова недостатньо диференційовані поняття в складі полісемантичної лексеми; тенденція до усунення омонімії питомого слова або полісемії, спрощення його смислової структури; необхідність уточнити або деталізувати відповідне поняття, розмежувати деякі смислові відтінки, закріпивши їх за різними лексемами; необхідність усунути відмінності в мовній картині світу, заповнити відсутні ланки в мовній системі, до якої входить запозичення; «тенденція до відповідності нерозчленованості позначуваного поняття з нерозчленованістю того, що позначає. Запозичення – один із шляхів заміни двочленного найменування одночленним; тому, мабуть, можна стверджувати, що іншомовному слову віддається перевага над питомим описовим зворотом, якщо обидва вони є найменуваннями нерозчленованого поняття» [2, с. 26]; частотність слова (ті слова, які вживаються частіше, переносяться в іншу мову значно легше, ніж слова рідковживані); «звичка вживати іншомовне слово у зв'язку з тим, що в контекстах іншої мови позначення даного поняття або явища зустрічається рідко. Іноді термін, яким замінюють, відчувається неадекватним або взагалі невідповідним денотату» [1, с. 135].

Кожна з названих причин по-своєму впливає на процес освоєння нових слів, на час, необхідний для їхньої адаптації до системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення в цій системі.

Найвідкритішими для проникнення іншомовної лексики вважають лексичні групи, які стосуються політичних, торговельно-економічних, військових, науково-культурних контактів. Особливого поширення, зрозумілості досягають, перш за все, ті терміни, які позначають актуальні, життєво необхідні поняття та явища: *інвестор, альтернатива, лібералізація, підприємець, комерсант, маклер, ваучер* тощо та терміни на позначення понять і явищ, які представлені в кількох галузях науки чи техніки: *факс, ксерокс, байт, комп'ютеризація, еколог*. Сприймання таких термінів пересічними користувачами не викликає особливих труднощів, оскільки предмети на їх позначення стали звичними і зрозумілими.

Із формуванням нових бізнесових сфер в українському мову приходять нові поняття, а разом із ними і терміни для їх позначення. Це значною мірою стосується лексики шоу-бізнесу (*блокбастер, бестселер, гламур, трилер, рок-попс, ток-шоу, ді-джей, брей-ринг, шоумена* ін.). Розвиток сучасних ринкових відносин спричинив появу цілої низки нових термінів економічної, ринкової, банківської сфер: *офшор, дилер, маркетинг, лізинг, трейдер, дистриб'ютор* тощо. Вхідження такого роду запозичень у мову через посередництво засобів масової інформації, з одного боку, стрімке, а з іншого, - малозрозуміле.

На сучасному етапі чи не найбільшого впливу запозичень зазнає сфера спорту та відпочинку. Саме тут іншомовні терміноодиниці з'являються постійно: *бодісерфінг; кайтинг, джогінг, сквош, драфт, скайсерфінг* та ін.

Стає очевидно, що дедалі помітнішу роль у засвоєнні міжнародних термінів відіграють сучасні мови – англійська, німецька, французька, особливо англійська. Мовні зв'язки між українською та англійською мовами не були постійними та мали найчастіше опосередкований характер: головними посередниками були французька, німецька, російська та польська мови. Процес запозичення англіцизмів мав багатоступінчастий характер, іноді спостерігалось паралельне запозичення тих самих лексичних одиниць через посередництво різних мов на заході та сході України.

У сучасних умовах основним способом запозичення англіцизмів у систему української мови є пряме, безпосереднє запозичення, наприклад: *драйвер, супермаркет, провайдер, дилер, спонсор, бренд, геймер, кікбоксинг, фітнес, саміт, фастфуд, секонд-хенд, форс-мажор, траст, інкорпорація*.

Іншим способом запозичення є використання англійської мови як мови-посередниці. Серед англіцизмів цієї групи можна виділити такі структурні типи: 1) слова латинського (*адміністратор, бонус, рекламація, корпорація*) або грецького (*теорія, синергія*,) походження, запозичені спочатку в англійську, а потім з неї – в українську мову (*асистанс, ірейта, триплікат*); 2) слова, штучно створені в англійській мові з латинських або грецьких елементів (*телепроект, трансген, парамедик*); 3) слова, які виникли в англійській мові на основі грецького або латинського елемента та англійської частини (*монополія, суперхіт, телебос, інтерфейс*); 4) слова інших мов (турецької, малайської, ірландської, шведської, арабської, французької (*департамент, комівояжер, фільтрація*), німецької (*група, штраф, штандарт*), італійської (*компанія*), які спочатку були запозичені в англійську, а потім через її посередництво – в українську мову (*франкування, кетчуп*); 5) слова, що з'явилися в англійській мові на основі англійського компонента й запозиченого з інших (не грецької та латинської) мов (*айс-ревью, сафарі-парк*).

Серед проаналізованих англіцизмів можна виділити такі типи лексичних запозичень: 1) повні – слова безпосередньо англійського походження: англійська мова є мовою-джерелом і до їх складу входять лише власне англійські компоненти (*нюс-реліз, офшор, овертайм, плеєр, хіт, скотч, топ, гейт-крешер* тощо); 2) часткові: а) гібридні слова (напівфабрикат, *поп-зірка, порнозірка, інтернет-послуги*) та б) слова з іншомовними основами й питомими афіксами (*делегування, канцелювання, спонсорство, силіконовий*).

За способом творення новітні англіцизми також поділяються на кілька груп. Найчисленнішу з них становлять лексеми, утворені морфологічним способом (*паювання, фермерство, денаціоналізація, підприємець-аграрник, спонсорувати, джинсовий, леді-бос, джентльмен-шоу, бізнес-програма*); внаслідок неморфологічного словотвору – поява нового значення (*тендер, драйв, бустер*). Завдяки семантичній деривації в сучасний період розширила свій семантичний обсяг певна частина запозичених у попередні часи англіцизмів. Додаються нові запозичені значення – і розвивається або збільшується полісемія (*тендер, інтерв'ю, скутер*). В існуючих значеннях запозичень також відбуваються семантичні зрушення (*менеджер, спікер, трейдер, брокер*) з одночасним зростанням частотності вживання таких лексем.

Висновки досліджень та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, запозичення стали загальноновизнаними формами семантичного втілення найважливіших понять сучасного світу. Поява і збільшення кількості міжнародних елементів у словниковому складі мови сприяє ефективнішому використанню мови в процесах міжнародного обміну інформацією. Однак, з іншого боку, маємо проблему вживання небажаних іноземних кальок за наявності власних мовних відповідників. Стрімке зростання кількості слів англійського походження в українській мові становить потенційну загрозу мовній самобутності та може призвести до негативних зрушень у її лексико-семантичній системі. На сьогодні особливої ваги набуває питання співвідношення національного та іншомовного, роль запозичень у розбудові системи сучасної української термінології. **Подальшими напрямками дослідження** є висвітлення особливостей функціонування англіцизмів у певній термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия / Юрий Жлуктенко. – К. : Высш. шк., 1974. – 176 с.

2. Крисін Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / ЛеонидКрисин. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
3. Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русский язык / ИванОгиенко. – К. : Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. – 136 с.
1. 4.ПоповаН.О. Лексико-семантичні групи новітніх англійських запозичень в українській мові (90-і рр. ХХ ст.–початок ХХІ ст.) / Н.О. Попова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія.–Харків, 2004. – № 607. – С. 248-251.
4. Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць. – К., 2007. - 411 с.

Харченко И. Особенности функционирования англицизмов в современной украинской терминологии.

В статье проанализированы новые лексические заимствования с английского в украинский язык. Подана характеристика состава и структурно семантических особенностей новейших лексических англицизмов. Определены периоды заимствования с английского в украинский язык. Выявлено специфику современного этапа, которая заключается в значительном росте поступления англоязычных лексем, вызванном языковыми (внутренними) факторами – необходимостью устранить отличия в языковой картине мира, заполнить отсутствующие звенья в языковой системе, в которую входит заимствование, а также внеязыковыми (внешними)– общественно-политические и экономические изменения в Украине, ее открытость и интеграция в международные структуры, приобщение к культурным и информационным процессам, более мощное в сравнении с предыдущими периодами англо-американское влияние на Украину и другие страны мира. Рассмотрены пути и причины заимствования иноязычной лексики, основные тенденции вхождения инноваций в современную украинскую терминологию.

Ключевые слова: заимствованная лексика, англицизмы, термин, структурно семантические особенности, терминология, украинский язык, английский язык.

Kharchenko I. The Functional Peculiarities of Anglicisms in the Modern Ukrainian Terminology.

The article analyses some words borrowed from English into Ukrainian. The author defines the components, semantic and structural peculiarities of the new lexical Anglicisms. Also the period of borrowing words from English into Ukrainian and the modern specific features of the extension of the loan-words have been determined. The author reveals the specific character of the modern period including the increasing of usage of the English words caused by the Linguistic (inside) and Unlinguistic (outside) factors. The author defines the period of adoption of words from English into Ukrainian. Also determines the modern specificity made by the sharp encreasing of the use of English lexems caused by the linguistic (inside) factors, that is the necessity to remove the contrast in the modern world language and to fill in the blanks in the linguistic system concerning loan-words and nonlinguistic (outside) factors including the Ukrainian social and political reforms, the international structural integration and the access to cultural and informative process. Comparing with the previous periods it is obvious that the Anglo-American language influences greatly upon Ukraine and other world countries. The article deals with the ways and reasons of adoption of words, the basic innovative tendency of the modern Ukrainian terminology.

Key words: loan-words, Anglicisms, a term, the semantic and structural peculiarities, terminology, Ukrainian, English.

Олександр Хвіщук
(Луцьк)

УДК 811.161.2'373.232.1(477.82)

**ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ М. НОВОВОЛИНСЬКА, ЩО ВКАЗУЮТЬ
НА ПОХОДЖЕННЯ АБО МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИКА РОДУ**

Фіксація і вивчення місцевого антропонімного матеріалу потрібні для з'ясування історії становлення і стабілізації українських прізвищ, їхнього поширення і частотності, структури тощо. У статті проаналізовано прізвища жителів м. Нововолинська, що вказують на походження або місце проживання основоположника роду. Окреслено лексичну базу цих прізвищ; встановлено апелятивну лексику, засвідчену в їхніх основах; визначено лексико-семантичні підгрупи прізвищ; прокоментовано їхню морфемно-словотвірну структуру. З'ясовано, що прізвища цього класу

включають дві лексико-семантичні групи: ті, що загально вказують на походження основоположника роду; ті, що вказують на конкретний населений пункт. Аналіз місцевих прізвищ окресленої групи показав, що вони репрезентовані назвами, які засвідчують контакти жителів міста з населенням інших територій. Така ситуація пов'язана з активними міграційними процесами, у результаті яких було сформовано сучасний склад населення міста.

Ключові слова: ономастика, антропонім, прізвище, апелятив, ойконім.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для повноти інформації про сучасні українські прізвища, їх поширення та частотність, а також для розуміння історичних процесів формування, становлення і стабілізації українських прізвищевих назв треба мати повний інвентар цих антропонімів із усіх історико-етнографічних регіонів України та дані про кількість носіїв кожного прізвища. У зв'язку з цим серйозного вивчення в синхронії та діахронії потребує антропонімія Волинської області.

Мета дослідження – зафіксувати сучасні прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області, що вказують на фізичні ознаки першоносія, та зробити їх лексико-семантичний і структурно-словотвірний аналіз. Для досягнення цієї мети виконано такі конкретні **завдання:** окреслено лексичну базу сучасних прізвищ жителів м. Нововолинська; встановлено апелятивну лексику, засвідчену в основах прізвищ; визначено лексико-семантичні підгрупи прізвищ; прокоментовано морфемно-словотвірну структуру місцевих прізвищ.

Об'єкт дослідження – сучасна антропонімія м. Нововолинська Волинської області. **Предметом** дослідження стали лексико-семантичні особливості лексичної бази та структура місцевих прізвищ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Один з актуальних напрямів ономастичних досліджень – вивчення семантики основ прізвищ, яка «особливо цінна для історичного дослідження антропонімії, у першу чергу, для вивчення словесних засобів творення особових назв, що в минулому послужили базою для виникнення і стабілізації прізвищ» [1, с. 100]. Про збереження багатой історичної та лінгвістичної інформації у складі прізвищ і необхідність їхнього багатоаспектного вивчення йдеться у працях Ю. К. Редька, П. П. Чучки, М. Л. Худаша, Р. Й. Керсти, Л. О. Кравченко та інших ономастів.

Ю. К. Редько зазначає, що виникнення прізвищ від назв місцевості – явище природне та зрозуміле, бо й сьогодні нас цікавить питання, звідки походить людина [5, с. 234].

На думку Л. О. Кравченко, власні назви осіб за місцем походження або проживання були поширені в період, коли ще не було усталених засобів ідентифікації особи, бо саме вони виділяли їх носіїв із загалу. Твірною базою для цих антропонімів послужили географічні об'єкти, які й виконували роль ідентифікації за просторовою, характерною для конкретної місцевості ознакою, а також за місцем проживання [2, с. 36]. Труднощі аналізу допрізвищевої семантики зумовлені омонімічністю певного ряду прізвищ, а також неможливістю вказати ойконім, від якого вони виникли, бо деякі села зникли, окремі назви населених пунктів змінені, а прізвища зберегли їх давні форми [2, с. 37].

У межах лексико-семантичної групи прізвищ жителів міста Нововолинська, **які загально вказують на походження основоположника роду**, можна виділити такі основні підгрупи:

а) прізвища на означення національності предка: *Волох* < *волох* 'волох, румун' (Гр., I, 252); *Волошин* < *волошин* 'представник романських народів, найчастіше румун' (ЕСУМ, I, 422); *Литвин* < *литвин* 'білорус', 'литовець', 'поліщук' (ЕСУМ, III, 245); *Литвинець* < *Литвин* < *литвин*; *Литвинчук* < *Литвинець* < *Литвин* < *литвин*; *Литвинюк* < *Литвин* < *литвин*; *Ляшко* < *Лях* < *лях* 'поляк' (Гр., II, 393), хоча більш переконливе зіставлення з *Лях* < *Ілля* [СУІ, 152]; *Поляк* < *поляк* (Гр., III, 291); *Прус* < *прус* 'пруссак, житель Пруссії', хоча можна зіставляти із діал. *прус* 'тарган' (Гр., III, 493); *Туркевич* < *Турок* < *турок*; *Хорват* < *хорват*; *Циганюк* < *Циган* < *циган*; *Чермерис* < *чермерис* 'марійці' [ВТС, 1607]; *Чех* < *чех*; *Шваб* < *шваб* 'зневажл. німець' [Редько, II, 1190], пор. також із діал. *шваб* 'тарган' [Гр., IV, 488]; *Швед* < *швед*. Ю. К. Редько зауважує, що частина таких прізвищ справді вказує на національність основоположника роду, проте не всі прізвища, утворені від етнонімів, означали людей, предки яких не були українцями. В окремих випадках, могло вистачити того, що хтось "був у Волощині" чи був подібний до

татарина, щоб отримати відповідне прізвище [4, с. 25-26], що потім ставало родовим прізвищем;

б) прізвища, утворені від назв племен, народностей та діалектних груп: *Бойко* < *бойко* 'горець-малоросць із Галиції, житель погорья стрыйсакого и самборсакого уездовъ' (Гр., I, 82-83), хоча можливе зіставлення з укр. діал. *бойко* 'розбишака, забіяка' (ЕСУМ, I, 186); *Мазур* < *мазур* 'поляк, який живе у Мазовії' (ЕСУМ, III, 356); *Мазурик* < *Мазур* < *мазур*; *Мазурчук* < *Мазурко* або *Мазурець* < *Мазур* < *мазур*.

Існує кілька гіпотез щодо походження прізвища *Бойко*. І. М. Железняк пов'язує походження сербсько-хорватського антропоніма XVI ст. з етнонімом *бойки*, хоча припускає його апеллятивну природу (пор. серб. *бојник* 'забіяка', укр. діал. *бойко* 'т.с.') [2, с. 101-102]. На думку П. П. Чучки, не можна пов'язувати етнонім *бойко* з сербським антропонімом XIV століття *Бојко*, бо він походить від популярного південно-слов'янського імені *Бојко* (*Бојан*, *Бојуслав*) [2, с. 102]. А. М. О. Демчук стверджує, що власна назва *Бойко* походить від слов'янських автохтонних імен-комполітів [2, с. 102]. Усі ці припущення добре аргументовані, тому Л. О. Кравченко приходить до висновку, що антропонім *Бойко* міг походити як від етноніма, так і від давньослов'янського відкомполітного деривата [2, с. 102].

в) прізвища, які загально вказують на місце, де хтось проживав. До цієї підгрупи переважно належать антропоніми, утворені від повних відносних прикметників, що були похідними від назв дрібних географічних об'єктів, а також вказували на вихідця з певної території або на спосіб появи особи в населеному пункті [2, с. 37]: *Полюх* < *полюх* 'житель полів' (Арк., II, 68); *Слободян* < *слободян* 'житель слободи' [Редько, II, 978]; *Піддубний* < *піддубний 'той, хто мав житло під дубом', аналогічно: *Кутовий*, *Лісовий*, *Низовий*, *Огородний*, *Садовий*.

У структурі деяких антропонімів цього структурного класу наявні префікси *за-*, *на-*, при цьому апеллятив із префіксом *за-*, на думку Л. О. Кравченко, вказував на розташування об'єкта (місця проживання особи) далі від названого кореневою морфемою предмета, тобто означав, що хтось живе далі від... [2, с. 37]. Зафіксовані такі прізвища зазначеної структури: *Заболотний* < *заболотний* 'той, хто живе за болотом'; *Задорожний* < *задорожний* 'той, хто живе за дорогою'; *Загребельний* < *загребельний* 'той, хто живе за греблею'.

Другу лексико-семантичну групу становлять прізвища, що вказують на конкретний населений пункт. Вони утворені від топонімів і структурно можуть бути оформлені відповідно до двох типів: прикметникові з суфіксами *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* та іменникові з суфіксами *-ець*, *-ук*, *-чук*. У м. Нововолинську представлено антропоніми обох типів.

Прізвища прикметникового типу з формантами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* існують у ряді слов'янських мов. Семантичний зміст антропонімної формули «особове ім'я + відтопонімне означення» полягає у відповіді на запитання *звідки?* чи *де?* та ідентифікації особи за географічною або етнічною ознакою, за місцем походження, за назвою маєтку, яким особа володіє, за назвою місцевості, у якій проживає чи з якої прибула. Тому твірною основою другого компонента цієї формули виступає топонім або етнонім, який у багатьох мовах еволюціонував у прізвище [3, с. 104]. У східнослов'янських мовах уживання іменувань зазначеної антропонімної формули регулювалося соціальною належністю поіменованої особи. У давньоруській мові патроніми на *-ськ-* вживалися для осіб княжого походження за назвою володіння. Починаючи з XV століття, відад'єктивні форми на *-ski* / *-cki* стають найпродуктивнішим способом ідентифікації поляків. С. М. Пахомова вказує, що антропонімна формула «особове ім'я + відтопонімне означення» – це характерна риса саме західнослов'янської антропонімії, оскільки формування приватної власності та успадкування землі в західних слов'ян із різних причин пройшло раніше, ніж у решти слов'ян. Ю. К. Редько зазначає, що за місцем походження іменували і представників соціальних низів та середніх станів [4, с. 20].

Багато науковців схиляються до думки, що виникнення в Україні прізвищ на *-ськ-* – це наслідок польського впливу: імена, детерміновані прикметниками із суфіксом *-ськ-*, не дістали в російській антропонімії такого поширення, як в українській та білоруській. Щоправда, як зауважує С. М. Пахомова, іменування князівських родів за допомогою форманта *-ськ-* побутували й у феодальній Росії, утворюючись від назви уділу чи маєтку князя [3, с. 164].

Сучасні прізвища на *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* в українському антропоніміконі належать до найбільш поширених. Серед відтопонімних прізвищ жителів м. Нововолинська саме такі утворення відзначені найвищою продуктивністю.

До групи прізвищ, мотивованих ойконімами Волині, належать: *Адамовський* (с. Адамівка Рт.), *Березицький* (с. Березичі Лбш.), *Березницький* (с. Березники Рт.), *Білецький*, *Білицький* (с. Біличі Ів., Лбм.), *Боголюбський* (с. Боголюби Лц.), *Вербицький* (с. Вербка Квл., с. Вербка Вн., Пл., Тр., Хмл., с. Вербичі Чрн.), *Вишневецький* (с. Вишнів Квр., Лбм. або с. Вишнівка Лбм.), *Войницький* (с. Війниця Лк.), *Волинський* (від хороніма Волинь), *Голобський* (с. Голоби Квл.), *Городенський* (с. Городне Лбм.), *Долинський* (с. Долина Рт.), *Дольський* (с. Дольськ Тр., Лбш.), *Доманський* (с. Доманове ВВ., Рв.), *Дубовський* (с. Дубове Квл., с. Дубівка Квл.), *Жабська* (с. Жабка Квр.), *Жуковецький* (с. Жуковець Тр.), *Заблоцька* (с. Заболоття Лц.), *Забузький* (с. Забужжя Лбм.), *Залужський* (с. Залужжя ВВ.), *Залуцький* (с. Залука Шц.), *Зарицький* (с. Заріччя ВВ., Квл., Мн.), *Іваницький* (сmt. Іваничі), *Камінський* (х. Камінь КК.), *Ковальський* (х. Ковалі Лбм.), *Козловський* (с. Козлів Лк.), *Красовський* (с. Красів Тр.), *Лавровський* (с. Лаврів Лц.), *Липинський* (с. Липини Лц.), *Лісовська* (с. Лісове Мн.), *Луцький* (м. Луцьк), *Ольшівський* (х. Ольхове Рт., х. Вільхівка Рж.), *Орехівський* (х. Орехове Ст.), *Островська* (с. Острів Квр. чи с. Островки Мн.), *Полонський* (с. Полонка Лц.), *Павловський* (с. Павлівка Ів.), *Романовський* (с. Романів Лц., Рж. або с. Романівка Ів., Лц.), *Рудницький* (с. Рудники Мн.), *Садівський* (с. Садів Лц.), *Селецький* (с. Селець ВВ., Тр. або с. Сільце Квл., Рт.), *Сокольський* (с. Сокіл Лбм., Рж.), *Сорочинський* (х. Сорочин Тр.), *Уляницький* (с. Уляники Рж.), *Хоміцький* (с. Хомичо Лбм.), *Хмельовський* (с. Хмелів ВВ. або Хмелівка ВВ.) тощо.

Серед прізвищ нововолинців, які мотивовані ойконімами інших областей України, можна виділити такі (81 одиниця): *Азовський* (м. Азов Зп.), *Баранський* (с. Барани Лв.), *Березовська* (с. Березів Лв., Хрк., Чрв. або с. Березове Дн., Зк., Пл., Рв.), *Білоцерківський* (м. Біла Церква Кв.), *Вачевська* (Вачів Хм.), *Вигівський* (с. Вигів Жт.), *Винарський* (Винарі Хрк.), *Винницький* (Винники Пл.), *Вишневецький* (с. Вишнівець Тр.), *Войцеховська* (від давнього ойконіма Войцехівка Хм.), *Гаєвський* (Гаївка Хрк.), *Галицький* (м. Галич Тр.), *Глушковський* (Глушків ІФ), *Грабовський* (с. Грабів Рв.), *Демківський* (с. Демків Кв.), *Демчинський* (с. Демчин Жт.), *Деревінський* (Деревини Хрк.), *Доновська* (ойконім Донівка Пл.), *Дроздовський* (Дроздів Рв.), *Дублянський* (с. Дубляни Рв.), *Дубенський* (м. Дубно Рв.), *Дукельський* (Дукля Лмк.), *Жуковський* (Жуків Лв., См., Тр., ІФ, Хм.), *Жулинський* (с. Жулин Лв.), *Завадський* (с. Завада Лв.), *Закревський* (с. Закревка Кв.), *Карповський* (с. Карпів Пл.), *Ковалевський* (с. Ковалівка Лв.), *Ковальський* (с. Ковалі Жт., Лв., Пл., Рв., Хрк.), *Кобилянський* (с. Кобилянка Кв.), *Корецький* (Корець, Рв., Кв., Лв., Пл.), *Кривицький* (с. Кривичі Рв.), *Круковський* (с. Круки Рв.), *Кульчицький* (с. Кульчиці Лв.), *Ланевський* (с. Ланівка Лв.), *Левицький* (Левки Чрг., Левко Чрв.), *Лозинський* (Лозина Лв., Лозин Пл., Лозини Лв.), *Лозовицький* (Лозовики Жт.), *Лужанський* (Лужани Чрв., Лужанка Зк., Лв., Од.), *Магерівський* (с. Магерів Лв.), *Малиновський* (Малинів Лв., См., Тр.; *Малинівка* Дон., Дн., Жт., Зп., Лв., Мк., Од.; *Малинівці* Лв., Хм.), *Махновський* (Махнівка Пл. або Махнівці Лв.), *Мединський* (с. Медин Тр.), *Навроцький* (Навроті Жт., Вн., Лв., Тр., Хм.), *Новаковський* (Новаківка Крв.), *Ніверський* (Ніверка Хм.), *Пашковський* (від оронімів Пашків Чрг.; Пашківка Кв., Од.), *Петрівський* (Петрів ІФ, Чрг.; Петрівка Вн., Дн., Дон., Од.), *Поплавський* (с. Поплавки Тр.), *Потоцький* (Патоки Вн.), *Пристанський* (с. Пристань Рв.), *Ровенський* (м. Рівне, пор. також Рівне Вл.), *Сітовський* (від Ситівка Жт.), *Соболевський* (Соболів Жт.), *Сокальський* (м. Сокаль Лв.), *Соколовський* (с. Соколів Рв.), *Сороківська* (Сороківка Хрк.), *Сосницький* (Сосниця Чрг., Вн., Жт., Зп.), *Сохацький* (від ойконіма Сохачі Чрг., існує також ойконім Сохацький Пл.), *Станівський* (від Станове Зк.), *Тетерська* (Тетерка / Тетірка Жт.), *Токарський* (с. Токарі Пл., См.), *Томашевська* (Томашів Рв.), *Туровський* (Турів ІФ), *Фітьковський* (Фітьків ІФ), *Ходаковський* (Ходаківка Пл.), *Хмельницький* (Хмельник Вн. або Хмельниця Чрг.), *Цибульський* (Цибульки См.), *Чайковська* (Чайківка Жт., Кв., Од., Пл., Хрк.), *Чернецький* (від Черниця Жт., Лв., Рв.; Черник ІФ), *Черняхівська* (Черняхів Жт., Кв., Рв.), *Шаварський* (Шаварі Лв.), *Шатковський* (Шатківка Лг.), *Шептицький* (Шептичі Лв.), *Шумський* (Шумськ Жт., См., Шуми Вн., ІФ або Шумське Тр.), *Шутовський* (від ойконіма

Шутова Лв.), *Юрковський* (с. Юрківка Пл., Вн., Зп., Кв., Лг.), *Яблонська* (Яблонне (Яблунне) Жт., Рв.; Яблоня (Яблуня) Мк.), *Яворський* (с. Явора Лв.), *Ясинська* (Ясінки Зк. або Ясінки ІФ), *Яцковський* (від ойконіма Яцківці Вн.) тощо.

Від назв населених пунктів, розташованих за межами України, утворено прізвища: *Брянський* (м. Брянськ, Росія), *Люблінський* (м. Люблін, Польща), *Пінський* (м. Пінськ, Білорусь), *Слуцький* (м. Слуцьк, Білорусь), *Смоленський* (м. Смоленськ, Росія), *Стамбульський* (м. Стамбул, Туреччина).

Частину відприкметникових прізвищ із формантами *-ськ-*, *-цьк-* важко зіставити з назвами конкретних населених пунктів. Вірогідно, ойконіми, що свого часу слугували дериваційною базою для таких іменувань, уже зникли. У структурі ойконіма або прізвища можливі були пізніші фонетичні чи структурні модифікації, що затемнюють безпосередній зв'язок прізвища з назвою населеного пункту. У будь-якому випадку важко зіставити з сучасними ойконімами прізвище *Мокрицький*.

До іменникових прізвищ нововолинців, утворених від назв місцевості, належать оніми, у основах яких лежать похідні іменники-апелятиви, що вказували на вихідця з певної території або на спосіб його появи в населеному пункті, а також іменники, що були назвами дрібних географічних об'єктів [2, с. 36]. Переважна більшість антропонімів цієї підгрупи мотивовані іменниками-катойконімами з суфіксом *-ець*: *Боровець* (с. Борове Гор.), *Велемець* (с. Велемче Рт.), *Вигнанець* (с. Вигнанка Лбм.), *Волинець* (від хороніма Волинь), *Володимерець* (м. Володимир-Волинський), *Грабовець* (Грабове Лбм., Ст.), *Грушовець* (с. Грушів Ів. або с. Грушівка Квл.), *Дубинець* (х. Дубин Лц., Рт.), *Запорожець* (м. Запоріжжя), *Згоранець* (с. Згорани Лбм.), *Коломієць* (м. Коломия або пор. *коломієць* 'добувач солі' [Гр., II, 271]), *Комаринець* (Комарин Тр.), *Компанієць* (Компаніївка Лг.), *Корець* (м. Корець Рв.), *Косівець* (м. Косів ІФ), *Лозинець* (Лозина або Лозини Лв., Лозин Пл.), *Майданець* (с. Майдан Квл, Мн., с. Майдан-Липенський Мн.), *Пристанець* (Пристань Рв.), *Раковець* (с. Раків Ліс КК.), *Рудець* (с. Руда Лбм., Тр. або с. Рудка Лбш., Мн., Ст.), *Садовець* (Садів Лц., пор. також Садове Пл.), *Скулинець* (Скулин Квл.), *Уманець* (м. Умань Чрк.), *Хоровець* (Хорів Лк.), *Цуманець* (Цумань Квр.), *Ягодинець* (Ягідне Тр., Ягодин Лбм.); також натрапляємо на одиничні прізвища з суфіксом *-чук*: *Пінчук* (м. Пінськ, Білорусь), *Волинчук* (від хороніма Волинь); *-ич*: *Москвич* (м. Москва, Росія).

З погляду словотвірної будови прізвища означеного семантичного типу можна поділити на такі групи:

– утворені лексико-семантичним способом: *Бойко, Волох, Волошин, Заболотний, Загребельний, Задорожній, Кутовий, Литвин, Лісовий, Мазур, Низовий, Огородний, Піддубний, Полюх, Поляк, Прус, Садовий, Слободян, Хорват, Чемерис, Чех, Шваб, Швед*. До цієї групи відносили відтопонімні похідні на *-ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий*, беручи до уваги думку Л. О. Кравченко про те, що ці найменування є омонімами відносних прикметників [2, 53]: *Азовський, Баранський, Березицький, Березницький, Березовська, Білецький, Білицький, Білоцерківський, Боголюбський, Брянський, Вачевська, Вербицька, Вербицький, Виговський, Винарський, Винницький, Вишневецький, Вишневський, Войницький, Войцеховська, Волинський, Гаєвський, Галицький, Глушковський, Голобський, Городенський, Грабовський, Деревінський, Долинський, Дольський, Доновська, Дроздовський, Дубенський, Дублянський, Дубовський, Дукельський, Жабська, Жуковецький, Жуковський, Жулинський, Заблоцька, Забузький, Завадський, Закревський, Залужський, Залуцький, Заріцький, Камінський, Кобилянський, Ковалевський, Ковальський, Козловський, Корецький, Красовський, Кривицький, Круковський, Кульчицький, Ланевський, Липинський, Лісовська, Лозинський, Лозовицький, Лужанський, Луцький, Магеровський, Малиновський, Махновський, Мединський, Мокрицький, Навроцький, Ніверський, Новаковський, Ольшевський, Орехівський, Островська, Полонський, Пінський, Поплавський, Потоцький, Пристанський, Ровенський, Рудницький, Садовський, Селецький, Сітовський, Слуцький, Смоленський, Соболевський, Сокальський, Соколовський, Сокольський, Сорочківська, Сорочинський, Сосницький, Сохацький, Стамбульський, Станівський, Тетерська, Токарський, Томашевська, Туровський, Фітьковський, Ходаковський, Хмельницький, Хмільовський,*

Цибульський, Чайковська, Чернецький, Черняхівська, Шаварський, Шатковський, Шептицький, Шумський, Шутівський, Яблонська, Яворський, Ясинська;

– утворені морфологічним способом. При творенні цієї групи прізвищ особливо продуктивним є суфікс *-ець*: *Боровець, Велемець, Вигнанець, Волинець, Володимерець, Грабовець, Грушовець, Дубинець, Запорожець, Згоранець, Коломієць, Комаринець, Компанієць, Корець, Косівець, Литвінець, Лозинець, Люблінєць, Майданець, Пристанець, Раковець, Рудець, Садовець, Скулинець, Уманець, Хоровець, Цуманець, Ягодинець*. Друге місце за продуктивністю посідають моделі прізвищ на *-ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий*, у основах яких – власне ім'я: *Адамовський* (с. Адамівка Рг.), *Демківський* (с. Демків Кв.), *Демчинський* (с. Демчин Жт), *Доманський* (Доманове ВВ., Рв.), *Іваницький* (сmt. Іваничі), *Карповський* (с. Карпів Пл.), *Лавровський* (с. Лаврів Лц.), *Левицький* (Левки Чрг., Левко Чрв.), *Павловський* (с. Павлівка Ів.), *Пашковський* (від оконімів Пашків Чрг.; Пашківка Кв., Од.), *Петрівський* (Петрів ІФ, Чрг.; Петрівка Вн., Дн., Дон., Од.), *Романовський* (с. Романів Лц., Рж. або с. Романівка Ів., Лц.), *Уляницький* (с. Уляники Рж.), *Хоміцький* (с. Хомичо Лбм.), *Юрковський* (с. Юрківка Пл., Вн., Зп., Кв., Лг.), *Яцковський* (від ойконіма Яцківці Вн). Непопоширеними виявились похідні із фонемами *-ук (-'ук), -чук*: *Волинчук, Литвинчук, Литвинюк, Мазурчук, Пінчук, Циганюк*. Одиначними прикладами представлені офіційні особові назви жителів м. Нововолинська, утворені за допомогою суфіксів *-ко*: *Ляшко, -ик*: *Мазурик, -ич*: *Москвич, -евич*: *Туркевич*.

Укажемо на словотвірну неоднозначність прізвищ, у структуру яких входять поліфункціональні форманти *-ко, -ик, -ець, -ук (-'ук), -чук*. Такі іменування можна кваліфікувати як утворення подвійної словотвірної мотивації [2, с. 126].

Висновок. Вивчення відтопонімних прізвищ надає можливість відтворити особливості міграційних процесів між різними регіонами, а також визначити специфічні зв'язки між ними. Аналіз нововолинських прізвищ, в основах яких лежать апелятивні означення особи, показав, що ці лексеми репрезентують назви, які засвідчують контакти жителів міста з населенням інших територій. У антропоніміці м. Нововолинська Волинської області переважають прізвища, утворені від ойконімів різних областей України. Така ситуація пов'язана з активними міграційними процесами, у результаті яких було сформовано сучасний склад населення цього молодого міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152 с.
2. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К., 2004. – 197 с.
3. Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С. М. Пахомова. – Ужгород, 2012. – 341 с.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966. – 214 с.
5. Редько Ю. К. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімичними назвами // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 5. – С. 227–239.

Умовні скорочення назв районів і областей: Вн. – Вінницька; ВВ – Володимир-Волинський; Дн. – Дніпропетровська; Дон. – Донецька; Жт. – Житомирська; Зк. – Закарпатська; Зп. – Запорізька; Ів. – Іванічівський; ІФ – Івано-Франківська; КК – Камінь-Каширський; Кв. – Київська; Квр. – Ківерцівський; Квл. – Ковельський; Лк. – Локачинський; Лг. – Луганська; Лц. – Луцький; Лв. – Львівська; Лбм. – Любомльський; Мн. – Маневицький; Мк. – Миколаївська; Од. – Одеська; Пл. – Полтавська; Рг. – Ратнівський; Рв. – Рівненська; Рж. – Рожищенський; Ст. – Старовижівський; См. – Сумська; Тр. – Тернопільська; Тр. – Турійський; Хрк. – Харківська; Хрс. – Херсонська; Хм. – Хмельницька; Чрн. – Чернігівська; Чрк. – Черкаська. **Назви територій, що розташовані за межами України:** Лмк. – Лемківщина.

Умовні позначення назв використаних джерел

- Арк.** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х томах / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.
ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 тис. слів / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2002. – 1440 с.
Гр. – Словарь української мови : У 4-х томах / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : У семи томах. – К. : Наук. думка, 1982–2005.
Редько – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : У 2-х томах / Ю. К. Редько. – Львів, 2007.
СУІ – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К., 2005. – 488 с.

Хвищук А. Фамилии жителей г. Нововолынска, указывающие на происхождение или место жительства основателя рода.

Фиксация и изучение местного антропонимного материала необходимы для выяснения истории становления и стабилизации украинских фамилий, их распространения и частотности, структуры и т. д. В статье проанализированы фамилии жителей г. Нововолынска, указывающие на происхождение или место жительства основателя рода. Определена лексическая база этих фамилий; установлена апеллятивная лексика, представленная в их основах; определены лексико-семантические подгруппы фамилий; прокомментирована их морфемно-словообразовательная структура. Выяснено, что фамилии этого класса включают две лексико-семантические группы: те, что обобщенно указывают на происхождение основателя рода; те, что указывают на конкретный населенный пункт. Анализ местных фамилий этой группы показал, что они представлены названиями, которые свидетельствуют о контактах жителей города с населением других территорий. Такая ситуация связана с активными миграционными процессами, в результате которых был сформирован современный состав населения города.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, фамилия, апеллятив, ойконим..

Khvishchuk O. The Family Names of the Inhabitants of Town Novovolynsk, Which Shows the Origin or the Place of Living of the Family Founder.

Fixing and studying of the local anthroponymic material are needed to clarify the history of the formation and stabilization of Ukrainian family names, their spreading and frequency, their structure and so on. The article analyzes the Novovolynsk residents' family names, indicating the origin or the place of living of the family founder. It is outlined lexical database of the family names, established appellative vocabulary certified in their bases, defined lexical-semantic subgroups of the family names and commented their morphemic-derivative structure. It was found that the family names of this class includes two lexical-semantic groups: those that generally indicate the origin of the family founder and those that point out to a specific settlement. Analysis of the local family names of the mentioned group showed that they are represented by the names of certifying contacts with the population of residents of other areas. This situation is connected with active migration processes, in which it was formed the present structure of the city inhabitants.

Key words: onomastics, anthroponym, family name, appellative, oykonim.

Катерина Худик
(Чернівці)

УДК 811.111'373.23:398.25

КАЗКОВИЙ ОНОМАСТИКОН У СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРИ АНГЛІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Доведено актуальність для сьогоденного мовознавства досліджень, пов'язаних із етноспецифікою образу світу. З'ясовано поняття картин світу як складників глобальної освіти; визначено риси їхньої подібності та відмінності, а також характер їхніх взаємин. Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних лінгвістів щодо національної картини світу, відображеної в мові, з позицій когнітивної лінгвістики. Акцентовано на розбіжності обсягу понять «казка», «*fairytale*» і «*folktale*». Обґрунтовано використання у процесі відбору ілюстративного матеріалу основних відмінних ознак, що формують поняття «*folktale*». Визначено, що казкову картину світу слід розглядати як цілісний образ світу, що має вияв у мові казки з боку ономастичного простору. Наголошено, що вона є частиною фольклорної картини світу і має, з одного боку, риси, специфічні для казкового дискурсу. З іншого боку, казкова картина світу має багато спільного з образами дійсності, що втілюється в творах інших фольклорних жанрів. Водночас подано загальні характеристики ономастичного простору через призму зоонімії та міфонімії англійської народної казки. У роботі представлено класифікацію казкових зоонімів та міфонімів, яка заснована та проаналізована за структурно-семантичним принципом, а також перераховано основні типи зоонімічних та міфічних парадигм.

Ключові слова: *етнос, лінгвальний простір, зооніми, міфоніми, структурно-семантичний принцип, зоонімічна парадигма.*

Постановка проблеми. Ономастика активно вивчається в межах порівняльно-історичного, семантичного, стилістичного, ареального, етимологічного, прагматичного, лінгвокраїнознавчого і лінгвокультурологічного підходів [1, с. 36-37; 2, с. 6]. Сьогодні вивчаються використання міфонімів та зоонімів як засобів реалізації апелятивної функції мови й етнокультурні, та історичні умови, які впливають на вибір форм звернення [2]; соціокультурні і соціологічні особливості зоонімів, а також їх символічний потенціал [4]. Як констатує ономастика, зооніми з'являються у фокусі уваги лінгвістів у межах досліджень дискурсу, що проводиться: рекламного [8], навчального [9], казкового [10; 11], художнього [12]. На матеріалі казкового дискурсу розроблені класифікації зоонімів та міфонімів за ознаками структури, стилістичної функціональності й текстотворення [13].

Мета статті. Зооніми - імена різних тварин та птахів - традиційно розглядаються як особлива складова ономастичного простору зі своїми традиціями, які варіюють в значному діапазоні в різних народах і в різних епохах [1, с.178]. Структура та зміст зоонімічного простору уможливають дійти висновку про важливу роль різних тварин в житті людини, про своєрідність героїв тваринного світу, які притаманні англійській народній казці, і про існування особливого ставлення англійського народу до тваринного світу. У процесі даного дослідження було виявлено (72 ЛО) в англійській народній казці - родові та індивідуальні імена (або прізвиська), які отримують свійські та дикі тварини. Особливості їх іменування обумовлені національною традицією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свійські представники тваринного світу які налічують 35 ЛО (65%) - репрезентовані в казкових текстах наступними групами: собаки (Jump, Tan, Trotty); кішки (Tommy Tildrum, Miss Puss, Puss); корови (Hawkie, Milky-White, Diamond); коні (Mag, Bayard, Beast); осли (Neddy); домашня птиця (Ducky-daddies, Goosey-poosey, Turkey-lurkey, Duckie). Серед диких тварин - 29 ЛО (40%) - власні імена отримали лисиці (Mister Fox, Scrapefoot); ведмеді (Middlesized Bear, Great Huge Bear); дрібні гризуни (Tatty, Mousie, Lady Mousie, Ratton); лісові птахи (Madge Magpie, Robin Red breast); земноводні (Puddock, Lord Puddock) і риби (big Fish, the Fish).

Аналіз казкових текстів дає змогу зазначити що в якості прізвиська тварини може виступати й власне ім'я (Milky-White), родове ім'я (Fox, Coe, Neddy), а також гіперонім (Beast). Родове ім'я також може використовуватися самостійно або в поєднанні з препозитивним атрибутом (OldTom) або фамільним ім'ям (Tildrum, Tommy Tildrum). Загалом, функціонування фамільного імені в якості зоонімів для англійської традиції є невласним і обумовлене впливом казкового контексту.

Серед індивідуалізованих ознак є ті, що лежать в основі іменування свійських тварин, слід перерахувати особливості поведінки та властивості характеру (Jump, Trotty); масть (Tan, Milky-White, Hawkie); статеві ознаки і зовнішній вигляд (Lass, Fan). В певних випадках в основі номінації лежить характер ставлення господаря до своїх домашніх тварин та напряду залежать від їх ролі в господарській діяльності людини. Про особливе місце корови-годувальниці в житті людей можна вважати прізвиська, якими їх любовно наділяє селянин: Facey, Diamond, Beauty. У мешканців пташиного двору прізвиська - відсутні, що і пояснюється, ймовірно, їх численністю (Cocky-locky, Ducky-daddies, Goosey-poosey).

Найважливішим критерієм, покладеним в основу процесу номінації диких тварин, покладено або розмір тварини (Little Small Wee Bear, Middle-sized Bear, Great Huge Bear), або їх поведінка (Scrapefoot). Прізвисько лисиці Scrapefoot відображає характерну для більшості тварин властивість виконувати окремі дії з використанням передніх кінцівок: scrapefoot від to scrape - «обдирати, дряпати» + foot - «ступня, лапа (у звірів)». В ономастиці англійської народної казки слід зазначити поодинокі випадки перифрастичних іменувань представників тваринного світу, що і є характерним швидше для номінації надприродних персонажів. У казці «Зірки на небі» («Stars in the Sky») кінь іменується Four Feet, а риба - No Feet at all [9, с. 33].

Семантика деяких зоонімів відрізняється особливим, емоційним забарвленням, яке досягається завдяки пестливо-зменшувальним і оцінним суфіксам *-y, -ey i-ie*: Trotty, Tmpie, Facey,

Duckie, Mousieetc. Необхідні конотації виникають також в результаті використання таких стилістичних засобів, як алітерація, асонанс іономатопея: Titty, Tatty, Henny-penny, Turkey-lurkey, Foxu-woxu, Tom Tildrum, Tim Toldrum. Поєднання в реченні декількох зоонімів такого роду призводить до створення гумористичного ефекту.

Для позначення свійських та диких тварин в окремих випадках використовуються скорочені або повні варіанти жіночих і чоловічих імен, іноді супроводжуються родовим апелятивом (Boris, Mag, Madge Magpie).

Іншою характеристикою процесу номінації є включення до складу називних іменників – індикаторів соціального статусу, походження, заняття, родинних стосунків тавіку людей: mister, lady, miss, madam, uncle, lord, sir: UncleRatton, Lord Puddock, Lady Mousie, Madam Grey Goose, etc.

Слід зазначити, що народна казка наділяє тваринний світ тими самими рисами, що й світ людський. Атропоморфічний устрій зоосвіту має неабиякий вплив на зоонімію. Утварин, як і у людей, є свої правителі, які живуть у палацах і мають підданих (4 ЛО) це становить 2,8% : the King of all the Mice, the King of all the Frogs, the King of all the Birds, the king o'the Cats [9]. Тварини дотримують звичаї і традиції, близькі та притаманні людським: сватаються, грають весілля, ховають померлих [9].

Окремих тваринам у народній казці приписувалися магичні якості і властивості в силу мали місце повір'їв про існування зачарованих людей у вигляді тварини - 4 ЛО що становить 2,8% - Laidly Toad, the Black Bull of Norrway / the Black Bull / the Bull [9, с. 5, 12, 15].

Отже, у фольклорному ономастиконі переважають зооніми, які позначають тварин, приручених людиною з використанням їх в трудовій діяльності. В основі історично сформованих способів іменування тварин, зафіксованих англійською народною казкою, покладено особливості поведінки, повадки, індивідуальні та родові характеристики, зовнішній вигляд.

Зазначено що переважно номінативними особливостями особливостями фонетичні, морфологічні та лексичні засоби які призводять до створення у фольклорному тексті необхідного стилістичного ефекту від використання зоонімів. Окремі випадки номінації свідчать про характерне для народної казки перенесення виключно людських якостей і принципів організації суспільства.

Міфонімія англійської народної казки є однією з найяскравіших секторів ономастичного простору. Вона містить лексичні одиниці, які позначають об'єкти, створені фантазією людей [6, с. 145]. Будучи неоднорідною за змістом, дана галузь відображає специфічні для нації способи іменування схожих у багатьох народів міфологічних істот і зв'язок міфонімів з одиницями інших розрядів казкового ономастикону.

Традиційно компонентами міфонімії вважається теонімія (тобто сукупність імен богів) і демононімія (іменування різних духів, вищих і нижчих, добрих і злих). Імена героїв і титанів, на думку А.В. Суперанської, займають проміжну ланку між антропонімією та теонімією [6, с. 180-181].

В окремих випадках визначення приналежності особи до однієї з груп супроводжується значними труднощами. Казкові персонажі, що мають людське походження або людський вигляд, були розглянуті вищеу зв'язку з рештою антропонімів. У процесі аналізу казкових текстів було проведена спроба згрупувати оніми, що входять в дану частину власних назв (77 ЛО). Слід зазначити умовність класифікації, яка загалом відтворює загальноприйнятну структуру і ґрунтується на врахування особливостей зовнішнього вигляду, середовища проживання, звичок і роду діяльності міфологічних персонажів, оскільки деякі з них займають проміжне положення з поміж різних груп міфонімів.

Таким чином, ономастикон англійської народної казки містить наступні групи міфонімів: домовики і гобліни (Koo, the Bogey-Beast, Hobyah); ельфи і піксі (Scantlie Mab, Habetrot, Elfín); велетні (Blunderbore, Thunderdell, Galligantua); дракони (Knucker, Laidly Worm); блукаючих вогники (Jacky-my-Lantem, Will-o'-tha-Wyke); русалки (Madgy Figgy); інші надприродні істоти (Banister Dolls, the Dead Hands).

Різнобарвно представлена англійська народна казка міфонімами, що позначають домашні духи. Здебільшого для їх ідентифікації досить родового імені загального в відповідній функції (Boggart, Bargest, Brownie, Bogle, Bogie, the Bogey-Beast). В окремих випадках апелятив може

супроводжуватися топонімом, обмежуючим частиною проживання істоти (the Boggart of Hellen Pot, The Bargest of Grassington, the Cauld Lad of Hilton).

Вокремих випадках вибір імені для міфологічного персонажа мотивується контекстом. Домовики отримують імена, які відтворюють крики ізвуки, які вони видають:

... *And one night the Hobyah scame and said, "Hobyah! Hobyah! Hobyah! Tear down the hemsps talks, eat up the old man and woman, and carry off the little girl!"* [9, с. 26].

Міфонімам англійської народної казки притаманні й описові іменування (Tiddy Mun, Redcap, Yallery Brown), що акумулюють у своїй семантиці особливості зовнішнього вигляду або відмінні ознаки міфологічного персонажу. Так, власна назва Tiddy Mun є діалектним варіантом міфоніму The Little Man, які поширюються в північних районах графства Лінкольншир. Згідно найдавнішим повір'ями. Маленька Людина регулює рівень води в річках, надаючи, таким чином, сааме безпосередній вплив на врожаї тих місць. Слід зазначити, що визначення статусу таких персонажів, як Tiddy Mun і Yallery Brown, в міфологічній системі поєднання з певними труднощами. Цепояснюється тим, що деякі дослідники британського фольклору (К. Briggs, J. Simpson, S. Roud) розходяться в поглядах щодо його походження, відносячи обох істот або до фейрі, або до гоблінів. У деяких випадках у казці зберігається мотивація іменування міфологічної істоти. Однією з улюблених витівок Коровчика (або Коров'ячого Перевертня) було прийняття приймати вигляд домашньої корови і змушувати молочниць бігати за ним по полю, що і лягло в основу номінації – Hedley Kow / Kow / [7, с. 33].

Імена велетнів являють собою другу за величиною групу, яка позначає істот нижчого демонарію. Казці властиво наділяти велетнів індивідуальними іменами, супроводжуючи їх в певних випадках родовим апелятивом *giant*. Загальна семантика ВН, як правило, виводиться з значенням його компонентів і характеризує руйнівну силу і міць велетня або його звички. Так, міфонім Galligantua, ймовірно, має те ж походження, що і широко поширене в європейському фольклорі ВН Gargantua - ім'я велетня, що відрізняється величезним апетитом.

Лексикографічні джерела підкреслюють зв'язок ВН Gargantua з кельтською міфологією [7, с. 117]. Перший компонент композиту Thunderdell етимологічно пов'язаний з ім'ям давньогерманського бога грому Тора (Thor), сина Одіна [10, с. 508]. Подібне за своїми функціями божество на ім'я Thunor, або Thonar, особливо шановане в давнину в Англії та континентальній Європі. Згідно словникової статті, онімізоване власне ім'я Ettin виступає синонімічним лексичній одиниці *giant* і використовується в поєднанні з препозитивним атрибутом *red*, що характеризує зовнішній вигляд велетня. Дж. Джейкобс вбачає етимологічну спорідненість даної ВН з лексемою Jotunn (Йотун), яка в скандинавській міфології є назвою велетнів. Е.М. Мелетинский зазначає, що Йотун - «цестаровинні велетні –персонажакисвіту», таким самим чином як і «представники стихійних, демонічнихприродних сил» [3, с. 212].

Аналіз міфонімів даної групи дає підставу вважати, що іменування велетнів служать найважливішим засобом їх індивідуалізації та безпосередньо пов'язані з міфологічними уявленнями людей про світ. Їх семантика характеризує зовнішній вигляд, особливості поведінки, звички, темперамент цих казкових героїв.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підводячи підсумок, слід зазначити, що ВН - назви діючих героїв належать не тільки до казкової антропонімії, але і до зоонімії та міфонімії. В цілому, оніми, що позначають дійових персонажів казки, складають 60,8% (447 ЛО) від загального ономастикону (735 ЛО). У структурі власних імен казкових дійових героїв 66% займають антропоніми, 16,1% - зооніми, 17,2% - міфоніми і 0,7% - імена неживих предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонович О.А. В миреанглийскихимен. - М. : Изд-во АСТ» : Изд-воАстрель», 2002. - 160 с
2. Матвеев А. К. Апологияимени / А. К. Матвеев // Вопросы ономастики. – № 1. – 2004. – С. 7–13.
3. Мифология. Энциклопедия / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. - М. : БольшаяРоссийскаяэнциклопедия, 2003. – 736 с.
4. Рут М. Э. Антропонимы : размышления о семантике [Электронный ресурс] / М. Э. Рут // Известия Уральского государственного университета. Серия "Гуманитарныенауки". – № 20. – 2001. – Режим доступа : http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0020%2801_02001%29&xsl=showArticle.xslt&id=a08&doc=../content.jsp (Последнееобращение 07.11.2010).

5. Стерлигов С. Г. Немецкая антропонимика как лингвострановедческая проблема / С. Г. Стерлигов // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия "Филология". – № 1. – 2003. – С. 131–137.
6. Супранская А.В. Общая теория имени собственного. - М. : Наука, 1973. -366 с.
7. Супрун В. И. Антропонимы в вокативном употреблении [Электронный ресурс] / В. И. Супрун // Известия Уральского государственного университета. Серия "Гуманитарные науки". – № 20. – 2001. – Режим доступа : http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0020%2801_042001%29&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=./content.jsp (Последнее обращение 07.11.2010).
8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
9. More English Fairy Tales / Retold by Joseph Jacobs. - London: avidNutt, 1894. - [www.sacred texts.com/neu/eng/meft/meftOO.htm](http://www.sacredtexts.com/neu/eng/meft/meftOO.htm)
10. Skeat W.W. The Concise Dictionary of English Etymology. are: Wordsworth Editions Ltd., 1993. - 633 p.

Худик Е. Сказочный ономастикон английской народной сказки.

К числу наиболее актуальных вопросов, рассматриваемых в настоящее время в языкознании, относятся сложившийся в том или ином этносе образ мира; его общечеловеческий и национально-специфический компоненты; многообразие входящих в его состав частных картин, функционирующих как составляющие глобального образования; черты их сходства и отличия, а также характер их взаимоотношений. Отечественные и зарубежные лингвисты рассматривают национальную картину мира, отраженную в языке, с позиций когнитивной лингвистики, представляя ее как совокупность характерных для данного языка. Несовпадение объема понятий «сказка», «fairy tale» и «folk tale» убеждает в необходимости более широкой трактовки его содержания. Сказочную картину мира следует рассматривать как целостный образ мира, отраженный в языке сказки. Она является частью фольклорной картины мира и обладает, с одной стороны, чертами, специфическими для сказочного жанра. С другой стороны, сказочная картина мира имеет много общего с образами действительности, воплотившимися в произведениях других фольклорных жанров. В свою очередь в статье проанализировано зоонимию и мифонимию английской народной сказки как сегмент ономастикона, который владеет системным характером. В работе представлена классификация сказочных зоонимов которая основана на структурно-семантическом принципе также представлены основные типы зоонимических и мифических парадигм.

Ключевые слова: этнос, лингвальное пространство, зооним, мифоним, структурно-семантический принцип, семантический принцип, зоонимическая и мифическая парадигма.

Khudyk K. Folk Onomastykon of English Folk Tale.

Among the most pressing issues currently under discussion in linguistics, are formed in a particular ethnic group image of the world, and its human and national -specific components, the variety of its constituent private paintings that function as components of a global education traits of their similarities and differences and the nature of their relationship. Domestic and foreign linguists consider a national picture of the world, as reflected in the language, from the standpoint of cognitive linguistics, redstavlyaya it as an aggregate to the specific language. Mismatch of the scope of " fairy tale », «fairy tale» and «folk tale» convinces the need for more broad interpretation of its content. Fabulous picture of the world should be seen as a holistic picture of the world , reflected in the tale. It is part of the folklore and has a picture of the world , on the one hand, features specific to the fabulous genre. On the other hand , a fabulous picture of the world has a lot to do with the images of reality, embodied in the works of other folktales. The article itself deals with zoonims and myphonims of English folk tale as a segment of onomastic which deals with the systematic character. It can be viewed that the classification of folk zoonims and myphonims is the most important in structural and semantic principal, also it can be seen the main types in zoonimal and myphonimal paradigm.

Key words: ethnos, lingual vast, zoonim and myphonim, structural and semantic principal, zoonimal and myphonimal paradigm.

Оксана Черноус
(Кіровоград)

УДК 81'373.23(477.65)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА «ЧОЛОВІЧОГО ІМЕННИКА» М. КІРОВОГРАДА В ХХ СТОЛІТТІ

Проаналізовано систему чоловічих імен мешканців м. Кіровограда. Хронологічні межі дослідження – одинадцять часових проміжків ХХ ст. Пропонована наукова розвідка дає загальне уявлення про чоловічий іменник міста, його кількісні та якісні показники, статистичну структуру, основні тенденції в іменуванні новонароджених упродовж століття. Унаслідок аналізу було встановлено, що спектр особових імен у різні роки зазнавав істотних змін, але перевага зазвичай надавалася традиційним канонічним найменням. Причому така тенденція зберігалася як на початку століття за часів використання святців, так і в наступні десятиліття. Час від часу іменний фонд кіровоградців поповнювали призабуті канонічні православні номені та імена представників інших етносів, імена-новотвори. Лише наприкінці століття істотно розширюється склад слов'янських за походженням імен. Статистична організація місцевого іменника презентована кількома групами, зокрема в статті поданий повний перелік найуживаніших чоловічих імен, наведені приклади широковживаних і маловживаних онімів. Прикметною ознакою є рух особових імен у межах різних частотних груп унаслідок збільшення чи зменшення їхньої популярності.

Ключові слова: іменник, чоловічі імена, хронологічний зріз, канонічні християнські імена, статистична організація іменника.

Постановка проблеми. Дослідження регіональних антропонімних систем є невід'ємною складовою ономастичних студій останніх років. Більшість наукових праць дозволяють одержати повну інформацію про виникнення та функціонування, динаміку змін, статистичну організацію іменника того чи того регіону, докладно знайомлять з реєстрами зафіксованих чоловічих і жіночих імен. Зазвичай такі наукові розвідки підтверджують факт, що кожний локальний антропонімкон є особливим, неповторним, оскільки кількісно-якісні процеси, що відбуваються в його межах, залежать не лише від інтерлінгвальних, але й екстралінгвальних факторів, зокрема історичних, політичних, соціальних, етнічних особливостей місцевості, уподобань номінаторів тощо [1; 2; 4; 5].

Іменник мешканців Кіровограда (Єлисаветграда) подібно до багатьох інших упродовж століть зазнавав істотних змін. Тенденції в іменуванні дітей більшою мірою змінювалися в ХХ ст., що спричиняло то активізацію канонічних християнських імен, то збільшення популярності давніх слов'янських онімів, то поширення раніше не вживаних запозичених наймень тощо. Пропоноване дослідження, на нашу думку, дозволить сформувати загальне уявлення про чоловічий іменник міста та основні його кількісно-якісні показники, статистичну організацію, а також процеси, що відбувалися в його складі впродовж минулого століття, чим і зумовлюється **актуальність** роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні об'єктом вивчення були системи особових імен різних регіонів України, зокрема Донеччина, Буковина, Херсонщина, Одещина, Закарпаття, Лемківщина тощо. Особливо значимими для нашого дослідження вважаємо ґрунтовні наукові праці з проблем регіональної антропоніміки П. Чучки, С. Панцьо, Г. Кравченко, С. Брайченко, О. Медведєвої, Д. Жмурко, Н. Свистун, І. Скорук.

Мета статті. Мета статті – описати склад чоловічих імен кіровоградців у ХХ ст. та дати загальну характеристику чоловічого іменника міста впродовж означеного хронологічного періоду. Основними завданнями вважаємо такі: визначити основні історичні, політичні чинники, що вплинули на формування та розвиток чоловічого іменника м. Кіровограда; охарактеризувати основні тенденції в іменуванні новонароджених на кожному хронологічному зрізі; виявити найуживаніші, широковживані та маловживані чоловічі імена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заселення території сучасного м. Кіровограда розпочалося 1754 р. у зв'язку з будівництвом оборонної фортеці Святої Єлисавети. Уряд з метою заохочення міграції надавав пільги та грошові виплати першим

поселенцям, серед яких особлива увага приділялася купцям, ремісникам і фабрикантам. У результаті рішучих заходів з боку держави край поступово заповнився вихідцями з різних народів. Тут оселилися греки, молдавани, серби, євреї, росіяни та українці з Польщі й Чернігівської губернії тощо [3]. Таким чином, від початку свого заснування населення міста було поліетнічним. У нових умовах проживання кожен етнос намагався якомога довше зберігати свої характерні етнокультурні риси, зокрема конфесійну належність. На користь цього свідчать архівні відомості, згідно з якими на початку ХХ ст. у місті, окрім 10 православних церков, функціонували католицький костел, євангелічно-лютеранська церква, синагога. У наступні десятиліття національний склад населення розширився за рахунок активних міграційних процесів. Згідно з державним переписом населення 1989 р. українці становили 85,3 % усіх мешканців міста, росіяни – 11,7 %, молдовани – 0,9 %, білоруси – 0,8 %, болгары – 0,3 %, вірмени – 0,1 %. Причому кількість чоловічого населення становила 46 %. У зв'язку із цим потрібно зауважити, що характерною особливістю кіровоградського чоловічого іменника є відображення в метричних та актових записах стійкого прагнення представників різних національностей підтримати етнічну самобутність шляхом надання новонародженим традиційних для них особових імен. У такий спосіб до складу місцевого антропонімікону ввійшли не лише особові імена українців та росіян, але й білорусів, євреїв, вірмен, болгар, азербайджанців, німців, поляків тощо.

Упродовж одинадцяти аналізованих зрізів (1900 р., 1910 р., 1920 р., 1930 р., 1940 р., 1950 р., 1960 р., 1970 р., 1980 р., 1990 р., 2000 р.) у місті народилося 15 485 хлопчиків. Відомості про народження 14 243 осіб відображені в метричних книгах православних церков м. Єлисаветграда та алфавітних книгах Кіровоградського РАГСу. До 1990 р. записи в цих джерелах велися російською мовою, і лише з другого півріччя 1990 р. – українською.

Метричні книги реєстрації актів про народження в місцевих православних церквах охоплюють період 1900–1920 рр. У перших двох хронологічних зрізах (1900 р., 1910 р.) основу іменного фонду елисаветградців становили канонічні імена, що мають багатовікову традицію вживання в Україні: *Іван, Михайло, Микола, Олександр, Василь, Петро, Григорій, Павло, Дмитро, Федір, Олексій*.

У 1920 р. у місті продовжували діяти православні церкви, хоча їх кількість значно скоротилася порівняно з попередніми роками: у 1910 р. тут функціонувало сім церков, тоді як у 1920 р. – лише дві. Так само, як і раніше, при хрещенні для новонароджених хлопчиків обиралися лише ті імена, що були записані у святцях: *Іван, Олександр, Василь, Григорій, Микола, Павло, Федір, Михайло, Володимир* та інші.

Водночас, як свідчать архівні джерела, 1919 р. у м. Єлисаветграді було засновано офіційний державний орган реєстрації новонароджених – Єлисаветградський відділ РАГСу Ради робітничо-селянських депутатів. У 1920 р. уже абсолютна більшість громадян реєструє новонароджених саме там – 749 осіб, тоді як у книгах про народження Грецької церкви відображені відомості лише про 152 хлопчики, а в записах Ковалівської церкви – про 100 хлопчиків. Отже, протягом 1920 р. мешканці міста реєстрували новонароджених у РАГСі та продовжували хрестити в православних церквах. За нашими спостереженнями, якісний склад чоловічих імен у всіх трьох установах майже збігається, оскільки елисаветградці продовжують стабільно обирати звичні християнські оніми: *Олександр, Анатолій, Василь, Володимир, Григорій, Дмитро, Іван, Михайло, Микола, Павло, Петро, Сергій, Федір* та інші. Проте виявлено значні їх відмінності в кількісному плані. Наприклад, обидві церкви зареєстрували народження 24 хлопчиків з іменем *Олександр*, тоді як записи РАГСу – 45 осіб. Аналогічно з іншими онімами: *Олексій* – 5 осіб у церквах, 15 у РАГСі, *Анатолій* – 10 осіб у церквах, 15 у РАГСі, *Андрій* – 4 особи в церквах, 8 у РАГСі тощо.

У IV та V хронологічних зрізах (1930 р., 1940 р.) кіровоградський чоловічий іменник представлений багатьма канонічними антропонімами (*Анатолій, Володимир, Віктор, Олександр, Микола* й под.), запозиченнями з різних європейських мов (*Едуард, Адольф, Рудольф, Арнольд, Жорж* та інші) та поодинокими іменами-неологізмами (*Віль, Алик, Слава, Кім*).

Іменна система 1950 р. та 1960 р. засвідчує кількісне переважання канонічних імен (*Олександр, Віктор, Анатолій, Микола, Юрій, Сергій, Ігор* та інші) і збільшення популярності давніх слов'янських онімів (*Володимир, В'ячеслав, Станіслав, Вадим*).

У двох наступних періодах (1970 р., 1980 р.) значних змін у якісному складі чоловічих імен не відбулося. Так само більшість носіїв обслуговують канонічні імена: *Сергій, Олександр, Олег, Ігор, Володимир, Андрій, Юрій, Віталій, Віктор, Геннадій* та інші.

Наприкінці століття (1990 р., 2000 р.) кіровоградський чоловічий іменник поповнюється найменнями представників інших етносів: *Тимур, Рустам, Альберт, Андрюс, Вітольд, Оруджбек* та інші. Але кількість їх носіїв обмежується однією або двома особами. Водночас розширюється склад слов'янських імен: *Володимир, Ярослав, Станіслав, Вадим, В'ячеслав, Богдан, Ростислав, Святослав, Мирослав, Любим, Любомир*. Проте основу іменного фонду кіровоградців аналізованих хронологічних зрізів становлять канонічні імена або їхні світські форми: *Олександр, Дмитро, Максим, Андрій, Євгеній / Євген, Денис, Артем, Ілля, Сергій*.

Відповідно до матеріалів православних церков і алфавітних книг РАГСу для іменування новонароджених чоловічої статі в м. Кіровограді ХХ ст. було використано 267 номенів, проте найбільшою популярністю в мешканців міста користувалися лише 33 чоловічих імені: *Анатолій, Андрій, Артем, Борис, Валентин, Валерій, Василь, Віктор, Віталій, Владислав, Володимир, Геннадій, Георгій, Григорій, Денис, Дмитро, Євгеній / Євген, Іван, Ігор, Ілля, Леонід, Максим, Микола, Михайло, Олег, Олександр, Олексій, Павло, Петро, Роман, Сергій, Федір, Юрій*. З-поміж усіх названих лише ім'я *Олександр* упродовж століття належало до найуживаніших (кількість носіїв була стабільно високою у всіх 11-ти зрізах), тоді як решта онімів часто змінювали свої позиції: то набували популярності, то навпаки втрачали авторитет у городян. Наприклад, ім'я *Сергій* набуло популярності в Кіровограді лише в другій половині ХХ ст. (1950–2000 рр.), хоча раніше його використовували обмежено. Ім'я *Дмитро*, одне з найуживаніших початку ХХ ст., протягом сімдесяти наступних років залишалося серед призабутих, доки в 1980 р. воно не лише повернулося до кола найуживаніших, але й посіло високі рейтингові позиції у наступні три десятиліття (4-е місце в 1980р, 2-е місце – 1990 р., 3-є місце – 2000 р.).

Меншою мірою кіровоградці використовували наймення *Антон, Богдан, Вадим, Данило, Кирило, Костянтин, Микита, Пилип, Руслан, Семен, Станіслав, Степан, Тимофій, Яків, Ярослав* тощо. Це група широкоживаних імен, які становлять проміжну ланку між іменами з високим та низьким рейтингом.

Найбільш чисельною є група маловживаних імен, але зважаючи на те, що рейтинг їхньої популярності часто змінювався упродовж століття, то вважаємо за необхідне згадати лише про такі наймення, які ніколи не користувалися прихильністю кіровоградців (тобто їх обрали лише один або кілька разів): *Адам, Адольф, Альбін, Вацлав, Віль, Ганс, Геркулес, Даніель, Джейхун, Ельдар, Єфрем, Жан, Жозеф, Іоан, Іполит, Казимир, Кім, Красноармін, Майор, Мокій, Нестор, Никифор, Олімпій, Орест, Платон, Полікарп, Порфирій, Ренат, Роберт, Родіон, Розан, Сильвестр, Спартак, Трифон, Феб, Фрідріх* тощо. Основу цієї групи складають імена, запозичені в інших народів та націй, а також маловідомі християнські канонічні оніми, іменановотвори.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, упродовж ХХ ст. кіровоградці неодноразово змінювали свої уподобання щодо чоловічих особових імен, але при цьому перевага завжди надавалася традиційним канонічним християнським найменням. Зафіксовані оніми мали різний ступінь популярності впродовж століття, тож статистична організація іменника презентована групами найуживаніших, широкоживаних і маловживаних імен. Одержані результати дозволяють охарактеризувати якісний та кількісний склад чоловічого особового іменника м. Кіровограда й основні тенденції в іменуванні хлопчиків у ХХ ст., тоді як подальшого аналізу потребують відповідні матеріали попередніх століть, що дозволить комплексно проаналізувати динаміку особових імен мешканців цього міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко О. Ю. Найуживаніші чоловічі імена російського населення півдня України / О. Ю. Карпенко // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 80–84.

2. Кравченко Г. В. Динаміка українського іменника м. Донецька к. XX–п. XIX ст. (чоловічі імена) / Г. В. Кравченко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДУ, 1997. – Вип. 3. – С. 175–180.
3. Місто при фортеці Святої Єлисавети – адміністративний, торговельний, культурний центр кінця XVIII–початку XIX століття [електронний ресурс] : / режим доступу до головної сторінки: <http://library.kr.ua> – Заголовок з екрану.
4. Павелко С. Чоловічий іменник м. Косова в діяchronії (найуживаніші імена) / С. Павелко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354–355. Слов'янська філологія. – С. 202–205.
5. Свистун Н. О. Чоловічий іменник міста Тернополя другої половини XX ст. (найуживаніші імена) / Н. О. Свистун // Мандрівець. – 2005. – № 5. – С. 62–66.

Черноус О. Общая характеристика мужского именника г. Кировограда в XX веке.

Статья посвящена системе мужских имен жителей г. Кировограда. Хронологические рамки исследования – одиннадцать временных срезов XX в. Цель анализа – дать общую характеристику мужского именника города, описать его количественные и качественные показатели, статистическую структуру, определить основные тенденции в именовании новорожденных на протяжении века. В результате анализа было установлено, что спектр личных имен в разные годы существенно менялся, но преимущество обычно оставалось за традиционными каноническими именами. Такая тенденция сохранялась как в начале века во времена использования святцев, так и в последующие десятилетия. Время от времени именной фонд кировоградцев пополнялся за счет подзабытых канонических православных имен и имен представителей других этносов. Лишь в конце века существенно расширяется состав славянских по происхождению имен. Статистическая организация именника представлена несколькими группами, в частности в статье указан полный перечень наиболее часто употребляемых мужских имен, приведены примеры широко используемых и малораспространенных имен. Отличительной чертой является движение личных имен в рамках различных частотных групп вследствие увеличения или уменьшения их популярности.

Ключевые слова: именник, мужские имена, хронологический срез, канонические христианские имена, статистическая организация именника.

Chornous O. General Description of Kirovohrad Male Names in the 20th h Century.

The system of male names in Kirovohrad is analyzed in the article. The chronological limits of research are eleven time periods of the 20th century. The research gives an overview of male name system, its quantitative and qualitative changes in the 20th century, statistical structure, and basic tendencies in the new-born naming during a century. It was set as a result of analysis that the spectrum of personal names has been changed a several times in different years, but advantage is usually given to the traditional canonical names. Such tendency was kept both at the beginning of the last century at the time of the name calendar usage and in next decades. Occasionally the local system of personal male names was filled up by the forgotten partially canonical Orthodox nomens and names of representatives of other ethnos, new names-formations. Only at the end of century composition of the Slavic origin names broadens substantially. Statistical organization of local roster of personal names is presented by several groups. The complete list of the most widely used male names in Kirovohrad is given in the article. The research has some information about the widely used names and the rarely used names in Kirovohrad.

Key words: roster of personal names, male names, time interval, canonical statistical organization.

Оксана Щенка
(Маріуполь)

УДК 81'366

ЗАГАЛЬНИЙ СЛЕНГ У ЗАГОЛОВКАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Проаналізовано сучасні наукові розвідки сленгової лексики. Сформульовано мету і завдання: 1) окреслити поняття сленг; 2) простежити особливості функціонування сленгових слів у заголовках ЗМІ; 3) визначити основні функції загального сленгу в заголовках статей сучасної української періодики. Встановлено, що загальний сленг має тісні двосторонні зв'язки із

засобами масової інформації. З одного боку, активне функціонування загального сленгу в ЗМІ виступає маркером загального сленгу, а з іншого, – розширює межі використання елементів різних соціолектів і сприяє їхньому входженню в загальне вживання. З'ясовано, що сленгові слова вживаються в заголовках: 1) як засіб, добре знайомий читачеві, 2) як засіб, що може заінтригувати читача, 3) як мовний символ часу, що репрезентує нагальні проблеми, 4) як експресивний засіб досягнення комунікативно-прагматичного результату, 5) як текстотвірний смисловий елемент, каталізатор гумору в різних його модифікаціях.

Ключові слова: загальний сленг, засоби масової інформації, заголовок статті, функційні параметри.

Постановка проблеми. Відсутність цензури, ліквідація всіх заборон, загальна демократизація суспільства зробили нас свідками вільного застосування будь-якої, у тому числі і зниженої, лексики представниками майже всіх соціальних, вікових, професійних груп. Останнім часом сленг, жаргон і навіть лайлива лексика почали використовуватись у засобах масової інформації та в художній літературі. До того ж розмовна лексика часто застосовується авторитетними виданнями, розрахованими на широкий загал, а сленг з'являється навіть у випусках новин провідних національних каналів. Все це підтверджує актуальність вивчення такого явища в українській мові, як сленг, а також необхідність дослідження особливостей його функціонування в засобах масової інформації, де він може бути репрезентований у газетних заголовках, в основному тексті статті, при передаванні прямої мови або при наведенні цитати. Особливо яскраво сленг виявляє себе в заголовках газетних статей, виконуючи переважно оцінну або емоційно-експресивну функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню україномовної жаргонної лексики присвячено праці Л. Ставицької [12], міський сленг став об'єктом вивчення дисертаційної роботи Т. Миколенко [7], молодіжний сленг розглянуто у студії С. Мартос [6], у центрі дослідження І. Щур [17] – український комп'ютерний сленг. Важливим внеском у розвиток української соціолінгвістики є наукові розвідки Л. Кудрявцевої [4] та ін. Загальному ж сленгу присвячені лише окремі роботи: Л. Ставицької – в україністиці, О. Ліпатова, Н. Хорошевої – у русистиці. Проте в сучасних українських розвідках відсутні дослідження особливостей репрезентації загального сленгу в газетних заголовках української періодики. Об'єктом нашого дослідження стали такі вітчизняні суспільно-політичні видання (період виходу: 2013 – початок 2014 рр.): «День», «Україна молода», «Експрес», «Український тиждень».

Мета статті. Мета нашої роботи – простежити особливості вживання загального сленгу в засобах масової інформації, зокрема в заголовках. Мета статті передбачає виконання таких завдань: (1) окреслити поняття сленг, сленгові слова; (2) простежити особливості функціонування сленгових слів у заголовках засобів масової інформації; (3) визначити основні функції загального сленгу в заголовках і заголовкових комплексах сучасної української періодики.

Виклад основного матеріалу. До загального сленгу відносять слова на кшталт *бабки, задовбати (кого-небудь), менти, печаль, на шару, на лапу, по барабану, прикольний, крутий* і под. [1, 2, 3, 4, 5, 12] Окремі дослідники визначають такі утворення як «жаргонізовані» [8, с. 17], «сленгово-просторічні, соціалізовані» [14, с. 15-16], «загальний жаргон» [9, с. 5], «інтержаргон» – у визначеннях Л. Скворцова, М. Грачова, Л. Ставицької, «загальноміське арго» – у теорії В. Єлістратова, «загальний сленг» [4, с. 38]. Нам видається, що термін «загальний сленг» для позначення наведеного мовного явища виступає найбільш прийнятним, оскільки, по-перше, дає можливість відокремити просторічні загальнонародні некодифіковані лексико-фразеологічні одиниці типу *тулька, пудря, овільс* від корпоративного і професійного сленгу на кшталт *клава*, (клавіатура); по-друге, термін «сленг», на відміну від «жаргон», не має негативної оціночної конотації.

Загальний сленг – явище в українській мові постійно поновлюване, а тому недостатньо досліджене. Сьогодні воно не має загальноновизнаного термінологічного позначення і цілісної, несуперечливої теорії, проте, спираючись на останні лінгвістичні розвідки, можна визначити такі характеристики загального сленгу: 1) широковживаний, стилістично маркований (знижений) шар

експресивно-емотивної лексики, що позначає побутові явища, предмети, процеси, ознаки; 2) джерелом загального сленгу виступають найрізноманітніші соціолекти (переважно – молодіжний сленг та кримінальний жаргон); 3) неоднорідний за ступенем наближення до літературного стандарту; 4) використовується мовцями переважно для вираження своїх почуттів та оцінок, пов'язаних з предметом мовлення, а також як елемент мовної гри.

Узагальнюючи погляди Р. Розіної, Л. Кудрявцевої та В. Хом'якова, визначаємо загальний сленг як особливий лексико-фразеологічний шар, репрезентований словами і фразеологічними єдностями, запозиченими зі спеціального сленгу, жаргону, аргю, просторіччя та інших соціолектів, одиниці яких, залишаючи первинну вузьку сферу свого вживання і розповсюджуючись в усному розмовному мовленні, мові ЗМІ і художній літературі, стають зрозумілими широкому колу носіїв мови, незалежно від віку, професії, освіти і соціального статусу і застосовуються ними в ситуації невимушеного спілкування або з метою створення такої ситуації. Важливо підкреслити, що найвизначальнішою ознакою сленгу є те, що він може вживатись у мовленні освічених людей в ситуації невимушеної бесіди для досягнення певної прагматичної мети. Сленгові утворення настільки «заселили» наше мовлення, що на сьогодні виступають граничною зоною у площині «просторіччя – літературна мова» і, за прогнозами лінгвістів, з часом можуть отримати статус загальнолітературності.

Загальний сленг має тісні двосторонні зв'язки із засобами масової інформації. З одного боку, активне функціонування у ЗМІ виступає маркером загального сленгу, а з іншого, функціонування сленгізмів у мас-медійних текстах розширює межі використання елементів різних соціолектів і сприяє їхньому входженню в загальне вживання.

Позиції лінгвістів щодо вживання сленгу в газетних текстах є неоднозначними. Більшість мовознавців ставляться до цього явища негативно. Так, наприклад, О. Тимчук зазначає, що «за останні роки публіцистика зробила колосальний крок у бік відкритості, можливості висвітлювати життя суспільства, не озираючись на цензуру. Проте соціальні, політичні, економічні процеси нашого часу впливають на пресу взагалі і на мову зокрема не тільки позитивно, а й негативно. Свобода слова сприймається як уседозволеність, зняті всі бар'єри та фільтри на шляху проникнення в літературну мову грубої, навіть вульгарної лексики, значної кількості жаргонізмів. ...Такий підхід..... небажаний. Публіцистика, яка в наш час значно популярніша, ніж художня література, повинна сприяти засвоєнню позитивних морально-етичних норм поведінки, виховувати позитивні етичні смаки, мовну культуру» [13, с. 36]. Водночас Т. Кондратюк зауважує: «Навіть побіжний погляд на сучасне мовлення виявляє засилля експресивної лексики – і що головне – значно виходить за межі усного мовлення... ..Емоційно-експресивна функція є органічно притаманною стилю масової інформації, оскільки мовлення цього стилю спрямоване на публіку і має привертати до себе увагу... ..У мові повинно бути все: від літературного ядра до крайнього розмовного маргінесу. Інакше рух мови виключно до ядра призведе до її згортання [10, с. 6]. «Крім експресивної функції, стилістично знижена лексика сприяє реалізації принципу діалогічного мовлення, тобто контактостановлення з читачем, тому що вживання такої лексики є засобом стилізації неофіційного, невимушеного, фамільярного спілкування» [3, с. 11]. Проте, яким би не було ставлення лінгвістів до вживання сленгізмів у засобах масової інформації, ми все частіше констатуємо активну репрезентацію загального сленгу на шпальтах мас-медіа. На нашу думку, «небажане» вживання сленгової лексики на сторінках ЗМІ можна вважати виправданим за умови, якщо воно стилістично вмотивоване, доцільне і, що дуже важливо, зрозуміле широкому загалу читачів. Так, у заголовку *Лідер гурту «Гартак» — про свої проекти на незлому Майдані, про повалення тирана та «халявну» їжу для мітингувальників* [Україна молода, (далі УМ), № 184 за 13.12.2013] сленгові лексема «халявну» найповніше реалізує комунікативно-прагматичну інтенцію автора статті, семантично вмотивована та абсолютно зрозуміла читачам.

Як свідчать результати нашого дослідження, сленгові слова є невід'ємним атрибутом усіх аналізованих газетних видань, що зумовлене з одного боку впливом розмовної мови на публіцистичний стиль, а з іншого – пошуком авторами статей нових прийомів впливу на читача для досягнення комунікативно-прагматичних цілей і вироблення нових рис публіцистичного стилю. Пор., *«Бомжацька» екскурсія. Португальських безробітних перекваліфікують у*

туристичних гідів [УМ, № 156 за 25.10.2013]; *«Косили» під медиків Пенсіонерам злодії пропонували диво-апарат* [УМ, № 191 за 26.12.2013].

Аналіз заголовків статей періодичних видань України дає підстави окреслити основні функційні параметри сленгової лексики в заголовках ЗМІ.

1. Індикатор змісту тексту: *Іронія — засіб проти «совкових» душ* [День, № 7 за 16.01.2014]; *У МВС пояснили причини «зачистки» Майдану* [УМ, № 183 за 12.12.2013]; *Буржуазія родом із совка* [Український тиждень, № 6 (274) від 07 лютого 2013р.].

2. Семантичний конденсат тексту, наприклад, *Лохан крутить романи з юними красенями* [УМ, № 180 за 06.12.2013].

3. Креативний засіб, порівняймо: *Ленінопад триває. Два пам'ятники вождю світового пролетаріату в одну ніч постраждали на Чернігівщині та Одещині* [УМ, № 009 за 22.01.2014]; *Прийміть це як «майданність». Чим нинішній Майдан відрізняється від 2004 року і як йому перемогти?* [УМ, № 178 за 04.12.2013].

4. Засіб залучення уваги читача, напр., *«Чурок бей, спасай Россію!» У Москві знову війна «русских» із «кавказцями»: після вбивства росіянина націоналісти пішли громити овочеву базу, де працюють мігранти* [УМ, № 149 за 15.10.2013]; *Леді чи зечка? Наживку Тимошенко проковтнув Яценюк* [УМ, № 095 за 04.07.2013].

5. Заголовки ЗМІ, що мають сленгову лексику, часто виступають сигналами актуальних проблем року, місяця, дня. Порівняймо: *Мій милий «тітушка». «Хлопці характерної зовнішності», яких звезли до Києва з усієї України, вболівають за Майдан — чим довше триматиметься протестна акція, тим більше вони зароблять* [УМ, № 184 за 13.12.2013]; за матеріалами Вікіпедії, «тітушки» – збірна назва молодиків, у тому числі спортсменів, які використовуються українською владою для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках; зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів: провокацій, залякування, побиття та розгону демонстрацій, впливу на процес голосування на виборах тощо. Термін з'явився в травні 2013 року, походить від прізвища спортсмена Вадима Тітушка, який 18 травня 2013 року в Києві напав на журналістів Ольгу Сніцарчук та Владислава Содея. Напад було знято фотокореспондентами, що і слугувало основним доказом його провини в суді. Набув широкого поширення з листопаду 2013, в період Євромайдану». *Спереду в «попередніків». «Тітушків» перевдягли в геїв, щоб зчинити провокацію проти Майдану?* [УМ, № 004 за 14.01.2014]; «попереднікі» – «відтворення» лексеми попередники прем'єр-міністром України М.Азаровим. Часто вживається як репрезентант чинного уряду, надає заголовку емоційності, експресивності. *У пошуках другої Росії. Що "донецькі" протиставляють українській більшості* [Український тиждень, № 24 (292) від 20 червня 2013р.]. «донецькі» – представники чинного уряду, більшість якого – вихідці з Донецька і Донецької області.

6. Образний засіб тексту, наприклад, *Залабай мені look! Чим живуть хінстери* [Український тиждень, № 7 (275) від 14 лютого 2013р.]; *Кремль ніколи слабаків не поважав* [День, № 14 за 28.01.2014]. Читачі краще сприймають заголовки із сленгізмами, сленгові слова допомагають краще «відчути» те, про що йтиме мова в статті, такі заголовки стимулюють читачів до прочитання всієї статті.

7. Засіб експлікації суспільної оцінки (інтелектуальної, емоційної) того чи іншого явища дійсності: *Канали—«брехунці». Маніпуляції від «Інтера», який міняє команду і скорочує випуски новин* [УМ, № 005 за 15.01.2014]. У заголовках такого типу вживання сленгізмів дозволяє без коментарів надавати емоційну оцінку того, що відбувається.

8. Засіб створення «сміху». Це прослідковується у таких прикладах, як: *«Беркут» долітається... Колишні командири спецпідрозділу закликали нинішніх не йти проти свого народу* [УМ, № 180 за 06.12.2013]; *Коли серце глибоко під пузом. Мексиканці — найтовстіша нація світу* [УМ, № 099 за 12.07.2013]; *Сонце пече — Еліна «смалить» Світоліна вперше в кар'єрі пробилася до третього кола турнірів серії «Великого шолома»* [УМ, № 156 за 25.10.2013]. У наведених заголовках сленгові слова не тільки репрезентують сміхову культуру українців, а й виступають прийомом створення оцінності, емоційності та змістового наповнення.

Незважаючи на широкий спектр репрезентації функційних призначень сленгової лексики в заголовках ЗМІ, результати нашого дослідження дають підстави для визначення пріоритетних функцій сленгізмів у форматі заголовка публіцистичної статті: загальний сленг часто стає змістовним «конденсатом» тексту, відображаючи актуальні проблеми суспільства, а інколи навіть набуває характеру символу. Цей результат вважаємо закономірним, оскільки основне призначення заголовка, статті, періодичного видання – виступати репрезентантом актуальних проблем сучасності. Наприклад, *Ну здрастуйте, баронесо. У Києві приїзд Кетрін Ейтон «вітали» пікетами «тітушок» під представництвом ЄС* [УМ, № 182 за 11.12.2013]; *Спаси і збережи. Михайлівський Золотоверхий монастир прихистив євромайданців, постраждалих від «бєспределу»* [УМ, № 177 за 04.12.2013].

Щодо прийомів включення сленгізмів до заголовків можна зазначити, що частина їх береться в лапки, а частина, яка майже перейшла до літературної лексики, подається без лапок. Порівняймо: *Кодекс проти хамства. Волинські водії «маршруток» і таксі нестимуть моральну відповідальність перед пасажирами* [УМ, № 094 за 03.07.2013]; *Спершу — бабло, потім — робота. Навіщо наполягати на відставці міністра* [УМ, № 014 за 30.01.2014].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, останнім часом спостерігаємо надактивне вживання сленгової лексики в засобах масової інформації, зокрема в заголовках. Результатом цього процесу стає асиміляція сленгів у загальнонародному вживанні. Водночас проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що мова сучасного газетного заголовка формується під впливом розмовного мовлення. За нашими спостереженнями, сленгові слова вживаються у заголовкових комплексах: 1) як засіб, добре знайомий читачеві, 2) як засіб, що може заінтригувати читача, 3) як мовний символ часу, що репрезентує нагальні проблеми, 4) як експресивний засіб досягнення комунікативно-прагматичного результату, 5) як текстотвірний смисловий елемент, каталізатор гумору в різних його модифікаціях. Активне вживання загального сленгу в заголовках сучасної періодичної преси зумовлене передусім його високим стилістичним і експресивно-емоційним потенціалом. Розвиток загального сленгу, розширення його функційних параметрів, вживання сленгу в усному мовленні, ЗМІ, художній літературі – все це визначає перспективи його подальшого глибокого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грачев М.А. Русское аргю: монографія / М.А. Грачев. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ, 1997. – 1120 с.
2. Елистратов В.С. Аргю и культура // Елистратов В.С. Словарь русского аргю. - М. : Русские словари, 2000. – С. 574–692.
3. Коваленко Б.О. Стилістично знижена лексика у мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Б.О. Коваленко. – К., 2003. – 19 с.
4. Кудрявцева Л.О. Формування загального сленгу в російській мові і відображення цього процесу в різних лінгвістичних джерелах / Л.О. Кудрявцева // Наукові записки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004 . – Т. XIII : Інститут філології. – С. 37–42.
5. Липатов А.Т. Сленг как проблема социолектики / А.Т. Липатов. М. : Элпис, 2010. – 320 с.
6. Мартос С.А. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С.А. Мартос / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 21 с.
7. Миколенко Т.М. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.М. Миколенко. – Інститут української мови НАН України.– Київ, 2006.– 21 с.
8. Мокиєнко В.М. Словарь бранной лексики. Матизмы. Обсценизмы. Эвфемизмы / В.М. Мокиєнко.– Berlin : Dieter Lenz, 1995. – 151 с.
9. Слова, с которыми мы все встречались: Толковый словарь общего жаргона / под ред. Р.И. Розиной, О.П. Ермаковой, Е.А. Земской. – М. : Азбуковник, 1999. – 320 с.
10. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 359 с.
11. Скворцов Л.И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи / Л.И. Скворцов // Русская речь. 1972. – №1. – С. 48–59.
12. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

13. Тимчук О. Ціннісна переорієнтація суспільства в дзеркалі сучасного публіцистичного стилю / О. Тимчук // Культура слова. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 45–67.
14. Химик В.В. Поэтика низкого или просторечие как культурный феномен / В.В. Химик. СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2000. – 272 с.
15. Хомяков В.А. Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.А. Хомяков. – Л., 1980. – 49 с.
16. Хорошева Н.В. О социальных «векторах» жаргонизации городской разговорной речи (экспериментально-статистическая модель) / Н.В. Хорошева // Лингвистическая ретроспектива, современность и перспектива города и деревни. – Пермь, 1999. – С.182–188.
17. Щур І.І. Українськомовний комп'ютерний сленг: формування і функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.І. Щур. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 23 с.

Щенка О. Общій сленг в заголовках сучасної української преси.

В статті представлено огляд сучасних наукових досліджень, присвячених сленговій лексиці. Сформульовано мету роботи та завдання: 1) визначити поняття сленг; 2) прослідкувати особливості функціонування сленга в заголовках українських ЗМІ; 3) визначити основні функції загального сленга в заголовках статей сучасної української періодики. Встановлено, що загальний сленг має тісніх двосторонніх зв'язків з засобами масової інформації. З однієї сторони, активне функціонування загального сленга в ЗМІ виступає маркером загального сленга, а з іншої – розширює межі використання різних соціолектів і сприяє їх входу в загальне вжиття. Виявлено, що сленгові слова використовуються в заголовках: 1) як засіб, добре відоме читачеві; 2) як засіб, здатне зацікавити читача; 3) як мовний символ часу, що відображає нагальні проблеми; 4) як експресивне засіб досягнення комунікативно-прагматичного результату; 5) як текстотвірний смислової елемент, каталізатор гумору в різних його модифікаціях.

Ключові слова: *загальний сленг, засоби масової інформації, заголовок статті, функціональні параметри.*

Shchepka O. Common Slang in Headlines of the Modern Ukrainian Press.

The article presents an overview of current research about slang vocabulary. They set goals and objectives of this work: 1) identify the concept of common slang, 2) trace peculiarities of functioning slang in headlines Ukrainian media, 3) define the core functions of the common slang in headlines of articles of modern Ukrainian periodicals. Found that common slang has close bilateral relations with the media. On the one hand, the active functioning of slang vocabulary media serves as a marker of common slang, and with another - expands the boundaries of the use of different sociolects and facilitates their entry into general use. Found that slang words are used in headings: 1) as a means familiar to the reader, 2) as a tool that can intrigue the reader, 3) as a linguistic time symbol to reflect the immediate problems, 4) as an expressive means to implement the communicative-pragmatic result; 5) as a semantic element to create a text, the catalyst of humor in its various versions.

Key words: *common slang, media, headline, functional parameters.*

IV. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Наталія Вербицька
(Луцьк)

УДК 811.111'42

КОНФІГУРАЦІЇ УЧАСНИКІВ КОМУНІКАЦІЇ ПРИ ПЕРЕМИКАННІ КОМУНІКАТИВНОГО КОДУ

Статтю присвячено визначенню конфігурацій учасників вербальної інтеракції при перемиканні комунікативного коду. Зроблено спробу проаналізувати процес перемикання комунікативного коду, визначивши ініціаторів кодових перемикань, та виявити стратегічний вплив адресанта на адресата. Кодові перемикання відбуваються у ситуації комунікативної тріади (два учасники інтеракції та сторонній реципієнт (ініціатор перемикання коду)), у ситуації комунікативної діади (два учасники інтеракції, один з яких трансформує репліку іншого), а також поширеним є перемикання комунікативного коду у ситуації комунікативної монади (два учасники інтеракції, один з яких ініціює зміну структури власного повідомлення). Перемикання коду в ситуаціях діади і монади відбуваються на локальних рівнях дискурсу. Тоді як кодові перемикання у ситуації комунікативної тріади (активне втручання стороннього реципієнта) реалізуються на глобальному рівні дискурсу.

Ключові слова: перемикання комунікативного коду, конфігурації, адресант, адресат, автокорекція, комунікативна тріада, комунікативна діада, комунікативна монада.

Постановка проблеми. У теорії комунікації було виявлено значну кількість моделей міжособистісного спілкування, які за типами зв'язків між учасниками і перебігом спілкування поділяються на три групи: лінійні, інтерактивні, трансакційні [1, 50]. Діяльнісний підхід до вивчення процесу вербальної інтеракції та антропоцентризм у дослідженнях останніх десятиліть, на нашу думку, найповніше відображає трансакційна модель спілкування. Вона представляє комунікацію як процес одночасного відправлення і отримання повідомлень учасниками спілкування, які залежать один від одного і є творцями комунікативного акту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпопулярнішою трансакційною моделлю є модель німецького лінгвіста В. Шрамма. Комунікація тлумачиться дослідником як постійна інформаційна, психологічна, емоційна налаштованість комунікантів один на одного, коли і адресант, і адресат не міняються місцями, а виконують свої функції перебуваючи в постійному статусі [1, 51].

Схематично, ця модель зображується наступним чином:

Комунікатор (відправляє і отримує) – повідомлення (кодується за допомогою засобів мовного коду) – комунікатор (відправляє і отримує)

Однак, незважаючи на таку увагу дослідників до моделей міжособистісного спілкування, питання реалізації перемикання коду не є достатньо вивченим, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

На нашу думку, доцільним є розгляд перебігу явища перемикання комунікативного коду у аспекті конфігурацій учасників комунікативного процесу. Це й зумовлює **мету** даної статті. Поставлена мета окреслює низку **завдань**: (1) проаналізувати можливі конфігурації учасників комунікації; (2) визначити ініціаторів перемикання комунікативного коду у рамках встановлених конфігурацій; (3) виявити мовні рівні, на яких відображаються кодові перемикання; (4) визначити стратегічний вплив адресанта на адресата.

Виклад основного матеріалу дослідження. При перемиканні комунікативного коду нам видається необхідним врахувати тип конфігурацій учасників спілкування. При аналізі фактичного матеріалу нами були виділені такі конфігурації:

Комунікативна діада: мовець 1 – мовець 2 (ініціатор перемикання коду). Така модель комунікації є класичним варіантом взаємодії двох учасників комунікації адресата і адресанта.

Наведемо приклад перемикання комунікативного коду в рамках комунікативної діади. Діалог ведеться між начальником та підлеглою, у якому вони обговорюють можливість близьких стосунків:

«*Lisbeth, I'm your boss, and even if I were attracted to you, I'd never act on it*» [...] *I like you a lot. But it's not a physical thing.*»

«*That's good. Because it'll never happen*»

[...] *He struggled to find the right words.*

«*Lisbeth, I understand that you're not interested in an old man of fifty plus.*»

«*I'm not interested in an old man of fifty plus who's my boss.*» (S. Larson)

Як бачимо з наведеного прикладу, одна і та ж ситуація об'єктивної дійсності сприймається мовцями по-різному. Продуцент респонсивної репліки (Lisbeth Salander) змінює репліку продуцента ініціативної репліки (Armansky) і функціональна переорієнтація фіксується зміною простого речення на складнопідрядне означальне. Ініціатор репліки акцентує увагу на віковій різниці, виділяючи її як основну причину, чому у них не може бути стосунків (*you're not interested in an old man of fifty plus*). У промінантний фокус продуцента респонсивної репліки потрапляє продуцент ініціативної репліки (*in an old man of fifty plus who's my boss*). Цей приклад ілюструє спосіб зміни перспективи тієї самої ситуації. Перемикання коду у даному сегменті діалогу відбувається на рівні речення.

Ще одним типом конфігурації учасників ситуації спілкування є **комунікативна тріада**. За таких умов необхідно врахувати фактор стороннього реципієнта, який є релевантним суб'єктом ситуації спілкування [2]. У даному випадку комунікативна тріада виглядає наступним чином: мовець 1 – мовець 2 + мовець 3 (сторонній реципієнт). Сторонній реципієнт реалізує механізм комунікативної інтерференції (втручання), який реалізується через експліцитно-вербальні прийоми. Розглянемо такий випадок взаємодії детальніше на прикладі:

«[...] *Listen, Emmitt, it's my job to worry about **the image of this firm** and the idea of sending one of our new associates down to Mississippi to have his ass kicked and his client executed does not appeal to me. Frankly, I think Mr. Hall should be determined by Kravits & Bane.*»

«*Oh wonderful, Daniel,*» Wycoff said. «*Typical hard-nose response to a delicate issue. Then who'll represent Cayhall? Think about him for a moment. The man needs a lawyer! Adam may be his only chance.*»

«*God help him,*» Rosen mumbled.

E. Garner Goodman decided to speak. [...] «The image of this firm? Do you honestly think we're viewed as a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people?»

«*Or how about a bunch of nuns working in the projects?»* Wycoff added helpfully, with a sneer.

«*How could this possibly hurt **the image of our firm?**»* Goodman asked

The concept of retreat had never entered Rosen's mind (J. Grisham).

Процес перемикання комунікативного коду у даному прикладі реалізується у ситуації полілогу. Розмова ведеться між головою юридичної фірми (Daniel Rosen), його партнерами (Emitt Wycoff, E. Garner Goodman (останній обирає позицію стороннього реципієнта)) та молодим юристом (Adam Hall). Прагматична мета даної ситуації спілкування персуазивна: переконати голову фірми призначити молодого та недосвідченого юриста адвокатом підсудного, який перебуває на лаві смертників. Перебіг спілкування характеризується напруженою тональністю спілкування. Це виражається за допомогою таких лексичних засобів як *dammit, lighten up, asshole, maybe hell, knock it off* а також експліцитно-невербальними засобами *Rosen shot back, Rosen mumbled*. Обидва учасники першого сегменту спілкування переслідують різні стратегічні лінії діалогу, про що свідчить високий ступінь топікальності таких фраз як «*He needs a lawyer, dammit*», «*The man has one foot in the grave, and he needs a lawyer*», «*The man needs a lawyer*» з однієї сторони та фраз «*Listen, Emmitt, it's my job to worry about the image of this firm...*» з іншої. Сторонній реципієнт, переходячи від пасивного спостерігача до активного реагента, займає позицію, дотичну до позиції Еміта Вайкофа, перехоплює фразу *the image of this firm...* та пропонує своє бачення діяльності фірми: «*Do you honestly think we're viewed as a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people?*». Фраза *the image of this firm* у вказаному

потоці мовлення створює рамкову конструкцію та є стилістичним прийомом повтору. Процес перемикавання комунікативного коду відбувається саме на етапі активного втручання стороннього реципієнта у дискусію. Його фраза *a bunch of underpaid social workers dedicated to helping people* змінюється іншим учасником комунікації (Emit Wycoff): «*Or how about a bunch of nuns working in the projects*». Якщо один мовець, з метою персуазивного ефекту, порівнює юридичну фірму з групою низькооплачуваних соціальних працівників, які працюють на благо людей, то інший, маючи такий самий комунікативний намір, інтенсифікує повідомлення попереднього, виділяє інший аспект безкорисної праці і порівнює юристів з групою черниць, які працюють над різними соціальними проектами. До того ж, вербальний елемент підкріплюється невербальним – презирливою посмішкою (*a sneer*). Чинником, який впливає на такий вибір функціональної переорієнтації, є аксіологічний (спільність/розбіжність в суб'єктно-ціннісній сфері комунікантів). Проте досягнути заданої мети на даному етапі інтеракції не вдається, про що свідчить фраза «*The concept of retreat had never entered Rosen's mind*».

Увага до перебігу діалогічного мовлення зосереджена на структурі діалогу в лінгвістиці [3, 34-37; 4, 184; 5, 76-86; 7, 43-50; 8, 41-48; 9, 143-176]. Бахтін М.М. зазначав, що реальною одиницею мовлення є взаємодія двох висловлювань, тобто діалог [6, 446]. У сучасній лінгвістиці поняття мовленнєвої взаємодії в трактуванні Бахтіна М.М. збагатилося доповненнями соціології, антропології, психології. Інтерактивна концепція комунікації полягає у наступному: (1) Фази емісії і рецепції знаходяться у відношенні взаємозумовленості, визначають одна одну. Мовець заздалегідь визначає (обраховує) можливу інтерпретацію своїх слів слухачем і можливу реакцію з його боку, що безперервно визначає сам процес кодування. (2) Взаємозумовленість реалізується послідовно і одночасно (симультанно). Комунікація включає механізми передбачення і ретроспективної дії. (3) Продуценти і реципієнти повідомлення розглядаються як активні учасники мовленнєвої взаємодії. Вони діють як на когнітивному рівні (інтерпретують повідомлення), так і на соматичному (регулюють спілкування). (4) Код, що дозволяє здійснювати операції кодування й декодування, формується в процесі самої інтеракції (мовленнєвої взаємодії) [9, 25].

Варто зазначити, що перевагою такого підходу, на думку Робера Війона, є можливість членувати мовленнєву діяльність на такі складові як: співадаптація, переформулювання, пояснення, автокорекція [10, 194].

У випадку автокорекції увага мовця прикута до значення (порівняно з формою) мовного знака. Самокорекція у ситуації діалогічного мовлення засвідчує вибір комунікантом змісту, форми висловлення для впливу на слухача. Такий випадок, на нашу думку, варто розглядати у ситуації **комунікативної монади**. Під ситуацією комунікативної монади ми розуміємо діалог адресата й адресанта, але репліку змінює не реципієнт репліки, а її продуцент. Він коригує власну репліку, розширюючи чи звужуючи значення, маркує той чи інший елемент висловлення.

Для ілюстрації вищевказаної тези проаналізуємо наступний приклад:

«*So, what is your gift and how did you know about it?*» asked Christie.

«*I can see into the future, the probable future*», Rosalind said slowly. «*I'm a medium too, although I don't work as a medium very often because it drains me. It's exhausting.*» (C. Kelly)

Як бачимо, автор ініціативної репліки (Rosalind) обговорює власну екстрасенсорну діяльність зі своєю клієнткою (Christie). Відповідь на питання про її дар, вона конструює в два етапи. Спочатку вона каже, що бачить майбутнє (*I can see into the future*), і відразу ж уточнює значення слова *the future*, виділяючи елемент імовірності майбутнього як такого (*the probable future*). Кодовим перемиканням з *the future* на *the probable future* адресант забезпечує моделювання свідомості адресата. Прагматичним сигналом такого перемикавання коду є пресупозиція, натяк на те, що майбутнє залежить від самої людини, її дій, рішень і від певних обставин об'єктивної дійсності.

Висновки дослідження. Отже, розглянувши конфігурації учасників комунікативного процесу, ми можемо зробити висновок, що процес перемикавання комунікативного коду відбувається у ситуації комунікативної тріади (два учасники інтеракції та сторонній реципієнт (ініціатор перемикавання коду)), комунікативної діади (два учасники інтеракції, один з яких трансформує репліку іншого) та комунікативної монади (два учасники інтеракції, один з яких ініціює зміну структури власного повідомлення). Комунікативна монада є результатом

автокорекції мовця. В усіх випадках кодових перемикачів продуцент орієнтується на реципієнта, зміст повідомлення та прагматичну мету спілкування. Перемикачів коду в ситуаціях комунікативної діади і комунікативної монади відбуваються на локальних рівнях дискурсу. А кодові перемикачів у ситуації комунікативної тріади (активне втручання стороннього реципієнта) охоплюють значний сегмент дискурсу та реалізуються на глобальному рівні. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розширенні мовного матеріалу та детальнішому аналізі конфігурацій учасників комунікації при перемикачів комунікативного коду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Воронцова Н. Г. Комунікативно-когнітивні особливості вербальної інтеракції зі стороннім реципієнтом : Автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. Г. Воронцова – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 20 с.
3. Гетьман З. О. Мовні і текстові одиниці діалогічного тексту // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць / З. О. Гетьман – К., 1992. – С. 34 – 38.
4. Сахарчук Л. І. Діалог як базова одиниця мовлення // Проблеми семантика слова, речення та тексту / Л.І. Сахарчук. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – Вип. 6. - С. 184 – 187.
5. Баранов А. Н. Лексические показатели минимальных диалогов // Вестник Московского Ун-та / А.Н. Баранов : Сер. 9. Филология. – 1999. – №1. – С. 76 – 87.
6. Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. – М. : Лабиринт, 2000. – 642 с.
7. Радаев А. М. «Суглубинный» синтаксис как уровень моделирования замысла оппозитивной диалогической реплики // Филологические науки / А. М. Радаев. – 1980. - № 6. – С. 43 – 50.
8. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания / Ф. Хундснуршер. – 1998. – № 2. – С. 38 – 50.
9. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales / C. Kerbrat-Orecchioni . – Paris : Armand Colin, 1990. – 318 p.
10. Vion R. La communication verbale / R. Vion – Paris : Hachette, 1992. – 280 p.
11. Grisham J. The Chamber / J. Grisham – New York : Doubleday, 1994. – 676 p.
12. Kelly C. Past Secrets / C. Kelly – London : HarperCollinsPublishers, 2007. – 607 p.
13. Larson S. The Girl with the Dragon Tattoo / S. Larson – New York : Vintage Books, 2009. – 590 p.

Вербицкая Н. Конфигурации участников коммуникации при переключении коммуникативного кода.

Статья посвящена определению конфигураций участников вербальной интеракции при переключении коммуникативного кода. Сделана попытка проанализировать процесс переключения коммуникативного кода, определив инициаторов кодовых переключений, и выявить стратегическое влияние адресанта на адресата. Кодовые переключения происходят в ситуации коммуникативной триады (два участника интеракции и посторонний реципиент (инициатор переключения кода)), в ситуации коммуникативной диады (два участника интеракции, один из которых трансформирует реплику другого), а также распространенным является переключение коммуникативного кода в ситуации коммуникативной монады (два участника интеракции, один из которых инициирует изменение структуры собственного сообщения). Переключение кода в ситуациях диады и монады происходят на локальных уровнях дискурса. В то время как кодовые переключения в ситуации коммуникативной триады (активное вмешательство постороннего реципиента) реализуются на глобальном уровне, охватывая значительный сегмент дискурса.

Ключевые слова: переключение коммуникативного кода, конфигурации, адресант, адресат, автокоррекция, коммуникативная триада, коммуникативная диада, коммуникативная монада.

Verbytska N. The Configurations of the Participants of Verbal Interaction in the Process of Conversational Code-Switching.

This article is dedicated to the determination of the configurations of the participants of verbal interaction in the process of conversational code-switching. An attempt is made to analyze the process of conversational code-switching by means of defining its initiators and to reveal the strategic influence of the addresser on the addressee. Code-switching occurs in situations of communicative triad (two participants of the interaction and third-party recipient (initiator of code-switching)), in situations of communicative dyad (two participants of the interaction, one of them transforms the utterance of the other), and code-switching is also common in situations of communicative monad (two participants of the interaction, one of them initiates the changes in the structure of his\her own utterance). Code-switching in situations of communicative dyads and monads occurs at the local level of discourse. While code switching in situations of communicative triad

(the active intervention of a third-party recipient) is implemented at the global level of discourse, covering a large part of the discourse.

Key words: conversational code-switching, configurations, addresser, addressee, autocorrection, communicative triad, communicative dyad, communicative monad.

Тетяна Врублевська
(Вінниця)

УДК 811.161.2'1

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» У ЛІНГВО-КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ЕТИМОЛОГІЯ, ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті проаналізовано етимологію терміна «концепт», історію виникнення та функціонування у лінгвістиці. Здійснено аналітичний огляд основних праць найвідоміших корифеїв когнітивної лінгвістики, зокрема такої її галузі, як лінгвоконцептології. Наукова розвідка репрезентує основні підходи до розуміння концепту як мовно-культурного феномена. Погляди українських та зарубіжних науковців щодо тлумачення терміна «концепт» зведені до трьох загально визнаних підходів сучасної когнітивної лінгвістики. Увага автора зосереджена на аналізі лінгвістичного, когнітивного та лінгвокультурного підходів та на виокремленні їхніх спільних та відмінних положень. Висловлено власне розуміння терміна «концепт» як мовно-культурного феномена.

Ключові слова: концепт, лінгвістичний підхід, когнітивний підхід, лінгвокультурний підхід, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія.

Постановка проблеми. Останні дослідження і публікації. Останнім часом предметом пильної уваги лінгвістів є питання, пов'язані з терміном «концепт». Посилений інтерес до проблем етимології, трактування, особливостей будови та типології концептів став однією із причин виокремлення нової галузі когнітивної лінгвістики – лінгвоконцептології, метою якої є опис концептів та мовних засобів їхнього вираження. Концепт як мовний феномен є предметом дослідження когнітивної лінгвістики, філософії, антропології, семіотики, психології, концептології та ін.

Сьогодні мовознавці активно розробляють питання змісту, структури, наповнення, виміру, рівнів концепту (С. Воркачов, В. Карасик, У. Марчук, Г. Слишкін, Ю. Степанов, В. Фрумкіна), причинні механізми виникнення концептів у свідомості людини (Г. Богданович, С. Жаботинська, В. Жовтобрюх, З. Попова, І. Стернін), етапи вербалізації і категоризації концептів (М. Алефіренко), типологічну диференціацію концептуальних структур (В. Іващенко) та ін.

Однак, незважаючи на широкий діапазон опрацьованих питань, актуальним і невирішеним до кінця в сучасній когнітології залишається питання семантики концепту. Багатогранність, глибина та складність будови терміна спричинили дискусії науковців щодо трактування концепту, його особливостей та типології. Погляди науковців відзначаються різновекторністю підходів, саме тому все зримішою стає необхідність детального опису та характеристики їхньої позиції стосовно мовно-культурного феномену «концепт». Розгляд цього явища під запропонованим кутом зору розкриє широкі можливості для подальшого заглиблення в проблему вербалізації концепту у літературних текстах. У цьому вбачаємо **актуальність** та доцільність нашої розвідки.

Мета статті – описати етимологію концепту, проаналізувати основні підходи науковців до трактування семантики терміна, визначити у їхніх поглядах спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етимологія терміна «концепт» пов'язана із латинським словом *conceptus* – у дослівному перекладі – поняття. Термін *conceptus* семантично пов'язаний із саріо – брати, отримувати; *conspicere* – збирати, приймати, вбирати в себе; *conceptio* – з'єднання, сума, сукупність. [3, с. 222-224]. Виходячи із вище сказаного, стверджуємо, що слово «*conceptus*» має такі тлумачення: 1) збирати, вбирати в себе; 2) отримувати, вибирати;

3) представляти себе, уявляти; 4) ловити, засвоювати, розуміти; 5) написати, утворити; 6) сформувавши; 7) відбуватися, з'являтися, виникати; 8) з'єднання, сукупність, зародок.

Першість у вивченні концепту належить філософії. Середньовічний філософ П. Абеляр стверджував, що *«концепти виникли до створення природи в Божественному розумі як ідея Бога та прообразів одиничних речей»* [12, с. 409]. Він вважав, що концепт – це сукупність понять, сформованих людським розумом. Вони пов'язані між собою спільною темою, змістом, поглядом, *«концепти є лише абстракціями чуттєво сприйнятої інформації про світ»* [12, с. 409]. Його послідовники Т. Гоббс, П. Абеляр, У. Оккам дійшли спільної думки щодо тлумачення терміну «концепт», визначивши його як універсалію, *«що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та використовується в розумовій діяльності»* [12, с. 409]. Зауважимо, що саме це потрактування лежить в основі більшості визначень терміна, наведених сучасними дослідниками.

На лінгвістичних теренах термін «концепт» вперше замаюрив у 1928 році, коли російський вчений С. О. Аскольдов опублікував статтю «Концепт і слово». Науковець наголошував, що вчення середньовічних філософів про концепт як універсалію давно застаріли, тому потребують нового підходу та детального вивчення. Концепту властива функція заміщення, яка реалізується завдяки лексичному значенню слова. Тобто, С. О. Аскольдов вважає, що концепт є значно ширшим поняттям, ніж лексичне значення слова: *«Концепт – мисленнєве утворення, яке у розумовому процесі замінює нам неозначену множину предметів одного і того ж роду»* [1, с. 269]. У цьому плані можна говорити ще й про функцію «економії» зусиль у процесі мислення.

До проблеми концепту, поставленої ще у 1928 році, повернулися лише у 80-х роках ХХ століття. Це було пов'язано, як стверджує О. О. Селіванова, із *«...нагальною потребою нового тлумачення терміна «поняття», яке традиційно розглядалося як абстракція окремих чуттєвих ознак, а згодом розширило свій обсяг до рівня єдності загального, одиничного й особливого, тобто всього обсягу інформації про певний об'єкт або клас об'єктів»* [12, с. 410].

Із кінця ХХ століття концепти стали сприйматися як ментальні утворення, в яких зібрані важливі для людини знання та уявлення про навколишній світ. А у когнітології було виділено три основні підходи до розуміння семантики концепту: лінгвістичний, когнітивний, лінгвокультурний.

Для представників **лінгвістичного напрямку** концепт – це значення слова з його конотативними елементами. С. О. Аскольдов вважає, що кожна словникова номінація може стати концептом. Схожої думки дотримується Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна та А. Д. Шмільов. На їхню думку, семантика мовного знака є основним засобом формування змісту концепту.

Представники **когнітивного підходу** відносять концепт до явищ ментального характеру, розуміють його як **оперативну змістову одиницю пам'яті** (В. А. Маслова: *«Концепт – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці»* [8, с. 31]), **універсальну поняттєву/ когнітивну категорію** (М. Полюжин: *«Концепт, як універсальна понятійна категорія, наділений змістом, на відміну від семантики, яка є мовним явищем»* [10, с. 110]), **інформаційну структуру свідомості** (В. А. Маслова: *«Концепт – це інформаційна структура свідомості, яка відображає знання та досвід людини»* [8, с. 31.]), **квант структурованого знання** (В. Б. Яковлєва: *«локалізований у свідомості людини квант структурованого знання, ментальне утворення (спрямоване до вищих духовних цінностей), позначене етнокультурною специфікою, що має вираження в мові»*[14, с. 41]), **ментальну одиницю / ментальне утворення** (В. Ф. Старко: *«ментальна одиниця, включена в мережу подібних їй одиниць: ментального лексикону, мови мозку (linguamentalis)»* [11, с. 16]; Л. В. Міллер: *«концепт – ментальне утворення, властиве індивідуальній та колективній свідомості певного етносу; художній досвід зафіксований в культурній пам'яті нації, що виступає будівельним матеріалом при формуванні нових художніх сенсів»* [9, с. 42]).

Найповніше когнітивний підхід розкритий у тлумаченні концепту О. Кубряковою: *«Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна*

змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини. *Поняття концепту відповідає уявленню про ті змісти, якими оперує людина у процесах мислення і які відображають зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких квантів знання»* [12, с. 410-411].

Представниками третього – лінгвокультурного підходу вважають Ю. С. Степанова та Д. С. Ліхачова. Ю. С. Степанов розуміє культуру як сукупність концептів та їхніх відношень. Він вважає концепти основними комірками в ментальному світі людини, саме тому вони виступають частиною культури тієї нації, представником якої є особа: *«Концепт – це наче згусток у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини»*, в той же час, *«концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру»* [13, с. 40].

Аналогічної думки дотримується і Д. С. Ліхачов, наголошуючи на тому, що головне багатство мови знаходиться на рівні концептів та концептосфер, тому *«дійсно, мова в потенційній формі її концептів – втілення всієї культури нації»* [7, с. 287]. Концептосферу мови вчений співвідносить з історичним досвідом нації та її релігією.

В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін лінгвокультурний концепт розуміють як *«умовну ментальну одиницю, спрямовану на комплексне вивчення мови, свідомості та культури»* [4, с. 75], а С. Г. Воркачов – як *«одиницю колективного знання/свідомості..., що має мовне вираження і відзначається етнокультурною специфікою»* [2, с. 70]. Науковці одностайні у думці, що місцем перебування концепту є «свідомість», культура детермінує концепт, а мова та мовлення є лише сферами, в яких він втілюється.

В. А. Маслова під концептом розуміє семантичне утворення, яке характеризує носіїв тієї чи іншої етнокультури і виникає безпосередньо при взаємодії лексичного значення слова із культурою народу, досвідом людей та суспільства. Цю думку підтримують російські науковці Д. С. Ліхачов та О. С. Кубрякова. Вони називають концепт посередником між словами та дійсністю, йому притаманне емоційне, експресивне та оцінне забарвлення. Із цього приводу В. І. Карасик слушно зауважив: *«культурний концепт – це багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна і поняттєва сторони»* [5, с. 109].

Як видно з розглянутого матеріалу культура етносу, його історія, звичаї, традиції, досвід – обов'язкові складові концепту, які впливають на формування змісту, структури, організацію номінативного поля. Це дає підстави констатувати, що роль мови у лінгвокультурному підході другорядна, вона лише виконує функцію мовного вираження культурної складової концепту.

Описавши підходи до розуміння концепту та порівнявши погляди лінгвістів щодо проблеми, зауважимо, що їхньою спільною рисою є існування беззаперечного зв'язку мови з культурою. Думки науковців розходяться при визначенні ролі мови у формуванні концептів: одні віддають їй перевагу, інші – відводять на задній план.

Відсутність одностайного погляду науковців на визначення семантики концепту є беззаперечним доказом складної та багатовимірної структури концепту, яка складається з понятійної основи, соціо-психо-культурної, історично зумовленої частин та їхніх складових елементів: асоціацій, емоцій, оцінок, національних образів. Концепт – це не лише дефініція словникової одиниці, це ще й її конотативне та емоційно-експресивне забарвлення. Він формується у результаті зіткнення словникового значення слова з народним досвідом. Ця проблема пов'язана також із періодом становлення концепту у лінгвістиці, розмитістю його меж та змішенням з близькими за значенням чи за мовною формою термінами. Вона і досі є «яблуком розбрату» серед вітчизняних та зарубіжних дослідників.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба визначення терміна «концепт». Перед тим, як переосмислювати змістове наповнення терміна та давати власне тлумачення, проаналізуємо дефініції, наведені у Короткому словнику когнітивних термінів: *«Поняття концепту відповідає уявленню про ті значення, якими оперує людина в процесах мислення і які відбивають зміст досвіду і знань, зміст результатів усієї людської діяльності й процесів пізнання світу у формі певних «квантів» знання»* [6, с. 90]. Тобто, концепти – це ті сенси (сенси), які людина використовує у процесі розумової діяльності, мислення. Саме вони відображають досвід, знання,

результати діяльності, культуру етносу в процесі його історичного розвитку. Концепт – це уявлення, знання, думки індивідів про явище чи предмет.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Концепт постає перед нами як мовно-культурний феномен, що існує у індивідуальній та колективній свідомості носіїв певного етносу (народу, держави, країни, регіону тощо), відображає менталітет, історію, культуру та досвід, набутий індивідами у процесі трудової діяльності та розвитку суспільства. Концепти виникають у свідомості людини в результаті розумової діяльності та у процесі усупільнення, соціалізації і складаються із чуттєвого досвіду та предметної діяльності людини.

У процесі розвитку суспільства та колективної свідомості словникові дефініції здатні набувати нових значень, змінюватися та розширюватися, разом із ними відбувається зміна та наповнення концепту, його структури, польової організації. Саме тому, аналізуючи концепти, вважаємо доцільним та необхідним дослідження усіх можливих його ідентифікаторів, які разом із лексичним значенням слова, денотативними та конотативними нашаруваннями формують структуру концепту, його польову організацію. Описавши теоретичний аспект дослідження концептів, урахувавши різні підходи до тлумачення терміна, ми вважаємо актуальним і перспективним подальше дослідження концептів на матеріалі художніх текстів українських письменників, зокрема Михайла Стельмаха. У перспективі нами буде вивчено концепт Поділля у творчості М. Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / под. ред. В. Н. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267-280.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – М. : МГИМО, 2001. – 177 с.
3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М., 1976. – 1096 с.
4. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слишкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. - С. 75-80.
5. Карасик В. И. Языковой круг: Личность. Концепты. Дискурс / В. И. Карасик. – М., 2004. – 477 с.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов: [Под общ. ред. Е. С. Кубряковой] / Кубрякова Е. С., Демьянков В. А., Панкрац Ю. Г., Лузина Н. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 246 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / под. ред. В. Н. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280-287.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учеб. пособ.] / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск : Тетрасистемз, 2004. – 255 с.
9. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова. – 2000. - №4. – С. 39-45.
10. Полюжин М. М. Концепты як співвідносні зі значенням поняття / М. М. Полюжин // Культура народов Причерноморья: [научн. журнал Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского]. – 2002. – № 32. – С. 109–111.
11. Старко В. Ф. Концепт гра: [монографія] / В. Ф. Старко. – Луцьк: РВВ «Вежа», Волин. дер. ун-т ім. Л. Українки, 2007. – 204 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2008 – 712 с.
13. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
14. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Яковлева. – Х., 2008. – 240 с.

Врублевская Т. Понятие «концепт» в лингво-когнитивных исследованиях: этимология, основные подходы к определению.

В статье проанализированы этимология, история возникновения и функционирования термина «концепт» в лингвистике. Статья рассматривает исследования известных ученых когнитивной лингвистики, в частности такой отрасли, как лингвоконцептология. Научное исследование представляет главные подходы к пониманию концепта как культурно-языкового феномена. Взгляды украинских и зарубежных исследователей относительно толкования термина «концепт» сведены к трем общепризнанным подходам современной когнитивной лингвистики. Внимание автора сосредоточено на анализе лингвистического, когнитивного и лингвокультурного подходов и на выделении их общих и отличительных черт. Также в статье высказано собственное понимание термина «концепт» как культурно-языкового феномена.

Ключевые слова: *концепт, лингвистический подход, когнитивный подход, лингвокультурный подход, когнитивная лингвистика, лингвоконцептология.*

Vryblevska T. The Notion of «Concept» in Linguocognitive Researches: Etymology, the Main Approaches to it's Definition.

In the article the etymology of the term «concept», it's origin and functioning in the linguistics have been analyzed. The article considers the famous scientists researchers of the cognitive linguistics, in particular, it's branch – linguoconceptology. The scientific research gives the main approaches to understanding the notion «concept» as a linguo-cultural phenomenon. The ideas of the Ukrainian and foreign scientists about the term «concept» interpretation have been classified into 3 current approaches of the modern cognitive linguistic. The author's attention has been focused on the analysis of the linguistic, cognitive and linguocultural approaches and differentiation of their common and specific features. The author also expresses his own idea of understanding the notion «concept» as linguocultural phenomenon.

Key words: *concept, the linguistic approach, the cognitive approach, linguocultural approach, cognitive linguistic, linguoconceptology.*

Інна Гороф'янюк
(Вінниця)

УДК 811.161.2'28'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГОЛОДУ У ДІАЛЕКТНИХ АВТОБІОГРАФЧНИХ ТЕКСТАХ

Проаналізовано вербальні способи концептуалізації голоду в діалектному мовленні на матеріалі 37 текстів-спогадів очевидців Голодомору, записаних експедиційно в 34 населених пунктах Вінницької, Хмельницької, Житомирської й Чернівецької областей. Встановлено, що концепт ГОЛОД є одиницею ментальних ресурсів колективної свідомості українців і його вербалізація репрезентує особистісну інтерпретацію історичного досвіду народу. Досліджено способи вербалізації понятійно-ціннісного та образно-ціннісного складників концепту ГОЛОД. Понятійно-ціннісний складник концепту вербалізовано ім'ям концепту, членами синонімічного ряду імені концепту включно з частиномовними дериватами, сформованими на їхній основі вільними словосполученнями. Образно-ціннісний складник концепту реалізується на підґрунті образних метафор, що репрезентують персоніфікацію голоду. Спостереження над аксіологічним планом концепту засвідчило оцінку явища мовцем як аномального, сформована вона з таких елементів: відсутність звичної їжі, вживання в їжу недопустимих за звичних умов продуктів, канібалізм, спланованість цього явища. Аномальність голоду зумовлює виправдання порушення усталених звичаїв і норм поведінки.

Ключові слова: *концепт, когнітивна діалектологія, текст, вербалізувати, понятійно-ціннісний складник концепту, образно-ціннісний складник концепту.*

Постановка проблеми. Новітня когнітивно-дискурсивна парадигма лінгвістики висуває нові завдання перед дослідниками мови, з-поміж яких – визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови [6, с. 370]. Для успішної реалізації цього завдання доцільним є розширення джерельної бази когнітивної лінгвістики. Переконані, що з цією метою цінним є залучення до аналізу широких корпусів діалектних текстів – «це мить у розвиткові історії, зафіксована на перетині осей часу і простору в її індивідуальному антроповияві: за кожним діалектним текстом стоїть діалектоносій та окрема комунікативна ситуація, яка накладає відбиток на текст» [2, с. 7].

Метою нашої розвідки є аналіз вербальних способів концептуалізації голоду в діалектному мовленні. Матеріалом дослідження слугують 37 діалектних текстів-спогадів очевидців Голодомору, записаних експедиційно впродовж 2007–2013 рр. у 30 населених пунктах Вінницької, 2 – Хмельницької та по 1 – Житомирської й Чернівецької областей (1).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність нашого дослідження означена, по-перше, відсутністю комплексного опису концепту «голод» в українських мовознавчих студіях, по-друге, активним розвитком нової галузі – когнітивної діалектології, зачин якої

спостерігаємо у працях Т. А. Демешкіної [4], Н. В. Гуйванюк, Н.В. Руснак [3], Н.О. Руснак [5.] та ін. Дослідники переконані, що передумови розвитку когнітивного напрямку в діалектології закладені в тому, що діалектологія значною мірою випереджає багато з тих положень, які сьогодні активно розробляються сучасною лінгвістикою, зокрема принципи антропоцентризму, функціоналізму, вивчення метамовної свідомості, інтегративності, міждисциплінарності, на ґрунті яких здійснювалися діалектологічні дослідження [4, с. 101]. Натомість, на думку О. І. Бондаря, розвиток цього напрямку в україністиці «затримує нерозробленість теоретичних засад дослідження діалектного тексту в онтологічному, функційному, прагматичному, лінгвокогнітивному та прикладному аспектах» [1, с. 20].

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові дослідження останніх років зосереджують увагу на мовних засобах, які експлікують концептуальну картину світу, представлену в її індивідуальній моделі. Пізнаючи і членуючи об'єктивний світ, мовець не лише називає окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, а тому постає потреба говорити про засоби вербалізації концептів.

Протягом ХХ ст. голод декілька разів мав характер масового лиха в Україні, він став причиною гибелі мільйонів людей і в пам'яті декількох поколінь залишився в колі найважливіших подій у житті. Явища такого масштабу не можуть не знайти відображення в мові. Концепт *ГОЛОД* є одиницею ментальних ресурсів колективної свідомості українців, а його вербалізація репрезентує особистісну інтерпретацію історичного досвіду народу.

Природа концепту формується з нерозривної єдності понятійно-ціннісного та образно-ціннісного складників.

Понятійно-ціннісний складник концепту *ГОЛОД* вербалізовано ім'ям концепту, членами синонімічного ряду імені концепту включно з частиномовними дериватами, а також сформованими на їхній основі вільними словосполученнями, денотат яких ускладнений раціональною оцінкою 'смерельний'.

Базовими для мовної репрезентації концепту *ГОЛОД* є лексеми ¹голод (62 слововжитки), *голодо*²мор (23), *голо*³доўка (10), *б'і*⁴да (22), *гено*⁵цид (1) та їхні прикметникові й дієслівні деривати: *го*⁶лодний (10), *голоду*⁷вати (7), *б'і*⁸дувати (8), *б'і*⁹дити (2): *це буў*¹⁰ *голод* / *холод* / *б'і*¹¹ *да* / *а*¹² *ле* ¹³ *л'уди* *бу*¹⁴ *ли* ¹⁵ *мужн'і* / *д*¹⁶ *ружн'і* / *до*¹⁷ *пома*¹⁸ *гали* *о*¹⁹ *дин* *о*²⁰ *дному* // *ўс'ім* *хо*²¹ *т'і* *лос'а* *ж*²² *ити* // (Він.). Формують ці лексеми і вільні словосполучення: *ж*²³ *ити* ²⁴ *голодом*; *з*²⁵ *нати* ²⁶ *голод*; *з*²⁷ *голоду* ²⁸ *п*²⁹ *ухли* *і* ³⁰ *ў*³¹ *ми*³² *рали*; *з*³³ *голоду* ³⁴ *сп*³⁵ *ухали*; *м*³⁶ *ерти* *з*³⁷ *голоду*, *по*³⁸ *мерти* *з*³⁹ *голоду*, *з*⁴⁰ *голоду* ⁴¹ *за*⁴² *гинути*. Прикметно, що в корпусі вербалізаторів концепту *ГОЛОД* не зафіксовано лексеми *лихо*, *горе*. Функціонування в цьому номінативному ряді лексеми *б'і*⁴³ *да* зумовлене тим, що основний вербалізатор концепта лексема *голод* у корпусі аналізованих текстів фігурує переважно в другому з двох лексичних значень, кодифікованих в літературному ідіомі: 1. Гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти; тривале недоїдання через відсутність їжі. 2. Відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування з певних причин у населеному пункті, районі, країні тощо. 3. *перен.* Гостра нестача чого-небудь вкрай необхідного [7, с. 113-114]: *вес' хл'ін* *ў* *ўс'іх* *поза*⁴⁴ *би*⁴⁵ *рали* / *і* *йа*⁴⁶ *кис'* *коло* *ба*⁴⁷ *бц'і* *м'і* *шо*⁴⁸ *к* *два* *три* *бу*⁴⁹ *ло* *хл'і* *ба* / *поза*⁵⁰ *би*⁵¹ *рали* / *з* *гори*⁵² *к'і* *ў* *пови*⁵³ *трус'ували* / *те* *ї*⁵⁴ *голод* // (Баг.).

Спостережено розширення семантичного поля лексеми *голодний*: 1. Який має гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти: *чоло*⁵⁵ *в'і* *к* / *йак* *го*⁵⁶ *лодний* / *то* *в'ін* *хуже* *з'в'і* *ра* / *йак* *го*⁵⁷ *лодний* / *го*⁵⁸ *лодна* *л'у* *дина* // (Вів.); 2. Який зазнає голод як тривале недоїдання через відсутність їжі: *ўс'о* *зер*⁵⁹ *но* *з* *вез*⁶⁰ *ли* / *ў*⁶¹ *море* *пото*⁶² *пили* / *а*⁶³ *л'уди* *ос*⁶⁴ *талис'а* *го*⁶⁵ *лодн'і* // *і* *гно*⁶⁶ *били* / *йак* *мо*⁶⁷ *гли* / *це*⁶⁸ *ї* *на*⁶⁹ *род* // *д*⁷⁰ *умали* *в*⁷¹ *имре* / *а* *Бог* *їе* *на*⁷² *неб'і* // (М-В.).

Засвідчена і специфічне лексичне значення лексеми *голодранець* – 'той, який забирає продукти харчування в голодих людей': *хо*⁷³ *дила* *ко*⁷⁴ *м'іс'і* *йа* *та*⁷⁵ *ка* / *го*⁷⁶ *лод*⁷⁷ *ран'ц'і* *та*⁷⁸ *к'і* *хо*⁷⁹ *дили* // *т'ї* *п*⁸⁰ *рийш*⁸¹ *ли* *до* *той*⁸² *ї* *хати* / *вес'* *п*⁸³ *йец* *пова*⁸⁴ *лили* / *мо*⁸⁵ *же* *п'ід* *п'йецом* *заму*⁸⁶ *рована* *пше*⁸⁷ *ничка* / *ўс'о* *пови*⁸⁸ *си*⁸⁹ *пали* // *во*⁹⁰ *ни* *шо!* // *во*⁹¹ *ни* / *Бо*⁹² *же* / *не... не*⁹³ *ма* / *бу*⁹⁴ *ла* *ў* *гла*⁹⁵ *ду*⁹⁶ *ш*⁹⁷ *чику* *пше*⁹⁸ *ничка* / *вис*⁹⁹ *ипа*¹⁰⁰ *ў* *м'і* *шо*¹⁰¹ / *на* *п*¹⁰² *леч'і* *і* *за*¹⁰³ *бра*¹⁰⁴ *ў* // *н'і*¹⁰⁵ *чо::* *го* *л'уд'ам* *не* *ли*¹⁰⁶ *шили* / *н'і*¹⁰⁷ *чого!* // (Пен.). Пор. із СУМ: 'убого одягнена людина; обідранець' [7, с. 114].

Образно-ціннісний складник концепту *ГОЛОД* реалізується на підґрунті образних метафор. Дієслівні метафори, в яких лексема *голод* є стрижневою, відтворюють жахливу картину голодоморів в Україні. Голод в автобіографічних текстах персоніфікується: він виступає катом,

руйнівником, ліквідатором, злочинцем, який знищує мільйони людей: *голод не не да'ваў жыти* // (Кам.); *п'р'ишоў голод / ўдаріў тої горш'ок / т'іі п'ішоў* // *т'іі так ми три мучилис' роки / три роки* // (Ст.); *так л'ісо'в'і йагоди і ц'і нас спа'сали в'ід голоду* // (Кап.); *і це зр'обиў голодо'мор* // (Пен.).

Для кваліфікації концепту доцільно схарактеризувати не лише слова, що номінують окремі його явища і фрагменти, а й їх сполучуваність, що дає можливість більш повно окреслити образно-ціннісну складову концепту. З огляду на це спостережено атрибутивні й предикативні поширювачі базових вербалізаторів концепту ГОЛОД: *чорно-темно б'ідували* (М-В.), *голодоўка т'аж'ола була* // (Нар.); *голод ўже д'уже т'аж'кий буў* // (Гр.); *т'ажко / д'уже т'ажко було / голодали* // (Джул.); *т'рицит' т'рет'іі р'ік буў голод д'уже / т'рицит' с'оміі р'ік буў сил'ній голод* // (Джул.); *п'росто буў та'к іі голодо'мор / шо страшно* // (Мал.); *голодо'мор / це страш'не д'іло* // (Поч.). Загалом для характеристики періоду голоду найуживанішим є лексема *страшно(-ий)* (27): *о'ц'і страш'н'і ро'ки / ііх в'ажко з'гадувати // не т'і'л'ки от йак ў бес'ід'і роз'казувати / це страш'не // страш'ній буў пер'іод // страшно на'гадувати // йа не хт'іў би / шоб 'ворог м'іі про'жиў так йак йа про'жиў сво'їі д'ит'ач'і ро'ки / і шоби мо'їі ў'нуки і п'раўнуки не з'нали та'кого / йак йа пере'жиў* // (Лех.).

Аналіз текстового матеріалу уможлиблює вихід за межі інтерпретації синтагматичних, парадигматичних і дериваційних можливостей основного репрезанта концепта ГОЛОД і звернутися до аксіологічного плану концепту, зокрема того, що таке голод в житті інформаторів, у яких образах він утілюється, які асоціації викликає.

Найчастіша теза спогадів про голодомор – це аномальність цього явища, яка простежується в низці деталей. Головним порушенням норми є відсутність звичної їжі: *н'і'чого не було // бур'аки не ўр'одили / ка'пуста і д'руг'і там овоч'і то'же / не було н'і'чого* // (Лех.), вживання в їжу недопустимих за звичних умов продуктів: *й'їли липу / шча'в'їі / хр'їн // бл'їни та'к і хронов'і пек'ли / о // ли'пу терли / йак брун'ки липов'і* // (М-В.), канібалізм: *й'їли т'рупи / й'їли л'удеї* // (Лех.), спланованість цього явища через вилучення продуктів харчування: *а пра'в'іт'ел'і 'робл'ат' не'добре // ў т'ри'ц'ат'і ро'ки са'м'і вин'і то'же так 'само / Ро'с'ї'яа 'вин'а / бо во'на хт'іла Украї'їну з'нищити // ўс'о зер'но з'везли / ў 'море пото'пили / а л'уди ос'талис'а го'лодн'і* // (М-В.).

Усі ці конститутивні елементи концепту ГОЛОД звучать розрізнено в кожному проаналізованому діалектному автобіографічному тексті, але унікальні мовотворчі якості діалектоносія та мудра індивідуальна інтерпретація власного життєвого досвіду породжують мікротексти, в яких ословлено кожний вище зазначений фрагмент: *б'і'да д'уже т'аж'ке ўрем'н'а було / не'воз'можно було / т'ажко жыти було д'уже // було / та'ке шо ў л'удини ў 'ж'їнки ўмерла д'итина / і 'ж'їнка порубала й'їі / пок'лала ў д'ї'жку і ва'рила і й'їла то м'н'асо з д'итини / бо д'итина ўмерла // й'їли кон'і то'же / та'ки ї пси й'їли / да'же со'бак не'було / ло'вили со'баки / во'рони ло'вили / то'же й'їли л'уди / пси й'їли л'уди / не'було ни'чого і недо'род буў / і заби'рали ўс'о // л'уди й'їли тра'ву / бо голодоўка була* // (Гв.).

Екстремальність ситуації голоду зумовлює виправдання порушення усталених звичаїв і норм поведінки. Голод – це час, коли прощається невиконання релігійних звичаїв, зокрема поховальної обрядовості: *ви'возили ўмерших п'ід'водами // набе'ре на п'ід'воду чи д'воє / чи т'роє там / за'йіде на 'вулиц'у / хто там йо'го ўже по'просит' / не з'найу // теї 'викопаїут' 'й'аму / теї за'копуйут ... / н'і'кого // так / 'викопали і за'кидали // і н'і'х'то не п'лаче / і н'і'х'то не 'варе їм го'б'ід'ї / не спраў'л'айе й'їм 'ц'ого по'хорону // це так хо'вали ў голо'довку / л'удеї // ве'зут' уже / ве'зут' он'до п'ід'водойу! // таї приви'зут' / таї 'й'аму й'їд'ну 'викопаїут' / таї за'кидаїут чи дво'х / чи тро'х у т'іі 'й'ам'і // ни ўби'раїут й'їх / н'і'чого // ої 'Господи! // (Джур.). Біблійна заповідь «Не кради!» нівелювалася задля виживання: *ше 'помн'у / шо не було шо 'й'їсти / а за с'елом буў ка'гат // ко'лис' бара'бол'а була і во'на по'мерзла / ну кул'госпна // і л'уди ту'ди хо'дили і рос'копували ц'у // ну во'на по'г'нила та бара'бол'а* // (Стр.). Крадіжки виправдовувалися: не каралися, а, навпаки, прощалися: *во'ни хаз'айували / ў них ше було шос' 'й'їсти / али ўно'ч'і п'р'ишли раз та'к і 'вурки / бо то не л'уди бу'ли / вит'агнули те'л'а / і пот'а'гнули йо'го ў 'ж'ито / по'вели ї там 'мама // со'с'їди // ї там 'мама п'ішли // і їдут / але 'ж'їнка йо'го та ї 'кажи / 'Ган'а / не їди 'туди // ти ж бач / шо во'ни з обр'езви / во'ни ж те'бе ўб'їут / не їди ту'ди // 'мама**

ўз'али та ї вернулис'а // але пройшло / с'іл'ки там пройшло / дві нид'іл'і / та ї ўже те м'н'асо ми'нуло'с'а / шо во'ни те тил'а заб'рали / з'іли // приходе та ж'інка та ї / Ганечко / даї моло'ка по'пити // ўже ў 'нейї / ў 'тейї ж'інки / 'ноги по'пухли / 'руки // 'мама 'кажут / не 'варто 'дати / но ти ж не 'вин'а / ти ж не т'аг'нула // 'мама 'дали / 'її'ї на'л'али / 'дали с'о'бойу 'того моло'ка / але ўс'о рам'но во'на та'ке ї не 'вижила / бо бо та'к'ї були ро'ки / шо не 'було шо 'їїсти / та ї во'на по'мерла // (Мал.).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Виконане дослідження дозволяє висновкувати, що діалектний текст розширює горизонти мовознавчих студій і прогнозує роботу дослідника на міждисциплінарному рівні. Аналіз тексту крізь призму інформації, що він зберігає, уможливорює пізнання народної категоризації буття і власного світобачення мовця і як наслідок – вивчення концептуальної картини світу українців. Аналіз вербалізації концепту *ГОЛОД* засвідчив нерозривну єдність понятійно-ціннісного та образно-ціннісного складників концепту. Змістове наповнення концепту *ГОЛОД* відносно варіативне: 'відсутність звичної їжі', 'вживання в їжу недопустимих за звичних умов продуктів', 'канібалізм', 'спланованість цього явища через вилучення продуктів харчування'. Голоду як життєвому випробовуванню надається високий аксіологічний статус: відсутність голоду стає єдиною і достатньою умовою для продовження життя. Кореляція «голод – смерть» підтримується зближенням образів голоду і холоду і сприйняття періоду Голодомору як часу, коли релігійні, моральні та юридичні закони, що регламентують життя людини, втрачають силу. Для пізнання концепту *ГОЛОД* як цілісного феномену в сукупності всіх його аспектів, та поліфункціональності, вважаємо за доцільне подальше вивчення цієї проблеми, зокрема зосередження уваги не лише на ядрі, але й периферії структури аналізованого концепту.

СИСТЕМА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Баг. – с. Багринівці Літинського р-ну Вінницької обл.
Гв. – с. Гвіздівці Сокирянського р-ну Чернівецької обл.
Вів. – с. Вівсяники Козятинського р-ну Вінницької обл.
Він. – м. Вінниця Вінницької обл.
Гр. – с. Гришівці Тиврівського р-ну Вінницької обл.
Джул. – с. Джулинка Бершадського р-ну Вінницької обл.
Джур. – с. Джуриці Немирівського р-ну Вінницької обл.
Кам. – с. Кам'янка Козятинського р-ну Вінницької обл.
Кап. – с. Капустяни Тростянецького р-ну Вінницької обл.
Лех. – с. Лехнівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
М-В. – с. Майдан-Вербецький Летичівського р-ну Хмельницької обл.
Мал. – с. Малинівка Літинського р-ну Вінницької обл.
Нар. – с. Нараївка Гайсинського р-ну Вінницької обл.
Пен. – с. Пенківка Шаргородського р-ну Вінницької обл.
Поч. – с. Почуйки Попільнянського р-ну Житомирської обл.
Ст. – с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.
Стр. – смт Стрижавка Вінницького р-ну Вінницької обл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. І. Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття / О. І. Бондар // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2012. – Т. 17, вип. 4. – С. 5–26.
2. Гриценко П. Ю. Діалектний флнлфлнд як джерело інформації про українську мову / П. Ю. Гриценко // Український діалектний фонофонд / упор. : Гриценко П. Ю., Малахівська О. А., Поістогова М. В. ; Ін-т української мови НАН України – К. : поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2004. – С. 5–20.
3. Гуйванюк Н. В. Діалектний текст як лінгвокогнітивна одиниця / Н. В. Гуйванюк, Н. О. Руснак // Українська мова. – 2003. – № 2 (7). – С. 102–110.
4. Демешкина Т. А. Когнитивная диалектология: проблемы и перспективы / Т. А. Демешкина // Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы, М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 2007. – С. 100–101.
5. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія / Наталія Руснак ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 447 с.
6. Селеванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селеванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 702 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2: Г – Ж. – 550 с.

ДЖЕРЕЛА

1. «Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас»: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / Упорядник І. В. Гороф'янюк. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. – 148 с., диск DVD.

Горофьянюк Инна. Вербализация концепта ГОЛОД в диалектных автобиографических текстах.

В статье проанализированы вербальные способы концептуализации голода в диалектной речи на материале 37 текстов-воспоминаний очевидцев Голодомора, записанных экспедиционно в 34 населенных пунктах Винницкой, Хмельницкой, Житомирской и Черновицкой областей. Установлено, что концепт ГОЛОД является единицей ментальных ресурсов коллективного сознания украинцев и его вербализация представляет личностную интерпретацию исторического опыта народа. Исследованы способы вербализации понятийно-ценностного и образно-ценностного составляющих концепта ГОЛОД. Понятийно-ценностная составляющая концепта вербализирована именем концепта, членами синонимического ряда имени концепта, включая дериваты других частей речи, свободными словосочетаниями. Образно-ценностная составляющая концепта реализуется на основе образных метафор, представляющих персонификацию голода. Наблюдения над аксиологическим планом концепта продемонстрировали оценку явления говорящим как аномального, она сформирована из следующих элементов: отсутствие привычной пищи, употребление в пищу недопустимых в привычных условиях продуктов, каннибализм, спланированность этого явления. Аномальность голода предопределяет оправдания нарушения устоявшихся обычаев и норм поведения.

Ключевые слова: концепт, когнитивная диалектология, текст, вербализировать, понятийно-ценностная составляющая концепта, образно-ценностная составляющая концепта.

Horofyanyuk Inna. Verbalization of the Concept of HUNGER in the Dialect Autobiographical Texts.

The article analyzes verbal ways to conceptualize hunger in dialectal speech on the material of 37 texts-memories of witnesses of Holodomor recorded expedition in 34 settlements of Vinnytsia, Khmelnytsky, Zhytomyr and Chernivtsi regions. It has been established that the concept HUNGER is a unit of the mental resources of the collective consciousness of Ukrainians and its verbalization is personal interpretation of the historical experience of the people. The ways of verbalization of conceptual-value and figuratively-value components of the concept of HUNGER have been studied. Conceptual-value component of the concept is verbalized by the name of the concept, members of its synonymic row, including derivatives of other parts of speech, free phrases. Figuratively-value component of the concept is realized on the basis of metaphors, representing the personification of hunger. Observations on the axiological terms of the concept have demonstrated assessment phenomena of a person as abnormal, it has been comprised with the following elements: the absence of a familiar food, eating products invalid in a familiar environment, cannibalism, well-planned of this phenomenon. The anomalous character of hunger predetermines justify the violation of the established customs and norms of behavior.

Key words: concept, cognitive dialectology, text, verbalize, conceptual-value component of the concept, figuratively-value component of the concept.

Анастасія Гуцол
(Чернівці)

УДК 811.111:81'37:159.955

**КОГНІТИВНА КАРТА МАТРИМОНІАЛЬНОГО
КОНФЛІКТНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ**

Здійснено статистичний аналіз концептуального простору матримоніального конфліктного художнього дискурсу, в результаті якого зафіксовано системні зв'язки між концептами. Наявність відношень між концептами чи їх фрагментами є універсальною та, в той же час, унікальною характеристикою концептуальної системи дискурсу певного типу. Такі зв'язки можуть бути статистично сильними, середніми та слабкими, а їх сукупність вибудовує унікальну когнітивну карту матримоніального конфліктного художнього дискурсу. У статті розглядаються середні міжконцептуальні зв'язки. Відношення між концептуальними елементами є невід'ємною складовою концептуального простору і характеризується унікальною здатністю останніх створювати у концептуальній системі певну карту на основі найтиповіших системних зв'язках.

Ключові слова: когнітивна карта, міжконцептуальні зв'язки, матримоніальний конфліктний художній дискурс.

Постановка проблеми. З огляду на динамічний розвиток антропоцентричної парадигми особливість сучасного мовознавства полягає у підвищеній увазі до прагматичних та динамічних аспектів мови у їх зіставленні із людиною, її мисленням, культурою та свідомістю. Саме тому одним із напрямів досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми є аналіз комунікативних функцій концептів, їх динамічних особливостей у дискурсі, в тому числі і матримоніальному, який презентує спілкування між комунікантами зі статусно-рольовими конфігураціями чоловіка та дружини.

Сфера діяльності людини відбивається в її мовних іпостасях, що корелює із когнітивними механізмами у вигляді складної системи концептів та їх взаємозв'язків, сукупність яких утворює концептосистему. Дослідження цієї дискурсивно специфічної конфігурації концептів є одним із **актуальних** питань сучасної дискурсології, концептології та когнітивної лінгвістики.

Спроба реконструкції концептопростору матримоніального конфліктного художнього дискурсу (МКХД) ґрунтується на уявленні про здатність концептів встановлювати найрізноманітніші зв'язки між собою, які відіграють провідну роль в генезисі концептопростору. Відношення між концептами, як правило, не залежать від конкретної мовної особистості – вони наявні у ментальному світі будь-якого представника певної лінгвокультури. Взаємозв'язки концептів можуть бути представлені крізь призму когнітивної карти певного дискурсу, де ключовими елементами виступають значущі (або домінантні) концепти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сам термін «когнітивна карта» виник задовго до появи когнітивної лінгвістики і належить американському психологу Е. Толмену [15]. Суть його досліджень полягала у відстеженні навиків «орієнтування» тварин у лабіринті, що свідчило б про формування особливої структури, яку можна назвати когнітивною картою середовища. Вважаємо термін адекватним та придатним для представлення ієрархічної структури концептопростору МКХД у вигляді специфічної концептосистеми.

Питанням типології зв'язків в межах системи концептів певного дискурсу займалось багато вчених. М. В. Нікітін в якості концептуальних зв'язків називає відношення класифікації та імплікації, де імплікаційні зв'язки виражають реальні зв'язки об'єктів дійсності, «залежності, взаємодії між речами, між частиною і цілим, між предметом і ознакою, між ознаками» [7, с. 104]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін говорять про концептуальні відношення подібності, відмінності та ієрархії [10, с. 18]. Свою типологію зв'язків пропонує В. Б. Гольдберг, виділяючи відношення суміщення, включення, перетину, близькості, контрасту [2]. Ю. С. Степанов вказує, що концепти в концептосфері перетинаються, причому в основі такого «перетину» (імплікації) лежить або спільний смисл, або спільна структурна ознака [13, с. 398]. На думку А. М. Приходька слід розрізняти три типи відношень: субординації, координації та імплікації. Відношення субординації встановлюється за принципом гетерономії (значення накладаються один на одне за формулою « $X \in M$ »: концепт X належить множині M); відношення координації характеризує рівнозначність / рівноцінність концептів в межах їх дистрибутивних конфігурацій (зв'язок встановлюється між концептами із однаковою значущістю в межах досліджуваного контексту); відношення імплікації засноване на принципі «ціле – частина» (концепт із більшим вміщує концепт із меншим «об'ємом») [11, с. 250–251]. Схожу класифікацію пропонує Ю. М. Караулов, стверджуючи, що зв'язки між ментальними одиницями зводяться до трьох основних типів: привативна опозиція (включення), еквіполентна опозиція (пересічення), диз'юнктивна опозиція (відсутність спільних елементів) [3, с. 211].

Ю. С. Степанов вказує, що зв'язки між концептами можуть бути як природними, так і встановлюватись логічним шляхом. Для зв'язків, встановлених логічним шляхом, характерна імпліцитність у репрезентаціях, обов'язковість логічних операцій. Природні зв'язки між концептами зазвичай виражаються мовними засобами експліцитно: словами, пареміями, фразеологізмами, неологізмами, афоризмами та ін. [13, с. 600].

Утім, в межах нашої розвідки послуговуємось типологізацією концептуальних зв'язків І. М. Осовської, яка виокремлює відношення перетину, координації, слідування та каузації [8], що, на нашу думку, найбільш органічно передає палітру міжконцептуальних зв'язків в основі когнітивної карти дискурсу.

Мета статті полягає у дослідженні концептосистеми МКХД та втілюється у **завданнях**: 1) здійснити статистичний аналіз вербалізаторів концептів у МКХД; 2) виявити системні зв'язки між концептами; 3) сформувані когнітивну карту МКХД; 4) описати статистично середні концептуальні зв'язки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фіксуєчи складові конкретного сегмента картини світу в ментальному просторі мовця, когнітивна карта репрезентує їх ієрархію, взаємодію та принципи організації на рівні когніції. Таке картування / мапування відображає певні базові знання комуніканта про той чи інший феномен у його свідомості, забезпечуючи продукування та сприйняття інформації. З цього приводу О. С. Кубрякова пише, що «ключ до розуміння мисленнєвих категорій і категорій нашого досвіду лежить в аналізі мовних даних – адже саме вони відображають і об'єктивують те, що вже було опрацьованим людським розумом» [5, с. 84].

Очевидно, побудова когнітивної карти МКХД дасть змогу виявити більш та менш значущі концепти, прослідкувати динаміку їх кореляцій та проаналізувати окремі «пучки» концептів, які загалом утворюють складну багаторівневу концептосистему, в якій кожен складовий елемент займає своє місце та відіграє певну роль під час збереження та використання інформації.

Говорячи про концептосистему дискурсу, вважаємо, що відношення між автохтонами (ключовими дискурсотвірними концептами) настільки ж реальні, наскільки реальні і самі компоненти концептосистеми. В. Б. Гольдберг відмічає: «Семантичні відношення і зв'язки між вербальними елементами можна вважати мовним сигналом змістового відношення між елементами концептосфери або між ознаками у змісті концептів, тому що через семми і семи мова виражає зміст концепту, його ознаки» [2, с. 102].

Процедура дослідження концептосистеми МКХД полягала у виокремленні та подальшій категоризації за поняттєвою ознакою усіх концептів. Для встановлення значущості цих концептів та їх ролі в межах МКХД застосовувався критерій χ^2 , величина якого дала змогу визначити 860 автохтонів МКХД. Наступним кроком є фіксування наявності та ступеня сили міжконцептуальних зв'язків.

Як правило, для виявлення ступені близькості концептів за основу береться регулярність концептуальних зв'язків, тобто їх частотність [9; 12; 14 та ін.]. Вважаємо, що встановлення зв'язків та визначення їх сили потребує застосування надійніших та більш перевірених методів, а саме методів статистичного аналізу, що дозволяють звести суб'єктивність дослідження до мінімуму. Для цього використовуємо кореляційний аналіз, згідно з яким чим ближче величина кореляції наближається до 1, тим тісніші зв'язки між досліджуваними елементами [6, с. 151] (див. Табл. 1)

Таблиця 1

Дані кореляційного аналізу міжконцептуальних зв'язків у МКХД

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Zeit	x	0,46	0,55	0,69	0,79	0,7	0,24	0,45	0,91	0,41	0,67	0,68
2	Gefühl		x	0,14	0,75	0,56	0,21	0,59	0,74	0,83	0,48	0,17	0,61
3	Fest			x	0,59	0,33	0,25	0,18	0,09	0,16	0,13	0,14	0,27
4	Geld				X	0,85	0,37	0,32	0,65	0,5	0,15	0,47	0,26
5	Arbeit					x	0,37	0,25	0,47	0,58	0,11	0,42	0,27
6	Studium						x	0,1	0,07	0,14	0,17	0,12	0,21
7	Erholung							x	0,29	0,34	0,29	0,18	0,45
8	Bewertung								x	0,43	0,62	0,76	0,4
9	Beziehung									x	0,4	0,42	0,72
10	Bewegung										x	0,25	0,14
11	Aussehen											x	0,21
12	Anfang / Ende												X

Під час здійснення кореляційного аналізу слід взяти до уваги т. зв. число ступенів свободи, яке в нашому випадку складає $12 - 2 = 10$. При $df = 10$ мінімально значущий коефіцієнт

кореляції рівний 0,58 ($P = 0,05$) або 0,71 ($P = 0,01$) [6, с. 171]. Наведені статистичні аксіоми дозволяють вважати, що величина коефіцієнту кореляції, вища за 0,71, позначає тісний зв'язок між досліджуваними елементами, величина між 0,58 до 0,71 характеризується середніми зв'язками, а показники менше 0,58 є елементами із незначною силою взаємозв'язку. Схематичне зображення даних представляє взаємозв'язки автохтонів МКХД, де жирною лінією позначаються сильні, звичайною – середні, а пунктирною – слабкі зв'язки, які, однак, наближаються до середніх.

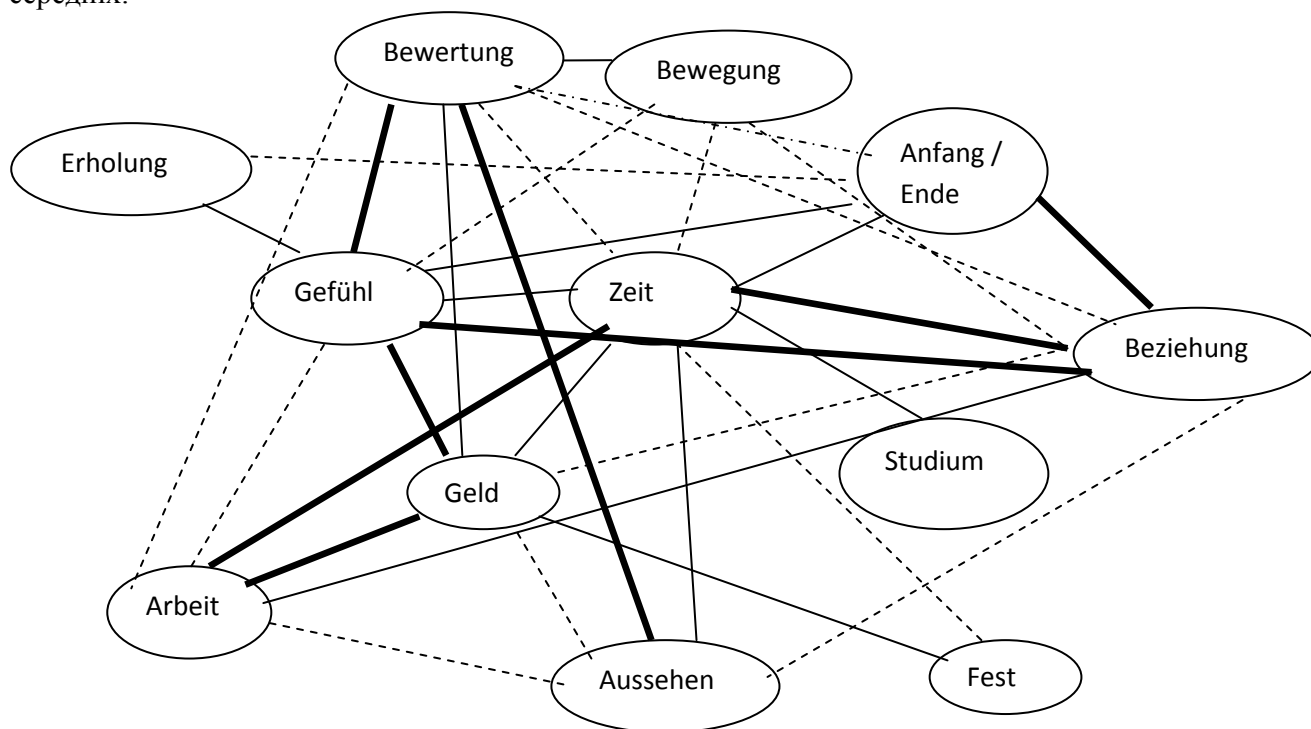

Рис. 1. Когнітивна карта МКХД

Виявлена структура дозволяє реконструювати найтипівіші поєднання дискурсотвірних концептів, що характеризує та водночас вирізняє один різновид дискурсу від іншого.

Проте встановлення наявності, а також визначення сили зв'язків між концептами не дає змоги говорити про їх смислове навантаження, яке проявляється на базі певного контексту, адже тільки в контексті можна зрозуміти суть та тип відношень між конститuentами. Зв'язки між концептами формують новий смисл, який можна визначити лише логіко-семантичним аналізом. Концептуальні зв'язки збагачують зміст і наповнення концептів, що знаходить своє вербальне втілення у конотаціях ключових слів [1, с. 156–166].

Так, середніми за інтенсивністю зв'язками пов'язані між собою концепти ERHOLUNG та GEFÜHL, адже почуття, відображаючи внутрішній світ індивідуума, залежать і від способу його життя в той час, як відпочинок відіграє регенеративну функцію для організму. Логіко-семантичний аналіз уривків засвідчує переважання зв'язку координації: «*Du musst mir sagen, was dir wichtiger ist. Deine Musik oder die Liebe.*». Однак, як видно із прикладу, почуття та відпочинок можуть бути взаємовиключними в ситуації, коли це не задовольняє партнера. Тут постає питання вибору: довести щирість своїх почуттів можна лише відмовившись від звичного виду відпочинку (музики), що і спричинює конфлікт.

Сильні зв'язки демонструють концепти ARBEIT та BEZIEHUNG. З одного боку, робота – це матеріальний бік сімейного добробуту, а також одна із основних передумов побудови та збереження стосунків: «*Sobald ich Arbeit hab. Du kannst dich drauf verlassen.*». Цей приклад, презентуючи каузативний концептуальний зв'язок, ілюструє ситуацію консенсусу, де чоловік запевняє дружину, що як тільки він отримає роботу, у них усе налагодиться. З іншого боку, надлишкова професійна зайнятість одного із партнерів може негативно позначитись на особистих стосунках, що виражається зв'язком концептуального перетину: «*Dein einziges*

Problem ist, dass du mit dem scheiß Job verheiratet bist.». Метафоризований перетин концептів BEZIEHUNG та ARBEIT підтверджує незадоволеність одного із партнерів такою ситуацією: *«Das ist mein Laden! – Ich hab dir vertraut. – Ja, aber nicht aus Nächstenliebe, sondern damit ich den Kopf hinhalte, wenn der Laden den Bach runter geht. – Die Firma steht da wie eine Eins! Unsere Zahlen... – Ja, jetzt. Aber als du mir die Firma überschrieben hast, warst du kurz vor der Pleite...».*

Статистично середніми зв'язками поєднана діада GELD – FEST, характеризуючись саме зв'язком перетину: *«Verdammt, ich habe 20.000 Franken in diese Hochzeit investiert, will dich in die Familie aufnehmen und du gehst lieber zum Militär?». Конфліктна ситуація стала наслідком скасування весілля, спричиненого небажанням партнера офіційного укладення шлюбу. Жінка вбачає у цьому зраду, адже вона прагнула мати сім'ю і навіть погодилась взяти на себе фінансові витрати.*

Середній зв'язок демонструють і концепти ZEIT та ANFANG / ENDE. Певний відрізок часу об'єктивно має початкову та кінцеву точку, оскільки усе має початок і кінець, зокрема у тій формі, у якій його сприймає індивід за допомогою ряду когнітивних механізмів. Концепт ZEIT, перетинаючись із концептами ANFANG / ENDE, об'єктивує у свідомості комунікантів різні поняттєві оболонки: *«Ist meine Fernsehzeit vorbei?». У прикладі йдеться про взаємодомовлений розподіл часу телевізійного перегляду, спричинений неспівпадінням смаків та уподобань. Фіксуємо й зв'язок концептів ZEIT і BEZIEHUNG, що свідчить про абстрактний розгляд часу як темпорального проміжку співіснування, тривалості стосунків: «Wir hatten eine gute Zeit miteinander, Hanna. Aber es ist vorbei».*

Поєднання концептів BEWERTUNG і GELD, демонструючи концептуальний зв'язок слідування, свідчить, що гроші займають важливе місце у житті німецького подружжя: *«Das bezahlst du mir, du Penner; Während ich Geld verdiene, kannst du sogar deinen Arsch nicht aus dem Bett heben...». У першому прикладі бажання дружини придбати певну річ штовхає її до вербалізації негативної характеристики чоловіка через відмову останнього, у другому приписуваний собі чоловіком вищий статус «годувальника» аргументує його критику партнерки.*

Статистично середні зв'язки, що характеризуються концептуальним зв'язком перетину, фіксуємо між концептами ANFANG / ENDE та GEFÜHL. Вони свідчать про актуальність для МКХД почуттєвої основи, її видозмін, згасання одних та пробудження інших почуттів: *«Ich fange an, dich zu hassen, damit ich dich weniger liebe; Hör auf mit dem Selbstmitleid!».*

Каузацийний зв'язок пов'язує концепти ZEIT та AUSSEHEN: *«Mit deiner schlampigen Figur gehst du mir gegen die Natur. Mir fällt bei dir nichts anderes ein, als Tag und Nacht nur brav zu sein».* Конфліктна ситуація виникає на ґрунті незадоволення чоловіка худорлявою статурою дружини, яку він повинен терпіти тривалий час.

Кореляційний аналіз виявив середній концептуальний зв'язок ZEIT – GELD: *«Die Kleider kosten mehr, als ich in einem halben Jahr für uns beide ausgebe; Also, diese 10.000 Mark, die du von mir bekommen hast, damals vor 5 Jahren, als ich in Rostock das Turnier gewann, das Gründungsdarlehen, erinnerst du dich?». Представлена у прикладі ситуація презентує розподіл сімейного майна, історичне встановлення обставин поповнення сімейного бюджету кожним із її членів.*

Концептуальна пара ZEIT – STUDIUM характеризується каузальним зв'язком, який репрезентує поєднання часу із навчанням. У матримоніальній інтеракції конфлікт розгортається між партнерами щодо дітей з приводу кардинально протилежних поглядів батьків на ситуацію: *«Er war also nicht in der Schule?! – Er hatte keine Zeit. – Er hat genug Zeit».* Один з батьків не приховує обурення та розчарування в поведінці сина, інший підтримує та захищає останнього.

Відпочинок займає важливе місце не тільки в сімейному житті, а й у житті особи загалом. Зазвичай вимога партнера змінити свої уподобання спричинює конфронтаційну ситуацію, на концептуальному рівні об'єктивуючи зв'язок перетину між концептами ERHOLUNG та ANFANG / ENDE: *«Hör doch auf mit dem Spiel. Du hast nie was von Fußball verstanden».*

Середнім за інтенсивністю зв'язком перетину об'єднані концепти BEWERTUNG і BEWEGUNG: *«... wie so ein Duracellhase durch das Haus rennt?». Конфлікт виникає на тлі внутрішнього спротиву дружини щодо її функції домогосподарки у сім'ї, де вона, порівнюючи себе із рекламним зайцем, описує свою важку працю. Концептуальний каузативний зв'язок помічаємо у прикладі: *«Als ich dich noch nicht kannte, dachte ich, du interessierst dich nur für Sex**

Als ich dich dann besser kennen gelernt hab, dachte ich, dass du mich wirklich liebst und dass das mit uns was Besonderes ist. Und dann erwisch ich dich, wie du mit meiner Tante rummachst. Klar gab es ein paar Missverständnisse und ich bin auch nicht perfekt. Aber jetzt möchte ich nur, dass du weggehst ... ». Результатом негативної оцінки, сформованої дружиною про свого чоловіка, є бажання розлучитися.

Висновок. У дослідженні виявлені статистично підтвержені середні концептуальні зв'язки у концептосистемі МКХД та на цій підставі реконструйована його когнітивна карта. Засобами кореляційного аналізу встановлено 11 пар концептів, більшість з яких демонструють зв'язок перетину. Найпродуктивнішим слід вважати концепт ZEIT, за участі якого існують 5 середньо значущих зв'язків із іншими концептами в межах концептуального простору МКХД. Важливим є сформований в когнітивній карті МКХД ланцюг GEFÜHL – ZEIT – ANFANG/ENDE – GEFÜHL. **Перспективу** вбачаємо у побудові когнітивних карт інших різновидів конфліктного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Коннотация как часть прагматики слова / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. Интегральное описание языков и системная лексикография. – Т. 2. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 1995. – С. 156 – 177.
2. Гольдберг В. Б. Структурные связи как компонент языковой картины мира / В. Б. Гольдберг // Филология и культура: материалы междунар. конф. 12-14 мая 1999 г./ Отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Ч. 1. – Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. у-та, 1999. – С. 17 – 29.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с.
5. Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84-92.
6. Левицкий В. В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : Учебное пособие / М. В. Никитин. – М. : Выс. шк., 1988. – 168 с.
8. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : монографія / І. М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2013. – 402 с.
9. Павлова А. А. Концептосфера внутрисемейных родословных: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Павлова. – М. : РГБ, 2005. – 214 с.
10. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. Путій О. С. Репрезентація концепту «СТАН ЛЮДИНИ» у сучасній німецькій мові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Путій. – Запоріжжя, 2009. – 270 с.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
14. Токарев Г. В. Дискурсивные лики концепта / Г. В. Токарев. Монография. – Тула, 2003. – 108 с.
15. Tolman E. C. Cognitive maps in rats and man / E. C. Tolman // Psychological Review 55. – 1948. – P. 189-208.

Гуцол А. Когнитивная карта матримонийного конфликтного художественного дискурса.

В статье осуществлен статистический анализ концептуального пространства матримонийного конфликтного художественного дискурса, в результате чего зафиксировано системные связи между концептами. Наличие отношений между самими концептами или их фрагментами является универсальной и, в то же время, уникальной характеристикой концептуальной системы дискурса. Такие связи могут быть статистически сильными, средними и слабыми, а их совокупность выстраивает уникальную когнитивную карту матримонийного конфликтного художественного дискурса. В данной статье рассматриваются собственно статистически средние межконцептуальные связи. Отношение между концептуальными элементами являются неотъемлемой составляющей концептуального пространства и характеризуется уникальной способностью последних создавать в концептуальной системе определенную карту на основе типичных системных связях.

Ключевые слова: когнитивная карта, межконцептуальные связи, матримонийный конфликтный художественный дискурс.

Gutsol A. The Cognitive Map of the Matrimonial Conflict Artistic Discourse.

The article presents a statistical analysis of the conceptual space of the matrimonial conflict artistic discourse, resulting in observed systematic relations between the concepts. The presence of relationships between concepts themselves or their fragments is universal and at the same time unique characteristic of conceptual discourse. These relationships can be statistically strong, medium and weak, and their complex builds a cognitive map of the matrimonial conflict artistic discourse. This article examines the statistically medium interconceptual connections. The relations between conceptual elements are an integral part of the conceptual space and is characterized by a unique ability to create in the conceptual system a definite map based on the most common systemic relations.

Key words: *a cognitive map, interconceptual connections, the matrimonial conflict artistic discourse.*

Наталія Деренчук
(Вінниця)

УДК 811.161. 2: 316. 37 О. Тягнибок

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКА (НА МАТЕРІАЛІ МОВЛЕННЯ ОЛЕГА ТЯГНИБОКА)**

Окреслено сутність поняття «мовна особистість». Установлено, що створення і всебічний аналіз мовної особистості сучасного парламентаря полягає в реконструкції його мовного вираження, враховуючи вікові особливості, і вміщує такі компоненти: психолінгвістичну специфіку (соціальні, психологічні, особистісні характеристики), особливості мовного портрета на рівні опису та аналізу всіх системно-мовних рівнів, а також специфіку мовної культури (комунікативна поведінка, врахування чинника адресата, своєрідність лексики). З'ясовано, що дослідження цього питання реалізовується шляхом звернення до промови конкретної мовної особистості і характеристики трьох основних її складових: лексики, тексту і метамовної свідомості. У пропонованій статті проаналізовано мовлення українського політика Олега Тягнибока відповідно до класичної трирівневої класифікації мовної особистості, яка охоплює вербально-семантичний, тезаурусний і мотиваційно-прагматичний рівні.

Ключові слова: *мовна особистість, мова політика, вербально-семантичний рівень, тезаурусний рівень, мотиваційно-прагматичний рівень.*

Постановка наукової проблеми. Новітні дослідження в галузі лінгвістики окреслили перспективи вивчення проблеми мовної особистості. У сучасних умовах інтеграції України в європейське і світове співтовариство великого значення набуває імідж політичного діяча, який визначається передусім його мовним портретом. Принагідно виникає потреба дослідження цього феномену, відстеження того, як специфіка мовної поведінки політика впливає на його суспільну значущість, популярність у засобах масової інформації, серед виборців, допомагає встановити довіру до дій влади, здобути політичну та соціальну підтримку.

Актуальність дослідження мовної особистості сучасного українського парламентаря, з одного боку, пов'язана з тенденціями зміни соціально-культурних і політичних стереотипів, які нерідко «руйнуються» з приходом до влади нових політичних лідерів та діячів, формуванням нових політичних сил та організацій, які видозмінюють та всіляко модифікують сталі норми політичної культури та етичні принципи політичного спілкування. З іншого боку, проблему вивчення мовної особистості українського політичного діячав сучасній вітчизняній лінгвістиці окреслено неповно, потребують детального опису складові його мовного портрета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До мовної особистості, як об'єкта вивчення, україністика йшла різними шляхами: лінгводидактичним, літературознавчим, психолінгвістичним. У сучасному мовознавстві цей термін витлумачують неоднаково. Дослідники обґрунтовують специфіку існування особистості: мовної, комунікативної, словникової, філологічної та комбінованої. Оскільки мовна особистість володіє знанням мовної

семантики, системи концептів її картини світу і законів мовної поведінки, то цілком можливе виокремлення індивідуальної та колективної мовної особистості [6, с. 5].

Сучасний стан лінгвістичних досліджень цієї проблеми детермінований комунікативно-когнітивним спрямуванням, теоретичне підґрунтя якого представлене в працях Ю. М. Караулова. Саме він увів до вітчизняного наукового обігу термін «мовна особистість», схарактеризував її якукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення нею мовних творів (текстів), які розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, визначеною мовною спрямованістю [5, с. 3].

У праці «Русский язык и языковая личность» дослідник запропонував трирівневу структуру мовної особистості: 1) вербально-семантичний рівень – це рівень, який відображає володіння людиною лексико-граматичним фондом мови, тобто при створенні мовного портрета потрібно проаналізувати запас слів і словосполучень, яким користується конкретна мовна особистість; 2) тезаурус мовної особистості – це мовна картина світу, відбита у використанні улюблених розмовних формул, мовних зворотів, особливої лексики, які роблять особистість пізнаваною; 3) прагматика мовної особистості – це система комунікативних ролей, мотивів, цілей, інтенцій, які керують особистістю в процесі комунікації [5, с. 53].

Дослідниця І. О. Голубовська вважає, що визначення мовної особистості без урахування особистісних характеристик індивіда було б неповним. «Внутрішній світ кожної людської особистості характеризується різним співвідношенням розуму (ratio), з одного боку, і властивостей серця і душі (emotio) – з другого... Особистість – це хтось, хто бажає, відчуває, думає, знає, говорить і діє» [4, с. 93].

С. Голик наголошує на думці, що мовна особистість існує в культурному просторі, відображеному в мові, у формах суспільної свідомості, у стереотипах поведінки, у предметах матеріальної культури... Вихідним принципом лінгвокультурологічного дослідження мовної особистості є розуміння цього поняття як складного міждисциплінарного терміна, у значенні якого поєднано філософські, соціологічні та психологічні погляди [3, с. 262].

Запропоновані дефініції дають змогу говорити про те, що створення і всебічний аналіз мовної особистості сучасного політика полягає в трирівневій реконструкції його мовного вираження, ураховуючи вікові особливості, і вміщує такі компоненти: психолінгвістичну специфіку (соціальні, психологічні, особистісні характеристики), особливості мовного портрета на рівні опису та аналізу всіх системно-мовних рівнів, а також специфіку мовної культури (комунікативна поведінка, урахування чинника адресата, своєрідність лексики).

Сьогодні найактуальнішим є не створення абстрактних моделей носія мови, а комплексні практичні дослідження мовної практики реального носія мови [2, с. 196].

Усебічне дослідження мови та мовної поведінки політичного діяча упродовж значного відрізка часу дає змогу скласти його цілісний мовний портрет. Практично реалізувати це дуже важко, тому, аналізуючи проблему мовної особистості, варто звернути увагу саме на типові характеристики мовної поведінки парламентаря.

Мета статті. Пропоноване дослідження зорієнтоване на реалізацію конкретного завдання: проаналізувати мовлення відомого українського політика О. Тягнибока, сформувати мовний портрет його особистості, розподіливши за вербально-семантичним, тезаурусним та мотиваційно-прагматичним рівнями упорядкований перелік його мовних навичок і вмінь.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Життєздатність демократичних політичних систем значною мірою пов'язана з їхнім умінням правильно вести комунікацію, яка визначає процес повсякденної політичної практики. Урядовці воліють відстоювати свою позицію по можливості без конфліктів і намагаються враховувати настрої і сподівання електорату. Публічна політична мова є не тільки офіційним виступом парламентаря, але і його «мовним обличчям», яке «працює» на створення певного іміджу як самого політика, так його політичної сили.

Голова Всеукраїнського об'єднання «Свобода» з 2004 року, депутат Верховної Ради України Олег Ярославович Тягнибок, на нашу думку, є яскравим представником української політичної еліти. Володіє польською і німецькою мовами, захоплюється спортом (згадувався в

пресі як перший президент Федерації рукопашного бою «гопак»– українського національного виду бойових мистецтв) [9].

Схарактеризуємо *вербально-семантичний* рівень його мовної особистості. Оскільки ми розглядаємо мовний портрет парламентаря, то очевидним є те, що коло знань цієї людини стосується передусім політичного життя. Але, ознайомившись з мовним матеріалом, узятим із прямих ефірів, інтерв'ю, ми визначили належний рівень володіння ним термінологією в галузі освіти, політики, медицини та спорту.

У процесі політичної діяльності О. Тягнибоку доводиться виступати на різних публічних зустрічах, конференціях, самітах тощо. Аналіз таких виступів дає змогу виокремити певні аспекти його вербально-семантичного рівня: володіння «повсякденною мовою», готовність зреалізувати монолог, уміння висловлюватися спонтанно.

О. Тягнибок є досить активним політичним діячем, проводить зустрічі не лише на політичному, але й на інших рівнях – зі спортсменами, культурними діячами, представниками різних професій. Відповідно, можна стверджувати, що і навичками вербально-семантичного рівня вищезгаданий парламентар володіє повною мірою. Він здатен спілкуватися на різні теми, користується всіма стилями комунікації, а також адекватно реагує на питання, що свідчить про високий професіоналізм та підготовленість до таких зустрічей. Характерно, що незалежно від пропонованої тематики виступу – спорт, сільське господарство чизовнішня політика України, О. Тягнибок як мовна особистість практично завжди перебуває в межах політичного дискурсу. На підставі аналізу ілюстративного матеріалу можна стверджувати, що політиквправно користується навичками монологічності та спонтанної мови, не демонструючи при цьому рис «повсякденної мови» в присутності ЗМІ.

Тезаурусний рівень вимагає розвитку складніших навичок: умінь оперувати поняттями й аналізувати словниковий склад різних текстів [1, с. 201]. Готовність отримувати, розуміти і переробляти потрібну інформацію (з опорою на дескриптори, термінологію) досліджують шляхом непрямих спостережень. Аналіз публічних виступів О. Тягнибока на різних прес-конференціях, самітах, нарадах дає змогу констатувати наявність таких стрижневих слів і понять, як «свобода», «воля народу», «взаєморозуміння», які є уособленням основних ідей та прагнень його політичної сили і створюють їй відповідний позитивний імідж.

Дослідження лексичного матеріалу уможливорює висновок про те, що в процесі політичної діяльності О. Тягнибок послуговується термінологічними поняттями не лише політичної, а й інших вузькопрофесійних сфер. Іншомовні лексеми, терміни у мовленні досліджуваного урядовця є не досить активними: це переважно власні назви, найменування іноземних організацій і запозичена термінологія [7]. З усього іншомовного пласту виокремлюємо такі тематичні групи: (1) суспільно-політична лексика: латинізми (*ратифікація, мораторій, федералізація, провокація, легітимний, спекуляція*), англломовні (*саміт, корупція, люстрація, інтервенція*), німецькомовні (*муниципалітет, парламентарій, суверенітет*), франкомовні (*опозиція, мажоритарний, фракція, парламент, суверенний*) запозичення; (2) лексеми на позначення економічних реалій: латинізми (*акція, інфляція, конкуренція, кредит*), англломовні (*дефолт, офшор, бізнес, євро, тендер, транш*), німецькомовні (*банк, інвестиції, рентабельний*), франкомовні (*приватизація, корпорація*) запозичення; (3) найменування осіб за видом діяльності: латинізми (*президент, корупціонер, кредитор*), англломовні (*спікер, бізнесмен, інвестор, корупціонер*), франкомовні (*мер, прем'єр-міністр, волонтер, акціонер*) запозичення; (4) військова лексика: німецькомовні (*бліцкриг*), франкомовні (*мобілізація, жандарм, адмірал, дислокація*) запозичення; (5) власні назви та запозичення з інших мов («*NASA*», *патріотизм*).

Варто зазначити, що О. Тягнибок намагається не переважувати свій лексикон іншомовними лексемами, вдається до адекватних українських відповідників, які є більш вдалими для сприйняття слухачською аудиторією. Останнім часом простежуємо дедалі частіше використання в його мовленні військової термінології, що спричинено важкими суспільно-політичними подіями в Україні.

У промовах досліджуваного політика нерідко спостерігаємо випадки неточного звукового оформлення іншомовного слова: помилкове вставлення звуків, наприклад,

конкурент(н)оздатний, інци(н)дент, пропуск звуків – ко(о)перація, іна(у)гурація, е(к)склюзивний, «у чому е(к)склюзивність нашої пропозиції?» та ін.[7].

Із позиції реєстраційної структури тезаурусного рівня його мовній особистості притаманна властивість надавати висловленню модальної забарвленості, тобто оцінювати його загалом відповідно до об'єктивної дійсності. Пор.: *«При теперішній владі, яка повністю зорієнтована на захист великого олігархічного капіталу, середній клас ніколи не отримає підтримки. Усі закони, які ухвалюють у Верховній Раді, стосуються інтересів великого бізнесу. На жаль, наші підприємства стоять. Навіть, якщо наша держава позичила кошти у МВФ, що було помилкою, то їх потрібно було пустити на кредитування малого та середнього бізнесу»* [7].

Проаналізуємо текст промови О. Тягнибока з позиції готовності до розгортання аргументації: *«Дефолт» і «крах» – це не пусті голосні слова. Це реальний стан бюджетної системи країни, і саме в цих умовах ухвалено бюджет на 2013 рік. Державне казначейство з вересня цього року не проплачує видатки Державного та місцевих бюджетів, крім так званих «соціально захищених». Таке було і в попередні три роки, але проблеми з казначейськими платежами з'являлися, як правило, в кінці грудня. Цього ж року вперше казначейство «впало» вже на початку осені: оплату видатків бюджету паралізовано вже три місяці!»* [8]. Поданий приклад засвідчує чітку організацію основної думки політика, основний комунікаційний намір якої – визнання потреби перегляду Держбюджету.

Варто зауважити, що мовлення О. Тягнибока рясніє мовними паузами, які нерідко є частиною підготовки до висловлення думки, увиразнюють її. Однак, з іншого боку, збереження деяких прогалин у підготовці сприяє виникненню імпровізації промови як особливого стилістичного прийому, що залучає увагу як оповідача, так і аудиторії. Потрібно враховувати, що ця здатність характеризує досліджуваного урядовця як досвідченого оратора, звиклого до публічного мовлення.

Проаналізувавши *мотиваційно-прагматичний рівень* мовної особистості О. Тягнибока, можна стверджувати, що він добре володіє здатністю враховувати «чинник адресата» та ступінь його поінформованості. Наприклад, при спілкуванні з журналістами (на прес-конференції), відповідаючи на поставлене запитання, урядовець досить часто говорить про місто (регіон), який представляє той чи той журналіст.

Уміння виробляти раціональне розміщення елементів висловлення в часі є частиною ораторського мистецтва, оскільки передбачає, що аудиторією легше засвоюється та мова, яка послідовно розвивається. Аналізуючи публічні виступи О. Тягнибока, можна спостерегти, що такі складові, як привітання, постановка завдання, висвітлення проблеми з різних позицій та закінчення легко виділяються із загального мовного контексту.

З огляду на висловлене констатуємо, що вищезгаданий парламентар є досвідченим оратором, який володіє вміннями і навиками публічного виступу. Кожну промову депутат вибудовує стилістично своєрідно, застосовує власні стилістичні прийоми, водночас демонструє впевненість і готовність переконливо висловлюватися рідною мовою публічно.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. На вербально-семантичному рівні урядовець демонструє постійну готовність до усного спілкування, зокрема монологічного виступу, нерідко спонтанного вислову, володіння термінологією з різних галузей знань. Аналіз тезаурусного рівняцького політичного діяча засвідчив, що виступи ґрунтуються здебільшого на таких стрижневих поняттях, як «свобода», «воля народу», «взаєморозуміння», які досить сильно впливають на свідомість електорату. Іншомовні лексеми О. Тягнибок намагається використовувати зрідка, надає перевагу україномовним варіантам, приємнішим для слуху й сприйняття українцями. Парламентар володіє вмінням надавати своєму висловленню модального забарвлення. На мотиваційно-прагматичному рівні О. Тягнибок демонструє вміння виражати комунікативний намір і досягати бажаного комунікативного ефекту, використовуючи різноманітні ораторські прийоми: використання реєстра мовлення, вміння враховувати «чинник адресата» тощо. Варто зазначити, що всі мовні засоби, використані в мовленні О. Тягнибока, спрямовані на чітке формулювання завдань, цінностей та суспільно-політичних стратегій партії, що є неодмінним чинником впливу на аудиторію. Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальший напрям дослідження цього питання вбачаємо у

глибшому аналізі всіх системно-мовних характеристик українського політика, розробці комплексних мовних портретів різних представників політичних сил в Україні та за її межами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш С. В. Портретний образ – мовне втілення образу героя в художньому тексті // Наукові праці. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 198–205.
2. Глуховцева К. Дещо про особливості мовного портретування особистості / Катерина Глуховцева // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 16. – С. 196–200.
3. Голик С. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень / С. Голик // Вісник Львівського університету. Серія: філологічна. – Львів, 2013. – Вип. 21 – С. 258–264.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / І.О. Голубовська. – К. : Логос, 2004.– 284 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 259 с.
6. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М. : Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
7. Офіційний сайт ВО «Свобода». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tiahnybok.info>
8. Тягнибок О. Держбюджет-2013 в умовах дефолту бюджетної системи. – [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/50c18d883b728/>
9. Тягнибок Олег. Председатель Всеукраинского объединения «Свобода». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lenta.ru/lib/14195787/>

Деренчук Н.В. Некоторые аспекты реализации языковой личности современного украинского политика (на материале речи Олега Тягнибока).

В статье раскрыто современное понимание понятия «языковая личность». Установлено, что создание и всесторонний анализ языковой личности современного парламентария заключается в реконструкции его языкового выражения, учитывая возрастные особенности, и содержит следующие компоненты: психолингвистическую специфику (социальные, психологические, личностные характеристики), особенности языкового портрета на уровне описания и анализа всех системно-языковых уровней, а также специфику речевой культуры (коммуникативное поведение, учет фактора адресата, своеобразие лексики). Выяснено, что исследование этого вопроса реализуется путем обращения к речи конкретной языковой личности и характеристики трех основных ее составляющих: лексики, текста и метаязыкового сознания. В предлагаемой работе осуществлен анализ речи украинского политика Олега Тягнибока согласно классической трехуровневой классификации языковой личности, которая содержит вербально-семантический, тезаурусный и мотивационно-прагматический уровни.

Ключевые слова: языковая личность, речь политика, вербально-семантический уровень, тезаурусный уровень, мотивационно-прагматический уровень.

Derenchuk N. Some Aspects of Realization of the Linguistic Identity of Modern Ukrainian Politician (based on speech of Oleg Tiahnybok).

The article deals with the modern understanding of the term of linguistic identity. It is established that the creation and comprehensive analysis of the linguistic identity of the modern parliamentarian is connected with reconstruction of its linguistic expression and includes the following components: psycholinguistic particularity (social, psychological, personal characteristics), particular qualities of description and analysis of all language levels and the specifics of speech culture (communicative behavior, the peculiarity of vocabulary). It is shown that the study of this subject is realized by reference to the speech of a particular linguistic identity and characteristics of three main components: lexicon, text and metalinguistic consciousness. This work analyzes the speech of Ukrainian politician Oleg Tiahnybok according to the classic three-level classification, which includes verbal and semantic, thesaurus, motivational and pragmatic levels.

Key words: linguistic identity, language of politician, verbal and semantic level, thesaurus level, motivational and pragmatic level.

УДК 378

СОЦІОНОМІЯ В СИСТЕМІ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті зацентовано увагу на необхідності аналізу понять «соціономія», «соціономіка», «соціономічна сфера», «соціономічні професії» з погляду комунікативної лінгвістики, предметом дослідження якої є процеси спілкування. З опертям на лінгвістичні методи дослідження семантики слова (елементи етимологічного, морфемного, словотворчого (морфемно-дериваційного), лексико-семантичного (компаративно-компонентного, дистрибутивного) аналізів) доведено існування не лише формально близьких асоціативно-дериваційних відношень між лексемами «соціономія» і «соціономіка», а й семантичну близькість аналізованих понять. Обґрунтовано соціономічну сферу як взаємопов'язаний комплекс соціальних взаємодій. Наголошено на вагомості оволодіння соціономістами комунікативними законами для формування соціально зорієнтованої комунікації під час професійної діяльності. Визначено риторичний дискурс як інтегративний чинник соціономії та мовної комунікації.

Ключові слова: соціономія, соціономіка, соціономічна сфера, соціономічні професії, комунікація.

Постановка проблеми. Інформатизація суспільства й модифікація норм соціального життя зосереджують увагу на комунікативному аспекті професійної діяльності фахівця будь-якої сфери, і соціономічної зокрема, де актуальним є ефективний вплив на соціальні стосунки та соціальні процеси на різних рівнях соціальної взаємодії («людина – людина», «людина – соціальна група», «людина – суспільство»). Основою соціальної взаємодії є спілкування, що відбувається через специфічні конфігурації соціальних детермінант, а саме: 1) соціально-демографічні (вік, стать, національність, громадянство, освіта тощо), індивідуально-особистісні (емоційно-вольова сфера, темперамент, характер тощо), суспільно-психологічні (потреби, мотиви поведінки, об'єктивні та суб'єктивні мовно-практичні знання й досвід тощо) ознаки комунікантів; 2) комунікативні цілі адресанта й адресата; 3) комунікативний простір, спільний для суб'єктів комунікації.

Передусім йдеться про фахівців соціономічних спеціальностей, для яких комунікація є процесом соціальної взаємодії, що обслуговує предметну діяльність і втілюється у формулах: «суб'єкт – мова – суб'єкт», «суб'єкт – мова – об'єкт впливу».

Традиційно професійна ідентифікація соціономічних професій ототожнюється з типом професій «людина – людина» за класифікацією Є. Климова. Учений виокремлює п'ять основних різновидів предметних систем професійної діяльності та відповідно до них типи професій, а саме:

- 1) біотична система: професії типу людина – жива природа;
- 2) технічна та природна абіотична: людина – техніка;
- 3) знаково-символічна: людина – знакова система;
- 4) художня: людина – художній образ;
- 5) соціальна: людина – людина (предметом інтересу, обслуговування, пізнання, змін у цій системі є товариства, групи населення, люди різного віку, які й створюють соціальну систему) [7, с. 99, 160].

Отже, диференціація типів професій здійснюється на основі предмета професійної діяльності, проте такий підхід, на наш погляд, є загальноінформаційним, оскільки узагальнення родових ознак свідчить про нечітку диференціацію спеціальностей.

Актуальним вважаємо для виокремлення групи соціономічних професій послуговуватися поняттям «соціономія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукових, науково-довідкових джерел засвідчив, що до сьогодні не сформовано чіткого визначення терміна «соціономія», оскільки його потрактування не містить реєстр словників, довідників, енциклопедій [20; 21; 23; 13; 22; 18; 15; 17; 16; 6].

Вітчизняні та зарубіжні науковці репрезентують такі погляди на вищеокреслене поняття: дефініцію трактують як науку про соціальні закони, що лежать в основі соціального розвитку (Я.Морено); ототожнюють із соціальною роботою як комплексною триединою наукою, що об'єднує теоретичні основи соціальних закономірностей, форму суспільної діяльності та соціальну практику (В.Курбатов); аналізують у світлі соціально-економічних знань (І.Бугрова, Г.Міненков); визначають як дотримання встановлених законів, правил, системи поглядів у суспільстві (Л.Буркова) тощо.

Окреслені підходи засвідчують домінуючу роль понять «соціум» та «суспільство» в обґрунтуванні *соціономії*. Однак, на нашу думку, під час наукового тлумачення не можна нівелювати вагомість *комунікації*. Адже саме комунікація є важливим чинником існування суспільства й соціуму загалом – «одним із базових механізмів і невід'ємною складовою соціокультурного процесу, забезпечуючи можливість формування соціальних зв'язків, керування спільною життєдіяльністю людей і регулювання її окремих сфер...» [1, с. 12].

Зазначене спонукає до висновку про те, що соціономію, соціономічну сферу, соціономічні професії доцільно розглядати з погляду комунікативної лінгвістики, адже саме комунікація охоплює широке коло зв'язків та відношень як у межах соціальної групи, так і в суспільстві в цілому.

Мета статті – спроба аналізу соціономії, соціономічної сфери, а відтак і соціономічних професій через проекцію мовної комунікації. Мета публікації обумовлює вирішення таких **завдань**: розкрити сутність понять «соціономія», «соціономіка», «соціономічна сфера»; визначити специфіку соціономічних професій; теоретично обґрунтувати інтегративний чинник соціономії та мовної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «соціономія» перебуває у формально близьких асоціативно-дериваційних відношеннях із поняттям «соціономіка». Словотворчі, смислові асоціації та фонетичні зближення зумовлені інтегральним компонентом «соціо». За допомогою елементів етимологічного, морфемного, словотворчого та лексико-семантичного аналізів спробуємо довести існування не лише стійких асоціативних зв'язків, а й семантичну близькість аналізованих понять.

Термін *соціономіка* до наукового обігу в другій половині ХХ століття увів Р.Пректер – основоположник наукової течії, об'єктом дослідження якої є суспільна поведінка. В основі гіпотези вченого, викладеної у праці «Socionomics. The Science of History and Social Prediction» («Соціономіка. Наука історії і соціального передбачення»), є «теорія хвиль» – стала система закономірних змін на фондових ринках – Р.Елліота, яку науковець проектує на суспільство в цілому, а саме: доводить, що структурований, неусвідомлений, ендогенно регульований (самим суспільством) настрій суспільства мотивує суспільні зміни (а не навпаки); зміни суспільного настрою – «хвилі» оптимізму й песимізму – природний результат соціальної взаємодії [28].

Резюмуючи погляди Р.Пректера, можемо констатувати, що соціономіка є науковою теорією про соціальну взаємодію як рушійну силу суспільних змін.

Близьке потрактування дефініції знаходимо в сучасній російській науковій думці, а саме: соціономіка – наукова течія в соціології, що досліджує систему загальних для всіх гуманітарних наук законів, теорій, категорій, методів, методик з метою створення спільної теоретико-методологічної основи та її практичного застосування для формування й розвитку соціальної сфери, задоволення соціальних потреб [19].

Отже, імовірно, що соціономіка покликана урегулювати розвиток соціальної сфери через відповідні соціальні професії. Основним засобом урегулювання, на нашу думку, має бути спільна міжпрофесійна комунікація як фактор теоретичного обґрунтування й практичного втілення законів соціальної взаємодії. Однак серед соціальних професій необхідно виокремити ті, що мають безпосередній (а не опосередкований) вплив на комунікативний простір, у якому відбувається формування комунікативних цілей. Ймовірно, що такі професії становитимуть клас соціономічних.

Обсяг наукових джерел, у яких розглядається сутність терміна «соціономія», обмежений.

Так, у праці американського психолога й соціолога Я.Морено «Sociometry. Experimental Method and the Science of Society» (1951 p.) знаходимо не дефініцію терміна, а предмет

дослідження – закони, що зумовлюють соціальний розвиток і соціальні відношення; та основні поняття – «клас», «держава», «церква» поряд з метафоричними «ми», «громада», «спільність» тощо [10].

Ототожнено до соціальної роботи розглядає соціономію В.Курбатов: «...социономия представляет собой науку, предметом которой является профессиональная помощь нуждающимся. Иными словами, в центре ее внимания находится деятельность социальных работников ... можно сказать, что социономия является наукой о человеческих проблемах и технологии их разрешения» [9, с. 74-75].

Окрім цього, учений диференціює соціономію як гуманітарну (направлену на людину з її проблемами) прикладну (результати соціономічних досліджень використовують для вирішення повсякденних практичних завдань) науку, що межує з соціологією, психологією, педагогікою, соціальною медициною тощо, та навчальну дисципліну як систему загальнонавчаних у теорії соціальної роботи положень, що дотичні «філософії, проблем державно-правових основ, техніки, технологи, а також організації і фінансування соціальної роботи» [9, с. 74-75].

Характеризуючи соціономію як теорію соціальної роботи, В.Курбатов формулює основні завдання науки:

- пошук ефективних методів розпізнавання соціальних проблем;
- створення та практичне втілення теоретичних моделей гуманізованого соціального середовища;
- розробка процедур експертних соціальних оцінок;
- аналіз існуючих форм і методів соціальної роботи;
- упровадження технологій вирішення соціальних проблем;
- проектування організаційних структур соціальної роботи [9].

Відповідно до вищезазначеного можемо констатувати, що В.Курбатов ототожнює соціономію до соціальної роботи. Такий підхід до розуміння соціономії демонструє й сучасне російське періодичне видання для соціальних робітників за назвою «Социономия (Социальная работа)».

Л.Буркова визначення соціономії не подає, а лише узагальнює трактування Я.Морено, акцентуючи увагу на тому, що: «1) соціономія вивчає та пояснює соціальні процеси і соціальні стосунки, які відбуваються в суспільстві; 2) соціальні стосунки розглядає на різних рівнях соціальної взаємодії» [4, с. 70]. Окрім того, дослідниця пояснює закономірності й тенденції соціальних взаємодій вже соціономічних професій, акцентуючи увагу на предметі професійної діяльності соціономістів – «вивчення і пояснення соціального розвитку і соціальних стосунків на різних рівнях соціальної взаємодії: «людина – людина», «людина – соціальна група», «людина – суспільство» [4, с. 71-72].

Такий опосередкований підхід до пояснення поняття, на нашу думку, ґрунтується на основних функціях, завданнях, предметі дослідження соціології (лат. soci(etas) – суспільство і гр. logos – слово, наука) – науки «про соціальні системи, з яких складається суспільство, про закони його розвитку, соціальні процеси, соціальні інститути, соціальні відносини, рушійні сили свідомості й поведінки людей як членів громадського суспільства» [23, с. 358].

Саме тому актуальним сьогодні є визначення соціономії як утворення соціології, складника циклу наук про людину й суспільство.

Потрактування термінів «соціономія», «соціономіка», на нашу думку, не можна вважати повним без застосування лінгвістичних методів дослідження семантики слова.

Передусім звернемося до компаративно-компонентного аналізу, що дасть змогу виділити мінімальні семантичні одиниці лексем.

Так, значення лексеми «соціономіка» можна виразити шляхом переліку таких основних елементарних семантичних компонентів – ядерних сем, як:

- 1) «наукова течія»;
- 2) «соціальна взаємодія»;
- 3) «суспільні закони»;
- 4) «комунікація».

Ці ж семи знаходимо в структурі значення лексеми «соціономія», причому експліцитними (формально вираженими) є перші три, а імпліцитною (прихованою), проте наскрізною відносно попередніх, – «комунікація».

Отже, вважаємо, що терміни «соціономіка» і «соціономія» є синонімічними, оскільки передбачають дослідження соціальних процесів і відносин на різних рівнях соціальної взаємодії за допомогою спільного засобу – комунікації – «цілеспрямованого процесу інформаційного обміну між двома й більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи» [27, с. 284].

З метою здійснення спроби визначення ступеня синонімічності аналізованих понять звернемося до аналізу морфемно-дериваційної структури лексем.

Семантична близькість та морфемна подібність дає підстави розглядати лексеми *соціономія*, *соціономіка* як словотвірну пару – «мінімальний, бінарний ланцюжок, що є складовим елементом словотвірного гнізда» [5, с. 104]. Імовірно, що джерелом деривації є твірне слово *соціономія* зі словотвірною базою (за К.Стародуб) – *соціономі* – як спільною семантико-структурною величиною, від якої безпосередньо за допомогою словотворчого засобу, матеріально вираженого форманта, суфікса –к, утворено похідну лексему *соціономіка*.

Словотвірна база репрезентована двома основами – мотивованим сполученням двох іменників. Тотожні кореневі морфемі, носії предметного (понятійного) значення, формують інтенціонал – лексичне ядро понять: лат. *societas* – спільність, суспільство), що має значення «суспільство», «суспільний» [26; 12; 16] від лат. *socium* – загальне, спільне (нині «соціум – велика стійка соціальна спільнота, якій притаманні єдність умов життєдіяльності людей та ознак культури» [22] та лат. *nomina* – «номен – імена, назва» [25].

Вищевказане дає підстави розглядати поняття *соціономіка*, *соціономія* як слова зі спільним денотатом, що мають тотожні або майже тотожні значення.

Імовірно є те, що похідне слово *соціономіка* структурно-семантично пов'язане з твірним і зумовлюється останнім, причому: *соціономіка* за формальною структурою та семантикою ширше, ніж *соціономія*, оскільки результатом синтагматичного поширення твірної основи є саме похідне слово, дериваційне значення якого формує суфікс – уточнює понятійне, указує на додаткові ознаки.

Лінгвістичний аналіз ускладнює те, що слова не належать до власне українського лексичного масиву, тому ми не можемо спроєктувати закономірності суфіксальної валентності, за якою суфікс –к репрезентує словотвірний тип назв осіб у сучасній українській літературній мові [5, с. 40; 24, с. 276]. Водночас необхідно враховувати, що слова *соціономія*, *соціономіка* з'явилися в новітній лексико-семантичній системі сучасної української мови внаслідок довільного перекладу англійських джерел наукової інформації. Теоретично це могло спричинити варіантні відношення між аналізованими лексемами – «паралельні форми існування мовної одиниці, що мають певні відмінності на рівні наголосу, фонемі, морфемі тощо» [8].

Тлумачення поняття «варіант» є актуальним і дискусійним на сьогодні. З метою розмежування варіантів і синонімів учені номінують варіантами лише однокореневі утворення, семантична близькість яких ґрунтується на тотожності граматичної функції. Проте, виділяючи словотвірні чи морфологічні варіанти як явища, пов'язані з тотожністю мовного знака, поза увагою залишається формальна структура мовної одиниці, зокрема те, що однокореневі одиниці, навіть ідентичні за своїм значенням, не можуть бути варіантами того самого слова вже тому, що вони утворені за допомогою словотворення, тобто основного способу творення слів у мові [8].

Слушним вважаємо потрактування варіанта в широкому розумінні як множинності засобів вираження того самого значення, згідно з яким синоніми також є варіантами терміна [8].

Це дає підстави вважати лексеми *соціономія* та *соціономіка* варіантами терміна, однак і не спростовує синонімічних відношень між ними.

Отже, семантичну близькість понять *соціономіка*, *соціономія* можемо відтворити в узагальненій моделі (рис.1), де – інтенціонал значення; денотат:

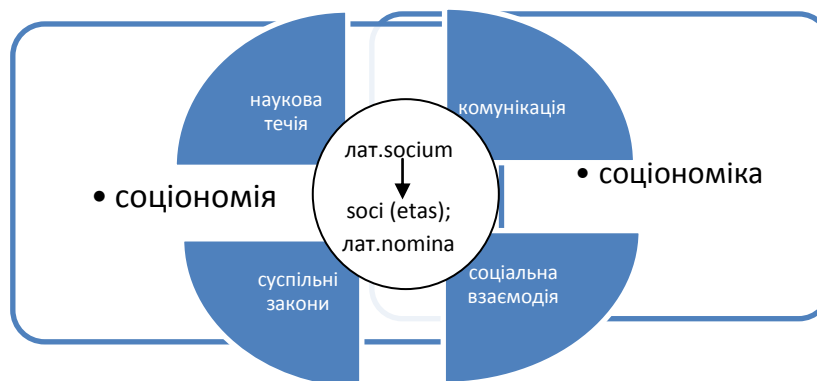

Рис. 1. Узагальнена модель тлумачення значень понять *соціономія*, *соціономіка*

Формальне ототожнення дефініцій пояснюється шляхом уведення в науковий обіг похідного «особового іменника» (за А.Грищенком) *соціономіст* [2; 3; 28].

Водночас дистрибутивний аналіз понять «соціономія» / «соціономіка» засвідчує уведення їх у мінімальний контекст: «соціономічні професії», «соціономічні спеціальності», однак ці терміни не зафіксовано в класифікаторі професій [11]. Окрім того, науково не обґрунтовано виділення соціономічних професій як окремої категорії у професійній освіті; не визначено характеристики соціономічних професій у профорієнтології.

Доцільним, на наш погляд, для виокремлення соціономічних професій є витлумачення поняття «соціономічна сфера».

З огляду на вищезазначене потрактування соціономії та соціономіки, **соціономічна сфера** – це взаємопов’язаний комплекс соціальних взаємодій, що реалізується через організацію, управління, дослідження та корекцію соціальних відносин на всіх суспільних рівнях. Спектр соціономічної сфери охоплює вирішення тактичних проблем, що пов’язані з соціалізувальною діяльністю: теоретичною розробкою та практичним утіленням технологій урегулювання соціальних стосунків на різних рівнях соціальної взаємодії в умовах різних соціальних процесів.

Відповідно до цього людина або група людей для представників соціономічних спеціальностей є не соціальним середовищем виробничої сфери, а предметом професійної діяльності.

Згідно з цим соціономічні професії асоціюються з вивченням і поясненням соціальних стосунків, соціального розвитку суспільства, впливом на соціальні процеси на різних рівнях соціальної взаємодії. Саме тому слушним вважаємо визначення Л.Буркової: соціономічні професії – «це професії, що вирішують професійні завдання, пов’язані з соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей і тенденцій, збереженні, трансформації історично визначених і прийнятих у суспільстві форм культури й традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії ... психолог, педагог, соціальний педагог, соціальний працівник, журналіст, політолог, соціолог, юридичні професії» [4, с. 72].

Окремо, на наш погляд, доцільно виокремити групу «хелперських» (від англ. *help* – допомагати) фахівців-соціономістів, соціально-педагогічні умови діяльності яких передбачають професійну взаємодію з дітьми, молоддю та соціальними аутсайдерами (безробітними, літніми людьми, інвалідами, незаможними, багатодітними). Їх професійна діяльність характеризується «тривалим міжособистісним спілкуванням, а також наданням підтримки й допомоги підопічним» [14].

До цієї групи соціономічних професій вважаємо за доцільне включити такі спеціальності, як «практичний психолог», «соціальний педагог», «соціальний працівник». Незважаючи на те, що напрями підготовки означених професій перебувають у різних галузях знань (6.010106 Соціальна педагогіка – 0101 Педагогічна освіта; 6.030101 Практична психологія – 0301

Соціально-політичні науки; 6.130102 Соціальна робота – 1301 Соціальне забезпечення), інтегровальними чинниками є: 1) соціономічна сфера діяльності; 2) соціально-педагогічні умови діяльності в межах певних соціальних інститутів, що характеризуються статусно-рольовими відносинами учасників спілкування; 3) мета професійної діяльності, що полягає в моделюванні тенденцій у різних сферах соціальної взаємодії для допомоги й підтримки; 4) комунікативно-соціальний простір; 5) спілкування як засіб реалізації ділового безпосереднього або опосередкованого контакту, причому людина або соціум виступають не лише як соціальне середовище, а передусім як об'єкт і предмет діяльності.

Усе це дає змогу розглядати соціономічні професії загалом, й групу «хелперських» спеціальностей зокрема, як соціально-контактні, тобто такі, що передбачають безпосередню комунікативну взаємодію з окремою людиною чи соціальною групою. Саме тому оволодіння соціономістами комунікативними законами зумовлено професійною потребою формування соціально зорієнтованої комунікації, в основі якої лежать закони спілкування людей як представників певних груп (вікових, професійних, статусних тощо).

Учені, які досліджували систему підготовки майбутнього фахівця соціономічної сфери (О. Біла, Н. Дідик, В. Міляєва, Ю. Бреус та інші), не зосереджують уваги на значущості мовно-мовленнєвого складника у професійній підготовці. Проте сьогоденні особливості соціального змісту життя, розв'язування нагальних соціальних конфліктів у різних соціальних сферах, побудова ефективної соціальної взаємодії на мікро-, мезо- і макрорівнях суспільних відносин спонукають до опанування мови не лише як засобу спілкування, а й як способу звернення до комуніканта, встановлення з ним ефективної взаємодії; оволодіння не тільки основними нормами сучасної української літературної мови, а й варіантами цих норм. Йдеться про ситуативні норми комунікативної поведінки в соціономічній сфері, якими послуговуються соціономісти під час своєї професійної діяльності. Окрім того, мовиться про дискурсивно-риторичний аспект мовлення комуніканта в межах комунікативного акту: стратегії й тактики ініціацій, регулювання та припинення вербального контакту, особливості вибору й моніторингу мовцем тематики спілкування, вибір та реалізація мовленнєвих дій, сумісних із певними комунікативними намірами.

Задовольнити означені потреби сьогодні не спроможна мовно-мовленнєва підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери, що реалізується в межах навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спілкуванням)». Актуальним у дидактичній системі стає риторичний компонент, адже саме риторика як дискурсивна наука про умови та форми ефективної комунікації покликана забезпечити якісну мовно-мовленнєву підготовку практичного психолога, соціального педагога, соціального працівника.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Інтегровальним чинником соціономії та мовної комунікації є риторичний дискурс, знання особливостей якого створює підґрунтя для комунікативної грамотності соціономіста, професійним знаряддям якого є мова як семіотично-інформаційна система, засіб комунікації та пізнання, код національної структури. На часі здійснити спробу синтезу теоретичних відомостей про соціономічну сферу; окреслити систему роботи з розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей (практичних психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників) з оперттям на риторичні комунікативні компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Біла О. Застосування інтерактивних методів навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічної сфери до проектної діяльності / Олена Біла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2012/2012_4_2.pdf
3. Біла О. Визначення групи фахівців-соціономістів у соціально-педагогічному професійному середовищі / О. О. Біла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.drgene.ru/portal/Soc_Gum/NiO/2011_4_1/statii/VyLa.htm
4. Буркова Л. В. Визначення класу соціономічних професій / Л. В. Буркова // Практична психологія та соціальна робота. – №7. – 2010. – С. 68-73.
5. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник / Людмила Олександрівна Вакарюк, Стефанія Єлисеївна Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Евгений Александрович Климов : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
8. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – №620. – 2008. – С. 14-16.
9. Курбатов В. И. Социальная работа : учебное пособие / [Под.общей ред. проф. В. И. Курбатова]. – Ростов н/Д : «Феникс», 1999. – 576 с.
10. Морено Я. Л. Социометрия : Экспериментальный метод и наука об обществе [Перевод с англ. А. Боковинова.] – М. : Акад. проект, 2004. – 315 с.
11. Національний класифікатор професій станом на 1 вересня 2012 р. (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 серпня 2012 року № 923) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dk003.com/>.
12. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – Т. 1: А – О. – 2000. – 1209 с.
13. Понятійно-термінологічний словник : для підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери діяльності / за наук. ред. д-ра пед. наук проф. Л. І. Міщик. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2013. – 152 с.
14. Сапа І. І. Полум'я професії // Психолог. – травень 20 (116). – 2004. – С. 30-31.
15. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Гол. редакція укр. рад. енциклоп. Академ. наук Укр. РСР, 1974. – 775 с.
16. Словник іншомовних слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
17. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : «Довіра», 2000. – 1081 с.
18. Современная западная социология : словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.
19. Социальное государство : краткий словарь-справочник. – Москва, 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://voluntary.ru/dictionary/985>.
20. Социологический словарь. – 2-е изд. перераб. и доп. / Сост. А. И. Елсуков, К. В. Шульга. – Минск : Университетское, 1991. – 528 с.
21. Социология : словарь-справочник. – Т. I. Социальная структура и социальные прогрессы. – М. : Наука, 1990. – 204 с.
22. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
23. Соціологічна енциклопедія / Уклад. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
24. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
25. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://uktdic.appspot.com/>.
26. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова [Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова]. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
27. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. для самостійної роботи студента / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
28. <http://www.socionomics.net/learn-about-socionomics/#axzz2sNFRya67>.

Корчева Е. Соціономія в системі мовної комунікації.

В статті акцентовано увагу на необхідності аналізу понять «соціономія», «соціономіка», «соціономічна сфера», «соціономічні професії» з точки зору комунікативної лінгвістики, предметом дослідження якої є процеси спілкування. З огляду на лінгвістичні методи дослідження семантики слова (елементи етимологічного, морфемного, словообразовального (морфемно-дериваційного), лексико-семантичного (компаративно-компонентного, дистрибутивного) аналізу) доведено існування не тільки формально близьких асоціативно-дериваційних відносин між лексемами «соціономія» і «соціономіка», але і семантичну близькість розглянутих понять. Обґрунтовано соціономічну сферу як взаємопов'язаний комплекс соціальних взаємодій. Відзначено важливість оволодіння соціономістами комунікативними законами для формування соціально орієнтованої комунікації в час професійної діяльності. Визначено риторичний дискурс як інтегральний фактор соціономії та мовної комунікації.

Ключові слова: соціономія, соціономіка, соціономічна сфера, соціономічні професії, комунікація.

Korchova E. Socionomy in the System of Linguistic Communication.

The current article emphasizes the importance of analysing such terms as «socionomy», «socionomic», «socionomy sphere», «socionomy professions» from the point of view of communicative linguistics aiming at communicative processes investigation. With the help of linguistic methods for studying the word semantics was proved the existence not only of formally close associative-derivational connection between the lexemes 'socionomy' and 'socionomics', but also a semantic relation of these notions. The socionomy sphere was characterized as an interrelated complex of social interactions. Was underlined the necessity of mastering the communicational laws among socionomists for developing the socio-oriented communication at work. Rhetorical discourse was defined as an integrative factor of socionomy and speech communication.

Key words: *socionomy, socionomic, socionomy sphere, socionomy professions, communication.*

Ірина Лесик
(Луцьк)

УДК 811.111'42

ОЦІННІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНІСТЬ ЯК ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІРОНІЇ

У статті вираження іронічного ставлення розглянуто як процес винесення іронічної оцінки. З'ясовано статус іронії в когнітивному оцінному просторі, виявлено когнітивні процедури оцінювання, які дозволяють ідентифікувати іронію в дискурсі; досліджено особливості сприйняття іронічної оцінки реципієнтом іронії; встановлено домінуючу психологічну настанову продуцента іронії як прагнення до вираження інтелектуальної переваги. Зважаючи на характер оцінності в формально вираженому та прихованому значеннях, виокремлено два типи іронії: іронічна критика та іронічний комплімент та проаналізовано їхнє функціонування в дискурсі, специфіку сприйняття іронії реципієнтом. З огляду на те, що відмінною ознакою іронії і сарказму є ступінь інтенсивності критичного ставлення мовця до об'єкта іронії, сарказм розглянуто як більш критичну, презирливу та уципливу форму іронії. Глузування як емоційний компонент іронічного смислу досліджено незалежно від наявності/відсутності реакції сміху на іронічне висловлювання.

Ключові слова: *іронія, сарказм, оцінність, емоційність, продуцент, реципієнт.*

Постановка проблеми. Іронія має давню та багатопланову традицію вивчення в лінгвістиці. Комплексність і багатфункціональність іронії дають змогу розглядати цей феномен у різних аспектах. У структурно-семантичних лінгвістичних дослідженнях особливу увагу приділяли мовній природі іронії, вияву її основних структурних ознак та лінгвістичних засобів вираження на матеріалі різних мов та типів мовлення, де іронію тлумачать як стилістичний прийом [2; 5; 10;12]. З позицій прагматики іронію розглядають на рівні висловлювання у безпосередньому співвідношенні з ситуацією спілкування [1; 9;13].

Деякі лінгвісти відзначають, що іронія пов'язана з оцінною діяльністю людини, наділяють її статусом елементу світосприйняття [8, с. 8; 11, с. 5]. Проте проблеми оцінності та емоційності, які, на наш погляд, складають когнітивну сутність іронії не знайшли належного висвітлення в працях лінгвістів. Це обумовлено тим, що становлення лінгвістичної теорії іронії відбувалось в епоху техноцентричного підходу до мови, іронія вивчалась як даність і розглядалась через призму питання про те, що виражає мова. Оцінність та емоційність безпосередньо пов'язані з мовною особистістю, яка породжує і сприймає іронію і тому заслуговують на особливу увагу з боку лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерпретативний потенціал іронії визначають і лімітують певні онтологічні ознаки, які виявляємо в її структурі і семантиці. Онтологічні ознаки іронії чи її диференційні характеристики визнають дослідники різних галузей наукової думки при аналізі феномена іронії.

Так, С.І. Походня, розглядаючи іронію як явище вторинної номінації, приписує іронічній модальності комплекс взаємопов'язаних ознак, а саме: оцінний характер, критична спрямованість, суб'єктивність, імпліцитність, зумовленість інтенцією мовця [8, с. 8].

Аналізуючи іронію в системі текстових категорій, Ж.С. Фомічева визначила, що іронія є сукупністю таких ознак: 1) наявність іронічного смислу, 2) імпліцитність, 3) емоційна забарвленість, 4) контрастність [11, с. 15].

Серед головних ознак іронії виділяють також її двоплановість, реалізовану в наявності вираженого (буквального) значення і того, що мають на увазі (переносного), значення [2] чи двох типів лексичного значення (предметно-логічного і контекстуального) [10].

У статті ми зупинимось на таких ознаках іронії, як оцінність та емоційність, оскільки вони не лише є недостатньо дослідженими в сучасній теорії іронії, а й слугують підґрунтям для адекватної інтерпретації, викривають внутрішню глибинну природу іронії.

Мета статті – розглянути оцінність та емоційність як онтологічні ознаки іронії, які складають її інтерпретативний потенціал. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких **завдань**: (1) розглянути іронічну оцінку як синтез емоційних та раціональних оцінок; (2) з'ясувати домінуючу психологічну настанову продуцента іронії; (3) виявити особливості сприйняття іронічної оцінки реципієнтом іронії; (4) проаналізувати функціонування іронічної критикита іронічного компліменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подвійне уявлення про іронію в лінгвістичних дослідженнях відображає її існування як єдиного феномена з двома формами прояву. Іронія є водночас елементом світосприйняття, формою оцінно-емоційного освоєння дійсності та елементом мови [8, с. 8]. Суттєву характеристику іронії як властивості особистості становить вираження скептичного, критично-глузливого ставлення до явищ дійсності. Вираження іронічного ставлення розглядають як процес винесення іронічної оцінки. Як зазначає В.А. Кухаренко, сутність іронії полягає у висуванні (“foregrounding”) оцінного значення [15, с. 51]. Іронічна оцінка є синтезом емоційних та раціональних оцінок. Ми вважаємо, що, з одного боку, *іронія є раціональною оцінкою*, оскільки виражає судження суб'єкта про об'єкт іронії, з іншого боку, *іронія – це емоційна оцінка*, оскільки пов'язана з реалізацією певного емоційного ставлення продуцента іронії. Під «емоційним» розуміємо те, що пов'язане з вираженням почуттів, настроїв, суб'єктивного ставлення [3, с. 525]. Сферою почуттів-ставлень, які найбільш точно описують емоційний стан продуцента іронії є, на нашу думку, *почуття-ставлення несхвалення*. Суб'єкт цього ставлення сприймає якості, вчинки, поведінку тощо об'єкта іронії як неналежні. При цьому суб'єкт вважає, що йому відомо, яким повинен бути об'єкт іронії відповідно до ідеалу, стереотипу, певного очікування тощо. Продуцент має намір передати реципієнтові почуття-ставлення несхвалення, проте робить це в прихованій формі для того, щоб реципієнт здогадався про нього. Суб'єкт емоційного ставлення несхвалення сприймає себе як експерта, який має право виносити оцінні судження на тій підставі, що він перевершує оточення інтелектом. Прагнення до вираження інтелектуальної переваги є домінуючою психологічною настановою продуцента іронії. Для того, щоб показати, як відбувається сприйняття іронічної оцінки реципієнтом, звернемося до такого прикладу:

«Vida,» said Rosie, standing at the kitchen door with a glass of orange juice heavily diluted with vodka, «was your mother really a washerwoman and was your father an alcoholic?»

The older woman tidied away the remnants of the party nibbles from the dining-room table.

«Goodness, no, dear,» she said briskly. «I just needed to take the wind out of that particular gentleman's sails».

She grinned at Rosie. A conspiratorial grin.

Rosie, who loathed Stephen with a vengeance, grinned back. «Welcome to the family, Vida!» (C.Kelly)

Реципієнт іронії – *Rosie* декодує ціннісну орієнтацію продуцента іронії – *Vida*, її критичне емоційно-оцінне ставлення до об'єкта іронії (*Stephen*), яке ґрунтується на несхваленні реальної ситуації (упереджені, навіть шовіністичні погляди *Стивена* на роль жінки, які він продемонстрував у попередній розмові). Така позиція чоловіка не відповідає ідеалізованим очікуванням продуцента іронії про рівноправність між чоловіками й жінками. Невідповідність уявного та реального має для продуцента негативну властивість, тобто він вважає, що це погано (інтелектуальна оцінка), відчуваючи при цьому почуття-ставлення несхвалення (емоційна

оцінка), що передається реципієнту в прихованій формі (*ShegrinnedatRosie. Aconspiratorialgrin*)та у свою чергу призводить до іронічного ефекту – глузування.

Отже, іронія, будучи імпліцитно вираженою, призводить до прихованого нав'язування іронічної оцінки, дає змогу встановити емоційно-ціннісний контакт між комунікантами. Інтерпретуючи іронію, реципієнт бере активну і творчу участь у процесі оцінювання, стає причетним до його результату. Як зауважує В.М. Пивоєв, «іронік робить співрозмовника співучасником ціннісного ставлення» [7, с. 76].

При вивченні оцінного компонента іронічного смислу спостерігається те, що «буквальне значення протилежне переносному по оцінній інтерпретації» [4, с. 6]. Зважаючи на характер оцінності в формально вираженому та прихованому значеннях, виокремлюють два типи іронії: іронічна критика (*ironiccriticism*) та іронічний комплімент (*ironiccompliment*) [14, с. 347-348]. Звідси випливає, що іронія дозволяє продуценту передати своє оцінне ставлення реципієнту у вигляді протилежного. Найбільш уживаною формою іронії є іронічна критика, коли мовець говорить щось позитивне для того, щоб виразити негативне ставлення [14, с. 347]. Проілюструємо інтерпретацію реципієнтом іронічної критики, звернувшись до такого прикладу:

«*Charmingplace, Italy, isn'tit? I've always wanted to come here. A truly marvellous vacation.*»
He looked around him as though seeing beautiful girls in bathing suits and beaches with endless lovely bodies, as Pattersongrinned and chuckled in spite of himself. (D.Steel)

Розмова відбувається під час Другої світової війни між піхотинцями американського полку, який брав участь у звільненні Італії від німецьких окупантів. Інтерпретація іронії реципієнтом (*Patterson*) ґрунтується на протиставленні двох оцінних значень: позитивного, яке виражене буквально (*marvellousvacation*), та негативного, прихованого. Іронічний коментар, що підсумовує значущість неприємної для комунікантів ситуації, виконує функцію хибної оцінки та спрямований на передачу реципієнту глузування, яке є емоційним компонентом іронії.

Формою іронічної критики є сарказм, що його визначають як уїдливу чи злу іронію. Д. Мюкке описує сарказм як найущипливішу форму іронії [17, с. 54]. Об'єктом сарказму є особа, яку ображаютьчи в стосунку до якої виражене презирство[16, с. 147].

Відмінною ознакою іронії і сарказму є ступінь інтенсивності критичного ставлення мовця до об'єкта. З огляду на вищезазначене, *сарказм* розглядаємо як більш критичну, презирливу та ущипливу форму іронії.

Іронічний комплімент має форму негативного висловлювання, яке вживається, щоб передати позитивну оцінку та трапляється значно рідше, ніж іронічна критика[14,с.348]. Проілюструємо інтерпретацію іронічного компліменту реципієнтом:

As she (Leonie) rang Doug, she quailed at the thought of how he might react.

«*I'm sorry, was I awful last night*» she asked as soon as he picked the phone up, not wanting to know the answer.

Doug laughed heartily. «Terrible» he agreed. «I had to stop you dancing on the table in the Hungry Monk, and as for what you tried to do with the cream from your Irish coffee ... Well,» he said dead-pan, «I don't think they'll ever accept a booking from us again.»

«*Oh God,» she groaned.*

«*I'm kidding, you fool. You were fine,» he said.* (C. Kelly)

Інтерпретація іронії передбачає усвідомлення реципієнтом оцінного ставлення продуцента у формі протилежного: буквальне значення передає негативну оцінку (*terrible*), переносне має позитивну конотацію (*fine*). Отже, іронічний смисл є результатом протиставлення двох значень протилежних за оцінною інтерпретацією. Емоційний компонент іронічного смислу – вираження прихованої насмішки. Іронічний мовець (*Doug*) глузує з того, що об'єкт іронії (*Leonie*) засмучена і так глибоко переживає, бо випила зайвого на їх останній зустрічі (*I'm sorry, was I awful last night?*). При цьому, незважаючи на глузування над об'єктом іронії, раціональна оцінка, що ґрунтується на раціонально-оцінних, логічних судженнях про об'єктивно притаманні об'єктові іронії властивості, є позитивною (*You were fine*).

Важливо наголосити, що при інтерпретації як іронічної критики, так й іронічних компліментів постійними індикаторами іронічного смислу є негативна емоційна оцінка продуцента – вираження почуття-ставлення несхвалення та створення ефекту глузування. Отже,

на нашу думку, раціональна оцінка при вираженні іронії може бути як позитивною, так і негативною, проте емоційна оцінка є завжди негативною, оскільки продуцент передає своє насмішкувате емоційне ставлення до об'єкта іронії незалежно від того, як він його оцінює – позитивно чи негативно.

Іронія – це повноправна форма комічного поряд із гумором і сатирою. Комічне викликає особливого роду емоційну реакцію, має особливу силу емоційної дії. Проявом комічного є сміх як емоційна естетична форма критики як засіб висміювання того, що заслуговує на осуд. Проте комічне не завжди виявляється через сміх [6, с. 47]. Як зазначає Т.П. Андриєнко, «глузування, виражене при іронії, як правило, приховане, й емоційною реакцією на іронічне висловлювання може бути «внутрішній» сміх, і навіть відсутність сміху взагалі: якщо критика у висловлюванні спрямована проти слухача, вона може викликати образу, незадоволення тощо, хоча комізм є доступним для розуміння комуні канта» [4, с. 19]. Отже, глузування як емоційний компонент іронічного смислу досліджують незалежно від наявності/відсутності реакції сміху на іронічне висловлювання.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Суттєву характеристику іронії як властивості особистості становить вираження скептичного, критично-глузливого ставлення до явищ дійсності. Вираження іронічного ставлення розглядається як процес винесення іронічної оцінки. Іронія – це раціонально-емоційна оцінка, оскільки, з одного боку, виражає судження суб'єкта про об'єкт іронії, а з іншого боку, іронія пов'язана з реалізацією негативного емоційного ставлення продуцента іронії. Почуття-ставлення, яке найбільш точно описує емоційний стан продуцента іронії та передається у прихованій формі реципієнтові – почуття-ставлення несхвалення. Іронія – це вираження емоційно-оцінного ставлення до певного об'єкта за допомогою пропозиції, у якій буквальне значення протилежне переносному по оцінній інтерпретації. Метою іронії є глузування, висміювання. Інтерпретуючи іронію, реципієнт бере активну і творчу участь у процесі оцінювання, стає причетним до його результату. Перспективою в подальшому дослідженні є встановлення особливостей сприйняття інших онтологічних ознак іронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриєнко Т.П. Речевой акт иронии в английском языке (на материале художественной литературы XVI и XX веков) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Андриєнко Татьяна Петровна – Харьков, 2002. – 208 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / Арнольд И.В. – М. : Высш. шк., 1990. – 330 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
4. Дземидок Б. О комическом / Дземидок Б. – М. : Прогресс, 1974. – 223 с.
5. Лаптева О.А. Стилистические приемы создания языковой иронии в современном газетном тексте / О.А. Лаптева // Поэтика, стилистика, язык и культура. – М. : Наука, 1996. – С. 150–157.
6. Лотман Ю.М. Семиосфера / Лотман Ю.М. – СПб. : Искусство, 2001. – 704 с.
7. Пивоев В.М. Ирония как феномен культуры / Пивоев В.М. – Петрозаводск: Изд-во Петр. гос. ун-та. – 2000. – 106 с.
8. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии / Походня С.И. – К. : Наукова думка, 1989. – 128с.
9. Прокофьев Г.Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале англ. яз.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Прокофьев Г.Л. – К., 1988. – 206 с.
10. Салихова Н.К. Языковая природа и функциональная характеристика стилистического приема иронии (на материале англ. и амер. л-ры XVIII-XIX вв.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Н.К. Салихова. – М., 1976. – 24 с.
11. Фомичева Ж. Е. Интертекстуальность как средство воплощения иронии в современном английском романе: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Ж.Е. Фомичева. – СПб., 1992. – 17 с.
12. Щербина А.А. О двуплановости и противоположности смысла в иронии (Материалы к поэтике комического) / А.А. Щербина // Филологические науки. – 1976. – № 2. – С. 23–30.
13. Brown R.L. The pragmatics of verbal irony / R.L. Brown // Language Use and the Uses of Language. – Washington : Georgetown University Press, 1980. – P. 111–127.
14. Colston H.L. Contrast and pragmatics in figurative language: Any thing understatement can do, irony can do better / H.L. Colston, J.E. O'Brien // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32, № 11. – P. 1557–1583.
15. Kukhareno V.A. A Book of Practice in Stylistics / Kukhareno V.A. – Vinnytsia: Nova Knyga, 2000. – 160 p.
16. Lewis D. Convention: A Philosophical study / Lewis D. – Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1969. – 316 p.
17. Muecke D.C. Irony and the Ironic / Muecke D.C. – L.; N.Y.: Methuen, 1982. – 110 p.

Лесик И. Оценочность и эмоциональность как интерпретативный потенциал иронии.

В статье выражение иронического отношения рассматривается как процесс вынесения иронической оценки, определяется статус иронии в когнитивном оценочном пространстве, выявляются когнитивные процедуры оценивания, которые позволяют идентифицировать иронию в дискурсе; исследуются особенности восприятия иронической оценки реципиентом иронии; устанавливается доминирующая психологическая установка продуцента иронии как устремление к выражению интеллектуального преимущества. Принимая во внимание характер оценочности в формально выраженном и скрытом значениях, выделяется два типа иронии: ироническая критика и иронический комплимент, а также анализируется их функционирование в дискурсе, специфика их восприятия реципиентом иронии. Учитывая то, что отличительной чертой иронии и сарказма является степень интенсивности критического отношения говорящего к объекту иронии, сарказм рассматривается как более критическая, презрительная и язвительная форма иронии. Насмешка как эмоциональный компонент иронического смысла исследуется независимо от наличия/отсутствия реакции смеха на ироническое высказывание.

Ключевые слова ирония, сарказм, оценочность, эмоциональность, продуцент, реципиент.

Lesyk I. Evaluation and Emotionality as an Interpretative Potential of Irony.

The article considers the ironic attitude as the process of making an ironic evaluation, it determines the status of irony in the cognitive evaluation space, reveals cognitive evaluative procedures that help to identify irony in a discourse; investigates the peculiarities of the perception of an ironic evaluation by a recipient of irony; states the dominating psychological state of a producer of irony as striving to express an intellectual superiority. Taking into account the nature of the evaluation in formally expressed and hidden meanings two types of irony are singled out: an ironic criticism and an ironic compliment. Their functioning in a discourse and the specificity of their perception by a recipient are analyzed. Taking into consideration the fact that the distinctive feature of irony and sarcasm is the degree of the intensity of a critical attitude of a speaker to an object of irony, sarcasm is viewed as the more critical, contemptuous and caustic form of irony. Mockery as an emotional component of an ironic meaning is studied irrespective of the presence/absence of the reaction of laughing to an ironic utterance.

Key words: irony, sarcasm, evaluation, emotionality, producer, recipient.

Леся Овсієнко
(Черкаси)

УДК 811.112.2'37

**ОЦІНКА ЯК КОМПЛІМЕНТ І ПОХВАЛА
В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

З'ясовано особливості понять компліменту та похвали, подано різні погляди на тлумачення цих понять, розглянуто особливості реалізації оцінки як компліменту та похвали у контексті німецькомовного діалогічного дискурсу, описано, як оцінка мовленнєва діяльність впливає на ознаки компліменту та похвали в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу та які компліменти і похвала домінують у процесі здійснення міжособистісної взаємодії. Детальний аналіз відібраного матеріалу дозволив здійснити типологію оцінних компліментів: компліменти, які характеризуються за вектором компліментарності, оцінні компліменти з одним або кількома адресатами, компліменти, що характеризують адресата за фокусом компліментарності. Мовленнєві акти похвали у контексті німецькомовного діалогічного дискурсу класифіковано як зорієнтовані на: зовнішній вигляд адресата, поведінку комунікантів, риси характеру та особистість адресата, особисті здібності мовців, непрямого адресата та похвалу, яка характеризує інтелектуальні здібності адресата.

Ключові слова: оцінка, комплімент, похвала, діалогічний дискурс, комунікант, адресант, адресат

Постановка проблеми. Успішність комунікації залежить від уміння ввічливо вести розмову, дискусію, висловлювати свої думки й твердження. Увічливість як важлива основа

гуманітарного виховання особистості є наслідком суспільних та міжособистісних відносин між комунікантами. Дослідниками наголошується, що в сучасному суспільстві толерантне й шанобливе ставлення більше не є звичним явищем, оскільки не існує точно встановленого етикету ввічливості чи правильно сформульованих правил її застосування [5, с. 334]. Комплімент та похвала як прояви увічливості є ефективними і комунікативно значущими складниками мовленнєвого акту. Комплімент та похвала неодноразово були об'єктом наукового інтересу як українських, так і іноземних дослідників [1; 6; 10; 11; 12; 13 та ін.] та все ж до цього часу залишається актуальним для вивчення. Відомо, що комплімент – це оцінка, але ця оцінка нерідко є завищеною, стосується співрозмовника – його рис характеру, дій, зовнішності, предметів туалету, здобутків і т.і. [4, с. 360].

Метою статті є проведення аналізу оцінних висловлень, які виражаються як комплімент і похвала в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: (1) з'ясувати сутність понять «комплімент» та «похвала»; (2) визначити особливості реалізації компліменту та похвали в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу; (3) виокремити та описати оцінку як комплімент та похвалу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з теорією класифікації іллокутивних актів [8, с. 170–194], комплімент належить до експресивних мовленнєвих актів. Суть його іллокутивної мети полягає у передаванні інтенційного стану одного із співрозмовників, зміст якого відображений позитивною оцінкою, експліцитно чи імпліцитно вираженою в пропозиційному змісті висловлень діалогічного дискурсу; намірі чи прагненні співрозмовника задовольнити адресата та позитивному ставленні мовця до співбесідника. Щодо визначення поняття *комплімент*, то в різних словниках знаходимо такі дефініції: комплімент (з фр. *compliment*): 1) приємні, люб'язні слова, похвала, лестощі [3, с. 189]; 2) похвала, викликана бажанням висловити люб'язність або полестити кому-небудь [9, с. 1262].

Дослідниками встановлено, що до компліменту найчастіше вдаються щоб відзначити зовнішність або досягнення співрозмовника. Зовнішні ознаки стосуються безпосередньо зовнішнього вигляду адресата («*Die neue Frisur steht dir aber gut!*»), або його власності («*Ein wunderschönes Haus haben Sie!*»). Досягнення натомість ґрунтуються на (успішному) результаті, здобутому вмінням чи талантом адресата [13]. Схвалення також отримують і такі риси людського характеру, як люб'язність, терпіння, чесність тощо.

Розглянемо, як оцінна мовленнєва діяльність впливає на ознаки компліменту в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу та які компліменти домінують у процесі здійснення міжособистісної взаємодії. Детальний аналіз відібраного нами фактологічного матеріалу дозволив здійснити типологію оцінних компліментів.

Компліменти, які характеризуються за вектором компліментарності:

1. Директивний комплімент звернений до співбесідника та виконує в процесі комунікації дві ключові функції – комунікативного суб'єкта та адресата компліменту (представлений висловленнями у вигляді формального звертання): «*Meine geliebte, meine schöne, meine wunderbare Elisabeth*», *sagte er leise vor sich hin* (Danella, TadR, 133). У такий спосіб таємно закоханий у свою пацієнтку лікар виражає свої почуття.

2. Рефлексивний комплімент (комплімент самому собі): «*Ja, ich war einmal ein Schauspieler. Ein Künstler. Und ich bin es noch. Natürlich...*» (Danella, TadR, 162). Комунікант під впливом емоцій захоплюється собою, тим, чого він досягнув. Хвалячи себе, комунікант намагається продемонструвати, який він талановитий та привернути до себе увагу оточуючих.

3. Комплімент непрямому адресату. «*Sie sieht großartig aus*», *sagte ich* (Remarque, DK, 157). Схвалення висловлюється щодо власне адресата за його відсутності.

Оцінні компліменти з одним або кількома адресатами:

1. Комплімент одному адресату: «*Ja, Sie sind – du bist noch schöner geworden*» (Sponzel, MiG, 51). Адресант захоплений вродою адресата – дівчини, позитивно оцінює її зовнішній вигляд. Наступний комплімент представлений у дискурсивному контексті: «*Sie sind schön, Elisabeth, wissen Sie das?*», *sagte er leise. «Es ist eine Schönheit, die von Ihnen kommt. So etwas sieht nicht jeder. Aber ich...», seine andere Hand legte sich sanft an ihre Wange und hob ihr Gesicht ein wenig empor, «... ich kann es sehen*» (Danella, TadR, 166). Адресант як ініціатор дискурсу

висловлює комплімент симпатичній дівчині, наголошуючи, що вона гарна. На його думку, таку красу не кожен здатен помітити.

«*Wie schön du so bist, Pat! Viel schöner als in allen Kleidern*» (Remarque, DK, 136). «*Gottverdammte, du bist ein großartiges Mädchen, Pat...*» (Remarque, DK, 192). Обидва компліменти висловлює Роберт стосовно адресата – Патрисії.

2. Комплімент колективному адресату:

«*Sind wir ein hübsches Paar, wir beide?*»

«*Das schönste, das ich je gesehen habe*», rief Tobias voll Überzeugung (Danella, TadR, 174).

Комплімент колективному адресату *ein Paar* висловлюється мовцем, паном Грегором, по відношенню до себе та своєї коханої. Реакція на цей мовленнєвий крок комуніканта представлена згодою й підтримкою такого оцінного судження.

Компліменти, що характеризують адресата за фокусом компліментарності. Під фокусом компліменту розуміють виділення характеристики адресата компліментарності, яка являє собою найбільш цілісне уявлення адресата про нього або його окремі якості, тобто уточнений, звужений об'єкт компліменту. Фокус компліменту може бути зосереджений на:

1. Зовнішності співрозмовника (обличчя, статура і т.і.):

1.1. Окремих рисах зовнішності (красиве волосся, обличчя, фігура):

«*Deine Haare sind heute so schön*», sagte er ... «*Sehr schön sind sie geworden. Wirklich sehr schön*». (Danella, TadR, 107). Батько робить комплімент дочці щодо її гарного волосся.

1.2. Загальному вигляді особи: «*Du siehst reizend aus*» (Danella, TadR, 27). Батько робить комплімент щодо зовнішності дочки.

2. Внутрішньому світі адресата (розумі, інтелекті, моральних якостях, рисах характеру і т.і.): «*Cool, Mama, du bist echt cool*» (Faschinger, SdV, 67). Дочка робить мамі комплімент, коли та її розуміє й відпускає погуляти.

3. Професіоналізмі та певних наукових чи інших здібностях особистості:

«*Sie sind ein Genie, Abbe...*» (Sponsel, MiG, S. 100). Старший колега говорить у присутності свого підлеглого про нього як про генія, який дуже талановитий.

«*Ein sehr berühmter Filmschauspieler. Eigentlich der berühmteste, den wir haben. Veit Gregor. Haben Sie den Namen nie gehört?*» (Danella, TadR, 43). Комуніканти дискурсу: лікар і медсестра говорять про Файта Грегора, одного з найвідоміших акторів сучасності. Лікар використовує компліментарні висловлення, щоб якнайкраще пояснити медсестрі, з ким вони щойно спілкувалися.

4. Особистості співрозмовника. Оцінне компліментне висловлення містить загальну характеристику (комплексний оцінний комплімент): «*Ich wusste ja nicht, dass ich hier eine so begabte, hilfsbereite Person wie dich treffen würde*» (Link, DEdS, 14]. Адресант за допомогою оцінного компліменту прагне привернути до себе увагу незнайомки, яку випадково зустрів на вулиці.

Представлені типи компліментної інтеракції найчастіше зустрічаються в різних контекстах німецькомовних діалогічних дискурсів та охоплюють широке коло характерних ознак компліментації.

Мовленнєвий акт похвали в дискурсивному контексті належить до інформативних мовленнєвих актів та має певну предметну мету. На відміну від компліменту, похвала відноситься до такого типу мовленнєвого впливу, який пов'язаний з об'єктивно встановленим ставленням суспільства до різних чинників, а саме, коли мовець спирається не тільки на свою суб'єктивну думку, а й на загальноприйняті уявлення [7, с. 93]. Під похвалою розуміють хороший доброзичливий відгук про кого-, що-небудь; схвалення [2, с. 1093]. Зазвичай у дискурсивному контексті їй притаманна коротка форма вираження оцінних суджень стосовно об'єкта оцінки. На основі дискурсивного аналізу відібраних фрагментів діалогічних дискурсів мовленнєві акти похвали класифіковано як зорієнтовані на:

1. Зовнішній вигляд адресата: «*Hübsch hat sie ausgesehen*», meinte Herr Mackensen, «*richtig hübsch... Sie ist sonst immer so still, so zurückhaltend. Macht gar nichts von sich her...*» (Danella, TadR, 44–45). Пан Макензен хвалить дочку свого сусіда, яка гарно виглядає, у присутності її

батька. Похвала в дискурсивному контексті вводиться комунікантами не тільки заради характеристики особи, а й із певним наміром – побачити в об'єкті оцінки щось хороше.

2. Поведінку комунікантів:

У фрагменті діалогічного дискурсу похвалу вчинку хлопчика, колишнього товариша свого сина, висловлює батько загиблого Крістофа: «*Nett, dass du gekommen bist*», *sagte Christophs Vater noch einmal. «Du und Christoph, ihr wart so gute Freunde...»* (Korschunow, DSmC, 30). Батькові приємно бачити у себе вдома товариша свого загиблого сина.

3. Риси характеру та особистість адресата:

«*Ja, ja. Sie sind sehr freundlich, Herr Gregor*» (Danella, TadR, 51). Пану Грегору, відомому актору, адресується похвала від шанувальників щодо його привітності.

Das Mädchen lachte: «Du bist lustig. Ich mag lustige Leute gern» (Remarque, LDN, 101). Дівчина хвалить під час першого знайомства юнака за його веселу вдачу.

4. Особисті здібності комунікантів: «*Aber mein geliebter Liebling, du kannst ja plötzlich wunderbar tanzen*» (Remarque, DK, 427). Оцінне компліментарне висловлення стосується вміння адресатом добре танцювати.

5. Непрямого адресата: «*Die Schimanowska sieht nur so aus. Sie hat ein gutes Herz*» (Remarque, LDN, 71). Комуніканти, говорячи про власне адресата, хвалять її за добре серце.

6. Похвалу, яка характеризує інтелектуальні здібності адресата: «*Diese Natalie Quint ist eine kluge Frau. Eine sehr kluge Frau. Ich bewundere sie, weil sie Intelligenz immer mehr bewundert habe als alles andere*» (Link, SS, 244). Подруги висловлюють похвалу щодо кмітливості власне адресата – Наталі Квінт, за її відсутності.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, комплімент розглядається як мовленнєвий акт, у якому зазвичай адресант виражає захоплення, похвалу стосовно свого партнера по комунікації. Комплімент уводиться співрозмовником у контекст німецькомовного діалогічного дискурсу із певною комунікативною метою, інтенцією – позитивно вплинути на свого партнера по комунікації, підкресливши його кращі риси та досягнути поставлених завдань. Комплімент, у залежності від ситуації спілкування, позитивно впливає на адресата, підкреслює не тільки кращі боки об'єкта оцінки, а показує рівень вихованості та хорошого тону адресанта. Похвала, на відміну від компліменту, зорієнтована на адресата, його особистісні якості, інтелектуальні здібності, поведінку і т.д. Похвала, яка висловлюється адресантом щодо свого співрозмовника базується не тільки на його власних переконаннях чи світогляді, а й лежить в основі загальноприйнятих у суспільстві норм вихованості та моралі. Мовленнєвий акт похвали зорієнтований на підтримку комуніканта й на схвальний відгук про нього. Перспективи подальших розвідок убачаємо у дослідженні оцінної мовленнєвої діяльності із залученням теорії мовленнєвих актів у різних типах дискурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агаркова О. А. Прагматические аспекты комплимента как формы речевого этикета: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Агаркова Ольга Анатольевна. – Челябинск, 2004. – 133 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [укладач. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Анатолій Олександрович Івченко. – Х. : Фоліо, 2003. – 540 с.
4. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Татьяна Викторовна Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512 с. .
5. Микитюк Ю. Розуміння компліменту як мовленнєвого акту в працях учених ХХ – поч. ХХІ ст. / Ю. Микитюк // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (2). – С. 334–337.
6. Міщенко В. Я. Комплімент в мовленнєвій поведінці представників англословних (британської та американської) культур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / В. Я. Міщенко. – Х., 2000. – 18 с.
7. Серебренникова Е. Ф. Лингвистика и аксиология : [коллект. моногр. / под ред. Е. Ф. Серебренниковой] / Е. Ф. Серебренникова, Н. П. Антипов, Л. Г. Викулова и др. – М. : ТЕЗАУРУС, 2011. – 351 с.
8. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов : [ред. кол. А. К. Авеличев, Н. Д. Арутюнова / общ. ред. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Прогресс, 1986. – Вып 17. – С. 170–194.

9. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / [ред. Василий Чернышев]. – М. : АН СССР, Институт русского языка, 1956. – Т. 5. – 8160 с.
  10. Сурова Е. А. К вопросу о критериях типологизации высказываний в комплиментном дискурсе [Электронный ресурс] / Е. А. Сурова // Мир лингвистики и коммуникации, 2008. – № 1 (10). – Режим доступа : http://tverlingua.ru/archive/010/7_10.htm
  11. Farenkia B. M. Kontrastive Pragmatik der Komplimente und Komplimenterwiderung. Kamerunisch-Deutsch / Bernard Mulo Farenkia. – [1. Auflage]. – Aachen : Shaker Verlag, 2004. – 144 S.
  12. Farenkia B. M. Kreativität und Formelhaftigkeit in der Realisierung von 20 Komplimenten : ein deutsch-kamerunischer Vergleich [Электронный ресурс] / Bernard Mulo Farenkia. – Режим доступа : http://www.linguistik-online.de/22_05/mulo.pdf
  13. Probst J. Ein Kompliment in Ehren ... Aspekte eines "höflichen" Sprechaktes in mehreren Sprachen [Электронный ресурс] / Julia Probst // Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht. – 2003. – № 8(2/3). – S. 1–16. – Режим доступа : <http://www.ualberta.ca/~german/ejournal/Probst1.htm>.
- ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:**
14. Danella, TadR: Danella U. Tanz auf dem Regenbogen / Utta Danella. – Münch. : Franz Schneekluth Verlag, 1974. – 448 S.
  15. Faschinger, SdV: Faschinger L. Stadt der Verlierer / Lilian Faschinger. – München : Carl Hanser Verlag, 2007. – 319 S.
  16. Korschunow, DSmC: Korschunow I. Die Sache mit Christoph / Irina Korschunow. – Hamb. : Friedrich Oetinger Verlag, 1995. – 138 S.
  17. Link, DEdS: Link Ch. Das Echo der Schuld / Charlotte Link. – Münch. : Wilhelm Goldmann Verlag, 2009. – 542 S.
  18. Link, SS: Link Ch. Schattenspiel / Charlotte Link. – Münch. : Wilhelm Goldmann, 1993. – 528 S.
  19. Remarque, DK: Remarque E. M. Drei Kameraden / Erich Maria Remarque. – M. : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. – 453 S.
  20. Remarque, LDN: Remarque E. M. Liebe Deinen Nächsten / Erich Maria Remarque. – [4. Auflage]. – Köln : Kiepenheuer & Witsch Verlag, 2008. – 347 S.
  21. Sponsel, MiG: Sponsel H. Made in Germany: die dramatische Geschichte des Hauses Zeiss / Heinz Sponsel. – Gütersloh : C. Bertelsmann Verlag, 1957. – 336 S.

Ovsienko L. Оценка как комплимент и похвала в немецкоязычном диалогическом дискурсе.

В статье рассматриваются особенности понятий комплимента и похвалы, поданы разные взгляды на толкование этих понятий, рассмотрены особенности реализации оценки как комплимента и похвалы в контексте немецкоязычного диалогического дискурса, описано, как оценочная речевая деятельность влияет на признаки комплимента и похвалы в контексте немецкоязычного диалогического дискурса и какие комплименты и похвала доминируют в процессе осуществления межличностного взаимодействия. Анализ отобранного материала позволил осуществить типологию оценочных комплиментов: комплименты, которые характеризуются за вектором комплиментарности, оценочные комплименты с одним или несколькими адресатами, комплименты, которые характеризуют адресата за фокусом комплиментарности. Речевые акты похвалы в контексте немецкоязычного диалогического дискурса классифицированы как сориентированные на: внешний вид адресата, поведение коммуникантов, черты характера и личность адресата, личные способности коммуникантов, непрямого адресата, и похвалу, которая характеризует интеллектуальные способности адресата.

Ключевые слова: *оценка, комплимент, похвала, диалогический дискурс, коммуникант, адресант, адресат*

Ovsienko L. Evaluation as Compliment and Praise in German Dialogic Discourse.

Specific features of concepts of compliment and praise are clarified in the paper, as well as different views on the interpretation of these concepts are given, specific features of the implementation of evaluation as a compliment and praise in the context of German dialogic discourse are studied, the fact describes how the evaluative speech activity affects the signs of compliment and praise in the context of German dialogic discourse and what compliments and praise dominate the process of interpersonal interaction is described. Detailed analysis of the selected material allowed to build the typology of evaluation compliments: compliments, characterized by the vector of complementarity, evaluative compliments with one or more recipients, compliments, characterizing the recipient according to the focus of complementarity. Speech acts of praise in the context of German dialogic discourse are classified as ones which are focused on: the recipient's appearance, the communicants' behavior, character traits and the recipient's personality, the

speaker's personal skills, indirect recipient's personal skills, and praise that characterizes the recipient's intellectual capacity.

Key words: *evaluation, compliment, praise, dialogical discourse, communicant, sender, recipient.*

Анастасія Прокоїченко
(Київ)

УДК 811.11

СПІЛЬНІ ТА ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ КАТЕГОРІЙ ЕМОТИВНОСТІ, ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТА ОЦІННОСТІ

У статті розглянуто спільні та диференційні ознаки категорій емотивності, експресивності та оцінності. Виявлено, що ці три категорії є рушійною силою будь-якої мови, оскільки вони сприяють створенню у мові нових засобів, які, у свою чергу, допомагають краще передавати думки та почуття. Проаналізовано співвідношення понять «емотивність», «експресивність» та «оцінність» як ключових категорій емотіології тексту та встановлено, що ці поняття не є синонімічними, хоча наявність спільних ознак свідчить про їхній тісний взаємозв'язок. Виявлено, що складність та багатоаспектність такого психофізіологічного феномену як «емоція» зумовлює існування у лінгвістиці різноманітних підходів до трактування понять емотивності, експресивності та оцінності. Також виділено три типи оцінного значення та проаналізовані основні відмінності між ними. Крім того, в статті стверджується, що категорії емотивності, експресивності та оцінності не є синонімічними, хоча наявність спільних ознак і засвідчує їхній тісний взаємозв'язок.

Ключові слова: *емотивність, експресивність, оцінність, категорія*

Постановка проблеми. У рамках атропоцентричної парадигми сучасного мовознавства думка американського вченого Е. Сепіра про те, що емоції не повинні бути об'єктом лінгвістичного дослідження, є застарілою та неактуальною. За останні роки емоційний аспект лінгвістики став об'єктом численних наукових досліджень. У цих напрямках сьогодні активно працюють такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Є.Ю.Чайковська, Я.В. Гнезділова, І.І. Шаховська, С.В. Гладь, В.Н. Цоллер, В.І. Шаховський, Б.Волек, Дж. Ейчісон та ін. Та, незважаючи на велику кількість праць, що з'явилися протягом останнього часу як в Україні, так і за кордоном, багато проблем, пов'язаних із відтворенням емоцій у мові, так і залишаються не розв'язаними. До таких проблем відноситься і питання диференціації таких важливих лінгвістичних категорій, як емотивність, оцінність та експресивність, адже складність та багатоаспектність такого психофізіологічного феномену як «емоція» зумовлює існування у лінгвістиці різноманітних підходів до трактування цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У перших працях, присвячених емоційно-оцінним та експресивним аспектам мовних одиниць, терміни емотивність, експресивність та оцінність використовувалися як синоніми. (Ш. Баллі, В.В. Віноградов, Д.Н. Шмельов). Та починаючи з 70-х років ХХст. у лінгвістиці з'являється диференційний підхід до вивчення категорій емотивності, експресивності та оцінності. Тоді почали з'являтися фундаментальні дослідження, присвячені категорії емотивності (В.І. Шаховський, Л.Г. Бабенко, А.А. Залізник), категорії оцінності (Є.М. Вольф, Н.Д. Артюнова), категорії експресивності (В.М. Телія, Н.А. Лук'янова). Завдяки цим працям було визначено сутність та зміст цих категорій, більш чітко сформований термінологічний апарат, виявлені особливості їх реалізації на різних рівнях мови. Однак, не дивлячись на значні успіхи, досягнуті у цьому напрямку, залишається багато невирішених питань, зокрема про особливості взаємодії цих категорій, виявлення їх спільних та диференційних ознак. Саме тому метою нашої статті є виявлення спільних та диференційних ознак між поняттями оцінність, емотивність та експресивність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз категорій емотивності, експресивності та оцінності дав змогу виділити такі спільні ознаки: (1) Всі три категорії за своєю сутністю є антрополінгвістичними, оскільки вони несуть у собі суб'єктивне ставлення мовця до

реальної дійсності. (2) Всі три категорії є семантичними категоріями, оскільки мовні одиниці, які містять у собі оцінний, емотивний чи експресивний компонент, несуть у собі значно більший об'єм інформації, ніж нейтральні одиниці. (3) Оцінний, емотивний та експресивний компоненти мають спільну локалізацію в семантичній структурі слова. Як правило, вони локалізуються в конотативному макрокомпоненті. [8, с.46]. (4) Спільною ознакою експресивності, емотивності і оцінності варто також зазначити і факт їх вмотивованості (фонетичної, морфологічної, семантичної або структурної). [10, с.13]. (5) До спільних ознак слід також віднести те, що всі ці три категорії є рушійною силою будь-якої мови, оскільки вони сприяють створенню у мові нових засобів, які в свою чергу допомагають нам краще передавати свої думки та почуття.

Отже, виявлені спільні ознаки категорій емотивності, оцінності та експресивності свідчать про те, що ці категорії є співвідносними, що проявляється як в плані їх змісту, так і в плані вираження. Однак цей факт не може слугувати надійним підґрунтям для того, щоб вважати ці поняття синонімічними. Цьому суперечать їхні диференційні ознаки, а саме:

1) Диференціація категорій оцінності, емотивності та експресивності пов'язана із їхньою різною сутністю.

Оцінність пов'язана з логічними категоріями цінності та оцінки. Під цінністю при цьому розуміються як явища зовнішнього світу (предмети, вчинки, події), так і продукти мисленнєвої діяльності (ідеї, концепції), тобто те, що оцінюється, предмет оцінки. Оцінка ж – це мисленнєвий акт, який виражає оцінне судження суб'єкта про цей предмет. [8, с.49] Оцінка знаходиться під впливом двох факторів: об'єктивної норми, що існує у суспільстві, та суб'єктивної норми, уявлення мовця про ознаки предмету. Зіставляючи своє та чуже уявлення про референт, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми і здійснює оцінку предикацію. У різних випадках переважає або об'єктивна, або суб'єктивна норма. Суб'єктивність оцінних слів детермінується залежністю номінацій від суб'єктивної норми оцінки. [1, с.49].

Являючи собою раціональний (інтелектуально-логічний) акт, оцінка фіксується у семантичній структурі слова у вигляді спеціалізованих семантичних компонентів. Іноді оцінний компонент може супроводжуватися емоційним компонентом, тобто передавати почуття та переживання мовця, що пов'язані із предметом оцінювання. У цьому випадку раціональна оцінка супроводжується емоційною. Таке поєднання дає змогу вченим виділяти такі типи оцінного значення: раціональне, емоційне, емоційно-раціональне [5, с.45].

Під раціонально-оцінним значенням Г.І. Приходько розуміє таке значення, яке базується на раціональних, логічних судженнях про ознаки, що об'єктивно притаманні референту. На думку дослідниці, когнітивний зміст раціональної оцінки – це думка мовця про позитивну чи негативну цінність об'єкта оцінки в цілому або якої-небудь його властивості, заснованої на знаннях неписаних, узуальних норм ціннісної картини світу, що базується на повсякденно-побутовому образі світу, який склався в даному мовному колективі та на його життєвій філософії. [5, с.45].

Щодо емоційно-оцінного значення, то воно входить до спектру "схвалення / несхвалення", має своїм змістом певне почуття-ставлення, що надає найменуванню ілюквативної сили. Отже, цей тип оцінного значення базується на емоціях та почуттях, що пов'язані з властивостями, які не притаманні референтові, а лише приписуються йому творчим мисленням суб'єкта.

Емоційно-раціональне оцінне значення, ну думку Г.І. Приходько орієнтоване на позначуване (денотат) і представляє психічний аспект раціональної оцінки, описує почуття, засновані на раціонально-оцінних судженнях та переживаннях в органічній їх єдності. [5, с.45].

Слід зазначити, що хоча оцінний компонент інколи супроводжується емоційним, це має місце не завжди.

Емотивність пов'язана з психічною стороною людської діяльності. Так, наприклад, В.Н. Телія вважає, що категорія емотивності пов'язана з емоційною сферою психіки і співвідноситься із певними типами емоцій [4, с.129].

Проте деякі вчені (В.И. Шаховський, А.В. Кунін та ін.) визначають емотивність як мовну категорію, протиставляючи її емоційності, яка є категорією психологічною. А.В. Кунін зазначає, що емотивність – це вербалізація емоцій у мові, вираження мовними засобами почуттів, настроїв,

переживань людини [5, с.45]. Такої ж думки дотримується і В.І. Шаховський, який вважає, що на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність, тому емоційність – це психологічна категорія, а емотивність – мовна. Емоційність відображає психічний стан людини, в той час як емотивність – це вербалізація емоцій мовця [9, с.13].

Експресивність пов'язана із людською властивістю посилювати виразність та впливову силу свого висловлювання. Л.А. Кисельова [2, с.9] та В.К. Харченко [7, с.38 – 40] зазначають, що в основі експресивності лежить невідповідність певних мовних засобів мовним стандартам, саме тому ця категорія обумовлена такими факторами, як образність, інтенсивність (ознаки, дії) та ін.

Н.А. Лук'янова зазначає, що експресивність носить об'єктивно-суб'єктивний характер. Вона об'єктивна, оскільки в реальній дійсності явища, дії, ознаки, стани можуть відрізнятися своїми якісно-кількісними характеристиками, виділятися на фоні інших [4, с.4]. Експресивність суб'єктивна, оскільки ці характеристики визначаються суб'єктом, тобто вони опосередковані його когнітивним та емоційним сприйняттям і співвіднесені із певною нормативною шкалою.

1) Функціональні відмінності категорій оцінності, емотивності та експресивності полягають у тому, що оцінність виконує аксіологічну функцію, тобто відображає думку суб'єкта щодо цінності того чи іншого предмета, явища, дії та ін. Емотивність слугує для вираження почуттів людини, тобто виконує афективну функцію. Експресивність спрямована на посилення ознаки і сприяє кращому донесенню інформації до адресата, тобто виконує прагматичну функцію. На думку В.І Шаховського та М.Я Блоха емотивність завжди пов'язана з вербалізацією власних емоцій та почуттів, в той час як експресивність пов'язана із наміром переконати у чомусь адресата.

2) Ще однією відмінністю між категоріями, що аналізуються у даній статті є, на думку вченого В.Н. Цоллера, саме наявність або відсутність адресата. Емотивність та оцінність не завжди передбачають наявність адресата, в той час як експресивність зосереджена на адресатові, оскільки її основною функцією є функція впливу на отримувача інформації, тобто досягнення перлокутивного ефекту [8, с.50].

3) До диференційних ознак можна також віднести те, що експресивність вимірюється інтенсивністю, а емотивність – оцінністю. Але, як вже і було зазначено раніше, емотивність звісно базується на оцінності, але не зводиться до неї, а наявність оцінності в значенні слова ще не сигналізує про його емотивність.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, проведений аналіз категорій емотивності, експресивності та оцінності дає нам змогу зробити висновок, що ці поняття не є синонімічними, хоча наявність спільних ознак свідчить про їх тісний взаємозв'язок. Особливо це стосується категорії емоційності та оцінності, межі яких є справді дифузними, результатом чого є поява такого поняття як «емоційно-оцінне значення». Здійснений аналіз категорій емоційності, експресивності та оцінності відкриває перспективи подальших досліджень, які можуть бути пов'язані з виявленням диференційних ознак категорій емотивності, експресивності та оцінності у когнітивному, лінгвокультурологічному, гендерному аспектах із дослідженням їх у різних стилях мовлення – художньому, публіцистичному та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іщенко Н.Г. Оцінний компонент лексичного значення слова / Н.Г. Іщенко // Філологічні трактати – 2010. – №3. – С.47 – 50.
2. Киселова Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселова. – Л. : ЛГУ, 1978. – 160 с.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с.
4. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н.А. Лукьянова – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1986. – 230с.
5. Приходько Г.І. Оцінний компонент у семантичній структурі слова / Г.І. Приходько // Вісник Житомирського державного університету. – 1999. – №45. – С. 44 – 47.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
7. Харченко В.К. Экспрессивность, эмоциональность, оценочность и образность как категории лингвостилистики / В.К. Харченко // Стили языка и стили речи как явление функционально-речевой дифференциации: краткое содерж. докл. и сообщ. на всесоюз. координац. совещ., Орджоникидзе, 19-21 окт. 1983 г. – Орджоникидзе, 1983. – С. 38 – 40.

8. Цоллер В. Н. Соотношение категорий экспрессивности, эмотивности и оценочности в структуре лексического значения / В. Н. Цоллер // Научные ведомости БГУ. – 1998. – №2. – С. 43–54.
9. Шаховський В. І. Категоризація емоцій в лексико-семантичній системі мови / В. І. Шаховський. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 192 с.
10. Шаховський В. І. Проблема розмежування експресивності та емотивності як семантичних категорій лінгвістики / В. І. Шаховський // Проблеми семасиології та лінгвістики. – 1975. – №2. – С. 3–25.

Проко́йченко А. Общие и дифференциальные признаки категорий эмотивности, экспрессивности и оценочности.

В статье рассмотрены общие и дифференциальные признаки категорий эмотивности, экспрессивности и оценочности. Установлено, что эти три категории являются движущей силой любого языка, поскольку они способствуют созданию в нем новых средств, которые в свою очередь помогают нам лучше передавать свои мысли и чувства. Проанализировано соотношение понятий эмотивность, экспрессивность и оценочность как ключевых категорий эмотиологии текста и доказано, что эти понятия не являются синонимами, хотя наличие общих признаков свидетельствует об их тесной взаимосвязи. Установлено, что сложность и многоаспектность такого психофизиологического феномена как «эмоция» обуславливает существование в лингвистике различных подходов к трактовке понятий эмотивности, экспрессивности и оценочности. Также выделено три типа оценочного значения и проанализированы основные различия между ними. Доказано, что категории эмотивности, экспрессивности и оценочности не являются синонимичными, хотя наличие общих признаков и свидетельствует об их тесной взаимосвязи.

Ключевые слова: эмотивность, экспрессивность, оценочность, категория.

Prokoychenko A. Common and Distinctive Features of the Categories of Emotiveness, Expressiveness and Evaluation.

The article presents the common and distinctive features of such linguistic categories as emotiveness, expressiveness and evaluation, which are the driving force of any language. The correlation between the categories of emotiveness, expressiveness and evaluation, which are the key concepts of text emotivity, is analyzed and it is proved that that these three categories are not synonymous, although the common features indicate that they are closely interconnected. It is also specified that the ambiguousness of such psycho-physiological phenomenon as 'emotion' stipulates the existence in linguistics of different approaches to the interpretation of such concepts as emotiveness, expressiveness and evaluation. The three types of evaluative meaning are also characterized and the article provides the analysis of the main differences between them. It is also proved that the categories of emotiveness, expressiveness and evaluation are not synonymous, although the presence of the common features signifies that they are closely interconnected.

Key words: emotiveness, expressiveness, evaluation, category.

Myroslava-Maria Rybalko
(Kyiv)

УДК 811.11'221.2

**THE CONCEPT OF FLIGHTS SAFETY THROUGH
AMERICAN NEWSPAPER DISCOURSE ANALYSIS**

The article presents an attempt at newspaper discourse analysis, with the focus on the concept of safety. Purely linguistic elements in the wider context of social (aviation-related) interactions were studied on the basis of the narrative semiotics theory, developed by Algirdas J. Greimas. The paper dwells on the concept under study and peculiarities of its representations in the form of semantic fields (isotopies) on the upper, explicit discursive level. Typical narrative programs have been traced, and basic values of the sphere and their correlations have been highlighted on the abstract level. The following isotopies have been elicited in the selected newspaper articles: aviation professionals, travelers, officials, experts from non-aviation sphere, terrorists, relevant things and objects, security measures. Within the last few years the focus has shifted from the opposition travelers vs. terrorists to humans vs. things, topped by airport / aircraft security inconveniences and inconsistencies issues. On the most abstract level the scale of general

transformations includes the following stages: Hazards – Airport / Airline Security Challenges – Inconveniences – Norm with the newspaper discourse abounding in attributes of the unsafety concept, caused by things and objects rather than human beings.

Key words: SAFETY concept, flight security, the narrative semiotics theory, Algirdas J. Greimas, discourse.

Problem statement. Multifaceted and overwhelming, the concept of safety has plenty of manifestations. First and foremost, the current 24/7 of flights involving millions of passengers and professionals both in the air and on the ground includes a variety of aspects. Starting with purely technical ones through psychological points to the theoretical level of risks estimations, hazards modeling, tests and reports on technical travel and communication issues. And finally, the virtual level of safety discourse which unfolds in the media and over the last decade, since Sept. 11, has been balancing within shaky conceptual uncertainty of (UN)SAFETY.

Recent papers and materials analysis. The media discourse reflects the mainstream tendencies in and about the aviation industry. We have selected a range of articles from the New York Times archive on the problems of airports and air flights safety, thoroughly highlighted in the media as: «All of these topics need to be explored in the coming year, especially as the T.S.A. works to carry out new procedures based on what its director, John S. Pistole, calls “intelligence-driven, risk-based” and multilayered approaches to security, including the expansion of the so-called known-traveler program» (CO). The texts exemplify typical topics of aviation security and attitudes to the issue under study, potential threats, airport / aircraft security inconveniences and inconsistencies in particular. The subject of research combines both linguistic elements and a wider context of social interactions, which dictates an interdisciplinary approach to be adopted. We have chosen Algirdas J. Greimas' narrative semiotics which differs from an exclusively linguistically oriented semantics, presenting a promising perspective as a relevant tool to carry out the study on discursive level, narrative level, and abstract level of deep laying conceptual structures of a discourse.

The aim pursued. The key concept of (UN)SAFETY is represented either explicitly or implicitly on each of the levels mentioned. We are going to focus on the peculiarities of its representations in the form of semantic fields (isotopies) on the upper, explicit discursive level, trace the typical narrative programs and highlight the concepts representing the basic values of the sphere and their correlations on the abstract level. The complex study of the all three levels of meaning in the outlined air travel segment of the media discourse will help us to elicit the fundamental transformations the concept of safety has recently undergone.

We will start with the figurative component of the first, discursive level. The term covers all the text elements (figures) which refer to the external, physical reality open to the five human senses. This most explicit level of verbal textual representations is opposed in form to the internal, abstract reality of concepts on the most implicit, the third level of meaning. Successive interpretation of these consistent levels of discourse provides further detailing of particular segments of the language picture of the world (the English one) and adds to their better understanding. Here is a typical discursive fragment under analysis: «**I believe that my name** is on a Transportation Security Administration watch list. Often **when I fly, the letters “SSSS” on my boarding pass alert gate agents to pull me aside for extra screening. But** on a recent trip, a T.S.A. employee **failed to notice the “SSSS.” I am not** a threat to civil aviation. **I was happy to avoid yet another bothersome search, but should I have spoken up? I wouldn't want** the guy **to miss** an actual threat. *NICK A., FLORIDA. Despite posing no danger to air safety, you feel you are treated like a potential shoe-bomber, singled out for even more hassles than the average flier. Yet your concern is not how to escape this surveillance but how to increase it» (WY).*

Research results. The basic figures in the textual fragments under study include lists of words, which refer to: a) actants: air safety, *gate agents, a T.S.A. employee, a threat to civil aviation, an actual threat*, a potential shoe-bomber, the average flier, screeners, your screener's — or perhaps his supervisor's — attention, false negatives, one kind of security risk, false positives, dangers, law-abiding people, dangerous people, someone scary, airport security, innocent people, the system, the bad guys; b) place of action: *on a Transportation Security Administration watch list; aside*; back into focus; in a realm where the wrong move, or even an ill-advised joke, can land you in handcuffs; on the F.B.I.'s

radar; near checkpoints; elsewhere in airport terminals; c) time of action: *often, on a recent trip*, as long as you have free access; since the 2001.

Other meaningful figures – the textual expressive elements – include grammar / syntactic characteristics, such as frequent use of subjunctive mood: «*With airports, if you were to build a new terminal from scratch, sure, you could do a better job of anticipating certain security issues*»(BN); peculiar aspect: Present Continuous forms for temporary situations, actions in progress within the context of the present unsafety and the possibility of some safety perspectives: *you're going to have these potential issues; while technology for detecting explosives is being improved*.

Narration characteristics:

- wide quotations of officials, decision-makers, airline representatives, paragraphs of direct speech, citing of regulations, instructions e.c., which add much to the reliability and cogency of editorials, as well as numerical data: «*Millions of Americans who got on a plane over the Thanksgiving holiday heard the admonition: "Please power down your electronic devices for takeoff"*» (BD); «*Nevertheless, Les Dorr, a spokesman for the F.A.A., said the agency would rather err on the side of caution when it comes to digital devices on planes*» (BD);

- numerical information (in bold) is hardly ever displayed using tables and charts in this type of discourse, in contrast with emotional evaluations and expressive means (underlined) being more characteristic for the discourse type under study. Dramatizing and exaggerating both positive and negative features of the aviation sphere are frequent – through emotionally coloured words, set expressions, idioms, collocations: «*A lot of frequent flier miles have been **piling up in the 10 years** since the terrorist attacks **brought the domestic airline industry to its knees in autumn 2001**. Airlines in the United States **lost \$55 billion** and **shed 160,000 jobs** during that decade*» (SS);

- modality presents various degrees of uncertainty: «*The government **might** be causing **more unnecessary** interference on planes*» (BD);

- emphasized pronoun *you*, referring to the reader, i.e. potential traveler, thus sharing responsibility for the feeling of (un)safety with him/her: «***How do you fully secure something** as big and sprawling as an international airport against a terrorist bombing (...) **You cannot**, security experts I spoke with on Monday say*» (BN);

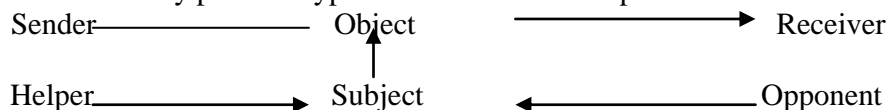
- jokes and irony, with ridiculous situations opposed to some, often minor, inconvenience, provoked by sheer necessity: «*"I thought they confiscated pies at security," I told my daughter. "Not any more," she said. **Now the screener just jokes about having to eat a slice to make sure it's safe***»(CO); «*On the other hand, "gel-shoe inserts are not permitted," the T.S.A. guidelines say. But powdered mashed potatoes are, though Bob Burns, writing on the T.S.A. blog, adds, "**Powdered mashed potatoes are a crime against humanity**"*» (CO);

- rhetorical questions: «*But, why can't I read my Kindle or iPad during takeoff and landing?*» (BD);

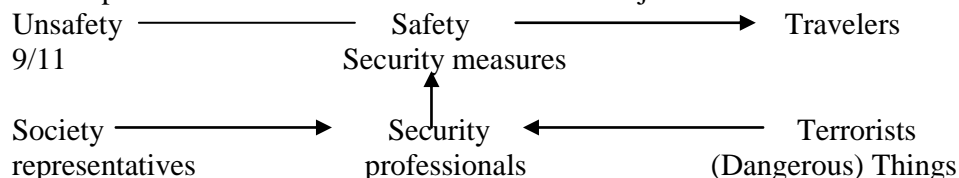
- generalizations, often repetitive with a reinforcement: «*it needs to be made clear that **nothing is 100 percent secure***»; «***Nothing in public is ever going to be anything near 100 percent secure in a free society***» (BD);

As the semiotic analysis reveals on the upper, discursive level there are occasional references to the positive manifestations of the concept under study – SAFETY. Alongside, we have found numerous negative manifestations of the concept, which massively add to its UNSAFETY aspect. The list of actants, both humans and things / abstract notions, may be further subdivided into detailed groups according to the category of cooperation. We have elicited the following isotopies in the selected newspaper articles: aviation professionals, travelers, officials, experts from non-aviation sphere, terrorists, relevant things and objects, security measures.

The second, narrative program level of discourse contains fundamental universal narrative schema. The last consists of six actantial roles / functions, coupled into three pairs of binary oppositions, which cover any possible type of human relationships and interactions.

Dominant isotopies listed above reveal key oppositions which correlate with the actantial roles / functions in the narrative schema of the discourse under study. Sender provokes / motivates certain actions / transformations on the part of Subject, who aims at gaining Object in their search. Subject is (optionally) assisted and hindered by Helper and Opponent respectively. Receiver is affected by Sender and acquires a craving / need to start activity, after that Receiver either transforms into a Subject or delegates their power to start the search to some other Subject.

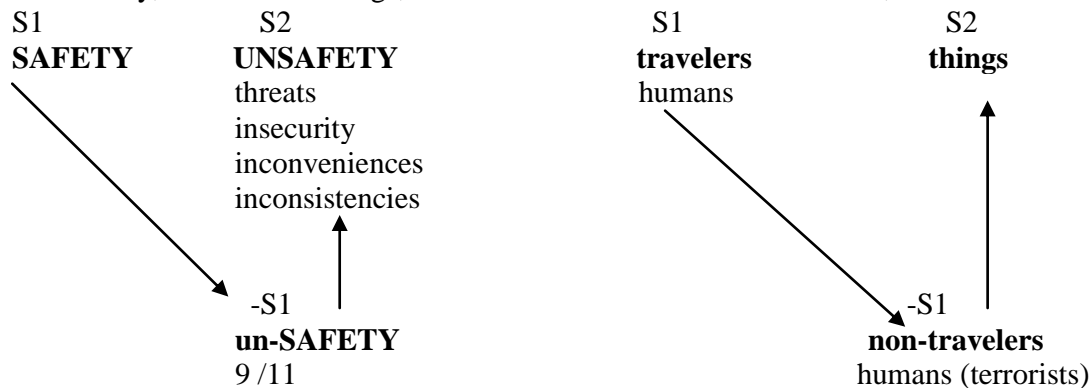
Within the last decade the focus has shifted, or rather widened, from the opposition *travelers vs. terrorists* to *humans vs. things*, as the insecurity problems, provoked by people, are now topped by airport / aircraft security inconveniences and inconsistencies issues. The last have probably arisen mostly in the line of consumerism habits of the modern global community: «*To avoid paying to check a bag, more passengers have been lugging more belongings onto already crowded planes. Some industry analysts have estimated that as many as 59 million extra bags are now being carried onto planes each year. "It's much harder to find space for your bag now on the airplane," Mr. Parker said. He said the trend hasn't created actual departure delays, "but the boarding process takes longer"*» (SS). The *things* include a wide variety of objects, starting with personal belongings up to infrastructure items of the aviation industry: «Over the last decade, Mr. Parker said, the domestic airline business came to terms with the reality that it "had gotten way overbuilt, with too many hubs and too many airplanes"» (SS).

The *things* entail not only ever more processing operations, but also general lack of stability for a human being in the mainstream of material objects, the *things* isotopy features: bags, footwear, liquids, gels, creams, nonmetallic explosives, electronic devices, E-readers, cellphones, gadgets. A person happens to be blocked / threatened by things / objects, rather than other people: «*When you stand in line at the T.S.A., you see that the line is because of all those bags going through, not because of the people themselves being processed*» (SS); «*As more and more people transition from paper products to digital ones, maybe it's time to change these rules*» (BD).

Operations, which things might undergo, constitute a separate isotopy: to process, to find space for, to be subjected to additional screening, to be limited in volume, to be restricted, to be (strictly) prohibited, to be unwrapped for further inspection, to be confiscated etc: «*Snow globes, which are filled with who-knows-what kinds of liquids, remain strictly prohibited. You can bring that apple pie through, but that merry snow globe with Frosty the Snowman inside will be confiscated*» (CO).

The third text level, the deepest one, contrasts with the physical world of the upper figurative level, here we have elicited the basic values of the text. Taking into consideration the key oppositions of the first and second text levels, we follow their fundamental transformations on the most abstract level.

The semiotic squares below feature the relationships of conflict and contradiction between safety and unsafety, humans and things, as well as the relevant transformations, which have taken place.

Conclusions. In order to minimize negative response on the part of travelers due to present security measures, official spokesmen tend to be neutral in their comments, base upon factual information, make frequent references to recent studies, reports, and competent sources among government, military, and police representatives, as well as occasionally add a human touch of humorous remarks. Alongside, they demonstrate a steady reluctance to start changing the policies, which prove to be out of date. A vivid example is the unnecessary interference on board, when people are asked to shut their devices down for take-off and landing. Journalists, often speaking on the part of travelers, are more direct and straightforward when unveiling the slow motion within the extremes of old rules through rational innovations up to new frames of the industry functioning, which have developed over the decade since 2001. The scale of general transformations presented consists of a few successive stages: Hazards – Airport / Airline Security Challenges – Inconveniences – Norm. Nowadays the system is striving through a wide range of inconveniences for the state of balance and mutually accepted norms in perspective. Meanwhile, the newspaper discourse abounds in attributes of the UNSAFETY concept, with non-humans, i.e. things and objects, gradually becoming its ever more significant source.

REFERENCES

1. de Geest, D. (January 2003) «La sémiotique narrative de A. J. Greimas (traduction du néerlandais par Jan Baetens)». *Image & Narrative* 5. Retrieved from: <http://www.imageandnarrative.be>.
2. Hébert, L. The Semiotic Square. Retrieved from: <http://www.signosemio.com>.

Illustrative Materials

3. BD : Bilton, Nick. (November 28, 2011). BITS; Disruptions: Fliers Turn Phones Off, But It's Not Clear Why. *New York Times*. Retrieved from <http://query.nytimes.com>.
4. WY : Kaminer, Ariel. (August 12, 2011). Watch Yourself. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
5. BN : Sharkey, Joe. (January 24, 2011). By Nature, Airports Have Risks. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
6. CO : Sharkey, Joe. (November 28, 2011). Carry On a Christmas Pie, Not a Merry Snow Globe. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
7. FS : Sharkey, Joe. (February 20, 2012). For a 'Select' Few, Shoes Can Stay On. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
8. SS : Sharkey, Joe. (September 5, 2011). Since Sept. 11, Years of Change for Airlines. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
9. AF: Sharkey, Joe. (January 13, 2014). A Bumpy Takeoff for the Year in Air Travel. *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.
10. AS: Airport Security Without the Hassle (July 27, 2013). *New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com>.

Рибалко М.-М. Аналіз концепту SAFETY на матеріалі американського авіаційного газетного дискурсу.

У статті здійснено спробу аналізу дискурсивних репрезентацій концепту SAFETY (безпека) на матеріалі газетних публікацій. Текстові елементи суто лінгвістичного характеру розглянуто у ширшому контексті деяких видів соціальної (пов'язаної з авіацією) взаємодії в термінах семіотичної теорії, розробленої Альгідрасом Ж. Греймасом. Розглянуто особливості репрезентації концепта SAFETY у вигляді семантичних полів (ізотопій) на поверхневому дискурсивному рівні, виявлено типові програми наративного рівня тексту і з'ясовано базові цінності, які співвідносяться з досліджуваними поняттями на глибинному, абстрактному рівні. Виявлено такі ізотопії: працівники авіаційної галузі, пасажери, офіційні особи, спеціалісти неавіаційних галузей, терористи, значущі речі і предмети, заходи безпеки. Віднедавна фокус уваги змістився з опозиції пасажери vs терористи на люди vs речі з акцентом на проблемах та незручностях, спричинених останніми. На глибинному рівні інтерпретації тексту загальні ціннісні трансформації відбуваються послідовно між такими етапами розвитку ситуації: небезпека – труднощі налагодження безпеки аеропорту / польоту – незручності – норма. Означення концепту SAFETY рясніють негативними характеристиками, при цьому джерелом загрози виступають радше речі, аніж люди.

Ключові слова: концепт SAFETY, безпека польотів, семіотична теорія, Альгідрас Ж. Греймас, дискурс.

Рыбалко М.-М. Анализ концепта SAFETY на материале американского авиационного газетного дискурса.

Статья представляет собой попытку анализа дискурсивных репрезентаций концепта SAFETY (безопасность) на материале газетных публикаций. Текстовые элементы чисто лингвистического характера рассмотрены в более широком контексте некоторых видов социального (связанного с авиацией) взаимодействия в терминах нарративной семиотической теории, предложенной Альгидрасом Ж. Греймасом. В работе изучаются особенности репрезентации концепта SAFETY в форме семантических полей (изотопий) на поверхностном дискурсивном уровне, выявляются типичные программы нарративного уровня текста и определяются базовые ценности, соотносимые с изучаемым концептом на глубинном, абстрактном уровне. Выявлены такие изотопии: работники авиационной отрасли, пассажиры, официальные лица, специалисты неавиационных отраслей, террористы, значимые вещи и предметы, меры безопасности. С некоторых пор фокус внимания сместился с оппозиции пассажиры vs террористы на люди vs вещи с акцентом на неудобствах и трудностях, причиняемых последними. На глубинном уровне интерпретации текста общие ценностные трансформации последовательно происходят между такими этапами развития ситуации: опасности – трудности обеспечения безопасности аэропорта / полета – неудобства – норма. Определение концепта SAFETY изобилует отрицательными характеристиками, источником угрозы при этом являются скорее вещи, чем люди.

Ключевые слова: концепт SAFETY, безопасность полетов, семиотическая теория, Альгидрас Ж. Греймас, дискурс.

Іванна Струк
(Чернівці)

УДК 811.161.2'373.7'282.2(477.85)

**ФАТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі творів буковинських письменників)**

Розглянуто прояви фатичної метакомунікації у драматичному тексті, проаналізовано поняття «фатична метакомунікація», «фатична комунікація», «фатична функція», «фатична ситуація», «фатика». Описано основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. Схарактеризовано фатичну комунікацію в усному розмовному мовленні, репрезентованому у драматичному тексті – дворівневому утворенні, чітко розмежованому авторському та персональному мовленні. Визначено роль вербальних і невербальних елементів у фатичній ситуації спілкування та репрезентовано основні етапи і засоби її реалізації. Засоби фатичного мовлення розглянуто на матеріалі творів буковинських письменників – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення буковинців кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: фатична метакомунікація, фатична комунікація, фатична функція, фатична ситуація, фатика, встановлення контакту між мовцями, підтримання мовленнєвого контакту, розмикання мовленнєвого контакту.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичний напрям лінгвістичних досліджень сприяв появі праць, присвячених соціальному аспекту дискурсу, ролі чинника особистості в спілкуванні (Н. О. Безменова, Д. Г. Богушевич, В. З. Дем'янков, В. І. Жельвіс, В. А. Звегинцев, В. І. Карасик, Н. В. Павлик, О. Г. Пироженко, О. О. Селіванова, С. В. Шилова та ін.).

У психології поняття „спілкування” витлумачують по-різному: як обмін думками, почуттями, переживаннями (С. Л. Рубінштейн [9]), як один з різновидів людської діяльності (Б. Г. Ананьєв [2], Н. С. Каган [6], І. С. Кон [7], А. А. Леонтьєв [8]), як специфічну соціальну форму інформаційного зв'язку (А. Д. Урсул [10]) та ін.

На думку Л. С. Виготського, спілкування, – це втілена в системі знаків міжсуб'єктна взаємодія [5, с. 142], що передбачає наявність двох аспектів комунікації – змістового та

емоційного. Змістовий аспект репрезентований трансактивним дискурсом, мета якого – передавання інформації чи повідомлення. Функцію регулювання міжособистісних стосунків виконує інтерактивний дискурс [3, с. 650]. Комунікативну потребу в емоційному контакті забезпечує фатичне спілкування.

Фатична метакомунікація як діяльність є виявом потреби адресанта в соціальному контакті, залучення до спільної діяльності, яка є необхідною умовою ефективного обміну інформацією. Метою учасників соціальної взаємодії є організація та регулювання соціального контакту, тож фатична метакомунікація є інтеракційним спілкуванням, спрямованим на встановлення і підтримання міжособистісного контакту, на відміну від трансакційного спілкування як процесу передавання когнітивної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «*фатична комунікація*» був уведений у науковий ужиток англійським етнологом Б. К. Малиновським у 1923 році. Вивчаючи мовленнєву поведінку представників одного з маленезійських племен, дослідник звернув увагу на те, що мовчання сприймається як знак ворожнечі, а мовлення незалежно від його тематичного наповнення та спрямованості знімає неприємну напругу, яка виникає між людьми. Після привітання йде потік мовлення, безглузких висловлень, перелік нічим не пов'язаних подій, коментарі очевидного [15, с. 297–332]. Б. Малиновський дійшов висновку, що такі комунікативні акти відіграють найважливішу роль у соціумі, сприяючи встановленню психологічного контакту між членами одного суспільства [15, с. 315].

На думку ученого, *фатична функція* є однією з фундаментальних функцій мови, оскільки саме в ній виявляється її основне призначення – бути засобом спілкування, залучати до приємної ввічливої мовленнєвої взаємодії, створювати дружні взаємини, не маючи на меті передавання думок, ідей, інформації [16, с. 151–152].

Під фатичною функцією Р. Якобсон розуміє «повідомлення, призначене для встановлення, продовження або припинення спілкування, тобто для перевірки каналу зв'язку, а також привернення уваги співрозмовника й утримання її в разі необхідності» [11, с. 355].

У *фатичній ситуації* превалює індексальна інформація (повідомляє про психологічний склад комунікатора – його осоловості, схильності та емоційні стани), а когнітивна (фактуальна) слугує лише для того, щоб зробити мовленнєву взаємодію ситуативно осмисленою [1, с. 88]. Таке тлумачення віддзеркалює нормовану, етикетну поведінку учасників комунікативного акту.

У більшості праць *фатика* описується як «звичайна дружня розмова» [13], «світська розмова» [12], «розмови ні про що» [14]. Утім, Т. Г. Винокур вважає, що для такого виду спілкування сутнісним є активне вираження позиції мовця щодо бажання / небажання контакту через вияв співчуття / невдоволення, розуміння / нерозуміння, пошук резонансу, згоду / незгоду [4, с. 15].

Мета статті – схарактеризувати фатичну комунікацію в усному розмовному мовленні, репрезентованому у драматичному тексті. Засоби фатичного мовлення розглянемо на матеріалі творів буковинських письменників – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення буковинців кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фатичну функцію спілкування реалізують такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. При цьому мовні засоби фатичної комунікації поєднуються з невербальними паралінгвістичними засобами й кінетичними сигналами, що супроводжують або заміщають їх у дискурсі. Виокремлюємо три етапи фатичної комунікації:

1. **Встановлення контакту між мовцями** репрезентують формули вітань та звертань, що є елементами мовного етикету, які передусім сигналізують про соціальні відношення, що встановлюються в рамках комунікативного акту. Тому головним чинником, який впливає на вибір того чи іншого звертання, є соціальний статус комунікантів, ситуація спілкування.

Привітання розпочинає будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Вітання у більшості випадків слугує для вираження певного (з повагою або дружнього) відношення до адресата з метою, з одного

боку, встановити тон спілкування, необхідний для адекватного сприйняття мови, а з іншого – стимулювати вигідне для мовця відношення адресата до того, що повідомляється, сприятливу для нього реакцію.

У драматичних творах буковинських письменників найчастіше вживаються традиційні етикетні формули вітання, проте для них характерний зворотний порядок слів, що сигналізує про вікову нерівність мовців. Напр.: ВАСИЛЬ: *День добрий вам, молоді дівчата!* КАТРЯ: *Молоді, чи не молоді, а тобі, смаркачу, засі нам „день добрий” казати; бо ми з тобою на пиві не були та ні в твого смутчого батька на храму, чорт його знає, хто він* (Ю. Ф., с. 298). Такі етикетні вислови можуть мати у своєму складі мовні одиниці-варваризми, що вказують й на національну приналежність героїв, напр.: ЧОРНИЛО: *Dzień dodry jegotońżi rapu.* БРОНІСЛАВ: *Спізнив ся, пане писар!* (С. В., с. 289); ШМУЛЬ: *Дзінь добрий панам! А що чувати?* ЯРОСЛАВ: *От, що чувати, то чувати, лиш біда, що Шмуля не видати!* (С. Яр., с. 251).

У ситуаціях спілкування буковинців простежуємо зв'язок формул-вітань і формул-побажань, які становлять тісну діалогічну єдність. Так, досить часто у відповідь на привітання *Доброго дня!* звучить *Дай Боже здоров'я!* Напр.: АГІТАТОР (*входить*): *Добрий день, панове.* ДВІРНИК І ПИСАР: *Дай Боже здоров'я!* (І. С., с. 160).

Для усного мовлення, представленого в творах буковинських письменників, характерним є використання стилістично знижених привітань, які притаманні невимушеному спілкуванню добре знайомих людей: ЯРОСЛАВ (*встає*): *Ааа! Моє поважання!* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Здоровенькі були, добродію! Ов, плюта надворі, що аж гу! А що там чувати, добродію?* ОЛЯ (*прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись*): *Здоровенькі, татуцію!* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Здорова, моя кіточко!* (С. Яр., с. 226).

У складі вітальних реплік буковинців часто фіксуємо питання *Як ся маєте?*, яке сприймається як цілковито ритуальне і не вимагає змістовної відповіді: ФАКТОР (*входить*): *Добрий день! Як си маєте?* ДВІРНИК І ПИСАР (*утішно подають руки*). *От бідуєм. Що май чувати у вас?* (І. С., с. 162); МАРИСЯ: *Добрий день панове, здорові були!* ЯРОСЛАВ (*приступає до неї*): *А, як маєте, наша потіхо!* (С. Яр., с. 244).

Досить часто герої драматичних творів послуговуються традиційними християнськими вітаннями, які поширені серед буковинців та галичан. У складі таких реплік драматурги використовують різні номінації на позначення лексеми *бог* (*бог – спаситель, бог – Ісус*), напр.: МОНАХ: *Слава спасителю!* СЕКРЕТАР: *Вовіки слава! Чи ви лиш, отче, причком не зблудили?* (Ю. Ф., с. 216); (*Входять три рінники*) ВСІ ТРИ: *Слава Ісусу!* ДАНИЛО: *Во віки слава!* (С. В., с. 260).

Фіксуємо розлогі привітальні конструкції, що складаються з кількох речень, поєднуючи і побажання щастя та здоров'я, і запитання *як справи?*, і прославлення-подяку Богу за зустріч з близькими людьми, напр.: ВАСИЛЬ. *Щастя, здоров'я, з пропоєм, панство молоді! А ви, бадечку, як собі, дужі? А ви, братчики? Славлю бога, що вас здорово та мирно усіх виджу!* ТОДІР: *Сідай, сину мій, будь ласкав, а ви з нами, свати наші годні та дорогі!* (Ю. Ф., с. 316).

Найпоширенішими невербальними складовими під час привітання є рукоштовання (ремарка *утішно подають руки*), поцілунок в руку (ремарка *прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись*), уклін (*кланяється ханові до землі*) – етнічно зумовлені невербальні засоби. Нерідко маркером ввічливості при вітанні є усмішка (*Слава князеві-володареві, слава! Князь усміхається приязно*) (С. Яр., с. 417); ПРАКСЕДА (*сміється*): *То ти готова любити! Я знаю, ти готова, бо ти добра донечка!* (С. Яр., с. 229).

Важливе місце у встановленні контакту між комунікантами посідають звертання. Вибір звертань-апелятивів залежить від прагматичних, соціальних та гендерних чинників.

Специфічною рисою мовлення героїв є апелятивні конструкції, побудовані на інверсії. У таких випадках власні назви супроводжуються прикладковими поширювачами (чи взаємозамінюються ними), вони передають суб'єктивне ставлення мовця до особи-адресата, і поєднуються з характеристикою за зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Конструкції такого типу встановлюють контакт між закоханими, які використовують у ролі звертань-апелятивів зоонімічні та фітонімічні назви; посиленню емоцій сприяє стилістична фігура градація. Напр.: МАТІЙ: *Тривай, Тетяно, сопілочко моя золота! ластівочко моя щибетлива, мятючко моя пахуча!* ТЕТЯНА: *Пий здоров, соколе мій ненаглядний, собою мій дорогий!* МАТІЙ (*подає*

чарку). *Зволяй, горличко моя воркітлива, ти моє дороге золото!* ТЕТЯНА (бере): *Дякую, козаче мій, коханочку мій єдвабний і пишненький!* (Сідають на лаву і голублять ся.) (С. В., с. 230); *Не, Андрію! Не, сизий мій! Не, соколе мій ясний!* *І бог мене не всипує за другого піти...* АНДРІЙ (обіймає Малину). *О пташечко ти моя райська!.. Роже ти моя маєвая!..* (Ю. Ф., с. 322).

2. Підтримання мовленнєвого контакту найчастіше репрезентують формули вибачення, прохання, подяки.

У сучасній українській мові мовні формули вибачення, як правило, мають етикетний компонент – мовну форму *будь ласка*, проте в драматичних творах кінця ХІХ – початку ХХ століття такого елемента ми не фіксуємо. У досліджуваних текстах не зреалізовані формули вибачення з високою тональністю, оскільки у творах відображено розмовне мовлення. Найчастіше репліки-вибачення представлені на рівні нейтрального (БРОНІСЛАВ: *Спізнив ся, пане писар!* ЧОРНИЛО: *Даруйте, jegotoњж, не щодня у пана економа хрестини* (С. В., с. 289), чи фамільярного спілкування (ЯРОСЛАВ: *Звиніть, ласкава добродійко, але за тими заняттями годі було навіть на світ показатись.* ПРАКСЕДА: *А де ж то ви так запрацювалися?* (С. Яр., с. 225).

Підтримання мовленнєвого контакту відбувається і завдяки проханню, відображеному першою реплікою-стимулом, яка спонукає співрозмовника до дії (виражена імперативною конструкцією), друга репліка-реакція може відображати згоду чи незгоду щодо виконання цієї дії. Таким чином утворюються діалогічні єдності (кілька реплік, об'єднаних одним змістом) декількох типів:

1. Діалогічна єдність складається з репліки-прохання і репліки-реакції, яка виражає згоду адресата мовлення виконати ту дію, про яку просить співрозмовник. Наприклад: СЕКРЕТАР. *Яка ж наука для мене!.. Тож прийди за півгодини!* ДОВБУШ. *Я прийду! Хоть би знав, що там загину!* (Ю. Ф., с. 209); ТЕТЯНА. *Відречи ся того двірництва, і все гаразд буде.* ТАНАСІЙ. *Вже завтра відречу ся* (С. В., с. 194). Іноді репліка-згода на прохання зреалізована як невербальний складник комунікативної ситуації, напр.: МИКИТА. *Покажи-но, братику, ту кулю: рад би-м її побачити.* СЕМЕН (розперізує ся і винимає з ременя кулю).

2. Діалогічна єдність, у якій репліка-реакція відображає категоричну незгоду на прохання, як-от: МИКИТА. *Вертайся, Семене! Гримить і блискає, аж лячно, якби світ розпадався... Се кінець світа... Вернися, бо марне пропадеш, зла пригодонька тебе спіткає!* СЕМЕН. *Ні, ніколи!* (С. В., с. 308).

3. Діалогічна єдність, що містить репліку-реакцію як непряму відмову на спонукальну дію та подяку чи побажання співрозмовникові: ХАН. *Остань на моєму дворі, співаче! Втішай мое око любим видом своїм і моє ухо чарами твого незрівняного співу!* КОБЗАР. *Дяка тобі велика, могутній кагане! Та в мене отець і мати старенькі на родині. Помруть за мною з туги. Мушу до них вернути!* (С. Яр., с. 394); ТЕТЯНА. *Павле, остань, Христа ради!* ПАВЛЮ. *За все добро, що я в вашій хаті мав, нехай вам Господь нагородить! Відходжу від вас лиш тому... бо... бо... занедужала моя мама, а жаль бідну так на самоті лишати. Малога вона мене доглядала, від води і огню стерегла, отже не годить ся бідну без помочи лишати...* (С. В., с. 157–158).

Основне семантичне навантаження у репліці-прохання містять дієслова наказового способу, рідше трапляються конструкції, виражені спеціальними етикетними формулами. Наприклад, наступна фатична комунікативна ситуація відображає буковинське мовлення молодого подружжя (дружина просить чоловіка відвідати свого батька) і поєднує дев'ять реплік: репліки-стимули – прохання (1, 3, 5, 7), репліки-реакції – відповіді, спонукування до дії (2, 4, 6, 8) та дев'ята репліка, що містить згоду виконати бажання: КАТРЯ: *Я прошу, Василю!* ВАСИЛЬ: *Ще краще!* КАТРЯ: *Василечку, я прошу!* ВАСИЛЬ: *Та-бо ще краще.* КАТРЯ: *Дорогий та любий мій Василечку, я файно прошу!* ВАСИЛЬ: *Та пане мій дорогий!* ВАСИЛЬ: *А в руку поцілувати ні?* КАТРЯ: *І в руку поцілую (Цілую). Чому би я свого господаря у руку не поцілувала?* ВАСИЛЬ: *Ти моя жіночка кохана! (Цілує Катрю гарно) Тепер до тестя на пропій* (Ю. Ф., с. 314). Засобами зв'язку реплік у діалогічній єдності є інтонація та повторювані сполучники у структурі реплік, звертання з градацією емоційності та ввічливості (*Василю – Василечку – дорогий та любий мій Василечку – пане мій дорогий*).

Висловлення подяки виражені засобами категорії ввічливості, тому їх використання належить до обов'язкових етикетних настанов. У досліджуваних текстах вислови подяки герої

творів вживають як знак ввічливої згоди, напр.: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Я все вірив, що ви добрий... чесний... золотий... чоловік.* ЯРОСЛАВ: *О, дякую за ласкаве слово!* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Радо, як свого найближчого... ми вітали вас... добродію... в наших порогах.* ЯРОСЛАВ: *Дякую за довір'я!* (С. Яр., с. 272).

Подекуди фіксуємо репліки-подяки як відмову на певну пропозицію, напр.: ЗАМАШИСТИЙ: *Ну – певно! На, покуштуй тієї „хвільозохве”!* (виймає фляшку з горівкою). *Прошу, прошу!* (подає Роздумовичу). РОЗДУМОВИЧ: *Спасибіг! Ніяково мені пити її при роботі!* (С. Яр., с. 240). У наведеному прикладі С. Яричевський використовує вислів *Спасибіг*, первинно двослівну мовну формулу вдячності *Спаси бог* з вихідним значенням побажання спасіння богом того, кому дякували. Таку мовну формулу подяки використовують й герої творів С. Воробкевича, напр.: РІПНИКИ: *Вставай, братку! Не лежати тобі на вогкій, смердячій глині.* ДАНИЛО: *Спасибіг вам, товариші! До смерти вашої щирости не забуду* (С. В., с. 271).

Посилення подяки відбувається за допомогою слів *щиро, сердечно, уклінно, дуже, глибоко, вельми* та ін., напр.: ЯРОСЛАВ: *Співчуваю з вами, мій пане! [...]* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Сердечна моя подяка вам! Ох, ох, ох, коле! От мене зігнало!..* (С. Яр., с. 270); ЛЕОНТИНА: *От я і надумувалася багато, подякувала фабриці за хліб-сіль та й приїхала до тебе (сердечно) рятувати мого єдиного від смерті... СТЕПАН: Дяка ж тобі вічна за те діло!* (С. Яр., с. 439);

Нерідко трапляються репліки-подяки, які є реакцією на невербальну дію, описану в авторській ремарці, як-от: ДЖИМІР. *Мій калфо!! Га!.. (Джимір і пару гуцулів прилякають коло Довбуша і підводя єго – так, що він у сій і настоящій сцені як сидить)* ДОВБУШ. *О, дякують вам, браття, дякують!* (Ю. Ф., с. 424).

Підтримання мовленнєвого контакту відбувається і за допомогою *компліментів*, призначення яких – зробити приємне співрозмовникові, викликати взаємну симпатію. Стиль компліменту залежить від соціального становища адресата, від характеру взаємин із ним, від ситуації спілкування.

Компліменти мають різну форму вияву у фатичній ситуації, в якій комунікативними партнерами виступають представники чоловічої та жіночої статті. У такому випадку адресати найчастіше хвалять співбесідницю за характер та зовнішній вигляд, напр.: МОРДКО: *Що вам Гнат злого учинив, що ви всі на него так гукаєте? Бідний той, сирота... Пане двірник (доливає горівки), таже ви мудра голова!* (С. В., с. 45); ГНАТ: *Марійко, ти все така весела і жартівлива? Яка ж гарна з тебе молодиця! З ким подружилась?* (С. В., с. 76–77); ШЕВИЧХА: *[...] Бо без мого чоловіка, яка вам тут може бути приємність?* КОЛОТИЛО: *Яка? Така, що такої у цілм світі немає: станочок – як горсточка! оченята – як терен! личко – як рожка! усточка – як коралі! зубочки – як перла! погляд – як ангела! голосочок – як щєбіт соловія! Ах!..* (Ю. Ф., с. 326).

Інколи, навіть за допомогою компліментів мовці не досягають комунікативної мети, зазнають невдачі, як-от: ЯРОСЛАВ: *Або ж ви не гарна собі панночка, що й графська дочка в кут перед вами.* ЗАМАШИСТИЙ: *Або ж ви не такі делікатні, як найніжніша цвіточка на лузі? Чи ж ви не стоїте, щоб зробили гарну партію та й панували собі, що гей?* МАРИСЯ: *Ой, прошу! Як панове вмісте гарно щєбетати! Я ж і сама знаю, яка я. І маю вже свою партію* (С. Яр., с. 248).

Для підтримання мовленнєвого контакту нерідко використовують *стимулю-перепитування, що підтримують увагу*. На перший погляд, більшість питальних конструкцій побудовані за однією моделлю (1-а, 2-а питальні репліки, представлені двоскладними реченнями), проте наступні перепитувальні речення створюють низхідну градацію (3-тє речення – односкладне, 4-є представлене дієслівною лексемою). Напр.: ОЛЯ: *Чи ви на прихильні?* ЯРОСЛАВ: *З найбільшою певністю!* ОЛЯ: *Чи ви нас любите?* ЯРОСЛАВ: *Як тільки найможливіше!* ОЛЯ: *І чи мене цінуєте?* ЯРОСЛАВ: *Панно Олю, що се вам нині з тими? Ви слабенькі, знервовані з невисипання. Хіба ж ви не знаєте, що я вас ціную?* ОЛЯ: *І любите?* ЯРОСЛАВ: *В можливу міру, панно Олю...* ОЛЯ: *А по чім же те пізнати?* ЯРОСЛАВ: *По мені ж самім. Годі ж інакше* (С. Яр., с. 266).

У фатичному мовленнєвому процесі при підтриманні контакту важливу роль відіграють *парентези*, що слугують для привернення уваги та введення нової теми у бесіді. Такі мовленнєві

структури представлені дієслівними лексемами зі значенням сприйняття і слугують для того, щоб перевірити канал зв'язку зі співрозмовником. Контактні формули *Знаєш? Чуєш? Розумієш?* не потребують прямої (мовленнєвої) відповіді, це своєрідні вигуківі вставні побудови, здатні стимулювати рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, регулювати процеси мовленнєвого спілкування, напр.: ПРАКСЕДА: *Чуєш? Боже мій! Він тепер до газети! Чуєш, старуне! Що робити з тим бовдуром?* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (здивовано): *З яким бовдуром, добродію?* (С. Яр., с. 229). ДВІРНИК: *Перевідай ліпше та кажи купцям, що я его ґрунт уже згодив. Розумієш?* 2-Й ПРИСЯЖНИЙ. *Гай-гай. Ви маєте ґрунт продати, не Гора* (І. С., с. 158).

3. **Розмикання мовленнєвого контакту** значною мірою є ритуалом, в якому певний набір етикетно закріплених елементів омовлює ситуацію прощання.

У творах буковинських письменників найчастіше фіксуємо такий завершальний комунікативний етап, на якому відбувається обмін прощальними привітаннями, стереотипними формулами прощання: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Здорові були, добродію, здорові!* ПРАКСЕДА: *А не минайте нас! ОЛЯ! До побачення!* (С. Яр., с. 228). Нерідко при прощанні вербальний зміст висловлення повторює невербальний комунікативний складник, напр.: ПРАКСЕДА: *Ото! Поскочили одною ногою, не заґрелись таки й гаразд, та й вже і втікають!* ЯРОСЛАВ: *Мушу, мої панство, мушу! Маю поважну орудку. (Прощаєся. До Пракседи, цілюючи її в руку). Цілую руці і поручаюсь ласкавій пам'яті* (До Олі). *Моє поважання!* (До Добровольського). *Слуга і підніжок!*

У творах Ю. Федьковича фіксуємо специфічні для буковинців прощальні побажання, які не завжди вимагають комунікативної реакції адресата. Напр.: МОНАХ: *Будайте ж ви здорові в добрий час! Та не забудьте часом і за нас!* (Ю. Ф., с. 217).

При розмиканні контакту важливу роль виконують невербальні компоненти, найбільш поширеними серед яких у драматичному тексті, є прощальний поцілунок в руку (мали змогу спостерігати у вище розглянутій комунікативній ситуації) та поклін, напр.: ЯРОСЛАВ: *Я вже казав і додержу обіцянки. ШМУЛЬ: То я можу відійти! Дай Боже здоров'я (кланяєсь раз у раз). Покланяюсь панам! Добраніч! (Виходить)* (С. Яр., с. 257).

Розмикання мовленнєвого контакту передбачає також прощання батьків і дітей під час благословення. Комунікативні ситуації складають репліки-прохання благословення і репліки батьківського благословення. Такі фатичні ситуації обов'язково супроводжують тактильні невербальні компоненти, зокрема рукостискання, поцілунок в руку, напр. ЯРОСЛАВ (*цілує Пракседу в руку, бере Олю за руку, вона соромиться, приступають до Пракседи*): *Благословіть нас, добродійко наша!* ПРАКСЕДА: *Благословляю вас, дітоньки мої.* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*підняв обі руки*): *Благословляю вас і я любі мої. (Благословить, Оля цілує руки, Ярослав їх стискає)* (С. Яр., с. 275).

Подекуди на знак вдячності діти висловлюють батькам доброзичливі побажання, які є виявом поваги до адресантів, напр.: ДАНИЛО: *Дедю, нене! Благословіть нас! (Бере Олену за руку і обоє клякають перед родичами).* ІЛАШ І ГАФІЯ: *Боже вас благослови, діточки!* ДАНИЛО: *Аби ваша душа межі солодкими медами – ОЛЕНА: – і пахучими ладанами спочивала (Цілюють їм руки)* (С. В., с. 279).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Специфіку драматичного тексту як своєрідного відтворення інтеракційного спілкування зумовлюють комунікативні епізоди фактичного спілкування, характерною ознакою якого є спрямованість комунікативних дій співрозмовників, перш за все, на факт здійснення міжособистісного контакту. Фатична комунікація відбувається на етапі встановлення, підтримання та розмикання мовленнєвого акту, її реалізують такі елементи комунікативних ситуацій як звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. Фатичне мовлення, яке забезпечують вербальні і невербальні складники спілкування, розкриває кожного героя твору як мовну особистість і забезпечує комунікативну потребу мовця в емоційному та соціально-психологічному контактах. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на вивчення інших типів комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнабаева Л. А. Коммуникативно-прагматические функции фатических высказываний / Л. А. Азнабаева // Филол. науки. – 1992. – № 5–6. – С. 88–95.

2. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания [Текст] : избранные психол. труды / Б. Г. Ананьев ; ред. А. А. Бодалев; Академия педагогических и социальных наук, Московский психолого-социальный ин-т. – М. : [б.в.] ; Воронеж : [б.в.], 1996. – 384 с. – (Психологи отечества : избранные психологические труды : В 70 т.).
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 176 с.
5. Выготский Л. С. Индивид и общение / Л. С. Выготский. – М. : Прогрес, 1983. – 258 с.
6. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
7. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – Воронеж : МОДЭК, 1999. – 560 с.
8. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
10. Урсул А. Д. Природа информации: философский очерк / А. Д. Урсул ; Челяб. гос. акад. культуры и искусств ; Науч.-образоват. центр “Информационное общество” ; Рос. гос. торгово-эконом. ун-т ; Центр исслед. глоб. процессов и устойчивого развития. – 2-е изд. – Челябинск, 2010. – 231 с.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: „за” и „против”. – М. : Прогресс, 1975. – С. 350–377.
12. Bach K. Speech Acts and Pragmatics / K. Bach // Blackwell Guide to the Philosophy of Language, 2003. – URL : <http://userwww.sfsu.edu/kbach/ Spch.Prag.htm>
13. Joos M. The Five Clocks / M. Joos // International Journal of American Linguistics. – Part. 5. – Vol. 28. – № 2. – 1962. – P. 133–149.
14. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G.N. Leech. – London, New York : Longman, 1983. – 250 p.
15. Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Language / B. Malinowski // С.К. Ogden, J.A. Richards. The Meaning of Meaning : 9th ed. – New York, London, 1953. – P. 296–336.
16. Malinowski B. Phatic communion / B. Malinowski // Communication in face-to-face interaction. – Harmondsworth, 1972. – P. 146–152.

Список умовних скорочень

- І. С. – Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях) / Іван Синюк // Письменники Буковини початку ХХ століття. – К : Держ. вид-во Художньої літератури, 1958. – С. 154–176.
- С. В. – Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства „Просвіта”, 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. – (Руська письменність).
- С. Яр. – Яричевський С. Твори у 2-х т. Том 2. – Сильвестер Яричевський / [Упоряд. Магдаліна Ласло-Куцюк. – Бухарест : „Критеріон”, 1978. – 503 с.
- Ю. Ф. – Федькович Ю. А. Твори в 2-х т. Т. 2. – Юрій Федькович. – К. : Дніпро, 1984. – 463 с.

Струк Іванна. Фатическая коммуникация в драматическом тексте (на материале произведений буковинских писателей).

В статье рассмотрены проявления фатической метакоммуникации в драматическом тексте, проанализированы понятия „фатическая метакоммуникация”, „фатическая коммуникация”, „фатическая функция”, „фатическая ситуация”, „фатика”. Описаны основные элементы коммуникативных ситуаций: обращение, приветствие, прощание, извинение, благодарность, пожелание, знакомство, приглашение, предложение, комплимент, похвала и т. д. Охарактеризовано фатическую коммуникацию в устной разговорной речи, представленной в драматическом тексте – двухуровневом образовании, где четко разграничены авторская и персональная речь. Определена роль вербальных и невербальных элементов в фатической ситуации общения и представлены основные этапы и средства ее реализации. Фатическая речь рассматривается на материале произведений буковинских писателей – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевского, И. Синюка, творчество которых ярко представляет устно разговорная речь буковинцев конца XIX – начала XX в.

Ключевые слова: *фатическая метакоммуникация, фатическая коммуникация, фатическая функция, фатическая ситуация, фатика, установления контакта между говорящими, поддержание речевого контакта, размыкание речевого контакта.*

Struk Ivanna. Phatic Communication in Drama Text (based on the works of Bukovynian writers).

Examining the instances of phatic communication in drama, the article offers the analysis of the concepts of phatic metacommunication, phatic communication, phatic function, phatic situation, phatics. The basic elements of communicative situations are described: salutation, greeting, farewell, apology, gratitude,

wishes, introduction, invitation, suggestion, compliment, praise etc. Phatic communication in spoken colloquial speech represented in drama text, a two-level formation, is specified with distinguishing among author's speech and personal speech. The role of verbal and non-verbal elements in phatic communicative situations is defined, main stages and means of its actualization are presented. Phatic speech means are examined in works by the Bukovynian writers whose creative heritage most clearly represents the oral spoken language of the Bukovynians from the late 19th to the early 20th centuries: Yu. Fedkovych, S. Vorobkevych, S. Yarychevskiy, I. Syniuk.

Key words: phatic metacommunication, phatic communication, phatic function, phatic situation, phatics, establishing contact between the speakers, maintaining verbal contact, verbal contact release.

Марія Ткачівська
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2: 811.112.2

МОВА ГНІВУ АБО ВЕРБАЛЬНЕ ОПОГАНЕННЯ

Окреслено поняття «емоційне розкріпачення», «мова гніву», «вербальне опоганення». З'ясовано специфіку та засоби вербального опоганення. Подано класифікацію лексичних одиниць на позначення негативної характеристики жінки та наведено відповідні приклади. Дослідження здійснено на основі банку даних інституту німецької мови в Маннгаймі та німецькомовних словників лайливої лексики, у тому числі інтернет-словників. До уваги взято також діалекти, які тільки вказують на свою присутність у загальному корпусі інвективи на позначення жінки. Проте вони не є статистично значущими і належать до периферії відповідних семантичних підгруп. Результати дослідження обґрунтовано за допомогою статистичних даних. На основі опрацьованого матеріалу сформульовано висновки, в яких зазначено, що позначення негативних характеристик жінки в німецькій мові передусім асоційовано з її зовнішністю, моральними якостями та розумовими здібностями, меншою мірою – віком, домінантністю, надмірною балакучістю, плаксивістю тощо. Тема є малодослідженою і потребує подальшого аналізу.

Ключові слова: вербальне опоганення, мова гніву, емоційне розкріпачення, класифікація, семантичні підгрупи, характеристика.

Постановка проблеми та тлумачення основних понять. Існує багато причин уведення людини у стан гніву та люті, який виражається як невербальними, так і словесними засобами. Стан гніву потребує емоційного розкріпачення. Його основним виразником є мова гніву. Ядерною частиною мови гніву є вербальне опоганення. *Словесне або вербальне опоганення* – це лексичне оформлення заниженої оцінки з метою применшення, очорнення, зганьблення, спалювання, плямування, знеславлення та компрометування людини або групи людей, об'єктів неживої природи, а також приниження значення події, ситуації тощо. Оскільки гнів має різну шкалу вираження, для нього характерна широка палітра словесного оформлення. Саме аналіз лексичного матеріалу як вербалізації гніву є малодослідженою ланкою сучасного мовознавства, яка потребує ширших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальне опоганення має різні відтінки та засоби виявлення, хоча в науковому обігу як поняття нами не зустрічалося. У наукових дослідженнях лексичні одиниці на позначення заниженої оцінки людини (предмета, явища тощо) та її образи розглядається як лихослів'я (використання паплюжної, сороміцької, непристойної лексики), табуована лексика (заборонена етикетом, цензурою, частиною суспільства або суспільством в цілому), обценна лексика (від лат. *obscēnus* – непристойний; образливий, лайливий), інвектива (від лат. *invectivus* – лайливий; позначає зневагу, образу, кривду), пейоратив (від лат. *reio* – гірший; позначає осудження, знищення), а також їх ширше, у тому числі, літературне представлення, наприклад, памфлет, діатриба (від лат. *diatriba* та грец. букв. *diatribe* – розтирання; гнівний виступ, гнівна звинувачувальна усна або письмова промова) та ін. Різновекторні характеристики лексичних одиниць на позначення заниженої оцінки людини розглядали такі українські та зарубіжні вчені, як В.Мокієнко, Т.Нікітіна, В.Хімік, Б. Успенський, В. Биков, В. Жельвіс, Л.Ставицька, О.Гаврилів, М.Лесюк, О.Голод, Л.Білоконенко,

А.Даниленко, Л.Клепуц, О.Кульчицька, Л.Ростомова, А.Скорофатова, Л. Широкоградюк, В. Демецька, О.Федорченко та ін.

Оскільки лексика на позначення заниженої оцінки використовується з метою образи однієї людини іншою, а також стирання її важливості в очах оточуючих, вербального очорнення її самоповаги, віртуального нищення (розтирання) людської гідності задля применшення людини (у тому числі і в її ж очах), вона має різнопланове словесне оформлення не лише у вигляді лайливих слів, але й вигуків, посилення, наказів тощо.

Метою нашої статті є окреслення значення нового поняття «*вербальне опоганення*», а також понять «*емоційне розкріпачення*», «*мова гніву*». Дослідження лексики на позначення гніву в німецькій мові та її використання при позначенні характеристики жінки, її розумових здібностей, рис характеру, вигляду тощо. Аналіз здійснюється на основі банку даних інституту німецької мови Маннгейміта німецькомовних словників лайливої лексики, у тому числі інтернет-словників. До уваги беруться також діалекти, які зазвичай тільки вказують на свою присутність у загальному корпусі інвективи на позначення жінки. Втім вони не є статистично значущими і належать до периферії відповідних семантичних підгруп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна мова наповнена чималим лексичним корпусом вербального оформлення незадоволення, іритації та люті, які складають основу мови гніву. *Мова гніву* – це вербальне обрамлення емоцій у вигляді закріплених у мові та мовленні лексичних одиниць, призначених для емоційного розкріпачення і приниження адресата, а також нейтральної лексики, яку використовує мовець для применшення оцінки адресата (людини, ситуації тощо). Мова гніву має різні способи вираження і може стосуватися як самого мовця, який вербально реагує на ту чи іншу людину, подію, думку, у тому числі, подає свою оцінку характеристику, а також *лаєся* (через певні, зазвичай несподівані, неприємні, непередбачувані, незаплановані події мовець спрямовує мову гніву на самого себе «-ся»), так і іншої людини чи групи людей, на які спрямована мова гніву (мовець *лає* когось, щось).

Одним із виразників мови гніву є вербальне опоганення. *Вербальне опоганення* – це ферментація стану афекту у слово, що виступає жвавою реакцією на певну людину, подію, інформацію, явище тощо, а також оцінна характеристика когось/чогось, в основі якої лежить ознака применшення, порівняння з нижчим, маловартісним як з метою образи когось/чогось, так із метою суб'єктивної констатації чієїсь меншовартості. Наприклад, «*Du Esel!*», «*Er ist stur wie ein Esel*».

Вербальне опоганення є одним із підмурівок емоційного розкріпачення. *Емоційне розкріпачення* – це емансипація на рівні негативних відчуттів, це вербальне та невербальне звільнення від внутрішньої напруги, зниження «температури кипіння» психічного стану людини, послаблення натягнутості у ставленні до когось (чогось), а також зниження шкали роздратованості, обурення, лютування, злості, осуду, бажання образи й викликання несхвального ставлення до когось (чогось).

Чоловіки та жінки по-різному ставляться до використання вербального опоганення, у тому числі лайливих слів. Це не тільки пов'язано з гендером, а й з наявністю лексичних одиниць, які використовує той чи інший співрозмовник, та від емоційного стану людини, її світосприйняття, шкали «нагрівання емоцій», виховання, оточення, віку, вміння володіти собою тощо. Якщо для підлітків часто *лайка* – це вияв дорослості, то для дорослих – це нерідко вияв «підліткової неконтрольованості». Було б хибним сприймати це як аксіому, проте *використання лайливої лексики* часто прямо пропорційне свідомому чи підсвідомому послабленню контролю. І тут вже не йдеться про жіночу манірність чи чоловічу невихованість. Дослідники стверджують, що останнім часом жінки лаються не менше, ніж чоловіки, підбираючи при цьому схожу інвективу. Все ж для приниження чоловіка та жінки існує різний підбір лексики опоганення, яка має свої особливості. Крім того, існує універсальна лексика яка підходить для послуговування нею як чоловіком, так і жінкою. Дослідження виявляє, що універсальна лексика опоганення існує не тільки для позначення класу «людина», без зосередження на гендерній диференціації, айусередині підкласів «жінка» (*Luder*), «чоловік» (*Mistkerl*, *Blödmann*), якою можна в загальному образити чоловіка чи жінку, не конкретизуючи їх негативних характеристик.

В німецькій мові існує ряд лексичних одиниць із заниженою оцінкою якості людини, характерних як для жінок, так і для чоловіків. До них належать: *Dummkopf, Schwein, Ratte, Nervensäge, Angsthase, Sau, Niete, Null, Lästermaul, Drecksau, Miststück* та ін. Вони можуть вживатися як окремо, так і поруч з іншими інвективами. Наприклад, «*Der Bruder des Angeklagten hat mich als Nutte, Hure und Miststück tituliert*», *erklärte die 50-Jährige* [1]. Незважаючи на це, більша кількість інвективи має лексичне оформлення, характерне порізно як для жінки, так і чоловіка.

Сучасна лінгвістика не може похвалитися широкою палітрою класифікацій інвективної лексики. До них належить семантична класифікація Кінер (1983), Шефлер (2000), Цеган (2008). Остання з них стосується тільки загальної короткої класифікації походження зоонімів (тварини, комахи, амфібії тощо), а не семантичної. Серед українських науковців відома семантична класифікація пейоративів О.Голод (2001).

О.Голод поділяє пейоративи на: 1. Пейоративи на позначення рис характеру і способу поведінки адресата: *Nosenbrunzler, Keifhexe, Tratschweib, Arschlecker*. 2. Універсальні пейоративи: *Sauluder, Scheißkerl, Mistkerl, Arschloch, Drecksack* (25%). 3. Пейоративи на позначення особливостей зовнішності і віку адресата: *Bohnenstange, (alte) Schachtel, (alter) Bock*. 4. Пейоративи на позначення регіональної та національної приналежності адресата: *Gescherter, Katzelmacher, Piefke, Tschusch* (4%). 5. Пейоративи на позначення професійної приналежності адресата: *Glanzarsch, Tippse* (3%) [2].

У нашому дослідженні пропонуємо класифікацію найбільш презентної у публіцистиці лексики опоганення за гендерними ознаками, а саме лексику опоганення жінки:

1. Зовнішній вигляд: *Püppchen* – 1098 слововживань, *Matrone* – 379; *atomblonde Trampelsau* (одне з найгрубіших лайливих слів для жінки); *Besen* – (мов помело; страшнюча, тільки прибирає і не показується на люди); *dicke Nudel* (любить поїсти жирненьке); *Blade Blunzn, Blade Kistn* (дуже товста; австр.); *Gehsteigpanzer* (дуже товста; товста як танк); *Muachtl* (жирна + страшна; штирійське); *Transsibirische Breitarschgazelle* (дуже товста; товста як антилопа); *Gehsteigpanzer* (дуже товста), *Weiblicher Katamaran* (мов катамаран; товста.); *Klobesen* (із невдалою зачіскою, розкудлчена; віденьськ.); *Krautstauden* (не дуже приваблива; австр.), *Dampfwalze* (дуже товста + агресивна); *Bohnenstange* (суха як тичка); *Schragen* (суха + страшнюча + дурна; австр.); *Gewitterhexe* (страшна + завжди стогне), *Nebelkrähe* (страшна); *Breitarschantilope* (жінка з товстим задом); *gefüllte Gurke* (вагітна жінка); *Kropfnfock* (негарна + немудра), *Pfludan* (негарна + дурненька), *Pfurzlockn* (із товстим «задом»; штир.), *Schafßgradn* (страшнюча + дурна; віденьськ.); *ScheanglateEun* (страшна; віденьськ.), *Schetn* (дбає тільки про зовнішність, дурненька; австр.);

2. Розпусна жінка: *Hure* – 3688 слововживань, *Schlampe* – 1366, *Pritsche* – 1333, *Flittchen* (жінка з багатьма зв'язками з чоловіками), (*Flitscherl*, австр.) – 397, *Schnalle* – 624, *Fotze* – 155, *Nutte* – 121, *Ficksau* – 11; *Brodl* («легка» дівчина, каринт.); *Bordsteinschwalbe* («легка» дівчина), *Randsteinschwalbe = Prostituierte, Corpsmatratze* (гарненька + дурненька, шукає зв'язки із корп. студентами; студ.), *Corpsschlampe = Corpsmatratze; Dorfmatratze* (особливо багато зв'язків з чол.), *Kurva* (= weibliche Prostituierte; польськ.);

3. Розумові здібності: *Blondine* – 5583 слововживання; *Blöndchen* – 336, *Dummchen* – 312; *Dumpfbacke* (дурна + блондинка); *Doofbacke* (дурна), *Chessä* (дурна; швейц.), *Dumpfnudel* (дурна), *Fiffi* (дуже наївна), *Gurke* – (миле позначення дурної жінки, вегет.), *Brunschl* (повільна в думанні жінка, не груб.); *Funsn* (дурненька);

4. Сердитість: *Schlagsoos* (франкфурт. діал.);

5. Балакучість: *Klatschbase* – 83, *Quatschkopf* – 77, *Quatschbase, Tratschtante*;

6. Сварливість, нестерпність: *Zicke* – 974 слововживання, *Xantippe* – 22, *Beißzange* (дуже сварлива і все знає краще); *Brumsumsel* (ображена; баварськ.), *Keifn* (любителька лайок; штир.), *Gewitterziege* (має пристрасть до сварок); *Periodengurke* (нестерпна у певні дні); *Pissgurke* (нестерпна), *Nervensäge, Trampel* (діє на нерви, австр.); *Pissnelke = Poisierstengel* (діє на нерви), *Schafstacke* (стара + діє на нерви);

7. Слабкість, неспроможність: *Rabenmutter* – 1150 слововживань;

8. Сексуальні відхилення: *Lesbe* – 633 слововживання;

9. Домінантність: *Emanze* – 555 слововживань, *Hausdrache* – 83;

10. Плаксивість: *Heulsuse, Plärrpott=Heulsuse*,
11. Неврівноваженість, фальшивість, etc.: *Luder* – 3481; *Furie* – 947;
12. Вік: *alteSchachtel*(стара + дурна), *Auslaufmodell* (жінка, в якій позаду її найкращі роки);
13. Місце проживання: *Landpute, Dorftrampel* (селючка);
14. Занудність: *Trulla* (нудна + недбала + нервує; півн.нім.);
15. Професії: *Thekenschlampe* (кельнерка), *Schankdüse* (кельнерка), *Schankschnecke* (повільна кельнерка); *Reinigungsinspektorin* (прибиральниця, жарт.); *Luftmatratze* (стюардеса, жарт.); *Kuchltraktor* (кухарка, жарт. нижньоавстр.); *Tuttlsheriff* (політеса; австр.).

Для позначення жінки перш за все найбільша увага приділяється її зовнішньому вигляду, моральним якостям та розумовим здібностям. Розглядаючи розумові здібності жінки, чоловічій інвективі *Dummkopf* відповідає жіноча лексична одиниця *Dummchen*. Наприклад: «*Mit spielerischer Leichtigkeit und inatemberau bendem Tempo wechselt die in Köln auf gewachsene und in Zürich lebende Kabarettistin ihre Rollen, von Femme fatale bis zumnaiven Dummchen*». [4]

Зовнішня ознака, що відповідає позначенню волосся жінки, виходить за рамки прямого значення і переходить на рівень характеристики розумових здібностей (семантична формула «дурненька, обмежена»). Незважаючи на це існує ціла низка ситуативних рядів із позначенням ознаки «білявий колір волосся», без уточнення та алюзії на розумові здібності. Наприклад: *Auf den ersten Blick sah der Opel eine rjungen Blondine im hohen Norden wie ein pinkfarbenes Polizeiauto aus*» [5].

До найбільш вживаних занижених характеристик жінки належить її моральна поведінка і впорядкованість сексуального життя. Серед найчастотніших лексичних одиниць на позначення розпусної жінки лексема *Hure* (3 688 слововживань). Наприклад: «*Zudem soll er ihre Freundin, die ebenfalls Lehrerin in Salzgitterist, mit «Hure und dreckige Schlampe» beschimpft haben*» [6]. Її змінена форма *Huri* не є широко представленою у публіцистиці і складає 61 слововживання. Наприклад: «*Frank Buchs er schwüle Salon-Erotik in «Huri, Schwäne fütternd»*»[7].

Продовжуючи синонімічний ряд на позначення жінки легкої поведінки прослідковуємо наступну закономірність: лексема *Schlampe* – 1 366 слововживань (Наприклад: «*Zuvor hatte die „Bild“-Zeitung berichtet, Loos sei von anonymen Nutzern als „abgehobener Superstar“ und „arrogante Schlampe aus dem Osten“ bezeichnet worden*») [8] та *Nutte* – 673 слововживання (Наприклад: «*Der Bruder des Angeklagten hat mich als Nutte, Hure und Miststücktituliert“, erklärte die 50-Jährige*») [9]. Найменше слововживань прослідковуємо при аналізі таких лексичних одиниць як *Flittchen* – 397 (Наприклад: «*Noch nicht ein mal das Angebot der Prostituierten interessiert ihn: Er reißt ihr lediglich die Klamotten vom Leib und entlarvt sie als geldgieriges Flittchen*») [8] та *Schickse* – 134 слововживання (Наприклад: «*Eine blonde Schickse?»*») [10].

Широко представлене позначення слабкості і неспроможності жінки як матері – *Rabenmutter* – (1 150 слововживань), кількість одиниць якої значно перевершує такі лексеми на позначення негативної характеристики моральної поведінки жінки як *Nutte, Flittchen, Schickse*, що засвідчує небайдуже ставлення суспільства до поверхневої ролі матері. Наприклад: «*Sie seim it dem Etikett «ledigund kinder los» gestartet und später als Rabenmutter beschimpft worden, weilsiewenige Wochen nach der Gebut ihrer Tochter wieder im Berufstand*»[11].

Позначення сердитої жінки належить до периферійних ознак характеристики жінки: *Furie* – 947 слововживань. Наприклад: «*Uma Thurman, begnadete Komödiantin und seit "Kill Bill" auch Stunt-Expertin, ist als fiese Furie mit fantastischen Fähigkeiten eine echte Schau – und hinreißend komisch*»[12].

Отже, при характеристиці негативних рис жінки найбільша увага приділяється її зовнішньому вигляду, а саме таким якостям як «товста» (дуже товста), «страшнюча», із частково підсилювальними ознаками стосовно відсутності розуму (дурна). Ознака «надто худа» вживається значно менше, що засвідчує негативне ставлення саме до жінок із надмірною вагою.

Позначення ознаки «розпусна жінка», «жінка легкої поведінки» (у тому числі у поєднанні із зовнішністю та розумовими здібностями (дурна, дурненька)) належить до ядрової частини інвективи на позначення негативної характеристики жінки. Лексема *Hure* має найвищу вживаність серед лексичних одиниць цієї підгрупи (3688 слововживань), що більше, ніж удвічі перевищує вживання у публіцистиці таких лексичних одиниць, як *Schlampe* – 1366, *Pritsche* – 1333. Всі інші лексичні одиниці цього синонімічного ряду мають значно менше слововживань.

Зовнішня ознака, що відповідає позначенню волосся жінки, виходить за рамки прямого значення і переходить на рівень характеристики розумових здібностей. Інвектива *Blondine* зазвичай слугує для позначення нерозторопної жінки (недотепа). Протенеможливо абсолютно точно виокремити кількісну фіксацію лексичних одиниць на позначення занижених розумових здібностей жінки від лексичних одиниць на позначення її зовнішньої характеристики, позаяк у текстах нерідко мова йде тільки про зовнішні ознаки людини без конкретизації будь-яких інших. Утім, окрім лексеми *Blondine* (5583 слововживань) у сучасній публіцистиці презентноює лексема *Blöndchen* – 336 слововживань, яка кількісно перевищує інші інвективи на позначення розумових здібностей жінки (*Dummchen, Dumpfbacke, Dumpfnudel* тощо).

До найбільш презентних підгруп належать семантичні групи на позначення таких ознак, як «Фальшивість»: *Luder* – 3481, а також «Сварливість, нестерпність» (*Zicke* – 974 слововживання), «Неврівноваженість»: *Furie* – 947; «Слабкість, неспроможність»: *Rabenmutter* – 1150; «Сексуальні відхилення»: *Lesbe* – 633 та «Домінантність»: *Emanze* – 555. Такі семантичні підгрупи, як «Балакучість», «Плаксивість», «Вік», «Місце проживання» та інші належать за кількістю слововживань до периферійних. Частина з них має місце у словниках, але жодного разу не вживається у корпусі досліджуваних нами лексичних одиниць. Семантична підгрупа «Професії» серед розглянутих нами інвектив також має звужений професійний спектр і стосується у більшій мірі кваліфікації кельнера, і тільки поодинокі лексеми на позначення таких професій, як стюардеса, прибиральниця та політеска.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Як засвідчує аналіз дослідження, для позначення негативних характеристик жінки в німецькій мові перш за все найбільша увага приділяється її зовнішньому вигляду, аморальним якостям (розпусті) та розумовим здібностям і менше віку, домінантності, надмірності, балакучості, плаксивості тощо. Оскільки результати дослідження базувалися на публіцистичному матеріалі, можемо передбачити, що в художній літературі вони могли б дещо відрізнитися від отриманих нами даних. Це означає, що досліджувана нами тема ще далеко не вичерпала свої можливості і потребує наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилів О. Німецько-український словник лайливих слів / Укладач О. Гаврилів. – Львів : Априорі, 2005. – 144 с.
2. Голод О.Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.Є. Голод; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001. – 18 с.
3. RHZ13/FEB.11625 Rhein-Zeitung, 11.02.2013, S. 20, Ressort: Lokal; Heftiger Streit wegen Darlehen über 300 Euro.
4. A98/MAR.18403 St. Galler Tagblatt, 24.03.1998, Ressort: TB-SGR (Abk.); Gesellschaftskritik mit Charme.
5. BRZ13/MAI.01720 Braunschweiger Zeitung, 06.05.2013, Ressort: 1Titel; Blondine im pinkfarbenen „Pozilei“-Auto.
6. BRZ06/JUN.00862 Braunschweiger Zeitung, 02.06.2006; Schüler belästigt ehemalige Lehrerin und dringt in ihre Wohnung ein.
7. E98/FEB.03813 Zürcher Tagesanzeiger, 14.02.1998, S. 49, Ressort: Kultur; Auf dem Kuhweg zu Vallotton.
8. HAZ13/MAR.00194 Hannoversche Allgemeine, 05.03.2013, Ressort: WISP; Pöbeleien gelöscht.
9. RHZ13/FEB.11625 Rhein-Zeitung, 11.02.2013, S. 20, Ressort: Lokal; Heftiger Streit wegen Darlehen über 300 Euro.
10. M13/JUL.08711 Mannheimer Morgen, 27.07.2013, S. 28; Hier muss er raus, hier wird er krank.
11. M01/MAI.36270 Mannheimer Morgen, 16.05.2001; Viel oberflächliches Sinnieren und wenig Sinn.
12. M12/APR.05372 Mannheimer Morgen, 19.04.2012, S. 4; Floskeln gegen Feminismus.
13. HMP06/NOV.01625 Hamburger Morgenpost, 16.11.2006, S. 7; Die Super-Ex.

Ткачивская М. Язык гнева или вербальное осквернение.

В статье очерчиваются понятия «эмоциональное раскрепощение», «язык гнева», «вербальное осквернение». Выясняются специфика и средства вербального осквернения, исследуются лексические единицы на обозначение негативной характеристики женщины. Подается классификация лексических единиц на обозначение негативной характеристики женщины и приводятся соответствующие примеры. Исследование осуществляется на основании банка данных института немецкого языка в Маннгейме немецкоязычных словарей ругательной лексики, в том числе интернет-словарей. Во внимание принимаются также диалекты, которые только указывают на свое присутствие в общем корпусе инвективы на обозначение женщины. Однако они не являются

статистически значимыми и принадлежат к периферии соответствующих семантических подгрупп. Результаты исследования обосновываются с помощью статистических данных. На основе проработанного материала формулируются выводы, в которых отмечено, что для обозначения негативных характеристик женщины в немецком языке прежде всего наибольшее внимание уделяется ее внешнему виду, моральным качествам (разврату) и умственным способностям и меньше, – возрасту, доминантности, избыточности, говорливости, плаксивости и тому подобное. Тема является малоисследованной и нуждается в последующем анализе.

Ключевые слова: вербальное осквернение, язык гнева, эмоциональное раскрепощение, классификация, семантические подгруппы, характеристика.

Tkachivska M. The Language of Anger or the Verbal Defiling.

The article deals with the notions “emotional liberation”, “language of anger”, “verbal defiling”. It clears out the specifics and means of the verbal defiling, and it studies the lexical units denominating the negative characteristics of women. It presents the classification of the lexical units denominating the negative characteristics of women and provides the corresponding examples. The research is conducted on the basis of data provided by the Institute of the German language in Mannheim and on the basis German dictionaries of obscene language, including the online dictionaries available on the Internet. The research also takes into account those dialects, which reveal their share in the general body of invectives denominating women. Though they are not statistically significant and belong to the periphery of the corresponding semantic subgroups. The results of the research are proved with the statistics data. On the basis of the worked up material some conclusions are made; according to them in German while denominating of the negative characteristic of women the attention is paid to their appearance, immoral qualities and mental abilities in the first place, and only then to such characteristics as age, dominancy, excessiveness, loquacity, tearfulness an so on. The subject is almost uninvestigated and needs further analysis.

Key words: verbal defiling, language of anger, emotional liberation, classification, semantic subgroups, characteristics.

V. ЛИНГВИСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛИСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Елена Гармаш
(Горловка)

УДК 81'42

ФЛИРТ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЛЮБОВНОГО ДИСКУРСА

В статье рассмотрены основные подходы к дискурсу в научной литературе. Определено, что флирт обладает чертами персонального, или лично-ориентированого, ритуального, гендерного, диалогического типов дискурса. На основе диаграммы иерархии потребностей выделен еще один тип дискурса – любовный. Исследуемый термин рассматривается с позиции прагмалингвистики. Определено, что настрой на коммуникативную ситуацию проходит на первичной стадии формирования речемыслительной деятельности, то есть любовное чувство является основным мотивом его функционирования. Высказано мнение, что первичным побуждением в коммуникативной ситуации «флирт» выступает желание понравиться особе противоположного пола, произвести хорошее впечатление, заинтересовать собой. Названы микроинтенции, присущие «флирту». Подчеркивается, что флирт – это не просто комплименты, шутки, многозначные взгляды, это еще и речевая игра, которая создает участникам много возможностей для реализации творческого потенциала. Как игра флирт имеет свои правила, набор тактик и приемов. Определено, что общение здесь является фатическим, темы поверхностны, вербальная коммуникация переплетается с тактильно-кинестетическими невербальными средствами.

Ключевые слова: флирт, любовный дискурс, коммуникативная ситуация, первичная мыслительно-речевая деятельность.

Постановка проблемы. Активное развитие прагмалингвистики в последние десятилетия привело к тому, что интерес ученых-лингвистов сместился к исследованию частных проявлений коммуникативной деятельности в определенных профессиональных, возрастных, гендерных группах. Тем не менее, в науке по-прежнему отсутствует комплексный анализ речевых стратегий и тактик любовного общения. Эмотивно-прагматическая модель поведения, которая организует речевой жанр «флирт», является базовой в условиях становления теории межличностной коммуникации мужчины и женщины.

Современное коммуникативное общество требует быстрого завязывания и укрепления деловых и личных взаимоотношений. Флирт как речевой жанр, улучшающий их в косвенной форме, придает коммуникации динамичность, особую загадку, пикантность. Этим и обусловлена **актуальность нашего исследования.**

Анализ последних исследований и публикаций. Флирт как часть любовного дискурса рассматривался в трудах следующих лингвистов: В.В. Дементьева, Л.Д. Колоян, Е.М. Тарнавской, И.И. Морозовой и т. д. **Цель статьи** – дать общее представление о том, что такое любовный дискурс, и показать место поведенческого речевого жанра «флирт» в нем: его специфику и дискурсивные характеристики; доказать на примерах из художественной литературы, что в основе исследуемого коммуникативного события находится любовное переживание.

Изложение основного материала. Коммуникативную ситуацию «флирт» сложно отнести к какому-либо определенному типу дискурса. Рассмотрим существующие классификации. В зависимости от сферы использования различают рекламный, административный, религиозный, спортивный, бытовой и другие типы дискурса [7, с. 302-304]. Отметим особый, социолингвистический подход В. И. Карасика к типологии дискурсов. Он выделяет два их типа: персональный (лично-ориентированный) и институциональный (статусно-ориентированный). В институциональном дискурсе личность выступает как представитель социальной группы, общение ведется в заданных рамках, например политический, административный, юридический, военный, педагогический.

Нас интересуєт другой тип дискурса, описанный В.И. Карасиком, – персональный, адресант которого – личность со своим богатым внутренним миром. Флирт мы включаем в бытовую сферу общения, и поэтому, в соответствии с типологией лингвиста, определяем его как межличностный, бытовой тип дискурса. Данное общение диалогично. Даже если участники и не знают друг друга хорошо (например, случайные попутчики в транспорте), общение фатично, темы поверхностны. Вербальное общение дополняется невербальным, а основная информация, намерения и цели передаются с помощью мимики, жестов, нарушения проксемики (например, поглаживание ножки бокала, покачивания бедрами при ходьбе, «взгляд застенчивой гейши»). Бытовой дискурс характеризуется спонтанностью, сильной ситуативной зависимостью, ярко выраженной субъективностью, нарушениями логики и структурной оформленности высказываний. На фонетическом уровне произношение нечеткое, беглое; на лексическом уровне – снижение уровня употребления нормативности лексем [3, с. 101-113].

В анкете речевого жанра Т.В. Шмелева называет следующие типы иллокутивных сил, управляющих дискурсом: информативные, оценочные, ритуальные [12]. Флирт условно мы можем отнести к ритуальному типу дискурса. «Цель всех любовных манёвров — пасть вдвоём, и как можно ближе друг к другу» (В. Бартошевский).

Флирт – это любовная игра, предвещающая возможность возникновения более глубоких отношений, она предполагает соблюдение в разных культурах ряда условий: в Италии под окном дамы было принято исполнять серенады, в Англии – отправлять с посыльным цветы, вложив в букет надушенную визитку, а если обратиться, например, к истории быта и нравов Руси, то можно найти и более «вещественные» свидетельства, которые предписывали активную роль мужчине. Например, пряслене (пряслице). С помощью этой маленькой и изящной вещицы парень мог в рамках традиций обратить на себя внимание понравившейся девушки. Вручать его было принято на посиделках, которые устраивались в сёлах и деревнях зимними вечерами. Если на следующие посиделки девушка приходила с подарком – значит, готова принять ухаживание [10].

Еще одна важная для нас классификация дискурсов связана с типом носителя-коммуниканта. Так, С.В. Татаркина использует термин «гендерный дискурс», под которым она понимает особенности идиостиля женских романов [11]. Флирт в полной мере можно назвать гендерным дискурсом, так как каждый коммуникант, участвующий в любовной игре, обладает своим набором речевых стратегий и тактик.

Канал коммуникации также может стать основанием для классификации типов дискурса. Так, С.Ю. Тюрина называет такие его разновидности, как радиопередача, печатный дискурс, телефонный разговор, общение при помощи пейджера и автоответчика, переписка по электронной почте, общение в режиме Talk (или Chat) [9]. Этот подход для нас неприемлем, поскольку флирт может протекать как в непосредственной, так и в опосредованной коммуникации, например, в социальных сетях.

Дискурсы классифицируются по форме реализации как монологические и диалогические (работы Н.Д. Арутюновой, А.Р. Балаяна, Ю.В. Рождественского, А.К. Соловьевой, С.А. Сухих). Флирт – типичный диалогический тип дискурса, предполагающий обмен речевыми действиями между коммуникантами.

А. В. Олянич типологизирует дискурсы в зависимости от потребности, испытываемой человеком: потребность в материальных благах находит отражение в деловом дискурсе; потребность во власти – в политическом дискурсе; потребность в вере – в религиозном и теологическом дискурсах. [5, с. 50-51]. Опираясь на диаграмму иерархии человеческих потребностей по А. Маслоу, мы можем выделить: физиологические потребности (голод, жажда, половое влечение), потребность в безопасности, в принадлежности и любви, в уважении и почитании, познавательную, эстетическую, а также потребность в самоактуализации [6]. Уточняя подход А.В. Олянич, мы выделяем еще один тип дискурса в зависимости от потребностей человека – любовный.

Данное понятие ввёл в научный обиход представитель французского постструктурализма Ф. Барт. Термин активно используется такими лингвистами, как Д.Л. Колоян, Т.Г. Ренц, С.Г. Воркачëв, Л.Е. Вильмс, Б.В. Дашиева, А.В. Тананина.

Во «Фрагментах речи влюбленного» Р. Барта [1] предметом наблюдения выступает первичная мыслительно-речевая деятельность, дискурсивное мышление. Вслед за К.Ф. Седовым мы считаем, что настрой на определенную коммуникативную ситуацию, определенную модальность общения происходит на первичной стадии формирования речи [8, с. 13]. Любовное влечение, эротическая (половая) любовь являются основными мотивами для возникновения и функционирования любовного дискурса. Его целью является обретение целостности в гармонии с объектом любви [4, с. 34]. Первичным побуждением во флирте является симпатия, желание понравиться особе противоположного пола, произвести хорошее впечатление, приятно скоротать время.

В.В. Дементьев выделяет следующие микроинтенции, присущие флирту [2, с. 384-400]:

1) сигнализирование объекту ухаживания 'ты нравишься мне как лицо противоположного пола'. Следствием реализации данной интенции выступают обычно косвенные комплименты и предложения.

Пресуппозиция данной коммуникативной ситуации такова: молодая девушка спорит с подругой, познакомится ли она с понравившемся парнем первой:

– Привет. – Дважды за день? Повезло мне. – Я кое-что доказываю подруге. – Да? Что доказываешь? – Что не нужно сидеть и ждать, когда парень подойдет к тебе. – Ты приглашаешь меня на свидание? – А ты этого хочешь? – Смотря что ты предлагаешь. – Ты любишь караоке? – Нет, но я очень хочу прийти к тебе на свидание.

(к/ф Дневники вампира)

Крейдлин Г.Е. в книге «Мужчина и женщина в невербальной коммуникации» отметил тот факт, что прерогатива в любовных играх принадлежит мужчине: он должен первым подойти, подать руку, пригласить на танец и прочее. Однако на данном этапе развития современного общественного гендерные стереотипы обрели иную форму, и женщина, наравне с мужчиной занимая свою нишу в обществе, может конкурировать с ним. Любовные отношения в этом не исключение. Героиня делает первый шаг, чтобы познакомиться с понравившимся парнем. Интеррогатив «дважды за день?» и репрезентатив «мне повезло» свидетельствуют о том, что юноша давно заметил девушку, выделил её из числа многих, но по каким-то причинам так и не смог первым подойти. Фразу девушки «(доказываю что) не нужно сидеть и ждать, когда парень подойдет к тебе» молодой человек воспринимает не как повод для знакомства (ведь они уже два раза за день виделись), а как приглашение на свидание;

2) желание понравиться самому. Данная цель достигается косвенно.

В следующем примере мы рассмотрим пример из пьесы В. Красногорова «Легкое знакомство». Опишем пресуппозицию: мужчина сидит в практически пустом зале ресторана при гостинице, не спеша доедает ужин. К нему подсаживается хорошо одетая привлекательная женщина бальзаковского возраста.

– Извините, у вас есть спички? – (Отрываясь от чтения.) Что? – Я спрашиваю: у вас есть спички или зажигалка? – Я не курю. – Бережете здоровье? – Просто не курю. – Правильно делаете. Я тоже не курю. – Зачем тогда вы попросили спички? – Я их не просила. Просто хотела узнать, есть они у вас или нет. – Допустим, нет. Что тогда? – Ничего. – А если есть? – Также ничего. – Попытка завязать разговор? – Может быть. – Считайте, что она не удалась. – Вообще-то, считается, – уж не знаю почему, – что завязывать разговор полагается мужчине. – Если он того хочет. – А вы не хотите? – А я не хочу. – Что ж, давайте тогда вместе помолчим.

(Красногоров В. Легкое знакомство)

Поводом для знакомства с женщиной служит вопрос о наличии спичек или зажигалки у мужчины. Он воспринимает это как просьбу. Женщина меняет тактику на отрицание «Я их не просила. Просто хотела узнать, есть они у вас или нет». Данный ход служил для того, что просто обратить внимание на себя. Разоблачая тактику привлечения внимания, мужчина пресекает возможности развития диалога. Женщина предлагает тогда «вместе помолчать».

– Спасибо. Так, может, познакомимся, наконец? – Благодарю за предложение, но я не любитель легких знакомств. – А почему вы решили, что знакомство со мной будет легким? Обещаю, что оно будет трудным. – Его не будет вообще. – Но ведь оно уже состоялось. –

Ничего подобного. Я вас не знаю и знать не хочу. – Зачем же так резко? – Чтобы сразу поставитъ точки над i. Иди подцени себе другого мужчину. (Решительно прячет рукопись в портфель). – А если я хочу подценить именно вас? – Не трать зря времени, не получится. Случайные связи – не мой стиль. К тому же, я люблю свою жену. – (С наигранным удивлением.) Что вы говорите? Мужчина живет в гостинице и признается женщине, что он женат! Да еще любит свою жену! Редкий пример искренности и порядочности.

(В. Красногоров. Легкое знакомство)

Флирт как проявление любовного чувства очень часто поход на словесную дуэль, некую игру, один участник которой нападает, а второй – убегает или защищается: «я не любитель легких знакомств. – А почему вы решили, что знакомство со мной будет легким? Обещаю, что оно будет трудным. Его не будет вообще. – Но ведь оно уже состоялось». Характерные особенности бытового дискурса отражаются в речи мужчины: из-за внутренних противоречий, растерянности происходит снижение лексики до жаргонной «подцени себе мужчину», резкий переход от вежливой формы обращения «Вы» к форме «ты». Как тактику отступления молодой человек выбирает историю о «случайные связи – не мой стиль» и «я женат». В женщине это только разогревает азарт: «(С наигранным удивлением) Что вы говорите? Мужчина живет в гостинице и признается женщине, что он женат! Да еще любит свою жену! Редкий пример искренности и порядочности».

3) «сохранение своего лица», т. е. избегание возможных эмоциональных потерь при попытке вступить в коммуникативный акт.

– Позвони мне. – Сам позвони. – Нет. Ты лучше. – Конечно, я лучше, а ты звони.

(Из соцсети)

Особенность флирта как речевого жанра, улучшающего отношения в косвенной форме, состоит в возможности не говорить о своих чувствах прямо, а сделать намек. Комичность данного примера построена на «правиле фокуса»: в фокусе внимания девушки выражение намерения, что *лучше* (как наречение), чтобы молодой человек позвонил первым, он же воспринимает это как комплимент себе («лучше» как превосходная степень прилагательного).

4) «сохранение лица партнера»:

– Ну что, поехали из этого леса? Чего стоим? – Леночка, понимаешь... Это весеннее солнышко так озаряет твоё симпатичное личико. А в карбюраторе конденсат. – Вася, у тебя «Пежо» на инжекторах, а мой натуральный цвет – русский. Поехали, говорю!

(Из анекдота)

Скрытая интенция молодого человека в данной анекдотической ситуации – уединиться с девушкой на лоне природы. Свое намерение он вуалирует монологом о весеннем солнце, которое заставляет сердце биться чаще и симпатичным лицом девушки рядом – прямой комплимент. Тактика «самопрезентации» мужского «Я» выражается репрезентативом о «конденсате в карбюраторе». Комический эффект описываемой ситуации возникает, когда выясняется, что девушка – тоже автолюбитель и хорошо разбирается в устройстве автомобиля.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, результаты исследования показывают, что флирт основан на эмоциональной составляющей общения. Это не любовь как таковая, но предпосылки для ее возникновения, с одной стороны. С другой, флирт ни к чему не обязывает и можно сделать вид, что ничего не было, то есть развитие дальнейших отношений или прекращение общения зависят от микроинтенций, которые ставят перед собой участники коммуникативного акта. Часто флирт – это не просто комплименты, шутки, многозначные взгляды, это еще и речевая игра, которая предоставляет участникам возможность для реализации творческого потенциала. Рамки статьи позволили нам лишь частично затронуть данную проблему, в перспективе исследования – «знакомство» как гипержанр флирта и феминные тактики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Фрагменты речи влюбленного [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/112/ba2.html>. – Заглавие с экрана.
2. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Перемена, 2002. – 477 с.

4. Колоян Д. Л. Ухаживание как тип коммуникативного события : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Колоян Дина Леонидовна. – Волгоград, 2007. – 247 с.
5. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса [Текст] / А. В. Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.; С. 50-51.
6. Пирамида потребностей по Маслоу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%E8%F0%E0%EC%E8%E4%EO_%EF%EE%F2%F0%E5%E1%ED%EE%F1%F2%E5%E9_%EF%EE_%CC%E0%F1%EB%EE%F3. – Заглавие с экрана.
7. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Ваклер, 2001. – 656 с.
8. Седов К. Ф. О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности / К. Ф. Седов // Жанры речи. – Саратов, 1999. – С.13-26.
9. Тюрина С. Ю. О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст / С. Ю. Тюрина // Вестник ИГЭУ. – 2009. – №. 1. – 3 с.
10. Флирт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D4%EB%E8%F0%F2>. – Заглавие с экрана.
11. Четина Е.М. Гендерный дискурс в русской женской литературе 19 века [Электронный ресурс] / Е. М. Четина. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernyy-diskurs-v-russkoy-zhenskoy-literature-xix-veka>.
12. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов, 1997.

Гармаш О. Флірт як складник любовного дискурсу.

У статті розглянуті основні підходи до дискурсу в науковій літературі. Визначено, що флірт має риси персонального або особистісно-орієнтованого, ритуального, гендерного, діалогічного типів дискурсу. На основі діаграми ієрархії потреб було виокремлено ще один тип дискурсу – любовний. Термін, що досліджується, розглядається з позиції прагмалінгвістики. Визначено, що настрої на комунікативну ситуацію відбувається на первинній стадії формування мовленнєво-розумової діяльності, тобто любовне почуття є основним мотивом його функціонування. Висловлено думку, що первинним спонуканням у комунікативній ситуації «флірт» виступає бажання сподобатися особі протилежної статі, справити позитивне враження на неї, зацікавити собою. Названо мікроінтенції, властиві флірту. Підкреслюється, що флірт – це не просто компліменти, жарти, багатозначні погляди, це ще й мовна гра, яка створює для учасників багато можливостей реалізації творчого потенціалу. Як гра флірт має свої правила, набір тактик і прийомів. Визначено, що спілкування у комунікативній ситуації «флірт» відбувається фатично, теми поверхові, вербальна комунікація переплітається з тактильно-кінестетичними невербальними засобами.

Ключові слова: флірт, любовний дискурс, комунікативна ситуація, первинна мовленнєво-розумової діяльності.

Garmash H. Flirtation as Component of the Love Discourse.

In reviewed article the main approaches to a discourse in scientific literature are considered. Determined that flirting has the features of a personal or personally-oriented, ritual, gender, dialogical types of discourse. Based on the chart hierarchy of requirements one more type of a discourse was allocated – love. The studied term is considered from a position of Pragmalinguistic. It was defined the motivation for the communication situation takes place at the primary stage of formation rehabilitating activities, that is, the feeling of love is the main motive of its functioning. The opinion was expressed that a primary motivation in a communicative situation «flirtation» is the desire to please the person of the opposite sex, to make a good impression, to interest. The microintensions inherent in "flirtation» were called. It was emphasized that flirting is not just compliments, jokes, multiple views, and is still speech and a game which creates the participants plenty of opportunities for realization of creative potential. As the game flirtation has its own rules, a set of tactics and techniques. It was defined that communication here is factual, themes are superficial, verbal communication is intertwined with the tactile kinesthetic non-verbal means.

Key words: flirtation, love discourse, communicative situation, primary cogitative and speech activity.

Світлана Гірняк
(Дрогобич)

УДК 811.161. "18/19"

ТЕКСТИ ТВОРІВ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Охарактеризовано особливості мови та стилю творів Уляни Кравченко. Проведений аналіз поетичної та прозової спадщина авторки дає змогу розкрити особливості використання української мови галицькою інтелігенцією на зламі XIX – XX ст., висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в Східній Галичині в окреслений період, вказати на лексико-семантичні, стилістичні та граматичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях. У статті доведено, що Уляна Кравченко, як й інші відомі представники галицької інтелігенції (Василь Щурат, Василь Пачовський, Наталя Кобринська), належить до основоположників літературної мови в Східній Галичині, тоді як українська галицька інтелігенція кінця XIX – початку XX ст. (до якої належала й Уляна Кравченко) – це окрема соціальна група, представники якої послуговувалися мовними одиницями, які з огляду на особливості тогочасного суспільства були властиві лише цій соціальній верстві. Сьогодні мовлення представників освіченої верстви Східної Галичини окресленого періоду ми розглядаємо як окремий соціальний діалект (соціолект), а використовувані інтелігенцією мовні одиниці з погляду сучасного мовознавства можуть розглядатися як «інтелігентські соціолектизми».

Ключові слова: мова, мовні особливості, галицька інтелігенція, Уляна Кравченко, Іван Франко, Східна Галичина.

Постановка проблеми. Східна Галичина кінця XIX – початку XX ст. стає тим середовищем, в якому формується національно свідомо українська еліта, що чітко розуміє й усвідомлює національно-мовні, культурно-освітні та політичні потреби народу. Очоловане галицькою інтелігенцією національне відродження створило той особливий клімат, який позитивно позначився на формуванні всієї нації, визначив подальшу історію України, вплинув на розвиток і статус української мови в Східній Галичині.

Творча спадщина Уляни Кравченко – багатогранна, вона має надзвичайно високу цінність у загальнонаціональному розумінні, а тому сьогодні, як справедливо зауважує А. Говіщак, «серед зірок першої величини – будителів і просвітителів Галичини яскравим промінцем вірності, любові до рідного краю, його знедоленого люду, мови та традицій світиться зірочка талановитої нашої крайки, вчительки і поетеси Уляни Кравченко [2]. Іван Огієнко відносить Улянку Кравченко, як і Василя Щурата, Василя Пачовського, Наталю Кобринську й інших відомих представників галицької інтелігенції до «каменярів літературної мови в Галичині» [7, с. 276].

Актуальність нашого дослідження вбачаємо у тому, що аналіз мовних особливостей творів Уляни Кравченко дасть нам змогу схарактеризувати особливості становлення та розвитку української мови у Східній Галичині на межі XIX – XX століть, цілісно висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в окреслений період, глибше зрозуміти духовний світ галичан.

Аналіз останніх досліджень. Серед праць, які розкривають окреслені проблеми, можемо назвати такі наукові розвідки: «Внесок Галичини у формування української літературної мови» Юрія Шевельова, «Українська мова та її говори» Івана Матвіяса, а також статті вченого: «Варіанти літературних мов», «Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (Словозміна)», «Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX і в XX ст.» й ін., «Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови» Лесі Ставицької, «Епістолярій кінця XIX – початку XX ст. як джерело дослідження соціолекту української інтелігенції», «Вплив соціокультурних та територіальних чинників на мовне оформлення епістолярних текстів української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.» Інни Черкез і чимало інших досліджень українських мовознавців.

Мета статтi – схарактеризувати мовнi та стильовi особливостi творiв Уляни Кравченко i на їх основi визначити лексико-семантичнi, стилiстичнi та граматичнi особливостi функцiонування української мови в Схiднiй Галичинi.

Виклад основного матерiалу. Дослiдження поетичної та прозової спадщина Уляни Кравченко дає нам змогу проаналiзувати i схарактеризувати особливостi використання української мови авторкою, а також окреслити прикметнi ознаки захiдноукраїнського варiанта лiтературної мови кiнця ХІХ – початку ХХ ст.

Отоже, проаналiзуємо мовнi особливостi творiв Уляни Кравченко:

- у словах iншомовного походження авторка вживає м'який [л']: *роля*, *ляконiчно* (14³), *лямпа* (52), *баль* (89), *вулькан* (109), *мельодiйний* (116), *лявіна* (125), *лява* (135), *антильопа* (241), *клясичний* (258), *флякон* (376), *капля* (331), *фльора*, *пеляргонiї* (381), *гльорiоль* (403), *Гальятея* (406), *плянтацiя* (420), *iрландський* (430), *ореоля* (471), *шакаль* (532), *сальон* (560), *мелянхолiя* (568), *заля* (572), *Фльоренцiя* (677), *баляст* (782), але зустрiчаємо i *фолклор* (612) й iн.;
- зберiгає буквосполучення *iя* після приголосних у запозичених словах, а також у похiдних словах: *фiялка* (21), *дiямантовий* (48), *Дрiяда* (80), *Нiягара* (160), *дiядема* (184), *мiлицiянт* (311), *Дiяна* (374), *iнiцiятива* (393), *матерiялiзацiя* (408), *антоцiянт* (423), *Ефiяльти* (474), *ентузиязм* (722);
- вживає лiтеру *г* на мiсцi латинського *g*, *а g*, вiдповiдно, *до h*: *смарард* (37), *генiй* (106), *бригада* (169), *гiрлянди* (187), *легенди* (205), *фрагмент* (206), *газон*, *група* (373), *пеляргонiї* (381), *алегорiя* (386), *екстраватанцiя* (401), *матiя* (406), *оригiнал* (425), *вагон* (429), *магiстрат* (572);
- грецьку лiтеру фiта [θ] Уляна Кравченко передає українською лiтерою *т*: *мiт* (16), *мiтологiя* (374), *патос* (389), *апотеоз* (449), *Соваот* (498), *Тавор* (519), *дитирамб* (546), *Голгота* (366), *або Голгофта* (510);
- вживає *e* замість *ε* на початку слова та після голосних: *еспанка* (372), *Ева* (497), хоча водночас використовує лiтеру *ε*: *елленська* (374), *Єней* (429);
- вживає *и* після приголосних у запозичених словах: *гимн* (22), *Сизиф* (94), *але* водночас використовує лiтеру *i* після передньоязикових щiлинних i африкат: *елiксiр* (251), *галлюцинацiї* (421), *Дiонiзiй* (419);
- пише слова без апострофа після губних *i p* та префiксiв перед *я*, *ю*, *є*, *ї*, або/і з апострофом: *оп'янілий* (22), *м'який* (24), *подвiр'я* (391), *любовю i любов'ю* в О.в. (395), *рум'яний* (562), *безриб'ї* (559), *верхiв'я* (779), *сiм'ї* (7, 3А), *п'яніно* (СУ⁴);
- *и* вживається на початку слiв на мiсцi сучасного *i*: *иניים*, *инодi*, *инакшiй*;
- уживає слова зi ствердiлим [p]: *ратувати* (594), але i *зор'яний* (231), *бур* (3, 3А⁵), *дiравi* (СУ);
- в окремих словах спостерiгається явище вiдкидання в дiєсловах початкового *g*: *ряде* (508), а також появу *g* на початку слова: *гинакшiй* (665);
- маємо змогу спостерiгати явище оглушення й одзвiнчення приголосних у серединi слова, що є вiдбиттям тенденцiї адаптування запозичень: *претенсiя* (14), *бальсам* (543), або навпаки: *iнтензивний* (391), *сензацiя* (393), *талiзман* (433);
- букву *ї* вживає не тiльки для позначення йотованої /i/, а й для позначення /i/ після м'яких приголосних /d/, /t/, /z/, /ц/, /c/, /л/, /н/, тому після твердих звукiв писалася лiтера *i*, а після м'яких – *ї*: *тiшимось* (7, 3А);
- графiчною особливiстю мови творiв Уляни Кравченко є написання великої лiтери у словах, в яких авторка звертається до України: *Нене*, *Ти* (433), *Страдальнице* (434), *Спадщина* (441), *Рiдний Краю* (444), *Вiтчизна* (452), а також словах, якi позначають вiчнi людськi цiнностi: *Вiра*, *Любов*, *Воля* (455), звертання до Бога й iнших божественних сил, наприклад: *Отче*, *Тобi* (436), *Святi* (438), *Дух Землi*, *Отаман* (440), *Милосердна Божя Мати* (450), *Ангел* (496), *Пророки* (497), *Сiон* (498), *Вiстун* (500), а також *Смерть* (448), *Бiль* (449).

³ Тут i далi /без додаткових маркувань/ посилатимемося на повне видання творiв письменницi [5].

⁴ Тут i далi вживатимемо умовне скорочення СУ – «*Спогади учительки*» [4].

⁵ Тут i далi вживатимемо умовне скорочення ЗА – «*Замiсть автобiографiї*» [3].

Зауважимо, що для писемної традиції країн Європи таке написання було нормативним, його регламентує й «Грамматика руської мови» С. Смалъ-Стоцького і Ф. Гартнера: «Великі букви початково пишемо: в) в іменах власних, що ними називаємо особи, (людей, богів, духів, звірята і все, що собі уособляємо)» [8, с. 40 § 46].

- написання частки *б/би* разом і окремо з словами: *можна би* (3, 3А), *волілаби* (6, 3А);
- написання займенника і частки *ж* разом, напр.: *хтож* (53), *чогож* (67), *когож* (88) та інші.
- написання разом окремих прийменників, прислівників, займенників: *зза* (482), *ізнід* (502), *денебудь* (762), *колинебудь* (54), *надімною* (47), *чимбудь* (324), *когонебудь*, *комунебудь* (407).

У текстах творів Уляни Кравченко активно використовуються слова зі зменшено-пестливими суфіксами **-еньк**, **-оньк**: *хмаронька* (27), *серденько* (28), *хвиленька*, *крилонька* (35), *срібненький* (37), а також суфікси **-ейк**, **-ойк/-ойц**, які вважалися діалектними, хоч насправді вони були нормативними для мови галичан і зафіксованими «Українською Грамматикою» С. Смалъ-Стоцького і Ф. Гартнера [8, с. 56 § 66]: *царейко* («*Та вплету я в буйні коси зірку рожу, свого милого царейка приворожу*» – 22), *сонейко* («*Без сонейка, без палкого сніжок не розтане; до другого до нелюба серце не пристане*» – 150), *світлойка/світлойці* («*Душно, душно у світлойці і в коморі, ой пустить мене збирати ясні зорі!*» – 22);

- часто вживаними в мові творів письменниці є суфікси для творення збільшено-згрублених слів: **-ис(ь)ко**, **-ище**: *дітиска*, *братище* (271); *кострище* («*Герої-Лицарі – Святі на кострища для неї йшли*» – 438);

• продуктивними і нормативними в мові Східної Галичини були форманти, які називаємо суфіксо-флексіями, як-от: **-є** (*-те, -ене, -іне, -ане, -уване, -оване*) в іменниках на зразок: *листе, жите, визволене, сотворіне, читане, віруване, друковане*. Уляна Кравченко надає перевагу формам *життя* (297), *віщування* (295), але *бідованне* (77), *поступованне, приготованне* (565), *урядованне* (662), які вживалися в Галичині;

- характерними для галицького варіанта української мови були іменники, *волосє, весіле* (без подвоєння приголосних), проте в Уляни Кравченко знаходимо *весілля, божевілля* і т.п., тобто форми, вживані на Наддніпрянщині;

• вживання суфікса **-іц** у суперлятивному значенні: *ясніцих, чистіцих* («*І як цей звук, що йде до все чистіцих нехай знімаються думки до сфер ясніцих*» – 69). Такий спосіб творення вищого ступеня порівняння знаходимо і серед прислівників: *сумніще, тужніще* («*Сумно, тужно бір заводить, як лист опадає; ще сумніще, ще тужніще співанка лунає*» – 30);

• активно вживаними виступають слова з префіксами: **со-**, **су-**: *сотворіння, супокій* (127); **із-** **іс-**: *ізріс* (127), *ізмиють* (158), *ізчинитися* (326), *ізжахнутися* (467), *іскосити* (295); **роз-**: *розблеск* (26), *розгомін* (113), *розсвітити* (261), *розіскрений* (296), *розвознити* (440); **о-**: *окривати* (402), *осріблювати* (411), *озолотити* (505), *орошений* (190), *опоморочуючий* (421), *ограблений* (497); **за-**, **з-**: *зродила, зачала*; **у-**: *уснув* (405), *уп'юся* (270);

Творча спадщина Уляни Кравченко засвідчує високу майстерність авторки, яка вмiло поєднувала українські слова, які черпала із живого розмовного мовлення галичан і запозичену лексику. Саме активне використання у текстах слів іншомовного походження і діалектних одиниць – це особлива прикмета не лише стилю Уляни Кравченко, а й виразна ознакою інтелігентського соціолекту і галицького варіанта літературної мови, що засвідчує глибоке розуміння ролі народної мови у становленні й розвитку мови загалом, та її літературної форми зокрема. Іншомовні ж вкраплення цілком виправдані, вони роблять мову більш багатого, свідчать про високий рівень освіченості. Наведемо окремі приклади галицьких лексичних одиниць, запозиченої лексики і нетранслітерованих конструкцій, що вживаються в творах Уляни Кравченко:

- **платки** «*Нехай би вітри ті холодні рознесли платки цвіту ...*» (373) – Плат → (перев. мн. *платки*) → пластівець. *Тихо падає сніг густими великими платками (І. Франко) /ЛЛ, 2012. – С. 603/;*

• **бузя** «*Славний, бачу, ти Дай бузі поцілую*» (350) – Бузя 1. рот, нижня частина обличчя. 2. обличчя. *Дати бузі* – дозволити поцілувати /ЛЛ, 2012. – С. 112/;

- **маргінеси** «*На маргінесах* *дальше: шукаю її родоводу*» (372) – **Маргінес** 1. периферія; 2. шк. Берег, поле зошита чи книжки /ЛЛ, 2012. – С. 437/; **Маргінес**, у, ч., зах. Берег, поле книжки, зошита тощо. *Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку, записану на маргінесі Дрогобицького рукописного збірника* (І. Франко, XVI, 1955, 328) /СУМ-11. – Т. 4. – С. 626/;
- **таріль** «*Тарельці натерті ассафетом*» (608) – **Тарілка** /ЛЛ, 2012. – С. 718/; **Таріль**, реля, ч. 2. рідко. Те саме, що тарілка. *Столи заставлені чарками й тарелями* (І. Франко, X, 1954, 358); *Пазя за той час помила тарелі* (Лесь Мартович, Тв., 1954, 382) /СУМ-11. – Т. 10. – С. 40/;
- **плай** «*Тернистий плай цей веде на шпиль*» (203) – **Плай**, ю, ч., діал. Стежка в горах. *Юра йшов довгий час верхом, плаєм, лишаючи село по лівій руці* (І. Франко, IV, 1950, 413) /СУМ-11. – Т. 6. – С. 558/;
- **глога** «*По коридорах та клясах глога й гамір*» (640) – **Глога**, и, ж., діал. Скупчення народу; натовп. *І рiпник почав протискатися... та й швидко загубився у глоті* (І. Франко, I, 1955, 181) /СУМ-11. – Т. 2. – С. 87/;
- **газдівство** «*При кінці життя, де він буде заводити нове газдівство ...*» (661) – **Газдівство**, а, с., діал. Господарство. *Коли вмер [чоловік], вдова про газдівство не дбала* (Н. Кобринська, Вибр., 1954, 166) /СУМ-11. – Т. 2. – С. 12/;
- **хосен** «*На другий день мала я в хаті вiйта кілька відрадніших годин, що дозволили забути про кривду, заподіяну мені властями, та скріпили мої бажання трудитися в хосен свого люду*» (СУ) – **Хосен**, хісна, ч., діал. Користь. *Скупий волів би свого м'яса урізати, щоб бідному податъ, Ніж кришку взятъ із скарбів своїх, Що в кліті без хісна лежать* (І. Франко, XI, 1952, 509) /СУМ-11. – Т. 11. – С. 132/;
- **згук** «*Що це? Знов бурунні згуки*» (483) – **Згук**, у, діал. Звук. *Спориш не знав, відки й як долітав до нього той згук, що міг значити* (І. Франко, II, 1950, 253) /СУМ-11. – Т. 3. – С. 526/;
- **квасний** «*Овочі – ягоди солодкі або кваску ваті*» (372) – **Квасний**, а, е. 2. розм., рідко. Те саме, що **кислий**. *Борщ був голий, а такий квасний, що аж очі вилазили* (Наталія Кобринська, Вибр., 1954, 124) /СУМ-11. – Т. 4. – С. 131/;
- **опінія** «*Не знала я тоді, що учителька в малому місті мусить числитися ще з чимось більшим, що тут – товариші праці, опінія мешканців,...*» (СУ) – **Опінія** 1. думка, погляд, бачення; 2. репутація; думка загалу /ЛЛ, 2012. – С. 510/; **Опінія**, і, ж., заст. Громадська думка /СУМ-11. – Т. 5. – С. 713/;
- **пуделко** «*Пані касієрова ще тої ночі викинула всякі коробочки, пуделка і куфри панни Мані*» (СУ) – **Пуделко**, а, с., діал. зменш.-пестл. до **пудло** /СУМ-11. – Т. 8. – С. 384/; **Пудло**, а, с., діал. Коробка або футляр /СУМ-11. – Т. 8. – С. 385/; **Пуделко** 1. коробка; 2. шкатулка /ЛЛ, 2012. – С. 614/;
- **куфер** «*куфри панни Мані*» (СУ) – **Куфер** – **скриня (для речей)** /ЛЛ, 2012. – С. 403 – 404/;
- **ферії** «*Гутовський виїхав на час ферії з комісарем до Карльсбаду, а коли в половині вересня вернувся, ні трохи не журився тим, що втратив тут місце учителя*» (СУ) – **Ферії**, ій. мн., зах. Канікули. *Панство починає розіжджатися на ферії або до купелів* (Іван Франко, II, 1950, 310) /СУМ-11. – Т. 10. – С. 577/; **Ферії** період відпусток, канікули || **вакації** /ЛЛ, 2012. – С. 750/;
- **кондоленція** «*Я кондоленції не приймаю*» (СУ) – **Кондоленція**, і, ж., зах. Те саме, що співчуття. *Висловити комусь кондоленцію з приводу смерті члена родини* /СУМ-11. – Т. 4. – С. 259/;
- **інвазія** «*Восени 1914 року в часі московської інвазії були листи Франка закопані в землі...*» (14) – **Інвазія** **напад** /ЛЛ, 2012. – С. 325/ й інші.

У текстах творів письменниці чимало нетранслітерованих чужомовних елементів різного типу і об'єму, що написані латинською, грецькою, польською, німецькою та іншими мовами, як-от: *fin de Siecle* / з лат. 'кінець століття'/ (249), *vox dei* /з лат. 'голос Божий'/ (250), *vox aeternitatis* /'голос вічності'/ (251), *violette* /з франц. 'фіалка'/ (375), *Noli me Tangere* /з лат. «Не торкайся Мене» – вираз із Євангелія/ (380), *Cleopatre* – 'Клеопатра' (384), *La Negresse* – 'курорт у Франції' (385) й ін. У текстах Уляна Кравченко вживає цілі речення, перенесені з інших мов, здебільшого польської та німецької, наприклад: «*Два роки пізніше, коли бував у мене Франко, з моїми рукописами забрав і той зошиток пана Супруна. Написав навіть на верхній картці: «О*

milosci, lamiesz kosci, Nich ci nikto Nie zazdrosci», Діалект... Іронія. Але сліди перечитання полишилися в «Зів'ялому листі» (СУ). Це яскраве відображення не лише мовної ситуації, що склалася в Галичині на межі століть, а й віддзеркалення полілінгвальності галицької інтелігенції, тісних поліетнічних сімейних зв'язків у галицьких сім'ях, оскільки Східна Галичина (як і Закарпаття /Карпатська Україна/) внаслідок історичних подій стала місцем «зустрічі культур» [1, с. 126].

Помітною лексичною особливістю мови творів Уляни Кравченко є вживання **юкстапозитивів, як-от: плитах-картинах, відбитку-подобу (3, 3А), панею-володаркою (4, 3А), обійми-крила (261), пісня-поклон (462), мати-страдальниця (481), стрільці-соколи (491), дорога-знак (491) думки-погляди, братів-літератів, матері-селянки (СУ) й ін.**

У творах письменниці знаходимо низку фразеологізмів, як-от: *старість не радість (7, 3А), свіжо упечена (СУ), іти на герць (280), йти на багнети (444), по сійбі – жнив треба ждати (483), бути з розумом в згоді (498), мати сім мечів у серці (533), старість не радість (684), Гамлетівське питання (675), минатися з правдою (662), виховувати буком (629) й ін.*

Серед граматичних особливостей мови творів Уляни Кравченко можемо виділити наступні:

- поодинокі випадки вживання давньої форми двоїни, напр.: *дві дорозі («Ой у полі дві дорозі, третя» 152);*

- активне вживання закінчення *-и* у родовому, давальному і місцевому відмінках однини та називному, знахідному і кличному відмінках множини іменників третьої відміни (здебільшого абстрактних): *уломности, слабости (7, 3А), любови, смерти (24), щирости (63), рівности (107), страсти (252), зависти (366), пристрасти, (405), вірности (409), індивідуальности (410), дужости (414), живучости (418), безвісти (440), ненависти (455) й ін.*

- в орудному відмінку однини на місці закінчення *-ию/-ію*, (*смертию, любовію, безвістію* і т. п.), використовує закінчення *-ю*: *смертю, любов'ю/любовю*, наприклад: *«Любов, бач, здобувається любов'ю» (49);*

- вживає закінчення *-ий* у родовому відмінку іменників без однини: *грудий («Я любий скарб свій до грудий тулила» – 202)*, яке протиставлялося «східному» закінченню *-ей*;

- іншомовні іменники на позначення власних імен відмінює «на руський лад», напр.: *Гайного, Беранжера («...не стати епітоном Гайного чи Беранжера, сатириків-декадентів» – 594), Пое («Не бачу між цими романами творів Едгара Аллана Пое – він властиво є батьком кримінальних романів» – 610);*

- присвійні займенники середнього і чоловічого роду в родовому відмінку однини письменниці теж уживає в паралельних формах: *мого і могого («Де ж ти був, кажу, соколе, у якому краю, що не чув мого співання, могого одчаю» – 45), твого і твогого («В дні твогого свята, дай надії, дай нам віри, пісенько крилата» – 492);*

- вживає вказівний займенник *тамті* («Тільки тамті на гранітах Альп ростуть» – 308), який здебільшого використовували в Східній Галичині;

- Уляна Кравченко вживає паралельні форми числівників *восьмий/осмий (588)*, а також складний числівник *пятьсотдвадцять два* з м'яким приголосним [т], але без нормативного галицького [й] замість [д];

- можемо спостерігати опускання закінчення *-є* у дієсловах першої дієвідміни, якщо перед ним стояло *-а(я)* – це ще одна характерна ознака галицького варіанта літературної мови, якого дотримується авторка: *шука (54), лиша (78), кружля (82), вкрива, слуха (113), пропада (258), пала (278), збира (368), вбива (432), кона (447), порива (452), зна (455) й ін;*

- письменниці опускає *-ть* у дієсловах 3-ї особи однини: *озвесь (68), кладесь (130), поллесь (134), тріпочесь (164), розбиваєсь (118), усміхаєсь (180);*

- у формах минулого часу дієслів опускає суфікс *-ну-*: *блисло (203), стисло (262);*

- у формах майбутнього часу дієслів уживає «допоміжне дієслово» *му* в кінці дієслова або перед ним: *боротисьму («Хай життя по чорних бурях котиться, з вірним серцем боротисьму як вірлиця» – 139), муть судити («Нащадки муть судити нас» – 97) й ін.;*

- в окремих випадках у формі другої особи однини дієслово **бути** має архаїчну форму **єси**: **«Якщо ти труд несеш для рідної землиці, тоді єси великий ти» (110);**

• загальноприйнятї приїменники іноді вживає у невластивих їм значеннях або у неприїтаманних їм відмінкових формах: до з родовим відмінком віддієслївного іменника у функції призначення, наприклад: «*В Китаю роблять екстракт, який до курива в люльках служить*» (421); на зі знахідним відмінком керованого іменника, що виражає функціональну ознаку предмета: «*Знахорки споряджають лїк на задуху*» (423); у з давальним відмінком особового займенника: «*Я ж у тобі закохався!*» (266);

• окремі дієслова вживає у неприїтаманних їм значеннях, як-от: *найшлася* у значенні ‘зустрілася’ («*Отже, в кінці таки я найшлася з моїми ученицями та учнями*» (599);

• у реченнях на місці сучасної частки *це* вживає частку *се*: «*...кожна пісня – се боротьба... але кожна пісня – се часть її, се часть самої душі*» (5, 3А).

Висновки дослідження. У пропонованій статті ми схарактеризували лише окремі особливості мови творів Уляни Кравченко, однак проведений аналіз дозволив нам вказати на лексико-семантичні, стилїстичні та граматичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях. Уважаємо, що дослідження ролі галицької інтелїгенції у формуванні норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою увійшли до складу лексичного фонду української мови й впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища й знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідзіля Ю.М. Проблема міжкультурної комунікації в поліетнічному інформаційному просторі (на прикладі Закарпаття) / Ю.М. Бідзіля // Вісник Ужгородського університету. – Ужгород : Говерла, 2009. – Серія: Філологія. – Вип. 21. – С. 125 – 134.
2. Говіщак А. Вірна дочка галицького краю // Франкова криниця. 14.05.2010. – Інтернет ресурс. Режим доступу: http://www.krynytsya.pp.ua/2010/05/blog-post_7234.html
3. Кравченко Уляна. Замість автобіографії. Твори. – Т. III. – Коломия, Накладом «Загальної Книгозбірні», 1934. – 152 с. /умовне скорочення – 3А/.
4. Кравченко Уляна. Спогади учительки. – Коломия : Накладом «Загальної Книгозбірні», 22/Х, 1935. – 315 с. /умовне скорочення – СУ/.
5. Кравченко Уляна. Твори. Повне видання (у 100-річчя жіночого руху) / Зредагував Юліян Бескид. – Торонто: Накладом Марії Козак, 1975. – 796 с.
6. Лексикон львівський: поважно і на жарт / 2-е вид., доповн. і випр.; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича / Хобзей Н., Сїмовис О., Ястремська С., Дидик-Меуш Г. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2012, (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с. /умовне скорочення – ЛЛ/.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2001. – 435 с.
8. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Українська Граматика / Степан Смаль-Стоцький, Теодор (Федір) Гартнер. – Вінніпег – Канада : Накладом Руської Книгарні, 1919. – 242 с. + IV.
9. Словник української мови: в 11 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980 рри творів у 50-ти томах. – Т. 28. Літературно-критичні праці (1890 – 1892). – К. : Наукова думка, 1980. – С. 167 – 175.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890 – 1910). – К. : Наукова думка, 1984. – С. 194 – 471.

Гирняк С.П. Тексты произведений Уляны Кравченко как репрезентанты языковых особенностей Восточной Галичины.

В предлагаемой статье охарактеризованы особенности языка и стиля произведений Уляны Кравченко. Проведенный анализ поэтического и прозаического наследия писательницы позволяет раскрыть особенности использования украинского языка галицкой интеллигенцией на рубеже ХІХ – ХХ вв., а также раскрыть социальные аспекты функционирования украинского языка в Восточной Галичине в названный период, указать на лексико-семантические, стилистические и грамматические особенности регионального функционирования украинского языка на западноукраинских землях. В статье доказывается, что Уляна Кравченко, как и другие известные представители галицкой интеллигенции (Василий Шурат, Василий Пачовский, Наталья Кобринская), относится к основоположникам литературного языка в Восточной Галичине, тогда как украинская

галицкая интеллигенция конца XIX – начала XX в. (к которой принадлежала и Уляна Кравченко) – это отдельная социальная группа, использовавшая языковые единицы, которые, учитывая особенности тогдашнего общества, были присущи только ей. Сегодня речь представителей украинской интеллигенции Восточной Галичины названного периода мы рассматриваем как отдельный социальный диалект (социолект). В то же время используемые интеллигенцией языковые единицы с точки зрения современного языкознания могут рассматриваться как «социолектизмы интеллигенции».

Ключевые слова: язык, языковые особенности, галицкая интеллигенция, Уляна Кравченко, Иван Франко, Восточная Галичина.

Hirnyak S.P. Texts of Ulyana Kravchenko as Representative of Linguistic Features of Eastern Galicia.

In this paper features of the language and style of works Ulyana Kravchenko are characterized. The analysis of poetic and prose author's legacy enables to reveal features of the use of the Ukrainian language of Galician intellectuals at the turn of the XIX – XX centuries, and also to highlight the social aspects of Ukrainian language in Eastern Galicia in the specified period of time and point to the lexical and semantic, stylistic and grammatical peculiarities of Ukrainian regional operation of Western speech. In this paper it is proved that Ulyana Kravchenko, like other well-known representatives of the Galician intelligentsia (Vasyl Shchurat, Vasyl Pachovsky, Natalya Kobrynska) belongs to the founders of the literary language in Eastern Galicia, while the Ukrainian Galician intellectuals of the late XIX – early XX century (to which belonged and Ulyana Kravchenko) – a separate social group whose members used linguistic units that given the characteristics of contemporary society were unique to this social layer. Today representatives of the educated speech of Galicia of specified period of time are considered as separate social dialect (sociolinguistics), while intellectuals used linguistic units in terms of modern linguistics can be seen as «sotsiolekytzy intelektualy».

Key words: language speech, language features, Galician intellectuals, Ulyana Kravchenko, Ivan Franko, Eastern Galicia.

Світлана Гладь
(Вінниця)

УДК 81'37:811.111 (045)

АНГЛОМОВНИЙ ТЕКСТ МАЛОЇ ПРОЗОВОЇ ФОРМИ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті йдеться про специфіку інтерпретації художнього англомовного короткого оповідання крізь призму визначення особливостей експлікації знань про мову, світ і текстову дійсність. Дослідження текстових елементів у статичному й динамічному вимірах дає змогу визначити їх неоднорідність, встановити тип відносин між ними, декодувати втілені знання різного рівня, розкрити глибинні смисли текстової семантики, встановити концептуально значущі текстові структури як приховані підтексти, що дозволяють висвітлити додаткові знання про текстову дійсність. Як динамічні сутності певні текстові елементи відбивають процес експлікації знання в тексті, а отже можуть вступати не лише у внутрішньорівневі, але й міжрівневі зв'язки одне з одним. У першому випадку текстові елементи (вербальні засоби, текстові ситуації та тематичні (ключові) одиниці тексту, що можуть бути відзначені символічністю) взаємодіють між собою і створюють лінійні конфігурації певного рангу. Утворення, що складаються з функціонально-неоднорідних текстових елементів, перетворюються на багатовимірні підструктури тексту і спрямовані на прогнозування цілісного ймовірного впливу втіленої в текст інформації на читача.

Ключові слова: англомовний текст малої прозової форми, семантика тексту, інтерпретація тексту, експлікація текстових знань, конфігурація, вербальні засоби, текстові ситуації, тематичні (ключові) одиниці, статичний вимір текстового простору, динамічний вимір текстового простору.

Постановка проблеми. Текст як основна форма фіксації знань та досвіду людини є джерелом вивчення знань, актуалізованих в ньому. Екстраполяція лінгвокогнітивної та

функціонально-комунікативної парадигми на дослідження лінгвальних й екстралінгвальних феноменів уможлиблює розвідку текстового простору не лише як продукту мовно-мовленнєвої діяльності, який фіксує процеси мовної комунікації [12, с. 132], але й відбитку людської свідомості та інтелекту. Отже, комплексна методика вивчення тексту з урахуванням постулатів герменевтики, когнітивної поетики, комунікативної лінгвістики, стилістики, семантики тексту і наратології є актуальною і важливою для розкриття багатовимірності тексту, його полівекторності та багатогранності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під семантикою тексту розуміється опредметнене в тексті знання про світ, про структуру комунікації і про власне текст [2, с. 72]. Втілене в текстову тканину знання може бути декларативного та процедурного типу [7, с. 88], в інших термінах «знання що» і «знання як» [5, с. 61]. Декларативне знання пов'язано з твердженнями про факти або переконання (beliefs) про організацію подій і ситуацій в реальному світі. Процедурне знання співвідноситься з розпізнаванням певного ракурсу, в якому ці переконання вживаються з певними цілями [11, с. 87-88]. Якщо припустити, що знання, актуалізовані текстовим простором, можуть бути як декларативного, так і процедурного типу, особливості текстового простору можуть бути визначені як у статичному, так і в динамічному вимірах, адже у кожному елементарному акті мовлення і когніції є елементи статичності (синхронії, незмінності системи, що розглядається у певний зафіксований момент часу) і елементи динаміки (діахронії, рухливості системи, її мінливості, вивчення полівалентності об'єкту в конкретному вираженні). Реальність інтерпретації знаходиться десь посередині [6, с. 280]. Текст як відображення комунікативного акту також має два основні стани: статичний, при якому він розглядається як деякий результат, продукт мовно-мовленнєвої діяльності, і динамічний, що відбиває особливості породження, сприйняття і розуміння тексту [4, с. 148; 9, с. 185]. Статичне уявлення про текст ніколи не співпадає з динамічним [10, с. 24], оскільки опанування текстової семантики адресатом невід'ємне від його знань, обумовлених минулим досвідом і закріплених у його пам'яті: знань неусвідомлених і знань усвідомлених, серед яких виділяються знання про реальну дійсність, знання невербальні (образні, рухові) і вербальні (знання слів та їх значень). При цьому потоки асоціацій, вражень і спогадів, що виникають у адресата при сприйнятті окремого мовного знака, утворюють певне смислове поле, яке не тільки нетотожне значенню даного знаку, але й впливає на його інтерпретацію, тому що змінює обставини й умови, за якими відбувається осмислення подальших мовних знаків [3, с. 61]. Водночас динамічний аспект тексту невід'ємний від статичного, оскільки будується на основі образів окремих компонентів тексту, які включені в єдину текстову дійсність [4, с. 32]. З урахуванням статичного і динамічного ракурсів семантика тексту може розглядатися як структура мовомислення (в термінології І.А.Бехти) [1, с. 53] (статичний ракурс), що створюється в процесі й як результат опанування, розуміння та інтерпретації текстового простору (динамічний ракурс). Отже, в межах текстової статичності виділяються певні текстові компоненти, які пов'язані з експлікацією в тексті знань про мову, об'єктивну (реальну) і текстову (вигадану) дійсність. В якості динамічних сутностей текстові елементи відображають процес актуалізації всіх видів знання в тексті і вступають у певні внутрішньо-текстові відносини одне з одним [14, с. 213; пор. 3, с. 54; 4, с. 184; 9, с. 279].

Мета статті полягає у визначенні структурно-семантичних особливостей англomовного тексту малої прозової форми крізь призму опредметненого у ньому знання. Досягнення визначеної мети передбачає виконання наступних **завдань**: 1) визначити текстові елементи різного рівня, за допомогою яких відбувається актуалізація знань про мову, в мові, світ і текстову дійсність у тексті; 2) встановити та визначити внутрішньо-рівневі зв'язки між однорідними текстовими елементами та визначити їх основні типи; 3) дослідити зв'язок між процесом розгортання знання, втіленого у текстовому просторі, та поетапністю обробки інформації, вербалізованої певними текстовими елементами; 4) проаналізувати сучасні англomовні короткі оповідання в семантико-структурному та лінгвокогнітивному ракурсах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатовимірність текстової семантики зумовлена мінливістю світу подій, ситуацій, ідей, почуттів, спонукань, цінностей людини тощо [6, с. 179]. Актуалізація в текстовому просторі знань про мову, світ і текстову дійсність відбувається за допомогою текстових елементів, які взаємодіють одне з одним, зв'язані лінійно,

у межах одного рангу, та об'єднуються в конфiгурацiї. **Пiд конфiгурацiєю** як засобом розмiщення предметiв та/або їх частин розумiються сукупностi функцiонально-однорiдних компонентiв певного текстового рангу (мовних засобiв, компонентiв ситуативної або тематичної спрямованостi), за допомогою яких вiдбувається лiнiйне розгортання знання про мову й у мовi, про свiт i про текстову дiйснiсть у конкретному художньому тексті.

Тип конфiгурацiй текстових елементiв визначається ступенем їх структурної та семантичної залежностi один вiд одного: вiд самостiйностi - до часткового/повного злиття одне з одним (аналогiя, контамінацiя або амальгамування). Превалювання аналогiї мiж текстовими елементами, що об'єднуються в конфiгурацiю, дозволяє експлiкувати знання за допомогою семантично автономних, подiбних один одному за формою i змiстом компонентiв тексту. У випадку переважання контамінацiї або амальгамування проявляється їх семантична взаємозалежнiсть, в результатi якої вiдбувається накладання (часткове перетинання або повне злиття) показникiв конфiгурацiї мiж собою. Будучи обмеженими обсягом статтi, зупинимося на конфiгурацiях, що характеризуються вiдносинами аналогiї.

Пiд аналогiєю (грец. *analogia* – вiдповiднiсть, схожiсть) розумiється подiбнiсть, схожiсть рiзних предметiв у будь-яких властивостях, ознаках чи стосунках, що створюють конфiгурацiю, зумовлює вiдносини мiж елементами одного рангу аналогiчного типу. Отже, елементам тексту, для яких характернi вiдносини аналогiї в рамках конфiгурацiї, властивi: 1) наявнiсть текстового елемента, якiй виступає зразком чи прецедентом [3, с. 152] (за формою та/або за змiстом) для iнших елементiв; 2) семантична та/або структурна подiбнiсть; 3) лiнгвокогнiтивна однорiднiсть. Повна або часткова семантична (i формальна) подiбнiсть текстових компонентiв дозволяє експлiкувати знання за рахунок повтору та/або уточнення певної значущої iнформацiї, що надається початковим елементом конфiгурацiї, та «закрiплюється» її подальшими елементами. Як наслiдок такого iнформативного накопичення (з рiзним ступенем подiбностi) виникає семантична надлишковiсть, яка пiдтверджує або пiдсилює значимiсть знання, реалiзованого в тексті, сукупнiстю текстових елементiв того чи iншого рангу. В залежностi вiд типу показникiв (вербальнi засоби, ситуативнi компоненти, тематичнi/ключовi елементи), можна виокремити принаймнi три типи аналогових конфiгурацiй.

Основу аналогової конфiгурацiї першого типу становить повна або часткова семантична та/або структурна подiбнiсть мовних засобiв, що її утворюють. Вони об'єднанi ключовою лексико-семантичною одиницею, одновекторна iнформативна значущiсть якої стимулює моновалентну реакцiю гiпотетичного читача.

Наприклад, в оповiданнi Дж. Апдайка *'The Family Meadow'* [8, 34-36] йдеться про луг, що є постiйним свiдком традицiйних зустрiчей сiм'ї. Ключовим елементом для утворення аналогової конфiгурацiї виступає слово *'meadow'*, якiй протягом оповiдання характеризується епiтетами одновекторної експресивно-оцiнної спрямованостi (*family – traditional – this particular – [sunny] – antique – happy*), кожен з яких породжує i розширює певнi позитивнi асоцiацiї. Семантика слова «луг» контекстуально доповнюється конотацiями «умиротворення», «радiсть», «стабiльнiсть».

The family always reconvenes in the meadow. For generations it has been traditional, this particular New Jersey meadow, <...> (Дж. Апдайк, р. 34).

Особливий мажорний настрiй, пов'язаний з описом залитого сонцем лугу, передається у наступному фрагментi:

The sun, reaching toward noon, domineers over the meadow; the shade of the walnut tree grows smaller and more noticeably cool (Дж. Апдайк, р. 35).

Епiтет *'antique'* привносить в образ лугу асоцiацiї, пов'язанi з вiчнiстю, мудрiстю, незмiннiстю.

The sun passes the noon and the shadows relax in the intimate grass of this antique meadow (Дж. Апдайк, р. 35).

Контраст мiж стiйкiстю аромату (*fragrance*), що панує над лугом, i плином часу, iмплiкований зiставленням епiтетiв *'stagnant'* (стiйкий, сталий) i *'lengthening'* (мiнливий), створює образ вiчного, незмiнного лугу.

And there is a stagnant fragrance the lengthening afternoon strains from the happy meadow (Дж. Апдайк, р. 36).

Відносини часу і луку імпліцитно переносяться на сім'ю, склад якої подібно до часу, змінюється, а постійність їх зустрічей, як і луг, незмінна. Характеристика луку як щасливого (*happy*) неоднозначна: читач має вирішувати самостійно, чи луг щасливий у своїй відчуженості від людської суєти, чи луг приносить щастя тим людям, які зустрічаються на ньому.

Аналогові конфігурації другого типу формуються завдяки структурно-семантичній подібності текстових ситуацій, яка виражається у: 1) повній або частковій ідентичності використаних у тексті референтних ситуацій; 2) змістовній та формальній подібності текстових ситуацій; 3) однозначному читацькому відношенні до ситуацій, що утворюють конфігурацію.

Прикладом аналогової конфігурації такого типу служить сукупність ситуацій, наведена в оповіданні С.Моема *'The Counsel'* [13, с. 221-226]. Схожість проаналізованих ситуацій (для зручності розгляду називаємо їх ключовими словами) зумовлена постійним складом учасників ситуацій та ідентичністю кінцевого результату – емоційною розгубленістю консула після зустрічей з відвідувачкою: (ситуація «Конфлікт») – *his irritation, at last he lost his temper*; (ситуація «Роздратування») – *the consul's flying into a passion*; (ситуація «Гнів») – *as usual lost his temper, entirely robbed him out of his calm*; (ситуація «Відчай») – *so outrageous, it really was the last straw*; (ситуація «Остання крапля») – *to walk off his anger, really could not restrain himself, fiercely*.

У оповіданні мова йде про містера Піта, консула британського посольства у Китаї, який за службовим обов'язком змушений зустрічатися з британською підданою, міс Ламберт, що час від часу відвідує посольство з постійною скаргою на свого чоловіка, містера Йу, його маму та другу дружину - китаянку. Студент з Китаю, який навчався в Лондонському університеті, одружився на Міс Ламберт і повіз її на свою батьківщину. В Китаї молоду жінку чекали суцільні розчарування: відсутність багатства і навіть елементарних зручностей, присутність в одному будинку з нею батьків чоловіка і його дружини (!). Протягом двох років вона скаржилася консулу на своє життя, доводячи його до сказу своїм небажанням повернутися до Англії. Значущість першої в конфігурації ситуації «Конфлікт» (початок оповідання) підсилюється використанням композиційної ретардації, за допомогою якої описується роздратування консула після зустрічі з міс Ламберт.

He was a man who took his work hardly, worrying himself to death over every trifle, but as a rule a walk on the wall soothed and rested him . <...> But now he walked quickly, looking neither to the right, nor to the left, and his fat spaniel frisked about him unobserved. He talked to himself rapidly in a low monotone. The cause of his irritation was a visit that he had that day received from a lady who called herself Mrs. Yu and whom he with a consular passion for precision insisted on calling Miss Lambert. This in itself sufficed to deprive their intercourse of amenity (С. Моем, р. 221).

За допомогою використаного в ситуації «Роздратування» (<...> *The consul began to argue with her, but the more he argued the more determined she became and at last he lost his temper* (С. Моем, р. 224) стилістичного прийому наростання (*began - the more he argued - at last he lost his temper*), ускладненого анафорою (*the more <...>, the more <...>*), передається динамічність та напруга розмови, а його результат - розгніваність консула – стає семантично значущим. Невміння містера Піта стримати себе у бесідах з конкретною жінкою описується і в третій ситуації «Гнів».

He repeated his offer to get her away, but she remained steadfast in her refusal to go, and their interview always ended into consul's flying into passion. He was almost inclined to pity rascally Yu who had to keep the peace between three warring women (С. Моем, р. 224).

Передостання у аналоговій конфігурації ситуація «Відчай» може розглядатися як кульмінаційна в ділових відносинах між героями оповідання і служить ретроспективним поясненням причини гніву містера Піта, описаного у першій ситуації «Конфлікт», на безглузду впертість жінки, яка регулярно приходив жалітися і просити допомоги.

But he found himself helpless against the woman's insane obstinacy. He repeated all the arguments he had used so often, but she wouldn't listen, and as usual he lost his temper. It was then, in answer to his final, desperate question, that she had made the remark which had entirely robbed him of his calm (С. Моем, р. 225).

Схема бесіди консула з міс Ламберт (зустріч – суперечка – розсерджений консул) повторюється і далі. Але зневірений що-небудь довести консул (*desperate*) питає жінку, що її

тримає біля ненависного чоловіка. Її відповідь була настільки неочікуваною, що консул втратив останні краплі спокою (*had entirely robbed him of his calm*). Виявилось, що два роки жінка терпіла приниження і труднощі лише тому, що їй подобалося те, як росли волосся на лобі її чоловіка. Емоційний стан консула, викликаний абсурдністю сказаного жінкою, описано в ситуації «Остання крапля».

'There's something in the way his hair grows on his forehead that I can't help liking,' she answered. The consul had never heard anything so outrageous. It really was the last straw. And now while he strode along, trying to walk off his anger, though he was not a man who often used bad language he really could not restrain himself, and he said fiercely: 'Women are simply bloody.' (С. Моем, р. 226).

Висновок героя оповідання про те, що жінки просто мерзотниці (*Women are simply bloody*), стає значущим, по-перше, за рахунок емотиву *bloody*; по-друге, завдяки графічному (фраза надрукована відмінним від всього тексту шрифтом) і формальному виділенню, оскільки перебуває в сильній позиції тексту (заклучна фраза всього оповідання). Нарешті, речення стає значущим завдяки синтаксично-стилiстичній специфіці – саме їм завершується використаний у фрагменті стилістичний прийом наростання (*never heard anything so outrageous – It really was the last straw – trying to walk off his anger – he really could not restrain himself – and he said fiercely*).

Аналогові конфігурації третього тексту базуються на постулаті про те, що тематично значущі (ключові) елементи тексту відображають певну *перспективу* організації знань про текстову дійсність. Отже, сутність відношень тематичних текстових елементів за типом аналогії проявляється в послідовному розкритті глибинних смислів художнього тексту. При цьому семантична та/або структурна подібність членів аналогових конфігурацій даного типу виявляється завдяки: 1) повній або частковій однорідності сем, адгерентно набутих семантикою ключових елементів тексту; 2) формальній подібності значущих ключових слів, фраз, речень тощо.

Наприклад, в оповіданні Дж. А. МекФерсона *'Why I Like Country Music'* [15, р. 2304-2315] за допомогою сукупності тематично однорідних компонентів тексту висвітлюються етапи становлення особистості героя оповідання - людини, яка зрозуміла сенс життя і визначила для себе основні цінності. Аналогова конфігурація формується за допомогою коментарів, що вказують на стабільність світогляду впевненого в собі чоловіка. Наведені нижче фрагменти тексту відображають різні перспективи бачення особистості героя: з точки зору розбіжності його думки з поглядами дружини (тема «Суперечка з самим собою»); у ракурсі уточнення своїх поглядів на життя (тема «Власна думка»); при вказівці на загальну думку з дружиною і збереженні своєї точки зору (тема «Упевненість»); за рахунок згадки про поведінку героя оповідання в дитинстві (тема «Вірність») і його поведінки зараз (тема «Стабільність»). Завдяки їх взаємодії вимальовується психологічний портрет героя оповідання як людини гідної поваги.

Перші два фрагменти абсолютно ідентичні за формою.

Тема «Суперечка з самим собою»: *I tend to argue the point, but quietly, and mostly to myself. Gloria was born and raised in New York; she has come to believe in the stock exchange as the only index of economic health. My perceptions were shaped in South Carolina; and long ago I learned there, as a waiter in private clubs, to gauge economic flux by the tips people gave* (Дж. А. МекФерсон, р. 2305).

Тема «Власна думка»: < .. > *And I do know that, despite her protestations, I like country music.*

I tend to argue the point, but quietly, and mostly to myself.

Of course I do not like all country stuff; just pieces that make the right connections (Дж. А. МекФерсон, р. 2305).

Два наступних фрагмента частково повторюють першу пару за формою. Сема «впевненість», що набувається контекстуально, конкретизується завдяки фразі *'I agree with her, but still affirm the truth of it'*. Речення стає значущим, оскільки імпліковано схвалює людину, що має власну думку, але водночас вміє погодитися з думкою свого співрозмовника (дружини).

Тема «Упевненість»: *'I wouldn't say that in public,' Gloria warns me.*

I agree with her, but still affirm the truth of it, although quietly and mostly to myself (Дж. А. МекФерсон, р. 2305).

Спогади про дитинство героя підтверджує його вірність власним принципам, сформованим ще в шкільному віці.

Тема «Вірність»: *But I said this quietly, and mostly to myself, while walking away from her desk* (Дж. А. МекФерсон, р. 2311).

Важливість заключного фрагмента для даної конфігурації підкреслюється його сильною позицією у тексті. Будучи фінальним реченням всього оповідання, цей елемент тексту імпліцитно відсилає читача до початку оповідання і виступає розширеним повтором перших двох тематичних елементів конфігурації.

Тема «Стабільність»: *These days I am firm about arguing the point, but, as always, quietly, and mostly to myself* (Дж. А. МекФерсон, р. 2315).

Як бачимо, аналогові конфігурації створюються текстовими компонентами різного рівня, що є повністю чи частково ідентичними за формою та/або змістом і пов'язані з актуалізацією подібної інформації, яка стає значущою для інтерпретації знання, опредметненого у текстовому просторі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Виступаючи як динамічні сутності в процесі експлікації знання в тексті, текстові компоненти можуть вступати у внутрішньо-текстові відносини один з одним. Їх лінійна співвіднесеність виявляється в утворенні конфігурацій, тобто сукупностей текстових компонентів одного рангу. В основі конфігурацій лежать відносини аналогії, контамінації або амальгамування між компонентами, що їх утворюють. У випадку превалювання аналогії у відносинах між об'єднаними в конфігурацію компонентами тексту, останні набувають семантичну автономність, що підкреслюється повною або частковою подібністю їх мовної форми. Аналогові конфігурації характеризуються семантичною і/або структурною подібністю і одновекторністю реакцій читача на когнітивно, експресивно й оцінно-значущі компоненти тексту, що входять до складу конфігурацій. Аналогові конфігурації відображають послідовність розгортання знання, опредметненого в художньому тексті малої прозової форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття / І.А. Бехта. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
2. Воробйова О.П. Ідея *резонансу* в лінгвістичних дослідженнях / О.П. Воробйова // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М.П. Кочергана. – К. : Видавничий Центр КНЛУ, 2006. – С. 72-86.
3. Гаспаров Б.М. Память. Образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
4. Диалектика текста : [в 2 т. Т. 2] / [А.В. Заленчиков, О.В. Емельянова, Л.П. Чахоян и др. ; отв. ред. проф. А.И. Варшавская]. – СПб : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 488 с.
5. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С.А. Жаботинская // Когнитивные исследования языка. Вып. III. Типы знаний и проблемы их классификации: Сб. науч. трудов / Ред. Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев. – М.-Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – С. 61–74.
6. Лотман Ю.М. Об искусстве : структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – СПб : Искусство-СПб, 2000. – С. 271-281.
7. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – №2. – С. 68–78.
8. American Patchwork. A Collection of American Short Stories / Comp. and ed. by B.K.Taska. – Washington, DC : USIA, 1995. – 214 p.
9. Barthes R. The Death of the Author / R. Barthes // Modern Literary Theory. A Reader. – 4th ed. / ed. By P. Rice & P. Waugh. – L. : Arnold, 2001. – P. 185-189.
10. Booth W.C. The Rhetoric of Fiction / Booth W.C. – London: Penguin Books, 1991. – Sec. ed. – 552 p.
11. Cupchik G.C. Suspense and Disorientation: Two Poles of Emotionally Charged Literary Uncertainty / G.C. Cupchik // Suspense: Conceptualizations, Theoretical Analyses, and Empirical Exploration / Eds. P.Vorderer, H.J. Wulff, M. Friedrichsen. – Hillsdale: Erlbaum, 1996. – P. 189–197.
12. Halliday M.A.K. Linguistic Studies of Text and Discourse / M.A.K.Halliday // Collected Works of M.A.K. Halliday / ed. by J. Webster. – L.: N.Y.: Continuum, 2002. – Vol. 2. – 301 p.
13. Maugham W.S. Selected Short Stories / W.S Maugham. – M. : Manager, 1998. – 316 p.
14. Short M. Exploring the Language of Poems, Plays and Prose / M. Short. – L. & N. Y. : Longman, 1996. – 399 p.
15. The Harper American Literature. – Vol. 2. – Sec. ed. – New York: HarperCollinsPublishers, 1993. – 2580 p.

Гладь С. Англоязычный текст малой прозаической формы: структурно-семантическая и лингвокогнитивная интерпретация.

В статье рассматривается специфика интерпретации художественного англоязычного короткого рассказа сквозь призму выявления особенностей экспликации знаний о языке, мире и текстовой действительности. Исследование текстовых элементов в статическом и динамическом измерениях позволяет определить их неоднородность, установить тип отношений между ними, декодировать вписанные в текст знания разного уровня, раскрыть глубинные смыслы текстовой семантики, установить концептуально значимые текстовые структуры как скрытые подтексты, позволяющие высветить дополнительную информацию о текстовой действительности. Будучи динамическими сущностями, конкретные текстовые элементы отражают процесс экспликации знания в тексте, а следовательно могут вступать не только во внутриуровневые, но и межуровневые связи друг с другом. В первом случае текстовые элементы (вербальные средства, текстовые ситуации и тематические (ключевые) единицы текста, которые могут быть отмечены символически), взаимодействуют между собой и создают линейные конфигурации определенного ранга. Совокупности, состоящие из функционально-неоднородных текстовых элементов, превращаются в многомерные подструктуры текста и направлены на прогнозирование целостного потенциального влияния знания, вплетенного в текст, на читателя.

Ключевые слова: англоязычный текст малой прозаической формы, семантика текста, интерпретация текста, экспликация текстовых знаний, конфигурация, вербальные средства, текстовые ситуации, тематические (ключевые) единицы, статическое измерение текстового пространства, динамическое измерение текстового пространства.

Gladio S. English Short Story: Structural-Semantic and Linguocognitive Interpretation.

The article deals with the peculiarities of interpretation of the English short story via the analysis of knowledge embedded in the language, real and fictitious world. The study of text elements in static and dynamic aspects aims at determining their heterogeneity, setting the type of relationship between them, decoding embodied knowledge at various levels, revealing the implicit meaning of text semantics, researching conceptually meaningful text structures defined as a hidden subtext, allowing to expose the additional knowledge of textual reality. Being of dynamic nature, certain text elements reflect the process of explicating knowledge in the text, and therefore may be linked both horizontally and vertically. In the first case, the text elements (verbal means, textual situations and topical (key) units of text that can also realize a symbolic meaning) interact with each other and create a linear configuration of a certain rank. The structure consisting of functionally heterogeneous text elements gets transformed into a multi-level substructure meant to predict the likely impact of holistic information embedded in the text on the reader.

Key words: English short story, text semantics, text interpretation, textual explication of knowledge, configuration, verbal means, textual situations, topical (key) textual units, static dimension of the textual world, dynamic dimension of the textual world.

Сергій Данилюк
(Черкаси)

УДК 681.3:801.3:801.8:802.0:81'42

**ВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НАУКОВЦІВ
У ЕЛЕКТРОННИХ ТЕКСТАХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВЕБ-САЙТІВ**

Визначено власне лінгвістичні й інші індивідуальні параметри особистості, а також виявлено закономірності побудови й оформлення веб-сайтів кожного жанрового різновиду. Порівнюються процеси підготовки та створення сайту в Інтернет-комунікації із процесами неопосередкованої комп'ютером комунікації. Виокремлено основні ступені та стадії процесу створення веб-сайту. У статті запропоновано типологію веб-сайтів науковців, яка охоплює веб-сайти комерційної і наукової спрямованості. Визначено основні цілі створення сайтів із теми «Наука». Зосереджено увагу на зовнішніх стильоутворювальних чинниках наукового спілкування. Розширено перелік завдань наукового спілкування, що сприяє трансформуванню не лише сфери

наукової комунікації, а й підходів до вивчення жанрів наукового стилю. Виокремлено нові компоненти та характеристики, котрі збагачують процес комп'ютерної комунікації.

Ключові слова: особистість, веб-сайт, наукове спілкування, науковий стиль.

Постановка проблеми. За останні роки мережа Інтернет перетворилася з виключно інформаційного середовища на комунікативно-інформаційне, надавши тим самим практично необмежені можливості для міжособистісної, міжкультурної комунікації. Процес спілкування в Інтернеті має низку особливостей, відмінних від рис комунікації, неопосередкованої комп'ютером. Це спричинило формування деяких специфічних принципів її організації, а також обумовило поширення у цій комунікативній сфері унікальних за своєю природою та функціонуванням жанрових форм.

Зазначимо, що тексти, за допомогою яких здійснюється Інтернет-комунікація, досліджені не повною мірою. Це пояснюється відносно нещодавньою появою не лише електронних текстів, а й гіпертекстової моделі їх створення. Проте, в останні роки дедалі частіше з'являються праці, присвячені дослідженню електронних текстів як способу збирання, аналізу та передавання інформації у сучасних засобах масової комунікації, особливо у Всесвітній мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, у процесі аналізу електронних текстів дослідники звертають особливу увагу на гіпертекстову модель їх створення (Є. Брейдо, О. В. Дєдова, М. Л. Ремнева, Ю. Хартунг, А. Dillon, В. А. Gushrowski), розкривають особливості навігації у гіпертексті (S. Gaggi, Th. van der Geest), не залишають поза увагою графічні засоби гіпертексту (О. В. Дєдова, О. Ю. Юрчак, D. S. Miall) і функціонування електронних текстів (Л. М. Босова, С. С. Данилюк, І. В. Рогозіна, А. А. Стриженко). Однією із важливих проблем сучасного дослідження віртуальної комунікації є питання належності Інтернет-ресурсів до тих чи тих комунікативних жанрів. У лінгвістичних працях останнього часу запропоновано низку жанрових типологій у цій комунікативній сфері, до яких деякі вчені (Л. А. Капанадзе, А. Dillon, В. А. Gushrowski) відносять і сайт.

За мету у статті поставлено завдання визначити власне лінгвістичні й інші індивідуальні параметри особистості, а також виявити закономірності побудови та оформлення сайтів кожного жанрового різновиду.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток засобів і видів комунікації на межі ХХ та ХХІ ст., комп'ютерного середовища – Всесвітньої мережі Інтернет викликали появу нових засобів спілкування й інформації. Одним із найпопулярніших і найзручніших у користуванні інформаційних засобів є веб-сайт Всесвітньої павутини, створений на принципах гіпертексту [6, с. 93]. Персональний сайт, що є однією із найвиразніших форм презентації особистості в Інтернет-комунікативному просторі, таким чином, стає доволі «вигідним» дослідницьким матеріалом, аналіз якого дозволяє докладніше описати та систематизувати й деякі параметри особистості.

Об'єктом нашого розгляду є один із поширених на сьогодні жанрових різновидів сайту – персональний сайт ученого. Такі сайти знаходяться на периферії наукової й особистісно-орієнтованої комунікації, і репрезентують, насамперед, дослідницький потенціал особистості, рід діяльності, професійний досвід автора тощо.

Враховуючи те, що «життя в кіберпросторі – це найвищою мірою індивідуалізований досвід» [7, с. 225], справедливо передбачити, що найповніше особистість може бути реалізована в мережі за допомогою персональних сайтів, які створюються самою особистістю, функціонують за законами, актуалізованими цією особистістю, й основною метою мають презентацію особистості в її різних комунікативно-мовленневих виявах. Думається, що сама форма електронної комунікації накладає відбиток на способи та прийоми презентації особистості в Інтернеті, що знаходить вияв у формуванні абсолютно нового типу самопрезентації, який відрізняється можливістю множинної реалізації особистості, персональний сайт є «сукупністю веб-сторінок зі змістом, що описує сферу зацікавленості будь-якої людини (групи осіб), зазвичай створеною самою людиною» [8]. Дослідницький інтерес до персонального сайту викликаний, насамперед, тим фактом, що персональний сайт є тим жанром, який з'явився саме в Інтернеті й не має прямих паралелей поза мережею. Існують також синонімічні конструкції для позначення

персонального сайту: «сторінка», «сайт-візитна картка», «особисте Інтернет-представництво» тощо.

Процеси підготовки та створення сайту в Інтернет-комунікації істотно відрізняються від процесів неопосередкованої комп'ютером комунікації. Чинник адресата може бути лише прогнозований адресантом, оскільки сама сутність електронного середовища (просторова невизначеність, доступність і відкритість ресурсів тощо) не дозволяє адресантові використати вузьку адресованість ресурсу. Процес створення сайту є двоступеневим: (1) створення сайту до залучення його до процесу комунікації; (2) трансформація та зміна сайту під час комунікації, тобто вже після розташування сайту в Інтернеті та залучення його до комунікації.

Створенню сайту передують процес прогнозування комунікативного ефекту, що має такі основні стадії: (1) моделювання найімовірнішого адресата; (2) вибір матеріалу, що міститься на сайті (переважно, має вербальну форму, але також і невербальну); (3) вибір комунікативної тактики та стратегії (конкретні способи подання матеріалу та загальної спрямованості організації спілкування й обміну інформацією тощо); (4) структурування сайту з урахуванням усіх зазначених особливостей.

Нині, безумовно, існують сайти, створені майже винятково для здійснення інформаційної функції, де адресант не суб'єктивований, дистанційований від поданої у просторі сайту інформації. Однак, за нашими спостереженнями, власне комунікативна функція (або в поєднанні з інформативною), яка нерідко явно переважає, дістає дедалі очевидніше вираження.

До сайтів першої групи можна, з великою часткою імовірності, віднести деякі сайти комерційної спрямованості (каталоги віртуальних магазинів тощо), певні різновиди бібліотек і деякі інші. Таких сайтів при опрацюванні матеріалу дослідження траплялося небагато.

Сайти наукової спрямованості обрані як об'єкт дослідження, оскільки вони найяскравіше актуалізують вияви мовної особистості автора та дозволяють реалізувати багато потенцій сучасної наукової комунікації.

Основними цілями створення сайтів із теми «Наука» дослідники О. І. Кобка, Є. Н. Борзенін і Н. Б. Лугова називають такі [5, с. 107]:

- 1) сприяння концептуальним напрямам реформування науки в цілому:
  - а) інтеграції науки ВНЗ, академічної та галузевої;
  - б) забезпеченню комплексної інформаційно-методичної підтримки наукових досліджень у ВНЗ і наукових організаціях;
  - в) розвитку та застосуванню інформаційних технологій у наукових дослідженнях на ґрунті єдиної (загальнонаукової, міжгалузевої) інформаційної бази;
  - г) удосконаленню наукового й організаційного супроводу фундаментальних і прикладних досліджень із пріоритетних наукових напрямів;
- 2) допомога дослідникам ВНЗ і наукових організацій у пошуку необхідної інформації.

На нашу думку, зазначені позиції можуть бути доповнені ще одним напрямом, що останнім часом набуває особливого значення в сучасному науковому просторі: актуалізація ролі особистості вченого у глобальному науковому співтоваристві, тобто посилення зацікавленості до індивідуально-авторського начала в системі наукового знання.

Традиційно серед зовнішніх стильоутворювальних чинників наукового спілкування називають «відсутність безпосереднього контакту або обмеженість контакту з отримувачем мовлення» [1, с. 336], слабкий зворотний зв'язок. Формування особливих закономірностей міжособистісної взаємодії, інтерактивність процесу Інтернет-комунікації внесли додаткові характеристики в наукове спілкування, яке відбувається в мережі, що дозволяє говорити про якісні зміни у стилістичній організації комунікації наукової спрямованості.

Мовні засоби, якими оперує науковий стиль, найповніше, порівняно з іншими, підлягають уніфікації. Тривалий час предметом дослідження були формальні одиниці мови, способи їхнього відбору й організації, а галузь екстралінгвістичного функціонування вивчалася, переважно, з погляду її основних функцій: спілкування; повідомлення; вплив. Окрім того, тексти наукового стилю, які потрапляли до поля зору дослідників, в основному, мали писемну форму.

Думається, що нині є підстави стверджувати, що поява Інтернет-комунікації сприяла й появі нових аспектів вивчення наукового дискурсу. «Сфера наукового дискурсу – доволі

традицiйний об'єкт дослідницького інтересу. Водночас, якщо колись вивчалася, в основному, специфічна мова наукових публікацій, то тепер дослідників цікавлять різноманітні проблеми: від створення віртуального глобального наукового співтовариства (через Інтернет) до організації комунікативних подій на кшталт наукових конференцій і конгресів» [4, с. 162].

Сайти наукової спрямованості становлять безумовний дослідницький інтерес, зокрема, й для глибшого вивчення середовища наукового спілкування в цілому. По-перше, будучи жанром наукової комунікації, науковий сайт як один із найупорядкованіших різновидів (як у композиційному відношенні, так і з погляду засобів, що використовуються для його створення) Інтернет-ресурсів формує власну комунікативно-мовленнєву норму, багато де в чому відмінну від класичної норми наукового стилю, що, певною мірою, створює передумови для формування норми Інтернет-спілкування як специфічного комунікативного середовища. По-друге, персональний сайт репрезентує одну з форм самопрезентації людини в інформаційному соціумі. Оскільки цей «інформаційний простір у своєму віртуальному вираженні є вербальним простором» [2] (на нашк думку, правильніше було б сказати переважно вербальним), то персональний сайт цілком правомірно можна розглядати не лише як місце подання інформації, а й як спосіб вираження та реалізації особистості його автора. Нарешті, по-третє, зазначимо, що важливим критерієм взаємин між учасниками комунікації є особистісна або статусна орієнтованість спілкування. На думку В. І. Карасика, говорити про «особистісно-орієнтоване спілкування, якщо нам добре відомий співрозмовник; якщо ми прагнемо не лише передати деяку інформацію або вплинути на адресата, а й душу та спробувати зрозуміти внутрішній світ співрозмовника.

Адресат у такому спілкуванні цікавить нас у всій повноті своїх характеристик. У випадку статусно-орієнтованого спілкування комуніканти реалізують себе лише в обмеженому наборі рольових характеристик, виступаючи як представники певних груп людей (начальник і підлеглий, клієнт, пацієнт, пасажир, парафіянин, учень тощо)» [3, с. 188]. О. А. Леонтович висловлює думку про те, що в Інтернет-комунікації «відбувається стирання межі між особистісно-орієнтованим і статусно-орієнтованим спілкуванням» [7, с. 226]. На нашу думку, процес стирання меж найповніше може виявитися саме в персональних сайтах учених, де відбувається процес взаємовпливу властивостей сайту, обумовлених тематичною належністю сайту до наукового стилю (що, деякою мірою, наділяє сайт ознаками статусно-орієнтованої комунікації) і функціонально-жанрових властивостей персонального сайту (визначаючи особистісно-орієнтовані риси спілкування).

Мета наукової, як і будь-якої іншої, комунікації полягає, насамперед, в адекватному спілкуванні, у досягненні авторського задуму, потреб, інтересів і, як результат, розуміння та сприйняття інформації адресатом. Таке розуміння наукової комунікації вивело її з рівня інформування про наукові знання на рівень комунікації у науковому просторі, що виявилось, зокрема, й у формуванні нової жанрової системи науки.

Поява Інтернету сприяла розширенню завдань наукового спілкування, що, у свою чергу, певним чином трансформувало не лише сферу наукової комунікації, а й підходи до вивчення жанрів наукового стилю, зокрема, й тих, які щойно сформувалися. Феномен комп'ютерної комунікації збагатив процес спілкування новими компонентами та характеристиками: комп'ютерний канал зв'язку, через який може відбуватися процес комунікації; спілкування з віртуальним співрозмовником, обумовлене не лише традиційними чинниками та принципами; можливість формування нового – відкритого – типу комунікативного співтовариства тощо. Однак, безперечно й те, що базою для формування жанрової системи наукового спілкування в Інтернет-просторі залишається система жанрових форм, уже притаманних науковому стилю. Цю думку підтверджують і дослідники мовних особливостей Інтернету. Наприклад, М. К. Фролов і Н. Л. Моргун, розглядаючи стилістичні особливості комп'ютерного наукового дискурсу, визначають науковий стиль комп'ютерного дискурсу, як «той самий функціональний стиль мови науки, що використовується в гуманітарній, природній і технічній галузях знання, але збагачений електронними засобами [9, с. 84].

Не викликає жодних сумнівів той факт, що традиційна жанрова класифікація наукового стилю має продовження в текстах, які представлені в Інтернеті, однак таких, що наділені

особливостями у зв'язку зi специфiчнiстю середовища функцiонування (наприклад, гiпертекстовою структурою, електронною системою навігацiї у тексті тощо): монографiях, статтях, звітiх, рефератах, тезах тощо. Очевидно, що основний обсяг наукової iнформацiї i переважна бiльшiсть текстiв зосереджена в iнтернетi на сайтах.

Персональний сайт в iнтернетi надає людям можливiсть описати себе та розповiсти про себе свiтовi. Багато з цих описiв ґрунтуються на моделях, якi можуть бути поданi у друкованому виглядi, наприклад, автобiографiя, стаття у щорiчнику, лист другуvi. Однiєю зi специфiчних моделей, що використовують автори персональних сторiнок для самопрезентацiї, є домашня сторiнка» [10]. Нерiдко автори персональних сайтiв самi обмежують межi сприйняття своїх сайтiв вiдвiдувачами, зосереджуючи їхню увагу на конкретних сферах своїх особистiсних виявiв. Так, часто, на англomовних персональних сайтах можна прочитати пiдзаголовки, якi говорять про те, що цей сайт є домом (*home*), записником (*notebook*), кафе (*cafe*), печерою (*cave*) тощо. Такi пiдзаголовки виражають деякi цiльовi настанови автора, визначають спрямованiсть, характер i тональнiсть спiлкування, особливим чином обмежують сферу реалiзацiї власної особистостi.

Висновки дослідження i перспективи подальших наукових розвiдок. Отже, нинi, на нашу думку, є всi пiдстави стверджувати, що протягом декiлькох десятилiть в iнтернет-просторi сформувався та продовжує розвиватися новий комунікативний жанр – персональний сайт, що є специфiчною формою самопрезентацiї особистостi. Постiйне еволюцiонування персонального сайту у процесi його iснування, набуття ним додаткових функцiонально-стильових характеристик пiдтверджує тезу про iсторичну мiнливiсть категорiї жанру (в цьому випадку, у сферi науки) як такої. При реалiзацiї функцiй певного жанру у просторi iнтернет-комунікацiї слiд доповнити наведений перелiк залежнiстю вiд рiвня iнтеграцiї iнтернету (в тому чи тому соцiумi) до рiзних сфер науки, життя суспiльства й мiжособистiсного спiлкування. Серед подальших перспектив дослідження вбачаються необхiднiсть визначення композицiйної структури персонального сайту, потреба виявлення й опису компонентiв сайту, що забезпечують ефективнiсть iнтерактивної взаємодiї учасникiв iнтернет-комунікацiї, а також розгляд сайту як рiзновиду креолiзованого тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов / И. В. Арнольд. – М. : Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
2. Жичкина А. Е. Стратегия самопрезентации в Интернете и их связь с реальной идентичностью [Электронный ресурс] / А. Е. Жичкина, Е. Л. Белинская. – Режим доступа: <http://solaris.surgut.ru/library/psychology.php?char=%C6&order=header>
3. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: социолінгвістическіе і емотивні аспекти: Сб. науч. тр. – Волгоград-Саратов : Перемена, 1998. - С. 185–197.
4. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: Учебное пособие / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
5. Кобка А. М. Информационно-поисковая система «Наука» – вузовской, академической и отраслевой науке / А. М. Кобка, Е. Н. Борзенин, К. Б. Луговая // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: Труды V Всероссийской объединенной конференции. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – С. 107–110.
6. Коломiєць Н. В. Дискурс iнтернету як рiзновид дискурсу / Н. В. Коломiєць // Мовнi i концептуальнi картини свiту. – К. : Логос. – 2001. – №5. – С. 93–97.
7. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 351 с.
8. Словарь терминов Интернет [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.zsu.zp.tia/internet4user/index.php?item=glossary/index.html>.
9. Фролов Н. К. Научные стили речи в компьютерном дискурсе / Н. К. Фролов, Н. Л. Моргун // Информационные технологии в образовательном процессе высшей школы: Материалы науч.-метод. семинара. – Тюмень : Тюменск. гос. ун-т, 2002. – С. 80–84.
10. Miller H. The Hypertext Home: Images and Metaphors of Home of World Wide Web Home Pages [Electronic Resource] / H. Miller // Design History Society Home and Away Conference. – Nottingham Trent University, 1999. – Access Mode: <http://ess.ntu.ac.uk/miller/cyberpsych/homeWeb.htm>.

Данилюк С. *Выражение личности учёных в электронных текстах персональных веб-сайтов.*

В статье определены собственно лингвистические и другие индивидуальные параметры личности, а также выявлены закономерности построения и оформления веб-сайтов каждой жанровой разновидности. Сравниваются процессы подготовки и создания сайта в Интернет-коммуникации с процессами непосредственной компьютером коммуникации. Выделены основные ступени и стадии процесса создания веб-сайта. В статье предложена типология сайтов ученых, охватывающая сайты коммерческой и научной направленности. Определены основные цели создания сайтов по теме «Наука». Сосредоточено внимание на внешних стилеобразующих факторах научного общения. Расширен перечень задач научного общения, что способствует трансформации не только сферы научной коммуникации, но и подходов к изучению жанров научного стиля. Выделены новые компоненты и характеристики, обогащающие процесс компьютерной коммуникации.

Ключевые слова: личность, сайт, научное общение, научный стиль.

Danylyuk S. *Expression of Scientists' Personalities in Electronic Texts of Personal Web Sites.*

Proper linguistic and other individual parameters of personality, as well as the regularities of construction and design of web sites of each genre variety are defined in the paper. Processes of preparation and creation of a web site in Internet communication are compared with processes of communication unmediated by a computer. The basic steps and stages of the process of creating a web site are singled out. A typology of scientists' web sites, covering web sites of commercial and scientific orientation is offered in the paper. The main goal of creating web sites on the theme "Science" are defined. Much attention is focused on external style-forming factors of scientific communication. The list of tasks of scientific communication that helps to transform not only the sphere of scientific communication, but also approaches to the study of genres of scientific style is expanded. New components and features that enrich the process of computer communication are highlighted.

Key words: personality, web site, scientific communication, scientific style.

Олена Жаровська
(Вінниця)

УДК 070: 811.162.2'367.322

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуто функціональний потенціал питальних речень у мас-медійному дискурсі та роль, яку відіграє належне формування запитань (питальних речень) у виявленні творчого характеру інтерв'ю (діалогу). Висвітлено історію вивчення таких одиниць. Уніфіковано термінологію. Досліджено проблематику аналізу публіцистичного дискурсу в українській гуманітарній мовознавчій науці у формальному, змістовому та організаційному відношеннях. Виокремлено та проаналізовано структурні різновиди питальних речень у мас-медійному дискурсі. Охарактеризовано питання та питальні речення у структурі інтерв'ю. З'ясовано основні ознаки запиту як засобу комунікативної інтенції мовлення.

Ключові слова: питальні речення, запит, діалог, інтерв'ю, інтерв'юер, дискурс.

Постановка наукової проблеми. Проблематика досліджень із синтаксису різнопланова за напрямками аналізу і суперечлива за вже добутими висновками, категоріальними оцінками. У коло цих проблем входить як питання структурно-функціонального потенціалу простого речення взагалі, так і питального речення зокрема. Комунікативна сутність реченневих форм, серед них, зокрема, і питальних речень, виступає складовою такої найзагальнішої проблеми, як мова і суспільство. До питальних речень застосовуються всі методи лінгвального вивчення мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію багатоаспектного вивчення простого речення значно збагатили такі вчені, як М. Греч, О.Х. Востоков, Ф.І. Бусласв, О.О. Потєбня, О.М. Пешковський, О.О. Шахматов, В.В. Виноградов, Л.А. Булаховський, О.С. Мельничук та ін.

Синтаксична наука в другій половині ХХ ст. збагатилась новими ідеями, частина яких стосувалась перегляду теорії речення. Це передусім дослідження таких синтаксистів, як Н.Д. Аругюнова, В.В. Бабайцева, В.О. Белошапкова, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, Н.В. Гуйванюк, С.І. Дорошенко, П.С. Дудик, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, Є.В. Кротевич, Б.М. Кулик, П.А. Лекант, Т.П. Ломтєв, І.П. Распопов, О.Г. Руднєв, І.І. Слинько, Г.М. Удовиченко, Н.Ю. Шведова, К.Ф. Шульжук та ін.

Найбільш детально в українському мовознавстві й на матеріалі української мови питальні речення схарактеризовані в кандидатській дисертації С.Т. Шабат [Шабат, 2000].

Мета статті: виявити функціональний потенціал питальних речень у мас-медійному дискурсі. Теоретична значимість роботи обумовлена відносною новизною проблематики аналізу публіцистичного дискурсу в українській гуманітарній мовознавчій науці, тому наше дослідження є досить оглядовим.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній комунікативній і когнітивній лінгвістиці дослідники “живого” мовлення послуговуються терміном “дискурс”, тлумачачи його як “сукупність мовленнєво-мислинневих дій комунікантів, пов’язаних із пізнанням, осмисленням, презентацією світу мовцем й осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом)” [Бацевич, 2004, 138].

Дискурс (фр. *discours*, від лат. *discursus* – роздум, одне з найскладніших понять сучасної лінгвістики, семіотики та філософії, яке набуло широкого розповсюдження в англо- та особливо франкомовних культурах. Предметом теоретичного осмислення дискурс став відносно недавно, тому в українській мові, як і в інших європейських, цій дефініції відповідника немає. Виокремлюють такі основні характеристики дискурсу: 1) у формальному відношенні – це одиниця мовлення, яка розуміється значно ширше, ніж речення, 2) у змістовому відношенні дискурс поєднаний з мовленням у соціальному контексті, 3) за своєю організацією дискурс характеризується діалогічною структурою.

Дискурс розуміють як конкретну одиницю мовлення, як одиницю мови, більшу за висловлювання (фразу), як вплив висловлювання на респондента (слухача), як діалогічну єдність, як соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювання, наприклад публіцистичний дискурс, як теоретичний блок для вивчення та дослідження умов творення тексту. Дискурс має свою внутрішню організацію, форму, характеризується видовими, жанровими та стильовими особливостями.

Мова – універсальна абстрактна мікросистема, тоді як дискурс – конкретна міні-система. Дискурс – це мовлення, яке характеризується соціокультурним виявом, або мова, трансформована мовцем у соціокультурний контекст. Виокремлюють релігійний, політичний, літературний, публіцистичний, філософський та інші дискурсивні жанри, які відповідно характеризуються внутрішніми, притаманними лише їм, стильовими ознаками. Дискурс розглядається на формальному, функціональному та ситуативному рівнях.

Функціональний підхід до трактування дискурсу розуміють як використання мови (мовлення) в усіх її виявах, або як сукупність функціонально-організованих, контекстуальних одиниць мовлення.

Ситуативний підхід – це врахування соціальних, психологічних та культурологічних умов та обставин спілкування, тобто прагмалінгвістичне дослідження. Поряд з цим розробляється теорія мовленнєвих актів, логічна прагматика спілкування, конверсаційний аналіз, аналіз діалогу, лінгвістичний аналіз тексту. Отже, дискурс можнатрактувати як конкретний комунікативний акт, зафіксований у писемному та усному мовленні, зреалізований у когнітивно та типологічно окресленому комунікативному середовищі; або як сукупність тематично об’єднаних текстів (науковий дискурс, художній, публіцистичний) [Апресян, 1997, 48].

У мовленні закріплено правила комбінування (поєднання) граматичних категорій усередині висловлювання. М. Бахтін вважав, що опорою висловлення, крім авторського наміру, є також такий параметр, як „відносно стійкий за формою мовленнєвий жанр (МЖ), тобто вже досить усталена сфера використання мови, певна “типова модель побудови мовленнєвого цілого” [Бацевич, 2004, 14].

За такої соціально-культурної традиції зреалізуються типові моделі діалогічного мовлення, які характеризуються різним ступенем стійкості заданої організації і за віднесеністю мовленого з певним жанром висловлюваного. За таким критерієм можна виділити: ритуальні діалоги певного стандартного типу (наприклад, наукову дискусію, дипломатичні переговори тощо); діалоги не стандартизовані (більш або менш вільної організації мовлення типу прохання, освідчення в коханні), а також діалоги невимушеного спілкування. Слушним вважаємо таке міркування Є.В.Тарасової: "...незважаючи на свою, здавалося б, непередбачуваність і суб'єктивність, людське мовлення являє собою особливий вид діяльності, вищою мірою структурованою, впорядкованою, організованою, яка регулюється, відтворюється, прогнозується системно" [Тарасова, 120, 273].

Неможливо, мабуть, знайти жодної наукової лінгвістичної чи лінгводидактичної праці з синтаксису простого речення, у якій би не велася мова про комунікативні різновиди речень, а серед них і про питальні речення.

Питання – це вихідне (початкове) положення пізнавального процесу. Саме питаннями виражається перше пробудження думки. При цьому кількість питань, що виникають у процесі мислення, значно більша, ніж кількість категоричних суджень. Адже кожному твердженню передують щонайменше одне питання, а будь-який крок до пізнання випереджається питанням про те, яка інформація важливіша. Більшість авторів розглядає природу питання із погляду того психічного переживання, яке передуює питанню. Це переживання характеризується як "питальний стан", як "психічне поривання", спрямоване на отримання певних знань.

У певному ситуативному контексті пізнавальне значення питань виходить за межі безпосередньо сформульованого в питальному висловлюванні запитання. З іншого боку, не завжди бажання дізнатись що-небудь про предмет оформлюється у вигляді запитання. Це бажання може мати підсвідомий характер. Так, орієнтовний рефлекс може бути висловлений питанням *Що таке?*, але таке пояснення подає дослідник рефлексів, а не сама піддослідна істота. Тому, можливо, головне і полягає в мовному оформленні, в тому, що питання виражаються у вигляді питальних речень.

Особливістю питальних речень у мас-медійному дискурсі є те, що усі форми висловлювань інтерв'юера спрямовані лише на отримання інформації. Звернення-питання, звернення-повідомлення, звернення-спонування до дії, використовувані в інтерв'ю, допомагають донести до читача додаткову інформацію. *Інтерв'ю* – призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським або яким-небудь іншим діячем і т. ін. // Газетна стаття або передача по радіо, телебаченню, що містить виклад такої розмови. *Інтерв'юер* – журналіст, який інтерв'ює кого-небудь [Великий тлумачний словник, 2009, 501].

Розглянемо інтерв'ю, у якому функцію питань виконують розповідні речення, що спонукають до розмови, до діалогу, наприклад із досє «Голосу України» стаття Анатолія Грицюка: "Завжди ціную думку людей":

- *У кожного є своя мала батьківщина, любий серцю куточок, куди приїдеш з особливим задоволенням.*

- *Про своє головування ви тепер рідко кому розповідаєте.*

- - *Анатолію Петровичу, 12 травня минає рік, як вас обрали головою обласної ради. Час, як кажуть, підбивати перші підсумки зробленого.*

- *Подеколи обласна рада висловлювала думки, які не збігалися з офіційними.*

- *Але траплялося, що порушені вами питання не знаходили підтримки в сесійному залі.*

- *Ваші попередники запровадили такий дієвий захід із вивчення громадської думки, як виїзні депутата.*

Дійсно, найадекватнішою формою втілення питань у мові є питальні речення. Саме в питальних реченнях виявляється структура та функції питань, і саме граматичні ознаки слугували базою логічного аналізу питальних висловлювань та їхньої типологізації (поділу питань на займенникові та незайменникові та ін.). З іншого боку, у питальних реченнях не завжди втілено власне питання. Так, існують питальні речення, які не виражають закінченої думки. Більшість авторів не вважає істинними питаннями і питання риторичні, зазначаючи, що

вони відносяться до питань лише за мовною формою. Дійсно, фрази *Хто ж цього не знає?* або *Хто з нас не дивився смерті у вічі?*, висловлені у формі питальних речень, можна розглядати як судження, що стверджують через заперечення – *Всі це знають. Кожен з нас дивився смерті у вічі.*

Питання, питальність – один із важливих аспектів і форм усного й писемного мовлення, особливий модальний різновид синтаксичних конструкцій. Одним із аспектів вивчення цієї проблеми є співвідношення понять “запитання” і “питальне речення”. Запитання – це різновид мовленнєвої дії, різновид спілкування, а питальне речення – це форма фіксації думки [Жинкин, 1955, 23].

Питальні речення – це синтаксично-модальний різновид речення, яким мовець, використовуючи спеціальні для цього засоби, передовсім інтонаційні й лексико-граматичні, запитує про що-небудь із метою одержати інформацію. Разом із розповідним, спонукальним і оптативним реченнями питальне речення утворює специфічну парадигму комунікативних одиниць різних внутрішньоструктурних модифікацій, які задовольняють усі необхідні потреби усного і писемного спілкування за особливих комунікативних ситуацій. Внутрішня організація питальних речень позначена багатоплановістю їхніх конкретних мовленнєвих виявів. Питальні речення структурно вкладаються в ті ж самі різновиди речень, що й розповідні.

У мовознавстві питальні речення характеризуються наявністю питальних займенників, прийменників, часток (*чому? коли? скільки? що? хто? невже? хіба? чий? котрий? чи? та ін*). Саме в питальних реченнях найкраще виражається структура та функції питання і саме граматичні характеристики нерідко слугували базою логічного аналізу питальних висловлювань та їхньої типологізації. Разом з цим давно помічено, що розмаїття питань не збігається з розмаїттям думок, виражених у питальних реченнях, що “питання і питальні речення в мові не обов’язково є взаємозамінними”. Так, наприклад, зміст питання часто набувають висловлювання, досить далекі від форми питального речення. Питання може передаватись розповідним реченням, у якому виражається факт запиту інформації: *Мене цікавить уся інформація про Вас.*

Окрім цього, питання може виражатись у формі спонукального речення. Так, висловлювання *Назвіть своїх улюблених акторів* у діалозі-інтерв’ю є питанням. З іншого боку, питальні речення зовсім не обов’язково мають виражати саме питання. Так, існують питання, які не виражають завершеної думки. Деякі автори не вважають риторичні питання власне питаннями, вказуючи, що вони є питаннями лише за формою. Наприклад: *Хто ж цього не знає?* У мовній практиці такі висловлювання виконують функцію категоричних суджень. Досить зауважити, що подібні питання можуть бути відповідями на інші питання (*Ти там був? – А як же інакше?*), але самі не потребують відповіді. Н. Жинкін наводить цілу низку “пустих” (беззмістовних) як питання, але питальних за формою речень: *Ти так? Ось як? То ти битися?* [Жинкин, 1955, 25].

У мовній практиці виявлені висловлювання (фрази), які лише частково втратили питальний зміст. У таких висловлюваннях, поряд із питанням, може виражатися: пропозиція (*Чи не послухати нам музику?*), прохання (*Ви невиходите?*), заборона (*Коли ти вже перестанеш плакати?*), підтвердження (*Ніхто з нас не міг би того зробити, що може професор, чи не так?*), докір (*Чому ти не розповів мені цього раніше?*), уточнення (*Кажуть, що хороший настрій зцілює, чи не так?*), ствердження (*Ти ж його весь час любила?*) тощо.

До засобів оформлення питальних речень П.С. Дудик відносить питальні займенники чи прислівники, а також інтонацію, якою можна сформувати різні варіанти загалом тієї ж самої питальної синтаксичної конструкції, її різні синонімічні вияви. Автор виділяє такі різновиди питальних речень (кожен з яких може підлягати подальшому внутрішньому членуванню на менші рубрики): *власне-питальні речення*, або речення прямої питальності, також і прямо-питальні речення. Власне питальні речення, які мають у своєму складі питальні займенникові слова *хто,кого, що, чому та ін.*, можна назвати *займенниковими*, а без таких слів – *незайменниковими*. Досить компактно розглядаються *з’ясовувальні, уточнювальні й перепитувальні* питальні конструкції – як різновиди власне-питальних речень; *риторичні питальні речення таречення-перепитування (перепитувальні)* [Дудик, 1999, 55].

Розглянемо на прикладі інтерв'ю типові питальні речення у статті *Ліни Куц. "Голос України" N0106 2007.06.01 «Здоров'я й освіта дітей мають бути в одних руках»*:

- **Що ми ,дорослі, спроможні зробити для дітей – їх здоров'я, освіти, їх майбутнього?**

- *Галино Олександрівно, Центр опіки з'явився в Маріуполі з вашої ініціативи. Як це сталося?*

- *У Центрі опіки таке представницьке коло меценатів. Невже немає проблем?*

- *Грошей, що їх виділяють, не вистачає. А цього року до початку оздоровчого сезону в нас немає жодної путівки: не пройдено тендер. Хто за це відповідь?*

- *Навіщо ми самі себе обманюємо?*

- *А як виставитесь до ідеї створення прийомних родин, що нині активно пропагується?*

- *Колишній й міністр у справах сім'ї і молоді Юрій Павленко одного разу був у нас і теж поставив це запитання. Мовляв, хіба в нас немає добрих людей? А я кажу: "Ось ви, працівники міністерства, візьмете до себе сиріт? Хоча б двох? Ні. А інші як?"*

- *Як складається доля ваших підопічних? Ким стали перші вихованці дитбудинку?*

- *Постає запитання: де вони житимуть?*

- *Роботу ми надамо, але де взятии гуртожиток, якщо в підприємств їх практично не залишилося? Може, почекаємо купувати літаки-вертольоти нашим керівникам, але дамо дітям квартири?*

- *Чи підтримуєте ви нині стосунки з колегами?*

- *Яка ваша думка про виборив місцеві ради на пропорційній основі?*

Переважає більшість питальних речень спонукають співрозмовника до відповіді на запитання, містять питальні займенникові слова *хто,кого, що, як, чому, яка, де* та інші. Кожен із цих різновидів запитань втілюється в типових для української мови реченневих формах, представлений своєрідним питальним інтонуванням фрази.

У логічних вимірах те, що виражається щонайрізнішим – за структурою й логічно-питальним реченням, доцільно визначити поняттям-терміном *запит*, яке, зокрема, у ВТС СУМ [Великий тлумачний словник, 2009, 412] витлумачується [перше й переважаюче значення] як вимога, прохання дати які-небудь відомості або офіційне роз'яснення з приводу чогось [подаються й два інших значення слова *запит*, які не стосуються реченнево-питальної модальності]. *Запит* уважається комунікативною інтенцією (наміром) питальної модальності. Залежно від характеру *запиту* розрізняються й функціональні групи комунікативних конструкцій: 1) *запит* як пошук інформації, її з'ясування чи уточнення. Цей різновид запитів знаходить свій вираз у таких питальних реченнях: *загальнопитальних, частковопитальних* або *альтернативних* (вибірних між двома чи кількома можливими); 2) мовний *запит* – як засіб підтримування контакту із співрозмовником; як конструкція інформації, вираження певного ствердження або заперечення; 3) *запит* як спонукання до дії, як спосіб вираження різних побажань; 4) *запит* із функцією вираження емоційного стану мовця і 5) *запит* як вираження внутрішніх переживань, роздумів того, хто запитує усно чи писемно. Кожен з цих різновидів запитів (точніше, з нашого погляду) запитань і мовленневих форм їхнього вираження втілюється в типових для української мови реченневих формах, представлений своєрідним питальним інтонуванням фрази, яка для питального речення більш важлива й диференційна, ніж для речень розповідних.

Запит іноді означає те саме, що запитання. Ще В. Сімович називав такі структури *запитовими реченнями* [Сімович, 1918].

Серед інших термінів, що вживаються на означення питальних конструкцій, назвемо ті, які використовувала Л. Терешкіна. Зокрема, дослідниця виділяла такі різновиди питальних речень: *чисто інформативні, презумптивно-інформативні й гіпотетично-інформативні* [Терешкіна, 1971, 28].

Як бачимо, термінологія питальних конструкцій також вимагає уваги та уніфікації.

Питальне речення – синтаксично розгалужена і функціонально різнобачна конструкція. Питальні речення багатопланові у своїх мовленневих виявах. Їхня комунікативна зорієнтованість

– спонукати співрозмовника до своєї розумово-мовленнєвої діяльності – до відповіді на запитання співрозмовника, того, хто запитує з певної, переважно індивідуальної потреби і з такою ж метою. Питальним реченням, як і спонукальним, один мовець зазвичай спонукає іншого (інших) до певної дії, стану, до осмислення чого-небудь. Питальним реченням “мовець, використовуючи спеціальні засоби, насамперед інтонаційні і лексико-граматичні, запитує про що-небудь із метою одержати інформацію” [Адмони, 1968, 442].

Питальні речення традиційно розглядалися з погляду вираження в них особливої модальності, на протигагу стверджувальній і заперечній як реальній та іншим виявам ірреальності – наказу, прохання, побажання тощо.

Отже, питальні речення – це окремий розумово-функціональний різновид речень, це речення із своєю модальністю, комунікативною зорієнтованістю. Питальні речення – це своєрідна за структурою, особливо за семантикою, інтонацією та комунікативною функцією синтаксична одиниця, у якій знаходять своє втілення такі учасники спілкування: мовець і його адресат, зміст речення і позамовна дійсність. Сукупність названих складників утворюють: 1) категорію синтаксичної питальної модальності; 2) категорію синтаксичного часу; 3) категорію персональності; 4) категорію актуального членування речення. Особливо місце серед засобів вираження питальності займає інтонація. Питання, питальність – це один із мовленнєвих способів та засобів спонукання, спонукальності, тобто своєї форми впливу на інших або й, в особливих випадках, і на себе самого (*Невже зробив це я?, Як я міг?!*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, найважливіша й найчастотніша функція речень питальної модальності у мас-медійному дискурсі – спонукати кого-небудь, тобто іншу особу (чи осіб) до того, щоб вона що-небудь зробила, висловила із приводу чогось і цим задовольнила певну комунікативну потребу того, хто запитує. До цього спонукає мовець певний його інтерес або інтерес, зацікавленість у запитанні співрозмовника. Так буває найчастіше. Саме це має на увазі І.Р. Вихованець, подаючи таку дефініцію питальних речень “Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання певної інформації” [Вихованець, 1982, 145]. Результати інтерв’ю-діалогу переважно залежать від вдало сформульованих запитань. Саме через запитання окремі висловлювання набувають змісту. Різновидові інтерв’ю можна віднести до різних жанрів, і лише комплексний підхід до вивчення різновидів інтерв’ю (діалогів) у мас-медійному дискурсі дозволить зрозуміти та використати їх відповідно до завдань, які ставить перед собою журналіст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Типология предложения / В. Г. Адмони // Исследования по общей теории грамматики. – М., 1968. – 234с.
2. Апресян Р. Г. Сила и насилие слова / Р.Г. Апресян // Человек. 1997.–№5.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. / Ф. С. Бацевич– К. : Академія, 2004. – 242 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови./ Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736с.
5. Дудик П. С. Питальні речення в українській мові / П. С. Дудик // Студії з лексикології, граматики і лінгводидактики. – Вінниця. – 1999. – 297 с.
6. Жинкин Н. И. Вопрос и вопросительное предложение/ Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1955. – №3. – С. 21.
7. Сімович В. Практична граматики української мови. / В. Сімович – Раштат: Український Рух, 1918. – 368с.
8. Тарасова Е. В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е. В. Тарасова // Вісник ХНУ. – Харків: Константа, 2000.–№ 471. – С.273–280.
9. Терёшкина Л. З.Функционально-семантические типы вопросительных предложений в современном французском языке / Л. З. Терешкина / Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1971. – 28 с.
10. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові. – Канд. дис. – Чернівці, 2000. – 221с.

Жаровская Е. Функциональные потенциал вопросительных предложений в масс-медийном дискурсе.

Рассмотрен функциональный потенциал вопросительных предложений в масс-медийном дискурсе и роль, которую выполняет надлежащее формирование вопросов (вопросительных

предложений) в выявлении творческого характера интервью (диалога). Раскрыта история изучения таких единиц. Унифицировано терминологию. Изучена проблематика анализа публицистического дискурса в украинской гуманитарной языковедческой науке в формальном отношении, содержательном и организационном. Вычленены и проанализированы структурные разновидности вопросительных предложений в мас-медийном дискурсе. Дана характеристика вопросам и вопросительным предложениям в структуре интервью, запросу, как средству коммуникативной интенции речи.

Ключевые слова: вопросительные предложения, запрос, диалог, интервью, интервьюер, дискурс.

Zharovskaya O. The Functional Potencial of the Interrogative Sentenses in Mass Media Discourse.

The following article is dedicated to the functional potential of the interrogative questions in the mass media discourse. The role which plays the proper creation of the questions (or interrogative sentences) in the revealing of the creative character of the interview (dialog) is also investigated in this article. The history of studying such units is reflected. The terminology is unified. The problems of the media discourse in the Ukrainian linguistic science in the formal, substantive and organizational aspect are investigated. The structural variations of interrogative sentences in the mass-media discourse are identified and analyzed in this article. The questions and interrogative sentences in the structure of the interview and the request, as the means of communicative intentions of the broadcast are described in the article.

Key words: interrogative sentences, dialog, interview, discourse, request, interviewer.

Ярина Каламбет
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111'373.2'42,,14/20"

**ПРЕЦЕДЕНТНІ ОНІМИ АРТУРІВСЬКОГО ДИСКУРСУ
В ПРОЦЕСАХ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ**

Досліджено прецедентні феномени артурівського дискурсу в межах антропоцентричної парадигми з урахуванням когнітивного та лінгвокультурного підходів. У першому випадку увага зосереджена на концептуальній структурі цих одиниць та її розвитку. У другому – на розв'язанні питань, пов'язаних із визначенням місця прецедентних феноменів у системі культурно маркованих одиниць, що є вагомими для мовної картини світу етносу. З'ясовано, що концептуальні ознаки прецедентних онімів є актуальними впродовж п'ятисотлітнього існування Артуріани і є релевантними для процесів вторинної номінації в сучасному англійськомовному дискурсі. Аналіз процесів вторинної номінації на основі прецедентних феноменів артурівського дискурсу уможливив статистичне вивчення вторинних номінантів у сучасних англійських різножанрових уривках Артуріани. Установлено, що частотність використання прецедентних топонімів і хрематонімів кількісно перевищує концептуалізацію прецедентних антропонімів у сучасних англійськомовних текстах.

Ключові слова: артурівський дискурс, прецедентний онім, антропонім, топонім, хрематонім, вторинна номінація.

Лінгвістичне вивчення артурівського дискурсу (далі – АД) базується на дослідженнях мови артурівських легенд з урахуванням стилістичних (Ю. Серенков [6], Ж. Ширяєва [7]), семантичних, ономастичних (Д. Дей [8], Т. Грін [10], А. Люпек [11]) та міфотворчих особливостей (М. Жирард [9], А. Комаринець [3], Е. Кратасюк [4], О. Ладигін [5]). Попри численні наукові розвідки міждисциплінарного порядку проблема встановлення місця прецедентних онімів (далі – ПО) в досліджуваному типі літературно-художнього дискурсу – артурівському, все ще потребує свого лінгвістичного опрацювання. З цією метою виникає необхідність провести дослідження зазначених феноменів як на предмет з'ясування їхньої концептуальної структури і способів вербальної об'єктивації в артурівському дискурсі, так і визначення місця прецедентних феноменів АД у процесах вторинної номінації.

Актуальність теми зумовлюється загальною тенденцією лінгвістичної науки до вивчення когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяльності. Включення АД до наукового обігу, з'ясування його лінгвокультурної специфіки висвітлення концептуальної природи прецедентних онімів, визначення місця ПО у процесах вторинної номінації – все це становить такий ракурс наукових досліджень, який є актуальним з огляду на важливість осмислення еволюції внутрішньої форми онімів, зокрема тих, що входять до „золотого фонду” англійської лінгвокультури.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні способів формування вторинних номінантів на основі прецедентних артурівських онімів. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: розглянути вживання артурівських ПО у п'яти функціональних стилях (розмовному, художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому), а також у рубриці „різне” в якості вторинних номінацій та представити їх кількісні характеристики у відповідних жанрах.

Цикл легенд про короля Артура від початку створення первинного твору („Смерть Артура” Т. Мелорі) до сьогодення називається Артуріаною. Вона є вираженням явищем у культурному просторі Великої Британії V–XXI ст., оскільки виникає на основі культурних і мовленнєвих традицій, впроваджуючи свої канони та своєрідну систему прецедентних феноменів, що встановлюються на основі всіх творів про короля Артура. Така множина легенд, які об'єднані між собою особливою культурно-значущою лексикою (прецедентною), формує тип художнього дискурсу – артурівський дискурс. Дискурс Артуріани розглядаємо як особливий тип літературно-художньої комунікації, що конституюється низкою текстів легенд про короля Артура, створених згідно канонів англійської ментальності відповідного історичного періоду, і характеризується системою ціннісних домінант, об'єктивованих специфічними мовними засобами. До таких ціннісних домінант АД можна віднести прецедентні оніми артурівських легенд.

Динаміка концептуалізації ПО в АД є наслідком розвитку таких пізнавальних процесів, модифікації знань, змін соціуму, культури і ментальності лінгвокультурної спільноти, яка фіксується в мові на основі використання мовних засобів, що актуалізують ознаки прецедентних онімів Артуріани. Ці ознаки розширюють або звужують концептуальну структуру досліджуваних артурівських прецедентних антропонімів, хрематонімів чи топонімів, виступають джерелом номінації нових об'єктів і явищ. В цьому випадку можна говорити про процес вторинної номінації.

Вторинна номінація передбачає утворення нових номінацій, відображаючи при цьому особливості англійського артурівського дискурсу XV–XXI ст. і базується на особливостях прецедентних онімів [2]. Основними видами вторинної номінації на основі ПО Артуріани виступають метафора і метонімія. Обидві представляють собою універсальний за своєю поняттєвою основою спосіб переосмислення прецедентних антропонімів, хрематонімів і топонімів на основі асоціацій: метафоричне переосмислення відбувається через асоціації за подібністю, а метонімічне – за суміжністю. Базою створення імені для нового об'єкта чи явища в АД служить мовна форма прецедентного антропоніма, топоніма, хрематоніма, а концептуальною ознакою – образно-оцінні ознаки, встановлених у англійському дискурсі XV – XXI ст.

Артурівські прецедентні антропоніми як вторинні номінанти Вивчення природи вторинних номінантів, утворених на основі чоловічих і жіночих ПО KING ARTHUR, MORDRED, GALAHAD, GAWAIN, LANCELOT, MERLIN, PERCEVAL, GUINEVERE, MORGANA, LADY OF THE LAKE, полягає в дослідженні особливостей їх об'єктивності в різних функціональних стилях. Для сучасної англійської лінгвокультури фундаментальними є оцінно-образні ознаки прецедентних антропонімів АД, на основі яких можна говорити про існування первинних номінантів або утворення вторинних. Первинні номінанти артурівських ПО у контекстному і позаконтекстному використанні виступають найменуваннями тих самих особистостей чи об'єктів, що й у прецедентному творі чи в АД XV–XXI ст. Образно-оцінні ознаки аналізованих ПО сформовані в цей період, вказують у сучасних текстах на зв'язок прецедентного оніма не лише з одиничним конкретним об'єктом (референтом), а й з класом інших предметів (денотатом), що мають з ним спільні ознаки. В такому випадку можна говорити про формування вторинних номінантів прецедентних антропонімів.

У Британському Національному Корпусі (далі – BNC) зафіксовано 501 випадок використання прецедентних антропонімів, 318 з яких є результатом первинної і 183 – вторинної

номінації. При цьому частотність їх використання у функціональних стилях розподіляється по-різному. Найвища частотність об'єктивації прецедентних антропонімів спостерігається в секції „різне” (охоплює всі ті різножанрові уривки Артуріани, які з певних причин не ввійшли до виділених п'яти жанрів) – 120 (33%). Відсотково нижчою вона є в публіцистичному стилі – 93 (25%). Середньою можна вважати частоту вживань прецедентних антропонімів у сучасних художніх – 68 випадків (18%) і в офіційно-ділових – 57 (11%) текстах. Вживання артурівських прецедентних антропонімів у сучасних англійських наукових текстах є мінімальною: 21 позиція (6%). Уривки текстів у розмовному стилі фіксують артурівські антропоніми у дев'яти позиціях (2%).

Загальна кількість вживань прецедентних антропонімів як первинних номінантів у процентному співвідношенні перевищує кількість вторинних номінантів. Найуживанішими серед вторинних номінантів є KING ARTHUR (78 позицій) і MERLIN (55 позицій). Мінімальним є рівень об'єктивації в сучасних англійських текстах MORGANA (6 позицій) і MORDRED (5 позицій), які в сучасних творах різних функціональних стилів об'єктивуються лише як первинні номінанти. У сучасних творах різних функціональних стилів відсотково частіше зустрічається актуалізація прецедентних топонімів і хрематонімів, ніж прецедентних антропонімів.

Прецедентні топоніми і хрематоніми як вторинні номінанти

Артурівські прецедентні топоніми та хрематоніми як вторинні номінанти є новими найменуваннями, які здатні відображати певні образно-оцінні ознаки свого лексичного значення, орієнтуючи на новий предмет, виділяючи його з будь-якої сукупності інших предметів. Такі вторинні утворення на основі використання номінацій, які раніше існували в мові, об'єктивуються в сучасних англійських текстах різних функціональних стилів, але вже в новій для них функції.

Найчастотнішою є об'єктивація прецедентних топонімів і хрематонімів у науковому стилі – 118 позицій (28%), відсотково вона поступається у публіцистичному стилі – 109 випадків (26%). У рубриці „різне” частота вживань ПО становить 86 позицій (21%), а в художніх текстах є середньою – 66 позицій (16%). Найнижча актуалізація досліджуваних прецедентних одиниць у розмовному – 22 (5%) і офіційно-діловому мовленні – 15 (4%).

Загальна частотність актуалізацій прецедентних топонімів і хрематонімів у сучасних англійських текстах різних функціональних стилів складає 416 випадків, з яких 250 – як первинних номінантів і 166 – як вторинних. У процентному відношенні найчастотнішим ПО серед топонімів і хрематонімів у Артуріані ХХІ ст. є ROUND TABLE (230 позицій: 163 – первинна номінація, 67 – вторинна). Приблизно однаковою є частотність хрематонімів HOLY GRAIL (58 позицій: 29 – первинна номінація, 29 – вторинна), EXCALIBUR (56 випадків: 22 – первинна номінація, 44 – вторинна), топонімів SAMELOT (40: 26 – первинна номінація, 14 – вторинна) і AVALON (32: 20 – первинна номінація, 12 – вторинна).

У легендах про короля Артура XV – ХVІІІ ст. частота об'єктивації первинних і вторинних номінантів цих прецедентних одиниць у різних стилях нерівномірна. Приблизно відсотково однаковою є об'єктивація ПО в офіційно-діловому – 51 позиція (31%) і публіцистичному – 37 позицій (22%) стилях. Нижчою є частотність у секції „різне” – 38 (23%) і в художньому стилі – 27 (16%), а найнижчою в художньому – 7 (4%) і в науковому – 6 (4%).

Отже, частотність об'єктивації вторинних номінантів, заснованих на прецедентних антропонімах, топонімах і хрематонімах, у художньому стилі є майже однаковою і відсотково низькою (18% і 19%, відповідно). Власне в цьому стилі досліджувані прецедентні одиниці актуалізуються як первинні номінанти, об'єктивуючи ознаки, які було встановлено і в прецедентному творі, і у АД XV – ХХІ ст. Багатим на вторинні номінанти є публіцистичний стиль (25% (для прецедентних антропонімів) та 22% (для топонімів і хрематонімів)).

Вторинні номінанти є свідченням динаміки розвитку концептуальної структури прецедентних антропонімів, топонімів і хрематонімів АД, яка виявляється в актуалізації нових, попередньо не виявлених ознак.

Концептуальними ознаками, які слугують для формування вторинної номінації прецедентних онімів за подібністю (метафоричне перенесення), виступають:

– *традиційність* / *conventionalism* (проявляється у вторинних номінаціях на позначення параду, тематичного парку розваг, турніру, паб-кафе, конструктора, костюма, а у поєднанні ознаки *традиційність* + *казковість*: для найменування спеціальної сушки для продуктів, металопошукача;

– *легендарність* / *legendancy*: у назвах музичного гурту, школи для вивчення англійської мови, аеропорту, фірми по виготовленню холодної зброї, видавничого дому, у тандемі *легендарність* + *історичність* + *подібність за формою*: у номінаціях портативної боеголовки, дорогих сигар, арбалету;

– *величність* / *majesty* реалізується в номінаціях готелю, ресторану, казино, купону на знижку, яхти, інформаційних систем, великої корпорації;

– *лідерство* / *leadership* актуалізується при найменуванні повітряного флоту, комп'ютерної програми, борошна і гелікоптера;

– *вишуканість* / *gorgeousness* встановлюється на основі найменування кафе, рослини, фужерів для молодят, сорту троянд, іграшок, тканини;

– *захищеність* / *security*: фонд з питань екології, благодійна фірма, медична організація допомоги, рекреаційна організація.

Концептуальними ознаками, що виступають базовими для метонімічної транспозиції в BNC, є: *historicity* / *історичність* і *legendancy* / *легендарність* (використовується для найменувань людей, героїв творів, назв книг, кличок людей і тварин не змінюючи при цьому форми прецедентного оніма).

У сучасних англійських текстах явище метонімії кількісно поступається явищу метафори. Базовими для метафоричних перенесень у семантиці стало 238 номінацій для прецедентних онімів і 72 – для формування вторинної номінації на основі метонімічного перенесення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок Отже, збагачення концептуальної структури прецедентних онімів на основі “обростання” новими ознаками в сучасних англомовних текстах засвідчує динаміку концептуалізації прецедентних одиниць в АД. Така динаміка підтверджується фактом збереження актуальності основних ознак ПО упродовж шести століть і їх активним використанням у сучасних англомовних текстах як у своєму первинному, так і у вторинному номінуванні. Запропонований підхід до аналізу прецедентних онімів артурівського дискурсу, що полягає у виявленні вторинних номінацій на основі ПО Артуріани, може стати в *перспективі* основою для досліджень інших прецедентних одиниць як у межах АД, так і на матеріалі інших дискурсів та інших лінгвокультур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Д. Б. Для чего мы говорим? (К проблеме ритуала и прецедента в коммуникации) / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1997. – Вып. 2. – С. 26–40.
2. Каламбет Я. І. Прецедентні оніми артурівського дискурсу: динаміка концептуалізації : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.04 „Германські мови” / Я. І. Каламбет. – Львів, 2013. – 20 с.
3. Комаринец А. А. Энциклопедия короля Артура и рыцарей Круглого Стола / А. А. Комаринец. – М. : АСТ, 2001.–293 с.
4. Кратасюк Е. Г. Репрезентация прошлого в массовой культуре последней трети 20 века: легенды артуровского цикла в кинематографе и рекламе : автореф. дис. на соиск. учен.степени канд. филол. наук: 10.01.08 „Теория литературы, текстология” / Е. Г. Кратасюк. – М., 2002. –20с.
5. Ладыгин О. М. Легенды о короле Артуре и мифотворчество 20 века [Электронный ресурс] / О. М. Ладыгин. – Режим доступа: <http://www.countries.ru/library/mif/ladygina/3.htm>
6. Серенков Ю. С. „Артуровская легенда” как ключевой текст в культурном диалоге Великобритании и США 19-20 вв. : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора культурологии: 24.00.01 „Теория і історія культури”/ Ю. С. Серенков. – М., 2009. –46 с.
7. Ширяева Ж.Л. Легенда о короле Артуре в английском романе XX века: (на материале Т. Уайта и М. Стюарта) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Ширяева Жанна Леонидовна. – Воронеж, 2008. –171 с.
8. Day D. The Quest for King Arthur / David Day. – London ; N. Y. : BCA, 1995. – 175 p.
9. Girouard M. The return to Camelot: Chivalry and the English gentleman / M. Girouard // Yale Univ. Press, 1981. – 314 p.
10. Green T. Concepts of Arthur / Thomas Green. – Stroud : Tempus, 2007. – 282 p.
11. Lupack A. Arthurian Literature by Women / Alan Lupack, Barbara Tera Lupack. – N. Y. ; London : Garland, 1999. – 382 p.

Каламбет Я. Прецедентные онимы Артуровского дискурса в процессах вторичной номинации.

В статье изложено описание прецедентных феноменов артуровского дискурса в рамках антропоцентрической парадигмы с учетом когнитивного и лингвокультурного подходов. В первом случае внимание сосредоточивается на концептуальной структуре этих единиц и их развития. Во втором - на решении вопросов, связанных с определением места прецедентных феноменов в системе культурно маркированных единиц, какие являются весомыми для языковой картины мира этноса. В рамках исследования выясняется, что концептуальные признаки прецедентных онимов есть актуальны в течение пятисотлетнего существования Артурианы и являются релевантными для процессов вторичной номинации в современном английскоязычном дискурсе. Анализ процессов вторичной номинации на основе прецедентных феноменов артуровского дискурса позволил статистически изучить вторичные номинанты в современных английских разножанровых текстах Артурианы и установить, что частотность использования прецедентных топонимов и хремотонимов количественно превышает концептуализацию прецедентных антропонимов.

Ключевые слова: артуровский дискурс, прецедентный оним, антропоним, топоним, хремотоним, вторичная номинация.

Kalambet Yaryna. Precedent onyms of Arthurian discourse in the process of secondary nomination.

This paper studies the precedent phenomena of Arthurian discourse within the anthropocentric paradigm based on cognitive and linguocultural approaches. In the first case we focus on the conceptual structure of these units and their development. Secondly, on matters relating to determining of precedent phenomena in the system of culturally marked units, which are important for linguistic world ethos. In this study, it turns out that the conceptual characteristics of precedent onyms remained relevant for five hundred years of Arturiana existance and for the processes of secondary nomination in modern English speaking discourse. Analysis of the processes of secondary nomination on the basis of precedent phenomena of Arthurian discourse allowed to explore statistically secondary nominations in modern English texts of different genres of Arturiana and present that the frequency of the use of precedent names and hrematonyms quantitatively exceeds conceptualization of precedent anthroponyms.

Key words: Arthurian discourse, precedent onym, anthroponym, toponym, hrematonym, secondary nomination.

Тетяна Ковалевська
(Вінниця)

УДК 811.11'35

**СМИСЛОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПАРАГРАФЕМНИХ ЗАСОБІВ
СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Проаналізовано параграфемні засоби як семантико-прагматичні конститuentи смислу сучасного англomовного художнього тексту з погляду їх контексних еволюційних та адаптаційних процесів, якими позначена сьогоденна мовна система і мовна практика. Співвіднесено поняття параграфеміки та метаграфеміки. Параграфемні засоби потрактовано як авторський спосіб творення художнього тексту; окреслено їх функційну парадигму, що охоплює інтегративну функцію, делімітативну функцію, функцію розкриття культурно-етнічних реалій та паттернів поведінки, функцію актуалізації або емпатичну функцію, функцію субституції / компресії / характерологічну функцію. Подано тлумачення сутності згаданих функцій; висвітлено смислотвірний потенціал характерологічної функції параграфемних засобів у сучасному англomовному художньому тексті, що реалізується через різні структурно-типологічні маніфестації параграфемних засобів у площині художнього тексту; окреслено подальші вектори дослідження параграфеміки та її функцій.

Ключові слова: параграфемні засоби, метаграфемні засоби, невербальні елементи, характерологічна функція параграфемних засобів.

Постановка проблеми. Збільшення кількості та інструментарію невербальних засобів у друкованих текстах і розширення їх функцій в організації інформаційного континууму тексту обумовлено не лише творчими авторськими пошуками нових засобів для вирішення комунікативних та прагматичних завдань, але й внутрішніми еволюційними та адаптаційними процесами, що відбуваються в мовній системі і мовній практиці.

Дослідники невербальних елементів друкованого тексту оперують поняттями параграфемних та метаграфемних засобів (знаків).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвентаризації параграфемних засобів стилістики та окреслення спектру їх функційних маніфестацій у семіотично негомогенному тексті опинилося у фокусі досліджень О. М. Баранова, П. Б. Паршина, Н. Л. Шубіної, Б. О. Плотнікова, Т. Ройс, Е. Вентоли, М. Кальтенбахера.

Метою статті є окреслення функцій параграфемних засобів у сучасному художньому англomовному тексті та детальний аналіз характерологічної функції параграфеміки. **Завданнями** статті є: (1) визначити та співвіднести параграфемні та метаграфемні засоби стилістики; (2) висвітлити функції параграфемних засобів стилістики у сучасному художньому англomовному тексті; (3) проаналізувати характерологічну функцію параграфемних засобів стилістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під параграфемними знаками розуміються усі невербальні засоби, що використовуються в письмовому (друкованому) тексті для передачі інформації та її представлення в тексті [3, с. 28]. Метаграфемні знаки бачаться як соціально відпрацьовані невербальні знаки – синграфемі та супраграфемі – та топографічні засоби, що разом з вербальними засобами беруть участь в організації тексту як цілісної семіотичної системи. Власне, йдеться про вживання метаграфем, регламентоване текстом як семіотичною системою та системами графічної та текстової норм [1, с. 48].

Письмовий текст під впливом усного стає одиницею нелінійного сприйняття і розуміння інформації. Багато авторів використовують різного роду технічні засоби для творення оригінального авторського тексту, що значною мірою впливає на процес породження тексту як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Зміна ціннісних, когнітивних і технічних факторів радикально впливають на мовні та ментальні процеси, а також на соціальну і мовну поведінку носіїв мови [13, с. 144]. Аналіз різноманітних параграфемних засобів, що використовуються в письмових (друкованих) художніх текстах засвідчив помітні зміни у сфері передачі та організації інформації: (1) збільшення комунікативної значущості невербальних способів кодування інформації; (2) розширення набору невербальних знаків і засобів, використовуваних в текстах; (3) розширення комунікативно-прагматичних функцій невербальних засобів у друкованих текстах; (4) активне використання параграфеміки в якості самостійного каналу передачі інформації [4, с. 102].

Основними функціями параграфеміки слід визнати її участь у комунікативно-динамічній організації друкованого тексту, в оптимальному розподілі інформації та формуванні «площинної синтагматики тексту», в «моделюванні» усного мовлення у сфері писемної комунікації [2, с. 74-75]. Параграфемні елементи беруть участь у створенні компресії тексту, що розуміється як прояв дії принципу мовної економії, що призводить до виникнення стислих мовних одиниць та зменшення обсягу тексту [9, с. 82].

Проаналізувавши функції параграфемних засобів стилістики у сучасному художньому англomовному тексті, ми згрупували їх у наступні категорії: (1) інтегративна функція, що полягає у об'єднанні інформаційних фокусів тексту в семантичні ланцюги; (2) делімітативна функція, котра забезпечує візуальну і смислову контрастність тексту; (3) функція актуалізації/емфатична функція, що передбачає висунення елементів з текстового потоку; (4) функція розкриття культурно-етнічних реалій та паттернів поведінки, що забезпечує імпліцитну або експліцитну актуалізацію ідіосинкратичних особливостей культурних та етнічних спільнот; (5) функція субституції/компресії/характерологічна функція полягає у авторських преференціях на користь використання параграфемних засобів для передачі смислу за рахунок їх вищого ступеня економності та здатності до акумулювання смислу в порівнянні з вербальними засобами.

Детальніше зупинимося на характерологічній функції параграфемних засобів у сучасному художньому англомовному тексті, оскільки, на нашу думку, реалізація саме цієї функції розкриває семантико-прагматичний потенціал параграфемних засобів.

Параграфемні засоби сприяють творенню характеристики персонажу та забезпечують комплексне розуміння персонажу читачем через реалізацію текстової категорії модальності на рівні автора та наратора. На підтвердження цієї тези наведемо епізод, що демонструє переповідання презентації себе письменницею в інтерв'ю, що на погляд наратора, котрим є син жінки, дещо не відповідає дійсності:

Her strategy with interviewers is to take control of the exchange, presenting them with blocks of dialogue that have been rehearsed so often he wonders they have not solidified in her mind and become some kind of truth. A long paragraph on childhood in the suburbs of Melbourne (cockatoos screeching at the bottom of the garden) with a sub-paragraph on the danger to the imagination of middle-class security. A paragraph on the death of her father of enteric fever in Malaya, with her mother somewhere in the background playing Chopin waltzes on the piano, followed by a sequence of what sound like impromptu ruminations on the influence of music on her own prose. A paragraph about her adolescent reading (voracious, unselective), then a jump to Virginia Woolf, whom she first read as a student, and the impact Woolf had on her. A passage on her spell at art school, another on her year and a half at post-war Cambridge ('What I mainly remember is the struggle to keep warm'), another on her years in London ('I could have made a living as a translator, I suppose, but my best language was German, and German wasn't popular in those days, as you can imagine'). Her first novel, which she modestly disparages, though as a first novel it stood head and shoulders above the competition, then her years in France ('heady times'), with an oblique glance at her first marriage. Then her return to Australia with her young son. Him (J. M. Coetzee, с. 9-10).

Аналогічним способом відбувається характеристика подій з життя письменниці й у наступному фрагменті: за формулюванням події у дужках слідує пряма мова вербально озвученої їх характеристики письменницею. Таким чином створюється ефект двоплановості розгортання сюжету: один сюжетний план пропонує оповідь подій через призму фокалізації наратора, котрим є син письменниці, а інший – пряму мову, а, отже, і бачення подій письменницею:

All the quaintnesses she refused to deliver last night are allowed to come out: pungent turns of speech, stories of childhood in the Australian outback ('You have to realize how vast Australia is. We are only fleas on Australia's backside, we late settlers'), stories about the film world, about actors and actresses she has crossed paths with, about the adaptations of her books and what she thinks of them ('Film is a simplifying medium. That is its nature; you may as well learn to accept it. It works in broad strokes'). Followed by a glance at the contemporary world ('It does my heart good to see so many strong young women around who know what they want'). Even bird-watching gets a mention (J. M. Coetzee, с. 29).

Характеристика подій та персонажів може відбуватися за рахунок введення в текст знаків різних семіотичних систем.

Розглянемо випадки вторинної номінації з використанням літер англійського алфавіту, що носять евфемістичний характер.

Із метою приховати від читача ім'я особи, з якою зустрічався персонаж, автор послуговується літерою X, уводячи його в сюжет:

AT A DINNER party she meets X, whom she has not seen in years.... X is as good as his word (J. M. Coetzee, с. 35).

Літери англійського алфавіту використовуються автором у наступному епізоді для опису структури традиційного роману:

The novel, the traditional novel, she goes on to say, is an attempt to understand human fate one case at a time, to understand how it comes about that some fellow being, having started at point A and having undergone experiences B and C and D, ends up at point Z. Like history, the novel is thus an exercise in making the past coherent. Like history, it explores the respective contributions of character and circumstance to forming the present. By doing so, the novel suggests how we may explore the power of the present to produce the future. That is why we have this thing, this institution, this medium called the novel (J. M. Coetzee, с. 38-39).

Наступний контекстологiчний фрагмент мiстить значну кiлькiсть рiзних параграфемних та графiко-фонетичних засобiв, що укупi у вербальними засобами творять семантику та прагматику фрагменту та дають вичерпну характеристику персонажiв, задiяних у ньому.

Ситуацiя, описана у фрагментi, є наступною: через буревiй сiм'я, що мешкає у передмiстi Лондона та складається iз батька на iм'я Самад, що є етнiчним iндусом, проте фанатично сповiдує iслам, чиє дитинство та молодiсть пройшли в Iндiї, його дружини Алсани, що теж є етнiчною iндускою, та iх сина-пiдлiтка Мiлата, одного з двох близнюкiв родини, що народився та рiс вже в Лондонi, змушена покинути свiй будинок. Оскiльки ситуацiя небезпечна, батько пропонує дружинi та синовi взяти лише найнеобхiднiше.

Авторка оформлює перелiк найнеобхiднiших речей на погляд сина та матерi у виглядi списку з двома колонками. Саме таке представлення перелiку вдало реалiзує контраст мiж поколiннями батькiв i дiтей та мiж вiдмiнними культурними традицiями та змiною цiннiсних орієнтацiй. Третю життєву фiлософiю викладено у фiнальнiй ремарцi батька.

'All right, woman. Are you coming now?'

'Maybe, Samad Miah, maybe.'

'Dammit! I'm not in the mood for a referendum. We're going to Archibald's. Maybe they still have light. And there is safety in numbers. Both of you - get dressed, grab the essentials, *the life or death things*, and get in the car!'

Holding the car boot open against a wind determined to bring it down, Samad was first amused and then depressed by the items his wife and son determined essential, life or death things:

<i>Millat</i>	<i>Alsana</i>
<i>Born to Run</i> (album) –	Sewing machine
Springsteen	Three pots of tiger balm
Poster of De Niro in 'You talkin' to me' scene from <i>Taxi Driver</i>	Leg of lamb (frozen)
Betamax copy of <i>Purple Rain</i> (rock movie)	Foot bath
Shrink-to-fit Levis 501 (red tab)	<i>Linda Goodman's Starsigns</i> (book)
Pair of black converse baseball shoes	Huge box of beedi cigarettes
<i>A Clockwork Orange</i> (book)	Divargiit Singh in <i>Moonshine over Kerala</i> (musical video)

Samad slammed the boot down.

'No pen knife, no edibles, no light sources. Bloody great. No prizes for guessing which one of the Iqbals is the war veteran. Nobody even thinks to pick up the Qur'an. Key item in emergency situation: spiritual support. I am going back in there. Sit in the car and don't move a muscle.' (Z Smith, c. 221-222).

Характеристика мiста подається у наступному прикладi з використанням курсиву, капiталiзацiї, алiтерацiї, тире та графону одночасно:

The guy stood a moment on the other side of my glass door. He ran his eye over its inscription – 'Reality Rules – *cos the city ain't pretty*' – before knocking and entering (D. Adebayo, c. 6).

Велика концентрацiя параграфемних засобiв здатна, реалiзуючи прийом зчеплення, конструювати семантику та прагматику фрагменту. На пiдтвердження цiєї тези наведемо фрагмент з роману В.С. Найпола "Enigma of the arrival". Описуючи недiлю для емигранта з Iндiї в Англiї, автор послуговується наступною архiтектонiчною текстовою формулою: ! ? ? ? ? ? . ! . Така напружена прагматична структура фрагменту сприяє трансляцiї вербального смислу, залучаючи великою кiлькiстю питальних речень читача до творення семантики уривку шляхом спонукання його до емпатiї, оскiльки читач автоматично починає давати собi вiдповiдi на них. Початок i кульмiнацiя фрагменту складаються з емоцiйних речень, маркованих знаком оклику, формуючи, таким чином рамку фрагменту. Цiкавим є вибiр пунктуацiйного оформлення речення, яке мiсить розв'язку фрагменту, адже за комунікативним спрямуванням воно є розповiдним, а,

отже, закінчується крапкою. Такий авторський вибір видається дещо дивним, проте на тлі решти емоційного та експресивного фрагменту з використанням знаку питання та знаку оклику саме крапка постає маркованим членом стилістичної опозиції:

Sunday! But why had he chosen to turn off at the grassy driveway? Why hadn't he driven the half a mile or so further up to the more usual way in, easier for his car, the paved (though broken) lane that led straight up the hill to the new barn and then directly down to the cottage? Was it drunkenness? Was it his wish to bang about the driveway? Or was it his fear of the narrow road winding on a ledge above the sharp drop down to the river, with two or three blind corners? It was probably in his own mind his Sunday drive, the climax of the extended pub hour. The pleasures of beer on a Sunday! They were like the pleasures of work in his garden as a free man (V. S. Naipaul, c. 33-34).

Візуальним фокусом наступного епізоду з роману С. Рушді "Midnight children" є, безумовно, фрагмент "paralysed - yes! - by love.", що забезпечується його графічним оформленням. В подальшому розгортанні епізоду аналізується слово "love" та інтонація, з якою воно вимовляється на адресу персонажу:

'Condemned by a perforated sheet to a life of fragments,' I wrote and read aloud, 'I have nevertheless done better than my grandfather; because while Aadam Aziz remained the sheet's victim, I have become its master — and Padma is the one who is now under its spell. Sitting in my enchanted shadows, I vouchsafe daily glimpses of myself - while she, my squatting glimpser, is captivated, helpless as a mongoose frozen into immobility by the swaying, blinkless eyes of a hooded snake, paralysed - yes! - by love.'

That was the word: love. Written-and-spoken, it raised her voice to an unusually shrill pitch; it unleashed from her lips a violence which would have wounded me, were I still vulnerable to words. 'Love you?', our Padma piped scornfully, 'What for, my God?' (S. Rushdie, c. 121).

Вичерпну характеристику Індії очима емігрантів, що повернулися на батьківщину, пропонує епізод з роману А. Рой "The god of small things" через параграфеміку графіку та синтаксис фрагменту: площинно-просторова організація фрагменту, номінативні речення, багатокрапка, курсив, знаки оклику, знак питання, інверсія. Авторка вдало передає лицемірство та блюзнірство людей, що, повернувшись на батьківщину та проживши відносно недовгий час в Англії, претендують на зверхність та вищість над своїми співвітчизниками та глузують і засуджують спосіб життя, котрим все життя жили вони самі:

Then the Bombay-Cochin people came out. From the cool air into the hot air. Crumpled people uncrumpled on their way to the Arrivals Lounge.

And there they were, the Foreign Returnees, in wash'n'wear suits and rainbow sunglasses. With an end to grinding poverty in their Aristocrat suitcases. With cement roofs for their thatched houses, and geysers for their parents' bathrooms. With sewage systems and septic tanks. Maxis and high heels. Puff sleeves and lipstick. Mixy-grinders and automatic flashes for their cameras. With keys to count, and cupboards to lock. With a hunger for kappa and meen vevichathu that they hadn't eaten for so long. With love and a lick of shame that their families who had come to meet them were so ... so ... gawkish. Look at the way they dressed! Surely they had more suitable airport wear! Why did Malayalees have such awful teeth?

And the airport itself! More like the local bus depot! The birdshit on the building! Oh the spitstains on the kangeroos!

Oho! Going to the dogs India is (A. Roy, c. 139-140).

Імпліцитна чи то експліцитна характеристика є типовою для текстів постколоніальних авторів. При чому постколоніальні автори з однаковим ентузіазмом послуговуються і вербальними, і невербальними засобами.

Для прикладу наведемо епізод, де Африка характеризується вербально та за допомогою різних параграфемних засобів. Така комбінована методика опису дає авторові змогу передати смислове наповнення уривку та зацентувати увагу читача на комунікативно-логічних та емоційно-прагматичних фокусах уривку. Образний лексичний оказіоналізм "Africanness" вигідно скомпресовує ці характеристики:

'A second remark: reading is not a typically African recreation. Music, yes; dancing, yes; eating, yes; talking, yes — lots of talking. But reading, no, and particularly not reading fat novels. Reading has

always struck us Africans as a strangely solitary business. It makes us uneasy. When we Africans visit great European cities like Paris and London, we notice how people on trains take books out of their bags or their pockets and retreat into solitary worlds. Each time the book comes out it is like a sign held up. Leave me alone, I am reading, says the sign. What I am reading is more interesting than you could possibly be.

'Well, we are not like that in Africa. We do not like to cut ourselves off from other people and retreat into private worlds. Nor are we used to our neighbours retreating into private worlds. Africa is a continent where people share. Reading a book by yourself is not sharing. It is like eating alone or talking alone. It is not our way. We find it a bit crazy.'

We, we, we, she thinks. We Africans. It is not our way. She has never liked we in its exclusive form. Emmanuel may have grown older, he may have acquired the blessing of American papers, but lie has not changed. Africanness: a special identity, a special fate (J. M. Coetzee, c. 40-41).

Синграфемнi засоби наступного уривку вичерпно характеризують персонажа на рiвнi наратора, оцiнна емоцiйна ремарка котрого умищена в дужки та пiдсилена знаком оклику. Таким чином, варто говорити про пагарграфемiку як про потужний засiб творення текстової категорiї модальностi:

He had brought the wine, three expensive bottles of Tignanello Antinori (three! Evidence of a seducer's excessiveness there), while she had roasted a lamb shank for him and also served, to accompany the cumin-scented meat, a salad of fresh flowers (S. Rushdie, c. 7).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвиток. Отже, стилiстичнi параграфемнi засоби є одночасно ефективним та економним засобом прямої та непрямiї хараткреистики персонажiв, сюжетних подiй, художнього часу та мiсця, демонструючи високу ступiнь образностi. Перспективи подальших наукових розвиток вбачаються у деталiзацiї функцiй параграфемних засобiв сучасного художнього англomовного тексту та iх кореляцiї iз структурно-типологiчними манiфестацiями в тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. – М. : УРСС Эдиториал, 2000. – 270 с.
2. Пирогова Ю.К., Паршин П.Б. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика / Ю.К. Пирогова, П.Б. Паршин. – М. : ИД Гребенникова, 2000. – 270 с.
3. Плотников Б.А. Семиотика текста: Параграфемика / Б.А. Плотников. – Минск : Вышэйш. шк., 1992. – 190 с
4. Шубина Н.Л. Пунктуация в коммуникативно-прагматическом аспекте и ее место в семиотической системе русского текста: дисс. ... д-ра. филологических наук: 10.02.01 / Шубина Наталья Леонидовна. – Санкт-Петербург, 1999. – 455с.
5. Adebayo D. My Once Upon a Time / Diran Adebayo. – Abacus, 2001. – 336 p.
6. Coetzee J.M. Elizabeth Costello / J.M. Coetzee. – Random House Australia, 2003. – 233 p.
7. Naipaul V.S. The Enigma of the Arrival / V.S. Naipaul. – PanMcMillan, 2002. – 387 p.
8. Roy A. The God of Small Things / Arundhati Roy. – Penguin Books India, 2002. – 339 p.
9. Royce T.D., Bowcher W. New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse / T.D. Royce, W. Bowcher. – London: Routledge, 2013. – 416 p.
10. Rushdie S. Fury / Salman Rushdie. – Toronto: Knopf Canada, 2001. – 259 p.
11. Rushdie S. Midnight's Children / Salman Rushdie. – Atlantic Publishers & Dist, 2006. – 192 p.
12. Smith Z. White Teeth / Zadie Smith. – Knopf Doubleday Publishing Group, 2003 – 448 p.
13. Ventola E., Cassily Ch., Kaltenbacher M. Perspectives on Multimodality / E. Ventola, Ch. Cassily, M. Kaltenbacher. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004 – 249 p.

Ковалевская Т. Смыслообразующий потенциал характерологической функции параграфемных средств современного англоязычного художественного текста.

Статья касается анализа параграфемных средств в качестве семантико-прагматических конститuentов смысла современного англоязычного художественного текста в контексте эволюционных и адаптационных процессов, которыми обозначена сегодняшняя языковая система и речевая практика; соотнесены понятия параграфемики и метаграфемики; параграфемные средства истолкованы как авторский способ создания художественного текста, очерчена их функциональная парадигма, охватывающая интегративную функцию, делимитативную функцию, функцию раскрытия культурно-этнических реалий и паттернов поведения, функцию актуализации или эмфатическую функцию, функцию субституции/компрессии /характерологическую функцию; представлено толкование сущности упомянутых функций; подробно освещен смыслообразующий потенциал характерологической функции параграфемных средств в современном англоязычном

художественном тексте, реализующийся через различные структурно-типологические манифестации параграфемных средств в плоскости художественного текста, предложены дальнейшие векторы исследования параграфемик и ее функций.

Ключевые слова: параграфемные средства, метаграфемные средства, невербальные элементы, характерологическая функция параграфемных средств.

Kovalevskaya T. Semantic Potential of the Characterological Function of the Paragraphemic Means in the Modern English Fictional Text.

The article deals with the analysis of paragraphemic means as semantic constituents of pragmatic sense in modern English fictional text in the context of evolution and adaptation processes, which mark contemporary language system and speech practice; the concepts and paragraphemics and metagraphemics are correlated; paragraphemic means are viewed as the author-specific ways of creating fictional text, emphasizing their functional paradigm encompassing integrative function, delimitative function, function of introducing cultural and ethnic realities and patterns of behavior, emphatic function, function of substitution/ compression/characterological function; interpretation of the mentioned functions is suggested; the semantic potential of characterological function of paragraphemic means of modern English fictional text has been outlined, which is realized through various structural and typological manifestations of paragraphemic means in the plane of the fictional text; further research directions in the fields of paragraphemics and its functions have been suggested.

Key words: paragraphemic means, metagraphemic means, nonverbal elements, characterological function of paragraphemic means.

Олена Ковтун
(Київ)

УДК 811.111+656.7

**ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС «РАДІООБМІН ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ»:
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

У статті проаналізовано функціональні та лінгвістичні аспекти професійного дискурсу «Радіообмін цивільної авіації» (РЦА). З'ясовано, що внутрішньосоціумна професійно-мовленнєва комунікація авіаційних операторів, яка здійснюється під час виконання повітряним судном польоту і реалізується у формі РЦА, є провідним компонентом у структурі професійного мовлення пілотів і авіадиспетчерів. Установлено, що у функціональному плані дискурс РЦА – це ієрархічно організовані мовленнєві акти, об'єднані у висловлювання діалогічного типу. Лінгвістичними аспектами дискурсу «повітря – земля» є: лаконічність, що реалізується в компресії мовних засобів на всіх рівнях мовної системи; однозначність, чіткість; типова «фразеологія», що спрямована на максимальне використання стандартних слів і фраз, чітку і зрозумілу вимову; суворе тематичне спрямування змісту.

Ключові слова: професійно-мовленнєва комунікація авіаційних операторів, професійна субмова, дискурс, радіообмін цивільної авіації, функціональні і лінгвістичні характеристики.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної науки, техніки, технологій призводить до виникнення спеціалізованих сфер людської діяльності, що, у свою чергу, зумовлює виникнення спеціалізованих сфер спілкування. Останні вимагають формування спеціальних мов цих галузей соціального життя. На функціональне розширення мови звертали увагу ще учасники Празького лінгвістичного гуртка, які виокремлювали розмовний, науковий, діловий і поетичний прошарки мови. Термін LSP (language for special purposes), що з'явився на початку 70-х років, почав уживатися для позначення різновидів національних мов, які обслуговують спеціальні сфери життя суспільства, з-поміж них і професійних. Саме практична необхідність є основною рушійною силою виникнення тих спеціальних мов, що обслуговують спеціалізовані, часто вузькоспеціалізовані, галузі людської діяльності. Створення і розвиток цих субмов залежить від потреб тієї галузі науки, техніки, технології чи управління, яку вони обслуговують, а їх функціонування відбувається в межах певного мовного колективу. Особливі вимоги висуваються

до мови професійного спілкування авіаційних операторів – пілотів та авіадиспетчерів, оскільки від коректності авіаційної субмови та адекватного володіння нею цими фахівцями залежить не лише успішність людської діяльності, але й життя учасників комунікації. Сьогодні на багатьох повітряних лініях рух літаків нагадує рух на великих автостадах, і для забезпечення безпеки його учасників необхідне дотримання певних правил. Важливу роль у цих правилах відіграє професійно-мовленнєва діяльність авіаційних операторів, яка реалізується засобами авіаційної субмови, під якою розуміємо форму мови, що обслуговує спілкування авіаційного соціуму при виконанні ним виробничих обов'язків. Вивчення авіаційної субмови є важливим напрямом у сучасній лінгвістиці, оскільки це мовне утворення володіє значною кількістю специфічних рис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимоги до професійного мовлення авіаційних операторів дискутувались у працях Б. Алякринського, В. Колосова, А. Пчелінова, В. Цветкова. Психологічні особливості професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів були предметом уваги Н. Завалової, Г. Карапетяна, В. Козлова, Р. Макарова, Н. Михайлика, С. Пичко, В. Пономаренка, В. Ягупова та ін. Лінгвістичні особливості авіаційного дискурсу досліджували Д. Бродбент, М. Бондарчук, Дж. Картіс, П. Корчемний, І. Луцихіна, Х. Савін, В. Спіт, Ф. Фрік та ін. У сучасних дослідженнях авіаційної субмови в центрі уваги перебуває не тільки її терміносистема, але й способи організації мовних засобів для вирішення комунікативних завдань цієї сфери професійного спілкування. У цьому зв'язку виникає інтерес до вивчення лінгвістичних і функціональних аспектів такого феномена, як «радіообмін цивільної авіації», дослідження якого започатковані у працях О. Акімової, Т. Мальковської, М. Солнишкіної та ін.

Мета статті полягає в дослідженні функціональних і лінгвістичних аспектів англійського дискурсу «радіообмін цивільної авіації». Основні завдання полягають у з'ясуванні місця дискурсу «радіообмін цивільної авіації» у структурі професійного мовлення авіаційних операторів, уточненні поняття «радіообмін», розкритті специфіки цього виду професійного дискурсу авіаторів на функціональному та лінгвістичному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне мовлення авіаційних операторів розглядаємо як особливий функціональний різновид мовлення, що обслуговує професійну сферу спілкування авіаторів. Професійне мовлення означених фахівців передбачає такі складники: 1) специфічна професійно-мовленнєва комунікація, що здійснюється всередині соціуму «авіаційні оператори» (між авіадиспетчером та екіпажем повітряного судна (ПС)) під час виконання ПС польоту, і реалізується у формі радіообміну цивільної авіації (РЦА); 2) спілкування авіаційних операторів із представниками авіаційного персоналу під час перебування ПС на землі з метою забезпечення організації польоту та його безпеки; 3) спілкування з пасажиром, яке відбувається опосередковано як оголошення екіпажу про перебіг польоту або ж безпосередньо в окремих польотах, коли виникають ситуації, які з метою забезпечення безпеки польоту потребують втручання екіпажу ПС [3, с. 59]. Отже, професійне мовлення авіаторів насамперед виконує комунікативну функцію, воно обслуговує процес професійного спілкування авіаторів під час підготовки до виконання польоту та у процесі здійснення польоту.

Хоча професійно-мовленнєва комунікація авіаційних операторів має трикомпонентну структуру, провідне місце в ній належить комунікації «повітря – земля», що здійснюється між пілотом ПС і авіадиспетчером під час виконання ПС польоту. Радіообмін цивільної авіації, за визначенням П. Олянюка, реалізується у «двобічному обміні інформацією засобами обладнання радіозв'язку між екіпажем літального апарату і наземними диспетчерськими службами і/чи іншими літальними апаратами, а також при внутрішньому радіозв'язку між членами екіпажу» [6, с. 4-5]. Комунікативним середовищем для термінології РЦА є діяльність РО, що застосовується і здійснюється на ПС під час польоту і пов'язаних із ним операцій, які виконуються ПС на землі. Субмову РО Т. Мальковська розглядає як «сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера і пілота) під час виконання польоту і представлену в діалогах «пілот – авіадиспетчер» [5, с. 15].

Основні функції мовлення, які реалізуються у процесі РО, – інформативна і регулятивна (управлінська / апелятивна). РЦА реалізує інформативну функцію, коли передається інформація про обстановку в районі польоту, стан і місцезнаходження ПС, стан аеродрому, роботу засобів

зв'язку і радіотехнічного забезпечення, екстрені ситуації тощо. Інформативна функція реалізується в таких жанрах, як запит, диспетчерська інформація, уточнення, підтвердження і т. ін. Регулятивна функція РО здійснюється переважно з боку авіадиспетчера і виявляється в управлінні діями екіпажу ПС: задаванні режиму, траєкторії, маршруту польоту для зниження перед посадкою і набором висоти після зльоту, при ешелонуванні з метою запобігання небезпечних зближень і зіткнень ПС одне з одним і з перешкодами на аеродромі та в польоті. Основними жанрами мовленнєвих висловлювань, у яких реалізується регулятивна функція РЦА, є команди, диспетчерські розпорядження, диспетчерські рекомендації.

У цілому РО можна розглядати як процес і як продукт діалогового спілкування. У зв'язку з цим ми, слідом за О. Акімовою [1], розглядаємо РО як дискурс (процес), протиставляючи його тексту як продукту мовленнєвої діяльності. Діалог РЦА не передбачає зорового сприйняття комунікантів, тобто в ньому відсутні сприйняття міміки, жестів, рухів тіла. Можливі радіоперешкоди не завжди дозволяють сприймати інтонаційний малюнок висловлювання. Наслідком цього є особлива увага до тексту і до слова як його одиниці.

У функціональному плані РЦА – це ієрархічно організовані мовленнєві акти, об'єднані у висловлювання діалогічного типу. Лінгвопсихологічні особливості діалогічного мовлення полягають у тому, що воно ситуативне, тісно пов'язане з умовами, в яких відбувається спілкування. Повідомлення не створюються кожного разу заново, а немов би добудовуються до попередньо висловлених або до виконуваних дій. Це мовлення контекстне і стисле через знання членами екіпажу ситуацій і застосування ними спеціальної професійної лексики, авіаційної фразеології.

Діалог як форма мовленнєвого спілкування є формою взаємодії, що зазнає постійних чергувань, порівняно швидку зміну акцій і реакцій взаємодіючих індивідів. Особливістю діалогів між членами екіпажів є їх цілеспрямованість і швидкий темп, що пов'язано з лімітом часу на спілкування. Чим довший процес спілкування (за сучасних швидкостей польоту), тим менше часу лишається на виконання операцій з управління літаком, як наслідок, частина операцій не виконується чи виконується з порушеннями й помилками, що може призвести до авіаційних подій.

Мовою міжнародною радіотелефонного зв'язку цивільної авіації було обрано англійську мову. Такий вибір не був випадковим. Результати дослідження англійської організації Aegospace Linguistic Foundation [9], у процесі якого аналізувалося 18 мов, засвідчили, що вибір англійської мови як офіційної мови для ведення РО у світовому авіаційному просторі є найоптимальнішим, оскільки, згідно зі статистичними даними, при її застосуванні відбулося значно менше авіаційних подій на один мільйон польотів (2 проти 5), ніж при застосуванні будь-якої іншої мови. Тому розглянемо докладніше лінгвістичні характеристики дискурсу «радіообмін цивільної авіації» на англійськомовному матеріалі.

Усно-розмовне діалогічне мовлення РЦА будується відповідно до принципу економії. Явище мовної економії спостерігається на всіх рівнях мовної системи субмови РО. Тенденція до стислості й лаконічності знаходить своє вираження в насиченості скороченнями, використанні кодового способу передання інформації, високій рекурентності еліптичних конструкцій.

Скорочення, що є ознакою мовної економії на морфологічному рівні, виявляються здебільшого в аббревіаціях. У субмові РО виокремлюються ініціальні, еліпсні, аброморфемні та ініціально-словесні скорочення. Приклади ініціальних скорочень чисельні – *ATC (Air Traffic Control)*, *ATIS (Automatic Terminal Information Service)*, *DME (Distance Measuring Equipment)* та ін. (напр., *ATIS for departing flights: Heathrow Departure Information G, 08 45 hours weather: 055 degrees magnetic 08 knots, temperature 9, dew point 3, QNH 1022 hectopascals*). Еліпсні скорочення являють собою усічену структуру вихідного слова з одним чи кількома вилученими компонентами. У цій групі скорочень диференціюють такі підвиди: аброморфемно-еліпсні – *Nosig (No Significant Changers)*, *SIGMET (Significant Meteorological Information)* та ін. (напр., *SIGMET Milan FIR timed at 00 01 hours Naples Airport closed due to earth-tremors, Milan FIR SIGMET out*); ініціально-еліпсні, що містять у своїй структурі окремі з ініціальних елементів вихідного поняття – *VDF (Very High Frequency Direction Finding Station)*, *VOR (Very High Frequency Omnidirectional Radio Range)* та ін. (напр., *hold inbound on the 249 radial Los Angeles VOR*). Аброморфемні скорочення складаються з початкових частин слів вихідного слова чи

словосполучення – *Wilco (will comply), Lat (latitude), Long (Longitude)* та ін. (напр., *Right at our position I can give you a lat long*). Ініціально-словесне скорочення, *cavok – ceiling and visibility OK*, що складається з початкових літер і цілого слова, використовується у повідомленнях із забезпечення метеорологічною інформацією екіпажі літаків. Це скорочення має усталене значення і відповідає таким метеорологічним умовам – видимість не менше десяти кілометрів, відсутність хмарності нижче 1500 метрів і купчасто-дощової хмарності (напр., *06 50 Rodhos calm, cavok. Temperature +9, dew point +4, QNH 1023 nosig. Break*).

На лексичному рівні кількісне скорочення висловлювання, тобто скорочення кількості одиниць плану вираження за повного збереження інформаційного навантаження, можливе за рахунок використання вузькопрофесійних термінів, частина з яких є символічними за природою. До символічних засобів відносять умовні позначення алфавітного і числового кодів, які використовуються в субмові РО «як еквіваленти найменування понять у природній мові» [4, с. 10]. Серед кодових скорочень в англомовному дискурсі РО виокремлюються скорочення з використанням Q-коду, радіотелефонного алфавіту, цифрового і словесно-числового кодів. Q-код – це набір скорочень, що складається з трьох літер, перша з яких – Q. Використання Q-коду дозволяє не тільки кількісно скоротити висловлювання, але й уникнути двозначності, оскільки за кожним його елементом закріплене суворо усталене значення – *QDM (Magnetic heading), QDR (Magnetic bearing of the aircraft from the station)* та ін. (напр., *DCAB Kennington Approach, QDM 090 degrees, class Bravo*).

Літери радіотелефонного алфавіту кодують слова, словосполучення, висловлювання. Код радіотелефонного алфавіту використовується для позначення: 1) інформації для ПС, що відлітають – *information Alfa, Bravo...*(напр., *good afternoon, identified on handover, position 12 miles south of Bournemouth, radar vector, ILS approach, descend 2500 feet, information is Quebec, QNH 1021*); 2) коду відповідача – *squawk Charlie* (напр., *Roger, stop squawk Charlie, wrong indication*); 3) часу за Грінвічем – *Z-time* (напр., *Los Mochis information, PT-ZZB, Ukraine International departed Obregon 13 32 Z, FL 80, VFR to La Paz, estimated La Paz 14 42 Z*); 4) точності навігаційної системи – *Class A, B, C, D* (напр., *DCAB Kennington Approach, true bearing 276 degrees, I say again, 276 degrees true, Class B*).

Цифровий код, тобто використання цифр для індикування понять і передавання інформації, використовується в субмові РО для позначення: 1) чутності в радіоперемовах – *Readability 5, 4, 3, 2, 1* (напр., *GBNSS, you are 5, QNH 1021, taxi 17 or 26, wind 210 15 knots*); 2) місцезнаходження літака в повітрі – *12 o'clock position*. Такий код застосовується в тих випадках, коли необхідно зазначити місцезнаходження літака відносно іншого ПС, управління яким здійснює авіадиспетчер. Місцезнаходження літака передається за положенням цифр на циферблаті годинника (напр., *Turn left immediately, unknown traffic closing at 12 o'clock*).

Словесно-числовий код використовується в субмові РО для позначення стандартних схем виходу і підходу до аеродрому. Щоб скоротити кількість слів у висловлюванні авіадиспетчера, що містить дозвіл на виліт чи підхід до певного аеродрому, використовуються умовні позначення, наприклад, *Nortel 1G, Flouinder 2* (наведемо приклад фрагменту РО: *Arlanda Radar, UTR 461, after take-off Nortel 1G*). У цьому прикладі схема виходу, що умовно позначена *Nortel 1G*, має такі значення – *RW 19, after passing 01 ILS MM (Arlanda DME fix), turn left, intercept Nortel R-248 inbound to Nortel VOR*.

Мовна економія на синтаксичному рівні виявляється передусім у скороченні синтаксичної структури речення при збереженні в повному обсязі його інформативності. Згідно з Є. Бліндусом, редуковані речення «забезпечують економію структурних засобів, роблячи тим самим синтаксичну одиницю більш компактною при збереженні попередньої смислової ємності й, у цьому значенні, більш досконалою» [2, с. 64]. Враховуючи вимоги стислості, що висуваються до діалогів РО екстралінгвістичними умовами, необхідно водночас пам'ятати про той факт, що «зменшення надлишковості призводить до зниження завадостійкості системи» [7, с. 95]. У цьому зв'язку відправник повідомлення повинен піклуватися про те, щоби дібраних ним мовних засобів було достатньо для декодування інформації відповідно до задуму, не виникало непередбачених автором тлумачень. Попри високу, за даними Т. Мальковської, рекурентність редукованих речень (близько 85 %) а англомовних діалогах РО [5, с. 57], вилученню підлягають

тільки ті частини повідомлення, що не несуть основного смислового навантаження і не призводять до неоднозначності тлумачення інформації. Редуванню в англomовному дискурсі РО підлягають: 1) артикли (напр., ...*field in sight approximately 3 miles*); 2) прийменники (напр., ...*cleared to land RW 26*); 3) допоміжні дієслова, що служать для утворення аналітичної дієслівної форми простого дієслівного присудка (напр., *Sunair 928 just passing the outer marker*); 4) займенники в ролі підмета і допоміжні дієслова, що служать для утворення аналітичної форми дієслова-присудка (напр., *passing 2000*); 5) дієслова-зв'язки (напр., *QNH 1021; Slot time 35*).

Отже, специфічною рисою висловлювань у сфері РЦА є лаконічність, що реалізується на різних мовних рівнях.

Аналіз праць учених (О. Акімова, П. Корчемний, І. Луцихіна, Т. Мальковська, А. Пчелінов, М. Солнишкіна та ін.) дозволив дійти висновку, що лінгвістичними особливостями комунікації «повітря – земля» є лаконічність, однозначність, чіткість; відносна свобода побудови висловлювань; типова «фразеологія», що спрямована на максимальне використання стандартних слів і фраз, чітку і зрозумілу вимову, уникання багатослів'я у стандартних умовах; використання нестандартних мовних одиниць у нестандартних ситуаціях; суворе тематичне спрямування змісту (змістовий бік текстів здебільшого співвідноситься із смисловими сферами «Об'єкт», «Дія», «Простір», «Ситуація», «Час», які стосуються виконання польоту й УПР. РО відносно інших тем заборонений).

Середня довжина реплік в англomовному варіанті РО – 7,5 слова, що цілком відповідає гіпотезі Інґве про структуру фрази [8], згідно з якою породження і сприйняття мовлення можливе, якщо число елементів у ланцюгах розрізень не перевищує критичної величини 7 ± 2 . Сутність у тому, що мовець і слухач у процесі мовленнєвої комунікації уникають перевантажень в оперативній пам'яті. Різка погіршення сприйняття настає після «магічного числа 7». Натомість, навіть, всередині цього кола (до 7) будь-яке збільшення глибини фрази погіршує сприйняття слухача. Водночас спостереження Т. Мальковської свідчать, що репліки авіадиспетчера вирізняються більшою протяжністю [5, с. 38]. Максимальна довжина репліки може сягати 30 слів (напр., *Mexico Information, XA-DCX Navajo, VFR departed Mexico City at 17 30 Z. Flight level 135, direct to Puerto Vallarta. Present position abeam Uruapan. Request metreport Guadalajara*), мінімальна – 1 слово (напр., *Roger*).

Реплікування відбувається в порядку почерговості. Перебивання як спосіб зміни мовця не є характерним для цього типу дискурсу. Окрім логічної та інтонаційної завершеності висловлювання, маркерами зміни реплік або завершення контакту є окремі слова чи словосполучення. До них належать: позивні ПС (напр., *Heading 319, changing to 125.8, Japanair 402*); слова, що мають у субмові РО значення завершення висловлювання – *out, over, break break* (напр., *Change now 129.4. Over*); фрази, що мають значення передачі слів слухачеві – *go ahead, pass your message* (напр., *Go ahead, SF 153*); етикетні фрази прощання (яких згідно з правилами ведення РО необхідно уникати) (напр., *129.4, SF 153, good-bye*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Радіообмін в авіації – усне спілкування, що здійснюється на базі лексико-термінологічних «заготовок», мовленнєвих кліше, застосування яких є обов'язковим відповідно до вимог ведення радіоперемов. Комунікативними цілями РО виступають: інформування (повідомлення), запит, контроль і супровід ПС наземними службами, що реалізуються в підтвердженні (дозволі) чи забороні. Основними лінгвістичними рисами РО є лаконічність, однозначність, чіткість. Стилість як стилістична риса РО реалізується засобами мовної компресії на всіх рівнях мовної системи – морфологічному, лексичному і синтаксичному. Синтаксична компресія є основним, проте не єдиним способом формування стислого висловлювання в діалогах РО. Характерною рисою дискурсу РО є висока рекурентність еліптичних речень, що розглядається як стилістичний показник професійного мовлення учасників повітряного РО. Перспектива дослідження вбачається у вивченні природи ілюктивних актів, які реалізуються у цьому виді професійного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова О.В. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках (На материале терминологии макрополя «Радиообмен гражданской авиации» в

- русском и английском языках) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / О.В. Акимова; Казан. гос. пед. ун-т. – Казань, 2004. – 254 с.
2. Блиндус Е.С. О редуцировании структуры английского предложения / Е.С. Блиндус // Проблемы типологии и контрастивного описания языков. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1984. – С. 64–75.
  3. Ковтун О.В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія / О.В. Ковтун; наук. ред. док. пед. наук, проф., дійсний член НАПН України Богуш А.М. – К. : Освіта України, 2012. – 448 с.
  4. Котов Р.Г. Прикладная лингвистика и информационные технологии / Котов Р.Г., Новиков А.И., Скокан Ю.Т. – М. : Наука, 1987. – 162 с.
  5. Мальковская Т.А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Т.А. Мальковская; Пятигорск. гос. лингв. ун-т. – Пятигорск, 2004. – 163 с.
  6. Олянюк П.В. Радионавигационные устройства и системы гражданской авиации : учебник для вузов ГА / Олянюк П.В., Астафьев Г.П., Грачев В.В. – М. : Транспорт, 1983. – 585 с.
  7. Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации). – М. : Наука, 1976. – 263 с.
  8. Ingve V.N. A model and a hypothesis for language structure / V.N. Ingve // Proceedings of the American Philosophical Society. – Oct., 17, 1960. – Vol. 104, 5.
  9. UNIGEN – Universal Language of Aviation / W.R. Francs, J. Sontindam, I. Maylor // Aviation Space and Environment Medicine. – 1980. – Vol. 51, № 4. – P. 334–349.

Ковтун Е. Профессиональный дискурс «радиообмен гражданской авиации»: функциональный и лингвистический аспекты.

В статье проанализированы функциональные и лингвистические аспекты профессионального дискурса «Радиообмен гражданской авиации» (РГА). Обнаружено, что внутрисоциумная профессионально-речевая коммуникация авиационных операторов, осуществляемая при выполнении воздушным судном полета и реализующаяся в форме РГА, является ведущим компонентом в структуре профессиональной речи пилотов и авиадиспетчеров. Было установлено, что в функциональном плане дискурс РГА – это иерархически организованные речевые акты, объединенные в высказывания диалогического типа. Лингвистическими аспектами дискурса «воздух – земля» являются: лаконичность, реализующаяся в компрессии языковых средств на всех уровнях языковой системы; однозначность, четкость; типичная «фразеология», направленная на максимальное использование стандартных слов и фраз, четкое и понятное произношение; строгое тематическое направление содержания.

Ключевые слова: профессионально-речевая коммуникация авиационных операторов, профессиональный субязык, дискурс, радиообмен гражданской авиации, функциональные и лингвистические характеристики.

Kovtun O. Professional Discourse "Civil Aviation Radio Exchange": Functional and Linguistic Aspects.

The article analyzes functional and linguistic aspects of professional discourse "Civil Aviation Radio Exchange". It was found out that professional speech communication of pilots and air traffic controllers, carried out during the flight and realized in the form of Radio Exchange, is a major component in the structure of professional speech of pilots and air traffic controllers. From the functional approach, professional discourse "Civil Aviation Radio Exchange" is viewed as hierarchically organized speech acts, combined in sayings of dialogic type. From the linguistic approach, professional discourse "air – ground communication" is characterized by: conciseness, which is realized in the compression of language means at all levels of the language system; unambiguousness, accuracy; typical "phraseology" aimed at maximum use of standard words and phrases, clear and understandable pronunciation; strict thematic area content.

Key words: professional speech communication of pilots and air traffic controllers, professional sublanguage, discourse, civil aviation radio exchange, functional and linguistic characteristics.

Софiя Козак
(Луцьк)

УДК [811.112.2'42:004.823]:821.112.2-31.09

ФРЕЙМОВI СТРУКТУРИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНIШНОСТI ЛЮДИНИ В ЛIТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСI

Дослiджено функцiонування фреймових структур, що описують зовнiшнiсть людини в лiтературно-художньому дискурси на прикладi фрейму «ЗОВНIШНIСТЬ» у романi нiмецького письменника Лiона Феiхтвангера «Iсфай та його дочка». У дослiдженнi послуговуємося термiнами «фрейм» i «термiнал», розглядаючи їх як когнiтивнi утворення, що знаходять своє мовленнєве втiлення в дискурси вiдповiдно через фреймовi структури й термiнальнi елементи. Фреймову структуру, зокрема, визначаємо як об'єднання лексико-синтаксичних одиниць, що представляють вiдповiднi фрейми в дискурси та пов'язанi спiльною участю в актуалiзацiї авторської прагматики. Визначено основнi термiнали, що належать до фрейму «ЗОВНIШНIСТЬ», та проаналiзовано лексичнi одиницi, що представляють термiнали зазначеного фрейму. Дослiджено когнiтивно-прагматичнi особливостi фреймових структур, що описують зовнiшнiсть людини у нiмецькомовнiй художнiй прози. Проведений аналіз довiв, що фреймовi структури на позначення зовнiшностi людини є ефективним механiзмом експлiкацiї авторських думок не тiльки щодо зовнiшнього вигляду персонажiв, але й їхнiх характерiв та внутрiшнього свiту.

Ключовi слова: зовнiшнiсть, фрейм, фреймова структура, термiнал, термiнальний елемент.

Постановка проблеми. У сучасних лiнгвiстичних дослiдженнях особливу роль вiдiграє когнiтивний напрям. Саме у сферi когнiтивної науки розроблено метод концептуального аналізу, а в його межах – фреймовий пiдхiд, який, пройшовши певнi етапи розвитку, починаючи з розгляду фреймових структур як базисних елементiв у визначеннi певних соціальних подiй у соцiологiї, як фiксованої системи параметрiв опису певного об'єкту чи подiї у психологiї, до їх дефiнування як набору даних для представлення стереотипної ситуацiї у дослiдженнях iз штучного iнтелекту, набуває, нарештi, лiнгвiстичного статусу.

Значущiсть когнiтивного пiдходу визначається його ефективнiстю в адекватнiй iнтерпретацiї дискурсу, оскiльки цей процес передбачає вихiд за межi дискурсу та залучення фонових знань. Адже будь-який акт продукування мовлення чи його розумiння не обмежується рамками актуалiзованих значень вимовлених чи написаних слiв, а вимагає звернення до знань про свiт [2, с. 165].

Слiд зазначити, що за останнi роки взагалi спостерiгається зростаючий iнтерес науковцiв до процесiв формування, iснування i передачі людських знань. Зокрема, для дослiджень штучного iнтелекту важливим завданням стало створення так званих “пакетiв знань” (термiн Р. Шенка [6, с. 320]), якi б мiстили енциклопедичнi вiдомостi про певнi об'єкти та ситуацiї, що i послужило поштовхом до виникнення фреймових теорiй.

Аналіз останнiх дослiджень i публiкацiй. Фрейм – феномен, який викликає суперечливi тлумачення, що, безумовно, пов'язано, з одного боку, зi складнiстю самого явища, а, з iншого – недостатньою теоретичною розробкою цього питання. Недостатньо дослiдженою залишається проблема фреймiв у лiнгвiстицi, зокрема, у текстолiнгвiстицi. Окремi питання з цiєї проблематики привертають увагу лiнгвiстiв. Цiкавi думки та спостереження мiстять працi А.М. Приходько [3, с. 60-63], присвяченi вивченню засобiв зв'язку, за допомогою яких здiйснюється поєднання пропозицiй у фреймовий ланцюг. Заслугує на увагу дослiдження З. Фойгт [7], спрямоване на вивчення фреймових структур у нiмецьких художнiх творах. Детальну класифiкацiю фреймiв, побудовану на їхнiй вербалiзацiї, пропонує С.А. Жаботинська, згiдно з якою виокремлено предметноцентричнi, акцiональнi, партонiмiчнi, гiпонiмiчнi й асоцiативнi фреймовi структури [1, с. 12-25]. Докладний опис фрейму як структури репрезентацiї знань представлено також у «Термiнологiчнiй енциклопедiї сучасної лiнгвiстики» О.О. Селiванової [4].

Актуальнiсть дослiдження зумовлена тим, що ряд питань стосовно функцiонування фреймових структур у лiтературно-художньому дискурси залишаються вiдкритими та

потребують подальшого поглибленого вивчення з антропоцентричних позицій, адже проблема людини, її сутності та існування – одна з основних проблем гуманітарного знання.

Метою дослідження є вивчення особливостей функціонування фреймових структур, що позначають зовнішність людини в німецькомовній художній прозі. **Завданнями** цієї наукової розвідки є аналіз термінальних елементів, що представляють фрейм «ЗОВНІШНІСТЬ» у романі Л. Фейхтвангера «Ієфай та його дочка», та визначення ролі проаналізованих фреймових структур у відтворенні авторської прагматики щодо зовнішнього вигляду персонажів у літературно-художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу фреймових структур на позначення зовнішності людини в літературно-художньому дискурсі використовуємо терміни «фрейм», «фреймова структура», «термінал» і «термінальний елемент». Слід зазначити, що «фрейм» і «термінал» – це когнітивні утворення, а «фреймова структура» і «термінальний елемент» є їхніми мовними корелятами. *Фреймові структури* кваліфікуємо як об'єднання лексико-синтаксичних структур, що представляють відповідні фрейми в дискурсі. *Термінали* є складовими фрейму (вузлами), за допомогою яких відбувається текстова активізація відповідних структур знань у свідомості читача.

Фрейм «ЗОВНІШНІСТЬ» розглядаємо як когнітивну структуру, в основі якої лежать категоріальні знання про зовнішній вигляд людини, зафіксовані в лексикографічних джерелах. Німецький тлумачний словник *Wahrig* наводить такі визначення: *das ÄUßERE* – Außenseite, Oberfläche; äußere Erscheinung, äußere Ansicht, Anblick von außen, Aussehen [8, с. 522]; *das AUSSEHEN* – Anschein, äußerer Eindruck, der Anblick, den jmd. od. etwas bietet [8, с. 521]). Основні термінали фрейму *ЗОВНІШНІСТЬ (DAS ÄUßERE)* є: ОБЛИЧЧЯ (*das Gesicht*), СТАТУРА (*die Gestalt*), ОДЯГ (*die Kleidung*):

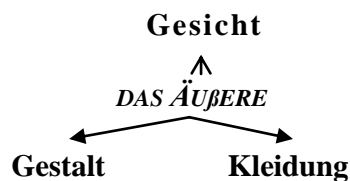

Рис1. Концептуальна структура фрейму «ЗОВНІШНІСТЬ»

Дослідження літературно-художнього дискурсу повинно здійснюватись із урахуванням ряду чинників – історичних, соціальних, етнографічних, філософських, які впливають на вибір автором певних мовних структур. Саме з позицій зазначених факторів аналізуємо функціонування фреймових структур на позначення зовнішності людини в романі видатного німецького письменника ХХ ст. Ліона Фейхтвангера «Ієфай та його дочка».

В історії німецької літератури місце Л. Фейхтвангера відзначається передусім його романами на історичну й сучасну тематику. Головна проблематика творчості письменника – альтернатива дії та філософського споглядання. У своїх творах митець відтворив багато подій – від прадавнини до сучасної йому епохи. Завдяки вихованню, світосприйняттю, а також зростаючому антисемітизму в Німеччині письменник прагнув до створення творів, пов'язаних із життям та історією його народу. 3-поміж ряду таких книг важливе місце займає роман «Ієфай та його дочка».

В основу твору лягла історія Ієфая з книги Суддів Старого Заповіту. Події цієї розповіді стосуються періоду між 1300 та 1100 рр. до н. е., у час боротьби ізраїльських племен за Зайордання. Ієфая – незаконно народженого сина судді роду Гілеад – названі брати та їхня мати проганяють з дому. Разом з дружиною, дочкою і невеликою кількістю прибічників він іде в пустелю. У тяжких умовах кочового життя Ієфай створює військо та завойовує ряд міст. У кульмінаційний момент боротьби, коли події розгортаються не на його користь, Ієфай звертається за допомогою до Бога, обіцяючи принести Йому в жертву першу людину, яка з'явиться перед ним після здобутої перемоги в бою. На його біду, першою полководець зустрічає свою єдину доньку – Яялу. Переносючи жахливі душевні муки, він змушений виконати страшну обіцянку.

Ієфай – мудрий лідер, безпощадний воїн, небезпечний ворог і водночас ніжний батько та чоловік. Через опис зовнішності автор підкреслює його велич та відвагу: *Nun sein massiges, breitstirniges Gesicht nackt war, traten die starken, entschiedenen Züge noch deutlicher ins Licht, die harten Backenknochen, die auffallend flache Nase, das kräftige Kinn, die vollen, fröhlichen Lippen* (5, с. 51). Термінал ОБЛИЧЧЯ (*Gesicht*) представлений термінальними елементами *massige* (масивне) та *breitstirniges* (широколобе), що маніфестує силу та велич головного героя. *Gostri viliuci* (*die harten Backenknochen*), *плоский ніс* (*die auffallend flache Nase*), *сильне підборіддя* (*das kräftige Kinn*) та *повні губи* (*die vollen Lippen*) підкреслюють риси великого воїна, його мужність і непохитність.

У зображенні Ієфая Л. Фейхтвангер звертає увагу на його очі, що випромінюють гнівний вогонь: *Jefta war zornig; kleine, grüne Lichter funkelten in seinen braunen Augen* (5, с. 53). Така зовнішня характеристика свідчить про неабиякий характер цього персонажа, про силу та рішучість, що виділяє його з-поміж інших, робить «царем пустелі», а згодом і Суддею свого народу.

Зовнішній вигляд персонажа може також відображати його внутрішній стан: *Sein Gesicht zeigte, was er dachte; häufig war es wild und zuversichtlich, mehrmals bitter schalkhaft* (5, с. 60). Незважаючи на зайнятий Ієфаєм пост судді, чоловік не чує себе щасливим: *Sein Gesicht war starr, als sei es ein Teil des steinernen Hochsitzes. Er war nicht glücklich, Jefta* (5, с. 383). Термінал ОБЛИЧЧЯ представлено термінальними елементами *нерухомий* (*starr*) та *спустошений погляд* (*leeren Blickes*). Ієфай ніби сам став частиною того суддівського каменю, на якому мав честь сидіти (*als sei es ein Teil des steinernen Hochsitzes*). Завдяки опису зовнішності, представленому у наведеній фреймовій структурі, ми можемо судити про збайдужіння та внутрішнє спустошення головного героя, про усю трагічність його існування.

Фреймові структури на позначення зовнішності допомагають розкрити як зовнішні, так і внутрішні сторони людської природи будь-якого персонажа, підтвердженням чому є часте звернення автора до описових характеристик своїх героїв. Зображення зовнішності Ктури – дружини Ієфая – привертає увагу читача завдяки вдало підібраним термінальним елементам, що досить влучно характеризують цю незвичайну жінку: *Sie saß dünn, braun und lieblich auf dem Reittier* (5, с. 64).

Ктура – любляча дружина й матір, котра піклується про добробут своєї родини та прикладає всіх зусиль, щоб захистити її від негараздів. Вона не боїться ворогів, оскільки перебуває під надійним захистом свого чоловіка. Все, що відбувається в її житті, має свій сенс та знаходиться під постійним контролем Ієфая. Та не завжди пануватиме мир і злагода в їхній оселі. Кульмінаційним моментом в житті Ктури є звістка Ієфая про те, що він має виконати обітницю, дану перед Богом. *Ketura starrte ihn an aus wilden, riesigen Augen. Sie konnte nicht sprechen, es würgte ihr Hals und Brust* (5, с. 318-319). Термінальні елементи, що описують зовнішній вигляд Ктури у наведеній фреймовій структурі – *aus wilden, riesigen Augen; es würgte ihr Hals und Brust* – передають стан цілковитої скутості, безпорадності та відчаю, викликаний повідомленням чоловіка про майбутню загибель їхньої єдиної доньки.

Мати відчуває неймовірний біль і тугу від того, що не в змозі відвернути від Яали страшного фатуму, на який її прирік власний батько: *Da indes drang Ketura zu der Tochter. Sie ergriff ihre Hand, ihre riesigen, verwilderten Augen saugten sich fest an ihrem Gesicht. Sie beschwor sie mit ihrer tiefen Stimme* (5, с. 355). Ктура в розпачі здалеку спостерігає за останнім шляхом її дівчинки до жертovníка, де за релігійним обрядом, вона буде принесена в жертву.

Автор більше не згадує у своєму романі образу Ктури. Оповідь про цю незвичайну жінку завершується фреймовою структурою, де завдяки наповненню термінальними елементами, які описують її зовнішній вигляд та поведінку, передано відчай згорьованої матері, серце якої відмовляється втрачати свою єдину дитину, навіть якщо це потрібно для сакральної мети: *Nur ferne noch folgte Ketura. Sie wimmerte und heulte leise vor sich hin und setzte ihren Weg fort. Ihre Augen wurden weit und wild* (5, с. 357).

Аналіз фреймових структур на позначення зовнішності у романі був би неповним без розгляду зовнішніх характеристик ще однієї важливої постаті – дочки Ієфая. Л. Фейхтвангер ідеалізує образ своєї героїні, описуючи її як чарівну, упевнену в собі, надзвичайно енергійну

дівчинку, яка має твердий характер, гострий розум та любляче серце: *Sicheren Auges und Fußes streifte und kletterte sie herum, keine Anstrengung machte sie müde. Sie hatte den straffen, anmutigen Leib der Mutter, auch deren mattbraunes, fleischloses Gesicht, und wie Ketura war sie zart und fein in aller Kraft und Härte* (5, с. 99).

Яала готова віддати себе в жертву і бачить у цьому велику місію. У той час як рідні та близькі з жахом сприймають новину про її майбутню загибель, вона спокійно обмірковує ситуацію і, як того вимагає звичай, вирушає зі своїми подругами в гори, щоб оплакати своє коротке життя: *Ja'ala, wenn die Freundinnen um sie klagten, schaute und hörte zu, stillen, ein wenig hochmütigen Gesichtes* (5, с. 336). Термінальні елементи *stillen, ein wenig hochmütigen Gesichtes*, що описують спокійне, горде обличчя дівчинки у цей трагічний момент, свідчать про її надзвичайну відвагу.

Наступна фреймова структура також майстерно відтворює виняткову красу та мужність Яали: *Ihr mattbräunliches Fleisch schimmerte durch das schleierige Kleid. Niemand konnte schauen wie sie, alles, was sie war und lebte, war in ihren Augen. Wer ihre Stimme einmal gehört hatte, vergaß sie nicht, und ihm, Jefta, war die Stimme vertraut wie die eigene Hand* (5, с. 357). Здається, дівчинка не шкодує, що позбавлена майбутнього земного життя і з готовністю мудреця віддається своєму обов'язку перед Богом.

Останні слова, що стосуються опису Яали – *Wer ihre Stimme einmal gehört hatte, vergaß sie nicht* (5, с. 357) – маніфестують прагнення Л. Фейхтвангера назавжди увіковічнити образ безстрашної дівчинки. Її життя закінчилось, проте пам'ять про цю героїню завжди житиме у книгах та спогадах читачів.

У ході проведеного аналізу ми дійшли **висновків**, що фреймові структури, які описують зовнішність людини, займають одне з центральних місць у романі Л. Фейхтвангера «Іефай та його дочка» і є ефективним механізмом експлікації авторських думок не тільки щодо вигляду персонажів, але й їхніх характерів та внутрішнього світу. Автор детально змалював зовнішні риси кожного з персонажів, що допомогло читачеві проникнути у їхній внутрішній світ, розкрити цілий спектр людських почуттів – кохання, ненависть, співчуття, дружбу, розчарування, страх, переживання тощо. Концентрація фреймових структур на позначення зовнішності у творі різна і знаходить своє вираження в найрізноманітніших епізодах та сценах, що надає оповіді особливої глибини та виразності.

Результати дослідження показали, що у фреймових структурах нерідко присутні лексичні одиниці, які імпліцитно представляють термінали фреймів. Дослідження імпліцитних зв'язків у фреймових структурах та їхній вплив на реалізацію авторських інтенцій може становити завдання для **подальших наукових розвідок** у галузі когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Серія : Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11 – С. 12–25.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А.М. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Feuchtwanger L. Jefta und seine Tochter: Originallektüre / L. Feuchtwanger. – СПб. : Корона принт, КАРО, 2004. – 416 с.
6. Schank R.C. Integrating Semantics and Pragmatics / R.C. Schank, L. Birnbaum, J. Mey, // Quaderni di Semantica. – 1985. – VI. – P. 313 – 325.
7. Voigt S. Framesemantische Strukturen des Textes als Beitrag zur Textverständlichkeit / S. Voigt. – Berlin : Logos-Verlag, 1997. – 267 S.
8. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch mit einem Lexikon der Deutschen Sprachlehre. – Berlin, 1966. – 4358 S.

Козак С. Фреймовые структуры описания внешности человека в немецкоязычном литературно-художественном дискурсе.

Статья посвящена важной проблеме когнитивной лингвистики – исследованию функционирования фреймовых структур, описывающих внешность человека в художественном дискурсе на примере фрейма «ВНЕШНОСТЬ» в романе немецкого писателя Лиона Фейхтвангера «Иефай и его дочь». В работе используются термины «фрейм» и «терминал», которые

рассматриваются как когнитивные образования, отображаемые в дискурсе соответственно посредством фреймовых структур и терминальных элементов. Фреймовую структуру, в частности, определяем как объединение лексико-синтаксических единиц, представляющих соответствующие фреймы в дискурсе и связанные общим участием в актуализации авторской прагматики. Определены основные терминалы, принадлежащие фрейму «ВНЕШНОСТЬ», а также исследованы когнитивно-прагматические особенности фреймовых структур, изображающих внешний вид человека в немецкоязычной художественной прозе. Проведенный анализ доказал, что фреймовые структуры на обозначение внешности человека, являются эффективным механизмом экспликации авторских мыслей не только относительно внешнего облика персонажей, но также их характеров и внутреннего мира.

Ключевые слова: внешность, фрейм, фреймовая структура, терминал, терминальный элемент.

Kozak S. Frame Structures Describing Human Appearance in a German Literary Discourse.

The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of the functioning and verbal filling of the frame structures that denote human appearance in German literary discourse represented by the novel of Lion Feuchtwanger "Jephtha and his Daughter". The term frame got into the branch of linguistics from cognitive psychology and became a distinctive contact link between language structures and their correlates in reality. Being actualized and mobilized by an author, frames form a discourse, define its quality and pragmatics. The analyzed extracts of the literary work "Jephtha and his Daughter" represent interesting examples of the frame structures, which denote human appearance, the study of which made it possible to investigate cognitive-pragmatic features of the frame structures which represent the frame "APPEARANCE" in the belles-lettres discourse. The terminal elements, which represent outer features, play an important part in the verbal presentation of the frame "APPEARANCE", as they help the author to express not only the outward traits but also the nature of the main characters of the novel as well as their inner world.

Key words: appearance, frame, frame structure, terminal, terminal element.

Ірина Козубська
(Київ)

УДК 81'38

СПІВВІДНОШЕННЯ СТИЛЮ І ЖАНРУ

Розглянуто співвідношення понять «функціональний стиль» і «мовленнєвий жанр», їх взаємодію та характер зв'язків. З'ясовано, що для функціональних стилів характерне їхнє внутрішнє членування на менші частини-єдності і кожний функціональний стиль оформлюється в своїй притаманній тільки йому сукупності жанрів. Окреслено параметри та фактори, які дозволяють виділити і описати функціональні стилі та їх жанри. Доведено, що для виділення функціонального стилю вирішальним фактором виступає функція, тоді як жанрові різновиди частіше за все характеризуються структурно-композиційними ознаками та сукупністю відповідних для цього жанру мовних засобів. Здійснено критичний огляд різних підходів щодо проблеми співвідношення стилю та жанру. Проаналізовано дві протилежні думки відносно співвідношення мовленнєвих жанрів і відзначено, що жанр може переходити з одного стилю в інший за умови його недостатньої реалізації в якомусь одному стилі. Встановлено, що поняття «стилю» та «жанру» переплітаються та є взаємозалежними, оскільки жанр народжується у стилі, а стиль формує жанр і залежить від нього. Визначено, що співвідношення між ними є ієрархічним, оскільки функціональні стилі складаються із сукупності мовленнєвих жанрів, які визначаються формою побудови інформації, її характером та емоційним забарвленням.

Ключові слова: функціональний стиль, мовленнєвий жанр, дискурс, структурно-композиційні ознаки.

Постановка проблеми. Дослідження теорії мовленнєвих жанрів та співвідношення стилів з жанрами на сучасному етапі розвитку стилістики є досить актуальним, оскільки існує багато поглядів на специфіку взаємозв'язків цих лінгвістичних понять, проте одностайного вирішення проблеми досі не існує. Невизначеність позицій з даного питання породжує

необхідність звертатися до нього знову, аналізувати з різних позицій та окреслювати нові аспекти співвідношення стилю та жанру. Це дозволить створити універсальну класифікацію стилів та жанрів, чітко охарактеризувати їх основні риси та розробити загальну методику їх вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало мовознавців вивчали питання стилю та жанру. Так, український мовознавець Ф.Бацевич у своїй праці про мовленнєвий жанр і функціональний стиль вважає, що жанр формується у межах конкретного функціонального стилю, який задає основні координати мовленнєвого жанру. При зосередженні уваги на функціональному стилі мовленнєвий жанр є тематичним, композиційним розгортанням стилю [3; 109]. Н. Орлова розглядає дві протилежні точки зору на проблему співвідношення стилю і мовленнєвого жанру і вважає, що жанр може переходити з одного стилю в інший, тобто не реалізується в якомусь одному стилі. Г. Я. Солганік стверджує, що стиль і жанр співвідносяться як ціле і конкретне. Комунікативну природу мовленнєвих жанрів та зв'язок їх зі стилем також вивчали М. Бахтін, Т. Шмельова, І. Сілантьєв, М. Кожина, В. Салімовський [2; 3; 7].

Мета статті – аналізуючи мовну природу функціонального стилю та мовленнєвого жанру, пояснити їх співвідношення. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: (1) розкрити поняття «стилю» та «жанру»; (2) здійснити аналіз вже існуючих точок зору на проблему зв'язків цих лінгвістичних понять; (3) окреслити чинники взаємовідношень стилю і жанру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення проблеми співвідношення стилю і мовленнєвого жанру варто розпочато з праці М.М. Бахтіна «Проблема мовленнєвих жанрів». В ній вчений стверджував, що всі стилі пов'язані з мовленнєвими жанрами. Він пише: «Насправді, мовні, чи функціональні, стилі є не що інше, як жанрові стилі визначених сфер людської діяльності і спілкування. В кожній сфері побутують і застосовуються свої жанри, що відповідають специфічним умовам даної сфери; цим жанрам і відповідають визначені стилі» [2; 254]. Використання М. Бахтіним термінів «функціональні стилі» й «жанрові стилі» як синонімів свідчить про те, що функціональні стилі стосуються висловлення, є його елементом. Лінгвіст вважав, що не всі жанри однаково сприяють вираженню індивідуальності мовця, тобто індивідуального стилю. Найбільш придатні для цього жанри художньої літератури. Найменш сприятливими для відображення індивідуальності в мовленні є ті мовленнєві жанри, котрі вимагають стандартної форми, наприклад ділова документація, військові команди, словесні сигнали на підприємстві тощо. На думку М. Бахтіна, визначення стилю вимагає глибокого вивчення як природи висловлення, так і різноманітних мовленнєвих жанрів [3; 107].

Лінгвіст вважає, що функціональні стилі відповідають певним жанрам, які застосовуються у різних сферах життя. Внаслідок тісного взаємозв'язку стилю і жанру стилістика повинна враховувати жанрову природу стилів та глибше і ширше вивчати різновиди мовленнєвих жанрів. «Стиль нерозривно пов'язаний з певними тематичними єдностями і – що особливо важливо – з певними композиційними єдностями, з певними типами побудови цілого, типами його завершення, типами відношення того, хто говорить, до інших учасників мовленнєвого спілкування... Стиль входить як елемент в жанрову єдність висловлення» [2; 255].

Незважаючи на всю важливість поглядів М. Бахтіна на поняття «стилю» і «мовленнєвого жанру», деякі вчені стверджують, що вчений не дає чіткої концепції жанрів і стилю, він лише окреслює її контури. І дуже часто ототожнює стиль і жанр. Як зауважує сучасний російський лінгвіст Володимир Алпатов, багато прикладів мовленнєвих жанрів, які наводить М. Бахтін, можна кваліфікувати як зразки функціональних стилів.

У сучасній лінгвістичній науці простежується 3 основні напрямки при визначенні поняття «функціонального стилю». Перше спирається на розмежування сфер чи ситуацій спілкування, друге – на функції мови, третє – на області суспільної свідомості.

Хоча погляди лінгвістів на принципи поділу і визначення функціональних стилів повністю не збігаються, проте існують певні позиції, які дозволяють виділити і описати ту чи іншу функціонально-стильову систему. До них відносять наступні: необхідність аналізу мовних особливостей того чи іншого стилю в зв'язку з екстралінгвістичними факторами; співвідношення

понять «функціональний стиль» – «жанр» – «текст» за ступенем їх абстрактності; уявлення про присутність жанрової диференціації в рамках функціонально-стильової обізнаності.

Екстралінгвістичні фактори, на основі яких виділяються функціональні стилі та їх жанри, діляться на стилеутворюючі та нестилеутворюючі. До перших, тобто об'єктивних, відносяться фактори, «пов'язані з природою мови-мовлення (громадська діяльність, форма суспільної свідомості, в якій відбувається спілкування; характер і «тип» творчого мислення; сюди ж відносяться такі явища, як «тип змісту», тема, хоча вони і є вторинними похідними від перших, але тісно причинно з ними зв'язані і обумовлені)». До нестилеутворюючих відносяться суб'єктивні фактори (психічні особливості того, хто говорить, мотив, задум мовлення, настрої в момент мовлення) [7; 149].

Не дивлячись на різноманіття існуючих класифікацій функціональних стилів, більшість дослідників погоджуються з тим, що функціональні стилі не утворюють замкнутих систем, а знаходяться в живому стані та постійній взаємодії.

Якщо співставити різні концепції стилю і жанру в лінгвістичній науці, то загальноновизнаним є той факт, що для функціональних стилів характерне їх внутрішнє членування на менші частини-єдності і кожний функціональний стиль оформлюється в своїй притаманній тільки йому сукупності жанрів. Критерієм їх виділення виступає характер і спосіб відображення дійсності. Будучи формами втілення стилів, жанри реалізуються в конкретних текстах. Таким чином, як зазначає В.Г. Кузнецов, жанри являються однією з найскладніших типологічних категорій функціональної стилістики, що включають в себе екстралінгвістичні ознаки комунікативно-прагматичного характеру і лінгвістичні ознаки. Якщо жанр – це форма реалізації стилю, то під жанром слід розуміти «функціонально-стилістичні єдності, які характеризуються певним способом відображення дійсності, притаманними їм релевантними рисами, єдністю структурної і композиційної організації» [8; 17-18].

М.П. Брандес визначає функціональний стиль як систему внутрішніх, прихованих стосунків і зв'язків явищ, у якій проявляються функції призначення і впливу словесного твору. Кожен функціональний стиль як система складається з таких підсистем: 1) підсистема змісту як результат певного методу відображення, 2) підсистема функціонального змісту, 3) підсистема функціонально-стильового змісту, 4) підсистема типу мислення і відповідний до нього набір композиційно-мовленнєвих форм, 5) підсистема емоційно-експресивного змісту і відповідні тональні забарвлення функціональних стилів, 6) підсистема комунікативного змісту і відповідні комунікативні типи тексту – монологічні та діалогічні [4; 140-141].

Функціональний стиль складається з окремих частин, які М.П. Брандес називає підстилями або різновидами функціонального стилю. У якості принципів виділення цих частин можуть виступати різні критерії, наприклад архітектонічні форми, які дають такі різновиди, як монологічні, діалогічні, полілогічні [4; 142]. Пізніше дослідниця називає монолог, діалог і полілог архітектоніко-мовленнєвими формами, які утворюють зовнішню конструкцію жанру [4; 119].

Даючи поняття «мовленнєвого жанру», наведемо визначення Дж. Свейлза «жанр складається з класу комунікативних подій, що мають певні спільні комунікативні цілі. Дані цілі визначаються компетентними членами дискурсивної спільноти та становлять засади певного жанру. Ці засади утворюють каркас структури дискурсу та впливають на вибір певного стилю та змісту жанру. На додаток до визначених комунікативних цілей, жанри характеризуються подібністю у структурному, стилістичному та змістовному аспектах та розраховані на сприйняття певною цільовою аудиторією» [6; 58].

Варто зазначити, що параметри, за якими диференціюються функціональний стиль і мовленнєвий жанр, неоднакові. Для функціонального стилю вирішальним фактором виступає функція, а жанрові різновиди частіше за все характеризуються структурно-композиційними ознаками. Ці ознаки загальні, але для окремих мовленнєвих жанрів в сфері того чи іншого функціонального стилю характерні й індивідуальні ознаки, що властиві тільки їм. Так, наприклад, в системі наукового стилю монографія, стаття, тези – жанри різняться не тільки за структурно-композиційним параметром, але й за обсягом. Інформаційна записка і передова стаття як жанри газетного стилю відрізняються один від одного ступенем і формою вираження

оціночності, а жанри юридичних і дипломатичних документів диференціюються як мовленнєві жанри офіційно-ділового стилю за ознакою приватної сфери діяльності [9; 30-31].

До питання співвідношення стилю і мовленнєвого жанру звертається Н.В. Орлова, яка розглядає дві протилежні точки зору, а саме: 1) у кожного стилю свій репертуар жанрів і 2) жанр може переходити з одного стилю в інший, тобто не реалізується в якомусь одному стилі. Перше ствердження відноситься до В.В. Виноградова, який визначає стиль як абстракцію певної більшості жанрів [5; 121]. Традиційна модель стилю і уявлення про жанри збігається з даним ствердженням. Справді, співставлення стиле- і жанроутворюючих факторів виявляє більш конкретний характер останніх: сфері спілкування (стиль) відповідає типова комунікативна ситуація (жанр); глобальним функціям мови (стиль) – конкретні цілі мовців (жанр) і т.д. Цю точку зору підтверджує і Г.Я. Солганік, який вважає, що стиль і жанр співвідносяться як ціле і конкретне. «Будь-який функціональний стиль існує лише як сукупність жанрів» [11; 5]. Джерелом другого підходу є точка зору М. Бахтіна про поділ мовленнєвих жанрів на первинні і вторинні. Цей поділ припускає, що всі або майже всі жанри публічної, ділової, наукової сфери, а також художньої прози і поезії мають прототипи в побутовому мовленні. «Якщо первинний і відповідні вторинні жанри мають спільні мовленнєві ознаки, – пише Н.В. Орлова, – то дійсно є сенс говорити про перехід жанру зі стилю в стиль» [10; 52].

Ставлячи в центрі уваги досліджень мовленнєві жанри, мовознавці вважають стиль родовою категорією, а мовленнєві жанри – видовою. Жанр формується у межах конкретного функціонального стилю, який задає основні координати мовленнєвим жанрам. При зосередженні уваги на функціональному стилі мовленнєвий жанр є тематичним, композиційним розгортанням стилю.

Деякі вчені питання співвідношення жанру і стилю вирішують, орієнтуючись на окремі ідеї М. Бахтіна. Так, враховуючи те, що він вважав функціональні стилі жанровими стилями певних сфер людської діяльності і спілкування, елементами жанрової єдності висловлення, російський лінгвіст Ігор Сілантьєв вибудовує систему жанрової стилістики наукового мовлення. Він витлумачує поняття «стилистичний макет жанру» як структуру, котрій у функціональному аспекті відповідає система мовних елементів стилю. Саме це, на думку І. Сілантьєва, може вважатися експліцитним вираженням «жанрового стилю» в концепції М. Бахтіна. У цьому підході до з'ясування співвідношення мовленнєвого жанру і стилю точкою відліку є мовленнєві жанри як готові утворення, які зіставляються зі стилем [3; 109].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, говорячи про співвідношення стилю і жанру можна стверджувати, що ці два поняття переплітаються і взаємодіють: жанр народжується у стилі, стиль формує жанр і залежить від нього. Стосовно функціонального стилю мовленнєвий жанр є конкретною формою його існування. Поза жанрами функціональний стиль існує як наукова абстракція, як загальне уявлення про мовленнєвий вигляд того чи іншого функціонального різновиду літературної мови. На нашу думку, можна вважати співвідношення між стилем і мовленнєвим жанром ієрархічним: функціональні стилі складаються із сукупності мовленнєвих жанрів, які визначаються формою побудови інформації, її характером та емоційним забарвленням. Визначивши поняття стилю та жанру та проаналізувавши співвідношення між ними, в подальшому доцільно буде розглядати та досліджувати окремо кожен функціональний стиль та його мовленнєві жанри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В.М. Проблема речевых жанров в работах М.М. Бахтина / В.М. Алпатов // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2002. – Вып.3. – С. 92 – 104.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров/ М.М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – с.237-280.
3. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2006.
4. Брандес М.П. Стилистика текста / М.П. Брандес. – М. : «Прогресс-Традиция», «ИНФРА-М», 2004. – 408 с.
5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во Акад. Наук СССР, 1963. – 255 с.
6. Войтак М. Жанр в форме коллекции и коллекция жанров / М.Войтак // Стереотипность и творчество в тексте: межвуз. сб. науч. трудов; отв. ред. М. П. Котюрова. – П., 2005. – №3. – с.54 – 59.
7. Кожина М.Н. К основаниям функциональной стилистики / М.Н. Кожина. – Пермь, 1968. – 252 с.

8. Кузнецов В.Г. Функциональные стили современного французского языка / В. Г. Кузнецов. – М. : Высшая школа, 1991. – 232 с.
9. Наер В.Л. Прагматика научных текстов. Вербальный и невербальный компоненты / В.Л. Наер // Функциональные стили. Лингвистические аспекты. – М., 1985. – с.14-25.
10. Орлова Н.В. Жанры разговорной речи и их «стилистическая обработка»: к вопросу о соотношении стиля и жанра / Н.В. Орлова // Жанры речи. - Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1997. – С. 51-56.
11. Солганик Г.Я. Введение // Вакуров В.Н., Кохтев Н.Н., Солганик Н.Я. Стилистика газетных жанров: Учебн. пособие для вузов. – М. : Высшая школа, 1978. – с.5 – 19.

Козубская И. Соотношения стиля и жанра.

В статье рассматривается соотношение понятий «функциональный стиль» и «речевой жанр», их взаимодействие и характер связей. Указывается, что для функциональных стилей характерно их внутреннее членение на меньшие части-единства и каждый функциональный стиль оформляется в своей свойственной только ему совокупности жанров. Определены параметры и факторы, которые позволяют выделить и описать функциональные стили и их жанры. Утверждается, что для функционального стиля решающим фактором выступает функция функционального стиля, тогда как жанровые разновидности чаще всего характеризуются структурно-композиционными признаками и совокупностью языковых средств. Автор рассматривает разные точки зрения на проблему соотношения стиля и жанра, сопоставляет и анализирует их. В частности, в статье проанализировано два противоположных мнения относительно взаимодействия жанров, которые отмечают, что жанр может переходить из одного стиля в другой, если он не достаточно реализуется в каком-то одном стиле. Автор делает вывод, что понятия «стиля» и «жанра» переплетаются и есть взаимозависимыми, поскольку жанр рождается в стиле, а стиль формирует жанр и зависит от него. Установлено, что соотношение между ними есть иерархичным, так как функциональные стили состоят из совокупности речевых жанров, которые определяются формой построения информации, ее характером и эмоциональной окраской.

Ключевые слова: функциональный стиль, речевой жанр, дискурс, структурно-композиционные признаки.

Kozubs'ka I. Correlation of Style and Genre.

The article considers correlation of concepts “functional style” and “speech genre”, their interaction and relations type. It is stated that functional styles are characterized by their inner division into small entities and every functional style is formed in its own set of genres. Parameters and factors that allow to distinguish and describe functional styles and their genres are defined. It is affirmed that function is the determinant of functional style whereas genre varieties are often characterized by their structure and composition features. The author dwells on different views to the problem of style and genre correlation, compares and analyses them. In particular, two contrary opinions are analyzed which tell that every style has its own set of genres and that genre can move from one style to another, that is, it is not realized in one style. The author concludes that concepts “style” and “genre” are interlaced and interdependent, so far as genre appears in style and style makes genre and depends on it. It is ascertained that correlation of them is hierarchical since functional styles consist of set of genres which are defined by the form of information structure, its peculiarities and emotional coloring.

Key words: functional style, speech genre, discourse, structure and composition features.

Оксана Криштанович
(Чернівці)

УДК 811.161.2'38

**МЕНТАЛЬНІ ВИТОКИ МОВНОГО ОБРАЗУ АВТОРА
У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Проаналізовано категорію образу автора – одну з центральних у сучасній лінгвістиці. Досліджено ментальність українського народу і її вирішальний вплив на формування образу автора у творчості Юрія Федьковича. Оскільки творець втілює себе у художньому творі, виявляючи у мовностилистичному оформленні, структурі тексту своє світобачення, світосприйняття,

світовідчуття. Словесна творчість виявляє тип людини, національну своєрідність, естетичні орієнтири, естетичне кредо. Мовленнєві структури, насамперед, лексико-семантичні та фразеологічні, які викристалізувалися у мові народу, набувають інтерпретації у процесі мовленнєвої діяльності творця. Ця інтерпретація не цілком відмінна від народного сприйняття, а внутрішньо взаємопов'язана і взаємозумовлена, тобто відбувається акт аперцепції (за визначенням О. Потебні). На формування образу автора у творчості Ю.Федьковича чи не вирішальний вплив мали національні особливості українського народу, зокрема географічне розташування, історична доба, психологічні мотиви сприйняття дійсності (волелюбність, чуттєвість, кордоцентричність).

Ключові слова: ментальність, образ автора, Юрій Федькович, психіка.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві актуальним є вивчення мовної особистості через призму національної свідомості автора художнього тексту. Від часу української державності в україністиці спостерігаємо стійкий інтерес до вивчення українського національного характеру. Ця проблема досить актуальна для України, де тисячоліттями нищилася національна ідея.

Ідіостиль письменника, як і мовна особистість взагалі, формується як особистісними, так і загальнонародними рисами мовної практики у конкретному мовному і суспільно-політичному середовищі. З'ясування цих рис і їх впливу на митця та продукт його діяльності становить як спеціальний, так і суспільний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розгляду національних особливостей, відображених у мові, зверталися і звертаються вчені теоретики і практики, зокрема О. Потебня [9], В.Виноградов [1], О. Кульчицький [7], Б. Цимбалістий [11], Ю. Караулов [4], С. Єрмоленко [3], В. Кононенко [6], В. Русанівський [10], Р. Кіс [5] та ін.

Напрямок досліджень, який актуалізував зв'язок мови з мисленням людини, започаткував у перші десятиліття XIX ст. Вільгельм фон Гумбольдт. Згодом цей психологічний напрям трансформувався в антропоцентричну парадигму мовознавства, у якій людська особистість постає у контексті психологічного та етносоціологічного розвитку. Гумбольдт визнавав наявність особистостей, здатних сприяти розвиткові мови; на його думку, такі особистості – це лише частки душі народу, яка виражає себе в певній національній формі мови. Учений вважав, що мова не є прямим відображенням реальності, а що в мові здійснюються акти інтерпретації.

Ідеї В. Гумбольдта отримали розвиток у вченні О. Потебні. Зокрема, на нього справила вплив теза послідовника і учня В. Гумбольдта Г. Штайнталя: «Суттєвим визначенням людської душі є те, що вона не є відокремленим індивідом, а належить певній спільноті, а саме, у першу чергу, – тілесно і духовно – певному народові» [цит. за: 2, с. 70]. Суттєвої трансформації у концепції О. Потебні набуло твердження В.Гумбольдта про тотожність мови і «духу народу». Потебня погоджується з тим, що дух без мови не можливий, і дає цьому поняттю таке уточнення: «Прийнявши дух в розумінні свідомої розумової діяльності, що передбачає поняття, які утворюються за посередництвом слова, ми бачимо, що дух без мови не можливий, бо сам утворюється за допомогою мови і мова в ньому є першою за часом подією» [9, с. 37]. Ця думка є суттєвою для розуміння національної природи мовної особистості, у нашому випадку – образу автора. В. Кононенко зауважує: «Образне світосприйняття, відбите в художньому тексті, передбачає врахування і ступеня етнічності автора і читача, їх знання матеріалу оповіді, власних переконань тощо» [6, с. 29].

У середині 60-х років минулого століття оформився такий напрям наукових досліджень, як когнітивна антропологія, чи, як її ще називають, «етнонаука», яка зосередила об'єкт дослідження на способах мовної організації та осмисленні довкілля.

Історик і лінгвіст Д. Овсянико-Куликовський 1902 року зазначав, що «національність разом з мовою перетворюється в ту психологічну форму особистості, яка надає їй своєрідного душевного складу» [8, с. 286]. Ця думка дає додаткові підстави для обстоювання необхідності врахування специфіки національного характеру при характеристиці мовного образу художника слова. Безсумнівно, без урахування впливу тих чи інших етнічних рис на мову, без опрацювання національно-мовної своєрідності не можна у всій повноті усвідомити модель розвитку конкретно взятої мови, зокрема мови письменника. В. Кононенко зазначає: «Дослідження народної самосвідомості в мовних вимірах, у свою чергу, поглиблюють відомості в обширі народної

етики, естетики, філософії. Формують тим самим комплексну етнокультурологічну систему» [6, с. 18]. Ми розглядаємо образ автора як національну мовну індивідуальність, яка використовує словесно-образну систему мови, оскільки, за словами О. Потебні, «мова є настільки ж творінням особи, настільки народу» [10, с. 25]

Мета статті. Кожна мовна особистість долучилася до творення національної мовної картини світу. Такою особистістю був Юрій Федькович, поява якого в літературі на Західній Україні в 2 пол. XIX ст. знаменувала початок пріоритетності народного напрямку розвитку української літературної мови. З'ясуємо, як ментальні чинники впливали на формування художнього мовомислення Ю. Федьковича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнопсихологи визначають українську душу як у її емоційно-почуттєвій, поетично-пісенній цілісності, так і в конкретних проявах на підставі певних світосприймальних настанов.

«Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу», – писала В. Храмова [13, с. 4]. Якою ж є українська ментальність?

О. Кульчицький пропонує «генетичне пояснення української психіки з відповідними світосприймальними настановами» [12, с. 51]. Він, зокрема, визначає чинники, які вплинули на формування української душі, психічних властивостей українця. «Ті чинники – це расовий, географічний, історичний, соціологічний і культуроморфічний – треба, – підкреслює дослідник, – розглядати не тільки динамічно, себто не тільки з погляду чинників, що формують психіку, але одночасно і статично як висліди формуючої дії, як вияви сформованої психіки в історичному, соціальному, культурному житті» [12, с. 51].

У расовому аспекті О. Кульчицький визначає українську психіку як остійську, оскільки «заокругленість тіла і обличчя, що немов змагають стати зосередженою в собі кулею, доосередність загалу рухів, міміка, часть примкненого ока, а теж і усміху, що з периферії обличчя концентрично немов спливає устами у власне нутро, – вказують, за Клявсом, на психічну схильність залишатися в собі, у власному нутрі» [12, с. 52]. «Таким чином, – робить висновок дослідник, – найбільш характеристичні для остійської зосередженості – **це тип почуттєвих явищ** (виділили ми. – О. К.), що їх у психології називаємо настроями» [12, с. 52].

Цікавим для нашого дослідження є визначений О. Кульчицьким геопсихічний аспект української ментальності. «Завдяки відчуттю в краєвид людина зливається з ним внутрішньо, піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ям угору» чи «розлягається степом», що залишає психічні наслідки, які оформлюють душу» [12, с. 53]. Отже, залежно від того, в якій місцевості народилася людина, у неї формуються ті чи інші риси характеру, світовідчуттєві настанови.

Є відмінність у характерологічних рисах людей, які народилися в степовій зоні чи у лісистій місцевості. «Вчування в процесі природи, властиві степовому середовищу, наскільки вони нерідко відзначаються стрибковистістю й зламним характером переходів, схиляє до непостійності й контрастості чуттєвого життя» [7, с. 712], а «географічне середовище смуги лісостепових величин своїм теплішим і сухішим підсонням, своєю розмірно значною силою соняшного світла впливає в соматопсихічному прошарку психіки на самопочуття й життєвий настрій в напрямі життєрадісності й оптимізму» [7, с. 711]. І, звичайно, інші риси будуть мати люди, які проживають у гірській місцевості.

Юрій Федькович народився у гірському гуцульському краї, де чарівність гір, природи породжує нестримне відчуття краси, але одночасно цей край є досить суворим і вимагає від людей сили, відваги, мужності, витривалості, щоб вижити. Там холодні довгі зими, коротше літо, немає умов для землеробства, і люди вирощують худобу: овець, корів, випасаючи їх на полонинах; сплавляють ліс, заробляючи тим на прожиття. Тому гуцули більшою мірою, ніж деінде, залежать від милості природи, і це, звичайно, відбивається на їхньому світосприйнятті. Юрій Федькович був залюблений у своє Підгір'я і неодноразово описував його з великою любов'ю і ніжністю:

*Ци знаєш, де тi синi наші гори,
Де Черемшу, де буйного iзвори,
Де рутин цвіт з барвінком зеленіє,
Де Божий дух на землю з неба віє?
Ци знаєш де, ци знаєш, моя доле? –*

Туда, туду пiдемо, мій соколе (Т. 1, «Русь», с. 33) (Тут i далі посилання подаємо за джерелами дослiдження, де вказуємо том, назву твору та сторiнку).

Хоч Ю. Федькович покинув ридимі сторони, ридний край дуже рано, все ж гiрська природа лишила в його душі незатертий слiд. I то було перше джерело його поетичної вдачі. У своїх писаннях він часто згадує i Сокiльський, i Бiскiв, i Чорногору. Юрiй Федькович зберiг у повiстях назви населених пунктів, де відбуваються події, описані в них. Ось, наприклад, у «Любi-згубi»: *«Вiд нас знов ходжують аж до шiстьох сiл на храми – ходять до Сергiїв, у Плоску, до Торакiв, до Киселицiв, у Дехтинець i Довгополе, – у Молдовицю... Бо Сторонець, знаєте, перше село на всi буковинські гуцули, та ми не хотiли б сорому набратися, а ми парубки вже тiлько нi». Або: «Жидiв з оковитими горiвками позаповiдаю вам аж з Вижницi, музику заповiсть вам місяцем уже наперед аж до самої Глиницi або Тяр аж iз Сочави, що як вам потягнуть смиками, то серденько лиш як на ниточцi дригає»* (Т. 2, «Люба-згуба», с. 4). Так топонiмiчнi назви конкретизують реальнi події. Серед усiх сiл письменник все ж таки видiляє ридний Сторонець – воно найкраще, наймиліше серцю.

Для Ю. Федьковича, як i всiх його землякiв, притаманне фаталiстичне сприйняття дiйсностi, невідворотностi долi, що спричинене саме залежнiстю вiд примх природи i тим, що дуже багато часу гуцули проводять на самотi: чи то в горах, пасучи худобу, чи займаючись ремеслом. Оселi їхнi також знаходяться на значнiй вiдстанi одна вiд одноi. Живучи в гiрській мiсцевостi, люди, як нiде iнде, усвідомлюють себе дiтьми природи. Яскравим прикладом є вiрш Ю. Федьковича «Одних виучують писарить...»:

*Одних виучують писарить,
А другi пнуться аж в попи;
А я лиш спiванки на швару
Хотiв пояти, да й те.
Менi не повелось небого!..
Да що робити? – Бити з Богом
Нiхто не буде ся!.. Мабiть,
Така вже доля або свiт* (Т. 1, с. 322).

Але не тiльки сумнi мотиви, не тiльки бiль i невиправданi сподiвання може принести доля, але й щастя – у роботi, любовi, боротьбi не заради власного задоволення, а для блага ридного народу, держави України:

*У науцi, у розрадi
України доля,
А в залiзi та у кровi
України воля;
А у пiснi голоснiї
України слава!
Благословiть Україну,
А я заспiваю* (Т. 1, «З окрушкiв», с. 356).

У книзi «Буковина: Загальне краєзнавство», яка була надрукована нiмецькою мовою 1899 року у Чернiвцях i перевидана 2004 року як нiмецькою, так i в перекладi українською, зазначено: «Провiдний тон, яким вiдзначається русинська народна поезiя, – меланхолiйний. Давнi русинські народнi пiснi, у бiльшостi яких йдеться про Україну, рiзнi як за текстом, так i за мелодiєю, але ж завжди або у бiльшiй мiрi сумнi...» [14, с. 103]. Спостерiгаємо цi риси й у творчостi Ю. Федьковича, зокрема у фiлософських роздумах про кохання, життя i смерть...

*Без милого нема в свiтi нiякого дiла,
Без милого свiт, як гарешт,
А хата, як трунва.*

*Без милого життя – гробом,
Пурпури – коруни
Нащо здались без милого?
Носiть їх здоровi!* (Т. 1, «З окрушкiв», с. 356).

Життя без любовi, без взаємностi порiвнюється зi смертю, а подекуди призводить i до того, що закоханий покiнчує життя самогубством. Такi мотиви присутнi як у народнiй творчостi, так i в творчостi письменникiв, зокрема прозових творах Ю.Федьковича «Люба-згуба», «Хто винен», «Серце не навчити», «Лелiї могила, або Довбушiв скарб». Нiякi багатства свiту не можуть замiнити кохану людину. Юрiй Федькович знав це з власного життєвого досвiду. Не судилося йому зазнати щастя взаємного кохання. У 1859–1861 роках полк, у якому служив Юрiй Федькович, стояв у Чернiвцях. Тут молодий поет вiдвiдував вечори, органiзованi нiмецькою творчою iнтелiгенцiєю на квартирi вдови-нiмкенi Марошанi. Душею цих вечорiв була вродлива дочка господинi Емiлiя. Вона грала на фортепiано, гарно спiвала, цiкавилася лiтературою. Юрiй та Емiлiя покохали одне одного, та побратися їм не судилося: Федькович мав офiцерський чин, а за одруження офiцера вимагалися великi грошi, яких у закоханих не було. Так i прожив поет усе життя нежонатим, а своє почуття засвiдчив у творчостi.

Наскрiзним у творчостi Ю.Федьковича став єдиний жiночий образ, як iкона – образ матерi. Дослiдники українського менталiтету (В. Храмова, О. Кульчицький, Б. Цимбалiстий) доходять висновку, що жiнка-мати має особливе значення у життi українцiв. «Коли запитувати багатьох українцiв про їхнє дитинство, – пише Б.Цимбалiстий, – найчастiше чуються спогади, навiянi глибокою любов'ю i пiєтизмом до матерi. Постає батька зате виходить у тих спогадах блiда, невиразна, мовби вона не мала нiякого значення для їх життя i розвитку» [12, с. 85]. Саме мати перебуває з дитиною вiд дня її народження, пiклується, обдаровує теплом, ласкою, любов'ю, батько ж цiкавиться нею менше i є грiзним, недоступним, лише караючим авторитетом. Так склалося i в життi Ю.Федьковича. Письменник з любов'ю i нiжнiстю ставився до матерi протягом життя i гнiвався на батька, навiть вiдрiкався вiд нього, називаючи себе сином простого гуцула Iвана Косована, що, звичайно, було тiльки його вигадкою. Тому, природно, у лiрицi домінує образ матерi:

*Ой, хвилi, ви, хвилi, чорнi та студенi,
Коби ж то до вас я примiвки хотi знав!
Сказав би я нестись до рiдної нени,
Як лебiдь той бiлий, на вдiвр'я би впав
Тай заспiвав, заголосив усiх спiванок, –
Ненька би ся здогадала, що я їй синок...*
(Т. 1, «До М.Дучака у славнiй Заставнi», с. 137).

*Полинув би до рiдної неньки лебедем, бо:
Ой лелiяла го, колисала,
В шовкове пiр'я спати клала,
Волоськов пiснев го коїла,
Росов дунайськов го поїла* (Т. 1, «Золотий лев», с. 113).

Випестувала мати сина, та, на жаль, не собi на втiху, а цiсаревi. Матiр з поезiї Ю.Федьковича «Золотий лев» самовiддана – вона своїми *кровавими руками, кровавими пальчиками* заробляла золотого лева, *аби лиш грошики збити, за тебе, синку, заплатити У цiсаря молодого:*

*А ви, кроваві мої пальчики,
Розпадайтеся на кавальчики,
Кождий кавальчик на три частi,
Аби-то багато, багато впрясти,
А впрясти тоненьку, як шовк, прежу,
Бо тото, ой тото за мого,
За мого сина молодого!* (Т. 1, с. 115).

Любов сина до рiдної неньки, туга за нею, передає психiчний стан лiричного героя, готового стати дезертиром, щоб *дрiвець єї врубатоньки, би хатку нагрiв:*

*І схопився, поломiнь,
Полетiв, як птах,
А вiтер з ним не йде вдогiнь,
Бо годi му так;*

*Бо вiн летить до матоньки
Старої домiв,
Дрiвець єї врубатоньки,
Би хатку нагрiв* (Т. 1, «Дезертир», с. 44).

Така самозречена материнська любов i формує прив'язанiсть до неї дiтей, а в цiлому заслуговує високої оцiнки таких рис характеру, як доброта, добродушнiсть, лагiднiсть, нiжнiсть, м'якiсть, сердечнiсть, спiвчутливiсть, якими вiдзначаються українцi. «Звiдси також втеча українця до життя в малому гуртi, спаяному теплом, сердешнiстю взаємин, а зате брак мужесько-здобувчої настанови до зовнiшнього свiту. Це типова жiноча настанова. Український «батько-отаман», як iдеал, це не тип нiмецького чи англiйського воєнного провiдника, вiдважного, енергiйного, маломовного i дещо аскетичного, але це отаман, що всiма опiкується, дбає за всiх, є вiрозумiлий до кожного, спiльно нараджується перед рiшенням, отож – отаман з «материнськими рисами» [12, с. 87], – до такого висновку приходять Б.Цимбалiстий. Саме такi риси притаманнi Федьковичевим героям-ватажкам (поема «Лук'ян Кобилиця», драма «Хмельницький»), i це стає на завадi досягнення поставленої мети – боротьби за незалежнiсть краiни, щастя рiдного народу.

До депутатiв, що зiбралися на раду, Лук'ян Кобилиця звернувся зi словом, у якому закликав до боротьби, осудивши несправедливу щодо українцiв колонiальну полiтику австрiйського уряду, самого цiсаря. Тут проявилась ще одна риса української ментальностi – надання значення, часто надмiрного, «радi», «вiчам»:

*Скочив Лук'ян iз-за стола:
«А сором-бо, браття,
А сором-бо журитися
У гуцульській хатi!
Нашi батьки не журились
Та й нам не конче
Журитися! Наша правда
Велика, як сонце,
Ми не платим цiсарщину,
Щоб нiмцi з-за того
Справляли кайданячко.
На руки, на ноги.
Ми не даєм до прийому
Сини нашi бiднi,
Щоби цiсар бенкетував
За них собi в Вiднi»* (Т. 1, «Лук'ян Кобилиця», с. 169).

Авторитет матерi настiльки високий у життi українцiв, що i до рiдного краю звертаються, як до матерi: *Україна-мати, Ненька-Україна*. Ю.Федькович неодноразово вживає лексему *мати* стосовно України:

*А та **мати** Україна,
Та болiзна мати,
Вмивається кривавими,
Пiд хрестами стоя!*
(Т. 1, «Осьмий поменник Тарасовi Шевченковi на вiчну пам'ять», с. 345).

Глибокi асоцiацiї недолi своєї матерi-землi поет пiдсилює епiтетом *болiзна*, а слiози у неї *кривавi*. Народ вiдповiдно називає *синами*:

*Вiнець мартира на голов
Кривавий, глоговий,*

*Як та доля України...
А й ми єї діти!..
Зоре моя вечірняя,
Єдиний мій світе, –
І ми сини України...
Я пан над панами! –
Як пропаде Україна,
То укупи із нами* (Т. 1, «Капрал», с. 56).

Письменник не відділяє своєї долі від долі рідного краю, України, а оскільки вона нещаслива, то і він не може бути щасливим. «Навальне зростання національної самосвідомості, – зауважує В.Храмова у статті «До проблеми української ментальності», – має йти передусім у напрямку усвідомлення: лише Воля, Правда і Доля усього народу, тобто державна незалежність демократичної, правової України, є запорукою Волі, Правди й Долі кожного. І амбівалентно: тільки Воля, Правда й Доля кожного є умовою Волі, Правди й Долі всіх» [13, с. 23]. Ю.Федькович розумів важливість національного самоусвідомлення і формував його у народі через свої поетичні твори, звертаючись до почуттів гордості, вольнолюбства гуцулів, не відокремлюючи їхнє життя від загальноукраїнського.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, на формування образу автора у творчості Ю.Федьковича чи не вирішальний вплив мали національні особливості українського народу та превалювання в його характері українських (гуцульських) ментальних рис. Це знайшло своє відображення в жанровому, тематичному, стилістичному спрямуванні творчості та відповідній словесно-образній структурі його текстів. Аналізуючи творчість, слід акцентувати увагу на ролі ментальних рис у формуванні образу автора, що дасть змогу всебічно розкрити зв'язок мови з людською особистістю та процесом словесного відтворення зображуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Избранные труды о языке художественной прозы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 358 с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.
3. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / Єрмоленко С. Я. – К. : Наук. думка, 1987. – 243 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Н. Ю. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
5. Кіс Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Кіс Р. – Львів : Літопис, 2002. – 302 с.
6. Кононенко В. Мова. Культура. Стиль / Кононенко В. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 460 с.
7. Кульчицький О. Риси характерології українського народу/ Кульчицький О. // Енциклопедія українознавства. – Загальна частина : Перевид. в Україні. – Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1995. – С. 708–718.
8. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества / Овсяннико-Куликовский Д. Н. – СПб., 1902. – 125 с.
9. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : збірник статей / Потебня О. О. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
10. Потебня А. А. Мысль и язык : собрание трудов / Потебня А. А. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
11. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / Русанівський В. М. // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
12. Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
13. Храмова В. До проблеми української ментальності. Замість передмови / Храмова В. // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.
14. Die Bukowina. Eine allgemeine heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – Czernowits, 1899. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 488 с.

Використані джерела

1. Т. 1 – Писання Осипа Юрія Федьковича : у 4 т. / 3 автографів уперше вид. І. Франко ; передм. І. Франка. – І повне і крит. вид. – Львів : З друкарні наук. товариства ім. Т. Шевченка, 1902. – Т. 1. Поезії. – ХХІІ+806 с.
2. Т. 2 – Писання Осипа Юрія Федьковича : у 4 т. / 3 першодр. і автогр. зібрав, упорядкував і пояснив О. Колесса ; передм. О. Колесси. – І повне і крит. вид. – Львів : З друк. т-ва ім. Т. Шевченка, 1902. – Т. 2. Повісті і оповідання. – Х+495 с.

Криштанович О. Ментальні истоки мовленнєвого образу автора в творчестві Юрія Федьковича.

В статтє применена категорія образу автора – одна из центральних в сучасній лінгвістиці – стосовно в'яснення ментальності українського народу и її вирішального впливу на формування образу автора в творчестві Юрія Федьковича. Поскольку творець втілює себе в художественному произведенні, обнаружує в лінгвістическому оформленні, структурі текста своє мiропонимання, мiровосприяття, мiроощущєние. Словесное творчество виявляє тип человека, національне своєобразие, естетическіє орієнтири, естетическе кредо. Речевіє структури, в першу очередь, лексико-семантическіє и фразеологическіє, которіє вкристалізувались в языкє народа, приобретають інтерпретацію в процесі речової діяльності творця. Эта інтерпретація не совсем отличається от народного восприяття, а внутрієне взаємозв'язана и взаємозалежна, то єсть происходит акт аперцепції (по определєнію О. Потєбні). На формування образу автора в творчестві Ю.Федьковича едва ли не вирішальне впливу мали національні особенності українського народу, в частности географическе розположення, историческая эпоха, психологическіє мотиви восприяття дійствительності (свободолюбіє, чувствєнность, кордоцентричность).

Ключевіє слова: ментальність, образ автора, Юрій Федькович, психіка.

Oksana Kryshchanovych. Mental Genesis of a Linguistic Image of an Author in Yuriy Fedkovych's Works.

The article deals with the category of image of an author – one of the central in modern linguistics – to establish mentality of Ukrainian people and its decisive influence on the formation on the author's image in Yuriy Fedkovych's works. As the creator impersonates himself in a fiction work expressing his worldview, world perception in linguistic and stylistic devices and structure of the text. Word creativity shows a type of a person, national peculiarity, aesthetic landmarks, aesthetic creed. Language structures, lexico-semantic and idiomatic in particular, are developed in popular language and acquire interpretation in the process of language activity of a creator. This interpretation is not quite different from popular perception, and internally interconnected and stipulated, i.e. an act of apperception takes place (according to O. Potebnia). Such national peculiarities of the Ukrainian people had decisive influence on the formation of author's image in Yuriy Fedkovych's works as geographical position, historical time, psychological motives of perceiving reality (freedom loving, sensitivity, heartiness).

Key words: mentality, image of an author, Yuriy Fedkovych, psyche.

Ганна Матковська
(Київ)

УДК811.111-26

**КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІ ФОРМИ ФІКСАЦІЇ
ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ В. ВУЛФ**

Досліджено композиційно-мовленнєві форми, які фіксують внутрішнє персонажне мовлення. Наукова розвідка була здійснена на матеріалі художніх прозових творів В. Вулф. Охарактеризовано принципів підходи до визначення поняття внутрішнього мовлення з точки зору психології і мовознавства. Систематизовано критерії та теоретичні підходи, на основі яких укладено типологію форм внутрішнього мовлення, проаналізовано класифікації його текстових різновидів, а також наведено приклади головних типів інтраперсональних комунікативних актів (просте внутрішнє реплікування, внутрішній діалог, внутрішній монолог і потік свідомості). Суттєву увагу приділено функціям вербальної репрезентації інтраперсонального мовлення у формуванні цілісної структури художнього тексту доби модернізму, а також його психологічному компоненту. У роботі наведено приклади використання різних форм внутрішнього мовлення і здійснено дослідження їхніх структурно-синтаксичних, функціонально-стилістичних і лексико-семантичних особливостей.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, композиційно-мовленнєва форма, внутрішній монолог, внутрішній діалог, потік свідомості, лінгвістичні засоби.

Проблема внутрішнього мовлення є однією із найсуттєвіших у царинах текстології, стилістики, герменевтики, психолінгвістики, філософії мови й психології. Внутрішнє мовлення є складним, різноплановим явищем, що пов'язане із мисленням і мовою, тому воно вимагає багатоаспектного дослідження з урахуванням різних підходів, зокрема психолінгвістичного, лінгвістичного й літературознавчого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок дослідження внутрішнього мовлення у художній літературі був покладений у працях В.В. Виноградова [1, с.12]. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних вчень цьому явищу присвятили свої праці К.Я. Кусько (1980), В.А. Кухаренко (1988), І.В. Артюшков (2003), Ю.М. Сергеева (2009) та ін. Автори приділяють увагу різним аспектам дослідження цього явища, зокрема когнітивній і психолінгвістичній природі механізмів формування внутрішнього мовлення, його структурним і функціональним особливостям, вербалізації інформативного компоненту за допомогою лексико-семантичних засобів, лінгвостилістичним характеристикам композиційно-мовленнєвих форм, що фіксують його тощо.

Метою статті є дослідження феномену внутрішнього мовлення у літературних творах В. Вулф, його лінгвостилістичних особливостей і семантичного наповнення. Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**: (1) розглянути теоретичні підходи до визначення поняття внутрішнього мовлення; (2) дослідити особливості типологічних класифікацій форм внутрішнього мовлення; (3) охарактеризувати структурно-синтаксичні, функціонально-стилістичні й лексико-семантичні особливості різних форм внутрішнього мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із психологічної точки зору внутрішнє мовлення – це особливий вид психічної діяльності, пов'язаний з усіма аспектами людської психіки: сприйняттям, мисленням, пам'яттю, почуттями, волею. І.В. Артюшков характеризує психолінгвістичну природу мовлення як складний динамічний процес, який складається із ряду пов'язаних етапів: 1) мотив, 2) задум, 3) внутрішнє програмування, 4) лексико-семантичне розгортання, 5) граматичне структурування, 6) реалізація у зовнішньому мовленні [1, с.14]. На думку дослідника, внутрішнє мовлення виникає на етапі лексико-семантичного розгортання, коли ідеї проходять початковий етап вербалізації. Отже, з психолінгвістичної точки зору внутрішнє мовлення є одним із компонентів формування зовнішнього мовлення на основі глибинних лексико-семантичних структур.

У художніх творах внутрішнє мовлення використовують перш за все для психологічного аналізу внутрішнього світу персонажа, зображення інтелектуального й емоційного вимірів його особистості. Його розглядають як засіб досягнення поліфонічності зображеного у літературному творі. Внутрішнє мовлення персонажів як композиційний елемент художнього твору є однією із ключових складових психологічної прози доби модернізму, яскравим прикладом якої є романи В. Вулф 'Mrs. Dalloway' (1925), 'Orlando. Biography' (1928) й 'The waves' (1931).

Внутрішнє мовлення – це засіб інтраперсонального спілкування, що втілює процес внутрішньої комунікації, воно є засобом реалізації процесу мислення особи, а також засобом регуляції його психічних процесів. Поняття внутрішнього мовлення об'єднує розмаїття реплік, що виникають у свідомості індивіда й не є доступними реальному співрозмовнику.

В основі типологій текстових різновидів внутрішнього мовлення лежать такі критерії як обсяг, спосіб інтеграції у тексті, зміст й особливості використання у ньому лексико-граматичних засобів. Ю.М. Сергеева розрізняє три головні форми внутрішнього мовлення: *просте внутрішнє реплікування, внутрішній діалог і внутрішній монолог* [4]. Сукупно вони утворюють неперервний процес внутрішньої комунікації особистості. В.А. Кухаренко пропонує розглядати *потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог і малі вкраплення внутрішнього мовлення* як головні форми внутрішнього мовлення [3].

Структурно найбільш скомпресованим типом внутрішнього мовлення є **просте внутрішнє реплікування** (термін Ю.М. Сергеевої) або **малі вкраплення внутрішнього мовлення** (термін В.А. Кухаренко) – окремі, відносно короткі, невзаємопов'язані вислови, що містять внутрішні коментарі персонажа щодо подій або зовнішнього мовлення, яке він сприймає. Головною прагматичною функцією цього виду авто комунікації є вираження широкого спектра емоційних оцінок індивіда. Об'єктом оцінювання, що виражається у коротких репліках, є

мовленнєва або не мовленнєва ситуація загалом або її окремий аспект, який викликає у персонажа найбільш сильні емоції. Внутрішні репліки покликані відображати думки й почуття персонажа у конкретний момент і мають фрагментарний характер. Ці структури використовують для відображення миттєвих емоційних реакцій літературного героя. На письмі вони виділяються графічно або за допомогою знаків пунктуації (лапками, тире) [3, с.168]. Оскільки ця композиційно-мовленнєва форма відображає емоційне сприйняття, вона містить у своєму складі емоційно забарвлені одиниці.

Для прикладу розглянемо уривок роману 'Orlando. A Biography', в якому короткі репліки внутрішнього мовлення вплітаються у загальну канву авторської оповіді: *'Lord,' she thought, as she raised the sugar tongs, 'how women in a ges to come will envy me! Andyet —' she paused; for Mr Pope needed her attention. Andyet — let us finish her thought for her...* [6, с. 108]

Структурно вкраплення внутрішнього мовлення є короткими, вони перериваються авторським мовленням. Про емоційне забарвлення свідчить використання окличного речення й повторів.

На відміну від окремих реплік, що вплітаються у канву тексту як емоційні ремарки, **внутрішній монолог** (interior monologue) є складною формою односторонньої мовленнєвої взаємодії індивіда з самим собою. Завдяки внутрішньому монологу в художніх творах фіксуються результати процесу мислення персонажа, тому цій формі внутрішнього мовлення притаманні змістова і формальна цілісності, що забезпечують її тематичну єдність.

Ю. М. Сергеева вводить наступні критерії для опису внутрішнього монологу: ступінь контамінації суб'єктно-авторських перспектив, напрям руху мовлення і мислення персонажа, суб'єктний діапазон, обсяг репродукованого внутрішнього мовлення [4, с. 12].

За ступенем контамінації суб'єктно-авторських перспектив розрізняють два типи внутрішнього монологу: прямий – із перспективою від першої особи й непрямий – із перспективою від третьої особи. У непрямому внутрішньому монолозі переважно виражена лінія автора, його основу складає авторське мовлення, пропущене через призму свідомості персонажа. На відміну від нього, у прямому внутрішньому монолозі практично відсутні будь-які прояви авторського плану наративу. Йому притаманні слова й конструкції розмовного мовлення, наприклад просторічні скорочення, фонетичні компресії, емоційно забарвлена лексика, короткі й еліптичні речення, питальні й окличні структури, повтори.

На основі інформаційної структури внутрішнього монологу, тобто з точки зору напрямку руху розумової діяльності персонажа, розрізняють:

- ретроспективний внутрішній монолог – це вербалізований потік спогадів, його використовують з метою передачі автобіографічних даних і з метою надання соціально-психологічної характеристики персонажа;
- актуальний внутрішній монолог – це спосіб вербалізованого зображення внутрішньої реакції персонажа, рушійних сил його поведінки, підтексту його дій у даний момент;
- проспективний внутрішній монолог – це підтип внутрішнього монологу, який характеризує проектування майбутніх передбачених або нездійснених подій; широке використання умовних речень створює ефект ірреальної дійсності.

З урахуванням суб'єктного діапазону запропоновано розрізняти персональний внутрішній монолог, що промовляється від першої особи однини, й колективний внутрішній монолог (від першої особи множини). Колективний внутрішній монолог не втілює мовлення конкретного персонажа. Монологічність цієї форми внутрішнього мовлення заснована на спільності точок зору певної групи осіб. Персональний внутрішній монолог відображає роздуми індивіда про власний інтелектуальний та емоційний стан, події, які трапилися у минулому або відбуваються у момент комунікативного акту, плани на майбутнє тощо.

У творчості В. Вулф монолог як форма внутрішнього персонажного мовлення найбільш яскраво представлений у романі 'The Waves'. Наприклад, наведений нижче фрагмент фіксує типові для цієї композиційно-мовленнєвої форми лінгвостилістичні особливості: *'The reis some checkin the flow of my being; a deep stream presses on some obstacle; it jerks; it tugs; some knot in the centre resists. Oh, this is pain, this is anguish! I faint, I fail. Now my body thaws; I am unsealed, I am in can descent. Now the stream pours in a deep tide fertilizing, opening the shut, forcing the tight-folded,*

flooding free. To whom shall I give all that now flowsthrough me, from my warm, my porous body? I will gather my flowersand present them—Oh! to whom? Sailors loiter on the parade, and amorous couples; the omnibusesrattle along the sea front to the town. I will give; I will enrich; I will return to the world this beauty. I will bind my flowers in one garland and advancing with my hand outstretched will present them—Oh! To whom?[7, с.29]'

Цей зразок внутрiшнього монологу мiстить повтори, якi створюють ефект цикличностi мовленнєвого акту; короткi синтаксичнi конструкцiї (*it jerks; it tugs; // I faint, I fail. // I will give; I will enrich*) фiксують динамiчнiсть процесу мислення персонажа, а риторичнi питання акцентують увагу на семантичних центрах монологу.

Граничним проявом актуального внутрiшнього монологу, за словами Ю.М. Сергєєвої, є **потiк свiдомостi** (stream of consciousness). Цей термiн вперше зустрiчається у роботi У. Джеймса «Принципи психологiї» (1890 р.). Дослiдниця В.А. Кухаренко стверджує, що це окрема форма внутрiшнього мовлення. У своєму дослiдженнi К. Я. Кусько визначає потiк свiдомостi як прийом технiки нарративу в лiтературно-художньому творi, якому притаманнi репродукцiя об'ємних комплексiв внутрiшнього мовлення персонажа з метою психологiчної, соцiальної, морально-естетичної та iнших характеристик [2, с. 87].

У романi 'Mrs. Dalloway' зустрiчаємо багато прикладiв потоку свiдомостi, зокрема, наступний фрагмент фiксує головнi риси цiєї форми внутрiшнього мовлення: *'In the people's eyes, in the swings, tramps and trudge; in the below and theuproar; the carriages, motorcars, omnibuses, vans, sandwich man, brass bands, barrel organs; in the triumph and the jingle and the strange high singing of some aeroplane overhead was what she loved; life, London, this moment of June[5, с. 15].'*

Автор зображує навколишню реальнiсть крiзь призму зорового й слухового сприйняттiв головної героїни. Цей зразок потоку свiдомостi є субстантивним, тобто таким, семантичне навантаження у якому припадає переважно на iменники. Синтаксичнi зв'язки тут послабленi, компоненти речень нагромадженi, це створює ефект фрагментарного сприйняття художньої реальностi.

Потiк свiдомостi – це потiк чуттєвих образiв i реакцiй мислення iндивiда на безпосередню дiйснiсть, яку той сприймає; йому притаманнi синтаксична незв'язнiсть i послаблення просторово-часових зв'язкiв. З iншого боку, внутрiшнiй монолог вiдтворює власне мовленнєву дiяльнiсть персонажа, динамiку його думок i почуттiв. З цiєї причини внутрiшнiй монолог має бiльш чiтку синтаксичну структуру. Крім того, внутрiшнi монологи мають менший обсяг, нiж фрагменти художнiх текстiв, якi передають потiк свiдомостi персонажа. Спираючись на наведенi факти, вважаємо за доцiльне розмежовувати композицiйно-мовленнєвi форми «актуальний внутрiшнiй монолог» i «потiк свiдомостi» i розглядати їх як окремi форми внутрiшнього мовлення.

Суттєва частина сприйняття тексту вiдбувається засобами внутрiшнього персонажного мовлення, рiзновидом якого є **внутрiшнiй дiалог / автодiалог** (interiordialogue) – вiдтворення у мовленнi iндивiда декiлькох смислових позицiй або композицiйних точок зору, що взаємодiють мiж собою. Їхня взаємодiя характеризується узгодженiстю i взаємною пов'язанiстю iндивiдуальних реплiк, оскiльки вони виникають i розвиваються в межах спiльного мовленнєвого когнiтивного процесу.

Композицiйно-мовленнєву форму «внутрiшнiй дiалог» доцiльно класифiкувати на основi функцiонального критерiю, який визначається функцiями автодiалогу у мовленнi персонажа. Функцiональний параметр внутрiшнього дiалогу нерозривно пов'язаний з адресатом повiдомлення. Дослiдник Ю.М. Сергєєва стверджує, що саме вiд типу адресата залежить комунiкативна iнтенцiя персонажа, що втiлюється у процесi внутрiшнього дiалогу [4, с.26]. До головних функцiй автодiалогу належать пiзнавальна (когнiтивна) й регуляторна.

Пiзнавальна або когнiтивна функцiя реалiзується пiд час iнтраперсональної комунiкацiї з alterego персонажа. Такий тип внутрiшнього спiлкування виникає за необхiдностi вiршення свiтоглядних питань, пiд час творчих процесiв або роздумiв. Внутрiшнiй дiалог, що виконує пiзнавальну функцiю, покликаний забезпечити структурне оформлення, розгортання, логiчнi зв'язки i актуалiзацiю точок зору. Присутнiсть декiлькох свiтоглядних точок зору забезпечують композицiйну полiфонiчнiсть художнього твору.

Когнітивна функція тісно пов'язана з регуляторною функцією. Вона реалізується у зміні, розвитку первинної смислової позиції або її заміні на іншу. Цей функціональний тип внутрішнього діалогу вербалізує когнітивну діяльність персонажа, пов'язану із плануванням майбутнього. Особливу динамічність композиційно-мовленнєва форма набуває тоді, коли відбувається зміна композиційних точок зору в межах одного діалогу.

У романі 'The Waves' інтраперсональне спілкування представлено у вигляді внутрішнього діалогу між різними іпостасями особистості головної дійової особи. *'Where did I read that? Oh, in Bernard's letter.' It is the speed, the hot, molten effect, the laval flow of sentence in to sentence that I need. Who am I thinking of? Byron of course. I am, in some ways, like Byron. Perhaps a sip of Byron will help to put me in the vein. Let me read a page. No; this is dull; this is scrappy. This is rather too formal [7, с.41].'*

Структурно він складається із послідовності питань і відповідей. Питання не носять яскраво виражене емоційне забарвлення, проте спостерігаємо використання засобів експресивного синтаксису (риторичні питання), а також вигуків. Репліки-відповіді несуть у собі раціональні пояснення. Хоча здебільшого вони емоційно нейтральні, у їхньому складі зустрічаються експресивні засоби лексико-семантичного рівня (порівняння, епітети). Крім того, діалогічність у наведеному фрагменті реалізується за допомогою реплік-тверджень і реплік-реакцій (... *Let me read a page. No; this is dull; this is scrappy*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Внутрішнє персонажне мовлення фіксується у художніх творах доби модернізму за допомогою ряду композиційно-мовленнєвих форм, до яких належать просте внутрішнє реплікування (малі вкраплення внутрішнього мовлення), внутрішній діалог (автодіалог), внутрішній монолог і його особлива форма потік свідомості. За структурно-синтаксичною складністю найпростішим є внутрішнє реплікування, що представлено у вигляді коротких фраз або вигуків. Інформація, що передається у формі потоку свідомості, зосереджена у субстантивних семантичних центрах, синтаксичний зв'язок між якими суттєво послаблений. Більш складним є внутрішній діалог, який утворює послідовність реплік-питань і відповідей або тверджень і реакцій на них. Внутрішній монолог відрізняється складною синтаксичною структурою, але й стилістичними особливостями. У досліджених романах В. Вулф значна кількість експресивних засобів (риторичні питання, повтори, парцельовані конструкції, лакуни, метафори, метонімії, епітети) зустрічаються саме у складі внутрішніх монологів. У подальшому планується багатоаспектне дослідження структурно-функціональних і лінгвостилістичних характеристик композиційно-мовленнєвих і архітектоніко-мовленнєвих форм, що утворюють комплексну динамічну структуру художніх творів В. Вулф. Особливу увагу буде приділено мовним засобам, які актуалізують сукупність композиційних точок зору у художніх текстах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артюшков И.В. Внутренняя речь и ее изображение в художественной литературе: на материале романов Ф.М. Достоевского и Л.Н. Толстого / И.В. Артюшков. – М. : Московский педагог. гос. университет, 2003. – 347 с.
2. Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы. Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Е. Я. Кусько. – Львов : Вища школа, 1980. – 207 с.
3. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.» – 2-е изд., перераб. / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Сергеева Ю.М. Внутренняя речь как особая форма языкового общения: на материале англоязычной художественной литературы: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.М. Сергеева. – М., 2009. – 35 с.
5. Woolf V. Mrs. Dalloway. – Ware: Wordsworth Editions Limited, 1996. – 176 p.
6. Woolf V. Orlando. A biography. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 416 p.
7. Woolf V. The waves. – Ware: Wordsworth Editions Limited, 2000. – 172 p.

Матковская А. Композиционно-речевые формы фиксации внутренней речи в художественных произведениях В. Вулф.

Статья посвящена композиционно-речевым формам, фиксирующим внутреннюю персонажную речь. Научное исследование было проведено на материале художественных прозаических произведений В. Вулф. Была дана характеристика принципиальным подходам к определению понятия внутренней речи с точки зрения психологии и языкознания.

Систематизированы критерии и теоретические подходы, на основании которых образовано типологию форм внутренней речи, проанализировано классификации ее текстовых разновидностей, а также приведены примеры главных типов интраперсональных коммуникативных актов (простое внутреннее реплицирование, внутренний диалог, внутренний монолог и поток сознания). Существенное внимание уделено функциям вербальных репрезентаций интраперсональной речи в формировании целостной структуры художественного текста эпохи модернизма, а также его психологическому компоненту. В работе приведены примеры использования разных форм внутренней речи и исследованы их структурно-синтаксические, функционально-стилистические и лексико-семантические особенности.

Ключевые слова: внутренняя речь, композиционно-речевая форма, внутренний монолог, внутренний диалог, поток сознания, лингвостилистические средства.

Matkovska H. The Narrative Modes Fixing the Interior Speech in the Fiction Novels by V. Woolf.

The article deals with the investigation of the narrative modes fixing the personage interior speech. The fiction novels by V. Woolf were the material under research. The basic approaches towards the interior speech defining in terms of psychology and linguistics have been characterized. The criteria and theoretical approaches, being the basis of the interior speech forms typology have been systematized; the classifications of its text types have been analyzed, as well as the examples of the intrapersonal speech acts have been given (the simple interior replication, interior dialogue, interior monologue and stream of consciousness). Substantial attention has been paid to the functions of the intrapersonal speech verbal representation in formation of the cohesive and coherent modern fiction text structure and its psychological component. The examples of different forms of the narrative modes have been given and their structural-and-syntactical, functional-and-stylistic and lexical-and-semantic peculiarities have been revealed.

Key words: interior speech, narrative mode, interior monologue, interior dialogue, stream of consciousness, linguostylistic devices.

Олена Медвідь, Катерина Мащенко
(Суми)

УДК 811 . 111'42'276'37

СЕМАНТИЧНА НАДМІРНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ РОЗМОВНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі п'єси Оскара Уайльда «A woman of no importance»)

Основну увагу в статті звернено на причини і функціональні особливості багатослів'я в англійськомовному розмовному дискурсі та визначено сутність поняття семантичної надмірності у мовленні. Явище семантичної надмірності розглянуто на матеріалі п'єси Оскара Уайльда «A woman of no importance». Дослідження дало можливість виявити причини та типові особливості використання семантичної надмірності, проаналізувати випадки її вживання, узагальнити результати проведених спостережень. Спираючись на драматургічний твір як форму реалізації розмовного дискурсу в літературі, доведено, що явище надмірності служить для створення образу персонажа, його емоційного настрою, надає експресивності висловлюванню героя, а значить, є цілком виправданим, на відміну від його присутності в інших дискурсах, де надлишковість вважається мовленнєвою помилкою.

Ключові слова: розмовний дискурс, семантична надмірність, плеоназм, тавтологія, експресивність.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається популярністю розмовного дискурсу як в повсякденному житті так і в художній літературі, що є формою його вираження. Усне мовлення, через неможливість його багаторазового прослуховування, менш вибагливе у порівнянні з літературним. І хоча без помилок спонтанне мовлення неможливе, треба намагатись їх мінімізувати. Необхідно звернути увагу на розповсюджену мовленнєву помилку – семантичну надлишковість – і розглянути випадки, коли вона є стилістичним засобом, а коли її присутність є невиправданою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі семантичної надмірності присвячено ряд наукових публікацій, що слугували теоретичною базою: студії Агамжанової В.І., Бурдіної З.Г., Бузарова В.В., Івшина В.Д., Мінаєвої Л.В., Третякової Т.П та інших. Дослідження виконується в межах науково-дослідницької теми 0112U004326 «Епідегматичні девіації номінативних та комунікативних одиниць».

Мета статті – встановити причини і закономірності використання семантичної надмірності в розмовному дискурсі, що передбачає виконання наступних завдань: визначити сутність поняття семантичної надмірності у мовленні, вказати причини та типові особливості використання семантичної надмірності в розмовному дискурсі, провести спостереження випадків використання семантичної надмірності на прикладі художніх творів, узагальнити та проаналізувати ці спостереження.

Предметом статті є явище семантичної надмірності, **об'єктом** – англійськомовний розмовний дискурс. Вибір об'єкта дослідження не випадковий, тому що розмовний дискурс потребує постійного дослідження через постійний саморозвиток під впливом як екстра- так і інтралінгвальних процесів. У творах класичної літератури приклади живої комунікації зустрічаються порівняно рідко, найбільш близьким до усної комунікації представляється такий жанр художньої літератури, як п'єса, оскільки цей жанр поєднує в собі і ситуативну зумовленість, і спонтанність, й емоційну насиченість [2, с. 120]. Саме тому **матеріалом** дослідження роботи є драматургічний твір Оскара Уайльда «A woman of no importance», який представляє собою яскравий приклад розмовного дискурсу, експресивності та невимуженості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмовний дискурс є частиною художнього дискурсу, книжкова мова реалізується і в писемній і в усній формі (виступ по радіо, на телебаченні, лекція, доповідь), багато особливостей усного розмовного дискурсу відображені в творах художньої літератури (зокрема в п'єсах) і, відповідно, зафіксовані письмово.

З-поміж численних особливостей розмовного дискурсу можна виділити два основних і протилежних явища – надмірність і недостатність.

Надмірністю в мовленні прийнято вважати зайві слова, конструкції, зміст яких можна передати простіше. Іншими словами, мовленнєва надмірність – багатослівність, створена спонтанністю формулювання думки і емоційним характером повідомлення. До мовленнєвої надмірності приводить стилістична помилка, стилістична безпорадність автора, стилістична недбалість, абсолютно непотрібне топтання на місці в пошуках способу висловити свою думку [3]. Багатослівність часто зустрічається як в усно-розмовному, так і в літературному дискурсах.

У непередбаченому мовленні надмірність може бути викликана різними чинниками: бажанням мовця продовжити своє висловлювання, невмінням стисло висловити думку і підібрати потрібні слова, прагненням якомога докладніше і емоційніше описати подію і т.п.

Що стосується літературної мови, тут автор застосовує прийом багатослів'я при передачі мови персонажа, стилю його промови, характеру. Мовленнєва надмірність проявляється в діалогах і монологіях героїв твору. Також приклади багатослів'я можна зустріти в газетах і журналах, рекламах, при читанні доповідей, рефератів тощо. Але в таких випадках багатослівність приймається як стилістична помилка, що вимагає спеціального редагування [1, с. 86].

Багатослівність може виявлятися у різноманітних формах. Одним із її проявів є нав'язливе пояснення всім відомих істин (марнослів'я):

MRS. CAROLINE. The Ideal Man! Oh, the Ideal Man should talk to us as if we were goddesses, and treat us as if we were children. He should refuse all our serious requests, and gratify every one of our whims. He should encourage us to have caprices, and forbid us to have missions. He should always say much more than he means, and always mean much more than he says (O. Wilde). Оскар Уайльд устами героїні пєси «Жінка, не варта уваги» занадто багатослівно передає пояснення жінки про те, що являє собою ідеальний чоловік. Виникає враження, що автор хотів описати кожен аспект, кожен рису характеру та манеру поведінки, яка притаманна ідеальному чоловіку. Він кілька разів вживає «he should» і неодноразово використовує сполучники «our» та «us». Така нав'язлива багатослівність допомагає автору передати прагматику висловлювання героїні, її роздуми та мрії про ідеального чоловіка, який мусить увібрати в себе всі зазначені нею

якостi. Говорiння без потреби допомагає автору показати характер персонажiв, пристрасть до балаканини, плiток або невмiння лаконiчно висловити думку.

Надмiрнiсть виникає при повторнiй передачi однєї i тєї ж думки:

MRS. ALLONBY. Ah, Ernest has a chin. He has a very strong chin, a square chin. Ernest's chin is far too square (O. Wilde). Повторення думки у даному випадку допомагає автору висловити здивування героїні формою та розмірами підборіддя одного з персонажів. Повторюючи свою думку, героїня Уайльда щоразу експлікує її більш експресивно.

LORD ILLINGWORTH. My dear boy, if I didn't like you I wouldn't have made you the offer. It is because I like you so much that I want to have you with me (O. Wilde). У цьому випадку першого речення цілком достатньо для розуміння змісту висловлювання. Але герой, прагнучи підсилити емоційний ефект, висловлює наступну пропозицію, яка не несе в собі нової інформації, а лише повторює зміст попереднього речення. Звісно, батько після багатолітньої розлуки хотів сказати своєму сину інші слова, але хвилювання далось взяти, і він не спромігся на щось більше.

MRS. ARBUTHNOT. You come too late. My son has no need of you. You are not necessary.

LORD ILLINGWORTH. What do you mean, Rachel?

MRS. ARBUTHNOT. That you are not necessary to Gerald's career. He does not require you (O. Wilde). Цей діалог також містить у собі думку, яку можна висловити одним реченням. Але героїня, намагаючись довести колишньому чоловіку його нікчемність, кількаразово повторює, що зараз у ньому немає ніякої необхідності. У такому висловлюванні відчувається докір та образа жінки.

У текстах п'єс не рідко можна зустріти і ляпалісиади – один із видів мовної надмірності, що полягає у затвердженні очевидних істин:

HESTER. Oh, your English society seems to me shallow, selfish, foolish. It has blinded its eyes, and stopped its ears (O. Wilde). Надлишковість цього висловлювання полягає у вживанні «its eyes» поряд із дієсловом «to blind», яке саме по собі має значення «втратити зір, осліпнути».

LORD ILLINGWORTH. I am the boy's own father and he my own son (O. Wilde). Таке висловлювання також належить до ляпалісиад, бо являє собою затвердження очевидної істини.

Інша форма мовної надмірності – плеоназм – надлишковість засобів, що використовуються для передачі лексичного чи граматичного змісту висловлювання. Плеоназм як властивість тексту є протилежністю еліпсису і виявляє себе у повторенні чи синонімічному дублюванні лексем (лексичний або семантичний плеоназм), а також у надто багатослівній передачі змісту, який може бути висловлений коротше (синтаксичний плеоназм) [4, с. 28].

Близькі за змістом і тому «зайві» слова вживають багато персонажів, якщо автор прагне показати, що вони вимовляють непередбачені спонтанні фрази:

MRS. ALLONBY. When Ernest and I were engaged, he swore to me positively on his knees that he had never loved any one before in the whole course of his life (O. Wilde). Ця репліка є яскравим прикладом синтаксичного плеоназму, оскільки фраза «in the whole course of his life» впливає лише на довжину речення і не несе на собі будь-якого смислового навантаження.

LADY HUNSTANTON. Lord Illingworth's mother, dear Mrs. Arbuthnot, was one of the Duchess of Jerningham's pretty daughters... (O. Wilde) У цьому прикладі ми спостерігаємо один із різновидів синтаксичного плеоназму – дубльований підмет.

HESTER. You, rich people in England, you don't know how you are living. How could you know? You shut out from your society the gentle and the good. You laugh at the simple and the pure (O. Wilde). Подвійний підмет героїня використовує, акцентуючи обурення багатством деяких прошарків суспільства. Звертаючись до Леді Ханстентон, вона наголошує, що розглядає її не як конкретну особу, а як представницю класу багатіїв.

GERALD. There is nothing Lord Illingworth doesn't know (O. Wilde). Синтаксична надмірність висловлювання полягає у вживанні подвійного заперечення, хоча і не притаманного англійській мові.

Немало у п'єсі і прикладів лексичного плеоназму:

LADY HUNSTANTON. When I knew Lord Illingworth first as plain George Harford, he was simply a very brilliant young man about town, with not a penny of money except what poor dear Lady

Cecilia gave him (O. Wilde). Вживання iменника «money» є невиправданим, бо iменник «penny» вже мiстить у собі цей семантичний компонент – мова йде про грошi.

Рiзновид плеоназма – тавтологiя – також зустрiчається в п'єсах як стилiстичний прийом.

LORD ILLINGWORTH. By the way, Gerald, you should learn how to tie your tie better (O. Wilde). Тут використовуються семантично спорiдненi слова, оскiльки значення дiєслова «зав'язувати» та iменника «краватка» спiвпадають.

LADY CAROLINE. I think not, John. Well, you couldn't come to a more charming place than this, Miss Worsley, though the house is excessively damp, quite unpardonably damp... (O. Wilde) Ледi Керолайн умисно кiлькаразово повторює слово «damp», обрамлюючи його прислiвниками, що посилюють значення, аби показати недбале ставлення Ледi Ханстентон до гостей, яких вона в себе приймає.

HESTER. I dislike Mrs. Allonby. I dislike her more than I can say (O. Wilde). Повторення того самого дiєслова в обох реченнях свiдчить про велике почуття нелюбовi та роздратування.

iнколи тавтологiчнi повтори можуть бути характерною рисою персонажу. У п'єси Уайльда Ледi Статфiлд постiйно повторює слова «very» та «quite»:

LADY STUTFIELD. Yes; I see that. It is very, very helpful... Thank you, thank you. It has been quite, quite entrancing... Yes - is it not? – very, very like them... Quite, quite wonderful (O. Wilde).

Як джерело мовної експресiї тавтологiя особливо дiєва, коли однокореневi слова зiставляються як антонiми:

LORD ILLINGWORTH. People nowadays are so absolutely superficial that they don't understand the philosophy of the superficial (O. Wilde). Для кращого розумiння прикладу можна звернутися до перекладу: *Люди нинче стали до того поверхностны, что не понимают даже философии внешности (O. Уайльд)*. Слово «superficial», яке на першiй погляд здається тавтологiєю, в прикладi має зовсiм рiзнi значення. У першому випадку «поверхностный» значить «неглибокий» (характеристика розумових здiбностей), а у другому – «зовнiшний» (той, що має вiдношення до зовнiшностi). Звiдси маємо своєрiдну гру слiв, яка в перекладi звучить не так вдало, як в оригiналі.

Автор п'єси використовує невиправданi словеснi повтори, щоб передати природнiсть мови. Повтори тут несуть певну прагматичну навантаженiсть: через мову персонажiв донести до глядача iх емоцiйний настрiй, освiту, начитанiсть, класову приналежнiсть.

HESTER. You love the beauty that you can see and touch and handle, the beauty that you can destroy, and do destroy, but of the unseen beauty of life, of the unseen beauty of a higher life, you know nothing (O. Wilde). Героiня, що вживає повтри, знаходиться в станi сильної напруги, гарячкового хвилювання. Її неабияк обурює поведiнка багатiїв, якi бачать красу лише в тому, що можна повертiти в руках, одягнути або зруйнувати. Вони занадто примiтивнi, щоб вiдчути та побачити красу в чомусь iншому. Тобто, краса матерiальна тут порiвнюється з духовною.

LORD ILLINGWORTH. Twenty years of romance make a woman look like a ruin; but twenty years of marriage make her something like a public building (O. Wilde). Повторення слiв у цьому реченнi допомагає створити комiчний ефект. Структура другої частини речення повторює структуру першої, вiдрiзняючись при цьому ключовими словами, на якi автор прагне звернути увагу. Вони i є кульмiнацiєю iронiї.

Надмiрнiсть у мовленнi персонажiв п'єси автором застосовується набагато частiше, нiж недостатнiсть. Автор свiдомо дає можливiсть дiйовим особам говорити багатослiвно, повторюючись i обмовлюючись, вживати однокореневi слова i синонiми в одному висловлюваннi. Це не вважається авторською помилкою; такий стилiстичний прийом – засiб письменника наблизити мову п'єси до дiйсностi, щоб глядач повірив тому, що він бачить i чує зi сцени. Гра акторiв повинна бути майстерною, а мова персонажiв – природною.

Висновки дослiдження. Явище мовленнєвої надмiрностi ще далеке вiд однозначної iдентифiкацiї. Сучаснi мовознавцi намагаються аналізувати виток надмiрностi в мовленнi i в самiй системi мови, вiдштовхуються вiд мовних способiв її прояву, у зв'язку з тим, що саме наявнiсть цього явища обумовлюється завданнями комунiкацiї. Вивчення мови п'єс показало, що, прагнучи найбільш натурально наблизити мовлення персонажiв до усно-розмовного дискурсу, письменники вдаються до рiзних стилiстичних прийомiв. Явище надмiрностi, яке часто

вживається драматургами, служить для створення образу персонажа, його емоційного настрою, надає експресивності висловлюванню героя, а значить, є цілком виправданим, на відміну від його присутності в інших дискурсах, де надлишковість вважається мовленнєвою помилкою. Як доводять результати дослідження, зникають старі форми, з'являються нові, мова вдосконалюється, межа між розмовним та книжково-писемним мовленням стирається. У лінгвопрагматичних дослідженнях все частіше на перший план виступає необхідність вивчення розмовного дискурсу з урахування інтересів мовця і слухача, їх емоцій, ясності, лаконічності, практичності думки і способів її вираження. Запропоноване дослідження надлишковості – аналіз драматургічного твору – може бути застосоване у подальшому. Одержані результати та висновки можуть стати у пригоді для аналізу цього явища на матеріалі драматургічних творів сучасних авторів і живого розмовного дискурсу, беручи до уваги як діахронічний, так і синхронічний аспекти дослідження явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агамжанова В.И. Контекстуальная избыточность лексического значения слова / В.И. Агамжанова. – Рига, 1977. – 135с.
2. Бекнер С.С. Проблемы развития разговорного английского языка в XVI – XX веках: (на материале драматургии и других литературных жанров) / С.С. Бекнер. – Воронеж, 1978. – 321 с.
3. Избыточность речи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eyange.livejournal.com/96441.html>
4. Кухаренко В.А. Практикум зі стилістики англійської мови / В.А. Кухаренко. – Вінниця :«Нова книга», 2000. – 160с.
5. Уайльд О. Женщина не стоящая внимания [Электронный ресурс] / Оскар Уайльд. – Режим доступа: http://lib.ru/WILDE/wilde2_3.txt
6. WILDE O., A woman of no importace [Электронный ресурс] / Oscar WILDE – Режим доступа: <http://irikha.com/library.php?clause=070>

Медведь Е., Мащенко К. Семантическое излишество в англоязычном разговорном дискурсе.

Основное внимание в статье обращено на причины и особенности многословия в англоязычном разговорном дискурсе, определена суть понятия семантического излишества в речи. Явление семантического излишества рассмотрено на материале пьесы Оскара Уайльда «A woman of no importace». Исследование дало возможность указать причины и типичные особенности использования семантического излишества, проанализировать случаи его употребления, обобщить результаты наблюдений. Опираясь на драматургическое произведение как форму реализации разговорного дискурса в литературе, выявлено, что явление излишества служит для формирования образа персонажа, его эмоционального настроения, придает экспрессивность высказыванию героя, а значит, является абсолютно оправданным, в отличие от других дискурсов, где излишество в речи считается ошибкой.

Ключевые слова: *семантическое излишество, плеоназм, тавтология, разговорный дискурс, экспрессивность.*

Medvid O, Mashchenko K. Semantic Redundancy in English Colloquial Discourse.

The attention is paid to the reasons and peculiarities of redundancy in colloquial discourse, the notion of semantic redundancy is defined. The article deals with the phenomenon of semantic redundancy studied on the material of the play «A woman of no importace» by Oscar Wilde. The research enabled to point out the reasons and peculiarities semantic redundancy, to analyze its cases and to generalize the results of examination. It was found out that redundancy is used in order to create the image of the character, his/her emotional state; it gives the expressiveness to his/her utterances. So, the existence of this phenomenon in colloquial discourse is quite reasonable in comparison with other discourses, where it is observed as a mistake.

Key words: *semantic redundancy, pleonasm, tautology, conversational discourse, expressiveness.*

Лариса Мелешкевич
(Київ)

УДК 811.111'367'37

ЗМІСТОВА ЦІЛІСНІСТЬ БІОГРАФІЧНОГО ТЕКСТУ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СТАТТІ

Проаналізовано засоби досягнення змістової цілісності біографічних текстів, представлених в одностомній енциклопедії «Британніка». Встановлено, що змістова цілісність енциклопедичного тексту біографічного спрямування виявляється насамперед у єдності теми, яка розглядається як змістове ядро тексту. Тема семантично організовує навколо себе увесь текст, що і дозволяє представити його як зв'язне ціле. Ім'я суб'єкта біографії, яке зазначається у заголовку енциклопедичної статті, стає темою усього тексту. Змістова цілісність аналізованих текстів досягається також співвідношенням предмета мовлення з одним і тим же референтом, репрезентацією змістовно-фактуальної інформації, встановленням взаємозв'язку між життєвими віхами суб'єкта біографії та історичним розвитком людства, пов'язаністю суб'єкта біографії з історичними персоналіям, а також взаємодією наданої у тексті інформації із фоновими знаннями читача. Змістова цілісність біографічного тексту підкреслюється графічним оформленням енциклопедичної статті.

Ключові слова: змістова цілісність, біографічний текст, енциклопедична стаття, тема, суб'єкт біографії, змістовно-фактуальна інформація.

Постановка проблеми. Проблема ідеології та світобачення в сучасній лінгвістиці спрямовує увагу мовознавців на вивчення питань ефективності комунікації, розуміння та інтерпретації повідомлення, а також дослідження ролі автора тексту у формуванні загальної картини світу. На нинішньому етапі розвитку науки обсяг загальних та спеціальних знань постійно збільшується, що зумовлює необхідність їх узагальнення та систематизації. Тому цілком закономірним є інтерес лінгвістів до аналізу енциклопедичних текстів, які у наш час стають основним джерелом інформації про навколишній світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується поглибленням досліджень, присвячених взаємодії семантики та синтаксису. Праці Н. Д. Арутюнової, Р. Ван Валіна, І. Р. Вихованця, А. Мустайоки, І. П. Сусова, У. Чейфа засвідчують інтерес мовознавців до змістового аспекту речення. Вивчення семантики речення тісно пов'язане з дослідженнями структурно-змістової єдності – тексту, компонентами якого виступають окремі речення. Текст є результатом осмислення об'єктивної дійсності, його змістова організація виявляється не в сукупності значень окремих складників, а насамперед в аналізі змістових зв'язків, які існують між його компонентами. Змістова сторона тексту стала предметом розгляду у дослідженнях таких лінгвістів як М. М. Бахтін, В. Г. Гак, О. І. Москальська, З. Я. Тураєва, А.-Ж. Греймас, І. Р. Гальперін, Т. В. Радзівська, Ф. С. Бацевич та ін.

Об'єктом нашої лінгвістичної розвідки є англomовний біографічний текст енциклопедичної статті. **Предметом** дослідження є засоби досягнення змістової цілісності біографічного тексту енциклопедичної статті. **Мета** статті полягає у встановленні засобів досягнення змістової цілісності аналізованих текстів. **Матеріалом** вивчення слугували 50 текстів друкованого видання енциклопедії «Britannica Concise Encyclopedia».

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст як завершене повідомлення, що має свій зміст, створюється за абстрактною моделлю певного функціонального стилю та характеризується тематичною, комунікативною і структурною єдністю. Як білатеральний знак текст має мовне вираження – форму, матеріальну сторону та план змісту – ідеальну сторону тексту. Дві сторони мовного знака утворюють єдність, яка репрезентує значення за допомогою матеріальної форми. Семантику тексту можна досліджувати в аспекті лексико-граматичних, семантико-синтаксичних значень, комунікативно-прагматичного, когнітивного змісту і т. і. У сучасному мовознавстві лінгвістичний аналіз тексту здійснюється з урахуванням двох основних ознак тексту – змістової цілісності та зв'язності. Цілісність, що характеризує текст як змістову єдність, пов'язана з семантикою тексту, тобто планом змісту, а зв'язність – із структурними особливостями тексту, тобто планом вираження [3].

Змiстовим ядром тексту є його тема, яка семантично організовує навколо себе усе повідомлення, що i дозволяє представити текст як зв'язне ціле. Укладач біографічного тексту енциклопедичної статті формулює тему на початку тексту, коли називає у заголовку ім'я особи, про факти біографії якої повідомляється у тексті. Розгортання заданої теми відбувається послідовно у кожному наступному реченні тексту.

Енциклопедичний текст біографічної тематики має деякі спільні риси з біографічним романом, який є художнім твором. Так, М. М. Бахтін зауважує, що сюжет біографічної форми базується на основних i типових моментах життєвого шляху людини: народження, дитинство, навчання, трудові досягнення, смерть. Дослідник наголошує, що суттєва особливість біографічного роману – поява у ньому біографічного часу, який є цілком реальним, оскільки всі його моменти відносяться до життєвого процесу в цілому i характеризують цей процес як обмежений та незворотній, де кожна життєва подія локалізована в межах цього життєвого процесу. Миті i будь-які короткі миттєвості майже повністю втрачають своє значення у біографічному романі, який зображує тривалі періоди, органічні частини життєвого цілого. Для нашого дослідження особливо вагомим видається зауваження лінгвіста щодо необхідності включення біографічного часу як реального до більш тривалого процесу історичного часу, оскільки біографічне життя неможливе поза епохою [1, с. 207—208].

Спробуємо провести паралелі між роздумами мовознавця щодо художнього біографічного твору та фактичним матеріалом біографічного енциклопедичного тексту. Для цього проаналізуємо текст про першого президента республіки Корея Лі Синмана (Rhee, Syngman) [BCE, с. 1614]. Так, основні віхи життєвого шляху цього політичного діяча відображені у наступних фрагментах тексту: 1) народження (*b. March 26, 1875, Whang-hae, Korea*); 2) навчання (*The first Korean to earn a Ph.D. at a U.S. university (Princeton)*); 3) трудові досягнення (*in 1919 he was elected president of a provisional government in exile; he was elected president of the Republic of Korea in 1948; He held that post until 1960*); 4) смерть (*d. July 19, 1965, Honolulu, Hawaii, U.S.; He died in exile*).

Події, що трапляються на життєвому шляху кожної людини, відбуваються у межах певної історичної епохи i тісно переплітаються з історичними подіями, які стають хронологічними віхами для суб'єкта біографії. Так, в аналізованому тексті ми можемо віднайти точки перетину історичної прямої людства життєвими подіями Лі Синмана: *he returned to Korea in 1910, the year Japan annexed Korea; Unable to hide his hostility toward Japanese rule; Rhee was returned to Korea ahead of his rivals at the end of World War II.*

В енциклопедичному тексті про французького мореплавця та дослідника півострова Флорида Жана Рібо (Ribaut, Jean) [BCE, с. 1617] життєві віхи відображені у таких фрагментах тексту:

b. c. 1520, Dieppe, France—d. Oct. 12, 1565, Florida (=born – died); He served in the French navy; <...>sent him to found a French Huguenot colony in Florida; <...>sailed north to establish Charlesfort; <...>PEDRO MENÉNDEZ DE AVILÉS, who massacred the French, including Ribaut.

Взаємозв'язок життєвого шляху дослідника із загальним ходом історії прослідковується у таких реченнях: *He served in the French navy under Gaspard II de COLIGNY, who in 1562 sent him to found a French Huguenot colony; Spanish claims to the region led to the attack and destruction of the colony by PEDRO MENÉNDEZ DE AVILÉS, who massacred the French, including Ribaut.*

Уживання власних імен у біографічному тексті засвідчує не тільки взаємне переплетіння доль, а й вказує на віднесеність періоду життя суб'єкта біографії до загального руху історії. До того ж, у процесі укладання енциклопедичної статті автор базується на загальних знаннях читача про певні історичні персоналії та події, оскільки «сприйняття дискурсу інформаційно-довідкового типу передбачає інформаційно i дискурсивно підготовленого реципієнта» [2, с. 286]. Так, у тексті про Жана Рібо згадується ім'я Гаспара II де Коліньї – французького державного діяча, одного із вождів гугенотів під час релігійних війн у Франції XVI століття. Щоб зрозуміти змістову цілісність заданого автором повідомлення читачу необхідно застосовувати фонові знання (як у наведеному вище прикладі знань про гугенотів). Ім'я Педро Менендеса де Авілеса – іспанського адмірала, який заснував перше європейське поселення у Північній Америці, також пов'язує хронологічний період, що описується автором, з історичним розвитком людства загалом.

Отже, змістова цілісність біографічного тексту досягається насамперед єдністю теми – описом життєвих подій суб'єкта біографії. Крім того, створенню змістової цілісності тексту сприяє співвідношення предмета мовлення з одним і тим же референтом – суб'єктом біографії, що виражається у тексті граматичними засобами, передусім вживанням особових та присвійних займенників. У перших універсальних енциклопедичних виданнях усі статті оформлялися довільно, в залежності від задуму автора. В них могло знайти відображення особистої думки укладача статті щодо тієї чи іншої проблеми або явища, оскільки різні наукові галузі не були достатньо розвинутими. До того ж, можливості обміну інформацією між вченими були доволі обмеженими. Із розвитком суспільства, науки, зростанням культурного рівня людей, розширенням контактів між країнами виклад матеріалу в енциклопедіях набув нової форми. Енциклопедичні тексти стали більш науковими, системними, менш суб'єктивними, а укладачі енциклопедичних статей поступово виробили найбільш загальні правила представлення енциклопедичної інформації. Лінгвістичний інтерес викликає порівняння інформації, представленої у повному 32-томному та короткому однотомному виданні енциклопедії «Британніка». Інформація, яку читач отримує у біографічному тексті, є переважно змістовно-фактуальною, оскільки в ньому повідомляється про факти, події, процеси, що відбувалися або відбуваються у світі, що нас оточує. Змістовно-концептуальна інформація, яка розкриває читачеві авторське розуміння представлених фактів, зводиться в енциклопедичному тексті до мінімуму, оскільки вона є результатом творчого переосмислення всього того, про що повідомляється. У текстах повного видання «Британніка» значення деяких лексичних одиниць має оцінну складову, що відрізняє їх від текстів однотомного видання, в яких унаслідок обмеження текстового простору не вживається оцінна лексика. Проілюструємо нашу тезу за допомогою аналізу біографічних текстів про німецького гуманіста Йогана Рейхліна. Спочатку порівняємо як визначається особа, названа у заголовку тексту: *Reuchlin, Johannes (b. Feb. 22, 1455, Pforzheim, Württemberg [Germany]—d. June 6, 1522, Bad Liebnzell), German **humanist**, political **consultant**, and one of the foremost **classics scholars** of his time, who wrote the celebrated «De Rudimentis Hebraicis» (1506; «On the Fundamentals of Hebrew»), a grammar and lexicon that revolutionized Hebrew studies and significantly advanced Old Testament research* (Reuchlin, Johannes) [TNEB, 10: 4] (1); *Reuchlin, Johannes (b. Feb. 22, 1455, Pforzheim, Württemberg—d. June 6, 1522, Bad Liebnzell) German **humanist*** (Reuchlin, Johannes) [BCE, c. 1612] (2).

У першому прикладі, взятому із багатотомного видання «Британніка», багаторазова класифікація суб'єкта біографії (*humanist, political consultant, scholar*) доповнюється лексикою, що містить оцінну сему і характеризує Йогана Рейхліна як видатного діяча, який суттєвим чином вплинув на культурний та освітній розвиток суспільства (*one of the **foremost classics scholars**, the **celebrated** «De Rudimentis Hebraicis», **revolutionized Hebrew studies**, **significantly advanced Old Testament research***). У другому прикладі, взятому із однотомного видання енциклопедії «Британніка», дефініція не має оцінної складової, оскільки наведено лише класифікацію названої особи (*humanist*).

Іншими прикладами, що підтверджують нашу тезу, можуть слугувати речення із біографічних текстів про Уолтера Філіпа Рейтера: *Reuther, Walter (Philip) (b. Sept. 1, 1907, Wheeling, W. Va., U.S.—d. May 9, 1970, Pellston, Mich.), leading U.S. **labour leader** who was president of the United Automobile Workers (UAW) and of the Congress of Industrial Organizations (CIO) and was active in national and international affairs.* (Reuther, Walter (Philip)) [TNEB, 10: 4] (1);

*Reuther Walter (Philip) (b. Sept. 1, 1907, Wheeling, W.Va., U.S.—d. May 9, 1970, Pellston, Mich.) U.S. **labour leader*** (Reuther, Walter (Philip)) [BCE, c. 1612] (2).

У першому прикладі Уолтер Філіп Рейтер визначається як профспілковий діяч (*labour leader*), президент профспілки робітників автомобільної промисловості і Конгресу виробничих профспілок (*president of the United Automobile Workers and of the Congress of Industrial Organizations*). Аксіологічна складову повідомлення відображена у вживанні лексики, що містить оцінну сему (*leading U.S. labour leader, active in national and international affairs*). Інформація, що виражається предикатом ідентифікації (*labour leader*), доповнюється уточненням щодо займаних У. Ф. Рейтером посад, що частково дублює вже надані укладачем енциклопедичної статті відомості, оскільки все життя цього діяча було пов'язане з діяльністю профспілок.

У другому прикладі речення, що відкриває біографічний текст, характеризується лаконізмом (*U.S. labour leader*) та відсутністю будь-яких відтінків суб'єктивізму в загальному оцінюванні життєдіяльності У. Ф. Рейтера.

Змістову цілісність тексту підкреслює графічне оформлення енциклопедичної статті. Так, увагу дослідника привертає відсутність в одностомному виданні «Британніки» поділу тексту на абзаци. Звичайно, слід брати до уваги необхідність економії обмеженого текстового простору, але більш важливим видається сприйняття автором створеного ним тексту як цілісного.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Змістова цілісність біографічного тексту енциклопедичної статті досягається: 1) єдністю теми, причому ім'я суб'єкта біографії, яке зазначається у заголовку енциклопедичної статті, стає темою усього тексту; 2) співвідношенням предмета мовлення з одним і тим же референтом – суб'єктом біографії; 3) представленістю у тексті змістовно-фактуальної інформації; 4) віднесеністю періоду життя суб'єкта біографії до історичного минулого і встановленням зв'язку з історичним розвитком людства; 5) пов'язаністю суб'єкта біографії з історичними персоналіями; 6) взаємодією наданої у тексті інформації із фоновими знаннями читача. Авторське бачення змістової цілісності біографічного тексту підкреслюється графічним оформленням енциклопедичної статті. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з дослідженням тематичної структури енциклопедичного тексту біографічного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
2. Радзівеська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія / Т. В. Радзівеська. — К. : ДП «Інформ. –аналіт. агенство», 2010. — 491 с.
3. Яхиббаева Л. М. Категории цельности / целостности и связности как основные признаки текста / Л.М. Яхиббаева // Лингвокультурология. — 2008. — № 2. — С. 209—214.
4. ВСЕ: Britannica Concise Encyclopedia. — Chicago : Encyclopædia Britannica, 2006.
5. TNEB: The New Encyclopædia Britannica. In 32 Volumes. — Chicago : Encyclopædia Britannica, 1993.

Мелешкевич Л. Смысловая целостность биографического текста энциклопедической статьи.

В статье анализируются средства достижения смысловой целостности биографических текстов, представленных в одностомной энциклопедии «Британника». Автор утверждает, что смысловая целостность энциклопедического текста биографической тематики проявляется прежде всего в единстве темы, которая рассматривается как смысловое ядро текста. Тема семантически организует вокруг себя весь текст, что и позволяет представить его как связанное целое. Имя субъекта биографии в заголовке энциклопедической статьи становится темой всего текста. Смысловая целостность анализируемых текстов достигается также соотношением предмета речи с одним и тем же референтом, репрезентацией содержательно-фактуальной информации, установлением взаимосвязи между жизненными вехами субъекта биографии и историческим развитием человечества, связью субъекта биографии с историческими персоналиями, а также взаимодействием предоставленной в тексте информации с фоновыми знаниями читателя. Смысловая целостность биографического текста подчеркивается графическим оформлением энциклопедической статьи.

Ключевые слова: смысловая целостность, биографический текст, энциклопедическая статья, тема, субъект биографии, содержательно-фактуальная информация.

Meleshkevych L. Semantic integrity of Encyclopedic Biographical Text.

The article analyses means of achieving semantic integrity of biographical texts in «Britannica Concise Encyclopedia». The author argues that semantic integrity of encyclopedic biographical texts manifests itself primarily in the unity of the theme. The theme is considered to be the semantic core of the text. It semantically organizes the entire text, which allows to present the text as a coherent whole. The name of a biographical referent is specified in the title of the encyclopedia entry and becomes the theme of the text. The semantic integrity of the texts that have been analysed is achieved by correlating the subject of speech with one referent, by presenting factual information, establishing connection between life milestones of a biographical referent and historical personalities as well as historical development of mankind on the whole, and also through interaction of the given in the text information with the background knowledge of the

reader. The semantic integrity of a biographical text is emphasized through graphic design of encyclopaedia entry.

Key words: semantic integrity, biographical text, encyclopedia entry, theme, biographical referent, factual information.

Анастасiя Нарольська
(Київ)

УДК–811.11

ІМПЛIЦИТНА ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ТЕАТР» С. МОЕМА)

Розглянуто питання функціонування імпліцитної іронії як засобу вираження внутрішнього «я» та відображення особистого світосприйняття людини в художній літературі Великобританії ХХ ст. Наведено приклади використання іронії в аналізованому романі «Театр» С. Моєма, а також систематизуються та аналізуються причини її використання в різнопланових сценах. Імпліцитна іронія використовується тут як специфічна людська риса характеру, за допомогою якої зберігається етика спілкування та приховуються істинні міркування й мотиви щодо тих чи інших життєвих обставин. Досліджувана стилістична фігура слугує маркером контрасту між дійсним та сенсорним, представляючи собою винятковий засіб вираження світосприйняття та характеру людини. У контексті художньої класики ХХ ст. імпліцитна іронія виступає як індивідуальний авторський прийом для змалювання життєвих позицій дійових осіб твору.

Ключові слова: імпліцитна іронія, прагматичний ефект, стилістична фігура, художня література, світосприйняття.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку філологічної науки перспективною з точки зору лінгвістичних досліджень у сфері художньої літератури виступає така стилістична фігура, як імпліцитна іронія, оскільки починаючи з ХХ ст. змінюється не лише її роль у мовленні, але й способи її передачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами експліцитного та імпліцитного вираження іронії в художніх текстах займалися як вітчизняні науковці (О. С. Ахманова, Н. Я. Берковський, В. В. Ванслов, М. В. Давидов, Е. М. Кагановська, О. А. Коновалова, В. О. Пігульовський, С. І. Походня, А. В. Сергієнко), так і зарубіжні (Ч. Гліксберг, В. Паві, А. Седжвік, І. Славов). Та особливу увагу проблемі імпліцитної іронії приділили такі дослідники: М. Гірняк (2006), І. В. Арнольд (1990), Дж. Р. Серль (1986) та Д. С. Мюєке (1968).

Мета статті. Метою даної статті є спроба проаналізувати функціонування іронії як потужного засобу вираження світовідчуття людини та її оцінки явищ дійсності в англійській художній літературі ХХ ст. на прикладі роману «Театр» С. Моєма. Для досягнення поставленої мети розглянемо теоретичні положення щодо понять «іронія», «імпліцитна іронія» в художній літературі ХХ ст., а також визначимо особливості функціонування іронії в романі «Театр» С. Моєма.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістична енциклопедія дає таке визначення поняття «іронія»: «**Іронія** (грец. εἰρωνεία, букв. – насмішка, глузування, прихований глум) – різновид антифразу, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками» [5, с. 230]. Точнішу дефініцію пропонує І. В. Арнольд: «Вираження насмішки шляхом використання слова, прямо протилежного його основному значенню, та з прямо протилежними конотаціями, удаване вихвалання, за яким у дійсності стоїть осуд, називається **іронією**» [1, с. 86]. Як прагматико-стилістична фігура, іронія використовується в широкому та вузькому смислах, тобто буває імпліцитною (несе в собі подвійний зміст) та експліцитною (виражається мовними та паралінгвальними засобами). Через свою природну замаскованість імпліцитна іронія несе в собі подвійний смисл, тому співрозмовник не здогадується про справжні комунікативні наміри опонента.

Що ж стосується iронiї в лiтературi ХХ ст., то, на думку лiнгвiста М. Гiрняк: «Iронiя стає способом завуальовано висловити свої переконаннячи пiдсвiдомi бажання, натякнути на них i водночас мати змогу будь-якої митi вiдмовитися вiд сказаного» [2, с. 68]. Вiдтепер iронiзування щодо ситуацiї сприяє не лише комiчнiй, але й логiчнiй оцiнцi, аналізуванню дiйсностi, а звiдси вихованню та самовдосконаленню людини. Частов художнiй лiтературi така iронiя має неявно виражений характер.

У процесi iмплiцитного вираження мовцем своїх думок змiст висловлювання може бути сприйнятий неоднозначно: «Iмплiцитне вираження думки адресантом особливо проявляється при натяках, iронiї, метафоричному вживаннi й у деяких iнших випадках» [4, с. 196]. Саме такi твердження є найцiкавiшими з погляду прагматики.

Згiдно з концепцiєю В. О. Пiгульовського, «що стосується художнiх форм iронiї, то продовженням романтичної традицiї стає модернiзм. Проте тут iронiя носить переважно прихований характер, виявляючись внутрiшнiм механiзмом уяви, пiдгрунтям бачення, **iмплiцитною iронiєю**» [3].

У художнiх творах iронiя вiдiграє надзвичайно важливу роль, оскiльки вона не лише створює ефект комiчного, забарвлює саме сприйняття читачем героїв та їх внутрiшнiй свiт, а й слугує засобом вираження авторської позицiї, його незадоволення з приводу певних ситуацiй, висмiювання встановлених соцiальних норм, звичаїв. I завдання англiйського письменника ХХ ст. полягає в тому, щоб по-новому i свiжо подати проблему головного героя, обов'язково додаючи притаманне представникам англiйської культури iронiчне забарвлення. Незаперечним є той факт, що iронiя є невид'ємною складовою англiйського гумору, який давно славиться своєю тонкою природою та неоднозначнiстю. Англiєць може вколоти влучним та мiцним словом, може злегка пожартувати не так над спiврозмовником, як над самим собою, а може й взагалi змовчати, вiдповiвши iронiчною посмiшкою.

Так, з точки зору функцiонування завуальованої iронiї в художнiй лiтературi ХХ ст., особливо вирiзняється роман «Театр» англiйського прозаїка С. Моема. Iронiя тут у бiльшостi випадкiв зосереджується в думках, а не словах. Головна героїня Джулія Лемберт, хоча слiв ніколи не позичає, та переважну кiлькiсть її iронiчних висловлювань автор наводить у виглядi уявних вiдповiдей, тобто героїня часто «вiдказує» на репліки iнших дiйових осiб радше подумки, ніж вголос:

"Naturally, I don't want to stand in her way. I mean, supposing after tonight she got a big offer for America I can quite see that she ought to be perfectly free to accept".

Her career! Julia smiled quietly to herself.

— Звичайно, я не хочу стояти її на дорозі. А раптом вона після сьогоднішньої прем'єри отримає запрошення до Америки? Звісно, я розумію, ніщо не має завадити їй прийняти його.

Її кар'єра! Джулія подумки посміхнулась. [6, с. 234] (Переклад власний)

Людина ХХ ст. починає змiнювати свій свiтогляд, англiєць поступово пiдлаштовує свою ментальнiсть пiд плин часу, стаючи бiльш скритним, прагматичним. Так у «Театрi» пiд iронiю пiдпадає ставлення героїни до людей, яке вона майстерно приховує. Наступний приклад також iлюструє нищiвну та замасковану оцiнку спiврозмовника:

"Darling!" ButwhensherangoffJulia through clenched teeth muttered: "The old cow".

— Люба! – Та поклавши слухавку, Джулія процiдила крiзь стиснутi зуби: «**Стара корова!**» [6, с. 171].

Наведенi вище приклади свiдчать про те, що iронiя у романi «Театр» криється в приховуваннi, замовчуваннi вiд iнших дiйових осiб iстинних думок та почуттiв героїни. Вона не каже вголос те, що насправдi має на увазi.

Автор часто користується прийомом парадоксу, пiдсилюючи iронiю та ефект комiчного:

1) ***"Why was I such a fool as to give him a racing put?"***

"All right," she said, with an indulgent smile, "go on the river, but don't fall in".

(«Ну й дурна ж я була, що купила йому той ялик для перегонiв!»)

— Гарзд, — сказала вона з поблажливою посмiшкою, — ходiть на рiчку, тiльки не впадiть у воду. [6, с. 131]

2) (**"Idiotic"**) *"Such lovely lines," she sighted.*

(**«Оце iдиомство!»**)

— *Яка прекрасна поезiя, — зiтхнула Джулiя. [б, с. 229]*

Ефект комiчного досягається й завдяки гiперболiзованим переживанням Джулiї:

"Yes, they seem to have enjoyed their food".

(**"My God, I wish it could have choked them!"**)

— *Так, їх апетиту можна позаздрити.*

(**«Господи, хоч би вони вдавились!»**) [б, с. 142]

У романi iронiчне свiтосприйняття героїни не завжди йде їй на користь. Так, проаналiзувавши тi ж її прихованi думки, можна смiливо заявити, що Джулiя марнослава, сконцентрована на собi й своєму талантi особа, з чого робимо висновок, що пiд маскування пiдпадають вже особистi якостi та прояви характеру людини:

1) (**"Silly little fool trying to flatter me. As if I don't know that. And why the hell should I educate her?"**) *"It's very sweet of you to put it like that. I'm only a very ordinary person really".*

(**«Дурненька, намагається менi полестити. Нiби я сама цього не знаю. I якого дiдька я вчитиму її?»**)

— *Дуже мило з вашого боку так на це дивитись. Я звичайна жiнка, запевняю вас. [б, с. 188]*

2) *"No one would dream you were on stage".*

(**"I should damn well think not. Haven't I been giving a perfect performance of the village maiden for the last forty eight hours?"**)

— *Жодна жива душа не здогадалась би, що ви акторка.*

(**«Ще б пак, чорт забирай! Нiхто б так не зiграв сiльську дiвчину, як я це роблю вже два днi.»**) [б, с. 43]

Не можна залишити поза увагою використання iмплiцитної iронiї пiд час розгортання драматичних сцен у романi, що створює особливий прагматичний ефект. Таким чином, вiдчуженiсть думок героїни сприймається як можливiсть змiнити тональнiсть серйозних та важливих моментiв та сцен в романi:

"Sweetiepie" ("I wonder if Michael remembered to have tea sent along to the queues. It doesn't cost much and they do appreciate it so enormously"). You know I really must get up.

— *Солоденький мiй. («Цiкаво, чи не забув Майкл послати тим, хто стоїть у черзi, гарячий чай. Коштує вiн не дорого, а глядачi так його люблять.») Знаєш, менi дiйсно пора. [б, с. 247]*

Нерiдко завдяки використанню iмплiцитної iронiї читач бачить, що героїня пiдсвiдомо змiшує сценiчне життя з реальним:

1) *"The bitterness of life is not death; the bitterness of life is that love dies". (She heard something like that said in a play.)*

— *Гiркота життя не в тому, що ми смертнi, а в тому, що любов помирає. («Щось на кшталт цього було в якiсь п'єсi.») [б, с. 232]*

2) *"I don't understand. I've lain awake for two whole nights turning it all over in my mind. I thought I should go mad. I've been trying to understand. I can't. I can't.*

(**"What play did I say that in?"**)

— *Я не розумiю. Я двi ночi пролежала, не стуливши очей, все думала, що трапилось. Я боялась, що зiйду з розуму. Я намагалась зрозумiти, та не можу. Не можу. («В якiй п'єсi я це казала?») [б, с. 151]*

Очевидно, що у двох останнiх прикладах iронiзує вже не Джулiя, а сам автор: героїня живе i справжнiм, i професiйним життям водночас, переносячи театр у реальнiсть.

Так у заключнiй сценi роману Джулiя пiдсумовує свiй життєвий досвiд такими словами:

"They say acting is only make-believe. That make-believe is the only reality".

«Кажуть, гра – удаванiсть. Ця удаванiсть i є справжня реальнiсть.» [б, с. 257]

Висновок дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Отже, у романi «Театр» англiйського письменника ХХ ст. С. Моема iмплiцитна iронiя посiдає чiльне мiсце як

засіб передачі внутрішнього світу героїні, її світосприйняття, позначаючи часто суперечливі та гострі судження. Імплицитна іронія тут їдка, яскрава, проте прихована від інших дійових осіб, нею просякнутий ледь не весь роман. Лише читач утаємничений в істинні наміри та порухи душі героїні. Так, завдяки імплицитній іронії створюється яскрава констатація контрасту між реальним сприйняттям зовнішніх обставин та репрезентованою реакцією на них, тобто іронія інтенсифікує негативну сенсорну та естетичну оцінку комунікативної ситуації. Така тотальна іронічність допомагає дотримуватись етики спілкування, виражаючи справжні емоції подумки. Отже, дослідження функціонування імплицитної іронії як засобу передачі світосприйняття в англійській художній літературі ХХ ст. є перспективними як з точки зору прагматичного аспекту, так і аналізу мовисучасної англійської літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.». — 3-е изд. — М.: Просвещение, 1990. — 300 с.
2. Гірняк М. Іронія і самовираження // Іронія : зб. статей / Упор. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. — Львів : Літопис; К.: Смолоскип, 2006. — С.66-71.
3. Пигулевский О. В. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму / О. В. Пигулевский. [Электронный ресурс].— Режим доступа: http://www.urgi.info/urginfofiles/sites/pigulevsky-ironiya/01_paragraph_1-5.htm
4. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. - М.: Прогресс, 1986. - С. 195–222.
5. Українська мова: Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. - 824 с.
6. Maugham W.S. Theatre. - М.: Юпитер-Интер, 2009. — 260с.
7. Muecke D. C. The Compass of Irony. New York: Barnes & Noble, 1969, 276 pp.

Narolskaya A. Implicit Irony as a Method of Transferring Man's Outlook in English Belles-Lettres Literature of XX Century (based on novel "Theatre" by Somerset Maugham).

Статья посвящена вопросам функционирования имплицитной иронии как способа выражения внутреннего «я» и передачи личного мировосприятия человека в художественной литературе Великобритании ХХ ст. В статье приводятся примеры использования иронии в анализированном романе «Театр» С. Моэма, а также систематизируются и анализируются причины ее использования в разноплановых сценах. Имплицитная ирония используется здесь как специфическая черта характера человека, при помощи которой сохраняется этика общения, и скрываются истинные мотивы и размышления о тех или иных жизненных ситуациях. Исследуемая стилистическая фигура служит маркером контраста между действительным и сенсорным, представляя собой исключительный способ выражения мироощущения и характера человека. в контексте художественной классики ХХ столетия имплицитная ирония выступает как индивидуальный авторский прием для передачи жизненных позиций действующих лиц произведения.

Ключевые слова: имплицитная ирония, прагматический эффект, стилистическая фигура, художественная литература, мироощущение.

Narolska A. Implicit Irony as a Method of Transferring Man's Outlook in English Belles-Lettres Literature of XX Century (based on novel "Theatre" by Somerset Maugham).

Paper is devoted to the functioning of the implicit irony as a means of expressing the inner "self" and displaying personal worldview in the fiction of England of the twentieth century. The paper provides examples of irony used in the novel "Theatre" by S. Maugham with translation; it also systematizes and analyzes reasons for its use in diverse scenes. Implicit irony is used here as a specific character trait by means of which communication ethics is preserved and genuine motives and thoughts regarding certain life circumstances are hidden. The stylistic figure under analysis serves as a special marker of contrast between real and sensor, presenting an exceptional means of expressing world perception and character of an individual. In context of fiction literature of the XX century, implicit irony acts as an individual author's technique for representing life position of personages in a composition.

Key words: implicit irony, pragmatic effect, stylistic figure, fiction, worldview.

Анатолій Нелюба
(Харків)

УДК 811.161.2'38

ЛАЙКА «ЗАЧАРОВАНОЇ ДЕСНИ» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Статтю присвячено деяким особливостям лайки в кіноповісті О. Довженка. Сама повість є унікальним твором щодо оприявлення лайки як особливого жанру усної народної творчості і одним із помітних засобів образотворення. Зокрема, встановлено її різновиди (лайка-молитва, лайка-поетотворчість, лайка-лікувальний засіб), специфіку мовної реалізації і функцій з урахуванням особливостей дійових осіб, їхніх характерів, їхнього статусу. Подано оцінку художньої реалізації лайки в контексті її минулих і сучасних словникових тлумачень, у контексті українського загальнонаціонального мовного етикету. Крім того, увагу зосереджено на відмінностях використання лайки, її мовних засобів у чоловіків і жінок, окреслено причини таких відмінностей. Порівняно з лайкою в кіноповісті, сучасна лайка зазнала різючих змін: звуження функцій, збіднення, водноманітнення мовно-виражальних засобів, утрата творчого статусу.

Ключові слова: *енантиосемія, кіноповість, лайка, проклін, референтна особа, соматичний стан.*

Постановка проблеми. Словники української мови у тлумаченні *лайки-лаяння* акцентують на деяких нюансах: 1) *лайка* – брань, ругань; *лайливий* – бранний, любящий ругатися, бранчивий; *лаяти* – ругать, бранить; *лаючий* – любящий ругатися [4, с. 341–342, 348]; 2) *лайка* – те саме, що *лаяння*; слово або вираз, яким лаються; *лайливий* – який є лайкою, містить у собі лайку; *лаяння* – дія за значенням *лаяти*; *лаяти* – різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори; обзивати кого-небудь принизливими, образливими словами; *лаятися* – виражати своє незадоволення грубими, часто непристойними або образливими словами (5, т. 4, с. 437, 457). Тут залишаємо за рамками дослідження інше значення слова *лаяння* – *гавкати, брехати* (у Словникові Уманця і Спілки подано тільки це значення [3, с. 67]). Синонімом до *лайка* виступає *проклін/прокльон*: *лайливий* вислів, який виражає різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т.ін. [65, т. 8]. Як бачимо, всі однокореневі слова мають негативну конотацію.

Такий негативізм значення слова оприявлений і в його повсякчасному побутовому загальномовному вимірі, а в розумінні пересічного мовця здебільшого зводиться до сороміцьких слів і виразів (матюків).

Задля економії не подаємо огляду наукової чи іншої літератури щодо лайки як мовно-культурного чи психологічного явища, лише зішлемося на одну із праць І. Огієнка «Лайка українського народу» [2].

Ні нові, ні старі словники не оприявнюють усього 'набору' семантичного, естетичного, функційного і потенційного виявів цього слова і відповідно властивостей самого явища. Лайка «Зачарованої Десни» О. Довженка не відповідає заявленим словниковим параметрам. **Метою** цієї статті якраз є виявлення мовних особливостей, статусу, функцій лайки у «Зачарованій Десні» як явища, при цьому аналіз здійснено в тогочасному й сьогочасному контекстах побутування самої лайки. Наперед зауважимо таке: 1) в оцінці стосунків дійових осіб (родичів) повністю абстрагуємося від щоденникових чи інших спогадів автора про своїх близьких, від їхніх характеристик – джерелом цієї статті є тільки оповідь малого хлопчини, його бачення довкілля; 2) тут користуємося багатотомним виданням «Бібліотеки української літератури» з посиланням у круглих дужках на відповідні сторінки [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, як свідчить «Зачарована Десна», в українській культурі лайка – то обширне, різноманітне і різновелике своїми взаємопов'язаними складниками явище. Якщо пригадати зміст твору, то щодо лайки це **унікальний** твір. Такий висновок зумовлений низкою особливостей.

Передусім зразки лайки наявні майже на кожній сторінці повісті. Лайку адресовано найрізноманітнішим об'єктам оточення Сашка – члени сім'ї, односельці, жебраки, живність у дворі, собака, кіт. Не уникнув щастя почути і відчути українську лайку і сам Христос (пригадаймо хрещення пасок під час повені): *Тут Христу довелося почути за воду таке, якого не*

чув ні один засідатель за невідповідні діла (452). На жаль, не можемо судити, що то були за слова і вирази, оскільки лайка, її зміст і форма мають не прямий виклад, а опосередкований. Лайка з'являється навіть у неочікуваних ситуаціях, за карколомних переходів від одного стану, наприклад, святкового, урочистого, до іншого – комічно-трагічного: *Потерпіль, православні! Преблагий создатель посилає нам знаменіє в водах своїх, яко благоє предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде! До стріхи, до стріхи прав. ... І ти тут проти бога, нечестивець, безвірнику лукавий!* (453).

Помітною особливістю кіноповісті є той факт, що лаються всі дійові особи, навіть ті, хто один раз з'явився в сюжеті, у тім числі й служителі церкви; навіть качка і та лається. Не лається єдиний герой цього твору – його оповідач. Проте особливість лайки полягає в тому, що навіть за деякого повторення мовних засобів її творення чи використання готових структур вона є неповторною в кожного героя. Досить виразним у кіноповісті є, як нині модно говорити, гендерний аспект: лайка жінок і чоловіків – різні лайки.

У чоловіків вона скупа, небагатослівна, як постріл, без великих мовно-енергетичних затрат, без накопичення деталей. Наприклад, як стверджує оповідач, його дід Семен любив розмовляти з усім живим, що росло і рухалось навколо, був добрим духом лузу і риби (433). І тут же не сумісна з попереднім спостереженням його лайка-побажання Піратові: *Бодай тобі кістка в горло!* (434), до собак: *Га, бодай ви подошли!* (466). Проте, як бачиться із загальної оповіді, суперечності в такому викладі немає, бо дідова лайка була радше засобом 'зав'язати розмову, відреагувати на щось чи на когось'.

Зовсім інший вияв лайки у старця Богдана Холода. Зміну почуттів від улесливості до наростання незадоволення подано через градаційний прийом – від слів із суфіксами зменшеності до лайки-прокльону: *Подайте мені! Або копійочку!... Або бубличка!... Або яблучко!... Ну, давайте бо, що милість ваша! ... Щоб бодай вам добра не було, вовки б вас загризли...* (449).

Характерною щодо цього є лайка батька. Зауважимо, судячи з оповіді, для малого хлопця з усього його оточення референтними є батько і прабаба – найзначущіші люди: про них найбільше згадується в оповіді, на їхні дії найбільше реагує хлопчик, для якого все крутиться саме навколо цих двох осіб. Батьком він захоплюється, батько для нього все, більше, ніж матір. Цікавим є той факт, що у повісті значною мірою саме через лайку зображено риси батька – людини сильних почуттів, здатної на неординарні поступки. Згадаємо для прикладу батькову лайку-прокльон *Будь ви неладні, душогуби* на адресу поліцейського справника і поліція Макара, сказану в очі останньому. І тут же садить Макара за святочний стіл і саме з ним розговляється (451). Померло зразу кілька синів: *В великім розпачі прокляв він ім'я божє, і бог мусив мовчати,* – автор не переповідає тієї лайки і виправдовує батька сильним потрясінням: *сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння* (с. 445).

Скупість лайки чоловіків можна пояснити деякими особливостями їхнього життя – у них є набагато сильніші і дієвіші від мовних засоби для викиду енергії, погашення почуттів: шинок-горілка, кулаччя-бійка.

У жінок лайка багатша, щедріша, різнофункційна, часто несподівана, як і самі жінки і їхні дії. У повісті зображено двох жінок: матір і прабабу – різні характерами, різні у світовідчутті, різні у розумінні свого місця на землі. Звідси і протилежні особливості їхніх авторських лайок.

Материна лайка має низку особливостей. За найзагальнішими ознаками вона подібна до чоловічої: проста, малослівна, скупа. Суперечливий стан матері у цій сім'ї і суперечливі стосунки з чоловіковою сім'єю призводять і до суперечливості її почуттів і відповідного їхнього вияву: Померла прабаба. Мати плаче: – *Чого це ви, мамо?* – *Це я плачу для діда, щоб не обижавсь, нехай йому добра не буде, – радісно прошепотіла вона мені на ухо. – Знаєш, яке у нас диво сталось?* (447).

Часто мати виявляє невідповідність (протилежність) мовного оформлення і змісту лайки ситуації і виявлюваним почуттям. *Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: «Га, бодай ти здох! Ну, ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворює. Ач, як повзає. Тьху, де ти, в нечистого, взявся?»* (465). Своєрідна еантиосемія – форма є антонімом до змісту: співчуття, захоплення поведінкою тварини, ніжність почуттів до неї і *бодай ти здох* (умовно можна назвати енантіосемією соціальною).

Цим жіночим типом лайки (повторюючи ту ж модель) користується, звертаючись до каченят, і качка, на яку полнеє Тихін: *А рятуйте, цілиться! Бачите? Зараз бахне так, що пір'я з когось полетить... Тихо ж бо, кажу, не хлюпайте, бодай ви повиздыхали!...* – кричала качка з розпачу (462). Тут бачимо, що малий хлопчина ототожнює матір-качку зі своєю матір'ю, приписуючи качці думки і слова матері.

Отже, функція матеріної [через небажану асоціативну омонімію боюся тут вживати добре, але сьогодні рідкісне, наше слова *матірної*] лайки – не змістово-побажальна, не образа, не прокльон, а щось інше: всього-навсього лайка-приповідка як вставна структура (нагадує вирази-приповідки зразка *забодай тебе комар, хай тебе кури заклюють* тощо).

Бідність і невизначеність лайки матері зумовлені суб'єктивно-об'єктивними чинниками: потрапила в *сім'ю лютих своїх ворогів – баби, діда і батька*, несамостійна в своїх діях (за винятком висаджування всього і вся скрізь і всюди), тонкослізна натура. Її поведінка – це поведінка жертви. Знаходиться в постійній внутрішній напрузі. Таку напругу необхідно якось знімати. У протилежному разі людина заганяє себе в стан соматичних захворювань, або ж через самотерапію виходить із зазначеного стану.

Із усього мовного багатства мати підсвідомо вибирає не лайку, а протилежний їй засіб – нарікання (нарікання на свою долю, на оточення). Нарікання – це якраз антитерапевтичний засіб ‘тримання у собі’. У зазначений спосіб людина сама провокує соматичні хвороби. Зрештою, такий вибір призводить до негараздів (у цьому разі до материних хвороб).

Найяскравішим користувачем лайки, її повсякденним творцем була прабаба Марія. Так, як її син – дід Семен любив з усім розмовляти, *як любив сонце*, так прабаба Марія любила все і всіх лаяти. Мабуть, без лайки вона б померла (з точки зору сучасної психології – таки б померла). Її лайка з-поміж лайки інших героїв кіноповісті виділяється своїми незвичайностями.

Передусім улюбленим видом її лайки були прокльони. Вона *проклинала все, що попадалось їй на очі, – свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази, так що він трошки згодом був захворів, аж поки не здох десь у тютюні ... Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня* (435). І то насправді було так, а не художнє перебільшення автора.

Як можна судити, лаялася баба не тому, що була лихою. Напроти, вона лаяла тих, до кого діями засвідчувала свою любов. Таку лайку близькі, за винятком Сашка, сприймали як ‘усвідомлену необхідність’: – *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару?* – звернувся він [дід] до своєї матері. – *Так чогось у животі пече!* – *Га? Це ти тут лежиш, бодай ти не встав!* І понеслася бабина гроза на погребню. – *Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не найдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким!.. Баба пішла до хати, а бог [дід] дивився їй услід з погребні і тихо посміхався. Про що говорили дід і баба за узваром, я не чув* (436).

Бабина лайка була сюжетною, сюжетні лінії могли переплітатися найнеймовірнішим способом – поєднувалися протилежні суб'єктно-об'єктивні фактори без будь-яких змістових чи стильових переходів один від одного: *Чого ти реवेश, бодай тобі кістка в горло?! [тут питання і лайка в одному питально-вигуковому реченні – попробуйте-но його озвучити]. Щоб ти кричав і не переставав! – І зразу до божої матері в небо: – Мати божжа, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому, і на сьому!.. – Потім узділа в небесах голубів над хатою та до голубів: Голубоньки мої, святі заступники! Та щоб же він не бачив вашого пір'ячка святого і не чув вашого туркоту небесного! Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника... Покарайте його, святі голубоньки, і ти, мати божжа, такою роботою, щоб не знав він ні сну, ні відпочинку, і пошліть йому, благаю вас, такого начальника...* (439–440). Звернімо увагу: прокльони-побажання стосуються земних справ.

З лайки можна було судити, що це жінка впевнена в собі, у своїх діях, відчувається захищеною від усіх негараздів. Свідченням тому є факт, що на відміну від українських жінок, які по допомогу зверталися переважно до Божої Матері, баба Марія закликала собі в помічники, в судейські виконавці мало не весь пантеон: – *Мати божжа, царице небесна, – гукала баба в саме небо, – голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм оморфом!*

Як повисмикував він з сиріє землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, i повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, i щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Георгію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шапиль поточила... (435–436).

Тут звернімо увагу на кілька особливостей.

У цьому невеличкому текстовому відрізьку наявні найрізноманітніші мовні засоби експресії: іменники-демінутиви, епітети, порівняння, антитези, фразеозвороти, вставні елементи; для більшої певності здійснення заступницьких функцій до одного із потенційних заступників-карателів звертається двічі за різними іменами (*святий Юрію, святий Георгію на білому коні*). Баба виявляє своє бачення функцій i можливостей святих: наприклад, від Божої Матері-заступниці вона вимагає дій, їй не властивих (*побий, повисмикуй, поламай*). Проте в її розумінні покарання має відповідати (бути рівновеликим, тотожним) здійсненому злочинові (повисмикував він морковку – повисмикуй i ти йому). То є народне розуміння справедливої кари (чи по-науковому – традиційне право).

У бабиному виконанні лайка набуває геть протилежного від закладеного їй природою статусу i призначення – це *лайка-молитва*. До того ж молитва справжня i щира: *Баба хрестилася в небо з такою пристрастю, аж торохтіла вся од хрестів* (436). I найважливіше: бабина лайка – то не бажання, щоб здійснилося все прошене у святих. На відміну від матері, баба користується (підсвідомо чи свідомо) народною лікарською мудрістю: ‘не тримай у собі – випусти на волю’. По-науковому: не заганяй себе у стан соматичних хвороб. I, як бачимо, така лайка їй допомагає: у свої більше ніж 100 років вона рухлива, прудка, скрізь встигає, не хворіє. Під час лайки у баби *блищали очі i червоніли щоки* (435). Це не що інше, як ознаки активної життєтворчої й життєдайної роботи організму: працює вегетатика, кров активно пульсує. А що це таке – розуміє й учень 9 класу.

Фактично баба Марія (знову ж таки свідомо чи несвідомо) використовує лайку як потужний *психотерапевтичний* засіб.

Думається, що українська лайка загалом мала зазначені вище та інші властивості, функції й особливе призначення. Передусім вона була одним із жанрів *усної народної творчості* (поруч із замовляннями, голосіннями, прислів'ями i приказками). Порівняно з іншими жанрами, передбачала визначену структуру-сюжет, проте здебільшого мала разовий, суто індивідуальний (авторський) характер – отже, унеможлиблювалося її відтворення-тиражування. Цими ознаками вона подібна до голосінь. О. Довженко кілька разів визнає її поезією: *віршами з натхненного поета, творчістю* (435); зі смертю баби *уцухла народна пристрасна її творчість* (447). I такі авторові свідчення не були художнім перебільшенням.

Лайка в українців має (точніше донедавна ще мала) два вияви: 1) публічний, прилюдний (широкий), з етичних засад дозволений i 2) лайка для вузького використання (обмежена). Якраз у повісті маємо перший її вид. Другий зовсім не озвучено, про нього лише згадується. У зв'язку з цим може скластися враження, що на описувані часи такого виду лайки не існувало i її не використовували українські селяни. Проте словники свідчать про інше – наявний цілий слово-фраземний синонімічний ряд на позначення цього явища: *матіркувати, матюкатися, матюки гнути, лаяти в батька, лаяти в матір, лаяти по московському* [4] з російським тлумаченням-відповідником *ругать матерно чи ругать по матери*.

Саме факт неозвучування цього виду лайки, як ніякий інший, підтверджує щирість i правдивість авторового зображення. На відміну від російської *брани i ругани* (а саме через них потрактовано значення слова *лаяння* у Словнику Грінченка [4], де ці два види становили одне ціле i в побуті не диференціювалися за використанням, українська лайка по-московському була поширеною, її знали дорослі носії мови. Однак призначалася вона не для всіх, не для дитячого вуха й адресувалася не дітям. Порівняймо два приклади: 1) сцена, в якій бичок Мина пом'яв коваля Захарка: *А той тоді почав матюкати проклятого Мину i ... упав у калюжу* (447–448) i 2)

реакція батька на сльози матері, які нічим не могли зарадити справі: *А батько вилаявсь, аби замовкла мати...* (451). Отже, малий хлопець уже розрізняє матюччя і лайку.

Закінчує кіноповість реквієм по старій Десні: *Нема уже таких річок, як ти була, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні бога ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних-мірошників нема* (471). Все змінилося.

Стала іншою і лайка, змінивши докорінно свої функції, властивості, мовний вияв: немає і тієї лайки – лайки-поезії, лайки-лікувального засобу, лайки-молитви. Її замінено колись забороненою до широкого повсюдного вжитку лайкою московською (матюччям) з іншою – антирапедивичною функцією і антинародною суттю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко // Олександр Довженко. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 431–472.
2. Огієнко І. Лайка українського народу / І. Огієнко // Рідна мова. – 1937.
3. Словарь російсько-український. – Т. 1. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893. – 327 с.
4. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В 4-х томах. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1996. – 588 с.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980/

Нелюба А. Брань «Очарованной Десны» Александра Довженко.

Статья посвящена некоторым особенностям брани в киноповести А. Довженко. Киноповесть есть уникальным произведением в отношении изображения ругани как особенного жанра устного народного творчества и одним из выделяющихся средств создания образов. В частности установлены ее разновидности (брань-молитва, брань-лечебное средство, брань-поэтическое творчество), специфика языковой реализации и функций с учетом особенностей действующих лиц, их характеров. Дано оценку художественной реализации брани в контексте ее современных и прошедших словарных определений, в контексте украинского общенационального языкового этикета. Кроме того, особое внимание уделено отличиям использования брани, ее языковых средствах у мужчин и женщин, указано причины таких отличий. По сравнению с бранью в киноповести, современная брань претерпела существенные изменения: сужение функций, унификация языковых выразительных средств, потеря творческого начала.

Ключевые слова: брань, киноповесть, проклятие, референтная личность, соматическое состояние, уснонародное творчество, энантиосемия.

Nelyuba A. The Abusive Language of Olexander Dovzhenko's "The Charming Desna".

The article is concerned with some peculiarities of the abusive language in Olexander Dovzhenko's movie-essay. The story itself is unique in the way of revealing abusive language as particular genre of folklore and one of the important methods of image creation. The article specifies its kinds (curse-prayer, curse-poetry, curse-medicine). Particularly the varieties of this abusive language are adjusted in this article, the specificity of the language realization and functions with the reference to peculiarities of the dramatis personae and characters. The estimate of the artistic realization of the abusive language is given in the context of its modern and which were in the description in the dictionaries in the context of the Ukrainian national language etiquette. Moreover, the special attention is given to the differences in abusive language using, its language facilities of men and women and also the reasons of such differences are described. In comparison with abusive language of movie-essay modern abusive language has changed a lot and is characterized by function narrowing, depletion, sameness of word-creation ways, lack of creative status.

Key words: abusive language, movie-essay, damnation, reference person, somatic condition, enantiosemy.

*Нiна Печко
(Луцьк)*

УДК 811.111'42

ДИСКУРСНI МОДЕЛI НЕПОРОЗУМIННЯ

У статтi розглядається структурна органiзацiя диалогiчних єдностей, що iлюструють фазовий розвиток непорозумiння в англomовному дискурсi. На корпусi прикладiв з англomовної художньої лiтератури виокремлено шість базових комунікативних моделей, що маніфестують неповне чи неправильне вiдтворення й iнтерпретацiю лiнгвальної та екстралiнгвальної iнформацiї пiд час диалогiчного мовлення. Визначено структурнi компоненти цих дискурсних моделей непорозумiння та їхнє цiльове i функцiональне призначення. Аналiз фактичного матерiалу демонструє використання як персонажного, так i наративного мовлення для позначення комунікативних фаз непорозумiння у дискурсному форматi. Зазначено, що окремі фази можуть мати нульове – iмпліцитне вираження, що однаково зберiгає змістову сутнiсть дискурсних моделей непорозумiння. Дослiдження також доводить iснування гiбридних моделей, де неповне розумiння пiд час комунікацiї трансформується у неправильне i навпаки.

Ключові слова: iнтерпретацiя, непорозумiння, диалогiчна єднiсть, дискурсна модель, коригуюча репліка.

Постановка проблеми. Непорозумiння як лiнгвокогнiтивне явище матерiалiзується у розмовному дискурсi, який характеризується виразною специфікою. Англomовний художнiй матерiал засвiдчує, що **непорозумiння** є складним комунікативним актом, що має форму зв'язних *диалогiчних єдностей* (ДЄ). Елементарними одиницями ДЄ вважають мовленнєвi висловлення – репліки, якi об'єднанi в одне структурно-семантичне цiле на основi тематичної спiльнотi i структурної залежностi. Кожна репліка характеризується смисловою завершенiстю i функцiонує як iнтерактивне цiлісне утворення [2, с. 59-61].

Аналiз останнiх дослiджень. Новiтнi лiнгвістичнi студiї позначенi значною увагою дослiдникiв до органiзацiї дискурсу в цiлому та його окремих складових зокрема, у тому числi й функцiонування реплік у диалогiчному дискурсi (Н.Д. Арутюнова, 1990; А.Н. Баранов, 1992; I.А. Бехта 2010; А.М. Приходько, 2008). Аномальнiсть непорозумiння як комунікативного явища також викликає неабияку зацiкавленiсть та дискусiї, що стосуються вивчення його комунікативної i лiнгвокогнiтивної природи (Е. Вайганд 1999; Р. Карстон, 2004; Л.Л. Славова 2000, Е.) та текстового втiлення (М. Даскал, 1999; Е. Шеглофф 1997, 2001; С.М. Почепинська, 2009).

Мета статтi - виокремити та охарактеризувати основнi дискурснi моделi непорозумiння, здiйснити функцiональний аналiз їхнiх складових компонентiв на фонi конситуацiї неадекватного розумiння.

Виклад основного матерiалу дослiдження. Дискурсна характеристика мовленнєвих фрагментiв, що iлюструють непорозумiння в англomовному середовищi, передбачає розгляд базових елементiв диалогiчної взаємодiї у їх безпосередньому взаємозв'язку та структурно-смисловiй органiзацiї. Тому докладному аналізу пiдлягатимуть складовi мовленнєвi iнтеракцiї, якi характеризують фазовий розвиток непорозумiння у ходi комунікативної дiяльностi:

1. **репліка-стимул** (РС) адресанта, яка iнiцiалiзує непорозумiння (перша фаза);
2. **репліка-реакцiя** (РР) адресата, яка сигналізує про неповне або помилкове розумiння попереднього дискурсу – дискурсу мовця (друга фаза);
3. **коригуюча репліка** (КР) у виглядi виправлення, корекцiї, пояснення або доповнення залежно вiд типу непорозумiння (третя фаза);
4. **репліка-пiдтвердження** (РП) (факультативна, необов'язкова), засвiдчує прийняття та розумiння iнтерпретатором iнформацiї, яка зазнала помилкового осмислення, але була в подальшому комунікативно вiдновлена мовцем.

Першi три фази є обов'язковими для реалiзацiї неадекватного розумiння. Остання фаза є завершальною лише у меншостi випадкiв. Беззаперечним та очевидним є взаємозв'язок та взаємозалежнiсть першої i другої фаз, де вiдносини будуються на рiвнi стимулу – реакцiї, зумовлюючого та зумовленого дискурсу. Щодо статусу третьої репліки, її повною мiрою можна

вважати іллокутивно викликаною, оскільки вона репрезентує мовленнєвий акт-дію, який є вимушеним комунікативним заходом на неповну або помилкову інтерпретацію попереднього авторського дискурсу. Дотримуючись принципу виокремлення серед непорозуміння як типу інтерпретації базових видів (тобто, неповного та неправильного), ми маємо намір застосувати його і в дискурсній характеристиці. Отже, аналіз фактичного матеріалу доводить, що **неповне розуміння** має таке модельно-дискурсне втілення:

Модель 1. А: РС

В: РР (неповне розуміння)

А: КР (доповнення, уточнення)

В: {РП}

Наприклад,

Tony: Want to send out for some Chinese?(РС)

Rosa: Some what? (РР)

Tony: Some Chinese food. I'm hungry and there's a take-out restaurant near here. We can have them deliver and then watch the news on TV while we eat (КР) (А. Murphy).

Модель 2. А: РС

В: РР-0 (неповне розуміння)

А: КР (виправлення)

В: {РП}

Наприклад:

'Is there something you are not telling me?' he asked carefully. (РС)

She looked at him in surprise. (РР-0)

'Has the doctor told you? Has he said when?' (КР)

Edwina shook her head (РП) (S. Lewis).

Модель 3. А: РС

В: РР (неповне розуміння)

А: КР (уточнення)

В: РР (неповне розуміння)

А: КР (уточнення)

.....N

Наприклад:

... And once I practically stopped talking at all, my voice choking in my throat, when Eleanor said my accent as cute.(РС)

'What accent?' I managed to say.(РР)

'The way you talk, it's great.' (КР)

'But what way do I talk?' (РР)

She looked at me impatiently, as if I were playing some ridiculous game, until she saw I was serious.

'You've got a street voice, Karim. You're from South London – so that's how you speak. It's like cockney, only not so raw. It's not unusual it's different to my voice, of course.' (КР) (Н. Kureishi).

В моделях **1, 2** реалізується **third turn repair** – виправлення на третій позиції. Контroversійною постає модель **3**, де можливі дві перспективи її структурної організації:

1. уточнення на третій позиції недостатнє для зняття непорозуміння та когнітивного дисонансу у цій фазі й вимагає подальшого **fourth turn repair** – виправлення на четвертій позиції або у другому циклі і т.д. при потребі;

2. модель **3** представляє сукупність повторюваних циклів моделі 1, де КР має біфункціональне навантаження і виконує одночасно роль коригуючої репліки та репліки стимулу (РС), що ініціює неадекватну інтерпретацію.

У випадку часткового прийняття виправлення (КР) або за умов відсутності експліцитної відмови чи відмови з подальшим обговоренням, автор попереднього виправлення або його співрозмовник мають змогу на другу спробу і т.д., активуючи у такий спосіб ще один розмовний цикл. Оптимальний варіант диктує, що виправлення, яке отримало розуміння та комунікативну підтримку реципієнта, повністю знімає когнітивний дисонанс і уможливорює новий початок

інтерації (fresh start). Останній сценарій поширений серед англомовних діалогічних єдностей, де співрозмовники дотримуються положень комунікативної співпраці [1, с. 826].

Множинні системи мовленнєвої взаємодії різняться особливостями організації послідовності реплік та їх змістовим і функціональним наповненням, що зумовлюється специфічними ознаками конвєрсаційних ситуацій. Це стосується і англійських діалогічних єдностей, які представляють неадекватне розуміння. Послідовність реплік не є єдиним фактором загальної організації та структурності, що лягають в основу диференціації ДЄ. Певному мовному порядку підлягає й те, що існує в межах власне реплік з погляду різних комунікативних ролей і стосується топїкальності мовленнєвих відрізків як їх когерентного базису [3, с. 409]. Безумовно, не варто нехтувати й мовними засобами вираження та оформлення різних комунікативних реплік, їх лексико-семантичним та синтаксичним втіленням.

Текстова репрезентація сегментів, що ретранслюють помилкове, цебто **неправильне розуміння**, передбачає діалогічну організацію мовного матеріалу, який під кутом докладнішого розгляду можна представити у вигляді наведених нижче моделей. При цьому спостерігаємо часткову аналогію з моделями неповного розуміння:

Модель 4. А : РС

В: РР (неправильне розуміння)

А: КР (виправлення)

Прикметно, що у цій моделі репліка, що передає помилкове розуміння (РР), може набувати форми як ствердження, так і запитання. В останньому випадку формується ілюзія того, що інтерпретатор знає неповного розуміння через висловлення автора, тоді як дискурс реципієнта свідчить про завершену ментальну репрезентацію його свідомості. Однак отриманий когнітивний матеріал не відповідає запрограмованому задуму продуцента. Порівняємо два наступні фрагменти:

Приклад 1.

'... *If you are not prepared to let me see the original letter then this pretence of cooperation becomes a farce and I see no point in continuing it.*'

Pietro Milette gave a short laugh that sounded unpleasantly arrogant and mocking, although it equally have been nervous in origin.

'I'm afraid that's impossible' (РС)

'Impossible? Allow me to remind you that you are head of the family in your father's absence. Nothing is impossible if you want it.' (РР)

'No, no, I mean it's literally impossible. The letter no longer exist' (КР) (M. Dibdin).

Приклад 2.

'Perhaps you think it melodramatic,' Bernard said to the Inspector. 'His journals weren't meant for anyone to read. The Buckmaster Gallery has the others. Unless Derwatt asked them.' Bernard had begun to stammer, to look uncomfortable probably because he was carefully trying to lie. (РС)

'He's suicide type, then?' asked Webster. (РР)

'Oh, no! He has ups and downs. Perfectly normal. I mean normal for a painter. At the time he wrote this, he was broke. A mural assignment had fallen through, and Derwatt had even finished the mural. The judges turned it down because there were a couple of nudes in it. It was for post office somewhere.' Bernard laughed as if it were of no importance now (КР) (P. Highsmith).

Як бачимо, наведені вищі фрагменти репрезентують одну діалогічну модель дискурсної організації. В обох випадках виправлення – введення коригуючої інформації – відбувається у третій репліці (third turn repair) як реакція на репліку адресата, через яку виявляється помилкове розуміння висловлення мовця. Розбіжності стосуються лише структурного оформлення репліки-реакції (РР): у прикладі 1, за перепитуванням слїдує ствердження, що засвідчує утворення неадекватної ментальної репрезентації дискурсу продуцента, а відтак неадекватність і його концепту під домінантним впливом інференційних ходів, які привели інтерпретатора до неправильного результату – експлікації імплїцитного пропозиційного змісту, насправді не закладеного автором мовлення. Відмову пред'явити важливого листа (а саме, неможливість – impossible) інтерпретатор ментально пов'язує з недостатнім колом повноважень та персональною вагою співрозмовника, на що він апелює: *Allow me to remind you that you are head of the family in your*

father's absence. Nothing is impossible if you want it. - Дозволь менi нагадати, що у вiдсутнiсть батька ти голова родини. Нiчого нема неможливого, якщо захотiти. Таке розумiння спростовує мовець, коли вказує, що його висловлювання слiд трактувати буквально: *The letter no longer exist. – Листа бiльше не iснує.* У прикладi 2 дискурс адресанта спонукає слухача сформувати когнiтивну модель комунікативного повiдомлення, бiльшою частиною якої є помилковi презумпцiї та, як наслiдок, неправильна iнференцiйна iнформацiя: *He's a suicide type, then? – Він самогубець?* Оскiльки така репліка має питальну форму, може скластися враження, що iнтерпретатор вагається або що, не прийшовши когнiтивно до будь-якої завершеної моделi, він вимагає доповнення (або уточнення). Насправдi висловлення (PP) є доказом завершеної ментальної моделi дискурсу, з включеними до неї iнференцiйними доповненнями, лише з тiєю рiзницею, що у першому випадку воно має статус констатацiї, а в другому – припущення. Наступна дiалогiчна модель, що репрезентує неправильне розумiння, має таку структуру:

Модель 5. A: PC
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP-0
 B: {PP}

Наприклад, ситуацiя, коли син просить батька перевести його до iншої школи через його проблеми з однокласниками:

"Poor kid," Barker said half to himself. "I'll do what I can but I can't promise anything. Nancy and I... well, the way the scenario generally goes is I take one side of an issue, she takes the opposite, just so we can't agree. And I suppose I do the same. Childish, isn't it? " this moment of self-revelation was so unexpected that Barker grinned and nearly laughed (PC). Guy misunderstood.

"It's not funny. Dad. I don't know what I'll do if i have to stay there. And I do't want to hear about your troubles with Mom." (PP)

"Fair enough," Barker said. (PI) (A. Bernays)

У цiй мовленнєвiй iнтеракцiї, що вiдтворює помилкове розумiння iнтерпретатором прагматичної iнформацiї, присутнi усi фазовi кроки, за винятком одного – коригуючої репліки, яка має нульове мовленнєве вираження з боку реципiєнта (Баркера). Натомiсть, на те, що неправильне розумiння усе-таки було, вказує вставка оповiдача з використанням дiєслова iррацiонального розумiння – *Guy misunderstood. (Гай неправильно зрозумiв).*

Модель 6. A: PC
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP (виправлення)
 B: PP (неправильне розумiння)
 A: KP (виправлення)
 .... N

Наприклад:

'There's a time and a place for complete honesty, Leo, and frankly I don't think this is it.' I slum back down onto the bed.

'Ah-ha!' PC

'Ah-ha what? Have you thought of a sensible excuse?' (PP)

'No, but look at what you said, Dr Freud – complete honesty – so you do want to have sex with me?' (KP/PP)

I hit him with a pillow.

'No, I don't. Not even remotely' (KP) (C. Calman).

Процитований фрагмент є трансформованим прикладом моделi 6, де неправильного розумiння зазнають обоє співрозмовникiв, а репліка, яка коригує перше неправильне розумiння, має бiфункцiональну дiю, оскiльки водночас виконує роль репліки-реакцiї (неправильного розумiння) на попереднiй дискурс мовця.

Аналіз текстового матерiалу виявив частотнi випадки *гiбридних моделей*, якi представляють одну комунікативну ситуацiю, у межах якої розгортається трансформацiя непорозумiння з одного виду в iнший: неповне розумiння переростає в неправильне, або

динаміка перетворення характеризується зворотним напрямом – неправильне розуміння переходить у неповне. Таким чином, маємо дві формули:

НП1 → НПР2 (НП – неповне розуміння)

НПР1 → НП2 (НПР – неправильне розуміння)

Модельне втілення описаних випадків має такий структурний вигляд:

Модель 7. А: РС

В: РР (неповне розуміння)

А: КР (уточнення/ доповнення)

В: РП-РР (неправильне розуміння)

А: КР (виправлення)

В: {РП}

Наприклад:

'Submerging your own ego to that extent is unusual (PC),' Susan said.

'Meaning what?' (PP) Shepard's voice had lost its strangled quality and had gotten tinny. He spoke too loudly for the room.

'Don't yell at Suze, Harv,' I said

'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.' (PP)

'No, she's not, Harv. She's asking you to think why you can't do anything in your own interest.

Why you have to perceive it in terms of self-sacrifice.' (KP)

'I, I don't perceive ... I mean I can do things I want to ... for myself.' (PI) (R. Parker).

Ілюстрація відповідає моделі 7 з єдиним винятком – опущена коригуюча репліка після сигналізації непорозуміння у першому циклі (*Meaning what?*), оскільки інтерпретатор не отримує необхідного інформаційного доповнення або уточнення, водночас розгортається подальша динаміка непорозуміння. Неповне розуміння реципієнта переростає у неправильне розуміння дискурсу автора, про що сигналізує репліка-реакція у другому циклі (*'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.'*) Виправлення здійснюється на четвертій позиції (fourth turn repair, у термінах Е. Шеглоффа). Цей приклад спричиняє деякі труднощі для пояснення, оскільки у наведеній діалогічній єдності беруть участь три співрозмовники. Крім уже виокремленого непорозуміння одного комуніканта, яке має формулу НП1 → НПР2, у цій ілюстрації наявне ще одне непорозуміння, яке стосується іншого учасника діалогічних ігор і передбачає з'ясування прагматичного змісту комунікативного повідомлення. Ізольовано воно має таку дискурсну реалізацію:

'Meaning what?' (PC) Shepard's voice had lost its strangled quality and had gotten tinny. He spoke too loudly for the room.

'Don't yell at Suze, Harv,' (PP) I said

'I'm not yelling, but, I mean, Christ, Spenser, she's telling me that dedication and self-sacrifice is a sign of being sick.' (KP)

Як бачимо, це звичайний зразок неправильного розуміння, що відповідає моделі 4, коли відбувається сигналізація неправильного розуміння комунікативної стратегії комуніканта (*Don't yell at Suze, Harv. – Не кричи на Сьюзі, Харв*) та відповідно її подолання і виправлення на третій позиції: *I'm not yelling. – Я не кричу*. Прикметно, що у дискурсному плані ці два випадки непорозуміння переплітаються, накладаються один на інший, хоча несиметрично. При цьому, спостерігаємо функціонування однієї й тієї ж репліки в обох випадках непорозуміння у різних статусах. Наприклад, *Meaning what?* у першому випадку функціонує як репліка-реакція, а в другому – виконує роль репліки-стимула.

Модель 8. А: РС

В: РР (неправильне розуміння)

А: КР (виправлення)

В: РП-РР (неповне розуміння)

А: КР (уточнення/ доповнення)

В: {РП}

Наприклад,

- *Think we'll make it?*
- *Yeah. We already have (PC).*
- *Have we.*
- *Yeah.*
- *That means that the status remains quo?(PP)*
- *Nope. (KP)*
- *What does it mean?(PP)*
- *Means I'm going to propose marriage. (KP) (R. Parker).*

Як бачимо, динаміка непорозуміння розгортається у зворотному напрямі, неправильне розуміння, що набуло форми гіпотетичного помилкового припущення (*That means that the status remains quo?* – *Це означає, що все залишається на попередніх засадах?*), трансформується у неповне розуміння, вимагаючи від мовця додаткової інформації або роз'яснення (*What does it mean?* – *Що це означає?*). Когнітивний дисонанс повністю знімає друга коригуюча репліка, яка надає вичерпне пояснення того, що мовець мав на увазі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Зважаючи на викладені положення, можна дійти висновку, що дискурсна організація мовленнєвих відрізків, що відтворюють неадекватне розуміння має свої закономірності. А саме, маніфестація непорозуміння відбувається у межах діалогічної єдності, а його комунікативний цикл має конкретний фазовий розвиток: стимуляцію, реагування, корекцію або доповнення та антисипацію коригуючих формул. Динаміка неадекватної інтерпретації у її зовнішніх проявах, а також її внутрішні трансформації підтверджують композиційну варіативність ДЄ, що відтворюють неадекватне розуміння і можливості подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Дискурсна демонстрація непорозуміння відбувається за допомогою персонажного і / або наративного мовлення з охопленням усієї фазової схеми комунікативних циклів непорозуміння, з можливим нульовим вираженням окремих фаз (як правило, це лише одна із чотирьох фаз за винятком першої). Структурно, прості діалогічні моделі, що репрезентують неповне і неправильне розуміння (модель **1, 4**), вочевидь домінують над складними (модель **3, 5**) і гібридними діалогічними моделями (модель **7, 8**).

ЛІТЕРАТУРА

1. Bazzanella C. The interactional handling of misunderstanding in everyday conversations / Carla Bazzanella, Rossana Damiano // *Journal of Pragmatics* 31, 1999. – P. 817–883.
2. Schegloff E.A. Turn organization: one intersection of grammar and interaction / Emanuel A. Schegloff // *Interaction and grammar*. – Cambridge University Press, 1996. – P. 52–133.
3. Schegloff E.A. Discourse, pragmatics, conversation, analysis / Emanuel A. Schegloff // *Discourse Studies*. – London : SAGE Publication, 1999. – Vol. 1 (4). – P. 405–435.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

4. Bernays A. Professor Romeo / Anne Bernays. – N.Y. : Penguin Books, 1990. – 277 p.
5. Calman C. I Like it Like That / Claire Calman. – London : BCA, 2002. – 442 p.
6. Dibdin M. Ratking / Michael Dibdin. – London : Bos faber and faber, 1990. – 282 p.
7. Highsmith P. The Talented Mr Ripley. Ripley Under Ground. Ripley's Game / Patricia Highsmith. – Everyman's Library, 2000. – 877 p.
8. Kureishi H. The Buddha of Suburbia / Hanif Kureishi. – Penguin Books, 1991. – 284 p.
9. Lewis S. Obsession / Susan Lewis. – London : Mandarin Paperbacks, 1993. – 663 p.
10. Murphy A.F. Cultural encounters in the USA / Andrew F. Murphy // *Cross-cultural dialogues and mini-dramas*. – USA : National Textbook Company, 1996. – 120 p.
11. Parker R.B. Promised Land / Robert Parker. – L. : Penguin Books, 1978. – 187 p.

Печко Н. Дискурсивные модели недопонимания.

Статья рассматривает структурную организацию диалогических единств, иллюстрирующих фазовое развитие недопонимания в англоязычном дискурсе. На корпусе примеров из англоязычной художественной литературы было выделено шесть базовых коммуникативных моделей, которые демонстрируют неполное или неправильное восприятие и интерпретацию лингвистической и экстралингвистической информации в процессе диалогической речи. Установлены структурные компоненты дискурсивных моделей недопонимания, их целевое и функциональное предназначение. Анализ фактического материала подтверждает использование как персонажной, так и нарративной речи для построения коммуникативных фаз недопонимания в дискурсивном

формате. Отмечено, что отдельные фазы могут иметь нулевое – имплицитное выражение, что одинаково не влияет на смысловое содержание дискурсивных моделей недопонимания. Исследование также подтверждает наличие гибридных моделей, когда неполное понимание трансформируется в неправильное и наоборот.

Ключевые слова: диалогическое единство, интерпретация, недопонимание, дискурсивная модель, корректирующая реплика.

Pechko N. Discourse Models of Misunderstanding.

The article deals with the structural framework of the dialogic entities representing the phase development of misunderstanding in the English discourse. On the corpus of samples taken from the English fictional prose the author distinguishes between six principal communicative models denoting partial and incorrect comprehension and interpretation of linguistic and extra-linguistic information in the flow of dialogic intercourse. The integral components of the models in question have been singled out with the special reference to their functional and strategic application. By the analysis of factual material it has been proved that both character's and narrator's discourse are involved in building up the communicative phases of misunderstanding in discourse. It has been pointed out that some of the turns can be expressed implicitly that by no means influences the essential meaning of misunderstanding models. The research has also revealed the availability of hybrid models in which partial understanding transforms into incorrect understanding and vice versa.

Key words: dialogic entity, interpretation, misunderstanding, discourse model, repair-turn.

Оксана П'єцух
(Черкаси)

УДК 811.81'42:070

НЕЗМІННІСТЬ МЕТАФОРИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ «ВИБОРИ 2010 – 2012 РР. В УКРАЇНІ»

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації метафоричної динаміки в англомовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні». Метафоричну динаміку досліджено за допомогою пропозиційного та метафоричного моделювання, а також контекстуально-інтерпретаційного та компонентного аналізу. У статті розглянуто особливості інтеграції донорських доменів ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО і реципієнтного домену ПОЛІТИКА в текстах англомовних електронних політичних статей, присвячених виборам в Україні 2010 та 2012 років. Донорські домени ХУДОЖНЯ ТВОРЧИСТЬ та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО запозичують метафоричні знаки до реципієнтного домену ПОЛІТИКА та стають відповідниками термів предиката, об'єкта, фактитива, результати та партоніма в пропозиційній структурі реципієнтного домену. У статті також встановлено когнітивну основу формування метафор у політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» та з'ясовано екстралінгвальні чинники, які впливають на усталеність метафоричних моделей в англомовних електронних текстах з тематики президентських виборів 2010 р. та парламентських виборів 2012 р. в Україні.

Ключові слова: електронний політичний дискурс, динаміка метафори, донорський домен, реципієнтний домен, терм, пропозиційна структура.

Постановка проблеми. Неоднозначність у трактуванні метафори підштовхує дослідників рухатися різними напрямками, розглядати різні аспекти цього багатогранного явища, прямувати вшир, порівнюючи його з іншими, подекуди віддаленими явищами, і вглиб, розчленовуючи його структуру [3, с. 11]. Чільне місце у сучасних лінгвістичних студіях посідають дослідження метафори в політичному дискурсі. Політичні метафори здатні відображати спосіб мислення, характерний для конкретної політичної ситуації [6; 7], сприяючи зберіганню в політичному дискурсі фрагментів суспільного досвіду певної мовної спільноти [9, с. 25 – 26]. Всебічне дослідження метафори в політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» розкриває розуміння та сприйняття іншими народами електоральних процесів в Україні 2010 та 2012 років.

Метафоричні перенесення, відображаючи інтерпретацію виборчих кампаній в Україні очима англомовної спільноти, проявляють динамічність під впливом соціально-політичних подій та явищ. Проте деякі метафоричні моделі демонструють незмінність і представлені в політичному дискурсі обох періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню метафори в сфері політичної комунікації, її особливостям та функціям присвячені праці багатьох вчених, зокрема Дж. Лакоффа, М. Джонсона, В. Кеннеді, І. М. Кобозевої, А. М. Баранова, С. Н. Муране, А. Мусолффа, Й. Цинкена, Л. М. Синельникової, Г. М. Яворської, Л. О. Ставицької та ін. Особливості систем концептуальних метафор на різних етапах розвитку суспільства та їхній зв'язок із концептуальною системою носіїв мови проаналізовано в роботах Н. Д. Арутюнової, В. Клемперера, Ю. Б. Феденева, М. Мінського, Г. Г. Почепцова, Х. Ортега-і-Гассет та ін. У той же час динамічний потенціал метафори, її здатність змінюватися розглянуто лише в деяких роботах зарубіжних та українських дослідників: М. Осборна, А. Мусолффа, Т. Є. Кіс. Розроблення концепції динаміки метафори в мові української поезії запропоновано в дослідженнях Л. В. Кравець. Проте типи динаміки концептуальної метафори, репрезентованої в сучасному англомовному електронному політичному дискурсі, присвяченому темі виборів в Україні 2010 та 2012 років в аспекті когнітивного моделювання, ще не були предметом дослідження, що й обумовлює новизну здійсненого нами дослідження, актуальність якого визначена загальним спрямуванням сучасного мовознавства на вивчення взаємозв'язку мовних процесів з екстралінгвальним середовищем.

Метою статті є аналіз метафоричних репрезентацій політики як художньої творчості та образотворчого мистецтва в англомовному електронному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 в Україні». До завдань статті належать: дослідження інтеграції донорських доменів ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО та реципієнтного домену ПОЛІТИКА на основі мовного матеріалу, представленого в англомовних електронних ЗМІ 2010 та 2012 рр. Базовими методами дослідження є пропозиційне моделювання для з'ясування пропозиційної структури в донорських та реципієнтному доменах і метафоричне моделювання для аналізу механізму інтеграції донорських та реципієнтних доменів. Окрім основних методів, при дослідженні метафоричних репрезентацій в англомовних електронних ЗМІ використано контекстно-інтерпретаційний метод для аналізу текстових фрагментів, що містять метафоричні мовні знаки та компонентний аналіз, що дозволяє з'ясувати пряме значення досліджуваних лексичних одиниць та прослідкувати набуття ними нових метафоричних значень при запозиченні з донорських доменів ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА та ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО до реципієнтного домену ПОЛІТИКА.

Виклад матеріалу дослідження. Репрезентований англомовними статтями з тематики виборів 2010 та 2012 рр., які розповсюджені в мережі Інтернет, електронний політичний дискурс розглядається як сукупність текстів, організована гіпертекстовим способом й орієнтована у сферу політики з метою конструювання політичної реальності. Серед сфер політичної реальності чільне місце займають виборчі процеси, яким в Інтернет-просторі присвячено чимало статей. Зокрема, українські передвиборчі кампанії 2010 та 2012 років викликали підвищений інтерес в англомовних країнах, про що свідчить велика кількість статей, присвячена цим процесам. Матеріал нашого дослідження становили 520 англомовних електронних статей, які містять метафоричні лексеми.

Метафора як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої [2, 388; 10, 204], є динамічним явищем, що має когнітивне підґрунтя й зазнає впливу екстралінгвальних чинників. На думку дослідниці метафоричної динаміки Л. В. Кравець, метафора володіє динамічним потенціалом, який реалізується під час пізнавальної діяльності носіїв мови, детермінуючи основні напрями руху мислення у процесі пізнання світу і творення нової дійсності. Розширюючись, поповнюючись новими ознаками, або звужуючись, метафора спричиняє появу нових метафор, що є виявом її динаміки. Зміни метафори можуть бути прогресивними, що реалізується в її розгортанні, асоціативному ускладненні та деталізації, і регресивними, що виражається в процесах звуження та припинення функціонування метафоричних моделей [1, с. 90].

Взагалі, значний вплив на функціонування метафори в політичному дискурсі здійснюють не лише мовні і когнітивні фактори, а й екстралінгвальне середовище [11]. Для кожного етапу розвитку суспільства притаманними є свої політичні метафори, тісно пов'язані з національними традиціями і культурними цінностями [4; 8]. Вони виникають у межах загальноприйнятої системи цінностей, спираються на традиційні для суспільства поняття й правила [5, 12]. Найбільш фундаментальні культурні цінності узгоджені з метафоричною структурою основних понять певної культури [9, с. 404; 10, с. 210].

Під час представлення передвиборчих подій президентських виборів 2010 року та парламентських виборів 2012 року в англomовних електронних ЗМІ наявні такі типи метафоричної динаміки, як поява нових метафоричних доменів, розширення видового спектру домену, згасання метафоричних доменів та розгортання метафори в межах одного домену.

Зокрема, у 2012 році використано новий донорський домен ТОРГІВЛЯ: *Ukraine's under-reformed economy teeters on the edge of national bankruptcy, the rule of law is elusive, courts remain corrupt and the country is a trading platform for business tycoons in which deals are made and seats bought and sold* (21.07.2012, the Economist).

Розширення видового спектру донорського домену СПОРТ у період 2012 року відбувається за рахунок залучення різних видів спорту. Так, у цей період донорський домен БОКС постачає метафоричні знаки до реципієнтного домену ПОЛІТИКА: *Boxing champion Vitali Klitschko looks to deal knockout blow to Ukraine's president* (26.10.2012, the Times).

Згасання донорських доменів проявляється у використанні певних донорських доменів в англomовних електронних ЗМІ лише 2010 року. Наприклад, у період 2012 року в політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» не представлено донорський домен ГПНОЗ, який прослідковано в 2010 році: *This woman became a global icon of democratic change during Ukraine's 2004 mass rallies against a stolen presidential election, in which she mesmerized her nation with ringing speeches from a frozen Kiev square as thousands of protesters huddled in a tent village* (27.02.2010, the AP).

Процеси розгортання метафори в межах одного домену відбуваються в англomовних електронних ЗМІ 2012 року. У цей період використано нові метафоричні знаки, які стають відповідниками певних термів у структурі пропозиції реципієнтного домену ПОЛІТИКА, як-от предикат дії: *They declared to root out the corruption* (11.01.2010, Reuters).

Проте деякі домени не зазнають динаміки і співпадають в період президентських виборів 2010 року та парламентських виборів 2012 року. Серед доменів, які не змінюються в англomовних електронних ЗМІ, виокремлено такі: ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО та ХУДОЖНЯ ТВОРЧИСТЬ. Чинниками, що впливають на стабільність цих метафоричних репрезентацій в англomовних електронних ЗМІ 2010 та 2012 року, є такі:

- створення певного іміджу кандидатів у президенти та в парламент у ЗМІ для їхньої популяризації або дискредитації під час обох кампаній;
- продовження розвитку відносин з ЄС як в 2010 році, так і в 2012 році;
- пильна увага зарубіжних ЗМІ до внутрішньополітичного стану країни.

При інтеграції донорського домену ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО та реципієнтного домену ПОЛІТИКА формується метафорична репрезентація політичних подій та образу політичних лідерів як мистецтва. Дієслово *to portray*, що використовується в донорському домені у прямому значенні “*to depict (someone or something) in a work of art or literature*” [12] і при запозиченні до політичної сфери отримує метафоричне значення “*to characterize, to represent something or someone in a certain way*”, є відповідником предиката дії як судження, що виражає зміст події як процесу, стану, відношення, ознаки, притаманних певному суб'єкту [2, 585] в пропозиційній структурі донорського та реципієнтного доменів: *Some are portraying this contest as a choice between a "European future" versus a return to the "Russian past"* (15.01.2010, the Atlantic Council); *She is portraying herself as the inheritor of the Orange mantle* (18.01.2010, the BBC); *Tymoshenko was originally Yushchenko's Orange ally, but broke from that coalition to portray herself as a middle-ground pragmatist with particular expertise in the energy sector. That image was portrayed when Tymoshenko, as prime minister, worked out a deal with Putin to reform and regularize the energy relationship between Ukraine and Russia* (24.08.2010, The New York Times).

У ЗМІ створюються картини, які відображають стан зовнішньої політики країни, та портрети головних лідерів передвиборчої гонки. Іменник *a picture* є відповідником об'єкта як мисленнєвого аналогу істоти чи неістоти, на які спрямовано дію або каузативний вплив [2, 508] в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *The resolution ignored the bigger picture of U.S. relations with Ukraine, an important country of nearly 50 million at the crossroads of Europe and Eurasia* (28.09.2012, the CNN). Іменник *a portrayal* корелює з фактитивом у структурі пропозиції домену ПОЛІТИКА: *Despite derisive portrayals of Mr. Yanukovich created in the media and by his rival Yulia Tymoshenko, it is important that the world have a clear picture of Ukraine's new leader* (8.02.2010, the Atlantic Council).

Українська зовнішня політика прирівнюється до делікатного мистецтва, яке вимагає особливого підходу та обережного поводження. Іменник *an art* є відповідником предиката стану в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *Ukraine's foreign policy is a delicate art and steps that foreclose options or limit the U.S. toolkit will have the effect of weakening U.S. influence in Ukraine over the long term* (28.09.2012, the CNN). Оскільки при владі в Україні знаходяться проросійські, а не проамериканські політики, будь-які помилки у крихких зовнішньополітичних відносинах США з Україною можуть сильно послабити вплив США на Україну.

Адресати англомовних електронних ЗМІ у своїх коментарях розширюють метафору політики як мистецтва, аналогізуючи політику України з відтінками сірого, тобто підкреслюючи її невизначеність. Метафора *shades of gray rather than black and white* слугує для представлення результату як семантичного глибинного відмінку зі значенням результату дії [2, 617] в структурі пропозиції домену ПОЛІТИКА: *Despite the Manichean prism through which Westerners tend to view foreign political contests, most leading Ukrainian politicians as the result of their actions appear to be shades of gray rather than black and white.*

В англомовних електронних ЗМІ проведена також аналогія між внутрішньою та зовнішньою політикою країни та художньою літературою. Зокрема, Помаранчева революція та її ідеали асоційовані з казковою Різдваною історією, представленою електорату. Метафора *a Christmas political fairy tale* корелює з предикатом стану в структурі пропозиції домену ПОЛІТИКА: *It marks a sour end to what was a Christmas political fairy tale five years ago* (27.12.2009, the Daily Telegraph). Альянс Помаранчевих лідерів аналогізується з казкою «Красуня та Чудовисько» відповідно до особливостей зовнішнього вигляду двох лідерів. Метафора *a Beauty and the Beast alliance* слугує для представлення результату у пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *They formed a "Beauty and the Beast" alliance* (27.12.2009, the Daily Telegraph).

Стан країни прирівнюється до казки «Спляча красуня», яка чекає на Прекрасного принца, що зможе розбудити її. Так само і країна чекає на гідного лідера, який зможе повести країну до кращого майбутнього. Сполука *the Sleeping Beauty* є відповідником предиката стану в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *Ukrainian society is the Sleeping Beauty waiting for the kiss that may wake her or, if you will, for the leader she will finally be glad to follow* (14.09.2012, the Guardian).

Зовнішня та внутрішня політика України, а також діяльність політичного лідера асоційовані з повістю. Іменник *a story*, що у прямому значенні позначає “*an account of imaginary or real people and events told for entertainment*” [12], при запозиченні до політичної сфери отримує нові метафоричні значення “*state of political sector*” та “*an account of past events in someone's life or in the development of something*” [12] і корелює з предикатом стану в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *Plan for visa liberalization is proving to be a success story for Ukraine's leadership* (20.02.2010, the EU Observer); *His way in politics is a story of reinvention* (9.02.2010, the Wall Street Journal); *Ukraine is an entirely different story today* (9.07.2012, the Bloomberg Businessweek).

Етапи переговорів між лідерами України та ЄС прирівняні до розділів книги. Іменник *a chapter* є відповідником партоніма як репрезентанта зв'язку частини і цілого в структурі пропозиції домену ПОЛІТИКА: *Ukraine and the EU head into a new, more pragmatic chapter in bilateral relations* (23.11.2009, the EU Observer); *The hopes of a signature were complicated by the EU position that the association deal will only be signed with a free trade area chapter* (15.07.2012, the Financial Times); *In the free trade area talks, just two chapters out of the existing 18 have been*

finalised, with hard work left on sensitive issues such as intellectual property, brands, agriculture and legal approximation (7.12/2009, the EU Observer); And so a new chapter opens in the saga of Ukrainian politics (the Economist).

Висновки та перспективи подальших дослiджень. Аналіз метафоричних репрезентацій в англomовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» в аспекті когнітивного моделювання продемонстрував, що, незважаючи на динамічний характер метафоричних моделей, деякі з них не зазнають змін і представлені мовними знаками як у період президентської кампанії 2010 року, так і під час висвітлення парламентських перегонів 2012 року. Стабільність метафоричних репрезентацій забезпечена екстралінгвальними чинниками, безпосередньо пов'язаними із політичними подіями. Перспективу подальших дослiджень убачаємо в комплексному аналізі типів метафоричної динаміки в англomовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні», аналізі їх когнітивного підґрунтя та встановленні їх чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравець Л.В. Динаміка концептуальної метафори : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Кравець Лариса Вікторівна. – К., 2012. – 433 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
3. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – СПб. : Наука, 1993. – 153 с.
4. Феденева Ю. Б. Моделирующая функция метафоры в агитационно-политических текстах 90-х гг. XX века : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Феденева Юлия Борисовна. – Екатеринбург, 1998. – 181 с.
5. Charteris-Black, J. Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis / J. Charteris-Black. – New York : Palgrave MacMillan, 2004. – 263 p.
6. Chilton, P.A. Analysing Political Discourse: Theory and Practice / P. A. Chilton. – London.: Routledge, 2004. – 224 p.
7. Edelman, M. The Symbolic Uses of Politics / M. Edelman. – Urbana: University of Illinois Press, 1964. – 164 p.
8. Lakoff, G. Metaphor and war : The metaphor system used to justify War in the Gulf / G. Lakoff // Engulfed in War: Just War and the Persian Gulf. – Honolulu, Hawaii, 1991. – P. 99 – 111.
9. Lakoff, G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to the Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999. – 624 p.
10. Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. / ed. A. Ortony. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 251 p.
11. Landtsheer, C. de. Introduction to the study of political discourse / C. de Landtsheer // Politically speaking : a worldwide examination of language used in the public sphere. Westport, 1998.
12. Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oxforddictionaries.com/>

Пьецух О. Неизменность метафорических репрезентаций в англоязычном электронном политическом дискурсе «Выборы 2010 – 2012 гг. в Украине».

Статья посвящена исследованию особенностей метафорической динамики в англоязычном электронном политическом дискурсе «Выборы 2010 – 2012 гг. в Украине». Динамику метафоры исследовано с помощью пропозиционального и метафорического моделирования, а также контекстуально-интерпретационного и компонентного анализа. В статье рассмотрены особенности интеграции донорских доменов ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА и ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО и реципиентного домена ПОЛИТИКА в текстах англоязычных электронных политических статей, посвященных выборам в Украине 2010 и 2012 годов. Донорские домены ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА и ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО поставляют метафорические знаки в реципиентный домен ПОЛИТИКА и соответствуют термам предиката, объекта, фактитива, результатива и партонима в пропозициональной структуре реципиентного домена. В статье также установлена когнитивная основа формирования метафорических моделей и определены экстралінгвальні фактори, впливаючі на устійчивість метафорических моделей в англоязычных электронных текстах по тематике президентских выборов 2010 г. и парламентских выборов 2012 г. в Украине.

Ключевые слова: *электронный политический дискурс, метафора, динамика метафоры, донорский домен, реципиентный домен, терм, пропозициональная структура.*

Pjetsukh O. Stability of metaphoric representations in the English electronic political discourse "Elections 2010 – 2012 in Ukraine".

This article focuses on the peculiarities of metaphoric dynamics realization in the English electronic political discourse "Elections 2010 – 2012 in Ukraine". Here the dynamics of metaphor is studied with the help of propositional and metaphoric modeling, as well as contextual-interpretational and componential analysis. The propositional modeling aims to define the structure of propositions in the donor domains DEPICTIVE ARTS and FICTION as well as in the recipient domain POLITICS. The metaphoric modeling helps to explain the mechanism of donor and recipient domains' integration. This paper deals with the peculiarities of donor domains PICTORIAL ARTS and FICTION and recipient domain POLITICS integration in the texts of the English electronic political articles concentrated on the elections in Ukraine 2010 and 2012. Donor domains PICTORIAL ARTS and FICTION provide the recipient domain POLITICS with language signs that form the basis of metaphors. The article also determines cognitive background and extralinguistic factors influencing the stability of metaphoric models in the English electronic texts. Such texts represent the events and phenomena of the 2010 presidential elections and 2012 parliamentary elections in Ukraine.

Key words: *electronic political discourse, dynamics of metaphor, source domain, target domain, term, propositional structure.*

Катерина Писаренко
(Харків)

УДК 811.161.2'42

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ХУДОЖНІЙ ПЛОЩИНІ
ТВОРУ Р. ІВАНИЧУКА «ХРЕСНА ПРОЩА»**

Стаття присвячена когнітивному аналізу творчості Р. Іваничука сучасного періоду. У дослідженні проаналізовано засоби вербалізації жіночих персонажів як частину загального мовного образу людини в історичній романістиці зазначеного автора, а також мовне вираження лексико-семантичного наповнення фізичної та ментальної характеристики осіб жіночої статі. Розглянуто основні типологічні особливості фемінних образів у зв'язку з лексичними засобами їхньої експлікації, визначено кореляційні відношення між портретними характеристиками та їхнім відбиттям у світосприйнятті носія відповідної ментальності. Закцентовано увагу на відповідності мовних образів жінок ідеалам епохи. Проаналізовано функцію ключових дистрибутивів на позначення характерів у процесі образотворення та визначення статусу героїв. З'ясовано вплив ментальних особливостей української нації на характеротворення та відбиття визначальних рис у змалюванні зовнішніх та внутрішніх ознак фемінних персонажів.

Ключові слова: *мовний образ, жінка, художньо-сміслове наповнення, авторські характеристики, Роман Іваничук.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні соціокультурні контексти позначені загостренням екзистенціальної проблематики, коли на перший план виходять питання сутності й призначення людського життя, її цінностей, переживань. Означені явища в площині художніх творів пов'язані з вербалізацією образів людини, що втілює не лише ментальні особливості певного народу, а й відображає специфічні системи цінностей, поглядів, традицій, що формувались упродовж його історичного розвитку. У такому сенсі особливого значення набуває дослідження мовних засобів вираження образу жінки в історичних романах українського письменника Романа Іваничука. Адже розгортання вербалізованих схем зображення фемінних образів у його творах не лише розкриває жінку як суб'єкта і творця в певній історичній епосі з її духовними, матеріальними, політичними і культурними умовами, а водночас слугує засобом експлікації сучасних контекстів у вербальні засоби творення образу людини.

Аналіз джерел і публікацій. Проблемне поле дослідження цієї наукової статті передбачає звернення до джерел та публікацій, які, по-перше, безпосередньо присвячені творчості та мовним засобам Р. Іваничука, що дозволяють виділити особливості його стилю; по-

друге, стосуються загальних проблем мовного вираження категорії *людина* та гендерної лінгвістики, останні складають теоретичне підґрунтя дослідження.

Варто відзначити, що проблемам вираження категорії *людина* присвячено праці українських дослідників Г. В. Межжеріної, Т. В. Петрик, А. О. Пікалова, В. Г. Сухенко, А. М. Яценко та ін. Як зазначає К.Ю. Голобородько, «кожна мовна особистість має певні особливості авторської ментальної сфери, що зумовлено індивідуальними інтересами людини та специфікою її мислення й психіки. Саме мовними засобами вербалізуються назви різних груп людей, окремі персоналії, а також їх інтелектуальні, духовні, емоційні й вольові якості» [3, с.224]. Дослідниця О.В. Ляшенко в статті «Фразеологічна експлікація концепту «жінка» в українській та російській мовах» стверджує, що «у центрі культурного простору перебуває людина. Мовний образ людини, сфера її емоційної й раціональної поведінки, її життя, смерть і доля відтворені культурою» [8, с.98].

Творчість Р. Іваничука є предметом зацікавлення літературознавців (М.А. Беліченко, В.В. Бурчєня, Т.Б. Ємчук, Ю.В. Колядич, Г.А. Новікова С.В. Підпригора та ін.). У мовознавчій науці до аналізу художніх текстів письменника зверталась у дисертації О.І. Хом'як, яка проаналізувала ідіостиль автора в романі «Журавлиний крик» к межах комплексного дослідження лінгвостилістики української прози 60 – 90-х років ХХ ст. [10]. Лінгвіст Г.П. Городиловська в дисертаційному дослідженні проаналізувала використання елементів наукового та публіцистичного стилів в історичних творах письменника [4]. В.А. Буда здійснив дисертаційне дослідження лінгвостилістики історичного роману про добу козацтва, у тому числі прокоментував тексти Р. Іваничука [2].

Виклад основного матеріалу. У новому романі «Хресна проща», робота над яким тривала упродовж 3 років, Р. Іваничук побудував оповідь навколо історій та легенд про Страдцівський монастир, «збудував складну сюжетну конструкцію з багатьма рівноправними й однаково чітко виписаними персонажами. У першій частині роману йдеться, за словами одного з героїв, про «найщасливіше покоління, яке дочекалося волі» – групу студентів у період «відлиги» [...]. Далі Іваничук змінює особистісну розповідь заради сповненого сакральною містикою, пафосного епосу. Напередодні Другої світової війни священик Миколай Конрад (реальна особа, визнана святим) очолює Страдцівську парафію і натрапляє на стародруки, з яких дізнається, що сталося у цьому місці дуже і дуже давно. Так читач переноситься у ХІІІ століття, часи розгромлення Києва монголо-татарами і правління на Галицько-Волинській землі князів-братів Данила і Василька Романовичів» [6].

Побуває думка, що історію творять і пишуть чоловіки. Письменник не заперечує цього, про що засвідчує образна структура його творів, оскільки провідні позиції займають персонажі-чоловіки, до того ж у кількісному складі героїв вони також мають значну перевагу. Проте персонажі-жінки, яких автор вводить у сюжетну лінію, засвідчують, що думки, переконання, погляди і вчинки чоловіка залежать від жінки, незалежно від того, перебуває вона близько чи на відстані.

Метою нашого дослідження є опис вербальних засобів творення жіночих образів у романі Р. Іваничука «Хресна проща». **Об'єктом** дослідження обрано мовний матеріал роману «Хресна проща» Р. Іваничука. **Предметом** розвідки стали мовні засоби, які використано при творенні фемінних образів.

У романі «Хресна проща» автор зображує різні іпостасі загального поняття, що втілюються в нечисленних героїнях твору. Вербалізований фемінний образ у Р. Іваничука межує з поняттям жіночності, як символу кохання, збереження традиції, вічності. Під жіночністю розуміємо сукупність рис, ознак, якостей, властивих, характерних для жінок на відміну від чоловіків.

Окрім ментальних специфічних рис, автор підкреслює фізичні особливості жіноцтва. Оскільки на різних етапах розвитку людства переважали відмінні, часто протилежні цінності та ідеали, можна припустити, що образ створений автором у романі «Хресна проща» віддзеркалює ідеал жінки початку ХХ століття. Хоча звернемо увагу на те, що жінка у Іваничука сильно різниться з ідеалами соціалізму, що певною мірою засвідчує особистісний погляд автора.

Романний триптих характеризується рiзними типами зображуваних жiнок. Найбiльшу панораму образiв вiдтворено в першiй книзi «Домороси». Найменш значущим за кiлькiстю згадувань у тексті є персонаж професiйної акторки Дiани Шерстякової. Цей тип героїні можна умовно назвати «жiнка-артистка». Цей фемiнний образ вiдзначається своїм впливом на свiдомiсть чоловіка, який порiвнює всiх жiнок з Шерстяковою. Її авторитетнiсть засвiдчує авторська номiнація за прiзвищем. При зображеннi цього характеру Іванчук наголошує на професiї жiнки, про що свiдчить використання слiв *актриса* або *артистка* на її позначення: «Жiнку-комiсара грала **артистка** Дiана Шерстякова» [с.14]; «вона, справжня **артистка**, стояла заворожена Аркадiєвими умiнням i талантом» [с.108]; «знаменита **артистка** пiд час своєї працi в театрi звикла до уваги одораторiв» [с.15]; «Однак Шерстякова iз знаменитої **актриси** стала враз звичайною жiнкою» [с.109]. Також автор уживає лексеми *примадонна*, *прима* для того щоб наголосити на соцiальному статусi героїні: «гiтарист Аркадiй Молодий, який брав участь у масовках в театрi ПрикВО, куди напросився лише для того, щоб бачити щодня львiвську **примадонну** Дiану Шерстякову й бути iз нею поруч» [с.7]; «Аркадiй перебував ще пiд враженням проведеної ночi в гримувальнi **прими** Дiани Шерстякової» [с.14].

Цей образ є втіленням яскравої жiночої зовнiшностi, яка не деталiзується автором за допомогою мовних засобiв. Він лише наголошує на надзвичайних фiзичних характеристиках, чому найчастiше послуговує дистрибути вроди: «...Дiана Шерстякова: такої жiночої **вроди**, замiшаної на чоловiчiй мужностi, взагалi не могло iснувати на бiлому свiтi» [с.14]; «...жадiбно вдивлявся в постать **вродливої** актриси й мовчки благав, щоб вона його запримiтила» [с.14]; «...замiсть так довго очiкуваного щастя пройняла враз тупа байдужiсть – до театру, до шаленої **вроди** актриси, до її тiла» [с.17]. Також автор вживає епiтети *розкiшнний*, *досконалий*, щоб пiдкреслити абсолютну форму вияву зовнiшнiх ознак. Наприклад: «**розкiшна** Шерстякова вiдсунулася в тiнь й зовсiм зникла з його пам'ятi» [с.16]; «йому згадалося **розкiшне** тiло артистки Шерстякової та її невгамовна ненаситнiсть» [с.51]; «а була ж вона **досконала** – гаряча, досвiдчена в найпотаємнiших тонкощах любовi, в секретах забав, винахiдлива й безсоромна» [с.16].

Але ми можемо простежити негативне авторське ставлення до образу, який не має iнших принад, окрiм зовнiшностi, до того ж iз жалiстю письменник описує стосунки зрiлої жiнки з юнаком, що засвiдчують мовнi елементи на позначення вiку, найчастiше вживано лексеми *перезрiлий*: «Лiду в Корнiйчуковiй виставi грала **пiдтоптана** прима Дiана Шерстякова. Вона нiкому не вiддавала головних ролей й на подив публiцi представляла навiть Мавку в «Лiсовiй пiснi»; глядачi нiтилися, дивлячись, як замiсть нiжної й тонкостанної, мов очеретина, красунi похитує виплеканими стегнами **перезрiла** дама» [с.108]; «...тi вiяльця бiля очей, тi дужки зморшок у кутиках уст засвiдчували **перезрiлий** її жiночий **вiк**» [с. 16].

Наступним образом, який втiлює двозначне авторське ставлення є студентка Ореста, так звана «жiнка-лялька». Цей персонаж вiдображає пасивний тип жiнки, сконцентрованої на власнiй зовнiшностi, її внутрiшнiй свiт, на думку автора, недостатньо багатий як для живої людини. Сiмейнi цiнностi, пам'ять про власне корiння її не тривожать, i, можливо, саме тому у творi не зазначено прiзвища дiвчини. Письменник не деталiзує портретнi характеристики студентки, він подає загальне враження, яке справляє Ореста. Автор часто використовує дистрибути *янголятко*, *ельф*, *метелик* для позначення цього персонажу: «...привiв iз собою нiкому не знайому першокурсницю – русяве **янголятко** з довгою, до пояса, товстою косою i тремтливими вiями, писану красуню, яка тихо назвалася: «Я – Ореста» [с.8]; «Тобi, Оресто, найкраще пасувала б роль когось iз **ельфiв** – хоча б **Метелика**» [с.25]; «Ореста насправдi, мов той шекспiрiвський **Метелик**, безтурботно перелетiла з кiтки на кiтку» [с.26].

Р. Іванчук не подає цiлiсну iнформацiю про неї, оскiльки описи є незначними за обсягом i змістом, вони розпорошенi упродовж усiєї оповiдi. Кiлькiсний вимiр згадувань про цей персонаж акцентовано увагу читача, адже автор зображує тi самi особливостi, переважно зовнiшнi, що формує його поверхову репрезентацiю. Ореста характеризується iнфантильностю, слабкiстю, що засвiдчує численне використання атрибутiв *маленький*, *крихтний*, *легий*, *тендiтний тощо*: «...зняли з лекцiй i вивели на майдан, **маленьку** й наче **безпорадну** Оресту: її голiвка то зринала з людської повенi, то губилася в нiй, я пантрував, коли й де засвiтиться її

золота коса» [с.36]; «Вона була **мініатюрна й легка, достоту, як Метелик із «Сну літньої ночі»** []; «ця **маленька істота** зуміла увібрати в себе таку досконалу гаму дівочої вроди» []; «Ореста була така **тендітна й крихітна**» [с.50].

Найвизначнішими принадами цього образу, на чому зацентовано увагу, є довге світле волосся та великі блакитні очі, які асоціюються в чоловіків з беззахисністю, що може засвідчувати авторські погляди на жіночу красу, оскільки саме такі описи найбільш часто вживано у творі. Наприклад: «...її **голубі очі швидко** забігали, немов дівчина не могла мене впізнати, та ось її розгублений погляд почав поволі тепліти» [с.36]; «На два довгі дзвінки почулися в коридорі **скрадливі кроки**, потім тихо прочинилися двері, й крізь проїму я побачив тільки **двоє великих голубих очей**» [с.39]; «голуба шаль, накинута на плечі, гармоніювала з кольором Орестиних **очей** – здавалось, **надмір синяви вихлюпувався** з них й стікав двома потоками долу, чоло обрамилося **діадемою світлих кучериків, а золота коса** хижко виповзла з-під шалі, немов вуж» [с.39]; «попереду них **дріботіла, просто-таки бігла золотоволоса дівчина, туга коса** спадала їй на груди» [с.20]; «Ореста – ніби вся занурилась у свою власну красу: **русяве волосся в'язалося у золоту вужівку коси**, що збігала розплужкою поміж грудьми **до пояса**» [с.13].

Відсутність незалежної думки, вміння та бажання відстоювати власну позицію, певну легковажність засвідчує її мова в діалогах, зокрема наявність пестливих слів в авторських коментарях: «А я, приміром, жодних претензій не маю, – **пискнула Ореста**» [с.23]; «Ореста вдячно глянула на Аркадія і, знітившись від його хтивого погляду, **защебетала**, намагаючись здолати своє зніяковіння» [с.23]; «Тоді й Ореста **защебетала**: – Ігоре, ти справжній письменник! А яка милозвучна мова твоєї новели!» [с.32].

Проте таку стереотипну красу, що маскує внутрішню пустоту, письменник вважає штучною, несправжньою, а тому не ціннісною. Про таку авторську позицію свідчить численне використання дистрибута лялька з атрибутом на позначення краси/штучності при змалюванні цього персонажа. Наприклад: «...її **зграбність й ті живі очі**, що прудко бігали в орбітах й ховалися від мого погляду під довгими віями, нагадували мені **каучкову ляльку**» [с.39]; «реальною була тільки золота коса, що звисала вниз, відтягуючи назад голівку **прекрасної ляльки**: очі мала заплющені, болісно стиснуті в очікуванні незнайомої розкоші» [с.50]; «Вродливе личко жінки ставало для нього щораз байдужішим, нібито перемінювалася вона із живої красуні в **банальну ляльку**, схожу на артистку із трофейних американських фільмів» []; «Ореста провела долонею по обличчі, зсунула з нього подобу Валі й, зніяковіло посміхаючись, переводила погляд з Ігоря на Аркадія, повертаючи собі на мить образ **гутанперчевої ляльки**» [с.10].

Ще однією героїнею роману є дівчина, яку умовно можна назвати «жінка-панна», наділена такими рисами як шляхетність, впевненість у собі, розум, вірність, відданість. Перелік моральних якостей, якими письменник наділяє образ студентки журфаку Ліди Сороки, можна продовжувати, що свідчить про незмірну авторську симпатію. Цей персонаж, на відміну від попереднього, не є пасивним та обмеженим. Р. Іваничук підносить жінку діяльнісну, сміливу, рішучу, незалежну (чим вона сильно лякає персонажів-чоловіків) та водночас витончену. Про це свідчить її мовлення, яке майже завжди має відтінок іронії над невиваженими діями інших персонажів, що аж ніяк не впливає на її вірність та відданість цим людям. Наприклад: «репетиція перервалася від **саркастичної фрази** Ліди: – Спам'ятайтеся, та хіба так розмовляють закохані?!» [с.10]; «Ліда, не відводячи погляду від Молодана, який мав грати роль її нареченого Аркадія, **іронічно** посміхнулася й додала: – І моментально розчарується в Аркадієві, запримітивши, як він наступає стоптаними каблучками на манжети задовгих на нього штанив...» [с.11]; «– Я проведу тебе до тракту, мені нікуди поспішати... А ти не бійся, я ні в чому тобі не заважатиму. Незважаючи на мій **огидний характер**, я можу бути доброю колежанкою...» [с.25]; «Ліда відказала, як завжди, **іронічно**: «А я ніколи ще не кохалася на будяках...» [с.129].

Цілісність характеру підтверджується цілісністю її опису, яким письменник приділяє значну увагу, підкреслюючи зовнішні особливості цієї жінки, стиль її висловлювань, зміни настрою, подає відомості про її родину. Автор використовує різноманітні порівняння (амазонка, міфічна Діана, Кассандра), щоб передати різні риси характеру, живу натуру. При змалюванні цього персонажа автор неодноразово використовує дистрибут панна: «...до зали увійшла коротко

стрижена, до половини вуха, елегантна **панна** з розкосими очима, іронічним поглядом зелених очей і напускною суворістю на обличчі, немовби вона наготувалася захищатися від допитливих поглядів» [с.9]; «Ігор довго не міг відвести очей від дівчини: здалась вона йому амазонкою чи то міфічною Діаною, що вийшла на свої угіддя полювати; а може, ця зваблива **панна** прийшла сюди для того, щоб спокусити його до гріха?» [с.44].

Психологи вважають сексуальність психологічною категорією, припускаємо, що такої ж думки дотримується і Р. Іванчук, який вбачає найбільшу привабливість не в яскравій зовнішності, а у внутрішньому стані. Він навмисне змальовує жінку-панну стримано гарною, але водночас досконалою, вишуканою, елегантною, чому значною мірою послуговує мовна конструкція *холодна маска*, дистрибут *врода* використовується разом з атрибутом із семантикою на позначення прихованості. Наприклад: «...попри всю цю вишуканість, коли вона стала поруч з Орестом, здалась Ігореві некрасивою, начебто її дівоча врода заховалася під **холодною маскою**, немов під льодовою плівкою» [с.9]; «Її іконописне обличчя враз степліло, Ігор приглянувся до Ліди й побачив, як крізь **холодну маску** проколюється на обличчі дівчини **затаєна врода** – може, вона з'являється, коли мова заходить про мистецтво?» [с.13].

Тут письменник також привертає увагу до тих елементів жіночої зовнішності, які, припускаємо, є найбільш значущими для нього самого: очі, волосся, шия. Про стриманість, відхилення від штучних канонів свідчать атрибутивні характеристики цих елементів, а саме: лексема *очі* корелює з прикметником *зелений*, лексема *волосся* – з прикметником *короткий*. Лексема *шия* корелює з прикметником *довгий*, що додає відтінку жіночності цього персонажа. Наприклад: «Ліда вже йшла попереду, й мої очі тепер любовно огортали її виточений стан, **довгу шию**, на яку спадала пілка **коротко стриженого** русявого **волосся**...» [с.25]; «Ігореві нічого іншого цієї миті не хотілося, як погладити дівчину по **коротко стриженому волоссі**, повести пальцями по густих бровах, ковзнути ними по впадинах на щоках й зупинитися в наближенні до межі, яку переступати друзям не можна» [с.43-44].

Разом з тим автор підкреслює статтеву чуттєвість дівчини, що йде із середини, застосовуючи лексему *зваба* поруч з мовними елементами на позначення ментальних рис: «Він закохався, відчуючи при тому, що найсильнішою Лідиною **звабою** є **неприсутність, особистісна сила**, й Аркадій мучився ночами, мізкуючи, в який спосіб, якою поведінкою має здолати **горду** дівчину...» [с.65]; «Була вона цієї миті особливо чарівливою: її дівоча врода, завше прихована іронією, виринула із **тайників душі** чисто й зеленооко, це додало їй **сексуальної зваби**» [с.63].

Привабливість, на думку автора може проявлятися в деталях: хода, постать, погляд. Наприклад: «...**хода** дівчини була гнучка, **зваблива**, і в мене майнула ревнива думка, що хтось колись пізнає цю досконалість природи й не матиме ніколи сил звільнитися від неї» [с.55]; «... професор Рудницький [...] умовк, проте не переставав обмацувати досвідченим поглядом **струнку, зваблиту постать** Ліди» [с.104].

Саме переважання моральних рис над фізичними виводить цей персонаж на центральну позицію, робить його найбільш позитивним та наближеним до життя. Авторська позиція зводиться до того, що зовнішність псується не плином часу, а недосконалістю душі та характеру.

Ще один тип, зображений у романі, можна назвати «жінка-берегиня». Цей характер найбільше наближений до того статусу жінки, який у картині світу слов'янських народів відповідає її основному призначенню. Наскрізно в другій та третій книгах змальовуються персонажі, які підпорядковані єдиному образу Зореслави. Автор використовує таке художньо-сміслові наповнення: Зореслава-вчителька, Зореслава-черниця, Зореслава-горнична, Зореслава-месниця. Така збірність обумовлюється вірою в попереднє життя, що нагадує нам про циклічність історії. Єдине тілесне втілення свідчить про вічність тих ідеалів, які мала нація з давніх-давен, хоча функції героїні домінують над зовнішніми ознаками. У Іванчука не наголошено на портретних характеристиках, вирізняються лише очі, при описі яких використовуються атрибути *половецький*, *зелений* разом з означеннями на позначення душевного стану: «**Сумні половецькі очі** Зореслави **скрадливо**, щоб того суму милий не запримітив, пасли Митусу, а він серцем слухав її тугу й пригортав до себе жону, щоб на якусь хви лину ще затримати її біля себе» [с.158]; «Данило став перед нею в німій покорі, мов **гридень** перед

воєводиою. *Зелене полум'я Зореславиних очей* обпало його, й зітліла враз у ньому повелительська всевладність; ставши із судді підсудним, він зрозумів, що марно гукати сторожу» [с.180]; «Заспокоєний Данило розстібнув ярицю на грудях, присів на колоду й аж тоді побачив за ватрою жінку в чернечій одежі: *сумними очима*, наче й не помічаючи князя, дивилася вона незворушно, як оближують племінці вогні поліна» [с.181].

Жінка Зореслава сильна духовно, фізичні ж риси відбивають слабкість та незахищеність. Мовне вираження образу жінки-берегині характеризується акцентуванням на довгому світлому волоссі: «До світлиці вбігла *золотоволоса* дівчина, світла, мов уранішня зоря, заметушилася біля столу, в чаші вина наливаючи» [с.142]; «*Ляне волосся* спадало на шию Зореслави, суворість оживила прив'яле обличчя монастирської послушниці, вона тильно дивилася на князя, ніби намагалася осягнути розумом велич цієї людини» [с.176].

Образ Зореслави, жінки-берегині, активно корелює з образом Божої Матері з Чудотворної ікони. Наприклад: «Зореслава й не усвідомлювала, що залишилася в церкві сама. Бо ж не була самою: на білій проїмї проступив **образ Божої Матері** – видно, Пречиста почула її гарячу молитву й явилась їй. Під чорним убором, що спадав з голови на плечі, засвітилося ясне обличчя Діви Марії, звернене до дитяти, яке з любов'ю заглядало матері в очі. Богородиця на мить відвела погляд від сина, глянула добрими очима на Зореславу, й здалося дівчині, що **образ Пречистої набрав рис її власного обличчя**, ніби вона стояла перед дзеркалом» [с.268]; «Й бачила Зореслава, у вмиротворенні перебуваючи, свою двійницю, яка то зринала перед її очима з натовпу, то губилася серед жінок – сама в чернечій одежі – й тримала в руках **Чудотворну ікону**, котрій призначено захистити люд у найтяжчій скруті» [с.215].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Проаналізувавши мовний матеріал, відзначаємо різні типи жінок, які відповідають самовизначенню та статусу у суспільстві. Жіночі персонажі подано в градаційній формі від найменш вартісного до найбільш цінного характеру, який відповідає закріпленому в уяві образу берегині. Хоча письменник наголошує, що збереження духовних цінностей для української жінки не є пасивною функцією, вона активно протидіє злому началу. Спостерігаючи над мовним вираженням образу жінки та схожістю його з іконописним обличчям, можна зробити висновки, що саме жінка в національній свідомості українців асоціюється зі спасінням, що втілено в романі Р. Іванчука при творенні різноманіття образів у мовно-художній площині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / О.С. Бондаренко; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 19 с.
2. Буда В. А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60-90 рр. ХХст.) [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Буда Володимир Андрійович ; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. - Тернопіль, 1998. - 175 с.
3. Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / Костянтин Голобородько. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010, 527, [1] с.
4. 4. Городиловська Г. П. Елементи наукового та публіцистичного стилів в історичних творах Романа Іванчука [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Городиловська Галина Петрівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2008. - 253 с.
5. Іванчук Р. Хресна проща / Р. Іванчук. – Харків : ТОВ «Будинок друку», 2012. – 284с.
6. Іванчук Р. Щоб здобути незалежність, мусимо пройти Хресну прощу [Електронний ресурс] // «Високий замок». – № 210 (4834) від 09.11.2012. – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/94240>
7. Кузнєцова Юлія Меч проти мислі [Електронний ресурс] // «Друг читача» від 26.01.2012. – Режим доступу: http://vsiknygu.net.ua/shcho_rochyaty/16518.
8. Ляшенко О.В. Фразеологічна експлікація концепту «жінка» в українській та російській мовах // Український смисл. – 2012. – № 2. – С 98-104 [Збірник Наукових праць за редакцією д-ра філол.наук,проф.А.М. Поповського дніпропетровськ].
9. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові [Текст] : [монографія] / Т. М. Сукаленко ; НАН України, Ін-т укр. мови. - К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. - 240 с.
10. 10. Хом'як О.І. Лінгвостилістика української прози 60-90-х років ХХ ст. (на матеріалі творчості В.Дрозда, Р.Іванчука, Вал.Шевчука) [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Хом'як Оксана Іванівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. - К., 2004. - 206 с.

Писаренко Е. Вербализация женских образов в художественной плоскости произведения Р. Иваничука «Хресна проща».

Статья посвящена когнитивному подходу к изучению творчества Р. Иваничука современного периода. В исследовании проанализировано средства вербализации женских персонажей как часть общего языкового образа человека в исторической романистике указанного автора, а также языковое выражение лексико-семантического наполнения физической и ментальной характеристики лиц женского пола. Рассмотрены основные типологические особенности феминных образов в связи с лексическими средствами их экспликации, определены корреляционные отношения между портретными характеристиками и их отражением в мировосприятии носителя соответствующей ментальности. Обращено внимание на соответствие языковых женских образов идеалам эпохи. Проанализировано функцию ключевых дистрибутивов для обозначения характеров при создании образов и определении статуса героев. Раскрыто влияние ментальных особенностей украинской нации на создание характеров и отражение определяющих черт в изображении внешних и внутренних особенностей феминных персонажей.

Ключевые слова: языковой образ, женщина, художественно-языковое наполнение, авторские характеристики, Роман Иваничук

Pysarenko K. Verbalization of Feminine Images in the R. Ivanychuk's Novel "Godmother Pilgrimage".

The article is devoted to the cognitive approach to the study of R. Ivanychuk's creativity of modern period. The research is analyzed the verbalization of female characters as part of general human image in the historical novels of these authors, as well as linguistic expression lexical-semantic content of the physical and mental characteristics of females. The basic typological features feminine images are analyzed due to their lexical means of explication, the correlation between portrait features and their reflection in the worldview of carrier mentality is defined. The author pay attention to the conformity of the lingual female characters to the ideals and standards of the depicted era. The function of key distribution to describe the characters in the image creation and determining the status of heroes is also analyzed. The impact of mental peculiarities of the Ukrainian nation on character creation and reflection of the defining features of the depiction of external and internal signs of feminine characters are revealed

Key words: language image, woman, artistic and linguistic content, author's characteristics, Roman Ivanychuk

Вікторія Тесля
(Черкаси)

УДК 811.112.2'373.47

ЕМОТИВНІ ВИГУКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ І ПОЧУТТІВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено вивченню емотивних вигуків у сучасній німецькій мові. Звернення до цієї тематики видається плідним для розкриття вербалізації емоцій і почуттів людини за допомогою досліджуваних лексичних одиниць. Емоції й почуття в мові передають емотиви: іменники, дієслова, прикметники та прислівники. Однак вираження емоцій для названих частин мови є вторинною функцією. Передавання емоцій у чистому вигляді притаманне вигукам, які є зрозумілими всім носіям мови. Мовець, виражаючи емоцію, вказує на ставлення до предмета мовлення й впливає на емоції і почуття слухача. Емотивні вигуки відображають різні психічні стани. Більшість цих вигуків є багатозначними. Їхня семантика розкривається за допомогою певної мовленнєвої ситуації або контексту, тобто один вигук може містити кілька сем, часто навіть протилежних. Ці особливості слід урахувувати під час розподілу вигуків на семантичні групи. Так, емотивні вигуки класифіковано на ті, що передають: 1) позитивні емоційні реакції – ніжність, радість, полегшення, захоплення; 2) негативні емоційні стани – біль, нарікання, печаль, сум, страх, огиду; 3) амбівалентні – здивування, байдужість, співчуття; 4) невизначені – сумнів, недовіру.

Ключові слова: емоції, емотиви, емотивні вигуки, семантика, семантичні групи, позитивні, негативні, амбівалентні, невизначені емоційні стани.

Постановка проблеми. Антропоцентричне спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення взаємозв'язків мови з емоційною сферою людини й потреба глибшого вивчення проблем вербалізації емоцій та почуттів людини зумовлюють це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вигуки вивчалися із семантико-граматичної, функціональної (В. В. Виноградов), семантичної (О. І. Германович) і структурної (В. Т. Косов)

позицій. Ці аспекти знайшли відображення в працях M. Schwarz-Friesel (німецька мова), Ch. Yang (німецька та китайська мови), О. В. Каптюрова (англійська мова), Л. К. Парсієва (російська та осетинська мови), Х. З. Юсупова (кумицька мова), Т. В. Денисова (чуваська мова).

Метою статті є уточнення семантичної класифікації емотивних вигуків у сучасній німецькій мові.

Емотивні вигуки – це мовні одиниці, які вказують на ставлення комунікантів до об'єктів, предметів, явищ, подій навколишньої дійсності.

Наприклад, певна емоція до X виникає в результаті позитивної, негативної, амбівалентної або невизначеної оцінки суб'єктом докіль, оскільки емоція – це оцінка суб'єктом об'єкта світу [4, с. 8]. Емоція завжди передбачає оцінку, проте оцінка не завжди має емоційний характер. Виділяють два види оцінки – раціональну й емоційну. У відповідь на емоційну оцінку об'єкта, який впливає на суб'єкт оцінки, виникає емоційний тон як нераціональне сприйняття чи несприйняття. Раціональна оцінка може бути або позитивною, або негативною. Емоційна має такі різновиди: позитивна, негативна, амбівалентна і невизначена [1, с. 49]. Оцінка реалізується в компоненті значення слова, який називають оцінністю. Оцінність як компонент конотативного аспекту значення слова – це засіб досягнення експресивності слова. Оцінність – це обов'язковий елемент емотивності. Поєднання цих компонентів значення в семантиці вигуків зумовлює їхню експресивність. Позитивна оцінка є показником відповідності об'єкта оцінювання потребам людини, а негативна – невідповідності [2, с. 20–21].

За подвійної (амбівалентної) оцінки задоволення і незадоволення поєднуються й переходять одне в одне. Подвійність емоцій пояснюється тим, що реальні предмети, особи, власні дії, а тим більше життєві ситуації за змістом є дуже складними, зв'язки людини з ними нерідко не вичерпуються якимось одним елементарним ставленням [там само, с. 57].

Невизначеність – це короткочасна емоційна реакція. Невизначена емоція відрізняється нестійкістю й нетривалістю і легко переходить у позитивне, негативне або амбівалентне ставлення до об'єкта [1, с. 50].

Отже, позитивна, негативна, амбівалентна або невизначена оцінка виникає в результаті співставлення людиною певного об'єкта, явища з ідеалізованою моделлю світу, а також зі своїми власними потребами.

Щодо значення вигуків, зауважимо, що більшість емотивних вигуків німецької мови є багатозначними і можуть мати позитивне, негативне, амбівалентне або невизначене забарвлення. Установити, яку саме емоцію виражає вигук, можна за допомогою ситуативного контексту. Деякі вигуки німецької мови пов'язані з вираженням лише однієї емоції. Наприклад, емотивний вигук *i!* передає відразу, огиду і не може відображати ні захоплення, ні задоволення, наприклад: *Iieh! Ist das scheußlich! Rief seine Mutter* (A. Sommer-Bodenburg, 52).

Ураховуючи особливості семантики емотивних вигуків, їх розподілено на такі семантичні групи:

1. Вигуки, які виражають позитивні емоційні стани (радість, гарний настрій, полегшення, захоплення): *ah!, ei!, ho!, ha!, o! (oh!), au!*, наприклад: захоплення: "**Ah bravo!**" *antwortete Cipolla. "Du gefällst mir, Giovanotto"* (Th. Mann, 92); ніжність: "*T, t, t", schnalzte er. "Ei, ei, ei! La, la, la! Du süßes Käferchen, willst du die Meine sein?"* (Th. Mann, 89); радість: **Au ja, freute sich der kleine Kulisch** (H. W. Katz, 42); згода: *all right!, top (p)!*, наприклад: **all right: gehen wir? All right (einverstanden)!** (Klappenbach, 108).

Звукові жести можна назвати "чистими мовними сигналами емоцій", адже в них вираження збігається зі змістом: *toi-toi-toi!* – вживається в ситуації, коли мовець висловлює собі або іншим особам побажання успіху в будь-якій справі й тим самим виражає свою повагу, піклування: "*Alles, was ich für ein erfolgreiches Telefonat benötige, habe ich bereitgelegt: eine Tüte Brezeln, zum kauen bei Nervosität, ein Riesenglass Eißwasser gegen ausgetrocknete Lippen, einen roten Lippenstift für denselben Zweck, Notizblock und Bleistift für hoffentliche Verabredungen, toi, toi, toi!*" [3, с. 154–161].

2. Вигуки, що передають негативні емоційні реакції (біль, печаль, сум, тривогу, нарікання, страх, жах): *ach!, au!, aua!, autsch!, oh!, äh!, äks!, ho!, brr!, pfui!*.

Багатозначний вигук *ach!* виражає низку емоцій, які можна розпізнати лише в мовленнєвому контексті: нарікання: "**Ach**, *heiliger Herr*", *schluchzte sie*, "*ich verdiene nicht Euer lobendes Gedenken, denn Gott kennt meine Sünde*" (Th. Mann. Der Erwählte, 232); туга: "**Ach**, *Wien! Sie sorgen um dieses Welthindernis, vermutlich, weil Sie in dem morschen Imperium, dessen Haupt es ist, die Mumie des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation erkennen!*" (Th. Mann. Der Zauberberg, 534); іронія: "**Ach**, *wie rührend!*" *sagte Anna bissig* (Angela Sommer-Bodenburg, 48); неприємне здивування: *Um zehn muss ich da sein, sagt er mit erstickter Stimme. Und morgen Abend ist das Kolloquium. Ach, ich dachte, das wäre heute gewesen?* (R. Koch, 16); тривога: **Ach** *diese übergroße Gelehrigkeit der Jugend! – sie ist die Verzweiflung der Erzieher, denn vor allem ist sie bereit, sich im Schlimmen zu bewähren* (Th. Mann. Der Zauberberg, 342).

Неприємні почуття й емоції передаються також іншими вигуками, які, на відміну від вигука *ach!*, мають меншу кількість позначуваних емоцій, наприклад, **Au**, *das tut weh!* (Duden, 149). Вигук *au!*, у наведеному прикладі виражає фізичний біль. Емотивний вигук *brr!* відображає відчуття огиди, відрази, неприємного відчуття, наприклад: **Brr!** *Frische Gräber jagten ihm immer einen schrecken ein* (A. Sommer-Bodenburg, 59).

До лайливих вигуків належать: *Verdammt!*, *Mist!*, *Scheiße!*, *Quatsch!*, *Schnickschnack!*, що передають: роздратування: "**Mist!**", *rief Hansen aufgebracht. "Diese Kerle von der Kommission verderben wirklich alles! Vor allem der Baron!"* (K. Köster-Lösche, 336); розчарування: **Scheiße**, *sagt Christina. Wieder nichts* (R. Koch, 303); занепокоєння: "*Ein bisschen heiß und frostig bin ich schon seit meiner Ankunft hier oben. "Aha. Und wo haben Sie Ihr Thermometer?" "Ich habe keins bei mir, Frau Oberin. Wozu ich bin nur zu Besuch hier, ich bin gesund." "Schnickschnack! Haben Sie mich gerufen, weil Sie gesund sind?"*" (Th. Mann. Der Zauberberg, 236); зневагу: *Alles Quatsch, sie haben die Universalisierung der Kohlenkiste verschlafen, aber ausgerechnet ich werde ihnen das sagen!* (Das Narrenhaus, 35); незгоду: *Ich behaupte jedenfalls, dass in hundert Jahren keiner mehr Fleisch, noch Eier..." "Quatsch", sagte der Kronprinz* (H.W. Katz, 384).

Проте лайливі слова можуть відображати також позитивні емоційні стани, наприклад, радість: "**Donnerwetter**. *Das ist mal eine erfreuliche Nachricht*", *sagte Hansen anerkennend* (Kari Köster-Lösche, 366).

Отже, уживання лайливих слів зумовлене здебільшого такими емоціями й почуттями, як роздратування, зневага, розчарування, осуд, занепокоєння тощо. Проте, залежно від контексту, лайки можуть виражати позитивні емоційні стани.

3. Амбівалентні вигуки – вигуки, що одночасно передають полярні почуття та емоції, тобто не містять у своїй семантиці яскравого відбиття позитивних чи негативних емоційних станів і виражають: здивування: "**Ach**, *Sie gehören gar nicht zu Hannibals Angehörigen?" fragte Ahrendt erstaunt* (S. Fitzek, 136); байдужість: *Mit Margret, das ist doch alles nichts Ernstes gewesen. Ach, das interessiert mich überhaupt nicht mehr* (R. Koch, 320); цікавість: "*Ich habe ihn gesehen. "Wo, Effendi? Oh, sag es schnell! Und wann?"*" (K. May, 90); розуміння, прояснення: *ah!, aha!, ach so!*, напр.: *Mann sagt: "Jugend", "Liebe", "Gold" – und jeder Mensch weiß sofort: "Aha, das und das wird gemeint"; співчуття: "Ach, Ärmste, Liebste, Trauteste", so weinte er, "wie ist mir das Herz zerrissen um deinetwillen, ob deiner Not und meiner großen Schuld!"*.

4. Невизначені вигуки – слова, за допомогою яких передаються: сумнів: "*Geh mit*", *sagte er zum König der Luft. "Hm!"* (L. Frank, 57); роздум: *hm!, äh!:"Hm", brummelte Clenunt. "Wer könnte denn darüber etwas wissen?"* (Kari Köster-Lösche, 111).

Висновки досліджень. Більшість емотивних вигуків – багатозначні. Їхня семантика розкривається за допомогою мовленнєвої ситуації, або контексту. Залежно від емоцій і почуттів, на які вказують емотивні вигуки, їх розподілено на ті, що виражають позитивні, негативні, амбівалентні або невизначені емоційні реакції. **Перспективи подальших наукових розвідок** подальших розвідок убачаємо в дослідженні гендерних особливостей вживання вигуків у сучасному німецькому мовленні, а також порівняння й зіставлення вигуків різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Гамзюк Микола Васильович. - К., 2001. - 424 с.
2. Изард К. Эмоции человека / Кэррол Изард. - М. : Изд-во Москов. ун-та, 1980. - 440 с.

3. Шавловська-Лунгу Т. С. Лексичнi засоби створення емотивностi сучасної нiмецької молодiжної мови / Т.С. Шавловська-Лунгу // Науковий вiсник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лiнгвiстичного ун-ту. Серiя Фiлологiя. Педагогiка. Психологiя. - К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. - Вип. 11. - С. 154-161.
4. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / Виктор Иванович Шаховский // Язык и эмоции : [сб. науч. трудов ВГПУ]. - Волгоград : Перемена, 1995. - С. 3-14.

Тесля В. Емотивные междометия в современном немецком языке как средство выражения эмоций и чувств человека.

Статья посвящена изучению эмотивных междометий в современном немецком языке. Эмоции и чувства в языке передают эмотивы: имена существительные, глаголы, прилагательные, наречия. Выражение эмоций для указанных языковых единиц является вторичной функцией. Передача эмоций – первичная функция междометий. Междометия понятны для всех носителей языка. Говорящий, выражая эмоцию, указывает на отношение к предметам явлениям и событиям окружающей среды, а также оказывает влияние на эмоции и чувства слушателя. Эмотивные междометия выражают различные психические состояния. Большинство таких междометий являются многозначными. Их семантика раскрывается в контексте или конкретной ситуации. Одно междометие может содержать несколько сем, часто даже противоположных. Эти особенности стоит учитывать при делении их на семантические группы. В соответствии с передаваемыми эмоциями междометия разделены на такие, которые указывают на положительные (нежность, радость, облегчение, восхищение), отрицательные (печаль, страх, отвращение), амбивалентные (удивление, безразличие, сочувствие) и неопределённые (сомнение, недоверие) эмоциональные реакции.

Ключевые слова: эмоции, эмотивы, эмотивные междометия, семантика, семантические группы, положительные, отрицательные, амбивалентные, неопределённые эмоциональные реакции.

Teslya V. Emotional Interjections in the Modern German Language as the Means for Expression of Emotions and Feelings of a Person.

The article is devoted to the investigating of emotional interjections in the modern German language. The reference to this subject matter finds out to be productive for the verbalization's discovery of emotions and feelings of a person with the help of the investigated lexical units.

Emotions and feelings in the language are conveying by the emotive units: nouns, verbs, adjectives and adverbs. Though the expression of emotions for the nominated parts of speech is the secondary function. The transfer of emotions in it's pure form is appropriated for the interjections, that are understandable for all native speakers of language. The speaker, expressing an emotion, denotes the relation to the subject of speech and influences the emotions and feelings of a listener. Emotive interjections express different mental states. The majority of these interjections are polysemantic. It's semantics is discovered with the help of a definite speech situation or a context, therefore one interjection can contain some semes, often even opposite. These peculiarities must be considered during the differentiation of the interjections according semantic groups. So emotive interjections are classified as those, that convey: 1) positive emotional reactions – tenderness, joy, relief, inspiration; 2) negative emotional states – pain, blaming, sadness, sorrow, fear, disgust; 3) ambivalent – wonder, indifference, sympathy; 4) undefined – doubt, mistrust.

Key words: emotions, emotive units, semantics, semantic groups, positive, negative, ambivalent, undefined emotional states.

Тетяна Тищенко
(Київ)

УДК 811.111'342.9

**ПРОСОДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЧОЛОВІЧИХ ПОЗИТИВНИХ ОЦІННИХ
ВИСЛОВЛЕНЬ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ**

Статтю присвячено експериментально-фонетичному дослідженню просодичних характеристик експліцитних чоловічих позитивних оцінних висловлень у сучасному англійському діалогічному мовленні побутової сфери з урахуванням фактора статі адресата мовлення. У статті з'ясовано роль гендера у сучасних соціолінгвістичних дослідженнях актуалізації категорії оцінки.

Висвітлено особливостi комунікативної прагматики раціональних i емоційних оцінних висловлень. Проаналізовано традиційний інструментарій конструювання гендерної iдентичності в дискурсі. На основі аудитивного та акустичного аналізів визначено просодичні засоби маркування чоловічих позитивних раціональних i емоційних оцінних висловлень у комунікації між чоловіками та у комунікації з жінками. Встановлено iнваріантні та диференційні просодичні ознаки чоловічих позитивних оцінних висловлень у комунікації між представниками однієї i різних статей рiвного соціального статусу у сучасному англійському діалогічному мовленні побутової сфери.

Ключові слова: чоловіче позитивне оцінне висловлення, аудитивний аналіз, акустичний аналіз, iнваріантні просодичні ознаки, диференційні просодичні ознаки.

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ у сучасній лінгвістиці визначає орієнтацію наукових досліджень на виявлення закономірностей функціонування мови з урахуванням людського світосприйняття. За такого підходу мовлення відображає результат інтерпретації навколишнього світу людиною крізь призму категорії оцінки.

Сучасні соціолінгвістичні дослідження актуалізації категорії оцінки спрямовані на встановлення особливостей вербалізації ролей, норм, цінностей, відведених суспільством чоловікам i жінкам. Висловлення та мовленнєві дії виступають об'єктами аналізу гендерної мовленнєвої поведінки. Гендер як комплекс соціальних, культурних i психологічних явищ, пов'язаних зі статтю, уможливорює відмінності в комунікативній поведінці мовців. Слідом за А.В. Кириліною ми розглядаємо гендер як елемент сучасної наукової моделі людини, що відображає соціокультурні аспекти статі, які фіксуються мовою [3, с. 6]. Експериментально-фонетичне дослідження емоційних i раціональних оцінних висловлень у гендерному аспекті сприяє уточненню інтонаційних моделей комунікативно-прагматичних типів висловлень у сучасному англійському мовленні.

Аналіз останніх досліджень i публікацій. Оцінка є вербалізованим результатом кваліфікуючої діяльності свідомості або діяльності сенсорної сфери людської психіки [4, с. 24]. На думку С.К. Табурової, породження реплік емоційної оцінки свідчить про перевагу в структурі мовної особистості емоційної домінанти. Продукування реплік раціональної оцінки вказує на те, що емоційна сфера контролюється когнітивною, яка перешкоджає виходу емоцій в мовлення. Для реплік раціональної оцінки характерна більша усвідомленість, відсутність емотивних мовних засобів та мовленнєвих механізмів створення експресивності [6]. Оцінне висловлення – семантико-прагматичний тип, який встановлює абсолютну чи порівняльну цінність будь-якого предмета (виражає думки, почуття, ставлення суб'єкта до зовнішнього світу) [5, с. 13].

У германістиці з-поміж оцінних засобів усіх мовних рівнів найкраще висвітлення з точки зору прояву гендера отримав оцінний тезаурус англійської мови [1]. Окрім лексичних одиниць, лінгвістичними засобами, що становлять традиційний інструментарій конструювання гендерної iдентичності в дискурсі, вважають граматичні показники, синтаксичні конструкції, метафори, мовленнєві акти, накладання i переривання мовленнєвих фрагментів, сегментні змінні, інтонаційні контури, паузи, ритм, тон, висоту i діапазон голосу [2, с. 358]. Гендерний аспект інтонації оцінних висловлень сучасного англійського діалогічного мовлення ще не був окремим об'єктом експериментально-фонетичних досліджень.

Метою статті є встановлення просодичного оформлення англійських чоловічих позитивних оцінних висловлень у сучасному діалогічному мовленні побутової сфери з урахуванням чинника гендерної варіативності. Поставлена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: визначити просодичні засоби маркування чоловічих позитивних раціональних i емоційних оцінних висловлень у комунікації між чоловіками та у комунікації з жінками; виявити iнваріантні інтонаційні ознаки англійських чоловічих позитивних оцінних висловлень на рівні перцепції та на акустичному рівні; встановити диференційні просодичні характеристики англійських чоловічих позитивних оцінних висловлень у сучасному англійському діалогічному мовленні побутової сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом дослідження є чоловічі позитивні оцінні висловлення в англійському діалогічному мовленні побутової сфери. Предмет дослідження становить інтонація чоловічих позитивних оцінних висловлень англійського діалогічного мовлення в гендерному аспекті. Матеріалом слугували записи британських

дiалогiчних текстових фрагментiв побутового характеру з художнiх творiв та фiльмiв, навчальних лiнгафонних курсiв.

За результатами першого етапу аудитивного аналізу оцiнних висловлень були створенi пiдвiбiрки по 80 експлицитних оцiнних висловлень та проведене їхнє кодування вiдповiдно до характеру за шкалою оцiнок, статi адресата мовлення, комунікативно-прагматичних засад. Чоловiчi позитивнi оцiннi висловлення (ЧП ОВ) увiйшли у пiдвiбiрки ОРВ (рацiональних оцiнних висловлень у комунікацiї мiж представниками однiєї статi), РРВ (рацiональних оцiнних висловлень у комунікацiї мiж представниками рiзної статi), ОЕВ (емоцiйних оцiнних висловлень у комунікацiї мiж представниками однiєї статi), РЕВ (емоцiйних оцiнних висловлень у комунікацiї мiж представниками рiзної статi).

За даними аудитивного та акустичного аналізiв ЧП ОВ властивi такi просодичнi характеристики: рiвний середнiй тип передтакту; низхiдний, рiвний та висхiдний напрями руху тону на тактi та в перед'ядернiй ритмогрупі; низхiдний i висхiдний напрями руху тону в другiй ритмогрупі; низхiдна ступiнчаста та рiвна шкали; середнiй, вузький та звужений тональнi діапазони iнтоногруп, середнiй пiдвищений тональнiй рiвень початку й завершення шкали, термiнального тону й iнтоногрупи; вузький та середнiй тональнi діапазони шкали; позитивний вузький iнтервал «передтакт – такт»; позитивний вузький та нульовий iнтервали «передтермiнальна частина – ядро»; високий та низький низхiднi опуклi, низхiдно-висхiдний та висхiдно-низхiдний термiнальнi тони; низхiдний та висхiдно-низхiдний види мелодiйного контуру; помiрний темп; помiрна гучнiсть; лiричний (нiжний) та патетичний (зрадiлий) тембр висловлення; локалiзацiя максимуму ЧОТ на тактi або ядрi першої iнтоногрупи; локалiзацiя максимуму iнтенсивностi на тактi, ядерному складі та iншiй ритмогрупі; мiнiмальна середньоскладова тривалiсть висловлення; малi незаповненi тентативнi паузи обдумування.

Варіативнiсть *рацiональних* ЧП ОВ проявляється у дiї таких просодичних ознак:

1) ОРВ: рiвний низький тип передтакту; рiвний напрям руху тону в другiй ритмогрупі; широкий тональнiй діапазон iнтоногрупи; високий та середнiй знижений тональнi рiвнi початку й завершення iнтоногрупи та термiнального тону; розширений тональнiй діапазон шкали; середнiй знижений тональнiй рiвень завершення шкали; позитивний звужений iнтервал «передтермiнальна частина – ядро»; високий низхiдно-висхiдний термiнальнiй тон; низхiдно-висхiдний вид мелодiйного контуру; прискорений темп; таємничий (енiгматичний) тембр; локалiзацiя максимуму ЧОТ у другiй iнтоногрупі; малi незаповненi тентативнi паузи вибору.

2) РРВ: висхiдна ступiнчаста, низхiдна з порушеною ступiнчастiстю шкали; розширений тональнiй діапазон шкали; низхiдний увiгнутий, низький висхiдно-низхiдний термiнальнi тони; локалiзацiя максимуму ЧОТ на iншому наголошеному складі другої iнтоногрупи; коротка середньоскладова тривалiсть висловлення; малi незаповненi тентативнi психологiчнi паузи; малi незаповненi тентативнi паузи вибору; малi заповненi тентативнi паузи обдумування.

Варіативнiсть *емоцiйних* ЧП ОВ проявляється у дiї таких просодичних ознак:

1) ОЕВ: рiвний напрям руху тону в другiй ритмогрупі; середнiй знижений тональнiй рiвень початку й високий тональнiй рiвень завершення шкали; низький низхiдно-висхiдний, низхiдно-рiвний та висхiдно-низхiдний термiнальнi тони; пiдвищена гучнiсть; локалiзацiя максимуму ЧОТ у другiй iнтоногрупі; коротка середньоскладова тривалiсть висловлення; короткi незаповненi тентативнi психологiчнi паузи; середнi незаповненi тентативнi паузи вибору.

2) РЕВ: низхiдна ковзна шкала; широкий тональнiй діапазон шкали; високий тональнiй рiвень початку та середнiй знижений тональнiй рiвень завершення шкали; позитивний звужений iнтервал «передтермiнальна частина – ядро»; низхiдний увiгнутий, високий висхiдно-низхiдний, низхiдно-висхiдний термiнальнi тони; низхiдно-низхiдний вид мелодiйного контуру; знижена гучнiсть висловлення; локалiзацiя максимуму ЧОТ в iншiй iнтоногрупі; малi незаповненi тентативнi психологiчнi паузи; малi незаповненi тентативнi паузи вибору; малi та середнi заповненi тентативнi паузи обдумування; нетемпоральнi психологiчнi паузи та паузи вибору й обдумування.

Наприклад, видiлене ОРВ оформлене двома iнтоногрупами:

– *Do you want to borrow a pair of pajamas?*

– *No.*

– *˘Good ˘pair of pa₂˘ jamas | is a ˘nice ˘thing to ˘have. A lot of people appreciate that* (S. G. Olsen).

Перша інтоногрупа створена низхідною ступінчастою шкалою середнього діапазону, нульовим інтервалом «передтермінальна частина – ядро», низьким висхідно-низхідним термінальним тоном вузького діапазону. Другу інтоногрупу утворюють низький висхідний передтакт, нульовий інтервал «передтакт – такт», рівна середня шкала вузького діапазону, нульовий інтервал «передтермінальна частина – ядро», низький низхідно-висхідний термінальний тон середнього діапазону.

Максимум ЧОТ середнього рівня локалізовано на такті першої інтоногрупи. Висловлення актуалізоване в помірному темпі та гучності, ніжному тембрі. Максимальною інтенсивністю є на другій ритмогрупі першої інтоногрупи.

Подане нижче РЕВ складається з трьох інтоногруп:

– *I don't like the sound of hierarchical – I think that would be one of the things you'd want to try and avoid, don't you think? To try and find some sort of er some sort of society that isn't built on hierarchy – that's built on skill maybe.*

– *Yeah – I } I su₂ppose (162 мс) | ˘that's, (176 мс) } that's an i₂deal, | (274 мс) ˘but } (1,085 мс) ˘maybe ˘things would ˘just ˘happen* (S. Heines).

Перша інтоногрупа «*Yeah – I...I suppose*» утворена середньою низхідною перед'ядерною частиною, позитивним середнім інтервалом «передтермінальна частина – ядро», високим низхідним термінальним тоном звуженого діапазону. У другій інтоногрупі «*that's...that's an ideal*» низхідна ступінчаста шкала вузького діапазону, позитивний вузький інтервал «передтермінальна частина – ядро» передують низькому низхідно-висхідному термінальному тону середнього діапазону. На початку третьої інтоногрупи «*but maybe things would just happen*» спостерігаємо високий висхідно-низхідний тон вузького діапазону, низхідну ступінчасту шкалу середнього діапазону, вузький позитивний інтервал «передтермінальна частина – ядро», низький низхідний термінальний тон середнього діапазону.

Максимум ЧОТ середнього рівня локалізовано на ядрі першої інтоногрупи. Максимальною інтенсивністю є на такті третьої інтоногрупи. Висловлення вимовлене на середньому підвищеному тональному рівні у сповільненому темпі за рахунок малих пауз обдумування, вибору та довгої паузи обдумування, з помірною гучністю, ніжним тембром.

Висновки дослідження. Отже, у сучасному англійському діалогічному мовленні побутової сфери спостерігається своєрідна інваріантність та диференційність тональних, динамічних і темпоральних параметрів чоловічих позитивних оцінних висловлень.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним вважаємо вивчення впливу віку, соціального статусу, роду занять комунікантів на просодичну варіативність англійських оцінних висловлень у діалогічному мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний та гендерний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04 / Ольга Леонідівна Бессонова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 463 с.
2. Гриценко Е. С. Язык как средство конструирования гендера : дисс. на соискание учен. степени д-ра. филол. наук : 10.02.19 / Елена Сергеевна Гриценко ; Нижегородский гос. лингв. ун-т. – Нижний Новгород, 2005. – 405 с.
3. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.19 “Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика” / Алла Викторовна Кирилина ; Московск. гос. лингв. ун-т – М., 2000. – 38 с.
4. Ляпон М. В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование / М.В. Ляпон // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 24-34.
5. Приходько А. И. Когнитивно-дискурсивный потенциал оценки и способы его выражения в современном английском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Анна Ильинична Приходько ; Белгород. гос. ун-т. – Белгород, 2004. – 42 с.
6. Табурова С. К. Эмоциональный уровень мужской и женской языковой личности и средства его выражения (на материале пленарных дебатов Бундестага) : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук :

- 10.02.19 [Електронний ресурс] / Светлана Константиновна Табурова : Московск. Ордена дружбы народов гос. лингв. ун-т. – Москва, 1999. – 214 с. – Режим доступа: http://www.ahmerov.com/book_1031_chapter_42_6.1_Ponjatija_raionalnoj_i_ehmoionalnoj_oenki.html
7. Heines S. Landmark Advanced / S. Heines. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – Cassette 2.
8. Olsen S. G. Wilbur / S. G. Olsen. – Zeptora Entertainments : aps – Wilbur Ltd., 2002. – 105 mins approx.

Тищенко Т. Просодическое оформление мужских позитивных оценочных высказываний в современной английской диалогической речи.

Статья посвящена экспериментально-фонетическому исследованию просодических характеристик эксплицитных мужских позитивных оценочных высказываний в современной английской диалогической речи бытовой сферы с учетом фактора пола адресата. В статье определена роль гендера в современных социолингвистических исследованиях актуализации категории оценки. Рассмотрены особенности коммуникативной прагматики рациональных и эмоциональных оценочных высказываний. Проанализирован традиционный инструментарий конструирования гендерной идентичности в дискурсе. На основе аудитивного и акустического анализов определены просодические средства маркирования мужских позитивных рациональных и эмоциональных оценочных высказываний в коммуникации между мужчинами и в коммуникации с женщинами. Установлены инвариантные и дифференциальные просодические признаки мужских позитивных оценочных высказываний в коммуникации между представителями одного и разных полов одинакового социального статуса в современной английской диалогической речи.

Ключевые слова: мужское позитивное оценочное высказывание, аудитивный анализ, акустический анализ, инвариантные просодические признаки, дифференциальные просодические признаки.

Tyshchenko T. Prosodic Organization of Male Positive Evaluative Utterances in Modern English Dialogical Speech.

The article deals with a gender-oriented experimental phonetic study of explicit male positive evaluative utterances in modern English everyday dialogical speech. The role of gender in modern sociolinguistic studies of the evaluation category realization has been defined. Peculiarities of communicative pragmatics of rational and emotional evaluative utterances have been elucidated. Traditional set of gender identity construction in discourse has been analyzed. On the basis of auditory and acoustic analyses prosodic markers of male positive rational and emotional evaluative utterances in communication between men and in communication with women have been outlined. Invariant and variant prosodic features of male positive evaluative utterances in communication between representatives of the same and different sex but of the same social status have been established.

Key words: male positive evaluative utterance, auditory analysis, acoustic analysis, invariant prosodic features, variant prosodic features.

Ирина Филатенко
(Киев)

УДК 811.161.1'42

ПРОСТОЕ VS СЛОЖНОЕ РЕЧЕВОЕ СОБЫТИЕ В МАССМЕДИЙНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНЫ

В современной лингвистике существуют различные подходы к трактовке понятия «событие». Каждый из них предлагает анализ этой категории в рамках собственной системы координат, что свидетельствует о многогранности этого феномена. В работах некоторых исследователей подчёркивается специфическая природа события, отраженного в текстах. Статья посвящена описанию категории «речевое событие» в массмедийном политическом дискурсе Украины. Речевое событие определяем как вербальную репрезентацию события реального мира в дискурсе. Анализ этого понятия предполагает не только экспликацию его специфических черт. Автор предлагает классификацию речевых событий на основе структурного параметра. В ходе исследования был сделан вывод о том, что речевые события в массмедийном политическом дискурсе Украины представлены двумя видами: сложными и простыми. Под первым понимается вербальная репрезентация события, которое, по мнению адресанта, является упорядоченной совокупностью

других относительно автономных событий. Простое речевое событие есть результат вербализации понятийных компонентов события как такового.

Ключевые слова: *событие, простое речевое событие, сложное речевое событие, массмедийный политический дискурс.*

Постановка проблемы. Феномен события (далее также – С.) имеет достаточно широкий диапазон интерпретаций в философско-историческом знании. Его глубокое теоретическое осмысление связано, прежде всего, с именами А. Н. Уайтхеда, Ж. Делёза, М. Хайдеггера, А. Бадью, Ф. Броделя [9]. Наблюдения философов дали импульс для осмысления данного явления и в науке о языке. На современном этапе оно представлено в лингвистических работах, выполненных в русле лингвофилософской (Н. Д. Арутюнова [1]; З. Вендлер [18]), лингвопрагматической (В. З. Демьянков [4]), психолингвистической (А. А. Леонтьев [6], В. Я. Шабес [16]), коммуникативной (Т. Дейк [3]) и др. парадигм (подробный обзор данных исследований см. [10]), что свидетельствует о несомненной **актуальности** изучения этого феномена.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на то, что описание данного понятия в языковедческих работах разнопланово, в наблюдениях лингвистов можно отыскать общую мысль *об особой природе С., явленного в тексте*, которая всё же не получила должного развития. Представляется, что событие реального мира, преломленное сквозь призму дискурса (в частности – средств массовой информации), нашедшее вербальную репрезентацию в его коммуникативном пространстве, предстаёт в другой ипостаси, приобретает новые характеристики. Такое событие называем событием речевым (далее также – РС). (Подчеркнём, что употребляем данный термин не в том значении, которое сформулировал Т. А. ван Дейк [3].) Изучение этого феномена в политическом дискурсе масс-медиа предполагает не только экспликацию признаков, определяющих его специфику [11; 14], но и проведение классификации, которая существенно обогатит представления о речевом событии, что и составляет **цель** данной статьи. Дифференциация речевых событий по структурному критерию, являющаяся **задачей** данного исследования, позволит описать их согласно способу собственного устройства.

Изложение основного материала исследования. Как отмечалось ранее [14], среди консекутивных свойств РС наряду с контролируемостью, динамичностью, оценочностью и пр. представляется возможным эксплицировать и **структурность**, являющуюся, по мнению философов [2], одним из наиболее важных признаков любого предмета, раскрытие которого способствует постижению его природы. Будучи сложным феноменом, РС получает и соответствующую организацию, определяемую как его архитекtonика (подробнее см.: [12]). Она охватывает **два уровня**: внешний и внутренний. На **внешнем срезе** структуру ряда РС можно описать как упорядоченность, взаимодействие таких относительно автономных частей, которые принадлежат к тому же порядку (разряду), что и целое. То есть, речевое событие, репрезентованное в массмедийном политическом дискурсе в качестве определенной **упорядоченной совокупности других РС**, организуется последними, именно они становятся его составляющими на этом уровне. Такие **речевые события** представляется возможным назвать **сложными**. Адресант, объединяя в единое целое ряд событий, которые, с его точки зрения, **формируют** более весомое, значимое С. политического пространства, вербализует каждое из них. Это означает, что некоторые события окружающей действительности субъект рассматривает как конститутивные элементы события иного, более сложного. В этой связи следует подчеркнуть, что понятия «элементарное С.» и «сложное С.» представлены в научном знании. В частности, они используются в математической теории вероятностей («науке о случайных явлениях (событиях)»). В её рамках под первым понимается такое, которое «не разлагается на другие», под вторым – «комбинация простых событий» [5]. В результате вербализации С., трактуемого агентивным субъектом как сложное, и создается более «крупная» дискурсивная единица. Например, РС «назначение чиновника».

«Спустил с лестницы журналиста и поднялся по карьерной вверх. Об истории, когда чиновник спустил вниз корреспондента "Подробностей" Романа Бочкалу, мы уже рассказывали. Но вот в деле новый поворот. Очень крутой. Госслужащего вместо того чтобы наказать - повысили в должности. ... Николай Миронец уже экс-заместитель Броварской райадминистрации. Казалось, за такой поступок уже должен быть серьезно, наказан. Бахмач.

220 километров от Киева. Здесь господин Миронец взобрался на очередную ступеньку карьерной лестницы. В районе этот человек теперь самый главный....На главный вопрос: почему чиновник вместо наказания получил повышение - в прокуратуре отвечают так. Все по закону. До предъявления подозрения человек вправе работать на любой должности. Когда все-таки выдвинут подозрение Миронцу не знают. Сейчас **милиция снова закрыла дело**» («Подробности», телеканал «Интер», далее – П., 03.10.13).

Необходимо подчеркнуть, что каждое из вербально объективированных в приведенном тексте событий политического пространства является таковым с точки зрения адресанта. Напомним, что согласно ряду политологов и социологов, критериями определения С. как политического выступают позиция наблюдателя, усматривающего в событии политический смысл [15], а также репрезентация и интерпретация С. в информационном пространстве [17]. Соответственно сложное РС «назначение чиновника» вполне обоснованно рассматривается как упорядоченная совокупность других речевых событий:

Взаимодействие частей и целого приводит к возникновению системы связей между ними, экспликация которых позволяет постигнуть свойства явлений. Особенности данных связей определяют специфику построения сложного речевого события. Его **линейная** организация предполагает **последовательное** упорядочивание элементов, непрерывно следующих один за другим. При таком развертывании каждый предыдущий компонент связан с последующим, подобно звеньям одной цепи. Особенности линейной организации сложного РС обусловлены характером связей, объективирующимся в окружающей действительности: **временным** и **причинно-следственным**. В соответствии с ними представляется возможным выявить два основных вида линейного построения речевого события такого типа. Его **хронологическая** разновидность предполагает расположение компонентов в соответствии с временной последовательностью вербализуемых С. Как, например, событие «митинг».

«**Хроника событий** – в материале Руслана Ярмолюка. Лидеры оппозиции сегодня приехали в Ужгород. **Сторонники оппозиции к назначенному времени собираются** на площади Театральной. Но акция все никак не начинается – Арсений Яценюк опаздывает. Владимир Кличко до сих пор не вернулся из заграничной командировки. Свободовец Олег Тягнибок заявляет: им пытались помешать собрать акцию. Журналистов сегодня больше всего интересует вчерашний морковный инцидент...Сегодня в Ужгороде **последовала очередная провокация**. Неизвестный мужчина средних лет позарился на лавры Дурнева и попытался вручить Яценюку кроликовую шубку. Охрана народного депутата моментально его локализовала. Провокация провалилась. Участники акции формируют колонну и отправляются к площади Народной. Там **возлагают цветы** к памятнику Шевченко и начинают выступления. Со сцены лидеры **оппозиции требуют** президентских и парламентских перевыборов. Завтра такую же акцию проведут во Львове» (П., 15.03.2013).

Сам адресант представляет данный репортаж как описание определенной последовательности С., указывая на то, что перед адресатом – «хроника событий» (ср. значение «хроника» ‘запись событий в хронологической последовательности’ [8]). Следует отметить, что в массмедийном политическом дискурсе такие комментарии адресантов к описываемому, как **хронология событий в репортаже, хроника событий в материале, череда событий следующая, события развивались так и др.**, являются своеобразными вербальными маркерами, указывающим на сложность РС. Естественно, они представлены далеко не всегда. Однако такие маркеры помогают идентифицировать РС как сложные.

Причинно-следственные связи, устанавливаемые адресатом при вербализации С., упорядочивают соответствующие компоненты не во временной, но, по мнению адресанта, в логической последовательности. В этом случае субъект РС выстраивает своеобразную систему собственных положений и доказательств. Он не выступает в роли «беспристрастного» хроникера и обладает большей степенью свободы в организации сложного РС, поскольку предлагает собственный **анализ** события как такового согласно логике своих размышлений. Данный тип **линейного** построения может быть назван **логическим**.

«**Председателем Конституционного суда Украины избран Вячеслав Овчаренко** в связи с завершением трехлетнего срока полномочий Анатолия Головина. Об этом агентству

*"Интерфакс-Украина" сообщили в пресс-службе КС. Поздравляя г-на Овчаренко, президент Виктор Янукович высказал убежденность, что «знания и профессиональный опыт, авторитет и организаторский потенциал» новоизбранного главы КС «будут способствовать дальнейшему утверждению принципов правового государства». Напомним, что... с октября 2001-го по декабрь 2002 г. он был судьей Енакиевского городского суда. Именно там бесследно **исчезли материалы дел об осуждении Януковича**" (Зеркало недели, 19.07.2013).*

Обе разновидности линейного выстраивания сложного РС предлагают цепочку зависимостей, в отличие от его **мозаичной организации**, объективирующей своеобразный параллелизм структурных элементов (*мозаичный* 'состоящий из отдельных небольших смыкающихся частей, элементов' [7]). Каждый из них, соединяясь подобно кусочкам смальты, образует единый узор, составленный субъектом РС. При этом вербализуемые С., рассматриваемые адресантом как элементы другого, более сложного, могут осуществляться и в единой пространственной плоскости (1), и локализовываться в разных местах (2). Во временном же плане события, трактуемые агентивным субъектом как компоненты иного С. и получающие вербальное воплощение в его составе, осуществляются до того, после или в течение выбранного отрезка.

(1) *«Янукович открыл под Киевом образцово-показательное село. В Киевской области появилось образцово-показательное село. Сегодня там торжественно **открыли детский сад, семейный детский дом, лечебную амбулаторию**, да еще и презентовали социальное жилье».*

(2) *«Украинцы радостно **отметили День Победы**. И вот сводки из основных центров празднования... В **Ивано-Франковске** праздник прошел мирно. Хотя активисты "Свободы" все же пытались сорвать акцию представителей Компартии и ветеранов у Мемориального комплекса. Жителей **Харькова** в День Победы порадовали масштабным парадом. На площадь выехала и ретро-техника - автомобили, с помощью которых ковалась победа... **Севастополь** по многолетней традиции отметил 9 мая большим военным парадом. Морпехи ...прошли в обихих колоннах, а школьники пронесли портреты освободителей, не доживших до сегодняшнего дня... С парадом, танцами и бронетехникой отметили День Победы в **Черкассах**. В колонне по главной улице города прошли тысячи жителей. Праздничный мари возглавили ветераны Великой Отечественной на бронетранспортере и полторке. Их, как и 68 лет назад, встретили громогласным "УРА!" и забрасывали цветами...» (П., 09.05.2013).*

В данных фрагментах события как таковые не идут вслед друг за другом, осуществление каждого из них не влечет за собой появление следующего. Они протекают параллельно, и субъект сложного РС, вербализуя их, являет адресату спектр, полученный в результате преломления через призму авторской точки зрения. Чем больше этот своеобразный мозаичный узор картины произошедшего, тем многограннее, рельефнее речевое событие, как и его денотат / денотаты.

Простое речевое событие не имеет внешней организации в предложенном выше понимании, но структурировано внутренне. В данном случае представление С. в массмедийном пространстве суть вербализация ряда понятийных компонентов политического С. как феномена действительности. К последним относятся *агент, коагент, контрагент, коллаборант, бенефициант, пациент, экспериенцер, место, причина, цель, средство, результат, признак* и др. [13]. Например, РС «митинг» предстаёт в политическом массмедийном дискурсе следующим образом.

«Звільнити Олександра Попова та його заступників вимагають сьогодні зранку кияни. Акцію під стінами мерії вони назвали Загальним віче. Крім головної вимоги позбавити чинного градоначальника посади, люди хочуть самі обирати міського голову та інших чиновників. Мовляв, втратили довіру до тих, кого призначають згори. Більшість учасників - це постраждали від махінацій із землею та забудовою. Тож друге, по що прийшли, - відстоювати право киян на земельні паї. Якщо їх не почують, судитимуться з посадовцями» (П., 05.04.2013).

Адресант, вербализуя соответствующее политическое событие, не представляет последнее как совокупность других взаимосвязанных С., но объективирует ряд его понятийных элементов (агент – *кияни*; контрагент – *градоначальник, О. Попов*, время – *сьогодні*; причина – *втратили довіру, відстоювати право киян*; и др.). Вербализация некоего события в массмедийном политическом дискурсе в идеале должна отразить максимум его компонентов, то есть явить

исчерпывающее описание произошедшего, но в силу объективных и субъективных причин этого не происходит. К субъективным факторам, в частности, относится стремление агентивного субъекта скрыть некоторые из аспектов С., которые, по его мнению, нежелательно обнародовать, либо незнание всех деталей произошедшего. Объективной причиной является строго заданный формат масс-медиа, в котором освещается событие. В новостийном сообщении адресант не обладает такой же возможностью дать развернутый анализ С., как в аналитической статье. Ср. два речевых события, имеющих общий денотат (*ассоциация с ЕС*), но разных агентивных субъектов и пространственную локализацию.

1). «Украинское правительство приостановило процесс подготовки к подписанию Соглашения об ассоциации с ЕС. Эта новость с сайта Кабмина. Давать комментарии по этому сообщению правительство поручило вице-премьер-министру. Он пояснил – нет компенсаторов» (П., 21.10.2013). 2). «Пламенный евроинтегратор (в коего наш гарант превратился в последнее время) готов пойти на попятный. Сиречь не идти на сближение с ЕС, если Москва не будет настаивать на обязательном присоединении к Таможенному союзу. **Пункт первый.** Янукович зело не любит, когда на него давят. А нынешнюю позицию Европы он воспринимает как давление.... **Пункт второй** (непосредственно связанный с первым). Янукович уже давно не скрывает, что не верит России. И почти не скрывает, насколько боится аппетитов Путина. Но в последние месяцы уровень его недоверия к европейцам также изрядно подскочил... **Пункт третий.** Стремление видеть Тимошенко в клетке носит не политический, а, прежде всего, иррациональный характер. Виктор Федорович хочет, чтобы она сидела... **Пункт четвертый.** Янукович полагает, что уже достаточно напугал Россию, и она вынужденно станет более податливой...» (Зеркало недели, 25.10.2013).

Очевидно, что в первом РС, представленном в новостийной телепрограмме, объективировано всего два понятийных компонента С.: субъект (*украинское правительство*), причина (*нет компенсаторов*). Во втором РС, явленном в газетной коммуникации, последовательно актуализируются такие элементы, как субъект (*гарант, В. Янукович*), контрагент (*Москва, Путин, Европа*); причина (см. пункт первый и т.д.); условие (*если Москва не будет настаивать*); время (*в последние месяцы*) и др.

Как показали наблюдения, «продуцирование» простых или сложных речевых событий в масс-медиа также находится в прямой зависимости от формата СМИ, в том числе количества эфирного времени, печатной площади, отведенных для освещения произошедшего. Чем выше показатели последних, тем с большей степенью вероятности при вербализации некоего С. агентивный субъект обратится к другим, по его мнению, связанным между собой событиям, имевшим место в недавнем прошлом или находящимся на более значительной дистанции, тем самым создавая сложное РС. Фактор адресанта в этом процессе трудно переоценить. В целом политическое событие любого масштаба имеет возможность воплотиться в дискурсе масс-медиа и как сложное РС, и как простое РС.

Таким образом, в массмедийном политическом дискурсе Украины в зависимости от количества компонентов, организующих речевое событие, эксплицируются **простые и сложные РС**, образующие дихотомическую пару. Сложное РС есть упорядоченная совокупность других относительно автономных РС, объединяемых в единое целое агентивным субъектом. Простое речевое событие является результатом вербализации понятийных компонентов С. как феномена окружающей действительности. **Перспективы** дальнейшего исследования связаны с необходимостью проведения классификации речевых событий в политическом дискурсе масс-медиа по содержательному параметру.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и производные от него значения / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Глинский, Б.А., Грязнов, Б.С. Дынин, Б.С. Моделирование как метод научного исследования (гносеологический анализ) / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, Б. С. Дынин. – М.: Изд-во МГУ, 1965. – 248 с.
3. Дейк Т. А. ван Анализ новостей как дискурса / Т. А. ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. – Б.: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
4. Демьянков В. З. «Событие» в семантике, прагматике и в координатах интерпретации текста / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Серия лит. и языка. – 1983. –Т. 42. – № 4. – С.320–329.

5. Кондакова Э. М. Лекции по теории вероятностей / Э. М. Кондакова [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vpCMmXemR2EJ:portal.tpu.ru/SHARED/k/KONDAKOV_AEM/study/Tab/veroyatnost.doc+&cd=15&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
6. Леонтьев А. А. Психолінгвістическіе особенности языка СМИ / А. А. Леонтьев // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: уч. пособие / отв. ред. М. Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 460 с. – С. 66–88.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1983. – 816 с.
8. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1083454>.
9. Филатенко И. А. Понятие «событие»: философские основы интерпретации / И. А. Филатенко // Молодой ученый. – М. – Чита, 2012. – №4 (39). – С. 212 – 216.
10. Филатенко И. А. Категории «событие» и «речевое событие» в современной лингвистической парадигме / И. А. Филатенко // Мовні і концептуальні картини світу / КНУ імен Тараса Шевченка; за ред. А. Д. Белової [збірник статей] – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 42. – Ч.2. – С. 353-360.
11. Филатенко И. А. Конститутивные признаки речевого события в политическом дискурсе масс-медиа / И. А. Филатенко // Мовні і концептуальні картини світу / КНУ імен Тараса Шевченка; за ред. А. Д. Белової [збірник статей]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 43. – Ч.4. – С. 192-199.
12. Филатенко И. А. Архитектоника речевого события в массмедийном политическом дискурсе Украины / И. А. Филатенко // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе / под. ред. Г. Пастухова [сборник статей]. – Орел, 2013. – Вып. 11. – С. 137-148.
13. Филатенко И. А. Внутренняя организация речевого события в массмедийном политическом дискурсе Украины / И. А. Филатенко // Мовні і концептуальні картини світу / КНУ імен Тараса Шевченка; за ред. А. Д. Белової [збірник статей] – К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – С. 342-350.
14. Филатенко И. А. Консекутивные признаки речевого события в политическом дискурсе масс-медиа / И. А. Филатенко // Мова і культура (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013 (у друці).
15. Филиппов А. Ф. Пространство политических событий / А. Ф. Филиппов // Полис. 2005. – №2. – С. 6–25.
16. Шабес В. Я. Событие и текст / В. Я. Шабес. – М.: Высшая школа, 1989. – 175 с.
17. Шатина Н. В. «Политическое событие» как область интерпретации российского экспертного сообщества // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2008. – № 1. – С. 217– 226.
18. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Z. Vendler – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967.

Филатенко І. Проста VS складна мовленнєва подія в масмедійному політичному дискурсі України.

У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до розуміння поняття «подія». Кожен з них пропонує аналіз цієї категорії в межах власної системи координат, що свідчить про багатогранність цього феномену. В працях деяких дослідників підкреслюється специфічна природа події, що відображається в текстах. Статтю присвячено опису категорії «мовленнєва подія» в масмедійному політичному дискурсі України. Мовленнєву подію визначаємо як вербальну репрезентацію події реального світу в дискурсі. Аналіз цього поняття полягає не лише в експлікації його специфічних рис. Автор пропонує класифікацію мовленнєвих подій, розроблену з урахуванням структурного параметра. Зроблено висновок, що мовленнєві події в масмедійному політичному дискурсі України представлено двома видами: складними і простими. Під першим розуміється вербальна репрезентація події, що, на думку адресанта, є впорядкованою сукупністю інших відносно автономних подій. Проста мовленнєва подія є результатом вербалізації поняттєвих компонентів події як такої.

Ключові слова: подія, проста мовленнєва подія, складна мовленнєва подія, масмедійний політичний дискурс.

Filatenko I. Simple VS Compound Speech Event in the Political Discourse of Mass Media of Ukraine.

There are different approaches to comprehension of concept «event» in modern linguistics. All of them focus on analysis of features of these categories in own coordinate system. It displays versatility of this phenomenon. Some of the authors highlight a specific nature of event which represented in the text. The article is devoted to description category of «speech event» in the political discourse of mass media of Ukraine. The speech event is verbalization of real-life event in the discourse. Analysis of this concept is not only an explication of the specific features. The author proposes classification for this phenomenon. Attention focuses on structural classification parameter. During the analysis the author comes to the conclusion that speech events are represented by simple speech events and compound speech events in the political discourse of mass media of Ukraine. The compound speech event is verbalization of real-life event

that presented as the integral complex of other speech events in mass-media. The simple speech event is the result of verbalization of conceptual components of real-life event in the political discourse of mass media of Ukraine.

Key words: *event, simple speech event, compound speech event, political discourse of mass media.*

Оксана Черняк
(Луцьк)

УДК 811.111'373'42:161.225.23

КОРЕКЦІЯ ПОВЕДІНКИ АДРЕСАТА ТА СПОНУКАННЯ ДО ДІЇ ЯК РЕГУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ ОСУДУ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

З'ясовано суть регулятивного впливу мовця на адресата при вираженні осуду, проаналізовано регулятивні стратегії мовленнєвого акту осуду в англomовному художньому дискурсі. З'ясовано, що осуд можна трактувати як засіб, за допомогою якого суспільство регулює поведінку індивіда, спираючись на ціннісні орієнтири останнього. У межах регулятивної макростратегії осуду виокремлено такі стратегії: корекція поведінки адресата; спонукання до дії; контроль над ситуацією спілкування; зміна емоційного стану адресата. Досліджено стратегії корекції поведінки адресата та спонукання до дії. Проаналізовано тактики досягнення цих стратегій. З'ясовано, що для реалізації комунікативної стратегії корекції поведінки адресата клас директивних мовленнєвих актів є домінуючим. Виявлено, що найчіткіше спонукальна інтенція мовця виявляється в наказових та розповідних реченнях із модальними дієсловами.

Ключові слова: *регулятивна макростратегія, мовленнєвий акт осуду, тактики досягнення стратегій, директиви, комісиви, модифікуюча інтенція, спонукальна інтенція.*

Постановка проблеми. Вивчення оцінних значень привертає особливу увагу науковців на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, коли проблема співвідношення і взаємодії семантики та прагматики стала однією з центральних. Оцінні висловлення відіграють значну роль і в соціально-культурному житті суспільства, де використання тих чи інших форм детермінується соціальними та психологічними параметрами комунікантів, ситуацією спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній комунікативній лінгвістиці увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників привертають висловлення і позитивної, і негативної оцінки. Осуд, поряд із такими висловленнями, як докір, догана, образа, похвала, комплімент тощо, належать до оцінних висловлень, які регулюють міжособистісні стосунки комунікантів. Деякі аспекти висловлень негативної оцінки висвітлено в роботах таких вітчизняних лінгвістів: Т. А. Крисанової (дослідження висловлювань із негативною оцінкою адресата), І. М. Осовської, Н. А. Одарчук (структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні аспекти висловлювань відмови), С. В. Дорди (комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття), І. М. Рудик (комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням незгоди), Г. М. Кузенко (структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості висловлювань ревності) тощо. Однак вивчення регулятивних стратегій висловлень осуду не було предметом окремого дослідження.

Мета статті – розглянути і проаналізувати регулятивні стратегії мовленнєвого акту осуду в англomовному художньому дискурсі. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: розкрити суть регулятивного впливу мовця на адресата при вираженні осуду; виокремити регулятивні стратегії осуду; проаналізувати тактики досягнення цих стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору мовленнєвого статусу, висловлення осуду, які є предметом нашого дослідження, є окремим прагматичним типом висловлення. Г. І. Приходько зазначає, що останнім часом в завдання прагматики все частіше стали включати дослідження загальних принципів інтерпретації мовленнєвих актів, які розглядаються як підклас комунікативних (не обов'язково вербальних) актів, а зокрема проблеми інтерпретації наміру мовця, який виявляється за буквальним значенням мовних виразів [3, с. 60].

Осуд – це мовленнєвий акт, в якому вербалізується інтенція мовця висловити адресату негативну оцінку за ту чи іншу дію (або її відсутність).

Інтенція модифікувати поведінку співрозмовника є однією з найбільш поширених прагматичних цілей у будь-якій комунікативній культурі. Як зазначає О. Н. Морозова, регулятивність реалізується у процесі інтеракції шляхом певного впливу партнерів один на одного за допомогою відібраних мовцем мовних засобів (регулятивів) [2, с. 119]. Використовуючи регулятивні стратегії осуду, мовець виходить із того, що адресат не стане сумніватися у справедливості, правомірності негативної оцінки, що адресат володіє достатньою комунікативною компетенцією, щоб розпізнати у прагматичному акті осуду намір мовця вплинути на поведінку комунікативного партнера.

Осуд можна трактувати як засіб, за допомогою якого суспільство регулює поведінку індивіда, спираючись на ціннісні орієнтири останнього. За будь-якої оцінки, кількісної чи якісної, загальної чи конкретної, у «картині світу» учасників комунікації існує оцінний стереотип – уявлення про об'єкт оцінки, який має стандартний набір ознак. Осуд як оцінне судження сприяє модифікації поведінки адресата, визначаючи його поведінку як небажану, таку, що осуджується суспільством.

Причиною осуду слугує негативний учинок адресата, що сприймається мовцем як порушення стандарту поведінки, як аморальна дія, яку мовець не схвалює. Аналіз ілюстративного матеріалу показує, що здебільшого осуд є реакцією на порушення адресатом правил соціального та мовленнєвого етикету, конвенцій і норм, що регламентують поведінку комунікантів, а також невідповідність дій адресата очікуванням мовця. Тому, як свідчить наш фактичний матеріал, у межах регулятивної макростратегії осуду можуть бути виокремлені такі стратегії: корекція поведінки адресата; спонукання до дії; контроль над ситуацією спілкування; зміна емоційного стану адресата.

Стратегія корекції поведінки адресата. У випадку, коли дії адресата викликають незадоволення або спричиняють незручність суб'єктові, мета останнього полягає у прагненні припинити або виправити їх. Ступінь експлікації модифікуючої інтенції в таких випадках може варіювати від прямих заборон (Don't + Infinitive, Stop + Gerund) до натяків, які непрямим чином вказують на небажаність поведінки адресата. Тому стратегія корекції поведінки адресата може бути досягнута такими тактиками: тактика наказу; тактика погрози; тактика непрямого осуду; тактика натяку.

Проаналізуємо докладніше ці тактики.

- **Тактика наказу.** Для реалізації комунікативної стратегії корекції поведінки адресата клас директивних мовленнєвих актів є домінантним. Специфіка директивів полягає в тому, що вони зобов'язують співрозмовника брати до уваги бажання чи потреби мовця [1, с. 202]. Директивність є найбільш вербально економним, неамбігуентним і тому найбільш поширеним способом модифікації поведінки адресата [4, с. 23]. Проаналізуємо приклади:

(1) *"Stop wittering on," he chided with gentle mockery (S. Wood. Threads of Destiny, p. 107);*

(2) *"Now don't be such a baby," she chided, as tears started (C. Barker. The Inhuman Condition, p. 32).*

У наведених прикладах мовець прямо наказує адресатові перестати мудрувати (приклад 1), не бути дитиною (приклад 2), тим самим зазначаючи, що він осуджує ці дії і не бажає, щоб вони тривали.

- **Тактика погрози.** Використовуючи погрозу як один із видів комісивів, мовець зобов'язує адресата виконати певні дії в майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки. При цьому завдається шкода «обличчю» адресата. Наприклад:

(3) *"I shall send a letter by the next ship, marked 'To be opened in the event of my death or upon my express instructions only'. In it I shall detail the information needed for an enquiry to be instituted which will doubtless result in your recall. In return for your silence I will see that the letter is not opened, ever" (N. F. Brown. Cruel Coast, p. 101).*

У наведеному фрагменті мовець погрожує адресатові відправити лист із компрометуючою його інформацією. Він використовує погрозу, щоб змусити адресата виконати дії, які він вважає правильними.

Проте директивний акт є не єдиним способом вираження модифікуючої інтенції. Емоційний стан мовця, загальні оцінні стереотипи комунікантів як членів соціуму, переміщення комунікативного акценту на інші прагматичні цілі (наприклад, вираження емоційно-оцінного ставлення до поведінки адресата) обумовлює використання інших, недирективних способів управління поведінкою партнера. Одним із них є прагматичний акт осуду, основу якого складає вираження емоційного оцінного ставлення до дійсності. У ситуації модифікації (а точніше, у випадку корекції) поведінки адресата вираження негативних емоцій опиняється в комунікативному фокусі, а спонукання до дії стає логічним наслідком. Тому для реалізації комунікативної стратегії корекції поведінки адресата не менш важливим є осуд з імпліцитно вираженою модифікуючою інтенцією. Як свідчить наш ілюстративний матеріал, для цього використовуються ще й інші тактики.

- **Тактика непрямого осуду.** Тактика непрямого осуду реалізується за допомогою мовленнєвих актів-квеситивів. В окремих випадках така форма осуду дає змогу мовцеві зберегти своє «обличчя» і зменшити шкоду «обличчю» комунікативного партнера. Наприклад:

(4) *“Look at you – a dress that reveals every curve... My God! Do you have to flirt with every man you meet, and in Dubai?”* (J. Baird. *Raul’s Revenge*, p. 14).

У цьому фрагменті питальне речення пом’якшує осуд, він не звучить уже так категорично. Проте часто питальна форма використовується як конвенційний засіб вираження обурення, тим самим збільшуючи загрозу «обличчю». Наприклад:

(5) *“You arrogant devil!” she seethed. “Why won’t you tell me what grudge you’ve got against Vigady?”* (S. Wood. *Threads of Destiny*, p. 153).

Речення в питальній формі використовується не для пом’якшення осуду, а як вираження гніву, тому лише збільшують загрозу «обличчю» адресата.

- **Тактика натяку.** Для керування поведінкою адресата мовець може використовувати натяк, який відображає його негативне ставлення до дій адресата. Наприклад:

(6) *“Mary Averill, by all the powers. But – what are you doing in this place, in this company?” “In good company, I would have you know,” she replied, “in the company of men who respect me. Men who will fight for me, if needs be. Not the men who will run away at the first sign of danger.” The scorn in her voice was obvious...* (N. F. Brown. *Cruel Coast*, p. 39).

Мері не безпосередньо осуджує свого коханого за те, що він її зрадив, а використовує осуд з імпліцитно вираженою модифікуючою інтенцією. Вона говорить, що чоловіки, які її зараз оточують, не зрадять її (*Not the men who will run away at the first sign of danger*). І цим самим вона натякає, що осуджує адресата саме за це.

Така форма вираження осуду може слугувати інтересам «обличчя» адресата у випадку, якщо мовець не впевнений у своєму «праві на осуд», – наприклад, якщо дії співрозмовника оправдані, хоча і дратують адресанта. Проаналізуємо приклад:

(7) *“No respectable person would dwell in such a place even for a night,” she snapped, and Elizabeth watched in mingled distress and admiration as the redoubtable woman turned around and directed her attack on their unwilling host* (J. Mc Naught. *Almost Heaven*, p. 165).

Жінка осуджує чоловіка, що він проживає в такому непривабливому місці, хоч не має на це права. Її дратує лише те, що їй також доведеться переночувати в цьому будинку.

Стратегія спонукання до дії. Оскільки оцінне висловлення має найнижчий рівень експлікації спонукання порівняно з власне спонукальними і перформативно спонукальними реченнями, осуд рідко використовується безпосередньо для спонукання до дії. Адресат може відчувати значні труднощі при інтерпретації і виявленні комунікативного наміру. Як показує наш фактичний матеріал, осуд найчастіше слідує за прямим спонуканням, підсилюючи модифікуючу інтенцію і виражаючи негативні емоції мовця. Наприклад:

(8) *“Go ahead, blame it all on her,” Eve said without sympathy. “You’re a terrible spoilsport, David Keating”* (K. van der Zee. *The Imperfect Bride*, p. 133).

Стратегія спонукання до дії може бути досягнута такими тактиками: тактика наказу; тактика поради. Проаналізуємо докладніше ці тактики.

- **Тактика наказу.** Найчіткіше спонукальна інтенція виявляється в наказових та розповідних реченнях із модальним дієсловом **should** та синонімічними виразами (**to be supposed**

to, to be expected to) або структурою **you are the one who...**, контекст використання яких свідчить про роздратування, образу й інші негативні емоційні стани мовця, що дає підставу інтерпретувати висловлення як осуд. Наприклад:

(9) *"If you want to put your late husband's work on show – find some other venue. **Don't try to sneak it in here under my nose. I suggest you take it back with you when you leave**"* (D. Hamilton. *Dark Charade*, p. 120);

(10) *"There's no such thing as a computer error," Charlotte retorted crisply. "Computers can't make mistakes. It's people who use them who do that." Then, feeling her tone have been too caustic, she added, "**I realize it's not your fault, Liz, but you're the one who has to sort it out. What are you planning to do?**"* (A. Weale. *Footprints in the Sand*, p. 24).

Отож у наведених прикладах мовець, висловлюючи осуд, спонукає адресата виконати дії: забрати назад картину свого покійного чоловіка, яка не підходить для виставки (приклад 9), вирішити проблему, яка сталася через комп'ютерну помилку (приклад 10), використовуючи прямі мовленнєві акти.

Мовець також може прямо говорити про своє бажання/небажання, використовуючи дієслова **wish, want**:

(11) *"There you are!" She frowns slightly. "Kindly do not disappear to your room whilst on duty. **I don't want to have to be calling you like that**"* (S. Kinsella. *The Undomestic Goddess*, p. 94).

Таке мовне оформлення осуду загрожує негативному аспекту "обличчя" адресата, обмежуючи його свободу. Використання дієслів **wish/want** засвідчує пріоритетність позиції мовця. Поєднуючись із наказовим реченням (приклад 11), спонукальна інтенція проявляється ще сильніше. Для збереження «обличчя» адресата стратегія спонукування до дії нерідко може бути досягнута за допомогою імпліцитного вираження осуду.

• **Тактика поради.** Використовуючи тактику поради, мовець намагається спонукати адресата до дії, виражаючи осуд у м'якшій формі. Наприклад:

(12) *"**Don't you think it's time you came out from behind Claudia's skirts and took just one step out into the unknown?**"* (D. Hamilton. *Dark Charade*, p. 36).

Наведений приклад показує, що мовець уникає вживання наказових речень, прямого спонукування до дії. Натомість він використовує питально-заперечну форму (*Don't you think*), яка пом'якшує наказ і вживається в цій ситуації для вираження поради. Характерною формою для вираження поради в англійській мові є структура **you'd better**. Наприклад:

(13) *"There's a tradition of bridesmaids being available for a little romancing at weddings, but that doesn't apply to me. **If you're after evening's amusement, you'd be better off chasing moonbeams**"* (S. Wood *Threads of Destiny*, p. 19).

Із наведеного прикладу ми бачимо, що мовець (С'юзен) осуджує адресата за те, що він ставиться до неї як до дружок нареченої, з якими можна легко фліртувати. Вона намагається спонукати його припинити ці дії, використовуючи раду в жартівливій формі.

Як свідчить ілюстративний матеріал, тактика поради нерідко реалізується за допомогою риторичних запитань. Риторичні запитання відіграють значну роль у мовленнєвому спілкуванні, оскільки, вони є емоційно-зabarвленою реакцією мовця на висловлення чи дію співрозмовника і є, по суті, не запитаннями, а емоційно-експресивними повідомленнями. Наприклад:

(14) *Elliot eyed suspiciously. "I suspect that you knew I was here. **Couldn't you just have said hello instead of attacking me?**"* (C. Coutler. *Aftershocks*, p. 20).

У наведеному прикладі запитання є риторичним, оскільки не вимагає відповіді, а звучить як рада – слід було краще просто привітатися, а не обхлюпувати водою співрозмовника.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, реалізація регулятивної функції осуду характерна для організації взаємодії адресанта і адресата з позицій раціональності: такий осуд передбачає усвідомлений контроль над поведінкою співрозмовника чи ситуацією спілкування, причому комунікативний намір мовця є відкритим для адресата. Осуд можна трактувати як засіб, за допомогою якого суспільство регулює поведінку індивіда, спираючись на ціннісні орієнтири останнього. В межах регулятивної макростратегії осуду особлива роль належить стратегії корекції поведінки адресата та стратегії спонукування до дії. За даними проведеного дослідження частотність їх використання становить

28,1% від загальної кількості стратегій вираження осуду в англійському художньому дискурсі. Слід зазначити, що регулятивна макростратегія осуду містить також стратегію зміни емоційного стану адресата, частотність використання якої становить 23,4%. Детальне дослідження цієї стратегії становить перспективу нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ключев Е. В. Речевая коммуникация : Учеб. пособ. для ун-тов и вузов / Е. В. Ключев. – М. : ПРИОР, 1998. – 224 с.
2. Морозова О. Н. Дискурс согласия в диалогическом пространстве: Монография / О. Н. Морозова. – М. : Изд-во ин-та языкознания РАН; ТвГУ; ТГСХА, 2005. – 220 с.
3. Приходько А. И. Семантика и прагматика оценки в современном английском языке / А. И. Приходько. – Запорожье : Изд-во Запорож. гос. ун-та, 2004. – 321 с.
4. Шилихина К. М. Вербальные способы модификации поведения и эмоционально-психических состояний собеседника в российской и американской культурах : дисс. .... канд. филол. наук / Шилихина К. М. – Воронеж, 1999. – 182 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Baird J. Raul's Revenge. – N.Y. : Harlequin Books, 1997. – 189 p.
2. Barker C. The Inhuman Condition, 1986. – 74 p. – (CD "English Literature")
3. Brown N. F. Cruel Coast. – Sussex England: The Book Guild Ltd, 1987. – 135 p.
4. Coutler C. Aftershocks. – N.Y. : Silhouette Books, 1992. – 252 p.
5. Hamilton D. Dark Charade. – N.Y. : Harlequin Books, 1987. – 189 p.
6. Kinsella S. The Undomestic Goddess. – L. : Black Swan, 2006. – 416 p.
7. Mc Nauhgt J. Almost Heaven. – N.Y. : Pocket Books, 1990. – 517 p.
8. Weale A. Footprints in the Sand. – N.Y. : Harlequin Books, 1993. – 186 p.
9. Wood S. Threads of Destiny. – N.Y. : Harlequin Books, 1996. – 188 p.
10. van der Zee K. The Imperfect Bride. – N.Y. : Harlequin Books, 1992. – 187 p.

Черняк О. Коррекция поведения адресата и побуждение к действию как регулятивные стратегии осуждения в англоязычном художественном дискурсе.

В статье рассматривается суть регулятивного влияния говорящего на адресата во время выражения осуждения, проанализированы регулятивные стратегии речевого акта осуждения в англоязычном художественном дискурсе. Выяснено, что осуждение можно трактовать как средство, с помощью которого общество регулирует поведение индивида, опираясь на его ценностные ориентиры. В рамках регулятивной макростратегии осуждения выделяются следующие стратегии: коррекция поведения адресата, побуждение к действию, контроль над ситуацией общения; изменение эмоционального состояния адресата. Детально изучены стратегии коррекции поведения адресата и побуждения к действию. Проанализированы тактики реализации этих стратегий. Характерно, что для реализации коммуникативной стратегии коррекции поведения адресата используется класс директивных коммуникативных актов как доминантный. Проанализировано, что наиболее четко побудительная интенция говорящего передается повелительными и повествовательными предложениями с модальными глаголами.

Ключевые слова: регулятивная макростратегия, речевой акт осуждения, тактики достижения стратегий, директивы, комисивы, модифицирующая интенция, побудительная интенция.

Cherniak O. Correction of the Recipient's Behaviour and Call to the Action as Regulation Strategies of Censure in the English Fiction Discourse.

The article deals with the regulation influence of the speaker on the recipient in the censure expression. Regulation strategies of the censure speech act are analyzed in the English fiction discourse. It has been determined that censure can be considered as the means which helps the society to regulate the person's behaviour. Such strategies as correction of the recipient's behaviour, call to the action, control at the communication situation, change of the emotional state of the recipient have been singled out within the regulation macrostrategy. The strategies of correction of the recipient's behaviour and call to the action have been investigated in detail. The tactics of these strategies achievement have been analyzed. It has been determined that the group of directive speech acts is dominant to implement the communicative strategy of the correction of the recipient's behaviour. It has been found out that motivating intention of the speaker is revealed most distinctly in the orders and narrative sentences with modal verbs.

Key words: regulation macrostrategy, censure speech act, tactics of these strategies achievement, directive speech acts, commissives, modifying intention, motivating intention.

Мирослава Човганюк
(Вінниця)

УДК 811.111'42:79

ТОК-ШОУ ЯК СУЧАСНА ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА

Окреслено основні наукові підходи до осмислення жанру ток-шоу як комунікативно-дискурсивної практики, встановлено його дискурсивні ознаки та складові, детерміновано структуру та основні конституенти ток-шоу, а також узагальнено існуючі в сучасній лінгвістиці типології теледискурсу. Розглянуто характеристику даного поняття як медійного жанру та складової політичного феномену, що має вплив на аудиторію, розставлено акценти на стратегіях ток-шоу та зазначено його основні складники й критерії відбору гостя для участі у ньому. Проілюстровано спрямованість дій ведучого щодо організації топікальної структури телевізійного шоу та висвітлено критерії, що дають змогу виокремити різні жанрові поняття ток-шоу. Доведено, що поняття ток-шоу на даному етапі його теоретичного та практичного дослідження не є сповна окресленим, що створює перспективи його подальшого наукового осмислення.

Ключові слова: ток-шоу, семі-інституціональний дискурс, типологія.

Постановка проблеми. Починаючи з 1980-х років ХХ століття формується і набуває поширення жанр ток-шоу (від англ. *talk-show*), що у найбільш загальному вигляді може бути визначений як розмовний жанр і сучасний аналог теледискусії. Саме поняття «ток-шоу» ініціює дискусію, що стосується визначення меж між діалогічною спрямованістю розмовного жанру «ток» та монологічним характером «шоу», окреслення межі між публічним та приватним, суспільним та особистим досвідом, міжособистісним та колективним аспектами масової комунікації, кореляцією інформаційного та розважального змісту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ряд науковців (Карбо (1993); Менсон (1993); Ебт та Зеєшольц (1994); Лівінстоун, Лант (1994), Краузе та Герінг (1995), Шеттак (1997, 1999), Мездон (1999), Міттелл (2003)) займаються студіюванням ток-шоу як медіа жанру та складової політичного феномену, що впливає на аудиторію. Дослідники Пріст (1995), Шеттак (1997), Уайт (1992, 2002), Пек (1996) розставляють акценти на комплементарних стратегіях ток-шоу – його сповідальному та терапевтичному фреймінгах, а також питаннях расизму як одного із його важливих аспектів. Вчений Кейес досліджує етнографічну складову театралізованої ролі аудиторії в студії канадського ток-шоу «Шерлі» («Shirley»), а психологи Небі та Хендрікс (2003) акцентують увагу на рецепції ток-шоу слухачами.

Спеціалісти дискурсного та конверсаційного напрямків у вивченні жанрової модифікації ток-шоу (Мінінні (1990); Мінінні та Енніз (1999); Монтгомері (1991); Келсемглія (1995); Хатчбі (1996, 1997); Торнборроу (1997, 2001); Ілі (1998, 1999, 2001); Грегорі-Сайнз (2000а, 2000б); Саймен-Вайндерберген (2000); Майерс (2001); Хонда (2002); Реме-Мартінес (2003) та ін. описують зазначену дискурсивну практику в аспекті оптимізації взаємодії учасників ток-шоу, реконструкції їх історій та рольових ідентичностей, особливостей індивідуального дейксису, невербальної комунікації, аргументативних функцій питально-відповідальних секвенцій, дискурсивної поведінки чоловіка та жінки тощо.

Отже, актуальність нашої статті визначається посиленням інтересом лінгвістів до жанру ток-шоу як дискурсу та тієї ролі, яку відіграє телебачення у сучасному суспільстві. Зважаючи на це, **метою** даного дослідження є окреслення жанру ток-шоу як комунікативно-дискурсивної практики, що реалізується у виконанні наступних **завдань**: висвітлити основні дискурсивні ознаки ток-шоу, детермінувати його структуру та основні конституенти, а також узагальнити існуючі типології зазначеного жанру у сучасній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що російська дослідниця О.Г. Ларіна осмислює дискурс телевізійного ток-шоу в контексті інституціонального дискурсу, що визначається В.Карасиком як різновид спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, проте повинні спілкуватися згідно з нормами даного соціуму [1; с. 234]. На думку Ларіної, основними ознаками приналежності ток-шоу до інституціонального дискурсу є учасники, хронотроп, цілі, цінності, стратегії, тематика, жанри (різновиди), прецедентні тексти, дискурсивні формули, сценарність та драматургічність [2, с. 142]. Проте Корнелія Ілі пропонує

вважати телевізійне ток-шоу семі-інституціональним дискурсом, в якому поєднуються характерні риси не тільки інституціональної дискурсивної, а й конверсаційної практики, враховуючи конфігурацію дискурсу, цілі, ролі учасників та переключення ролей, контроль над темою та розмовою. Іншим фактором, який також сигніфікує приналежність телевізійного ток-шоу до семі-інституціональної дискурсивної практики, на думку К. Лі, є фігура ведучого ток-шоу (show host): в залежності від рис характеру, теми, загального фону, учасників та особливостей аудиторії він може розглядатися не тільки як модератор розмови, але як і її учасник [9].

Як жанрова модифікація ток-шоу сходиться витоками до інтерактивних радіопрограм, які з'являються в США в 1930 роках і набувають подальшого розвитку в 1960 роки у двох форматах – розмовному (all talk program) та новинному (all news program). Перший досвід адаптації інтерактивного формату на телебаченні належить Ф. Донахью, що пізніше наслідують Опра Вінфрі, Рікі Лейк, Монті Уільямс. На думку П. Берка, передують жанру ток-шоу ряд прототипних соціокультурних практик, а саме: інтелектуальні бесіди постійних членів академії у середньовічній Італії; французький салон XVII століття – напівформальна соціальна подія у приватному приміщенні, де регулярно збиралися чоловіки й жінки високородного походження; англійським еквівалентом зазначених соціальних інститутів – кав'ярня (coffee house), клуб (club), а також зібрання групи людей для відпочинку, розваг і т. ін. (assembly) [6].

В умовах сьогодення термінологічна одиниця «ток-шоу» вживається на позначення будь-якої «розмовної» телевізійної передачі, наприклад, бесіда за круглим столом або інтерв'ю у студії тощо, при цьому її формуючими елементами виступають:

- предмет обговорення – актуальна проблема, що віддзеркалює життєві реалії та представляє суспільний інтерес;
- цільове призначення – оцінка предмета, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, пошук рішень обговорюваної проблеми;
- метод – організація живого діалогу з співрозмовниками в рамках «синхронної реальності», коли думки, слова, дії народжуються на очах у глядачів.

Ф. Белл і Т. ван Ліувен вважають, що основними критеріями відбору гостя для участі в ток шоу є відповідність його особистості таким критеріям, як новинна (news value), розважальна (entertainment value) й символічна цінності (symbolic value), іншими словами, той чи інший індивід, який досяг успіху і затребуваний у певній сфері людського життя (політичній, економічній, освітній, спортивній, мистецькій, шоу-бізнесі тощо) [5; p. 190]. Кінокритики Р. Дайер та С. Долен акцентують увагу на значущості гостя ток-шоу в аспекті символізації та ілюструє зазначену думку прикладами таких особистостей, як М. Монро – символу жіночої краси, П. Робсона – символу негритянської музики та Дж. Гарланд – секс-символу [8].

Кожен учасник має набір певних соціально-культурних показників, гендерних, вікових та індивідуально-типологічних особливостей, які визначають динаміку його психічної активності й поведінки, проте його мовленнєва діяльність залежить від попереднього комунікативного та життєвого досвіду, накопичених знань, мотивів і установок. У першу чергу вони характеризують стан інформаційного обміну та інформаційної обробки на «вході» у комунікативний акт і на «виході» з нього [4; с. 67-68].

У процесі інтеракції, як зауважує Романов, учасники позиціонують себе рівноправними партнерами по комунікації, а також між ними можуть виникати форми відносин, які включають моделі домінування та підкорення [3]. У першому випадку інтеракція відбувається без істотних розбіжностей і конфліктів з боку учасників, які зацікавлені у підтримці узгодженого діалогу. Дещо відмінного характеру набуває інтеракція у домінантних відносинах, коли учасник, виконуючий у діалозі роль лідера, прагне придушити ініціативу іншого. На певному етапі інтеракції у ток-шоу спрямованість відносин може змінитися з домінування на підкорення, коли експектації партнерів спрямовані на прийняття дій з метою координування діалогічної взаємодії відповідно до глобальної мети або підтримки узгодженої комунікації.

Ряд науковців акцентують увагу на тому, що участь індивідумів у дискурсивній практиці ток-шоу у значній мірі контрибують подальшій позитивізації їх публічного іміджу, при цьому політичні діячі популяризують свій образ в результаті обміну інформацією та висловлення власної думки, селебріті – шляхом саморозкриття в культурній ролі «зірки» [5; p. 189], а знавці

певної сфери – внаслідок поширення експертних знань, які корелюють з топікальною спрямованістю, запропонованою інтерв'юера [12, р. 92-132].

Не підлягає сумніву той факт, що фігура ведучого визначає «обличчя» передачі та є ключовим учасником дискусії: він анонсує її тему, здійснює вибір щодо експліцитної та імпліцитної інформації, робить деякі висновки, спрямовує розвиток діалогу, що в кінцевому рахунку сприяє формуванню власного іміджу. Наступні приклади слугують ілюстрацією спрямованості дій ведучого щодо організації топікальної структури телевізійного ток-шоу:

- окреслення меж тематичного ареалу:

Л. Кінг: *Our guest is Dr. Phil. His old friend, Oprah, had some problems down in South Africa. That is our next topic. Don't go away;*

2) змінення топіки:

Л. Кінг: *We have one more e-mail; it's from Lori in Saint's John's, Michigan. «Do you ever need advice? If so, where do you go – where do you get advice from?»;*

3) ініціювання теми:

Л. Кінг: *Dr. Phil will be devoting his show to it tomorrow. What's your reaction to that? It seemed sincere.*

Науковці окреслюють критерії, які уможливають виокремлення різноманітних жанрових форматів жанру ток-шоу, а саме:

- тематичний ареал дискусії (від сучасних політичних до соціальних та морально-етичних проблем);
- категорії учасників в залежності від соціального статусу та ступеню популярності (видатні особистості та пересічні громадяни);
- час трансляції (ранкове, денне та вечірне шоу);
- організаційні особливості та локаційний компонент (сценічний майданчик та посадкові конфігурації для гостей програми та глядачів);
- етичні міркування (моральна відповідальність продюсерів та ведучих шоу).

Грунтуючись на топікальній спрямованості, дослідники А. Краузе та Е. Герінг виокремлюють політико-аналітичне, розважальне та соціально-побутове ток-шоу [12]. Окрім дискутованої топіки Д. Карбо враховує другий компонент, диференціюючи особистісно- (personality-type talk show) та проблемно-орієнтоване (issue-type talk show) ток-шоу [7]. Деякі дослідники пропонують типологію, що включає ранкові, денні та вечірні ток-шоу. К. Річардсон і У. Мейнхоф вважають домінуючим критерієм моральні міркування і розподіляють ток-шоу на ті, в яких індивід в значному ступені виявляє готовність пожертвувати власною гідністю згідно вимогам розважальної програми (exploitative talk show) та ті, що не експлікують зазначену ознаку (non-exploitative talk show) [13].

Сулаж акцентує увагу на стрімкому розвитку нових форматів ток-шоу на сучасному етапі розвитку засобів масової інформації та виокремлює ток-шоу «першого покоління», в яких дискусія актуалізується в публічному просторі (кінець 1980 р.) та частково приватному просторі (ріеліті-шоу початку 1990 р.), а також «другого покоління» з появою наприкінці 1990 років ток-шоу, де домінує сповідальна та конфронтаційна стильові манери [13, р. 319-320].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Як бачимо, інтерактивний простір ток-шоу є предметом серйозної теоретичної рефлексії, і у найближчі роки вчені різних сфер філології будуть спрямовувати свої зусилля на поглиблене студіювання жанру ток-шоу як цілісного наукового проекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Карасик. – М : Гнозис, 2004. – 390 с.
2. Ларина Е.Г. Лингвопрагматические особенности ток-шоу как жанра телевизионного дискурса (на материале американские телевизионных программ): дис. на соискание ученой степени кан.фил. наук: 10.02.04 “Германские языки” / Елена Ларина, 2004. – 171 с.
3. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения. – М. : ИЯ АН СССР, 1988. – 183 с.
4. Романов А. А., Ходырев А. А. Управленческая риторика / А. Романов, А. Ходырев. – М. : Лилия, 2001. – 216с.
5. Bell Ph., van Leeuwen Th. The Media Interview: Confession, Contest, Conversation / Ph. Bell, Th. van Leeuwen. – New Delhi: Anmol Publications, 2006. – 257 p.
6. Burke P. The Art of Conversation / Peter Burke. – Cambridge: Polity Press, 1993. – 178 p.

7. Carbaugh D. 1988 Talking American: cultural discourse of Donahue / Donal Carbaugh. – Norwood: Albex Publishing Corporation. – 206 p.
8. Dolan C., Dyer M. Toward the Evolution of Symbols / C. Dolan, M. Dyer // Genetic Algorithms and Their Applications: Proceedings of the Second International Conference on Genetic Algorithms / ed. J. Gredenstette . – Hillsdale: Lawrence Erlbaum Association. –1987. – P. 123-131.
9. Ilie C. Semi-institutional discourse” The case of talk shows / Cornelia Ilie // Journal of Pragmatics / Editor Jonathan Culpeper. – USA: Elsevier Science. – 2001. – Volum 33. – P. 209–254.
10. Keyes D. The imaginary community of the *live* studio audience of television // Studies in Popular Culture . –1999. – Volume 21. –№ 3 . –P. 65–78
11. Krause A., Goering E. 1995 Local talk in the global village: An intercultural comparison of American and German talk shows / A. Krause, E. Goering // Journal of Popular Culture. – Volume 29. – № 2. – P. 189–207
12. Livingstone S., Lunt P. **Talk on television: audience participation and public debate** / S. Livingstone, P. Lunt . – London: Routledge, 1994 . –201 p.
13. Richardson K., Meinhof U. Words in common? Television discourses in a changing Europe / K. Richardson, U. Meinhopf. – London, New York : Routledge, 1999. –208 p.
14. Soulages J.-C. Images de citoyens ou paroles de consommateurs: le talk-show un genre télévisuel postmoderne / Jean-Claude Soulages // French Cultural Studies. –2002. – Volume 13. – № 39 . – P. 319–338

Човганюк М. Ток-шоу как современная дискурсивная практика.

В статье рассматриваются основные научные подходы в осмыслении жанра ток-шоу как коммуникативно-дискурсивной практики, его дискурсивные признаки и формирующие составные, детерминируются структура и основные конститuentы ток-шоу, а также обобщаются существующие типологии теледискурса в современной лингвистике. В исследовании рассмотрена характеристика данного понятия как медийного жанра и составляющей политического феномена, который влияет на аудиторию, расставлены акценты на стратегиях ток-шоу и указано его основные формирующие элементы и критерии отбора гостя для участия в нем, а также проиллюстрировано направленность действий ведущего на организацию топикальной структуры телевизионного шоу и освещены критерии, позволяющие выделить различные жанровые понятия ток-шоу. Автор делает вывод, что понятие ток-шоу на данном этапе его теоретического и практического исследования не является вполне очерченным и в ближайшие годы ряд ученых разных сфер филологического знания направят свои усилия на его определение и изучение.

Ключевые слова: ток-шоу, семи-институциональный дискурс, типология.

Chovhanyuck M. Talk Show as Contemporary Discursive Practice.

The article gives a broad outline of scientific approaches to the studies of the genre of talk show as communicative-discursive practice, its discursive characteristics and forming constituents, determines the structure and key constituents of talk show as well as highlights the existing typologies of television discourse in modern linguistics. The research examines the characteristics of the talk show as media genre and a part of the political phenomenon that has an impact on the audience, gives emphasis on the talk show strategies and describes its basic forming elements and selection criteria of the guest who is going to participate in it, illustrates the orientation of the host as for the organization of the TV show topical structure and highlights the criteria that make it possible to distinguish different genres of talk show. The author concludes that the concept of talk show is not fully outlined at this stage of its theoretical and practical studies and in the coming years, a great number of scientists of various fields of philological knowledge will go on studying it.

Key words: talk show, semi-institutional discourse, typology.

Svitlana Chugu
(Vinnytsia)

УДК 81.37:811.11(045)

TEMPORAL DIMENSION OF THE LITERARY TEXT

The article discusses a number of issues related to the integration of recent approaches worked out in discourse studies and cognitive science, that led to the shift of the theoretical framework from traditional formal-structural to the socio-cognitive perspective, in order to facilitate further research of meanings and functions of language devices at different levels due to the implementation of complex multi-faceted study of semantic, functional, compositional, and cognitive characteristics of linguistic means within the literary text.

The study of semantic and pragmatic differences of sentence-level temporal expressions and temporal markers of the narrative reveal their distinctive characteristics on the textual level. Research of textual temporal markers provides evidence of diverse functions that temporal expressions perform, the main ones being indexing within the temporal continuum of the text, creating temporal cohesion, framing of the narrative temporal sphere and temporal referencing. Compositional, semantic and functional features of temporal markers are analyzed to reveal their role in creating text temporality and to provide guidance within the temporal dimension of the literary text.

Key words: *temporal markers, temporal expressions, temporal dimension, textual functions, temporal continuum.*

Introduction. Temporal expressions that function on two levels in the narrative, namely sentence (propositional) and textual, demonstrate their features to the full in the text continuum while indexing and coordinating text events and situations, alongside verbalisation of temporal notions. In the narrative that is characterized structurally as a linear arrangement of situations, events (situational events) are commonly ordered in temporal sequences, these being expressed both explicitly and implicitly with the help of numerous temporal markers of different levels as well as their configurations and combinations.

The topicality of the article is predetermined by the fact that there has not been provided convincing linguistic findings which reveal the role of temporal markers on the textual level. The narration does not necessarily develop chronologically in a linear order, situations and events in the literary text are represented in various ways, their temporal characteristics are represented by a number of concurrently used linguistic devices that are to be studied properly to deepen the understanding of their role and functions in the text continuum.

Tense is a temporal parameter that locates an event occurrence in the past, present or future, and is usually established around a referential point, that often coincides with the time of utterance. It is significant to differentiate between the notional category of temporality and the grammatical time proper (grammatical temporality) [14].

The event structure, conveyed commonly by lexical means, is processed in accordance with the temporal and contingencies relations relative to the main event (or the initial one in a succession of events / situations / actions). This information is also derived from general world knowledge that is associated with the event or situation described. The role and functions of temporal expressions of various levels and structures are different as subordinating conjuncts usually belong to explicit expression means of ordering, while sequential occurrences of tense verb forms mainly express coordinated event structures [5].

In the literary text time is an essential parameter of a special model of the world created in accordance with the rules and laws similar to those of the real world, so the way they are perceived and processed by the human mind are the result of the collective cognitive experiences [3]. Still time is viewed mainly in terms of three distinct spheres of past, present and future, events and situations being regarded as 'located' on the temporal axis.

The aim of the article is to emphasize that information presented in the narrative is not only lexical in nature but also derived from general world knowledge that is associated with the events described and is based on particular expectations that are common to the language community. **The main objectives** aim at the study of frame and perspective as we believe these to be appropriate analytical constructs due to the possibility of their application to the interpretation of the narrative development.

The division between temporal spheres is connected with the moment of speech, which is not stable, as it constantly shifts in time, changing its place on the temporal axis. Moreover, the moment of speech serves a kind of borderline between the past and the future. Narrative organization is characterised by temporal coherence, though so far linguistic research focused on discourse markers whereas temporal markers need further study to reveal their semantic, pragmatic and syntactic features in the literary text.

Discussion. Traditionally grammar studies are based on the differentiation of the notional category of temporality and the grammatical temporality or grammatical time proper. Languages were formerly believed to represent time through an elaborate system of grammatical tenses that can reflect

real time in the actual speech time, when the departing point coincides with the very moment of speech or the moment of immediate perception. Besides, grammatical tenses express relative time in those cases when the departing point does not coincide with the moment of speech [1, 5, 7].

A wide range of ways to convey events and situations in narratives led to the evolvement of the situation model framework that proves effective for language comprehension due to numerous theoretical and methodological developments that provide a deeper understanding of the mental representations of events and the explication of the role of language devices in their verbalization [9].

We believe it logical to regard textual events and situations in terms of framing and perspectivizing as these are significantly prevalent in discourse and text within the scope of new approaches to the study of the text [8, 11].

As to the cognitive function of temporal expressions in the narrative it activates knowledge structures that help process and interpret situations and events correctly and consequently to maintain the 'eventuality' flow adequately [12].

The approach, designed by Duran N.D., Mccarthy P.M., Gaesser A.C., Mcnamara D.S., considers three measures motivated by a situation model framework that outlines a process by which readers make use of linguistic features, as well as background knowledge to link incoming events to their shared event structures in working memory [3]. Readers construct a situation model by indexing the shared links between events as they encounter them in a text. With respect to time, the shared information is based on three major processing cues: tense, aspect, and adverbial temporal phrases. These temporal features are regarded as processing instructions on how to integrate incoming information into prior event contexts, while temporal coherence emerges as temporal information that is consistently linked throughout a discourse [14].

In modern grammar tense is viewed as a temporal feature that locates an event occurrence in the past, present, or future, it is usually established around a referential point, namely time of utterance [10]. According to Gennari S.P. the event structure, it being either a state or an event, conveyed by the lexical meaning, is immediately processed with respect to the temporal and contingencies relations relative to the main event, so event structure becomes central in sentence interpretation [4].

Temporality as a textual category that represents objective time is very complicated – languages have a structured system of numerous lingual devices to reflect its diverse aspects in a relevant and adequate way. Time denotation is expressed via an array of lexical, lexico-grammatical and grammatical means, temporal expressions being traditionally divided into 'present-oriented' or absolute expressions of time which distribute human time perception into the spheres of the present, past, future.

In the narrative time denotation of the situation /event /situational event is represented in a number of ways. The finite verb forms usually signify more generalized characteristics of the reflected processes, while the lexical means convey more detailed descriptions. Due to the semantic, pragmatic and structural characteristics temporal indices reflect evaluations of temporal coherence quite accurately. In addition, they are believed to generate profiles of temporal cohesion that correspond to human interpretations of temporal coherence via the linguistic features of the temporal dimension of the situation [2, 7, 10].

The information presented in the narrative is not only lexical in nature but it is also derived from general world knowledge that is associated with the events described and is based on particular expectations common to the language community. The role of world knowledge and lexical meanings is particularly relevant because syntactic information alone, particularly tense morphology, is not specific enough to provide proper interpretation due to overlapping, anteriority and precedence. Thus the study of the narrative world model should be based on the recognition of framing that is viewed as the tool for setting boundaries to define text segments [6, 13]. We would argue that temporal framing is broad enough to extend over a number of segments, at times including the whole narration, though it is more likely to be composed of separate, often chronologically 'distorted', sequences of events and situations.

The time of the text is regarded as preceding the real time of text creation, thus it is important to emphasize that in the narrative verb forms are mainly relative. In addition, the author usually chooses the departing point in the past, which becomes central for the narration. As for the functions of verb forms the distinction between real/absolute and relative/non-absolute time denotation is not of much importance, as the same verb tense forms are used to express both absolute and non-absolute time, still reference with the moment of speech is relevant for the verb forms expressing dynamic character of

actions. There are verb forms that focus more on the characterization of actions but not so much on their dynamism as on the detailed description of the action in a particular temporal sphere. Besides, their content-creating functions are more distinct in combination with the other devices of temporal semantics and the phrases they make.

Though the main textual function of temporal markers is to order the events in terms of their anteriority, simultaneity or posteriority the process of selecting an appropriate discourse marker is complicated, as one and the same temporal relation is verbalized differently depending on the syntactic and lexical properties of the clauses or syntactic structures in the text, as such categories as tense, aspect and syntactic structures are realized in the textual continuum simultaneously.

In the excerpt under analysis the meaning of the verb forms is clarified with the help of lexical and syntactic means.

*She's **been having** some difficulty waking up. She **must fight** against lethargy. It's a strong desire – to sleep. To sleep and sleep. To sleep **forever**. She **can't live** only **in the present**, like a shrub. But **the past** is a closed door, and she **can't see any future**. **Maybe she'll go on from day to day and year to year until** she simply withers, folds in on herself, shrivels up like an old spider (M. Atwood, p. 114).*

We believe it is the interrelation between the textual elements of temporal semantics that creates the illusion of chronologically arranged sequences of events though they belong to different temporal planes:

Present (extended from past)	<i>She's been having some difficulty waking up.</i>
Future	<i>She must fight against lethargy.</i>
Indefinite future	<i>It's a strong desire – to sleep. To sleep and sleep. To sleep forever.</i>
Present	<i>She can't live only in the present, like a shrub. But the past is a closed door, and she can't see any future.</i>
Indefinite future	<i>Maybe she'll go on from day to day and year to year until she simply withers, folds in on herself, shrivels up like an old spider</i>

The temporal meanings of the tense forms in the passage on the level of separate sentences are not as important as their meanings on the textual level due to the fact that their functions are more complex, so in addition to indications on the temporal axis they help guide readers through a multidimensional temporal sphere of the text viewed from the perspective of the character.

Temporal boundaries of the narrative do not necessarily coincide with the boundaries of situations and events as they are presented in the vertical mode more often than in the chronologically linear manner. Obviously, the notions of frame and perspective are appropriate analytical constructs due to the possibility of their application to the interpretation of the narrative. Moreover, every narrative is characterized by the unity of the spatial and temporal relations known as chronotop (spatio-temporality) which reflects the unique interdependence between the very place and the very time of the particular situation or event. Every shift or change in any of the parameters leads to the change in the other one that is evident from the interchange of tense forms in the excerpt.

Theoretically and methodologically consideration of various dimensions in the narrative, subjectivity of individual perception and consequent 'individualized' interpretation alongside other variables may aid adequate interpretation within the framework of social-functional and cognitive approaches. Apart from this, narratives are a valuable source of cognitive patterns that reflect the peculiarities of perception of time and its metaphorical representations as well as numerous conceptual projections of two and three-dimension continuum that call for **further study** in the context of culture as language communities differ considerably in their perception and verbalization of time.

Conclusions. Syntactic information and tense morphology are not specific enough to provide proper interpretation of temporal features of situations and events, so background and world knowledge alongside lexical meanings become of great importance in the narrative interpretation. Recent studies of linguistic means of temporal semantics in the language resulted in the convincing evidence of their complex functions in the temporal continuum of the literary text that includes the spheres of anteriority,

simultaneity and posteriority (past, present, future). Theoretically well-founded assumptions are offered by modern linguistics that focuses on integrating findings in different research fields to provide more insights into understanding of general laws and mechanisms of comprehension of narrative temporality as one of significant characteristics of the literary text.

Semantic properties of temporal expressions in the narrative are connected with the notions of simultaneity, anteriority and posteriority that are conveyed by temporal subordinating conjunctions, lexical units, temporal prepositions and combinations of lingual devices. Their semantics is usually described by the kind of temporal relation they establish between two or more events – they either overlap with (simultaneity), succeed (anteriority), or precede (posteriority) each other. Given that pragmatic features of temporal markers are related to style, namely to the notions such as neutral or stylistically marked, their value also indicates the speaker's attitude (positive, negative, neutral, mixed) towards the kind of temporal relation between the events. Structural features of temporal markers are represented by prepositional phrases and subordinate clauses, as both structures refer to the realization of the event that acts as a temporal reference point. Compositional features serve as signals of thematic shift or continuity in narratives and as segmentation markers that enhance comprehension.

The complexity of narratives arranged as multi-dimensional worlds requires complex research methodology to study the rules that govern their content and composition. Moreover, the theoretical basis for **further studies** of functions of temporal expressions in the narrative should be based on the assumption that time is one of the key concepts of culture that predetermines both coding and interpretation of textual actions, events, and situations. The approach to provide efficient insights into the narrative world model is to include elements of contextual, conceptual, semantic and structural methods to ensure valid research of the role of different linguistic means involved in the representation of temporality in the literary text.

REFERENCES

1. Bestgen Y., Costermans J. Time, space, and action: Exploring the narrative structure and its linguistic marking / Y. Bestgen, J. Costermans // *Discourse Processes*. – 1994. – Vol. 17. – P. 421–446.
2. Costermans J., Bestgen Y. The role of temporal markers in the segmentation of narrative discourse / J. Costermans, Y. Bestgen // *CPC: European Bulletin of Cognitive Psychology*. – 1991. – Vol. 11. – P. 349–370.
3. Duran N.D., Mccarthy P.M., Gaesser A.C., Mcnamara D.S. Using temporal cohesion to predict temporal coherence in narrative and expository texts / N.D. Duran, P.M. Mccarthy, F.C. Gaesser, D.S. Mcnamara // *Behavior Research Methods*. – 2007. – Vol. 39(2). – P. 212–223.
4. Gennari S.P. Temporal reference and temporal relations in sentence comprehension / S.P. Gennari // *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition*. – 2004. – Vol. 30. – P. 877–890.
5. Goutsos D. A model of sequential relations in expository text / D. Goutsos // *Text*. – 1996. – Vol. 16(4). – P. 501–533.
6. Hamann C. English temporal clauses in a reference frame model / C. Hamann // *Essays on Tensing in English*. – 1989. – Vol. II : Time, Text and Modality. – P. 31–154.
7. Hinrichs E. Temporal anaphora in discourses of English / T. Hinrichs // *Linguistics and Philosophy*. – 1986. – Vol. 9. – P. 63–82.
8. Magliano J.P., Schleich M.C. Verb aspect and situation models / J.P. Magliano, M.C. Schleich // *Discourse Processes*. – 2000. – Vol. 29. – P. 83–112.
9. Mann W.C., Thompson S.A. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization / W.C. Mann, S.A. Thompson // *Text*. – 1988. – Vol. 8(3). – P. 243–281.
10. Rinck M., Hahnel A., Becker G. Using temporal information to construct, update, and retrieve situation models of narratives / M. Rinck, A. Hahnel, G. Becker // *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition*. – 2001. – Vol. 27. – P. 67–80.
11. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. – Cambridge Mass.: MIT Press, 2000. – Vol. 2. – P. 373–415.
12. Theriault D.J., Rinck M., Zwaan R.A. Assessing the influence of dimensional focus during situation model construction / D.J. Theriault, M. Rinck, R.A. Zwaan // *Memory & Cognition*. – 2006. – Vol. 34. – P. 78–89.
13. Virtanen T. *Discourse Functions of Adverbial Placement in English: Clause Initial Adverbials of Time and Place in Narratives and Procedural Place Descriptions*. / T. Virtanen. – Abo: Abo Akademi University Press, 1992. – 395 p.
14. Zwaan R.A., Radvansky G.A. Situation models in language comprehension and memory / R.A. Zwaan, G.A. Radvansky // *Psychological Bulletin*. – 1998. – Vol. 123(2). – P. 162–185.

ILLUSTRATION MATERIAL

Atwood M. *The Year of the Flood* / M. Atwood. – London: Virago Press, 2009. – 518 p.

Чузу С. Темпоральний аспект художнього тексту.

Стаття присвячена розгляду низки проблем, пов'язаних з інтеграцією методів, розроблених в галузі дискурсознавства та когнітивної науки, що спричинило перехід від традиційного формально-структурного підходу до використання методик соціо-когнітивного характеру, які уможливають подальше дослідження значень та функцій мовних одиниць різних рівнів за допомогою комплексного багатоаспектного вивчення семантичних, функціональних, когнітивних та композиційних характеристик лінгвістичних засобів, які виявляються у літературному тексті. Дослідження семантичних і прагматичних особливостей темпоральних чинників речення та темпоральних маркерів тексту свідчить про розмаїття функцій, характерних для одиниць темпоральної семантики, основними серед яких є індексація в текстовому просторі, створення темпоральної когезії, темпоральне оформлення (параметризація) тексту та темпоральна референція. Вивчення композиційних, семантичних та функціональних особливостей темпоральних маркерів дозволяє встановити їх роль у створенні темпоральності і забезпечує орієнтацію в темпоральному просторі художнього тексту.

Ключові слова: темпоральні маркери, темпоральні одиниці, темпоральний аспект, текстові функції, темпоральний простір.

Чузу С. Темпоральний аспект художественного текста.

Статья посвящена анализу ряда проблем, связанных с интеграцией методов, разработанных в области дискурсологии и когнитивистики, что привело к отказу от традиционного формально-структурного подхода и широкому использованию методик социально-когнитивного характера, способствующих дальнейшему исследованию значений и функций языковых единиц разных уровней с ориентацией на комплексное многоаспектное изучение семантических, функциональных, когнитивных и композиционных характеристик лингвистических средств в литературном тексте. Исследование семантических и прагматических особенностей темпоральных показателей на уровне предложения и текстовых темпоральных маркеров свидетельствует о разнообразии функций, характерных для единиц темпоральной семантики, основными среди которых являются индексация в текстовом пространстве, создание темпоральной когезии, темпоральное оформление (параметризация) текста и темпоральная референция. Изучение композиционных, семантических и функциональных характеристик темпоральных маркеров позволяет раскрыть их роль в создании темпоральности и обеспечивает ориентацию в темпоральном измерении художественного текста.

Ключевые слова: темпоральные маркеры, темпоральные единицы, темпоральный аспект, текстовые функции, темпоральное пространство.

Лариса Шутак
(Чернівці)

УДК: 811.161.2'373'276.6:61

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВТОРИННИХ НАЗВ У КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЯХ МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Досліджено причини та способи творення вторинних номінацій у сучасному українському медичному дискурсі, з'ясовано особливості використання та призначення таких назв у різних комунікативних ситуаціях. Обґрунтовано суфіксацію як один з основних способів творення вторинних назв лікарів за їхньою внутрішньою професійною диференціацією та назв пацієнтів за властивою їм хворобою. Окреслено коло вторинних номінацій, що є наслідком метафоричних та метонімічних перенесень. Розмежовано субстантивні (однокомпонентні), ад'єктивні та дієслівні (однокомпонентні чи двокомпонентні) вторинні метафоричні номінації. Схарактеризовано вторинні субстантивні метафоричні найменування інструментів, визначено причини утворення таких назв і типові комунікативні ситуації їх використання. Установлено особливості метафоризації прикметників і дієслів як компонентів словосполучень, з'ясовано умови їх вживання в комунікативних ситуаціях. Проаналізовано вторинні назви, що є евфемізмами до офіційних медичних термінів, відзначено їхнє пом'якшувально-коректне призначення. Узагальнено різні причини, що зумовлюють творення вторинних назв, серед яких виокремлено потребу спростити сам процес професійного спілкування, уникнути складної медичної термінології, зекономити час, швидко й доступно передати потрібну інформацію, пом'якшити її вплив на пацієнта.

Ключові слова: вторинна номінація, вторинні назви, способи номінації, суфіксація, метафоризація, метонімічні перенесення, медичний дискурс.

Постановка проблеми. Для сучасних лінгвістичних досліджень характерна особлива увага до проблем вторинної номінації, проте досі немає єдиного трактування вторинних новотворів. В.М. Телія, зокрема, пропонує називати вторинними вже відомі в мові номінативні одиниці, що вживаються в новій для них функції називання [7, с. 129]. На думку В.Г. Гака, вторинні назви відображають процес, унаслідок якого та сама форма може пристосовуватися для виконання нових функцій [2, с. 243]. Інші дослідники розмежовують первинну і вторинну номінації на рівні слова та його значення, словосполучення та речення, причому первинна номінація репрезентує мовну дійсність через слово і словосполучення, а вторинна – реалізується в реченні; первинна номінація – це процес первинного називання предметів і явищ, вторинна – це творення слів за допомогою різноманітних словотворчих засобів, розпаду багатозначності, а також на основі метафоричних та метонімічних перенесень, перифрази, евфемізмів тощо [3, с. 322 – 330; 4, с. 44 – 63; 7, с. 129 – 221].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців доводять, що вторинна лексична номінація є результатом природного розвитку мови, зумовленого пізнавальною і когнітивно-комунікативною потребою людини в її суспільно-історичній практиці. Виникнення нових назв призводить до концентрації в словесному знакові нової інформації. Як зазначає Є.А. Карпіловська, „новотвори відіграють провідну роль у зміні як українськомовного „креслення” дійсності в цілому (послугуючись термінами креслення, в її загальному вигляді), так і „креслення” окремих її об’єктів, їх сукупностей чи реальних і ментальних просторів з ними (їх вигляду у певній мовній проекції)”. [4, с. 91]. Попри активні пошуки дослідників у цьому напрямі, в українському мовознавстві типологія вторинних номінацій у медичному дискурсі мало вивчена, немає ґрунтового дослідження щодо причин та способів творення вторинних назв у побутовому мовленні медичних працівників. Саме тому нам видається досить актуальним питання дослідження особливостей творення та використання вторинних назв у різних комунікативних ситуаціях українського медичного дискурсу.

Мета статті – з’ясувати причини та способи творення вторинних назв, уживаних у комунікативних ситуаціях *фахівець – фахівець, фахівець – нефахівець* сучасного українського медичного дискурсу. Матеріалом для аналізу послугували вторинні назви, дібрані з побутового професійного мовлення працівників медичної галузі в різних комунікативних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вторинні назви постають як результат семантичного переосмислення загальноживаної лексики, термінів, слів професійної сфери тощо. Завдяки асоціативному характеру мислення, здатному виражати невідоме через відоме, позначати новостворене за допомогою наявного, в мові досягається фіксація явищ реального життя.

Основними причинами творення таких назв вважають зміни в житті суспільства, що сприяють поглибленню знань про предмети та явища реального світу, економія мовних засобів для творення нових слів, емоційно-експресивні чинники. Якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду й витворення поняттєвого рівня пізнання, то вторинна узагальнює ще й мовний досвід.

Вторинні номінації з’являються здебільшого в усному мовленні, а також у тих типах наукового мовлення, де термінологія малорозвинена або складна для сприймання, зокрема в професійних термінологіях, одну з яких представляє термінологія медичної галузі.

Необхідність популяризації медичних знань зумовлена зміною базових компетенцій медицини, і, відповідно, зміною моделі спілкування в ситуації *фахівець – фахівець, фахівець – нефахівець*. Безперечно, основою мови медичного працівника є медична термінологія, що виконує інформативну, гносеологічну та орієнтувальну функції [5, с. 93], проте дедалі частіше в розмові медичних працівників з колегами та пацієнтами з’являються вторинні назви, за допомогою яких намагаються спростити процес спілкування в типових і нетипових ситуаціях, а також наблизити лікаря до пацієнта, зробити їхній діалог зрозумілим і доступним, уникнути комунікативних бар’єрів у спілкуванні.

Уживання вторинних номінацій можливе в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях, зокрема *лікар – лікар, лікар – молодший медичний персонал, лікар – пацієнт, пацієнт – лікар, лікар – родичі пацієнта*, причому перші дві ситуації передбачають знання й використання

іншомовної медичної термінології, наступні ж – вимагають активного діалогу без досконалого знання медичної термінології однією зі сторін.

Вторинні назви, якими послуговуються в медичному дискурсі, утворені різними способами. Типовим способом творення вторинних назв осіб є суфіксація. Суфіксальні деривати називають лікарів за різними ознаками, пор.: *медик* (*медичка*) – працівник (працівниця) медичної галузі; *клініцист* – той, хто працює в клініці; *очник* – лікар, який вивчає та лікує хвороби ока і зорової системи; *вушник*, *вухо-горло-ніс* – лікар, який вивчає хвороби вуха, горла, носа та розробляє методи їх лікування; *зубник* – лікар, який вивчає та лікує хвороби ротової порожнини, зубів, щелеп, обличчя. Такі деривати продуктивні, оскільки суфіксальний спосіб творення назв осіб в українській мові має давню традицію. Перевага вторинних суфіксальних назв над офіційними іншомовними термінами полягає в тому, що вони зрозуміліші насамперед для пацієнтів, пор.: *очник* і *офтальмолог*; *вушник*, *вухо-горло-ніс* і *отоларинголог*, *зубник* і *стоматолог*.

У комунікативних ситуаціях *лікар* – *лікар* та *лікар* – *пацієнт* широко послуговуються вторинними суфіксальними лексемами для називання пацієнтів за властивою їм хворобою, причому деякі з них стилістично марковані відтінками згрубілості, зневаги: *гіпертонік* – хворий з підвищеним артеріальним тиском; *гастритик* – хворий на гастрит; *пневматик* – хворий на пневмонію; *ревматик* – пацієнт з патологією суглобів; *пульмонік* – хворий пульмонологічного відділення; *бецешник* – хворий на гепатит В, С; *епілептик* – хворий на епілепсію; *склеротик* – хворий на склероз; *хронік* – хворий з хронічною патологією тощо. Такі назви іноді використовують у звертаннях до хворого: «*Гастритику, біжи ковтати кишку!*»; «*Пневматику, треба зробити знімок!*». Вони є образливими, некоректними. Їх потрібно уникати навіть у розмовному мовленні.

Утворення деяких вторинних назв відбулося на основі асоціативних зв'язків, унаслідок чого постали двокомпонентні номінації, які вживають замість іншомовних однослівних термінів, пор.: *жіночий лікар* замість *гінеколог*; *чоловічий лікар* замість *уролог*; *дитячий лікар* замість *педіатр*.

Відома, особливо в публіцистичному вжитку, кількаслівна назва *люди в білих халатах*, яку вважають перифразом назви професії *лікаря*. Напр.: *Люди в білих халатах рятують наші життя*. Її створено на основі метонімічного перенесення.

Окрему групу вторинних назв становлять ті, що є наслідком спрощення, переважно утинання, медичних термінів студентами. Серед них переважають вторинні назви на позначення навчальних дисциплін (пор.: *нерви* замість *нервові хвороби*; *травма* замість *травматологія*; *дитки* замість *педіатрія*; *фарма* замість *фармакологія*; *мікроба* замість *мікробіологія*; *гіста* замість *гістологія* тощо), обмеженіше представлені вторинні назви викладачів (пор.: *біологічка* – викладач біології, *різальник* – викладач хірургії).

Проте найбільш продуктивними та універсальними засобами творення вторинних номінацій у медичному дискурсі є метафоричні та метонімічні перенесення. На думку дослідників, метафоризація в дискурсі – опосередкована сукупність когнітивно-комунікативних стратегій популяризації прагматично опрацьованого наукового знання [8, с. 26]. Як результат – з'являється комунікативно-когнітивна структура, вторинна щодо наукового дискурсу.

Метафори в сучасному українському медичному дискурсі різноманітні за характером сполучуваності з іншими словами, асоціативними ознаками, конотативним забарвленням тощо. Метафоризуються здебільшого назви найважливіших понять і процесів, зокрема назви частин людського тіла (анатомічна лексика) й інструментів, назви основних життєвих явищ і процесів, назви хвороб та методів лікування (клінічна лексика), назви ліків (фармацевтична лексика) та ін. Це переважно субстантиви (однокомпонентні), ад'єктивні та дієслівні (предикатні) однокомпонентні чи двокомпонентні вторинні номінації.

На особливу увагу заслуговують вторинні лексеми – назви медичних інструментів, що постали внаслідок метафоризації. За морфологічним виявом головного компонента – це субстантивні новотвори, за структурою – однокомпонентні, вони створені на основі подібності / схожості, порівняння, зіставлення, насамперед за функціональною подібністю, зовнішньою схожістю тощо. Пор.: *гармошка* – апарат для штучної вентиляції легень, що працює як гармошка,

надуваючись і випускаючи повітря; *черепаха* – хірургічна шолом-маска, що закриває всю голову, залишаючи відкритими лише очі, подібно до панцира черепахи; *дзьоби* – щипці, подібні до дзьоба; *папуги* – щипці, що мають округлу форму і схожі на округлий дзьоб папуги, *труба* – пристрій у вигляді труби для введення в трахею, *капельюшка* – крапельниця, яка за зовнішнім виглядом схожа на капелюшок; *вуха* – фонендоскоп, цей медичний інструмент виконує функцію прослуховування так само, як і вуха; *банка* – спеціальна колба у медичній практиці, яка зовні схожа на банку. Напр.: *Увімкни гармошку для вентиляції легень; Під час сьогоднішньої операції використовували черепаху; Вдягни вуха і прослухай пацієнта; Інколи при пневмоніях ставлять банки.*

Вторинні назви деяких медичних інструментів є наслідком метонімічного перенесення, пор.: *японець* – ця назва зафіксувала перенесення назви національності на інструмент фіброгастроуденоскоп, який вона виробляє. Напр.: *Для кращої діагностики доведеться ковтати японця.*

Значно рідше в побутовому мовленні медиків використовують вторинні новотвори, сформовані на основі атрибутивної (прикметникової) метафори. Це здебільшого двокомпонентні назви, що виконують концептуальну функцію, надаючи метафоричному концептові відношення суб'єкта оцінки до його об'єкта. Специфіка прикметникової метафори полягає в тому, що, метафоризуючись, прикметник втрачає самостійність і стає залежним від іменника, який визначає його функціональність. Пор.: *цікавий хворий / нецікавий хворий* (щодо перебігу хвороби і методів лікування); *важкий хворий / не важкий хворий* (у значенні складності чи гостроти захворювання); *гострий живіт / не гострий живіт, твердий живіт / м'який живіт* (гостра хірургічна патологія); *брудна операційна* (операційна для пацієнтів з гнійними захворюваннями); *чиста операційна* (операційна для пацієнтів з плановими операційними втручаннями). Напр.: *До нашого відділення потрапив важкий хворий; Чиста операційна оснащена новою технікою.* Це переважно узуальні вторинні номінації, проте в побутовому мовленні медиків трапляються й емоційно-оцінні атрибутивні метафори, здебільшого назви хвороб та процесів, як-от: *жовта хвороба* – жовтий колір шкіри, характерний для хвороби будь-якої етіології; *золота хвороба* – туберкульоз шкіри; *рожеве око* – геморагічний кір. Напр.: *Золота хвороба мало поширена в Україні.*

Найбільш уживані в медичному дискурсі вторинні назви, створені на основі дієслівних (предикатних) метафор. Метафоричним потенціалом, за Н.Д. Арутюною, володіють насамперед дескриптивні дієслова, зокрема ті, значення яких указує на спосіб здійснення дії істотою, та дієслівні предикати, що мають вузьке коло об'єктів і досить однозначно імплікують предмет порівняння [1, с. 136]. Це переважно однокомпонентні та двокомпонентні вторинні назви, що означають процеси, пов'язані з введенням медичних препаратів, здійсненням різних маніпуляцій під час надання першої медичної допомоги, лікування та оперативних втручань. Вони представляють когнітивно-комунікативну метафору, що вказує на спосіб здійснення дії істотою. Напр.: *відпустити пацієнта* – не перешкоджати смерті безнадійно хворого в термінальному стані; *завантажити пацієнта* – увести психотропні препарати; *завести хворого* – відновити синусовий (нормальний) ритм після зупинки серця; *зняти з апарату* – вимкнути апарат штучної вентиляції легень; *перелити пацієнта* – увести занадто багато розчинів внутрішньовенно; *посадити на трубу* – перевести на штучну вентиляцію легень; *розмочити бабуся* – домогтися виділення сечі після операції чи гострого стану, що супроводжувався припиненням сечовиділення; *смикнути за стравохід* – провести через стравохідну (лікувальну чи діагностичну) електрокардіостимуляцію; *пацієнт замиготів* – розвинувся пароксизм тахісистоличної миготливої аритмії; *кинути зонд* – прозондувати хворого; *заколисати хворого* – зробити загальну анестезію; *оживити пацієнта* – реанімувати пацієнта; *гріти руки* – оперувати; *записати півку* – зробити електрокардіограму; *кинути тиск* – знизити артеріальний тиск; *стрільнув тиск* – раптово підвищився артеріальний тиск тощо. Такі вторинні назви виконують функцію формування тих комунікативних одиниць у неофіційному мовленні лікарів та молодшого медичного персоналу, яких не вистачає у складній для вживання та сприймання медичній термінології, таких словосполучень, що спрощують процес спілкування під час обходів, операцій та в післяопераційний період.

З-помiж однослiвних вторинних номiнацiй варто виокремити тi, у яких особливостi способу дiї одного предмета перенесенi на дiю iншого предмета. Напр.: *колоти* – виконувати внутрiшньом'язову iн'екцiю (метафоризована назва постала за аналогiєю до вiдчуття, яке маємо пiд час уколу); *кранати* – виконувати внутрiшньовенну iн'екцiю (метафоризована назва утворена за функцiональною подiбнiстю); *стукнути* – провести електроiмпульсну терапiю (кардiоверсiю) дефiбрилятором (метафоризована назва постала внаслiдок подiбностi дiї); *стрельнути* – застосувати дефiбрилятор за призначенням (метафоризована назва постала за подiбнiстю виконуваної дiї). Такi вториннi назви використовують переважно в недискретному медичному дискурсi, у комунiкативнiй ситуацiї *лiкар – лiкар*, *лiкар – молодший медичний персонал*, що пов'язано насамперед iз потребою зекономити час пiд час невідкладних лiкарських команд, оглядiв, обходiв, оперативних втручань тощо. В екстремальнiй ситуацiї, коли потрiбно негайно надати допомогу пацiєнтовi, лiкареви легше i швидше сказати: „*Пацiєнт замиготiв, кинув тиск, стукнiть його та посадить на трубу*”, нiж вимовити: „*У пацiєнта розвинувся пароксизм тахісistoliчної миготливої аритмiї, що супроводжувався нестабiльнiстю гемодинамiки, це стало приводом для проведення електроiмпульсної терапiї з наступною iнубацiєю й переводом на апарат штучного дихання легень*”.

Особливостi мовлення лiкаря в дискретному медичному дискурсi, зокрема в ситуацiї *лiкар – пацiєнт*, *лiкар – родичi пацiєнта*, зумовленi передусiм асиметрiєю спiлкування, це дискурс нерiвноправних партнерiв. Лiкар бездоганно користується медичною термiнологiєю, вiн ставить запитання, рекомендує, забороняє, попереджає про можливі наслiдки порушення його приписiв тощо. I хоч спiлкування лiкаря та пацiєнта – це обопiльний дiалог, у самiй структурi його можливі досить вагомi за обсягом фрагменти монологiчного мовлення, яке має бути максимально наближеним до пацiєнта: зрозумiлим, доступним, доречним i переконливим. У зв'язку з цим лiкарi у своєму мовленнi нерiдко використовують вториннi назви – зрозумiлi пацiєнтовi замiнники складних термiнiв iншомовного походження, а саме: *пересадка* замiсть трансплантацiя, *прощупувати* замiсть пальпувати, *вiдтинати*, *вiдрiзати* замiсть ампутувати, *вживлювати* замiсть iмплантувати, *полiпшення* замiсть ремiсiя, *тривалiсть дiї* замiсть пролонгацiя, *причина* замiсть етiологiя, *висновок* замiсть епiкриз, *входження* замiсть пенетрацiя, *просверлювання* замiсть перфорацiя тощо. Напр.: *Пацiєнтовi потрiбна пересадка органа; У хворого не прощупується пульс; Через гангрену треба вiдтинати ногу; У такiй ситуацiї важко вживлювати iмплантат*.

Поширеним засобом утворення вторинних назв, використовуваним у комунiкативнiй ситуацiї *лiкар – пацiєнт*, є евфемiзми. Їхнє призначення – пом'якшувати болiсну для пацiєнта реальнiсть, „кодувати” звичайнi медичнi термiни вторинними назвами, деякою мiрою навiть приховувати правду, пор.: *новоутворення* замiсть *рак*, *серцевий напад* замiсть *гостра серцева недостатнiсть*, *бронхiт з астматичним компонентом* замiсть *астма*, *хiмiя* замiсть *хiмiотерапiя*, *серцевий напад* замiсть *тромбоз коронарних артерiй*, *пiдвищений тиск* замiсть *гiпертонiя* тощо. Вiдмiннiсть мiж цими назвами незначна, а iнодi вони навiть тотожнi, проте пом'якшувальнi фрази пацiєнти сприймають значно легше.

Якщо спiлкування в комунiкативнiй ситуацiї *лiкар – пацiєнт* має пом'якшувальний, психотерапевтичний характер, то дiалог *пацiєнт – лiкар* бiльш емоцiйний. Для пацiєнта, крiм професiйних якостей, важливим є вминня лiкаря доступно й зрозумiло донести необхідну iнформацiю, переконати його в успiшностi перебiгу лiкування. Таке спiлкування має бути результативним, з мiнiмальним застосуванням складної i незрозумiлої для пацiєнта медичної термiнологiї, але водночас доступним i доречним. Особливого значення i забарвлення в цьому контекстi набувають форми займенника «ми». Насамперед вiн наближає лiкаря до пацiєнта, робить його мовлення м'яким, переконливим, зрозумiлим. Напр.: *Як ми себе почувемо? Як наші справи? Що у нас нового?* (У значеннi: *Як ви себе чувствуете? Якi скарги?*). Водночас пацiєнт, розповiдаючи про свої проблеми, також використовує метонiмiчнi словосполуки на кшталт: *Мене всю скрутило!* замiсть *З'явився нестерпний бiль у кiстках, у м'язах; Спину звело, прострелило* замiсть *Дуже заболiла спина*, а також вирази: *Лiкарю, ну ви ж знаєте – у мене серце!* або *Не турбуйте мене, у мене нерви!* чи *У мене шлунок!*; *У мене печiнка!* тощо. Такi метонiмiчнi комунiкативнi конструкцiї надають мовленню пацiєнта емоцiйностi, образностi.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, вторинні назви, якими послуговуються в сучасному українському медичному дискурсі, утворені різними способами. Суфіксація є одним із типових способів творення вторинних назв лікарів за їхніми внутрішньопрофесійними ознаками та назв пацієнтів за властивою їм хворобою. Найбільш продуктивними та універсальними способами творення вторинних номінацій у медичному дискурсі є метафоричні та метонімічні перенесення. За морфологічним виявом головного компонента вторинні назви, утворені внаслідок метафоризації, – це субстантивні, атрибутивні та дієслівні новотвори, за структурою – однокомпонентні чи багатоконпонентні. Вони ґрунтуються переважно на функціональній подібності та зовнішній схожості. Домінують вторинні назви, створені на основі дієслівних метафор. Причини творення вторинних номінацій у сучасному українському медичному дискурсі різні. Загальна причина – бажання уникнути складної медичної термінології, спростити сам процес професійного спілкування. Серед інших причин використання вторинних назв – потреби комунікативної ситуації. У комунікативних ситуаціях *лікар – лікар, лікар – молодший медичний персонал* їх вживання зумовлене насамперед потребою зекономити час лікарських команд, оглядів та оперативних втручань, швидко передати інформацію, оптимізувати саме спілкування між фахівцями. Використання вторинних назв у комунікативних ситуаціях *лікар – пацієнт, пацієнт – лікар* спричинене потребою уникнути комунікативних бар'єрів у спілкуванні, зробити діалог лікаря з пацієнтом зрозумілим, доступним, переконливим, а також етичними чинниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций / В.Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С.1 – 97.
3. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М., 1998. – 218с.
4. Карпіловська Є.А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному „кресленні” світу // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної конференції / Упорядкування та наукове редагування Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська. – К., 2010. – С. 91-109.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира: [монография] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Маджаева С.И. Термины в медицинском дискурсе / С.И. Маджаева // Вестник Челябинского государственного университета / Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2011. – Вып. 60. – С. 92 – 94.
7. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 221.
8. Уткина Т.И. Метафора в научно-популярном медицинском дискурсе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01. „Русский язык” / Уткина Татьяна Игоревна. – Пермь, 2006. – 46 с.

Шутак Л. Особенности создания и использования вторичных наименований в коммуникативных ситуациях медицинского дискурса.

В статье исследованы причины и способы создания вторичных номинаций в современном украинском медицинском дискурсе, выяснены особенности использования и назначения таких названий в различных коммуникативных ситуациях. Обоснованна суффиксація як один из основных способов создания вторичных наименований врачей за их внутренней профессиональной дифференциацией и названия пациентов за присущей им болезнью. Очерчен круг вторичных номинаций, которые являются следствием метафорических и метонимии переносов. Разграничены субстантивные (однокомпонентные), адъективные и глагольные (однокомпонентные или двухкомпонентные) вторичные метафорические номинации. Охарактеризованы вторичные субстантивные метафорические наименования инструментов, определены причины образования таких названий и типичные коммуникативные ситуации их использования. Установлены особенности метафоризации прилагательных и глаголов как компонентов словосочетаний, выяснены условия их применения в коммуникативных ситуациях. Проанализированы вторичные названия, являющиеся эфемизмами к официальным медицинским терминам, отмечено их смягчающе - корректное назначение. Рассмотрены разные причины, обуславливающие формирование вторичных наименований, среди которых основной является потребность упростить сам процесс профессионального общения, избежать использование сложной медицинской терминологии, сэкономить время, быстро и доступно передать нужную информацию, смягчить ее воздействие на пациента.

Ключевые слова: вторичная номинация, вторичные наименования, способы номинации, суффиксація, метафоризация, метонимические переносы, медицинский дискурс.

Shutak Larysa. The Peculiarities of Formation and Use of Secondary Names in Communicative Situations of Medical Discourse.

The article investigates the causes and formation of secondary nominations in modern Ukrainian medical discourse. The author analyzes purpose and use of such names in different communicative situations and denotes grounded suffixes as one of the main ways of creating the secondary names of doctors with their internal professional differentiation and names of patients for their inherent disease. The circle of secondary nominations that results in metaphorical and analogical ports are considered. Substantive (one-component), adjectival and verbal (one-component or two-component) secondary metaphorical nomination are separated. Author determines secondary substantive metaphorical name instruments identifying reasons for the formation of such names and typical communication situations to use them. Features of metaphor adjectives and verbs as components of phrases find their conditions of use in communicative situations. Secondary analysis of the title which is an euphemism for official medical terms. The article summarizes the various reasons that cause the formation of secondary titles, actual process of professional communication, avoid of complex medical terminology, and quickly availability to convey the right information to mitigate its impact on the patient.

Key words: secondary nomination secondary names, methods of nomination, suffixes, metaphor, analogical transfer, medical discourse.

Тамара Ямчинська
(Вінниця)

УДК: 821.111-1 (73)

БІЛІНГВІЗМ У РОМАНІ АНІ КАСТІЛЛО «ЗВІЛЬНИ МОЮ ЛЮБОВ ІЗ ПЕЛЮСТОК»

Розглянуто прозовий твір Ани Кастілло «Звільни мою любов із пелюсток» у ракурсі мультикультуралістських тенденцій. Вказано на інноваційний підхід письменниці до латиноамериканського феномену, а також проаналізовано бачення «магічного реалізму» твору з точки зору жіночої перспективи. Висвітлено своєрідність художньої манери мексикано-американської письменни Ани Кастілло, яка відтворена в концепції ксіканізму. Відзначено надзвичайну білінгвальну насиченість роману «Звільни мою любов із пелюсток», яка передає унікальну полікультурну спадщину мексикано-американців. Проаналізовано синтез двох мов - англійської та іспанської - як особливої риси роману Ани Кастілло поряд з іншими художніми особливостями твору, його етнопоетикою і системою образів.

Ключові слова: білінгвізм, чикана, мультикультуралізм, магічний реалізм, етнопоетика.

Постановка наукової проблеми. Останнім часом усталений погляд на літературний простір Сполучених Штатів почав змінюватись, застарілу концепцію «плавильного тигля» (*the melting pot*) замінили метафори «мозаїки» (*mosaic*) та «клаптикової ковдри» (*patchwork quilt*), що відображають різноманіття та неоднозначність літературних процесів у країні. Починаючи з 60-70 рр. ХХ ст., увагу дослідників привертають письменники - представники національних меншин, які виступали проти гомогенізації американського суспільства, яка неминуче призводить до поступової втрати історичних, наукових, мистецьких цінностей інших культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В американському літературознавстві почали з'являтися численні наукові праці, присвячені творчості емігрантів США. Зокрема, дослідженням літературної спадщини мексикано-американських письменників займалися Дж. Брус-Новоа [5], Д. Дорсі [6], Р. Фернандес [7], У. Дженерс [8], Л. Ліл [9], Д. Мадсен [10], С. Найхана [11]. У вітчизняній гуманітарній науці бракує фундаментальних досліджень художніх творів мексикано-американських письменників, зокрема творчості Ани Кастілло. Чи не єдиним українським дослідником романістики А. Кастілло є А.В. Советна [2; 3;4], яка визначила характерні риси феміністського дискурсу письменниці та проаналізувала їх відображення у творах Кастілло. Водночас, особливості індивідуального стилю письменниці та композиції її творів не були дослідженими, що зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Предмет дослідження: білінгвальні особливості тексту роману, які розкривають самобутній художній стиль представниці мексикано-американської літератури Ани Кастілло.

Мета: дослідження тексту роману Ани Кастілло «Звільни мою любов із пелюсток» з позицій етнопоетики, аналіз його художньої специфіки, яка впливає із самотнього діалогу мексиканської та американської культур у текстовому просторі роману.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Об'єднувальним параметром творчості усіх латиноамериканських письменників, є мова. Хоч автори і ставлять різні акценти на двомовних текстових уживаннях та використовують діалекти, усі вони «сповідують» досвід білінгвізму.

Виклад основного матеріалу та поняття «білінгвізм» походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова.

Дослідники виділяють декілька типів білінгвізму: (1) білінгвізм від народження, який виникає у родині, де батьки розмовляють зі своїми дітьми кількома мовами; (2) територіальна двомовність як результат міжмовної інтерференції у народів, що здавна проживають поряд; (3) соціально-примусовий білінгвізм, який спостерігається, коли іммігрантам доводиться вивчати мову країни свого проживання для досягнення успіхів у роботі, навчанні; (4) наукова та художня двомовність, яка виникає при використанні письменниками у своїх творах кількох мов, зокрема рідної [1, с. 6].

Нас цікавить саме останній тип, який ми спостерігаємо у творчості Ани Кастілло.

Білінгвізм у романі присутній уже з перших сторінок твору. В змісті авторка використовує іспанські цифри для нумерації під-глав та, водночас, їхні назви, подані англійською. Знаючи деякі факти з життєвого та творчого шляху письменниці, читач одразу ж розуміє, що такий вибір не є випадковим. Використання англійської та іспанської мов натякає на зіткнення й зіставлення двох культур - американської та мексикано-американської, що є однією з ключових проблем роману "Peel My Love Like an Onion".

Наявність іспанської мови спостерігається на протязі всього твору. Головна героїня часто називає свою матір *jefita* або *Ama* (ісп. «мама»), а батька - *Apa* (ісп. «тато») та зауважує: "She (mother) always talks to me in Spanish. It was only about ten years ago that I discovered that my mother spoke English. <...> Why have you always *made me think you don't speak English!* I asked in Spanish. / *have to talk to her in Spanish otherwise she doesn't understand me.*" На що отримує відповідь: "Oh, I don't know, she said, somehow evasively and in Spanish. I suppose you kids would make fun of me."

Як бачимо, Кармен продовжує спілкуватись зі своєю матір'ю іспанською, навіть дізнавшись, що вона чудово володіє англійською. Крім того, вона стверджує, що *повинна* це робити. Зважаючи на те, що дівчина народилась у Сполучених Штатах та рідною для неї є англійська мова, ми вбачаємо внутрішній потяг головної героїні до своїх етнічних коренів у такій її поведінці. Те ж саме можна сказати і про маму Кармен, яка теж, як виявилось згодом, ніколи не була у Мексиці: "Ama is not from Mexico City. She's never even been there. Still, she feels it is closer to home than Chicago, even though she's lived in this town for over four decades" [12, p.27]. Водночас, вона не просто не соромиться свого походження, а й активно демонструє його.

Головна героїня часто використовує іспанські фрази у розмовах зі своїми родичами, коханцями, друзями, знайомими - не лише людьми, які мають мексиканське коріння, а й циганами. Навіть до свого пса Кармен звертається мовою своїх предків, стверджуючи, що англійську він не розуміє: *I whisper to him in Spanish. Macho doesn't understand English. Perro-Macho! I call him, macho and dog just rolling off my tongue together for some reason* [12, p.78].

Найчастіше іспанська мова трапляється в емоційно-насичених розмовах, зокрема, з Агустином та Маноло, проте присутні лише уривки, фрази та окремі слова, які мають певне емоційне навантаження. В романі немає діалогів, написаних виключно іспанською.

Наприклад, милуючись стопами Агустина та вбачаючи у них щось прекрасне, у пориві ніжності Кармен промовляє: *¡Mira tus pies!* (ісп. Подивись на свої ноги!), на що отримує відповідь: "Why should I look at my feet? He asked. What's wrong with them? <...> They're beautiful, I said. He laughed. <...> Men don't have beautiful feet, he said. Oh, what do you mean? I insisted. Men have beautiful feet. You have them! *Estas loca.* he said" [12, p. 9]. Фраза "*Estas loca*" (ісп. *Tu з глузду з'їхала*) є емоційно-забарвленою.

Розповідаючи про своє кохання до Маноло, героїня ніжно називає його *Mi Manolito* (ісп. *мій Маноло*). В цьому уривку іспанська мова дуже гармонійно поєднується з яскравими

порівняннями, метафорами та іншими стилїстичними засобами, створюючи ефект неабиякої емоційності: “*Loving Manolo - Manolio - was thrusting both hands out into the darkness to clutch onto something more than numinous air but also hoping that whatever it was won't bite you. Mi Manolio was dark, even in winter, his skin savory and sweet like Mexican chocolate that makes your mouth water just to whiff in simmering and waiting for you on the stove to have with birthday cake. Manolo was a birthday cake with exactly twenty lit candles when we met*” [12, p. 82].

Оповідачка вживає іспанську для передачі не лише як позитивних, так і негативних емоцій: “*iMirabe! I yelled and as I did I saw a few of the calorros come out of the bar just to watch the show including the snake*” [12, p. 158]. Змушуючи Маноло обрати між нею та його хрещеним батьком Агустином, Кармен кричить: «Подивись на мене!», підсвідомо обираючи іспанську мову.

Важливим є і те, що Кармен найчастіше вживає латиноамериканські імена в оригіналі — *Manolio, Aguston, Josı, Rocio, Mırimıe*. Те ж саме стосується і географічних назв (*Cadiz*). Те, що власні назви не перекладаються та не транслітеруються, вказує на прагнення представників національних меншин зберегти свою ідентичність. Будучи оточеними чужою культурою, чикана намагаються жити у своєму світі, де панують мексиканські звичаї та традиції. У їхніх серцях незмінно живе любов до історичної батьківщини їхнього народу, яка постійно впливає на звички, уподобання, спосіб життя та побутові проблеми.

“*Even the biggest jerk in the world knows not to eat tortilla cold - except for the gringo-gajes*” [12, p. 104]. *Gringo* - презирлива назва не іспаномовного іноземця, особливо, американця в Латинській Америці. *Gaje* - слово, яким цигани називають представників інших етнічних груп. Використання подібної лексики в даному контексті вказує на високий рівень поваги та любові латиноамериканців до своєї культури та традицій, а також на презирливе ставлення до тих, хто ними нехтує. Крім того, іноді у словах героїв прослідковується зневажливе ставлення до інших етнічних груп та національних меншин. “*Ama. like most Mexicans, refers to all Asians as chinıs. She knew he (the employer) was Korean*” [12, p. 123]. Хоч у словах головної героїні і присутній критичний тон, згодом подібну зневажливність виявляє й сама Кармен: “*So three days later, when five men and two women rush in scaring the wits out of everybody, the chinıs too, I'm the only one who remains seated*” [12, p. 126]. Говорячи про корейців, героїня вживає те ж саме узагальнювальне *chinıs*, що і її матір.

Національна кухня є важливою частиною культурного досвіду чикана. У романі присутні численні назви страв та продуктів, які постійно готуються та використовуються мексикано-американцями: *pupusa, nopalito, tortilla, taco, quesadilla, pambazo, tamale, salsa, serrano chihes, jalapeno*. Крім того, оповідачка неодноразово зазначає, що герої найчастіше купують їжу в мексиканських ресторанах, фаст-фудах та магазинах.

Іспанська мова є також одним із засобів розкриття проблеми культурного порубїжжя у романі. Проживаючи у Сполучених Штатах та водночас відчуваючи потяг до своєї історичної батьківщини, чикана відчувають себе «чужими» в обох країнах. Вони страждають від дискримінації в США та нерозуміння в Мексиці, де їх презирливо називають *pochos* — зрадниками, які покинули свою рідну країну в пошуках кращого життя: “*Pocha is what you are called there, by your unkind relatives and strangers on the street and even waiters in restaurants when they overhear your whispered English and wince at your bad Spanish*” [12, p. 3]. Як бачимо, головна героїня усвідомлює своє становище та визнає себе *pocho*: “*He's also pocho like me, shouting orders in a long-lost Spanish the way my brothers speak it*” [12, p. 126]. Вона розуміє, що її іспанська є застарілою та далекою від ідеалу. Кармен зізнається, що їй, як і більшості чикана, важко жити «на межі» двох культур: “*You try like no one else on earth tries to be here and there, this way and that, and still you don't fit. Not here and not there*” [12, p. 3].

Значна частина іспанських слівоназв припадає на епізоди, в яких описується невід'ємна частина культурної спадщини латиноамериканців. Не дарма танці вписано у твір так часто та у різних виявах - *фламенко, танго, самба, румба, малагенья*. Образ танцю в романі є символічним, адже саме він став головною рушійною силою та поштовхом героїні до кардинальних змін у її житті, її підтримкою та засобом самореалізації. Танець ми асоціюємо з проходженням Кармен шляху від звичайної мексикано-американської дівчини до справжньої ксиканістки.

У тексті роману присутні іспанські назви танців: malaguena, mambo, danzon, chachacha; пісень - “Za Petenera”, “Perez Prado”, “Corazon de melon”; цілі уривки текстів пісень: “Sale el sol cuando es de dia . . . para mi sale de noche . . . hasta el sol va en contra mia... <...> Y send escalofno cuando pusiste tus labios flamenco sobre los mios...” [12, p. 118], “Corazon de melon de melon melon corazon ... de melon” [12, p. 98]. “It wasn’t just Sapogonians who were there, but like I said, all kinds of Spanish-speaking people now making Chicago their home. The heartsick Cubans sang “*Guantanamera*” and the lonely Mexicans sang “*Cielito Lindo*” and the Colombians sang old cumbians and the Puruvians sang a potpourri of polkas Mid the Argentines capped it all off with one tango after the next” [12, p. 67]. Цей приклад яскраво ілюструє любов латиноамериканських іммігрантів до культури своєї історичної батьківщини.

Оповідачка порівнює вплив танцю на людську свідомість із магією, а танцівників та музикантів - із чарівниками, які її творять: “The resistance from the audience changed to an excited stir as our magic began, two *bruios* (ісп. чарівники) casting spells on each other” [12, p. 135].

Сценічним ім’ям танцівниці Кармен було *la Coja* (ісп. каліка). Цікавим є те, що, маючи негативне значення, цей псевдонім завжди отримував позитивне емоційне забарвлення в контексті: “*Carmen la Coia* indeed danced for all that she was worth” [1, p. 135] та “I knew it was you right away, *la famosa Carmen la Coja!* [12, p. 74]”. Зазначені цитати вказують на те, що, не зважаючи на свою фізичну ваду, головна героїня робила все можливе, щоб досягти успіху у своїй улюбленій справі, та невдовзі отримала визнання, якого заслуговувала - її впізнавали на вулицях, приходили на уроки танців, які вона викладала, та зустрічали бурхливими оплесками на сцені.

Про те, що вибір слів, переданих іспанською, не є випадковим, свідчить і той факт, що письменниця уникає цілих уривків тексту, написаних даною мовою. Вона просто зазначає, що діалог ведеться іспанською, даючи читачеві змогу зрозуміти всю суть розмови, уникаючи труднощів у перекладі: “How did you know? I asked in Spanish and did not blush from his direct gaze [12, p. 67]”.

Інколи Ана Кастілло підкреслює важливість того чи іншого іспанського слова в розмовах, які написані англійською, проте, як читач може здогадатися з контексту, насправді відбулися іспанською мовою, або ж вдаючись до пояснень оповідачки. Яскравим прикладом подібного прийому є одна із розмов Кармен із матір’ю, які, як було зазначено вище, велися виключно іспанською мовою: “I used to think that dancing was no good for you <...>, but I’ve been thinking lately that maybe that’s what kept you going. Maybe you need to get back to your dancing, hija. It’ll give you *spirit* again. *Anima* is the word she uses in Spanish for the spirit, as in animism, as in the soul inherently separate from the body” [12, p. 166]. Оповідачка робить акцент на слові *spirit*, стверджуючи, що душа може існувати окремо від тіла та згодом доповнює слова матері власними словами: “My spirit is off somewhere dancing. My spirit dances all the time. It’s my body - my cickoo out-of-control body - that doesn’t dance anymore” [12, p. 166]. Уривок засвідчує силу духу, інтелект, енергію та запал жінки, яка, не зважаючи на фізичну ваду, залишається сильною, вільною та незалежною.

Отже, Ана Кастілло вкотре пропагує в своїх творах процес «піднесення свідомості» (“conscientización”), через який, на її думку, повинні пройти мексикано-американські жінки, щоб стати справжніми ксиканістками. Письменниця закликає ксиканісток до культу інтелекту, а не тіла, адже саме інтелект вважається головною чоловічою силою.

Слід зазначити, що вживання іспанської мови в романі іноді заважає повному розумінню тексту, проте час від часу оповідачка вводить власні пояснення тих чи інших слів: “What I had was something else what the Spanish call “*duende*” (ісп. чарівний дар). *Duende* is something you are bom with, soul to the blues. You can’t buy it. Nobody can teach it to you. <...> I saw you had *duende* the night we met, Manolo told me” [12, p. 74]. З даного уривку читач здогадується про значення слова *duende*, хоча його переклад у тексті відсутній.

Ще одним яскравим прикладом є уривок: *I calledout te guiero* Manolo, *te guiero*, as a way of surrender. *Te quiero* means I want you/like you a lot/but I don’t exactly love you, and then he looked me in the eyes and without realizing I was going to say it I said *Te amo*, which only means I love you, because I did [12, p. 85]. Головна героїня пояснює вживання іспанських фраз, які знову ж таки надають епізоду емоційної забарвленості та яскравості.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розв'язок. Двомовність є невід'ємною частиною досвіду чикана. Лише за допомогою взаємного «переплетення» двох мов можна об'єктивно виразити та зобразити ті проблеми, які автор підіймає у своїх творах. Експериментальний характер художньої мови та організації текстового простору, надзвичайна білінгвальна насиченість та глибока продуманість образної системи роману «Звільни мою любов з пелюсток» є індивідуальною авторською стратегією зображення проблем мексикано-американців та пропаганди ідеології чикана.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астафьева М.А. Проблема определения термина «билингвизм» в социолингвистике / М.А. Астафьева // Нова філологія. – 2007. – Вип. 28. – С. 6-8.
2. Советна А.В. До проблем «кольорового» фемінізму в літературі США / А. В. Советна // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – Т.1. - № 11. – С. 138-141.
3. Советна А.В. Становлення літератури чикана в загальнокультурному процесі США / А.В. Советна // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2008. – Т.1. - № 8. – С. 149-150.
4. Советна А.В. Творчість Ани Кастілло в контексті літератури чикана: авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / А.В. Советна – Дніпропетровськ, 2009. – 21 с.
5. Bruce-Novoa J. RetroSpace: Collected Essays on Chicano Literature, Theory, and History. / J. Bruce-Novoa. – Houston: Arte Publico Press, 1990. -113 p.
6. Dorsey D. Minority Language and Literature: Retrospective and Perspective / D. Dorsey – N.Y., 1977. – 228 p.
7. Fernandez R. In Other Words: Literature by Latinas of the United States / R. Fernandez.- Houston, Arte Publico Press? 1994. - 210 p.
8. Geners U. Some Comments on the Anthropology of Ethnicity in the United States / U. Geners. – The Hague & Paris: Mouton, 1976. – p.435
9. Leal L. Identifying Chicano Literature. The Identification and analysis of Chicano Literature / L. Leal. – New York: Bilingual Press, 1979. – 211 p.
10. Madsen D. Understanding Contemporary Chicana Literature / D. Madsen. – Columbia: University of South Carolina Press, 2000. – 376 p.
11. Naynaha S. Rase of Angels: Xicanisma, Postcolonial Passions, and Rhetorics of Reaction and Revolution / S. Naynaha. – Washington, 2006. – 145 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Castillo A. Pell My Love Like an Onion / A. Castillo. – New York: Anchor Books, 1999. – 213 p.

Ямчинская Т. Билингвизм в романе Ани Кастилло «Выпусти мою любовь из лепестков».

В статье рассмотрено прозаическое произведение Ани Кастилло «Выпусти мою любовь из лепестков» в ракурсе мультикультуралистских тенденций. Указано на инновационный подход писательницы к латиноамериканскому феномену. Рассмотрен «магический реализм» произведения с точки зрения женской перспективы. Освещено своеобразие художественной манеры мексикано-американской писательницы Ани Кастилло, воплощенное в концепции ксиканизма. Указана чрезвычайная билингвальная насыщенность романа «Освободи мою любовь из лепестков», которая передает уникальное поликультурное наследие мексикано-американцев. Проанализирован синтез двух языков - английского и испанского - как отличительная черта романа Ани Кастилло наряду с другими художественными особенностями произведения, его этнопоетикой и системой образов.

Ключевые слова: билингвизм, чикана, мультикультурализм, магический реализм, этнопоетика.

Yamchynska T.I. Bilingualism in Ana Castillo's Novel "Peel My Love Like an Onion".

The article presents the analysis of Ana Castillo's novel "Peel My Love Like an Onion". The writer inherited both Mexican and American traditions and the way she applied characteristics relating to both traditions has been investigated. She is very close to the Latin American manner of writing but with a feminist point of view. Ani Castillo is famous for the specific understanding of chicana feminism and her innovative contribution to this field. The article elucidates the artistic peculiarities of the creative work of an outstanding contemporary Mexico-American writer Ana Castillo based on her specific understanding of chicana. Her "Peel My Love Like an Onion" is full of bilingual elements which express a unique multicultural Mexico-American heritage. Among the artistic peculiarities of the novel by the outstanding contemporary Mexico-American writer Ana Castillo, features of the ethno-poetics and concept systems, the synthesis of two languages – English and Spanish – as its outstanding feature has been analyzed.

Key words: bilingualism, chicano, multiculturalism, magic realism.

Оксана Ярема
(Луцьк)

УДК 81'42:821.111 "19" (045)

ТЕМАТИЧНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ АЛЮЗІЙ БРИТАНСЬКИМИ ПИСЬМЕННИКАМИ 20 СТОЛІТТЯ

У статті з'ясовано специфіку використання алюзій варіативного тематичного походження у текстах письменників 20 століття. Визначено, що діалогічна взаємодія текстів є прямим втіленням акумулювання та відображення здобутків попередніх епох із новим періодом у текстах модерністів. З точки зору літературознавчого напрямку дослідження інтертекстуальності, кожен твір не може існувати ізольовано у просторі літератури, не будучи пов'язаним з іншими текстами. Висвітлено питання, що тексти кожного з авторів мають свою індивідуально-авторську парадигму, яка відрізняється від інших особливістю світоглядних позицій автора і містить певний набір специфічних тематичних алюзій. На основі вибірки алюзій із творів британських письменників 20 століття здійснено аналіз використання авторами тематичних алюзивних посилань та їх зв'язок із прецедентними текстами. Паралельно з'ясовано аспекти трансформації чи збереження семантичної наповненості алюзивних одиниць у новому тексті.

Ключові слова: алюзія, інтертекстуальність, діалогічна взаємодія текстів, індивідуально-авторська парадигма, модернізм.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики використання авторами алюзій є у лінгвістиці не новим. Численні праці провідних науковців свідчать про широку розробленість та трактування цього явища у різноманітних мовознавчих, стилістичних та літературознавчих аспектах. Однак, питання аналізу індивідуальних авторських ліній британських письменників розглядалось або поодиначо, або у складі явища інтертекстуальності загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження алюзій, зокрема у літературі займались М. О. Шаповал (2012), Г. В. Чумак (2007), Л. П. Статкевич (2007), О. М. Копильна (2007), О. М. Дронова (2006), М. А. Захарова (2004), Т. І. Козимирська (1999) та ін. Тому метою нашої розвідки є з'ясування питання авторських особливостей та преференцій використання алюзій британськими авторами 20 століття. Основними завданнями є: 1) визначити питання діалогічної взаємодії текстів, 2) висвітлити світоглядні настрої письменників-модерністів, 3) проілюструвати специфіку вживання алюзій окремими авторами у своїх текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи питання міжтекстових зв'язків (інтертекстуальності) у коло названих понять ми включили ще одне дотичне до проблематики запозичення іншотекстових елементів, а саме, процес діалогічної взаємодії текстів. Особливої актуальності цей процес набуває у період розвитку мистецтва модернізму і постмодернізму, оскільки кожна нова епоха, течія чи напрям у мистецтві акумулюють у собі та рефлексивно відображають здобутки і досвід попередніх поколінь. Життєвий побут, історичні зрушення та соціальні події, насамперед, знаходять втілення у художніх творах, автори яких змальовують картину світу певного народу на основі усталених концептів того часу та специфіку формування художнього мислення цього ж народу.

Твори певного письменника, поета чи драматурга пов'язані один з одним унікальною індивідуально-авторською парадигмою та містять у собі новизну зображення світу та довколишніх подій на основі рефлексорних уявлень автора. Як і кожна людина, яка не існує ізольовано у соціумі і послуговується досвідом своїх попередників, звертаючись до здобутків минулого, так і кожен новостворений текст містить запозичення з текстів попередніх культур, і в тому числі, з культури сьогодення [1, с. 413-423]. Про такого роду зв'язок між текстами свідчить і тлумачення інтертекстуальності В. П. Рудневим як основного методу створення художнього тексту у мистецтві модернізму і постмодернізму [5]. Тому, як справедливо зазначає Ю. А. Потіпак, художній твір пов'язаний з суспільством та історією інтертекстуальними асоціаціями, а його смисл не в тексті як такому, а в його міжтекстовому характері [4, с. 165].

Тому варто звернути увагу на те, що інтертекстуальність є текстовою категорією, що забезпечує *діалогічну взаємодію* і співвіднесеність між текстами, що призводить до нарощення нового змісту у процесі їх функціонування [6, с. 104]. Цієї точки зору дотримується й О. С. Переломова та пояснює, що жоден текст не може виникнути на порожньому місці, він обов'язково пов'язаний з уже наявними текстами [3, с. 1]. У цьому питанні доцільно знову пригадати сутність діалогічної теорії М. М. Бахтіна, який поділяє різновиди діалогу на логічний (традиційний, картезіанський) та феноменологічний (сучасний, бахтінський) [2]. Саме тексти, побудовані за законами інтертекстуальності, є втіленням феноменологічної форми діалогу, основою якого є розуміння взаємодії як процесу. Цей процес створює єдине ціле з об'єктів, які доповнюють один одного та є взаємозалежними.

У своєму припущенні ми також опираємось на міркування У. Еко, відомого сучасного текстознавця і дослідника, який розширив ідею М. Ріффатера про сутність поняття інтертекстуальності і запропонував розглядати тексти/роботи не як творіння окремих авторів і спосіб їх зображення світу, а як взаємопороджуючі системи. Бачення науковця полягало у тому, що тексти створюються самими текстами, й усі разом вони розмовляють один з одним незалежно від намірів автора [7, с. 193]. Це підтвердив також і Р. Барт у промовистій назві одного із своїх есе «Смерть автора» (1968), де він стверджував, що текст є мультимірним простором, в якому змішуються і розчиняються інші тексти.

На підтвердження своїх припущень наведемо приклад використання колажу фрагментів різних текстів відомим британським прихильником інтертекстуальності Т. С. Еліотом. Його вірш “The Waste Land”, визнаний один із шедеврів літератури модернізму, як і уся його творчість, став об'єктом аналізу зарубіжних [див. праці П. Екройда, Л. Гордона, Т. С. Пірса, О. Маттісена, Н. Фрая, М. Зверева та ін.] й українських дослідників [див. Т. І. Козимирська, Л. П. Статкевич, Г. В. Чумак, С. Д. Павличко] у напрямку інтертекстуальності, оскільки мало не кожен рядок містить посилання на інший текст і просякнутий різного роду інтертекстемами. Т. С. Еліот постає майстром поетичних з'єднань різнорідного матеріалу.

Аналіз та розуміння поеми полегшують коментарі та перелік посилань, що наведені в кінці твору. Як результат, ознайомившись із коментарями до твору “The Waste Land”, у канві самої поеми можемо легко віднайти широкий спектр алюзій і осягнути авторський замисел. У поемі зустрічаємо:

- літературні алюзії:

“*You! hypocrite lecteur!—mon semblable,—mon frere!*”

Алюзія на вірш із збірки “Les Fleurs du Mal” («Квіти Зла») французького поета Ш. Бодлера.

But at my back from time to time I hear

The sound of horns and motors, which shall bring.

Алюзія на поезію Е. Марвела “To His Coy Mistress” відноситься до рядка: *But at my back I always hear Time's wingèd chariot hurrying near*. Проте Т. Еліота замінює засоби пересування, іменовані каретами *chariot*, на назви елементів автомобіля *horns and motors*, підкреслюючи плінність часу і зміну сучасності.

- шекспірівські алюзії:

... *The Chair she sat in, like a burnished throne...*

Практично незмінна алюзія на трагедію “Antony and Cleopatra” В. Шекспіра в епізоді, коли Ернбарбус описує першу зустріч Антонія і Клеопатри. Зміни зазнала лише лексема *barge*: *The barge she sat in, like a burnished throne Burned on the water* (Акт 2, сцена 2).

“*This music crept by me upon the waters*”

And along the Strand, up Queen Victoria Street.

Алюзія на п'єсу “The Tempest” (Акт 1, Сцена 2) В. Шекспіра, з допомогою якої автор висловлює припущення, що життя в сучасному світі прирівнюється до корабельної аварії.

- біблійні алюзії:

...*Son of man,*

You cannot say, or guess, for you know only

.... *And the dry stone no sound of water. Only*

There is shadow under this red rock"

Son of man – очевидна біблійна алюзія на образ Ісуса Христа із книги пророка Езекія Старого Заповіту та інші біблійні мотиви. Наприклад, алюзивне словосполучення *the dry stone no sound of water* повертає нас до епізоду переходу пустелі Мойсеєм і єврейським народом. Мойсей, згідно розповіді, був наділений особливою силою та зміг втомити спрагу всьому народу, стукнувши палицею по каменю, з якого пролилась вода. *Come in under the shadow of this red rock* наводить читача до пригадування моменту спокуси Христа дияволом із книги Екклесіястової.

- побутові:

To luncheon at the Cannon Street Hotel

Followed by a week-end at the Metropole.

Готелі *the Cannon Street Hotel* і *the Metropole* – найрозкішніші за часів життя Т. С. Еліота у плані можливостей зав'язати нетрадиційні сексуальні стосунки. Цим же Еліот підкреслює наскільки огидною стала уся західна культура цього часу.

Аналізуючи вірш із позиції діалогічної взаємодії, складається враження, що тексти ніби «розмовляють» між собою, а автор за допомогою алюзій намагається здійснити перелік усіх відомих письменників, постатей чи подій, неологізувавши у відповідності з вимогами модерністичної культури раніше відомі ідеї.

Часто, вплітаючи алюзії у свої твори, автори можуть видозмінювати саму структуру вкраплень або супроводжувати їх метафоричними епітетами задля створення виразнішого опису: *It seemed to me a tremendous moment, for there he stood, the heir of the great old Spanish poets, the magnificent Herrera, the nostalgic and moving Fray Luis, Juan de la Cruz, the mystic, and the crabbed and obscure Gongora.* (В. С. Моем, "The Poet")

Порівняння з історичними та міфічними істотами у вигляді антропонімічних алюзій у поєднанні з епітетами створює ефект невідомості та очікування розгортання події. З допомогою застосованих алюзій В. С. Моем змушує читача зіставити портрет героя самостійно на основі його інтерпретацій тих якостей, що належать особам, на які посилається автор. Оскільки оповідання "The Poet" змальовує епізод з життя відомого іспанського поета Дона Калісто де Санта Ана, у поданому уривку ми знаходимо алюзію на відомих іспанських діячів і митців, серед яких історик і письменник Золотого Віку Антоніо де Герера, іспанський поет, теолог, який творив протягом Золотого Віку – Фрай Луїс (Fray Luis), католицький святий, письменник, поет-містик і реформатор ордену кармелітів Іван від Хреста (Juan de la Cruz), іспанський поет доби Барокко – Луїс де Гонгора (Gongora).

У 20 ст. письменники почали більшою мірою відображати суспільство у реалістичному плані, на фоні технічного та урбаністичного прогресу, зниження релігійності, звернення до нової галузі психології, зміною техніки письма. Такі знаменні твори як "The Waste Land" Т. С. Еліота, "Ulysses" Дж. Джойса та "Cantos" Е. Паунда наближені до античних епічних поем своєю довжиною і панорамним охопленням подій. Самі ж вірші наповнені не лише алюзіями на минуле, але й спостереженнями культури і суспільства 20 ст.: змішання старого і нового.

Письменники-модерністи, завдячуючи своїм попередникам, асимілювали їх канонічні роботи у свої власні. Намагаючись зобразити людську свідомість і свою непевність щодо сучасного світу, модерністи часто використовували класичні алюзії, які набирали нового значення і конотації. До прикладу, такий зразок алюзії знаходимо у творі О. Хакслі "Brave New World": *"Listen, I beg of you," cried the Savage earnestly. "Lend me your ears ..."* He had never spoken in public before, and found it very difficult to express what he wanted to say. *"Don't take that horrible stuff. It's poison, it's poison."*

Алюзія співвідноситься із словами Брута, коли він звертався до римлян після смерті Юлія Цезаря, великого римського імператора, у драмі Шекспіра "Julius Caesar": *Friends, Romans, countrymen, lend me your ears.* Ця алюзія змінює свою конотацію у відповідності до ситуації, в якій вживається. Тут Джон, звертаючись до жителів, уособлює себе з великим оратором публічного виступу. Він навіть вагається на початку своєї промови, виправдовуючись, що у нього немає досвіду у подібній справі.

Хоча традиція так званого переказу міфу існувала і раніше, наприклад, твір британського поета часів Вікторіанської доби А. Теннісона "Ulysses" або "Adonais" П. Шеллі, який був

написаний в епоху Романтизму. Серед творів модерністів, які використовували міфи-алюзії як надбудови для своїх текстів знаходимо: “A Portrait of an Artist as a Young Man”, “Ulysses” Дж. Джойса, “Leda and the Swan” В.Б. Єйтса та ін. Твори основані на міфах є наскрізними символічними роботами. Автори посилаються на певний міф і відтворюють його у дещо видозміненій формі на свій манер.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, діалогічна взаємодія текстів є невід’ємним компонентом творення інтертекстуальних зв’язків між творами попередньої і новітньої епох. Специфіка алюзивних зв’язків між текстами визначається індивідуальними переконаннями авторами та тематикою метатексту. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі формальних та семантичних змін алюзивних одиниць у текстах-реципієнтах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423
2. Бириня Т.И. Диалог vs дискурс постструктурализме / Т.И. Бириня // Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского: Сер. Социальные науки, №3(11) – Н. Новгород : Изд.-во ННГУ им.Н.И.Лобачевского, 2008. – С.94-98
3. Переломова О. С. Интертекстуальність як системо твірна текстово-дискурсивна категорія // [Електронний ресурс] / О. С. Переломова. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_10.pdf
4. Потіпак Ю.А. Интертекстуальний дискурс малої прози Є. Мандичевського в площині літературного простору кінця XIX – початку XX ст. // [Електронний ресурс] / Ю. А. Потіпак. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/196/1/Potipak.pdf>
5. Руднев В.П. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. 2-е изд. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.
6. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 696 с.
7. Plett. Intertextuality, 1991. – p.193.

Ярема О. Тематические предпочтения использования аллюзий британскими писателями 20 века.

В статье выяснена специфика использования аллюзий вариативного тематического происхождения в текстах писателей 20 века. Определено, что диалогическое взаимодействие текстов является прямым воплощением аккумуляции и отражение достижений предыдущих эпох с новым периодом в текстах модернистов. С точки зрения литературоведческого направления исследования интертекстуальности, каждое произведение не может существовать изолированно в пространстве литературы, не будучи связанным с другими текстами. Освещен вопрос, что тексты каждого из авторов имеют свою индивидуально-авторскую парадигму, которая отличается от других особенностью мировоззренческих позиций автора и содержит определенный набор специфических тематических аллюзий. На основе выборки аллюзий из произведений британских писателей 20 века осуществлен анализ и трактовка использования авторами тематических алюзивных ссылок и их связь с прецедентными текстами. Параллельно выяснены аспекты трансформации или сохранения семантической наполненности в алюзивных единицах в новом тексте.

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальность, диалогическое взаимодействие текстов, индивидуально - авторская парадигма, модернизм.

Yarema O. Thematic Preferences of the Use of Allusions by the British Writers of the 20th Century.

The specific use of variable topical allusions in the texts of writers of the 20th century is clarified in the article. The dialogic interaction of texts is determined as a direct embodiment of the accumulation and display of the achievements of previous eras with a new period in the texts of modernists. In terms of literary research of intertextuality, each text cannot exist as isolated one in the space of literature without being connected to other texts. The question that the texts of each author have their own individual author paradigm, which differs from others due to the features of individual author's worldview and contains a certain set of specific thematic allusions is highlighted. On the basis of the samples of allusions from the texts of British writers of the 20th century the analysis and interpretation of the author's use of thematic allusive references and their relationship with the precedent texts is held. The aspects of transformation or preservation of semantic fullness in allusive units in the new context are clarified.

Key words: allusion, intertextuality, dialogic interaction of texts, individual author's paradigm, modernism ..

VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Віра Базова
(Київ)

УДК 811.112.2'373.7

ПЕРЕКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Здійснено спробу осмислити процес перекладу як явища багатоаспектного, в якому зіставляють мовне бачення світу і мовну ситуацію. Актуальність дослідження зумовлена передусім тенденцією до антропоцентризму сучасних лінгвістичних досліджень, яка передбачає аналіз усного чи писемного мовлення як відображення специфіки етнічного менталітету, духовної культури та звичаїв і традицій, адже притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним і частково національно-специфічним. На основі всебічного лінгвостилістичного та перекладацького аналізу німецькомовних перекладів «українських» творів М.В.Гоголя з'ясовано особливості компенсації системних та функціональних лакун при перекладі. Компенсація лакун не створює варіанта щодо інваріанта, а лише пояснює зміст понять, що належать незнайомій реципієнтів культурі, свідомості та мові. Це відбувається шляхом пояснення дефініцією, заміни на інші концепти та коментаря. Порівняльний аналіз оригіналів і цільових текстів дав змогу виявити залежність рівня адекватності перекладу від ступеня розвитку перекладацьких принципів та соціально-культурних умов суспільства. Розглянуто також способи відтворення реалій та інших національно-маркованих одиниць.

Ключові слова: міжмовна комунікація, переклад, мовне бачення світу, мовна ситуація, екстралінгвістичні фактори, перекладацький метод, реалії.

Постановка проблеми. Тенденція до антропоцентризму сучасного мовознавства, перспективність комунікативно-прагматичних досліджень визначають необхідність етнопсихолінгвістичного аналізу перекладу як форми усної та писемної комунікації, який передбачає аналіз усного чи писемного мовлення як відображення специфіки етнічного менталітету, духовної культури, звичаїв, традицій. Щодо цього Ю.Д. Апресян зазначав: “Кожна природна мова відтворює певний спосіб сприймання і організації концептуалізації світу... Притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності (погляду на світ) є частково універсальним, частково національно-специфічним; носії різних мов можуть сприймати світ дещо по іншому, що зумовлено особливостями кожної з мов (1, с. 38-39). Грунтуючись на тезі про залежність мовленнєвої поведінки від тріади “етнос – мова – культура”, науковці відзначають, що у процесі перекладу відбувається зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, а й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних уявлень, менталітету мовців. Різниця культур і мовленнєвих норм часом потребує від перекладача таких глибоких перетворень, що навряд чи справедливим буде розглядати переклад лише як зміну правил переходу від внутрішньої програми мовлення до її реалізації. Комунікація “мовець – перекладач – адресат” є подвійною, оскільки перекладач здійснює оптимальне вкладання двох внутрішніх програм відповідно до мовця та орієнтовно на адресата: мовець стратегічно спрямований на мовно-автентичного для нього перекладача і водночас на адресата [6, с. 61].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфронтативні дослідження 70-90-х років ХХ ст. виробили власний теоретичний матеріал та методiku зіставлення мов і культур (ідіоетнічний ореол – Б.О.Серебренніков, картина світу, мовна та концептуальна – Б.О.Серебренніков, В.О.Аврорін, О.С.Кубрякова та інш.). Перегляд і критична оцінка гіпотези Селіра-Уорфа концепції інваріанта О.М. Леонтьєва сприяли виробленню у сучасному перекладознавстві оптимальної стратегії зокрема, стосовно поняття інваріантності текстів оригіналу та перекладу на основі гіпотези Ю.О.Сорокіна та І.Ю.Марковіної щодо лакунізованого характеру однієї соціокультурної спільності відносно іншої [6, с. 55-62]. Дослідники розглядають лакуну як відсутність у мові певних лексем, граматичних моделей, уявлень про реалії або асоціацій, пов'язаних з ними, порівняно з їхньою наявністю у мові оригіналу і відповідно у

свідомості її мовців. Лакуни існують на кожному мовному рівні. У процесі перекладу їхній зміст може відобразитися іншими засобами мови перекладу. Як правило, тексти, адресовані носію вихідної мови, розраховані лише на його сприйняття. Вони цілком і повністю виходять зі специфічних рис його психології, доступного йому обсягу інформації, особливостей оточуючої його соціально-культурної сфери. В процесі перекладу текст переадресовується іншомовному читачу, який володіє іншим обсягом фонових знань. При цьому проходить прагматична адаптація вихідного тексту.

Мета статті полягає у висвітленні проблем, пов'язаних із компенсацією системних і функціональних лакун під час перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна схема прийомів передачі реалій у художньому тексті має такий вигляд: 1. Транслітерація. 2. Переклад (заміни). 3. Наближений переклад. 4. Контекстуальний переклад [3, с. 93].

"Українські" твори М.В. Гоголя можуть служити яскравим прикладом майстерності введення реалій в оригінальну літературу. Об'єктом нашого дослідження стали українські реалії в повісті Гоголя "Ніч перед Різдом". Вихідним матеріалом став "словничок українських слів", який Гоголь навів у передньому слові Рудого Панька в першій та другій частині "Вечорів на хуторі біля Диканьки" [3, с. 11-13, 94-96].

Предметна класифікація українських реалій запропонованого Гоголем словничка включає в себе назви: 1. їжі, напоїв: *варенуха, галушки, книш, паляниця* і т.п.; 2. посуд і начиння: *миска, скриня*; 3. одягу, взуття: *відлога, кобеняк, кожух, намитка, плахта, свитка, кунтуш, черевики*; 4. грошей: *півкопи*; 5. звичаїв та свят: *голодна кутя, колядувати*.

Судячи з аналізованого нами перекладу, частіше, ніж будь-який інший прийом, перекладачем застосовувався наближений переклад українських реалій, який включає: а) родовидові заміни (*варенуха - Beerenbranntwein*), б) використання функціонального аналога (*свитка - Kosakenkittel*), в) опис, пояснення, тлумачення (*голодна кутя - Fasten, півкопи - 25 Kopeken*) [8].

Наближений переклад, як говорить сама назва, дозволяє, хоча й не дуже точно, передати предметний зміст реалії, а що стосується колориту, то він майже завжди втрачається, оскільки проходить заміна очікуваного конативного еквіваленту нейтральним за стилем.

"Німецька мова найменш гостинна до реалій", відмічають С.Влахов і С.Флорін [2, с.101]. Значною мірою це обумовлено наявністю в ній дуже зручного способу передачі реалій шляхом словоскладення. Саме це й пояснює незначний відсоток реалій в німецьких перекладах. Разом з тим використання перекладачем виключно засобів німецької мови при передачі українських реалій призвело до втрати національного колориту.

Крім українських реалій в тексті є також велика кількість вкраплень на українській мові, напр.: *"Брешут сучи бабы", "Та вси, батько", "Та спасиби, мамо! Як же, мамо!", пісня "Мені с жінкой не возитья", щедрівка "Щедрик, ведрик! Дайте вареник, грудочку кашки, кільце ковбаски!"* [3, с. 108-133].

Перекласти на німецьку, залишаючи українські слова, неможливо, проте втрату колориту певною мірою могли б компенсувати пояснення перекладача, типу, говорив, мішаючи російські слова з українськими, або, заспівав по-українськи.

На нашу думку, подібну "неуважність" перекладача до українських реалій та вкраплень можна пояснити, проаналізувавши те місце оригіналу, де запорожці розмовляють з ковалем та царицею:

"- *Что ж, земляк, - сказал, приосанясь, запорожец и желая показать, что он может говорить и по-русски...*"

„*Nicht wahr, Landsmann, bemerkte der Kosak, der zeigen wollte, daß er auch die Schriftsprache beherrschte...*"

Отже, в оригіналі по-російськи, а в перекладі - на літературній мові. Загальновідомо, що українська мова в Російській імперії вважалася не мовою, а "грубим, мужицьким наріччям", що й підкреслив Гоголь в цитованому нижче уривку:

"- *Як же мамо! ведь человеку, сама знаешь, без жинки нельзя жить, -отвечал тот самый запорожец, который разговаривал с кузнецом, и кузнец удивился, слыша, что этот запорожец говорит с царицею, как будто нарочно, самым грубым, обыкновенно называемым мужицким наречием*".

Очевидно саме цією точкою зору керувався і німецький перекладач.

Стосовно національного забарвлення творів М.В. Гоголя необхідно вказати на те, що воно як художній образ обумовлене, по-перше, змістом, а, по-друге, тими мовними категоріями, які утворюють його мовну основу.

У зв'язку з цим зупинимося на одній із мовних особливостей повісті Гоголя "Невський проспект", а саме іншомовних вкрапленнях, на "ламаному" мовленні і їх відтворенні в німецькому перекладі [9].

Вживання широкого кола іншомовних вкраплень було характерним для класиків минулого. Для перекладача це створює додаткові труднощі, особливо при перекладі на мову самого вкраплення. Саме такий випадок має місце і в "Невському проспекті": "*Мейн фрау!* - *закричав он.*

- *Вас волен зи дох?* - *отвечала блондинка.*

- *Гензи на кухня*" [4, с. 34].

Перекладацьке рішення, а саме пояснення "сказав по-німецьки", "відповіла вона також", видається в даному випадку найбільш адекватним. Природно, що переклад самим автором даного вкраплення стає цілком безпредметним і опускається. Разом з тим перекладач проходить повз важливий момент, вказаний автором, а саме примітку "лам. нім."

Як відомо, в деяких випадках у мові оригіналу і в мові перекладу можуть існувати певні традиції в зображенні особливостей мови, які виникають під впливом третьої мови. Ці традиції обумовлені структурними розходженнями всередині кожної пари мов і зовнішньо можуть мати різні риси. Так, в російській літературі для передачі "неправильного" мовлення інших народів характерні, зокрема, помилки у відмінкових закінченнях. Однак при перекладі на німецьку мову зберегти типовість цих помилок виявиться неможливим також і внаслідок граматичних особливостей німецької мови. Внаслідок цього перекладачеві доводиться шукати інший прийом, замінюючи морфологічні помилки фонетичними, фонетичні -синтаксичними чи навпаки.

Порівнявши переклад з оригіналом, ми переконуємося в тому, що в ньому не знайшли відображення помилки в російському мовленні персонажів. Майже всі практики і теоретики перекладу, торкаючись цієї проблеми, говорять про почуття міри, економності в стилізації національно забарвленого (тобто ламаного) мовлення [2, с. 260].

Однак подібна "економність" перекладача там, де сам автор не скористався нею, може призвести до порушення авторського задуму. На наш погляд, ламана мова персонажів несе в оригіналі чітко визначене смислове навантаження, оскільки цілком очевидно є різниця в її неправильності. Якщо прийняти до уваги той факт, що в повісті наводиться характеристика типового петербурзького німця того часу - "*Шиллер был совершенный немец, в полном смысле всего этого слова*", то стає очевидним, що мовна характеристика є невід'ємною частиною загальної характеристики персонажу. Крім того, оскільки всі неправильності мовлення найбільш яскраво проявляються при хвилюванні, в напружені моменти, тобто є деталлю психологічного емоційного стану персонажу, то їх використання письменником вносить додатковий необхідний штрих до характеристики образу.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, можна констатувати, що в аналізованих нами німецьких перекладах творів М.В.Гоголя в недостатній мірі переданий їхній національний колорит. Причини подібних огріхів проти національного та історичного колориту, в основному, пов'язані з особистістю перекладача - незнанням ним реальних фактів, а подекуди й деяких основних положень теорії перекладу, зокрема того, що оскільки текст являє собою послідовність мовних одиниць, семантичне значення цих одиниць і тексту в цілому може і повинне бути розкрито шляхом встановлення зв'язків між самими цими одиницями та чимось, що лежить поза ними [7, с. 7]. Отже, врахування прагматичного фактора при перекладі вимагає глибокого знання самих предметів та ситуацій, які описані у вихідному тексті. Саме це створює передумови для успішного вирішення питань, пов'язаних з міжкультурною комунікацією і забезпечує адекватний переклад тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С.38-39.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Междунар. отношения, 1980. – 342 с.
3. Гоголь Н. В. Собрание сочинений в 7-ми томах. Т. 1./ Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976.
4. Гоголь Н. В. Невский проспект // Собр. соч. в 7-ми томах. Т. 3./ Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976.
5. Кияк Т. Р., Науменко А.М., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу / Т.Р. Кияк та інш. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Селіванова О.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики / О.О. Селіванова. – К.: Вид. Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
7. Флорин С. Муки переводческие: Практика перевода / С. Флорин. – М.: Высш. школа, 1983. – 184 с.
8. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten / Nikolai Gogol. – Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1981. – 93 S.
9. Gogol N. Petersburger Novellen / Nikolaj Gogol. – München Deutscher Taschenbuchverlag, 1992. – 182 S.

Базовая В. Перевод как объект этнопсихолінгвістики.

В статье делается попытка осмысления процесса перевода как явления многоаспектного, при котором сопоставляются языковое видение мира и языковая ситуация. Актуальность данного исследования обуславливается, во-первых, тенденцией к антропоцентризму современных лингвистических исследований, которая предусматривает анализ устной или письменной речи как отражение специфики этнического менталитета, духовной культуры и обычаев и традиций, ведь свойственный языку способ концептуализации действительности является частично универсальным и частично национально-специфичным. На основании всестороннего лингвостилистического и переводческого анализ немецкоязычных переводов «украинских» произведений Н.В. Гоголя выяснены особенности компенсации системных и функциональных лакун при переводе. Компенсация лакун не создает вариант относительно инварианта, а лишь объясняет содержание понятий, принадлежащих незнакомой реципиенту культуре, сознанию и языку. Это происходит путем объяснения дефиницией, замены другими концептами и комментария. Сравнительный анализ оригиналов и целевых текстов дал возможность выявить зависимость уровня адекватности перевода от степени развития переводческих принципов и социально-культурного состояния общества. На материале немецкоязычных переводов произведений Н.В. Гоголя были также рассмотрены способы воссоздания реалий и других национально-маркированных единиц.

Ключевые слова: *межъязыковая коммуникация, перевод, языковое видение мира, языковая ситуация, экстралингвистические факторы, переводческий метод, реалии.*

Bazova V. Translation as an Object of Ethnopsycholinguistics.

The article is an attempt of interpretation of the procedure of translation as a multilateral phenomenon in which not only lingual forms are compared but also the linguistic vision of the world and the situation of communication along with a wide range of extralinguistic factors which are defined by the general concept of culture. On the basis of the comparative analysis of original and target texts the difference between levels of translation adequacy has been proved. It is caused by the development of translation principles and the difference of social conditions. The characteristic axiom in the research is the statement that adequate translation, based on a realistic method, should be grounded on the reproduction of the original in the interconnection of content and form, a detail and the whole, typical and characteristic features. It is also determined by the translators individual and artistic style. Comparative linguistic and translation analysis of the original texts by Gogol and their German translations helped us determine the main peculiarities of translation strategy. The maximum approach of the translators to adequacy is based on a full range of known devices of reproduction of lexical, phraseological and stylistic peculiarities of an original text. The translators' decisions are sometimes disputable but they should be viewed in terms of those aesthetic standards which were considered generally acceptable and obligatory at the corresponding stage of translation development.

Key words: *interlanguage communication, translation, linguistic vision of the world, situation of communication, extralinguistic factors, translation method, realia.*

Ольга Демиденко
(Київ)

УДК 81'4 (811.111+161.2): 39

ЕМОТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СИМВОЛІВ

Проаналізовано емотивність національно-культурних символів у контексті порівняння української та англійської лінгвокультур. Розглянуто сутність категорії емотивності та поняття емотивної лексики. Наведено визначення поняття символу. Проаналізовані слова-реалії як безпосередня мовленнєва реалізація символів певної лінгвокультури, міфологічні реалії як національно-культурні символи, в тому числі у складі компаративних фразеологізмів. Визначено поняття реалій-символів. Здійснено співставлення деяких образів фразеологічних порівнянь українській та британській лінгвокультурах з урахуванням їхньої емотивності та асоціацій, що ними викликаються. Увага автора зосереджена на протиставленні Добра і Зла та відповідних міфологічних образів в українському та британському міфологічному дискурсах з огляду на реалізацію емотивного потенціалу образів-реалій та лексем, що належать до їхніх денотативних полів.

Ключові слова. *Лінгвокультурологія, лінгвокультура, міфологема, реалія, символ, фразеологізм, порівняння, емотивність.*

Постановка проблеми. Дослідження національно-культурної свідомості у її мовних і мовленнєвих проявах є актуальним питанням лінгвокультурології, психолінгвістики та інших напрямків сучасної лінгвістичної науки. Суспільна природа мови, пов'язаність мови з мисленням та комунікативна спрямованість як глобальна функція мови вказують на її безперечну психологічну емотивність, яка є одним із провідних компонентів змісту національно-культурних символів. Категорія емотивності передбачає емотивне значення, в єдиній структурі якого міститься сема емотивності різних рангів, в яких представлені емотивні смисли, які можуть співпадати з лексичним значенням, бути конотативними або входити у логіко-предметну частину значення. Проблема категорії емотивності у складі національно-культурних смислів залишається **актуальним і недостатньо розробленим** у сучасній лінгвістиці, особливо у контексті порівняння мовних символів української та англійської лінгвокультур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національно-культурного символу у лінгвістичних наукових розвідках тісно пов'язане з дослідженнями концептуальних метафор, реалій, фразеологізмів, культурно-специфічних лексем у творах фольклору, етномовного компоненту казок тощо. Категорія емотивності національно-культурних символів україномовної та англійської лінгвокультур має дискусійний характер і ще не була предметом наукових пошуків і досліджень.

Метою цієї статті є розгляд мовної реалізації емотивності деяких національно-культурних символів україномовної та англійської лінгвокультур на матеріалі творів фольклору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою опису всієї множинності емотивної лексики слугує категорія емотивності, яка відрізняється від емоцій. На мовному рівні емоції трансформуються в емотивність, тому емоції – психологічна категорія, а й емотивність – мовна. Категорія емотивності розуміється двояко. При широкому розумінні ця категорія охоплює всі мовні засоби відображення емоцій і передбачає об'єднання семантично близьких мовних одиниць різних рівнів. При вузькому розумінні категорія емотивності пов'язана з емотивним компонентом значення, яке представлено емотивними смислами, що проникають в семантику слова і закріплюються в ній: в денотативному та конотативному значеннях, макрокомпонентах і в семантичному потенціалі [10, с. 49]. Тому емотивна функція проявляється щоразу, коли мовець виражає своє почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності або коли він хоче викликати яку-небудь почуттєву реакцію свого співбесідника [9, с. 10]. Згідно з концепцією В. В. Виноградова, кожне слово предметно-логічного значення оточене особливою експресивною атмосферою, що варіюється залежно від контексту. Виразна сила властива звукам слова та їх різноманітним сполученням, морфемам та їх комбінаціям, лексичним значенням. Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним та емоційним

життям. Експресія завжди суб'єктивна, характерна й особиста. Вона може бути короткочасною і стійкою, тимчасовою та постійною не тільки для особистості, навколишнього середовища, класу, а й епохи, народу, культури [3, с. 75].

Емотивність має категоріальний статус на різних рівнях мовної системи і мовлення – фонологічному, морфологічному, синтаксичному і т.д. На кожному рівні емотивність, емотивна виразність досягається мовними засобами різних рівнів системи мови, а також використанням різних стилістичних прийомів та стилістичних фігур. Важливу роль виконує передусім емотивна лексика (це-сукупність емоційної лексики і лексики емоцій), тобто проварки словникового складу, які так чи інакше пов'язані з людськими почуттями [9, с.11].

У контексті дослідження емотивного компоненту національно-культурних символічних смислів мовних одиниць на першочергову увагу заслуговують, безперечно, реалії як окремих видів культурно-специфічної лексики і, особливо, реалії, семантично пов'язані із символами-архетипами національної свідомості, відтвореними й описаними у міфах, казках та інших фольклорних творах. Оскільки слова-реалії можуть бути безпосередньо мовленнєвою реалізацією символів певної лінгвокультури, наведемо визначення понять.

Символ у широкому семіотичному сенсі визначається як знак, що передбачає використання свого первинного змісту у якості форми іншого, більш абстрактного та загального змісту, причому вторинне значення, яке може виражати поняття, яке не має особливого мовленнєвого вираження, об'єднується з первинним під спільним означальним [11, с. 125].

О. В. Шелестюк визначає такі властивості символу як образність (іконічність), вмотивованість, комплексність змісту символу та рівноправність значень у ньому, «імманентна» багатозначність та розмитість меж значень у символі, архетипічність символу, його універсальність в окремій культурі та перехрест символів в культурах різних часів та народів, убудованість символу в структуру міфології, літератури, мистецтва та інших семіотичних систем, співвіднесеність символічного та мовленнєвої реальності, символу та мови й мовлення [11, с. 126].

Оскільки, як вже зазначалося, міфологічні реалії як національно-культурні символи можуть бути образами фразеологізмів, на безперечну увагу заслуговують компаративні фразеологічні одиниці, у складі яких наявні культурні символи, що відтворюють специфіку сприйняття світу представниками лінгвокультури. Компаративні фразеологізми як стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких засновується на традиційному порівнянні, є мовною реалізацією усталених культурних асоціацій. Компаративні фразеологізми також є цікавим матеріалом для дослідження емотивності, з огляду на поєднання і взаємодію в них планів номінації та компаративності. Оскільки фразеологічні порівняння часто використовуються для інтенсифікації висловлювання, фокусуванні уваги та певних характеристиках об'єкту порівняння, використання традиційного образу у такому фразеологізмі забезпечує реалізацію намірів автора висловлення відповідно до його лінгвокультурної приналежності і за таких самих умов сприймаються реципієнтом. Відмінність образів порівнянь у різних мовах може становити неабиякі труднощі у процесі міжкультурної комунікації з огляду на те, що певний образ викликати у співрозмовників реакцію, притаманну для їх лінгвокультур. Саме тому важливим є співставлення образів фразеологічних порівнянь у різних лінгвокультурах з урахуванням їх емотивності та асоціацій, що ними викликаються. Перш за все важливо звернути увагу на символи, що є характерними для багатьох або всіх культур та, відповідно, лінгвокультур, тобто символи-архетипи.

Символи-архетипи визначаються як символи, що базуються на найдавніших міфологічних або первинних безсвідомих уявленнях про світ, з затемненим обґрунтуванням перенесення. Головними загальнолюдськими символами-архетипами є *батько-небо, мати-земля, яйце, змія, риба, сонце-око, дерево (росток), вода (ритуальне омовіння), пташка, шлях чи дорога або подорож, круг чи шар*, тощо. Ці символи не є продуктом однієї культури, а діють в культурах, розподілених у часі та відмінних за своїм історичним розвитком. [11, с. 4]. Слід, однак, зауважити, що незважаючи на наявність одних символів-архетипів у різних культурах, емотивне значення лексем, що описують такі символи, може відрізнятися у різних лінгвокультурах, що спричиняється специфікою історичного розвитку та менталітету нації та її представників.

Інформація про національний образ світу, ставлення представників певної лінгвокультури до об'єктивного світу кристалізується і концентрується саме у *реаліях-символах*, що можуть визначатися як лексеми на позначення міфологем певної лінгвокультурної спільноти, яким притаманна емотивність, що відтворює специфіку світосприйняття об'єктивної дійсності представникам такої лінгвокультури. **Міфологема** визначається як стійкий стан суспільної свідомості, суспільної психології, у якому зафіксовані канони опису існуючого стану речей у самі описи того, що існує і має право на існування. У міфологемі задані основні відношення між тим, що визнається існуючим у міфологізованому суспільстві. Основну частину міфологеми становить опис того, чому існує те, що існує, і чому воно функціонує так, а не інакше. Міфологеми фіксують порядок речей і слугують концептуальним обґрунтуванням поведінки у даному суспільстві [2, с. 126]. Таким чином, міфологема може слугувати як обґрунтуванням, так і певною моделлю комунікативної поведінки представників певної лінгвокультури, що передбачає відповідне емотивне забарвлення реалій-символів. Цей емотивний компонент значення сприйматиметься найпершим під час міжкультурної комунікації, але природно, що реципієнт повідомлення надаватиме таким реаліям символічний смисл і емотивне значення, що характерні для його лінгвокультури.

Емотивність реалій-символів тривалий час залишала поза увагою дослідників і лише нещодавно з'явилися дослідження, що певною мірою торкаються цього питання. Так, наприклад, Д. Б. Демехіна підкреслює, що українські фольклорні й літературні образи (символи) як наслідок вроджених комплексів агресивності своїми джерелами сягають у давні язичницькі часи. Народна уява трансформувала образи язичницьких богів у нечисту силу після прийняття християнства. Нечиста сила змальовувалася в українській літературі у трьох іпостасях (образах-символах): чорти (щезники, домовики, лісовики), тобто образи, що прийшли з язичницької релігії, Сатана або Люцифер – «князь», що мислився відповідно історичним реаліям, переважно доби більшовизму; «зло», безвідносно до якогось конкретного образу. Джерелом першої іпостасі послужили язичницькі вірування, український фольклор, його окремих прошарок, що називається українська демонологія, джерелом другої – Біблія, християнські апокрифи, церковні усні перекази, агіографії, середньовічна європейська література [5, с. 248]. Відповідним чином, негативної конотації набувають реалії-символи, що позначають такі персонажі.

Язичницькі символи, що мають позитивну конотацію, наприклад, такі як *Сонце, небо, земля-матінка, яйце* та багато інших у вищезгаданому дослідженні не розглядається, так само як і символи, що походять з біблійних джерел. Саме тому, на нашу думку, буде цікавим проаналізувати емотивний потенціал образів-символів слов'янської міфології у порівнянні з емотивним потенціалом аналогічних образів англійської міфології.

Традиційно образи будь-яких міфів лінгвокультур поділяються на представників Добра і Зла, що, безперечно, зумовлює емотивну забарвленість денотативних полів відповідних міфологічно-казкових реалій. Так, в українській слов'янській міфології, світ створений Всевидячим Оком, з якого з'явилися Першоптах та Першобог (Сокіл-Рід). Саме Першобог створює Білобога та Чорнобога, образи яких символізують вічну боротьбу добра і зла, які є вічними, оскільки є життям. Білобог з яких стає Володарем Світла й Світлого Світу, втіленням краси й добра, який живе у Вирії (райському острові з чарівним озером Живої Води та Прадубом) з Перуном (богом грози, грому та блискавки) і Колядою (богинею Неба, матір'ю Божича-Сонця). Чорнобог стає Володарем Темряви, уособленням зла і жахиття, що вкритий чорною шерстю, живе у Мороці зі Змієм-драконом, що дихає вогнем, та жахливою Марою – богинею зла, темної ночі, кошмарів, хвороб та смерті, повелителькою підземного царства мертвих. Відповідно, усі українські міфологічні персонажі, що служать Білобогу, асоціюються з добром і мають позитивну конотацію, а всі слуги Чорнобога пов'язані зі злом і викликають негативні асоціації. В українському міфологічному дискурсі лексеми, що належать до денотативних полів цих образів набувають відповідного емотивного забарвлення і конотації. Саме така позитивна чи негативна емотивність відтворюється фразеологічно, метафорично або аллюзивно у інших дискурсах (художньому, політичному, публіцистичному, рекламному тощо).

Британський міфологічний дискурс перш за все, звичайно, асоціюється з міфологією кельтів, але проаналізувати паралелізм персонажів кельтської та української теорій космогенезу та емотивність відповідних лексем наразі не виявляється можливим внаслідок повної відсутності

відповідної інформації про уявлення кельтів. Як підкреслюють дослідники (Т. Роллерстон), корпус ірландських легенд дуже широкий. Звичайно, тексти, що дійшли до нас, було укладено вже в християнський період, але в них залишилося стільки безумовно язичницького, що припускати, що християни, які редагували та переписували тексти, вилучили всі натяки на чужу для їх релігії концепцію створення всесвіту, було б вельми дивно. В ірландських повістях про початок світу мова йде не про початок Світу в цілому, а про заселення їх власної країни, Ірландії [10]. Звичайно, для нашого дослідження це зменшує точність проведення аналізу емотивності міфологічних образів-реалій, оскільки усі похідні образи набувають позитивної або негативної емотивності відповідно до первинної основи, закладеної у найдавніших описах космогонічних уявлень представників відповідних лінгвокультур. Але у контексті нашого дослідження наша увага зосереджується на протиставленні Добра і Зла та відповідних міфологічних образів, з огляду на реалізацію відповідного емотивного потенціалу образів-реалій та лексем, що належать до їх денотативних полів. У цьому контексті спільним для української та англійської лінгвокультур є використання колоронімів *білий/white* у фразеологізмах з позитивним значенням та, відповідно, колороніму *чорний/black* для створення асоціації зі злом, нечистю, негативом. Наприклад, *as black as sin, as clear as the sun at noonday*.

Коротко кажучи, концепт Добра у обох лінгвокультурах включає сонце, небо, життя і будь-які живі істоти (наприклад, *Прадуб у слов'ян та культ дуба у друїдів*), воду, чистоту (білий колір) тощо. До концепту Зла входять лексеми, семантично пов'язані з поняттями мороку, чорноти, вогнем, смертю і потойбічними чи неживими істотами. Такі стійкі асоціації, як вже підкреслювалося вище, визначають і емотивний потенціал відповідних лексичних одиниць, що важливо, навіть у разі їх використання у якості образного компоненту фразеологізму чи метафори.

Але якщо загалом протистояння Добра і Зла є, звичайно, притаманним обом досліджуваним лінгвокультурам, асоціації, що виникають в українців та англійців у зв'язку з певними міфологічними персонажами можуть відрізнитися. Це особливо цікаво простежується у ході аналізу деяких анімалістичних символів, які посідають важливе місце у давніх віруваннях анімалістичні символи. Тому спробуємо порівняти емотивність деяких з них.

Як підкреслює Н. С. Широкова, особливе місце серед анімалістичних мотивів кельтської міфології займають уявлення, пов'язані з конем. Для кельтів кінь був безцінною твариною у всіх іпостасях. Образ коня було включено до символіки Сонця і місяця (коня іноді розглядали як невтомного небесного скакуна, що може подорожувати як світом живих, так і світом мертвих, по воді та землі, на деяких галльських монетах зображали з човном, оскільки човен може бути і сонячним човном і кораблем померлих). Також, як підкреслює дослідниця, в Ірландії та Уельсі слово «ех» (ірл. кінь) входить до назв багатьох міфічних персонажів, пов'язаних з сонячним культом та потойбічним світом на морських островах (*ірландський бог Еохайд (Батько всіх), демон Еохо Ехкенд (Еохо Кінська голова), бог острівного потойбіччя Ріангабаір (Морський кінь)*). У британському та ірландському фольклорі місяць до цього часу називають «Білою Кобилою» (*White Horse*) (кельтська богиня місяця *Ріанна (Rhiannon)* часто зображувалася саме з білим конем, оскільки її символами були білий колір, кінь та місяць). Широке поширення мав культ кельтської богині *Епони*, що традиційно зображалася з конем та рогом достатку і вважалася покровителькою цих тварин, родючості землі і всього, що з цим пов'язано [12, с. 307-315]. Все сказане вище, а також аналіз культурологічних досліджень цього питання дає підстави припустити, що у британській лінгвокультурі образ коня має чітку позитивну конотацію, що відтворено у відповідних ідіомах, наприклад, *as strong as a horse, to work like a horse*.

Безумовно позитивним в англійській лінгвокультурі є також образ *єдинорогу*, що є символом чистоти, краси та недоторканості, та *лева*, що символізує могутність. Ці лінгвокультурні символи використовуються у фразеологічних порівняннях, наприклад, *March comes in like a lion and goes out like a lamb, as bold/brave like a lion, to fight like a lion*. При цьому єдиноріг не є міфічним образом в українській лінгвокультурі, символом краси в якій є калина (гарна як калина), а символом чистоти – лебідь, лебідка (гарна, як лебідка). Калина для українців уособлює духовне життя жінки: її дівочість, красу, кохання, заміжжя, радість і горе, родинні почуття [6, с. 269].

Але якщо в українській та англійській лінгвокультурах є образи, емотивний потенціал яких є чітко позитивним або чітко негативним (як ті, що розглядалися вище), то є й такі,

емотивність яких залежить від контексту висловлювання, оскільки сам міфологічний персонаж є суперечливим і діє то позитивно, то негативно, залежно від ситуації. До таких персонажів належать в-основному демонологічні персонажі, одним з найпопулярніших, найвідоміших і найсуперечливіших серед яких є *відьма*.

Як підкреслюють О. Богдашина та Ю. Клименко [1, с. 262-264], розходження у сприйнятті відьом вроджених і вчених полягали у народних уявленнях про спосіб надбання ними надлюдських можливостей. Якщо знання й уміння вродженої отримані мимоволі, «ненавмисно», то навчена знаходить їх свідомо, за власним злим наміром, шляхом боговідступництва й укладання договору з дияволом. Цим пояснюються й відповідні позитивні або негативні описи відьом в українських міфах і казках. При цьому, дослідники підкреслюють, що на відміну від західноєвропейських уявлень, в українських віруваннях відьма більше асоціюється зі знахарством, володінням таємними знаннями та іншими містично-потойбічними, але при цьому позитивними рисами, що пояснюється особливостями світогляду українців, а саме нерозвиненістю демонологічних вірувань українців на відміну від Західної Європи. На формування переважно негативного ставлення до відьом у західноєвропейській культурі вплинув, наприклад трактат «Молот відьом» 1486 року, що спричинив масові судові процеси над так званими відьмами. У свідомості українців сам факт володіння таємними знаннями не розглядався як гріх, особливо у випадку лікування, пророкування, рятування від негативних впливів третіх осіб тощо. Тому важко простежити чіткі грані між образами відьми й знахарки.

Як наслідок, така позитивна і дуже рідко негативна конотація складових концепту «*відьма*» відтворюється у денотативних полях відповідних творів фольклору, цим самим формуючи традиційне уявлення й ставлення до цього образу у дітей як нових представників української лінгвокультури. При цьому на увагу заслуговує той факт, що незважаючи на певну позитивність образу відьми, в українських фразеологізмах-компаративах цей образ переважно використовується для змалювання потворності жінки, наприклад, *красива як відьма з Лисої гори, страшна як відьма* [4; 14], або *страшна, як Мара* як згадка про давні міфи.

У міфології Британських островів образ відьми асоціюється, перш за все, з *банші* (*banshee*), яка є персонажем ірландської міфології і загалом визначається як жінка-привид, спів або плач якої означає смерть. Найчастіше зображується як білява красуня зі срібним гребінцем у руці. Найближчим аналогом ірландської банші є надприродня жінка *Gwarch Y Rhibyn* (*Гурах-у-рибин*), яка завжди зображується як величезна жаклива і надзвичайно худа стара жінка з темними зубами, білим обличчям та, іноді, крилами. Вона настільки страшна, що нею лякають неслухняних дітей (валлійський вираз *Y mae mor salw a Gwrach y Rhibyn – She is as ugly as the Gwrach Rhibyn – Вона страшна як Гурах-і-Рибін* означає надзвичайно негарну жінку) [7]. Варто зауважити, що обидва образи є носіями негативної емоції, оскільки, пов'язані зі смертю, тобто віщують її. З огляду на ступінь емотивності ці два образи різняться, оскільки банші за своєю зовнішністю та діями є менш негативним персонажем, ніж Гурах.

Таким чином, національно-культурні символи мають величезний емотивний потенціал, який впливає на загальне сприйняття висловлення, у якому вони використовуються. Тому дослідження мовної й мовленнєвої реалізації міфологем та етнолексем, що з дитинства формують національно-символічне сприйняття світу у представників певних лінгвокультур, є не лише цікавим, але й важливим у контексті сучасних лінгвістичних досліджень, особливо порівняльно-типологічних і потребує подальшої реалізації.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Емотивність національно-культурних символів, на нашу думку є важливим і малодослідженим аспектом сучасної лінгвістичної науки. Це питання особливо заслуговує на окремий і більш детальний розгляд з огляду та ту установчо-формувальну функцію, яку виконують символи у свідомості представників певної лінгвокультури, створюючи стереотипні уявлення мовців щодо реалій об'єктивної дійсності, які можуть символічно описуватися за допомогою таких мовних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдашина О. Образ відьми в україністичній літературі другої половини XIX – початку XX ст. / О. Богдашина, Ю. Клименко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2008. – С.261-267.

2. Вепрева И. Т. Идеологема и мифологема: интерпретация терминов / И. Т. Вепрева, Т. А. Шадрин // Научные труды профессоров Уральского института экономики, управления и права. – Екатеринбург, 2006. – Вып. 3. – С. 120-131.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб.пособие для вузов / отв.ред Г.А.Золотова. – 3-е изд.,испр. – М.: Высш.шк., 1986 – 640с..
4. Вороніна Ю. В. Образ української жінки у фразеології [Електронний ресурс] / Ю. В. Вороніна, О. Ю. Корж, Л. О. Кошляк, І. А. Луговська // Сборник научных трудов Sworld по материалам международной научно-практической конференции. – 2012. – Т. 27.– № 1. – С. 44-47. – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-112/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-112/12302-112-896>
5. Демехіна Д. Б. Українська дияволиада : етимологізаційний аспект [Електронний ресурс] / Д. Б. Демехіна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство [міжвуз. зб. наук. ст.]. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч.І.– С. 248-261. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/17219>
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Лайсафт П. Банши и другие вестники смерти кельтского фольклора: суть и смысл «плача» как «послания» [Електронний ресурс] / П. Лайсафт, Т. Михайлова // Банши: фольклор и мифология Ирландии. – М.: ОГИ, 2007. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/article/2007/10/24/banshee>.
8. Роллестон Т. Мифы, легенды и предания кельтов [Електронний ресурс] / Т. Роллестон. – Режим доступа: <http://www.Royallib.ru>.
9. Чабаненко В. А. Основы мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1974. – 168 с.
10. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : монография / В. И. Шаховский. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: ЛКИ, 2006. – 206 с.
11. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – № 4. – М.: «Наука», 1997. – с. 125-143.
12. Широкова Н. С. Анималистические мотивы кельтской мифологии / Н.С.Широкова // Исследования и публикации по истории античного мира. [под ред. Э. Д. Фролова]. – Выпуск 2. – СПб., 2003. – с. 307-320.
13. Энциклопедический словарь в 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами [сост. Ф. А. Брокгауз, И. А Ефрон]. [Електронний ресурс] – СПб., 1890. – Т. 59. – С. 315 – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
14. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х.:Основа, 1993. – 176 с. ,

Демиденко О. Эмотивность национально-культурных символов.

Статья посвящена анализу эмотивности национально-культурных символов в контексте сравнения украинской и англоязычных лингвокультур. Рассмотрены сущность категории эмотивности и понятия эмотивной лексики. Представлено определение понятия символа. Проанализированы слова-реалии как непосредственная речевая реализация символов определенной лингвокультуры, а также мифологические реалии как национально-культурные символы, входящие в состав компаративных фразеологизмов. Дано определение понятия реалий-символов. Проведено сопоставление некоторых образов фразеологических сравнений украинской и британской лингвокультурах с учетом их эмотивности и вызываемых ними ассоциаций. Внимание автора сконцентрировано на противопоставлении Добра и Зла, а также на соответствующих мифологических образах в украинском и британском мифологическом дискурсах с учетом реализации соответствующего эмотивного потенциала образов-реалий и лексем, принадлежащих к их денотативным полям.

Ключевые слова. *Лингвокультурология, лингвокультура, мифологема, реалия, символ, фразеологизм, сравнение, эмотивность.*

Demydenko O. Emotiveness of National-Cultural Symbols.

This article deals with the emotiveness of national-cultural symbols in the course of comparing the Ukrainian and British linguistic cultures. The essence of the emotiveness category and the notion of the emotive lexis have been considered. The notion of symbol and its definition are represented. The realias as direct speech realization of the symbols of specific linguistic culture as well as mythological realias as national-cultural symbols included into the content of the phraseological comparatives. The realias-symbols have been defined. Some images of phraseological comparatives of Ukrainian and British linguistic cultures with consideration of their emotiveness and related associations. The author focuses her attention on the Good and Evil as well as the related mythological images and lexemes in their denotative fields.

Key words: *cultural linguistics, linguoculture, mythologem, realia, symbol, phraseological unit, comparison, emotiveness.*

Наталія Іваницька
(Вінниця)

УДК 81'367.625(161.2=111):81-115

НЕРІВНОРЯДНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

У статті систематизовано науковий досвід лінгвістичної славістики, германістики та контрастивістики у визначенні лінгвальної сутності та метамовної інтерпретації парадигматичних категорійних ознак дієслова. Проаналізовано багатовимірні класифікації категорійної семантики дієслова. З'ясовано, що внутрішньомовна лексико-семантична парадигматика української та англійської дієслівних систем має нерівнорядні класифікації, в основу яких покладено денотативний, логіко-семантичний, семантико-граматичний, синтагматичний, антропоцентричний принципи. Виявлено, що в славістиці поширеним є розмежування дієслова як структурно-номінативної одиниці мовної системи і дієслова як предикативного компонента речення, на противагу стійкій тенденції в англістиці, особливо зарубіжній, до поєднання номінативної та функціональної значущості дієслова. Доведено, що приведення діючих внутрішньомовних лексико-семантичних класифікацій до «спільного знаменника» є необхідною умовою здійснення науково валідного міжмовного аналізу, спрямованого на встановлення ізоморфних та аломорфних ознак дієслівних лексико-семантичних парадигм.

Ключові слова: дієслово, міжмовний аналіз, лексико-семантична парадигматика, класифікація дієслів.

Постановка проблеми. Сучасна мовознавча бібліографія як у славістиці, так і в германістиці, а останнім часом і в контрастивістиці, багата на розвідки, присвячені аналізу дієслівної семантики (А.Д. Апресян, І.Г. Альошина, С.М. Антонова, О.В. Бабакова, Л.Г. Бабенко, І.В. Багмут, Л.М. Васильєв, Р.М. Гайсіна, А.Р. Кероп'ян, М.В. Мирончук, З.В. Ничман, А.Я. Середницька та ін.). Пильна увага до семантики дієслова має суперечливий вплив на зіставні дослідження дієслівних систем. З одного боку, внутрішньомовні описи становлять основне підґрунтя для зіставного аналізу і певною мірою полегшують проведення міжмовного дослідження. З іншого ж боку, аналіз великої кількості дотичних до проблем лексичної та граматичної семантики внутрішньосистемних наукових розвідок наштовхує на думку, що застосування їхніх результатів має певні труднощі з огляду на неоднозначність трактування понять та термінів, якими оперують дослідники, різновекторність підходів до опису обраних об'єктів дослідження в контексті сучасних наукових парадигм, а також неоднакові цілі та завдання.

Доводиться констатувати, що на першому етапі зіставного аналізу – точному і повному описі дієслівних систем української та англійської мов, – дійсно необхідно «наверстати» та до певної межі «упорядкувати» їхній опис, з тим щоб на наступних етапах дослідження оперувати теоретично й термінологічно релевантними одиницями. Інакше кажучи, установлення міжмовних кореляцій та відмінностей у межах обраних аспектів дослідження дієслівних систем видається неможливим без попереднього вибудовування співвідносних внутрішньомовних дієслівних описів у кожній із зіставляваних мов, здійснених на ідентичних методологічних засадах і репрезентованих однаковими термінопозначеннями.

З огляду на зазначене, **актуальним** постає аналітичний огляд основних діючих у лінгвістичній славістиці і германістиці підходів до внутрішньосистемної стратифікації дієслівної семантики, які є релевантними для подальшого зіставлення лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем української та англійської мов і критичне осмислення яких є найбільш впливовим на формування власних методологічних засад контрастивного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблення загальнометодологічних основ і принципів семантичної класифікації дієслівної лексики завдячує передусім лінгвославістам, зокрема працям Ю.Д. Апресяна, Л.М. Васильєва, Р.М. Гайсіної, О.І. Леути, Т.Є. Масицької, О.М. Мухіна, В.М. Русанівського, Н. Ю. Шведової. У низці розвідок аналізом було охоплено конкретні лексико-семантичні групи дієслів української мови (І.В. Багмут, Є.А. Карпіловська, І.І. Овчиннікова, Г.О. Пашковська, А.В. Шумейкіна та ін.), англійської мови (Т.В. Виноградова,

В.В. Ганечко, О.Д. Дворник, Є.Ф. Жукова, Р.В. Карунц, Є.Ю. Куленкова, О.С. Цимеринова та ін.), російської мови (О.В. Бабенко, Р.М. Гайсіна, О.П. Жданова, Г.А. Кильдибекова, Є.В. Кузнецова, З.В. Ничман, А.В. Прокопенко та ін.). Останнім часом поширення набув і зіставний аналіз окремих дієслівних лексико-семантичних парадигм української, російської, німецької, англійської, французької, сербської та інших мов.

Аналітичний огляд зазначених праць дає змогу стверджувати, що класифікаційні виміри дієслівної семантики знайшли нерівнорядне системно-парадигмальне осмислення в зіставлюваних українській та англійській мовах, де в основу дієслівних таксономій покладено різні за онтологічною та лінгвістичною природою параметри. Водночас привертає увагу те, що більшість дослідників, стикаючись із виробленням принципів семантичної категоризації дієслів, не залишають поза увагою тісне переплетіння та постійну взаємодію лексичних і граматичних компонентів дієслівних значень.

Мета статті полягає в аналітичній систематизації відомих у лінгвогерманістиці та лінгвославістиці підходів до кваліфікації лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем для створення адаптивної моделі міжмовного зіставлення. *Об'єкт дослідження* – дієслівні системи української та англійської мов. *Предмет дослідження* – ретроспективний огляд лексико-семантичної стратифікації дієслівних систем української та англійської мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія мовознавства знає чимало різних стратифікацій дієслівної лексики, з-поміж яких навряд чи можна (та й чи необхідно?) віднайти найбільш однозначну. Складність проблем, пов'язаних із різноаспектною систематизацією дієслівної лексики в зіставлюваних мовах, полягає в тому, що вона (лексика), по-перше, безпосередньо пов'язана з онтологією самої природи мови, процесами відображення мовними засобами навколишнього світу; по-друге, кожна мова володіє системою специфічних, властивих їй мовних засобів відображення світу і, по-третє, сам філософсько-методологічний підхід і принцип системності у вивченні мовних фактів, пов'язаних із багатомірною сферою буття, не завжди адекватно «спрацьовує» в лексико-семантичних парадигматичних моделях, у тому числі й у моделях дієслівних систем української та англійської мов.

У сучасній лінгвістиці незаперечною є теза про складність кваліфікації дієслівного значення через його інтегрувальний характер. Ще О. О. Потєбня зазначав, що назви дії в дієслові не мають відповідної субстанції, не піддаються зображенню самі по собі [8, с. 60]. Обґрунтовуючи ономаціологічну своєрідність дієслова як частини мови, О.С. Кубрякова цілком аргументовано наголошує на тому, що «дієслово спрямовано передусім до форм екзистенції матерії, до руху в часі і просторі...» [6, с. 101].

Природно, що помічена мовознавцями своєрідність дієслова не могла не відбитися на застосуванні різноаспектних підходів до його семантичної диференціації, зайвий раз підтверджуючи хрестоматійну на сьогодні тезу Г.А. Уфимцевої про те, що «в дієслові більше, ніж в інших частинах мов, перетинаються, різноманітно взаємодіючи, лексичне і граматичне, власне знакове і структурне значення» [13, с. 151]. Традиційний, класичний підхід до інтерпретації дієслова як номінативної одиниці із специфічним процесуальним змістом (В.В. Виноградов) співіснує з концепціями, в яких дієслово тлумачать із погляду його релятивної функції, тобто здатності називати не лише дію, але й її учасників (Ш. Баллі, Е. Бенвеніст). Відповідно класифікаційні схеми дієслівних систем побудовані на різних принципах, які нерідко перехреснюються та доповнюють один одного. Типологію дієслів здійснюють на денотативних, парадигматичних, синтагматичних, антропоцентричних, функціональних та інших засадах або їхній комбінації, унаслідок чого виокремлюють тематичні, логіко-семантичні, семантико-граматичні, логіко-граматичні, лексико-морфологічні, функціонально-семантичні та інші класи, групи, розряди дієслів.

Поширеною в мовознавчій практиці, особливо на теренах лінгвістичної славістики, є семантична класифікація дієслів, в основу якої покладено *тематичний (денотативний) та парадигматичний* принципи. Природне онтологічне розчленування процесуальної ознаки як екстралінгвістичного фактора сукупно із виокремленням у дієслівному значенні тотожних і диференційних ознак у проекції на визначений наперед ідентифікатор [2, с. 22] дають змогу розкрити номінативну значущість дієслова та описати дієслівне значення на системно-парадигматичному рівні. Відомим, зокрема, є ідеографічний опис російських дієслів, виконаний в аспекті системної організації лексики та структурної організації лексичного значення слова

і найповніше представлений у [11], відповідно до якого дієслівні значення подано в межах трьох субкатегорій: 1) дія та діяльність; 2) буття, стан, якість; 3) відношення. Схожу класифікацію російських дієслів пропонує й Р.М. Гайсіна.

Водночас слід зауважити, що класифікаційні ознаки, покладені в основу стратифікаційної шкали дієслівної лексики, є доволі різноманітними, що ускладнює презентацію всеохопної таксономії українських та англійських дієслів на системно-парадигматичному рівні. Класифікаційними параметрами парадигматичного опису дієслівної лексики найчастіше виступають: динамічність / статичність, часова протяжність / епізодичність, контрольованість / неконтрольованість, активність / інактивність, каузативність / акаузативність та інші.

Найбільш розробленим є поділ дієслів, заснований на протиставленні динаміки і статички, який ураховує передусім семантичні параметри дієслова, нерідко витлумачені на тлі граматичних та функціональних характеристик як допоміжних ознак класифікації [7, с. 47]. Семантична опозиція дії та стану пронизує більшість дієслівних стратифікацій, здійснених на матеріалі слов'янських та германських мов. Так, зокрема поділ дієслів на стативні і нестативні є визначальним для класифікації Дж. Лакоффа. Співзвучною з таким поділом є семантична класифікація англійського дієслова, представлена в [15]. Автори цієї граматики розмежовують динамічні дієслова (*dynamic verbs*) і дієслова стану (*stative verbs*), які субкатегоризують п'ятьма класами в межах динамічних дієслів («діяльність (*activity verbs*)», «відчуття (*verbs of bodily sensation*)», «процес (*process verbs*)», «початок та кінець події (*transitional event verbs*)», «миттєва дія (*momentary verbs*)» та двома в межах статичних («дієслова пасивного сприйняття і розумової діяльності (*verbs of inert perception and cognition*)» і «дієслова відношення (*relational verbs*)»).

Водночас семантичну ознаку «дія / стан» нерідко проєктують на інші категорійні ознаки. Зокрема, стратифікація дієслів З. Вендлера відбиває один із основних виявів рефлексії докільця у свідомості – «категоризацію "внутрішнього часу" об'єктів позамовної дійсності» [5, с. 15]. У його класифікації чітко виділено чотири аспектуально орієнтовані лексичні класи дієслів, відомі сьогодні як «класи Вендлера»: «*accomplishment*» («здійснення», «виконання»), «*achievements*» («досягнення»), «*activities*» («дії», «діяльності»), «*states*» («стани») [17, с. 103]. Слід зауважити, що класифікація Вендлера зазнала численних удосконалень, а також стала підґрунтям для створення подібних таксономій (пор., наприклад, чотири класи дієслів А. Вежбицької: «*states*», «*changes*», «*actions*», «*events*»). Прикметно, що побудована на основі сполучуваності, без передбачення семантичного обґрунтування цих класів, класифікація Вендлера неодноразово зазнавала й семантичної експлікації, унаслідок чого деякі із названих класів було субкатегоризовано за певними ознаками, наприклад за агентивністю, переорієнтовано в логіко-семантичну площину тощо.

Протиставлення динаміки і статички простежено і в системно-парадигматичних диференціаціях категорійного значення дієслова, здійснених із залученням таких ознак, як «часова протяжність / епізодичність», «контрольованість / не контрольованість», «каузативність / акаузативність», «активність / інактивність» тощо (Т.А. Кильдибекова). Нерідко семантичну класифікацію дієслівних систем ускладнено й іншими значенневими варіантами, які виділяють як у межах дієслів дії чи стану, так і паралельно з ними: «дія», «стан», «процес» (Д.М. Шмельов); «дія», «стан», «відношення», «властивість» (В.В. Богданов); «реляційність», «екстенціональність», «статуальність» та «акціональність» (Г.О. Золотова); «*activity*», «*state*», «*process*» (О. Есперсен) та ін.

Примітно, що протистояння динаміки і статички в сучасних класифікаціях дієслівних систем певним чином відбито і до певної межі враховано при антропоцентричному підході до аналізу семантики дієслова. Семантична диференціація дієслів, які позначають трудову цілеспрямовану діяльність, з одного боку, та стан людини, з іншого, – є своєрідним віддзеркаленням динамічної / статичної характеристики процесуальних денотатів крізь призму людського сприйняття (Ю.Д. Апресян, Е. Бенвеніст, Ю.М. Караулов).

Не менш поширеним на сьогодні є логіко-семантичний (Н.С. Авілова, Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов), чи логіко-граматичний (О.І. Леута) підхід до класифікації дієслівної семантики, який у загальних рисах можна охарактеризувати як *синтагматичний*. Такий підхід ґрунтується на визнанні неелементарності дієслівного значення, яку зумовлює той факт, що в «основі семантики дієслівного слова лежить поняття ознаки, яка за логікою речей, як і за логікою мислення, імплікує певну субстанцію, предмет, якому вона належить» [7, с. 18].

Денотативний зміст дієслова розглядають у контексті цілої ситуації, події, пропозиції. Стверджують, що семантичний потенціал дієслова розкривають його синтаксична та лексико-семантична сполучуваність. Розвиваючи такі ідеї, мовознавці безспідставно констатують: «Якщо лексичне значення імен переважно базується на розумінні «сутності», матеріальної або ідеальної, тобто сформованій мовними засобами, що виражають предметність, і на логіко-граматичній категорії «субстанція», то дієслівні лексеми відображають дії, стани, процеси – відношення, що підпадають під не менш об'ємну логічну категорію «ознака» [7, с. 18].

Кваліфікація дієслівного значення з орієнтацією на предметну сферу як у лінгвогерманістиці, так і лінгвославістиці має доволі давні традиції. Ще В. фон Гумбольдт із властивим йому філософським осмисленням мови, намагаючись установити сутність дієслова в сукупності його властивостей, зауважував, що «... дієслово – це нерв самої мови» [3, с. 199]. Подібні міркування про зв'язок дієслова із субстанцією виказували свого часу і на теренах славістики.

Переконання дослідників у тому, що в основі дієслівного значення лежить саме поняття ознаки, наштовхує їх на думку, що номінація дієслівними лексеми відбувається з орієнтацією на сферу суб'єкта чи/або сферу об'єкта, через що значення дієслівних лексем формують дві частини: семантика власне дієслова і значення визначеного ним предметного імені [13, с. 139].

Урахування того факту, що номінація дієслівними лексемами відбувається неодмінно з орієнтацією на сферу суб'єкта і/чи сферу об'єкта уможливує виведення ономаціологічної формули [13, с. 34], за допомогою якої значення співвідносять із об'єктивною дійсністю. Так, зокрема у концепції Г.А. Уфимцевої розроблення семасіологічного аналізу дієслів ґрунтується на визнанні того, що у дієслівних значеннях зафіксовані й закріплені різні за своїм змістом семантичні ознаки, всілякі ракурси зв'язків дієслівної «дії», «стану» і т. ін. із предметами та особами, що виконують такі дії чи схильні до них. Саме це дає підстави кваліфікувати дієслово як мінімальну синтагму. Показово при цьому, що запропонована дослідницею семіологічна класифікація дієслів ґрунтується на протиставленні двох важливих логіко-граматичних категорій – «сфери суб'єкта дії, стану» і «сфери об'єкта дії», що включає відношення й семантичну спрямованість ознакового слова-дієслова до тієї чи іншої сфери і визначає змістову й формальну валентність (сумісність, лінійну сполучуваність) дієслова. [13, с. 167].

Логіко-предметний зміст дієслівного значення, який традиційно витлумачують на основі конфігурації семного складу, нерідко встановлюють із орієнтацією на субстанційні параметри ситуації. Наприклад, І.В. Сентенберг виокремлює чотири типи дієслівних лексико-семантичних класів (груп): суб'єктні, суб'єктно-об'єктні, суб'єктно-адвербіальні, суб'єктно-об'єктно-адвербіальні, вичленовуючи в таких словозначеннях відповідні семи: процесуальної ознаки, семантичного суб'єкта, семантичного об'єкта та семантичного адвербіала [10, с. 85–86]. Урахування різного роду субстанційних ознак англійського дієслова знайшло безпосереднє втілення в дослідженні таких дієслівних класів, як дієслова із включеною часовою ознакою дії (Ж.А. Гендельман), адвербіальні дієслова (І.В. Ігнатова), дієслова локативної семантики (О.Ю. Куленкова) тощо.

Помічена здатність дієслова називати не лише власне дію, але і всю ситуацію та передбачати всіх її обов'язкових та ймовірних учасників в упорядкованому вигляді, яка, маючи різне теоретичне підґрунтя та відповідно варіативне термінопозначення (зокрема, зустрічаємо: «проективність» у О.О. Потебні; «валентність» у С.Д. Кацнельсона та Л. Теньєра; «семантична валентність» у О.О. Холодовича; «подовжений семантичний компонент, що забезпечує спадкоємність наступного компонента відносно попереднього» у Ю. С. Степанова; «відмінкова рамка» у Ч. Філлмора тощо), має загальну спрямованість щодо вказівки на специфічність, складність і комплікативність дієслівного денотата.

Побіжно згадаємо про те, що особливої актуальності осмислення категорійної природи дієслова як «ядра маленької драми» (Л. Теньєр) із необхідними для такої ситуації учасниками (субстанціями) набула з утвердженням у новітній європейській лінгвістичній думці теорії вербоцентризму, що була сформована в німецькій класичній філософії граматики, представники якої наголошували на беззаперечній ролі дієслова як організаційного центру речення (К. Беккер, Й. Майнер та ін.). Саме з ідеєю т. зв. «дієсловоцентричної ідеології» пов'язують виникнення

теорії валентності та інтенції, яка посіла одне з провідних місць у сучасних семантико-синтаксичних дослідженнях.

Характерно, що, встановлюючи субстанційні характеристики дієслова, українські лінгвісти вдаються до вичерпного опису актантів у безпосередньому зв'язку з типологією дієслівних значень (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, О.В. Куц, Л.І. Лонська, Г.В. Ситар, М.І. Степаненко). При цьому класифікацію дієслова як основного засобу вираження предиката, здійснюють із урахуванням кількості аргументів та водночас ураховують лексичну семантику як таку, що у «згорнутому» вигляді є моделлю речення (С. Д. Кацнельсон). Розмежування дієслів на певні типи (*verbs types*) із урахуванням семантичних ролей залежних від них партиципів (напр., «дієслова руху (*motion*)», «відпочинку (*rest*)», «мовлення (*speaking*)» тощо) знаходимо і в сучасних граматиках англійської мови [14, с. 123–145]. Синтагматичний принцип покладено в основу відомої класифікації англійських дієслів Г. Г. Сильницького [10].

Синтагматично зорієнтованою є класифікація англійських дієслів, запропонована Г. Г. Почепцовим. Ця таксономія ґрунтується на врахуванні спрямованості дієслівної дії на об'єкт, яку визначають дистрибутивні властивості дієслів. Такий підхід дав змогу дослідникові виділити два кількісно наповнених класи: дієслова неспрямованої дії та дієслова спрямованої дії та стратифікувати останні двадцятьма трьома субкласами з урахуванням «ознаки синтаксичної природи елементів обов'язкового оточення та їхньої комбінаторики» [9, с. 15].

Дотичними до логіко-семантичних та семантико-граматичних класифікацій дієслів є стратифікації, в яких субкатегоризацію дієслівного значення проводять у тісному зв'язку з орієнтацією на силу сполучувальних потенцій дієслова. Останні виступають не лише маркером актуалізації лексичних значень, але й свого роду індикатором віднесення дієслова до того чи іншого семантичного класу. Особливістю таких класифікацій є «увага» до правобічних партнерів дієслова, експлікованих обов'язковими чи факультативними придієслівними поширювачами в актуальному мовленні. Класифікації, пов'язані з розвитком учення про абсолютивно-релятивну природу дієслова, активно застосовують у лінгвоукраїністиці (Н.Л. Іваницька) [4]. За такого підходу вважають, що динамічні (процесуальні) ознаки, відтворені в мовах дієслівними найменуваннями, часто бувають досить складними, важко диференційованими в ланцюгу їхнього словесного називання. Виявлена дослідниками неоднакова спроможність щодо відтворення процесуального денотата, формалізована синтагматикою, стала підґрунтям для розмежування дієслів на автосемантичні (дієслова абсолютної семантики), синсемантичні (дієслова релятивної семантики) та інформативно недостатні.

Поширеним в лінгвістичній славистиці та германістиці є функціональний принцип дієслівної класифікації. «Хрестоматійним» на сьогодні (хоча і донині не позбавленим суперечливості в дослідницьких підходах та тлумаченнях) є розмежування дієслів на повнозначні / напівповнозначні / копулятивні, що ґрунтується на достатності інформативного наповнення дієслівних лексем.

Останнім часом дослідники намагаються синтезувати різні підходи та принципи дієслівної стратифікації та здійснити комплексний опис дієслівної семантики. У лінгвістичних студіях послідовно постулюють думку про «диференційований підхід до опису дієслівної системи в єдності функціонально-граматичних і семантичних ознак» [7, с. 25]. Комплексні описи дієслівної семантики проводять на матеріалі різних мов. Так, зокрема в україністиці відомою є функціонально-семантична диференціація, здійснена свого часу В.М. Русанівським. Наголошуючи на тому, що семантика дієслів тісно пов'язана з їх граматичними функціями та стверджуючи, що широта граматичного діапазону дієслова дає можливість виділити велику кількість диференційних ознак, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу, вчений за наперед визначеними ознаками виокремлює 41 семантичну групу. Показово, що запропонований дослідником поділ українських дієслів на семантичні групи, виділені за формальними ознаками, попри значний доробок його наступників, як і вагомі напрацювання представників інших лінгвістичних теорій у царині дієслівного значення, і донині не втрачає актуальності та теоретичної довершеності в площині використовуваної мовознавцем моделі опису мовних явищ.

Семантико-граматичний характер має класифікація дієслів російської дослідниці Г.О. Золотової, в якій ураховано категоріальну семантику дієслова, його граматичні

характеристики (склад дієслівної парадигми, характер суб'єкта при дієслові), а також функціональний аспект (конструктивні можливості при побудові речення). Семантико-граматичну класифікацію українських дієслів здійснив О.І. Леута, у концепції якого чіткого розмежування дістає кваліфікація дієслова як номінативна і структурна одиниця мовної системи, з одного боку, і як предикативний член речення в актуальному мовленні, з другого, що дає змогу в комплексі простежити номінативну та функціональну значимість дієслівної одиниці [7].

Інтегрованою за її характером постає класифікація, запропонована американською дослідницею Б. Левін у [16]. У цій праці 3000 англійських дієслів розподілено на 57 класів відповідно до загальних семантичних характеристик, а ргіогі визнаними більшістю лінгвістів, однак експлікованими лише за умови синтаксичної активності дієслова. Гіпотеза про тісний зв'язок "синтаксичної поведінки" дієслова та належності його до певного класу, яку неодноразово обстоювали й інші дослідники, у цій розвідці знаходить підтвердження з урахуванням зміни діатези, яка безпосередньо впливає на маркування дієслова як члена того чи іншого класу.

Прикметно, що в сучасних мовознавчих теоріях категорійне значення дієслова, як і його субкатегоризація, віднаходить «нове прочитання» з позицій тієї чи іншої методології. Зокрема, показовими в дослідженні дієслівної лексики стали тенденції, які засвідчують перехід від аналізу її внутрішньої, системної організації в мові до вивчення її функціонування в тексті та мовленні (Ф.С. Бацевич, В.Г. Гак).

У цьому аспекті відомою є концепція функціональної категоризації дієслова з позицій когнітивістики, відстоювана російським дослідником М.М. Болдиревим та його послідовниками. Кваліфікуючи категорійне значення дієслова як нерозривну єдність двох аспектів: статичного (системно-семіологічного) та динамічного (функціонально-семіологічного), вчений поділяє дієслова на акціональні та неакціональні. Перші кваліфіковані як такі, що виражають певну динаміку, співвідносно з активністю суб'єкта, а другі – як такі, що виражають події, пов'язані із внутрішнім світом людини. Акціональні та неакціональні дієслова традиційно диференціюють на основі їхньої кореляції з *do* (акціональні) та *happen* (неакціональні). Указуючи на розмитість меж між такими групами, дослідник субкатегоризує виділені ознаки іншими категорійними значеннями, найсуттєвішими з яких виступають: каузативність, процесуальність, якість, статуральність, релятивність [1]. При цьому вчений зауважує, що вивчення принципів та механізмів функціональної категоризації дієслів можна здійснювати на основі аналізу їхньої прототипної семантики як особливого методу когнітивного дослідження мовних значень.

Аналітичний огляд семантичних класифікацій дієслів у досліджуваних мовах засвідчує відтворену в таких таксономіях різновекторність підходів до осмислення загальнокатегорійного значення дієслова загалом та окремих його складників зокрема, цілком умотивоване як теоретико-методологічними чинниками, так і, що не менш важливо, доцільністю врахування тісної взаємодії та взаємозалежності власне лексичної та граматичної семантики цих одиниць та визначення в цьому аспекті пріоритету тієї чи іншої, як і опертя на функціональну та синтаксичну своєрідність дієслів. При цьому пріоритетним виступає інтегральне дослідження власне семантичних, граматичних та функціональних ознак, розмежування яких на шляху до адекватної інтерпретації категорійної природи дієслова наразі навряд чи є доцільним. Водночас одноаспектність чи, іншими словами, увага до того чи іншого аспекту, що завжди має місце у вивченні мовних явищ, як це властиво й дієсловам, у свою чергу, поглиблює і збагачує загальну теорію дієслова, у тому числі й теорію зіставного вивчення цього класу повнозначних слів.

Більше того, активізація різноаспектних досліджень категорійних ознак дієслова переконливо доводить правомірність і можливість побудови багатьох інших таксономій, здатних репрезентувати як лексико-семантичну парадигматику дієслівних систем, так і відтворювати їхні синтагматичні властивості у сфері словосполучення та речення, актуалізуючи здатність / нездатність дієслів утворювати формально-синтаксичні компоненти (члени речення), семантико-синтаксичні компоненти (синтаксеми), прогнозувати позиції (сильні / слабкі) у позиційній структурі речення, обов'язкові / факультативні придієслівні компоненти та ін.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, внутрішньомовна лексико-семантична парадигматика української та англійської дієслівних систем має нерівнорядні класифікації, в основу яких покладено денотативний (І.В. Багмут), логіко-семантичний (І.В. Сентенберг, Г.А. Уфимцева), семантико-граматичний (О.І. Леута, В. Levin),

синтагматичний (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, С.Д. Кацнельсон, Н.Л. Іваницька, Г.Г. Почепцов, Г.Г. Сильницький, Ch. Fillmore), антропоцентричний (О.В. Бессонова) принципи. Установлення семантичних параметрів українських та англійських дієслівних систем, здійснюваних як вітчизняними, так і зарубіжними лінгвістами, мають суттєві відмінності. В англістиці, на відміну від україністики, застосування тематичного (денотативного) підходу не знайшло широкого застосування. Натомість таксономії англійських дієслів, особливо ті, що здійснені зарубіжними лінгвістами, значною мірою спираються на синтагматичні та морфологічні властивості дієслова, що нерідко призводить до мінімального розмежування дієслова як структурно-номінативної одиниці мовної системи і дієслова як предиката – члена речення. Співіснування в мовознавчих працях різноаспектних підходів до утворення внутрішньосистемних семантичних таксономій дієслівної лексики (денотативних, парадигматичних, синтагматичних, функціональних) потребує систематизації набутого досвіду, екстраполяції та подальшого «адаптування» отриманих результатів до міжмовної українсько-англійської паралелі із урахуванням нерівнорядності існуючих підходів до лексико-семантичної парадигматики в лінгвоставістиці та лінгвогерманістиці на тлі пріоритетного системоцентричного підходу до аналізованого матеріалу. Перспективним залишається вироблення чітких комплексних критеріїв міжмовної стратифікації української та англійської дієслівних систем з метою встановлення релевантних ізоморфних та аломорфних характеристик лексико-семантичних дієслівних парадигм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола : [монографія] / Н. Н. Болдырев. — Тамбов, 1995. — 243 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. — М : Высш. шк., 1981. — 184 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт / [пер. с нем. яз., под ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили]. — М. : Прогресс, 1984. — 397 с.
4. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. — К. : Вища шк., 1986. — 167 с.
5. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові : [монографія] / М. І. Калько. — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. — 384 с.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. — М. : Наука, 1978. — 115 с.
7. Леута О.І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — 404 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Просвещение, 1977. — Т.4. Вып. 2. Глагол. — 406 с.
9. Почепцов Г. Г. Синтагматика английского слова / Г. Г. Почепцов. — К. : Вища шк., 1976. — 112 с.
10. Сентенберг И. В. Семасиологическое основание глагола как части речи (на материале английского языка) / И. В. Сентенберг // Семантические отношения внутри словосочетания и предложения : сб научн. тр. — Волгоград, 1984. — С. 84—92.
11. Сильницький Г. Г. Семантическая классификация структуры типа "существительное + непереходный глагол" в современном английском языке : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.12 "Германские языки" / Г. Г. Сильницький. — Л., 1965. — 25 с.
12. Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание : Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / [под ред. Л. Г. Бабенко]. — М. : АСТ Пресс, 1999. — 704 с.
13. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принципы семиологического описания лексики / [под ред. Ю. С. Степанова]. — изд. 2-е, стереот. / А. А. Уфимцева. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — 240 с.
14. Dixon R. M. W. A new Approach to English Grammar, on semantic principles / Robert M. W. Dixon. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 416 p.
15. A grammar of contemporary English / [ed. by R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik]. — N.-Y.; London : Seminar press, 1972. — 1120 p.
16. Levin B. English Verb Classes and Alternations / Beth Levin. — Chicago : University of Chicago Press, 1993. — 348 p.
17. Vendler Z. Verbs and Times [Електронний ресурс] / Zeno Vendler // The Philosophical Review. — 1957. — Vol. 66. — No. 2 (Apr.). — P. 143—160. — Режим доступу : <http://www.jstor.org/pss/2182371>

Ivanytska N. Multidimensionality of Lexical-Semantic Stratification in Ukrainian and English Verb Systems.

The paper summarizes the results of Slavic, Germanic and comparative linguistic studies in determining the nature and metalinguistic interpretation of the paradigmatic categorical characteristics of

the verb. It analyses many-sided classifications of the categorical verb semantics. The research emphasizes that intra-lexical semantic paradigms in Ukrainian and English verb systems have differences. It is mentioned that existed classifications are based on denotative, logical-semantic, semantic-grammatical, syntagmatic and anthropocentric principles. The accepted Slavic approach differentiates between the verb as a structural nominative unit of language and a verb as a predicate component of the sentence. It is opposed to a steady tendency in English linguistics, especially foreign, where nominative and functional significance of the verb are not separable. It is important to find «common denominator» for known internal lexical-semantic classification as only common stratification parameters can be viewed as an effective base for valid cross-language scientific analysis aimed at determining isomorphic and divergent characteristics in verb lexical- semantic paradigms.

Key words: verb, cross-lingual analysis, lexical- semantic paradigms, classification of verbs.

Иваницкая Н.Б. Многомерность лексико-семантической стратификации глагольных систем украинского и английского языков.

В статье систематизирован научный опыт лингвистической славистики, германистики и контрастивистики в определении лингвальной сущности и метаязыковой интерпретации парадигматических категориальных признаков глагола. Проанализированы многомерные классификации категориальной семантики глагола. Определено, что внутриязыковая лексико-семантическая парадигматика украинской и английской глагольных систем имеет разновекторные классификации, в основе которых лежат денотативной, логико-семантический, семантико-грамматический, синтагматический, антропоцентрический принципы. Акцентируется на том, что в славистике распространенным является разграничение глагола как структурно-номинативной единицы языковой системы и глагола как предикативного компонента предложения, в противовес устойчивой тенденции в англистике, особенно зарубежной, к неразграничению номинативной и функциональной значимости глагола. Доказано, что приведение действующих внутриязыковых лексико-семантических классификаций к «общему знаменателю» является необходимым условием осуществления научно валидного межъязыкового анализа, направленного на установление изоморфных и алломорфных признаков глагольных лексико-семантических парадигм.

Ключевые слова: глагол, межъязыковой анализ, лексико-семантическая парадигматика, классификация глаголов.

Наталія Каїка
(Донецьк)

УДК 81' 373.7=133.1

РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ГРАФЕМІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЕКВІВАЛЕНТИ

Проаналізовано міжмовні фразеологічні еквіваленти графемічної фразеосемантичної групи. Визначено питому вагу фразеологізмів цієї групи у загальному фонді російсько-французьких фразеологічних еквівалентів. Виявлено фразеологізми, значення яких пов'язані із реалізацією комунікативних функцій невербальних компонентів: почерку, манери писання, специфіки використання розділових знаків тощо. З'ясовано, як відбиваються у фразеології зіставлених мов основні комунікативні смисли, що виражають графемічні компоненти в акті комунікації. Виявлено специфіку процесів фразеологізації та інтерсеміотичного зв'язку вербальних і невербальних одиниць. Встановлено, що фразеологічна спільність у групі російсько-французьких графемічних еквівалентів виявляється досить яскраво, незважаючи на приналежність зіставлених мов до різних мовних систем. Акцентується перспективність усебічного аналізу корпусу російсько-французьких фразеологічних еквівалентів, що експлікують функційні особливості невербальних компонентів комунікації як специфічних одиниць, котрі формують міжмовну фразеологічну спільність.

Ключові слова: міжмовні фразеологічні еквіваленти, графемічна фразеосемантична група, загальний російсько-французький фразеологічний фонд, невербальні засоби комунікації.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма в дослідженні мови, що передбачає розгляд діяльності людини у всіх її аспектах, інтерес до комунікації у всіх її проявах створили умови для залучення невербальних компонентів комунікації до кола мовознавчих розвідок [7,

с.3]. У руслі сучасної антрополінгвістики актуальним є осмислення проблеми спілкування, кореляції логічного та афективного, вербального та авербального, експліцитного та імпліцитного [2, с. 9]. Незважаючи на певні зрушення у дослідженні явищ невербальної комунікації, досить актуальними залишаються проблеми комплементарності невербаліки та вербаліки [1, с. 2]. Проблеми співвідношення різних культурних кодів, вербальних і невербальних знаків, специфіки відображення невербальних елементів вербальними засобами, особливості семантичної структури вербальних номінацій невербальних елементів зумовлюють актуальність наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує певний корпус досліджень, присвячених невербальним особливостям комунікації (Р.Бердвістел, І. Горелов, Г.Колшанський, А.Піз, Г.Уайнрайт, Б.Успенський, Ю.Фаст, А.Хілл та ін.), окремим питанням кінесичної фразеології (С.Григор'єва, М.Григор'єв, А.Козиренко, Г.Крейдлін, Т.Черданцева), просодичної (М.Архипецька, О.Корлиханова). Останнім часом у вітчизняному мовознавстві з'явилися наукові роботи, присвячені питанням взаємодії невербальних та вербальних компонентів комунікації в українських пареміях (Т.Ф.Осіпова), в англomовному дискурсі (Г.І.Барташева, Л.В.Солошук), семантико-структурним аспектам аналізу німецької кінесичної фразеології (О.В.Харчук), проблемам польської кінематичної фразеології на позначення емоцій (О.Г.Лозинська), відображенню невербальних засобів спілкування у болгарській фразеології (Л.Є. Петровська) тощо. Питання графічної лінгвістики розглянуто у наукових працях Г.Г.Крючкова, Л.Л.Макарук, А.С.Сизенко, О.В.Станіслав, параграфемічні засоби англomовного постмодерністського тексту – у роботах Н.М.Влох. Водночас суттєво недостатніми є порівняльні та зіставні наукові дослідження, спрямовані на вивчення специфіки фразеологізмів із невербальним комунікативним фоном. Питання про наявність спільного міжмовного фразеологічного фонду із невербальним комунікативним фоном взагалі не ставилось. Міжмовні графемічні еквіваленти, зокрема російсько-французькі, ще не були предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті – обґрунтувати наявність фразеосемантичної групи російсько-французьких фразеологічних еквівалентів (РФФЕ) зі спільним невербальним графемічним комунікативним фоном, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити російсько-французькі графемічні фразеологічні еквіваленти (РФГФЕ); 2) визначити їх питому вагу у загальному російсько-французькому фразеологічному фонді; 3) проаналізувати специфіку репрезентації невербальної семантики у російсько-французьких графемічних фразеологічних еквівалентах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу й разом із засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень [3, с. 59]. Існують різні типології невербальних засобів спілкування, оскільки вони витворюються і сприймаються різними сенсорними системами: зором, слухом, тактильними відчуттями, смаком, нюхом, а також з урахуванням того, коли відбувається спілкування [3, с. 59]. Враховуючи наявність різних точок зору науковців (Ф.С. Бацевича, І.Н. Горелова, Г.Ю. Крейдліна, Г.В. Колшанського, В.О. Лабунської та ін.) щодо якісного складу невербальних засобів комунікації, зауважимо, що дотримуємось класифікації Ф.С. Бацевича, який виокремлює акустичні (екстралінгвістика, просодика), оптичні (кінесика, проксемика, графеміка, зовнішній вигляд), тактильно-кінестезичні (такесика), ольфакторні (запахи), та з урахуванням часових характеристик спілкування – темпоральні (хронеміка) невербальні засоби спілкування [3, с. 59-60].

Серед оптичних невербальних засобів спілкування виокремлюються засоби графеміки: почерк, специфіка підрядкових і надрядкових знаків, специфіка розміщення розділових знаків, символіка скорочень тощо. Усі ці засоби можуть передавати інформацію про особистість комуніканта його психологічний стан, особливості характеру, темпераменту тощо.

Засоби невербальної комунікації, що ґрунтуються переважно на індивідуально-чуттєвих формах полісенсорної природи людини, утворюють взаємопов'язану комунікативну систему, що віддзеркалює загальнолюдські, національні та індивідуальні особливості невербальної поведінки [6, с. 11]. Є національно-культурна специфіка невербальної поведінки представників різних культурних спільнот, відмінною може бути культурна символіка невербального спілкування, проте в межах певної культури, наприклад, європейської, у невербальній комунікації існує й

універсальне. Логічно припустити наявність міжмовного, зокрема російсько-французького, фразеологічного фонду зі спільним невербальним фоном, зокрема графемічним.

Матеріалом дослідження є фразеологічний корпус «Словаря русско-французских фразеологических эквивалентов» Н.С. Каіки, Л.П. Кофанової, що містить близько 16000 російських фразеологізмів та більше 23000 французьких фразеологізмів [4].

Аналіз фонду російсько-французьких фразеологічних еквівалентів дозволив виявити невелику (порівняно, скажімо, з кінесичними РФФЕ – 6% фонду російсько-французьких фразеологічних еквівалентів) [5] кількість РФФЕ (1%), пов'язаних із графемічними засобами невербального спілкування, що складають графемічну фразеосемантичну групу РФФЕ.

Невербальний компонент є трирівневим утворенням, у якому відображається його універсальний, етноспецифічний та індивідуально означений характер. Універсальність невербальних компонентів комунікації забезпечує їх доступність та зрозумілість практично будь-якому мовцеві, незалежно від його комунікативного досвіду спілкування з тим чи іншим партнером. Індивідуальна означеність у структурі невербальних компонентів вимагає додаткових знань про співрозмовника для адекватного декодування. Проте етноспецифічність зужує доступність для комунікативних партнерів, які належать до інших лінгвоспільнот [7, с. 16]. У цьому контексті варто зазначити, що міжмовні фразеологічні еквіваленти сприяють адекватній інтерпретації фразеологічних корелятивів та їх ефективному використанню, адже немає необхідності надавати докладний граматичний, лексико-семантичний, стилістичний коментар, оскільки за структурою, семантикою та образом вони є співвідносними, а за стилістичною забарвленістю – тотожними. Наприклад: *Всё, точка!* – *Un point, c'est tout!* (говорять, коли хочуть дати зрозуміти, що розмову закінчено, справу завершено, стосунки припинено т. п.); *буква в букву* – *au pied de la lettre* (дуже точно).

Вивчення писемної комунікації та її форм сьогодні тісно пов'язане з людиною, її мисленням та почуттями. Почерк, як відомо, розкриває індивідуальні особливості людини, які відображаються у специфічному написанні букв, рядків тощо. У фразеології російської і французької мов наявні фразеологічні одиниці: *бисерный почерк* – *écriture (f) fine*. Фразеологія зіставлюваних мов репрезентує одиниці на позначення манери писати, наприклад: *писать как курица лапой*. – 1. *Ecrire (griffonner) comme un chat*; 2. *Ecrire a la diable*. З огляду на темперамент людини, її психологічний стан, специфічні обставини графічна операція може виконуватись швидко або повільно. Люди помітили, якщо папери пишуть і/або підписують швидко, то здебільшого глибоко не занурюються у сутність інформації, що відбивається у фразеології російської і французької мов: *одним росчерком пера*. – *d'un trait de plume* – «легко, швидко, не вникаючи у сутність справи (написати, підписати що-небудь).

Відомо, якщо людина пише чітко, рядки є рівними, міжрядкові інтервали є пропорційними тощо, то вона вміє легко і вільно викладати свої думки на письмі. Напевно, виникнення фразеологічних еквівалентів *гладко писать*. – *avoir un style courant* пов'язане із цим комунікативним досвідом.

Цікавим прикладом є РФГФЕ із невербальним комунікативним графемічним фоном: *выписывать (выделять) вензеля (кренделя)*. – *faire les "S"*. У російській ФО графемічний компонент – «вензеля (кренделя)», у французькій – буква «S». Первинне значення «витіювати, закрутисто писати», пов'язане із графемікою, у результаті вторинної номінації набуло іншого значення: «у п'яному стані йти зигзагами, нерівною ногою, хитатися».

Написане «золотими» буквами невербально сигніфікує значущість, важливість поданої інформації. У зіставлюваних мовах наявні фразеологічні еквіваленти: *вписывать (записывать) золотыми буквами что-л.* – *inscrire (graver) (ecrire) qch en lettres d'or* зі значенням: «зберегти в пам'яті багатьох людей що-небудь дуже важливе, значуще».

Чорний колір графічного зображення на білому папері виглядає чітко і контрастно, що полегшує сприйняття інформації. Крім того, у людей ахроматичний зір розвинений більшою мірою, ніж хроматичний. Спостерігаємо РФГФЕ *написать чёрным по белому*. – *coucher noir sur blanc* зі значенням «надати чітку, зрозумілу, конкретну письмову інформацію». До речі, такі фразеологічні одиниці наявні в багатьох мовах європейського ареалу. Пор.: (русс.) *чёрным по белому*; (укр.) *чорним по білому*; (англ.) *in black and white*; (фр.) *noir sur blanc*; (итал.) *nero sul bianco*; (нем.) *schwarz auf weiß*

Писемна мовленнєва діяльність супроводжується окремими графічними операціями (підкресленням, викресленням), що можуть передавати невербальну інформацію, наприклад, «інформація, що викреслена, не є важливою, значущою» тощо. Наявні РФГФЕ: *вычеркнуть из своей жизни что-л., кого-л.* – *razer qch, qn de sa vie* (зі значеннями: 1. «Вважати кого-небудь, що-небудь для себе несуттєвим, таким, хто/що не має ніякого значення. 2. Забути назавжди кого-небудь, що-небудь»); *вычеркнуть / вычёркивать из своей памяти кого-л., что-л.* – *effacer qn, qch de sa mémoire* (зі значенням «забути назавжди, перестати думати про кого-небудь, що-небудь»); *вычеркнуть из списка* – *razer de la liste* (зі значенням «виключити кого-небудь, що-небудь зі складу чого-небудь»); *подвести / подводит черту* – *tirer le bilan* (зі значенням «завершити/завершувати, припинити/припиняти [обговорення, переговори тощо]; підсумувати/підсумовувати»).

Очевидно, що наявний міцний інтерсеміотичний зв'язок вербальних і невербальних одиниць комунікації. У фразеології зіставлюваних мов зафіксовано основні комунікативні смисли, що виражають графемічні компоненти в акті комунікації. Міжмовні фразеологічні еквіваленти із невербальним комунікативним фоном, зокрема російсько-французькі графемічні фразеологічні еквіваленти, можна розглядати як специфічну категорію одиниць, що формують міжмовну фразеологічну спільність.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Зіставний аналіз російської і французької фразеології демонструє наявність російсько-французьких фразеологічних еквівалентів зі спільним невербальним графемічним фоном, що складають близько 1 % спільного фонду РФГФЕ та надають уявлення про специфіку невербальної семантики таких фразеологічних одиниць. Перспективами подальших досліджень є вивчення РФГФЕ із просодичним, проксемічним невербальним фоном тощо, з'ясування особливостей взаємодії невербальних компонентів комунікації із вербальними у сучасному франкомовному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04 – германські мови / Тетяна Олександрівна Анохіна; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 19 с.
2. Анохіна Т. О. Поліфункціональність та поліаспектність графічних знаків [Текст] / Т. О. Анохіна // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2004. – № 3 (62). – С. 9-14.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [Підручник] / Бацевич Флорій Сергійович. – К.: Академія, 2004. – 342 с. – (Альма-матер).
4. Каика Н. Е., Кофанова Л. П. Словарь русско-французских фразеологических эквивалентов = Le Dictionnaire des Equivalents phraséologiques russes-français: [16000 русских фразеологизмов и более 23000 французских фразеологических эквивалентов] / Каика Н. Е., Кофанова Л. П. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 548 с.
5. Каика Н. Е. Російсько-французькі окулесичні фразеологічні еквіваленти /Н. Е.Каика //Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2013. – Том 26 (65). – № 1. – С. 221-225.
6. Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 – українська мова / Тетяна Федорівна Осіпова; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2010. – 20 с.
7. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец.: 10.02.04 – германські мови /Людмила Василівна Солощук; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 42 с.

Каика Н. Русско-французские графемические фразеологические эквиваленты.

В статье анализируются межъязыковые фразеологические эквиваленты графемической фразеосемантической группы. Определен удельный вес фразеологизмов этой группы в общем фонде русско-французских фразеологических эквивалентов. Выявлены фразеологизмы, значения которых связаны с реализацией коммуникативных функций невербальных компонентов: почерка, манеры письма, специфики использования разделительных знаков и пр. Выяснено, как отражаются во фразеологии сопоставляемых языков основные коммуникативные смыслы, которые выражают графемические компоненты в акте коммуникации. Выявлена специфика процессов фразеологизации и интерсеміотической связи вербальных и невербальных единиц. Установлено, что фразеологическая

общность в группе русско-французских графемических фразеологических эквивалентов проявляется достаточно ярко, несмотря на принадлежность сопоставляемых языков к разным языковым системам. Акцентируется перспективность всестороннего анализа корпуса русско-французских фразеологических эквивалентов, которые эксплицируют функциональные особенности невербальных компонентов коммуникации как специфических единиц, формирующих межъязыковую фразеологическую общность.

Ключевые слова: *межъязыковые фразеологические эквиваленты, графемическая фразеосемантическая группа, общий русско-французский фразеологический фонд, невербальные средства коммуникации.*

Kaika N. Russian-French Graphemic Pphraseological Equivalents.

Interlanguage phraseological equivalents of a graphemic phraseological and semantic group are under analysis. Russian and French phraseological units specific volume of this group in common fund of Russian-French phraseological equivalents has been established. Phraseological units with meanings related to realization of communicative functions of non-verbal communicative components, such as handwriting, writing manner, specifics of the division signs using, etc. have been found out. It has been defined how basic communicative meanings that graphemic components express in the act of communication are reflected in phraseology of the compared languages. The specific of phraseologisation processes and intersemiotic verbal and non-verbal units link has been educed. It has been established that phraseological community in the group of Russian-French graphemic phraseological equivalents is shown up brightly enough, in spite of belonging of the compared languages to the different language systems. Perspective of comprehensive analysis of the corps of Russian-French phraseological equivalents, explicated non-verbal communicative components functional features as specific units forming interlanguage phraseological community, has been pointed out.

Key words: *interlanguage phraseological equivalents, graphemic phraseological and semantic group, common Russian-French phraseological fund, non-verbal communicative components.*

*Лілія Калужська
(Мелітополь)*

УДК 811. 111'25: 81'272: 81'276: 32

**ПЕРЕКЛАД МЕТАФОРИЧНИХ ОДИНИЦЬ - НОСІЇВ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ
В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Проаналізовано особливості перекладу метафоричних одиниць-носіїв негативної оцінки в текстах політичного дискурсу. Такі одиниці мають високий прагматичний потенціал і, відповідно, широко використовуються в політичній комунікації при реалізації інтенції боротьби за владу. Переклад таких одиниць підпорядкований облігаторності відтворення компонента оцінності як стилетвірного чинника політичного тексту, і знаходиться під впливом закладеної в оригіналі оцінної коннотації. Основою для дослідження перекладу метафоричних одиниць у текстах політичного дискурсу стала концепція П. Ньюмарка, згідно якої політичні тексти і метафори перебувають в епіцентрі дослідження. Метафоричні одиниці систематизовано за критерієм цілісності внутрішньої форми. Визначено способи перекладу одиниць залежно від ступеню засвоєння одиниць вихідною і цільовою мовами. На даному матеріалі здійснюється апробація концепції П. Ньюмарка, яка обрана як найбільш обґрунтована з ряду інших перекладознавчих тіпологій текстів. Апробація демонструє часткову невідповідність практики перекладу теоретичним положенням британського вченого.

Ключові слова: *переклад, політичний дискурс, метафори носії-негативної оцінки, оцінність.*

Постановка проблеми. Політика передусім є політичною дією [7, с. 45]. Особливістю політики є її дискурсивний характер, тобто багато політичних дій є мовленнєвими діями [11, с. 18]. Складовою політичної дії є оцінка, яка завжди присутня у політичній комунікації. Висловлювання політиків містять оцінку ідей, дій, результатів певної діяльності, процесів,

особистостей. Оскільки будь-яка оцінка висловлюється з певних ідеологічних позицій [4, с. 94], тобто є ідеологічно обумовленою, доцільно розглядати її як культурно обумовлену.

Оцінність як основний стилетвірний фактор політичного дискурсу приймає участь у всіх етапах створення та реалізації політичного тексту [4, с. 94]. У сучасному перекладознавстві досліджені певні аспекти перекладу політичних текстів, а саме: способи перекладу метафори у політичному тексті, відтворення конотативного потенціалу на матеріалі текстів мас-медіа, визначення одиниць перекладу політичного тексту [1;3;6;8;10]. Метафора-носії негативної конотації є мовним знаком реалізації інтенції боротьби за владу, основної інтенції в політичному дискурсі [5]. Окремого дослідження вимагає переклад метафор як одиниць-носіїв оцінки, що зумовлює **актуальність роботи**.

Метою роботи є визначення особливостей перекладу метафоричних одиниць-носіїв негативної оцінки в текстах політичного дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: (1) – визначити основні способи англомовного відтворення негативно маркованих метафоричних одиниць та звести їх у систему відповідно типів метафори; (2) здійснити кількісну апробацію концепції перекладу метафоричних одиниць авторитетних текстів, яка розроблена П. Ньюмарком, на матеріалі негативно маркованих метафоричних одиниць політичних текстів;

Виклад основних результатів дослідження. Політична комунікація може бути структурована на основі базової опозиції "свої" – "чужі". Відносини агентів політичної дії поділяють на конфліктні та консолідаційні [7, с. 47]. Залежно від характеру політичної дії (конфлікту чи консолідації) генерується негативна чи позитивна оцінка в політичній комунікації. Оцінка, закладена в тексті, не лише має бути відтворена у перекладі, а й впливає на вибір стратегії перекладу. Крім того, при виборі стратегії перекладу зазвичай враховують значний ряд факторів, як тип тексту, реципієнт тексту оригіналу. Британський перекладознавець П. Ньюмарк запропонував класифікацію, в якій переклади діляться на комунікативні та семантичні. Комунікативні переклади орієнтовані на читача тексту перекладу та мають передавати точне контекстуальне значення оригіналу у прийнятній і зрозумілій для читача формі [12, с. 47]. Семантичні переклади є текстоцентричними та спрямовані на відтворення семантичних і стилістичних особливостей оригіналу [12, с. 46].

Окремий інтерес для цього дослідження має типологія текстів, розроблена П. Ньюмарком на основі моделі мовних функцій, яку запропонував К. Бюллер і доповнив Р. Якобсон [12, с. 39-44]. Особлива увага приділяється експресивній, інформативній та вокативній функціям. П. Ньюмарк зазначає, що обмежена кількість текстів може бути кваліфікована як експресивні, інформативні чи вокативні. Доцільно говорити про тексти, в яких домінує певна функція.

П. Ньюмарк приділив увагу текстам офіційних промов політичних лідерів, які він розглядає як авторитетні тексти. Підґрунтям для кваліфікації таких текстів як авторитетних є високий статус їх авторів (голова держави, уряду, парламентської фракції) [12, с. 16, 228]. Промова політичного діяча, як авторитетний текст, належить до експресивного типу. Аналітична стаття на політичну тематику також може розглядатися як експресивний текст, оскільки викладення фактів та їх аналіз несе відбиток особистості автора і аргументується авторитетним статусом фахівців. При роботі з такими текстами, які призначені для внутрішнього реципієнта, слід використовувати метод семантичного перекладу [12, с. 47, 122]. Метод, при якому близько, якщо не буквально, перекладаються експресивні компоненти, а саме тропіка, стилістичний синтаксис, неологізми [12, с. 47]. П. Ньюмарк вважає, що при перекладі авторитетних текстів слід орієнтуватися на текст оригіналу та маркувати у тексті перекладу всі відхилення від норми вихідної мови, які генерує в тексті автор [12, с. 16, 19, 20].

На основі функціонального підходу та врахування адресної спрямованості концепція авторитетного тексту П. Ньюмарка вважається найбільш обґрунтованою і обирається для кількісної апробації на матеріалі англомовних перекладів текстів політичних промов та аналітичних статей на політичну тематику. В ході дослідження розглядаються тексти, призначені для внутрішнього реципієнта.

Важливішим засобом створення оцінки в політичному дискурсі є метафора. Метафоричні одиниці активно досліджуються як засоби вираження оцінки в політичній комунікації [2; 9]. П. Ньюмарк приділив окрему увагу перекладу метафоричних одиниць. З урахуванням його

концепції, що базується на критерії цілісності внутрішньої форми, ми поділяємо всі метафоричні одиниці на 3 основні групи:

- 1) метафоричні одиниці, що засвоєні обома мовами;
- 2) фразеологізми;
- 3) інноваційні або okazіональні метафори.

Фразеологічні одиниці в перекладознавчому дослідженні поділяються на групи за опозиціями культуроспецифічність / некультуроспецифічність, наявність / відсутність модифікацій. Інноваційні та okazіональні метафори об'єднані в одну групу на підґрунті суб'єктивності визначення стану засвоєння одиниці вихідною мовою. П. Ньюмарк відзначає, що визначення ступеню засвоєння одиниці мовою залежить від самого перекладача.

Відтворення метафоричних одиниць, які засвоєні вихідною та цільовою мовами, не повинно створювати проблем. Концепція П. Ньюмарка пропонує використовувати прямий переклад для відтворення метафор, які засвоєні обома мовами. Результати дослідження демонструють, що такі одиниці відтворюються переважно за допомогою прямого перекладу (56,2%), що відповідає положенням концепції П. Ньюмарка. Прямий переклад відтворює оцінку образними засобами, які використано в оригіналі. Так, в тексті статті генерована негативна оцінка можливостей політичних партій за допомогою метафори *беззубий*, яка має корелят в англійській мові *toothless* (такий, що має агресивну зовнішність та погану репутацію, але фактично не є небезпечним) [13, с. 113] *Однак усі перераховані опозиціонери є, по суті, "беззубими", оскільки жодна з цих партій не представлена в парламенті* (День 14.09.2006). / *However, all these oppositionists are toothless, since none of these parties hold seats in parliament* (The Day Weekly Digest 19.09.2006).

Друге місце за частотністю використання посідає відтворення негативно маркованих одиниць за допомогою експлікації (21,0%).

Фразеологічні одиниці представлені широкою групою сталих словосполучень, непряме використання яких фіксується лексикографічною літературою. Концепція П. Ньюмарка пропонує зберегти стилістичне маркування при відтворенні фразеологічної одиниці в авторитетних текстах, та експлікувати або замінювати іншою образною одиницею, яка є більш засвоєною приймаючою мовою. Переклад негативно маркованих немодифікованих фразеологізмів, які засвоєні обома мовами, позначений домінуванням використання еквівалентів (48,2%). Так, в українській та англійській мовах існує фразеологічна одиниця *місце під сонцем* / *a place in the sun* [13, с. 411], яка може набувати різного конотативного забарвлення залежно від інтенцій мовця. Під час прес-конференції Л. Кучма створює подвійну оцінку активізації діяльності політиків у зв'язку з політреформою *і всі почали шукати місце під сонцем*.

По-перше, з якої точки зору іде виконання політичної реформи (бо всі зрозуміли, тим більше, що закон є, хоча закон потім можна змінити), що наступні вибори побудовані на пропорційній основі і всі почали шукати місце під сонцем (Кучма 9.06.2004).

У перекладі використано еквівалент *place in the sun*.

First, this is in line with the proposed political reform, as everyone has started to find his place in the sun, having realized that the next parliamentary elections will be held on the proportional basis ((Kuchma 9.06.2004).

Заміна образу (22,9%), що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту, використовується у випадках, коли цільова мова має в своєму розпорядженні одиниці, які дозволяють більш точно відтворити семантику одиниці.

Відтворення некультуроспецифічних модифікованих фразеологізмів-носіїв негативної оцінки демонструє високий рівень збереження стилістичного маркування (81,2%). Переклад негативно маркованих фразеологізмів, що засвоєні обома мовами та є модифікованими, позначений домінуванням використання еквівалентів та прямого перекладу модифікацій (62,5%). В газетній статті для створення негативної оцінки можливої непослідовності української влади використано модифікацію фразеологізму *мати карту в рукаві*.

Нова українська влада робить широкий жест – простягає руку бізнесу. Що в цій руці, і чи не знайдеться чогось "у рукаві"? (День 12.03.2005)

Відтворення одиниці відбувається за допомогою англійського еквіваленту *have a card up one's sleeve* [13, с. 968] і дослівного перекладу модифікуючого елемента *чогось* / *something*.

The new Ukrainian government is making a generous gesture by extending a hand to business. What is in this hand and is there something "up the government's sleeve?" (The Day Weekly Digest 15.03.2005)

Прямий переклад вихідного фразеологізму та вилучення модифікацій, тобто використання еквівалентів "у чистому вигляді" (18,7%), має право на існування, оскільки модифікація може бути семантично надлишковим елементом.

Доцільним є поєднання еквіваленту з експлікацією (6,2%) у випадку культуроспецифічності модифікуючого компонента. Так, наступний приклад містить фразеологічну одиницю *немає диму без вогню* (англомовний еквівалент *no smoke without fire* [13, с. 392]), негативний потенціал якої підсилено метафоричною одиницею *явно нахімічили* (шахраювати, обманювати). *Не може бути диму без вогню, явно нахімічили* (ДТ 19.07 –1.08.2008) / *They must have done something wrong. There is no smoke without fire* (ZN 19.07 –1.08.2008)

Відтворення культуроспецифічних немодифікованих фразеологізмів, що генерують негативну оцінку, позначене домінуванням перекладу (36,5%), що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту, а саме простежується широке використання заміни образу (22,7%). Такий переклад відповідає концепції П. Ньюмарка. Наступний приклад демонструє використання у перекладі фразеологічної одиниці, яка базується на іншому образі. Відтворення фразеологічної одиниці *"Маячня сивої кобили"* (реакція опонентів на висловлювання політиків) відбувається за допомогою фразеологічної одиниці цільової мови *Cock-and-Bull Story* (дуже неправдоподібна історія). Одиниці утворилися на основі різних зоологічних образів, які однак запозичені з тої самої сфери – "Свійські тварини", позначають неправдоподібне висловлювання і генерують негативну оцінку.

"Маячня сивої кобили", що вдало поєднується з Днем дурня (День 2.04.2005). /

A Cock-and-Bull Story That Dovetails Neatly with April Fools' Day (The Day Weekly Digest 5.04.2005).

Експлікація (23,3%) як спосіб перекладу культуроспецифічних немодифікованих фразеологізмів відтворює значення одиниці та негативну оцінність прямими засобами.

Відтворення культуроспецифічних модифікованих фразеологізмів здійснюється перекладом, що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту, тобто в руслі пропозицій П. Ньюмарка. Британський вчений вважав, що такі одиниці мають замінюватися "еквівалентними адаптованими" метафорами. Переклад, що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту (39,1% прикладів), використовує два основні способи збереження образності одиниці. Перший спосіб полягає в збереженні образу оригіналу та наданні додаткової інформації (10,7%) про стилістичний статус одиниці: *(a Ukrainian saying – Ed.), like the peasant in the proverb*. Наступний приклад містить калькування приказки, яке супроводжується додатковою інформацією.

Якщо вони так будуть молитися, то лоба розіб'ють неминуче (День 8.06.2005). / *Should they pray in this way, they are sure to crack their skulls (a Ukrainian saying – Ed.)* (The Day Weekly Digest 14.06.2005)]

Приклад із прес-конференції Л. Кучми демонструє розгортання у перекладі усіченого пейоративного фразеологізму *Поки грім не гряне, мужик не перехреститься* та надання інформації про походження одиниці *like the peasant in the proverb*.

I по-друге, у нас працює принцип – поки грім не гряне, нічого не зроблять (Кучма 9.06.2004). / *Secondly, we still live like the peasant in the proverb, who 'does not cross himself so long as the thunder does not roar'* (Kuchma 9.06.2004).

Другий спосіб перекладу, що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту, полягає у використанні заміни образу (21,3%), а саме, перекладі фразеологічною одиницею приймаючої мови. Значення передається за допомогою іншого образу, який має аналогічну семантику. Інший приклад демонструє відтворення зміненого фразеологізму модифікованим фразеологізмом цільової мови. Назва статті, яка присвячена оголошенню про розпуск Верховної Ради та позачергові вибори, містить фразеологізм *найшла коса на камінь* (про руйнівне для країни протистояння політичних сил), у якому компонент *камінь* змінено на *вулик*.

Найшла коса на вулик (ДТ 27.09 – 3.10.2008)

У тексті статті образ *вулик* розвивається метафоричним порівнянням *Рада гуде, як розтривожений вулик*. Перекладач використав фразеологізм *a bee in one's bonnet* з аналогічною семантикою одержимості, нав'язливої ідеї [13, с. 194].

The Bees and the Bonnet (ZN 27.09 – 3.10.2008)

Збереження зоологічного образу дозволяє відтворити подальший розвиток метафори в тексті *Рада гуде, як розтривожений вулик* (ДТ 27.09 – 3.10.2008). / *The Ukrainian parliament is now like an army of agitated bees* (ZN 27.09 – 3.10.2008).

Інноваційні або оказіональні метафори не фіксуються словниками, і перекладач має приймати рішення самостійно, враховуючи взаємовиключні точки зору теоретиків. Концепція авторитетного тексту П. Ньюмарка пропонує використовувати дослівний переклад. Всупереч концепції П. Ньюмарка переклад таких одиниць позначений домінуванням експлікації (30,3%).

Експлікація відтворює негативну оцінку використанням необразних одиниць з інгеретною негативною конотацією. Позиція опонентів вступу України до НАТО іронічно пародіюється в тексті газетної статті створенням оказіональної метафори *економіка України "ляже"*. *Про НАТО є дуже багато міфів – один із них, що після вступу до Альянсу військово-промисловий комплекс України "загнеться" й економіка України "ляже"* (День 9.02.2008).

У перекладі використана одиниця *to fail*, який дозволяє експлікувати значення метафори. *One of them is that Ukraine's military-industrial complex will collapse and the economy will fail after our country joins the Alliance* (The Day Weekly Digest 12.02.2008).

Другим за частотністю способом відтворення інноваційних і оказіональних образних одиниць зі знаком "–" є переклад (28,3%), що поєднує відтворення стилістичного маркування із орієнтацією на реципієнта вторинного тексту, із домінуванням заміни образу (14,3%).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Переклад метафоричних одиниць-носіїв негативної оцінки загалом відповідає положенням концепції П. Ньюмарка. Виняток становить відтворення інноваційних і оказіональних одиниць переважно за допомогою експлікації. Подальше вивчення перекладу негативно маркованих метафор є перспективним на матеріалі інших жанрів політичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грачев Г. В. К вопросу о передаче национально-культурных коннотаций при переводе общественно-политических текстов / Г. В. Грачев // Университетское переводоведение: материалы VII Международной научной конференции по переводоведению "Фёдоровские чтения", Вып. 7. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006. – С. 143–149.
2. Зяцькова Л. Я. Субъективная модальность политического дискурса : (на материале рос., британ. и амер. печат. СМИ) : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Л. Я. Зяцькова. – Екатеринбург, 2003. – 25 с.
3. Калішук Д. М. Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу / Д. М. Калішук // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – Т. 1. №11(95). – 2006. – Суми: Видавництво СумДУ, 2006. – С. 153–159.
4. Клушина Н. И. Языковые механизмы формирования оценки в СМИ / Н. И. Клушина // Публицистика и информация в современном обществе. Сб. статей под ред. проф. Г. Я. Солганика. – М., 2000. – С.94–106.
5. Михалева О. Л. Политический дискурс: способы реализации агональности / О. Л. Михалева // Построение гражданского общества: Материалы международного гуманитарного конгресса. – Ч.3: Русский язык: его современное состояние и проблемы преподавания. – Иркутск: Изд-во Ирк.гос.пед.ун-та, 2002. – С. 96 – 105.
6. Плехова И. П. Культурные концепты в русской политической речи как переводческая проблема (на материале переводов речей российских политиков конца XX – начала XXI века на английский язык) / И. П. Плехова // Университетское переводоведение: материалы VI Международной научной конференции по переводоведению "Фёдоровские чтения", Вып. 6. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – С. 294 – 299.
7. Санистебан Л. С. Основы политической науки / Л. С. Санистебан, перевод с исп. В. Л. Заболотного. – М. : МП "Владан", 1992. – 122 с.
8. Старцева Г. А. Проблемы перевода метафор в политическом дискурсе / Г. А. Старцева // Университетское переводоведение: материалы III Международной научной конференции по переводоведению "Фёдоровские чтения", Вып. 3. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – С. 472 – 477.
9. Стрельников А. М. Метафорическая оценка политического лидера в дискурсе кампании по выборам президента в США и России : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20

- "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. М. Стрельников. – Екатеринбург, 2005. – 17 с.
10. Третьякова Т. П. Политический текст как предмет переводоведения / Т. П. Третьякова // Университетское переводоведение: материалы VII Международной научной конференции по переводоведению "Фёдоровские чтения". - Вып. 7. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006.– С. 508-513.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М.: ИТДГК "Гиозис", 2004. – 324 с.
12. Newmark Peter A Textbook of Translation / Peter Newmark. – Harlow: Pearson Education Limited Eighth impression, 2003. – 294 p.
13. Wilkinson P. R. Thesaurus of Traditional English Metaphors / P. R. Wilkinson. – 2nd edition. – London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2002. – 2009 p.

Калужская Л. Перевод метафорических единиц-носителей негативной оценки в политическом дискурсе.

В статье рассматриваются особенности перевода метафорических единиц-носителей негативной оценки в текстах политического дискурса. Данные единицы обладают высоким прагматическим потенциалом и соответственно широко используются в политической коммуникации при реализации интенции борьбы за власть. Перевод таких единиц подчинен обязательности передачи компонента оценочности как стилиобразующего фактора политического текста, и находится под влиянием заложенной в оригинале оценочной коннотации. Основой для исследования перевода метафорических единиц в текстах политического дискурса стала концепция П. Ньюмарка, в которой особое внимание уделяется политическим текстам и метафорам. Метафорические единицы систематизируются на базе критерия целостности внутренней формы. Определяются способы перевода единиц в зависимости от степени освоения единиц исходным и принимающим языками. На данном материале осуществляется апробация концепции П. Ньюмарка, которая выбрана как наиболее обоснованная из ряда других переводоведческих типологий текстов. Апробация демонстрирует частичное несоответствие практики перевода теоретическим положениям британского ученого.

Ключевые слова: перевод, политический дискурс, метафоры-носители негативной оценки, оценочность.

Kaluzhska L. Translation of the Negative Metaphors in the Political Discourse.

The article deals with analysis of English translation techniques of the negative metaphors in the political discourse texts. These units have a high pragmatic potential. Negative metaphors are widely used for the realization of a power struggle intention in the political communication. Translation of such units strives to preserve evaluation as one of the significant features of political communication. Evaluation influences the choice of translation devices. The basis for research of metaphors translation is Peter Newmark's theory, which devotes attention to political texts and metaphors. Metaphorical units have been systematized on the basis of criterion of integrity of internal form. Ways of rendering metaphors have been sorted according to degree of conventionality. P. Newmark's theory have been chosen among other translation typologies for approbation. Approbation of P. Newmark theory has been carried out. The approbation demonstrated partial contradictions in the theory and practice of metaphors translation.

Key words: translation, political discourse, negative metaphors, evaluation.

Наталія Кувшинова
(Київ)

УДК 811.112.2'373

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНОГО ФОНДУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА СПІЛЬНІСТЬ ЙОГО З АНГЛІЙСЬКОЮ, УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ

Досліджено спільний лексичний фонд німецької, англійської, української та російської мов. Проаналізовано стан вивчення проблеми німецькомовних лексичних запозичень, охарактеризовано причини спільного походження певної лексики; подано комплексну історико-лінгвістичну характеристику німецьких запозичень; розглянуто лексичні одиниці німецької, англійської, української та російської мов. Індоевропейські мови утворюють чисельну сім'ю споріднених мов, до яких належать і групи германських та слов'янських мов. Доведено, що незважаючи на великі зміни в

граматичній будові, індоєвропейські мови зберегли в словниковому складі елементи спорідненості. Мови не ізольовані одна від одної. Одна мова може запозичувати в іншій різні мовні одиниці. Запозичення не свідчить про бідність мови і є процесом переміщення різних мовних елементів з однієї мови в іншу.

Ключові слова: німецькі лексичні запозичення, індоєвропейська лексика, мова-реципієнт, семантична адаптація, споріднені мови.

Постановка наукової проблеми. Питання, пов'язані з взаємодією різних мов, набувають великого значення в сучасній лінгвістиці, що зумовлено розширенням міжнаціональної та міжкультурної комунікації. Специфіка національної свідомості того чи того народу та вплив на неї певної етнокультури все частіше викликає дослідницький інтерес, у зв'язку з чим розробляють нові прийоми опису мовної ментальності. У контексті вивчення різних за походженням лексичних запозичень і особливостей їхнього виникнення й освоєння, активно досліджується спільний лексичний фонд різних мов і проблема семантичної адаптації лексем з урахуванням їхньої етимології (І. Я. Конончук, І. В. Токарева, В. Р. Богословська, Л. В. Гребінник, М. С. Селіванова та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням сутності іншомовних запозичень і характеру їх функціонування в мові займалися в минулому та продовжують займатися багато закордонних і вітчизняних лінгвістів, зокрема Я. К. Грот, О. І. Соболевський, В. А. Христиані, В. В. Акуленко, В. М. Арістова, О. М. Бабкін, Р. О. Будагов, В. Кіпарський, Л. П. Крисін, О. О. Леонт'єв, Ю. Т. Лістрова-Правда, Д. С. Лотте, М. М. Маковський, О. О. Реформатський, Ю. С. Сорокін, М. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін.

Німецькомовні запозичення, які генерувались практикою міжетнічних спілкувань, прийшли в інші мови завдяки мовним середовищам давніх родоплемінних спільнот, які згодом підпали під націотворчі тенденції, а їхні мовні середовища - під процеси еволюційного, поступового синтезу генотипів національних мов. Тому давні німецькомовні запозичення поступово входили до інших мов по мірі їх еволюції. На жаль, треба констатувати, що і до сьогодні у вітчизняній та закордонній лінгвістиці хронологія процесів і самі процеси лексичної та семантичної асиміляції залишаються недостатньо вивченими. Лексичні запозичення з німецької мови розглядають здебільшого поряд із запозиченнями з інших мов (зокрема, з англіцизмами) того чи того історичного періоду. Так, наприклад, цієї проблеми торкаються в історико-лінгвістичних дослідженнях з проблеми мовного запозичення І. І. Огієнка (XVI–XVIII століття), В. А. Христиані (XVII–XVIII століття), Н. А. Смірнова (кінець XVII – початок XVIII ст.), В. В. Виноградова (XVII–XIX століття), Е. Є. Біржакової, Л. А. Войнової, Л. Л. Кутіної (XVIII ст.), Ю. С. Сорокіна (початок XIX ст.), Л. П. Крисіна (перша половина XX ст.) та ін. Однак німецьким запозиченням приділена незначна увага. Покликання на німецькі джерела при описі запозиченої лексики є у працях М. М. Шанського, О. Б. Шахрая, Д. С. Лотте та ін. Окремі спеціальні дослідження німецькомовних запозичень з'явилися у російському мовознавстві другої половини XX ст. (О. Г. Северіна, Н. Ф. Потьомкіна та ін.). Останнім часом вони активізувалися й у лінгвоукраїністиці (Л. П. Кислюк, М. П. Кочерган, Л. А. Лисенко, В. В. Скачкова та ін.).

Мета статті полягає у комплексній характеристиці індоєвропейської лексики та аналізі спільного лексичного фонду німецької, англійської, української та російської мов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Шар лексики, званої «індоєвропейською», – це слова, що збереглися з епохи індоєвропейської спільності, індоєвропейської мови (приблизно до 3-2 тис. до н. е.). В індоєвропейську сім'ю мов, крім слов'янських, входять індійські, іранські, балтійські, германські, романські, кельтські мови і ряд мертвих мов.

У першу чергу, це терміни спорідненості: *мати, батько, син, брат, сестра; назви дерев: дуб, сосна, верба, береза*; назви, пов'язані з природою: *гора, вода, луна, болото*; деякі числівники: *два, три, чотири* і ін. Факт належності цих та інших груп слів до індоєвропейської лексики встановлюється за допомогою порівняльно-історичного методу (*schwester* (нім.) – *sister* (англ.) – *сестра* (укр.) – *сестра* (рос.); *wasser* (нім.) – *water* (англ.) – *вода* (укр.) – *вода* (рос.); *meer* (нім.) – *more* (укр.) – *море* (рос.); *mutter* (нім.) – *mother* (англ.) – *мати* (укр.) – *мать* (рос.) [1; 4; 6].

Виявлені спільні корені говорять про генетичну тотожність, тому фонетичні та морфологічні відмінності можуть бути пояснені. Ці індоєвропейські слова увійшли складовою частиною в загальнослов'янську, або праслов'янську мову.

Н.М. Шанський: «Слів, що йдуть із загальнослов'янської мови, (багато з яких побутують в даний час з іншими значеннями), в нашій лексиці всього близько 2 тисяч. Усі вони є найбільш вживаними, частотними і ходовими і в повсякденному спілкуванні складають не менше 1/4 всіх слів» [5, с. 19].

Індоєвропейська лексика, яка свідчить про спільність походження німецької, англійської, української та російської мов від однієї спільної мови, відіграє вирішальну роль у розвитку сучасного лексичного фонду. Кожне зі слів, яке увійшло в ядро словникового складу, є ніби центром, навколо якого ґрунтуються цілі словотворчі поля. Із таких слів переважно утворюється ряд фразеологізмів. Цей фонд відображає найнеобхідніші поняття з життя різних народів. Кількість новоутворень від нього постійно зростає.

Індоєвропейські мови утворюють чисельну сім'ю споріднених мов, до яких належать і групи германських та слов'янських мов. Таким чином, незважаючи на великі зміни в граматичній будові, індоєвропейські мови зберегли в словниковому складі елементи спорідненості і до наших днів.

Германські мови – це група споріднених мов. Вона поділяється на такі підгрупи: 1. Північну, або скандинавську (шведська, датська, норвезька та інші мови); 2. Західну (англійська, німецька, голландська, їдиш, фризська); 3. Східну (мертві мови: готська, бургундська, вандальська).

Однією з найдавніших мов індоєвропейської сім'ї є латинська мова, яка була основою виникнення романських мов. З XVI ст. латинська мова використовується в церкві у відправах та деяких наукових галузях. Велика кількість латинських слів увійшла до термінологічного апарату усіх індоєвропейських мов. У статті розглядаються лексичні одиниці, значення яких повністю співпадає. Порівняйте:

Індоєвропейські мови			
Германські мови		Слов'янські мови	
Німецька мова	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
der Bruder	brother	брат	брат
das Ei	egg	яйце	яйцо
das Gold	gold	золото	золото
die Katze	cat	кіт	кот
die Maus	mice	миша	мышь
die Milch	milk	молоко	молоко
der Monat	month	місяць	месяц
die Nacht	night	ніч	ночь
der Name	name	ім'я	имя
der Schnee	snow	сніг	снег
der Sohn	son	син	сын
die Tochter	daughter	дочка	дочь
das Wasser	water	вода	вода
essen	eat	їсти	есть
stzen	sit	сидіти	сидеть
leicht	light	легкий	лёгкий
neu	new	новий	новый
sieben	seven	сім	семь
zwanzig	twenty	двадцять	двадцать

Фонд лексичних запозичень становить 64,66% СЛФ (слова лексичного фонду) і 11,8 % слів, зафіксованих у словнику Партріджа, перевищуючи більше ніж вдвічі фонд когнатів (слідом за В.В.Акуленко, під когнатами розуміються «слова спільного походження, які належать до однієї і тієї ж форми в мові – основи»). Таким чином, ядро СЛФ підлягає змінам того ж

характеру, що і весь словниковий склад мови. Воно поповнюється не тільки шляхом подальшого розвитку власних слів, але й шляхом інтенсивного запозичення лексичних одиниць з інших мов для позначення нових понять.

При етимологічній класифікації іншомовних слів ми не можемо керуватися найближчим етимологічним джерелом, беручи до уваги різні шляхи проникнення такої лексики в різні мови-рецепієнти. Так, англ. *apparatus* прийшло безпосередньо з лат. *apparatus*, рос. *аппарат* – з німецької мови *der Apparat*, укр. *апарат* – з польської; англ. *banana* за найближчим історичним джерелом – слово португальського походження, рос., укр. *банан* – французького; англ. *blouse* і рос. *блуза* запозичені з французької мови, а укр. *блуза*, ймовірно, з німецької *die Bluse* [1; 4].

Беручи за основу генетичне джерело, ми змушені були б відмовитися від виділення в особливу групу запозичення з романських та германських мов, тому що такий спосіб звів би їх майже повністю до слів латинського походження, що збіднило б наше дослідження. Слід також зазначити, що в ряді випадків генетичне джерело запозичень не встановлено (див. англ. *metal* – рос. *металл* – укр. *метал* – нім. *das Metall*) [4; 6].

Тому ми, класифікуючи запозичення, керуємося в основному етимологічним джерелом. За таким принципом класифікації фонд лексичних запозичень розподіляється наступним чином: 1) запозичення з класичних мов, 2) запозичення з романських та германських мов, 3) запозичення з інших мов.

Іноді спостерігаються більш складні відповідники: англ. *might* – рос. *мощь, мочь, могущество* – укр. *міць, міч, могутність*; англ. *seat* – рос. *садить, сажать, сесть* – укр. *садити, саджати, сісти* [1; 3]. Наявність етимологічних та семантичних дублетів індоєвропейського характеру та варіантів форм пояснюється перш за все різними фонетичними процесами, які відбуваються в різні періоди розвитку мови при спільності джерела походження слова, а також почасти різними семантичними процесами, характерними для цих періодів. Найзначнішу частину лексичних запозичень становлять греко-латинізми. Це одиниці, отримані з класичних мов, а також утворені в інших джерелах на основі греко-латинського етимологічного матеріалу:

Індоєвропейські мови			
Германські мови		Слов'янські мови	
Німецька мова	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
der Apparat	apparatus	апарат	аппарат
der Artikel	article	артикуль	артикуль
das Atom	atom	атом	атом
das Auto	auto	авто	авто
der Charakter	character	характер	характер
die Chemie	chemistry	хімія	химия
die Demokratie	democracy	демократія	демократия
der Direktor	director	директор	директор
der Doktor	doctor	доктор	доктор
die Form	form	форма	форма
das Frucht	fruit	фрукт	фрукт
das Gramm	gram (gramme)	грам	грамм
das Ideal, ideal	ideal	ідеал, ідеальний	идеал, идеальный
die Idee	idea	ідея	идея
die Industrie	industry	індустрія	индустрия
die Intelligenz	intelligence	інтелігентність	интеллигентность

das Interesse	interest	інтерес	интерес
das Kapital	capital	капітал	капитал
der Kapitän	capitan	капітан	капитан
die Karte	card	карта	карта
der Kilometer	kilometer	кілометр	километр
die Klasse	class	клас	класс
der Kollege	colleague	колега	коллега
das Kollektiv	collective	колектив	коллектив
die Konferenz	conference	конференція	конференция
der Kongreß	congress	конгрес	конгресс
der Koch	cook	кок, кухар	кок, кухар
das Korps	corps	корпус	корпус
die Kritik	criticism	критика	критика
die Kultur	culture	культура	культура
der Kurs	course	курс	курс
die Lampe	lamp	лампа	лампа
die Linie	line	лінія	линия
der Liter	liter	літр	литр
die Literatur	literature	література	литература
die Maschine	machine	машина	машина
der Meister	master	майстер	мастер
das Material	material	матеріал	материал
der Mechaniker	mechanic	механік	механик
die Melodie	melody	мелодія	мелодия
das Metall	metal	метал	металл
das Meter	meter	метр	метр
der Minister	minister	міністр	министр
die Minute	minute	мінута	минута
der Moment	moment	момент	момент
aktiv	active	активний	активный
komisch	comic	комічний	комичный, комический
elektrisch	electric	електричний	электрический
falsch	false	фальшивий	фальшивый
modisch	modern	модний	модный

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Мови не ізольовані одна від одної. Одна мова може запозичувати в іншій різні мовні одиниці, наприклад, звуки і їх поєднання. Запозичення не свідчить про бідність мови. Якщо запозичені слова та їх елементи засвоюються за нормами, то це свідчить про те, що мова творчо активна. Якщо з однієї мови в іншу переходить слово цілим, то ми маємо справу з лексичними запозиченнями. Отже, запозичення – це процес переміщення різних мовних елементів з однієї мови в іншу. Дослідження подібності зіставлених мов допоможуть підвищити загальноосвітній рівень і філологічну підготовку студентів, прищеплять їм навички самостійної роботи, аналізу досліджуваного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. БТС. Большой толковый словарь русского языка / [автор і керівник проекту, гол. редактор дфн. С.О. Кузнецов]. – Санкт-Петербург : «Норинт», 2008. – 1535 с.
2. Историко-типологическая морфология германских языков: Фономорфология. Парадигматика. Категория имени / Под ред. М. М. Гухман. – М. : Наука, 1977. – 360 с.
3. Кузьменко Ю. К. Фонологическая эволюция германских языков / Ю. К. Кузьменко – Л.: Наука, 1991. – 284 с.
4. Новый словарь иностранных слов: Более 20000 слов / [гол. ред. В. В. Адамчик]. – М. : Современный литератор, 2006. – 1088 с.
5. Шанський М. М. Лексикология современного русского языка // Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.». / М. М. Шанський – М. : Просвещение, 1972. – 328 с.
6. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. /Langenscheidt KG. – Berlin und München : 2008. – 1312 S.

Кувшинова Н. Характеристика лексического фонда немецкого языка и общность его с английским, украинским и русским языками.

Работа посвящена исследованию общего лексического фонда немецкого, английского, украинского и русского языков. В статье проанализировано состояние изучения проблемы немецкоязычных лексических заимствований, охарактеризованы причины общего происхождения определённой лексики; подано комплексную историко-лингвистическую характеристику немецких заимствований; рассмотрены лексические единицы немецкого, английского, украинского и русского языков. Индоевропейские языки образуют численную семью родственных языков, к которым относятся и группы германских и славянских языков. Таким образом, несмотря на большие изменения в грамматическом строе, индоевропейские языки сохранили в словарном составе элементы родства. Языки не изолированы друг от друга. Один язык может заимствовать у другого различные языковые единицы. Заимствование не свидетельствует о бедности языка. Заимствования являются процессом перемещения различных языковых элементов из одного языка в другой.

Ключевые слова: немецкие лексические заимствования, индоевропейская лексика, язык-реципиент, семантическая адаптация, родственные языки.

Kuvshinova N. M. Lexical Fund Characteristics of the German Language and its Commonality with the English, Ukrainian and Russian languages.

Work is devoted to the studying of the general lexical fund of German, English, Ukrainian and Russian languages. The article analyzes the problem of studying the German lexical borrowings, characterizes causes of a common origin of the certain expressions, presents a comprehensive historical and linguistic characteristics of German borrowings; considers lexical units in German, English, Ukrainian and Russian languages. Indo-European languages form a numerical family of related languages, which include a group of Germanic and Slavic languages. Thus, despite the large changes in the grammatical structure, Indo-European languages have preserved elements of the relationship in the vocabulary. Languages are not isolated from each other. One language can borrow from other various linguistic units. Borrowing does not argue the poverty of language. Borrowing is a process of the various linguistic elements moving from one language to another.

Keywords: German lexical borrowings, Indo-European vocabulary, language-recipient, semantic adaptation, related languages.

Тетяна Олійник
(Київ)

УДК 413.13(43)

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Розглянуто культурально-перекладацьку специфіку способів представлення простору в англо-українському перекладі. Доведено, що у різних культурах цей простір може описуватися по-різному, залежно від того, яку інформаційну цінність має опис простору для реципієнта і мовця. Досліджено явища, які мають позамовну інтерпретацію і пов'язані з фоновими знаннями, що залежать від вибору перекладача. Обґрунтовано можливості і необхідності культурологічного підходу до перекладу. Виявлено культуральні закономірності у мовному структуруванні дійсності двох культур.

Визначено лінгвокультурологічні особливості організації інформації у мові. Вивчено лінгвокультурологічні можливості різних мовних угруповань. Досліджено вплив культури на переклад. У статті пояснено вибір термінів дослідження: «(культуральна) ознака», «(культуральний, або культурологічний) маркер», «реалія». Продемонстровано, що категорія простору складає цінний культурологічний матеріал.

Ключові слова: лінгвокультурологічна модель, переклад, фрейм, культура, маркер, реалія, ознака, простір.

Постановка проблеми. Останнім часом теоретики і практики перекладу звертають особливу увагу на культуру, яка має особливе значення для перекладу. Однак послідовної і чіткої перекладознавчої концепції, пов'язаної із культурою, поки немає. У нашій роботі ми розглядаємо розроблену нами лінгвокультурну модель процесу перекладу, яка б заповнила наявну прогалину в теорії перекладу і відобразила особливості трансляції культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Н. Комісаров зазначав, що переклад служить засобом міжкультурних контактів, указував, що взаємодія культур при перекладі передбачає насамперед прагнення ознайомити читачів перекладу із фактами та ідеями, які властиві чужій культурі, для розширення їх світобачення, можливості зрозуміти, що в інших народів можуть бути інші звичаї, що треба знати і поважати інші культури [2, с. 130].

Урахування в перекладі особливостей культури дає змогу підходити до перекладу як до міжкультурної комунікації, оскільки передбачає подолання мовних і культурних бар'єрів. Маючи таку двояку спрямованість (з одного боку, на вихідну культуру та її мову, а з іншого боку – на культуру, на мову якої виконується переклад), переклад покликаний зблизити носіїв різних культур, забезпечити їх взаєморозуміння [5, с. 314 – 315], налагодити процес спілкування між лінгвокультурними спільнотами [4, с. 118].

А. Д. Швейцер наголошував, що переклад відіграє важливу роль для знайомства з чужою культурою, оскільки він перетинає не лише кордони мов, але і межі культур, а створюваний в ході цього процесу текст транспортується не тільки в іншу мовну систему, але і в систему іншої культури [6, с. 37].

Метою нашої статті є обґрунтування можливості і необхідності культурологічного підходу до перекладу та виявлення культуральних закономірностей у мовному структуруванні дійсності. Мета визначає **завдання дослідження**, які можна сформулювати таким чином: визначити лінгвокультурологічні особливості організації інформації у мові; вивчити лінгвокультурологічні можливості різних мовних угруповань; дослідити вплив культури на переклад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи матеріал, ми використовуємо фреймову методику, яка дає змогу найбільш наочно простежити механізм побудови висловлювання, пов'язаного з певними культуральними ознаками. Тут необхідно підкреслити, що активацією фрейма визнається вживання будь-якої одиниці (ознаки), оскільки така одиниця є частиною фрейма, який характеризує вислів у цілому. Особливості вживання тієї чи іншої одиниці переносяться на характеристику всього висловлювання.

Робочими термінами в нашому дослідженні є «(культуральна) ознака», «(культуральний, або культурологічний) маркер», «реалія». Найбільш загальним виступає термін «ознака», який використовується для вказівки на будь-який елемент дійсності, може мати як культуральну специфіку, так і володіти універсальним характером, тобто вживатися в різних культурах. Термін «маркер» використовується стосовно такої ознаки, яка реалізована в тій чи іншій культурі і використовується в художньому тексті для вказівки віднесеності подій, описуваних у цьому тексті, до певної культури. «Реалія» має ознаки, яким характерна культуральна специфіка, тобто має місце лише в одній із розглянутих нами культур. Реалія може виступати як культурний маркер, що вказує на належність тексту до певної культури. Слід зазначити, що маркер не обов'язково є реалією. Поняття «маркер» є більш ширшим, ніж «реалія».

У нашій розвідці зосередимо увагу на культурально-перекладацькій специфіці способів представлення простору, які дають змогу якомога повніше структурувати дійсність.

Деякі групи ознак, які розглядаємо, мають позамовну інтерпретацію. Це явища, які пов'язані з фоновими знаннями і які залежать від вибору перекладача. Вони мають безпосередньо

культуральний характер. До таких належать способи подання простору. Осмислення людиною себе не обмежується осмисленням себе як особистості. Людина мислить себе також в координатах простору і часу. Час і простір – виміри людського життя, в яких перебуває людина. Тому ці дві категорії складають цінний культурологічний матеріал.

Поняття «культура» своєю енциклопедичністю дає велике поле діяльності для дослідників багатьох галузей. Тому на підтвердження доцільності та природності розгляду особи в її взаємозв'язку з простором звернемося до А. Ейнштейна, який в основному рівнянні теорії відносності вперше встановив зв'язок між трьома фундаментальними поняттями: простір – час – суще [1, с. 29]. Поняття сущого дуже широке і включає, серед інших реальних ознак, також особу, а все, що робиться особою або відбувається незалежно від неї, має місце або в тривимірному евклідовому просторі, або в чотирьохмірному просторі-часі [1, с. 31]. Простір – це те, в чому живе людина і в чому вона переміщається.

У різних культурах цей простір може описуватися по-різному, залежно від того, яку інформаційну цінність має опис простору для реципієнта і мовця. Наприклад, для представника англо-американської культури може виявитися важливим докладний опис просторового маршруту, який проробляє особа. Для представника іншої культури, скажімо, української, така просторова деталізація несуттєва, оскільки україномовний реципієнт може бути незнайомий з просторовими маркерами інокультурного тексту. Тому в перекладі ці просторові маркери можуть пропускатися: *Then instead of going back by the same route, he took the Jones Beach Causeway right on through to the town of Merrick and onto the Meadowbrook Parkway until he reached the Northern State Parkway. He rode that to the Long Island Expressway and then continued on to the Whitestone Bridge and through the Bronx to his home in Manhattan* [6, p. 109] / Потім він повернувся в Нью-Йорк іншим шляхом і поїхав до себе в Манхеттен [1, с. 87].

Неінформативність інокультурних просторових маркерів часто веде до того, що, перше, в перекладі вони ігноруються, а по-друге, їм може бути дано пояснення в тексті коментарів, якщо твір свідомо розрахований на інокультурного реципієнта і виданий не в країні культури оригіналу, а в інокультурній країні: *No stimuli worked upon them, no voices called them from without, no fragments of their own thoughts came suddenly from the minds of others and missing the clamor of Empire they felt that life was not continuing here* [5, p. 43]. / Ані якихось зовнішніх спонукань, ні голосів, на які потрібно відгукнутися, ні обривків власних думок, почутих від когось іншого, і здається, саме життя зупинилося і не йде далі [3, с. 16].

Як впливає з перекладу, просторовий маркер *Empire* не зазначений в українському перекладі, а автор коментарів до англійського видання В. М. Толмачев пояснює його таким чином: «*Empire* – тут, ймовірно, маються на увазі США, порівн. *The Empire City* (амер.) – м. Нью-Йорк, *the Empire State* – штат Нью-Йорк» [5, с. 347].

Такі англійські вислови базуються на просторово-деталізуючому фреймі, один з терміналів (або декілька терміналів) якого буває заповненим зазначенням такого просторового маркера, який відомий представникам вихідної культури. Знання про простір у перекладних українських висловлюваннях структурується на основі просторово-урізаного фрейма, в якому немає терміналу, який мав би бути заповненим вказівкою на інокультурний просторовий маркер, у цьому фреймі ніби ігнорується частина знання про простір.

Дуже часто англійські вислови активують просторово-узагальнювальний фрейм. На мовному рівні це виражається у використанні узуально прийнятих найменувань, тобто таких способів референції, які зазвичай застосовуються для позначення будь-яких певних просторів – материків, країн, частин країни і т. і. При перекладі цих висловлювань українською мовою спостерігається активація просторового фрейма, представленого своїм просторово-уточнювальним різновидом. Один із терміналів цього фрейма заповнюється конкретною вказівкою простору: *The bus had wooden seats; they reminded her of travelling third-class on the Continent* [4, p. 149] / В автобусі були дерев'яні сидіння – це нагадало Сьюзен про те, як вона їздила по Франції у вагоні третього класу (Переклад наш. – Т. О.); *He would have to stay out on the Coast* [6, p. 76] / Йому аж ніяк не відлучитися з *Голівуду* [1, с. 62]; *I'm going to build the greatest racing stable this country has ever known* [6, p. 59] / Буду розводити таких рисаків, яких ще не бачили в Америці [1, с. 49]; ... *She had a low but clear voice, with no hint either of the over-buxom vowels of Yorkshire or the plum-in-the-mouth of the Home Counties* [4, p. 20] / Голос у неї був тихий,

але виразний, в її говірці не проскакували грудні йоркширські голосні, але не було і тієї мішанини звуків, характерної для уродженців *східних графств*, про яку говорять: у нього немов повно горіхів у роті (Переклад наш. – Т. О.).

При цьому, очевидно, слід враховувати, в якій культурі написано твір, з якого запозичені наші приклади. У своїй роботі ми розглядаємо основну, магістральну, культуру [3, с. 405], якою є англійська (або англомовна) культура. Остання об'єднує в собі латеральні, такі як, наприклад, англо-американська (США), британська (Великобританія) та ін. Зазвичай ми не говоримо про латеральні культури, об'єднуючи їх в загальну – англомовну (англійську) культуру. Однак іноді приклади вимагають розмежування загальної культури на «субкультури». Наприклад, референція *coast* застосовна лише при описі простору в англо-американській культурі. Неможливість використовувати *coast* при описі простору в британській культурі пояснюється, мабуть, прагматичним аспектом, а саме – малими розмірами Великобританії (порівняно з США) та її острівним становищем: яку б частину простору британської культури ми не брали до уваги, вона майже завжди буде знаходитися на узбережжі. А *Home Counties* використовується для вказівки на східні графства Великобританії, а не США, очевидно тому, що в США адміністративним поділом є штати. Референція *this country* застосована стосовно до будь-якої країни перебування мовця, в тому числі до його рідної країни. Ми пов'язуємо цей спосіб референції з «об'єктивністю» – такою культурною цінністю, яка властива англосаксонській культурі. Називаючи свою країну *this country*, представники цієї культури ніби «об'єктивні» у своєму ставленні до неї, не проявляючи якихось позитивних чи негативних емоцій.

Опис просторового розташування також може знаходитися в залежності від того, до якої культури належить вихідний текст: He opens the car from the passenger side, wincing at the pung of the brittle door spring and quickly ducking his head into the car [8, p. 23]. Роман Дж. Апдайк «Кролику, біжи!», з якого взято приклад, належить до англо-американської культури, в якій, як і в більшості країн світу, passenger side автомобіля – це права сторона. Переклад: Відкривши праві дверцята, він здригається від клацання тугої дверної пружини і швидко просовує голову всередину (Переклад наш. – Т. О.). Але якби твір відносився до британської культури, то тоді passenger side виявилася б лівою стороною, оскільки у Великобританії прийнятий правосторонній рух.

Активация просторово-уточнювального фрейма в українському висловлюванні може призвести до того, що просторові найменування дають мовою перекладу. Це пояснюється прагматичною спрямованістю перекладного варіанту на іншомовного реципієнта, а саме – прагненням зробити для нього зрозумілими деякі іншомовні назви: He is in Lancaster, surrounded by funny names: Bird in Hand. Paradise. Intercourse. Mt. Airy. Mascot [1, p. 28] / Він у Ланкастері, навкруги містечка зі смішними назвами: Синиця в Руці. Рай. Зносини. Повітряна Гора. Талісман (Переклад наш. – Т. О.).

Часто просторово-уточнювальний фрейм веде до того, що в українському висловлюванні просторова ознака буває представлена більш розгорнуто, ніж в англійському варіанті, за рахунок додаткової, деталізуючої ознаки, яка супроводжує основну просторову ознаку. Тобто вказівка на основну просторову ознаку присутня як в англійському, так і в українському варіанті, а вказівка на деталізуючу ознаку – тільки в українському варіанті. Фрейм таких українських висловлювань визначається як просторовий уточнювально- деталізуючий: Pencey Prep is this school that's in Agerstown, Pennsylvania [7, p. 28] / Пенсі – це закрита середня школа в Егерстауні, штат Пенсільванія [2, с. 24]; Three days later Kay Adams got out of a taxi in front of the Corleone mall in Long Beach [6, p. 238] / Через три дні Кей Адамс вийшла з таксі біля входу в паркову резиденцію Корлеоне поблизу міста Лонг-Біч [1, с.173]; He takes Warren Avenue through the south side of town and comes on 422 near City Park [8, p. 36] / По Уоррен-авеню перетинає південну частину міста і біля міського парку виїжджає на дорогу № 422 (Переклад наш. – Т. О.).

В англо-американській культурі такі маркери, як назва штату, назва міста, номер дороги є звичними і не вимагають деталізованого уточнення. Для реципієнта – представника української культури – ці маркери можуть бути малоінформативними. Для надання їм більшої культуральної цінності перекладач адаптує їх, роблячи більш прийнятними для реципієнта. У цьому випадку адаптація зводиться до деталізації просторових ознак за рахунок уведення таких вказівників, як «штат», «місто», «дорога №». Така адаптація називається культурно-прагматичною (за В. Н.

Комісаровим). Вона становить невід'ємну частину загальної стратегії перекладача. Відсутність у реципієнта когнітивної інформації, зумовлена культурними відмінностями між двома мовними колективами, веде до того, що повідомлення в перекладі не буде зрозумілим і переклад практично не відбудеться [2, с. 127]. Щоб забезпечити можливість розуміння реципієнтом вихідного повідомлення, перекладач вживає деякі адаптивні заходи (уточнювальна деталізація просторової ознаки). У таких випадках перекладач-посередник між вихідною і цільовою культурами відіграє велику роль, він повинен знати як елементи культурного фонду вихідної культури, так і когнітивні можливості реципієнта – представника цільової культури. Тому зрозуміле прагнення перекладача зробити перекладний варіант якомога прийнятнішим для сприйняття реципієнтом, наприклад, ввести в текст перекладу такі деталі, які б експлікували те, що мається на увазі в вихідному варіанті: *Young Vito went to work in the Abbandando grocery store on Ninth Avenue in New York's Hell's Kitchen* [6, р. 197] / Юний Віто приступив до роботи в бакалійній крамниці Аббандандо на Дев'ятій авеню, прямисінько в «пекельній кухні» – районі Нью-Йоркської бідноти [1, с. 140].

Однак, трапляються випадки, коли культурно-прагматична адаптація в перекладі відсутня. Це буває у випадку структурування знання про такий простор, який, на думку перекладача, відомий як англо-, так і українокультурному реципієнту, наприклад: *Because of the gas rationing still in effect, there was little traffic on the Belt Parkway to Manhattan* [6, р. 43] / Ще не скасували талони на пальне, і *Кільцеве шосе*, що веде на *Манхеттен*, було безлюдне [1, с. 35].

Якщо назва культурного маркера *Belt Parkway* представлена українським перекладом «Кільцеве шосе», то назва частини Нью-Йорка – Манхеттен – не адаптована. Цей просторово-культурний маркер, імовірно, відомий українокультурному реципієнту.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ми розглянули культурологічні особливості способів подання простору, які дають змогу якомога повніше структурувати дійсність, а також їх відтворення у перекладі. Ці способи не абсолютні. Тому дослідження культуральної специфіки сприятиме осмисленню не тільки власне культурологічних, але також мовних явищ. З іншого боку, аналіз мови в аспекті перекладознавства часто дозволяє оцінити специфіку культури. Вивчення культури через аналіз мови становить цінний практичний і теоретичний матеріал у ракурсі розширення наших знань про дійсність. Це питання залишається актуальним для студіювання успішного перебігу і результату процесу перекладу, тому проблематика потребує подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Герловин И. Л. Основы единой теории всех взаимодействий в веществе / И. Л. Герловин. – Л.: Энергоатомиздат, 1990. – 432 с.
2. Комиссаров В. Н. Культурно-этнографическая концепция перевода / В. Н. Комиссаров // Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка): сб. науч. тр. МГЛУ. – М., 1991. – Вып. 376. – С. 126–131.
3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
4. Общение. Текст. Высказывание. – М.: Наука, 1989. – 175 с.
5. Хухуни Г. Т. Перевод как средство достижения межкультурного понимания / Г. Т. Хухуни // Психолінгвістика і межкультурне взаємопознання: Х Всесоюз. симп.: тезиси докл. – М., 1991. – С. 314–315.
7. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус. Проблемы. Аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Высшая школа, 1986. – 138 с.

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

1. Пузо М. Хрещений батько: [роман] / М. Пузо; [пер. В. Батюк та О. Овсяук]. – К.: Рад. письменник, 1991. – 447 с.
2. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті: [роман] / Дж. Селінджер; [пер. О. Логвиненко]. – К.: Молодь, 1984. – 172 с.
3. Фіцджеральд Ф. С. Ніч лагідна: [роман] / Ф. С. Фіцджеральд; [пер. М. Пінчевського]. – К.: Дніпро, 1975. – 335 с.
4. Braine J. Room at the Top: [novel] / J. Braine. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 272 p.
5. Fitzgerald F. S. Tender is the Night: [novel] / F. S. Fitzgerald. – М.: Raduga Publishers, 1983. – 400 p.
6. Puzo M. The Godfather: [novel] / M. Puzo. – London-Sydney: Pan Books Ltd., 1974. – 448 p.
7. Salinger J. D. The Catcher in the Rye: [novel] / J. D. Salinger. – М.: Progress Publishers, 1979. – 248 p.
8. Updike J. Rabbit, Run: [novel] / J. Updike. – Greenwich, Conn.: Fawcett Publications, Inc., 1962. – 255 p.

Олейник Т. Лингвокультурные особенности пространственных интерпретаций в англо-украинском переводе.

В статье рассмотрена культурально-переводческая специфика способов представления пространства в англо-украинском переводе. Доказано, что в разных культурах это пространство

может описываться по-разному, в зависимости от того, какую информационную ценность имеет описание пространства для реципиента и говорящего. Исследованы явления, которые имеют внеязыковую интерпретацию, связаны с фоновыми знаниями и зависят от выбора переводчика. Обоснованы возможности и необходимости культурологического подхода к переводу. Выявлено культуральные закономерности в языковом структурировании действительности двух культур. Определены лингвокультурологические особенности организации информации в языке. Изучены лингвокультурологические возможности различных языковых групп. Исследовано влияние культуры на перевод. В статье объяснено выбор терминов исследования: «(культуральный) признак», «(культуральный, или культурологический) маркер», «реалия». Продемонстрировано, что категория пространства составляет ценный культурологический материал.

Ключевые слова: лингвокультурологическая модель, перевод, фрейм, культура, маркер, реалия, признак, пространство.

Oliynyk T. Linguistic-Cultural Features of Spatial Interpretations in English-Ukrainian Translation.

The cultural-translation specificity of space representation in English-Ukrainian translation is considered in the article. It is proved that in different cultures, this space can be described in different ways, depending on what type of information is valuable for a recipient and a speaker for space description. Phenomena with extra-linguistic interpretation, related to background knowledge and depended on the choice of the translator are studied. The possibility and necessity of cultural approach to translation is proved. Cultural patterns in speech structuring reality in two cultures are found. Linguistic-cultural features of information in the language are defined. Linguistic-cultural possibilities of the different language groups are studied. The influence of culture on translation is investigated. The article explains the choice of the terms of the study: "(cultural) sign", "(cultural) marker", "realia". It is demonstrated that the category of space is a valuable cultural material.

Key words: linguistic-cultural model, translation, frame, culture, marker, reality, sign, space.

Сергій Романюк
(Маріуполь)

УДК 811.111'25(045)

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КАТЕГОРІЯ

У статті представлено модель мовної особистості перекладача, визначено її рівні та компоненти, обґрунтовано чинники, що впливають на формування зазначеного феномена. Автор висвітлює поняття мовної картини світу білінґва, аналізує процеси мовної взаємодії, розкриває причини та механізми явища інтерференції. Міждисциплінарний характер вивчення мовної особистості перекладача свідчить про необхідність висвітлення цієї проблеми як комплексного багатогранного явища, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження. Мовні та психологічні мотиви перекладача висвітлюються у рамках мовної політики, контексті сучасної мовної ситуації, що впливає на формування національної свідомості перекладача. Автор також визначає комунікативні стратегії для здійснення цілісного аналізу мовної картини світу білінґва.

Ключові слова: мовна особистість перекладача, мовна картина світу, антропологічний підхід, інтерференція, комунікативний кодекс перекладача.

Постановка проблеми. Питання антропологічної лінгвістики повернулися в коло перекладознавчих студій, що виявляється, зокрема, в розширенні акцентів до розуміння мовної картини світу, становлення дискурсивного мислення, рівнів та компонентів мовних здібностей перекладача. Сучасні дослідження окремих аспектів зазначеного феномена репрезентовані різними науковими напрямками та школами, серед яких «Логічний аналіз мови» (Н. Арутюнова, Т. Булигіна, О. Шмельов, В. Воробйова та ін.); «Семіотичне коло» (А. Вежбицька, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Єсперсен та ін.); «Мова і суспільство» (В. Карасик, О. Кубрякова, К. Седов, О. Сиротинина, Н. Рябцева, В. Постовалова, Б. Серебреніков, Т. Радзієвська).

Міждисциплінарний характер вивчення мовної особистості перекладача свідчить про необхідність висвітлення цієї проблеми як комплексного багатогранного явища, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські, психологічні та лінгвістичні засади формування мовної особистості перекладача напрацьовані вітчизняними та зарубіжними науковцями, що є підґрунтям для аналізу й роздумів (О. Лавриненко, Є. Боринштейн, Л. Засекіна, Т. Любченко, В. Корнєв, О. Палінська та ін.).

Метою нашої розвідки є визначення комунікативних стратегій, що впливають на формування мовної особистості перекладача через здійснення цілісного аналізу мовної картини світу білінгва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психолінгвістичні аспекти дослідження мовної особистості ґрунтуються на визначенні цього феномена як сукупності пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію індивіда як носія певного національнокультурного простору [1]. Розвиваючи цю думку, О. Лавриненко надає власну структурно-функціональну модель мовної особистості, засновану на таких її рівнях: біологічному, мовному та психологічному, що знаходять своє відображення у трьох компонентах особистості – когнітивному, мотиваційному та емоційному [10].

У філософських дослідженнях поняття мовної особистості висвітлюється з позицій суспільних відносин (вплив мовної культури національно-соціальної групи, до якої належить ця особистість). За Є. Р. Боринштейном мовна культура особистості перебуває у залежності від соціального статусу і ролі цієї особистості у суспільстві, а з іншого боку, саме мова формує та визначає соціальне існування цієї особистості. Отже, мова відкриває можливості до самореалізації перекладача та свідчить про його соціальну значущість на певному етапі розвитку суспільства.

Звернення лінгвістів до поняття «мовна особистість» свідчить про виняткову роль мови в житті окремої людини і суспільства в цілому. По-перше, в надрах мови формується мовна картина світу – один з найбільш глибоких прошарків картини світу людини. По-друге, сама мова виражає й експлікує інші картини світу людини, які через посередництво спеціальної лексики входять у мову, привносячи в неї риси людини, її культуру [8].

В основі кожної конкретної мови лежить особлива модель або картина світу, і мовець зобов'язаний організувати зміст висловлювання у відповідності до цієї моделі. Цьому жодною мірою не суперечить той факт, що всі національно-специфічні моделі світу мають і спільні, універсальні риси. Це означає, що кожна конкретна мова представлена своєю національно-специфічною картиною світу і, навпаки, народний образ світу лежить в основі мови, виконує інформаційну функцію і дає підстави для здійснення мовної та культурної комунікації.

Дослідження мовної особистості з позицій антропологічного підходу в лінгвістиці звичайно проводяться на матеріалі однієї мови. В перекладознавстві зіставлення різних мов репрезентує достатньо широкий рівень відчутних відмінностей, зумовлених власне мовними, психолінгвістичними, соціолінгвістичними та іншими чинниками. Вивчення відмінностей різних мовних систем має у цьому зв'язку супроводжуватись «... з'ясуванням сукупності пресупозитивних, фонових знань носіїв кожної мови, які визначаються національними традиціями, звичаями, віруваннями, особливостями світосприйняття, контактуванням різних національних культур тощо» [2].

Зазначене твердження певною мірою розкриває модель мовної особистості перекладача, що безпосередньо пов'язана з його власною картиною світу. У зв'язку з цим заакцентуємо, що структура іншої мови, накладаючись на рідну мову носія, спричинює зміну в останній, причому не лише на рівні фонетики чи запозичення лексики: при накладанні двох мовних свідомостей відбуваються значно складніші процеси мовної взаємодії, зокрема інтерференція [6].

Сутність цього процесу полягає в тому, що людина, яка засвоює іншу мову, несвідомо переносить систему домінант та програму мовленнєвої поведінки рідної мови на іншу. Інтерференція визначається як сукупність різних ознак вираження значення у двох зіставних системах, що утворюють третю, в якій діють закони рідної та нерідної мов. Зазначене явище викликано складністю введення і закріплення в пам'яті сукупності різних ознак третьої системи,

а також несвідомого – правил переходу до кожної з двох систем під час переформування та сприйняття тексту.

Серед причин, що впливають на виникнення інтерферентних явищ у перекладача є, з одного боку, недостатня компетентність в одній із цих мов або прагнення більш точно виразити власну думку (групова солідарність, текстоцентричність, ототожнення з автором оригіналу тощо).

Дослідження явищ інтерференції свідчить про те, що вони можуть виявлятися на всіх мовних рівнях та у всіх мовних аспектах – на будь-якій ділянці контактуючих систем, де існують системи розбіжності. Відповідно до цього лінгвісти виокремлюють такі її типи: мовна інтерференція – графічна, орфографічна, фонетична, лексична, морфологічна, фразеологічна, граматична; мовленнєва – стилістична, нормативна, узуальна; комунікативна – тематична, ситуативна; екстралінгвістична – реалії, мова жестів, невербальна поведінка, ідеологія [9].

Залежно від типу мовленнєвої діяльності інтерференція може бути імпресивною (рецептивною) або експресивною (продуктивною); залежно від форми вияву – явною або прихованою; внутрімовною (внутрішньою) або міжмовною (зовнішньою), а також інтерференцією першої чи другої мови; залежно від результату – ускладненою, порушуючою або руйнуючою. Найширшим типом інтерференції дослідники вважають узагальнювальну – інтерференцію мовних картин світу, сутність якої полягає у тому, що йдеться не про окремі явища у мовленні перекладача, а про системний підхід до його мовлення як результат поєднання декількох мовних картин світу.

При цьому найвищою формою мовної компетенції перекладача як складової його мовної особистості вважаємо таку, коли його суб'єктивна картина світу відповідає об'єктивній реальності через мову, якою він оперує під час перекладу. Це означає, що індивідуальна картина світу перекладача знаходиться у прямій залежності від національної картини світу та знаходить своє відображення в прагненні перевтілити ідеї та цінності інших культур на рідний «грунт» або передати особливості своєї культури інонаціональному реципієнту.

Із цього приводу Л. Засекіна слушно зауважує, що така мотивація перекладача «забезпечує закономірності переходу від оцінок його мовленнєвої діяльності до осмислення себе як мовної особистості, що є носієм культури свого народу та виразником його національної ідентичності». Іntenціональність мовної особистості, – зазначає дослідниця, – «наповнює значеннями об'єкти фізичного та соціального світу, які ...розглядаються як певні семіотичні коди, що несуть відбиток суспільно-історичного розвитку конкретної культури» [1; с. 87-88].

Л. Засекіна також зазначає, що мовні настанови знаходять своє відображення у вигляді готовності мовної особистості до певних форм мовного реагування, особливості якого залежать від специфіки його індивідуального досвіду. Під впливом певних настанов, мотивів та інтенцій мовна особистість перекладача розглядається з позицій посередника між першотвором та іншомовним читачем, перестворюючи оригінальний твір цільовою мовою під впливом суспільно-історичного розвитку цільової культури та свого індивідуального життєвого досвіду.

У рамках існуючих типологій, які застосовані до поняття мовної особистості перекладача (тобто пов'язані з нею стосунками), цей феномен може бути однозначно визначений як «індивідуальний», «ідіолектний», оскільки характеризує дискурс конкретної людини (приналежність до егоцентричного або соціоцентричного типу мовної особистості).

За класифікацією російських дослідників (В.П. Нерознак, О.Б. Сиротиніна, Т.В. Кочеткова) зазначені типи мовної особистості відносяться до «верхів» мовної культури або мовних осіб елітарного типу. Експлікуючи цю думку, вчені підкреслюють важливість екстралінгвістичних та соціальних чинників для формування вищого з точки зору мовленнєвокультурної ієрархії типу мовної особистості. Так, до чинників, що беруть участь у формуванні такої її моделі, Т.В. Кочеткова відносить «родину, місце народження, природний інтелект, середовище проживання, отримане виховання, залучення до самостійного читання класичних прецедентних текстів, постійне прагнення до отримання нової інформації, високий рівень освіти, безперервна впродовж усього життя самоосвіта, високий професіоналізм, соціальна значущість, різноманітна мовна діяльність, підвищена відповідальність тощо» [3; с. 93].

Мовні та психологічні мотиви перекладача можна також досліджувати в рамках мовної політики (О. Чердиченко), контексті сучасної мовної ситуації, що впливає на формування національної свідомості перекладача.

Враховуючи те, що текст перекладу функціонує як внутрішній зв'язок між автором оригіналу та реципієнтом, комунікативне функціонування першого породжує багато специфічних ознак, пов'язаних з проявом творчої індивідуальності учасників комунікативного процесу – автора та перекладача. Перекладач як приймач тексту оригіналу визначає жанровий характер перекладу, виходячи з певної ситуації. Орієнтиром для перекладача у визначенні атмосфери, що оточує оригінал, виступає реконструкція того, як сприймав оригінал читач-сучасник автора. Виходячи з цього, перекладач зважає на той факт, що в тексті перекладу поряд із особистим рівнем присутній рівень авторської, жанрової, групової чи відповідної до епохи своєрідності аж до найвищого рівня літературних універсалій, рівня художнього стилю в його загальних ознаках.

Зважаючи на те, що кожен художній текст є частиною конкретної історико-літературної епохи і перебуває в тому або іншому зв'язку з літературними напрямками свого часу, можна зазначити, що вони є одиничною, тобто варіантною реалізацією інваріанта літературного напрямку, що здійснюється через тотожність з попередніми напрямками або епохами. Таким чином, дослідження стилю перекладу на порівняльно-історичній основі допомагає з достовірністю визначити індивідуальний «почерк» перекладача [5], основні засади формування його творчої майстерності.

При цьому зазначимо, що у комунікативному кодексі перекладача так само, як і автора першотвору, значущими є два основні критерії – критерій істинності та критерій ширості. (перший – як вірність дійсності, другий – як вірність собі). Комунікативний намір «підштовхує» перекладача до потрібної комунікативної мети, за умови, якщо зазначені критерії буде виконано під час перекладу. Це означає, що художні образи твору, репрезентовані перекладачем, насправді віддзеркалюють не лише авторське відношення до дійсності, але і відношення самого перекладача.

Проблема організації комунікативного акту природним чином пов'язана з проблемою кодування та декодування. У сприйнятті художнього твору в перекладі головним стає питання спільності коду для того, хто передає інформацію, і для того, хто цією інформацією користується.

З одного боку, якщо автор та читач є носіями однієї національної мови, ще не виступає гарантією того, що вони користуються однаковою кодовою системою і між ними буде досягнуто комунікативну взаємодію. З іншого боку, автор та читач можуть бути репрезентантами різних національних мов, але володіти однією і тією ж системою кодів комунікативної взаємодії. Кожна із цих двох ситуацій вимагає від перекладача принципово різних перекладацьких тактик.

У процесі художнього кодування / декодування тексту перекладу, який складається із трьох етапів (кодування, здійснене автором; декодування і перекодування, виконане перекладачем; остаточне декодування, здійснене читачем) реалізуються авторські і читацькі комунікативні процедури. Саме тут постає питання про межі перекладацької компетенції, про те, наскільки інтерпретатор може і повинен бути автором нового твору.

Кожна комунікативна ситуація оцінює літературний твір із погляду власних умов і потреб, виокремлюючи в ньому елементи, які відповідають сучасним ідейно-естетичним нормам. Зрушення стилістичного характеру виражають певні тенденції, в яких перекладач виступає як творчий суб'єкт. Загалом ці тенденції створюють особливу систему, представляють поетику перекладача і визначають його творчу індивідуальність. Як вторинна комунікація переклад виходить з умови збереження варіантного розуміння в тексті, обліку комунікативного ефекту, суспільної потреби двох суб'єктів комунікації – автора і перекладача. Саме таким шляхом перекладний твір може "вписатися" в чужий літературний контекст і вступити в різноманітні контакти з літературою реципієнта, збагачувати її новими мотивами, темами, образами.

Отже, «яке б сильне не було прагнення перекладача злитися думкою й почуттям з автором оригіналу, перевтілитися в нього перекладач не може. Навіть при об'єктивнішому підході до першотвору щось у ньому залишається чужим, невідповідним внутрішньому світові перекладача» [4; с.89].

Це означає, що індивідуальність перекладача ніколи не накладається на особистість автора до повної тотожності. За словами М. Новикової жодне з перекладацьких трактувань

художнього твору не може бути "абсолютним"; кожне є лише "вибірковою особистісною інтерпретацією" [7; с.78]. Такий естетико-мовний профіль особистості перекладача виявляється у виборі твору та автору для перекладу, використанні певних лексичних, фразеологічних, синтаксичних та стилістичних засобів у різних комунікативних ситуаціях.

Висновки. Структура мовної особистості перекладача є багатовимірною системою взаємозумовлених лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Рівні цієї системи не окреслені чіткими межами та можуть розглядатися у різних контекстах – культурологічному, історичному, естетичному, психологічному тощо. Питання мовної особистості перекладача через зіставлення мовних картин світу потребує подальшого ґрунтовного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засєкіна Л. В. Мовна особистість у сучасному соціальному просторі / Л.В. Засєкіна // Соціальна психологія. – 2007. – № 5 (25). – С. 82–90.
2. Кононенко І.В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І.В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39-45.
3. Кочеткова, Т.В. Языковая личность носителя элитарной речевой культуры: дисс. ... канд. филол. наук / Т.В.Кочеткова. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1999. – 532 с.
4. Любченко Т. Н. Практичні підходи до перекладу// Теорія і практика перекладу. –К., 1991. – Вип. 17. – С. 89-97.
5. Павленко О.Г. Художній переклад як фактор формування міжнаціональної поетики / Під заг.ред. Павленко О.Г.: Монографія. – Маріуполь: МДУ, 2012. – 200с.
6. Палінська О.М. Інтерферентні явища у мовній картині світу білінґва. Мова і культура (Науковий щорічний журнал) К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т 4. Міжкультурна комунікація. Теорія і практика перекладу. – 296 с.
7. Реформатский А.А. Перевод или транскрипция? // Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 311-333.
8. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И. и др. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира, М., 1988.
9. Корнев В.А. Сопоставительная семантика и проблемы межъязыковой интерференции / В.А. Корнев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kon.ru/tat_ru/science/news/lingv_97/n42.htm (Дата звернення: 07.02.2014р.)
10. Лавриненко О. Л. Конструювання концептуальної моделі мовної особистості / О. Л. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/851/94>. (Дата звернення: 10.02.2014р.)

Романюк С.Г. Модель формування мовної особистості перекладача як міждисциплінарна категорія.

В статті представлена модель мовної особистості перекладача, визначені її рівні та компоненти, обґрунтовані фактори, які впливають на формування даного феномена. Автор освітлює поняття мовної картини світу білінґва, аналізує процеси мовної взаємодії, розкриває причини та механізми явища інтерференції. Міждисциплінарний характер вивчення мовної особистості перекладача свідчить про необхідність розгляду цієї проблеми як комплексного багатогранного явища, яке обумовлює актуальність обраної теми дослідження. Мовні та психологічні мотиви перекладача освітлюються в рамках мовної політики, контексту сучасної мовної ситуації, яка впливає на формування національного свідомості перекладача. Автор також визначає комунікативні стратегії для здійснення цілісного аналізу мовної картини світу білінґва.

Ключевые слова: *мовна особистість перекладача, мовна картина світу, антропологічний підхід, інтерференція, комунікативний кодекс перекладача.*

Romanyuk S.G. Model of forming translator's linguistic personality as an interdisciplinary category.

The author of the article presents a model of forming translator's linguistic personality, reveals its levels and components as well as certain factors that form the aforementioned phenomenon. The author highlights the concept of bilingual personality's linguistic world image, analyses the processes of linguistic interaction and identifies the causes and mechanisms of the interference phenomenon. The interdisciplinary nature of the linguistic personality's study evidences the necessity of handling the problem as integrated multi-faceted phenomenon that specifies the timeliness of the chosen subject of the research. The translator's linguistic and psychological motives are highlighted in the framework of the language policy,

the context of modern linguistic situation that influences the formation of the translator's national consciousness. The author also defines communicative strategies meant to carry out profound analysis of the bilingual personality's linguistic world image.

Key words: *translator's linguistic personality, linguistic world image, anthropological approach, interference, translator's communicative code.*

Олена Румянцева
(Одеса)

УДК [811.161.2 + 811.111]:81'322.5

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ БІРЖОВИХ ЖАРГОНІЗМІВ

Стаття присвячена порівняльному аналізу українських і англійських жаргонізмів, що репрезентують концепт УЧАСНИКИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ у біржовому електронному дискурсі. Біржовий жаргонізм при проходженні через ментальний світ учасників біржових торгів, крім об'єктивно існуючих понятійних властивостей, обростає і масою властивостей суб'єктивних - образів, емоцій, оцінок, асоціацій, іронічних конотацій. Загальноприйнятий термін замінюється образним, часто іронічним або пародійним виразом із певним емоційним забарвленням. Жаргонізм дозволяє висловити позитивне або негативне ставлення до того чи іншого явища біржового процесу. Метафоричний перенос розглядається як один із основних способів утворення професійного жаргону. Негативна і позитивна оцінки біржових феноменів в англійському жаргоні представлена за допомогою кольоропозначаючих метафор. В українській мові ціннісний аспект концептів виражений за допомогою дієслів, запозичених з таких сфер-донорів: комп'ютерний, молодіжний, військовий сленг, злодійський жаргон.

Ключові слова: *професійні жаргонізми, компаративний аналіз, концепт, біржовий дискурс, біржова метафора, метафоричний перенос.*

Постановка проблеми. Метою статті є здійснення порівняльного аналізу біржового жаргону англійських та українських біржових сайтів. Потреба в дослідженні семантико-когнітивного аспекту вторинних номінативних засобів мови, якими, безумовно, є жаргонізми, зумовлена активним розвитком біржової діяльності в Україні. Зростання біржової справи спричинило появу професійної мови біржовиків, що характеризується наявністю специфічної лексики і, перш за все, однією з її найважливіших складових – професійних жаргонізмів.

Матеріалом для дослідження послужили біржові англійські та українські сайти, з представленими на них біржовими блогами, чатами, термінологічними словниками, інтернет-конференціями, спеціалізованими електронними публікаціями та аналітикою у сфері біржової торгівлі. Проблема аналізу професійного жаргону та його компонентів залишається відкритою й обговорюється в сучасній лінгвістиці в ряді робіт (І.А. Завгородній (2002), А.Г. Андреева (2004), М.А. Грачова (2005), Л.Ю. Корольова (2006), І.О. Морозова (2006), Е.С. Тараканова (2006), Д.В. Чистяков (2009) та ін.)

Виклад основного матеріалу дослідження. Під терміном «професійні жаргонізми» в дослідженні розуміються лексико-фразеологічні одиниці, характерні для біржової діяльності, які є неофіційними найменуваннями спеціальних явищ та професійних понять і які несуть експресивно-оцінне забарвлення [4].

У всьому світі біржова комунікація на сучасному етапі розвитку зазнає значних змін. Прагнучи підвищити свою ефективність, біржі все частіше звертаються до електронних технологій, що дозволяє досягти рекордної швидкості обробки інформації та виконання біржових операцій [6]. Голосові торги замінюються електронними системами або співіснують з електронними біржовими платформами. Так в даний час не тільки на біржі, а й в інших сферах професійної діяльності мовна комунікація замінюється електронною. Зміна типу комунікації на електронну тягне за собою конвергенцію різних стилів і форм комунікації. Завдяки зближенню й розмитості меж усної та писемної форм комунікації професійні жаргонізми все частіше використовуються на біржових сайтах в наступних жанрах: біржовий форум, біржовий чат,

біржовий блог, аналітичний огляд, характеристика ринків, інформація про торги, підсумки торгів, біржові новини, портфель інвестора, біржові відеопрезентації, теле- та радіоаналітичний огляд, аналітичний вебінар та ін. Таким чином, у біржовому дискурсі як англійському, так і українському спостерігається чітка тенденція до використання професійних жаргонізмів не тільки в усній, а й у письмовій формі. Наприклад: *Пару років тому мені довелося зустрітись з власниками «Мотор Січі». Ця компанія – «блакитна фішка» на УБ* [8].

Одним із перспективних напрямів у порівняльному мовознавстві є дослідження, покликані виявити схожість і відмінність мовних одиниць, що описують певний концепт (Л.В. Воронін (2005), А.Г. Гуревич (2005), Я.В. Зубкова(2003), Т.А. Островська (2005), Т.Ю. Передрієнко (2006) та ін.)

В.І. Карасик характеризує концепти як «ментальні утворення, які являють собою значущі усвідомлювані типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини» [2, с. 59]. Вчений розрізняє в структурі концепту образно-перцептивний компонент, понятійний компонент і ціннісну складову (оцінка та поведінкові норми) [2, с. 118].

Для вираження будь-якого концепту, в тому числі й біржового, може бути використана «вся сукупність мовних та немовних засобів, які прямо або побічно ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст» [2, с. 110].

У цьому дослідженні було поставлено мету: проаналізувати один із базових біржових концептів, використовуючи професійні жаргонізми для його вербалізації. Із ряду основоположних біржових концептів, таких як УЧАСНИКИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ, БІРЖОВА ТОРГІВЛЯ, ГРОШІ, БІРЖОВІ ТОВАРИ, ЦІННІ ПАПЕРИ, БІРЖОВИЙ ПРИБУТОК, для аналізу було обрано концепт УЧАСНИКИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ. Звичайно, що всі вищевказані концепти є універсальними для світової біржової семіосфери, тому їх знакова репрезентація в українській та англійській мовах дозволить зіставити жаргонізми з метою визначення прагматичного потенціалу останніх.

Біржовий жаргон характеризується високим ступенем використання метафор і метонімії. Метафоричний і метонімічний перенос є одним із основних способів утворення англомовного професійного жаргону [3], який одночасно виконує в біржовому дискурсі такі функції: 1) позначає нові спеціальні явища існуючими найменуваннями, 2) образно представляє та інтерпретує складні спеціальні поняття в лаконічній формі, надаючи мовленню експресивне забарвлення. В основі цих переносів може бути покладено подібність за різними ознаками: зоопозначення, кольоропозначення, форма, фізична дія, відчуття, розмір, призначення, час, властивість тощо.

Концепт УЧАСНИКИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ в англійському біржовому дискурсі, крім широко відомих міжнародних жаргонізмів bull (бик), bears (ведмідь), sheep (вівця), представлений наступними жаргонізмами-метафорами: gorilla (горила), shark (акула), tiger (тигр), wolf (вовк), dragon (дракон), alligator (алігатор), gadfly (сліпень), gazelle company (компанія «газель», тобто стрімко зростаюча компанія з річним показником зростання 20% і більше).

Збагачення лексико-фразеологічного складу українського біржового жаргону відбувається постійно, безпосередньо залежить від динаміки розвитку біржової діяльності в країні. Слід зазначити, що одним із основних шляхів утворення біржових жаргонізмів в українській мові є запозичення англійської жаргонної лексики. Наведемо приклад: **Вовк** (wolf) - *упевнений в собі гравець, що рідко програє, який завжди має свою думку про перспективи ринку. Дуже часто до вовка приходять за порадою вівці. Заець* (hare) - *гравець, який здійснює велику кількість угод протягом невеликого проміжку часу.*

Крім англійських запозичень, український біржовий жаргон поповнюється й російськими жаргонізмами. Слід зазначити, що жаргонізми при переході з жаргону однієї мови в іншу можуть змінювати форму й значення, а також утворювати нові словосполучення, - так утворюються нові професійні жаргонізми. Простежимо, наприклад, шлях перетворення жаргонізма «грамотний ведмідь»: bear (англ.) → медведь (рос.) → грамотный медведь (рос.) → ведмідь / грамотний ведмідь (укр.). **Грамотні ведмеді** - групи щасливих гравців, що грають на пониження, продавали ф'ючерси на російські акції на РТСБ.

На біржових чатах можна прочитати типові жарти грамотних ведмедів: «грамотні ведмеді роблять тупих бичар навіть під час росту», «грамотні ведмеді перечікують зростання

в покупці». Антонімічним виразом до жаргонізму *грамотний ведмідь* є *тупий бичара*. Так група щасливих гравців-ведмедів називала тих з покупців ф'ючерсів на акції, які протягом тривалого часу тримали довгу позицію, незважаючи на постійні збитки.

В українському біржовому дискурсі існує багато інших жаргонізмів, що представляють метафоричні зоопозначення, наприклад:

Тигр - досвідчений спекулянт, що діє із засідок, виходить на ринок рідко, але влучно. **Муфлон** - дрібний спекулянт-невдаха.

Планктон - збірна назва початківців інвесторів, які, найчастіше, зазнають збитків, тобто, образно кажучи, йдуть на корм досвідченим торговцям.

Кабан - гравець, який тримає потенційно виграшну позицію протягом тривалого часу і вчасно не фіксує прибуток. Ціна змінює напрямок свого руху, і в результаті кабан, в кращому випадку, «виходить в нуль».

Лемінг - 1) початківець-спекулянт, який щоразу повторює типові помилки і не бажає вчитися, 2) невиправний дилетант, 3) емоційний трейдер.

Як видно з останнього прикладу, жаргонізми можуть бути полісемічними.

Під словотвірною активністю жаргонізма розуміємо наявність тої чи іншої кількості похідних слів, подібна активність може залежати від належності або близькості жаргонізма до ядерної зони біржового концепту. Так жаргонізм *кабан* в українській мові утворює однокореневе дієслово - «кабанити» - перетримувати виграшні позиції. Інший приклад: **Блакитні фішки** (від амер. "blue chips") → **голубки** - акції американських компаній, що входять до складу індексу Доу-Джонса. У більш широкому сенсі - акції великих компаній, що добре зарекомендували себе.

Аналіз концепту УЧАСНИКИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ показує досить широкі можливості репрезентації за допомогою метафор різних сфер-джерел, наприклад, найменування осіб певного роду діяльності або професії:

Стратег (від "strategist") – стратегічний інвестор.

Спотовик (від "spoter") – людина, що торгує акціями на спотовому ринку.

Спредер (від "spreader") – торговець спредів, дістає прибуток від різниці в коливаннях цін на подібні види контрактів, наприклад, на ф'ючерси з різними датами постачання.

Скальпер (від "scalper") – спекулянт, який здійснює протягом однієї торгової сесії безліч угод на купівлю та продаж з метою заробити гроші. У більшості випадків скальпер – дрібний спекулянт, який грає на незначних коливаннях ціни.

Клоун інвестиційний (від "investment clown") – інвестор, що купує акції з покриттям на довгий термін.

Незважаючи на те, що вітчизняний ринок цінних паперів існує не так довго, українські біржовики з успіхом засвоюють запозичення з англійського жаргону, а також розвивають і розробляють свій професійний жаргон:

Кулак - великий, агресивний спекулянт, маркет-мейкер, син.: господар, той, що доглядає, сокира, розводила. **Купець** - великий покупець. **Дріб'язківці** - дрібні спекулянти. **Доглядач** - маркет-мейкер з якоїсь папері. **Ляльковод** - маркет-мейкер. «Ах, ці ляльководи! Що хочуть з ціною, то й роблять». **Космонавт** - гравець на підвищення: «Райку в космос запустили космонавти...» (Райка, Раїса Анатоліївна, Рао, Рая - акції РАО «СЕС Росії»).

Вчасно сказане жаргонне слово здатне дуже точно охарактеризувати загальну ринкову ситуацію або манеру біржової гри окремого гравця. Характерною особливістю як англійського, так і українського біржового жаргонного фонду, є велика кількість дієслів. Жаргонізми-дієслова, а також утворені від них словосполучення відображають різноманітні фізичні дії, що виконуються учасниками біржових торгів, хід біржових торгів, а також властивий біржовій торгівлі динамізм. Наприклад:

Купити в ямі - купити в локальному мінімумі цін.

Купити (продати) навздогін - укласти нову угоду в колишньому напрямі при сприятливому русі ціни.

Купити через ніч - купити папери ближче до закриття, щоб завтра вранці продати.

Сісти на пилку - означає «купити за дорогого і потім продати задешево» або «продати задешево і потім купити за дорогого». Цим грішать зазвичай молоді та імпульсивні торговці, проте, іноді й «старі» сідають на пилку.

Сісти в потяг - відкрити позицію. Наприклад: «Хочеться сісти в потяг сьогодні? Він піде завтра, дочекайся завтрашнього дня і подивися, як закриються Штати».

Косити дивіденди кривою косою - отримувати дивіденди з акцій, куплених задорого. Наприклад: «Ну і купиш зараз ти ці акції ВТБ, потім їх курс впаде, і що ти будеш робити? Дивіденди кривою косою косити?»

Грати проти ринку - продавати при зростанні або купувати при падінні.

Рухати ринок - надавати цінам потрібний напрямок. Рухають ринок зазвичай великі гравці.

Йти - котируватися. **Бігти попереду паровоза** - торгувати на випередження; бути «розумнішим за ринок»; «купувати незадовго перед початком зростання» або «продавати перед початком падіння». **Бігти попереду паровоза і не спотикатися об шпали** - означає «торгувати на випередження досить довгий час, не допускаючи помилок». **Ловити піпси** - намагатися заробити гроші на млявому ринку, купуючи й продаючи актив, що торгується, у невеликому діапазоні, ловлять піпси зазвичай скальпери й зайці.

Заразитися від натовпу - піддатися паніці; почати діяти, як діє горезвісний «біржовий натовп»: у ямі продавати, вгорі купувати. Наприклад: «Адже з ранку стояв правильно, потім заразився від натовпу, перекинувся, і мене відвезли до самого верху».

Ковбаситись/ мотиллятися (про ціну) - відчувати сильні непередбачувані коливання.

Вичавлювати гроші з ринку - намагатися заробити гроші під час слабких коливань ціни в горизонтальному коридорі.

Зафібоначити - нанести на графік рівні Фібоначчі.

Маринуватися - купити якісь папери і тримати їх протягом довгого часу, незважаючи на зниження їх курсової вартості.

Пасти - уважно стежити за діями і станом рахунку клієнта, характеризує поведінку спеціаліста з обслуговування клієнтів брокерської фірми.

Спіймати - «вчасно купити або продати», або «зробити вдалу операцію».

Посадити клієнта на вила - для аналітика або консультанта - дати неправильну пораду клієнтові, в результаті якої клієнт опинився в програвші.

Посадити на палю - вираз, що характеризує невдалий підсумок операцій. Наприклад: «Його посадили на палю», так говорять про трейдера, який відкрив «шорт» в цінній ямі і потім закритися зі збитками на зростанні.

Матеріали дослідження свідчать про те, що українські біржові жаргонізми-дієслова не поступаються англійським жаргонізмам у своєму іронічному забарвленні. Вважаємо, що в прагматичному аспекті певна частка іронії як невід'ємний компонент біржового жаргонізма відіграє важливу роль у процесі подання та сприйняття того чи іншого біржового поняття учасниками торгів, наприклад: *to broke the buck; to buy the dips; to cook the books; to drip feed; to be in play; to be in pink; to invest then investigate; to kick the tires; to overstay; to pay Czar; to push on a string* [10].

В англійській мові основним і найбільш поширеним мовним засобом вираження оцінки, здійснюваної учасниками біржових торгів, по праву, можна вважати поєднання в жаргонізмах прикметників з іменниками. Так, в англійському біржовому дискурсі словосполучення з прикметниками **black** (чорний) і **dead** (мертвий), а також з іменником **death** (смерть) в ролі визначення зазвичай означають негативну ситуацію: *black Friday, black knight, black market, black swan, blackberry addiction; dead cat bounce, dead hand provision, death by a thousand cuts, death spiral, death valley curve* [9].

Жаргонізми-словосполучення з прикметником **white** (білий), **fair** (чесний, справедливий) і **gold, golden** (золотий), як правило, несуть в собі позитивний заряд в англійській біржовий дискурс: *fair funds for investors, fair trade investing; white knight, white label product, white squire, white-collar crime, white-shoe firm; gold bug, gold bull, goldbrick shares, goldbricker, golden coffin, golden geese, golden hammer, golden handcuffs, golden hello, golden life jacket, golden parachute, golden rule, golden share, goldilocks economy*. Винятком з даного списку є вираз **white elephant** (білий слон), що припускає невігідну, неприбуткову інвестицію (власність, бізнес), яку дорого обслуговувати і важко змусити працювати, тобто приносити прибуток. Очевидно, що словосполучення *white elephant* має негативну конотацію.

Проведене дослідження показує, що в українському біржовому дискурсі жаргонізми з прикметниками зустрічаються рідко, оскільки вищеописані словосполучення з негативною/позитивною конотацією не були запозичені в український біржовий дискурс.

Тим не менш, прихована негативна оцінка наявна в різних українських біржових жаргонізмах, однак здебільшого вона представлена за допомогою ненормативних дієслів і сленгових іменників, які прийшли до біржового дискурсу з жаргонів інших соціальних груп. Комп'ютерна сфера не випадково є найбільшим донором, так як на сучасному етапі розвитку світова біржа переходить в електронну форму, широко використовуючи новітні комп'ютерні технології: *завантажити* - *вкласти гроші в якийсь папір*; *чайник* - *стосується як інвесторів, так і користувачів Інтернет відповідного рівня кваліфікації*; *мишачий наркоман* - *скальпер, який так сильно захоплюється грою, що обходиться без неї вже не може, він вводить заявки в торговельну систему за допомогою комп'ютерної «мишки»*.

Наступною продуктивною сферою-джерелом біржових жаргонізмів є злодійський жаргон: *кидняк, кидалово* – *обман, шахрайство*; *відкат* – *незначне і короткочасне зниження після зростання або незначне і короткочасне підвищення після падіння цін*; *накрити* – *означає «купити велику кількість цінних паперів або ф'ючерсів за цінами пропозиції»*; *пасти* – *уважно стежити за діями і станом рахунку клієнта*; *розводила (доглядач)* – *великий агресивний спекулянт, маркет-мейкер*; *здавати* – *продавати*; *зламатися* – *не витримати тривалого руху ціни в небажаному напрямку і закрити позицію, ламаються на біржі з різних причин: у когось просто не вистачає грошей для покриття від'ємної варіаційної маржі; у когось просто здають нерви*.

Серед продуктивних сфер-джерел біржових жаргонізмів важливе місце займають прецедентні найменування. Для ведення прибуткової біржової гри, для розуміння сьогодення й майбутнього біржової діяльності важливе місце займає усвідомлення минулого, найважливіші біржові події та ситуації, видатні біржові аналітики й трейдери, що увійшли в історію. Біржові гравці постійно звертаються до минулого біржі, прагнуть усвідомити її уроки, виявити аналогії, знайти зразки для наслідування: *Lady Godiva Accounting Principles (LGAP)*; *Lady Macbeth Strategy*; *Old Lady*; *Jekyll and Hyde assets*; *Jennifer Lopez assets (J.Lo)*; *елліотчик* – *шанувальник хвильової теорії Елліотта*; *Dow Jones (Джонсон, Додік, Доу)* – *індекс Доу-Джонса*.

Такі прецедентні імена та назви легко сприймаються в сучасному біржовому дискурсі й створюють можливості для апеляції до відповідних особистісних якостей, ситуацій, дій, висловлювань і текстів. Слід зазначити, що в англійському біржовому дискурсі прецедентних імен на порядок більше, ніж в українському. Це пояснюється тим, що біржова діяльність Англії та Америки має довгу, наповнену подіями історію, в Україні ж біржова справа знаходиться в процесі свого становлення.

Важливу роль у формуванні біржового жаргону як особливої спеціальної мови, відомої лише професіоналам, зіграла велика кількість всіляких аббревіатур і акронімів. В основному це скорочені найменування цінних паперів і значна кількість аббревіатур різних організацій, що грають на ринку: банків, великих підприємств, торгових марок, компаній. На біржі аббревіатури цінних паперів мають особливе найменування *ticker symbol* і особливий статус: трансформуються в новий знак – символ. Символ акцій може складатися зі знаків різних семіотичних рівнів: літер, цифр або їх комбінації, найвідоміші символи акцій мають свої жаргонні найменування: *love* – *Southwest Airlines (мікеп LUV)*, *JAVA* – *мікеп Sun Microsystems*, *BUD* – *мікеп Anheuser-Busch*.

Іншим поширеним способом створення біржових жаргонізмів є використання акронімів у біржовій комунікації: *ZEBRA* (*Zero Basis Risk Swap*); *BRIC* – *Brazil Russia India & China*, *YAWN* – *Young And Wealthy but Normal*; *YOY* – *year over year*; *B2A* – *business to anybody*; *B2B* – *business to business*, *B2C* – *business to customer* [5].

Як справедливо зазначає В.І. Карасик [2], ціннісні орієнтири мовної особистості простежуються в будь-якому типі спілкування, але в деяких сферах особистісна специфіка більш рельєфно виражена. Так, у сфері біржової діяльності яскравою прагматичною спрямованістю характеризуються жаргонізми, що виражають ставлення біржовиків до грошей і поведінки трейдерів, які заробили велику суму за короткий проміжок часу; ставлення брокера до роботи; ставлення трейдерів до рутинної роботи і т.д. Наприклад: *Омільйонеритись* - *сильно розбагатіти*.

Султанбрунейство - це слово характеризує поведінку молодого гравця, який багато виграв і почав смітити грошима.

Страшна людина - людина, що володіє величезною внутрішньою силою; торговець, здатний здійснювати ризиковані угоди на великому обсязі.

Тупняк - стан трейдера, що виникає після тривалої безперервної торгівлі; характеризується загальним психофізіологічним стомленням і розумовою слабкістю, в цьому стані трейдер не здатний приймати правильні рішення.

Паритися - програвати; переживати з приводу програшу. Наприклад: «Він невдало відкрив шорт і тепер париться» або «тепер його парять».

Систематизація та аналіз біржових жаргонізмів, задіяних у комунікації учасників біржових торгів, дозволяє зробити наступні висновки: на світових біржах у наш час існує тенденція до жаргонізації мовлення біржовиків. Такий екстралінгвістичний процес як перехід біржі на новий рівень автоматизації та комп'ютеризації біржових операцій відбивається і в комунікації: професійні жаргонізми використовуються не тільки в усній, а й у писемній формі комунікації, головним чином, в електронному біржовому дискурсі. Це явище жаргонізованості професійної комунікації існує як в англійському, так і в українському біржовому дискурсі, роль професійного жаргону зростає. Оскільки біржові структури в Україні знаходяться в стадії розвитку і розширення, а найближчим часом повинні стати провідним інструментом ринкової економіки, то вважаємо, що в найближчому майбутньому слід очікувати збільшення обсягу українських біржових жаргонізмів.

Основні функції жаргонізмів, які є загальними для англійського та українського біржових дискурсів: по-перше, вираз приналежності до групи професіоналів, тобто дозволяє відокремити інсайдерів від новачків біржової гри, по-друге, спрощення спілкування та взаєморозуміння, тобто вираз складних феноменів і біржових сценаріїв в лаконічній і образній формі жаргонізма.

Біржовий жаргонізм при проходженні через ментальний світ учасників біржових торгів, крім об'єктивно існуючих понятійних властивостей, обростає і масою властивостей суб'єктивних - образів, емоцій, оцінок, асоціацій, іронічних конотацій. Загальноприйнятий термін замінюється образним, часто іронічним або пародійним виразом з певним емоційним забарвленням. Жаргонізм дозволяє висловити позитивне або негативне ставлення до того чи іншого явища біржового процесу. Метафоричний перенос розглядається як один із основних способів утворення професійного жаргону.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок Як показав компаративний аналіз компонентів професійної жаргонної лексики, між конститuentами англійського та українського жаргону існують як загальні, так і відмінні риси. Так, англійський та український жаргон містить ті ж частини мови і стійкі одиниці, наявність яких характерна також і для літературних варіантів англійської та української мов. Незважаючи на формальну схожість, виявлені також і національно-специфічні характеристики як англійського, так і українського біржового жаргону. В англійському жаргоні спостерігається велика кількість прецедентних найменувань, в українському жаргоні таких найменувань незначна кількість. Негативна і позитивна оцінка біржових феноменів в англійському жаргоні представлена за допомогою кольоропозначаючих метафор (прикметник плюс іменник). В українській мові ціннісний аспект концептів виражений за допомогою дієслів, запозичених із таких сфер-донорів: комп'ютерний, молодіжний, військовий сленг, злочинський жаргон. Іменники-метафори, що «працюють» в українському біржовому дискурсі як жаргонізми запозичуються зі сфери зоопозначення; професія, рід діяльності людини, внутрішній стан людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Исенова Ф.К. Сопоставительное языкознание и контрастивная лингвистика в современной языковой парадигме // Вестник Карго. – Караганда, 2007. – № 1. – С.71-77.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Малюга Елена Николаевна. Английские профессионализмы как компоненты профессионального жаргона в деловом дискурсе. – Режим доступа: <http://www.nor-dipo.ru>
4. Чистяков Д.В. Жаргонизмы как явление вторичной номинации: на материале современного немецкого языка: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009. – 205 с.
5. Spears R. NTC's Dictionary of American Slang. Chicago: NTC Publ. Group, 2002. – 560 p.
6. www.ukrse.kiev.ua/

8. <http://www.gold9999.ua/zakon/>
9. <http://forbes.ua>
10. <http://www.squidoo.com/stock-market-jargon>
11. <http://www.investopedia.com/terms>

Румянцева Е. Компаративный анализ английских и украинских биржевых жаргонизмов.

Статья посвящена сопоставительному анализу украинских и английских жаргонизмов, репрезентирующих концепт УЧАСТНИКИ БИРЖЕВЫХ ТОРГОВ в биржевом электронном дискурсе. Биржевой жаргонизм при прохождении через ментальный мир участников биржевых торгов помимо объективно существующих понятийных свойств, приобретает свойства субъективные - образы, эмоции, оценки, ассоциации, иронических коннотации. Общепринятый термин заменяется образным, часто ироничным или пародийным выражением с определенной эмоциональной окраской. Жаргонизм позволяет выразить позитивное либо негативное отношение к тому или иному явлению биржевого процесса. Метафорический перенос рассматривается как один из основных способов образования жаргона. Негативная и позитивная оценка биржевых феноменов в английском жаргоне представлена с помощью цветообозначающих метафор. В украинском языке ценностный аспект концептов выражен с помощью заимствований из сфер-доноров: военного, компьютерного, молодежного сленгов, воровского жаргона.

Ключевые слова: профессиональные жаргонизмы, компаративный анализ, концепт, биржевой дискурс, биржевая метафора, метафорический перенос.

Rumyantseva E. Comparative Analysis of English and Ukrainian Exchange Jargonisms.

The article focuses on the comparative analysis of Ukrainian and English jargonisms representing the concept THE EXCHANGE TRADE PARTICIPANTS in Exchange electronic discourse. The Exchange jargonism while passing through the mental world of Exchange participants besides objectively existent concept properties gains the subjective properties - images, emotions, estimations, associations, ironical connotations. The generally accepted term is replaced by vivid, often ironical or parody expression with the certain emotional colouring. The jargonism allows to express positive or negative attitude toward one or another phenomenon of exchange process. A metaphorical transfer is examined as one of the basic methods of professional jargon formation. The negative and positive estimations of the exchange phenomena in English jargon are presented by means of colour-denotative metaphors. In Ukrainian language the value aspect of concepts is expressed by means of borrowings from the spheres-donors: military, computer, youth slangs, thieves' cant.

Key words: professional jargonisms, comparative analysis, concept, Exchange discourse, Exchange metaphor, metaphorical transfer.

Юлия Сафьян
(Одесса)

УДК 81-115 [811.111+811.161.2]

**АССОЦИАТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА SHARM/ЧАРІВНІСТЬ
В АНГЛИЙСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ**

Статья посвящена сопоставительному исследованию способов вербализации концепта SHARM/ЧАРІВНІСТЬ в английском и украинском языках и определению сходных и различных ассоциативных признаков данного концепта в английской и украинской лингвокультурах на материале ассоциативных эссе. Результаты исследования показывают, что сходные ассоциативные характеристики концепта SHARM /ЧАРІВНІСТЬ связываются информантами двух лингвокультур с внутренними и/или внешними свойствами человека привлекать, очаровывать, восхищать других людей. Различия в ассоциативном восприятии данного концепта проявляются в том, что для англоязычных информантов обаяние является набором средств создания приятной коммуникативной обстановки (приветливость, улыбка, дружеское отношение, юмор), которыми должны владеть как публичные персоны (шоумены, артисты), так и обычные люди в бытовой и профессиональной сферах общения. Для украинских информантов обаяние является глубинным врожденным признаком, связанным с определенным набором этических ценностей (вера, добро,

искренность, порядочность, прощение, милосердие), носителями которых являются близкие люди, родители и, прежде всего, мать.

Ключевые слова: сопоставительный, концепт *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ*, вербализация, ассоциативный, украинский, английский, лингвокультура, ассоциативное эссе.

Постановка проблемы. Потребность в исследовании социально-психологической природы обаяния определяется тем, что этот феномен давно используется в различных профессиональных сферах (публичная деятельность, менеджмент, общественное взаимодействие, реклама, кинематограф, шоу-бизнес и др.), не имея, однако, четкого содержания и эмпирически выявленных характеристик для каждой из указанных профессиональных сфер. В области психологии массовых коммуникаций исследуются, прежде всего, черты привлекательного, симпатичного, популярного и идеального коммуникатора (диктора, ведущего, шоумена и т.д.) [1]. С позиций лингвокультурологии и лингвоконцептологии обаяние может рассматриваться как этноспецифический лингвокультурный концепт [6], который по-разному толкуется в различных культурах. В отличие от понятия "красота", составляющими которого являются *эстетическая оценка* и *идеал* [2, с. 25], феномен обаяния определяется не обязательно красивой, но, прежде всего, яркой, привлекательной внешностью человека, индивидуальным стилем поведения, располагающей манерой общения, приятным голосом и улыбкой [3].

Целью настоящей статьи является сопоставительное исследование способов вербализации концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* в английском и украинском языках и определение сходных и различных ассоциативных признаков данного концепта в английской и украинской лингвокультурах. В настоящей статье рассматриваются следующие **актуальные задачи:** 1) исследуются понятийные характеристики концепта ОБАЯНИЕ в различных лингвокультурах; 2) анализируются способы вербализации концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в английском и украинском языках 3) определяются сходные и различные ассоциативные признаки данного концепта у носителей английской и украинской лингвокультур на материале ассоциативных эссе.

Гипотеза исследования заключается в предположении, что концепт *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* представляет собой этноспецифическое ментальное образование, связанное с покоряющим влиянием человека, с его уникальной *притягательной силой*, которая проявляется во *внешних* (черты лица, голос, взгляд, улыбка, жестикация, манера поведения, подача себя и др.) и *внутренних* (характер, суждения, убежденность, внутренняя сила, отношение к другим людям, юмор и др.) свойствах человека и может обладать в различных культурах большей внешней или внутренней выраженностью. Таким образом, выявление различительных ассоциативных черт концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* у носителей двух неблизкородственных лингвокультур связывается с установлением возможной зависимости одной из форм внешнего или внутреннего обаяния с типом лингвокультуры (англоязычной, украиноязычной).

Изложение основного материала. Необходимо отметить, что ценностные характеристики обаяния в различных европейских культурах связаны с общим признаком "привлекательность" (англ. *attractiveness*, фр. *charme*, нем. *Ausstrahlung*), которым обладает только человек и благодаря которому он воспринимается как обаятельный. При интерпретации феномена обаяния необходимо учитывать гендерный аспект. Так, например, во *французском* языке для понятия "обаятельный человек" используются обозначение "*personne charmante*", тогда как слово *charmeur* обозначает лицо любого пола "соблазнитель /соблазнительница, сердцеед, покоритель/ покорительница сердец. В *немецком* языке также существует понятие *Charmeur*, взятое из французского языка, которое используется только для характеристики мужчин, оказывающих неотразимое влияние на женщин. В *нидерландском* языке также используется заимствование из французского языка *charmant* ("очаровательный, обаятельный") наряду с нидерландскими *betoverend* ("очаровательный, обворожительный") и *bekoorlijk* ("очаровательный, пленительный, прелестный"). В русском языке для обозначения обаятельного человека любого пола используется эмоционально окрашенная лексическая единица *обаяшка*, синонимичными вариантами которой являются *душка, очароваша, прелесть, прелестница, очаровашечка, очаровашка* [6, с.97].

В английском языке лексема *charm* определяется как "the power or quality of delighting, attracting, or fascinating others he was captivated by her youthful charm" [12]. Этимология английской лексемы *charm* восходит к старофранцузскому *charme*, где оно обозначало "magic charm, magic, spell" или "incantation, song, lamentation" (ср. OFr *charme* < Lat. *carmen* = song, verse, enchantment, religious formula < Lat. *canere* = to sing). В свою очередь, глагол *charm* обозначал "to recite or cast a magic spell" (ср. OFr *charmer* = to enchant, to fill (someone) with desire (for something)) и использовался в старофранцузском языке как в магическом, так и не в магическом значениях [10]. С середины 15 века используется в английском языке в значении "to win over by treating pleasantly, delight" ("расположить к себе приятным обращением, очарованием"). Производное *charmed* (сокращенно от клише "I am charmed") используется с 1825 г. в качестве традиционного ответа на приветствие или при встрече в значении "Я очень рад! (Рад!)" [11].

Признак *charming* в английском языке эксплицируется широким рядом определений, представляющих собой синонимичные варианты прилагательного "обаятельный" с различными доминантами на внешних или внутренних свойствах человека, способного привлекать: (1) *delighting, pleasant* (радующий (взор, глаз), доставляющий удовольствие), (2) *attracting* (привлекательный, притягивающий), (3) *fascinating* (захватывающий, очень интересный), (4) *captivating* (захватывающий), (5) *enchanted* (зачаровывающий), (6) *engaging* (вовлекающий), (7) *glamorous* (привлекательный, чаще об одежде, в значении "чрезвычайно яркий"), (8) *ravishing* (необычайно привлекательный, приятный, поразительный, чаще о внешности), (9) *appealing* (привлекательный, притягательный, также в значении "сексуальная привлекательность", "сексапильность"/*sex appeal*), (10) *winsome* (в целом приятный и захватывающий, часто о женском очаровании или невинности), (11) *winning winsome/taking* (для характеристики улыбки или в значении "обворожительный, склоняющий на свою сторону" для описания личности человека) [12].

Лицо, обладающее признаком привлекательности, в английском языке обозначается с помощью лексемы *charmer* и определяется как "a person with an attractive, engaging personality, a person who habitually seeks to impress or manipulate others by exploiting an ability to charm" [12]. Лексема *charmer* в английском языке представлена двумя семемами: 1) *charmer – a person claiming or seeming to have magical powers* (син. *magician, sorcerer*) (чародей, маг, волшебник), например, *He was a charmer, and could even read the thoughts of people* (Он был волшебником и мог даже читать мысли людей); 2) *charmer – an attractive person, one who possesses great attractiveness or powers of fascination; usually applied to a woman* (обаятельная личность, обладатель большой привлекательности или способности очаровывать), используемое обычно по отношению к женщине [9].

В украинской лингвокультуре концепт ЧАРІВНІСТЬ/ЧАРІВЛИВІСТЬ в понятийном аспекте связывается с семантикой слова *чари*, которое обозначает *волшебство, магические средства (приворотне зілля, приворот-зілля, приворотень)* или *магические действия/приемы (приворот)*, с помощью которых колдуны (*чаклуни*) способны повлиять на ход событий, людей и природу [7, с. 948-949]. В свою очередь, лексема *чарівник* (син. *чаклун, чародій, чародійник*) используется для обозначения человека, который делает что-то очень легко, ловко и может очаровать (*зачарувати, причарувати*) других, то есть действовать, влиять на кого-то чарами. Когда-то колдунов называли *відунами-волхвами* или *обаятелями* (от *б́аяти* - "говорить", *обаяніє* - "заклинания у заклинателей") [4, с. 633]. При этом однокоренные существительные ж.р. *чарівниця, чарівничка, чарівниченька* обозначают "ласкаві й пестливі форми уосібнення дівчини, жінки переважно при звертанні" (напр. "*Дівчинонько-чарівничко, сподобалось мені твоє личко.*", П. Чубинський) и связаны с понятием *чари* в значении "зовнішня чи внутрішня приваба, що манить, викликає різні почуття" (напр., *А в мене чари, чари готові: білеє личенько і чорні брови*, А. Метлинський) [4, с. 635].

Прилагательное *чарівний* в украинском языке связано с понятиями *волшебный, колдовской, чародейственный, чародейский* и имеет следующие значения: 1) *який має магічну силу*, 2) *надзвичайно, дуже гарний; чудовий, який захоплює неповторною красою та приваблює своєю зовнішністю або внутрішнім, духовним світом; надзвичайно вродливий*. Значение прилагательного *чарівливий* (рус. *чарующий, обворожительный, очаровательный, обаятельный, пленительный; обольстительный*) связано с активным проявлением и распространением обаяния

на других, например: 1) який містить чари; 2) який впливає чарами, 3) який є наслідком впливу таких чарів [7]. Также в украинской лингвокультуре ценностные характеристики обаяния тесно связаны с понятиями *привабливість/принадливість* и *приваба/принада* (то, что манит, привлекает и является приманкой, соблазном, привлекательной стороной чего-н.) [7]. В настоящее время в украинском языке для обозначения обаятельного мужчины или мужчины-мечты используется калька "*принц-чарівливець*" от английского *Prince Charming*, которая еще активно не закрепились в украинском языке, но адекватно передает образ украинского "прекрасного принца", например, в медийном дискурсе: "*Найкращий чоловік планети, американський танцюрист Максим Чмерковський, шукає дружину в Україні. В аеропорті Максима виглядає сценаристка проекту, яка приготувала картонку: на рожевому тлі напис англійською «принц-чарівливець». Принц з'являється, без коня, зате з валізою. Чарує усмішкою та роздає компліменти*" [6, с. 202].

Таким образом, понятийные характеристики концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в английском и украинском языках совпадают в общем семантическом компоненте *charm/чари* и связываются со *свойствами* человека привлекать, очаровывать, восхищать других людей.

В настоящем исследовании для определения ассоциативных признаков концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* у носителей английской (англо-американской) и украинской лингвокультур был использован метод написания короткого эссе [5, с. 47] с использованием первой фразы-стимула, что позволило активизировать ядерные и периферийные признаки концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* и выделить их образные контрастивные характеристики в английской и украинской картинах мира. В эксперименте приняли участие студенты-филологи Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко, которые являются носителями украинского языка, а также студенты-филологи различных университетов Великобритании, США, родным языком которых является английский (число информантов, принявших участие в эксперименте, составило 100 человек для каждого языка). В качестве фразы-стимула использовалось иницирующее клише "*When I think of a charm or charming person I immediately imagine...*" для носителей английского языка) и "*Коли я думаю про чарівність або чарівну людина, то я відразу уявляю собі/думаю про...*" для носителей украинского языка, соответственно.

Результаты тестового анализа ассоциативных признаков концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в индивидуальном сознании современных носителей английской и украинской лингвокультур, проведенный на одной трети от общего корпуса ассоциативных эссе, показал определенную зависимость концептуализации феномена обаяния от различных видов лингвокультур.

Так, отличительными признаками *CHARM* для носителей англоязычной культуры являются внешние признаки обаяния, связанные, прежде всего, с *формально-поведческими коммуникативными стереотипами*, а именно: обаятельный человек должен быть остроумным, всегда улыбаться, быть приятным по отношению к другим людям, с которыми ему приятно быть (*nice person makes you smile, want to be around them, good conversation, something positive*). Основными субконцептами англоязычного концепта *CHARM* являются *APPEARANCE/ВНЕШНИЙ ВИД, PLEASANT/FRIENDLY ATTITUDE/ДРУЖЕСТВЕННОЕ ОТНОШЕНИЕ, HAPPY FEELING/ОЩУЩЕНИЕ СЧАСТЬЯ, FUN/ВЕСЕЛЬЕ, HUMOR/ЮМОР, SMILE/УЛЫБКА*.

В свою очередь, в украинской лингвокультуре концепт *ЧАРІВЛІВІСТЬ* презентуется субконцептами *ДОБРО, ГАРМОНІЯ, ВНУТРІШНЯ СИЛА, ЩИРІСТЬ, ВРАЗЛИВІСТЬ, МУДРІСТЬ, МИЛОСЕРДНІСТЬ*, которые определяются глубинными моральными ценностями, а также *КРАСА, СТАТЬ, ЖІНОЧНІСТЬ, СМАК*, связанные с внешними (чаще женскими) качествами. Контрастивными конституентами концепта *ЧАРІВНІСТЬ* являются субконцепты *ВІРА, БОГ, ПРОБАЧЕННЯ*. В качестве образцов обаятельных личностей украинские информанты часто выбирают своих родителей, прежде всего, мать, тогда как для представителей английской лингвокультуры обаятельными являются популярные актеры, певцы, коллеги и просто знакомые, друзья.

В результате проведенного исследования делаем **вывод** о том, что общие ассоциативные характеристики концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в английской и украинской лингвокультурах связываются с внутренними или внешними *свойствами* человека привлекать, очаровывать, восхищать других людей. Различия в ассоциативном восприятии данного концепта проявляются в том, что для

англоязычных информантов обаяние является набором средств создания приятной коммуникативной обстановки (приветливость, улыбка, дружеское отношение, юмор), которым должны владеть как публичные люди (артисты, шоумены), так и обычные люди в бытовой и профессиональной сферах общения. В свою очередь, для представителей украинской лингвокультуры семантика обаяния определяется такими глубинными духовными человеческими ценностями, как вера в Бога, добро, гармония, энергетика, положительная заряженность, а также внешними качествами, связанными, прежде всего, с женской красотой, привлекательностью, вкусом.

К перспективам дальнейшего исследования относим определение когнитивных моделей концепта *CHARM/ЧАРІВНІСТЬ* как составляющих менталитетов носителей английского и украинского языков, а также определение в рамках одностороннего сопоставительного исследования совпадений, контрастов и лакун в номинациях ядерных и периферийных лексем концепта *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в неблизкородственных английской и украинской лингвокультурах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеичева О. И. Оценка обаяния телеведущего телезрителями с разными личностными качествами: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ольга Игоревна Агеичева. – Москва, 2007. – 227 с.
2. Балалыкина Э.А. Представление о красоте в русском языковом сознании // Язык и этнос: Материалы Первой выездной академической школы для молодых лингвистов-преподавателей вузов РФ (30 нояб. - 2 дек. 2001 г.). – Казань: Школа, 2002. – С.24-35.
3. Дружинина К. М. Языковое представление улыбки как компонента коммуникации : на материале художественной прозы XIX-го века : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / Дружинина Кира Михайловна; [Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2011. – 213 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Жайворонок В.В. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Карасик В. И. Языковые ключи. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
6. Сафьян Ю.О. Лингвокультурный типаж "CHARMER" как разновидность концепта "CHARM" в английском языке / Ю.О.Сафьян // Науковий вісник ПДПУ імені К. Д. Ушинського. – Лінгвістичні науки. – 2013. – №16. (Одеса, 2013 р.) – Одеса: "Астропринт", 2013. – С. 196-204. .
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. докт. філол. наук, проф. В.В.Дубчинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.
8. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus [Electronic resource]. Mode of access: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>
9. Collins English Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
10. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php>
11. Online Urban Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.urbandictionary.com/>
12. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary / Complete text reproduced micrographically. – Oxford : University Press, 1971. – Vol.1 : A-O. – 2048 p.; Vol. 2 : P-Z. – 4116 p.

Саф'ян Ю.О. Асоціативні ознаки концепту *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в англомовній та україномовній лінгвокультурах.

Статтю присвячено зіставному дослідженню засобів вербалізації концепту *CHARM /ЧАРІВНІСТЬ* в англійській та українській мовах та визначенню спільних і відмінних асоціативних ознак досліджуваного концепту в англійській і українській лінгвокультурах на матеріалі асоціативних есе. Результати дослідження свідчать, що спільні асоціативні характеристики концепту *ЧАРІВНІСТЬ* зв'язуються інформантами двох лінгвокультур із внутрішніми та/або зовнішніми властивостями людини приваблювати, чарувати та захоплювати інших людей. Відмінності в асоціативному сприйнятті концепту *ЧАРІВНІСТЬ* виявляються в тому, що для англомовних інформантів чарівність є набором засобів створення приємної комунікативної обстановки (привітність, усмішка, дружнє ставлення, гумор), якими повинні володіти як публічні персони (артисти, телеведучі), так і звичайні люди у побутовій та професійній сферах спілкування. Для українських інформантів чарівність є глибинною, майже вродженою ознакою, що пов'язана з певними етичними цінностями (віра, добро, щирість, порядність, прощення, милосердя), носіями яких є близькі люди, батьки і, перш за все, мати.

Ключові слова: зіставний, концепт *ЧАРІВНІСТЬ*, вербалізація, асоціативний, українська, англійська, лінгвокультура, асоціативне есе.

Safyan, Yulia. Associative Features of the CHARM Concept in the English and Ukrainian Linguistic Cultures.

The article focuses on the comparative study of the means for verbalizing the CHARM concept in English and Ukrainian, as well as on the identification of the common and distinctive associative features of this concept in the English and Ukrainian linguistic cultures based on associative essays. The study results indicate that the informants of both cultures associate the common features of the CHARM concept with both the inner and outer abilities of a person to attract, charm, and enrapture other people. The differences in the associative perception of this concept are expressed in that for English-speaking informants, charm is expressed as a set of outward means for creating a pleasant communicative environment (niceness, smile, friendly attitude, humor), which are peculiar to both public figures (entertainers, actors, celebrities, etc.) and ordinary people in every-day and professional interaction. For Ukrainian-speaking informants, charm is an inherent property related to a definite set of ethical values (faith, goodness, sincerity, integrity, forgiveness, benevolence) usually born by loved-ones, parents, most notably mother.

Key words: CHARM concept, linguistic culture, comparative, associative essay, English, Ukrainian.

Олена Хижняк
(Луганськ)

УДК 378. 159.111.(043)

**ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Представлено проблему організації самостійної роботи студентів на заняттях із практичного курсу іноземної мови; проаналізовано форми та методи організації самостійної роботи. З'ясовано, що головним завданням вищої освіти є підготовка професійної інтелігенції, національної еліти, визначальними рисами якої є висока духовність та творча особливість. Самостійна робота студентів є важливим підґрунтям для формування професійних педагогічних умінь майбутнього вчителя. Використання різних видів самостійної роботи допомагає підвищити рівень знань студентів, активізувати пізнавальну активність, урізноманітнити роботу на заняттях, як у процесі вивчення нового матеріалу, так і у процесі закріпленні вже вивченого. Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних завдань. Установлено, що різноманітність форм самостійної роботи студентів зумовлює необхідність планування її відповідно до конкретних умов навчального процесу, рівня підготовки студентів; самостійна робота набуває творчого, пошукового характеру, у процесі чого створюються необхідні умови для розвитку самостійного творчого мислення; удосконалюється і посилюється навчально-методичне керування самостійною роботою студентів, що сприяє її ефективності й результативності.

Ключові слова: професійна підготовка, самостійна робота, студент, іноземна мова.

Постановка проблеми. Інтеграція України в Європейський освітній простір створила могутній імпульс до подальшого розвитку освіти в нашій країні. Такий важливий для нас крок передбачає, насамперед, орієнтацію вітчизняної системи освіти на спільні загальноєвропейські цінності, напрями модернізації, актуальні дидактичні концепції, завдання та цілі побудови освіти двадцять першого сторіччя, спрямованої на розвиток гуманістично-вихованої та освіченої особистості, створення умов для її самоосвіти, самореалізації упродовж життя [2, с.11].

Як відомо, обсяг сучасних знань людства подвоюється в середньому кожні 5 років, натомість тривалість навчання у ВНЗ залишається практично незмінною. Отже, щоб підготувати конкурентоспроможного сучасного фахівця, необхідно насамперед навчити його самостійно орієнтуватися в потоках інформації, що постійно зростають, оновлювати і збагачувати себе в інтелектуальному і професійному плані.

Однією з актуальних проблем сучасної методики навчання іноземних мов у вузах є орієнтація всього навчального процесу на активну самостійну роботу студентів. Досвідом підтверджено, що самостійна робота студентів є важливим підґрунтям для формування

професійних педагогічних умінь майбутнього вчителя, оскільки самостійність забезпечує повне, глибоке і творче засвоєння як спеціальних, так і психолого-педагогічних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самостійної роботи студентів у системі вищої освіти завжди перебувала у полі зору вчених (Б.П. Єсіпова, П.І. Підкасистого, А.М. Алексюка, А.А. Аюрзанайна, В.А. Козакова). Загальнодидактичні, психологічні й методичні аспекти планування та організації самостійної роботи учнів розглядаються у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, С. Архангельського, Ю. Бабанського, Т. Балицької, І. Бендер, В. Буряк, Л. Вяткина, М. Гарунова та інших.

Мета статті. Метою нашої статті є обґрунтування сутності проблеми форм організації самостійної роботи студентів на заняттях з практичного курсу іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісно-орієнтована парадигма, яка лежить в основі неперервної освіти, ґрунтується на активізації особистісного потенціалу студента і передбачає його активну позицію стосовно своєї освіти; бажання та готовність брати на себе відповідальність за її результат. [5, с.5]

Сучасному суспільству необхідні фахівці, здатні оперативно приймати нестандартні рішення, діяти творчо, якісно. Основним засобом цих рис є самостійна діяльність студентів. Необмежені можливості для реалізації цього завдання забезпечує відповідно організована самостійна робота студентів у вищих навчальних закладах, значення якої особливо зростає в умовах запровадження кредитно-модульної системи навчання. Повноцінна самостійна робота студента в лабораторіях, читальних залах, на об'єктах майбутньої професійної діяльності, участь у наукових дослідженнях формує сучасного фахівця, здатного практично застосувати осмислену інформацію і прийняти професійні рішення.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних завдань. Аналіз нормативних документів дав змогу з'ясувати, що навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу(тобто 50-60 % навчального часу), відведеного для вивчення конкретної навчальної дисципліни [1,с.14]. Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги в навчальному процесі практичних і семінарських занять [3, с.15].

Самостійна робота студента є важливою складовою у підготовці кваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, здатного до компетентісної професійної діяльності на рівні світових стандартів [4, с.3]. Розкриваючи поняття самостійної роботи, необхідно зазначити, що потрібно розглядати не тільки характер діяльності студента, а й управління цією роботою (тобто, чи керує нею викладач безпосередньо чи опосередковано, через спеціальні навчальні матеріали). Виходячи з такого визначення, можна віднести до самостійної роботи лише ті навчальні дії, які здійснюються без прямого контролю викладача як на занятті, так і поза заняттям.

Самостійну роботу розглядають як вищий рівень навчальної діяльності, основу вищої освіти, адже її організація потребує великої мотивації, організованості, чіткого спрямування, знань психолого-педагогічних можливостей і готовності до подолання численних труднощів. У структурі цілісного педагогічного процесу вона, з одного боку, сприймається як поза аудиторна робота студентів, точніше, самостійна робота з навчальною літературою, виконувана поза основним розкладом занять навчального закладу. З іншого боку, це систематична, планомірна, цілеспрямована робота студента, здійснювана ним у ході аудиторних, обов'язкових за розкладом занять, де він слухає, бере участь в обговоренні, виконує завдання, тощо.

Отже, студент працює без сторонньої допомоги і керує своєю діяльністю. Існує багато підходів до визначення суті самостійної роботи. Під цим поняттям розуміють роботу, яка «виконується без участі вчителя, але за його завданням, у спеціально відведений для цього час, при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні мети, застосовуючи свої зусилля та виражаючи тією чи іншою формою результат розумових або фізичних дій» [3, с.10], «цілеспрямовану, внутрішньо мотивовану, структуровану самим об'єктом у сукупності виконуваних дій і кориговану ним за процесом і результатом діяльність»[4, с.1], плановану

навчальну і наукову роботу, «що виконується за завданням викладача під його методичним і науковим керівництвом», «активні форми і методи навчання, єдність навчально-виховної і науково-виробничої роботи, співпрацю студента і викладача» [2, с.13], «кожну організовану викладачем активну діяльність студентів, спрямовану на виконання дидактичної цілі у спеціально відведений для цього час» [3, с.9] тощо. Насамперед, необхідно, щоб студент розумів специфіку предмета, пам'ятав, що основне у вивченні іноземної мови – це вміння розуміти матеріал, що засвоюється при аудіюванні, читанні тексту, вміння користуватися ним в особистих висловлюваннях, а це досягається лише практикою. Крім цього, необхідно, щоб студент розумів не лише важливість і необхідність систематичної роботи з іноземної мови, але і був упевнений, що тільки працюючи таким чином, він зможе оволодіти прочитаним матеріалом. Дуже важливо, щоб студент знав засоби навчання і вмів ними користуватися: орієнтувався у підручнику і довідковій літературі, вмів користуватися мультимедійними засобами. Вже говорилося, що студент повинен знати об'єм і характер самостійної роботи. Звичайно, завдання можуть бути різноманітними, залежно від курсу і ступеня навчання. Об'єм і характер завдань можна індивідуалізувати. Вони можуть бути різними за формою роботи, яка використовується по об'єму, змісту завдання, яке виконується, але повинні бути спрямовані на засвоєння студентами того мовленнєвого матеріалу, який передбачений тим чи іншим модулем даного курсу. Важливим для формування самоосвітньої компетенції є не тільки те, чи навчиться студент працювати над мовою самостійно, але й те, чи буде це він робити після закінчення ВНЗ в умовах зміни життєдіяльності. Очевидно, що досягнутий рівень самостійності в пізнавальній діяльності має бути інтегрованим у нові умови ще під час навчання у ВНЗ. У зв'язку з цим необхідно продовжувати практикуми перспективної самостійної роботи в період педагогічної практики на 4 та 5 курсах з метою адаптації навичок та вмінь цієї роботи до умов майбутньої професії. Велике значення відіграє самоконтроль з боку студента. Проблема контролю за діями студента в процесі самостійної роботи дуже складна. Завдання викладача – навчити студента вміло користуватися зразками виконання завдань. Для розвитку самоконтролю доцільно користуватися тестовою методикою, яка дає змогу і викладачеві, і студенту швидко і досить надійно визначити наявність знань, рівень сформованості навичок та вмінь.

Підходи і критерії оцінювання навчальних досягнень самостійної діяльності студентів збігаються з критеріями оцінювання аудиторних занять, але необхідно враховувати додаткові оцінні критерії, що визначають рівень самостійної роботи: ступінь самостійності і творчої активності студентів; характер дій студентів під час виконання завдань та їх презентації; відповідність самооцінки і наявність самоконтролю з боку студента; уміння планувати, корегувати і керувати власною навчальною роботою.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізувавши досвід сучасних викладачів вищої школи, можна зробити такі висновки: різноманітність форм самостійної роботи студентів зумовлює необхідність планування її відповідно до конкретних умов навчального процесу, рівня підготовки студентів; самостійна робота набуває творчого, пошукового характеру, у процесі чого створюються необхідні умови для розвитку самостійного творчого мислення; удосконалюється і посилюється навчально-методичне керування самостійною роботою студентів, що сприяє її ефективності й результативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык. - М.: АРКТИ, 2002. – 65с.
2. Кургузов А.О. Методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни «Англійська мова професійного спрямування» для студентів 1 курсу факультету менеджменту/Кургузов А. О. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 45с.
3. Murphy R. English Grammar in Use: a self-study reference and practice book for intermediate students/ R.Murphy. – CambridgeUniversity Press, 2000. – 350 p.
4. Симонок В.П. Вчимося працювати самостійно // Вивчаємо українську мову та літературу. №. 12(88) квітень. – 2006. – С.2-5.
5. Сололова Е.Н. Подготовка учителя иностранного языка с учетом современных тенденций обновления содержания образования // Иностранные языки в школе. – 2001. – №4. – С.8-11.

Хижняк Е. Формы организации самостоятельной работы студентов на занятиях по практическому курсу иностранного языка.

*В статье представлена проблема организации самостоятельной работы студентов на занятиях по практическому курсу иностранного языка; проанализированы формы и методы организации самостоятельной работы. Выяснено, что главной задачей высшего образования является подготовка профессиональной интеллигенции, национальной элиты, определяющими чертами которой является высокая духовность и творческая особенность. Самостоятельная работа студентов является важной основой для формирования профессиональных педагогических умений будущего учителя. Использование различных видов самостоятельных работ помогает повысить уровень знаний студентов, активизировать познавательную активность, разнообразить работу на занятиях, как в процессе изучения нового материала, так и в процессе закрепления уже изученного. Самостоятельная работа является основным средством усвоения студентом учебного материала во время, свободное от обязанностей. Установлено, что разнообразие форм самостоятельной работы студентов обуславливает необходимость планирования ее применительно к конкретным условиям учебного процесса, уровня подготовки студентов; самостоятельная работа приобретает творческий, поисковый характер, в процессе чего создаются необходимые условия для развития самостоятельного творческого мышления; совершенствуется и усиливается учебно-методическое управление самостоятельной работой студентов, что способствует ее эффективности. **Ключевые слова:** профессиональная подготовка, самостоятельная работа, студент, иностранный язык.*

Khyzhniak O. Forms of Organization of Students' Independent Work During Practical Course Classes in Foreign Language.

The author of the article studies the problem of organization of students' independent work during practical course classes in foreign language and analyses the forms and methods of independent work organization. It has been ascertained that the main goal of higher education is the training of professional intellectuals and national elite who are characterized by high level of spirituality and creativity. The independent work of students is an important basis for development of professional pedagogical skills of a prospective teacher. The use of various types of independent work helps to improve students' knowledge, promote their cognitive activity and diversify work activities during classes in the process of study of new educational material as well as in the process of consolidation of gained knowledge. The independent work is the main way for students to learn educational material when they are free of their duties. It has been ascertained that the diversity of forms of students' independent work determines the need to plan the work with regard to the specific conditions of education process and the level of students' knowledge; independent work becomes creative and deals with research and in its process the necessary conditions for independent and creative thinking are created; learning and teaching management of students' independent work is improved and enhanced and it makes independent work more effective.

Key words: professional training, independent work, student, foreign language..

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ХРОНІКА

7 березня 2014 р. у *Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського* відбулася науково-теоретична конференція *«Лінгвофілософське осмислення Шевченкової спадщини»*, присвячена 200-річному ювілею від дня народження великого Кобзаря. Конференцію організовано кафедрою української мови (завідувач – д.філол.н., проф. *Н.М. Павликівська*) за участі д.філол.н., проф. *Н.Л.Іваницької*, д.філол.н., проф. *І.Я.Завальнюк*, д.філол.н., доц. *Т.С.Слободинської*.

Після вступного слова декана-директора інституту філології й журналістики, к.істор.н., доц. *В.В.Кононенка* виступили з науковими доповідями члени студентського наукового твариства: Олександра Дублянська (тема доповіді *«Народнопоетичний та індивідуально-творчий складники Шевченкової мови»*), Тетяна Хайдарова (тема доповіді *«Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки»*), Тетяна Присяжнюк (тема доповіді *«Мелодійні переливи мови Шевченка в оцінці діаспори: Юрія Шевельова, Василя Чапленка та Дмитра Чижевського»*), Вікторія Маркович (тема доповіді *«Ну що б, здавалося, словник, якщо Шевченків він !»*), Ольга Черкевич (тема доповіді *«Філософія українського духу в художньо-науковій спадщині Тараса Шевченка та Олександра Потебні»*). Науковими керівниками студентів у підготовці їхніх доповідей були д.філол.н., проф. кафедри української мови *І.Я. Завальнюк* та к.філол.н., доц., заступник декана-директора з навчальної роботи інституту філології й журналістики *Н.І. Кухар*.

В.В. Кононенко, декан-директор Інституту
філології й журналістики Вінницького
державного педагогічного університету імені
Михайла Коцюбинського, к.істор.н., доцент

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баган Мирослава Петрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету.

Базова Віра Ігорівна, доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного авіаційного університету.

Білінська Ромуальда Едуардівна, аспірантка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Боровська Олена Олексіївна, аспірантка кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Вербицька Наталія Володимирівна, аспірантка кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Вишивана Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської й слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Вітрук Надія Любомирівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Врублевська Тетяна Василівна, асистент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Гаврилюк Анастасія Петрівна, асистент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «КПІ».

Гармаш Олена Миколаївна, здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Герасименко Ірина Анатоліївна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Гіряк Світлана Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі педагогічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Гладь Світлана Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Грицевич Юрій Васильович, здобувач кафедри української мови Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Громик Юрій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент, декан Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гуцол Анастасія Миколаївна, аспірантка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Данилюк Сергій Семенович, доктор педагогічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Демиденко Ольга Павлівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Деренчук Наталія Вікторівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Діброва Ольга Віталіївна, аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Дубінська Олена Борисівна, асистент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Дудник Оксана Миколаївна, асистент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова.

Жаровська Олена Петрівна, асистент кафедри журналістики інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завгородня Тетяна Анатоліївна, аспірантка кафедри німецької мови Київського національного лінгвістичного університету.

Іваницька Наталя Борисівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ігнатенко Діана Анатоліївна, аспірантка кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Каїка Наталія Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і культури Донецького національного університету.

Каламбет Ярина Ігорівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу.

Калужська Лілія Олегівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького.

Клименко Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії та кафедри перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Ковалевська Тетяна Іванівна, асистент кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Ковтун Олена Віталіївна, доктор педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету.

Козак Софія Веніамінівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Козубська Ірина Геннадіївна, асистент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування №3 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Коновалова Ольга Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Конопляник Леся Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного авіаційного університету.

Корчова Олена Михайлівна, аспірантка кафедри загального мовознавства та української філології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Кравцова Юлія Валентинівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри російської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Криштанович Оксана Василівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету.

Кувшинова Наталія Мефодіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Лесик Ірина Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Лукаш Галина Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології й культури Донецького національного університету.

Мартінова Лілія Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент, перший заступник директора з науково-педагогічної роботи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Масицька Тетяна Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Матковська Ганна Олександрівна, асистент кафедри англійської мови технічного спрямування №1 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Медвідь Олена Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Мелешкевич Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Мельник Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мельничук Наталія Олександрівна, аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Муравська Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Нарольська Анастасія Андріївна, асистент кафедри англійської мови Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Нелюба Анатолій Миколайович, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Овсієнко Леся Олександрівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри німецької філології Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Олійник Тетяна Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

Павлюк Віта Анатоліївна, пошукувач кафедри української мови Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Печко Ніна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

П'єсуч Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Писаренко Катерина Вікторівна, аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Прокоійченко Анастасія Володимирівна, асистент кафедри англійської мови технічного спрямування №1 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Прокопенко Антоніна Вадимівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Рева Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Редько Євген Олександрович, аспірант кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рибалко Мирослава-Марія Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного авіаційного університету.

Романова Оксана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Романюк Вікторія Миколаївна, здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Романюк Сергій Григорович, старший викладач кафедри англійської мови Маріупольського державного університету.

Румянцева Олена Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов для природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова.

Саф'ян Юлія, асистент кафедри іноземних мов Одеського національного економічного університету, аспірантка кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія».

Слободинська Тамара Степанівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Стецик Христина Миколаївна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Струк Іванна Михайлівна, аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Тесля Вікторія Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Ткачик Олена Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Ткачівська Марія Романівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Тищенко Тетяна Валентинівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Філатенко Ірина Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри російської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Харченко Інна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету.

Хвіщук Олександр Віталійович, здобувач кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Хижняк Олена Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Худик Катерина Георгіївна, асистент кафедри теорії та практики перекладу факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Чорноус Оксана В'ячеславівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри правознавства Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету.

Черняк Оксана Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Човганюк Мирослава Миколаївна, аспірантка кафедри англійської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Чугу Світлана Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Шиць Андрій Анатолійович, здобувач кафедри української мови Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Шутак Лариса Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Щепка Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Юшак Вікторія Миколаївна, аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Ямчинська Тамара Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, декан-директор інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету.

Ярема Оксана Богданівна, аспірантка кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

ЗМІСТ

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА.....	3
Баган Мирослава. Заперечні предикативи як особливий різновид лексико-граматичних засобів вираження заперечення.....	3
Герасименко Ирина. Средства объективизации цвета сквозь призму современной лингвистики как науки гуманитарного цикла.....	8
Завальнюк Інна. Інфраструктурні компоненти речення як засіб експресивізації мови українських регіональних газет.....	16
Кравцова Юлія. Актуальные проблемы и перспективы развития лингвометафорологии.....	22
Лукаш Галина. «Про Петренків начистоту»: відантропонімі конотоніми на позначення пересічного українця.....	28
Слободинська Тамара. Чотирирівнева модель поняття «повний зміст висловлення».....	33
II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ.....	41
Вітрук Надія. Формально-синтаксичні вияви односкладних речень апеляції в сучасній українській мові.....	41
Завгородня Тетяна. Локативна ситуація в семантико-синтаксичній структурі речення та способи її вираження.....	45
Мартінова Лілія. Структура словотвірної парадигми лексико-семантичної групи «культурологічні концепти».....	49
Масицька Тетяна. Субстанційні семантико-синтаксичні реченнєві залежності.....	54
Мельник Ірина. Відад'єктивні дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в семантично елементарних простих реченнєвих побудовах.....	58
Muravska Svitlana. Verb Semantic and its Grammatical Categories in Radiotelephony Communication.....	64
Прокопенко Антоніна, Рева Наталія. Синтаксична будова англомовної журнальної реклами косметики для жінок.....	69
Шиць Андрій. Граматичний статус нечленованих синтаксичних одиниць в українській мові.....	73
Юшак Вікторія. Словотвірні елементи перехідного типу як засоби номінації комп'ютерних програм.....	79
III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.....	84
Білінська Ромуальда. Географічні терміни в мікротопонімах Шаргородського району Вінницької області.....	84
Боровська Олена. Німецька морфологічна термінологія: терміни на позначення партиципціальних форм.....	87
Вишивана Наталія. Семантико-стилістичні особливості номінативних композитів у німецькій мові.....	93
Гаврилюк Юлія. Політична метафора у вітчизняних лінгвістичних студіях.....	98
Грицевич Юрій. Особливості консонантизму підляських говірок у фольклорних записах І. Ігнатюка.....	102
Громик Юрій. Комбінаторні звукові зміни в поліській говірці села Липне: асиміляція, дисиміляція.....	107
Діброва Ольга. Топоніми як об'єкт метафоричних інтерпретацій у поезіях Бориса Олійника.....	112
Дубінська Олена. Функціональний аспект термінологічної лексики (на матеріалі технічних текстів).....	115
Дудник Оксана. Фауноніми в текстах Михайла Коцюбинського: класифікація,	

сміслові навантаження, частотність уживання.....	120
Іваницька Ніна. Семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата.....	126
Ігнатенко Діана. Варіювання назв меблів та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови.....	133
Клименко Олена. Семантичні афроамериканізми в сучасній англійській мові.....	140
Коновалова Ольга. Модусна мотивація англійських ентимонімів.....	144
Конопляник Леся. Основні способи творення англійської науково-технічної термінології (на прикладі фізичних термінів).....	148
Мельничук Наталія. Емотивність та експресивність як основні компоненти конотації ад'єктивів англійської мови.....	152
Павлюк Віта. Лінгвістичний статус прізвища та його місце в антропонімії.....	157
Редько Євген. Словотвірне контамінування у називанні осіб в українських арготичних системах.....	162
Романова Оксана. Мовний статус аналітичних термінів.....	168
Романюк Вікторія. Класифікування соматичної лексики за семантичними показниками.....	171
Стецик Христина. Лексичні діалектизми в художній мові М. Яцкова	177
Ткачик Олена. Номінативні процеси в англійському політичному дискурсі (словоскладання, афіксація).....	181
Харченко Інна. Особливості функціонування англіцизмів у сучасній українській термінології.....	185
Хвіщук Олександр. Прізвища жителів м. Нововолинська, що вказують на походження або місце проживання основоположника роду.....	189
Худик Катерина. Казковий ономастикон у семантичному просторі англійської народної казки.....	195
Чорноус Оксана. Загальна характеристика чоловічого іменника м. Кіровограда в ХХ столітті.....	200
Щепка Оксана. Загальний сленг у заголовках сучасної української преси.....	203
IV. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ.....	209
Вербицька Наталія. Конфігурації учасників комунікації при перемиканні комунікативного коду.....	209
Врублевська Тетяна. Поняття «концепт» у лінгвокогнітивних дослідженнях: етимологія, основні підходи до визначення.....	213
Гороф'янюк Інна. Вербалізація концепту ГОЛОД у діалектних автобіографічних текстах.....	217
Гуцол Анастасія. Когнітивна карта матримоніального конфліктного художнього дискурсу.....	221
Деренчук Наталія. Деякі аспекти реалізації мовної особистості сучасного українського політика (на матеріалі мовлення Олега Тягнибока).....	227
Корчова Олена. Соціономія в системі мовної комунікації.....	232
Лесик Ірина. Оцінність та емоційність як інтерпретативний потенціал іронії.....	239
Овсієнко Леся. Оцінка як комплімент і похвала в німецькомовному діалогічному дискурсі.....	243
Прокойченко Анастасія. Спільні та диференційні ознаки категорій емотивності, експресивності та оцінності.....	248
Rybalko Myroslava-Maria. The concept of flights safety through American newspaper discourse.....	251
Струк Іванна. Фатична комунікація в драматичному тексті (на матеріалі творів буковинських письменників).....	256

Ткачівська Марія. Мова гніву або вербальне опоганення.....	263
V. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	269
Гармаш Елена. Флирт как составная часть любовного дискурса.	269
Гірняк Світлана. Тексти творів Уляни Кравченко як репрезентанти мовних особливостей Східної Галичини.....	274
Гладьо Світлана. Англomовний текст малої прозової форми: структурно- семантична та лангвокогнітивна інтерпретація.....	280
Данилюк Сергій. Вираження особистості науковців у електронних текстах персональних веб-сайтів.....	286
Жаровська Олена. Функціональний потенціал питальних речень у мас-медійному дискурсі.....	291
Каламбет Ярина. Прецедентні оніми артурівського дискурсу в процесах вторинної номінації.....	297
Ковалевська Тетяна. Смыслотвірний потенціал характерологічної функції параграфемних засобів сучасного англomовного художнього тексту.....	301
Ковтун Олена. Професійний дискурс «радіообмін цивільної авіації»: функціональний і лінгвістичний аспекти.....	307
Козак Софія. Фреймові структури на позначення зовнішності людини в літературно-художньому дискурсі.....	313
Козубська Ірина. Співвідношення стилю і жанру.....	317
Криштанович Оксана. Ментальні витоки мовного образу автора у творчості Юрія Федьковича.....	321
Матковська Ганна. Композиційно-мовленнєві форми фіксації внутрішнього мовлення в художніх творах В. Вульф.....	328
Медвідь Олена, Машенко Катерина. Семантична надмірність в англійськомовному розмовному дискурсі (на матеріалі п'єси Оскара Уайльда «A woman of no importance»).....	333
Мелешкевич Лариса. Змістова цілісність біографічного тексту енциклопедичної статті.....	338
Нарольська Анастасія. Імплицитна іронія як засіб передачі світосприйняття в англійській художній літературі ХХ ст.. (на матеріалі роману «Театр» С. Моєма).....	342
Нелюба Анатолій. Лайка «Зачарованої Десни» Олександра Довженка.....	346
Печко Ніна. Дискурсні моделі непорозуміння.....	351
П'єцух Оксана. Незмінність метафоричних репрезентацій в англomовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010-2012 рр. в Україні».....	357
Писаренко Катерина. Вербалізація жіночих образів у художній площині твору Р. Іванчука «Хресна проща».....	362
Тесля Вікторія. Емотивні вигуки в сучасній німецькій мові як засіб вираження емоцій і почуттів людини.....	368
Тищенко Тетяна. Просодичне оформлення чоловічих позитивних оцінних висловлень у сучасному англійському діалогічному мовленні.....	371
Филатенко Ирина. Простое vs сложное речевое событие в массмедийном политическом дискурсе Украины.....	375
Черняк Оксана. Корекція поведінки адресата та спонукання до дії як регулятивні стратегії осуду в англomовному художньому дискурсі.....	381
Човганюк Мирослава. Ток-шоу як сучасна дискурсивна практика.....	386
Chugu Svitlana. Temporal Dimension of the Literary Text.....	389
Шутак Лариса. Особливості творення та використання вторинних назв у комунікативних ситуаціях медичного дискурсу.....	394

Ямчинська Тамара. Білінгвізм у романі Ани Кастілло «Звільни мою любов із пелюсток».....	400
Ярема Оксана. Тематичні преференції вживання алюзій британськими письменниками 20 століття.....	405
VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	409
Базова Віра. Переклад як об'єкт етнопсихолінгвістики.....	409
Демиденко Ольга. Емотивність національно-культурних символів.....	413
Іваницька Наталя. Нерівнорядність лексико-семантичної стратифікації дієслівних систем української та англійської мов.....	419
Каїка Наталія. Російсько-французькі графемічні фразеологічні еквіваленти.....	426
Калужська Лілія. Переклад метафоричних одиниць - носіїв негативної оцінки в політичному дискурсі.....	430
Кувшинова Наталія. Характеристика лексичного фонду німецької мови та спільність його з англійською, українською та російською мовами.....	435
Олійник Тетяна. Лінгвокультурні особливості просторових інтерпретацій в англо-українському перекладі.....	440
Романюк Сергій. Модель формування мовної особистості перекладача як міждисциплінарна категорія.....	445
Румянцева Олена. Порівняльний аналіз англійських та українських біржових жаргонізмів.....	450
Сафьян Юлія. Асоціативні ознаки концепта «CHARM / ЧАРІВНІСТЬ» в англійській та українській лінгвокультурах.....	456
Хижняк Олена. Форми організації самостійної роботи студентів на заняттях із практичного курсу іноземної мови.....	461
Наукове життя. Хроніка	465
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	466

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 19

Збірник наукових праць

Головний редактор – **Н.Л. Іваницька**

Статті подано в авторській редакції.

Підписано до друку р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк різнографічний.
Ум. др. арк. 47,8. Обл.-видавн. арк. 50,64.
Наклад 100 прим. Замовл. №

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців
серія ДК № 3506 від 25.06.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 5208-64; 52-08-65
<http://www.planer.com.ua>
E-mail: sale@planer.com.ua